

HATALMI KÖZPONTOK AZ AVAR KAGANÁTUSBAN

POWER CENTRES OF THE AVAR KHAGANATE

Szerkesztette / Edited by
BALOGH CSILLA – SZENTPÉTERI JÓZSEF – WICKER ERIKA

Kecskemét 2019

Hatalmi központok az Avar Kaganátusban

Power Centres of the Avar Khaganate

HATALMI KÖZPONTOK AZ AVAR KAGANÁTUSBAN

POWER CENTRES OF THE AVAR KHAGANATE

Szerkesztette:

Edited by

BALOGH CSILLA – SZENTPÉTERI JÓZSEF – WICKER ERIKA

Kecskemét
2019

Szerkesztette:
Edited by
BALOGH CSILLA – SZENTPÉTERI JÓZSEF – WICKER ERIKA

Angol fordítás:
English translation by
Seleanu Magdaléna

A kiadvány látványterve:
Design by
Wicker Erika

Tördelés:
Desktop editing
Veszely Ferenc

Borítóterv:
Cover design by
Wicker Erika, Zalatnai Pál

ISBN 978-963-9815-54-4

© KKJM, MTA BTK MÓT, szerkesztők, szerzők
Minden jog fenntartva
© KJMK, RCH HAS EHHRT, editors, authors
All rights reserved

A kiadvány megjelenését támogatta:
The publication of this volume was generously funded by

Nemzeti Kulturális Alap
National Cultural Fund of Hungary
Kecskeméti Katona József Múzeum
Katona József Museum of Kecskemét

Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont
Magyar Őstörténeti Témacsoport
Research Centre for the Humanities, Hungarian Academy of Sciences
Early Hungarian History Research Team

Kiadja a
Published by
Kecskeméti Katona József Múzeum
Katona József Museum of Kecskemét

Nyomda:
Printed in Hungary by
Print 2000 Nyomda

Felelős kiadó:
Responsible publisher
Rosta Szabolcs
múzeumigazgató | museum director

TARTALOM / CONTENTS

A szerkesztők előszava	7
Editors' foreword	9

„NAGYURAK ÉS VEZÉREK” A DUNA-TISZA KÖZÉN “LORDS AND LEADERS” IN THE DANUBE-TISZA INTERFLUVE

Wicker Erika:

Nagyurak és vezérek. Híres avar leletek a Kiskunságból – A Kecskeméti Katona József Múzeum állandó régészeti kiállításának bemutatása	11
Lords and leaders. Renowned Avar finds from the Kiskunság region – The permanent archaeological exhibition of the Katona József Museum of Kecskemét [21–22]	

Horváth M. Attila:

Kagán vagy nem kagán? Érvek és ellenérvek – újabb adatok egy „lefokozott kagán” védelmében	47
Khagan or not? Arguments, counter-arguments and new evidence in defence of a “demoted” khagan [59]	

Kovácsóczy Bernadett:

Előkelő avar férfi sírja Szalkszentmárton határából	69
Burial of an Avar noble on the outskirts of Szalkszentmárton [88]	

Lantos Andrea:

Kora avar kori sírok Dunavecseről	97
Early Avar burials from Dunavecse [107]	

REGIONÁLIS KÖZPONTOK – HATALMI REPREZENTÁCIÓ REGIONAL CENTERS – DISPLAYS OF POWER

Balogh Csilla:

Új szempont a kora avar hatalmi központ továbbélésének kérdéséhez – Az avar fegyveres réteg temetkezései a Duna-Tisza közén	115
New light on the possible survival of the early Avar power centre – Burials of Avar warriors in the Danube-Tisza interfluve [131]	

Szentpéteri József:

Túlvilági kapcsolatok – A Kárpát-medencei avar korszak hálózatzelméleti szempontú megközelítése	139
Connections beyond the graves – A network theory approach to the Avar period of the Carpathian Basin [163]	

Lőrinczy Gábor:

Volt-e a Tiszántúlon regionális központ a kora avar korban? Néhány észrevétel a kunágotai sírról	169
Was there a regional centre in eastern Hungary during the early Avar period? A fresh look at the Kunágot burial [194]	

Trugly Sándor:

- Komárom mint késő avar hatalmi központ – Vajon hol lehettek a griffes-indások egykori keleti szállásterületei? 197
 Komárom as a power centre of the late Avar period – Where did the eastern homeland of the griffin-tendrils people lie? [203]

Bollók Ádám:

- A bizánci diplomácia és az avar elit a 6–7. században – Értelmezési kísérlet 211
 Byzantine diplomacy and the Avar elite in the sixth–seventh centuries – An essay in interpretation [245]

Falko Daim – Prohászka Péter:

- Császár a mellbogláron – Észrevételek a sorpei kora középkori dobozka fedeléhez 249
 The emperor on the clasp – The lid of an early medieval box from Sorpe [258]

Samu Levente – Blay Adrienn:

- Térbeli átrendeződés a 7. századi Kárpát-medencében 263
 Regional shifts in the Carpathian Basin during the seventh century [287–288]

Csuthy András:

- Kiegészítés az állatfej alakú lószerszámveretek témaköréhez 333
 Remarks on animal head-shaped harness ornaments [343]

TÁJ ÉS MEGTELEPEDÉS LANDSCAPE AND SETTLEMENT

Felföldi Szabolcs:

- A folyók szerepe az Avar Kaganátusban 349
 The role of rivers in the Avar Khaganate [369]

Szalontai Csaba:

- Berendezkedés a szegedi tájban – Egy mikrorégió újraértelmezett településrendje és hatalmi struktúrája az avar korban 375
 Settlement in the Szeged landscape – The re-interpreted settlement system and power structure of a micro-region in the Avar period [394–395]

F. Romhányi Beatrix:

- Szemponatok a Kárpát-medence térszervezésének változásaihoz (5–14. század) 399
 Changes in the early medieval settlement structure of the Carpathian Basin [416]

Marcsik Antónia – Molnár Erika:

- A Duna-Tisza köze avar korának biológiai rekonstrukciójáról 421
 The biological reconstruction of the Avar period in the Danube-Tisza interfluve [427]

A SZERKESZTŐK ELŐSZAVA

A 16 tanulmányból összeállított kötet a magyar és a nemzetközi kora középkori kutatás egy máig vitatott kérdésével, a Kárpát-medencét 568-tól a 9. század elejéig egy politikai egységbe foglaló Avar Kaganátus hatalmi központjának/központjainak problematikájával, lokalizálási lehetőségeivel, a kérdéskör kutatási irányjaival, megközelítési módjaival foglalkozik.

Az avar kor kutatása közel 150 éves múltra tekint vissza Európában, amely idő alatt az ezredfordulóig több mint 2400 régészeti lelőhely, ezekből 62 ezernél is több temetkezés és több száz település kisebb-nagyobb részlete vált ismertté, könyvtárnyi szak- és ismeretterjesztő irodalom született magyar és idegen nyelven egyaránt. Az azóta eltelt másfél évtizedben a nagyberuházásoknak köszönhetően legalább további egyharmaddal nőtt meg az avar kori lelőhelyek száma. Ezek alapján nyugodtan állíthatjuk, hogy a Belső-Ázsiából a türkök nyomása elől nyugatra induló, majd Közép-Ázsiában és a kelet-európai sztyeppen is újabb népcsoportokkal gyarapodó avarok anyagi kultúrájáról, az Avar Kaganátus történetéről, a környező birodalmakkal való szerteágazó kapcsolatrendszeréről meglehetősen részletes képpel rendelkezünk; régészeti hagyatékukat, életmódjukat, temetkezési szokásaikat jól ismerjük. A kutatások eddigi eredményei alapján nyomon követhető a kaganátus területének változása, a szállásterület bővülése a 7. század második felétől, és egyes területeken a lelőhelyek koncentrációja regionális településgócokat is kirajzol.

Az Avar Kaganátus alapvetően az eurázsiai nomád birodalmak mintájára jött létre, s leginkább különböző törzsi, etnikus, területi, kulturális és szociális alapon szerveződő csoportok bonyolult hálózataként képzelhető el, mely föderatív-hierarchikus szervezetbe működött. A hálózatot működtető központi hatalomról, pontosabban az azt kizárólagosan birtokló kagánról, később pedig a hatalmon vele osztozó egyéb méltóságokról megemlékeznek a kortársak, de a méltóságneveken és a gazdagságra, valamint fényűző életmódra való szűkszavú utalásokon túl másról kevés szó esik. A források semmilyen adattal nem szolgálnak számunkra például a kagáni központ helyéről, ahogy arról sem, hogy hol lehetett a nyugati forrásokban a 8. században említett erősített központ (*hring*). Írott források hiányában a régészet a maga eszközeivel igyekezett a kagáni központ meghatározására kísérletet tenni, s természetesen a leggazdagabb avar kori leletegyüttesek alapján azt körvonalazni. Ma már a korszak kutatóinak döntő többsége „tényként” fogadja el, hogy a 7. században vagy annak egy időszakában valahol a Duna-Tisza köze északi részére lokalizálható a hatalmi központ. Ugyanakkor a legkorábbi (6. századi) és a késő avar kori központ esetében máig nem sikerült egyik felvetett elképzelést sem kellő bizonyítékkal alátámasztani.

1971-ben került elő a Bács-Kiskun megyei Kunszentmiklós Bábony nevű határ részében a Kárpát-medence máig leggazdagabb nagyúri temetkezése. Korábban is fedeztek föl már gazdag, az avar kori elit hagyatékának tartható leletegyütteseket (Bócsa, Kunágota, Tépe stb.), de ezek többnyire nem régész által szakszerűen feltárt és jól dokumentált sírok, hanem a véletlen folytán talált, és sokszor kalandos úton, nem egyszer részletekben múzeumi gyűjteményekbe vagy kincstárakba, majd onnan közgyűjteményekbe jutott, emiatt erősen hiányos tárgye gyűjtemények. Ezért érthető, hogy a kunbábonyi sírleletek új távlatok nyitottak a korabeli elit és ezzel összefüggésben a hatalmi központ/központok kutatásában. Az elmúlt évtizedekben pedig további gazdag fegyveres férfisírok kerültek elő (Maglód, Petőfiszállás, Dunavecse, Szalkszentmárton, Törökkanizsa), melyek feldolgozása kapcsán újabb és újabb felvetések fogalmazódtak meg a hatalmi és regionális központok lokalizálása, áthelyeződése, kapcsolatrendszere és megszűnése vonatkozásában.

Az elmúlt évtizedek kutatásai komoly előrelépést jelentettek az egykori Pannoniában élt, az avaroktól etnikailag és kulturálisan is különböző (késő antik, kora bizánci és a Meroving) közös-

ségek meghatározásában, a központi hatalom és e csoportok kapcsolatrendszerének feltérképezésében. A Kelet-Dunántúlon a – késő antik előzményű – hatalmi és gazdasági központokban tovább folyt az élet, esetükben a nagy sírszámú temetők jelentős lélekszámú közösségekre utalnak. Ezen kisebb regionális központok és a kagáni központ viszonyának kutatásáról ma még korántsem mondható el, hogy mindent tudnánk. Néhány gazdag síregyüttes (Kunágota, Tépe) kapcsán a Tiszántúl esetében is felmerült a kisebb regionális vezetőhöz/központhoz való tartozás lehetősége, de ezen a téren sem jutott nyugvópontra a kutatás.

E tanulmánykötet elsőként kísérli meg összefoglalni mindazokat a szempontokat és eddigi eredményeket, melyek a hatalmi központ/központok kérdései kapcsán mostanáig felmerültek, illetve az újabb leletek és új kutatások alapján körvonalazódtak. Ezért joggal bízunk abban, hogy a könyv a hazai és a nemzetközi történeti és régészeti kutatás számára is hasznos összefoglalás lesz, új hazai és nemzetközi kutatásokat ösztönöz; mindemellett a téma és a sokféle megközelítés a történelem iránt érdeklődők számára is érdekes és élvezhető olvasmányt jelent.

A 18 szerző által jegyzett tanulmányt három tematikai egységbe rendeztük, melyekkel igyekeztünk érzékeltetni a téma megközelítési lehetőségeit.

A „Nagyurak és vezérek” a Duna–Tisza közén c. egységbe négy tanulmány került, melyeket a közös földrajzi régió köti össze. A Bács-Kiskun megyei lelőhelyekről származó jól ismert, gazdag, nem ritkán kiemelkedő gazdagságú leletegyüttesek újabb értékelése mellett két, kevésbé gazdag, de mégis a vezéri sírok körébe sorolható leletegyüttesről olvashatunk. Különösen ez utóbbiak jól mutatják, hogy egy-egy újonnan előkerülő tárgye gyüttes, sírlelet még bőven nyújthat új adatokat, vethet fel új kérdéseket az avar kori elittel kapcsolatosan.

A *Regionális központok – hatalmi reprezentáció* cím jól kifejezi, hogy a nyolc tanulmányt magába foglaló fejezetben olyanok olvashatók, melyek egyrészt – túllépve egy-egy leletegyüttesen – alapvetően regionális vizsgálatokon alapulnak, másrészt pedig presztízstárgyakkal vagy azokkal szorosabb összefüggésbe hozható leletekkel, kérdésekkel foglalkoznak. E dolgozatok között nem egy van, mely új kutatási szemléletről, új módszerekről és a hatalmi elit régészeti hagyatékának vizsgálata kapcsán is új szempontokról tanúskodik.

A kötet harmadik, *Táj és megtelepedés* c. fejezetében kapott helyet négy olyan tanulmány, melyek interdiszciplináris kutatási irányokat mutatnak be; három közülük az Avar Kaganátus struktúrájának vizsgálatában ma még nagyon újszerűnek ható tájrégészeti megközelítést példázza, a negyedik pedig a történeti embertan eddigi eredményei alapján nyújt összefoglalást az avar hatalmi elit embertani arculatáról.

Természetesen tisztában vagyunk azzal, hogy az Avar Kaganátus hatalmi és regionális központjainak kérdései e kötet megjelenésével nem tekinthetők megoldottnak, de a többféle megközelítési lehetőséget felsorakoztató tanulmányok az eddigi kutatások mintegy sommázataként értékelhetők. Bízunk abban, hogy a könyv hasznos konzultációk, szakmai viták, s legfőképpen további kutatások ösztönzője lehet. Az itt bemutatott tanulmányok jól mutatják, hogy a sok évtizedes kutatás rengeteg eredményt elért már, de az talán még jobban látható, hogy mennyi munka áll előttünk.

Kecskemét, 2018. április 15.

Balogh Csilla

Szentpéteri József

Wicker Erika

EDITORS' FOREWORD

The present compendium of sixteen studies addresses one of the highly controversial issues in Hungarian and international scholarship, namely the power centre(s) of the Avar Khaganate, the polity ruling the Carpathian Basin from 568 to the early ninth century, their possible location and the different avenues in their research as well as the many diverse perspectives in their study.

Avar studies look back on 150 years of research in Europe, during which over 2,400 archaeological sites were identified until the turn of the millennium: over 62,000 burials and smaller or larger sections of several hundred settlements have been brought to light, the studies on the period – both the academic literature and the books written for the broader public in Hungarian or a foreign language – would fill a smaller library. During the one and a half decades since the turn of the millennium, the number of Avar-period sites increased by a third owing to the large-scale excavations ahead of major construction projects. Thus, we may confidently claim that we now have a fairly detailed picture of the Avars fleeing the Turkic pressure from Inner Asia to the west, who were joined by new population groups in Central Asia and on the Eastern European steppe – of their material culture, of the history of the Avar Khaganate and of the many dimensions of their contacts with the neighbouring empires, and we are also familiar with their archaeological legacy, their lifeways and their burial customs. Previous research has shed light on the shifts in the khaganate's territory and the expansion of the Avar settlement territory from the later seventh century, while the visible concentration of sites in certain regions outlines regional settlement centres.

The Avar Khaganate was essentially modelled on the Eurasian nomadic empires and can best be conceptualised as an intricate network of different groups organised along kinship and ethnic lines, or on a regional, cultural and/or social basis, all integrated into a federal-hierarchic organisation. However, even though the written sources mention the central power maintaining the network or, better said, the khagan, the supreme ruler wielding this power, and the other dignitaries with whom this power was later shared, little is said about them aside from their titles, their immense wealth and their luxurious lifestyle. The sources make no mention of the location of the khagan's seat or of where the fortified centre (the *hring*) referred to in the eighth-century Western sources actually lay. In the lack of written sources, archaeological research has made many efforts to locate the khagan's seat using the tools of the discipline and to identify possible shifts in its location on the strength of the evidence provided by the most lavish Avar-period assemblages. There is now a broad consensus that the power centre lay somewhere in the northerly area of the Danube-Tisza interfluvium during the seventh century or during one part of this period. At the same time, none of the proposed locations for the earliest (sixth-century) or the late Avar power centre has yet been underpinned with reliable evidence.

The by far the still most magnificent princely burial came to light in 1971, in an area known as Bábony on the outskirts of Kunszentmiklós in County Bács-Kiskun. Although richly furnished burials of the elite had come to light earlier too (Bócsa, Kunágota, Tépe, etc.), these were rarely discoveries made by archaeologists, and thus they were seldom professionally excavated or properly documented. Very often, these assemblages (sometimes merely a part of the finds) only reached museum collections or treasuries and eventually a public collection after many twists and turns, and they are therefore frequently incomplete. It is thus quite understandable that the grave assemblages from Kunbábony opened entirely new perspectives in the research on the period's elite and the power centre(s). Several new richly outfitted male weapon burials have been brought to light during the past decades (Maglód, Petőfiszállás, Dunavecse, Szalkszentmárton, Törökkanizsa), whose assessment raised a series of new contentions regarding the location of regional and power centres, the shifts in their location, their connections and, finally, their decline.

Research conducted during the past decades has brought spectacular advances in the identification of the many diverse late antique, early Byzantine and Merovingian communities living in former Pannonia, who differed from the Avars both ethnically and culturally, and in the mapping of the intricate networks of connections between these groups and the central power. Life in the power and economic centres with late antique roots continued in eastern Transdanubia, as shown by the large cemeteries reflecting the one-time presence of thriving communities. Nevertheless, we can hardly say that we know all that can be known about the relation between these smaller regional centres and the khagan's seat. The possibility of a few smaller regional leaders/centres in eastern Hungary has been raised in connection with a handful of magnificent grave assemblages such as Kunágota and Tépe, but no conclusive answers are forthcoming.

This compendium of studies is a first attempt to review and summarise the different approaches and the research findings concerning issues raised in relation to power centre(s) in the light of new finds and investigations. It is our hope that the volume will be a useful companion to Hungarian and international scholarship and will inspire new studies both in Hungary and abroad, and that in view of its subject and the many different approaches, it will also be an interesting and enjoyable book for the broader public with an interest in history.

The studies authored by eighteen scholars have been organised into three main thematic units reflecting the possible approaches to the issues discussed here.

The first section, "Lords and leaders in the Danube-Tisza interfluve", contains four studies linked by the geographic region. In addition to a fresh look at the well-known superb assemblages, some of them indeed outstandingly rich, we have included two reports on less lavishly outfitted graves that can nevertheless be assigned to the circle of elite burials. The latter are an eloquent illustration of how new discoveries and burials can provide a wealth of novel details and contribute to a better knowledge of the elite of the Avar period.

The second section, "Regional centres – Displays of power", has eight studies which, as the section's title indicates, move beyond specific find assemblages and focus on regional issues or cover prestige articles or finds related to them as well as the questions raised by these finds. Some of these studies reflect new research agendas, new methods and new approaches in the study of the archaeological legacy of the elite.

The third section, "Landscape and settlement", contains four studies, which present interdisciplinary research directions: three of these illustrate the many potentials of landscape archaeology when studying the structure of the Avar Khaganate, while the fourth reviews the physical anthropological make-up of the Avar elite based on the findings of historical anthropology.

Obviously, we are fully aware of the fact that this volume can hardly provide conclusive answers to the many unresolved questions concerning the regional and power centres of the Avar Khaganate – however, the studies offering various approaches and perspectives can be seen as an imprint of the current state of research in this field. It is our hope that this compendium will spark stimulating debates and, most importantly, future research. The many issues covered by the studies show that despite the many advances made during the past decades, there are still many tasks ahead of us.

Kecskemét, April 15, 2018.

Csilla Balogh

József Szentpéteri

Erika Wicker

Wicker Erika

NAGYURAK ÉS VEZÉREK. HÍRES AVAR LELETEK A KISKUNSÁGBÓL

A Kecskeméti Katona József Múzeum állandó régészeti kiállításának bemutatása¹

Nem véletlen, hogy a Katona József Múzeum első állandó régészeti kiállítása az avar „felső tízezer” sírleleteit mutatja be. Nem véletlen, hiszen vidékünkön nagy számban kerültek elő különleges szépségű és híressé vált avar kori leletek. Bár a három korszakra osztható avar kor kezdeti idején az avar uralkodó réteg még a Duna–Tisza köze legdélibb szakaszán lakott, valamikor a 7. század elején azonban a mai Kiskunság területére költözött, és ez a vidék maradt a következő évszázadokban is a kagánok („fejedelmek”) és udvartartásuk otthona. Ez az oka annak, hogy ezt a kiállítást sehol máshol nem lehetett volna megrendezni, csak itt, Kecskeméten – még akkor is, ha a környékből előkerült leletek egy része a Magyar Nemzeti Múzeumban látható, más részük pedig az idők folyamán végleg elveszett, és mára már csak szakirodalmi forrásokból tudunk róluk. De itt kerültek elő, és ezért számolnunk kell velük, ha a környék avar kori történetét mutatjuk be.

A KIÁLLÍTÁS

A kiállítás rendezésekor – a kiállítóhely méretét is figyelembe véve – alapvető szem-

pontom az volt, hogy csak a leggazdagabb rétegnek a tágabb értelemben vett Kiskunság területén ránk maradt aranytárgyait szerepeltessük. Ezek egyfelől elsősorban a kora avar kor legfelsőbb hatalmi szintje, a „nagyurak” (feltehetően kagánok vagy legalábbis az avar uralkodóház tagjai) és az őket közvetlenül kiszolgáló előkelő csoport, a „vezérek” sírleleteiből, másfelől gazdag temetőkből származnak. E kiváltságos avarokat nem a közösségük temetőjében, hanem – magukkal hozott ázsiai hagyományuk alapján – attól távol, magános sírokban temették el. Ezért sírjaik mindig véletlenül kerültek elő, a találók többnyire kifosztották őket, így a múzeumokba már csak az egykori sírleletek egy része kerülhetett – ha bekerült egyáltalán. A ránk maradt tárgyak azonban így is jelzik, milyen gazdag lehetett az avarnak nevezett ázsiai nép vezető rétege. Bár ez a gazdagság az avar kor középső és késői szakaszában már kevésbé követhető nyomon, a környékből előkerült különleges leletek vagy akár a „csak” aranyozott öntött bronz övveretek még mindig mutatják az előkelőbb rétegek tehetős voltát.

A különleges leletek különleges bemutatási módot kívántak. A kiállítás látványtervét és technikai megoldásait ezért a kiállítandó aranytárgyaknak rendeltem alá. Azaz alapvető szempont volt a tárgyak elsődlegessége, a belőlük fakadó vagy általuk közvetített hangulat, amit sem installáció, sem erős fény, sem túl sok felirat nem zavarhatott meg. Ezért célunk egy olyan installáció elkészítése volt, ahol a kiállított különböző nagyságú és típusú leletek áttekinthetően, biztonságos környezetben mutathatók be, ahol a tárgyak mintegy csillagként ragyoghatnak.

¹ Létrejött 2014-ben, az ALFA-pályázat keretében, támogatási szerződés száma: 47159/2013. Támogatási összeg: 15 millió Ft + 1,5 millió Ft saját erő. A 2014. július 18-i megnyitón részt vett H. Tóth Elvira, a Katona József Múzeum egykori munkatársa is, akinek a kiállított leletek nagy részét köszönhetjük (11. kép 2.). A kiállításról eddig megjelent ismertető: WICKER Erika 2014; 2015a-b; 2016; 2017. Minden kiállítás, de különösen egy állandó kiállítás nagy felelősséget jelent annak, aki megálmodja és rendezi. Természetes hát, hogy a megvalósítás előtt én is felkerestem az avar kort évtizedek óta kutató és igen jól ismerő kollégákat. Volt részem visszatérésben is, de volt, aki időt, erőt és fáradságot nem kímélve segítette a munkámat. Külön köszönet illeti Balogh Csillát, akinek támogatása és segítsége nélkül szegényebb lett volna ez a kiállítás és a kiállításvezető is.

A helyszín és átalakítása²

A kiállítás helyszínéül kiállítóhelyünk, a Cifrapalota (Kecskemét, Rákóczi út 1.) első emeleti, ún. 10. termét kaptam meg. A 822×635 cm nagyságú, téglalap alakú szoba egyik hosszanti oldalán végig ablakok vannak, egyetlen bejárata a folyosó felől nyílik. Ebben a teremben hoztunk létre egy belső termet („tér a térben”), melyből a természetes fényt teljesen kizártuk. A szoba elsötétítésében némi nehézséget jelentett a beszűrődő fények fénycsapdával történő kizárása úgy, hogy a hátsó szervizbejárat használható maradjon (1. kép).

A teljes installáció egy hegesztett acélszerkezetre épült, gipszkartonnal és 12 mm vastag, fenolmentes, rétegelt bútortalppal burkolt, 662×414 cm-es külső és 592×355 cm-es belső méretű „dupla doboz”, melyben a fekete színek dominálnak, hiszen minden látszó beépített installációs anyagnak feketének és mattnak kellett lennie, hogy semmi ne reflektálja a fényt. Így a falak, a berendezés matt fekete festést kaptak. Magukat a vitrineket sötétbarna, bőrszerű hatású kárpitanyaggal béleltük, hogy a fény minél kevésbé verődhesen vissza.³ A szintén fekete padló csúszásmentes burkolattal készült. A visszaugró lábamatban elhelyezett halvány fényű LED sor a tájékozódást biztosítja a látogatóknak.

Az álmennyezet maga a csillagos ég: a feketére festett, befestített, lángmentesített textilnyomaton 240 végpontos száloptika se-

gítségével imitáltuk az északi égbolt nagyobb szeletét, középen a sarkcsillaggal. A csillagok helyét 240 végpontos száloptikával jelöltük ki; a nyalábba szedett szálak vége egy 30 wattos LED-es vetítő izzóval van megvilágítva. A Tejutat a csillagos álmennyezeten sötét-szürke szín imitálja.

Hangulati elemek

A bejárati ajtó melletti 73×43 cm-es képernyőn folyamatosan látható néhány kunbányai tárgy kiváló minőségű, ráközelítéssel fotója, melyeknek köszönhetően olyan részletek is megfigyelhetők, melyek szabad szemmel szinte nem is látszanak. A képernyő mögött, középen, a benti feliratokhoz hasonló technikai megoldásban egy hosszú téglalap alakú, fehéryomámos, rejtett LED-es megvilágítású, 25×100 cm-es plexitáblán olvasható a kiállítás címe magyarul, németül és angolul. A teremben, a bejárati ajtótól balra levő ferde falon kiemelkedő, habkartonból kivágott fehér betűkkel szintén a kiállítás címe és alcíme szerepel; ennek megvilágítására nem volt szükség, mert a folyosóról kellő fényt kap. A kiállítóteremben folyamatosan ázsiai zene hallható.⁴

Vitrinek, információs táblák, feliratok

A kunbányai fal középső részének kivételével a teljes vitrinsor a padlótól számított 115 cm magasságban indul; a vitrinek mindegyike 50 cm magas, a kiállított tárgyak számának, méretének megfelelően 80 vagy 100 cm hosszú (ez az üveg mérete, maguk a vitrinek minden oldalról kb. 5 cm-rel nagyobbak); két vitrin ennél kisebb, 30 cm hosszú. Mélységük egyöntetűen 30 cm. A kunbányai vitrinsor a bal oldali keskenyebb, 355 cm hosszú falat teljesen elfoglalja, a két azonos nagyságú, 124×50 cm-es szélső vitrin egy 80×184 cm-es függőleges vitrint fog közre, ezzel is hangsúlyozva a lelet különleges voltát.

A vitrinek hegesztett acél keretből készültek, melyek csak a hátsó részből nyithatóak, ún. hátsó szerelések; az egészben kiemelhető hátlapokra vannak a tárgyak tartói rö-

² A technikai leírásban a belsőépítésztervező Vass-Eysen Ervin és a kiállítást kivitelező Zalatnai Pál (ZéPé Design) voltak segítségemre, amit ezúton is köszönök.

³ A végleges anyagválasztást az időhiányból való kényszer szülte. Először ugyanis sötétbarna vagy fekete bársonyban gondolkoztam, de a bársony nem anyagszerű a sztyepei népek öv- és ruhadíszének esetében. A második választás egy sötétbarna, majdnem fekete filc volt, melyet meg is rendeltünk, ám a három hetes várakozás után megérkezett anyag sem színében, sem minőségében nem volt azonos a megrendelttel, ezért nem is vettük át. Ekkor már csak azt a sötétbarna, bőrszerű kárpitanyagot választhattuk, amit korábban alternatívaként tartottunk számon. Nem számoltunk azzal, hogy a LED soros fény ezt erősen világosítja, így a vitrinburkolás színe jobban elüt a fekete környezettől, mint ahogy eredetileg terveztem. Lehet természetesen, hogy egy majdnem fekete, matt anyag esetében a kiállítás túlságosan is egyhangú és talán lehangoló látványt nyújtott volna – ez pedig semmilyenképpen nem lett volna cél.

⁴ A képeket Vágó Ádámnak, a zenét Alexander Horschnak köszönöm.

zítve. A nézők felől fix, 2×4 mm-es ragasztott biztonsági üvegezéssel biztosítottuk a mechanikai behatolás elleni védelmet. (Természetesen nemcsak a vitrinek, hanem azok kezelőnyílása és belseje, valamint a mögöttes szervizfolyosó elektronikusan is védett.) Minden „ablakot” alul és felül LED világítással láttunk el. A szórt-fény hatású LED sorokat a vitrinkeretben helyeztük el hűtőbordaként is funkcionáló, káprázás-mentesítő maszkkal.

A kiállításban kevés a tájékoztató szöveg. A két nagyobb információs blokk (kora, illetve közép és késő avar) azonos szerkezetű: három azonos nagyságú, 40×80 cm-es, hátulról megvilágított, diaszerű táblából áll. Az első tábla mindig az adott korszak történetét ismerteti, a középsőn két egyforma nagyságú térkép van (a felső a bevándorlás irányát mutatja, az alsó a lelőhelyek által kirajzolt négy szállásterületet), a harmadik pedig az alsó térkép magyarázatát adja. A záró információs tábla, mely az avar kor legvégét ismerteti, szintén 40×80 cm-es, csak egy szöveges részből áll, és ezt már csak az azonos nagyságú impresszum követi, melyen a kiállításban részt vevők neve és a kölcsönző múzeumok mellett a támogatók logója is szerepel.

A vitrinfeliratok fehér nyomtatással készültek a 30×16 cm nagyságú, 5 mm-es víztiszta plexilapok hátuljára, olvashatóságukat rejtett LED-es él-világítás biztosítja. A kunbábonyi egység kivételével (ahol szimmetriára törekedtünk), minden esetben a vitrinek bal felső oldalán vannak, azonos magasságban az információs blokkok felső részével (2–11. kép).

Egy kísérlet

Némi nehézséget okozott, hogy a mára már igencsak megkopott aranyozású öntött bronz késő avar övdíszeket, ékszereket milyen módon tudom hitelesen bemutatni úgy, hogy megközelítőleg eredeti szépségükben ragyogjanak. Az eredeti tárgyak alapján ugyanis ma már nehéz elképzelni, milyen lehetett egykor az adott díszítmény. Ezért az utolsó két vitrinben szinte minden kiállított leletegyüttes duplán szerepel: felül az eredeti tárgyak, ahogy ma kinéznek, alattuk másolataik – 24 karátos arannyal bevonva. Az „ilyen most, de ilyen volt”-módszer tapasztalataim alapján sikert aratott a látogatók körében.

Kiállításvezető

A megnyitóra elkészült a kiállítás vezetője. Nem katalógus, hiszen nem részletez minden egyes bemutatott tárgyat, de színes képekkel, rövid ismertetéssel közli az összes leletcsoportot. A B5 méretű, gazdagon illusztrált, 48 oldalas, színvonalas füzet megjelenítése Zalatnai Pál (ZÉPé Design), a fotók Kiss Béla munkáját dicsérik (12–24. kép).

A külföldi látogatók vendégkönyvi bejegyzései folyamatosan figyelmeztetnek az idegen nyelvű szöveg hiányára. A kiállítótér méretei azonban sajnos nem tették lehetővé a szövegek fordítását, így az érdeklődő külföldiek rendelkezésére egyelőre a kiállításban levő információs blokkok és feliratok német és angol fordításai állnak. Tudom, hogy ez nem elegendő, mert szükség lenne a teljes kiállításvezető német és angol fordítására is.

(Megjegyzés a térképekhez: Az itt közölt térképek eredetileg színesek, ahol a négy csoport elkülönülése egyértelmű; a fekete-fehér változatokon – a domborzati háttér színe miatt – a Kunbábony-kör északkeleti része nem követhető jól. A 25. képen ezeket a csoportokat már jól láthatóan jelöltük.)

A KIÁLLÍTÁS FORGATÓKÖNYVE⁵

Információs blokkok

Sor-szám	Jelleg	Technikai megjelenítés	Méret (cm)	Szöveg
1/1	Információs tábla	Diaszerű	40×80	A KORA AVAR KOR (568–650/660) Az avarok Belső- és Közép-Ázsiából származó harcos népe 568-ban foglalta el a Kárpát-medencét. Gazdagságukat elsősorban a Bizánci Birodalomtól a béke fejében kapott rendszeres évi aranyadó biztosította. Bizánc 626. évi sikertelen ostroma után megcsappant legfontosabb jövedelemforrásuk, és ezzel kezdetét vette az avarok lassú elszegényedése. Az uralkodó réteg gazdagsága azonban még sokáig fennmaradt. Erre utalnak leletekben gazdag kiscsaládi-nemzetségi temetőik, és elsősorban maguknak az avar nagyuraknak és az őket szolgáló vezéreknek ázsiai hagyományokat követő magányos sírjai. Véletlenszerűen előkerült temetkezéseiket a találók sajnos általában kifosztották, ám a múzeumokba került hiányos leletegyüttesek is sejtetik az előkelő réteg egykori gazdagságát.
1/2a	Térkép	Diaszerű	40×40	A kora avarok betelepülésének feltételezett iránya
1/2b	Térkép	Diaszerű	40×40	Jelentős kora avar lelőhelyek a Kiskunságban
1/3	Információs tábla	Diaszerű	40×80	NAGYÚRI KÖZPONTOK A KISKUNSÁGBAN Nem tudjuk, hogy hol volt a kora avarok uralkodójának, a honfoglaló Baján kagánnak és utódainak a székhelye. A Kiskunságból jelenleg ismert korabeli gazdag temetők, különleges szórványleletek, de elsősorban a vezető réteg magányos férfisírhelyei négy, az avar uralkodócsaládhoz köthető központot sejtetnek. Ám ezek tényleges kapcsolata az avar kagánokhoz ma még bizonytalan. Kiskunfélegyháza és Petőfiszállás környékén vezéri sírok és gazdag közösségek temetői kerültek elő. Kunbábonyból ismerjük a Kárpát-medence leghíresebb avar sírleletét, a kunbábonyi nagyúr hagyatékát. Családja női tagjait bizonyosan a környékbeli gazdag temetőkben temették el. Bócsa határában a kunbábonyi nagyúrral közel azonos rangú férfit temettek el. Közeliéből vezéri sírok és jelentős leletek kerültek elő. A kecskeméti és a nagykőrösi vezéri sírok fontos avar szállásközpontot jelölnek ki ezen a tájon is, ahol még sok különleges korabeli leletet rejt a föld...
2/1	Információs tábla	Diaszerű	40×80	A KÖZÉP ÉS KÉSŐ AVAR KOR (660/670–803/826) A sikertelen bizánci ostrom (626) után az Avar Kaganátus nem volt többé jelentős politikai tényező, ezért írott forrásokban hosszú ideig nem is említik. Közel fél évszázaddal későbbi az a híradás, mely szerint 670 körül onogur-bolgár népcsoportok kaptak „letelepedési engedélyt” az akkori avar kagántól. A közép avar kornak nevezett időszakra jellemző, a kora avarokétól számos jellegzetességben eltérő régészeti leletanyag vidékünkön is ismert. Az avar kor legnagyobb rejtélyét a különleges öntött bronz övdíszekről elnevezett késő avar „griffes-indások” jelentik, akiknek hagyatéka jól elkülöníthető a közép avar onogur-bolgárokétól. Vajon ez a nagyszámú népcsoport is az onogurokkal jött a Kárpát-medencébe, vagy őket néhány évtizeddel követve? A griff- és indaábrázolások messzi ázsiai „őshazára” utalnak, esetleg valamiféle belső fejlődés és külső kulturális hatások következtében valahol Kelet-Európában vagy a Bizánci Birodalom területén

⁵ Előbb az információs blokkok szövegét közlöm, ezt követik a vitrin-információk; az egyes információs blokkok kiállításban való helyét utóbbiak felsorolásánál jelzem. – A kiállítás rendezése természetesen a pályázatban megadott eredeti forgatókönyv alapján történt, ahhoz képest az egyes vitrinekben elhelyezett leletek nem változtak. Ám csoportosításukat – ahol erre szükség volt – a rendezés során végeztem, ezért itt és most a „végeredményt” közlöm, azaz azt a helyzetet, ahogy az egyes vitrineken belül az egyes tárgycsoportok végül elhelyezésre kerültek.

Nagyurak és vezérek. Híres avar leletek a Kiskunságból

				jöttek létre? E kérdésekre a mai napig nincs megnyugtató válasz. Tény, hogy a griffes-indások igen nagy számban érkeztek, hiszen ránk marad emlékanyaguk az egész Kárpát-medencében megtalálható. Bejöveteleikről, mindennapjaikról azonban nincsenek írásos forrásaink.
2/2a	Térkép	Diaszerű	40×40	A KÖZÉP ÉS KÉSŐ AVAROK BETELEPÜLÉSÉNEK FELTÉTELEZETT IRÁNYA
2/2b	Térkép	Diaszerű	40×40	JELENTŐS KÖZÉP ÉS KÉSŐ AVAR LELŐHELYEK A KISKUNSZÁGBAN
2/3	Információs tábla	Diaszerű	40×80	GAZDAG KÖZÉP ÉS KÉSŐ AVAR KÖZPONTOK A KISKUNSZÁGBAN A Kárpát-medence új lakói a kora avar népesség temetőit folytatták vagy újakat hoztak létre. Előkelőiket ritkán temették el magányosan: a gazdag, fegyveres férfiak sírjai többnyire már a közösségük temetőjébe kerültek. Az új betelepülések után a négy kora avar kiskunsági központ elvesztette ugyan egykori különleges helyzetét, de továbbra is jelentős maradt, hiszen az itteni temetőkből e korszakból is kerültek elő gazdag leletegyüttesek, arany vagy aranyozott szórvány ékszerek, övdíszek. Az új bevándorlók magukkal hozott, és egy-két generáción át öröklődött gazdagságára utalnak ékszereik, aranylemezes veretekkel díszített öveik, arany szerelések szabályai. A változás a 8. században kezdődött. Az ékszerek egyre szerényebbek lettek, fegyverek még a gazdagabb temetkezésekben sincsenek, és a griffeket és indákat ábrázoló bronz övveretek között ritkák az aranyozott darabok. Az övdíszek idővel egyre kisebbé váltak; a griffek és indák helyét kevesebb bronzanyagot igénylő, áttört díszítmények váltották fel, és már a silányabb aranyozás is ritkaságszámba ment. Az elszegényedés megállíthatatlanná vált...
3.	Információs tábla	Diaszerű	40×80	A VÉG... Az elszegényedő és belháborúkkal is sújtott avarságról legközelebb akkor szóltak a korabeli, ekkor már frank krónikák, amikor Nagy Károly a 8. század végén meghódította Avarország jelentős részét. Az avar kagán szálláshelyéig, a Duna-Tisza közére benyomuló frank sereg egykorú források szerint mérhetetlen kincset zsákmányolva vonult vissza. Még ha nyilvánvalóan túloztak is a híradások, az avar uralkodócsalád tagjai a köznép elszegényedése ellenére is igen gazdagok lehettek, bár ebből az időből sem nagyúri, sem vezéri sírokról nincs tudomásunk. A frank hódítások következtében a Kárpát-medence közel három évszázados politikai egysége egy időre megszűnt; a 830-as évek után írásos források sem tudósítanak erről a vidékről és az itt élő népekről. Az azonban feltételezhető, hogy az avarság maradéka megélte a magyar honfoglalást...
4.	Információs tábla	Diaszerű	40×80	Forgatókönyv, látványterv: Wicker Erika PhD Kivitelezés: ZéPé Design Bt. Belsőépítész: Novitas Vállalkozás, Vass-Eysen Ervin A kiállított műtárgyak a Kecskeméti Katona József Múzeum, a nagykorosi Arany János Közérdekű Muzeális Gyűjtemény (Nagykorosi) és Kiskunfélegyháza Város Önkormányzatának Kiskun Múzeuma (Petőfiszállás, Kiskunfélegyháza-Pákapuszta, Kiskunfélegyháza-Lidl) gyűjteményéből valók. A másolatban kiállított leletek eredetije a Magyar Nemzeti Múzeumban (Bócsa, Kecel, Kiskörös) és a szentesi Koszta József Múzeumban (Csanytelek) található. Köszönetet mondunk a fenti múzeumoknak a leletek bemutatásának, ill. a másolatok készítésének engedélyezéséért. A kiállítás az Emberi Erőforrások Minisztériuma, Kecskeméti Megyei Jogú Város Önkormányzata és a Kecskeméti Katona József Múzeum támogatásával jött létre (feliratok a három logó alatt).

Vitrinek leírása

Sor-szám	Jelleg	Méret (cm)	Kiállított leletek és leltári számaik	Vitrinfelirat
1/1., 1/2a-b és 1/3 információs blokk: Kora avar kor – Vándorlás térképe – Jelentős kora avar lelőhelyek a Kiskunságban – Nagyúri központok a Kiskunságban				
I/1	Vitrin	110×50	Petőfiszállás, fülbevalók, övdíszek, kard: 98.29.1-2., 3-10., 11., 12-15. (Kiskun Múzeum, Kiskunfélegyháza) Kiskunfélegyháza – Pákapuszt, övveretek: 58.187.5. (25 db – Kiskun Múzeum, Kiskunfélegyháza) Csanytelek, fülbevaló, övdíszek (másolat)	Övdíszek, fülbevalók és kard vezéri sírokból: 1. Petőfiszállás – 2. Kiskunfélegyháza – Pákapuszt – 3. Csanytelek (másolat)
I/2a	Vitrin	124×50	Kunbábony Öv veretei, csatok, akasztó, téglalap alakú veretek: 71.2.26-32., 35., 37., 82-83. Öv granulációdíszes veretei, arcoss késtok, csatok, madárfejes veret: 71.2.2-3., 5-6., 8., 12-14., 18-19., 148-149. Kések, késtok-veretek, egyéb veretek, csatok: 71.2.15-16., 56-57., 61.63., 70., 73., 75-77., 87. Késtok-veretek: 71.2.2., 7., 65-69. Edények és kürtök (rekonstrukció): 72.1.20-25., 48., 50-54.	A kunbábonyi nagyúr ránc maradt kincsei: 1. A díszöv veretei – 2. Fülbevalók, gyűrűk, karkötők – 3. Madárfejes jogar – 4. Kürt és kancsó – 5. Öv veretei, csatok – 6. Öv granulációdíszes veretei, arcoss késtok, csatok, madárfejes veret – 7. Kések, késtok, veretek – 8. Edények és kürtök (rekonstrukció) 9. Kard és tartozékai – 10. Íjvég díszborítása, csatok, veretek – 11. Tegez (rekonstrukció) – 12. Halotti kesztyű körmei, gyűrűk – 13. Szemfedél díszlemezei – 14. Borítás-töredékek – 15. Amfora – 16. A kunbábonyi avar nagyúr
I/2b	Vitrin	80×184	Kunbábony Díszöv veretei: 71.2.135-145. Fülbevalók, gyűrűk, karkötők: 71.2.157-164. Kis veret: 71.2.146. Madárfejes jogar: 71.2.153-156. Kürt, kancsó: 71.2.150-151. Amfora: 71.2.1. Tegez (rekonstrukció): 71.2.88-92., 94-105. Fejrekonstrukció: -	
I/2c	Vitrin	124×50	Kunbábony Kard és tartozékai: 71.2.128-132. Íjvég díszborítása, csatok, veretek: 71.2.9-11., 33-34., 78., 84-86.; 71.2.36., 49., 80-81. Halotti kesztyű körmei, gyűrűk: 71.2.165-167., 175-178. Szemfedél díszlemezei: 71.2.168-174., 190. Borítás-töredékek: 71.2.179-189.	
I/3	Vitrin	100×50	Kunbábony, 2. sír aranytárgyai: 71.2.230-234. Kunpeszér 3. sír kardja: 84.3.36. Keceli kard (másolat)	Aranyveretes kardok vezéri sírokból: 1. Kunbábony 2. sír – 2. Kunpeszér – 3. Kecel (másolat)
I/4.	Vitrin	100×50	Bócsa, ékszerek, övveretek, edények, kard, tegez (másolat)	A bócsai nagyúr ránc maradt hagyatékából (másolat): 1. Ékszerek – 2. Díszöv veretei – 3. Kürt és ívövedény – 4. Kard – 5. Tegez
I/5	Vitrin	110×50	Nagykőrös, kard és madaras veretek: 81.24.1-14.; 82.8.1. Kecskemét-Sallai út, fülbevalók, övveretek, kard: 74.20.1-2.; 74.20.14., 17., 19., 21-23., 25., 28., 35-36., 38-39., 40-43., 48., 54-55., 57., 61-62.... 74.20.16.	Kardok, övveretek, fülbevalók vezéri sírokból: 1. Nagykőrös – 2. Kecskemét-Sallai út
I/6	Vitrin	30×50	Kora avar fülbevalók: Gátér: 55.26.154., 155a-b, 158. Kunpeszér: 84.3.1-2., 51-52., 68-69., 205.,	

Nagyurak és vezérek. Híres avar leletek a Kiskunságból

			<p>211., 336–337. Ismeretlen: 55.29.1a-b</p> <p>Közép avar fülbevalók: Ballószög: 55.29.3. Dunavecse Gátér: 55.28.153a-b, 156–157., 159. Kunszállás: 71.1. 268., 350–351., 353–354.</p>	Kora és közép avar fülbevalók (Kunpeszér, Gátér, Fülöpkab, Dunavecse, Ballószög és ismeretlen lelőhelyek)
<p>2/1., 2/2a-b és 2/3 információs blokk: Közép és késő avar kor – A betelepülés feltételezett iránya – Jelentős közép és késő avar lelőhelyek a Kiskunságban – Gazdag közép és késő avar központok a Kiskunságban</p>				
II/1	Vitrin	30×50	Kiskőrösi kislány fülbevalói, ruhadíszai, karkötői, gyűrűi (másolat)	Előkelő kislány ékszerei Kiskőrösről (másolat)
II/2	Vitrin	100×50	<p>Fülbevalók: Gátér: 55.28.152. Hetényegyháza: 243–246., 250., 253., 256–259. Kunadacs: 62.1.72–73., 77. Kubaracs: 60.1.1–2. Szabadszállás: 74.19.1–4. Ismeretlen: 55.29.4.</p> <p>Varkocsszorítók: Ballószög: 55.30.1a-b Hetényegyháza: 251–252. Fülöpkab: 71.1.266. Ismeretlen: 55.29.5–6.</p> <p>Övdíszek, veretek: Fülöpkab: 71.1. 215–217., 220–221., 223., 281., 308., 310–311., 313., 316., 325., 332–334. Hetényegyháza: 242., 247–249. Szabadszállás: 74.19.5., 76.22.355. Orgovány: 66.1.99.</p> <p>Szablya: Petőfiszállási szablya: 58.261.1.</p>	<p>3. Fülbevalók (Szabadszállás, Gátér, Kunadacs, Kunbaracs, Hetényegyháza és ismeretlen lelőhely)</p> <p>1. Férfiak hajdíszai (Fülöpkab, Ballószög, Hetényegyháza és ismeretlen lelőhely)</p> <p>2. Övdíszek (Fülöpkab, Szabadszállás, Orgovány, Hetényegyháza)</p> <p>4. Szablya (Petőfiszállás)</p>
II/3	Vitrin	100×50	<p>Tatárszentgyörgy: 55.38.205–213., 215–217. (Aranyozott másolatok is!)</p> <p>Kunadacs: 62.1.9., 62.1.37–38., 40–41., 43–51. (Aranyozott másolat nem kell!)</p> <p>Fülöpkab: 78.2. 40., 44., 46–48., 53., 55., 57., 59. (Aranyozott másolatok is!)</p> <p>Kiskunfélegyháza–Lidl: 2008.1.82–89. (Aranyozott másolat nem kell!)</p> <p>Fülöpkab: 71.1.146., 169–172., 184., 188. (Aranyozott másolatok is!)</p>	Aranyozott öntött bronz övveretek – ahogy ránk maradtak... és amilyenek lehettek (Tatárszentgyörgy, Fülöpkab, Kiskunfélegyháza, Kunadacs)
II/4	Vitrin	80×50	<p>Tatárszentgyörgy: 55.38.141–143., 145–146., 148–159., 151., 153., 155–156., 158., 161., 163., 165–166. (Aranyozott másolatok is!)</p> <p>Fülöpkab : 78.1.102., 109. (Aranyozott másolatok is!)</p> <p>Tatárszentgyörgy: 55.38.59–61. (Aranyozott másolatok is!);</p> <p>Gátér: 55.28.11–15. (Aranyozott másolatok is!)</p> <p>Fülöpkab: 78.2.113., 116., 127–131., 133–139., 141., 143., 145–153., 155. (Aranyozott másolatok is!)</p>	Aranyozott öntött bronz övveretek, egyéb díszek – ahogy ránk maradtak... és amilyenek lehettek (Tatárszentgyörgy, Gátér, Kunbaracs, Fülöpkab)
<p>3. információs blokk: A vég</p> <p>4. információs blokk: Impresszum</p>				

A TÉRKÉPEKTŐL A KONFERENCIÁIG...

A kiállítás két információs tábláján (kora, illetve közép és késő avar kor) szereplő térképeken a tágabb értelemben vett Kiskunság területéről bekerült arany (vagy aranyozott bronz) tárgyak, egyéb fontos leletek lelőhelyét tüntettem fel. Ennek alapján határozottan elkülönült négy egység: Kunbábony, Bócsa, Kecskemét–Nagykőrös és Kiskunfélegyháza–Petőfiszállás környéke. Az első háromból nagyúri (szándékosan használtam ezt a kifejezést a kiállításban, mivel a „kagán vagy nem kagán” kérdésével kapcsolatban még nagyon megosztott a kutatás) temetkezéseken kívül vezéri sírokat, gazdag temetőket és szórvány aranyleleteket is ismerünk; a negyedik csoportban – mely a vezérek és rangos sírleletes temetők tekintetében gazdagabb az előbbieknél – nagyúri temetkezés még nem került elő. Figyelemre méltó, hogy a közép és késő avar korban ugyanez a négy csoport megmaradt, de a hangsúly egyértelműen (kiskőrösi temetők) az egykori bócsai nagyúr területére tevődött át (2. kép 2., 8. kép 1.).

Mindezek alapján feltételezem, hogy ezek a csoportok – a kora avar korban véleményem szerint mindenképpen – nagyúri szállásterületek, azaz tényleges hatalmi központok voltak; az avarkor későbbi szakaszában nyilván a megváltozott népesség és társadalmi berendezkedés miatt némiképp módosulhatott ez a kép. Ez az elképzelés vezetett egy olyan konferencia megrendezésének ötletéhez, mely az avar kori hatalmi központok témája köré szerveződött.⁶ A konferenciára 2016. május 25-én került sor Kecskeméten; az ott elhangzott előadások nagy része ebben a kötetben olvasható.

...ÉS A HATALMI KÖZPONTOKIG

A kiállításnak – ahogy fentebb jeleztem – nem volt feladata, hogy a „kagán vagy nem kagán” kérdésében állást foglaljon; a konferencián pedig lényegében csak a kiállítás be-

mutatása volt a célom, kiegészítve az oda be nem került, azóta ismertté vált leletekkel/leletegyüttesekkel. Ugyanakkor a tágabb értelemben vett Kiskunság területén jól elkülöníthető négy csoport „üzenete” számomra ennél határozottabb képet sugall a hatalmi központok kérdésében.

Gazdag avar temetkezések természetesen e területen kívül is előkerültek; elég itt csak pl. Tépére,⁷ Kunmadarasra, Kunágotára, Maglódra, Csepelre utalni. Van azonban egy nagyon fontos, sőt meghatározó különbség a kiskunsági és a fentebb jelzett lelőhelyek között: míg utóbbiakat csak egy-egy kimagaslóan gazdag temetkezés fémjelzi, az előbbieknél környékén előkerült gazdag sírok/leletek négy lelőhely-koncentrációt rajzolnak ki, bár ezek jellege – a ma ismert információk alapján – eltér egymástól. A teljesség igénye nélkül csak néhány jellemzőjüket emelem ki:

Kiskunfélegyháza – Petőfiszállás környékén nagyúrinak nevezhető sírleletet ugyan még nem ismerünk, ám vannak vezérekhez köthető sírok (Petőfiszállás, Kiskunfélegyháza–Pákapuszt, Csanytelek, Csengele) és – egyebek mellett – ezen a területen van az aranyleletek számát illetően kiemelkedő jelentőségű a gátéri temető is.

Kecskemét – Nagykőrös környéke leletekben ma még a legszerényebb a négy csoport közül. Ismert egy vezéri sír (Kecskemét, Sallai út), néhány szórvány, de lelőhelyes aranytárgy. A nagykőrösi kard különleges szépsége azonban nagyúri tulajdonost sejtet, amivel még akkor is számolni kell, ha jelenleg csak a kardról van tudomásunk.⁸

Kunbábony környéke nyilvánvalóan a legkevésbé vitatott ebben a kérdésben. A környéki temetők kiemelkedő gazdagsága nem kérdéses ugyan, a vezéri sírok száma azonban

⁷ A tépei lelet összetétele alapján másodlagos lelőhelyű lehet, mert a kiskunsági nagyúri leletekhez mutat rokonságot, azaz feltételezhető, hogy eredetileg innen került – ismeretlen időben és módon – egy nagyúri sír kirablása után a Tiszántúl északkeleti részére

⁸ A nagykőrösi kard tulajdonosát a kunbábonyi és a bócsai nagyúrral azonos rangúnak tartom. Probléma természetesen, hogy csak a kardot ismerjük, és biztosan másodlagos lelőhelyről van szó, azaz egy – ismeretlen időben – véletlenül előkerült nagyúri sír kirablása után a találók elosztották a leleteket egymás közt. Ez a feltételezés egyben felveti azt a kérdést, hogy a nagykőrösi kard és a tépei lelet vajon eredetileg nem összetartozó leletek voltak-e.

⁶ Köszönettel tartozom Balogh Csillának és Szentpéteri Józsefnek, akik társszervezőként támogatták a konferencia megrendezését.

ma még kevés: a nem magános sírban eltemetett, de kardja alapján a vezéri rangot joggal viselhető kunpeszéri férfi mellett csak az újonnan előkerült szalkszentmártoni avar előkelő tartozhat ebbe a kategóriába.

Bócsa – Kiskőrös környéke sok szempontból figyelemreméltó e csoportok között: egy viszonylag szerényebb nagyúri temetkezés néhány vezéri sírral és jelentősebb – bár már a közép avar korba datálható – kiskőrösi leletekkel.

E négy csoport egyedülálló a Kárpát-medencei avar lelőhelyek között, hiszen ilyen leletkoncentrációk sehol máshol nem fordulnak elő. Sem Srmska Mitrovica környékén (pedig az ott előkerült leleteket jogos lehet egy avar uralkodó hagyatéka egy részének tartani), sem a tiszántúli vagy egyéb területekről ismert gazdag avar vezérek sírjainak környezetében. A mai Kiskunság területén azonban ott vannak.

Az avar kutatás jelenleg nem foglal egyértelműen állást az esetleges kagáni sírokkal kapcsolatban, ugyanakkor szinte hihetetlen, hogy ilyenek eddig nem kerültek elő. Ha tudjuk, hogy azokat többnyire a Duna-Tisza közén kell keresni, számomra egyértelmű a négy csoport üzenete: a „nagyúri”, a vezéri sírok, az aranyleletekben gazdag temetők, a szórvány aranytárgyak, egyéb fontos leletek által kirajzolt területek (legalább) négy avar uralkodóhoz köthetők.

Időbeli rangsorukat természetesen nehéz meghatározni, hiszen a Kiskunfélegyháza/Petőfiszállás körben „nagyúri” temetkezésről nincs tudomásunk (bár a környék eddig ismert leletei igen fontos központra utalnak), és a különleges társadalmi státuszú (kagáni?) tulajdonoshoz köthető nagykőrösi kard eredeti földbekerülési helye is lényegében bizonytalan. De a kunbábonyi „nagyúr” még hiányosan ránk maradt sírleletei alapján is lehetett az avarok akkori első számú vezetője. A bócsai „nagyúr” igen hasonló, bár jóval szerényebb hagyatéka a bizánci pénzforrás elapadását is jelezheti, ezzel együtt azt is, hogy a bócsai a kora avarok utolsó vezetője volt. Ezt alátámaszthatja, hogy a kiskunsági területen csak itt, Bócsa környékén ismerjük jelenleg a mai Kiskunság leggazdagabb közép avar lelőhely-koncentrációját, ami esetleg

arra utalhat, hogy a beköltöző onogurok előkelő rétege beházasodott az akkori avar vezető családjába.

Az avar kor későbbi időszakának hatalmi viszonyait kevésbé lehet kirajzolni az előkerült leletek alapján – de ez nem kiskunsági jellegzetesség: uralkodókhöz/társuralkodókhöz köthető igazán gazdag leletegyüttesek sem itt, sem máshol a Kárpát-medencében a mai napig nem ismertek, még pusztán leletkoncentrációkból levonható feltételezések alapján sem. Azaz az avar kor második fele hatalmi központjainak helyét jelenleg sem az írott források, sem a régészeti leletek alapján nem lehet meghatározni.

A KIÁLLÍTÁS MEGNYITÁSA UTÁN ELŐKERÜLT LELETEK

A megnyitó utáni évben – és a konferenciát követően is – több olyan lelet/leletegyüttes került elő a Kiskunság területén, melyek jellegük (arany vagy aranyozott tárgyak) miatt a kiállításban szerepelhettek, vagy – amennyiben nem aranyleletek – lelőhelyük a térképekre kerülhetett volna⁹ (25. kép 1–2.).

A szalkszentmártoni vezér: 2015 nyarán vált ismertté egy újabb magános, gazdag sír Kunbábonytól nem messze. Az ezüstveretes öves, kardos, íjas-nyilas férfit padmalyosan kiképzett sírban temették el, melléje fektették felszerszámozott lovának egyes részeit is. A környék nagy területének átvizsgálása során más temetkezés nem került elő. Bár a kiállításban csak aranytárgyak bemutatása volt a cél, Szalkszentmárton neve rákerült volna térképre, növelve ezzel a kunbábonyi nagyúr sírja közelében előkerült vezérek temetkezéseinek számát (Kunbábony-kör, kora avar).

A kunpeszéri szórvány aranyozott veretek: A Nyihogó határrészről, kb. 1,5–2 km-re délnyugatra az ismert avar temetőtől szórvány aranyozott tárgyak kerültek a múzeumba. Egy pajzs alakú, fogazott díszű veret, melynek kö-

⁹ Az információkat Kovacsóczy Bernadettnek, Molnár Karolának, Pánya Istvánnak és Wilhelm Gábornak (Kecskeméti Katona József Múzeum) köszönöm. Bár a nemrégiben előkerült apostagi ötvös-lelet a kiállítási térképen helyet kaphatott volna, pontos összetételéről nincs információ, ezért itt és most még rövid leírást sem adhatok róla.

zépén kőberakás volt, kiesett, h.: 2,2 cm, sz.: 2 cm, oldalvastagság: 0,4 cm. Egy szintén fogazott díszű kisszíjvég, h.: 4,3 cm, sz.: 2,2 cm. A környék alaposabb átkutatása még nem történt meg. A tárgyak a kiállításba kerülhettek volna, a térképen viszont már szerepel Kunpeszér (Kunbábony-kör, kora avar).

Az orgoványi arany fülbevaló: Ajándékként került a múzeumba. Karikája kör átmetszetű aranydrótból hajlított, ovális, kissé deformált, melynek alsó részére – kétoldalt körben és fent – granulációdíszes kis gömböt húztak. Ehhez csatlakozik három vízszintesen elhelyezett, hasonló méretű, alul szintén granulációsorral díszített kis gömb. Az általuk képzett fészek közepén egyik felén deformált, nagyobb gömb, ennek alsó részét granulációval keretelt kis gömbszelet díszíti. Súly: 2,25 gr., teljes h.: 3,4 cm, karika h.: 1,8 cm, karika átm.: 1,6 cm, csüngőrész h.: 1,9 cm, alsó gömb átm.: 0,9 cm. A fülbevaló, melynek a kiállításban látható legközelebbi párhuzama egy gátéri példány, a mai Bócsa környékén egykor élt gazdag avar tulajdonában lehetett. Mivel a fülbevaló a kiállítás megnyitását követően került elő, bemutatására nem volt lehetőség – és a lelőhely-térképen is hiányzik a Bócsa-csoportból az Orgovány felirat (Bócsa-kör, kora avar).

A keceli kard arany keresztvasa: Sajnos csak fotóról ismerem a Kecelen talált kard-keresztvasat; a találóknak nem sikerült nyomára akadni, és a tárgyat sem sikerült megszerezni. A kép alapján sima aranylemezből kinyírt hátlapját és előlapját felforrasztott, keresztben rovátkolt aranypánt fogja össze. Az előlapot keskeny pántokból kialakított, magas falú cellák kereszt alakban osztják meg, a bennük egykor volt üvegberakás kiesett. Hossza és szélessége egyaránt 1,4 cm. Legközelebbi – bár nem teljesen azonos – párhuzama a petőfiszállási sírban talált hasonló tárgy. A bizonytalan és nem ellenőrizhető információk szerint ezen a keceli lelőhelyen több tárgy is előkerült, de ezek jellegeről nincs ismeretem. Állítólag a keceli határ északi harmadának-negyedének nyugati részén találták őket; ez a hely kb. 3 km-re van az ismert keceli vezéri sír ettől keletre levő lelőhelyétől. Az arany keresztvas-veret bekerült volna a kiállításba, de a térképre Kecel

már nem, hiszen azon minden lelőhelyet csak egyszer jelöltem akkor is, ha az adott településről több aranytárgy is szerepel a kiállításban (Bócsa-kör, kora avar).

A keceli kengyeles-lándzsás lelet: Kecel Méhesfoknak és Kenderhalomnak nevezett (állítólag egy területet jelző) részéről két hurkos fülű kengyel és egy lándzsa került a múzeumba. Amennyiben valóban egy leletegyüttes részei voltak, kérdéses, hogy máglyaleletről van-e szó (a bekerült, a találók által megtisztított tárgyakon égésnyom már nem látszott), vagy valamilyen más okból ebben a formában földbe került leletekről. A kengyelek 13,5 ill. 14,2 cm magasak, 10,8 ill. 12 cm szélesek, talpalásuk 2,8 cm széles. A lándzsa 22,8 cm hosszú, köpüjének átmérője 2,5 cm. Bár a leletek nem kerültek volna a kiállításba – és Kecel már egyébként is szerepel e korszak térképén – előkerülésük mégis fontos a korszak lényeges leleteinek lelőhely-koncentrációja miatt (Bócsa-kör, kora avar).

A kiskőrösi kardos-aranyveretes öves előkelő avar sírja: Az ismert kiskőrösi közép avar lelőhelyek (Városalatt, Vágóhíd, Cebe-puszt, Pohibuj Mackó-dűlő, Szűcsi-dűlő) számát az utóbbihoz közel fekvő Deák-tanyával sikerült bővíteni, ahonnan – egyebek mellett – egy varkocsszorítás, préselt aranyveretes öves, kardos férfi sírja került elő a közelmúltban. A kiállítás közép és késő avar lelőhelytérképén Kiskőrös már eleve kiemelten nagy betűkkel szerepel, de az aranyozott vereteknek helye lett volna a kiállításban (Kiskőrös környéke, közép avar).

A lakiteleki arany fülbevalók: Egy avar-kori temetőrészlet feltárása során két arany fülbevalópár került elő. Az egyik egy igen töredékes, aranypalástos-gyöngycsüngős, a másik csüngő nélküli, de jó megtartású aranykarikás fülbevalópár volt. Mind a kiállításban, mind a közép és késő avar korszak térképén helyük lett volna (Kecskemét környéke, közép avar).

A fenti leletek önmagukban természetesen nem dönthetik el a „kagán vagy nem kagán” kérdését, pontosabban azt, hogy a Kiskunság területén a kora, valamint a közép és a késő avar korban megfigyelhető négy lelőhely-koncentráció valóban uralkodói szálláshelyekre utal-e, de mivel azokon belül kerültek elő, a négy terület meglétét erősíteni tudják.

IRODALOM

WICKER Erika

- 2014 Nagyurak és vezérek. Híres avar leletek a Kiskunságból. A Kecskeméti Katona József Múzeum régészeti állandó kiállítása. Kecskemét
- 2015a Nagyurak és vezérek. Híres avar leletek a Kiskunságból. A Kecskeméti Katona József Múzeum régészeti állandó kiállítása. In: Bácsország 2015/1. (72. sz.), 85–90. Szabadka
- 2015b Nagyurak és vezérek – Híres avar leletek a Kiskunságból. – Lords and Leaders. Famous Avar Findings from Kiskunság. In (szerk. Lovas Dániel): A Kecskeméti főtér történelmi épületei. Cifrapalota. 76–85. Kecskemét
- 2016 Nagyurak és vezérek. Híres avar leletek a Kiskunságból. – Lords and Chiefs. Significant Avar Finds from the Kiskunság. *Cumania* 27, 375–387. Kecskemét
- 2017 Nagyurak és vezérek. Híres avar leletek a Kiskunságból. In: *Históriák. A kecskeméti Média centrum helytörténeti magazinja*. 2017 tél. 5–13. Kecskemét

---

Erika Wicker

LORDS AND LEADERS. RENOWNED AVAR FINDS FROM THE KISKUNSÁG REGION

The permanent archaeological exhibition
of the Katona József Museum of Kecskemét

The exhibition which formed the basis of and ultimately stimulated the organisation of the conference “Power centres in the Avar Khaganate” two years later opened in summer 2014.

One of the main goals when creating the exhibition was to present the Avar-period finds of the Kiskunság region, namely the gold and gilded artefacts that highlighted the region’s prominent role in the Avar period, particularly in the early Avar period. Thus, every technical detail and device served the purpose of ensuring that these exceptionally splendid objects should dominate the exhibition hall with its black walls and black floor, and the starry sky above (the concept and design plan of the exhibition and the main technical details are presented in the Hungarian study).

However, the site maps made for the two information boards briefly describing the period in question raised issues pointing far beyond the exhibition.

The most important sites of the early Avar period appearing on the map outlined four clearly distinct centres in the Kunbábony, Bócsa, Kiskunfélegyháza/Petőfiszállás and Kecskemét/Nagykőrös areas, each with its own concentration of solitary graves containing the burials of exceptionally wealthy lords and very prosperous leaders, and cemeteries containing an abundance of gold articles and some stray gold finds in their vicinity. Curiously enough, the same four areas were outlined by the most remarkable, although more modest finds of the middle and late Avar period in the Kiskunság region.

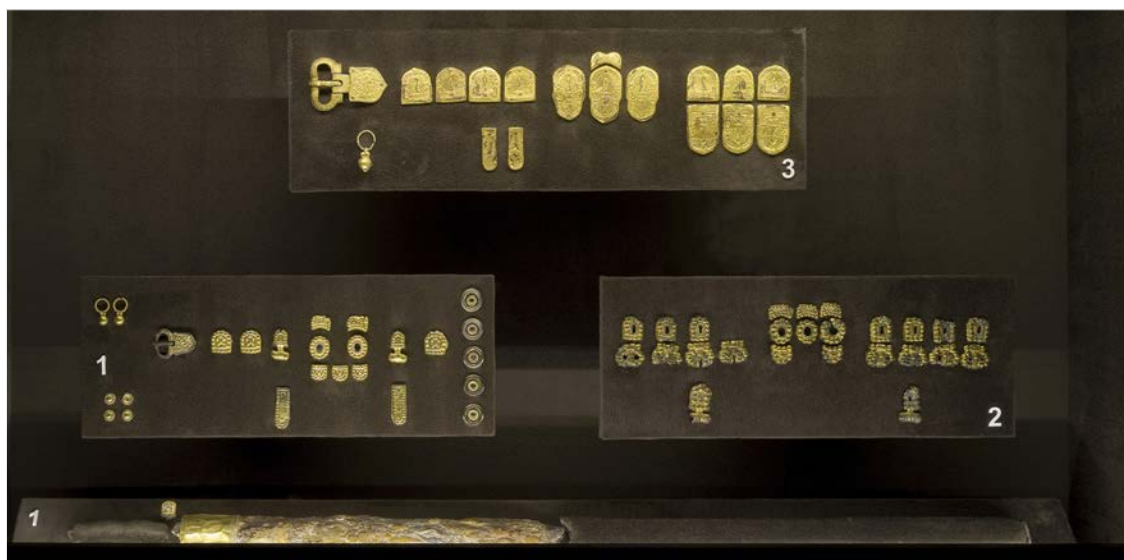
The initial goal of this study was to describe at greater length the exhibition inspiring the conference and I did not intend to discuss at greater length the “message” of the four areas. However, given that the finds since brought to light that can be fitted into the exhibition’s concept can be linked to one or another of these four regions, it seems appropriate that I should now address at greater length the question vexing me during the organisation of the exhibition: how exactly should these four areas in the Kiskunság region of the Danube-Tisza interfluvium be interpreted? They quite logically outline settlement territories – but whose territories?

23

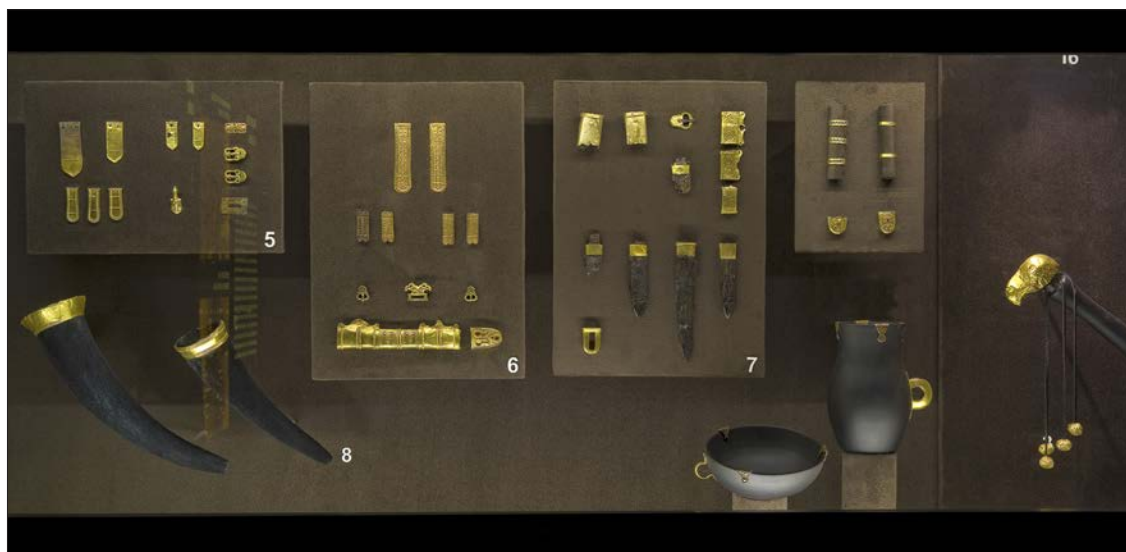

1.

2.

3. kép. 1. A csanyteleki, a petőfiszállási és a kiskunfélegyháza-pákapusztai vezéri sírok legszebb leletei; 2. A kunbábonyi nagyúr hagyatéka

1.

2.

4. kép. 1-2. Aranytárgyak a kunbábonyi nagyúr hagyatékából

5. kép. A kunbábonyi nagyúr méltóságjelző tárgyai és fejének rekonstrukciója

1.

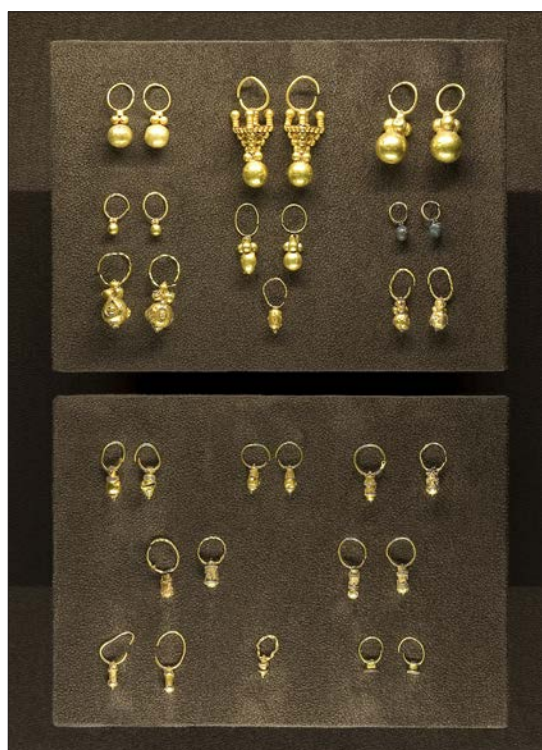

2.

6. kép. 1. Aranyveretes kardok (Kunbábony 2. sír, Kunpeszér, Kecel);
2. Aranytárgyak a bócsai nagyúr hagyatékából

1.

2.

7. kép. 1. A nagykőrösi kard és a Kecskemét-Sallai úti vezér sírleletei;
2. Kora és közép avar fülbevalók kiskunsági lelőhelyekről

A KÖZÉP ÉS KÉSŐ AVAR KOR (660/670–803/826)

A sikertelen bizánci ostrom (626) után az Avar Kaganátus nem volt többé jelentős politikai tényező, ezért írott forrásokban hosszú ideig nem is említik. Közel fél évszázaddal későbbi az a híradás, mely szerint 670 körül onogur-bolgár népcsoportok kaptak „letelepedési engedélyt” az akkori avar kagántól. A közép avar kornak nevezett időszakra jellemző, a kora avaroktól számos jellegzetességben eltérő régészeti leletanyag vidékünkéről is ismert.

Az avar kor legnagyobb rejtélyét a különleges öntött bronz övdiszeikről elnevezett késő avar „griffes-indások” jelentik, akiknek hagyatéka jól elkülöníthető a közép avar onogur-bolgárokétól. Vajon ez a nagyszámú népcsoport is az onogurokkal jött a Kárpát-medencébe, vagy őket néhány évtizeddel követve? A griff- és indaábrázolások messzi ázsiai „őshazára” utalnak, esetleg valamiféle belső fejlődés és külső kulturális hatások következtében valahol Kelet-Európában vagy a Bizánci Birodalom területén jöttek létre? E kérdésekre a mai napig nincs megnyugtató válasz. Tény, hogy a griffes-indások igen nagy számban érkeztek, hiszen ránk marad emlékművek az egész Kárpát-medencében megtalálható. Bejövételükről, mindennapjaikról azonban nincsenek írásos forrásaink

A KÖZÉP ÉS KÉSŐ AVAROK BETELEPÜLÉSÉNEK FELTÉTELEZETT IRÁNYA

JELENTŐS KÖZÉP ÉS KÉSŐ AVAR LELŐHELYEK A KISKUNSZÁGBAN

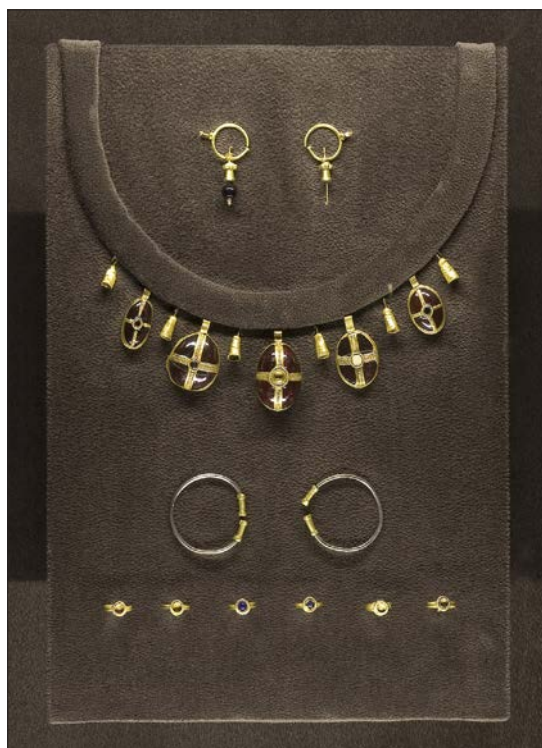
GAZDAG KÖZÉP ÉS KÉSŐ AVAR KÖZPONTOK A KISKUNSZÁGBAN

A Kárpát-medence új lakói a kora avar népesség temetőit folytatták vagy újakat hoztak létre. Előkelőiket ritkán temették el magányosan: a gazdag, fegyveres férfiak többnyire már a közösségük temetőjébe kerültek.

Az új betelepülések után a négy kora avar kiskunsági központ elvesztette ugyan egykori különleges helyzetét, de továbbra is jelentős maradt, hiszen az itteni temetőkből e korszakból is kerültek elő gazdag leletegyüttesek, arany vagy aranyozott szörvány ékszerek, övdiszek. Az új bevándorlók magukkal hozott, és egy-két generáción át öröklődött gazdagságára utalnak ékszereik, aranylemezes veretekkel díszített öveik, arany szerelések szabályai.

A változás a 8. században kezdődött. Az ékszerek egyre egyszerűbbek lettek, fegyverek még a gazdagabb temetkezésekben sincsenek, és a griffeket és indákat ábrázoló bronz övveretek között ritkák az aranyozott darabok. Az övdiszek idővel egyre kisebbé váltak; a griffek és indák helyét kevesebb bronzanyagot igénylő, áttört díszítőelemek váltották fel, és már a silányabb aranyozás is ritkaságszámba ment. Az elszegényedés megállíthatatlanná vált...

1.

2.

8. kép. 1. Második információs tábla a közép és késő avar kori betelepülésről és a lelőhelyek alapján kirajzolódó kiskunsági központokról; 2. A kiskörösi kislány arany ékszerei

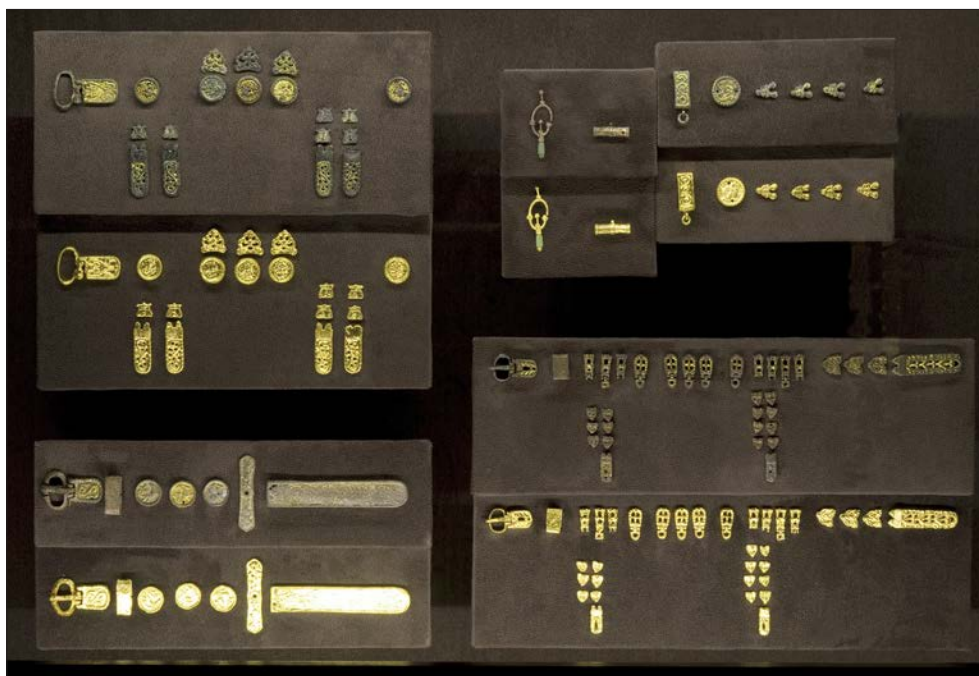

1.

2.

9. kép. 1. Fülbevalók, varkocsszorítók, veretek és szablya kiskunsági lelőhelyekről;
2.: Késő avar övveretek – ahogy ránk maradtak, és amilyenek lehettek

1.

2.

3.

10. kép. 1. Késő avar övveretek – ahogy ránk maradtak, és amilyenek lehettek;
2. Harmadik információs tábla az avar kor végétől; 3. Negyedik információs tábla:
A kiállítás megvalósításában részt vevők

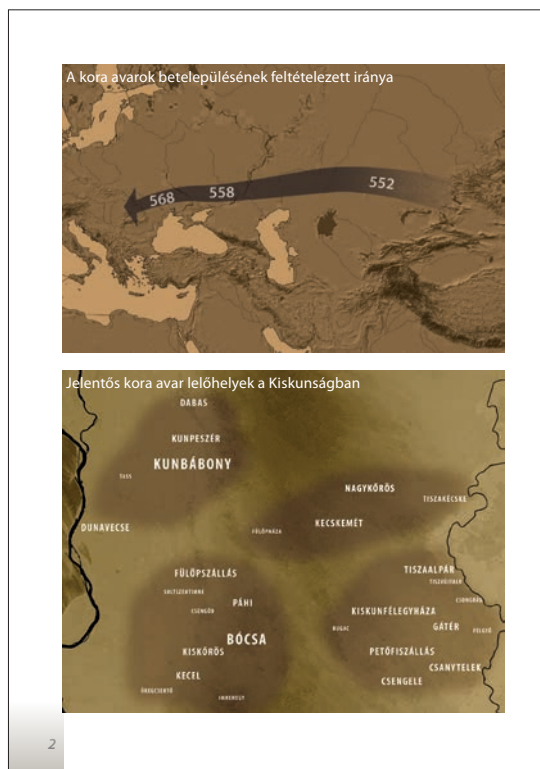
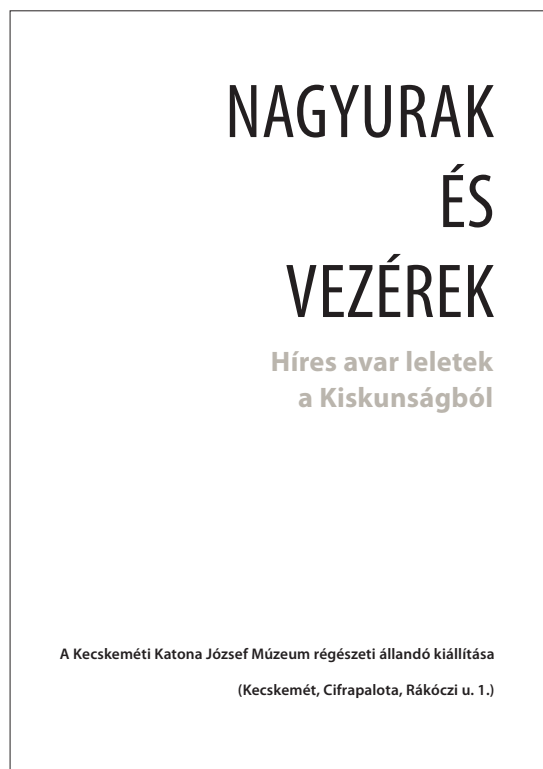
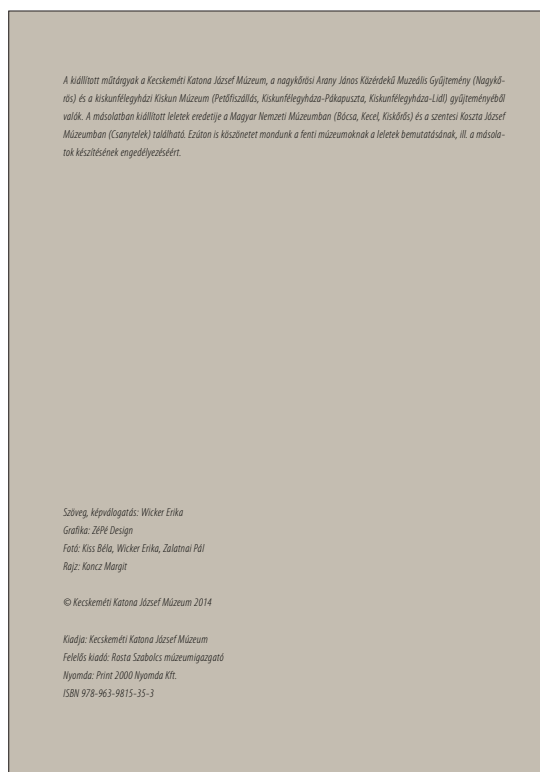

1.

2.

11. kép. 1. Részlet a kiállításból; 2. H. Tóth Elvira és a kunbábonyi leletek (fotó: Horváth M. Attila)

12. kép. A kiállításvezető címlapja, belső borítója, 1–2. oldala

A KORA AVAR KOR (568–650/660)

Az avarok Belső- és Közép-Ázsiából származó harcos népe 568-ban foglalta el a Kárpát-medencét. Gazdagságukat elsősorban a Bizánci Birodalomtól a béke fejében kapott rendszeres évi aranyadó biztosította. Bizánc 626. évi sikertelen ostroma után megcsappant legfontosabb jövedelemforrásuk, és ezzel kezdetét vette az avarok lassú elszegényedése. Az uralkodó réteg gazdagsága azonban még sokáig fennmaradt. Erre utalnak leletekben gazdag kiscsaládi-nemzetségi temetőik, és elsősorban maguknak az avar nagyuraknak és az őket szolgáló vezéreknek ázsiai hagyományokat követő magányos sírjai. Véletlenszerűen előkerült temetkezéseiket a találók sajnos általában kifosztották, ám a múzeumokba került hiányos leletegyüttesek is sejtetik az előkelő réteg egykori gazdagságát.

NAGYÚRI KÖZPONTOK A KISKUNSÁGBAN

Nem tudjuk, hogy hol volt a kora avarok uralkodójának, a honfoglaló Baján kagánnak és utódainak a székhelye. A Kiskunságból jelenleg ismert korabeli gazdag temetők, különleges szórványleletek, de elsősorban a vezető réteg magányos férfisírija négy, az avar uralkodócsaládhoz köthető központot sejtetnek. Ám ezek tényleges kapcsolata az avar kagánokhoz ma még bizonytalan.

Kiskunfélegyháza és Petőfiszállás környékén vezéri sírok és gazdag közösségek temetői kerültek elő.

Kunbábonyból ismerjük a Kárpát-medence leghíresebb avar sírleletét, a kunbábonyi nagyúr hagyatékát. Családja női tagjait bizonyosan a környékbeli gazdag temetőkben temették el.

Bócsa határában a kunbábonyi nagyúrral közel azonos rangú férfit temettek el. Közeliéből vezéri sírok és jelentős leletek kerültek elő.

A **kecskeméti** és a **nagykőrösi** vezéri sírok fontos avar szállásközpontot jelölnek ki ezen a tájon is, ahol még sok különleges korabeli leletet rejt a föld...

3

A PETŐFISZÁLLÁSI VEZÉR

1998-ban Petőfiszállás határában az M5 autópálya építését megelőzően végzett bombamentesítési munkák során került elő egy előkelő avar vezér sírja. Bár a sír közepét a beásás tönkretette, többi részét régészek tárták fel. A kb. 170 cm magas avar férfit 205 cm hosszú, 80 cm széles sírgödörbe, 190×45 cm nagyságú koporsóban temették el valamikor a 600-as évek első évtizedeiben. Valószínűleg a bizánci hadjáratokban is részt vett, s ezután vehette meg gömbös aranyfülbevalót és préselt aranyveretekkel díszített övét. Vele temették sílánybőr ezüstveretes övét is, melyet bizonyosan korábban, még megdagodása előtt szerzett, és a sírba tették aranyveretes kardját, reflexiját és csontlemez-díszes tegezben tartott nyilait is.

Sajnos épp a sír közepét érte a bolygatás, ahol az övveretek voltak. Így az övek rekonstrukcióját csak analógiák alapján végezhetjük el, viszont sikerült a vereteket a találók által kidobott földben – reményeink szerint – hiánytalanul összegyűjteni.

A feltárást követően átkutattuk kb. 6000 m² nagyságú területen több sír nem került elő. Igaz, a sír környékének egyik oldalát nem vizsgálhattuk nagyobb területen, ennek ellenére nagy valószínűséggel feltételezhető, hogy a petőfiszállási vezért közössége temetőjétől távolabb, magányos sírban temették el.

(Balogh Csilla, Somogyvári Ágnes, V. Székely György és Wicker Erika leletmentése)

(Kiskunfélegyháza Város Önkormányzatának Kiskun Múzeuma)

4

A sír feltárása

Az ártószálgat terület

Az aranyveretes öv néhány díszítőeleme

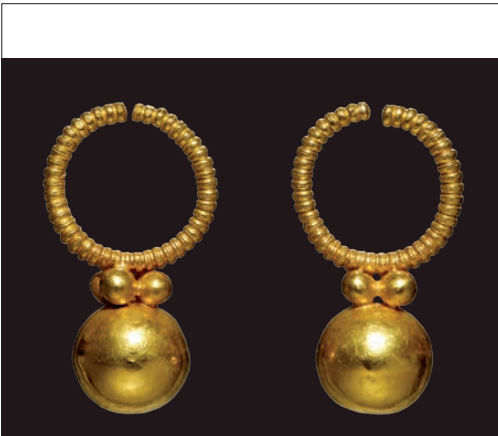

Az aranyveretes öv csatja

A petőfiszállási vezér díszövének rekonstrukciója
Az aranyveretes öv díszítőelemeinek egy része

5

Arany fülbevaló

A kard keresztvasának egyik üvegbenakásos aranyverete

6

Ezüstgyűrűs, kékberakásos aranyveret a második övről

A KUNBÁBONYI NAGYÚR

Az avarság legrangosabb vezetői közé tartozott – és mértékadó vélemények szerint talán az avarok egyik kagánja volt – az a 600-as évek közepe táján, 60–70 éves korában meghalt férfi, akit a mai Kunszentmiklós határában temettek el. A közösség temetőjétől távol megasótt magányos sírja 1300 év múlva került elő. Homokot bányásztak néhány munkás 1971. február 20-án Kunszentmiklós Kunbábonyi nevű határszén. Egyikük figyelt fel a homokfalból kilátszó edényoldalra, majd a többiekkel együtt lapáttal próbálta kiszedni a nagyméretű amforát. Hamarosan egy koponyát fordítottak ki, és találtak két nagyobb aranyedényt is. Kézrel és lapáttal folytatódott a sír kirablása még délután és másnap reggel is. Annak eldöntésére, hogy az előkerült tárgyak valóban aranyból vannak-e, néhány darabot megmunkáltak a helyi órásmesterek, aki azonnal felismerte a tárgyak muzeális értékét. Az ő javaslatára értesítették a sír előkerüléséről a kecskeméti Katona József Múzeumot. H. Tóth Elvira és Horváth Attila régészeknek sikerült a leletek többségét begyűjteni, s a találok kiképzése még néhány tárgy nyomára vezetett. Közben folyt a sír környékén leomlott homok átszísálása is. A begyűjtés és a hitelesítő ásatás eredményeképp egyebek mellett 155 darab aranytárgy került a múzeumba, melyek össz súlya közel 2,4 kg. Messze nem teljes, ám csak ennyi maradt ránk annak az embernek a hagyatékából, aki az avar honfoglalás idején, talán már a Duna–Tisza közén született, de nem

A sír környékének díszgátlása

11

tudjuk, mikor lett és meddig volt az avarok egyik vezetője, talán uralkodója... A bizonyíték évszázados hagyományokat őrző temetési rítusról – melynek rekonstrukciója csak hiteles régészeti feltárással lett volna megközelíthető – ma már nem sokat tudhatunk. Annyi bizonyos, hogy az avar nagyurat nagyméretű, 280 cm hosszú, 130 cm széles, északnyugat–délkeleti irányú sírgödörbe, aranylemezekkel díszített fakoporsóba helyezve, méltóságának jelképeivel, legszebb ékszereivel, aranyveretes öveivel, fegyvereivel, edényeivel és eszközeivel együtt temették el. Szemfedelét aranylemezek ékesítették, kezére aranykörös kesztyűt és halotti gyűrűket húztak. A túlvilági útra kedvező ételét, két birkahúst helyezték melléje (ennek alapján feltételezhető, hogy ősszel temették el), a fejéhez óriási, talán borral teli amforát állítottak. A kunbábonyi avar férfi rangját nemcsak gránátberakásos aranyveretekkel díszített öve, hanem aranykürtje és aranykancsója, madárfejes jogarja és aranyveretekkel ellátott kardja is jelzi. Egykori gazdagságát ma már csak sejtethetjük ránk maradt két másik aranyveretes öve és néhány más aranytárgy (fülbvalók, gyűrűk, csatok, edény-, tegez- és késő-veretek) alapján is. Csak sejtethetjük, hiszen a múzeumba került leletegyüttes sajnos hiányos; a találok kezén sok-sok tárgy tűnt el – talán mindörökre. A kunbábonyi nagyrúri sír azonban így is a Kárpát-medence legszebb avar kori lelete, melyet már eddig is Európa számos országában csodálhatott meg a múzeumlátogató közönség

(H. Tóth Elvira és Horváth Attila leltérmérete) (Kecskeméti Katona József Múzeum)

H. Tóth Elvira

Horváth Attila

12

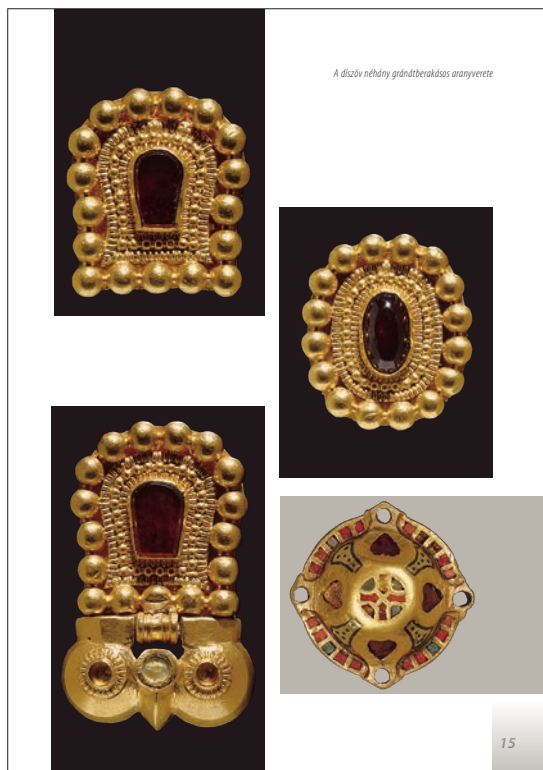
A díszítő feldrágald-berakásos aranycsatja

13

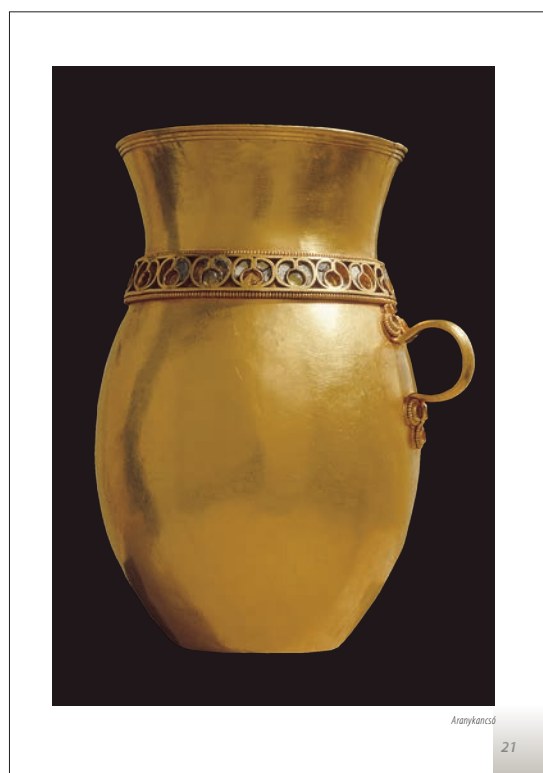
A díszítő néhány aranyverete és a nagyszívjég

14

16. kép. A kiállításvezető 15–18. oldala

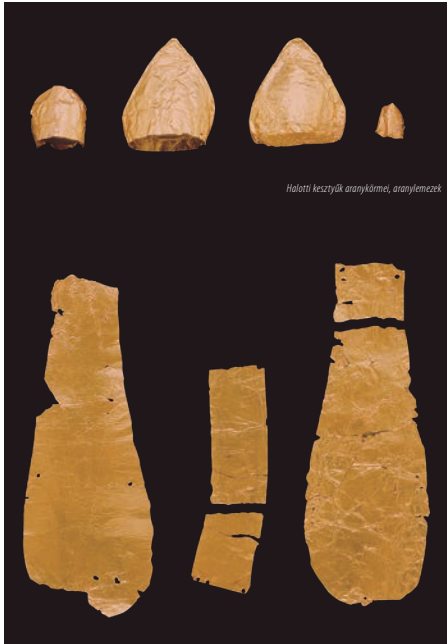

17. kép. A kiállításvezető 19-22. oldala

18. kép. A kiállításvezető 23–26. oldala

Halotti kesztyűk aranykőmei, aranyfemcek

27

ARANYVERETES KARDOK

Meghatározó tagja volt a nagyúri udvartársnak az a férfi is, akit alig néhány méterre a kunbábonyi nagyúrtól temettek el. Mivel az ugyancsak 1971-ben talált sírt nagy valószínűséggel még az avar korban kirabolták, a ránk maradt néhány aranytárgy-töredék alapján csak annyi sejtethető: koporsóban, aranyövvel és aranyveretes karddal temették el itt az akkori avarság egyik különösen rangos tagját, aki kétségkívül a kunbábonyi nagyúr közeli rokona volt.

(H. Tóth Elvira és Horváth Attila leletmentése)
(Kecskeméti Katona József Múzeum)

Kunbábony közelében, Kunpeszérén kis sírszármú, ám igen gazdag temető került elő 1982–1984 között, melybe nagy valószínűséggel az uralkodó család környezetébe tartozó előkelőket temettek. Egyikük ezüstveretes öve nem utal ugyan különösebben előkelő származásra, de a feltételezhetően szolgálatai fejében a nagyúrtól kapott aranyveretes kardja alapján mégis a környék egyik vezető alakja lehetett.

(H. Tóth Elvira és Horváth Attila leletmentése)
(Kecskeméti Katona József Múzeum)

Megközelítőleg kortársa volt, de már egy másik nagyúri körhöz tartozott a kecei vezér, aki szintén nem volt eredetileg túlságosan tehető – erre az 1935-ben előkerült magányos sírjában talált egyszerű ezüstveretes öve utal. Aranyveretes kardját azonban talán a bócsai nagyúr délnyugati területeinek védelme miatt kapta, esetleg ura szolgálatában, vitézségével tűnt ki

a hadjáratokban. E véletlenszerűen előkerült sír leletei is hiányosan maradtak ránk.

(László Gyula leletmentése)
(Magyar Nemzeti Múzeum – kiállításunkon a lelet másolatát mutatjuk be)

A kunbábonyi 2. sírban eltemetett avar előkelő úr kardjának részlete

28

A kunpeszéri vezér aranyveretes kardja

A kecei vezér aranyveretes kardja

29

A BÓCSAI NAGYÚR

Bócsa és Kaskantyú határának találkozásánál, nagyjából 45 km-re délre Kunbábonytól, 1935-ben szőllő alá forgatáskor előkerült egy sír, melybe a kunbábonyi nagyúrhoz közel hasonló rangú előkelőt temettek el. A munkások arany övvereteket, arany- és ezüstdévényeket és arany ékszereket találtak, ám ezeknek csak egy részét sikerült összegyűjteni, és a Magyar Nemzeti Múzeumba vinni.

A hitelesítő ásatás már nem hozott sok eredményt, annyi azonban bizonyos, hogy igen gazdag férfit, az avarok egyik legelőkelőbb vezetőjét temettek el itt. A ránk maradt leletek alapján László Gyula feltételezte, hogy „temetéskor aranyfüsttel díszített ruháját adták rá és két övvel öveztek... álcasatos arany övéről csüngött le aranytegeze, amelybe 25 háromlélly nyilat tettek. Ezek valamennyire harcba való, egyetlen vadásznyíl sincsen közöttük... Ezen az övön hordta ivókürtjét is. Másik övén, amelyet 8 korongos veret díszített, viselte kardját és íjtegezeit.”

A megmaradt tárgyak közé tartozik többek között egy arany fülbevalópár, két aranygyűrű, egy aranykehely és egy arannyal díszített kürt is.

Az avar nagyúrral a világi életre eltemetett ékszerek és fegyverek rendkívül hasonlítanak a kunbábonyiéhoz, még ha kivetlül talán kevésbé mives is. Ezért feltehetően közel azonos rangban állt vele, azaz ugyancsak az akkori avar uralkodócsalád tagja lehetett, akit egykori szál-
lásterületen temettek el.

(Fetsch Nándor leletmentése)
(Magyar Nemzeti Múzeum – kiállításunkon a lelet másolatát mutatjuk be)

30

A bócsai nagyúr aranyveretes kardja

A bócsai nagyr díszítvények néhány aranyvere

31

A NAGYKÖRÖSI VEZÉR

1981-ben Nagykőrös közelében, egy halastó partján kerültek elő azok az aranydíszek, melyeket a megtaláló először konzervdoboz-daraboknak gondolt. A lelet szerencsére a múzeum tudomására jutott, és Simon László régész azonnal felismerte egy kora avar kard aranyborításait és aranyvereit. A terület átvizsgálása sajnos nem hozott számottevő eredményt; az egykori igen gazdag avar férfi sírjából a kardon kívül nem maradt ránk más. Különleges szépségű fegyver, mely talán egy rangos vezérnél még előkelőbb avar úr volt... Egyéb leletek hiján azonban nem igazolható, hogy a kunbábonyhoz és a bócsaihoz hasonló rangú avar nagyurat temettek-e el ezen a vidéken.

(Simon László leletmentése)
(Avar János Kézdeklő Múzeális Gyűjtemény, Nagykőrös)

A madáralakokkal díszített két nagykőrösi aranyozott veret közélebbi lelőhelye ismeretlen, így ma már nem tudjuk, volt-e bármilyen kapcsolata a kard gazdájával vagy annak tetsző családjával.

(Avar János Kézdeklő Múzeális Gyűjtemény, Nagykőrös)

Modellalak aranyozott veretek Nagykőrösi

32

A nagykőrösi vezer (Nagykőrös) közelében néhány aranyvere

A KECSKEMÉTI VEZÉR

1973-ban Kecskemét hunyadi városi részén iskolaépítéshez kapcsolódó szennyvízcsatorna ádása során a munkások egy aranylemez-borítású kardot találtak, melyről szerencsére a múzeum is hamar értesült. Így a magányosan eltemetett gazdag vezér sírjának teljes leletanyaga a múzeumba került: arany fülbevalópár, aranyozott ezüst, préselt, fonatdíszes övveretek és szíjvégek, bronz- és vascsatok, az íj csontlemez-borításai, a tegez vasalásai, vasnyílhegyek, továbbá az aranyveretes vaskard és egy vastőr is.

A rangos avar férfit 650 táján temették el; kortársa volt, és akár személyesen is ismerhette a petőfiszállást, a pákapusztait és a keceli vezért, a kunbábonyi és a bócsai nagyurat.

(H. Tóth Elvira és Horváth Attila leletmentése)
(Kecskeméti Katona József Múzeum)

Arany fülbevalópár

A kecskeméti vezer (Kecskemét) közelében néhány aranyvere

33

34

Préselt, aranyozott övveretek és csat

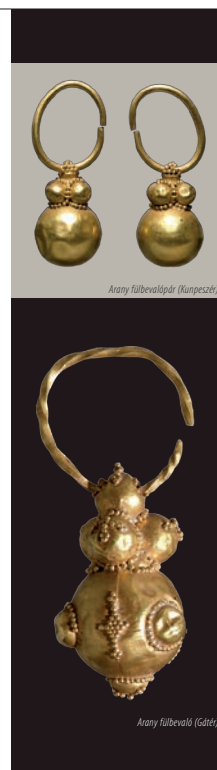
KORA ÉS KÖZÉP AVAR
FÜLBEOVALÓK

Az arva honfoglalók és közvetlen utódai legkedveltebb ékszere a nagymértékű, többnyire gömböcsings és olykor karralágazólagosan díszített fülbevaló volt. A közép-ázsiai típusú gömböcsings fülbevalókat ékezték a pipették, ám a reaktomákú „piramis-csücsűg” aranyfülbevalók csak a legkorabbsá avá asszonyok viselheték. Míg a nagyméretű sírok csak igen rangos férfiaknak jártak, az előleki néző mind-
dig közösségek tetteiből helyezték nyugalomra. A bemutatott különleges szépségsi aranyfülbevalók egykori tettei tulajdonok ahhoz a nagyrúti központhoz tartozhattak, melynek lelőhelyei a közélebbelezi, az ismeretlen lelőhelyi példányok is biztosan a mai Kiskunság területén egykor volt négy nagyrúti szálláshely valamelyikehez köthetők.

(Kerskéméti Katona László Múzeum)

A 7. század utolsó harmadának változatosabb fülbevalói már többnyire gyöngycsüngősek. Ezek között arany- és bronzkarikás függők is vannak; utóbbiakat a szerényebb körülmények között élők is megengedhették maguknak. A legszebb közép avar fülbevalók azonban a finom megmunkált, többnyire granulációval (apró aranygömbökkel) díszített példányok, melyeket valóban csak az igazán tehetősek viseltek.

(A kiállított tárgyak leltőhelyei: Kunpeszér, Gátér, Fülöpjakab, Dunavecse, Ballószög és ismeretlen leltőhelyek)

A közép és késő avarok betelepülésének feltételezett iránya

Gazdag közép és késő avar központok a Kiskunságban

A KÖZÉP ÉS KÉSŐ AVAR KOR (660/670–803/826)

A sikertelen bizánci ostrom (626) után az Avar Kaganátus nem volt többé jelentős politikai tényező, ezért írott forrásokban hosszú ideig nem is említik. Közel fél évszázaddal későbbi az a híradás, mely szerint 670 körül onogur-bolgár népcsoportok kaptak „letelepedési engedélyt” az akkori avar kagántól. A középi avar kornak nevezett időszakra jellemző, a kora avarokétól számos jellegzetességben eltérő régészeti leletanyag vidékünkön is ismert.

Az avar kor legnagyobb rejtélyét a különleges öntött bronz övdiszeikről elnevezett késő avar „griffes-indások” jelentik, akiknek hagyatéka jól elkülöníthető a középi avar onogur-bolgároktól. Vajon ez a nagyszámú népcsoport az onogurokkal jött a Kárpát-medencébe, vagy őket néhány évtizeddel követve? A griff- és indaábrázolások messzi ázsiai „őshazára” utalnak, esetleg valamiféle belső fejlődés és külső kulturális hatások következtében valahol Kelet-Európában vagy a Bizánci Birodalom területén jöttek létre? E kérdésekre a mai napig nincs megnyugtató válasz. Tény, hogy a griffes-indások igen nagy számban érkeztek, hiszen ránk marad emlékeink az egész Kárpát-medencében megtalálható. Bejövételükről, mindennapijaikról azonban nincsenek írásos forrásaink.

GAZDAG KÖZÉP ÉS KÉSŐ AVAR KÖZPONTOK A KISKUNSZÁGBAN

A Kárpát-medence új lakói a kora avar népesség temetőit folytatták vagy újakat hoztak létre. Előelőiket ritkán temették el magányosan: a gazdag, fegyveres férfiak sírjai többnyire már a közösségük temetőjébe kerültek.

Az új betelepülések után a négy kora avar nagyúri központ elvesztette ugyan egykori különleges helyzetét, de továbbra is jelentős maradt, hiszen az itteni temetőkből e korszakból is kerültek elő gazdag leletegyüttesek, arany vagy aranyozott szőrvány ékszerek, övdiszkek. Az új bevándorlók magukkal hozták, és egy-két generáción át öröklődött gazdagságára utalnak ékszereik, aranylemezes veretekkel díszített öveik, aranszerelések szabályai.

A változás a 8. században kezdődött. Az ékszerek egyre szerényebbek

39

lettek, fegyverek még a gazdagabb temetkezésekben sincsenek, és a griffeket és indákat ábrázoló bronz övveretek között ritkák az aranyozott darabok. Az övdiszkek idővel egyre kisebbé váltak; a griffek és indák helyét kevesebb bronzanyagot igénylő, áttört díszítmények váltották fel, és már a silányabb aranyozás is ritkaságszámba ment. Az elszegényedés megállíthatatlanná vált...

A KISKÖRÖSI „HERCEGKISASSZONY” ÉKSZEREI

A mai Kiskörösi határától több igen jelentős korabeli családi-nemzetségi temetőt ismerünk. Ezek egyikebe temették azt a 4–6 év körüli kislányt, akinek sírja 1934-ben került elő, és aki különleges szépségű nyakéke, aranyfülbevalói és aranygyűrűi tanúsága szerint a környék legtehetősebb avar családjának tagja volt.

(Magyar Nemzeti Múzeum – kiállításunkon a leletek másolatát mutatjuk be)

Gyöngyűzős arany fülbevaló

A gazdag kislány nyakékeinek különleges szépségű csüngőláncjai

40

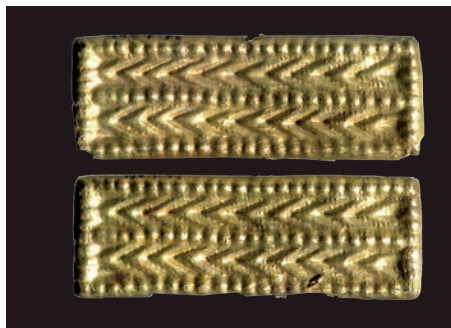
FÉRFIAK HAJDÍSZEI

A tehetősebb közepi avar férfiak szívesen díszítették két ágba font hajukat arany vagy aranyozott „hajcsatokkal”, azaz varkocszorítókkal, melyek (bizonyos népcsoportokhoz kötött) divatja igen rövid életű volt a Kárpát-medencében. A környékünkön előkerült példányok is jelzik a közepi avarok nevezett népcsoport letelepedését ezen a vidéken.

(A kiállított tárgyak lelőhelyei: Fülöpjakab, Balassagyarmat, Hetényegyháza és ismeretlen lelőhely)

Aranylemezes varkocszorító-pár (ismeretlen lelőhely)

Aranylemezes varkocszorító-pár (Balassagyarmat)

41

ÖVDISZKEK, VERETEK

A közepi avar előkelő réteghez tartozók sírjaiból előkerültek ugyan még préselt, aranyozott övveretek, ám ezek szépsége, minősége és száma sem hasonlítható a kora avar koriakéhoz.

(A kiállított tárgyak lelőhelyei: Fülöpjakab, Szabadgyarmat, Ógyóvár, Hetényegyháza) (Kecskeméti Katona József Múzeum)

Aranylemezes, kőberakásos övveret (Szabadgyarmat)

Préselt, aranyozott övveretek (Fülöpjakab)

42

A PETŐFISZÁLLÁSI SZABLYA

Az aranylemez keresztvasú szablya előkerülési körülményei, kísérőletelei, sőt pontos lelőhelye is ismeretlen ma már – azonban nagy valószínűséggel Petőfiszálláson találták. Egykori tulajdonosa nem ismerhette a kora avar petőfiszállási vezért, hiszen néhány évtizeddel annak halálát követően élt ezen a vidéken.

(Kiskunfélegyháza Város Önkormányzatának Kiskun Múzeuma)

A szablya markolatának elől- és hátulnézete

A petőfiszállási aranyfűzős szablya

43

KÖZÉP ÉS KÉSŐ AVAR FÜLBEVALÓK

A közép és késő avar korban a fülbevalók, melyeket továbbra is egyaránt hordtak férfiak és nők, egyre egyszerűbbeké, kisebbeké váltak, ahogy az elszegényedés elérte az avarságot. Az elsősorban az egykori kora avar nagyjüri központok körzetéből előkerült gyöngy- és aprógömböcsös, valamint egyszerű karikás függők mutatják, milyen volt a még némiképp tehető avarok által megvásárolható ékszer.

(A kiállított tárgyak lelőhelyei: Szabadcsallós, Gátér, Kunadacs, Kunbaracs, Hétfenyegyháza és ismeretlen lelőhely) (Kecskeméti Katona József Múzeum)

Gyöngy- és aranykúp-csüngős fülbevalópár (Kunadacs)

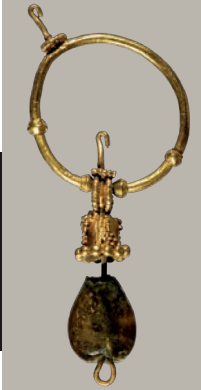

Arany fül- vagy hajkarikák (Hétfenyegyháza)

Aprógömböcsös arany fülbevalópár (Szabadcsallós)

44

Gyöngycsüngős arany fülbevaló (ismeretlen lelőhely)

ARANYOZOTT GRIFFES-INDÁS ÉS ÁTTÖRT ÖVVERETEK

A késő avar kor kezdetén általánosak voltak a nagyméretű, bronzból öntött griffes és indás veretek, ám csak a tehetősek engedhették meg maguknak, hogy övdiszeiket aranyoztassák. Még ha ez az aranyozás silány minőségű volt is, mások szemében aranyának mutatta magát, ezzel hirdetve viselője gazdagságát. Ám az egykori aranyozásnak mára már alig maradt nyoma – így csak akkor tudjuk elképzelni, milyenek lehettek eredetileg ezek a veretek, ha megpróbáljuk újra „beárazni” őket. . .

Viszonylagos gazdagságot mutatnak azok a tömör, nagyméretű övveretek is, melyeken a griffek és indák alig vagy egyáltalán nem kivehetők már, hanem inkább geometrikus díszítésűek. Anyagszükségeitek, méreteik és persze az aranyozás azonban még mindig tehető tulajdonosokat sejtet. (A kiállított tárgyak lelőhelyei: Tatarszentgyörgy, Fülöpjakab, Kiskunfélegyháza, Kunadacs) (Kecskeméti Katona József Múzeum, Kiskunfélegyháza Város Önkormányzatának Kiskun Múzeuma)

Griffes csüngős veret az egykori aranyozás nyomával – és amilyen annak idején lehetett (Tatarszentgyörgy)

Nagyméretű, áttört, öntött bronz csüngős veretek az egykori aranyozás nyomával (Fülöpjakab)

Áttört, öntött bronz nagyszíjvég az egykori aranyozás nyomával (Tatarszentgyörgy)

Aranyozott, öntött bronz ízforgó

45

ARANYOZOTT KERES VERETES ÖVEK

A környékünkre jellemző kerek veretes, nagyméretű nagyszíjvégek egykori tulajdonosai szintén tehető tagjai voltak a késő avar társadalomnak; gazdagságukat övvereteik aranyozása is kiemelte, bár ennek az aranyozásnak mára csak kevés nyoma maradt.

(A kiállított tárgyak lelőhelyei: Tatarszentgyörgy, Gátér) (Kecskeméti Katona József Múzeum)

Aranyozott kerek bronzveret (Gátér)

Aranyozott bronz lyukváltó (Tatarszentgyörgy)

Aranyozott bronzszíjvég és ízforgó (Gátér)

Aranyozott bronzpityke (Tatarszentgyörgy)

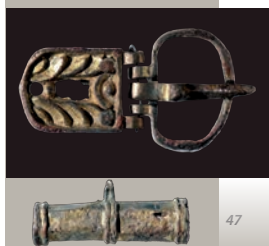
46

AZ ÖVVERETEK EGYRE KISEBBÉ VÁLTAK...

Rövidesen az aranyozott bronzveretekkel ékes övet viselő réteg is fokozatosan elszegényedett. Az övdíszítmények egyre kisebbek, egyre ártóbbak lettek, ám aki még tehetett, az gazdagságát továbbra is arannyal látta, bár egyre silányabb aranyozású bronzveretekkel díszített övvel hirdette. Hiszen környezetében még így is ő volt a legtehetősebb – a többieknek már regóta nem jutott ennyi sem...

(A kiállított tárgyak lelőhelye: Fülöpjakab)
(Kecskeméti Katona József Múzeum)

Aranyozott bronz fülbevaló, nyakdísz, csat és övveretek
(Fülöpjakab)

A VÉG...

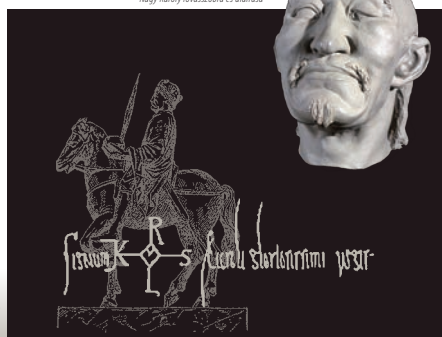
Az elszegényedő és belháborúkkal is sújtott avarságról legközelebb akkor szólnak a korabeli, immár frank krónikák, amikor Nagy Károly a 8. század végén meghódította Avarország jelentős részét.

Az avar kagán szálláshelyéig, a Duna–Tisza közére benyomuló frank sereg egykorú források szerint mérhetetlen kincset zsákmányolva vount vissza. Még ha nyilvánvalóan túloztak is a híradások, az avar uralkodócsalád tagjai a köznép elszegényedése ellenére is igen gazdagok lehettek – bár ebből az időből sem nagyúri, sem vezéri sírokról nincs tudomásunk.

A frank hódítások következtében a Kárpát-medence közel három évszázados politikai egysége egy időre megszűnt; a 830-as évek után írásos források sem tudósítanak erről a vidékről és az itt élő népekről.

Az azonban joggal feltételezhető, hogy az avarság maradéka megélte a magyar honfoglalást – még akkor is, ha egy korabeli orosz krónika szerint az avarok „ellentmondást nem tűrve elgőgösödtek, az Isten megverte őket, hogy még írmagjuk sem maradt...”

A kumbábonyi nagyúr fejének rekonstrukciója
– Nagy Károly forraszbúra és aláírása

TÁJÉKOZTATÓ IRODALOM

Balogh Csilla: Régészeti adatok Bács-Kiskun megye területének kora avar kori történetéhez. Előzmunkálatok a Duna–Tisza közze avar kori betelepülésének kérdéséhez. In: Móra Ferenc Múzeum Évkönyve – Studia Archaeologica VIII. Szeged, 2002. 291–339.

Balogh Csilla – Wicker Erika: Avar nemzetségi sírja Petőfiszállás határából. In: Theaurus Avarorum. Régészeti tanulmányok Garam Éva tiszteletére — Theaurus Avarorum. Archaeological Studies in Honour Éva Garam. Szerk.: Vida T. Budapest, 2012. 551–579.

Csallány Dezső: Kora-avarkori sírleletek. — Grabfunde der Frühawarenzeit. Folia Archaeologica I–II. Budapest, 1939. 21–180.

H. Tóth Elvira: A Kecskemét-Sallai úti avar sírlelet. In: Szolnok Megyei Múzeumok Évkönyve. Szolnok, 1981. 11–33.

H. Tóth Elvira: Négy évtized régészeti kutatásai Bács-Kiskun megyében (1949–1989). Cumania 12. Kecskemét, 1990. 81–233.

H. Tóth Elvira – Horváth Attila: Kumbábony. Grab eines Awarenchapans. Kecskemét, 1992.

Kürti Béla: Avar sírleletek Csanytelektől és Gerláról. Szolnok Megyei Múzeumok Évkönyve 7. Szeged, 1990. 79–86.

László Gyula: Études archéologiques sur l'histoire de la société des Avars. Archaeologica Hungarica 34. Akadémiai Kiadó. Budapest, 1955.

László Gyula: Avar fejedelem sírja Böcsd. Cumania IV. Kecskemét, 1976. 89–108.

László Gyula: A kezelet aranykardos sírja. Cumania IV. Kecskemét, 1976. 109–114.

Simon László: Nagykirás és környéke avar kori topográfia. A nagykirási avar fejedelemi kard. Az Arany János Múzeum Kismagyarföldi 4. Nagykirás, 1983.

Szempéteri József (szerk): Archaische Denkmäler der Awarzeit in Mitteleuropa I–II. Varia Archaeologica Hungarica XIII. Budapest, 2002.

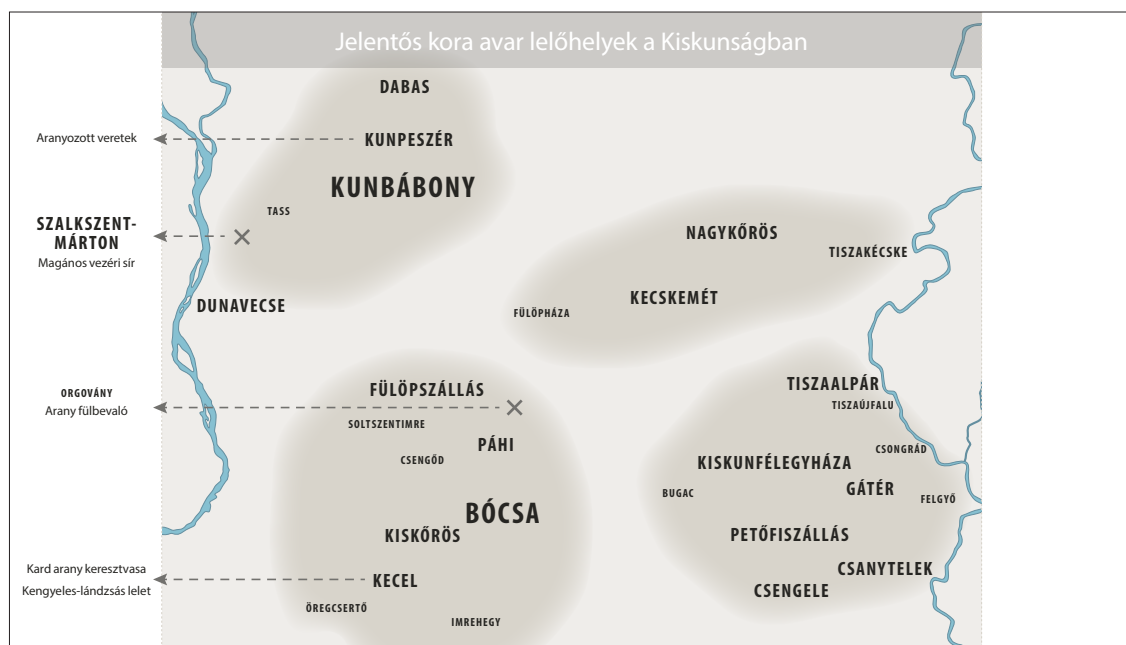
Vida Tivadar: A korai és a középső avar kor (568–778. század fordulóján). In: Magyar régészet az ezredfordulón. Budapest, 2003. 302–308.

Vida Tivadar: A késői avar kor (7–8. század fordulóján – 811). In: Magyar régészet az ezredfordulón. Budapest, 2003. 309–312.

Wicker Erika: Avar vezér sírja Petőfiszállás határában. Rejtett kincsek 1. Kecskemét 2000.

A kiadvány megjelenését az Emberi Erőforrások Minisztériuma,
Kecskeméti Megyei Jogú Város és a
Kecskeméti Katona József Múzeum támogatta

1.

2.

25. kép. A térképek kiegészítése új lelőhelyekkel és leletekkel.
1. Kora avar kor; 2. Közép és késő avar kor

Horváth M. Attila

KAGÁN VAGY NEM KAGÁN?

Érvek és ellenérvek – újabb adatok egy „lefokozott kagán” védelmében

Negyvennyolc évvel ezelőtt kerültek elő a kunbábonyi avar sírok. Számomra különös és egyben megtisztelő érzés volt, hogy meghívást kaptam, és előadást tarthattam 2016. május 28-án Kecskeméten, a *Hatalmi központok az Avar Kaganátusban* című konferencián, amely talán egyszerre volt tisztelgés a leletek előkerülésének évfordulója és – remélem nem csak számomra – a leleteket összegyűjtő és feldolgozó szüleim, H. Tóth Elvira és Horváth Attila emléke előtt is (1. kép 1–3.).

Pedig nem így terveztük! Amikor Szentpéteri József először tett említést a konferencia lehetőségéről, még úgy volt, hogy édesanyám is velünk lesz, de a sors nem így akarta. 2015. május 24-én itt hagyott bennünket, pedig még tervei voltak. Szinte az utolsó napig együtt dolgoztunk a második számú nagy kedvencén, a Kunpeszér-Felsőpeszéri úti temető feldolgozásán, amely már csaknem teljesen elkészült. Tervei között szerepelt még a nagy adósság, a hortobágy-árkusi temető feldolgozása is. Ez utóbbit sajnos most már nekünk kell megvalósítanunk, és Szenthe Gergellyel közösen már neki is láttunk a feladatnak. Most azonban mégis inkább a kunbábonyi leletekről, és az ő „kedves” kagánjáról szeretnék beszélni.

1971-ben a kunbábonyi leletek előkerülése feletti örömet és a sír teljes feldúlása feletti bánatot először a lelőhely hitelesítése, valamint az „elveszett” tárgyak krimibe illő begyűjtése, később a leletek magyarországi és külföldi kiállításokon való bemutatása, résztanulmányok megjelentetése, majd aprólékos feldolgozása és közzététele követte.¹

A leletek előkerülését, a kézirat 27 évvel ezelőtti lezárását, és a könyv megjelenését követő években számos publikáció született. Szerzőik részben a korábbi leletek újraértékelésével, illetve az azóta előkerült leletek figyelembevételével írták le jobbító vagy ellenvéleményüket, főként a kunbábonyi 1. sír leleteiről, „tulajdonosa” jogállásáról, a leletek koráról. Az ellenérvek közül a legerőteljesebbnek Kiss Attiláé számít, aki két tanulmányt is szentelt a témának.²

Kiss Attila a korszak két jól ismert leletét összevetve úgy gondolta, hogy „a *Malaja Pereščepina-i*³ és a kunbábonyi 1. sír leleteit összehasonlítva megállapítható, hogy a két sírlelet két kategóriába tartozik: a *Malaja Pereščepina-i Kuorat* sír a kagán, a kunbábonyi 1. sír pedig a nem kagán kategóriába.”⁴ Ezzel a véleményével a későbbiekben többek között Bálint Csanád is egyetértett,⁵ de nemrégiben Balogh Csilla és Csiky Gergely is hasonlóképpen vélekedett.⁶ Azonban ezt megelőzően – és újabban is – születtek olyan munkák, amelyek elfogadják a kunbábonyi nagyúr kagáni méltóságát.⁷

Készülvén a konferenciára, még édesanyámmal együtt kezdtünk gondolkodni azon, hogy milyen érvekkel is álljunk elő „lefokozott kagánunk” védelmében. Amikor azonban végül sajnos már egyedül kellett kifejtennem az általunk felsorakoztatott számos, jól megalapozottnak vélt érvet, rá kellett jönnöm, hogy azt Madaras László

¹ H. TÓTH Elvira 1972; 1989; 1992; H. TÓTH, Elvira – HORVÁTH, Attila 1992

² KISS Attila 1995a 267–284.; 1995b 132–149.

³ WERNER, Joachim 1984 9–16.; 1992 430–436.

⁴ KISS Attila 1995b 137.

⁵ BÁLINT Csanád 2004 597–598.

⁶ BALOGH Csilla 2002 294.; CSIKY, Gergely 2015 25.

⁷ BÓNA István 1984 324.; WERNER, Joachim 1986 54.; GARAM, Éva 1993 10., 40.; MADARAS László 1993 6.

már megtette helyettünk.⁸ Munkájának sum-
mázásaként teljes egészében egyet kell ér-
tenem azzal a megállapításával, hogy a két
leletegyüttes összevetését a korszak politikai
és gazdasági viszonyainak ismeretében nem
szabad csupán a nemesfém leletek súlya és
száma alapján elvégezni. Véleménye sze-
rint ugyanis, amennyiben Joachim Werner
nyomán⁹ csupán azokat az elemeket hason-
lítjuk össze, amelyeket Kuvrat nem bizánci
patriciusként (a császár fogadott fiaként és a
nem igazán kedvelt avarok ellenségeként),
hanem nomád fejedelemként birtokolt, ak-
kor már nem is olyan jelentős a különbség a
két uralkodó hagyatéka között.¹⁰ Nem sze-
retném a továbbiakban Madaras László ér-
veit ismételgetni, és dolgozatának majd min-
den pontjához helyeslően bólogatni, inkább
olyan dolgokról beszélnék, amikről korábban
nem – vagy csak érintőlegesen – esett szó.

Azzal tulajdonképp mindenki egyetért,
hogy a kunbábonyi a Kárpát-medence je-
lenleg ismert leggazdagabb avar sírja. Vele
közel azonos kategóriába csak a némileg ko-
rábbi sirmiumi (RS),¹¹ talán a tépei kincsle-
let,¹² a Magyar Nemzeti Múzeumban őrzött
Jankovich-aranyak, és esetleg még a bócsai
leletek,¹³ valamint néhány ismeretlen lelő-
helyű álcsat¹⁴ egykori viselői sorolhatók. A
többi ismert vezéri vagy nemzetség-, esetleg
családfői lelet – Kiss Attila gondolatmenetét
követve – más kategóriákba tartozik. Ezen
kívül természetesen figyelembe kell venni a
kategóriákon belüli időrendi és rangbéli kü-
lönbségeket is.

Kagán vagy nem kagán? Ennek megvita-
tása során a legfontosabb kérdés az, hogy mi
az eltérés a Bócsa-Kunbábony típusú és a töb-
bi, az egyszerűség kedvéért vezéri síroknak
nevezettek között.

A BÓCSAI ÉS KUNBÁBONYI LELETEGYÜTTESEK ÉS A VEZÉRI SÍROK LELETEI

A legszembevetőbb különbséget alapvetően
a tömör aranyveretes méltóságövek jelentik,¹⁵
természetesen a kardokkal együtt, mint pél-
dával Bócsa és Kunbábony, esetleg Tépe, de
még inkább a perescsepinoi lelet esetében. A
vezető réteg aranyveretes kardjai is kétségtel-
enül presztízstárgyakként kezelendők, ame-
lyek viselőik magas rangját, elismertségét
jelezték.¹⁶ Gondolunk itt – a teljesség igénye
nélkül – a csepeli,¹⁷ a Kecskemét-Sallai úti,¹⁸
a nagykőrösi¹⁹ vagy a petőfiszállási,²⁰ de akár
a kunbábonyi 2. számú sír,²¹ a keceli,²² vagy a
kunpeszérei 3. sír²³ kardjára. Azonban ez utób-
bi síroknál a kísérőleletek – itt most elsősor-
ban az övgarnitúrákra gondolok – rendszerint
eltérő minőségűek vagy hiányoznak. A tömör
álcsatos aranyveretek helyett azok préselt,
lemezes másolatát (például Petőfiszállás²⁴)
vagy csak aranyozott ezüst- és bronzvere-
tes öveket birtokoltak, mint többek között, a
kiskunfélegyháza-pákapusztai,²⁵ a maglódi,²⁶
a pápa-úrdombi²⁷ leletek tulajdonosai. Gyak-
ran találkozhatunk azonban ezekben a vezéri-,
nemzetségfői síroknak – főként a 7. század kö-
zépső harmadában, az álcsatostól eltérő típu-
sú, kettőspajzs alakú vagy pszeudoveretekkel
és ezek kombinált változataival díszített övek-
kel, mint például a Kecskemét-Sallai úti arany
és ezüst lemezekből együttesen préselt,²⁸ a

⁸ MADARAS László 2016 429–436. Ezúton is köszönöm
Madaras Lászlónak, hogy tanulmányának kéziratát
még annak megjelenése előtt elolvashattam, és ered-
ményeit felhasználhattam.

⁹ WERNER, Joachim 1984 9–16. Werner a perescsepinoi
(UA) leleteket három nagy egységre osztotta: bizánci,
szaszánida és „nomád” részre.

¹⁰ MADARAS László 2016 431.

¹¹ POPOVIĆ, Ivana 1997

¹² SUPKA Géza 1913 395–408.

¹³ LÁSZLÓ, Gyula 1955 219–232.; 1976a 89–108.

¹⁴ H. TÓTH, Elvira – HORVÁTH, Attila 1992 104–114.;
GARAM, Éva 1993 76., Taf. 41.

¹⁵ H. TÓTH, Elvira – HORVÁTH, Attila 1992 97–117.; GA-
RAM Éva 2005a 431.

¹⁶ CSIKY, Gergely 2015 61–64., 171–173. A sírba helyezett
fegyverek, köztük a kardok presztízis jellegét több he-
lyen is megemlíti.

¹⁷ FETTICH, Nándor 1926 2., Pl. V. 1–7.; NAGY Margit
1998 178–180., Taf. 120.

¹⁸ H. TÓTH, Elvira 1980 118., 121., Abb. 5–6.

¹⁹ SIMON László 1983 25., 20. kép.

²⁰ BALOGH Csilla – WICKER Erika 2012 556–557., 8. kép.

²¹ H. TÓTH, Elvira – HORVÁTH, Attila 1992 59., 16. szí-
nes tábla 2. A sírból csupán a kard egyik függesztő
füle és egy gyöngyözött aranyszalag töredéke maradt
meg, azonban a 980-as finomságú verettöredékek is
jelzik a kard presztízis értékét.

²² LÁSZLÓ Gyula 1976b 109–114.

²³ WICKER Erika 2014 29., 1–2. kép.

²⁴ BALOGH Csilla – WICKER Erika 2012 551–579.

²⁵ LÁSZLÓ, Gyula 1955 Pl. XLIX.

²⁶ GARAM Éva 2005a 407–436.

²⁷ JANKÓ László 1930 124–141., 286–287.; LÁSZLÓ Gyula
1976 113.

²⁸ H. TÓTH Elvira 1980 126–134., Abb. 19–22.

közel egykorú keceli sír ezüst-,²⁹ vagy a már említett kunpeszéri temető 3. számú sírjának, elpusztult, talán aranyozott ezüst veretei. Ez utóbbi esetében viszont a kard típusa is eltér.³⁰

A különbség azonban nemcsak az övveretek minőségében, hanem az elhunytal eltemetett övek típusában és a fegyverek számában is jelentkezik. A kunbábonyi 1. számú sírban két kard is volt, ami a Kárpát-medencei leletek között egyedülállónak számít. A kettős övvi-selet (külön fegyveröv és rendszerint rozettás veretekkel díszített tegezöv) gyakori, de kétségtelenül nem uniformizált jelenléte, az avar sírok körében Kovrig Ilona első megfigyelése óta³¹ a 7. század folyamán (és nem csak a Duna-Tisza közti Bócsa-Kunbábony körben) ma már annak ellenére teljesen elfogadottnak számít, hogy néhány esetben (Pápa-Úrdomb, Maglód, Kecskemét-Sallai út, Dabas-Gyón³²) hiányoznak a rozettás veretekkel díszített tegezövek. Jelen vannak viszont többek között a Kunpeszér-Felsőpeszéri úti temető korai csoportjának valamennyi férfisírjában,³³ a börcs-nagydombi kora avar temető 2., 3., és 10. sírjaiban,³⁴ a csákerény-orondpusztai temető 11. és 395. sírjában,³⁵ a zamárdi-rétiföldeki temető számos temetkezésében,³⁶ de felbukkan a szol-

noki Vegyiművek területén előkerült temető-részlet 2. számú sírjában is.³⁷ A bócsai leletben ugyanúgy két övgarnitúra volt, mint például a kunpeszéri férfisírokban³⁸ vagy a petőfiszlási sírban.³⁹ E két utóbbi esetben joggal feltételezhetjük, hogy a kardok a préselt ezüstlemez, illetve a szintén préselt arany álcasatos övekhez, míg a tegezök a rozettás vagy korong alakú veretes övekhez tartozhattak. A bócsai öveket László Gyula éppen ellentétes módon rekonstruálta,⁴⁰ azonban az újabb leletek alapján úgy gondolom, hogy a fentiekhez igazítva módosítanunk kellene ezt a megoldást. Természetesen kivételek mindig vannak. Például a Szekszárd-Bogyiszlói úti sírba eltemetett egyén mindkét övét (fegyver és tegezöv) rozettás veretek díszítették,⁴¹ de érvényes ez a mi esetünkre is, hiszen éppen a kunbábonyi sírban nincsen rozettás tegezöv. Ami persze nem jelenti azt, hogy a kagánnak nem volt tegezöve, csak azt, hogy másmilyen lehetett.

MÉLTÓSÁGJELZŐ ÉS FEGYVERÖVEK

Elérkeztünk egy olyan ponthoz, amely jelentősen érinti a kunbábonyi 1. sír és a vezéri leletek egymás közötti viszonyának megítélését. Kiss Attila érvelése szerint, a különböző verettípusok alapján a kunbábonyi 1. sírban nem három, hanem négy övgarnitúra volt (2. kép 1–4.).⁴² Ez önmagában is egyedülálló lenne, hiszen Bócsáról és Perescsepinóból is csak két, legfeljebb három övet ismerünk.

²⁹ LÁSZLÓ Gyula 1976b 109–114.

³⁰ H. TÓTH Elvira 1985 12–13. Egyenes, egyélű, keresztvas nélküli példány, markolatát és a függesztő füleket hármas pontsorról szegélyezett aranylemezek díszítik (WICKER Erika 2014 29. 1. kép).

³¹ KOVRIG Ilona 1957 129–130.

³² SIMON László – SZÉKELY Levente 1991 187–204.

³³ H. TÓTH Elvira 1985 12–13.

³⁴ TOMKA Péter 2005 137–179. A börcsi leletek több rokonságot mutatnak a Duna-Tisza közti sírok leleteivel. A tegezövek rozettái mellett a 10. sír préselt aranyozott bronz övgarnitúrája a Kecskemét-Sallai úti leletek párhuzama, míg a börcsi 3. sír préselt lemezes fegyverövéből a kunpeszéri 1. sírcsoport férfisírjaihoz hasonlóan, csak a rögzítő pálcák és néhány pszeudo-veret maradt meg.

³⁵ LÁSZLÓ, Gyula 2015 60., Taf. 10. 111: 1–3., 87–88., Taf. 34. 395: 2–9. Ez utóbbi sír esetében a fentebb említett kunpeszéri 3. és a börcsi 3. sírhoz hasonlóan a fegyveröv vereteiből csak a rögzítőpálcák maradtak meg.

³⁶ 186. lósír (BÁRDOS, Edith – GARAM, Éva 2009 36–37., Taf. 22. 1–14.). A lelet jelentőségét emeli, hogy a 186. lósírhoz tartozó 193. sír, veretes fegyverövvel és kardjával együtt eltemetett harcosának tegezöve a rozettás veretes tegezövvel együtt, a lósírból, a kantárveretek-től jól elkülöníthetően került elő, még egyértelműbbé téve ezzel a külön övvi-selet tényét. További fegyveröv-tegezöv együttesek kerültek elő a 225., 581., 948., 1035., 1140/b sírokból (BÁRDOS, Edith – GARAM, Éva 2009 41–42., Taf. 27., 85–86., Taf. 75., 126., Taf. 110., 133., Taf. 116., 134., Taf. 117., 148–150., Taf. 310.).

³⁷ MADARAS László 2009 165–173. A sírból a pajzs és kettőspajzs alakú, préselt, aranyozott ezüst övveretek mellett, a medence környékéről egy ezüst rozetta is előkerült. Kardja nem volt, viszont volt tegezöve, öt nyílcsúccsal. Nem elképzelhetetlen, hogy ez a veret inkább a tegezövhöz tartozhatott, bár a feltárást végző Kaposvári Gyula a rozettát a pajzs alakú veretes övgarnitúrához illesztette.

³⁸ H. TÓTH Elvira 1984 12.

³⁹ BALOGH Csilla – WICKER Erika 2012 566., 10. kép, 571., 11. kép.

⁴⁰ LÁSZLÓ, Gyula 1955 30. kép.

⁴¹ BÓNA István 1979 3–32.

⁴² Bár H. Tóth Elvira már 1972-ben felvetette ezt a lehetőséget; így ír az övek számáról: „Az aranytárgyakat megkíséreltük technikai és formai rokonságuk, az arany finomsága, stb. alapján szétválasztani, csoportosítani. Kitűnt, hogy legkevesebb 3 övgarnitúra tartozékai, amelyek azonban korántsem egységesek, s így néhány tárgyat teljes bizonyossággal egyikhez sem sorolhattunk be.” (H. TÓTH Elvira 1972 162.; KISS Attila 1995a 276., 6. kép.)

Kunbábonyban az első számú a bizánci aranycsatos és álcsatos kagáni, esetleg szertartási öv (Kiss Attilánál díszöv) volt (2. kép 1.). A László Gyula-féle bócsai rekonstrukció alapján Kiss Attila az aranyveretes, karikás végű, kétségtelenül méltóságjelző kardot (2. kép 5.) elválasztotta az ugyancsak méltóságjelző övtől.⁴³ Részben a fentebb említett érvek, részben saját véleménye, illetve a pápa-úrdombi, a maglódi és talán a petőfiszállási sír alapján ezt is korrigálni kellene, és – Csiky Gergely szerint is⁴⁴ – az egyik legmívesebb kivitelezésű magyarországi kardot, amelyet az álcsatos övvel együtt már csak együttes súlyuk miatt sem használhattak mindennap, vissza kell helyezni a méltóságjelvények közé.⁴⁵ Ezzel szemben az aranyozott ezüst markolatú – véleményem szerint nem tartalék szerepű, hanem sokkal inkább amolyan hétköznapi használatú – kardot (2. kép 6.) kellene egy másik, talán éppen a granulált övgarnitúrhoz (Kiss Attilánál I. fegyveröv) (2. kép 2.) rendelni; de semmiképpen sem a tegezettel együtt, hiszen azt többnyire külön övön viselték ebben az időszakban, ahogy azt a korábban említett példák is mutatták.

Hogy a harmadik és a feltételezett negyedik övnek (2. kép 3–4.) milyen szerepe lehetett, arról csak találgatni tudunk. A feldolgozás során felmerült az a lehetőség, hogy az egyik egyszerűbb övet még fiatal korában, a felövezésekor kaphatta. A kardpengék restaurálásakor (amelyben restaurátor gyakornokként nekem is volt szerencsém részt venni) T. Bruder Katalin azt is felvetette, hogy a töredékek esetleg nem két, hanem három kardhoz tartozhattak. A leletek hiányossága és a pengetöredékek állapota, valamint az egyéb tudományos vizsgálati lehetőségek hiánya miatt azonban akkor ez nem volt igazolható. A három, gyöngyözött drótkeretezésű kunbábonyi kisszíjvéggel (2. kép 4.) csaknem teljesen megegyező arany és ezüst bócsai példányokat László Gyula – a fentebb tárgyaltak alapján tegezövként meghatározható – korongos veretekkel díszített övre helyezte.⁴⁶ Nem tartom kizártnak, hogy a

kunbábonyi példányok is a tegezövhöz tartozhattak, de hogy ez melyik lehetett valójában, azt igazából csak a kagán tudná megmondani, létezésére azonban az ezüsből készült, általában a tegezöveknél alkalmazott ezüst övzáró kapocs (2. kép 7–8.) a bizonyíték.⁴⁷

A kunbábonyi leletek azonban nemcsak a tulajdonosuk által birtokolt méltóságjelvények, viseleti tárgyak és eszközök (arany- és aranyveretes ivókürt, ivóedények, arany karperecek, arany szertartás-íj, aranylemezzel borított korbács stb.) miatt mutatnak eltérést az ismert vezéri leletek körétől. A temetés módja és a temetkezés kellékei sem mindennapiak.

A TEMETKEZÉS MÓDJA

Jóllehet a sírgödröt a találók teljesen feldúlták és 90%-ban tönkre is tették, a megmaradt elemekből többé-kevésbé rekonstruálni lehetett a temetés módját és eszközeit. Nem szeretnék ezek taglalásába belebonyolódni, hiszen H. Tóth Elvira és Horváth Attila mindenre kiterjedő alaposággal foglalkoztak a témával.⁴⁸

A temetés kellékeinek többségével (55 literes ürtartalmú bizánci amphora, általánosnak egyáltalán nem mondható, aranyozott vasalással megerősített, hordozható halotti ág vagy halotti lepel nemesfém díszei, illetve az arra felvarrt arany vagy aranyozott ezüstlemezek, kesztyű arany ujjvégei, halotti gyűrűk, ezüst obulus) külön-külön más korabeli lelőhelyen is találkozhatunk, azonban így együtt nagyon ritkán fordulnak elő, és bizonyosan az elhunyt többiekhez képest magasabb méltóságot mutatják.

Sajnos a halotti lepelre felvarrt aranylemezek pontos sírbeli elhelyezkedését nem ismerjük. Abban azonban biztosak lehetünk, hogy a félhold alakú, a T és a V alakú lemezek az arc környékén helyezkedhettek el, hiszen a találók szerint azok rögtön a fejnél, az amphora után kerültek elő.⁴⁹ Egyéb analógiák hiányában a szerzők csupán arra tudtak következtetni, hogy a T alakú lemez az arc tengelyében, a V alakúak pedig annak két oldalán helyez-

⁴³ KISS Attila 1995a 275. Megjegyzendő, hogy Kiss Attila szerint is a kard stílusban sokkal inkább a díszövhöz illeszkedhet.

⁴⁴ CSIKY Gergely 2015 173.

⁴⁵ Hasonlóképpen vélekedik Szenthe Gergely is a kérdésről (SZENTHE Gergely 2009 390.).

⁴⁶ LÁSZLÓ, Gyula 1955 Pl. XLVIII. 1–6.

⁴⁷ H. TÓTH, Elvira – HORVÁTH, Attila 1992 160., 269., Taf. XXIV. 8.; HORVÁTH M. Attila 1991 209.

⁴⁸ H. TÓTH, Elvira – HORVÁTH, Attila 1992 61–96.

⁴⁹ H. TÓTH, Elvira – HORVÁTH, Attila 1992 92., 14. színes tábla

kedhettek el. A félhold alakú aranylemezzel kapcsolatban annyit sikerült kideríteni, hogy párhuzamai egészen Belső-Ázsiáig vezethetők vissza, ahol egy Galuut Sum (MN) nevű település mellett hun kori sírból került elő hasonló példány.⁵⁰

Rendeltetésüket a közelmúltban azonosította Sören Stark egy szintén belső-mongóliai, a mai Hohhot városhoz tartozó Bikeqi nevű településen 1959-ben előkerült (3. kép. 4–8.), és a korábban említett Galuut Sum-i lelet (3. kép 3.), valamint más belső- és közép-ázsiai analógiák, mint például a guyuani (CN) halotti maszk⁵¹ (3. kép 1.) alapján.⁵² A Bikeqi-i lemezen lévő figurális ábrázolások nyomán arra a következtetésre jutott, hogy a lemezeket alapvetően fordított állásban kell értelmezni. Párhuzamot vonva a kunbábonyi (4. kép 1.) és a belső-mongóliai (3. kép 1., 4–8.) leletek között, főként a tárgyakon található felvarrásra utaló lyukak alapján, a belső-mongóliai leleteket éppúgy a halotti lepel elemének tartotta, mint a kunbábonyi példányt.⁵³

Ezek a félholdak Stark szerint a temetés során a lepellet letakart vagy lepelbe burkolt személy életében viselt méltóságjelvényeit (koronáját) reprezentálják, mintegy imitálva – sőt erősen túlhangsúlyozva – az életében viselt fejpánt-koronát. Egyértelműen uralkodói jelvénynek tartotta azokat, amelyeket méretük és kialakításuk miatt tulajdonosaik életükben nem hordhattak. A Bikeqi-i lemezhez három kisebb veret is tartozott, melyek közül a téglalap alakút (3. kép 7.) más közép-ázsiai példák alapján, a szájjelzéseként értelmezett.⁵⁴ Hasonlóan kell értékelnünk a kunbábonyi T alakú lemezt is, melyet nagy bizonyossággal az orr és a száj jelzéseként, míg a V alakúakat a hajfonat elemeiként értelmezhetjük (4. kép 2–3.). Bár a

Bikeqi-i leletek két további darabjáról (3. kép 6., 8.) Stark nem tesz említést, meg kell jegyeznünk, hogy azok formailag teljesen megegyeznek a kunbábonyi sír szintén felvarrható arany ujjvégeivel (4. kép 4.). Stark emellett megemlíti azt is, hogy az 5–6. századtól kezdve a közép-ázsiai halotti leplek vagy maszkos temetkezéseknél gyakorivá válik az obulus adásának szokása,⁵⁵ amely – bár ezt többen vitatják – előfordul a kunbábonyi és a kunpeszeri⁵⁶ leletek között is.

A kunbábonyi sírból előkerült kisebb, ép és nagyobb, töredékes ezüst korong valamelyikének sírobulusként való értelmezését H. Tóth Elvira és Horváth Attila is felvetette a leletanyag feldolgozása során. Az általuk felsorakoztatott analógiák alapján a két korong közül legalább az egyik – az ép példány – bizonyosan obulusnak tekinthető (4. kép 5.).⁵⁷ A töredékes, eredetileg feltehetőleg mindkét szélén átfúrt (felvarrható) darab inkább a halotti lepelre applikálva, a szemek letakarására szolgálhatott⁵⁸ abban az esetben, ha elfogadjuk, hogy a kunbábonyi átfúrt ezüstkorong párja is a hiányzó leletek között lehetett (4. kép 2–2a).

HOLDSARLÓS FEJDÍSZEK

A diadémákra vagy fejpántokra szerelt holdsarlós fejdíszeket nemcsak az 5–8. századi sírleletekből, hanem számos más, közép-ázsiai ábrázolásból is ismerjük. Maga a félhold jelkép már az igen korai idők óta ismert, többek között, mezopotámiai ábrázolásokon is megjelenik, de az Asztarté- és a Szelené-kultusz kellékei között is megtalálható. A szaszánida uralkodói koronákon a Kr. u. 5. századra vált gyakorivá. Számunkra leglátványosabb formában kétségtelenül a szaszánida ezüstitálak többnyire mítikus-égi(?) király ábrázolásain

⁵⁰ H. TÓTH, Elvira – HORVÁTH, Attila 1992 92., Abb. 40. 4. A lelet a mongóliai Galuut Sumban (mai nevén Bajanhongor Aimak) került elő 1973-ban. Sören Stark azonban figyelmeztet, hogy a mongol régészetben a hun megnevezést átfogó értelemben használják a térségben megjelenő népekre, a korai vaskortól a korai türk időszakig (STARK, Sören 2009 302. 51. j.).

⁵¹ STARK, Sören 2009. A guyuani lelet típusában némileg eltér a korábban tárgyalattól. A maszk egy teljes emberi arcot formáz, szintén felvarrható szalagokból és veretekből áll. Közöttük szerepel a holdsarló a napkoronggal.

⁵² STARK, Sören 2009 287–306.

⁵³ STARK, Sören 2009 287–306.

⁵⁴ STARK, Sören 2009 290–293.

⁵⁵ STARK, Sören 2009 293.

⁵⁶ H. TÓTH, Elvira – HORVÁTH, Attila 1992 85. A 29. női sír leletei között gömbdíszes arany fülbevalópár, szemes gyöngysor, bronztükrő, ezüstsipesz, hosszúnyelű tör, ezüst tubus voltak, mint jelentősebb mellékletek. A halott nyelvcsontján kisméretű, vékony ezüstartóból készült, ép, kör alakú lemezke került elő, ami helyzetét tekintve kétségkívül obulusként kerülhetett a halott szájába, a halotti obulus adás klasszikus példaként.

⁵⁷ H. TÓTH, Elvira – HORVÁTH, Attila 1992 Kat. 72., 98–118. j.

⁵⁸ Hortobágy-Árkus (H. TÓTH, Elvira – HORVÁTH, Attila 1992 92., Abb. 40. 1–3.).

jelenik meg. Főként vadászjelenetek, udvari ünnepek vagy szertartások ábrázolásainak formájában találkozhatunk velük. Az uralkodók fején rendre megtalálható a holdas korona a *korymbosszal*, az eredetileg viselőjének saját hajából gömbformára alakított „hajkoronával”, ami szinte elválaszthatatlan része volt a szaszánida uralkodói ábrázolásoknak. Ezeket esetenként a szintén jól ismert szárnyakkal és/vagy a kisebb méretű, holdas homlokkoronákkal egészítették ki (5. kép 5–7.).⁵⁹ A szaszánida „istenkirályok” holdkoronás arcmásai mellett azonban megjelentek a mindennapi élet egyéb eszközein is, többek között *kameakon*,⁶⁰ kisplasztikai ábrázolásokon,⁶¹ különböző építészeti elemeken (5. kép 1–4.),⁶² de előfordultak bronz tükrökön, textíliákon, illetve természetesen az uralkodók érméin is.

A motívum kialakulása és elterjedése azonban mégsem köthető egyértelműen a szaszánida kultúrszférához. Közép-Ázsia és Északnyugat-India vidékein is gyakori volt a holdkorona ábrázolása, amely a Kr. u. 2–8. század közötti időszakban leginkább az uralkodók által veretett pénzérméken figyelhető meg. Számos kutató foglalkozott már a témával. A legtöbbet idézett mű Robert Göbl nevéhez fűződik,⁶³ míg legutóbb Aydogdy Kurbanov⁶⁴ foglalta össze az eddigi eredményeket. Emellett a különböző művészeti gyűjtemények és az éremgyűjtőknek készült internetes numizmatikai honlapok katalógusaiban megjelenő érmék alapján, de főleg a bécsi Kunsthistorisches Museum Éremtárában 2012-ben meg-

rendezett *Das Antlitz des Fremden. Die Münzen der Hunnen und Westtürken in Zentralasien und Indien* című időszaki kiállítás digitális katalógusa alapján nyomon követhető a térség népeinek és pénzverésének története.⁶⁵

A holdsarlós fejpánt-koronák ábrázolásának általam ismert legkorábbra datálható példányát a kusán birodalom (Kr. e. 75 – Kr. u. 230) uralkodóinak a Kr. u. 2. századi érméin fedezhetjük fel, mint például I. Kaniska (Kr. u. 127–150) arany dinárja (Göbl 31. típus) (6. kép 1a–b.). Az érme előlapján a heraldikailag jobbra néző király teljes alakos ábrázolása látható. Bal kezében lándzsa, jobbajával – melyben egy holdsarlót és egy napot vagy egy csillagot tart – áldozatot mutat be az oltárnál. Fején csúcsos süveget visel holdsarlós diadémával. A hátoldalon a „nap istensége” Mithra áll, aki bal kezében kardot, áldásra nyújtott jobbajában pedig maga is holdsarlót tart. Előtte a kusán tamga, mögötte baktriai nyelvű felirat látható. Hasonlóképpen megtaláljuk az ábrázolást többek között I. Vasudeva (Kr. u. 189 és 195 körül–225) arany dinárján (Göbl 504) is (6. kép 2.). Ami nem lehet véletlen, hiszen a kusánokat, akik feltehetőleg a belső-ázsiai jücsik utódai, a Hold népének is tartják.

A kusán mitológiában is fontos szerepe volt a holdnak, amely szobrokon és uralkodói képmásokon is megjelent.⁶⁶ Ugyanúgy találkozhatunk ezzel a kusán birodalmat megdőntő, a Gandhara/Taxila területét elfoglaló kidaríták Kidara/Kirada (kb. Kr. u. 350–380) királyának (kusán mintára készült) arany dinárján (6. kép 3.), vagy a khorezmi Biwarsar király (300 körül–350) ezüst *tetradrachmáján* is (6. kép 4.).

Természetesen, ahogy arról korábban már volt szó, a Kr. u. 5. századtól a szaszánida uralkodók érméin is rendre megtalálhatók a holdkoronás ábrázolások. Többek között I. Yazdgard (399–421), I. Peroz (459–484) vagy I. Kavád (488–531) ezüst dirhemein is láthatóak (6. kép. 5–7.), csakúgy, mint a 7. századi uralkodó, II. Khosrau (591–628) 611 körül veretett arany dinárján (6. kép 8.).

Az 5. század közepén a kidarítákat kiszorító, északkelet felől érkező alkhon hunok számos uralkodójának képmását ismerjük kü-

⁵⁹ Csónak alakú ezüst tál, trónuson ülő szaszánida király ábrázolásával, 7. századi munka, Walters Art Gallery, Baltimore (HARPER, Prudence Oliver 1981 102., 237., Pl. 36.; 5. kép 5.); Novo (Nor) Bayazet-i tál, Örményország, Museum für Islamische Kunst, Staatliche Museen zu Berlin (BÁLINT Csanád 2004 343., 146. kép 1.). A Cherdyn tál 6. századi, szaszánida munka, I. Peroz (438–457) vadászata. Azon ritkábban előforduló ábrázolások egyike, amelyen a király nem lóhátról vadászik (LUKONIN, Vlagyimir 1986 25. kép).

⁶⁰ Kamea I. Kavád(?) ábrázolásával, 5–6. század (GHRISHMAN, Roman 1962 240., 293. kép).

⁶¹ Szaszánida király vagy herceg bronz szobra, Irán, 7. század, és szaszánida király bronz szobra, Mazandaran tartomány, 6–7. század, Louvre (GHRISHMAN 1962 224., 267. kép).

⁶² Stukko-relief, szaszánida munka, 6–7. század, The Metropolitan Museum of Art (Dimand, Maurice S. 1940 191–192.).

⁶³ GÖBL, Robert 1967

⁶⁴ KURBANOV, Aydogdy 2010

⁶⁵ <http://pro.geo.univie.ac.at/projects/khm/?language=de> (utolsó elérés: 2016.09.13.)

⁶⁶ BIRTALAN Ágnes 2011

lönböző érméről. Közülük a legjelentősebb Khingila alkhon hun király (Kr. u. 430–495) volt (6. kép 9.), akit a heftalita birodalom alapítójaként és egyik legjelentősebb uralkodójaként tartanak számon. Ezüst *drachmáin* jól kivehetők a félholdas homlok-korona ábrázolások csakúgy, mint a jellegzetes alkhon tamga (6. kép 16.), amelynek felső része ugyancsak félhold alakot formáz. De ugyanúgy megtalálható más heftalita uralkodók, például Toramana (484–515) Khingila fia(?) arany dinárján is (6. kép 10.). A motívum a heftalita időszakot követő korszakokban is jelen volt ebben a térségben. Ugyanúgy megfigyelhető a Bukhara, és Chech (a mai Taskent vidéke) környéki szogd uralkodók érméin, mint a 7–8. században a térséget uraló türköknél (6. kép 11–15.).

Kétségtelen tehát, hogy a Kr. u. 2–8. század közötti időszakban a térségben szinte valamennyi kisebb-nagyobb szerepet játszó népcsoport vagy „állam” uralkodójának érméi között megtalálhatók a holdsarlós homlokpánt-koronák, esetleg három holdas diadémák, melyeket a témával foglalkozó kutatók egyértelműen uralkodói jelképnek tekintenek. Számunkra az egyik legfontosabb elem főleg az alkhon hunoknak tulajdonított érmék ábrázolásain figyelhető meg. A Robert Göbl által feldolgozott alkhon és heftalita érmék ábrázolásain az uralkodók többnyire nem koronát vagy diadémát, hanem egyfajta fejedőt viselnek, amelyeket a holdsarlós fejpántokkal egészítenek ki (6. kép 17.).⁶⁷ A legkézzelfoghatóbb bizonyítékot azonban kétségtelenül a lukovkai (Perm-i régió, RU) szaszánida jellegű ezüsttálon lévő ábrázolás szolgáltatja (feltételezhetően tohár munka), amelyen egy nem szaszánida viseletben trónoló király felett egy „égből leereszkedő puttó” holdsarlós fejpántot nyújt az uralkodó felé (7. kép 1–1a).⁶⁸

Azt hiszem világosan látható, hogy nem elszigetelt jelenségről van szó. Egyértelmű, hogy a Galuut Sum-i, a Bikeqi-i és a kunbábonyi arany holdsarlókra, valamint az újabban előkerült Egil-Gol-i (Észak-Mongólia) leletekre (3. kép 2–3.) ugyanúgy uralkodói jelképként kell tekintenünk, mint a fentebb bemutatott ábrázolásokra.

Hogy az avar kagánok életükben viseltek-e valójában ehhez hasonló fejpánt-koronákat, nem tudjuk. Még a perescsepinoi leletben sem találkozhatunk hasonló példánnyal. A kunbábonyit leszámítva a Kárpát-medencei temetkezések között is csak egy némileg hasonló leletet ismerünk – igaz jóval későbbi időszakból, a korábban már említett – Hortobágy–Árkusról.⁶⁹ Az azonban bizonyos, hogy ismert volt az avarok vagy az avarokhoz kapcsolható népek körében, és talán nem véletlen, hogy éppen a nagyszentmiklósi kincs Bálint Csanád által legkésőbbre datált 2. számú korszának egyik ábrázolásán is feltűnik.⁷⁰ A László Gyula által „vadász fejedelemnek”,⁷¹ Bálint Csanádnál „égi vadászatnak”⁷² nevezett jelenetben a szakállas emberfejű mitikus alak egy szárnyas oroszlán testű griffen lovagol. A szintén mitikus lény fején egy, az általunk tárgyalthoz hasonló „holdkoronát” visel (7. kép 2.). Külön érdekesség, hogy a „vadász” is koronát hord, igaz holdsarló nélkül, azonban a „lángkorona” ábrázolása meglehetősen hasonlóságot mutat a khorezmi Afrighid dinasztia (Kr. u. 305–995) több, a Kr. u. 7–8. századi uralkodójának holdsarlós-lángkoronás ábrázolásával (7. kép 3–6.).⁷³

A veretekkel díszített fejpánt viselete azonban ritkasága ellenére sem idegen az avarok körében. Bóna István például – amint erre Sören Stark is utal –, a szegvár-sápoldali sír feldolgozása során hívta fel a figyelmet erre a több magyarországi és keleti leletből, illetve ábrázolásból is jól ismert férfi és női viseleti elemre, melyeknek egyben rangjelző szerepét is hangsúlyozta.⁷⁴ Azt is tudjuk, hogy ez a szokás ismert a Távol-Keleten (például Koreában) is, ahol a férfiak többsége hordott fejpántot (*manggeon*), melynek anyaga, mintázata vagy esetleg veretekkel (*gwanja*) való díszítettsége egyben viselőjének a társadalomban elfoglalt helyére és szerepére is utalhatott (8. kép 7.).

A Kárpát-medencében azonban nemcsak a férfiak, hanem az avar nők viseletében is ta-

⁶⁷ STARK, Sören 2009 294., 9. kép (GÖBL, Robert 1967 Taf. IV. 6. nyomán).

⁶⁸ STARK, Sören 2009 298–300., Fig. 10.

⁶⁹ H. TÓTH, Elvira – HORVÁTH, Attila 1992 92., Abb. 40. 1–3.

⁷⁰ BÁLINT Csanád 2004 564., 563., 283. ábra (időrendi táblázat)

⁷¹ LÁSZLÓ Gyula – RÁCZ István 1977 69–70.

⁷² BÁLINT Csanád 2004 346.

⁷³ Bravik (Kr. u. 7. század eleje), Sawrshafan (751–762), Sawashfan (megh. 8. század), Azkatsvar (770–800).

⁷⁴ BÓNA István 1980 36–39.

lálkozhatunk fejdíszekkel. László Gyula már a kiskőrös-vágóhídi temető IV. sírjánál felismerte, hogy az elhunyt homlokán lévő veretek egy fejpánthoz, míg a cibakházi leletek egy diadémához tartozhattak.⁷⁵ Az azóta eltelt időben a leletek száma növekedett, Peter Stadler már 33 hasonló leletet gyűjtött össze azzal a megjegyzéssel, hogy a leletek száma túl alacsonynak tűnik. Ennek okát abban látja, hogy a leletek egy részét tévesen övveretként határozhatták meg.⁷⁶

A kunbábonyi 1. sír leletei között szerepel egy kisméretű, niellós, almandin berakásos veret, melyet a szerzők ruhadísznek vélték, Kiss Attila pedig kardkötő gombként aposztrofált (8. kép 2.).⁷⁷ Tényleges rendeltetését nem ismerjük, mint ahogy azt sem, hogy hol helyezkedhetett el a sírban, és azt sem, hogy hány darab lehetett belőle eredetileg. Garam Éva 2005-ben megjelent munkájában dolgozta fel az addig ismert avar női veretes fejdíszeket.⁷⁸ Az általa bemutatott, általában préselt veretek között szerepel néhány olyan négyszögletes vagy ahhoz közelítő tárgytypus, amely nagyjából hasonlítható ehhez a kunbábonyi példányhoz (8. kép 3–5.). Óhatatlanul is felmerül a kérdés: vajon nem lehetett-e ez a tárgy is egy veretes fejpánt része? Azonban amíg legalább egy ezt igazoló, *in situ* párhuzamot nem tudunk felmutatni, ez is csak egy feltételezés marad (8. kép 6.).

KAGÁN VAGY NEM KAGÁN?

Térjünk vissza az eredeti kérdésünkhöz: kagán volt-e vagy sem a Kunbábonyban eltemetett férfi? Kiss Attila legfőképpen a kagáni *insigná*kat hiányolta a leletek közül. Azonban ha visszatekintünk a fentebb leírtakra, világosan bizonyítható, hogy a *torquest* leszámítva (amely egyébként a Kárpát-medencei avarság férfisírjainak leletei között eddig még nem ismert tárgytypus), valójában minden, ami egy kagánnak jár, megtalálható a leletek között, még úgy is, hogy egy szétdúlt és megrabolt leletegyüttesről van szó. Aranyveretes szer-

tartásöv díszkarddal, két vagy három további övgarnitúra egy második karddal és tegezzel, szertartásíj és korbács, színarany és aranyveretes ivóedények, ivókürt, nagygömbös arany fülbevaló és karperecek stb., és természetesen az arany lemezekkel díszített halotti lepel a holdsarlóval, amelyre az általam áttekintett külföldi munkákban minden esetben uralkodói jelképként tekintenek. Ezek alapján tehát éppoly eséllyel lehetett kagán, mint ahogyan nem. Most már csak az a kérdés, hogy mindez mikor történt.

Az világosan látszik, hogy a Kunbábonyban eltemetett nagyúr – már csak korát tekintve is – bizonyosan még a korai avar korban született, és kagáni pályafutását is ugyanebben az időben kezdte meg. Az is bizonyos, hogy az általa birtokolt tárgyak szinte mindegyike ebben az időszakban keletkezett. Vannak azonban olyan tárgyak is a sírban, mint például a kétségtelenül korainak számító nagygömbös fülbevalópár (9. kép 3–4.), amelynek karikája főként a közép avar kultúrkörben divatos, bordázott drótból készült, melyet egy – inkább a 7. század második felére jellemző – kis közgyűrű segítségével applikáltak (esetleg utólag) a korai avar korban megszokott három kis gömböcskéhez. Természetesen az is kérdés, hogy ez a felül nyitott, bordázott karikájú ékszer valójában fülbevalóként szolgált-e. Véleményem szerint ez legalábbis kérdéses, mivel a karika kialakítása és az, hogy az egyik példány két vége egymásra hajlított, inkább varkocsszorítót sejtet, ami viszont már szintén a közép avar divat felé mutat.

Emellett igen fontos az az S alakú indás veretes hüvelybe bújtatott tör és a feltételezhetően hozzá tartozó két kis ezüstcsat is (9. kép 1–2., 5a–c), amely H. Tóth Elvira és Horváth Attila szerint a leletegyüttes legkésőbb készült darabja, és amely Madaras László szerint is döntő fontosságú a leletek sírba kerülési idejének meghatározásakor.⁷⁹ A tárgy motívuma középavar eredetű, már ha elfogadjuk, hogy ez a motívum csakugyan a középavar korra jellemző a Kárpát-medencei avarság körében. Az szemmel is látható, hogy vereteinek alapanyaga, az 500–550–750-es finomságú aranylemezek jelentősen eltérnek a megszo-

⁷⁵ LÁSZLÓ, Gyula 1955 239–252., Pl. LIV., Fig. 65.

⁷⁶ STADLER, Peter 2005 136., Pl. 150.

⁷⁷ H. TÓTH, Elvira – HORVÁTH, Attila 1992 28., 125–127., 2. színes tábla; KISS Attila 1995 276.

⁷⁸ GARAM Éva 2005b

⁷⁹ H. TÓTH, Elvira – HORVÁTH, Attila 1992 52–53., Taf. 7; MADARAS László 2016 433–434.

kott 980–880-as finomságú aranyminőségtől. Amennyiben azonban közelebből is megnézzük ezt a tárgyat, akkor – csakúgy, mint az elhunytal eltemetett tárgyak többségénél – azt is láthatjuk, hogy nem csupán a találók által okozott sérülések, hanem – ahogyan azt már H. Tóth Elvira és Horváth Attila is megfigyelte – hosszú idejű használatra utaló kopásnyomok is vannak rajta.⁸⁰

A fenti tárgyak és több, itt nem részletezett tárgytípus vizsgálata alapján jutott tehát H. Tóth Elvira és Horváth Attila arra a megállapításra, hogy „...a kagánt ősi szertartással, emellett azonban túlnyomórészt a század első felének, derekának jellemző méltóságjelvényeivel iktatták hatalomba. A sír leletei azonban tucatnyi szállal fűződnek a következő közep avar korszak emléktárhoz is. Így sírját feltétlenül az ismert legkésőbbi korai avar fejedelmi temetkezésnek kell tekintenünk. Ez a kagán túlnyomórészt a század második felében uralkodott, megérve az új népcsoportok betelepülését.”⁸¹

Kiss Attila ezt nem fogadta el, és a sírt egyértelműen a korai avar korra keltezte. Sokak számára meggyőzőnek ható, bár számomra néhol kissé tendenciózus érvelésében gondosan kerüli azon tárgyak vizsgálatát, amelyeket bármilyen módon kapcsolatba lehet hozni a középvavar korral.

⁸⁰ „Aus diesem Grund nehmen wir als sicher an, daß es sich um das am spätesten gefertigte Stück des gesamten Grabfundes handelt, welches – das muß hinzugefügt werden – nach langer Verwendungszeit, durch dauernde Benutzung beschädigt ins Grab gelangte” (H. TÓTH, Elvira – HORVÁTH, Attila 1992 135–137).

⁸¹ H. TÓTH, Elvira – HORVÁTH, Attila 1992 219–220.

Összefoglalva: H. Tóth Elvira és Horváth Attila a kunbábonyi, az utolsó kora avar kagán uralkodásának idejét a 7. század közepe tájától a század utolsó harmadáig tartó időszakra, illetve temetésének idejét a 670-es évek utánra tette, azzal a megjegyzéssel, hogy – az általa birtokolt tárgyak 7. század második feléből való legfiatalabb darabjait szem előtt tartva – a kagán még megérte a középvavar kort.⁸² Kiss Attila szerint viszont mindez jóval korábbra datálható, és a temetés idejét a 650-es év környékére tette annak ellenére, hogy a szerzők véleményével saját maga által szembe állított Garam Éva, Bóna István és Joachim Werner éppen a H. Tóth – Horváth szerzőpáros által javasolt korszakhoz és időponthoz közelítő véleményt fogalmazott meg.⁸³ Mindezek után a kunbábonyi kagán temetési idejének meghatározásához csupán annyi dolgunk maradt, hogy pontosan ismerjük a középvavar kor, esetleg kultúrkör kezdetét. Ez azonban már egy másik tanulmány része.

A korábban elmondottak alapján nyugodtan kimondhatjuk, hogy amíg kagánabb kagánt nem sikerül a környékünkön találni, el kell fogadnunk a Kárpát-medence, kifosztottsága ellenére is leggazdagabb elhunytját az avarok egykori kagánjának.

⁸² H. TÓTH, Elvira – HORVÁTH, Attila 1992 218.

⁸³ KISS Attila 1995b 131., 3. j.: „Bócsa-Tépe-Kunszentmiklós-Bábony-Perescepin kör és a Tótipusztá-Igar-Kiskőrös-Vágóhíd kör időben közel áll egymáshoz” (GARAM Éva 1976 144.); „A 7. század középső harmadának vége tájáról” (BÓNA István 1984 324.); „...der Khagan, der etwa sechzigjährig um Mitte des 7. Jahrhunderts in Kunbábony ... bestattet wurde” (WERNER, Joachim 1986 62.); „...zweiten Viertel des 7. Jhs...” (KISS, Attila 1986 119).

IRODALOM

BALOGH Csilla

- 2002 Régészeti adatok Bács-Kiskun megye területének kora avar kori történetéhez. Előmunkálatok a Duna-Tisza köze avar kori betelepülésének kérdéseire. – Archäologische Angaben zur frühawarenzeitlichen Geschichte des Komitates Bács-Kiskun. Vorarbeiten zu den Problemen der Besiedlung des Donau-Theiß-Zwischenstromlandes in der Frühawarenzeit. A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve – Studia Archaeologica VIII, 291–339. Szeged

BALOGH Csilla – WICKER Erika

- 2012 Avar nemzetségsíró Petőfiszállás határából. – Das awarenzeitliche Sippenhaupteingrab von Petőfiszállás. In (szerk. Vida Tivadar): Thesaurus Avarorum. Régészeti tanulmányok Garam Éva tiszteletére. 551–582. Budapest

- BÁLINT Csanád
2004 A nagyszentmiklósi kincs. *Varia Archaeologica Hungarica* 16a. Budapest
- BÁRDOS, Edith – GARAM, Éva
2009 Das awarenzeitliche Gräberfeld in Zamárdi-Rétiföldek, Teil I. *Monumenta Avarorum Archaeologica* 9. Budapest
- BIRTALAN Ágnes
2011 A Kusán Birodalom és Kelet-Turkesztán oázis-városai (Kr. e. 2. sz. – Kr. u. V–VI. sz.) Powerpoint prezentáció. http://www.birtalan.innerasia.hu/download/belso-azsiai-es-mongol-buddhizmus/2011-1/A_Kusan_Birodalom_2011.pps (letöltve 2016.10.02.)
- BÓNA István
1979 A szegvár-sápoldali lovassír. Adatok a korai avar temetkezési szokásokhoz. – *Das Reitergrab von Szegvár-Sápoldal. Beiträge zu den frühawarischen Bestattungssitten. Archaeologiai Értesítő* 106, 3–32. Budapest
1980 Studien zum frühawarischen Reitergrab von Szegvár. *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* XXXII, 31–95. Budapest
1984 A népvándorlás kor és a korai középkor története Magyarországon. In (főszerk. Székely György, szerk. Bartha Antal): *Magyarország története. Előzmények és magyar történet* 1242-ig. 265–373. Budapest
- CSIKY, Gergely
2015 Avar-Age Polearms and Edged Weapons. Classification, Typology, Chronology and Technology. In (ed. Curta, Florin): *East Central and Eastern Europe in the Middle Ages, 450–1450. Vol. 32*, Leiden
- DIMAND, Maurice Sven
1940 "The Gift of a Sasanian Stucco Relief." *The Metropolitan Museum of Art Bulletin* 35, 191–192. New York
- FETTICH Nándor
1926 Az avar kori műipar Magyarországon. – *Das Kunstgewerbe der Awarenzeit in Ungarn. Archaeologia Hungarica* I. Budapest
- GARAM Éva
1976 Adatok a középvár kor és az avar fejedelmi sírok régészeti és történeti kérdéseihez. – *Zu den archäologischen und historischen Fragen der mittleren Awarenzeit und der awarischen Fürstengräber. Folia Archaeologica* 27, 129–147. Budapest
1993 Katalog der awarenzeitlichen Goldgegenstände und der Fundstücke aus den Fürstengräbern im Ungarischen Nationalmuseum. *Catalogi Musei Nationalis Hungarici. Seria Archaeologica* I. Budapest
2005a Avar kori nemzetségsírkirja Maglódon. – *Das awarenzeitliche Sippenhaupteingrab von Maglód. Communicationes Archaeologicae Hungariae*. 407–436. Budapest
2005b Avar kori női fejdíszek. *Zalai Múzeum* 14, 169–181. Zalaegerszeg
- GÖBL, Robert
1967 Dokumente zur Geschichte der iranischen Hunnen in Baktrien und Indien I–IV. Wiesbaden
- GHIRSHMAN, Roman
1962 Persian art. The Parthian and Sassanid dynasties 249 B.C. – A.D. 651. (The Arts of Man-kind). New York
- GSCHWANTLER, Kurt
2002 A nagyszentmiklósi kincs – Katalógustételek 1–23. In (szerk. Garam Éva): *Az avarok aranya. A nagyszentmiklósi kincs. Kiállítási katalógus*. 15–44. Budapest
- HORVÁTH M. Attila
1991 Adalékok az avar tegezöv viseletéhez. – *Beiträge zur Tragweise des awarischen Köchergürtels. A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve* 1984–85/2, 210–220. Szeged
- JANKÓ László
1930 A Pápai avar kori sírletelek. – *Grabfunde aus der Avarzeit zu Pépa. Archaeologiai Értesítő* 44, 124–141., 286–287. Budapest
- KISS, Attila
1986 Die Goldfunde des Karpatenbeckens vom 5–10. Jahrhundert. Angaben zu den Vergleichsmöglichkeiten der schriftlichen und archäologischen Quellen. *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 38, 105–145. Budapest

- 1995a A kunbábonyi 1. avar vezéri sír leleteinek belső összefüggései, a leletanyag csoportosítása. – Die inneren Zusammenhänge der Funde des Grabes 1, des frühawarischen Fürstengrabes von Kunbábony. *Communicationes Archaeologicae Hungariae* (1994–1995), 267–284. Budapest
- 1995b Tanulmányok a kora avar kori kunbábonyi vezérsírről. – Studien zum Fürstengrab von Kunbábony aus der Frühawarenzeit. *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve – Studia Archaeologica I*, 131–149. Szeged
- KOVRIG Ilona
- 1957 Kora avar sírok Törökbálintról. – Deux tombes avars de Törökbálint. *Folia Archaeologica* 9, 119–133. Budapest
- KURBANOV, Aydogdy
- 2010 The hephthalites: Archaeological and historical analysis. PhD thesis submitted to the Department of History and Cultural Studies of the Free University. – Dissertationen Online der Freien Universität Berlin. http://www.diss.fu-berlin.de/diss/receive/FUDISS_thesis_000000016150?lang=de (letöltve 2016.09.30.)
- LÁSZLÓ, Gyula
- 1955 Études archeologiques sur l’histoire de la société des avars. *Archaeologia Hungarica* XXXIV. Budapest
- 1976a Avar fejedelem sírja Bócsán. *Cumania IV*, 89–108. Kecskemét
- 1976b A keceli aranykardos sír. *Cumania IV*, 109–114. Kecskemét
- 2015 Das awarenzeitliche Gräberfeld in Csákberény-Orondpuszta. *Monumenta Avarorum Archaeologica* 11. Budapest
- LÁSZLÓ Gyula – RÁCZ István
- 1977 A Nagyszentmiklósi kincs. Budapest
- LUKONIN, Vlagyimir
- 1986 Kunst des alten Iran. Leipzig
- MADARAS László
- 2009 Kora avar kori sírok Szolnok határában. – Grave of the Early Avarian Age in the vicinity of Szolnok. In (szerk. Somogyvári Ágnes – V. Székely György): „*In terra quondam Avarorum*”. Ünnepi tanulmányok H. Tóth Elvira 80. születésnapjára. *Archaeologia Cumanica* 2, 165–173. Kecskemét
- 2016 Lehetett-e a kunbábonyi sír egy kagán nyugalóhelye? – Can the Tomb of Kunbábony be the resting place of a Khagan? In (szerk. Csécs Teréz – Takács Miklós): *Beatus homo qui invenit sapientiam*. Ünnepi kötet Tomka Péter 75. születésnapjára. 429–436. Győr
- NAGY Margit
- 1998 Awarenzeitliche Gräberfelder im Stadtgebiet von Budapest I–II. *Monumenta Avarorum Archaeologica* 2. Budapest
- POPOVIĆ, Ivana
- 1997 Golden Avarian Belt from the Vicinity Sirmium. – Zlati avarski pojas iz okoline Sirmijuma. Beograd
- SIMON László
- 1983 Nagykőrös és környéke avar kori topográfiája. A nagykőrösi avar fejedelmi kard. – Topography of Nagykőrös and its Environs from the Avar Period. The Avar Princely Sword from Nagykőrös. Nagykőrös
- SIMON László – SZÉKELY Levente
- 1991 Korai avar leletek Dabas (Gyón)-Paphegyről. – Frühawarenzeitliche Funde von Dabas(Gyón)-Paphegy. *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve* 1984–85/2, 187–204. Szeged
- STADLER, Peter
- 2005 Quantitative Studien zur Archäologie der Awaren I. Wien
- STARK, Sören
- 2009 Central and Inner Asian Parallels to a Find from Kunszentmiklós-Bábony (Kunbábony): Some Thoughts on the Early Avar Headress Ancient Civilizations from Scythia to Siberia. *An International Journal of Comparative Studies in History and Archaeology* 15, 287–306. Leiden
- SUPKA Géza
- 1913 A tépei népvándorlaskori leletről. – Ein Schatzfund der Völkerwanderungszeitepoche aus Tépe (Kom Bihar). *Archaeologiai Értesítő* 33, 395–408., 470–471. Budapest

SZENTHE Gergely

- 2009 Megjegyzések Szőke Béla Miklós „Veränderungen in der Struktur des awarischen Gürtels” (Antaeus 29–30, 2008, 175–213.) című tanulmányához. *Communicationes Archaeologicae Hungariae*, 385–392. Budapest

TOMKA Péter

- 2005 Korai avar sírok Börcs–Nagydombon. – Frühawarenzeitliche Gräber in Börcs–Nagydomb. *Archaeologiai Értesítő* 130, 137–177. Budapest

H. TÓTH Elvira

- 1972 Preliminary account of the Avar Princely find at Kunbábony. – Előzetes beszámoló a kunbábonyi avar fejedelmi leletről. *Cumania* I, 143–168. Kecskemét
- 1980 Frühawarenzeitlicher Grabfund in Kecskemét, Sallaistrasse. *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 32, 117–152. Budapest
- 1985 Korai vezetőréteg családi temetője a kunbábonyi kagán szállásterületén. *Múzeumi Kutatások Bács-Kiskun megyében* 1984. 10–20. Kecskemét
- 1989 Késői hun örökség a kunbábonyi kagáni sír leletei között. *Múzeumi Kutatások Bács-Kiskun megyében* 1988. 5–10. Kecskemét
- 1992 A kunbábonyi lelet és párhuzamainak tanulságai az avar kori kutatás számára. *Múzeumi Kutatások Bács-Kiskun megyében* 1990. 27–36. Kecskemét

H. TÓTH, Elvira – HORVÁTH, Attila

- 1992 Kunbábony. Das Grab eines Awarenkhagans. Kecskemét

WERNER Joachim

- 1984 Das Grabfund von Malaja Pereščepina und Kuvrat, Kagan der Bulgaren. München
- 1986 Der Schatzfund von Vrap in Albanien. *Studien zur Archäologie der Awaren* 2. Wien

WICKER Erika

- 2014 Nagyurak és vezérek. Híres avar leletek a Kiskunságból. A Kecskeméti Katona József Múzeum régészeti állandó kiállítása. Kecskemét

DIGITÁLIS REFERENCIÁK

Art-prints-on-demand.com

<http://www.art-prints-on-demand.com/a/sasanian-school/bust-of-a-sassanid-king-o.html>

CLASSICAL NUMISMATIC GROUP, INC.

<http://www.cngcoins.com/> (letöltve 2016.09.17.)

COININDIA

Indian Coins from Ancient to Modern Times. The Virtual Museum of Indian coins

<http://coinindia.com>; <http://coinindia.com/galleries-kushan.html> (letöltve 2016.10.02.)

Kunsthistorisches Museum Wien

Das Antlitz des Fremden. Die Münzen der Hunnen und Westtürken in Zentralasien und Indien.

Digitaler Ausstellungskatalog. (2012) Bécs. <http://pro.geo.univie.ac.at/projects/khm/?language=de> (letöltve 2016.09.15.)

Spink London 1666

Aukciós honlap <https://www.spink.com/lot-description.aspx?id=14010001701> (letöltve 2016.09.05.)

The Metropolitan Museum of Art

Hivatalos honlap <http://www.metmuseum.org/> (letöltve 2016.09.11.)

The Walters Museum

The Walters Art Museum Online Connection. <http://art.thewalters.org> (letöltve 2016.09.15.)

University of Washington

Departments Web Server. <https://depts.washington.edu/silkroad/museums> (letöltve 2016.09.15.)

Kayser-i Rum Numismatics

Ancient, Medieval & Islamic Coins. https://www.vcoins.com/en/stores/kayseri_rum_numismatics_fa_burak_cebeci-231/ancient-coins/Default.aspx

Warfare Altervista

Illustrations of Costume & Soldiers & Sites of Interest. <http://www.warfare.altervista.org/> (letöltve 2016.08.25.)

World of Coins

Numizmatikai honlap. http://www.worldofcoins.eu/forum/index.php/topic,25458.0/prev_next,next.html#new (letöltve 2016.09.25.)

Attila M. Horváth

KHAGAN OR NOT?

Arguments, counter-arguments and new evidence in defence of a “demoted” khagan

The Avar-period graves at Kunbábony came to light roughly half a century ago. The book presenting the finds was followed by countless studies on the grave inventory of Grave 1, the assumed status of the deceased and the date of the finds.

From his comparison of the Kunbábony and Pereshchepino assemblages, Attila Kiss concluded that the person laid to rest at Kunbábony could not have been the khagan. However, László Madaras pointed out that archaeological find assemblages cannot be assessed simply on the basis of the weight and amount of the gold objects, and that the period's conditions and the deceased's political importance must also be considered. If the comparison is based on the elements owned by Kuvrat as a nomadic ruler and not as a Byzantine patrician (as the emperor's adopted son and the sworn enemy of the Avars), the differences between the possessions of the two rulers are not as great.

The burial rite and the grave inventory, among them the crescentic sheet gold ornament sewn onto the funerary shroud, whose parallels can be traced as far as Inner Asia, attest to the deceased's high status. Citing Inner Mongolian and other Central and Inner Asian analogous finds, Sören Stark argued that the gold crescentic ornament was a royal emblem. We have no way of knowing whether the Avar khagans had actually worn diadem crowns of this type – what we do know is that they were familiar with it, and it cannot be mere chance that it appears on Jug 2 of the Nagyszentmiklós Treasure, which portrays a bearded, human-headed mythical being with a crown of rays riding a winged griffin with a lion's body wearing a “moon crown”.

Attila Kiss's main argument was the lack of the khagan's insignia of rank in the Kunbábony burial. However, it is quite clear that aside from the torc, the grave inventory contained all the accoutrements befitting a khagan. The single unresolved question is the date of the burial.

Given his age, the lord interred at Kunbábony was quite certainly born during the early Avar period and he probably began his reign during this period. Although most of the articles in his possession were made during this time, there are some objects such as the pair of earrings with large ball pendants (and perhaps the plait clamps) which were current during the early period, while others were more fashionable in the middle Avar period. The latter include the dagger and its sheath with tendril decorated mounts, which are the latest objects among the grave goods and which play a pivotal role in determining the date of the burial. The decorative motif undoubtedly appeared during the middle Avar period, while the mounts themselves bear traces of damage caused by the finders as well as use-wear marks indicating its long use.

Elvira H. Tóth and Attila Horváth aptly noted that “the khagan had been laid to rest with an ancestral ceremonial bow, but he was inducted into power with the insignia of the century's earlier half or middle third. Nevertheless, the finds from the burial are bound by many strands to the archaeological relics of the ensuing middle Avar period. Therefore, his grave can be regarded as the currently known latest royal burial of the early Avar period. This khagan had reigned during the century's later half and had lived to see the arrival of new population groups.” Attila Kiss did not accept this date and assigned the burial to the early Avar period. However, he studiously avoided any discussion of the articles that could in any way be related to the middle Avar period.

In the light of the above, we may confidently assert that despite having been looted, the one-time owner of the period's most magnificent assemblage in the Carpathian Basin had been one of the khagans of the Avars.

1.

2.

1. kép. 1-3. H. Tóth Elvira, Horváth Attila és a leletek
(Fotók: H. Tóth Elvira és Horváth Attila gyűjteményéből)

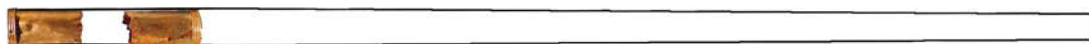
1.

5.

2.

6.

3.

7.

4.

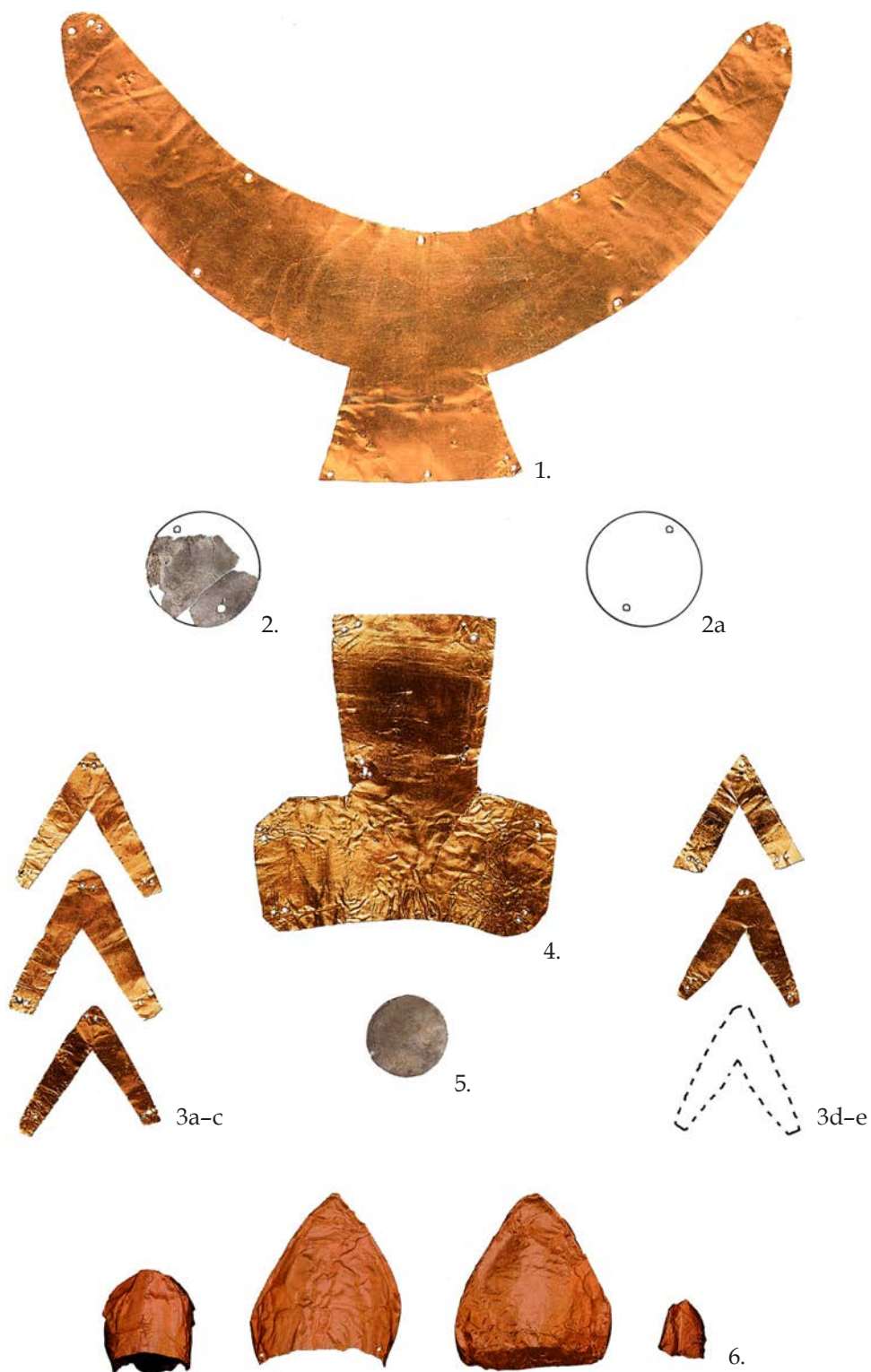

8.

2. kép. 1-8. A kunbábonyi övgarnitúrák módosított felosztása
(H. TÓTH, Elvira - HORVÁTH, Attila 1992 1-4., 6., 10-11. színes táblák nyomán)

3. kép. 1. Guyuan (CN) (STARK, Sören 2009 295., Fig. 4.); 2–3. Egin Gol (MN) (http://alfahir.hu/új_hun_leletek_mongóliából-20110830 [letöltve:2016.10.18.]); 4. Galuut Sum (MN); 5–8. Bikeqi (CN) (STARK, Sören 2009 302., Fig. 11., 292., Fig. 3.)

4. kép. 1-4. A kunbábonyi halotti lepel díszinek módosított változata;
5-6. Halotti obulus és kesztyűre varrott arany ujjvégek a kunbábonyi 1. sírból
(H. TÓTH, Elvira - HORVÁTH, Attila 1992 14-15. színes táblák nyomán)

5. kép. 1. Kamea I. Kavád (?) ábrázolásával (GHIRSHMAN, Roman 1962 240., 293. kép nyomán); 2. Szaszánida király vagy herceg bronz szobra (<http://www.art-prints-on-demand.com/a/sasanian-school/bust-of-a-sassanid-king-o.html> [letöltve 2016.09.25.]); 3. Szaszánida király bronz szobra (GHIRSHMAN, Roman 1962 224., 267. kép nyomán); 4. Stukkó-relief, 6–7. századi szaszánida munka (<http://www.metmuseum.org/art/collection/search/323734> [letöltve 2016.09.13.]); 5–5a. Csónak alakú ezüst tál, trónuson ülő szaszánida király ábrázolásával (<http://art.thewalters.org/detail/20786/oval-bowl-with-enthronement-scene> [letöltve 2016.09.13.]); 6. A Novo (Nor) Bayazet-i (ARM) tál (<https://depts.washington.edu/silkroad/museums/mik/mik-sasanian.html> [letöltve 2016.09.20.]); 7. A Cserdin tál (LUKONIN, Vlagyimir 1986 25. kép nyomán)

6. kép. 1–2. Kusán: I. Kaniska-Mithra; Vasudeva, Au dinár (<http://coinindia.com/galleries-kanishka.html>; <http://coinindia.com/Kanishka-G31-503.10.jpg> [letöltve 2016.09.25.], <http://coinindia.com/galleries-vasudeva.html>; <http://coinindia.com/Vasudeva-G502-382.20.jpg> [letöltve 2016.09.25.]); 3. Kidariták: I. Kirada/Kidara, Au dinár (<http://pro.geo.univie.ac.at/projects/khm/coins/coin71?ref=showcases/showcase5> [letöltve 2016. 09. 18.]); 4. Khorezm: Biwarsar, ezüst tetradracma (<https://www.spink.com/lot-description.aspx?id=14010001701> [letöltve 2016.09.20.]); 5–8. Szaszánidák: I. Yazdagird.; I. Peroz; I. Kavad, Ag dirhem; II. Khosrau Au dinár (GHIRSHMAN, Roman 1962 250., 316., 318–319., <http://www.cngcoins.com/Coin.aspx?CoinID=140294> [letöltve 2016.09.18.]); 9–10. Heftaliták: Khinglia, Ag dirhem, Toranama, Au denár (<http://www.warfare.altervista.org/Ancient/Khingila-G61-lg.htm> lásd még: <http://pro.geo.univie.ac.at/projects/khm/showcases/showcase7?language=en> [letöltve 2016.09.19.], <http://pro.geo.univie.ac.at/projects/khm/showcases/showcase9?language=en> [letöltve 2016.09.23.]); 11–12. Szogdok: Ismeretlen uralkodók, Chech, Cu drachmák (<http://www.worldofcoins.eu/forum/index.php?topic=25458.0> [letöltve 2016. 09. 18.], http://www.worldofcoins.eu/forum/index.php/topic,25458.0/prev_next,next.html#new [letöltve 2016. 09. 18.]); 13., Akcana, Chech; 14. Asbar, Bukhara Cu drachmák (STARK, Sören 2009 296., 5., 6. kép); 15 Ismeretlen türk uralkodó, Kabulistan, Cu drachma (<http://pro.geo.univie.ac.at/projects/khm/showcases/showcase13?language=en> [letöltve 2016.09.23.]); 16. Az Alkhon tamga (<http://pro.geo.univie.ac.at/projects/khm/showcases/showcase6?language=en> [letöltve 2016.09.23.]); 17. Alkhon holdsarlós koronák (STARK, Sören 2009 299., 9. kép nyomán)

7. kép. 1-1a. A Lukovka tál és „putto” a holdsarlós pántkoronával (STARK, Sören 2009 300., Fig 10. nyomán);
 2. A nagyszentmiklósi 2. sz. korszak részlete (GSCHWANTLER, Kurt 2002 17., 2. kép nyomán); 3-5. Khorezmi királyok érméi: Brawik (7. század eleje) ([https://www.spink.com/research-articles/coins-of-the-ancient-silk-road-issued-at-chach-and-khwarezm-\(9\).aspx](https://www.spink.com/research-articles/coins-of-the-ancient-silk-road-issued-at-chach-and-khwarezm-(9).aspx) [letöltve 2016.09.18.]); – Sawrshafan (751–762); (https://www.vcoins.com/en/stores/kayseri_rum_numismatics_fa_burak_cebeci/231/product/khwarizm_the_afrighid_dynasty_sawrshafan_ca_ad_751762_ar_drachm_vf_and_very_rare/669596/Default.aspx); – Sawashfan (<https://en.wikipedia.org/wiki/Sawashfan>); 8. század; 6. Azkatsvar (770–800) (https://www.vcoins.com/en/stores/pars_coins/121/product/afrighid_dynasty_azkatsvarabdallah_circa_ad_770800_ar_drachm_rare/582290/Default.aspx)

1.

2.

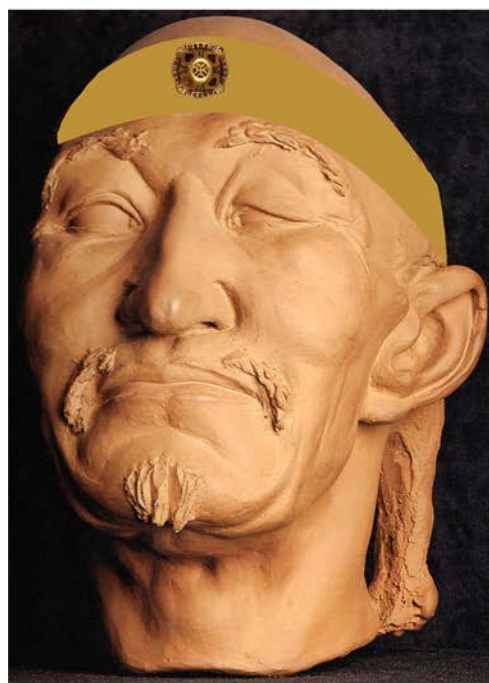
3.

4.

5.

6.

7.

8. kép. 1. Kikőrös-Vágóhíd IV. sír, László Gyula rekonstrukciója (LÁSZLÓ, Gyula 1955 25., Pl. III.; GARAM Éva 2005b 2. kép 2. nyomán); 2. Niellós, almandin berakásos veret, Kunbábony (H. TÓTH, Elvira – HORVÁTH, Attila 1992 2. színes tábla nyomán); 3. Cikó 301. sír; 4. Romonya I. 57. sír; 5. Cikó 307. sír (GARAM Éva 2005b 3. kép 5–7. nyomán); 6. A kunbábonyi kagán a feltételezett veretes fejpánttal; 7. Koreai király veretes fejpánt viselete (illusztráció)

9. kép. Kunbáony. 1-2. Ezüst csatok; 3-4. Arany fülbevalópár; 5. Tőr és indamintás veretei
(H. TÓTH, Elvira - HORVÁTH, Attila 1992 7. és 13. színes tábla nyomán)

Kovacsóczy Bernadett

ELŐKELO AVAR FÉRFI SÍRJA SZALKSZENTMÁRTON HATÁRÁBÓL

Szalkszentmárton határában 2015-ben egy kora avar kori gazdag, fegyveres férfi sírja került elő, s jelen tanulmányban ennek ismertetésére kerül sor. Ugyan az antropológiai vizsgálatok és mintavételek megtörténtek, de az archeozoológiai vizsgálatra eddig nem nyílt mód, s egyelőre a régészeti leletanyag teljeskörű feldolgozására sem vállalkoztam.

2015 év nyarán a Kecskeméti Katona József Múzeum munkatársai tudomást szereztek róla, hogy Szalkszentmárton külterületén kavicsbánya bővítését tervezik (1. kép 1.). A múzeum informatikus kollégája, Pánya István ekortájt bukkant olyan adattári adatokra, amelyek Matics Pál, egykori szalkszentmártoni polgármester tollából származnak, s amikben arról ír, hogy az 1960-as években a Táborállás nevű (a tervezett munkálatokkal érintett) területen bronzkori urnák kerültek elő (1. kép 2.). Ennek tudatában érkeztek a múzeum munkatársai (Wilhelm Gábor régész, Hajdrik Gabriella régésztechnikus, Pánya István informatikus, valamint Greman István múzeumbárát) a bánya területére, hogy terepbejárást végezzenek, de az igen rossz megfigyelési körülmények (búzatárló) miatt minimális leletanyagot gyűjtöttek, ami nem volt alkalmas a lelőhely kiterjedésének lehatárolására. Az eredmények tükrében szükségessé vált egy újabb terepbejárás, amit már a terület tárcsázása utánra tűztünk ki.

Október 2-án, napsütéses enyhe időben kezdtük meg a terepbejárást, s jártuk be a teljes, kitermelésre szánt részt, ennek során azonban egyetlen kerámiatöredék sem került elő. Ekkor megvizsgáltuk a korábbi kitermelési terület keleti határát, s a metszet mentén végighaladva egy félig kimarkolt bronzkori urnát találtunk. Ettől délre egy olyan terület-részre lettünk figyelmesek, ahol korábban körös kanállal földmunkát végeztek; a humuszt

a szubhumusz tetejéig távolították el, de az altalajt éppen nem érték el, s így ez a rész a régészeti érintettség szempontjából vizsgálhatatlan volt. Megtörtént ennek a területrésznek a bejárása és fémkereső műszeres átkutatása is, amelynek során egy erős jel környékét megnyesve egy nagyméretű folttal jelentkező beásásból egy római érme került elő. A területet tovább vizsgálva jellegtelen, pontosabb kormeghatározásra alkalmatlan kovácsoltvas szegeket és vastöredékeket gyűjtöttünk, de egyértelművé vált, hogy a bánya további bővítése csak régészeti feladatellátás mellett történhet.

A további munkálatokat komoly tárgyalások és az Örökségvédelmi Hatósággal együtt lebonyolított helyszíni szemlék előzték meg, ugyanis kiderült, hogy a bővítés kapcsán későbbi Örökségvédelmi Hatástanulmány szerint a terület régészetileg nem érintett. Erre hivatkozva tehát érvényes engedéllyel végezték a kitermelést.

A leletanyag és az újabb kutatási eredmények ismeretében a megrendelővel sikerült megállapodni, így régészeti szakfelügyelet mellett megtörténhetett a szubhumuszig bolygatott terület teljes mélységű újra humuszolása. 2015-ben 1983 m² nagyságú területen 62, majd az azóta eltelt időben összesen 100 000 m² nagyságú területen 1567 régészeti jelenség feltárása történt meg köztük neolitik, bronzkori és avar településrészlet, bronzkori urnatemető, valamint a továbbiakban részletesen tárgyalandó avar kori sír (22. objektum).

AVAR KORI LELEHÉLYEK SZALKSZENTMÁRTON KÖRNYÉKEN

Az első régészeti tárgyú feljegyzések Matics Pál helytörténészétől, Szalkszentmárton egykori polgármesterétől származnak, azokat a

Kecskeméti Katona József Múzeum Néprajzi Adattára őrzi.

„1965 tavaszán a szalki Táborállás, Rókalikas hátt és a Katona dűlők találkozásánál a helyi vadászársaság tagjai rókalyuk ásása közben hamv-vedrekre, cserépedényekre és emberi csontdarabokra találtak. A leleteket közölték Lakos Lászlóval és Fodor Benjáminnal, akik megállapították, hogy avar kori temetőre találtak. A leleteket otthagyták, ásatás nem folyt. A terület beazonosítása 1984. május 14-én történt”¹ (1. kép 2.).

A Döghalom (1. kép 2.) III. dűlő említése szintén Matics Pál anyagából ismert, ez olvasható: „...a Nagyvédgát bal oldalán, annak karéjában a Csegertek terület és a Körtoélyesi erdővel szemben terül el. Homokos dombhát. Ennek a területnek az elnevezése az emberek között találgatásra adott okot. Volt aki azt állította, hogy itt állati dögöket földeltek el, volt aki úgy tudta, hogy valami járványos betegségben elhunyt emberek maradványait temették el itt. Tény, hogy a régi öregek az emberi hullát is sokszor dögnek nevezték. Példa rá, hogy a nagyon beteg emberre azt mondták, hogy »dögrováson van már« vagy »elvitte a dögvész« vagy, ez már csak döglenni való... Nem valami finoman hangzik, de még e század első harmadában is lehetett hallani elég gyakran ilyen, vagy hasonló megjegyzéseket. Elvértve még most is megüti hasonló kifejezés a fülemet. Tény még az is, hogy sok régi cserépdarab és emberi csont volt található a területen. Tehát ebből volt feltételezhető, hogy itt lakott hely, vagy temető volt. Engem a Döghalom elnevezés mindenképpen arra engedett következtetni, hogy itt régi temető lehetett. Ezt alátámasztotta még az is, hogy a terület egy pontján, a terepszinttől mintegy 100-120 centiméter magas, 80-100 méter átmérőjű domb volt, melynek talaja helyenként elszíneződött. Ezenkívül találtam edénycserepeket és emberi csontdarabokat. Elhatároztam, hogy feltárom a területet. Kapóra jött, hogy a domb mellett volt egy mélyedés, hova a földet el lehetett helyezni. A »Petőfi« termelészövetkezet segítségével Sz-10-as láncaltapas traktorral eltolattam a dombot, s ekkor szépen, kivehetően előrajzolódtak a sírhelyek. A talaj elszíneződéséből a sírhelyeket pontosan meg lehetett állapítani. Több sor sírhelyre találtunk rá. Az esetet ezután közöltem a megyei múzeum igazgatójával, Horváth Attilával, ki rövid idő múlva

emberekkel és szükséges felszereléssel megjelent a helyszínen és hozzáfogtak az ásáshoz. Megállapították, hogy avarkorabeli temetkezési hely. A sírokból 17-et tártak fel. A leleteket elvitték a megyei Múzeumba. A feltárt 17 sírból volt lóval eltemetett, ló nélkül, fegyverrel eltemetett harcos, egy sírban zsugorított csontváz volt, és egy sírban pedig kutya csontváza is ott feküdt. Itt elég gazdag leletanyag került elő. A csontokon, lószerszámokon, harci eszközön kívül bronzfésű, bronz, agyagékszer, étkezési edények kerültek elő. Található volt még a helyszínen nagyobb mennyiségű, római származású cserépedénydarab is. Ebből pár darab igen szép, műves munka. Ezt a területet jelenleg a Nagyvédgát elválasztja a Táborállás dűlő dél-keleti csücskétől. Tehát a terület valamilyen összetartozott. Ugyancsak meg kell jegyezni, hogy e helytől a Duna nyugati irányban mintegy másfél kilométerre van, a rómaiak volt táborhelye, Intercisa pedig légvonalban körülbelül kettő és fél kilométerre van, illetve volt. A lelet előkerülésének időpontja 1968. május 25.”²

„1970 őszén Szalkszentmárton-Táborállás dűlő észak-keleti részén a termelészövetkezet traktorosai talajmunkák során régi cserépdarabokat találtak. A helyszínre Fodor Benjámin érkezett, aki egy itt előkerült agyagedényt avar korinak határozott meg. A terület helyszíni beazonosítása 1984. május 6-án történt meg.”³

A további ismert avar kori lelőhelyek a környéken (és távolságuk légvonalban): Dunavecse (6-7 km),⁴ Tass 38. km kőtől keletre (8 km),⁵ Apostag-Céklitemelőhely B. (kb. 10 km),⁶ Dunaegyháza (13-14 km),⁷ Solt (Solt-Meleghegy, Solt-Szőlőhegy, kb. 20 km)⁸ és Kunszentmiklós-Bábony (20 km).⁹

A LELŐHELY TÁGABB KÖRNYÉKÉNEK TERMÉSZET- ÉS TÖRTÉNETI FÖLDRAJZA

A helyszín a Duna árterén található (1. kép 2.), azonban a szabályozás előtti Duna, mivel még

¹ KJM Kecskemét Néprajzi Adattár 386.85.

² H. TÓTH Elvira 1990 164.

³ Kecskeméti Katona József Múzeum Néprajzi Adattára 386.85.

⁴ LANTOS Andrea 2015

⁵ SZENTPÉTERI, József (Hrsg.) 2002 372.; BALOGH Csilla 2002 299.

⁶ BALOGH Csilla 2009 21.

⁷ H. TÓTH Elvira 1992 49.

⁸ SZENTPÉTERI, József (Hrsg.) 2002 320.

⁹ H. TÓTH Elvira 1992

nem volt a mai szűk, mesterséges mederbe kényszerítve, jóval alacsonyabban tetőzhetett itt árvizek idején, mint manapság. A Harmadik Katonai Felmérés térképein jól látható, hogy a Duna a Csepel-sziget déli részén kettéágazott, s a két ág közül a keletibb, a mostani feltárástól keletre húzódott, meghatározva ezzel a terület vízrajzát, s a megtelepedési körülményeket. A terület feltehetőleg csak ritkán került víz alá (ha egyáltalán került), viszont víz közeli, jól védhető, vízmentes, megtelepedésre alkalmas helyszínnek bizonyult. Az időszak éghajlatáról egyáltalán nem rendelkezünk adatokkal, de tarthatott még a római kori adatokból ismert, ún. szubatlanti fázis, ami egy felmelegedésnek köszönhetően viszonylag száraz periódus volt,¹⁰ feltehetőleg alacsonyabb dunai vízállással és maximumokkal, aminek köszönhetően az adott területen is kisebb volt az árvíz-fenyegetettség.

A Duna jobb partján, a mai Dunaújváros pentelei részén terült el a római kori Intercisa, amelynek a Duna bal parti, barbaricum szarmaták által lakott területekkel való kapcsolatáról, továbbá a két partszakasz avar kori kapcsolatrendszeréről korábban kevés információval rendelkezünk, de több kutató is próbálta igazolni egy esetleges kereskedelmi út vagy átkelő meglétét.¹¹ A két part közötti intenzív kapcsolatot bizonyítja a Táborállás lelőhelyen fémkeresőzés során előkerült két római érme, valamint V. Székely György hívta fel a figyelmem egy római éremkincsre, mely a Döghalom lelőhelyen került elő, ahol a felszíni leletanyag alapján szarmata település is húzódik. Mindezek ellenére sem régészeti eredmények, sem írásos források alapján egyelőre nem igazolt, hogy a római korban, vagy a későbbi időszakban kiépített átkelő lett volna a területen. Átkelő meglétét nem, de az avar korban is élő intenzív kapcsolatot bizonyítják a 2017–2018. évi szalkszentmártoni munkálatok során tett legújabb megfigyelések. Egy avar kori kút betöltéséből egy ép római tegula került elő, valamint egy avar kori kemenceborkorból és azok közös munkagödrekből egy tucat, tegulából készített szövőszék/hálónéhezék, jelenlétükkel bizonyítva a két part közötti intenzív kapcsolatot.

A SÍR LEÍRÁSA

T.: ÉÉNy-DDK (335°). H.: 232 cm, sz.: 150 cm (akna sz.: 47 cm, padmaly sz.: 103 cm), m.: 90–110 cm. Nagyméretű, ovális alakú, határozott szélű, sötét folttal jelentkező objektum, a bontás során egy lekerekített sarkú téglalap alakú, 90 cm mélységű aknából és a nyugati oldalában, az akna teljes hosszában kialakított 110 cm mélységű padmalyból álló, bolygatatlan sír. Bontása során az akna nyugati fala nem függőlegesen jelentkezett, hanem meredeken szűkült kelet felé, az ez alatti részen alakították ki a padmalyt, amit állékony talajba ástak, ezért nem omlott be. Az akna betöltése sárgás, agyagos volt, míg a padmalyban szürke színű, folyami homok volt megfigyelhető. Az akna és a padmaly között fizikai leválasztás, leresztés nyomai (pl. deszka) nem jelentkeztek, viszont az aknát és a padmalyt térbeli lehatárolásképpen egy lépcső választotta el. Nem koporsós volt a temetkezés, ennek nyomait nem lehetett felfedezni, s a padmalyba nem lett volna mód és hely koporsósan elhelyezni a halottat. A padmaly boltozata egészen annak legnyugatibb pontjáig lejtett. A csontok helyzete nem utalt arra, hogy szerves anyagba szorosan becsavarták volna az elhunytat, szerves anyag meglétére a talajból és a kardon megmaradt mikroszkópikus mintákból lehet következtetni. A padmalyban megfigyelt szürke színű, folyami homok alatt egy vékony, szinte fehér, sókiválásos réteg jelentkezett, ami nem kizárt, hogy szerves anyag ásványi sókkal átjárt nyoma. Ezt látszik megerősíteni, hogy a restaurátorok a kard felső függesztőjének felületére és a koptatójára tapadva szerves anyagot figyeltek meg.¹² Nem kizárt, hogy a fémek mellett konzerváltan megmaradt szer-

¹⁰ BALOGH Csilla 2013 24.; 2016 22.

¹¹ KÓHEGYI Mihály 1972 107.

¹² A restaurálás során a kardkoptatón egy kb. 13 mm hosszú és 5 mm széles, megközelítőleg téglalap alakú bőrmaradvány volt megfigyelhető. A mintáról készült mikroszkópos felvételeket Kissné Bendefy Márta vizsgálta meg, s ennek eredményeként bizonyossá vált, hogy marha (borjú) vagy lóbőrrel van szó, tehát a fent leírt, a váz fölött jelentkező sókiválásos réteg ennek a bőrnek a maradványa, a nyoma lehetett. Ez megmagyarázhatná az embercsontok rossz megtartását, s segít a temetési rítus rekonstruálásában is. Úgy tűnik, hogy az elhunytat bőrbe (talán épp a feláldozott ló bőrében) csavarva helyezték a sírba (így koporsó sem kellett), s utána tették mellé (részben a bőrre) a kardot. Restaurálási dokumentációs adatlap. Móra Ferenc Múzeum, restaurátor csoport. 2016 4.

ves anyag ugyanaz volt, mint ami a váz felett sókiválásos réteggént jelentkezett. A Duna-Tisza közén szokás volt – még a koporsóba eltemetettek esetében is – a halottakat bőrbe vagy lepelbe is becsavarni.¹³

A sírgödör aknájában, a sír tájolásával megegyezően részleges/nyúzott ló váza (húsból szegény részei) feküdt felszerszámozva, kissé a bal oldalára billenve. Mindkét *radius* és *tibia* az alsó harmadánál csonkolt volt, a lábak lábfejjel észak felé néztek.

A padmalyban, a sírral megegyező tájolásban, háton, nyújtott helyzetben 23-39 éves, *mongolid férfi* váza feküdt. Csonjtjai igen gyenge megtartásúak voltak, valószínűleg ez a terület vízjárásos voltával állhat kapcsolatban. Koponyája jobbra billent, karjai nyújtva, szorosan a medence mellett, kissé alatta voltak, a lábak nyújtva, a lábfejek egymás mellett, nem túl szorosan feküdtek. A váz sírban mért hossza 167 cm volt.

A LELETEK

1. Igen rossz megtartású *bronztárgy* a bal vállnál, a kulcsont mellett. Restaurálás során elenyészett.
2. A koponya mosása során igen gyenge megtartású ezüst *fülbevaló töredéke* (3. kép 26.) került elő. Karikája vékony, kör keresztmetszetű, csüngőtagja három, egy síkban elhelyezkedő kisméretű granulált gömbből és alattuk egy nagyobb gömbből áll. H.: 0,6 cm. Ltsz.: 2016.26.55.
3. Pajzstestű,¹⁴ egybe öntött ezüst *övcsat* (3. kép 1.) a keresztcsont fölött, viszonylag magasan került elő. Csatfeje B alakú, téglalap keresztmetszetű vaspecekkel. A csattest hátulján a felerősítést szolgáló, utólag ráforrasztott, két bronzszegeccsel. H.: 3,7 cm, sz.: 3,3 cm. Ltsz.: 2016.26.24.
- 4-11. Vékony aranylemezből 8 db, szögletes, szabálytalan formájúra kivágott, bronzlemezzel együtt préselt, hátrahajtogatott szélű középső tagból, valamint körülötte ólombetéttel kitöltött ezüst keretelésből¹⁵ álló *korongveretek* (3. kép 2-3., 5., 7-8., 10-12.). A középtag domborított koncentrikus körökkel és körbefutó pontsorral díszített. A veretek a bal medencelapáttól északra, a háti csigolyák jobb oldalán, a jobb könyök belső oldalán, a jobb medencelapát északi szélénél, a jobb medencelapáton, a keresztcsont mellett,

valamint a hát- és az ágyékcsigolyák alatt kerültek elő. Egy veretet a sírból kidobott földben, fémkeresőzés során találtunk. Átm.: 2,3-2,5 cm. Ltsz.: 2016.26.2., 4., 7-8., 11., 29., 32., 48.

- 12-14. 3 db *korongveret* ólombetéttel kitöltött ezüst karéjának *töredéke* (3. kép 4., 6., 9.) a háti csigolyák jobb oldalán, az ágyéki csigolyák bal oldalán és a bal medencelapát északi részén, a keresztcsont és a medencelapát között. H.: 1,4-2,2 cm, sz.: 0,5 cm. Ltsz.: 2016.26.3., 5., 30. Előkerülési helyük alapján a 3. kép 3-4., a 3. kép 5-6., valamint a 3. kép 8-9. együtt alkottak egy-egy veretet.
- 15-18. 4 db préselt, ólombetéttel kitöltött, kisméretű címeres¹⁶/*heraldikus*¹⁷ *veret* (3. kép 17-18., 20-21.), a felső szélüknél két, vízszintesen futó árkolással, hátoldalukon a felerősítést szolgáló szegeccsel. A bal medencelapát és az alkar között, valamint a nagyszíjvégtől délre – a veret hátulján egy lyukkal, ami a szegecs helye, s azt bizonyítja, hogy a szegecs nem ráforrasztották a tárgyra, hanem csak belenyomták az ólomba –, a háti csigolyák jobb oldalán és a jobb medencelapáttól északra helyezkedtek el. Ez utóbbi hátoldalán ólombetét maradványa látható. H.: 1,3; 1,4; 1,6 cm, sz.: 1,1; 1,3; 1,4 cm. Ltsz.: 2016.26.13., 31., 33., 65.
- 19-22. 4 db bronzlemezre préselt, ezüst, ólombetétes, maszkos, *beszükkülő hosszoldalú veret* (3. kép 15-16., 24-25.),¹⁸ felső részükön két vízszintesen futó árkolással, középtengelyben egy függőlegesen futó gerinccel, a kiszélesedő részen két préselt „szemmel”. A jobb medencelapát széle alatt, a jobb alkarcsontokra tapadva 2 db, egy-egy pedig a bal medencelapát keleti széle mellett és a bal *trochanter major* és a bal medencelapát széle között került elő. Igen jó megtartásúak, hátoldalukon az ólombetétben látható a felerősítést szolgáló, U alakú pánt. H.: 3,6; 3,7; 4; 4,7 cm, sz.: 0,9; 1,3 cm. Ltsz.: 2016.26.25-26, 36-37.
23. *Kettős félhold alakú veret* (3. kép 19.),¹⁹ préselt, ezüst, ólombetétes, hátulján az ólombetétbe benyomva rögzített bronzszegeccsel a háti csigolyák alatt. H.: 1,6 cm, sz.: 0,7 cm. Ltsz.: 2016.26.28.
24. Egy felső részén szegeccsel felerősített, gyenge megtartású, azonosíthatatlan formájú, ólombetéttel kitöltött *veret* nagyjából a keresztcsont alól. H.: 4 cm, sz.: 1,5 cm. Ltsz.: 2016.26.49.
- 25-26. Ólombetéttel kitöltött, préselt, ezüst, maszkos díszítésű, *T alakú akasztóveret* és egynek a

¹³ BÓNA István 1979 15-16.

¹⁴ BALOGH 2016b 184.

¹⁵ BALOGH Csilla – WICKER Erika 2012 556.

¹⁶ *Wappenförmige Beschläge* (SOMOGYI, Péter 1987 130.).

¹⁷ LÁSZLÓ Gyula 1976b 112.

¹⁸ *Riemenzungen mit geschweiften Langseiten* (SOMOGYI, Péter 1987 125.).

¹⁹ SOMOGYI, Péter 1987 128.

- töredéke (3. kép 22–23.), a talpán szimmetrikus, négyzetes tagolással. Az ép példány a jobb medencelapát alatt feküdt, hátulján ólomba nyomott U alakú bronzpánttal és a végeit összekötő bronz lemezzel. Mellette került elő a töredékes darab a felerősítésére szolgáló bronz pánt végeit összekötő bronzlemezzel. H.: 2,8; 3,3 cm, sz.: 1,9; 2,1 cm. Ltsz.: 2016.26.34–35.
27. Két lapból összeállított, lemezes, oldalmerevítő ezüst *nagyszíjvég* (3. kép 13.) a bal medencelapáttól északra. Felső széle mentén 0,3 cm széles pánt, ami az összeillesztés része, a felső részen közepén egy, a felfüggesztést szolgáló, mindkét lapot átütő lyuk. H.: 7,3 cm, sz.: 2 cm. Ltsz.: 2016.26.10.
28. Kisméretű, trapéz alakú, téglalap keresztmetszetű *vascsat* (3. kép 14.), talán övcsat a bal medencelapát belső felén. H.: 2,6 cm, sz.: 3,1 cm. Ltsz.: 2016.26.12.
29. Hurkos *vastárgy* (6. kép 11.), valamint hozzá konzerválódott fa töredéke a jobb térd nyugati oldalán; a hurokban pedig egy négyzet keresztmetszetű *bronzkarika*; talán kardfüggesztő karika. H.: 2,6 cm, sz.: 2,2 cm. Ltsz.: 2016.26.38.
30. A váz bal oldalán, a válltól a térdig fektetve, 1 m hosszú, gyűrűs markolatú, középső nyélállású, viszonylag rövid markolatú, egyenes, keresztvassal ellátott, ezüst szerelék *kard* (5. kép), amely a hüvelyében maradt meg. A kard egyes részein ezüsből készült lemezbitorítás figyelhető meg. Övre való felerősítése kettő hármassívvű függesztővel történt. A kardhüvely végét 15 cm hosszúságú, ezüsből készült, hengeres kialakítású, a kard hegyénél ovális korong alakú bronzlemezzel lezárt koptatóveret díszítette. H.: 98 cm, sz.: 4 cm. Ltsz.: 2016.26.1.
31. A kard restaurálása során került elő egy kisméretű, egybe öntött pajzstestű, ovális fejű *bronzcsat* (6. kép 12.), ami a kard övre szerelését szolgálhatta. H.: 2,5 cm, sz.: 0,8 cm. Ltsz.: 2016.26.56.
32. Lekerekített végű, koncentrikus körökkel díszített, használat során kissé kifényesedett felületű, egy helyen átlukasztott csont *tarsolyzáró töredéke* (6. kép 8.) a jobb medencelapát nyugati szélén. H.: 2,8 cm, sz.: 1,4 cm. Ltsz.: 2016.26.27.
33. Gyenge megtartású *vaskés töredéke* (6. kép 7.), pengéje erősen korrodált, a jobb *trochanter major* külső felén. H.: 6,7 cm, sz.: 1,3 cm. Ltsz.: 2016.26.39.
34. *Íj markolatcsont* (6. kép 6.) a kard keleti oldalán, a medence vonalában. H.: 8,6 cm, sz.: 1 cm. Ltsz.: 2016.26.17.
35. Két vastárgy – egy kettős korongban végződő és egy oldalról nézve omega alakú –, amelyeknek egymáshoz ugyan nincs illesztési pontja, de kialakításuk és előkerülési helyzetük alapján úgy tűnik, hogy *vas tegezfűggesztő részei* (6. kép 9–10.) a ló jobb hátsó lábának vonalában, attól valamivel északra. H.: 4,5 cm, sz.: 2,7 cm, v.: 0,6 cm, h.: 0,6 cm, sz.: 2,5 cm. Ltsz.: 2016.26.19–20.
- A lóhoz tartozó leletek*
36. *Csikózábla* (7. kép 1.) a ló szájában. H.: 18,8 cm. Ltsz.: 2016.26.51.
- 37–46. A lókoponyán és alatta 9 db ezüst *kantárveret* gyenge megtartású, restaurálhatatlan töredékei. A veretek ólombetétbe nyomott U alakú pánttal voltak felerősítve a kantárra, s többnyire csak a pántokat sikerült megmenteni. H.: 1,8–1,9 cm, v.: 0,1–0,2 cm. Ltsz.: 2016.26.14., 16., 40., 42–44., 46., 60., 72.
- 47–50. *Bronzpánt* és hozzá korrodálódott *ólmobetét* a bal mellső lábszárcsont keleti oldalán, 2 db a jobb mellső láb térdhajlatánál és egy a jobb hátsó lábközépcsonton. H.: 1,7; 1,8; 2 cm, v.: 0,2 cm. Ltsz.: 2016.26.21., 58–59., 61.
51. *Bronzpánt* a sír betöltéséből, a lókoponya közeléből (bontás során kimozdult). H.: 1,7 cm, v.: 0,1 cm.
- 52–53. 2 db vékony ezüstlemezből préselt, maszkos, hosszúkás *pajzs alakú veret* (7. kép 9–10.), amelyet ólombetéttel töltöttek ki, s az ólombetétbe nyomták bele a felfüggesztésre szolgáló U alakú bronzpántot. Az egyik a jobb hátsó lábfej vonalában, attól északra, a másik töredéke a bal lábfejtől északra feküdt. H.: 2,4 cm, sz.: 1,3 cm. Ltsz.: 2016.26.18., 57.
54. Nagyméretű, hegyes végű, párhuzamos hosszoldalú, bronzlemezzel együtt préselt, ólombetétes, maszkos, ezüst, aláhajtott szélű *veret* (7. kép 7.) bal hátsó lábfejtől északra, kissé deformálódott. Felső harmadában a szélei mentén két, alatta, a középtengelyben egy benyomott pontdíszítés látható; a felső pontokat az alsóval egy-egy árkolás köti össze. Felerősítése a mellette előkerült bronzpántok segítségével történhetett. H.: 4,7 cm, sz.: 1,8 cm, v.: 0,1 cm. Ltsz.: 2016.26.23.
55. Mellette nagy mennyiségű *ólmobetét töredék* került elő.
56. Töredékes *veret* (7. kép 8.) a jobb hátsó láb csánkján. Alsó vége alapján a 54. számú tárgyhoz hasonló formájú lehetett. Mellette egy U alakú *bronzpánt* hevert. H.: 2,3 cm, sz.: 1,9 cm. Ltsz.: 2016.26.22.
57. Ugyanott továbbá egy szegeccsel átütött, keskeny *lemeztöredék* és *ólmobetét töredékek* kerültek elő. H.: 3,7 cm, sz.: 0,5 cm. Ltsz.: 2016.26.22.
58. Hurkos fülű *kengyel* (7. kép 2.) a sírgödör keleti széle mentén, közvetlenül a sírfalnak támaszkodva. H.: 15,3 cm, sz.: 13,2 cm.

59. Vele azonos *párja* (7. kép 3.) a lókoponya déli oldalán, a padmaly beásásának területén. H.: 15,3 cm, sz.: 13,2 cm.
60. Téglalap alakú, négyzet keresztmetszetű *hevedercsat* (7. kép 4.) a koponya alatt, a zabla bal végének közelében. H.: 4,2 cm, sz.: 3,1 cm. Ltsz.: 2016.26.41.
61. Mellette kisméretű, erősen korrodált, trapéz alakú, négyzet keresztmetszetű *vascsat* (7. kép 6.), pecke ép. H.: 2,6 cm, sz.: 2,3 cm. Ltsz.: 2016.26.47.
62. Nagyméretű, trapéz alakú, négyzet keresztmetszetű *vascsat* (7. kép 5.) a padmaly mélyedésének területén. Pecke töredékes. H.: 3,7 cm, sz.: 4,1 cm, v.: 0,8 cm. Ltsz.: 2016.26.15.
- 63–67. 5 db *nyílhegy* (6. kép 1–5.) a ló jobb hátsó lábának nyugati oldalán, hegygel dél felé fordítva. H.: 7,6; 8; 8,4; 9,2 cm, sz.: 2,2; 2,3; 2,7 cm. Ltsz.: 2016.26.50.
68. *Juh csontok* (csontszilánkok és fogak) a koponya vonalában, a padmaly északi végében. Ltsz.: 2016.26.62.
69. *Juh lábközépcsent* és két *ujjperc* a lókoponya alól. Ltsz.: 2016.26.73.

A TEMETKEZÉS

A sír formája

A sír ÉÉNy-DDK-i tájolású, ami meghatározó (az É-D-i tájolóással együtt) a Duna-Tisza közén az avar kor első felében.²⁰

A szalkszentmártoni temetkezés magányos sír. Balogh Csilla szerint a magányos sírok a kora avar kor jellegzetes temetkezési formái a Duna-Tisza közén.²¹ Lőrinczy Gábor vizsgálta a gazdag és az átlagos gazdagságú magányos sírokat, véleménye szerint a gazdag magányos temetkezések titkos, elrejtett temetkezések lehettek,²² az átlagos gazdagságúaknál megfigyelte, hogy azok olyan területen vannak jelen, amelyek alkalmasak lehettek nagyállattartó pásztorkodásra.²³ A szegényesebb mellékletűeknél a magányosság okát Balogh Csilla szintén a nagyállattartó életmódból vezette le,²⁴ a gazdag magányos sírok háttérében nem a titkos temetés szándékát, hanem a közösségtől térben való elkü-

lönítést véli oknak.²⁵ A szalkszentmártoni sír esetében is a térben való elkülönítés lehetett a cél. Ez a fajta temetési mód Duna-Tisza közü megjelenése legkorábban a 7. század középső harmadára tehető.²⁶

A szalkszentmártoni sír ovális folttal jelentkező padmalyos kialakítású sír volt. Lőrinczy Gábor megfigyelései szerint akkor jelentkezik szabálytalan, elmosódott kontúrú, kerek vagy ovális foltként a padmalyos sír, ha a padmaly boltozata részben vagy egészben beszakadt, s a felette lévő föld megsüllyed.²⁷ Ennek a megfigyelésnek ellentmond a szalkszentmártoni sír, amelynek padmalya nem szakadt be. A padmalyos sírok a Duna-Tisza közének csak bizonyos területein (Balogh Csilla 19 lelőhelyről 48 sírt gyűjtött össze),²⁸ s igen rövid ideig – a 7. század 3. harmadában, legfeljebb a 8. század elejéig²⁹ – fordultak elő, ezzel szemben a Tiszántúl kora avar kori temetőiben gyakoriak.³⁰ Somogyi Péter hívta fel a figyelmet arra, hogy a sírforma párhuzamai a kelet-európai sztyeppe 6. századi temetkezéseiből már ismertek.³¹

Szalkszentmártonban a padmalyt a jobb (nyugati) oldalon alakították ki. Lőrinczy Gábor megfigyelése szerint, a bal illetve a jobb oldali padmalyok nagyjából azonos számban fordulnak elő, de a jobb oldaliak a Tiszántúlon vannak döntő többségben,³² tehát a Szalkszentmártonban megfigyelt jobb (nyugati) oldali padmaly a Kárpát-medencén belül a Tiszántúlra mutat.

A szalkszentmártoni sírban az akna betöltése agyagos volt, eltérően a padmaly laza, szürke homokos betöltésétől, ami szemben áll Lőrinczy Gábor és Straub Péter azon megfigyelésével, miszerint az elhunytat tartalmazó padmaly üregét egyáltalán nem töltötték be.³³

A Tiszántúlon Lőrinczy Gábor megfigyelte az összetett (padmalyos, fülkés) síroknál a sírrészek leválasztását bőrrel vagy fával, ugyanakkor Balogh Csilla szerint ez a Duna-

²⁰ BALOGH Csilla 2016b 41.

²¹ BALOGH Csilla 2014 245.

²² LŐRINCZY Gábor 1996 184.

²³ LŐRINCZY Gábor 1996 184.

²⁴ BALOGH Csilla 2014 245.; 2016b 34.

²⁵ BALOGH Csilla 2016b 34.

²⁶ BALOGH Csilla 2016b 34.

²⁷ LŐRINCZY Gábor 1995 400.

²⁸ BALOGH Csilla 2014 246.

²⁹ BALOGH Csilla 2000 114.

³⁰ LŐRINCZY Gábor 1994 318–319.; 1996 181.

³¹ SOMOGYI, Péter 1987 145.

³² LŐRINCZY Gábor – STRAUB Péter 2006 282.

³³ LŐRINCZY Gábor – STRAUB Péter 2006 280.

Tisza közén nem jellemző.³⁴ A Duna–Tisza közí padmalyos sírok aknája mindig üres,³⁵ ezzel szemben Lőrinczy Gábor megfigyelése szerint a tiszántúliakban az aknába az áldozati állatokat helyezték el, elválasztva őket a padmalytól.³⁶

Lőrinczy Gábor és Straub Péter hívja fel arra a figyelmet, hogy a sír aknájának egyik oldalába teljes hosszúságban kivájt padmaly lehetett az aknával azonos mélységű, valamint mélyebb – ahogy Szalkszentmártonban – is,³⁷ de, ahogy Balogh Csilla megfigyelte, bizonyos esetekben az akna aljánál magasabban is jelentkezhetett a padmaly alja.³⁸

Az aknába helyezett állat és a két sírrész leválasztása – fizikai helyett térbeli, szintbeli elkülönítés – alapján a tárgyalt sír a Kárpát-medencén belül a Tiszántúlra mutat.

A fentiek alapján úgy tűnik, hogy a szalkszentmártoni sír jelenleg párhuzam nélküli a Duna–Tisza közén.

Ló a sírban

A szalkszentmártoni sír aknájába egy csonkolt, részleges/nyúzott lovat helyeztek. A ló leölésének kettős funkciója lehetett, egyrészt szakrális (eltemetett hátsóként a temetési szertartás kelléke, tehát kísérő), másrészt profán (a tor alkalmával elfogyasztották a húst, tehát áldozat).³⁹ Fontos eldönteni, hogy lovas temetkezéssel vagy állatáldozattal van-e dolgunk. Balogh Csilla áldozatnak azokat a sírba helyezett állati eredetű mellékletek tekintti, amelyeket térben elválasztva helyeztek sírba.⁴⁰ Lovastemetkezés alatt pedig az ember és egész ló közös sírgödörbe temetését érti, ami a Duna–Tisza köze kora avar korára nem jellemző.⁴¹ Szerinte ezen a vidéken a padmalyos sírokra nem jellemző az áldozati állatok adása, ami alól a Szabadszállás–Batthyányi utca 35. számú sírja képez kivételt, amelynek padmalyában a koponya felőli részen részle-

ges juh került elő.⁴² Az ő értelmezése szerint a szalkszentmártoni ló sírbeli helyzete alapján (vagyis térben elválasztva) állatáldozatnak tekintendő.

A lovak gyakran – ahogy Szalkszentmártonban is – felszerszámozva kerültek a sírba, ami az állat kísérő voltát, hátsó szerepét (hátsón a lovas a másvilágba lovagolhatott) hangsúlyozza; ebben az esetben Balogh Csilla szerint mellékletként értelmezendő.⁴³ A tárgyalt ló esetében ez az értelmezés szintén elfogadható.

A szalkszentmártoni ló részleges/nyúzott és csonkolt; a sírba csak a koponya és a lábak kerültek, a *radius* és a *tibia* az alsó harmadánál csonkolva volt. A részleges ló sírba helyezése Kiss Attila szerint csak a kora avar korban volt jellemző,⁴⁴ Lőrinczy Gábor szerint a Tiszántúl területén volt jelen viszonylag nagy számban, leggyakrabban a Körös–Tisza–Aranka folyók között, míg a Köröstől északra jóval ritkábban fordult elő, az Arankától délre pedig teljesen hiányoztak.⁴⁵ Ezeket túl a szokás előfordult a Dunántúlon is.⁴⁶ Meghatározása szerint csonkolt részleges temetkezésekről beszélünk azokban az esetekben, amikor a nyúzott bőrben hagyott hosszúcsontokat nem ízületeknél választották szét, hanem csont kettévágása történt.⁴⁷

A Duna–Tisza közéről biztosan ebbe a csoportba sorolható a Tiszavárkony–Hugyimpárt 46.⁴⁸ sír. A szalkszentmártoni sír a csonkolt részleges lóváz alapján is a Tiszántúl felé mutat.

A tárgyalt ló esetében a felszerszámozva való eltemetés az állat kísérő-hátsó, míg részleges vagy nyúzott volta áldozatként való értelmezését teszi lehetővé egyszerre. A funkciók összemosódásának hátterében több dolog is állhatott: felesleges, feláldozható ló szűkében döntöttek amellet, hogy meghagyják a ló hátsóira jellemző jegyeit, így egyes részeit és a szerszámzatát a sírba tették, bizonyos részeit a halotti tor során elfogyasztották, amire Bóna István szerint egyszerűen a

³⁴ BALOGH Csilla 2013 90.

³⁵ BALOGH Csilla 2014 246.; 2016b 44.

³⁶ LŐRINCZY Gábor 1994 319.

³⁷ LŐRINCZY Gábor – STRAUB Péter 2006 282.

³⁸ BALOGH Csilla 2013 90.

³⁹ BALOGH Csilla 2013 50.

⁴⁰ BALOGH Csilla 2013 50.

⁴¹ BALOGH Csilla 2013 51.

⁴² BALOGH Csilla 2013 89.

⁴³ BALOGH Csilla 2013 50.; 2016b 48.

⁴⁴ KISS Attila 1963 156.

⁴⁵ LŐRINCZY Gábor 1996 180.

⁴⁶ LŐRINCZY Gábor 1992 113–117.

⁴⁷ LŐRINCZY Gábor 1991 132.

⁴⁸ KISS Attila 1963 158.

szükség vitte rá az avarokat.⁴⁹ Vörös István értelmezése szerint a húsmentes részek a lakoma szempontjából jelentéktelenek voltak.⁵⁰ A húsmentes részeknek a lakoma szempontjából jelentéktelen szerepe, s csak a bőr miatti sírba kerülése bevett értelmezése volt az avar kori sírokban talált juh fej és lábcsontoknak is, azonban Bartosiewicz László felhívta a figyelmet arra, hogy a mai napig élő szokás különböző állatok ezen részeinek ingyencsökkent való fogyasztása (lásd pl. a juhfej Anatóliában, a disznócsülök és -fejhús Magyarországon).⁵¹

Itt fontos kiemelni, hogy az elhunyt koponyájától északra juh koponya töredékek és fogak is megfigyelhetők voltak, s a lókoponya alatt egy juhláb is előkerült. A juh eltemetésének térben legközelebbi párhuzama Szabad-szállás, B gyakorlótéréről ismert.⁵²

A fentiek alapján mindkét állat azonos testrészeinek a szalkszentmártoni sírba helyezése háttérében ugyanaz az eszmeiség keresendő, értelmezéseként Bartosiewicz László érvelése – éppen a fogyasztási szokás mai napig való továbbélése miatt – tűnik elfogadhatónak. Ezt látszik bizonyítani az is, hogy sokkal nagyobb számú sírban jelenik meg az avar korban az állatmellékletet jelképező, könnyen beszerezhető egy/néhány csigolya és/vagy borda, mint ahány sírba részleges vagy nyúzott ló/marha/juh került. Mivel a mellékletadás részben az itt maradók vagyoni helyzetét is szimbolizálja, így egy tehetősebb személyt feltehetőleg vagyonosabb környezete a megszokott és elvárt módon helyezte végső nyugalomra, ami az adott sír esetében azt jelenti, hogy az eltemettető ismerte a szokást, s fontosnak tartotta – maga vagy az elhunyt személye miatt – annak megtartását.

Ha a szalkszentmártoni sírból előkerült állati eredetű mellékleteket húsadományként értelmezzük, akkor az szintén szemben áll a területen ezidáig dokumentáltakkal, mivel a Duna-Tisza közén a kora avar korban nem jellemző a húsadomány adása, ha mégis, akkor csak egyféle, gyakrabban juh, ritkábban marha. Elhelyezése a szalkszentmártonihoz

hasonlóan a koponya környékén vagy esetleg a felsőtest táján történhetett.⁵³

A lótemetkezés szokása Balogh Csilla szerint nem túlzottan jellemző a Duna-Tisza közének kora avar korára,⁵⁴ a területen a felbukkanása a 7. század középső harmadára tehető.⁵⁵

A LELETANYAG RÖVID ÉRTÉKELÉSE

Fülbevaló

A koponyából előkerült fülbevaló kerek, vékony, töredékes karikájú, kör keresztmetsetű, csüngőtagja három, egy síkban elhelyezkedő kisméretű granulált gömbből és alattuk egy nagyobb gömbből áll.

A kora avar korban a fülbevaló viselése mindkét nemnél és a gyermekeknél is általános volt, a férfiaknál is jelen volt a páros viselés szokása is.⁵⁶ A szokás türk kori sztyeppi és közép-ázsiai eredetre vezethető vissza.⁵⁷ Hasonló, préselt, de aranygömbös fülbevaló volt a bócsai sírban is.⁵⁸

A sír bontása során egy igen rossz megtartású bronztárgy, talán fülbevaló töredéke jelentkezett a bal vállnál, a kulcsont mellett. Restaurálás során megsemmisült, így ennek vizsgálata nem történhetett meg.

Övgarnitúra

Ezüstcsat: Pajzstestű, egybe öntött, díszítetlen ezüstcsat, B alakú csatfejjel.⁵⁹ Pecke vasból készült, feltehetőleg javított, hátulján a felerősítésre szolgáló, utólag ráforrasztott két bronzszegeccsel. A csattípus bizánci előképei öntöttek, fülekkel felszereltek,⁶⁰ amelyek kereskedelem útján kerültek a Kárpát-medencébe, s olyan sírokban fordulnak elő, amelyekben fegyverek is vannak.⁶¹ Ezek másolatai az olyan, szegeccsel felszerelt példányok, mint a

⁴⁹ BÓNA István 1979 19.

⁵⁰ VÖRÖS István 1999 54.

⁵¹ BARTOSIEWITZ László 2006 66.

⁵² BALOGH Csilla 2004b 75–83.

⁵³ BALOGH Csilla 2016b 145.

⁵⁴ BALOGH Csilla 2013 51.

⁵⁵ BALOGH Csilla 2013 53.

⁵⁶ BALOGH Csilla 2016b 149.

⁵⁷ BALOGH Csilla 2016b 150.

⁵⁸ LÁSZLÓ Gyula 1976a 98.

⁵⁹ BALOGH Csilla 2016b 186.

⁶⁰ BALOGH Csilla 2016b 184.

⁶¹ BALOGH Csilla 2016b 186.

szalkszentmártoni. A csatfej belső szélessége alapján egy nagyjából 2,5 cm széles szíjat lehetett rajta áthúzni, aminek mérete közel azonos a sírból előkerült korongveretek átmérőjével, ami az egy övhöz való tartozásukat is erősíti.

*Korongveretek:*⁶² Vékony aranylemezből különböző szögletes, szabálytalan formájúra kivágott, bronzlemezrel együtt préselt, hátrahajtogatott szélű középső tagból, valamint körülötte ólombetéttel kitöltött ezüst keretelésből⁶³ álló veretek. A középtag domborított koncentrikus körökkel és körbefutó pontsorral díszített. A keretelés ólombetéte több esetben teljesen szétfeszítette az ezüstöt, így a veretek többsége szétesett, ezeket sem egyben felszedni, sem restaurálás során ismét összeállítani nem lehetett, viszont ennek köszönhetően vált vizsgálhatóvá a veretek szerkezete. Legközelebbi párhuzamaik a petőfiszállási⁶⁴ és a bócsai⁶⁵ vezéri sírokból ismertek.

Nagyszíjvég: A bal medencelapáttól északra két ezüstlapból kivágott lemezből összeállított, oldalmerevítő, díszítetlen nagyszíjvég feküdt. Felső szélén 0,3 cm széles pánt fut körbe, s a felső rész közepén egy, a felfüggesztést szolgáló, mindkét lapot átütő lyuk látható. A szíjvég lemezes kialakítására párhuzam a keceli⁶⁶ és a petőfiszállási⁶⁷ leletegyüttesek nagyszíjvége. A felfüggesztést tekintve ugyan ezen sírok kissíjvégei említhetők,⁶⁸ azzal az eltéréssel, hogy, míg a keceliek⁶⁹ és a petőfiszállási⁷⁰ lekerekített, addig a szalkszentmártoni hegyesedő végű.

Kisméretű címeres⁷¹/heraldikus⁷² veretek: Kisméretű, préselt, ólombetétes, címeres/heraldikus veret összesen négy került elő; felső szélüknél két vízszintes árkolás húzódik. Legközelebbi párhuzamaik a keceli sírból ismertek, csak az ottaniak, hasonlóan a sír nagyszíjvégéhez, lekerekített végűek, míg a

szalkszentmártoniak csúcsosak.⁷³ Párhuzamai Somogyi Péter C csoportjában, a lemezből préselt veretek között keresendők.⁷⁴ Formáját és kivitelét tekintve nagy hasonlóságot mutat egy Carnuntum területéről származó verettel, attól eltekintve, hogy az maszkos díszítésű.⁷⁵

*Kettős félhold alakú veret:*⁷⁶ Préselt, ezüst, ólombetéttel kitöltött, préselt pont díszű, egy szegeccsel felerősített veret. A maszkos veretek körébe, azon belül is Somogyi Péter C csoportjába sorolható.⁷⁷ Öntött, áttört (Čufut-Kale 34.),⁷⁸ valamint lemezből préselt, kivágott díszű párhuzama (Környe 151. sír) egyaránt fellelhető,⁷⁹ de hasonló módon, préseléssel készült, maszkos, nem áttört párhuzama eddig nem ismert.

*T alakú akasztóveretek:*⁸⁰ Bronzlemezre préselt ezüstlemezből készült, pajzs alakú felsőrésszel és négyszeresen tagolt lábbal kialakított, ólombetéttel kitöltött, T alakú akasztóveret kettő volt a sírban, az egyik ép, igen jó megtartású, a másik töredékes. Az ép példány hátulján látható, hogy az ólombetéthez egy U alakú pántot ültettek, ennek szárait egy keskeny bronzlemezrel kötötték össze, ily módon kialakítva a veret függesztőjét, amin keresztül, tehát vízszintesen húzták át az övet, vagy esetleg a pánt száraival átütve a szíjat, a bronzlemez az öv hátulján a pánt végeire felerősítve zárták be a szerkezetet, így megakadályozandó az oldalirányú elmozdulást. Utóbbi lehetőség tűnik valószínűbbnek. Az akasztóveret hátoldalát tekintve megfigyelhető az is, hogy az U alakú pántot a függőleges tengely mentén középre helyezték, ami alapján nem indokolt úgy rekonstruálni az akasztókat, hogy azok vékony, sérülékeny lába az alsó irányban túllóg az öv szélén (lásd bócsai sír).⁸¹ Arra már Somogyi Péter is felhívta a figyelmet, hogy sem kardot, sem tegezt nem függeszthettek ezekre.⁸² Finom kivitelük, gyenge voltak miatt a tényleges teherhordó funkciójuk a szalkszentmártoni sírban is kizárható, feltehe-

⁶² LÁSZLÓ Gyula 1976a 98.

⁶³ BALOGH Csilla – WICKER Erika 2012 556.

⁶⁴ BALOGH Csilla – WICKER Erika 2012 555., 7. kép

⁶⁵ LÁSZLÓ Gyula 1976a 98.

⁶⁶ LÁSZLÓ Gyula 1976b 111., VII. tábla 1.

⁶⁷ BALOGH Csilla – WICKER Erika 2012 555.

⁶⁸ LÁSZLÓ Gyula 1976b 111., VII. tábla 2–4.

⁶⁹ LÁSZLÓ Gyula 1976b 111.

⁷⁰ BALOGH Csilla – WICKER Erika 2012 556.

⁷¹ *Wappenförmige Beschläge* (SOMOGYI, Péter 1987 130.)

⁷² LÁSZLÓ Gyula 1976b 112.

⁷³ LÁSZLÓ Gyula 1976b 111., VII. tábla 10.

⁷⁴ BALOGH Csilla 2004a 280.

⁷⁵ SOMOGYI, Péter 1987 129.

⁷⁶ SOMOGYI, Péter 1987 128.

⁷⁷ SOMOGYI, Péter 1987 130.

⁷⁸ SOMOGYI, Péter 1987 128., Abb. 129.

⁷⁹ SOMOGYI, Péter 1987 128.

⁸⁰ SOMOGYI, Péter 1987 128.

⁸¹ LÁSZLÓ Gyula 1976a 96.

⁸² SOMOGYI, Péter 1987 128.

tőleg csak eltakarták az övre akasztandó tárgy felfüggesztési pontját. Somogyi Péter szerint a tárgytypus párosával szokott előkerülni az övek háti részéről,⁸³ Szalkszentmáronban viszont a jobb medencelapát alatt voltak. A verettípus aranyból készült párhuzamai a Bócsa–Kunbábony körhöz tartozó öveken is jelen vannak, bár eltérő módon rekonstruált helyzettel: a petőfiszállási esetében oldalként egy-egy akasztóveret látható különösebb funkció nélkül,⁸⁴ a bócsai sír kapcsán László Gyula tegezfüggesztőként⁸⁵ rekonstruálta a tárgyakat. Elképzelése (ti. tegezfüggesztők) azonban azért nem helytálló adott esetben, mert a tegez sírbeli helyét mutató nyílhegyek közelében előkerült vas tegezfüggesztő meglétével már adott a tegez felfüggesztési módja. A préselt, maszkos, T alakú akasztóveretek Somogyi Péter C csoportjába tartoznak, s megfigyelése alapján nagyszámú kora avar kori sírból ismertek.⁸⁶

Beszűkülő hosszoldalú veretek: Bonzlemezre préselt, ezüst, ólombetétes, maszkos, beszűkülő hosszoldalú veretek, felső szélükön két vízszintesen futó árkolással, a függőleges középtengelyükön kidomborodó bordával. Hátuljukon ólombetétbe sülyesztett U alakú pánt (hasonlóan a T alakú akasztóvereteknél megfigyeltekhez), amelynek a két végét keskeny bronzlemez kötötte össze. A sírból összesen négy került elő. Formailag nagy hasonlóságot mutat az ívelt oldalú maszkos szíjvégekként⁸⁷ és a „*Riemenzungen mit geschweiften Langseiten*”⁸⁸-ként meghatározott övdíszekkel, azzal az eltéréssel, hogy semmi sem bizonyítja, hogy a szalkszentmártoniak az övről szíjvégekként lecsüngtek volna. Felerősítésük ugyanolyan függesztővel (U alakú pánt, s az annak szárait összekötő bronz lemez) történt, mint a T alakú akasztóveretek esetében; vagyis szíjvégeként való értelmezésük adott esetben téves lenne. Ugyanakkor a T alakú veretekkel való méretbeli egyezésük alapján biztosan ugyanahhoz az övhöz tartoztak. Kialakításuk alapján szintén Somogyi Péter C csoportjába sorolhatóak. A formai

párhuzamnak tekinthető maszkos vereteket – eltekintve a felfüggesztés módjától – Somogyi Péter (pl. Novikovka)⁸⁹ és Balogh Csilla (pl. Gaponovo)⁹⁰ gyűjtötték össze. A maszkos vereteknek a szalkszentmártoni sírban megjelenő préselt változatai egységesen Somogyi Péter C csoportjába sorolhatóak. Ezekről általánosságban elmondható, hogy a Kárpát-medencében és a környező területeken számos kora avar kori sírból ismertek,⁹¹ de más kora avar kori verettípusoknál ritkébbak, amit Somogyi Péter azzal magyaráz, hogy a motívum és a forma az avarok számára idegen volt.⁹² Megfigyelése szerint a legkorábbi temetkezések préselt maszkos veretekkel a 6. századra keltezhetőek, a készítési idejük pedig még ezen időpont elé, tehát az avarok Kárpát-medencei honfoglalása idejére.⁹³

A kard és a függesztését szolgáló tárgyak

A kard vizsgálata során Csiky Gergely szempontjait követtem. A szalkszentmártoni kard gyűrűs markolatú (*Ringknauf*),⁹⁴ középső nyélállású,⁹⁵ viszonylag rövid markolatú, egyenes, ezüst szerelékű kard. Fa hüvelyben maradt meg, ezidáig nem történt vizsgálat annak eldöntésére, hogy egy- vagy kétélű volt-e. Ezzel kapcsolatban egyelőre csak Dobó Bernadett restaurátornak a restaurálás során tett azon megfigyelése áll rendelkezésre, miszerint a „*penge keresztmetszete a koptatótól 36 cm-re – itt ugyanis eltört a kard – egy élre utalhat*”.⁹⁶ Csiky Gergely megfigyelése szerint az egy- illetve kétélűek között kialakítás, díszítés és a felfüggesztés módja alapján igen nagy hasonlóság mutatható ki.⁹⁷

Vékony ezüstlemezzel borították a jó megtartású markolatkarikát,⁹⁸ a kardtövet, a hüvely torkolatot, a függesztőket és a koptatóveretet. A gyűrű teljes felülete ezüstlemezzel borított, nem látható, hogy milyen kereszt-

⁸³ SOMOGYI, Péter 1987 128.

⁸⁴ BALOGH Csilla – WICKER Erika 2012 567.

⁸⁵ LÁSZLÓ Gyula 1976a 93.

⁸⁶ SOMOGYI, Péter 1987 130.

⁸⁷ BALOGH Csilla 2004a 279.

⁸⁸ SOMOGYI, Péter 1987 125.

⁸⁹ SOMOGYI, Péter 1987 125.

⁹⁰ BALOGH Csilla 2004a 280., 5. kép

⁹¹ SOMOGYI, Péter 1987 130.

⁹² SOMOGYI, Péter 1987 131.

⁹³ SOMOGYI, Péter 1987 131.

⁹⁴ CSIKY, Gergely 2015 233.

⁹⁵ CSIKY Gergely 2009 152.

⁹⁶ Restaurálási dokumentációs adatlap. Móra Ferenc Múzeum, restaurátor csoport. 2016 20.

⁹⁷ CSIKY Gergely 2009 153.

⁹⁸ CSIKY Gergely 2009 118.

metszetű és hogy mi módon alakították ki azt (a markolatból-e vagy utólagosan ráerősítve).⁹⁹ Szintén a felerősítési mód megfigyelését nehezíti, hogy a kardtövet ötszög alakú lemezzel borították, amelyet a felső és az alsó szélei mentén egy bronzpánt szegélyez; a lemez széleit a hátsó oldalon egymás mellé hajlították, s egy szegeccsel rögzítették.

Hasonlóan a többi nemesfémlemez borítású, egyenes, egyélű, gyűrűs markolatú kardhoz,¹⁰⁰ ez is keresztvassal ellátott. A keresztvasak nem túl nagyok, erősen korrodáltak és sérültek, formájuk nem rekonstruálható. A környező részeket ezüst torkolatveretettel borították oly módon, hogy a keresztvasak felső szélének vonalában bevágták a lemezeket a keresztvas helyéig, itt kialakították az azok számára megfelelő nyílást, majd a lemezvégeket hátul egymás mellé igazították, s a szétnyílást megelőzendő a borítást a felső és alsó szélen bronzpánttal szegélyezték, rögzítették.

A kardhüvely díszítései között a leggyakoribb a pántokkal való díszítés (lásd bócsai),¹⁰¹ ezzel szemben a szalkszentmártoni kardon lemezek (5. kép), s ezeket szegélyező pántok figyelhetők meg, hasonlóan a keceli¹⁰² és a Szegvár–Oromdúló 335. sírból származó¹⁰³ kardokhoz.

A kard felerősítése két ponton, hármassívű függesztőkkel történt, ami a nemesfém szerelések kardok sajátossága.¹⁰⁴ A függesztők felületét ezüstlemezzel borították. A kardhüvelyt díszítő ezüstlemezeket úgy hajlították, hogy széleik a függesztő felőli (felső) oldalon találkozzanak (5. kép). A lemezeket külön felerősített, keresztirányú (a kard hossztengeleyére merőleges irányítású) bronzpánttal szegélyezték, amelyek a tényleges teherhordásért feleltek. Az elülső bronzpántok takarására egy-egy ezüst, hármassívű függesztőt erősítettek a bronzpántokra három bronzszegeccsel (5. kép 1., 3.). A függesztő felületét egy-egy, a veretek széle mentén futó, annak formáját követő, domborított vonallal díszítették. Az ezüstlemezek hátsó széleit szintén

egy-egy külön felerősített, keresztirányú (a kard hossztengeleyével megegyező irányítású) bronzpánttal szegélyezték, a pántot négy ponton szegeccsel felerősítve oly módon, hogy az elülső ív takarásában lévő részen a kardra merőlegesen a bronzpántból egy négyzetes alakú fület alakítottak ki (5. kép 2.), ami a teherhordó szerkezet másik felét alkotta, s ide lehetséges volt egy keskeny bőrpánt behúzása. Mivel a lemezek elülső és hátsó szélei között jelenleg is távolság van – ami nem tudható be a korhadás közbeni deformálódásnak –, s az első és hátsó részt láthatóan csak egy szegecs kapcsolta össze, ami által a szerkezet teherhordó funkciója működésképtelen, így feltételezhető, hogy további – feltehetőleg szerves anyagú (fa, bőr) – részei is lehettek a függesztő szerkezetnek.

A kardhüvely végét ezüstlemezről kialakított, hátul egymás mellé hajlított egyenes szélekkel bíró, felső és alsó szélén bronzpánttal rögzített kardkoptató veret (5. kép 1.) díszíti, melyet ovális alakú bronzlemez zár le.

A nemesfém-veretes kardokat a kutatás – László Gyula bócsai és keceli rekonstrukciója nyomán – a korabeli elitnek a fejedelemtől kapott ajándékaként és méltóságjelvényként értelmezte.¹⁰⁵ A hármassívű függesztős kardokat Balogh Csilla a központosított hatalom jelképeinek tekinti,¹⁰⁶ tehát a szalkszentmártoni kard esetében is számolhatunk hatalom vagy rangjelző szerepével.

Csiky Gergely szerint a bizánci mesterek által készített gyűrűs markolatú kardok a Kárpát-medencében díszfegyverek voltak.¹⁰⁷ Az itt tárgyalt típus elsősorban a Duna–Tisza közén terjedt el, néhány példány fordul elő a Szerémségben és Erdélyben.¹⁰⁸ Csiky Gergely kiemeli, hogy már Bálint Csanád nyomán Bóna István¹⁰⁹ is utalt arra, hogy a kora avar kor első generációjától kezdve használhatták ezt a fegyvertípust.¹¹⁰ Joachim Werner, Bálint Csanád és Bóna István munkája nyomán, a tárgy etnikus értelmezése során Csiky

⁹⁹ CSIKY Gergely 2009 122.

¹⁰⁰ CSIKY Gergely 2009 122.

¹⁰¹ LÁSZLÓ Gyula 1976a 103., III. tábla.

¹⁰² LÁSZLÓ Gyula 1976b 110.

¹⁰³ CSIKY, Gergely 2015 186.

¹⁰⁴ CSIKY Gergely 2009 123.

¹⁰⁵ LÁSZLÓ Gyula 1955 232–252., 255.; CSIKY Gergely 2009 153.

¹⁰⁶ BALOGH Csilla 2013 408.

¹⁰⁷ CSIKY Gergely 2009 157.

¹⁰⁸ CSIKY Gergely 2009 123.

¹⁰⁹ BÓNA, István 1980 49.

¹¹⁰ CSIKY Gergely 2009 153.

Gergely rámutatott,¹¹¹ hogy az avarok belső-ázsiai komponensének jelzőjeként értelmezendők.¹¹² A tárgy típusa a kora avar korban jellemző a Kárpát-medencében, s a Bócsa-Kunbábony kör jellegzetes leleteivel együtt kerül elő, szűkebben a kora avar kor második felére keltezhető.¹¹³

A kardhüvelyen a restaurálás során vált megfigyelhetővé egy kisméretű, pajzstestű, ovális fejű, egybe öntött, díszítetlen bronzcsat, hátulján egy utólag ráforrasztott bronzszegeccsel. Nagyfokú azonosságot mutat a bronz övcsattal. A kard fegyverszíjának felfüggesztésére szolgálhatott. Párhuzamai megtalálhatóak a kunbábonyi, a keceli, a Kecskemét-Sallai úti és a bócsai,¹¹⁴ valamint a petőfiszállási¹¹⁵ sírokban is. A csatkarikán átvezethető szíj szélessége 0,9 cm.

A kardhüvelyen restaurálás során sikerült megfigyelni egy vaskarikát, amely szintén a felfüggesztő szerkezet részét képezhette.

Tarsoly

A jobb medencelapát széléről egy faragott, koncentrikus körökkel díszített csontlemez töredéke került elő. Formája, kialakítási módja, előkerülési helye alapján tarsolyzáró töredékeként értelmezhető. A tarsoly övre való felerősítési módja nem ismert. Az itt tárgyalt formát Balogh Csilla a korai típusú tarsolyzárók közé sorolta.¹¹⁶

Kés

A jobb combcsont külső oldalán került elő egy vaskés; töredékes volta mögött a gyenge megtartása áll, a hiányzó részei a földben szétmállottak. Az övre való felerősítési módja nem ismert.

Vas övcsat

A keresztcsont előtt jelentkezett egy téglalap alakú vascsat, amely funkciójaként leginkább a második öv zárása fogadható el.

A korszak vascsatjaira a leginkább a téglalap és a trapézforma jellemző.¹¹⁷

Íj

A sírból előkerült csontanyag igen gyenge megtartású, igaz ez az íj markolatcsontjaként meghatározható csontlemezre is, ami a kard keleti oldalán, a medence vonalában került elő. További, formája és a helyzete alapján szintén az íj részeként meghatározható csontszilánkok kerültek elő a ló bal hátsó *tibia*ja nyugati oldalán. A két csont rész helyzete alapján feltételezhető, hogy az íjat felajzva helyezték az aknába, a lóra, a kard és a nyílhegyek közötti részre, ami eltér a Balogh Csilla által megfigyelt, koporsóra való elhelyezéstől.¹¹⁸

Nyílhegyek

A sírban erősen összekorrodálódva, a ló hátsó lábai között kerültek elő az igen gyenge megtartású, háromélű, tüskés felerősítésű nyílhegyek, hegygel dél felé.

Tegez és tegezakasztó

A sírgödör keleti oldala mentén, középen, a ló jobb hátsó lábfejétől északra, kettétörve szögletes fejű¹¹⁹ vas tegezakasztót találtunk.¹²⁰ Az előképűl szolgáló hosszúszerű akasztóvevet Petőfiszállásról,¹²¹ ezüstből készült akasztóhorogként értelmezett párhuzama a keceli sírból,¹²² a bócsai sírból,¹²³ vasból pedig a Kecskemét-Sallai úti temetkezésből ismert.¹²⁴ A szalkszentmártoni sírban nemesfémből vagy csontból készült tegez borításra utaló nyomok nem voltak (hasonlóan a Kecskemét-Sallai úti sírhoz),¹²⁵ de a ló hátsó lábai között előkerült nyílhegyek alapján feltételezhető tegez megléte, amelynek felfüggesztésére a fent tárgyalt tegezakasztó szolgálhatott.

¹¹⁷ BALOGH Csilla 2016b 183.

¹¹⁸ BALOGH Csilla 2002 299.

¹¹⁹ BALOGH Csilla 2013 78.

¹²⁰ BALOGH Csilla 2016b 310., 82. kép

¹²¹ BALOGH Csilla 2013 379.

¹²² LÁSZLÓ Gyula 1976b 111., VII. tábla 9.

¹²³ LÁSZLÓ Gyula 1976a 100.

¹²⁴ BALOGH Csilla – WICKER Erika 2012 572.

¹²⁵ BALOGH Csilla – WICKER Erika 2012 572.

¹¹¹ CSIKY Gergely 2009 123.

¹¹² CSIKY Gergely 2009 123.

¹¹³ CSIKY Gergely 2009 124.

¹¹⁴ BALOGH Csilla 2016b 186.

¹¹⁵ BALOGH Csilla – WICKER Erika 2012 556.

¹¹⁶ BALOGH Csilla 2016b 228–229., 49. kép 4.

Szokás volt a tegezöv vagy a fegyveröv lecsatolása a temetéskor.¹²⁶ Fontos hangsúlyozni, hogy a tárgyalt sírban mindkét öv a deréktájon került elő, úgy tűnik – s ez igen jól rekonstruálható –, hogy csak magát a tegezt csatolták vagy vágták le, hiszen a tegezfűglesztő is a tegez helyét jelölő nyílhegyek közelében került elő. Balogh Csilla utal rá, hogy a lecsatolt tegezt néha az elhunyt jobb medencelapátja mellé,¹²⁷ a halottra vagy annak keze ügyébe helyezték.¹²⁸ A szalkszentmártoni sír eltér ettől, hiszen a tegezt nem az elhunyt mellé helyezték, hanem a ló hátsó lábaira.

A lószerszám veretei

Kantárveretek

A ló koponyáján és annak környékén U alakú bronzpántok kerültek elő, amelyek kantárveretek részei lehettek, azonban gyenge megtartásuk miatt típusuk nem, viszont a felerősítési módjuk és a helyzetük rekonstruálható. A felerősítés módja megegyezik az övön, az ívelt hosszoldalú és a T alakú akasztóvereteknél megfigyelt technikával. A ló hátsó lábainak környékéről, részben a lábokról összesen 6 db ezüstveret került elő. Sírbeli helyzetük – a nyílhegyek közelsége – alapján felmerült tegez részeként való értelmezési lehetőségük, aminek azonban ellentmondott, hogy a veretek egyikének, a 19. számú maszkos díszű veretnek az U alakú pántja méretbeli egyezést mutat a lókoponyán előkerült U alakú pántokkal, de az összes – beleértve az övvereteket is – közül csak ezekkel, ami alapján feltételezhető, hogy a lófej körüli kantárveretek is hasonlóak lehettek.

Nagyméretű, párhuzamos hosszoldalú veretek

Nagyméretű, párhuzamos hosszoldalú, préselt, maszkos, ólombetéttel kitöltött, U alakú pánttal és annak szárait összekötő bronz lemezzel felerősített veretek a ló hátsó lábainál kerültek elő (24. és 23. számú veret). Előbbi megközelítőleg ép, övre való felerősítése a

mellette előkerült U alakú pánttal történt. Felerősítési módja láthatóan megegyezik a kantárvereteknél megfigyelttel; azonban mérete eltér a sír bármely más veretétől, tehát szélesebb szíjra utal, mint a deréköv. Felmerült a tegez szíjazatának részeként való értelmezési lehetőség is, de nem kizárt, hogy a ló fara környékén a kantárzat egy szélesebb részét díszítette (esetleg két szár találkozását). A kérdés egyelőre teljes bizonyossággal nem dönthető el, ugyanis technikájukat tekintve megegyeznek Somogyi Péter maszkos vereteinek C csoportjával, ahogy az alább tárgyalandó, hosszúkas pajzs alakú veretek.

Hosszúkas pajzs alakú veretek

Hosszúkas pajzs alakú, préselt, maszkos, ólombetéttel kitöltött veretek, felületükön 2-1 elrendezésben pontkörös díszítéssel (7. kép 9–10.) a ló hátsó lábainál kerültek elő. Az épebb darab hátulján megfigyelhető a felerősítésre szolgáló U alakú bronzpánt, ami megegyezik a lókoponyán talált pántokkal; így feltételezhető, hogy azok veretei is hasonlóan nézhetnek ki. A hosszúkas pajzs alakú veretek kialakításuk alapján párhuzamot mutatnak a maszkos veretekkel,¹²⁹ azok közül is Somogyi Péter C csoportjával. Mivel a veretek több szempont (U alakú pántok mérete, ólombetétes kialakítás) alapján is feltehetőleg azonosak a sírból előkerült kantárveretekkel, így elfogadható az a feltételezés, hogy a maszkos díszítés itt a kantárvereteken is megjelenhetett, s ezáltal az is elfogadható lehet, hogy a 24. és 23. számú veretek is a kantárzat részei lehettek. Utóbbiaknak a tegez szíjazatának esetleges lelógó részeként való értelmezése ellen szól, hogy a teljes egészében *in situ* feltárt és dokumentált sírban nincs olyan tárgy, ami által ezeknek a feltételezett szíjaknak a tegez szíjazathoz kapcsolható pontos funkciója rekonstruálható lenne.

Vas hevedercsatok

A vereteken túl a kantárzat részét képezte a ló koponyája alatt, a zabla bal végének közelében előkerült két vascsat is.

¹²⁶ BALOGH Csilla 2002 299.; BALOGH Csilla 2016b 183.

¹²⁷ BALOGH Csilla 2002 299.

¹²⁸ BALOGH Csilla 2016b 183.

¹²⁹ BALOGH Csilla 2004a 282.

A SZALKSZENTMÁRTONI ELŐKELŐ AVAR FÉRFI SÍRJÁNAK ÉRTÉKELÉSE

A sír jelentőségét adják annak előkerülési körülményei (feltárás során került elő, s mentes mind az egykorú, mind a recens bolygatástól), magányos, padmalyos volta, a leletanyag kettsége, annak gazdagsága, s jó keltezhetősége és az aknába helyezett állatmelléklet (részleges/nyúzott ló, amelyet csonkolva helyeztek a sírba).

A szalkszentmártoni sír közvetlen környezetének, egy 100 000 m² nagyságú területnek a feltárása megtörtént. Ennek során további, biztosan az avar korra keltezhető csontvázas temetkezés nem volt megfigyelhető,¹³⁰ tehát a sír jelen ismereteink alapján magányosnak tekinthető, de szem előtt kell tartani annak az elvi lehetőségét, hogy a korábbi kitermelési munkák során pusztulhattak el esetleges sírok.

A temetkezés jellege alapján legközelebb a Tiszántúlon fedezhetőek fel a sír párhuzamai, de Somogyi Péter hívta fel a figyelmet arra, hogy a sírforma párhuzamai a kelet-európai sztyeppe 6. századi temetkezéseiből is ismeretek.¹³¹

A gyűrűs markolatú kard alapján a sír a Bócsa-Kunbábony körbe, a korongveretek révén a Bócsa-Petőfiszállás körbe is besorolható.

A Bócsa-Kunbábony körbe sorolható sírokat a kutatás magányos sírokként tartja számon, mivel a szűkebb és tágabb környezetükből további sírok (kivéve a Kunbábony 2. sír) nem kerültek elő. Mivel azonban a helyszínek az előkerülési körülmények miatt kutathatatlanok voltak (kivéve a petőfiszállási sírt¹³²) ez száz százalékos bizonyossággal ed-

dig nem volt kijelenthető. A tárgyalat körből a szalkszentmártoni az egyetlen, bizonyítottan magányos sír.

A magányosság okát vizsgálva kizárható, hogy egyszerű pásztor lett volna az eltemetett, tekintve a Duna közelségét, a terület ártér voltát. Feltételezhető, hogy a növényzet inkább ártéri erdő volt a területen, s nem nagyállattartó pásztorkodásra alkalmas gyept.

Nem vagy csak nehezen megválaszolható kérdés, hogy a temetés után áptolták-e az elhunyt kultuszát – ez a terület lakottságának vizsgálata szempontjából fontos kérdés –, vagyis visszajártak-e a sírhoz, és ha igen, kik és meddig. A temetési rítus következetes betartása alapján feltételezhető, hogy az eltemetett a közelben élt. A Duna-Tisza közére nem jellemző módon temették el a halottat, tehát akik a szertartást végezték, ismerték annak menetét, s nem állt távol tőlük annak „alkalmazása”. A szokás betartását fontosnak tartották saját maguk vagy az elhunyt személye, esetleg mindkettő miatt.

Szalkszentmártonban a tárgyalat sírtól északra négy, az avar korra keltezhető, kis alapterületű, földbe mélyített épületet sikerült dokumentálni, bennük minimális, az avar koron belüli pontosabb keltezésre kevésbé alkalmas leletanyaggal. Nem jelenthető ki, hogy a sírral egykorúak lennének, de az sem, hogy későbbiek. Viszont a sír leletanyaga tükrözte előkelőség ismeretében nehezen elképzelhető, hogy az elhunyt ilyen kisméretű, földbe mélyített kunyhóban élt volna, tehát feltételezhető egykori földfelszíni épületek megléte.

A terület az avar korban megtelepedésre alkalmas volt, s az elit egy tagjának jelenléte alapján kiemelt stratégiai jelentőséggel bírt. Ezt látszik megerősíteni Balogh Csilla azon megfigyelése, miszerint a Duna mentén, feltételezett gázlóknál és átkelőknél (Szalkszentmártonnál eddig nem bizonyított, de joggal feltételezhető ennek megléte), tehát stratégiai szempontból jelentős pontokon (pl. Dunavescse-Kovacsos-dűlő, Fajsz-Garadomb, Kunpeszér-Felsőpeszéri út) alacsonyabb rangú katonai vezetők és kíséretük temetkezései kerültek elő;¹³³ feladatuk e keskeny sáv katonai védelme volt, s az adott területre központi

¹³⁰ A 2016. évi feltárás során az 544. számú kemence hamus betöltésű munkagödörbe utólag, a gödör tájolásával egyező, ÉNy-DK-i tájolású csontvázas temetkezést dokumentáltunk. A munkagödörben kerámia leletanyag nem, de római tegula (csapatbélyeg nélküli) előkerült. Mivel a Duna túlszárnyán volt a római kori Intercisa, így a tegulák származási helye feltehetőleg az volt. Kérdéses azonban, hogy római kori, vagy az utáni időszakra keltezhető-e a kemence, aminél a sír csak későbbi lehet. Ez és az ÉNy-DK-i tájolás – ami a munkagödör tájolásához igazodott – alapján nem zárható ki az avar korra való keltezés, de nem is erősíthető meg.

¹³¹ SOMOGYI, Péter 1987 145.

¹³² BALOGH Csilla – WICKER Erika 2012 551.

¹³³ BALOGH Csilla 2016a 61.

telepítés eredményeként érkeztek.¹³⁴ Jellemző leletanyaguk és temetkezési szokásaik azonban csak részben egyeznek a Szalkszentmártonban megfigyelttel (ÉÉNy-DDK-i tájolás, préselt, kerek alakú veretek, T alakú akasztóveretek, maszkos veretek).¹³⁵

A terület vízjárta (árvíznek kitett) volta, illetve a víz közelsége miatt joggal merül fel a kérdés, hogy miért ide temették az elhunytat. Egyik lehetséges magyarázat, hogy maga a haláleset is itt történt, s amikor a temetés zajlott, a terület száraz lehetett egy szárazabb évben vagy az év szárazabb időszakában. Másrészt a terület nem lehetett olyan mértékben kitéve az áradásnak, mint napjainkban.

A szalkszentmártoni sír közelében, 1 km sugarú körön belül két avar kori temetőrészlet (Rókalikas-hát, Döghalom) ismert (1. kép 2.). Ezek környezetéből egyelőre nincsenek ismereteink avar kori településről, ezek kutatására irányulóan eddig csak terepbejárás zajlott a területen. Felmerül annak a lehetősége – de ennek bizonyítása további kutatásokat igényel a lelőhely tágabb környezetében –, hogy az itteni településhez tartozhatott mindkét temető, amit a kecskeméti Mercedes-gyár területén 2017–2018-ban feltárt település kiterjedése, jellege és a temetőhöz való viszonya is alátámasztani látszik, s ennek a településnek a közepén, egy kiemelt helyen nyugodhatott a tárgyalta sír elhunytja.

Ha viszont nem így volt, s mindkét temetőhöz önálló település tartozott, akkor az avar korban a területen egy igen intenzív megtelepedés bizonyítéka, ami szintén a terület (stratégiai) jelentőségét mutathatja.

Az elhunyt mongolid személy volt, a leletanyaga alapján a korabeli elit tagja, igen előkelő személy lehetett. Hármassívű függesztővel felszerelt gyűrűs markolatú kardja alapján a Bócsa-Kunbábony körrel, korongveretekkel díszített öve révén a Bócsa-Petőfiszállás körrel mutat kapcsolatot. Balogh Csilla szerint Konstantinápoly 626. évi sikertelen ostroma után a Duna-Tisza közének felső harmadában megjelenő elithez köthető sírok ezek, amelyek a földrajzi elterjedésük és hatalmi jelvényeik alapján (gyűrűs markolatú, hármassívű függesztővel felszerelt kardok) jól körülhatárol-

ható csoportot alkotnak. Közülük a keceli, bócsai és petőfiszállási vezér kapta legkorábban a rangját jelző tárgyait, viseleti elemeit,¹³⁶ amelyekkel a szalkszentmártoni lovas a leletanyaga alapján szorosabb kapcsolatot mutat. Ez alapján feltételezhető, hogy ő is viszonylag korán kapta a rangjelző tárgyakat.

A sírból számos veret került elő. Az egyes övrészek sírban dokumentált helyzete (2. kép) alapján az alábbi megfigyelések tehetőek:

A sírból előkerült veretekről (öv és kantárveretek egyaránt) elmondható, hogy préselték, ólombetéttel kitöltötték. Mivel a tárgyak igen rossz megtartásúak, így sok a töredékes darab, ami betekintést nyújt a tárgyak belsejébe, készítése technikájába. Az egyes verettípusok hátulját vizsgálva kétféle felerősítési mód különböztethető meg: (a) szegeccsel, vagyis pontszerűen, a korongveretek esetében több szegeccsel, aminek a nyomai a veretek hátulján megfigyelhetők és (b) pánttal. Az a) csoportba tartozik a kettős félhold alakú és az alatta előkerült, azonosíthatatlan típusú veret, a pajzs alakú vagy heraldikus veretek és a korongveretek. A b) csoportba a beszűkült hosszoldalú veretek, a T alakú akasztóveretek, a hosszúkás pajzs alakú veretek és a párhuzamos hosszoldalú veretek (8. kép 1–6.).

Általánosságban igaz, hogy az ólombetét adta a vékony veretek stabilitását, de szerepet játszott azok övre szerelésében is, mégpedig oly módon, hogy ebbe nyomták bele a felerősítést szolgáló szegeccset vagy pántot.

Az a) csoport esetében biztosan az övet ütötték át a szegeccsel, s hasonlóan László Gyula elképzeléséhez,¹³⁷ utána nyomták rá adott esetben az ólommal kitöltött előlapot, így nem sérült meg a vékony, finom kivitelű felület a felerősítés során. A b) csoport felerősítési lehetőségeként felmerült, hogy a bőrszíjat belehúzták a függesztő-szerkezetbe, de sokkal valószínűbb, hogy hasonlóan jártak el, mint az a) csoport darabjainál; az oldalirányú elmozdulást megakadályozandó, két helyen átlukasztva a szíjat, átbújtatva a pánt végeit.

Sírbeli helyzetük alapján a medence környéki veretek összességét vizsgálva látható, hogy együtt nem adnak ki semmilyen rendszert, így joggal feltételezhető, hogy a kü-

¹³⁴ BALOGH Csilla 2016a 61.

¹³⁵ BALOGH Csilla 2016a 61.

¹³⁶ BALOGH Csilla 2016a 62.

¹³⁷ LÁSZLÓ Gyula 1976a 98–100.

lönböző anyagú, formájú, technikájú veretek nem egyazon öv részét képezhették. Vizsgálva a veretek jellegét, két jól körülhatárolható csoport válik el. A korongveretek a bócsai és a petőfiszállási sírok vereteivel, míg a többi, medence környéki veret (leszámítva a kisméretű címeres/heraldikus vereteket) a maszkos veretekkel mutatnak hasonlóságot, amit a továbbiakban a két öv (4. kép 1–2.) fő rendezőelvéként elfogadhatónak tekinthetünk. A korongveretes öv rekonstrukciója kapcsán László Gyula bócsai övrekonstrukciója fogadható el, miszerint 8 korongveret és egy szíjvég díszítette az övet.¹³⁸

Kisméretű címeres/heraldikus veretből négy került elő a sírból, viszont jellegzetes díszítés híján a hozzátartozó öv keresése során a formából, méretből és a felerősítési módból lehetett kiindulni. A tárgynak számos párhuzama van, de ezek nem nyújtottak segítséget az övön elfoglalt helyét illetően, ezért a fentebb már elhatárolt két csoport vereteinek helyzetével összevetve a pajzs alakúak sírbeli helyét, látható, hogy a korongveretekkel egy értelmezhetetlen elrendezést alkotnak, sőt a sírban olykor rendszertelenül, értelmezhetetlen helyzetben egymáson feküdtek, míg a maszkos veretek által díszített övnek a hátulso, üres részét a kettős félhold alakú veret két oldalán 2-2 elrendezésben szimmetrikusan „kitöltik”. Arra utaló nyom nincs, hogy a címeres/heraldikus veretek az övről lecsüngtek volna.

A maszkos veretekkel díszített öv további részeinek elrendezése az alábbi módon rekonstruálható: a két akasztóveretet jobb oldalt, hátul az övről nem lecsüngve, egyik irányba sem túlnyúlva, a beszűkülő hosszoldalú vereteket a csípő jobb és bal oldalán párosával erősítették fel. Az övet a bal medencelapát belső felén fekvő vascsat zárhatta (4. kép 2.).

Mindkét öv viseleti helyen (derékon) került elő, de a maszkos veretekkel díszített talán kicsatolták, ennek tudható be, hogy a középtengelyhez és a másik csathoz képest a vascsat balra elmozdult.

A fentiek alapján a másik övet csak a korongveretek díszítették (4. kép 1.). Az ezüstcsat – ami középen került elő – zárta az övet,

s helyzetéből, valamint a szíjat záró szíjvég helyzetéből arra lehet következtetni, hogy ezt az övet nem csatolták ki. Balogh Csilla megfigyelése szerint a kora avar kori vezetőréteg sírjaiba a fegyverövek megoldva vagy lecsatolva kerültek,¹³⁹ de ezzel a szalkszentmártoni sír szemben áll, itt ugyanis biztosan csak a kardot és a tegezt csatolták le.

A kardhüvely díszei, a szerelékek, akár csak a fülbevaló is ezüstből készültek. Hasonló anyagbeli egyezés (ti. aranyból) figyelhető meg a bócsai sírban is.

A temetkezési szokások és a préselt maszkos veretekkel díszített öv alapján a szalkszentmártoni sír a Kárpát-medencén belül a Tiszántúl kora avar kori anyagával mutat rokonságot, de a maszkos veretek öntött előképein és a részleges lótemetkezéseken keresztül a Kárpát-medencétől keletebbre, a dél-orosz sztyeppre is mutat, ahol a 6. században divatban voltak az öntött maszkos veretek. A dél-orosz sztyeppén előkerülő, maszkos vereteket és részleges lótemetkezéseket tartalmazó sírokat a kutatás a türk nomád törzsek (utigurok, kutrigurok, saragurok) örökségeként értelmezi.¹⁴⁰

Írásos források alapján 558–562 között az avarok leigázták a türk törzseket a Fekete-tengertől északra, ami után a kutrigurok, mint az avarok segédnépei részt vettek az avarbizánci háborúban.¹⁴¹ Somogyi Péter szerint az öntött maszkos veretek és a részleges lótemetkezések a kelet-európai nomád réteget képezik a kora avar leletanyagának, ami idegen a belső-ázsiaiától.¹⁴²

Az öntött maszkos veretek feltehetőleg előképként szolgáltak a préselték számára, Somogyi Péter hangsúlyozza, hogy az avarok a Kárpát-medencében nem állítottak elő öntött maszkos vereteket.¹⁴³ Ezek alapján körvonala-zódni látszik, hogy a leletanyag alapján az elhunyt a csatlakozott segédnép egy tagja, vagy nagyobb valószínűség szerint annak leszármazottja lehetett, esetleg egy olyan személy, akire a délorosz sztyeppen valamilyen oknál fogva erős kulturális hatással volt a maszkos

¹³⁸ LÁSZLÓ Gyula 1976a 96., 101.

¹³⁹ BALOGH Csilla 2002 299.

¹⁴⁰ SOMOGYI, Péter 1987 149.

¹⁴¹ SOMOGYI, Péter 1987 149.

¹⁴² SOMOGYI, Péter 1987 149.

¹⁴³ SOMOGYI, Péter 1987 148.

veretekkel díszített övek viselete, de akinek a viseletében a korábbi öntött maszkos veretek helyett azok préselt utánzata jelenik már meg; s aki temetkezési szokásaiban még őrzi a délorosz területeken bevett gyakorlatot.

Társadalmi rangját (számunkra) a kardja és annak fegyverőve adja meg, ami – ezen tárgyak egy szűk társadalmi réteghez való tartozása – alapján életében az elhunyt Duna-Tisza közí előkelő volt, az eltemetés módja szerint (tehát halálában – ez a nehezebben „kikopó” jelleg) azonban kelet-európai. Ez alapján a sírban nyugvó személy úgy értelmezhető, hogy talán a második – az öntöttek helyett préselt veretek viselése okán nem az első – generáció tagja lehetett, aki az éppen hatalmon lévő kagántól megkapta a rangjelzőket¹⁴⁴ (korongveretes öv gyűrűs markolatú karddal), majd ezután a Duna mellett töltött be vezetői szerepet.

Balogh Csilla véleménye szerint a Bócsa-Kunbábony kör magányos sírjai a Duna-Tisza köze avar kori betelepülésének 2. fázisára, 620/625–650/660 közé keltezhetőek,¹⁴⁵ a bócsai sírt a 7. század második negyedére tette.¹⁴⁶ Az 1. fázisára keltezhető sírok (7. század első évtizedei) szerint a Duna mentén sorakoznak Káposztásmegyer és Bačka Palanka

között.¹⁴⁷ Földrajzi helyzete alapján ebbe a sorba jól illeszkedik a szalkszentmártoni sír is.

A temetkezési szokások és a leletanyag kelet-európai jegyei a temetkezést a 7. század első harmadára vagy még korábbra kelteznek.

A fentiek alapján hangsúlyozandó, hogy a szalkszentmártoni lovas sírjának a Bócsa-Kunbábony körtől való jelentős eltérései az elhunyt eltérő származásából, átvett kulturális hatásból fakadnak. Emiatt nem kell a Bócsa-Kunbábony kör sírjai kapcsán (a rossz megtalálási feltételek miatt elveszhetett információkra alapozva) elméletben padmalyos, esetleg részleges lovas temetkezési szokást feltételeznünk.¹⁴⁸

¹⁴⁷ BALOGH Csilla 2016a 60.

¹⁴⁸ Ezúton szeretnék köszönetet mondani Rosta Szabolcsnak és Wilhelm Gábornak, akik lehetővé tették a tárgyak soron kívüli restauráltatását. Wicker Erikának, V. Székely Györgynek(†) és Weisz Boglárkának a szakmai segítségért, Wicker Erikának és Balogh Csillának a szerkesztés során tett észrevételeikért, Kiss Béla fotográfusnak a tárgyfotókért, Veszely Ferencnek és Dudás Péternek a képtáblák szerkesztéséért, Bognár Margitnak és Hajdrik Gabriellának a sír felszedése körüli munkálatokért, Greman Istvának a sír bontásában nyújtott segítségéért és a sír és közvetlen környezetének fémkeresős átkutatásáért, az Archeoline Kft-nek a geodéziai munkálatokért és a térképekért, a Móra Ferenc Múzeum restaurátorainak, Dobó Bernadettnek, Borbíró Mártának és Vidovics Teréznek a tárgyak restaurálásáért, Sárosi Edit régészeti felügyelőnek a segítő támogatásáért tartozom köszönettel. Köszönöm Marcsik Antóniának az embertani vizsgálatok elvégzését (ezek eredményei e kötetben olvashatók).

¹⁴⁴ BALOGH Csilla 2016a 62.

¹⁴⁵ BALOGH Csilla 2016a 62.

¹⁴⁶ BALOGH Csilla 2014 246.

IRODALOM

BALOGH Csilla

- 2000 Avar kori padmalyos sírok a Duna-Tisza közén. – Awarenzeitliche Nischengräber auf dem Donau-Theiß Zwischenstromland. In (szerk.: Petercsák Tivadar – Váradi Adél): A népvándorlaskor Kutatóinak Kilencedik Konferenciája. Heves Megyei Régészeti Közlemények 2, 111–124. Eger
- 2002 Régészeti adatok Bács-Kiskun megye területének kora avar kori történetéhez. Előmunkálatok a Duna-Tisza köze avar kori betelepülésének kérdéseihez. – Archäologische Angaben zur frühawarenzeitlichen Geschichte des Komitates Bács-Kiskun. Vorarbeiten zu den Problemen der Besiedlung des Donau-Theiß-Zwischenstromlandes in der Frühawarenzeit. A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve – Studia Archeologica VIII, 291–340. Szeged
- 2004a Martinovka-típusú övgarnitúra Kecelről. A Kárpát-medencei maszkos veretek tipokronológiája. – Gürtelgarnitur des Typs Martinovka von Kecel. Die Typochronologie der Maskenbeschläge des Karpatenbeckens. A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve – Studia Archeologica X, 241–303. Szeged
- 2004b Avar kori juhbőrös temetkezések a Duna-Tisza közén. – Avar period burial with sheepskin at Szabadszállás, Drill-ground B. In (szerk. Kisfaludy Júlia): Régészeti Kutatások Magyarországon 2003. – Archaeological Investigations in Hungary 2003, 75–83. Budapest
- 2009 Avar kori ló, lovas és lószerszámos temetkezések a Duna-Tisza közén. In (szerk. Somogyvári Ágnes – V. Székely György): „*In terra quondam Avarorum...*” Ünnepi tanulmányok H. Tóth Elvira 80. születésnapjára. Archaeologica Cumanica 2, 9–42. Kecskemét
- 2013 A Duna-Tisza köze avar kori betelepülésének problémái I. Doktori disszertáció. Budapest
- 2014 Kora avar sírok Felgyő-Kettőshalmi dűlőben. – Early Avar graves from Felgyő-Kettőshalmi-dűlő. In (szerk. Anders Alexandra – Balogh Csilla – Türk Attila): Avarok pusztái. Régészeti tanulmányok Lőrinczy Gábor 60. születésnapjára. – Avarum solitudines. Archaeological studies presented to Gábor Lőrinczy on his sixtieth birthday. Opitz Archaeologica 6 – Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont Magyar Őstörténeti Témacsoport – Kiadványok 2, 243–278. Budapest
- 2016a A Duna-Tisza köze avar kori betelepülése. – The settlement of the Avar population in the Danube-Tisza Interfluvium region. Cumania 27, 55–75. Kecskemét
- 2016b Régészeti adatok a Duna-Tisza közti avarok történetéhez. – The history of the Avars in the Danube-Tisza Interfluvium as reflected in the archaeological records. In (szerk. Major Balázs – Türk Attila): Studia ad Archaeologiam Pazmaniensia – A Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar Régészeti Tanszékének kiadványai 6. Budapest

BALOGH Csilla – WICKER Erika

- 2012 Avar nemzetségsíra Petőfiszállás határából. – Das awarenzeitliche Sippenhaupteingrab von Petőfiszállás. In (szerk. Vida Tivadar): Thesaurus Avarorum. Régészeti tanulmányok Garam Éva tiszteletére – Archaeological Studies in Honour of Éva Garam. 552–582. Budapest

BARTOSIEWICZ László

- 2006 Régenvolt háziállatok. Budapest

BÓNA István

- 1979 A szegvár-sárpoldali lovassír. Adatok a korai avar temetkezési szokásokhoz. – Das Reitergrab von Szegvár-Sárpoldal. Beiträge zu den frühawarenischen Bestattungssitten. Archaeologia Értesítő 106, 3–32. Budapest
- 1980 Studien zum frühawarenischen Reitergrab von Szegvár. Acta Antiqua Academiae Scientiarum Hungaricae 32, 31–95. Budapest

CSIKY Gergely

- 2009 Az avar kori szúró- és vágófegyverek. Osztályozás – tipológia – kronológia – technológia. Doktori disszertáció. Budapest
- 2015 Avar-Age Polearms and Edged Weapons. Classification, Typology. Budapest

H. TÓTH Elvira

- 1990 Négy évtized régészeti kutatásai Bács-Kiskun megyében (1949–1989). Cumania 12, 81–164. Kecskemét

- 1992 Eredmények és problémák Bács-Kiskun megye avar kori kutatásában. *Cumania* 13, 41–76. Kecskemét
- KISS Attila
1963 Az avar kori lovas-temetkezés szokásának vizsgálata. – Über das Brauchtum der awarenzeitlichen Reiterbestattungen. *Janus Pannonius Múzeum Évkönyve* (1962), 153–162. Pécs
- KŐHEGYI Mihály
1972 Római pénzforgalom és kereskedelem az Intercisa-Csongrád közötti útvonalon. *Cumania* I, 103–113. Kecskemét
- LANTOS Andrea
2015 Kora avar kori lószerszámos temetkezés Dunavecsén. In (szerk. Balogh Csilla – Petkes Zsolt – Sudár Balázs – Zsidai Zsuzsanna): *...in nostra lingua Hringe nominant*. Tanulmányok Szentpéteri József 60. születésnapja tiszteletére. Budapest
- LÁSZLÓ Gyula
1955 Études archéologiques sur l'histoire de la société des avars. *Archaeologica Hungarica* 34. Budapest
1976a Avar fejedelem sírja Bócsán. *Cumania* IV, 89–108. Kecskemét
1976b A keceli aranykardos sír. *Cumania* IV, 109–114. Kecskemét
- LŐRINCZY Gábor
1991 A Szegvár-oromdűlői kora avar kori temető 1. sírja. – Das Grab 1 des frühawarenzeitlichen Gräberfeldes von Szegvár-Oromdülő. *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve* 1984–1985/2, 127–154. Szeged
1992 Vorläufiger Bericht über die Freilegung des Gräberfeldes aus dem 6-7. Jahrhundert in Szegvár-Oromdülő (Weitere Daten zur Interpretierung und Bewertung der partiellen Tierbestattungen in der frühen Awarenzeit). *Communicationes Archaeologicae Hungariae*. 81–124. Budapest
1994 Megjegyzések a kora avar kori temetkezési szokásokhoz. A fülkesíros temetkezés. – Bemerkungen zu den frühawarenzeitlichen Bestattungssitten. Die Stollengräber. In (szerk. Lőrinczy Gábor): *A kőkortól a középkorig*. Tanulmányok Trogmayer Ottó 60. születésnapjára. 311–335. Szeged
1995 Fülkesírok a szegvár-oromdűlői kora avar kori temetőből. Néhány megjegyzés a fülkesíros temetkezések változatairól, kronológiájáról és területi elhelyezkedéséről. – *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve – Studia Archeologica* I, 399–416. Szeged
1996 Kora avar kori sír Szentes-Borbásföldről. – Ein frühawarenzeitliches Grab in Szentes-Borbásfeld. *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve – Studia Archeologica* II, 177–187. Szeged
- LŐRINCZY Gábor – STRAUB Péter
2006 Az avar kori padmalyos temetkezésekről. Szempontok a Kárpát-medence padmalyos temetkezéseinek értékeléséhez. – Über die awarenzeitlichen Nischengräber. Angaben zur Bewertung der Nischengräber des Karpatenbeckens. *Arrabona* 44/1, 277–314. Győr
- SOMOGYI, Péter
1987 Typologie, Chronologie und Herkunft der Maskenbeschläge. Zu den archäologischen Hinterlassenschaften osteuropäischer Reiterhirten aus der pontischen Steppe im 6. Jahrhundert. *Archaeologia Austriaca* 71, 121–154. Wien
- SZENTPÉTERI, József (Hrsg.)
2002 Archäologische Denkmäler der Awarenzeit in Mitteleuropa. *Varia Archaeologica Hungarica* 13. Budapest
- VÖRÖS István
1999 A halimbai késő avar kori temető állatcsontleletei. – Tierknochenfunde des spätawarenzeitlichen Gräberfeldes von Halimba. *Tisicum – Jász-Nagykun Szolnok Megyei Múzeumok Évkönyve* 9, 43–58. Szolnok

Bernadett Kovacsóczy

BURIAL OF AN AVAR NOBLE ON THE OUTSKIRTS OF SZALKSZENTMÁRTON

In autumn 2015, the archaeologists of the Katona József Museum in Kecskemét monitored the humus removal preceding the enlargement of a gravel pit in a bay on the Danube on the outskirts of Szalkszentmárton. The Avar-period side-niche grave containing the burial of a 23–39-year-old man with Mongolid anthropological traits came to light during this operation. The man was interred with his mount-decorated belts, a ring-pommel sword with precious metal fittings, a bow and arrowheads, and a partial horse burial with the harness and a partial sheep burial in the shaft.

The location of the grave, the niche on the right side and the partial animal burials in the shaft (a partial horse and a partial sheep burial, separate from the human burial) are funerary customs distinctive to eastern Hungary.

The richness of the grave goods is a clear indication that the deceased was a member of the elite. His sword links the assemblage to the Bócsa–Kunbábony circle, the round mounts adorning his weapon belt have their counterparts in the burials from Bócsa and Petőfiszállás, while the mask design on the mounts of his other belt and on the bridle mounts in the Martinovka circle.

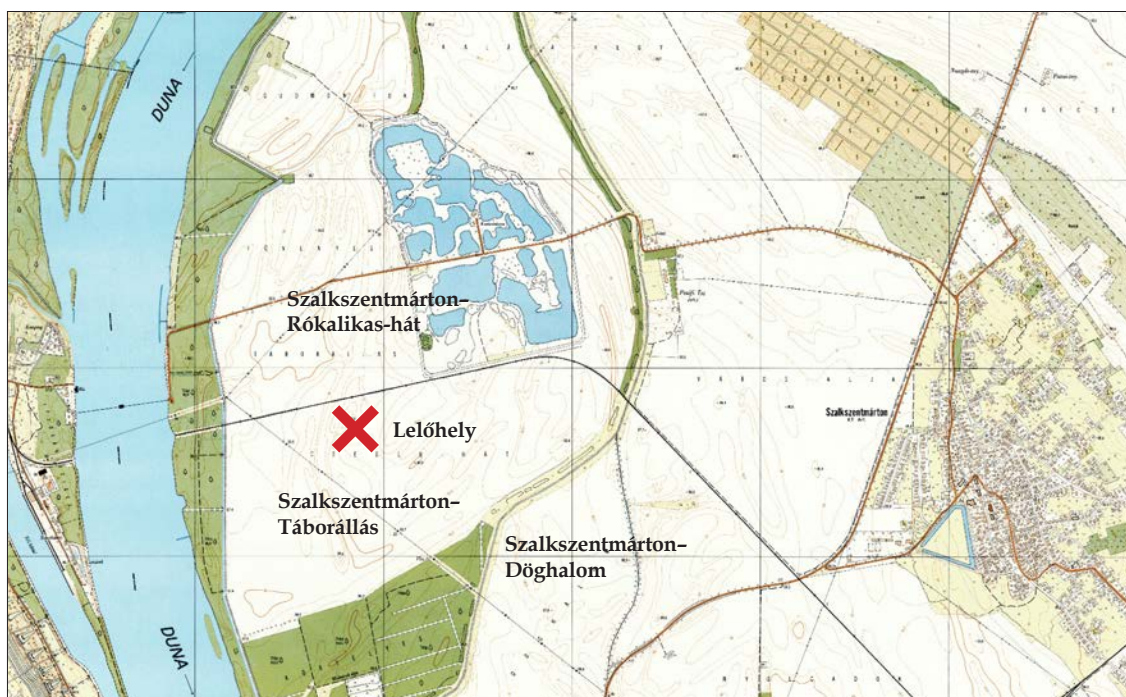
His social standing is principally indicated by his sword and weapon belt. Knowing that these objects were the prerogative of a very small social group, the deceased was a member of the elite living in the Danube-Tisza interfluvium, although his burial rite conformed to the eastern Hungarian traditions. The latter is either a reflection of his connections with eastern Hungary or of the familiarity with the region's funerary customs by the people performing the burial, or both. It would appear that the observation of the burial customs of eastern Hungary was an important consideration for the people organising the funeral and that they strove to honour these norms even in a region lying farther from eastern Hungary, suggesting that they were either of the same stock as the deceased or that they expressed their respect towards him in this manner.

The duality noted in the burial confirms the assumption that ring-hilted swords were insignia of rank and were royal gifts. The man buried with his horse at Szalkszentmárton had been a person who had earned the sword owing to his services rendered, his reliability and his capabilities, and he was also worthy of being entrusted with the defence of an area of strategic importance along the Danube.

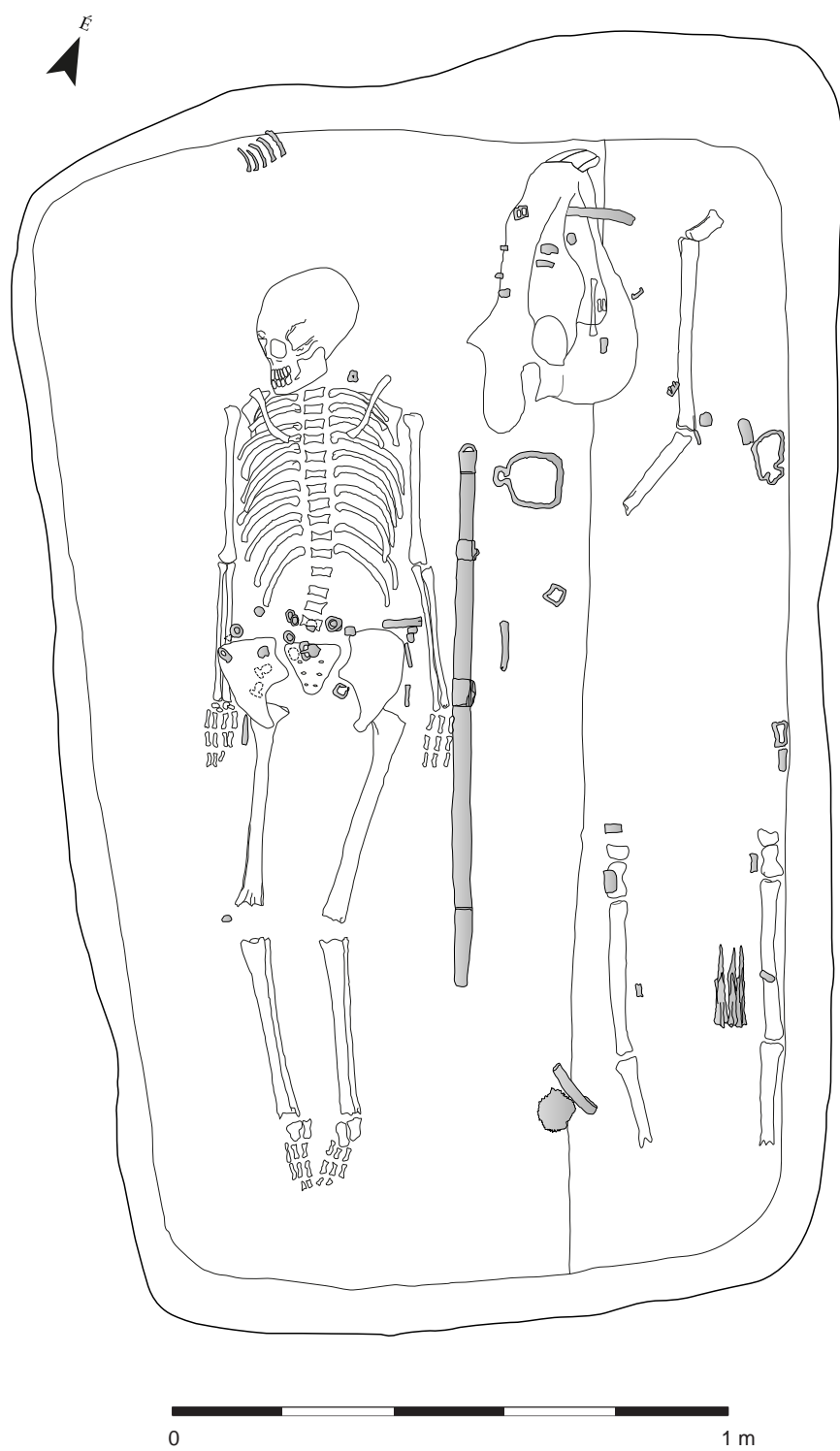

1.

2.

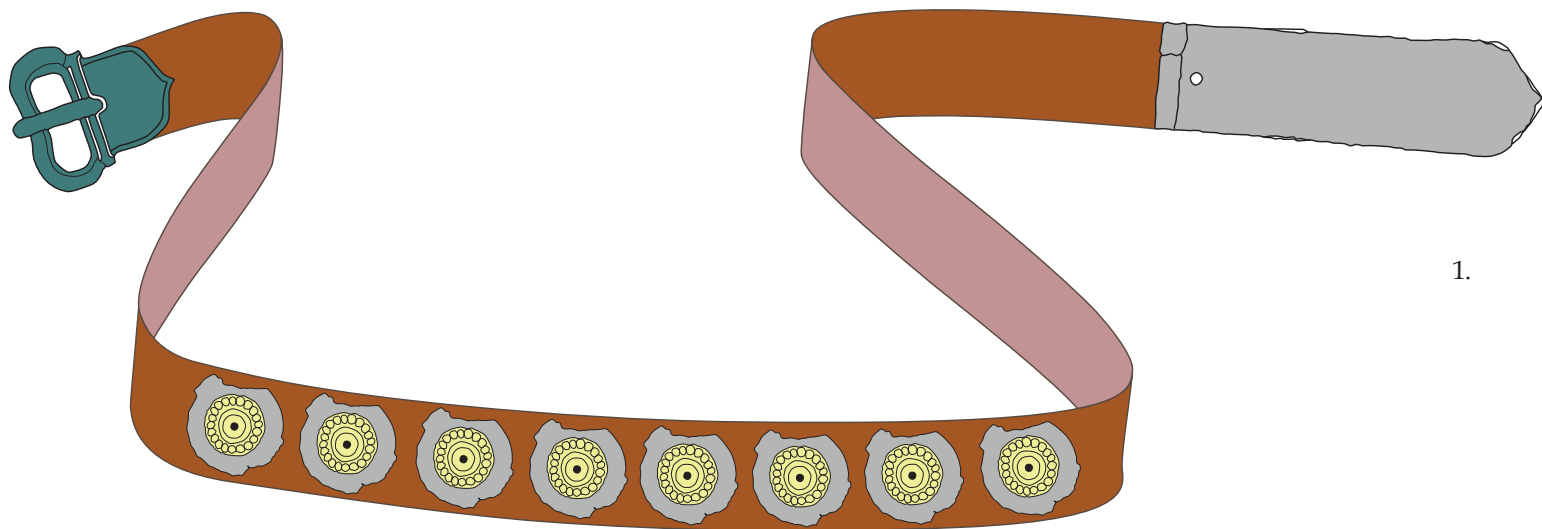
1. kép. 1. Szalkszentmárton elhelyezkedése Magyarország területén;
2. Régészeti lelőhelyek a sír tágabb környékén

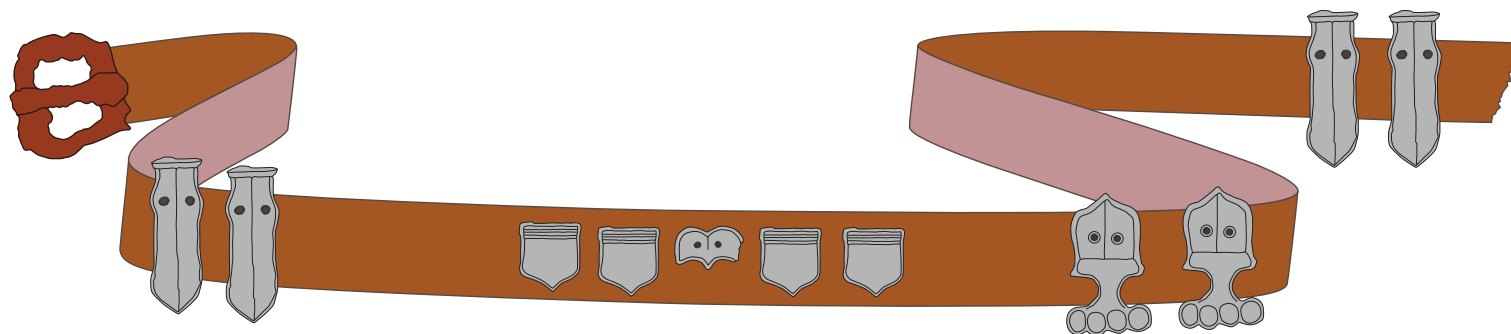
2. kép. A sír rajza

3. kép. A fülbevaló és a két öv veretei

1.

2.

4. kép. Az övek rekonstrukciói

1.

2.

3.

5. kép. A kard és részletfotói

6. kép. 1-5. Nyílhegyek; 6. Íjmarkolat töredékei; 7. Vaskés töredéke; 8. Tarsolyzáró töredéke; 9-10. Tegez akasztó; 11. Kardfüggesztő karika; 12. Kisméretű kardfüggesztő csat

7. kép. 1. Zabla; 2–3. Kengyelek;
4–6. Vascsatok; 7–10. Kantárveretek

8. kép. A csat és néhány övveret elő- és hátoldala

Lantos Andrea

KORA AVAR KORI SÍROK DUNAVECSÉRŐL

Az M8-as autópálya dunavecsei szakaszának nyomvonalában 2004–2005-ben, Dunavecse–Kovacsos-dűlő régészeti lelőhelyen megelőző feltárást végeztünk. Két év alatt az M8-as autópálya nyomvonalában összesen 23 000 m² nagyságú területet tártunk fel, melyhez még hozzáadódott az A–B, valamint C–D le- és felhajtó ágakban feltárt 3 500 m². A feltárás során több régészeti korszak nyomát sikerült megfigyelnünk, szkíta kori telep mellett szarmata telepet, valamint két, a kora avar korra keltezhető sírt tártunk fel (1. kép 1–2.).¹

A SÍROK LEÍRÁSA

701. objektum, férfisír

T.: ÉNy–DK, 330–150°. H.: 226 cm, sz.: 78 cm, m.: 74 cm. A hosszúkás, ovális alakú sírgödörben összesen 90 db melléklettel talált kora avar kori harcos sírja került elő. A sírgödör viszonylag mély, oldala függőleges, alja egyenes. A sír betöltése világosbarna, laza, homokos. A sírgödör északnyugati végéhez keskeny nyakkal egy hosszúkás, ovális alakú nyúlvány csatlakozott. A nyúlvány alja a sírgödör felé enyhén lejt, leletanyag nem volt benne (3. kép 2.). A csontváz hanyatt, nyújtott testhelyzetben feküdt. A koponya kissé jobb oldalára dőlt. A kar behajlítva, a kéz a mellkasra helyezve került elő. Lábai nyújtva helyezkedtek el, jobb lába a nyereg súlya alatt kissé befelé dőlt (3. kép 1., 2. kép 1–3.).

Mellékletek

1. A koponya bal oldalán téglaszínű, homokkal soványított, jól iszapolt, külső oldalán kopott felületű bizánci korsó (2. kép 4.). A peremrész felé tol-

cséresen kiszélesedő nyakú, körte testű, alja felé összeszűkülő, egyenesre vágott aljú. Az edény szalagfüle a peremből indul ki és a hasvonalra támaszkodik. Hasán párhuzamosan bekarcolt vonalak között hullámvonal díszítések láthatók. Perem átm.: 12,3×12,5 cm, fenék átm.: 11,4 cm, ma.: 29,7 cm, v.: 0,6–0,8 cm, fül átm.: 1,3×3,8 cm. Ltsz.: 2009.6.4241.

2. A szájjüregnél bronzlemezről kivágott, félkör alakú tárgy töredéke (5. kép 18.). Széle sérült. Átm.: 1×1,6 cm. Ltsz.: 2009.6.4243.
3. Ugyanott bronzlemezről kivágott, kettős lemezes testű, préselt kisszíjvég (5. kép 17.). A tárgy elülső oldalának nagy része sérült, felületén préselt díszítés részlete látható. A lemezek felső részének közepe átfúrt, a két lemezt egy elkalapált fejű nittszeggel fogták össze. Átm.: 1,6×1,9 cm. Ltsz.: 2009.6.4244.
4. A halott állánál bronzlemezről kivágott, lemezes testű – valószínűleg – kisszíjvég töredékei. Az egyik töredéken furat részlete látható. Átm.: 1,3×2,2; 1,5×1,7 cm. Ltsz.: 2009.6.4245.
5. Ugyanott bronzlemezről kivágott, lemezes testű – valószínűleg – kisszíjvég töredéke (5. kép 19.). A töredék egyik vége ívesen lekerekített. Átm.: 1,3×1,7 cm. Ltsz.: 2009.6.4246.
6. A jobb vállon szárnyas csontok. H.: 1,3–8 cm. Ltsz.: 2009.6.4247.
7. Juhkoponya és lábszárcsontok az elhunyt jobb oldalán.
8. A koponya jobb oldalán kerek átmetszetű bronzhuzalból hajlított, kerek alakú, nyitott végű fülkarika (5. kép 11.). Átm.: 2,2×2,4 cm, drót átm.: 0,2×0,2 cm. Ltsz.: 2009.6.4248.
9. A bal felkarcsont felső harmadánál kerek átmetszetű bronzhuzalból hajlított, kerek, nyitott végű fülkarika fele (5. kép 10.). Átm.: 2,1 cm, drót átm.: 0,22×0,22 cm. Ltsz.: 2009.6.4357.
- 10–16. 7 db háromélű, hosszú nyéltüskéjű vas nyílhegy (6. kép 6.) a bal váll felett, egy csomóban. Kettőnek a nyéltüskéje sérült, a többi nyílhegyen famaradvány látható. A nyílhegyek egymáshoz korrodálódtak. Nyílhegyek h.: 12,7–13,5 cm. Ltsz.: 2009.6.4250.
17. A nyílhegyek alatt vas tegezakasztó. H.: 13,5 cm. Ltsz.: 2009.6.4250.

¹ A sírok előzetes ismertetését lásd LANTOS Andrea 2015

18. A csontváz bal oldalán állati bordacsontból készített *íj applikációk*. Az egyik íjvégcsontról töredék a koponya mellett feküdt, lapos, ívelt vonalú. Sz.: 2 cm, h.: 8,2 cm. Ltsz.: 2009.6.4251. A bal felkarcsont és a medencecsont között 3 db állati bordacsontból készített, lapos, egyik oldalán ívelt vonalú íjközépcsont (6. kép 2.). A töredék sima oldalának két végén vékony barázdák láthatók. A tárgy mindkét vége ferdén levágott. Sz.: 1,2–3 cm, h.: 20,7 cm. Ltsz.: 2009.6.4252–4254. A térden 3 db állati bordacsontból készített, lapos, ívelt vonalú íjvég-csont (6. kép 1., 3–5.). A tárgy az egyik vége felé fokozatosan elkeskenyedik, a másik vége egyenesen levágott. Belső oldalán háromnegyed kör alakú furat látható. H.: 23,5 cm, sz.: 0,7–2,4 cm, furat átm.: 0,8 cm. Ltsz.: 2009.6.4255–4257.
19. Erősen korrodálódott, széles, ívelt talpalójú *vas-kengyel* (7. kép 4.) a mellkas bal oldalán. A karika zárt, az akasztótag szögletes alakú. H.: 17 cm, sz.: 13 cm, talpaló sz.: 2,6 cm. Ltsz.: 2009.6.4258.
20. Erősen korrodálódott, széles, ívelt talpalójú *vas-kengyel* (7. kép 3.). A jobb könyök alatt. A karika zárt, az akasztótag nagy része hiányzik. H.: 15,5 cm, sz.: 12,3 cm, talpaló sz.: 2,5 cm. Ltsz.: 2009.6.4259.
21. A bal oldali bordák között bronzlemezről kivágott, kétlapú *kissíjvég* elülső lapjának *töredéke* (5. kép 13.). A lemez egyik széle hiányos, a felső részének közepén elkalapált fejű nittszeg látható. Sz.: 1,5 cm, h.: 4,4 cm. Ltsz.: 2009.6.4260.
22. A bal oldali bordáknál csiszolt, díszítetlen *csont-tárgy* (7. kép 12.). Sz.: 2,2 cm, h.: 3,2 cm. Ltsz.: 2009.6.4261.
23. Az alulról számított 4. derékszigolyánál hosszúság, ovális testű, egyik végén elkeskenyedő tagban folytatódó, majd végén kettéágazó *vastárgy* (5. kép 11.), talán vascsiholó. Másik vége hiányos. Sz.: 0,7–2,3 cm, h.: 5,7 cm. Ltsz.: 2009.6.4262.
24. A szigolyáknál erősen korrodálódott, keskeny, hosszúság *vastárgy* (6. kép 7.). H.: 19,8 cm, sz.: 1,2–1,5 cm. Ltsz.: 2009.4.4263.
25. Keskeny bronzpántból készített, mindkét végén derékszigetben behajlított és elvékonyodó *övveret töredéke* (5. kép 21.) a váz bal oldalán, a medencecsont felett. Valószínűleg a felerősítés darabja. H.: 1,5 cm, sz.: 0,15–0,22 cm. Ltsz.: 2009.6.4264–66.
26. A váz jobb oldalán csuklózsinór-tartós markolatú *kard* (6. kép 9.); korrodálódott, hosszú, egyélű pengéjű. A markolatának oldalán kerek alakú, zárt karika. A kardhoz egy kisebb, kerek átmetszetű *vaskarika* (átm.: 1,4×1,8 cm) és egy lemezből félkörívesre hajlított *vastárgy* is tartozik. A kard pengéjén hüvelyhez tartozó famaradványok voltak. H.: 84 cm, penge sz.: 2,5 cm, karika átm.: 2,3 cm. Ltsz.: 2009.6.4267.
27. A bal combcsontnál trapéz alakú *vascsat* (5. kép 23.). Erősen korrodálódott, kerek átmetszetű. Sz.: 3,3 cm, h.: 4,3 cm. Ltsz.: 2009.6.4268.
28. A combcsontok között *vaskarika* (7. kép 6.). Korrodálódott, ovális átmetszetű. A karika két részén kopásnyom látható. Átm.: 3,9×4,1 cm. Ltsz.: 2009.6.4269.
29. A bal oldali medencecsont alatt korrodálódott, egyenes hátú, egyélű *vaskés pengető-töredéke*. H.: 6,2 cm, sz.: 1,6–2 cm. Ltsz.: 2009.6.4270.
30. A jobb oldali medencecsontnál *csontlemez töredéke*. Sz.: 0,4–1,8×4,6 cm. Ltsz.: 2009.6.4271.
31. A lábszontokon a *nyereg* elülső kápájának szalagfonatos és pont-kör díszes *csontlemezei* (7. kép 1.). H.: 33,4 cm, sz.: 6,5 cm. Ltsz.: 2009.6.4272–77.
32. A bal combcsontnál vaslemezről készített *tárgy töredéke*. Átm.: 1,1×1,7 cm. Ltsz.: 2009.6.4278.
33. *Bronzveret töredéke* a bal combcsontnál. Átm.: 1,2×3,3 cm. Ltsz.: 2009.6.4279.
34. Rossz megtartású *lemeztöredék* a két combcsont között. Átm.: 0,2×0,9×1 cm. Ltsz.: 2009.6.4280.
35. A jobb combcsontnál rossz megtartású, félgömb alakú bronz *lószerzsámveret*, szélei szétnyíltak. A veret hátsó részén szegecs látható. Átm.: 2×2,2 cm. Ltsz.: 2009.6.4281.
36. A két combcsont között rossz megtartású *lószerzsámveret töredékei* és egy *szegecs*. A szegecs egyik vége félkör alakban visszahajtott, a másik vége elkalapált fejben végződik. Átm.: 0,3×1,4 cm. Ltsz.: 2009.6.4282.
37. Ezüst *lószerzsámveret töredéke* a bal térdnél. Átm.: 1,1×2,4 cm. Ltsz.: 2009.6.4283.
38. Szögletes alakú, belső részén ívesre kialakított, ismeretlen rendeltetésű *vastárgy töredéke* a jobb combcsontnál. Átm.: 2,1×2,3 cm. Ltsz.: 2009.6.4284.
39. *Állatcsont* a jobb combcsontnál.
40. Kisméretű *vastárgy* a jobb térdnél.
41. Kisméretű *vastárgy* a jobb térdnél. Sz.: 0,8 cm, h.: 1,3 cm. Ltsz.: 2009.6.4285.
42. *Ezüstlemez töredéke* a jobb térdnél. Sz.: 1,1 cm, h.: 2,4 cm. Ltsz.: 2009.6.4286.
43. *Ezüst lemezke* a jobb térdnél (5. kép 15.). A töredék sarkában vonaldíszítések és egy kerek alakú préselt díszítés látható. Sz.: 1,9 cm, h.: 2,1 cm. Ltsz.: 2009.6.4287.
44. *Ezüstveret* (7. kép 10.) a bal lábszárcsonton. Téglalap alakú, lemezes testű, a lemez egyik szélén függőleges vonaldíszítések és egy félgömbös fejű szegecs látható. Sz.: 2,7 cm, h.: 4,6 cm. Ltsz.: 2009.6.4288.
45. A bal lábszárcsonton téglalap alakú, lemezes testű *ezüstveret töredéke* (7. kép 11.). A lemez egyik szélén függőleges vonaldíszítések és egy félgömbös fejű szegecs látható. Sz.: 2,1 cm, h.: 4,8 cm. Ltsz.: 2009.6.4289.
46. Kiskarikás *csikózábla* (7. kép 2.) a bal lábszárnál. H.: 17 cm, karika átm.: 4,6 cm. Ltsz.: 2009.6.4290.
- 47–48. A bal alsó lábszárcsontnál kerek alakú, erősen sérült, vékony ezüstlemezről készített *ló-*

- szerszámveretek, középső részükön kerek alakú lyukkal, benne nittszeggel (7. kép 7–8.). Átm1.: 2,7×3,3 cm, átm2.: 3×3 cm, szegecs h.: 1,4 cm. Ltsz.: 2009.6.4291–92.
49. Ezüstlemez a bal lábszárcsontnál. Átm.: 0,7×1–1,2×2,9 cm. Ltsz.: 2009.6.4293.
50. Bronzszegecs a két combcsont között. H.: 4,4 cm, sz.: 0,2–0,3 cm. Ltsz.: 2009.6.4294.
51. Kisméretű *vastárgy* a jobb felkarcsontnál.
52. Lemezes bronz *kisszívűg* töredékei (5. kép 12.) a jobb könyök alatt. A lemezek felső részének közepén egy-egy furat van. A lemezeket elkalapált fejű szegeccsel erősítették össze. H.: 4,8 cm, sz.: 1,7 cm. Ltsz.: 2009.6.4295.
53. Egyenes hátú, egyélű *vaskés* töredékei (6. kép 8.) a jobb medencelapáton. H.: 4,2 cm, sz.: 0,5–3 cm. Ltsz.: 2009.6.4296.
- 54–55. Ezüstveret töredékek. Rossz megtartású, legalább két, kerek alakú ezüstveret, valószínűleg kantárveret töredékei. Az ezüstlemezek mellett két, bronzból készített felerősítő fül töredéke is megfigyelhetők. A tagok egyik vége körívesen visszahajlított. Átm.: 0,3×1,8 cm. Ltsz.: 2009.6.4297.
56. A jobb medence alsó részén kisméretű, trapéz alakú *vascsat*. A csatpecsek vége hiányzik. Átm.: 1,8×2,4 cm. Ltsz.: 2009.6.4298.
- 57–58. Bronzlemezről kivágott, kétlapú *kisszívűgek* töredékei (5. kép 14., 20.) kardmarkolatnál. Sz.: 1,4 cm, h.: 4,6 cm. Ltsz.: 2009.6.4299–4300.
59. Pont-kör díszes *csontlemezke* a jobb combcsontnál. Egy helyen átfúrt. A furatból kiesett az elkalapált fejű bronzszegecs. Lemez átm.: 1,5×2,4 cm, szegecs h.: 1,8 cm. Ltsz.: 2009.6.4301.
60. Pengeszerű *vastárgy* töredéke, mindkét oldalán famaradvánnyal, az 59. sz. lelet alatt. Átm.: 1,5×2 cm. Ltsz.: 2009.6.4302.
61. Széles vaslemezről készített, ovális alakúra hajlított *övbújtató fele* a jobb combcsontnál. H.: 2,8 cm, sz.: 1,2 cm. Ltsz.: 2009.6.4303.
62. Rossz megtartású, eredetileg kerek alakú *ezüstveret* a két combcsont között, széle több helyen sérült. A veret hátoldalán rögzítő szegecs látható. Átm.: 1,5×1,8 cm, szegecs h.: 1,4 cm. Ltsz.: 2009.6.4304.
- 63–64. Bronzszegecs (7. kép 13.) a két combcsont között. H.: 1,7 cm. Ltsz.: 2009.6.4305–4307.
65. Kisméretű, kerek alakú *ezüstlemez*, valószínűleg veret töredéke a bal térdnél. Átm.: 0,8×0,8 cm. Ltsz.: 2009.6.4308.
- 66–77. 12 db *bronzszegecs*, melyek egy vonalban helyezkedtek el a bal térdtől kiindulva a bal alsó lábszár felé. H.: 0,7–1,4 cm. Ltsz.: 2009.6.4309–4320.
- 78–79. Rossz megtartású *ezüstlemez* töredékek a zablónál. Ltsz.: 2009.6.4321–4323.
- 80–83. 4 db *bronzszegecs* a két combcsont között, sorban. H.: 1,7 cm. Ltsz.: 2009.6.4324–4327.
- 84–85. Pont-kör díszes *csontlemezke* a térdnél. A nagyobbik töredéken négy apró lyuk látható, két lyukban bronzszegecs töredékek vannak. Sz.: 0,4–0,9 cm, h.: 1,3–1,8 cm. Ltsz.: 2009.6.4328–4329.
86. Bronzszegecs a bal oldali bordáknál. H.: 1,6 cm. Ltsz.: 2009.6.4330.
87. Bronzpánt a bal oldali bordáknál. H.: 1,2 cm. Ltsz.: 2009.6.4331.
88. Rossz minőségű *bronztárgy* a térdnél.
- 89–90. 2 db *bronzszegecs* a jobb combcsontnál. H.: 1,55 cm. Ltsz.: 2009.6.4332.
91. Trapéz alakú *vascsat* (7. kép 5.) a bal combcsontnál. A csatpecsek vége a karikára hajlik. A karika egy része hiányzik. Sz.: 3,7 cm, h.: 4,3 cm. Ltsz.: 2009.6.4333.
92. Bronzlemezről préselt *kisszívűg előlapja* (5. kép 16.) a jobb medencelapát alatt. A lemez széle erősen hiányos, felületén fonatdísz látható. Sz.: 1,5 cm, h.: 3,4 cm. Ltsz.: 2009.6.4334.
93. Bronzszegecs a jobb combcsont felső végénél. H.: 1,75 cm. Ltsz.: 2009.6.4335.
94. Kisméretű *vastárgy* a kengyelnél.
702. *objektum, gyermeksis*
- T.: Ny–K, 263–83°. Váz h.: 120 cm. A sír feltja, a sírgödör nem volt megfigyelhető. A váz magasan, kb. 20 cm-rel a talajszint alatt feküdt. A koponya másodlagos helyzetben volt, jobb oldalra dőlve, koponyatetővel felfelé. A váz hanyatt, nyújtott helyzetben feküdt, karok nyújtva, kezek a medencén. A bal alkarcsont szintén másodlagos helyzetben volt, kissé elcsúszva. A bal oldali bordák teljesen hiányoztak, a lábak nyújtva feküdtek (4. kép 1a–b., 2.).

Mellékletek

1. A nyakban rövid *gyöngysor*: nyomott gömb alakú, négy piros szemesgyöngy, két nyomott gömb alakú, barna szemesgyöngy, egy nyomott gömb alakú, fehér-világoskék rátétdíszes gyöngy és egy nyomott gömb alakú, barna, inkusztált ikergyöngy (5. kép 1–8.). Ltsz.: 2009.6.4348–4355.
2. A koponya jobb oldalán bronz nagylemezgömbös *fülbevaló* (5. kép 9.). A kerek átmetszetű bronzhuzalból hajlított, kerek alakú fülkarika nyitott. Karika átm.: 1,9 cm×2,1 cm. Ltsz.: 2009.6.4356.
3. A koponya és a bal felkarcsont között, párhuzamosan a felkarcsonttal, egyenes hátú, egyélű *vaskés pengéje* és onnan kiinduló, lapos átmetszetű *nyéltüskéjének töredéke*. H.: 6,2 cm, sz.: 0,8–1,5 cm. Ltsz.: 2009.6.4358.²

² A sírok leletei a Kecskeméti Katona József Múzeumban találhatóak.

A TEMETKEZÉSI SZOKÁSOK

*A sírok előkerülési körülményei,
a tájolás és a sírforma*

Az avar kori sírok szarmata telepobjektumok között kerültek elő, egymástól 50 m távolságra. A két sír környezetében újabb temetkezéseket nem találtunk. Hasonló a helyzet a Felgyő-Ketőshalmi-dűlő lelőhelyen, ahol hat avar kori sír 50–60 m távolságra volt egymástól. Kunpeszéren a 15 avar kori sír között 20–40 m-es távolságok voltak, Szabadka-Szand pálya (Subotica-igralište Sand, RS) lelőhelyen pedig három sír került elő egymástól 20–30 m távolságra. Balogh Csilla ezeken a lelőhelyeken a feltárt sírok kapcsolata szerint „temetési körzeteket” határozott meg, ahol az eltemetettek között nem feltételez feltétlenül rokoni kapcsolatot, viszont egy közösséghez tartozónak gondolja őket.³ A dunavecsei sírok esetében is egy közösséghez tartozó két egyén temetkezését sejtethetjük, ezt támasztja alá a két sírban talált leletanyag is, mely azonos korzakhoz köthető.

A férfisír tájolása ÉNy-DK-i, míg a kislány sírja Ny-K-i tájolású volt. Az ilyen irányú temetkezések jellemzőek az avar korra. Az avar kor első felére vonatkozó tájolás adatait Lőrinczy Gábor gyűjtötte össze.⁴ 240 kora avar kori temető, temetőrészlet és sír tájolását vizsgálta meg. Az értékelhető temetkezések 52%-nál figyeltek meg Ny-K-i, illetve ÉNy-DK-i tájolást, melyből négy lelőhely a Tiszántúlon, a többi a Duna-Tisza közén és a Dunántúlon volt.⁵

Balogh Csilla a Duna-Tisza közti sírok tájolásánál megállapította, hogy a lehetséges 16 irányultság közül 8 fordul elő. A meghatározó tájolási irány az avar kor első felében az ÉÉNy-DDK, ritkább az É-D és az ÉNy-DK tájolás. A Duna menti sáv Ny-K és NyÉNy-KDK tájolású korai temetkezései a Dunántúlon általános Ny-K tájoláshoz kapcsolhatók.⁶

A 702. objektumnál a sírgödör formája nem volt megfigyelhető, a 701. objektum esetében azonban jól dokumentálható volt. Ovális ala-

kú, viszonylag mély sírgödör, melynek oldala függőleges, alja pedig egyenes volt. A sírgödör északnyugati végéhez – a koponya felől – keskeny nyakkal egy hosszúkás, ovális alakú akna csatlakozott. Alja a sírgödör felé enyhén lejtett, leletanyagot nem tartalmazott. Az akna nagy méretű volt, hossza 350 cm, legnagyobb szélessége 150 cm. Felvetődik a kérdés: miért ástak ekkora aknát és miért hagyták azt üresen? Egy lehetséges magyarázat, hogy eredetileg ez a ló számára készült. A sírgödör formája a Tiszántúlról ismert fülkesírok formáját idézi, bár azoktól több szempontból is eltér. Lőrinczy Gábor megállapítása alapján a korai fülkesírok egy jól körülhatárolható területen helyezkednek el: a Köröstől délre, a Tisza mentén és a Maros völgyében.⁷ A Duna-Tisza közén ez a sírforma egyedinek mondható, hiszen a kora avar kori fülkesírok törzsterületétől nagy távolságra került elő.⁸

Érdekes megfigyeléseket tehettünk a fegyveres férfisír esetében a halotti szertartással kapcsolatban (3. kép 1., 2. kép 1–3.). A viszonylag szűkre ásott sírgödörbe nagyon sok melléklet került, melyeket emiatt a temetés során egymásra kellett helyezni. Ebből kifolyólag meg lehetett figyelni a szertartás menetét. Először a halottat fektették a sírgödörbe, ráterítették leoldott övét, melynek vereteit a koponyától a combcsontig húzódó vonalban találtunk meg. Ezután a nyeret és a hozzá kapcsolódó kengyeleket fektették a halottra: a nyeret a lábára, a kengyeleket a mellkasára. Ezt követően fegyvereit adták melléje: jobb oldalára helyezték a kardot, bal oldalára pedig az íját és a 7 db nyílveesszőt tartalmazó tegezt. A halott mellé, annak jobb oldalára helyezték a bőrbe hagyott juhkoponyát és a lábvégcsonthoz. A halott feje fölé, valamint a jobb vállához szárnyast helyeztek.

A lószerszámok temetkezése

A halotti áldozatok körébe sorolható a 701. objektum esetében a lószerszámoknak a temetéssel egy időben való sírba helyezése. A férfisír leletanyagában lócsontok nem, de lószerszámok nagy számban fordultak elő: két kengyel, egy csikózabla, továbbá nyereg,

³ BALOGH Csilla 2016 36–37.

⁴ LŐRINCZY Gábor 1992

⁵ LŐRINCZY Gábor 1992 164.

⁶ BALOGH Csilla 2016 40–41.

⁷ LŐRINCZY Gábor 1995 402.

⁸ BALOGH Csilla 2016 44.

hevedercsat, szíjelosztó karika, valamint lószerszámveretek (7. kép 1–13.). A halott lábára helyezték a nyergét, melyet vékony, faragott pont-kör díszes csontlemezekkel díszítettek. A férfi mellkasára hosszúfűlű, ívelt, bordás talpú kengyelpárt tettek. A bal kézfejnél kiskarikás csikózábla feküdt, az elhunyt bal oldalán sorban pedig lószerszámdíszek helyezkedtek el. A lószerszámveretek elég rossz állapotban maradtak meg, sokszor csak a felerősítésükre szolgáló bronz szegecssek utaltak egykori meglétükre. A meglévő veretek félgömbös alakúak, széleik szétnyíltak, hiányosak. Hátsó részüket ólommal töltötték ki, melybe bronz szegecsset erősítettek (7. kép 7–9.).

A lószerszámos temetkezés jó analógiáit találhatjuk meg Szeghegyen (Lovćenac, RS),⁹ Kishegyesen (Mali Iđoš, RS, 70. sír),¹⁰ Gerlán¹¹ és Tasson,¹² valamint a Felgyő–Ürmös-tanyai temetőben (197. sír).¹³ A szeghegyi sír anyagát Somogyi Péter értelmezte újra. A sírból előkerült lókoponyát – az állatkoponya közelében egy csomóban talált tárgyakkal együtt – lovas sír helyett utólag beásott áldozatként értelmezte, így ez a sír is felkerülhet a lószerszámos temetkezések sorába.¹⁴ A Gubitz Kálmán által 1907-ben közölt kishegyesi 70. sírban ugyancsak lószerszámok voltak: egy zabla és egy kengyelpár.¹⁵ Gerlán sem kerültek elő lócsontok, lószerszámok viszont igen: vasból készült csikózábla, hurkos fűlű, ívelt, bordás talpú kengyelpár, valamint lószerszámdíszek.¹⁶ A tassi téglalap alakú aknasírban fekvő felnőtt férfi váza mellett bronzcsat, öntött szíjvég, bronz tarsolycsat, 3 db nyílhegy, vaslándzsa, vasbalta, illetve kiskarikás csikózábla és hurkos fűlű vaskengyelek feküdtek.¹⁷

A fentebb leírtakat összefoglalva elmondható, hogy a 701. objektum a kora avar kori lószerszámos temetkezések körébe tartozik, melyek feltűnését Bóna István a lóban való viszonylagos szegénységgel magyarázta.¹⁸ A lószerszámok ló nélküli sírba helyezésére Kürti

Béla hívta fel a figyelmet a gerlai sír kapcsán,¹⁹ ahol a lószerszámok egy kupacban, a jobb lábszár fölött helyezkedtek el.²⁰ Kürti Béla ezt a szokást jelképes lovastemetkezésnek vagy inkább lószerszámos temetkezésnek nevezte.²¹ Némethi Mária és Klima László a kora avar kori lovastemetkezések elemzésekor a lószerszámos temetkezéseket az 5. számú csoportba sorolta. Ezt a módot a legritkább temetkezési módoknak találták, ide tartozónak említették a bölcskei 5. sírt, a tisaeszlar-bashalmi 2. sírt és a gerlai sírt.²² Bende Livia a lószerszámos temetkezések feltűnését főként a Körös-Tisza-Maros közeli előfordulásuk alapján a 7. század közepére vagy az azt követő időkre tette,²³ míg Balogh Csilla a Duna-Tisza közti avar kori ló- és lovas temetkezések elemzése kapcsán arra a következtetésre jutott, hogy ezeknek a típusú síroknak a területi szóródása hasonló a ló- és lovas temetkezésekhez, vagyis a Duna és a Tisza melletti keskeny sávban helyezkednek el.²⁴ A tassi sír kapcsán pedig felvetette, hogy ennek a szokásnak a feltűnését a Duna-Tisza közén korábban, a 7. század középső harmadára vagy inkább elejére lehet tenni.²⁵ Két avar kori temető, a kölkedi és kishomoki temetők gepida temetkezéseiben előforduló lószerszámos temetkezések kapcsán elképzelhetőnek tartja, hogy a lószerszámos temetkezés szokása az avarok körében a germán kulturális kapcsolatok körébe tartozik.²⁶

Részleges állattemetkezés

A 701. sírban a halott jobb oldalára helyezték a juh bőrét, benne a koponyával és a lábszárcsontokkal (3. kép 1., 2. kép 2.). A koponya a mellkas jobb oldalára esett, a lábszárcsontok közül az egyik a kard markolata alatt, kettő a karokon, egy pedig a jobb lábfejen feküdt.

Balogh Csilla figyelt meg hasonló rítust a Szabadszállás B gyakorlóter lelőhelyen, ahol a 3. sírban a koporsóra juhbőrt terítettek, mely-

⁹ ROEDIGER Alajos 1903; SOMOGYI Péter 2002

¹⁰ GUBITZA Kálmán 1907

¹¹ KÜRTI Béla 1980; 1990

¹² BALOGH Csilla 2002

¹³ BALOGH Csilla 2009 19.

¹⁴ SOMOGYI Péter 2002

¹⁵ GUBITZA Kálmán 1907 357–358.

¹⁶ KÜRTI Béla 1980 147.

¹⁷ BALOGH Csilla 2002 231.

¹⁸ BÓNA István 1989 69.

¹⁹ KÜRTI Béla 1990 80., 82.

²⁰ KÜRTI Béla 1990 148.

²¹ KÜRTI Béla 1980 149.

²² NÉMETHI Mária – KLIMA László 1992 176.

²³ BENDE Livia 2000 254.

²⁴ BALOGH Csilla 2009 19.

²⁵ BALOGH Csilla 2009 19.

²⁶ BALOGH Csilla 2016 54–55.

ben a nyúzáskor a koponyát és a lábcsonthozak benne hagyták.²⁷ A sírok pontosabb keltezését a leletek nem tették lehetővé, de a gyöngyök alapján a sírt az avar kor második felére datálta.²⁸ A kora avar korból a kunpeszéri 1. sír és a kishegyesi 72. sír²⁹ hozható párhuzamként, ahol a sírba helyezett juhkoponya és a juh állkapocs részleges állattemetkezésként és áldozatnak tekinthető.

A részlegesen eltemetett állatok kérdésével foglalkozó Tóth Zoltán azt feltételezte, hogy ez a szokás a halotti tor részét képezte, amely során az állat húsosabb részeit elfogyasztották (ld. állatbőrös sírok). Mivel áldozatról van szó, amelynél a bőkezűség mellett az állat szimbolikus jelenléte a cél, az erre utaló attribútumok (pl. koponya, fog, lábszárcsont) vannak jelen.³⁰

Étel- és italmelléklet

A temetés során étel- és italmelléklet is került az elhunyt férfi sírjába. Italt a koponya bal oldalára helyezett korsóba tettek, míg ételmellékletként az alsó állkapcsra és a jobb vállon talált szárnyas csontok értelmezhetők (3. kép 1., 2. kép 4.).

A RÉGÉSZETI LELETANYAG JELLEMZÉSE

Edény a sírban

Az avar korban a korongolt edények többsége férfisírokból kerül elő,³¹ melyek sorába beleillik a dunavecsei 701. sír is. A kerámiát a halott bal oldalára, a koponya mellé helyezték. Téglasszínű, homokkal soványított, jól iszapolt, külső oldalán kopott felületű, lekerekített, kiöntőcsőrös, a peremrész felé tölcséresen kiszélesedő nyakú, körte testű, feneke felé összeszűkülő, egyenesre vágott aljú korsóról van szó. Az edény szalagfüle a peremből indul ki és a hasi részre támaszkodik. Hasán párhuzamosan bekarcolt vonalak között hullámvo-

nal díszítések láthatók (2. kép 4.). Anyagában hasonló edény került elő a csengele-jójárta sírból, mely szürke színű, jól iszapolt, érdes felületű füles korsó.³² Balogh Csilla megállapítása szerint a csengelei és a dunavecsei sír korsója a kísérelétek, de legfőképpen a kettőspajzs alakú veretek alapján a 7. század második negyedénél/középső harmadánál korábbra nem valószínűsíthető.³³

Ékszerek

Fülbevaló

A férfi mellé két kerek átmetszetű bronzhuzalból hajlított, nyitott végű kerek fülkariát helyeztek (5. kép 10–11.). Az egyik a koponya jobb oldalán, a másik a bal felkarcsont felső harmadánál feküdt. A kislány sírjából egy bronzból készült lemezgömbös fülbevaló (5. kép 9.) került elő, mely Balogh Csilla besorolása szerint a nagygömbös típusok közé tartozik,³⁴ míg Z. Čilinská tipológiája szerint a 2. típusba.³⁵

Gyöngysor

A 702. objektumban talált kislány gyöngysora 8 gyöngyből állt (5. kép 1–8.), melyek között piros és barna színű, nyomott gömb alakú szemesgyöngyök, egy nyomott gömb alakú, fehér-világoskék rátétdíszes gyöngy és egy nyomott gömb alakú barna inkusztrált ikergyöngy volt. A kora avar kori leletanyagban, a gyöngyöket nyakláncként viselték, s – mint ebben az esetben is – jellemzőek voltak a rövid füzérek.³⁶

Az öv és az övvel összefüggő leletek

A fegyveres férfi sírjából 8 db bronzból készült veretet és egy vascsatot köthetünk az övgarnitúrához. A veretek elég rossz állapotban – sokszor csak töredékesen – maradtak fenn. Egy bronzlemez töredék a csontváz szájánál volt, ugyanott egy bronz kisszíjvég is feküdt.

²⁷ BALOGH Csilla 2003 77.

²⁸ BALOGH Csilla 2003 77.

²⁹ ROEDIGER Alajos 1908 125.

³⁰ TÓTH Zoltán 2012 533.

³¹ BALOGH Csilla 2016 150.

³² CSALLÁNY Dezső 1939 7. kép 1.; BALOGH Csilla 2016 69.

³³ BALOGH Csilla 2016 70.

³⁴ BALOGH Csilla 2016 150.

³⁵ ČILINSKÁ, Zlata 1975 65.

³⁶ BALOGH Csilla 2016 167.

Az állnál két bronz kisszíjvég volt, ugyancsak bronz kisszíjvéget találtunk a bal oldali bordák között. Az elhunyt bal oldalán, a medencecsont felett volt egy bronz övveret töredéke és egy további bronzveret a bal combcsontnál. Egy rossz megtartású lemeztöredék a két combcsont között feküdt (5. kép 12–21.). A bal combcsontnál találtunk egy trapéz alakú vascsatot (5. kép 23.), mely az öv zárására szolgálhatott. A veretek elhelyezkedése, valamint a csontokon, főleg a koponyán és a combcsonton talált barna elszíneződés – melyet szerves anyag lenyomata okozhatott – kirajzolta az öv elhelyezkedését: a leoldott övet a koponyától kiindulva a bal oldali bordákon át a bal combcsontig fektették a halottra.

A szíjvégeket két bronzlemezről állították össze, felső végükön nittszegekkel kapcsolták össze őket. A kisszíjvégeket bordázott pánttal szegélyezték. Ezek a veretek általánosan elterjedtek voltak a kora avar korban, számos párhuzamukat ismerjük, melyek a 7. század középső harmadára keltezhetők.

Az övhöz csatlakozhatott egy vaskés (6. kép 8.), mely a medencecsontnál került elő, és az egyélű, egyenes hátú típust képviseli. Itt kell megemlíteni a sírból előkerült csiholót(?) is. A tűz gyújtásához nélkülözhetetlen tárgy hagyományosan a férfi sírokra jellemző, társadalmi helyzettől függetlenül általánosan használt eszköz volt.³⁷ A tárgy az alulról számított 4. csigolyánál került elő. Hosszúkás, ovális testű, egyik végén elkeskenyedő tagban folytatódó, majd végén kettéágazik (5. kép 22.).

Fegyverek

Kard

A közelharc fegyverei közé tartozik az a hosszú, egyenes egyélű vaskard, mely az elhunyt férfi jobb oldalára fektetve került elő (6. kép 9.). Markolatának oldalán kerek alakú, zárt karika látható. A kardhoz egy kisebb, kerek átmetszetű karika és egy vaslemezről félkörívesre hajlított tárgy is tartozik, melyek az övre való felerősítéshez szolgálhattak. A kardmarkolat mellett két kisszíjvéget ta-

láltunk, melyek valószínűleg a kard felfüggesztését szolgáló szíj végein voltak. A kard hossza 84 cm, ebből a markolaté 12 cm, a penge szélessége átlagosan 2,5 cm. Hegye a foka felé lekerekített. Markolatán fa és bőrmaradványokat lehetett megfigyelni, míg pengéjén a tokhoz tartozó famaradványok voltak. A fegyver típusát illetően hasonló a Kecskemét-Sallai úti³⁸ kardhoz. A kardtípust részletesen Kovrig Ilona és Csalog József elemezte a szegvár-sápoldali és törökbálinti kardok alapján.³⁹

Íj, nyílhegyek és a tegez

A távolharc fegyverei közé sorolhatjuk azt az íjat, melyet az elhunyt férfi bal oldalára helyeztek. Az íjból természetesen csak az íjvégcsontok és íjközépcsontok maradtak meg, melyek elhelyezkedése alapján az íj felajzva került a sírba (6. kép 1–5.). A váz bal oldalán, a váll felett 7 db nyílhegy került napvilágra, melyet eredetileg tegezben helyeztek a sírba, erre utal az a tegezakasztó, mely összekorrodálódott a nyílhegyekkel.

Az íj mellékletként való elhelyezése a gazdagabb sírokra jellemző, nemcsak egyszerű fegyver, hanem hatalmi jelkép is, egyes adatok szerint a nemzetség szimbóluma.⁴⁰ Az avar kori íjakkal, azon belül a csontból készült merevítőkkal Cs. Sebestyén Károly foglalkozott. Az íjkar szélessége alapján kétféle íjat különböztetett meg.⁴¹ Ezek időbeli egymás után következését Csallány Dezső állapította meg.⁴²

Az íjvég-csontok közül az alsónál sikerült a formát megfigyelni, a felső töredékes állapotban került elő. Az alsó egyenes záródású, mely Balogh Csilla besorolása szerint az I. alapformába tartozik, azon belül pedig az I/4 típusba sorolható.⁴³ Ez a forma jellemző leginkább a Duna-Tisza köze nyugati felére. A középcsontokat az I/1-es típusok közé sorolhatjuk, mindkét végük ferdén levágott, továbbá rajtuk a felerősítés miatti barázdák is láthatók.

³⁸ H. TÓTH Elvira 1980 26.

³⁹ KOVRIG Ilona 1957 119–131.; CSALOG József 1959 105–107.

⁴⁰ BALOGH Csilla 2016 290.

⁴¹ CS. SEBESTYÉN Károly 1931

⁴² CSALLÁNY Dezső 1939 149–150.

⁴³ BALOGH Csilla 2016 219.

³⁷ BALOGH Csilla 2016 266.

Az ívécscsontok egymástól való távolsága a sírban 125 cm volt. Mivel a felső ívécscsontok hiányosak voltak, csak a fegyver megközelítő hosszára következtethetünk, ennek alapján az íj hossza kb. 130–140 cm közé tehető.

A nyílhegyek a háromélű, szárnyas, tüskés típusokhoz tartozóak, közülük kettőnek a szárnyrésze át volt lyukasztva (6. kép 6.). Ez a forma általánosnak mondható az egész avar korban.

A tegez meglétére csak a nyílhegyek között talált tegezakasztó utalt. Ugyanez volt a helyzet a Kecskemét-Sallai úti lelőhelyen talált tegezrel is, ahol a nyílhegyek között egy kisebb vaskampót és egy végén elhegyesedő horgas vastárgyat találtak.⁴⁴ A tegezhez nem tartoztak díszített csontlemezek, a tegez nem az övre erősítve helyezték a sírba, hanem az elhunyt bal oldalára fektették. Balogh Csilla tíz olyan temetkezést gyűjtött össze, melyek ebbe a körbe tartoznak és megállapította, hogy a 7. század középő harmadában kirajzolódó vezéri szállásterület peremén helyezkednek el.⁴⁵

Lószerszámzat

A lószerszámok közé a fegyveres férfi sírjából a nyereghez tartozó csontlemezeket, a két kengyelt, a csikózablát, egy szíjelosztó karikát (7. kép 6.), egy nagyobb méretű vascsatot/hevedercsatot (7. kép 5.), továbbá a lószerszámvereteket sorolhatjuk.

A halott férfi lábára helyezték a nyergét, melyhez pont-kör díszes, ívesen kialakított, a nyereg kápájához illeszkedő csontlemezek tartoztak (7. kép 1.). A csontlemezeket két-két helyen átlukasztották, és vasszegekkel erősítették fel a kápara. A kápa felső részét egy vékony, hosszú csontlemezke zárta.

A nyereghez kapcsolódó két hosszúfűlű, ívelt, bordás talpú kengyelt gondosan a halott mellkasára helyezték (7. kép 3–4.). Az elhunyt férfi bal oldali bordáinál, csiszolt, díszítetlen, ovális átmetszetű csonttárgy került elő, mely

a kengyel szíjszorítójaként értelmezhető. (7. kép 12.).

A bal kézfejnél kiskarikás csikózabla feküdt (7. kép 2.), a váz bal oldalán pedig sorban lószerszámdíszek helyezkedtek el (7. kép 7–9.). Ezek elég rossz állapotban maradtak meg, sokszor csak a felerősítésükre szolgáló bronzszegecsek utaltak egykori meglétükre. A meglévő veretek félgömbös alakúak, széleik hiányosak. A veretek hátsó részét ólommal töltötték ki, melybe szegeceket erősítettek. A szegecsek – melyek a bal lábszártól indultak és egészen a bal térdig tartottak – jól kirajzolták egy, a lószerszámzathoz tartozó szíj vonalát. Ennek párhuzama megtalálható a gerlai sírban, ahol 20 db félgömbös dísz is előkerült, melyeket hurokszerű bronzkampókkal erősítettek fel.⁴⁶ Ugyanígy bronzkampók kerültek elő a dunavecsei sírban is.

*

A Dunavecsén feltárt két sír közül az egyik, a vele eltemetett, ránk maradt leletek alapján magasabb rangú katonai vezető, a másik pedig egy kislány sírja volt. Valószínűleg az elhunytak életükben ugyanazon közösség tagjai lehettek. Az elhunyt férfit fülkesírba helyezték, a sírban lócsontokat nem, csak lószerszámokat, kengyelt és zablát találtak. Mindezek alapján a sírt a lószerszámos temetkezések közé sorolhatjuk.

A sírban előkerült mellékletek vizsgálata alapján a sír a 7. század középő harmadára, annak elejére keltezhető. A közelben feltárt 702. objektum – legfőképpen a koponya jobb oldalán talált nagylemezgömbös fülbevaló alapján – ugyancsak ehhez a korszakhoz köthető.

A férfi sírjában megfigyelhető temetkezési rítus, az elhunyt mellé elhelyezett mellékletek – legfőképpen a fegyverek és lószerszámzat – elemzése újabb adalékkal szolgálhat a kora avar kori temetkezési szokások megismeréséhez.

⁴⁴ H. TÓTH Elvira 1980 26.

⁴⁵ BALOGH Csilla 2016 309.

⁴⁶ KÜRTI Béla 1980 147.

IRODALOM

BALOGH Csilla

- 2002 Régészeti adatok Bács-Kiskun megye területének kora avar kori történetéhez. Előmunkálatok a Duna-Tisza köze avar kori letelepülésének kérdéseire – Archäologische Angaben zur frühawarenzeitlichen Geschichte des Komitates Bács-Kiskun Vorarbeiten zu den Problemen der Besiedlung des Donau-Theiß-Zwischenstromlandes in der Frühawarenzeit. A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve – Studia Archaeologica VIII, 291–339. Szeged
- 2004 Avar kori juhbőrös temetkezés Szabadszállás, B gyakorlótéren – Avar Period burial with Sheepskin at Szabadszállás, Drill-ground B. In: Régészeti kutatások Magyarországon 2003 – Archaeological Investigations in Hungary 2003. 75–86. Budapest
- 2009 Avar kori ló, lovas és lószerszámos temetkezések a Duna-Tisza közén – Burials with or horse-harness of the Avarian Age in the territory between rivers Danube and Tisza. In (szerk. Somogyvári Ágnes – V. Székely György): „In terra quondam Avarorum...” Ünnepi tanulmányok H. Tóth Elvira 80. születésnapjára. Archaeologia Cumanica 2, 9–42. Kecskemét
- 2016 Régészeti adatok a Duna-Tisza közti avarok történetéhez – The history of the Avars in the Danube-Tisza interfluvium as reflected in the archaeological record. Studia ad Archaeologiam Pazmaniensia – A Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészeti és Társadalomtudományi Kar Régészeti Tanszék kiadványai. – Archaeological Studies of Pázmány Péter Catholic University Department of Archaeology 6. Budapest

BENDE Livia

- 2000 Fülkesírok a pitvarosi avar kori temetőben. Adatok a fülkés és lószerszámos temetkezések kronológiájához – Stollengräber im awarenzeitlichen Gräberfeld von Pitvaros. Angaben zur Chronologie der Stollengräber und Bestattungen mit Pferdegeschirr. In (szerk. Bende Livia – Lőrinczy Gábor – Szalontai Csaba): Hadak útján. A népvándorlaskor fiatal kutatóinak konferenciája. 241–280. Szeged

BÓNA István

- 1979 A szegvár-sápoldali lovassír. Archaeologiai Értesítő 106, 3–30. Budapest
- 1989 Daciatól Erdőelvéig. Erdély és a Kelet-Alföld a népvándorlás korában (271–895). In (szerk. Köpeczi Béla): Erdély rövid története. 61–98. Budapest

ČILINSKÁ, Zlata

- 1975 Frühmittelalterliches Gräberfeld in Želovce. Bratislava

CS. SEBESTYÉN Károly

- 1931 Rejtélyes csontok népvándorlás kori sírokban. Szeged

CSALLÁNY Dezső

- 1939 Kora avar kori sírleletek. Folia Archaeologica I–II, 121–155. Budapest

CSALOG József

- 1959 Rangjelző díszkard az avaroknál. Folia Archaeologica IX, 105–107. Budapest

GARAM Éva

- 1998 Avar kori csont ostor- vagy korbácsvégek és ostorbuzogányok. Communicationes Archeologicae Hungariae 1998, 109–121. Budapest

GUBITZA Kálmán

- 1907 Kishegyesi régibb középkori temető Archaeologiai Értesítő 27, 346–363. Budapest

H. TÓTH Elvira

- 1980 Frühawarenzeitlicher Grabfund in Kecskemét, Sallai-Straße. Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae 32, 117–152. Budapest

L. KOVRIG Ilona

- 1957 Kora avar kori sírok Törökbálintról. Folia Archaeologica IX, 119–131. Budapest

KÜRTI Béla

- 1980 Avar kori sírleletek a Békés megyei Gerláról. Múzeumi Kutatások Csongrád megyében 1980. 145–152. Szeged
- 1990 Avar sírleletek Csanytelekről és Gerláról. A Szolnok Megyei Múzeumok Évkönyve 7, 79–86. Szolnok

LANTOS Andrea

- 2015 Kora avar kori lószerszámos temetkezés Dunavecsén. In (szerk. Balogh Csilla – Petkes Zsolt – Sudár Balázs – Zsidai Zsuzsanna): ...*in nostra lingua Hringe nominant*. Tanulmányok Szentpéteri József 60. születésnapja tiszteletére. 29–38. Budapest–Kecskemét

LŐRINCZY Gábor

- 1992 Megjegyzések a kora avar kori temetkezési szokásokhoz: A tájolás – Anmerkungen zu den frühawarenzeitlichen Bestattungsriten. Die Orientierung. A Nyíregyházi Jós András Múzeum Évkönyve 30–32 (1987–1989), 161–171. Nyíregyháza
- 1994 Megjegyzések a kora avar kori temetkezési szokásokhoz. A fülkesíros temetkezés – Bemerkungen zu den frühawarenzeitlichen Bestattungsriten. Die Stollengräber. In (szerk. Lőrinczy Gábor): A kőkortól a középkorig. Tanulmányok Trogmayer Ottó 60. születésnapjára. 311–335. Szeged

NÉMETHI Mária – KLIMA László

- 1992 Kora avar kori lovas temetkezések – Frühawarenzeitliche Reiterbestattungen. A Nyíregyházi Jós András Múzeum Évkönyve 30–32 (1987–1989), 173–244. Nyíregyháza

ROEDIGER Alajos

- 1903 Kora középkori lovas sírletről Szeghegyen (Bács-Bodrog megye). Archaeologiai Értesítő 23, 272–276. Budapest

SOMOGYI Péter

- 2002 A szeghegyi (Lovćenac, Szerbia) „lovassír” újraértelmezése – Das „Reitergrab” von Szeghegy (heute Lovćenac, Serbien) – eine Neubewertung. A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve – Studia Archaeologica VIII, 283–289. Szeged

TÓTH Zoltán

- 2012 Az avar kori állatáldozatok értelmezése. Első Század Online. 525–557. (utolsó elérés: 2019. 01. 11.) Budapest

Andrea Lantos

EARLY AVAR BURIALS FROM DUNAVECSE

In 2004–2005, we conducted a salvage excavation ahead of the construction of the Dunavecse section of the M8 Motorway. We investigated a 23,000 m² large area during two excavation seasons, alongside the 3,500 m² of the entrance and exit ramps. We uncovered the relics of several archaeological periods: a Scythian-period and Sarmatian settlement, and two early Avar-period burials. Dunavecse lies on the left Danube bank in the north-western part of County Bács-Kiskun. The site is located south-east of the town, a few kilometres away from the current river channel, in an area known as Kovacsos-dűlő on the boundary between Apostag and Dunavecse.

We uncovered an Avar-period burial (Feature 701) among the Sarmatian settlement features in the central part of the investigated area and a girl's burial (Feature 702) some 50 metres away. The burial of the adult man was north-west to south-east oriented and his longish, oval grave pit contained 94 grave goods. Although we did not find any horse bones, horse gear had been deposited in the grave: the saddle adorned with delicate bone plaques decorated with ring-and-dot motifs was placed on his feet, a pair of stirrups with ribbed foot-plates and elongated loops on his chest, a snaffle-bit with small rings by his left hand and various harness ornaments in a row along his left side. The latter survived in a poor state of preservation and, very often, only the bronze attachment rivets indicated their one-time presence. The often fragmented mounts represented the domed variety filled with lead and attached to the harness with bronze rivets. The man wore two plain rings in his ears. The pressed double shield-shaped belt mounts and the small strap-ends edged with ribbed bands were similarly in a poor state of preservation. The belt was fastened with an iron buckle. An iron knife was suspended from the belt. The sword with a sword knot was placed on the deceased's right side, the bow and a quiver with seven arrows on his left side. Food and drink offerings were also left in the grave: a jug was found by the left side of the head, while the fowl bones on the lower mandible and the right shoulder can be interpreted as food offerings.

Parallels to the burials with horse gear can be cited from Szeghegy, Kishegyes (Grave 70), Gerla, Tass and the Felgyő-Ürmös-tanya cemetery (Grave 197). The finds from the two graves would suggest that one had been the burial of a high-ranking military leader, the other of a girl. The man had been interred in a grave pit of unusual form, which can be regarded as a niche grave, although its structure differs from the usual graves of this type. The male burial can be dated to the middle third of the seventh century, to its onset, on the strength of the grave goods, while the girl's burial found nearby can similarly be assigned to the early Avar period based mainly on the earring with large ball pendant found on the right side of the head. The assessment of the burial rite of the male grave, of the grave goods deposited beside the deceased and of the weapons and the horse gear offers new data on the burial customs of the early Avar period.

1.

2.

1. kép. 1. Dunavecse-Kovácsos-dűlő lelőhely térképe;
2. A lelőhely légi fotója a 701. objektum helyének megjelölésével

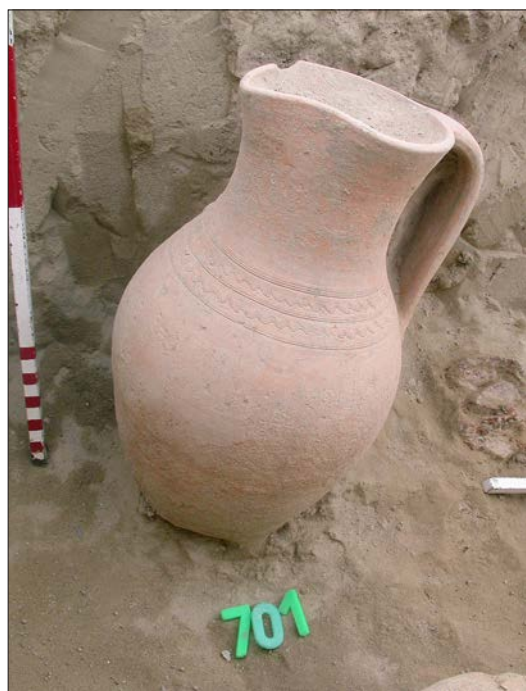
1.

2.

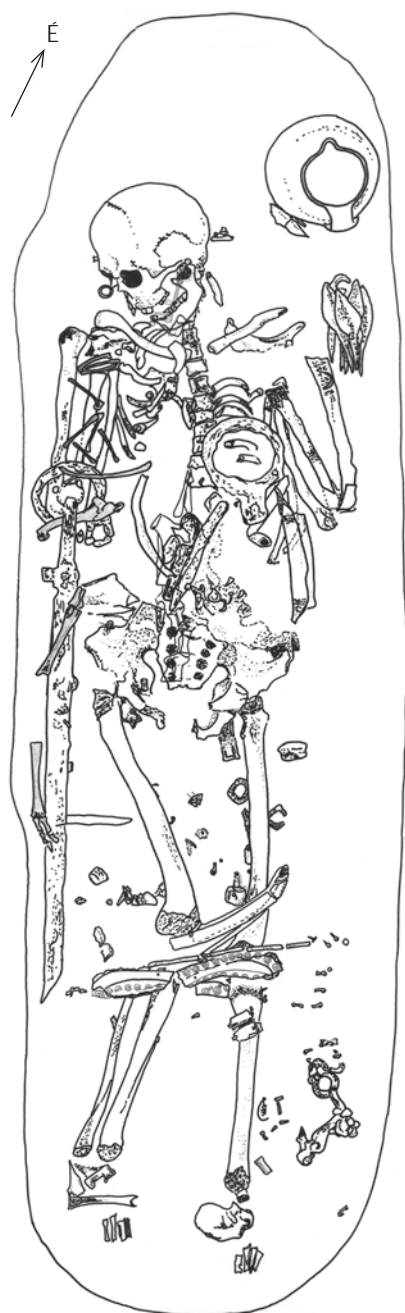

3.

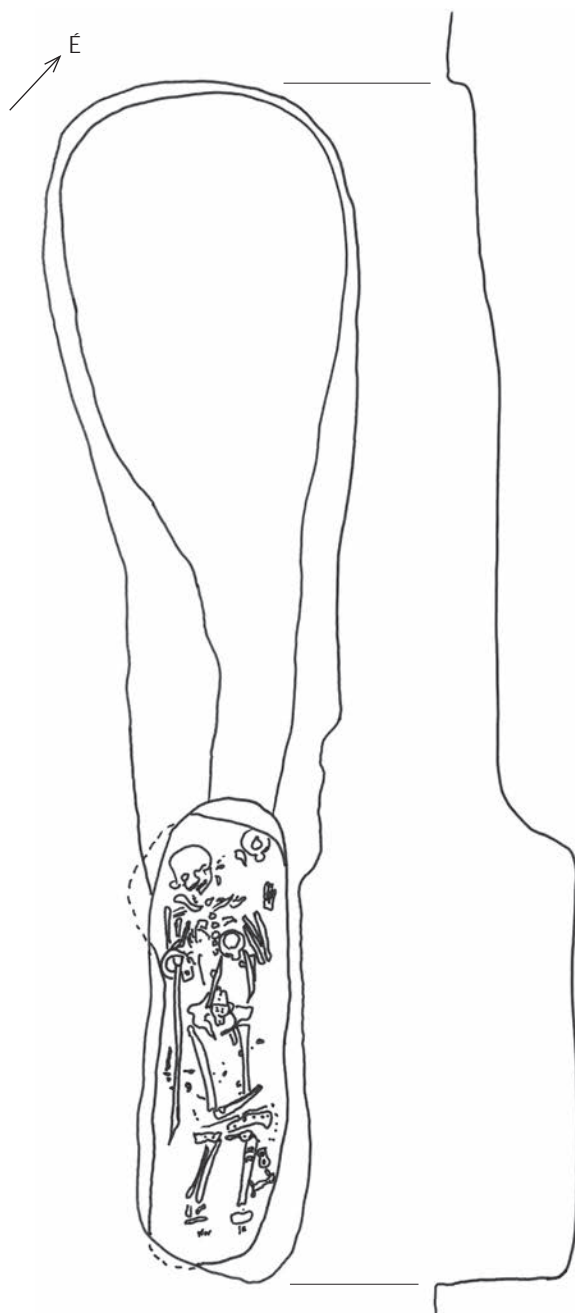
4.

2. kép. 1. A férfisír fotója; 2. A férfisír részletfotója a kengyelekkel; 3. A férfisír részletfotója a nyereg elülső kápájának pont-kör díszes csontlemezeivel; 4. A bizánci korsó a férfisírből

1.

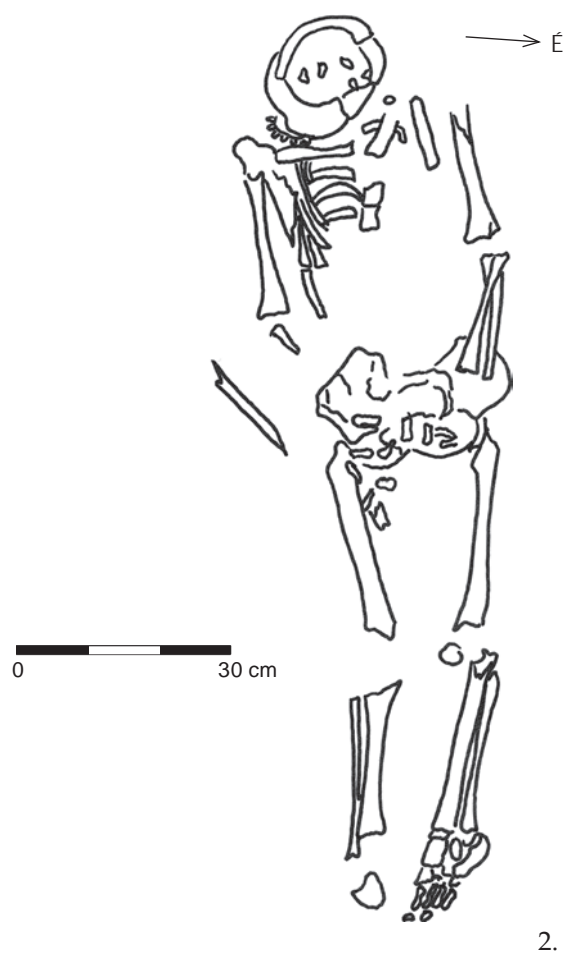
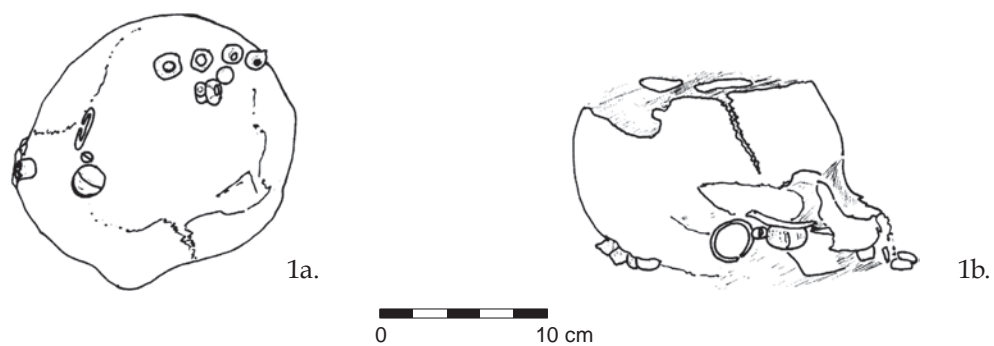
0 30 cm

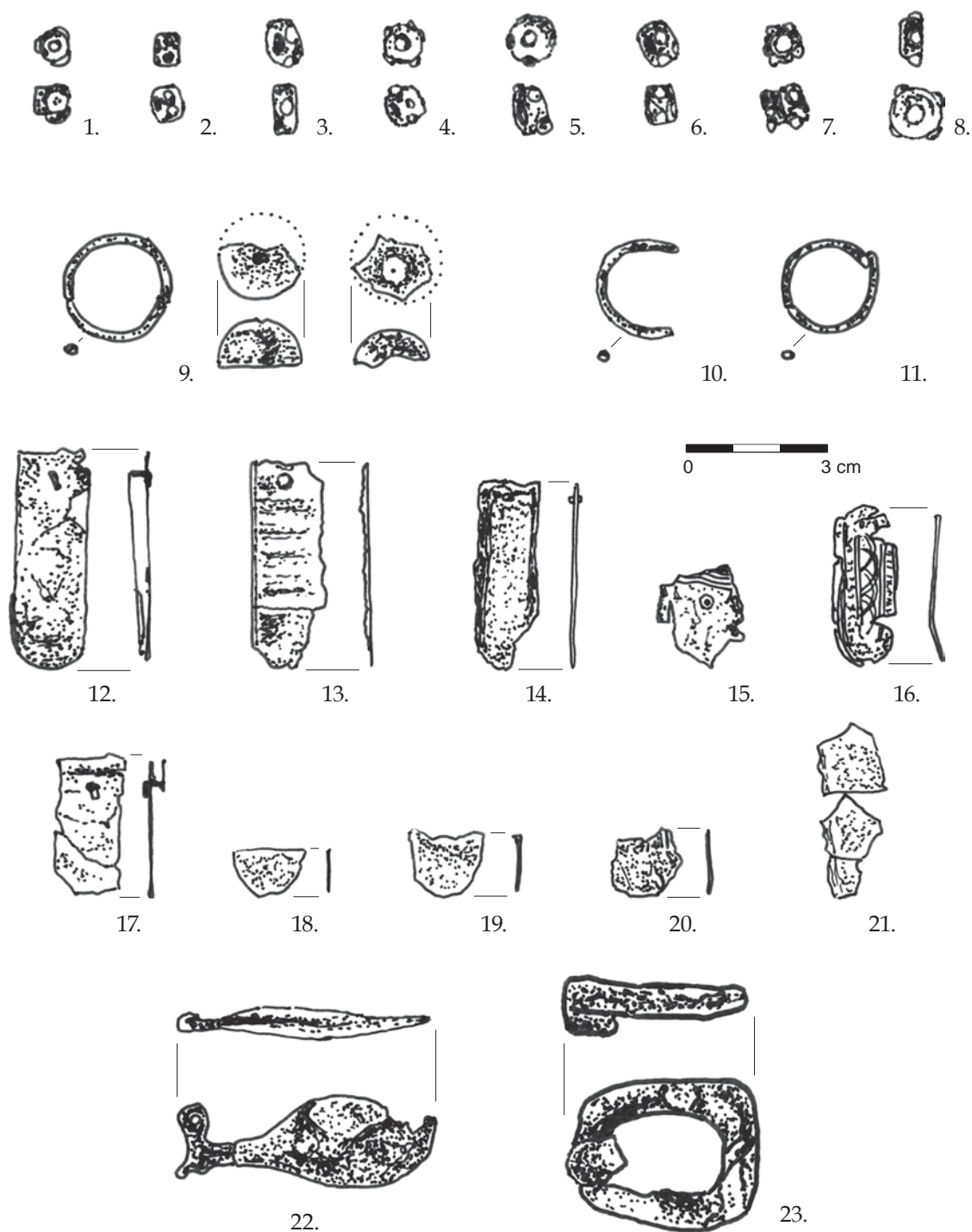
2.

0 1 m

3. kép. 1. A fegyveres férfi sírjának rajza;
2. A férfi sírgödörének felülnézeti rajza és metszetrajza

4. kép. 1a-b. A kislány koponyája a fülbevalóval és a gyöngysorral;
2. A kislány sírjának rajza

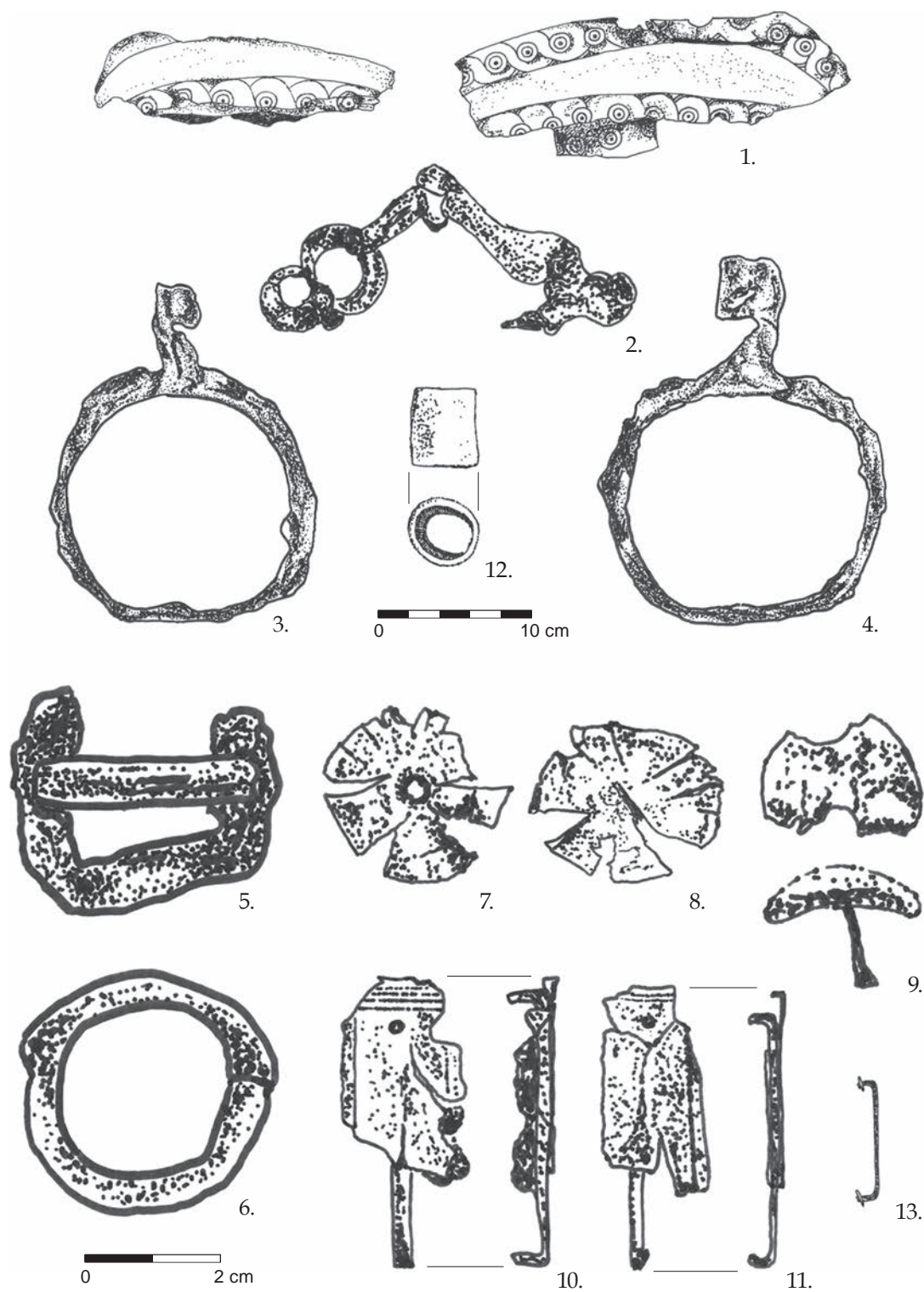

5. kép. 1-8. A kislány sírjából előkerült gyöngyök; 9. A kislány nagylemezgömbös fülbevalója; 10. Bronz fülbevaló töredéke a férfisírból; 11. Bronz fülbevaló a férfisírból; 12-21. Bronzból készült szíjvégek és töredékeik a férfisírból; 22. Ugyanonnan vascsiholó(?); 23. Vascsat a 701. objektumból

6. kép. 1-5. Íj csontmerevítő lemezei a fegyveres sírból;
6. Nyílhegyek; 7. Hosszúkás vastárgy; 8. Vaskés; 9. Kard

7. kép. 1. Nyeregkápa pont-kör díszes csontlemezei; 2. Csikózabla; 3–4. Kengyelek a férfisirból; 5. Hevedercsat; 6. Szíjelosztó karika; 7–11. és 13. Lószerszámdíszek és azok töredékei; 12. Csonttárgy

Balogh Csilla

ÚJ SZEMPONT A KORA AVAR HATALMI KÖZPONT TOVÁBBÉLÉSÉNEK KÉRDÉSÉHEZ

Az avar fegyveres réteg temetkezései a Duna–Tisza közén

Mára általánosan elfogadottá vált, hogy a 7. század középső harmadában az avar kagáni központ a Duna–Tisza köze felső harmadában lehetett. László Gyula az általa fejedelemnek tekintett bócsai leletegyüttes és a hozzá kapcsolt kiskőrös–vágóhídi temető kapcsán vetette fel először, hogy a kagáni székhely valahol a közelben, a Duna mentén helyezkedhetett el.¹ 1971-ben került elő a máig leggazdagabb avar kori sírlelet Kunbábonyban, melyet H. Tóth Elvira kagán temetkezésének tartott.² Néhány évvel később, a Kunszentmiklós–Bábonytól csupán néhány km-re lévő kunpeszéri temető gazdag kora avar kori sírjait pedig a kagán közvetlen kíséretének, családjának határozta meg,³ s ezzel körvonalazta a Duna–Tisza közén a kagáni székhelyet.⁴ E leletkör azonban mai tudásunk szerint alig több mint három évtizednyi intervallumot ölel fel, nagyjából a 630–660 közötti időszakra tehető; így csak ennek a periódusnak a vonatkozásában mondhatjuk, hogy a kagáni központ lokalizálásának kérdésében nyugvópontra jutott a kutatás. Talán még helyén valóbb úgy fogalmaznunk, hogy e korszak kiemelkedően gazdag leletegyüttesei, temetkezései alapján egyértelműen azonosított a Duna–Tisza köze északi felében az a vezéri szállásterület, melyen belül valahol a kagáni központ is lehetett.

A korábbi kutatások, de főként a kunbábonyi és a bócsai leletek mintegy szintéziseként Bóna István azt a véleményt fogalmazta meg, hogy már 600-tól a Duna bal partján, a Duna–Tisza közén lehetett a kagáni székhely: véleménye szerint a kagáni családot a

Dunától 15–20 km-re temették el (Kunpszér–Felsőpeszéri út, Homokbánya), és a bócsai és keceli aranykardos sírokat a kagán személyes kísérete temetkezéseinek vélte.⁵

Kiss Attila az arany álcatok és az arany szerelések kardok lelőhelyeinek földrajzi elhelyezkedése alapján bizonyítottan tekintette, hogy a kora avar kagáni szállásterület a 7. század második harmadában, a Duna–Tisza közének középső harmadában helyezkedett el.⁶ A bócsai és a kunbábonyi arany álcatok mellett, a korábban ismeretlen lelőhelyüként nyilvántartott arany álcatról felvetette, hogy Bácspalánkáról (Bačka Palanka, RS) származik, valamint egy másik ismeretlen lelőhelyű álcatról, hogy az Szeged környékéről kerülhetett elő.⁷ Érvelése szerint a kora avar korban egyetlen kagáni szállással lehet számolni, mely állandó szálláshelyül szolgált.

Az álcatoknak a 630–650/660 közé való keltezhetősége okán Bóna István igyekezett az arany álcatok kronológiai határát lejjebb húzni, s ezzel a Duna–Tisza közti kagáni székhely fennállását időben lefelé kiterjeszteni a 600-as évekig.⁸

Kiss Attila vetette fel főként a kiskőrös–vágóhídi temető alapján, hogy a közép avar korban is ezen a területen volt a hatalmi központ.⁹ A tágabb környéken további gazdag magányos sírok (Kecskemét–Miklóstelep,¹⁰ Ballószög,¹¹ Szeged–Átokháza¹²) és kisebb sírszámú temetők (Kunszállás–Fülöpkab

¹ LÁSZLÓ Gyula 1955 255.

² H. TÓTH Elvira 1972 261.

³ H. TÓTH Elvira 1984

⁴ H. TÓTH Elvira – HORVÁTH Attila 1992

⁵ BÓNA István 1984 322–324.

⁶ KISS, Attila 1988 81–82.

⁷ KISS, Attila 1988 80., 91.

⁸ BÓNA István 1984 84–85.

⁹ KISS, Attila 1988 82.

¹⁰ KADA Elek 1896

¹¹ SZABÓ Kálmán 1939

¹² CSALLÁNY Dezső 1948

közép avar kori sírcsoportja,¹³ Budapest-Tihany tér¹⁴), néhány nagyobb sírszámú temetőben egy-egy, az átlagosnál lényegesen gazdagabb fegyveres temetkezés (p. Szeged-Fehértó B 29. sír,¹⁵ Hetényegyháza-Mária úti 70. sír¹⁶) és persze nagyszámú kvalitásos szórvány aranytárgy ismert, melyek Kiss Attila felvetését alátámasztani látszanak. Az persze más kérdés, hogy ezen gazdagabb temetkezések reprezentációja lényegesen elmarad a korábbi időszak vezéri temetkezéseitől, s a Dunapentele-Ozora-körétől is. E leletkörben nemesfém szerelések szabályok, arany gyöngycsüngős fülbevalók, arany varkocsszorítók, aranyozott és üvegbetétes ezüst övveretek, fémedények (talpas kelyhek és ivókürtök), a ruházathoz tartozó aranyfűst lemezek és arany, illetve aranyozott bronz lemezekkel díszített koporsók és halotti szemfedők¹⁷ találhatók.

A késő avar időszakban már csak egy szűkebb régióban, Dunapataj-Tatárszentgyörgy-Budapest térségében fordulnak elő nagyobb számban arany vagy az aranyozott, hasáb alakú lengőcsüngős fülbevalók, gondos kivitelű, egyedi szépségű dobozos boglárok, késő antik ízlésű, különleges nyakláncok, s olyan aranyozott öntött övveretek, melyek e terület kiemelt státuszára utalnak.

A magam részéről a korábbi kutatások és legfőképp a régészeti anyag alapján a Duna-Tisza közti hatalmi központtal kapcsolatosan úgy fogalmaznék, hogy az szinte bizonyosra vehető, hogy a 7. század közép-ső harmadában valahol a Duna-Tisza köze középső harmadában, északi felében volt a kagáni központ. Ezen kívül néhány, kissé korábbra, a 7. század első harmadára vagy a század második negyedének elejére datálható leletegyüttes (Bócsa, Kecel, Petőfiszállás) alapján valószínűleg e terület már korábban is kiemelt státusszal bírt, s bár a bizonyítása további kutatásokat igényel, mégis elképzelhető, hogy a hatalmi központ már ekkor ezen a területen volt. A közép avar korban is

egyértelműen megmutatkozik e területnek a kiemelt státusza, s emellett a régészeti anyag sok tekintetben (az elit reprezentációjának egyes elemei és a temetkezési szokások is) a kora avar elit hagyományainak folytatását tükrözi, ezért elfogadhatónak tartom Kiss Attila felvetését, hogy a közép avar korban is itt volt a hatalmi központ.

A következőkben a kora avar hatalmi központ közép avar kori továbbélésének kérdéskörét egy eddig figyelmen kívül hagyott aspektusból: a hatalmi elit és a fegyveres réteghez köthető lelőhelyek egymáshoz viszonyított területi elhelyezkedése alapján vizsgálom. Ezen keresztül az Avar Kaganátus területiális berendezkedésére vonatkozóan is árnyaltabb képet alkothatunk.

A KORA AVAR HATALMI KÖZPONT ÉS A DUNA-TISZA KÖZI FEGYVERES RÉTEG

A kora avar hatalmi központ kialakulása

A Duna-Tisza közének északi felében egy viszonylag zárt tömbben a presztíztárgyak koncentrációja rajzolja ki a hatalmi központot (1. kép). Az ide tartozó temetkezések közös jellemzője, hogy kizárólag gazdag férfiak magányos temetkezései, akiket közösségüktől távol, egységes rítus szerint (ló és lószerszám, ételmelléklet nélkül) temettek el. Leletanyaguk elsőszámú jellemzője az aranszerelések, karikásmarkolatú és hármasívű függesztő füles kard, mely az Avar Kaganátusban díszfegyverként volt jelen. E távol-keleti eredetű fegyvertípus aranszerelések avarföldi példányait – a Malaja Perescsepino-i kard aranylemezein lévő, az összeillesztés sorrendjét jelölő görög betűk alapján – nagy valószínűséggel bizánci mesterek készítették.¹⁸ Az aranszerelések da-

¹³ LEZSÁK Gabriella 2008 42–50.

¹⁴ NAGY, Margit 2008 112–122.

¹⁵ MADARAS, László 1995 140.

¹⁶ H. TÓTH, Elvira 2000

¹⁷ A koporsódíszként és halotti szemfedők díszeként meghatározott díszítmények részletes elemzését lásd BALOGH Csilla 2016a

¹⁸ WERNER, Joachim 1984 26.; KOMAR, Aleksij 2006 38. Ide kívánczik, hogy a Kecskemét-Sallai úti és a petőfiszállási kardoknál az arany szerelések nagyon gyenge technikai kivitelezésűek. Az előbbi esetében H. Tóth Elvira arra gondolt, hogy a kardot csak a temetésre látták el a hevenyészett módon felszerelt arany veretekkel (H. TÓTH Elvira 1983 26.). A petőfiszállási kard esetében a kard alsó felén már a sírba helyezéskor sem volt meg a máshol megszokott, középső tokveret, s a tok végét is csak egy kis ezüst lemezből készített kupak zárta le, valamint nem volt

rabok a kunágotai sírlelet kardja kivételével mind a Duna-Tisza köze ezen északi felében kerültek elő.¹⁹

A hatalom legmagasabb szintjén állók öntött arany álcsatokkal díszített méltóság övet (Bócsa, Kunbábony), az alacsonyabb rangú vezetők préselt gömbsorkeretes álcsatokkal (Dány,²⁰ Maglód,²¹ Kiskunfélegyháza-Pákapusztá²²), vagy e körbe tartozó (Petőfiszállás), illetve egyéb verettípusokkal kiveret övet (Kecskemét-Sallai út: Gátér-típusú övgarnitúra, Csanytelek A sír: Törökkanizsa-típusú veretek) viseltek.

A fentebb körvonalazott körbe tartozó leletek egy része közelebbi leletösszefüggések nélküli szórvány (Nagykörös,²³ Tiszaalpár-Várdomb²⁴), más része hiányos leletegyüttes;

meg a hasonló kardszerelések között általános, hosszú lemezveret sem. A markolatő-veret hátoldalán, a veret forrasztása mellett két oldalon kihasítottak egy-egy közel azonos darabot az aranylemezből (BALOGH Csilla – WICKER Erika 2012 570.). A kard és a tokveretek furcaságaira többféle magyarázat is adható. Nem zárható ki, hogy a Sallai útihoz hasonlóan csak a temetés céljából, demonstrációs szándékkal szerelték fel a kardot a veretekkel; de akár a temetés során végzett, szándékos rongálás eredményeire is gondolhatunk. Mindenesetre e két kard esetében az igénytelen szerelvények arra utalnak, hogy nem magas technikai tudással rendelkező, igényes munkához szokott ötvös készítette őket, inkább valami ügyesebb kezű helyi „amatőr”.

¹⁹ Bócsa (LÁSZLÓ Gyula 1976 III-IV. tábla; GARAM, Éva 1993 Taf. 4. 21.), Kecel-Schwacho föld (LÁSZLÓ, Gyula 1955 Fig. 64., Pl. LI-LII., Pl. LIII. 25.; 1976 VI. tábla), Kecskemét-Sallai út (H. TÓTH Elvira 1983 3a-b.), Kun-szentmiklós-Bábony 1. sír (H. TÓTH, Elvira – HORVÁTH, Attila 1992 Abb. 4., Taf. V-VIII.), Petőfiszállás (BALOGH Csilla – WICKER Erika 2012 8. kép 1-3., 10-11.), Tiszaalpár-Várdomb A. sír (FETTICH, Nándor 1926 Pl. X. 26.). Ezüstszerelések példányok a Duna-Tisza köze mellett a Tiszántúlról, s annak első sorban a Köröstől délre eső részéről származnak két dunántúli kivételével. Ezüsből öntött: Nagylaszi (Mandelos, SR) (ERCEGOVIĆ-PAVLOVIĆ, Slavenka 1974 T. I. 1., T. III. 1-3.). Ezüst lemezes pl.: Csengele-Jóhart (Csallány Dezső 1939 I. tábla 3-3a, II. tábla), Tiszaalpár-Tiszaújfalu (FETTICH, Nándor 1926 Fig. 21.), Visegrád, Duna-meder (SIMON László 1991 11. kép 7., 14. kép 5., 15. kép 9., 22. kép 2.), Sopron-Téglagyári agyagbánya (GÖMÖRI János 1976 10. kép 3., 11. kép 3., 20. kép, 21. kép 2.; SIMON László 1991 304.), Veresmart (Unirea-Vereşmart, RO) (RUSTOIU, Gabriel – CIUTA, Marius 2008 74-75.), Makó-Mikócsa-halom 40. sír. Nemesfém-szerelék nélküli: Deszk L 13. sír (BALOGH Csilla 2004 13. kép 21.) stb.

²⁰ TETTAMANTI, Sarolta 1980

²¹ GARAM Éva 2005

²² BALOGH Csilla 2002 14-15. kép.

²³ SIMON László 1983 6-20. kép, II-VII. tábla.

²⁴ FETTICH, Nándor 1926 Pl. X. 26.

az ún. álcsatos-leletkör keltezési problematikájával tovább súlyosbítva a körülményeket, elmondhatjuk, hogy a hatalmi központ kialakulásának, formálódásának folyamata csak részben rekonstruálható.

Véleményem szerint a keceli vezér lehetett az első, aki hármásívű füllel díszített kardot kapott egy kisebb terület feletti uralmának szimbólumaként. Erre valamikor a 7. század első harmadában kerülhetett sor Martynovka-típusú, sima ezüst szerelések övvereteinek párhuzamai²⁵ alapján. Neki időben közeli kortársa volt a petőfiszállási vezér és a dányi leletek egykori tulajdonosa. Ezekben fordulnak elő a préselt gömbsorkeretes veretek legkorábbi darabjai, melyek a veretek pont-vonal mintája alapján a 7. század elejére tehető pont-vonal mintás övveretek nagy családjába tartoznak.²⁶ A petőfiszállási sír kronológiai helyzete a „tamgás” és ívelt hosszoldalú kisszíjvégek, valamint ezek motívumai, illetve a legkorábbi csoportba tartozó csontlemezes tegezverete alapján a 7. század első harmadára, esetleg a második negyed elejére valószínűsíthető.

Az álcsatos-kör egyik, s egyben a Duna-Tisza közti vezéri temetkezések legfiatalabb képviselője a maglódi sír, melyben már a Malaja Perescsepino-i leletre is olyannyira jellemző, pikkelymintás nagyszíjvég található és a kard függesztő fülelnek típusa is a P-füles kardok legfiatalabb csoportjába tartozik, D-alakú sima pántfül. A sírlelet közvetlenül a 7. század közepe utánra datálható.²⁷ Nála valamivel idősebb lehet a Kecskemét-Sallai úti, a nagykörösi és a csengele-jóharti temetkezés is.

A bácsalánkai és a Szeged környéki arany álcsatokról, a tiszalpäri kardfülekről semmi közelebbi információnk nincsen, ezért csak tágan keltezhetjük ezeket a 7. század második harmadára.

A karikás markolatú, hármásívű füllel ellátott aranykardos vezérek közül rangban magasan kiemelkedik a bócsai és a kunbábonyi előkelő, amit az öntött arany álcsatjaik, s a sírjaikba helyezett arany edényeik, aranszerelések tegezeik stb. is jelké-

²⁵ BALOGH Csilla 2004 262-263.

²⁶ GARAM, Éva 2001 119-124.

²⁷ GARAM Éva 2005 432.

peznek. Álcasatos öv nem járt minden vezérnek, csak a nagyobb területek felett hatalmat gyakorló „fejedelmeknek”. A kunbábonyi fejedelmi síregyüttes pontosabb keltezése a 7. század középső harmadán belül egyelőre nem lehetséges, de a temetésre inkább a 650–660-as évtizedekben kerülhetett sor. Ezzel szemben a bócsai vezér arany korongveretes övének a 7. század első harmadára, esetleg második negyedére datálható analógiái alapján nagyon valószínű, hogy nem volt a kunbábonyi vezér kortársa, hanem korábban regnált e területen.

A bócsai nagyúrhoz tartozó katonai elit temetkezéseiből ezüst szerelések, P/D-függesztő füles kardok származnak: a Fajsz-Garadomb C,²⁸ Kunpeszér 8., 9., 30/A,²⁹ Péterréve (Bačko Petrovo Selo-Čik, RS) 28.³⁰ és Kishegyes-Sárgagödör (Mali Idoš-Zuta jama, RS) 70. sírok.³¹ E réteg öveit a Martynovka-stílusú veretek nagycsaládjába tartozó verettípusok díszítették, míg a két, magasabb rangú katonai vezető (Petőfiszállás és Szalkszentmárton³²) fegyverővén a bócsai leletegyüttes kerek aranyvereteihez hasonló, de kissé szerényebb kivitelű préselt kerek veretek voltak: préselt ezüst keretbe ültetett arany, illetve arany és bronz lemez együttes préselésével kialakított rozettás betét. Ilyen övet viseltek továbbá a környei 78. sírokba³³ és a zamárdi 925. és 1140/b sírokba temetett férfiak is.³⁴ Még szerényebb, préselt változataik Nyíregháza-Kertgazdaság 3.,³⁵ Deszk H 18.,³⁶ a Felgyő-Ürmös-tanya 83.³⁷ és a Homokrév-Vodoplav-dűlő (Mokrin, RS) 19. fegyveres sírokban³⁸ fordulnak elő. E sírok területi elhelyezkedése szinte lefedi a kora avar szállásterület középső részét (2. kép), s jól mutatja, hogy e kerek veretes övet

viselő katonai vezetők a 7. század elején és első harmadában egy-egy nagyobb területen a kagáni hatalom fenntartói lehettek. Sírjaik stratégiai fontosabb helyeken, mint pl. folyami átkelők (Felgyő-Ürmös-tanya és a Szalkszentmárton), vagy fontosabb (kereskedelmi) útvonalak közelében (pl. Zamárdi-Rétiföldek) találhatók.

A Duna-Tisza közén a 7. század első évtizedeiből származó fegyveres sírokat – és az erre az időszakra tehető kiscsaládi (Szabadka-Szand pálya [Subotica-Igralište Sand, RS],³⁹ Baja-Allaga szőlő,⁴⁰ Páhi-Kenyérhalom⁴¹), valamint az ekkor nyitott nagyobb sírszámú temetőket (Budapest-Csepel-Háros,⁴² Péterréve) a Duna és a Tisza mentén mintegy 25–30 km szélességű sávban találjuk (3. kép 1.), de Bácspalánktól a Titeli löszhátig üres a terület.

Ezen időszak leggazdagabb leletegyüttese a bócsai aranyszerelések kardos, arany álcasatos sír, s emellett a közelében lévő keceli és szalkszentmártoni vezéri sírok jól mutatják e szűk terület kiemelkedő státuszát. Ezen kívül a Duna-Tisza köze északi pereménél, Hatvan-Zsámbok-Dány térségében is jelentkezik egy olyan mennyiségi és minőségi nemesfém-koncentráció (arany övveretek, első osztályú bizánci aranytárgyak, tápiógyörgyei mécses), ami alapján a Duna-Tisza közén, a legkorábbi szállásterület északi szélét felügyelő, ott a hatalmat gyakorló és fenntartó helyi elit szállásterületére gondolhatunk, noha a zsámboki fegyveres sírokon⁴³ kívül egyéb temetkezés ma még nem ismert.

A Duna-Tisza közti vezéri sírok nagyobb része (Maglód, Kecskemét-Sallai út, Csengele-Jójárt,⁴⁴ Csanytelek,⁴⁵ Nagykőrös, Kunbábony 2. sír), de különösképpen a kunbábonyi 1. sír alapján már bizonyosan számolhatunk a Duna-Tisza köze északi részének kagáni központi státuszával.

Az aranyszerelések karikásmarkolatú és hármas függesztő füles kardok, az arany álcasatok és azok préselt utánzatai a hatalmi

²⁸ BALOGH Csilla – KÓHEGYI Mihály 2001 3–5. kép.

²⁹ H. TÓTH Elvira 1984

³⁰ BUGARSKI, Ivan 2009 T. VI–VII.

³¹ GUBITZA Kálmán 1907 357–358.

³² A temetkezés ismertetését lásd KOVACSÓCZY Bernadett 2019

³³ SALAMON, Ágnes – ERDÉLYI, István 1971 Abb. 3. 8–11., 15., Taf. 10. 15–16., Taf. 12. 5., Taf. 13. 36.

³⁴ BÁRDOS, Edith – GARAM, Éva 2009 Taf. 108. 925: 4–9., Taf. 130. 1140/b: 13–23.

³⁵ GARAM, Éva 1992 Taf. 26–28.

³⁶ BALOGH Csilla 2004 9. kép 4–5.

³⁷ BALOGH Csilla 2010 35. kép 5.

³⁸ RANISAVLJEV, Aleksandr 2007 Tab. VIII. 5–6., 11–13., 26.

³⁹ BALOGH Csilla 2016b 37–39.

⁴⁰ GERE László 1998 III. tábla 1–12.

⁴¹ BALOGH Csilla 2002 17. kép.

⁴² NAGY, Margit 1998 144–178.

⁴³ GARAM, Éva 1983

⁴⁴ CSALLÁNY Dezső 1939

⁴⁵ KÜRTI Béla 1990

elit attribútumai maradtak. Ebben a hatalmi struktúrában a fegyveres katonai elithez való tartozás jelképe továbbra is a P/D-alakú függesztő füles kardok maradtak. Kardjuk nem hatalmi szimbólum volt, hanem a hadi hierarchiában betöltött szerepüket fejezte ki. E katonai elit temetkezéseinek többsége szintén stratégiaiilag fontos helyek közeléből ismertek, s néhány kivételtől eltekintve (Csepel–Kavicsbánya,⁴⁶ Dabas–Paphegy⁴⁷) már nagyobb sírszámú temetőkben fordulnak elő (Tápe 85. kútkörzet 11. sír,⁴⁸ Kunpeszér 3. sír, Szeged–Fehértó A 34. sír,⁴⁹ Csanytelek–Hátárút A sír, Gátér 193. és 212. sír,⁵⁰ Óbecse [Becej, RS] 38. sír,⁵¹ Kishegyes–Sárgagödör 70. sír). Az általában ezüst, kivételes esetben arany szerelések P/D-függesztő füles kardok lelőhelyei, s ezeken kívül a többi, e korszakba tehető fegyveres lelőhely a vezéri szállásterület körül, nagyobb területen szóródik, mintegy 25–30 km-es „puffer zónaként” körülöleli azt (3. kép 2.). E fegyveresek közül kiemelkedik két aranszereléses P-füles kardnak a tulajdonosa, a (Kunpeszér 3. sír és Csepel–Kavicsbánya), ők a katonai réteg elitjét jelentették.

Az előző periódushoz képest e fegyveres leletegyüttesek legmarkánsabb különbsége az övveretek között figyelhető meg: a Matynovka-típusú veretek helyett bizánci mintakincsű veretek, illetve az álcsatos körre jellemző, préselt gömbsorkeretes veretek váltak uralkodóvá.

Kora avar fegyveres réteg a Duna–Tisza közén

A Duna–Tisza közén megtelepedő, kora avar kori fegyveres katonai rétegről a fegyveres sírok és egyéb fegyverleletek teljes körű felgyűjtése és elemzése alapján tett megállapításokat az alábbiakban foglalhatjuk össze:⁵²

⁴⁶ NAGY, Margit 1998 178–180.

⁴⁷ SIMON László – SZÉKELY Levente 1991

⁴⁸ SIMON László 1993 1–6. kép

⁴⁹ MADARAS, László 1995a

⁵⁰ KADA Elek 1906

⁵¹ ANTONI, B. Mikih 2012

⁵² A részletes elemzéseket már korábban publikáltam (BALOGH Csilla 2016a 274–318.), a leletlisták, hivatkozások újbóli közlését nem láttam indokoltnak. Az egyes részeken ezért csak a korábbi munkáim vonatkozó részeire való hivatkozásokat adom. A fegyvermelléklet-adásnak bizonyosan volt szimbolikus szerepe és ideológiai ereje is, és számos tényező be-

A Duna–Tisza közén az általam leletszinten ismert és megvizsgált 7 704 sírból mindössze 217 tartalmazott fegyvert, s ez a szám az összes sír számához képest nem éri el a 3%-ot.⁵³ Ha azonban az avar kor első felét (568–650/660), a kora avar időszakot nézzük, akkor az ismert 178 kora avar férfi sírból 69-ben (38%), azaz minden harmadikban fordult elő valamilyen fegyver.

A kora avar kori anyagban összességében a közel- és a távolharcra való fegyverek előfordulási gyakorisága kiegyensúlyozott, de az egyes fegyvernemekben belül a típusok aránya már jelentős különbségeket mutat (4. kép). A közelharc fegyverek között a kardok (55) száma a legjelentősebb,⁵⁴ amit a lándzsa (30+5 szórvány)⁵⁵ gyakorisága követ. Ezekhez képest elhanyagolható a hosszú kések (13) és még inkább a zúzófegyverek (balta és bárd) előfordulása (4+1). A távolharcra szolgáló fegyverek között a leggyakoribb a nyílhegy (70 sírban), amit az íjak száma (46 sír)⁵⁶ követ. Feltehetően a csont- vagy szarulemezekkel merevített íjakon kívül merevítés nélküliekkel is számolhatunk. A védőfegyverek aránytalanul kis száma (5 sír+1 áldozati leletegyüttes) valószínűleg a vérték nagy értékével magyarázható.

Az avar kor első feléből származó anyagban előforduló fegyvertípusok alapján a Duna–Tisza közére települők avar-összetételű fegyverzettel rendelkeztek, ami kard-

folyásolta, mint pl. a halott életkora, a társadalmi hierarchia, a temetkezési szokások vagy a harcmódor, ezért a temetkezésekből kinyert információkat csak szándékolt forrásnak tekinthetjük, melyek így csak óvatosan használhatók fel a fegyveres réteg vagy a társadalmi kérdések vizsgálatára (vö. HÁRKÉ, Heinrich 1997 119–127.), s erre jelen munkában nem is vállalkoztunk.

⁵³ A vizsgált sírokon kívül a Duna–Tisza közéről még további mintegy ezer sír került eddig feltárássra, azonban ezekről leletszintű információ nem állt rendelkezésre: egy részük olyan régi, publikálatlan anyag, amelyet csak utalásból ismerünk, de anyaguk az idők folyamán elkallódott vagy azonosíthatatlanul összekeveredett, más részük olyan nagyobb temető, amelynek adatfelvételére nem nyílt lehetőség. Az általam elvégzett kutatásról, a lelőhelyek feldolgozottságáról és módszeréről lásd BALOGH Csilla 2016b 15–20.

⁵⁴ Az elmúlt időszakban két új kora avar kori fegyveres férfisír került elő: Dunavecse–Kovacsos-dűlő 701. objektum (LANTOS Andrea 2015) és Szalkszentmárton. A Duna–Tisza közti többi kardot lásd BALOGH Csilla 2016b 27. táblázat.

⁵⁵ BALOGH Csilla 2016b 28. táblázat

⁵⁶ A tegezek összefoglaló táblázatát lásd BALOGH Csilla 2016b 30. táblázat.

lándzsa-íj-nyíl arzenált jelentett – szemben a Dunántúl, elsősorban a Kelet-Dunántúl fegyveres leletegyütteseiben megmutatkozó germán fegyverösszetétellel (kard-lándzsa-pajzs-sax-nyíl).⁵⁷

A legjellemzőbb fegyver a Duna-Tisza közti anyagban a kard, mely legtöbbször íjjal és nyilakkal együtt volt a sírokban. A kardos férfiakat kivétel nélkül ló nélkül temették el.

Éles különbség jelentkezik a fémszerelések kardok és a szerelék nélküliek fegyverkombinációjában. A fémszerelék nélküliek esetében elhanyagolható azon esetek száma, amikor más fegyver kíséri, ezzel szemben a fémszereléses kardoknál az a ritka, ha nincs egy, vagy akár többféle kísérőfegyver.⁵⁸ A 22 P-alakú függesztő füles kard közül 14 kísérőleletéről van információnk, s ezek között 11 mellett volt kísérőfegyver, méghozzá hétnél csak íj és 2-7 nyílcsúcs, és még további négy-nél ezek hosszú késekkel is kiegészültek. Az a négy sír, ahol kard-íj-nyíl-hosszúkések kombináció jelent meg, mind a Duna mellett helyezkedik el, közülük három Kunpeszéren került elő (8., 9. és 27. sír). Ezeknél csontlemezek nélküli tegezeket találunk.

A hármassívű függesztő füles kardok (14) közül nyolcnál ismerjük valamennyire a leletösszefüggéseket. Ötnél az íj mellett lévő nyílhegyek (4-25) fém-, illetve faragott csontlemezes tegezekben voltak, további két sírnál ezek a fegyver-együttesek még hosszú

késekkel is kiegészültek. A P-füles kardok legkésőbbi variációjának tekinthető, D-füles kardok mindegyike (4) – a gátéri szórványt leszámítva – íjjal és nyilakkal együtt került elő.

Lándzsa-íj-nyíl kombinációt találunk a gátéri temető két lovas sírjában (193. és 239. sír). A tiszavárkonyi (51. és 54. sírok)⁵⁹ és a csengele-feketehalomi 93. lósírokban⁶⁰ a lándzsa a főfegyver, kísérőfegyverek nélkül. Ezek a temetkezések mind a Tisza mentén helyezkednek el. A lándzsák, mint a lófelszereléshez tartozó mellékletek, gyakoriak az áldozati leletegyüttesekben is, két eset kivételével ezekben kizárólagos fegyverek.

A halotti áldozati-együttesek közül a szeghegyi (Lovćenac, RS)⁶¹ és a bácsújfalusi (Selenča, RS)⁶² komplex és egyedi fegyverkombinációkat tartalmazott. A szeghegyi nő-gyermek kettőssírból, utólag beásott halotti áldozatként kard töredékei, lándzsa és fokosbalta került elő. A gátéri 193. lovas sír mellett ez példa a kard-lándzsa együttes előfordulására. A bácsújfalusi leletben törzspáncél és sisak, fokosbalta, lándzsa és ezüst szereléses hosszúkések voltak. Mindkét fegyverkombináció inkább a Kelet-Dunántúllal mutat rokonságot.⁶³

Az íj-nyíl együttes előfordulása szórványosan mindenhol megtalálható a vizsgált területen, ezekhez a Tisza menti temetőkben néha csontlemezes tegez is járul. Viszont a szintén itt feltűnő, a penge felé elhajló marcolatú hosszúkések (Szeged-Fehértó A és Jászapáti⁶⁴) minden esetben magányosan lévő fegyverek.

A Duna-Tisza köze kora avar kori temetkezéseiben a fegyverek sírbéli helyzete meg egyezik viseleti helyükkel, vagy használati módjukkal hozható kapcsolatba: a kardok minden esetben a baloldalon, viseleti helyzetüknek megfelelően kerültek a sírba, a tegezket gyakran leoldva, a jobb oldalra vagy a mellkasra helyezték, a hosszú kések az övre függesztve vagy a derékövbe dugva kerültek eltemetésre. Kivételt képeznek az íjak, mert

⁵⁷ A germán és az avar fegyverösszetétel közötti különbség jól érzékelhető a Kölked-Feketekapu A temetőben, ahol van két olyan férfisír, melyek teljesen elkülönülnek a temető germán fegyverkombinációval rendelkező többi részétől, s ez a közösségben „idegen” voltakra utal. A 21. és a 107. sírokban nyugvó férfiakat avar-fegyverzetük (kard-íj-nyíl, vö. KISS, Attila 1996 Taf. 21-22., Taf. 34-35.) a Duna-Tisza köze gazdagabb fegyveres temetkezéseihez kapcsolja. A 21. sír faragott tegezcsontjaival megegyeznek a petőfiszállási vezéri sírból származók, a 107. sír madaras tegez-torkolatlemez párját a Szeged-Fehértó B 5. sírből ismerjük; ebben a sírban a kard P-alakú füle a zsámboki 1. sírből származó kard függesztő fülével azonos, a kunpeszérei és csepeli kardfülek préselt kivitelű másolata. A Kelet-Dunántúl többi hasonló jellegű temetőjéből, mint Zamárdi-Rétiföldek, Csákrény-Orondpuszta vagy Szekszárd-Bogyiszlói út a többségtől ennyire egyértelműen eltérő fegyverösszetételű sírokat nem tudok kiemelni, részben a nagyarányú bolygatottság miatt, részben pedig azért, mert e szempontból szükséges lenne e temetők részletes elemzése, mely azonban nem tárgya jelen dolgozatnak.

⁵⁸ Vö. BALOGH Csilla 2016b 27. táblázat.

⁵⁹ KISS Attila 1963 155.

⁶⁰ TÖRÖK, Gyula 1995 Pl. 5.

⁶¹ SOMOGYI, Péter 2002

⁶² CSALLÁNY Dezső 1953

⁶³ Vö. CSIKY Gergő 2009 242.

⁶⁴ MADARAS, László 1994

azokat kivétel nélkül a koporsóra vagy a halottra helyezték, felajzott állapotban.

A fegyveres sírok elemzése során sikerült a Duna-Tisza közén a kora avar kori fegyveres sírok között két markánsan megkülönböztethető csoportot felfedezni, melyek kronológiailag és területi elhelyezkedésüket tekintve is részben eltérőek.

Az 1. csoportba tartozó temetkezésekben P/D-füles kardok,⁶⁵ keskeny nádlevél alakú lándzsák,⁶⁶ az ívelt peremveretes csontlemezekkel díszített tegezek legkorábbi típusai⁶⁷ tartoznak és a felül egyenesen záródó keskeny íjkarok (BALOGH Csilla 2016b: I/1 típus),⁶⁸ melyeket a keleti íjkatás hun-típusként nevez meg.⁶⁹ E fegyveres sírokra Martynovkastílusú és sima kerek veretek, T-alakú, áttört téglalap alakú veretek, préselt álcatok és préselt maszkos veretek jellemzőek, ugyanakkor hiányoznak e leletegyüttesekből a rozetta alakú tegezöv-veretek (5. kép). Az e csoportba sorolható temetkezések a Duna-Tisza köze fegyveres sírjai között a kora avar kor folyamán végig megtalálhatók a vezéri szállásterület körül.

A 2. csoportban, mely csak később, a 7. század közepső harmadától keltezhető, keskeny csontlécekkal díszített tegezek és a csontlemez díszek nélküli, akasztóhurkokkal rögzített tegeztípusok fordulnak elő,⁷⁰ melyeket általában rozettákkal díszített öveken viselték. Ezek mellett megjelentek az első tegez-kiegészítők (faragott téglalap és szíjvég formájú lemezek)⁷¹ és jellegzetes kísérőleleteik az egyenesre fűrészelt peremű bogozók. Az íj-applikációk enyhe ívben záródnak (BALOGH Csilla 2016b: I/4 típus), melyeket avar-típusként nevez a keleti szakirodalom (6. kép). Ugyanakkor a szálfegyverek nem, hanem elsősorban az íj-tegez-nyílcsúcs fegyverkombinációk az uralkodók.

Erre a fegyveres csoportra jellemző, hogy velük együtt megjelenik néhány olyan további tárgytypus legkorábbi példánya, melyeknek nincs előzménye a Kárpát-medence

korábbi avar kori anyagában. Ilyenek a varkocsszorítók (Kunpeszér 30/A, Dabas-Paphegy),⁷² a propeller alakú, szimmetrikus övveretek (Kunpeszér 3. sír). Ide sorolhatók a csont tömlővégek,⁷³ az egyedi csonttárgyak többsége, mint a csont íjas-tűzgyújtó, csontcsipesz, csonttű,⁷⁴ a körte alakú ostor- vagy korbácsvégek,⁷⁵ a szaluk, a női sírokban a Mezőszilas-típusú csüngők,⁷⁶ tovább a csücskös, bütykös és tüskés edények, a kézzel formált agyagkulacsok,⁷⁷ a sima tükrök,⁷⁸ s ide tartoznak a legkorábbi érempótló lemezek⁷⁹ is. Ez a nagyszámú, a korábbi avar kori anyagban előzmény nélkül felbukkanó, nagyrészt egy tömbben, a Közép-Tisza-vidéken megjelenő új leletkör a 7. század második negyedében kisebb ideérkező közösség/közösségek régészeti hagyatékeként értelmezhető. Temetkezési szokásaik azonosak az időben korábbi sírokkal, így feltehetően hasonló kulturális környezetből érkeztek.

A felsorolt új lelettípusok megtalálhatók az egész eurázsiai sztyeppen, azonban csak egyetlen terület van, ahol valamennyit koncentráltan felfedezhetjük, ez pedig a mai Kazahsztán területén, a Szir Darja mentén, a Amur Darja torkolatvidékén lévő, kurgán-temetőiről ismert Dzhetyszar-kultúra.⁸⁰ Bár további részletes régészeti és történeti vizsgálódást is igényel, de talán nem lehet csak véletlen egybeesés, hogy a Kárpát-medence avar kori anyagában pont akörül tűntek fel koncentráltan ezek a közép-ázsiai területekkel kapcsolatba hozható tárgyak, amikor a kínaiaknak sikerül felszámolniuk az I. türk kaganátust.

A Közép-Tisza-vidéken megtelepedő új keleti, Közép-Ázsiából érkező bevándorlók közé tartozhatott archaikus temetkezési rítusa, csontléces tegeze, rozettás tegezöve alapján, sőt talán az egyik kisebb hatalmú vezetőjük volt a Csengele-Jójárton eltemetett vezér,

⁶⁵ BALOGH Csilla 2016b 275–276.

⁶⁶ BALOGH Csilla 2016b 284–286.

⁶⁷ BALOGH Csilla 2016b 299–303.

⁶⁸ BALOGH Csilla 2016b 291., 303.

⁶⁹ KRUGLOV, Jevgenij Valentinovics 2005

⁷⁰ BALOGH Csilla 2016b 303–306., 309–312.

⁷¹ BALOGH Csilla 2016b 301–302.

⁷² BALOGH Csilla 2016b 164–166.

⁷³ Átfogó elemzésüket lásd BALOGH Csilla 2016c.

⁷⁴ BALOGH Csilla 2014

⁷⁵ Áttekintésüket lásd GARAM Éva 1998

⁷⁶ BALOGH, Csilla 2012

⁷⁷ Átfogóan VIDA, Tivadar 1992; részletesen csak a Duna-Tisza közti darabokról lásd BALOGH Csilla 2016b 67–68.

⁷⁸ BALOGH Csilla 2016b 245–248.

⁷⁹ BALOGH Csilla 2016b 323–326.

⁸⁰ LEVINA, Mihajlovna 1994

akinek lószerszámát és lándzsáját sírjától 22 m-re rejtették el kis gödörben, halotti áldozatul. Ezüst szerelések hármassívvű függeszű füles kardját talán már itt kaphatta.

A KÖZÉP AVAR KORI ELIT ÉS A DUNA-TISZA KÖZI FEGYVERES RÉTEG

Gazdag temetők a kora avar vezéri szállásterületen

A közép avar kori vezéri sírok pannóniai elhelyezkedésére alapozva a kutatók többsége oda körvonalazta az új hatalmi központot.⁸¹ Kiss Attila elsősorban a kiskőrös-vágóhídi temető alapján gondolta, hogy a közép avar korban is inkább a Duna-Tisza köze felső harmadában volt a kagáni központ. Úgy vélte, hogy az új bevándorlókat, a Dunapentele-Tótipusztá-Igar-kör vezéreit a kagán a Duna túloldalán, a saját orduja közelében telepítette le.⁸² A régészeti anyag egyértelműen azt mutatja, hogy a Duna-Tisza köze északi része a közép avar korban és végig, az avar kor végéig, az Avar Kaganátus más területeinél gazdagabb közösségek szállása volt, még ha e lelőhelyek gazdagsága, az elit reprezentációja nem is vethető össze a korai, aranyban gazdag elitével.

A közép avar kori temetkezéseknél a kora avar rítus egyes elemei változatlanul éltek tovább (magányos gazdag sírok és gazdagabb kis sírszámú temetők, a lovastemetkezések szinte teljes hiánya, az áldozati állatok és ételmellékletek hiánya), ami azt sugallja, hogy alapvetően a kora avar kori közösségek továbbélésével számolhatunk.

A régészeti leletanyagban megvizsgáltam, hogy jelentkezik-e valahol a területen olyan jellegű leletkoncentráció, mely a kora avar hatalmi központ továbbélésére utalhat. Az aranytárgyak és a (nemesfém-szerelések) fegyverek előfordulását illetően négy temető emelkedik ki a sorból: Kiskőrös-Vágóhídi dúlő, Kunszállás-Fülöpjakab, Budapest-Tihany tér és Budapest-Rákos.⁸³ Közülük még rablottsága ellenére is a kiskőrösi a leggazdagabb.

A gazdag temetőkön kívül gazdag magányos sírok is ismertek e területről, melyek elsősorban a Szeged-Kecskemét vonalon helyezkednek el. A leleteik között aranyos keresztvasú szablyák (Kecskemét-Miklóstelep, Ballószög, Petőfiszállás stb.), arany vagy aranyozott, téglalap alakú fedlappos varkocsszorítók (Kunszállás-Fülöpjakab 32. sír,⁸⁴ Tiszakécske-Öbölg 1. és A sír,⁸⁵ Kiskunfélegyháza-Pákapuszt A 1. és 3. sír⁸⁶ stb.), üvegbetétes lemezes övgarnitúrák (Szeged-Átokháza⁸⁷ és Szeged-Fehértő B 29. sír⁸⁸) találhatóak. A többnyire ezüstműből lévő, korongtalpon álló kelyhek, valamint a veresmarti és az átokházi leletgyűttesekben feltűnő ivókürtök a kora avar elit reprezentációs hagyományára vezethetők vissza. Erre a csoportra különösen jellemző a szablya-íj-nyílcsúcs (1-4) fegyverkombináció.

A Budapest környéki és az Alsó-Tisza-vidék tágabb környékére eső gazdagabb közép avar kori lelőhelyeken nem jellemző az aranyékszerekben gazdag nők jelenléte, ahogyan az a Duna-Tisza köze kora avar leletanyagában is megfigyelhető. Ilyen értelemben is ez a két csoport némileg a korai vezérek reprezentációs hagyományának folytatója.

Más a helyzet a vágóhídi temetővel, ahol még a nagyarányú bolygatottság ellenére is nagyon gazdag, bizánci eredetű ékszerekkel és aranyhímzéses ruhában eltemetett nők (is) voltak. A reprezentációjuk jellege – kvalitásos, drágakővel kombinált arany ékszerek – sokkal jobban hasonlít az Ozora-Tótipusztakör női temetkezéseiben megfigyeltre, mint amennyire különbözik attól. A legszembeötlőbb eltérés azoktól a lószerszámok és lovastemetkezés hiánya. E tekintetben ez a gazdag közösség is a Duna-Tisza közeli kora avar hagyományok folytatója.

Annak ellenére, hogy a közép avar kori sírok aranybősége és a presztízstárgyak változatosságát messze elmarad a gazdag kora avar fegyveres férfisírokétól, összevetve a Kárpát-medence más régióival, a Duna-Ti-

⁸¹ GARAM Éva 1976 134.; BÓNA István 1971 247-248.; 1984 325.

⁸² KISS, Attila 1988 81.

⁸³ NAGY, Margit 1998 69-78.

⁸⁴ LEZSÁK Gabriella 2008 45. 32: 1-2.

⁸⁵ GARAM, Éva 1991 1. kép 1-2., 7. kép 1-2.

⁸⁶ BALOGH Csilla 2018 137. tábla 2., 139. tábla 7-8.

⁸⁷ CSALLÁNY Dezső 1948

⁸⁸ MADARAS, László 1995 Pl. 5.

sza köze északi fele még mindig a korszak aranyleletekben leggazdagabbnak mondható része (6. kép).

*Fegyveresek a Duna–Tisza közén
a közép avar korban*

A közép avar idősziakra tehető leletanyagban a fegyverek számának csökkenése figyelhető meg az egész Avar Kaganátusban; a vágófegyverek esetében ez a tendencia állandósult, az avar kor végére már csak igen ritka fegyver lett a kard és a szablya is. A közép avar leletegyüttesek közül a gazdagabbakban még jelen vannak a fémszereléses díszfegyverek, s ezeket még rendszerint íj–nyíl kíséri. Változás figyelhető meg az íjak sírbéli helyzetében: felajzatlanul a halott kézfejéhez kerültek, és ekkor szórványosan felbukkan az összetört íj sírba helyezése. A 7. század második felében már biztosan nem a sírba helyezett nyílhegyek száma jelölte a társadalmi hierarchia magasabb csoportjaihoz való tartozást, hiszen a leggazdagabb férfi sírokba is csak 3–4 nyilat tettek, hanem önmagában a nyílhegy sírba tétele. Megváltozik a fegyverek összetétele, a lándzsák gyakorlatilag teljesen eltűntek, döfőlándzsákat csak a Duna–Tisza köze északnyugati szegletében találhatunk.

Ennél sokkal érdekesebb jelenség, hogy a 7. század közepe után induló Duna–Tisza közti temetők között néhányban az íjak és a tegezek különösen nagy koncentrációja jelentkezik: kiemelkedik e szempontból a Szeged–Fehértó B., a Topolya–Bánkert, Vágóhíd (Bačka Topola, Bankert Klanica, RS),⁸⁹ a Gombos (Bogojevo, RS)⁹⁰ és a Jászapáti–Nagyállási úti temetők. Ezekben sajátos íjlemez, az ún. középszéles íjkarok fordulnak elő,⁹¹ miközben a Duna–Tisza köze többi közép avar kori íjlelete a kora avar korban meglévő keskeny típusok képviselője, amiket a 7. század legvégén a széles íjkar-típus vált majd fel. Ezek mellett az ívelt peremveretes csontlemezekkel

díszített tegezek nagyobb arányú előfordulása figyelhető meg. A csontlemezek formában ugyan hasonlítanak a korai időszak hasonló darabjaihoz, azonban díszítésük, melynek vezérmotívuma a hosszan elnyúló inda, egy lényeges különbség. Szintén ezekre a lelőhelyekre jellemző a tegezek tartozékaként azonosítható csont akasztóhorgok és állatfej alakú faragványok megjelenése. A leginkább ezekben az eltérő típusú és jellegű íjászfelszereléssel jellemzett temetőkben találkozunk a Duna–Tisza közén a kő- vagy üvegbetétes összetett hátveretes övekkel, a téglalap alakú fedlappos varkocsszorítókkal. Viszont e temetők anyagából gyakorlatilag hiányzik a korszak vezérlelete, a szablya (7. kép).

E temetők ezen új típusú fegyverekkel, új típusú díszítésekkel jellemzett, viszonylag szűk körű sírjai egy rövid időintervallumra, a 7. század harmadik negyedére keltezhetők. Egy-egy temetőn belüli koncentrált előfordulásuk arra enged következtetni, hogy a 7. század második negyedében megfigyelthez hasonlóan, ebben az esetben is a Kárpát-medencén kívülről érkező kisebb fegyveres, kifejezetten íjas közösségek ideérkezésére gondoljunk.

Az elmondottak alapján a kora és a közép avar kori hatalmi központ és a közelében ismertté vált fegyveres temetkezések kapcsolataról két lényeges megállapítást tehetünk. Az egyik, hogy mindkét korszakban a hatalmi központot közvetlenül körbeveszik azok a lelőhelyek, melyeket a fegyveres réteg temetkezéseinek tarthatunk. A másik pedig, hogy a régészeti anyag alapján a 7. század második és harmadik negyedében is körvonalazódik egy olyan nem túl nagy létszámú fegyveres csoport jelenléte, akik szinte kizárólag íjjal és nyíllal (tegezzel) vannak felfegyverkezve, és a Kárpát-medencén kívülről érkeztek. A kora avar korban egy szűk területen telepedtek le, a közép avar idősziakban pedig egymástól távol, elszigetelt közösségeknek látszanak. A kora avar koriak esetében a velük érkező új tárgytípusok analógiái alapján Közép-Ázsiából érkezőkre gondolunk.

Bár manapság „nem divatos”, sőt általában erős kritikával illetett az a szemlélet, mely a fentiekben körvonalazott új jelenségeket, tárgytípusokat nemcsak kívülről ér-

⁸⁹ BALOGH Csilla 2013

⁹⁰ CZIRÁKI Gyula 1899; 1900; POGÁNY Jenő 1908

⁹¹ Ezek az íjcsontok 28–31 mm szélességűek; már nem sorolhatók a keskenykarú íjak közé, de még nem is tartoznak a késő avar korra jellemző, széles íjkarok sorába. Az íjkar-típusra elsőként Madaras László figyelt fel (MADARAS László 1981 39).

kezett impulzusként vagy kulturális hatás-ként, illetve az anyagi kultúra ilyen mérvű változását nemcsak kulturális átalakulásként magyarázza, de úgy vélem, hogy nem szabad mindeközben elfeledkezni arról, hogy az Avar Kaganátus mégiscsak egy sztyeppei mintákra épülő, nomád struktúrájú politikai alakulat volt; márpedig a nomád birodalmaknál az újabb és újabb népességek befogadása, sőt bizonyos értelemben a kulturális integrálása is általános „gyakorlatnak” számított, a nomád birodalmi „működés” sajátja, mondhatni elkerülhetetlen velejárója volt. Ugyan írott források nem szólnak a 7. század második negyedében az Avar Kaganátusba bevándorlókról, s a 7. század harmadik negyedében is csak a Kuber-féle „bevándorlásra” van írásos adat, mindez nem jelenti azt, hogy egyéb népmozgások, akár az Avar Kaganátus Kárpát-medencén kívüli érdekszférájából vagy még távolabbi, az avarokkal a legkülönbözőbb kapcsolatokat ápoló régiókból nem lehetett kisebb-nagyobb mértékű migráció. Az is egy mérlegelendő szempont, hogy akár tudatos „betelepítésről” is lehet szó, s ez máris magyarázatot adna arra, hogy miért nem említik korabeli források.

Az Avar Kaganátus struktúrájáról és társadalmi hierarchiájáról az írott források alapján nem tudunk képet alkotni. A régészeti anyagból azonban a fentebbiek alapján azt a következtetést vontam le, hogy a hatalom biztosítása, megerősítése céljából időről időre fegyveres utánpótlásra volt szükség, amit keletről, elsősorban íjas harcmódban jártas fegyveres közösségek biztosítottak. Azt, hogy a nomád birodalmi struktúrában ez bevett gyakorlat lehetett, azt az alábbiakban három példával mutatom be.

Az egyik példa térben ugyan távoli, de időben az avarokhoz közeli: A topák vagy török elnevezéssel tabgacsként ismert sztyeppei eredetű állam katonai szervezetében találunk erre példát. Az északi Xhiungnu (szienpi) törzsek közül a topák 386-ban alapítottak dinasztiát Észak Vej néven és fokozatosan egész Észak-Kínát a hatalmuk alá vonták. A megalakulása pillanatában nyugati és keleti ágra kettészakadó mongol-török eredetű uralkodó rétege fokozatosan elkínaiasodott, olyannyira hogy az uralkodó réteg még a di-

nasztiája nevét is kínai névre, Wei-re cserélte (ezért Topa-Wei-ként is ismert a szakirodalomban). A dinasztia 556-ig uralkodott, és mint kínai dinasztiáról hivatalos történeti mű is készült Vej-su néven a 6. században. Ennek köszönhető, hogy a birodalom szervezeti felépítéséről és működéséről is gazdag adatsor áll rendelkezésünkre. Ebből értesülünk arról, hogy az elkínaiasodással párhuzamosan az uralkodó réteg rákényszerült arra, hogy a sztyeppéről biztosítson rendszeresen harci utánpótlást, s ezeket a katonai szolgálatot is teljesítő elit csapatokat és családjaikat védőgyűrű szerűen a birodalom központja, előbb Luoyang (493–534), majd pedig Changan (534–535) körüli területekre telepítették.⁹² Ez mellel elég jó párhuzam az avar hatalmi központ és a fegyveres réteg territoriális viszonyára is.

A másik két példát a magyar történelemből idézem arra vonatkozóan, hogy a magyarok sztyeppei népekkel való kapcsolata katonai utánpótlás szerzése céljából még a honfoglalás után is folytatódott, sőt tendenciaszerűvé vált.

A katonai utánpótlás egyik forrása Volgai Bulgária területe volt. Al-Mas'ūdī, arab utazó és történetíró a 934. évi eseményekről szólva a Kaukázusból (kazárokból, derbendből, alánokból és máshonnan) Magyarországra érkezett muszlim harcosokról tudósít.⁹³ Talán ezt látszik igazolni Anonymus azon jelentése is, amely szerint *Bulár földjéről* (*de terra Bular*), vagyis a Volgai Bulgáriából Taksony fejedelem idejében (956–970) nagyszámú muszlim (*Hismahelite*) érkezett Pannóniába. Anonymus ezen jelentését általában hitelesként fogadják el.⁹⁴

Végül az utolsó példa már a 12. századba visz minket: II. Géza uralkodása alatt három évig, 1150–1153 között Magyarországon élt Abu Hamid al-Garnáti andalúziai arab utazó. Az ő útleírásából tudjuk, hogy amikor a szlávok országába készült visszatérni, II. Géza egy követet adva hozzá azzal bízta meg

⁹² WOLFRAM, Eberhard 1949 199–200.

⁹³ Al-Mas'ūdī *Murūj* II, 61.; MARQUART, Josef 1903 61.; CZEGLÉDY Károly 2002 99.; GYÖRFFY György 1958 65.

⁹⁴ GYÖRFFY György 1948 13., 59–61.; SRH I, 114. 5. jegyzet; CZEGLÉDY Károly 1970 254–255.; SZÜCS Jenő 2008 1401.; KRISTÓ Gyula 1983 316–317.

öt: „A király azt mondta: ... én pedig elküldök veled egy küldöttet, aki majd összegyűjt nekünk olyan muszlimokat és törököket, akik szegények és gyengék ugyan, de kitűnőek a nyilazásban.”⁹⁵

ÖSSZEFOGLALÁS

Az Avar Kaganátus hatalmi központjának helyéről nem szólnak korabeli források, a frank krónikák késő avar *hringre* vonatkozó adatainak értelmezése máig nem egyértelmű. Így egyelőre nem marad más számunkra, mint a régészeti emlékeanyag „vallatásával” a lehető legtöbb információt számba venni. A dolgozatban arra tettem kísérletet, hogy a régészeti anyag alapján a Duna–Tisza köze középső harmadába, északi felébe lokalizálható kora avar hatalmi központ közép avar kori (vagyis a 7. század végéig) továbbélését indirekt úton, a fegyveres réteg temetkezéseinek vizsgálata és elsősorban a lelőhelyek földrajzi elhelyezkedése és természetesen a hatalmi központhoz viszonyított helyzete alapján közelítem meg. A Duna–Tisza köze kora avar kori presztízstárgyainak számbavételével, és azok belső időrendje figyelembevételével a kora avar kori hatalmi központ kialakulásának egy lehetséges „forgatókönyvét” mutattam be.

Véleményem szerint a Duna–Tisza köze északi felében már a 7. század első harmadában jellemző volt a presztízsjavak egyfajta koncentrációja, ami legalábbis a terület kiemelt státuszára utal. A bócsai vezér, a társadalmi hierarchiában alatta lévő, aranyszerezékes kardos keceli és petőfiszállási vezérekkel, s a dányi préselt arany pont-vonal mintás álcsatokat birtokló előkelővel bizonyosan a hatalmi elit tagja volt. Ezüst háromkaréjos függesztő füles kardja alapján a szalkszentmártoni, a tiszavárkony–hugyinparti (39. és 84. sír), a tiszalpár–újfalui fegyveres vezetők, valamint a legkorábbi ezüst P-füles kardok tulajdonosai (pl. Fajsz–Garadomb C., Péterréve 28., Kishegy 70. és Kunpeszér 8., 9. és 30/A sírok) elsősorban a stratégiai fontos területek felügyeletének ellátásával biztosították a Duna–Tisza közén a kagáni hatalom érvényesülését. Az egyszerűbb fegyveres szolgálatot teljesítő

középréteg fegyverei között nádlevél alakú lándzsák, ívelt peremveretes tegezék és felül egyenesen záródó, keskeny íjkar-applikációk fordulnak elő.

A 7. század középső harmadában különösen a kunbábonyi 1. sírra jellemző hatalmi reprezentáció, de a többi vezéri sír (Maglód, Nagykőrös, Kecskemét–Sallai út, Kiskunfélegyháza–Pákapuszt) is arra mutat, hogy ekkor már biztosan számolhatunk azzal, hogy a kagáni központ valahol e gazdag vezérek szállásterületén belül volt. Ezen időszak fegyveres temetkezései ezt a vezéri szállásterületet ölelik körbe. A fegyveres réteg vezetőinek rangjáról arany és ezüst P/D-füles kardjaik és bizánci mintakincsű, illetve az ún. álcsatos-körbe tartozó gömbsorkeretes verebekkel díszített öveik árulkodnak.

A középréteg korábbi időszakban jellemző fegyvertípusai mellett azonban ebben az időszakban, a Közép-Tisza-vidéken egy zárt tömbben olyan lelőhelyek sorakoznak, melyekben markánsan eltérő fegyvertípusok tűnnek fel: keskeny csontlécekkel díszített tegezék és a csontlemez díszek nélküli, akasztóhurkokkal rögzített zsáktegezék, s ezekhez tartozó, rozettákkal díszített tegezövek, faragott téglalap és szíjvég formájú csont tegez-kiegészítők, egyenesre fűrészelt peremű bogozók, enyhe ívben záródó keskeny íjkar applikációk. Ezek mellett azonban szálfegyverek csak ritkán fordulnak elő. A fegyverekkel együtt egyéb új tárgytypusok is megjelennek (varkocsszorítók, propeller alakú, szimmetrikus övveretek, csont tömlővégek, egyedi csonttárgyak, csont ostor- vagy korbácsvégek, szaluk, Mezőszilas-típusú csüngők, csücskös, bütykös és tuskés edények, kézzel formált agyagkulacsok, sima tükrök, érempótló lemezek), melyek Közép-Ázsiába vezetnek. A Közép-Tisza-vidéken megjelenő új leletkör a 7. század második negyedében ideérkező kisebb közösség/közösségek régészeti hagyatékaiként értelmezhető.

Hasonló helyzettel találkoztunk a közép avar korban is: a Duna–Tisza közi gazdag temetkezések (magányos sírok és kisebb családi sírcsoportok) ugyan egyenletlenül szóródnak a Duna–Tisza köze északi felében, de a korszak fegyveres temetkezései tágabb környekükön helyezkednek el. A fegyveres sírok

⁹⁵ Abu Hámíd al-Garnáti 1985

döntő többsége azonban ebben az időszakban négy temetőből származik (Jászapáti–Nagyállási út, Szeged–Fehértó B, Topolya–Bánkert és Gombos). Elsősorban ezekben és a Duna–Tisza köze keleti, Tisza menti sávjában lévő temetőkben sajátos, középszéles íj applikációk és elnyúló indával díszített, ívelt peremveretes tegezok, állatfej alakú tegez-kiegészítők és csonthorgok jellemzők. Időben ezek a temetkezések rövid időszakot ölelnek fel, a 7. század harmadik negyedéből származnak. Egyéb belső impulzusok híján úgy vélem, hogy ebben az időszakban is az a legvalószínűbb, hogy az Avar Kaganátuson kívül eső területekről fegyveres szolgálatot ellátó kisebb közösségek érkeztek, akik a Tisza mentén, egymástól távolabb telepedtek meg.

További munkahipotézisként felvetettem, hogy a 7. század második és harmadik ne-

gyedében ideérkező kisebb, elsősorban íjas fegyveres közösségekre a kagáni hatalomnak volt szüksége a fegyveres „potenciál” felfrissítése céljából. Kérdés persze, hogy miért vált szükségessé az avar hatalom számára a fegyveres réteg felfrissítése. Kézenfekvő magyarázatnak tűnik a kagáni hatalom meggyengülése, belviszály stb., azonban a fent idézett tabgacs példa alapján az is elképzelhető, hogy a letelepedett életmód, a katonai külpolitika defenzív volta okozta azt a mentalitásváltást, ami szükségessé tette a katonai réteg „vérfrissítését”.

Úgy vélem, hogy a bemutatottak indirekt módon újabb érvet szolgáltatnak amellett, hogy a közép avar korban is a kora avar kori hatalmi központ területére, a Duna–Tisza köze északi részére lokalizálhatjuk a Kaganátus hatalmi központját.

FORRÁS

Al-Mas‘ūdi *Murūj*

Murūj al-dhahab wa ma‘ādin al-jawhar I–IX. Ed.: Meynard de Barbier – Courteille, de Pavet. 1861–1877. Paris

Abu-Hámíd al-Garnáti utazása

1985 Bolsakov, O. Georgijevics – Mongajt, A. Lvovics: Abu-Hámíd al-Garnáti utazása Kelet- és Közép Európában 1131–1153. Ford. Iványi Tamás. 1985. Budapest

SRH I Szentpétery, Emericius: *Scriptores rerum Hungaricarum* I–II. 1937–1938. Budapestini

IRODALOM

ANTONIĆ, B. Mikić

2012 Nekropola iz perioda Avarske Dominacije. Lokalizacija Pionirska ulica u Beču. Gradski Muzej Beču Glavna 25. Beču

BALOGH Csilla

2002 Régészeti adatok Bács-Kiskun megye területének kora avar kori történetéhez. Előmunkálatok a Duna–Tisza köze avar kori betelepülésének kérdéseiről. – Archäologische Angaben zur frühawarenzeitlichen Geschichte des Komitates Bács-Kiskun. Vorarbeiten zu den Problemen der Besiedlung des Donau–Theiß–Zwischenstromlandes in der Frühawarenzeit. A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve – Studia Archaeologica VIII, 291–340. Szeged

- 2004 Martinovka-típusú övgarnitúra Kecelről. A Kárpát-medencei maszkos veretek tipokronológiája. – Gürtelgarnitur des Typs Martinovka von Kecel. Die Typochronologie der Maskenbeschläge des Karpatenbeckens. A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve – Studia Archaeologica X, 241–303. Szeged
- 2010 A Felgyő, Ürmös-tanyai avar kori temető. – Avar age Cemetery in Felgyő, Ürmös-tanya. In: Balogh Csilla – P. Fischl Klára: Felgyő, Ürmös-tanya. Bronzkori és avar kori leletek László Gyula felgyői ásatásának anyagából. A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve – Monumenta Archaeologica 1, 185–381. Szeged
- 2012 A Mezőszilas type pendant from Grave 14 of the Mélykút-Sánc-dűlő cemetery. In (szerk. Vida Tivadar): Thesaurus Avarorum. Ünnepi kötet Garam Éva 70. születésnapjára. – Archaeological Studies in Honour of Éva Garam. 269–287. Budapest
- 2013 A Duna-Tisza köze avar kori betelepülésének problémái. Doktori disszertáció. Budapest
- 2016a „Aranypillangók” – Adatok az avar kori halotti szemfedők és koporsók díszítéséhez. – “Golden butterflies” – Contributions to the ornaments of the Avar-age shrouds and coffins. In (szerk. Csécs Teréz – Takács Miklós): Beatus homo qui invenit sapientiam. Ünnepi kötet Tomka Péter 75. születésnapjára. 45–70. Győr
- 2016b Régészeti adatok a Duna-Tisza közti avarok történetéhez. – The history of the Avars in the Danube-Tisza interfluvium as reflected in the archaeological record. Studia ad Archaeologiam Pazmaniensia – A Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar Régészeti Tanszék kiadványai – Archaeological Studies of PPCU Department of Archaeology 6. Budapest
- 2016c Az avar kori tömlővégek. – Avar Mouthpieces of Hoses. A Kuny Domokos Múzeum Közleményei 22, 193–216. Tata
- 2018 Avar kori temetők Bács-Kiskun megyében 1. – Avar Cemeteries in Bács-Kiskun County 1. Archaeologia Cumanica 4. Kecskemét
- BALOGH Csilla – KÖHEGYI Mihály
- 2001 Fajsz környéki avar kori temetők II. Kora avar kori sírok Fajsz-Garadombon. – Awarenzeitliche Gräberfelder in der Umgebung von Fajsz. Frühawarenzeitliche Gräber von Fajsz-Garadomb. A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve – Studia Archaeologica VII, 333–363. Szeged
- BALOGH Csilla – WICKER Erika
- 2012 Avar nemzetségsírként Petőfiszállás határából. – Das awarenzeitliche Sippenhaupteinsgrab von Petőfiszállás. In (szerk. Vida Tivadar): Thesaurus Avarorum. Ünnepi kötet Garam Éva 70. születésnapjára. – Archaeological Studies in Honour of Éva Garam. 551–580. Budapest
- BÁRDOS, Edith – GARAM, Éva
- 2009 Das awarenzeitliche Gräberfeld in Zamárdi-Rétiföldek. Monumenta Avarorum Archaeologica 9. Budapest
- BÓNA István
- 1971 A népvándorlás kora Fejér megyében. Fejér megye története az őskortól a honfoglalásig 5. Székesfehérvár
- 1984 A népvándorlaskor és a korai középkor története Magyarországon. In (szerk. Székely György): Magyarország története I, 265–374. Budapest
- BUGARSKI, Ivan
- 2009 Некрополе из года антике и раной средњеј века на локалитету Чик. – Cemeteries from Antiquity and Early Middle Ages at Čik. Београд – Belgrad
- CSIKY Gergő
- 2009 Az avar kori szűrő- és vágófegyverek. Osztályozás – tipológia – kronológia – technológia. Doktori disszertáció. Budapest
- CZEGLÉDY Károly
- 1970 Az Árpád-kori mohamedánokról és neveikről. In: Névtudományi előadások a II. Névtudományi Konferencián: Nyelvtudományi Értekezések 70, 254–259. Budapest
- 2002 Maszúdi. In (szerk. Györffy György): A Magyarok elődeiről és a honfoglalásról. Kortársak és krónikások híradásai. Budapest
- CZIRÁKI Gyula
- 1899 A bogojevai (Bács-Bodrog m.) sírmező és földvár. Archaeologiai Értesítő 19, 268–276. Budapest
- 1900 Bogojeva (Gombos) régi emlékeiről. Archaeologiai Értesítő 20, 262–263. Budapest

CSALLÁNY Dezső

- 1939 Kora-avarkori sírleletek. – Grabfunde der Frühawarenzeit. *Folia Archaeologica* 1–2, 121–180. Budapest
- 1948 Szegedi avarkori sírleletek és hun-bolgár ivókürtök régészeti kapcsolatai. – Rapports archéologiques entre les trouvailles tombales de l'époque avare de Szeged et des cors à boire Hunno-Bulgares. *Archaeologiai Értesítő* 59–61, 350–361. Budapest
- 1953 A bácsújfalusi avarkori hamvasztásos lelet. Adatok a kuturgur-bolgárok (hunok) temetési szokásához és régészeti hagyatékához. – Trouvaille d'objets incinérés de l'époque avare á Bácsújfalu. Contributions á l'étude des rites funéraires et au legs archéologique des koutourgours bulgares (huns). *Archaeologiai Értesítő* 80, 133–141. Budapest

ERCEGOVIĆ-PAVLOVIĆ, Slavenka

- 1974 Аварски коњаничка гроб из Манделос. – La tombe de cavalier avare de Mandjelos. *Starinar* 24–25, 107–114. Novi Sad

FETTICH, Nándor

- 1926 Über die Erforschung der Völkerwanderungskunst in Ungarn. *Jahrbuch für Prähistorische und Ethnographische Kunst* 1, 265–272. Budapest

GARAM Éva

- 1976 Adatok a középvaskor és az avar fejedelmi sírok régészeti és történeti kérdéseihez. – Zu den Archäologischen und historischen Fragen der Mittleren Awarzeit und der awarischen Fürstengräber. *Folia Archaeologica* 27, 129–147. Budapest
- 1983 Über die frühawarischen Gräber von Zsámbok. *Folia Archaeologica* 34, 139–155. Budapest
- 1991 A tiszakécske-öbögi avarkori sírok. Adatok az avarkori szabályához és az egyenes, egyélű kardokhoz. – Awarzeitliche Gräber von Tiszakécske-Öbög. Angaben zu den Säbeln zu den geraden, einschneidigen Schwertern der Awarzeit. *Communicationes Archaeologicae Hungariae* 1991, 129–166. Budapest
- 1992 Die münzdatierten Gräber der Awarzeit. In (Hrsg. Daim, Falko): *Awarenforschungen I. Archaeologia Austriaca Monographien 1 – Studien zur Archäologie der Awaren* 4, 135–250. Wien
- 1998 Avar kori csont ostor vagy korbácsvégek és ostorbuzogányok. – Awarzeitliche Knochenpeitschen- oder Karbatschenenden und Peitschenkeulen. *Communicationes Archaeologicae Hungariae* 1998, 109–119. Budapest
- 2001 Funde byzantinischer Herkunft in der Awarzeit vom Ende des 6. bis zum Ende des 7. Jahrhundert. *Monumenta Avarorum Archaeologica* 5. Budapest
- 2005 Avar kori nemzetségfő sírja Maglódon. – Das awarenzeitliche Sippenhaupteingrab von Maglód. *Communicationes Archaeologicae Hungariae* 2005, 407–436. Budapest

GERE László

- 1998 Bácskai avar leletek. – Awarische Funde von Batschka (Nord-Serbien). *A Wosinszky Mór Múzeum Évkönyve* 20, 49–115. Szekszárd

GÖMÖRI János

- 1976 Karikás markolatú vaskard Sopronból. *Soproni Szemle* 30, 143–150. Sopron

GUBITZA Kálmán

- 1907 A kishegyesei régibb középkori temető. *Archaeologiai Értesítő* 27, 346–363. Budapest

GYÖRFFY György

- 1948 Krónikáink és a magyar őstörténet. Budapest
- 1958 A magyarok elődeiről és a honfoglalásról. Budapest

HÄRKE, Heinrich

- 1997 Material Culture as Myth: Weapons in Anglo-Saxon Graves. In (eds. Jensen, C. Kjeld – Nielsen, H. Karen): *Burial and Society – The Chronological and Social Analysis of Archaeological Burial Data*. 119–127. Aarhus

KADA Elek

- 1896 A kecskeméti miklóstelepi sírletről. – Über den Grabfund von Kecskemét-Miklóstelep. *Archaeologiai Értesítő* 16, 153–154. Budapest
- 1906 Gátéri (Kun-kisszállási) temető a régibb középkorból. *Archaeologiai Értesítő* 26, 135–155., 207–221. Budapest

KISS Attila

- 1963 Az avarkori lovas-temetkezés szokásának vizsgálata. – Über das Brauchtum der awarenzeitlichen Reiterbestattungen. *A Janus Pannonius Múzeum Évkönyve*. 153–162. Pécs

- 1988 Die Frage der geographischen Lage des früh- und mittelawarenzeitlichen Herrschaftszentrum. A Janus Pannonius Múzeum Évkönyve 33, 77–89. Pécs
  - 1995 Tanulmányok a kora avar kori kunbábonyi vezérsírról. – Studien zum Fürstengrab von Kunbábony aus der Frühawarenzeit. A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve – Studia Archaeologica I, 131–149. Szeged
  - 1996 Das awarenzeitlich gepidische Gräberfeld von Kölked-Feketekapu A. Monographien zur Frühgeschichte und Mittelalterarchäologie 2 – Studien zur Archäologie der Awaren 5. Innsbruck
- KOMAR, Aleksij
- 2006 Перещепинский комплекс в контексте основных проблем истории и культуры кочевников Восточной Европы VII – нач. VIII в. In: Степи Европы в эпоху средневековья 5, 7–244. Донецк
- KOVACSÓCZY Bernadett
- 2019 Előkelő avar férfi sírja Szalkszentmárton határából. – Burial of an Avar noble on the outskirts of Szalkszentmárton. In (szerk. Balogh Csilla – Szentpéteri József – Wicker Erika): Hatalmi központok az Avar Kaganátusban. – Power Centres of the Avar Khaganate. 69–96. Kecskemét
- KRISTÓ Gyula
- 1983 Volt-e a magyaroknak ősi hun hagyományuk? In: Kristó Gyula: Tanulmányok az Árpád-korról. Budapest
- KRUGLOV, Jevgenyij Valentinovics
- 2005 Сложносоставные луки Восточной Европы раннего средневековья. Степи Европы в эпоху средневековья 4, 73–142. Донецк
- KÜRTI Béla
- 1990 Avar sírletek Csanytelekről és Gerláról. A Szolnok Megyei Múzeumok Évkönyve 1984–88, 79–86. Szolnok
- LANTOS Andrea
- 2015 Kora avar kori lószerszámos temetkezés Dunavecscén. – Early Avar burial with a set of harness at Dunavecse. In (szerk. Balogh Csilla – Petkes Zsolt – Sudár Balázs – Zsidai Zsuzsanna): „...in nostra lingua Hringe nominant” – Tanulmányok Szentpéteri József 60. születésnapjára. 29–38. Budapest
- LÁSZLÓ Gyula
- 1955 Études archéologiques sur l’histoire de la société des Avars. Archaeologia Hungarica 34, Budapest
  - 1976a A bócsai fejedelmi sír és a keceli kard. Cumania IV, 87–114. Kecskemét
- LEZSÁK Gabriella
- 2008 Avarok a Herke-tónál. A Kunszállás-fülöpkabai avar temető története. Lakitelek
- LEVINA L. Mihajlovna
- 1994 Джетыясарская культура. Могильники Алтынасар. Низовья Сырдарьи в древности 4. Москва
- MADARAS, László
- 1981 A Szeged-Fehértó A és B temetők anyagának összehasonlító vizsgálata. A Szolnok Megyei Múzeumok Évkönyve 1981, 34–64. Szolnok
  - 1994 Das awarenzeitliche Gräberfeld von Jászapáti. Das Awarische Corpus – Avar Corpus Füzetek II, Hrsg.: Madaras, László. Debrecen–Budapest
  - 1995 The Szeged-Fehértó “A” and “B” Cemeteries. Das Awarische Corpus – Avar Corpus Füzetek III, Hrsg.: Madaras, László. Debrecen–Budapest
- MARQUART, Josef
- 1903 Osteuropäische und ostasiatische Streifzüge. Berlin
- NAGY, Margit
- 1998 Awarenzeitliche Gräberfelder im Stadtgebiet von Budapest I–II. Monumenta Avarorum Archaeologica 2. Budapest
- POGÁNY Jenő
- 1908 A gombosi sírmező. Archaeologiai Értesítő 28, 404–415. Budapest
- RANISAVLJEV, Aleksandr
- 2007 Раносредневековая некрополь код Мокрина. – Early Medieval Necropolis near Mokrin). Српско Археолошко Друштво 4 – Serbian Archaeological Society 4. Београд

- RUSTOIU, T. Gabriel – CIUTA, Marius
2008 Mormântul unui călăreț avar recent descoperit la Unirea – Vereşmort (jud. Alba). – The Grave of an Avar Rider Recently Found at Unirea – Vereşmort (Alba County). *Apulum* 45, 71–98. Alba Iulia
- SALAMON Ágnes – ERDÉLYI István
1971 Das völkerwanderungszeitliche Gräberfeld von Környe. *Studia Archaeologica* 5. Budapest
- SIMON László
1983 Nagykőrös és környéke avar kori topográfiája. A nagykőrösi avar fejedelmi kard. – Topography of Nagykőrös and its environs in the Avar Period. The Avar princely sword from Nagykőrös. Nagykőrös
1991 Kora avar kardok. – Frühawarische Schwerter. *Studia Comitatus* 22, 263–346. Budapest
1993 Adatok a szabályák kialakulásáról. A Herman Ottó Múzeum Évkönyve 30–31/2, 171–192. Miskolc
- SIMON László – SZÉKELY Levente
1991 Korai avar leletek Dabas (Gyón)-Paphegyről. – Frühawarenzeitliche Funde von Dabas (Gyón)-Paphegy. A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve 1984–1985/2, 187–203. Szeged
- SOMOGYI, Péter
2002 Das „Reitergrab“ von Szeghegy (heute Lovćenac, Serbien) – eine Neubewertung. – A szeghegyi (Lovćenac, Szerbia) „lovassír” újraértelmezése. A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve – *Studia Archaeologica* VIII, 283–289. Szeged
- SZABÓ Kálmán
1939 A kecskemét-ballószögi avar sír. *Folia Archaeologica* 1–2, 185–188. Budapest
- SZÚCS Jenő
2008 Két történelmi példa az etnikai csoportok életképességéről. *Holmi* 2008/11, 1399–1411. Budapest
- TETTAMANTI, Sarolta
1980 Der awarische Grabfund von Dány. *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 32, 153–160. Budapest
- H. TÓTH Elvira
1972 Preliminary Account of the Avar Princely Find of Kunbábony. – Előzetes beszámoló a kunbábonyi avar fejedelmi leletről. *Cumania* I, 143–168. Kecskemét
1983 A kecskemét-sallai úti avar sírlelet. A Szolnok Megyei Múzeumok Évkönyve 1981, 11–33. Szolnok
1984 Korai avar vezetőréteg családi temetője a kunbábonyi kagán szállásterületén. *Múzeumi Kutatások Bács-Kiskun megyében* 1984, 10–20. Kecskemét
2000 Grab 70 des awarischen Gräberfeldes von Hetényegyháza-Mária út. *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 51, 393–410. Budapest
- H. TÓTH Elvira – HORVÁTH Attila
1992 Kunbábony. Das Grab eines Awarenkhağans. Kecskemét
- TÖRÖK, Gyula
1995 Das awarenzeitliche Gräberfeld von Solymár. Mit Beiträgen von M. Ferencz und I. Takács. Das Awarische Corpus – Avar Corpus Füzetek I, Hrsg.: Madaras, László – Szentpéteri, József. Debrecen–Budapest
- VIDA, Tivadar
1992 Zu einigen handgeformten frühawarischen Keramiktypen und ihren östlichen Beziehungen. In (Hrsg. Daim, Falko): *Awarenforschungen I. Archaeologia Austriaca Monographien 1 – Studien zur Archäologie der Awaren* 4, 517–577. Wien
- WERNER, Joachim
1984 Der Grabfund von Malaja Pereščepina und Kuvrat, Kagan der Bulgaren. München
- WOLFRAM, Eberhard
1949 Das Toba-reich Nord Chinas. Eine soziologische Untersuchung. Leiden

Csilla Balogh

NEW LIGHT ON THE POSSIBLE SURVIVAL OF THE EARLY AVAR POWER CENTRE

Burials of Avar warriors in the Danube-Tisza interfluve

There is a general consensus that the Avar power centre can be located to the upper third of the Danube-Tisza interfluve in the middle third of the seventh century. The exceptionally lavish Kiskőrös-Vágóhíd cemetery raised the possibility that the power centre had survived into the middle Avar period in this region. The region's prominent status is indicated by the richly furnished solitary burials and the smaller cemeteries with their swords and sabres adorned with precious metal fittings, the gold earrings and plait clamps, the gilded belt fittings, the metal vessels, the gold foil costume accessories and the coffins and funerary shrouds adorned with gold or gilt bronze ornaments. We also know of cemeteries dating from the eighth century lying in a smaller territory (in the Dunapataj-Tatárszentgyörgy-Budapest area) whose finds of golden or gilded jewellery, particularly the finely crafted, remarkable box clasps and the magnificent necklaces reflecting the late antique taste, as well as of countless cast gilt belt mounts suggest that the region was home to communities of the Avar elite.

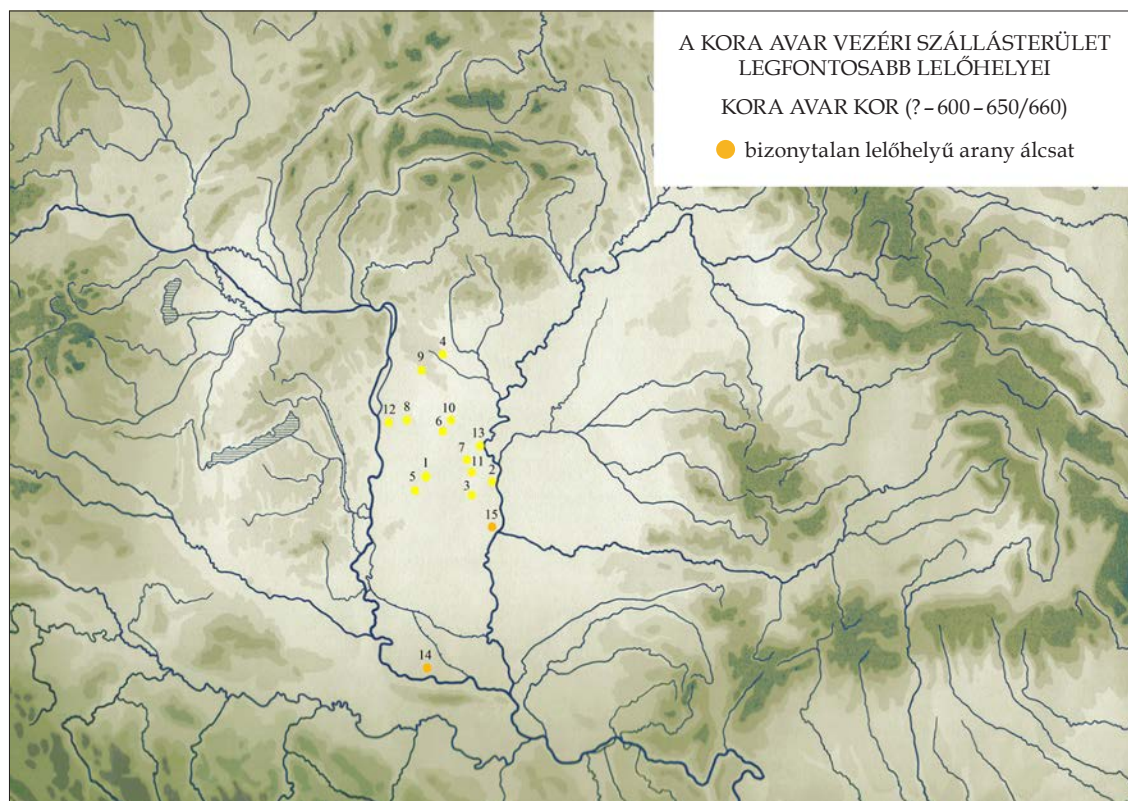
Examined in this study is possible survival of the early Avar power centre as reflected by the location of the sites that can be linked to the ruling elite and the military elite relative to each other, which in turn can also yield new insights regarding the territorial organisation of the Avar Khaganate.

I gathered and analysed the available information on burials with weapons and other weapon finds in the Danube-Tisza interfluve, alongside an examination of the custom of weapon deposition in graves. The proportion of weapon burials in the Danube-Tisza interfluve is less than 3% compared to all the burials; however, if we look at the first half of the Avar period (568–650/660), the early Avar period, this proportion is 38%, meaning that every third burial contained some sort of weapon.

The earliest weapon burials in the Danube-Tisza interfluve can be dated to the early decades of the seventh century and lie near fords and crossing places, reflecting a military presence with a focus on strategic places. In the middle third of the seventh century, when the lavishly outfitted burials indicate the location of the power centre in the Danube-Tisza interfluve, the burial places of the warriors encircle the settlement territory of the ruling elite. A similar territorial organisation can be noted in the middle Avar period too.

The study of the weapon burials highlighted another important point. The presence of a not particularly large armed group can be posited in the Danube-Tisza interfluve during the second and final third of the seventh century, whose sole weapons were bows and arrows. They settled in a small area in the early Avar period, while during the middle Avar period, they appear as isolated communities living far apart from each other. Their grave goods include articles that have no antecedents in the khaganate, whose analogies can be traced to Central Asia, suggesting that they represent smaller armed groups from that region. Their appearance can be linked to the practice of nomadic empires that when the power of the elite began to crumble for one reason or another, it "sent for" armed reinforcements to maintain and secure its position. The three case studies cited here suggest that these groups were armed communities skilled in archery tactics.

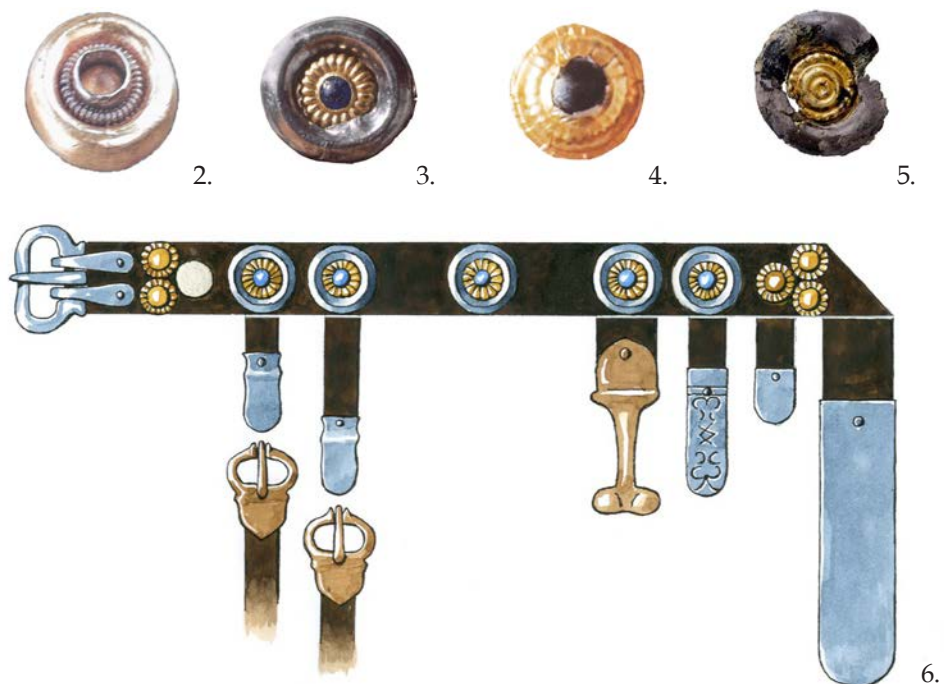
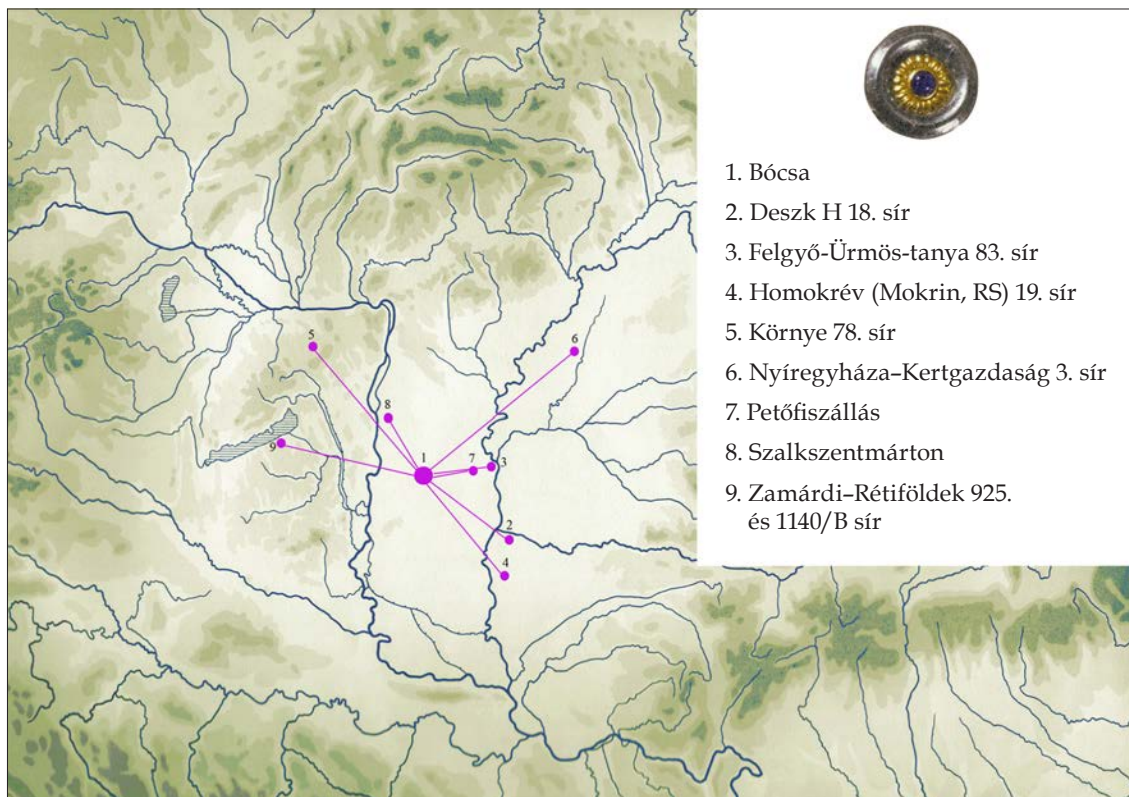
We see a slightly different situation in the eighth century: the cemeteries with a higher proportion of weapon burials can be found not in the Danube-Tisza interfluve, but in the strategically important locations of the Carpathian Basin (Komárom, Dunacséb, Kassa-Zsebes, Kiskundorozsma). The presence of a new type of human-horse burial in higher numbers, certain previously unattested weapon types and other grave goods would confirm the supposition that these represent armed groups from the east. The best analogies to the human-horse burials can be found among the eighth-century Turkic burials.

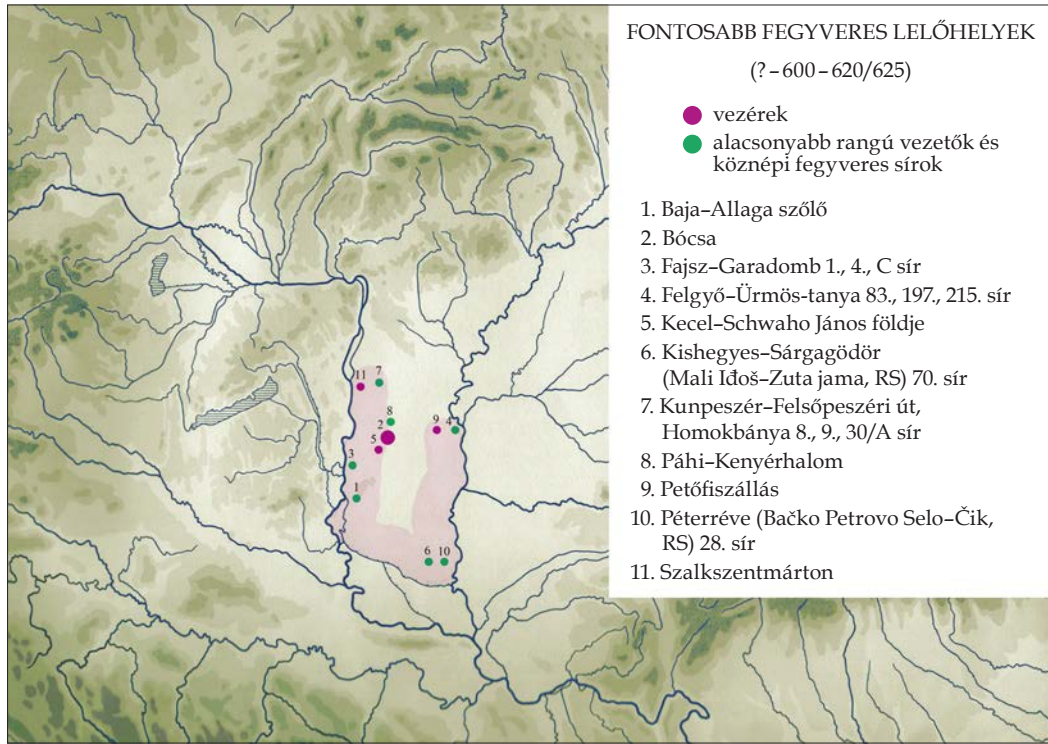
1. Bócsa	9. Maglód
2. Csanytelek-Határ út A sír	10. Nagykőrös-Szurdok
3. Csengele-Jójárt	11. Petőfiszállás
4. Dány	12. Szalkszentmárton
5. Kecel-Schwaho János földje	13. Tiszaalpár-Várdomb
6. Kecskemét-Sallai út	14. Bácspalánka (Bačka Palanka, RS)
7. Kiskunfélegyháza-Pákapuszt	15. Ismeretlen, Szeged környéke (?)
8. Kunszentmiklós-Bábony	

1. kép. A kora avar kori vezéri szállásterület lelőhelyei

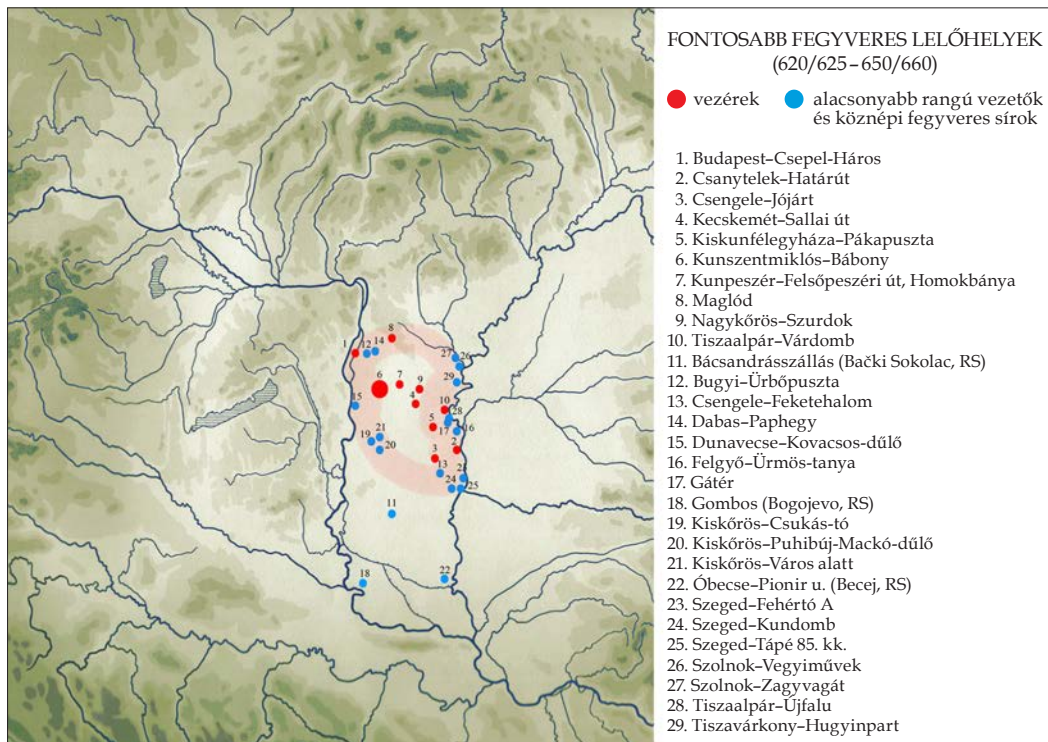

2. kép. 1. A Bócsa-típusú korongveretek lelőhelyei; 2-6. Bócsa-típusú korongveretek (2: Bócsa-Schwaho János földje; 3: Petőfiszállás; 4: Zamárdi-Rétiföldek 1140/B sír [BÁRDOS, Edith 2000 88. nyomán]; 5: Szalkszentmárton [KOVACSÓCZY Bernadett 2019 nyomán]); 6: A petőfiszállási vezéri sír Bócsa-típusú korongveretes övének rekonstrukciója (BALOGH Csilla – WICKER Erika 2012 11. kép nyomán)

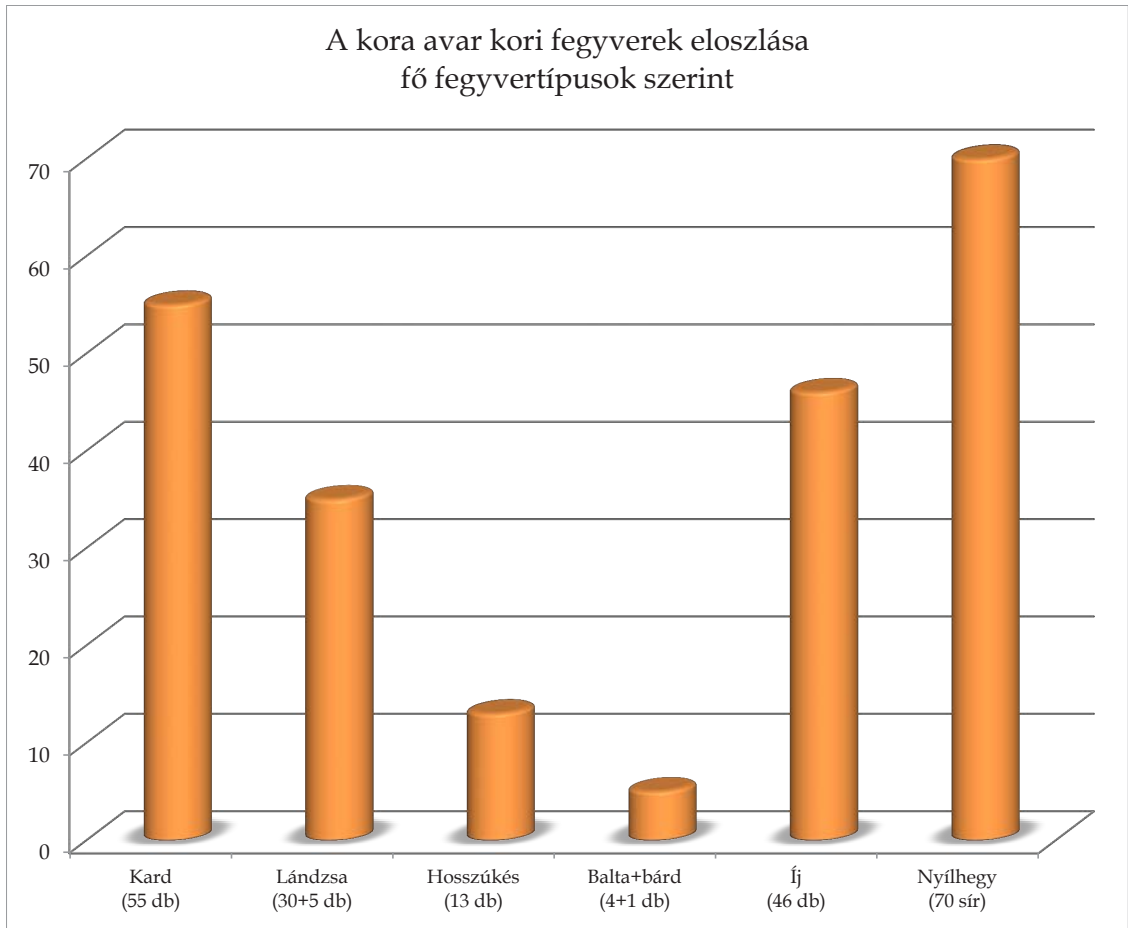

1.

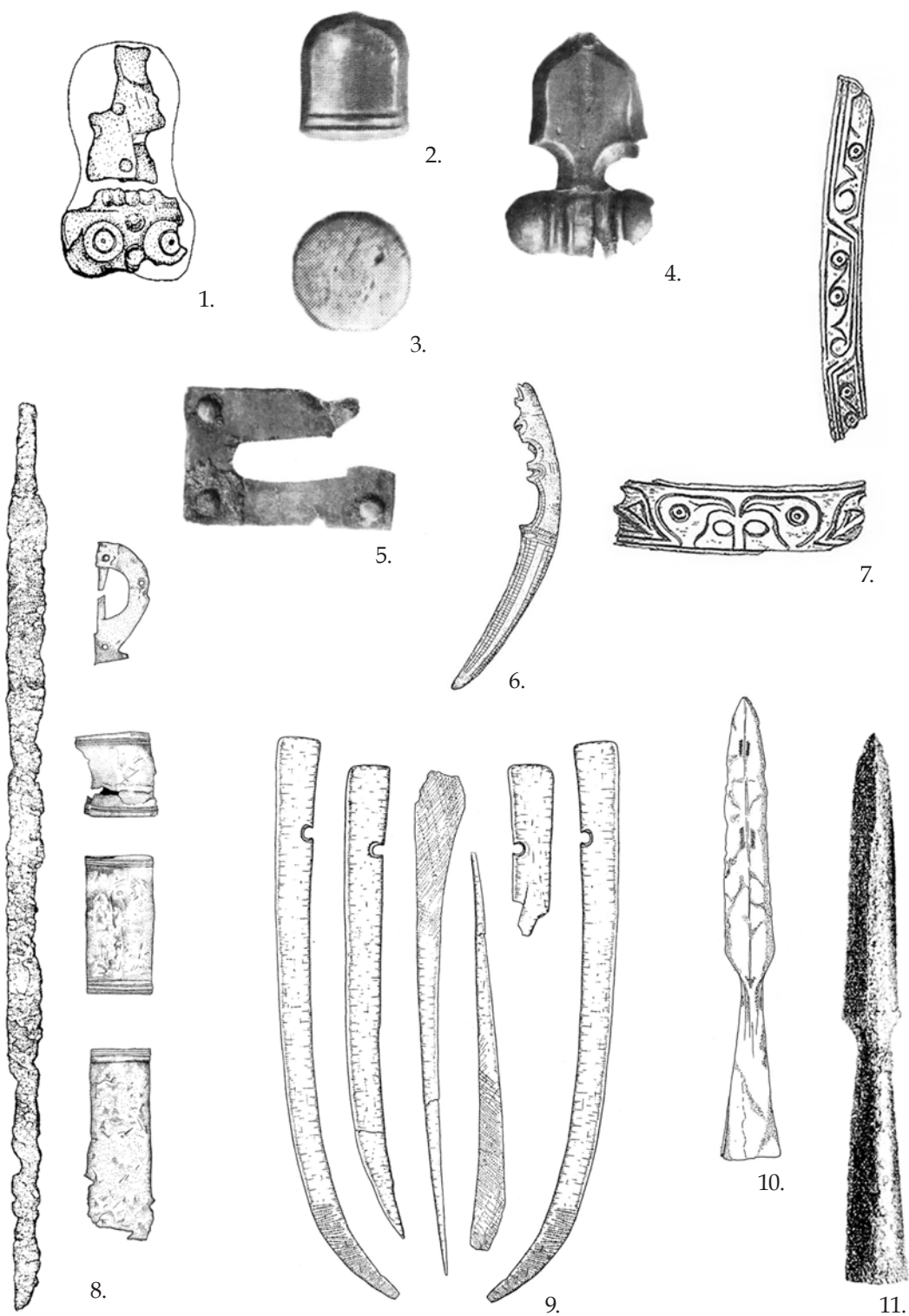
2.

3. kép. 1. A leggazdagabb kora avar fegyveres sírok és a fontosabb fegyveres temetkezések a Duna–Tisza között a 7. század első évtizedeiben; 2. A kora avar vezéri szállásterület és a fontosabb fegyveres lelőhelyek elhelyezkedése a Duna–Tisza között a kora avar kor második felében

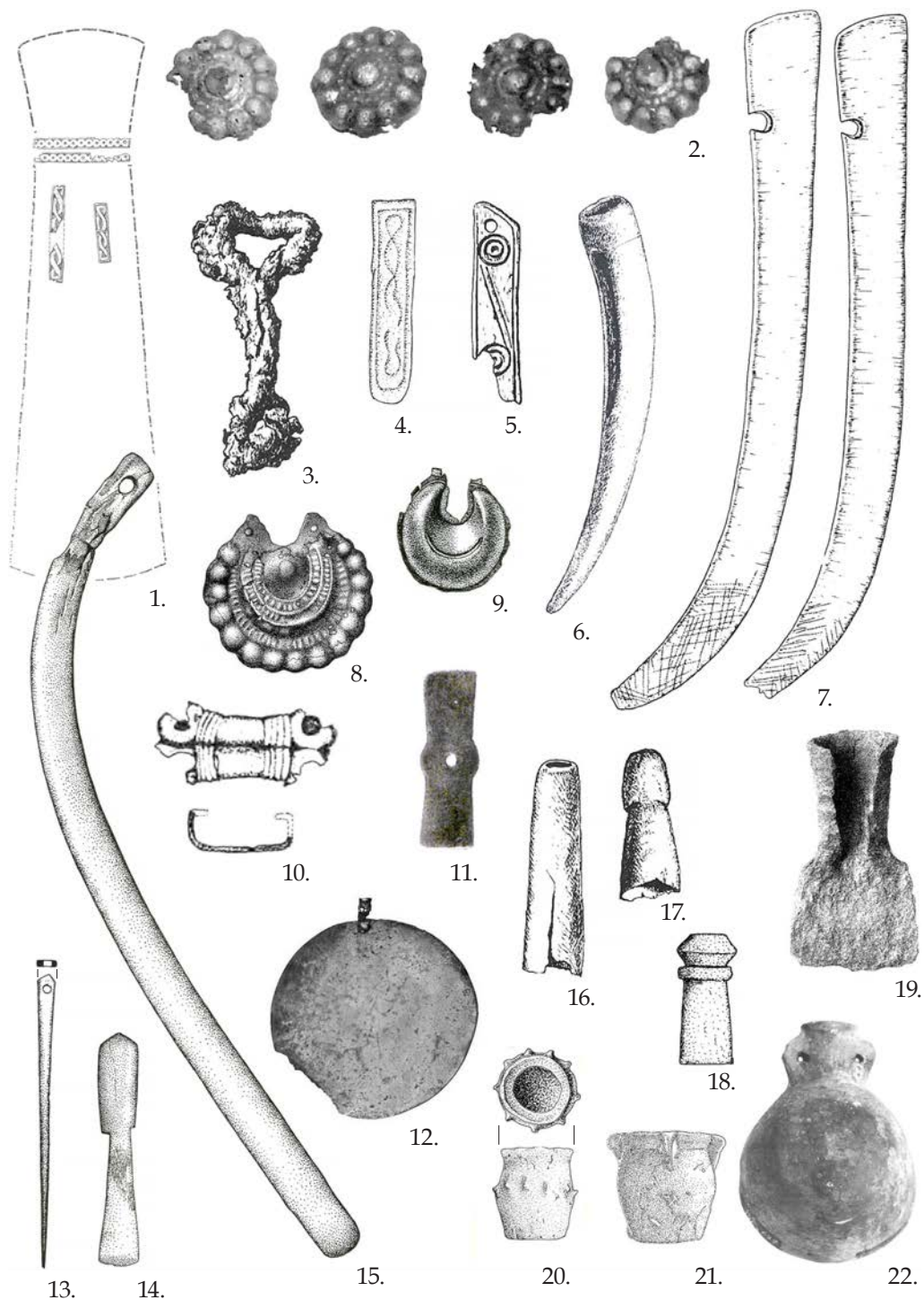
4. kép. A Duna-Tisza közti kora avar kori fegyverek eloszlása típusonként

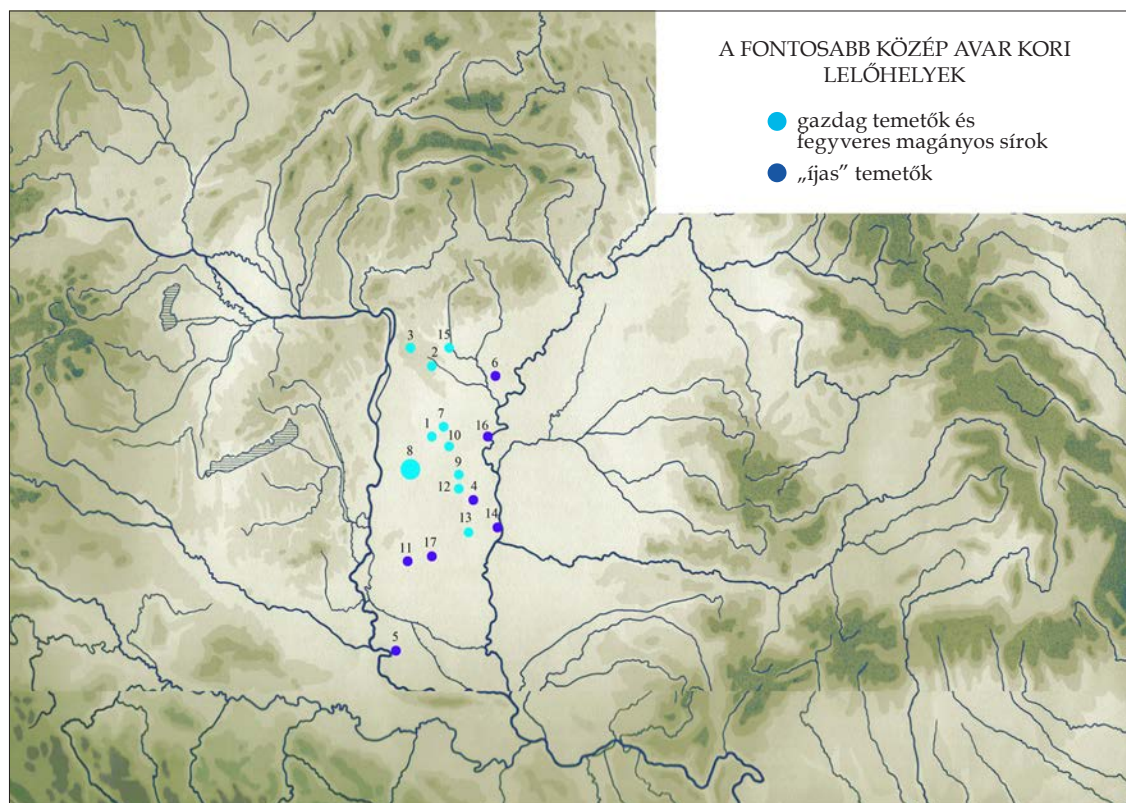

5. kép. A Duna-Tisza közeli kora avar kori fegyverek 1. csoportja és a jellegzetesebb kísérőleleteik: 1. Préselt álcset; 2. Pajzs alakú veret; 3. Préselt kerek veret; 4. Préselt T alakú akasztóveret; 5. Áttört téglalap alakú veret; 6. Faragott bogozó; 7. Ívelt peremveretes tegez faragott csontdíszei; 8. P alakú felkötő füles kard; 9. Egyenes záródású íjkar-applikációk; 10-11. Nádlevél alakú lándzsa

6. kép. A Duna-Tisza közeli kora avar kori fegyverek 2. csoportja és a jellegzetesebb kísérőleleteik:
 1. Keskeny csontlécekkel díszített tegez; 2. Tegezöv préselt rozetta alakú veretei; 3. Tegezakasztó kampó;
 4-5. Faragott csont tegez-tartozék; 6. Egyenesre fűrészelt peremű bogozó; 7. Enyhe ívben záródó íjkar-
 applikáció; 8-9. Mezőszilas-típusú csüngő; 10. Varkocsszorító; 11. Szimmetrikus övveret; 12. Tükör;
 13. Csonttű; 14. Csontcsipesz; 15. Csontból készített íjás-tűgyújtó; 16-18. Csont tömlővég; 19. Szalu;
 20. Tüskés edény; 21. Csücskös peremű edény; 22. Kézzel formált agyagkulacs

1. Ballószög	10. Kunszállás-Fülöpjalab
2. Budapest-Rákos	11. Madaras-Téglavető-dűlő
3. Budapest-Tihany-tér	12. Petőfiszállás
4. Csengele-Feketehalom	13. Szeged-Átokháza
5. Gombos (Bogojevo, RS)	14. Szeged-Fehértó B
6. Jászapáti-Nagyállási út	15. Tápiószele
7. Kecskemét-Miklóstelep	16. Tiszakécske-Óbög
8. Kiskőrös-Vágóhídi-dűlő	17. Topolya-Bánkert, Vágóhíd (Bačka Topola, RS)
9. Kiskunfélegyháza-Pákapuszt A	

7. kép. A közép avar kori gazdagabb lelőhelyek és a fontosabb fegyveres lelőhelyek a Duna-Tisza közén

Szentpéteri József

TÚLVILÁGI KAPCSOLATOK

A Kárpát-medencei avar korszak hálózatelméleti szempontú megközelítése¹

„Nem a való hát: annak égi mássa
Lesz, amitől függ az ének varázsa”
Arany János: Vojtina ars poétikája

A közép-európai népvándorlás kor bonyolult, soktényezős rendszerének térben és időben jól lehatárolható részletére, a Kárpát-medencei avar korszaknak jellemzésére fókuszáltam előadásomban.² Munkám írott változatában főként az elmúlt másfél évtizedből vett példákkal igyekszem a szakirodalomban megfigyelhető tendenciákat bemutatni.

A KUTATÁSI ESZKÖZKÉSZLET ÁTALAKULÁSA

A régészettudomány – a többi szaktudományhoz hasonlóan – maga is ciklikus önmeghatározási folyamaton esik át úgy, hogy ezek az identitáskeresési időszakok egyre inkább lerövidülnek. Míg a második világháborút lezáró 1945-ös esztendőben még szó sem volt a régészet terén ma már természetesnek vett interdiszciplinaritásról,³ addig – alig fél évszázaddal később – már túl vagyunk a „new archaeology” és a „post-processual” régészet teóriájának nemzetközi műhelyek-

ben való felfutásán, illetve lecsengésén is.⁴ A „hagyományos” régészet kezdetekor még megfigyelhető, hogy egy-egy, a maga korában alapmunkának számító, és az adott tudományágat sokáig fejlődésre inspiráló mű létrejöttének hátterében aránylag kevés forrásadatból levont nagyívű elméleti következtetés állt.⁵

Napjainkban már a legkülönbözőbb tudományágak együttműködése és a nagytömegű adatbázisok kezelésére alkalmas számítástechnikai eszközök használata a természetes. A társadalomtudományi kutatások eredményei az adott témakörhöz kapcsolódó természettudományos háttér (műszerezettség igény: pl. a genetikai kutatások esetében), avagy a tárgyközpontú, emberközpontú, természet-, illetve tájszemléletű megközelítési módok függvényében formálódnak.

EZ A RÉGÉSZET MÁR NEM AZ A RÉGÉSZET

A 21. századi archeológia teljességre törekvő „totális régészet”,⁶ olyan multidiszciplináris,

¹ A tanulmány létrejöttét az MTA BTK Magyar Őstörténeti Témacsoportja keretében folyó kutatások (MÖT 28.317/2012), valamint a Régészeti és numizmatikai adatok Magyarország és Moldávia népességének 9–16. századi kapcsolatainak vizsgálatához (A magyar honfoglalástól a moldáv állam megalakulásáig) című projekt (NKM-12/2016) támogatta.

² A kecskeméti ülészen Az Avar Kaganátus hatalmi központjainak lokalizálási kísérlete hálózatelméleti megközelítéssel (egy lehetséges modell) címmel tartottam előadást (2016. május 26.).

³ Szabó Miklós utalása egy vitaindító előadásban hangzott el Andreas Rumpf *Archäologie* című kötetében lefektetett helyzetképről és perspektíváról, idézi BEDŐ Viktor 2004 83.; vö. RUMPF, Andreas 1953/1956.

⁴ Bálint Csanád nyomán BEDŐ Viktor 2004 86.

⁵ Hazai viszonylatban jellegzetes példája ennek a jelenségnek a nemzedékek számára meghatározó élményt jelentő tudományközi (főleg régészeti és néprajzi párhuzamokat felvonultató) összegzés a honfoglaló magyar nép életéről: LÁSZLÓ Gyula 1944.

⁶ Ez a definíció a táj, a tér és az emberi megtelepedés hálózatának korszakokon átfutó vizsgálata során szerepelt Stibrányi Máté és Szabó Máté előadásában (A tájrégészet módszerei, avagy a totális régészet) az MTA BTK Régészeti Intézete által 2017. november 2–3-án szervezett konferencián: STIBRÁNYI Máté – SZABÓ Máté 2017.

az emberi társadalom és a természet szerves egységét vizsgáló tudományág, mely az aktuálisan hozzáférhető információk maximális felhasználásával, a rendelkezésre álló korszerű eszközök és módszerek⁷ alkalmazásával kutatja folytonosan bővülő tárgyát. Ma már nem csupán a történelmi korokból ránk maradt régészeti leleteket és az adott korszakra utaló jelenségeket, hanem elsősorban magát az alkotó embert vizsgálja: a történelmi múlt folyamatait, a tájban-természetben élő embert elemzi komplex, az idők múlására különösen figyelő szemlélettel.

Ez a multidiszciplinaritás által meghatározott helyzet rávilágít arra a sürgető problémára, mely szerint kívánatos lenne egy a közös kérdéskört eltérő tudományágak szemszögéből vizsgáló kutatók szakszókincsének legalább megközelítőleg azonos értelmezése érdekében az adott szakterületek nyilvánvalónak vélt terminológiájának minél pontosabb meghatározása – akár az alapoktól kezdve – az evidensnek gondolt fogalmak szabatos leírása.⁸

RÉGÉSZETI TOPOGRÁFIA ÉS DIGITÁLIS ADATBÁZIS-FEJLESZTÉS

Az MTA BTK Régészeti Intézet kezdeményezésére a teljes hazai szakma támogatásával vitatták meg a résztvevők a topográfiai kutatások múltját és jelenét 2015 májusában a budavári Jakobinus Teremben. A résztvevők lefektették azokat az elveket, melyek értelmében a digitális adatbázis-építés keretében képzelik el a Magyarország Régészeti Topográfiája (MRT) kutatási program jövőjét. Az ülésszokról megjelent kötet egyaránt tartalmaz elméleti tanulmányokat, gyakorlati terepmunkákat, valamint módszertani alapvetéseket, egyszersmind arról is tanúskodik,

hogy a hazai akadémiai, egyetemi és közgyűteményi hálózat az együttműködés új szintjére lépett; a különböző tudományterületek elkötelezett együttműködését előtérbe helyező szemlélet nyer teret: „*csakis közösen, közös tudással, közös gondolkodással és közös munkával*” lehet a folytatást megvalósítani.⁹

MEGJÓOSOLHATÓ-E A JÖVŐ? REKONSTRUÁLHATÓ-E A MÚLT?

Az elmúlt két évtizedben dinamikusan fejlődő hálózati kutatások egyik meglepő felfedezése az első kérdésre adható válasz, miszerint nagytömegű releváns információ birtokában nagy biztonsággal kiszámítható a jövő egy adott szegmense – nem tökéletesen, de magas százaléku valószínűséggel. Amennyiben ezt a tételt elfogadjuk, elvileg igaznak kellene lennie az elmúlt időkre irányuló kutatások esetében is: jó eséllyel közel kerülhetünk egyes társadalmi jelenségek szabatos leírásához. Az „egykori valóságot” persze soha nem tudjuk teljes körűen meghatározni, bár szándékaink szerint – tudományterületünkől függetlenül – mindnyájan erre törekszünk.

A HÁLÓZATKUTATÁS MINT TUDOMÁNYFÜGGETLEN MÓDSZER

A hálózatelméleti diszciplína alapjainak nemrég történt meghatározása¹⁰ egyöntetű szakmai sikert aratott, ám az elismerések mellett elhangzott kritika joggal hiányolta az előzményeknek tartható (akár más tudományterületeken, így a számítástechnika, a halmazelmélet terén elért) eredmények felsorolását – hiszen itt is olyan fejleményről van szó, ahol az egyes (akár tudományközi) eredmények szervesen egymásra épülnek. A kapcsolathálónak a történelmi múltban való alkalmazása előtt vizsgáljuk meg e virtuális rendszer ide vonatkoztható alkotóelemeit!

⁷ A legkorszerűbb földi és légi régészeti kutatási módszerekről lásd HOLL Balázs 2017; SZABÓ Máté 2017.

⁸ Jellemző erre a helyzetre Romhányi Beatrix előadása, melyre az MTA BTK Magyar Őstörténeti Témacsoport 2018. március 20-án rendezett ülésén *Térképek és helynevek* címmel került sor. A prezentációval kísért előadás utáni vitán bebizonyosodott, hogy a régészek, történészek és térinformatikusok messzemenően nem ugyanazt értik egyes alapfogalmakon, ezért ezek pontos definiálása elengedhetetlen az együttműködés elmélyítése érdekében.

⁹ BENKŐ Elek 2017 9.; a természettudományok részéről való reagálás: GÖMÖRI János 2000; 2017

¹⁰ BARABÁSI Albert-László 2003; 2010; 2016

A KAPCSOLATHÁLÓ ELEMEINEK ADAPTÁLÁSA

Az első szintet a csomópontok világa alkotja, ahol egy elemi pont egy csomópontot jelent. Esetünkben az elemi pontot megfeleltetjük a régészeti lelőhelynek.¹¹ Az elemi pontnak az az általános tulajdonsága, hogy része az adott halmaznak, kapcsolathálónak, és egyedi, speciális tulajdonsággal is rendelkezik, például hogy milyen jellegű maga a régészeti lelőhely (mint település, temetkezés, kincslelet, szórvány). Az adott csomópont (lelőhely) további jellemzői skalár jellegű mutatókkal írhatók le.¹²

A második szint maga a hálózat, amely olyan halmazként viselkedik, amelyben csomópontok és élek találhatók – ez utóbbiak a hálózat elemi pontjait összekötő kapcsolatok. Az élek tulajdonságai kizárólag hálózati funkcióikhoz kötődnek; esetünkben ez legtöbbször virtuális kapocs (mint egy adatbázis lekérdezési szempontja, melynek segítségével például elérhetünk a temetkezések egy bizonyos csoportjához); de lehet akár valós kapocs (mint a lelőhelyek közötti kapcsolatot/közlekedést a maga realitásában lehetővé tevő vízi és szárazföldi útvonalak). A hálózat meghatározó jellemzői a struktúra és az irányultság; mértéke általában vektorként fejezhető ki.

A harmadik szint az adott hálózatot magába foglaló térség, amelyet az egymással érintkező, szerves kapcsolatban nem levő elemi pontok halmazával ábrázolunk. Esetünkben ilyen maga a vizsgált földrajzi tér (a Kárpát-medence), vagy ilyennek tartható a régészeti korszakok szerint nyilvántartott lelőhelyek összessége (hazai viszonylatban ilyen a Magyar Nemzeti Múzeum által gondozott ARIADNÉ-adatbázis).

AZ AVAR KORSZAK VIRTUÁLIS KAPCSOLATHÁLÓJA

Tanulmányomban a 6–9. századi Avar Kaganátus fennhatósága alá tartozó népesség feltehető kapcsolatrendszerének vizuális bemutatására törekszem. A korszak kutatástörténeti sajátosságaiból adódóan jelenleg és előreláthatóan még nagyon sokáig ezt főként a korabeli temetkezések térképes ábrázolásával lehet csak megvalósítani. A lelőhelyek idősoros vizsgálatának egyik kiemelt célja a korabeli hatalmi központok meghatározása; az ezekre utaló történeti és régészeti forrásokat a témakörre alkalmazott halmaz- és hálózatelméleti szempontok alapján próbálom megközelíteni. A terjedelmi korlátok miatt e cikk csupán a vizsgált kérdés vázlatos áttekintésének, aktuális helyzetképnek és az előttünk álló feladatok egyfajta lajstromozásának tekinthető, melynek során kísérletet teszek az avar korszak településhálózatának, társadalmi rétegződésének és politikai berendezkedésének egyfajta modellezésére. Eljárásom lényege a tárgyalt történelmi korszakban fennálló tér-idő-társadalom kapcsolatrendszer érzékeltetése és térinformatikai módszerekkel való láttatása (1. táblázat).

MIÉRT TÚLVILÁGI EZ A KAPCSOLATHÁLÓ?

A mintegy három évszázadot átfogó, 567-től 895-ig tartó avar kor népességéből eddig több mint 65 ezer embert ismerünk – ennyi temetkezést tártak föl a régészek, amióta a 19. század második felében Pulszky Ferencnek sikerült azonosítania az e korszakhoz köthető tárgyi emlékeket.¹³ A kutatás korai időszakában még a véletlenszerűen előkerült, később a temetőásatások során feltárt leletek alkották a régészeti leletanyag döntő részét. A temetőkben ránk maradt tárgyi hagyatékek elemzése szerint erősen tagolt lehetett az avarság társadalma. A nomád társadalmakban szokásos módon rangjelző veretes övek alapján megbecsülhető a felővezett avar kori férfiak aránya: az általunk ismert lakosságnak megközelí-

¹¹ A régészeti lelőhely definíciójáról: a tárgyi leletek, régészeti jelenségek, valamint ökológiai maradványok speciális együttesének sajátos térbeli elhelyezkedése úgy, hogy a lelőhely esetenként csak a három felsorolt halmaz egyetlen elemét tartalmazza (RACZKY Pál 2006 246.).

¹² A *skalár* eredetileg a fizikából vett fogalom, olyan mennyiségre vonatkozó kifejezés, amely egy adott viszonyítási rendszer transzformációja során (például a háromdimenziós euklideszi rendszer elforgatásakor) nem változik, megőrzi eredeti értékét.

¹³ PULSZKY Ferencz 1874

tőleg az egytizedét alkották. Sokan közülük ahhoz a fegyveres-lovas réteghez tartoztak, amely az avar kor elején a férfilakosság egyharmadát, a korszak vége felé pedig legfeljebb az egynegyed részét tette ki.¹⁴

A korszakról rendelkezésre álló információk többségét ma már egyre inkább a mindennapi életükhöz kapcsolódó tevékenységek révén ismerjük – ezeket rendszerint a településrégészet hozza napvilágra. Az avar kori településhálózat-kutatás mindössze fél évszázados múltra tekinthet vissza; legfontosabb mérőföldkövei az elsőként azonosított településnyomtól (Csongrád–Bokros¹⁵) a dunajvárosi feltárások publikálásán át¹⁶ egészen a nagyfelületű autópálya-, illetve a nagyberuházásokhoz kapcsolódó feltárásokig tartanak. A közbülső állomásokat az MRT eddig megjelent 11 kötetének topográfiai adatai és az eltérő sajátosságokat tükröző mikrorégiók¹⁷ (mint például Szeged-környéke, a Maros torkolata¹⁸) településtörténeti szempontú áttekintései jelentik.¹⁹

TÁJGAZDÁLKODÁS ÉS TÉRSZEMLELET

A táj önmagában is többféle tudományterület kutatásának tárgya – „a természetföldrajz és a társadalomföldrajz édes gyermeke.”²⁰ A tájalkotó

természeti tényezők (talaj, vízrajz, éghajlat, növényzet) mellett történelmünk során egyre inkább szerepet kap az emberi tevékenység; a változások üteme, a táj evolúciója jelenkorunk felé haladva egyre gyorsul. Mindezen elemek pókhálószerűen összefüggének egymással – egy-egy részlet mozdulása rezgészerűen halad végig az egész rendszeren.

Az Avar Kaganátus egykor a teljes Kárpát-medencét uralma alatt tartotta. Ez a változatos vízrajzú, erősen tagolt, állattenyésztésre és növénytermesztésre egyaránt alkalmas, földekben, legelőkben és erdőkben gazdag földrajzi régió biztosította a megfelelő természeti környezetet a meglehetősen vegyes összetételű népesség számára: a beköltöző nomádok nagyállattartása felől az idők haladtával egyre inkább a letelepedett földművelés felé tolódott a gazdálkodásuk súlypontja. Ezen gazdasági kérdések vizsgálata a korabeli tájhasználat és térszemlélet egyre részletesebb felismeréséhez vezetett.²¹

A 6. század közepén történt avar bevándorlás népessége gyökeresen átformálta a Kárpát-medence akkori lakosságát.²² Maguk a keleti bevándorlók is többféle népcsoport képviselői voltak, és hosszú a sora az írott forrásokban az avar kagán alattvalójaként néven nevezett etnikumoknak. Ha csupán az utolsó, huzamosabb ideig a Kárpát-medencében regnáló állam, a Római Birodalom népi összetételére tekintünk vissza, Pannónia romanizált lakossága, a Barbarikum iráni eredetű szarmata népei, a hunok által ide-oda mozgatott kisebb-nagyobb létszámú népcsoportok, az egymással is viaskodó germán törzsek (langobárdok és gepidák) mindmind a nomád avarok politikai fennhatósága alá kerültek, akikhez az elkövetkezendő századok alatt keletről újabb néphullámok csatlakoztak. A történeti forrásokban megkülönböztető névvel szereplő népek egymástól való elkülönítése az avar korszak régészeti hagyatékán belül a kezdetektől megosztotta a kutatókat; ezt a feladatot máig sem sikerült

¹⁴ SZENTPÉTERI, József 1993a; 1993b; 1993c; 1994; CSIKY, Gergely 2011; 2012

¹⁵ TROGMAYER Ottó 1962

¹⁶ BÓNA István 1973

¹⁷ JANKOVICH B. Dénes – SZATMÁRI Imre 2013

¹⁸ SZALONTAI Csaba 2012; BEDE, Ilona – SZALONTAI, Csaba 2014; LŐRINCZY Gábor – STRAUB Péter – TÜRK Attila 2015a; 2015b; SZALONTAI Csaba 2016a; BENDE Livia 2017; TÜRK Attila – LŐRINCZY Gábor – MARCSIK Antónia 2015

¹⁹ TAKÁCS, Miklós 2000a; 2000b; SZŐKE Béla Miklós 2004; TRUGLY Sándor 2008; ZÁBOJNÍK, Jozef 2008; HAJNAL Zsuzsanna 2009; SCHILLING László 2009; SZABÓ Géza 2012; TAKÁCS, Miklós 2013a; 2013b; KONDE Zsófia 2015; BALOGH Csilla 2018b; HEROLD, Hajnalka 2018

²⁰ Ez a meghatározás Dövényi Zoltán elnöki megnyitóján hangzott el 2018. március 13-án a „Magyar táj geográfus ecsettél” címmel az MTA Székházában rendezett ülésen az akkor már nyomdában levő új természeti atlasz elsőként megjelenő, Természeti környezet című kötetével kapcsolatban, ahol a táj karakterisztikai kutatásokat Csorba Péter mutatta be, a táj változó felszínborításainak jellemzése Szilassi Péter előadásán hangzott el: KOCSIS Károly – HORVÁTH Gergely – KERESZTESI Zoltán – NEMERKÉNYI Zoltán 2018; a könyvsorozat előzménye DÖVÉNYI Zoltán 2012.

²¹ KRISTÓ Gyula 2003; DÖVÉNYI Zoltán 2012; KOCSIS Károly – HORVÁTH Gergely – KERESZTESI Zoltán – NEMERKÉNYI Zoltán 2018; VIDA, Tivadar 2013; GARAM Éva 2014; JAKAB Gusztáv – NOVÁK Zoltán – SÜMEGI Balázs Pál – SÜMEGI Pál 2014; SZÜCSI Frigyes 2015; 2016; KNIPL István 2018

²² KONCZ, István 2015

megnyugtató módon megoldaniuk a korszakkal foglalkozó régészeknek, történészeknek.²³

A Kárpát-medencei avarság régészeti lelőhelyeinek első kataszterszerű összegzése Csallány Dezső nevéhez fűződik; klasszikus műve, az ADAM 1956-ban jelent meg.²⁴ Nemzetközi összefogással, hagyományos nyomtatott változatban készült el 2002-ben az ADAM II.²⁵ Erre támaszkodott 2014-ben az internetes adatbázis-fejlesztés, az e-ADAM.²⁶ Egy teljes körű, a korszak minden régészeti leletét magában foglaló adatbázishoz vezető leletkataszter felé tett első lépésnek tekinthető Peter Stadler²⁷ úttörő jellegű, ám egyelőre folytatás nélkül maradt ezirányú munkássága.²⁸

Az egykori avar állam helyén jelenleg tíznél is több modern állam található, és a határaiknak megfelelően a népvándorlás korral foglalkozó kutatók legtöbbször csupán töredékes adatgyűjtést folytathatnak, amikor hazánk²⁹ és a szomszédos országok³⁰

országhatárai, közigazgatási egységei, megyék, jobb esetben modern mikrorégiók vagy kisebb-nagyobb természetes tájegységek,³¹ történeti tájak szerint tekintenek az avar korszak lelőhelyeire.³² Amennyiben a korszak és a Kárpát-medence egészéről kívánunk átfogó képet kapni, meg kell találnunk azt a közös nevezőt, melynek segítségével a legszükségesebb leíró (meta)adatokkal felruházott lelőhelyekből korszerű számítógépes adatbázis³³ fejleszthető.

AZ ARCHEOSZOCIOLÓGIAI EREDMÉNYEK TÉRINFORMATIKAI MEGJELENÍTÉSE

A régészet és a szociológia³⁴ peremterületén kibontakozó archeoszociológia (social archaeology) témaválasztásai és kutatási módszerei sok rokon vonásról árulkodnak, s bár a rendelkezésre álló tudományterületi speciális források erősen különböznek egymástól, de lehetőséget adnak – ha korlátozott módon is – a letűnt korok társadalmi folyamatainak ábrázolására.

Két megközelítési mód – a korabeli társadalmi rétegződés mérésére szolgáló mutatók bevezetése, valamint a térképészeti háttér szemléletes módon való kialakítása – egyidejű alkalmazásával teszek kísérletet a korabeli kapcsolati háló bemutatására. Kiindulópontként az az elemi szinten minél sokoldalúbban

²³ BÁLINT, Csanád 1993; 1995; 2006b; BIALEKOVÁ, Darina – ZÁBOJNÍK, Jozef 1996; BÁLINT Csanád 2006b; BRATHER, Sebastian 2006; BÁLINT, Csanád 2008; POHL, Walter 2008; STADLER, Peter 2008; VIDA, Tivadar 2008; 2009a; 2009b; PLETESKI, Andrej 2010; STADLER, Peter 2010; DOBOS Alpár 2013; FÓTHI Erzsébet 2014; LÁSZLÓ, Gyula 2015; VIDA, Tivadar 2015; SZÜCSI Frigyes 2016; VIDA, Tivadar 2016; GÁBOR Olivér 2017; KONCZ István – SZILÁGYI Márton 2017; LÁSZLÓ Gyula 2017; NAGY Iván 2017; SZALONTAI Csaba 2017; VIDA Tivadar 2017; BLAY, Adrienn 2018; MÜLLER, Róbert 2018

²⁴ CSALLÁNY, Dezső 1956

²⁵ SZENTPÉTERI, József 2002

²⁶ SZENTPÉTERI József 2014a

²⁷ STADLER, Peter 2005

²⁸ Az avar kori lelőhelykataszterről a leletkataszter felé tett lépések kutatástörténeti áttekintése: SZENTPÉTERI József 2018b; a szarmata kori adatbázisfejlesztésről: ISTVÁNOVITS Eszter – KULCSÁR Valéria 2017; a honfoglalás kori leletkataszteréről: KOVÁCS László 2015

²⁹ Ami a vizsgált korszak legsokrétűbb adatbázisául szolgáló temetőket illeti, rendszeres feldolgozásuk hazánkban a Magyar Nemzeti Múzeum gondozásában megjelent Avar Corpus három kötetével 1975-ben kezdődött (sorozatszerkesztő: L. Kovrig Ilona), az Avar Corpus Füzetek öt kiadványával (sorozatszerkesztő: Madaras László és Szentpéteri József) és a Monumenta Avarorum Archaeologica eddigi 12 kötetével (sorozatszerkesztő: Garam Éva és Vida Tivadar) folytatódott.

³⁰ Sorra jelentek meg a legfontosabb szlovákiai temetőfeltárások monografikus feldolgozásai (Ján Eisner, Anton Točík, Zlata Čilinská). Újabban Szlovákia (ZÁBOJNÍK, Jozef 2004; TRUGLY Sándor 2008; ZÁBOJNÍK, Jozef 2008; 2009; CSUTHY, András 2015) és Románia területéről Erdélyből (GÁLL, Erwin 2012; 2013; 2014; COCIȘ, Sorin – GÁLL, Erwin – URÁK, Malvinka – URSUȚIU, Adrian 2016) és a Bánátról (GÁLL, Erwin – ROMÁT,

Sándor 2016); Szerbiában (FILIPEC, Krešimir 2015), Horvátországban (PETRINEC, Maja 2012), valamint Szlovéniában (KARO, Špela – KNIFIC, Timotej – LUBŠINA-TUŠEK, Marija 2011) már a kaganátus határvidékét és az azon túli területeket is górcső alá veszik, mint Csehországban PROFANTOVÁ, Nad'a 2017; 2018

³¹ Kerka-vidék: SZŐKE Béla Miklós 2004, Bodrogekő: PINTÉR-NAGY Katalin – WOLF Mária 2017.

³² A Tiszántúlról átfogóan (LŐRINCZY Gábor 2016b; 2017; LŐRINCZY, Gábor – SOMOGYI, Péter 2018), külön Csongrád (LŐRINCZY Gábor – SZALONTAI Csaba 1993; 1996), Szabolcs-Szatmár-Bereg (LŐRINCZY Gábor 2001; LŐRINCZY Gábor – RÁCZ Zsófia 2014; GULYÁS Bence – LŐRINCZY Gábor 2018; TAKÁCS Melinda 2018) és Hajdú-Bihar megye lelőhelyeiről (LŐRINCZY Gábor 2015; 2016a; SZENTPÉTERI József 2018a), a Mezőföldről (SZÜCSI Frigyes 2015; 2016; 2017), valamint a Duna-Tisza közéről készült összefoglalások (BALOGH Csilla 2002; 2009; 2016a; 2016b; 2018a; GALLINA Zsolt – VARGA Sándor 2016).

³³ RUDAS Tamás – PÉLI Gábor 2018

³⁴ ANDORKA Rudolf 2006

leírt, egységes szempontrendszer szerint összeállított adatbázis szolgál,³⁵ amelynek régészeti-történeti korszakok szerinti lekérdezésével a kapcsolatháló dinamikáját, a változások időbeliségét is megpróbálom érzékeltetni. E két szempont jellemzése előtt azonban rövid kitérőt kell tennem annak a folyamatnak a bemutatása céljából, hogyan képzelem el a számításba veendő jelenségek számszerűsítésével (0 = nem, 1 = igen) a leletkataszter egyetlen elemének digitális rögzítését

Tárgyak

- A történelmi korszakok tárgyasult emlékei: a régészeti leletek: 0 nem került elő (megsemmisült, átalakult, csak hírből ismerjük) – 1 előkerült (régészeti lelet)
- A korabeli tárgyak kikerülése a napi használatból: 0 véletlenül elveszített tárgy: szórvány lelet – 1 szándékosan földbe helyezett (elrejtett) tárgy

Eltemetés / temetkezés

- A földbe került tárgyak eltemetésének célja: 0 értékként/kincsként való elrejtés – 1 temetési szertartás részeként való felhasználás
- A tárgyak előkerülésének helye szerint: 0 ismeretlen a találás helyszíne (térinformatikai rendszerbe nem illeszthető) – 1 földrajzi helyhez való kötése lehetséges (különböző mértékű pontossággal)

A temetkezési szertartás (halottbúcsúztatási szokások) vizsgálata

- a) az eltemetés formája: jelképes (elhunyt nélküli) sír – valóságos (az elhunytak földbe helyezése)
- b) az eltemetés rítusa: hamvasztásos – korhasztásos
- c) a temetés módja: egyedüli/magányos (elkülönített) temetkezések – csoportos temetkezések: kisebb-nagyobb közösségi (rokonsági vagy egyéb kapcsolat)
- d) a sírformák (és tájolásuk) pl. aknasír, fülkesír, padmalyos sír

A leletek vizsgálata

- 0 – magányos lelet (egyelemes halmaz) –
- 1 – leletegyüttes (több elemből álló halmaz)

A társadalmi csoportok régészeti vetülete a leletnélküliségtől (melléklet nélküli síroktól) a hatalmi elitre³⁶ utaló presztízstárgyáig terjed, és széles skálát mutat. A korabeli társadalmi rétegződés mérésére szolgáló mutatók alkalmazása azon alapszik, hogy az egyes leletegyüttesek összetételét aszerint tesszük mérlegre, súlyozzuk, hogy például a legfelsőbb réteghez (a fejedelmi családhoz) tartozó személyek temetkezései (úgynevezett vezéri sírok) milyen értékképző és presztízstárgyakat, hatalmi jelvényeket tartalmaznak. A hatalom-reprezentáció megtestesítője lehet többek között az arany mint értékmérő,³⁷ a rendszeres béke megváltására szolgáló bizánci érmek,³⁸ a származás- és rangjelző veretes fegyverövek és díszövek,³⁹ köztük is kiemelten fontos a minden bizonnyal a kagáni családhoz (az úgynevezett bócsai-körhöz) köthető arany álcsatos övek kérdése,⁴⁰ különféle értékes fegyverek és ékszerek,⁴¹ de figyelembe veendők olyan presztízstárgyak is, mint a bor tárolására szolgáló amforák,⁴² vagy különösen díszített ülőalkalmatosságok és egyéb luxuscikkek.

A kiemelkedő rangú személyek magányos, a korabeli nyilvánosság elől elrejtett fejedelmi temetkezései,⁴³ valamint a temetkezési szertartás során különösen gazdag útravalóval ellátott kiscsaládi sírok alkotják az avar korszak régészeti szempontból kiemelt figyelemben részesülő úgynevezett vezérleleteit. Az előbbiekre példa (az előkerülésük sorrendjében): Jankovich aranyak (1820 előtt),⁴⁴ Kunmadaras

³⁶ STEUER, Heiko 2006

³⁷ DAIM, Falko 2016; 2017

³⁸ KISS Attila 1996; SOMOGYI, Péter 1997; 2014

³⁹ DAIM, Falko 2000b; 2001; LŐRINCZY Gábor – STRAUB Péter 2005; DAIM, Falko 2010; PROFANTOVÁ, Nad'a 2018; SZÓKE, Béla Miklós 2012

⁴⁰ Ötvötechnikai és származási szempontok legutóbbi összegzései: HEINRICH-TAMÁSKA Orsolya – WICKER Erika 2018; SAMU, Levente – DAIM, Falko 2018

⁴¹ Csupán egyetlen példa a kunbányai sír földrajzi közelségében szórványként előkerült a dunapataji arany mellboglár értékelése: DAIM, Falko – BÜHLER, Birgit 2017

⁴² CSIKY, Gergely – MAGYAR-HÁRSHEGYI, Piroska 2015; 2016

⁴³ BÁLINT, Csanád 2006a

⁴⁴ BÓNA István 1982–1983 82–85.

³⁵ Az ezt a célt szolgáló régészeti leletkataszter kialakítása már hosszú ideje tart: SZENTPÉTERI József 2018b

(1883),⁴⁵ Kunágota (1857),⁴⁶ Tépe (1911),⁴⁷ Bócsa (1935),⁴⁸ Cibakháza (1937),⁴⁹ Kunbábony (1970).⁵⁰ A kiscsaládi temetkezések közül a két legismertebb lelőhely: Szentendre⁵¹ és Ozora-Tótipuszt.⁵²

A korszak szociális rétegzettségére szűkszavúan utaló írott források⁵³ mellett csupán a régészeti leletegyüttesek alapján körvonalazható relatív sorrendre lehet támaszkodni. Ez az összehasonlítás kizárólag térben és időben definiálható homogén rendszerben, azaz az avar hatalmi övezeten belül és az avar hatalmi rendszer fennállásának időbeli határai között lehetséges. Eszerint a megközelítés szerint nem indokolt egyfajta Kunbábony versus Malaja Perescsepino összevetés alapján kizárni vagy kétségre vonni a kunbábonyi előkelő személy kagáni titulását⁵⁴ – mivel Kunbábony még a csonkán megmaradt régészeti leletegyüttese alapján is a jelenleg ismert avar kori régészeti hagyaték relatív sorrendje alapján megállapított társadalmi piramis csúcsán helyezkedik el. Így ebben a tekintetben joggal illethetjük az írott történeti forrásokban⁵⁵ szereplő legmagasabb avar kori méltóság, a kagán nevével; míg Malaja Perescsepino⁵⁶ a legújabb értelmezések szerint nem feltétlenül Kuvrat temetkezésé-

hez, hanem áldozati-szertartási emlékhelyhez köthető.⁵⁷ Hasonlóan fontos információkat hordoznak azok – a talán a kagáni kincstárból eltulajdonított – kincsek,⁵⁸ melyek mindig is a korszak leginkább a figyelem központjában levő leleteinek számítottak.

A térképészeti háttér szemléletes módon való kialakítása szintén több évtizedes kísérletezés eredménye.⁵⁹ A térképes ábrázolások bemutatása előtt azonban le kell szögezni, hogy az adott népesség anyagi és szellemi (kulturális) kisugárzása nem feltétlenül azonos a hatalmi-befolyásolási övezetek kiterjedésével/kiterjesztésével⁶⁰ – lehet ez akár migráció,⁶¹ vagy s leginkább ez jöhet számításba, távolsági kereskedelem emléke, lenyomata is.⁶² A korabeli pogány hitvilág és a kereszténységhez köthető tárgyak megjelenése és azok értékelése itt messzire vezető kérdést jelent.⁶³ Az elmúlt időben hasonlóan gyakran vizsgált kérdéskör az avarság mediterráneumi, késő antik kapcsolatrendszere,⁶⁴ valamint az avar népesség 9. századi, Karoling-kori továbbélése⁶⁵ – mind szerves összefüggésben vannak a tárgyalt témával. További lényeges szempont, hogy a kultúrák találkozása, anyagi és szellemi javak mozgása, egymásra hatása (moblizáció, akkulturáció), sohasem eredményezett vegytiszta rendszert.⁶⁶

A korszakok szerinti térképekre kerülő kapcsolathálók bemutatásakor (1–5. kép) a következő szempontokra voltam figyelemmel: lakott terület – védelmi övezet – határzóna – gyeptű; a településhálózat elemei (a temet-

⁴⁵ BÓNA István 1982–1983 115–117.

⁴⁶ LÁSZLÓ, Gyula 1955 258–263.; BÓNA István 1982–1983 88–98.; KISS, Attila 1992; BOLLÓK, Ádám – SZENTHE, Gergely 2018

⁴⁷ LÁSZLÓ, Gyula 1955 252–256. Másodlagos kincs, nagy valószínűséggel fejedelmi temetkezés kifosztása után került elrejtésre.

⁴⁸ LÁSZLÓ, Gyula 1955 219–232.

⁴⁹ LÁSZLÓ, Gyula 1955 238–251.

⁵⁰ H. TÓTH, Elvira – HORVÁTH, Attila 1992

⁵¹ LÁSZLÓ, Gyula 1955 256–258.; BÓNA István 1982–1983 98–104.

⁵² LÁSZLÓ, Gyula 1955 256–258.; BÓNA István 1982–1983 104–114.; PROHÁSZKA Péter 2012

⁵³ SZÁDECZKY-KARDOSS Samu 1998; OLAJOS Teréz 2001a; 2001b; 2012

⁵⁴ A kunbábonyi I. sírt publikáló régész már a kezdetektől kagánnak nevezte (H. TÓTH, Elvira 1972), ezt vette át a szakmabeliek döntő többsége, s csak azután kezdtek néhányan ambivalens módon kezelni ezt a kérdést, miután Kiss Attila több ponton is megkérdőjelezte az elnevezés jogosságát (KISS Attila 1995). A nemzetközi szakirodalom mérvadó része továbbra is kagánként hivatkozik a leletegyüttes egykori birtokosára: POHL, Walter 2008; DAIM, Falko 2000a; legújabban ismét kérdőjelesen tűnt föl: HEINRICH-TAMÁSKA Orsolya – WICKER Erika 2018

⁵⁵ Az avar kori történeti források hasznosítása: POHL, Walter 1988/2015; VESZPRÉMY László 2004; POHL, Walter 2008; SZALONTAI Csaba 2016b

⁵⁶ RÓNA-TAS András 2001

⁵⁷ KOMAR, Olekszij 2015 863–864., 871–872.

⁵⁸ KISS, Attila 1986; 1999. A leginkább reprezentatív az 1799-ben előkerült nagyszentmiklósi kincs: LÁSZLÓ Gyula – RÁCZ István 1977a; 1977b; BÁLINT Csanád 2004a; 2010

⁵⁹ BÓNA István 1984a; 1984b; BÓNA István – SZENTPÉTERI József 1994; TOMKA-SZÁSZKY János 2004; SZENTPÉTERI József 2006; 2008a; 2017

⁶⁰ GÁLL Erwin 2016a

⁶¹ GÁLL Erwin 2016b

⁶² KISS Attila 1996; PROFANTOVÁ, Nad'a 2018; CSUTHY, András 2015; CSIKY, Gergely – MAGYAR-HÁRSHEGYI, Piroška 2015; 2016

⁶³ VIDA, Tivadar 2002; BRATHER, Sebastian 2018

⁶⁴ Csak néhány példa: BÁLINT Csanád 2004b; SZENTPÉTERI József 2018c; SZÓKE, Béla Miklós 2018a

⁶⁵ SZÓKE, Béla Miklós 2010; 2012; 2014a; 2014b; 2014c; KISS Gábor 2016; TAKÁCS, Miklós 2016; BALOGH László 2017; MADARAS László 2017; MÉSZÁROS Boglárka 2017; SZALONTAI Csaba 2018; SZÓKE, Béla Miklós 2018b

⁶⁶ VIDA, Tivadar 2008; 2009b; 2015; 2016; 2017

kezésekben előkerült leletegyüttesek alapján készített relatív sorrend szerint): helyi, regionális, országos jelentőségű.⁶⁷

Máig megoldatlan kérdést jelent az Avar Kaganátus központja, „fővárosa” (ahol a kagán székhelye volt); a *hring* lokalizálási kísérletei végigkísérik az avar korszak kutatástörténetét.⁶⁸ A jelenleg számításba vehető lelőhelyek: Zamárdi-Kútvölgyi-dűlő (közvetlenül mellette egy kb. 6 000 sírosra becsült temetkezési hely: Zamárdi-Rétiföldek,⁶⁹ az eddig feltárt sírok száma: 1998-ig 2 368, 2008-tól újabb 332 objektum: összesen: 2 700 sír). A feltételezett kagáni központ egy komplex település: földvár, kohótelep, szolgáltatófalu.⁷⁰ Solt-Tételhegy: földvár/sáncvár, egynapi járóföld határán magas rangú temetkezések (Kunbábony, Bócsa): Bóna István és Trogmayer Ottó nyomán.⁷¹ További feltevések: a Duna-Tisza közének déli harmadán,⁷² valamint a bácskai Titel,⁷³ korábban: Temesvár környéke,⁷⁴ és legutóbb: Sirmium.⁷⁵

Természetesen nem kerülhetők meg olyan kérdések, mint a szállásterület és határzóna = hatalmi övezet,⁷⁶ a természetes és mesterséges határvonalakkal körülvett szállásterületek, a külső és belső határvonalak, védművek, határvidékek – gyeprü, a (Száva mint) határfolyó,⁷⁷ a Duna mint gazdasági és infokommunikációs csatorna,⁷⁸ s általában a vízi és szárazföldi utak (a korabeli társadalmi szervezet egyfajta érrendszere), közlekedés, kereskedelem, katonai infrastruktúra. Ezek közül csak az egyik slágertémára térek ki az alábbiakban.

A Csörsz-árok⁷⁹ létrejöttének célja, ideje és körülményei máig sem tisztázottak teljes mértékben, abban azonban már egyetértés alakult ki szakmai berkekben, hogy a késő római védelmi rendszer részeként, a Duna-menti limesen⁸⁰ túli Barbaricum területén egyfajta pufferezóna határát biztosító védműként, római hadmérnökök tervei szerint készülhetett a IV. század második felében. Ami bizonyos: kétszáz esztendővel később, a Kárpát-medencei avar kor kezdetén még eredeti funkciójának megfelelően használható állapotban lehetett, erről tanúskodik a kora avar kori szállásterületnek ehhez a rendszerhez való igazodása. Más kérdéseket vet föl a Duna-Tisza közén, illetve a Dunántúlon megfigyelhető hosszanti árkok szerepe: mi célt szolgált, minek a védelmére, mi ellen létesült, és meddig lehetett használatban?⁸¹

Ezzel rokon kérdéskörbe tartoznak az úgynevezett továbbszolgált (készítőik korát jóval meghaladóan használt) őskori és római kori erődítmények/épületek az Avar Kaganátus idején. Már viszonylag korán felfigyeltek a pannoniai településhálózat és a dunántúli avar kori lelőhelyek összefüggéseire,⁸² és nem kerülhető meg a viszonylag sík alföldi terepen létesített őskori földvárak (sáncvárak) és erődítéssel körülvett területek refugiumszerű használatának lehetősége az avar korban.⁸³ Az őskori, majd a római kori úthálózat avar kori (majd középkori) továbbélésének kérdése evidensnek tűnik, de még bizonyításra váró feladat.⁸⁴

⁶⁷ A mai településnevek kérdése is ide tartozik: FELFÖLDI Szabolcs 2001; 2017

⁶⁸ Összefoglalóan: KISS, Attila 1989; SZENTPÉTERI József 2008b; 2013; 2015; 2016; HARDT, Matthias 2018

⁶⁹ BÁRDOS, Edith – GARAM, Éva 2009; 2014; GARAM, Éva 2018; BALOGH Csilla 2019a; 2019b

⁷⁰ SZENTPÉTERI József 2008b; 2013; 2014b; 2015

⁷¹ SZENTPÉTERI József 2013; 2014b; 2015

⁷² SZŐKE Béla Miklós 2014a; 2014b

⁷³ SZENTPÉTERI József 2013; 2015

⁷⁴ FETICH, Nándor 1965 101–102.

⁷⁵ MADARAS László 2015; 2016; 2017

⁷⁶ Györfy György szerint „A 8–9. században problémát jelent a határvidékek meghatározása, bizonytalan, hogy meddig terjedt egy-egy politikai hatósugár, így a későbbi Horvátország területén avar adóztatás vagy bolgár uralom az Alföld területén.” SZENTPÉTERI József 2017 31.

⁷⁷ RAPAN PAPEŠA, Anita 2015

⁷⁸ FISCHER, Thomas 2007; HARDT, Matthias 2007; SZŐKE, Béla Miklós 2011

⁷⁹ GARAM, Éva – PATAY, Pál – SOPRONI, Sándor 2003; ISTVÁNOVITS Eszter – KULCSÁR Valéria 2013; BÁLINT Marianna – SZABÓ Máté 2017a; 2017b; GINDELE, Robert 2017; HARKÁNYINÉ SZÉKELY Zsuzsanna 2017; PINKE Zsolt 2017; STULIĆ, Sanijela 2017; IVANIŠEVIĆ, Vujadin – BUGARSKI, Ivan 2018

⁸⁰ VISY Zsolt 2017

⁸¹ GALLINA Zsolt 1999; PATAY Pál 2008; BURUZS Katalin – SZABÓ Géza 2011

⁸² SALAMON, Ágnes – ERDÉLYI, István 1971

⁸³ FELD István – TEREI György 2017; CZUKOR Péter – PRISKIN Anna – SZALONTAI Csaba – SZEVEÉNYI Vajk 2017; SZALONTAI Csaba – PRISKIN Anna – CZUKOR Péter – SZEVEÉNYI Vajk 2017

⁸⁴ SZILÁGYI, Magdolna 2014a; 2014b; 2017

MÁSFÉLE MEGKÖZELÍTÉSEK IS
LEHETSÉGESEK

Hosszú viták során kikristályosodott: semmi sem indokolja, hogy az úgynevezett „körkörös vegyes érvelés” módszerét alkalmazzuk, azaz különböző tudományágak alaptalan egymásra hivatkozása, önmagukban is bizonytalan feltételezések összekapcsolása, egymást helyettesítő vagy kiegészítő használata szolgáljon bármiféle bizonyítékként a tudományos kutatások során. Az az eljárás sem védhető azonban, hogy a vegyes érveléstől való tudatos elhatárolódás jegyében ne lehessen a multidiszciplináris érvrendszer eszközeivel élni, azaz ne lehessen egymás mellé helyezni a különböző tudományterületek saját eszközeivel és kutatási módszereivel elért, önmagukban szilárd tényeket és következtetéseket úgy, hogy azok ezáltal egymást erősítő logikai rendszerbe kerüljenek.

Maradéktalanul egyetérthetünk ugyanakkor azzal az egy könyvismertetés kapcsán megfogalmazott és ide is vonatkoztatható felismeréssel és jogos elvárással, miszerint „...a kutatás nagyobbik része természetesen megteheti, hogy változatlanul folytatja az eddigi utat: régészeti leleteknek közvetlen történeti értékelését és az irodalomban elérhető nézetekre épülő vagy azokkal vitázó újabb hipotézisek közzétételét. Amint remélhetőleg lesznek majd olyanok is, akik szem-

benéznek ezzel a kritikával és újabb teóriák közzététele előtt és/vagy helyett inkább hozzákezdenek a fölmérhetetlenül nagy leletanyag feldolgozásához, majd betartják a tudományos munka azon követelményét, hogy csak lépésről-lépésre, biztos támpontokról továbbhaladva lehet olyan eredményeket elérni, amelyek kiállják az idő próbáját, az írásos forrásoknál pedig annak fölmérését, hogy analógiákkal, kombinációkkal meddig lehet elmenni alapvető kérdések értékelésében.”⁸⁵

TÉR, IDŐ, TÖRTÉNELEM
ÉS A VALÓSÁG ÉGI MÁSA

A hálózatok dinamikájával kapcsolatban megállapíthatjuk, milyen nehéz a térbeli és időbeli változások nyomon követése, hiszen amíg az idők változása az egykor élt történelmi szereplőktől független, objektív folyamatot képvisel, addig a térbeli változások szubjektívek és objektívek is lehetnek egyidejűleg: az emberi tényezők szerepe a kereskedelem folytatásában, a befolyási övezetek kialakításában és fenntartásában nem egyszer háborús cselekedetek révén – mindezek pontos bemutatására ma még nincs egzakt módunk, csupán a törvényszerűségek lehetőleg hiteles érzékeltetésére szorítkozhatunk.

⁸⁵ BÁLINT Csanád 2015 524.

Az avar korszak felosztása	Természeti viszonyok	Történelmi források	Régészeti leletanyag	A tájhasználat elemei
kora avar kor: 567–626/630; közép avar kor: 630–670/680; a késő avar kor első fele: 680–795/796, második fele: 796/804–895	éghajlati, vízföldrajzi, talajföldrajzi, biogeográfiai, geomorfológiai adatok	írott történelmi, nyelvtörténelmi, térképészeti, társadalom- és politikátörténelmi adatok	telep, temető, kincs, szórvány; mindennapi és presztízs- tárgyak, hatalmi jelvények	lakott és lakatlan területek; vízi és szárazföldi utak; telepek és temetők; természetes védelmi vonalak, mesterséges védművek

1. táblázat. A Kárpát-medencei avar korszak kutatásának főbb forrásai

IRODALOM

ANDORKA Rudolf

2006 Bevezetés a szociológiába. Budapest

BÁLINT Csanád

1993 Probleme der archäologischen Forschung zur awarischen Landnahme. In (Hrsg. Müller-Wille, Michael – Schneider, Reinhard): Ausgewählte Probleme europäischer Landnahmen des Früh- und Hochmittelalters: methodische Grundlagendiskussion im Grenzbereich zwischen Archäologie und Geschichte 1. Vorträge und Forschungen 41, 195–273. Sigmaringen

1995 Kelet, a korai avarok és Bizánc kapcsolatai. Budapest

2004a A nagyszentmiklósi kincs. *Varia Archaeologica Hungarica* 16a. Budapest

2004b A Mediterráneum és a Kárpát-medence kapcsolatai a kora középkori régészet szemszögéből. In (szerk. Erdei Gyöngyi – Nagy Balázs): Változatok a történelemre. Tanulmányok Székely György tiszteletére. *Monumenta Historica Budapestinensia* 14. Budapesti Történeti Múzeum – Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Középkori és Kora Újkori Egyetemes Történeti Tanszék. 37–42. Budapest

2006a Der Reichtum der Awaren. „Fürstengräber“ – Prunkgräber – Schatzfunde. In (Hrsg. Carnap-Bornheim, Claus von – Krause, Dirk – Wesse, Anke): Tod und Herrschaft. Zu den vor- und frühgeschichtlichen Prunkgräbern aus historische Quelle. Internationale Konferenz Kiel 2003. *Universitätsforschungen zur Prähistorischen Archäologie* 139, 147–159. Bonn

2006b Az ethnosz a kora középkorban (A kutatás lehetőségei és korlátai). *The Ethnos in the early Middle Ages. Possibilities and limits of research. Századok* 140, 277–347. Budapest

2008 Der Beginn der Mittelawarenzeit und die Einwanderung Kubers. *Antaeus* 29–30, 29–61. Budapest

2010 Der Schatz von Nagyszentmiklós. Archäologische Studien zur frühmittelalterlichen Metallgefäßkunst des Orients, Byzanz' und der Steppe. *Varia Archaeologica Hungarica* 16b. Budapest

2015 *Valerij Sergeevic Flërov: „Goroda“ i „zamki“ chazarskogo kaganata. Archeologiceskij real'nost'.* Mosty kul'tury. Gešarim 2011. ("Towns" and "castles" in the Khazar kaganate. *Archeological reality*, pp. 251–258). *Századok* 149:2, 523–524. Budapest

BÁLINT Marianna – SZABÓ Máté

2017a Sáncon innen, árkon túl. A Csörsz-árok topográfiai kutatásának újabb lehetőségei. *Magyar Régészet Online Magazin* – 2017. tavasz (<http://files.archaeologia.hu/2017TA/b%e1lint-szab%320h17ta.pdf>)

2017b Over the Ramparts and through the Ditch. The Newest Possibilities for Topographical Research on the Csörsz Ditch. *Hungarian Archaeology e-Journal* – 2017 Spring (http://files.archaeologia.hu/2017TA/b%e1lint-szab%32eng_17ta.pdf)

BALOGH Csilla

2002 Régészeti adatok Bács-Kiskun megye területének kora avar kori történetéhez. Előmunkálatok a Duna-Tisza köze avar kori betelepülésének kérdéseire. – Archäologische Angaben zur frühawarenzeitlichen Geschichte des Komitates Bács-Kiskun. Vorarbeiten zu den Problemen der Besiedlung des Donau-Theiß-Zwischenstromlandes in der Frühawarenzeit. A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve – *Studia Archaeologica* VIII, 291–339. Szeged

2009 Avar kori ló, lovas és lószerszámos temetkezések a Duna-Tisza közén. Burials with horse or horse-harness of the Avarian Age in the territory between rivers Danube and Tisza. *Archaeologia Cumanica* 2, 9–42. Kecskemét

2016a Régészeti adatok a Duna-Tisza közti avarok történetéhez. The History of the Avars in the Danube-Tisza Interfluvium as reflected in the Archaeological Record. Szerk.: Major Balázs – Türk Attila. Budapest

2016b A Duna-Tisza köze avar kori betelepülése. The Settlement of the Avar Population in the Danube-Tisza Interfluvium Region. *Cumania* 27, 55–74., 390. Kecskemét

2018a Avar kori temetők Bács-Kiskun megyében 1. *Archaeologia Cumanica* 4. Kecskemét

2018b Egy falu a sötét időkből. Avar kori település a Felgyő-Kettőshalmi-dűlőben. Avar Age Settlement at Felgyő-Kettőshalmi-dűlő (Csongrád County). Budapest

2019a „Eltűntek, mint az avarok...”. Avar kori temető Zamárdi-Rétiföldeken. 2018 (2019). Budapest-Zamárdi

- 2019b "They vanished away like the Avars...". Avar period cemetery in Zamárdi-Rétiföldek. 2018 (2019). Budapest–Zamárdi
- BALOGH László
- 2017 Megjegyzések a Kárpát-medence 9. század eleji történelméhez. – Notes on the History of the Carpathian Basin at the Beginning of the 9th Century. In (szerk. Takács Melinda): Az Alföld a 9. században II.: Válogatás „Az Alföld a 9. században II. – Új eredmények” című konferencián 2014. május 21–23. között elhangzott előadások anyagaiból. Monográfiák a Szegedi Tudományegyetem Régészeti Tanszékéről 4, 231–248. Szeged
- BARABÁSI Albert-László
- 2003 Behálózva. Budapest
- 2010 Villanások. A jövő kiszámítható. Budapest
- 2016 A hálózatok tudománya. Szimulációk és adatfeldolgozás: Pósfai Márton. Budapest
- BÁRDOS, Edith – GARAM, Éva
- 2009 Das awarenzeitliche Gräberfeld in Zamárdi-Rétiföldek I. Monumenta Avarorum Archaeologica 9. Budapest
- 2014 Das awarenzeitliche Gräberfeld in Zamárdi-Rétiföldek II. Monumenta Avarorum Archaeologica 10. Budapest
- BEDE, Ilona – SZALONTAI, Csaba
- 2014 Archäologische Beiträge zum awarenzeitlichen Verteidigungssystem entlang der Flüsse in der Umgebung von Szeged. In (Hrsg. Heinrich-Tamáska, Orsolya – Hardt, Matthias – Révész, László – Schenk, Winfried): Offene Landschaften. Siedlungsforschung. Archäologie – Geschichte – Geographie 31, 209–246. Bonn
- BEDŐ Viktor (összeállította)
- 2004 Tudományközi beszélgetések: régészet. Világosság 2004/1. 83–90. Budapest
- BENDE Livia
- 2017 Temetkezési szokások a Körös-Tisza-Maros közén az avar kor második felében. – Bestattungsbräuche in der zweiten Hälfte der Awarenzeit im Gebiet zwischen Körös, Theiss und Maros. Főszerk.: Lőrinczy Gábor, szerk.: Major Balázs – Türk Attila. Budapest
- BENKŐ Elek
- 2017 Magyarország Régészeti Topográfiája. Múlt, jelen, jövő. – Archaeological Topography of Hungary. Past, present and future. In (szerk./eds. Benkő Elek – Bondár Mária – Kolláth Ágnes): Magyarország Régészeti Topográfiája. Múlt, jelen, jövő. – Archaeological Topography of Hungary. Past, present and future. 9–26. Budapest
- BIALEKOVÁ, Darina – ZÁBOJNÍK, Jozef (Hrsg.)
- 1996 Etnische und kulturelle Verhältnisse an der mittleren Donau vom 6. bis zum 11. Jahrhundert: Symposium, Nitra 6. bis 10. November 1994. Nitra
- BLAY, Adrienn
- 2018 Überlegungen zur Bedeutung und Gültigkeit des Begriffs „Keszthely-Kultur“ und weitere mögliche Ansätze. Antaeus 35–36 (2017–2018), 167–186. Budapest
- BOLLÓK, Ádám – SZENTHE, Gergely
- 2018 Images of the Good Life on a Set of Late Antique Gold Sheets from Kunágota. In (Hrsg. Drauschke, Jörg – Kislinger, Ewald – Kühtreiber, Karin – Kühtreiber, Thomas – Scharrer-Liška, Gabriele – Vida, Tivadar): Lebenswelten zwischen Archäologie und Geschichte. Festschrift für Falko Daim zu seinem 65. Geburtstag. Monographien des Römisch-Germanischen Zentralmuseums Band 150, 57–82. Mainz
- BÓNA István
- 1973 VII. századi avar települések és Árpád-kori magyar falu Dunaújvárosban. Fontes Archaeologici Hungariae. Budapest
- 1982–1983 A XIX. század nagy avar leletei. Die großen Awarenfunde des 19. Jahrhunderts. A Szolnok Megyei Múzeumok Évkönyve 1982–83, 81–160. Szolnok
- 1984a A nemzeti és törzsi társadalom története Magyarországon. A népvándorlás kor és a korai középkor története Magyarországon. In (főszerk. Székely György, szerk. Bartha Antal): Magyarország története 1. Előzmények és magyar történet 1242-ig. 117–180., 265–273., 1568–1578., 1586–1606. Budapest
- 1984b A Kárpát-medence a IX. században. In (főszerk. Székely György, szerk. Bartha Antal): Magyarország története 1. Előzmények és magyar történet 1242-ig. (26. térkép a 352. és 353. oldal között.) Budapest

BÓNA István – SZENTPÉTERI József

- 1994 A 9. századi Kárpát-medence népei a történeti és a régészeti források alapján. In (főszerk. Kristó Gyula, szerk. Engel Pál – Makk Ferenc): *Korai magyar történeti lexikon* (9–14. század). (térkép) 72. Budapest

BRATHER, Sebastian

- 2006 „Etnikai értlemezés” és struktúratörténeti magyarázat a régészetben. *Korall* 24–25, június, 23–72. Budapest
- 2018 ‚Christianisierung’ im archäologischen Vergleich: Merowinger- und Mährerreich. *Antaeus* 35–36 (2017–2018), 271–290. Budapest

BURUZS Katalin – SZABÓ Géza

- 2011 A limes úttal párhuzamosan futó sáncrendszer nyomai Pannóniában. *Új Dunatáj* XVI. 1–2., 2011. július, 73–80. Szekszárd

COCIȘ, Sorin – GÁLL, Erwin – URÁK, Malvinka – URSUȚIU, Adrian

- 2016 The Periphery of the Centre? The Late Avar Cemetery Part at Nădlac (Germ.: Nadlak; Hung.: Nagylak; Slov.: Nadlak). *Archaeologia Bulgarica* XX/1, 1–75. Sofia

CZUKOR Péter – PRISKIN Anna – SZALONTAI Csaba – SZEVEÉNYI Vajk

- 2017 Késő bronzkori földvárak a Dél-Alföldön. – Late Bronze Age fortified settlements in the southern Great Pannonian Plain. In (szerk. V. Szabó Gábor – Bálint Marianna – Váczi Gábor): *A második hajdúböszörményi szitula és kapcsolatrendszere. – The second situla of Hajdúböszörmény and its relations. Studia Oppidorum Haidonicalium* XIII, 211–230. Budapest–Hajdúböszörmény

CSALLÁNY, Dezső

- 1956 *Archäologische Denkmäler der Awarenzeit in Mitteleuropa*. Budapest

CSIKY, Gergely

- 2011 Armament and Society in the Mirror of the Avar Archaeology. The Transdanubia-Phenomenon Revisited. *Studia Universitatis Cibiniensis. Series Historica Suppl. No. 1*, 9–34. Sibiu
- 2012 Fegyverzet és társadalom az avar régészet tükrében: a dunántúli germán kontinuitás kérdése. – The Question of German Continuity in Transdanubia: The Confession of Weapon Combinations. In (szerk. Petkes Zsolt): *Hadak útján XX. Népvándorlásokor Fiatal Kutatóinak XX. összejövetele, Budapest–Szigethalom, 2010. október 28–30.* 109–120. Budapest

CSIKY, Gergely – MAGYAR-HÁRSHEGYI, Piroska

- 2015 Wine for the Avar elite? Amphorae from Avar period burials in the Carpathian Basin. In (eds. Tsatskheladze, Gocha R. – Avram, Alexandru – Hargrave, James): *The Danubian Lands between the Black, Aegean and Adriatic Seas (7th Century BC–10th Century AD)*. 175–182. Oxford
- 2016 Kereskedelem vagy ajándék? Amforák az avar kori Kárpát-medencében. – Trade of Gift? Amphorae from Avar Period burials in the Carpathian Basin. In (szerk. Perémi Ágota): *Hadak Útján. Népvándorlás Kor Fiatal Kutatóinak XXIII. konferenciakötete.* 27–44. Veszprém

CSUTHY, András (zostavil/összeállította)

- 2015 *Avari a Slovenia na sever od Dunaja. Katalóg výtavy. – Avarok és szlávok a Dunától északra. Kiállításvezető. Podunajské múzeum v Komárne. Komárom*

DAIM, Falko

- 2000a *Kunbáony*. In *Reallexikon der Germanischen Altertumskunde* Band 17 (2001), 490–495. Berlin–New York
- 2000b „Byzantinische” Gürtelgarnituren des 8. Jahrhunderts. – “Byzantine” belt-sets of the 8th century. In (Hrsg. Daim, Falko): *Die Awaren am Rand der byzantinischen Welt. Studien zu Diplomatie, Handel und Technologietransfer im Frühmittelalter. – The avars on the border of the Byzantine world. Monographien zur Frühgeschichte und Mittelalterarchäologie* 7, 77–204. Innsbruck
- 2001 Byzantine belts and Avar birds. Diplomacy, trade and cultural transfer in the eighth century. In (eds. Pohl, Walter – Wood, Ian – Reimitz, Helmut): *The Transformation of Frontiers. From Late Antiquity to the Carolingians.* 143–188. Leiden–Boston–Köln
- 2010 Byzantine Belt Ornaments of the 7th and 8th Centuries in Avar Contexts. In (Hrsg. Entwistle, Chris – Adams, Noël): *‘Intelligible Beauty’. Recent Research on Byzantine Jewellery* British Museum Research Publication 178, 61–71. Oxford

- 2016 Die Materialität der Macht. Drei Fallstudien zum awarischen Gold. In (eds. Meller, Horst – Hahn, Hans Peter – Jung, Reinhard – Risch, Roberto): *Arm und Reich. Zur Ressourcenverteilung in prähistorischen Gesellschaften* (8. Mitteldeutscher Archäologentag). 623–636. Halle-Saale
- 2017 The Gold of the Avars. Three Case Studies. In (a cura di Ebanista, Carlo – Rotili, Marcello): *Dalle steppe al mediterraneo popoli, culture, integrazione*. 407–422. Napoli
- DAIM, Falko – BÜHLER, Birgit
- 2017 Awarer oder Byzanz? Interpretationsprobleme am Beispiel der goldenen Mantelschließe von Dunapataj. In (szerk./ed. Vida Tivadar): *Thesaurus Avarorum. Régészeti tanulmányok Garam Éva tiszteletére. – Archaeological Studies in Honour of Eva Garam*. (2012) 207–224. Budapest
- DOBOS Alpár
- 2013 Gepidák vagy avarok? Az erdélyi kora avar kori soros temetők kutatásának kérdéseiről. – *Gepids or Avars? Problems related to the research of the row-grave cemeteries from the Early Avar Period in Transylvania. Dolgozatok az Erdélyi Múzeum Érem- és Régiségtárából Új sor. VI–VII. (XVI–XVII.) 2011–2012*, 93–118. Kolozsvár
- DÖVÉNYI Zoltán (főszerk.)
- 2012 A Kárpát-medence földrajza. Budapest
- FELD István – TEREI György
- 2017 Vártopográfiák, regionális várkutatás Magyarországon. Castle topographies and regional castle research in Hungary. In (szerk./eds. Benkő Elek – Bondár Mária – Kolláth Ágnes): *Magyarország Régészeti Topográfiája. Múlt, jelen, jövő. – Archaeological Topography of Hungary. Past, present and future*. 151–162. Budapest
- FELFÖLDI Szabolcs
- 2001 Avar kori helynévi nyomok a Kárpát-medencében (Várkony). In (szerk. Márton Alfréd): *A Kárpát-medence és a steppe. Magyar Őstörténeti Könyvtár 14*, 28–31. Budapest
- 2017 Avar kori helynévi nyomok a Kárpát-medencében II. – *Traces of toponyms from the Avar period in the Carpathian Basin II*. In (szerk. Takács Melinda): *Az Alföld a 9. században II.: Válogatás „Az Alföld a 9. században II. – Új eredmények” című konferencián 2014. május 21–23. között elhangzott előadások anyagaiból. Monográfiák a Szegedi Tudományegyetem Régészeti Tanszékéről 4.*, 209–203. Szeged
- FETTICH, Nándor
- 1965 Das awarenzeitliche Gräberfeld von Pilismarót-Basaharc. *Studia Archeologica III*. Budapest
- FILIPEC, Krešimir
- 2015 Donja Panonija od 9. do 11. stoljeća. Univerzitet u Sarajevu. Sarajevo
- FISCHER, Thomas
- 2007 Die Donau als Grenze, Handelsweg und Operationsfeld der Flotte in der römischen Kaiserzeit. In (Hrsg. Freund, Stephan – Hardt, Matthias – Weigel, Petra): *Flüsse und Flusstäler als Wirtschafts- und Kommunikationswege. Siedlungsforschung. Archäologie – Geschichte – Geographie 25*, 95–101. Bonn
- FÓTHI Erzsébet
- 2014 A Kárpát-medence a 6–11. századi történetének embertani vonatkozásai. In (szerk. Sudár Balázs – Szentpéteri József – Petkes Zsolt – Lezsák Gabriella – Zsidai Zsuzsanna): *Magyar őstörténet. Tudomány és hagyományörzés*. 151–168. Budapest
- GÁBOR Olivér
- 2017 Az avarok meghatározása és mitológiája. Identification of Avars and their mythology. *A Janus Pannonius Múzeum Évkönyve 54*, 305–346. Pécs
- GÁLL, Erwin
- 2012 Márton Roska and archaeology in Transylvania: from early 20th to 21st century. Some critical notes to the Hungarian-Armenian scholars early medieval studies and recent evolution of archaeology in Transylvania. *Acta Archaeologica Carpathica XLVII*, 127–165. Kraków
- 2013 Roska Márton és az erdélyi régészet (tegnap és ma). Kritikai megjegyzések az erdélyi örmény-magyar tudós kora középkori tanulmányaihoz. – *Márton Roska and the Transylvanian archaeology: yesterday and today. Critical notes to the Armenian-Hungarian scientist's studies on the early Middle Ages. Dolgozatok az Erdélyi Múzeum Érem- és Régiségtárából Új sor. VI–VII. (XVI–XVII.) 2011–2012*, 27–57. Kolozsvár

- 2014 The Avar Conquest and what followed. Some Ideas on the Process of 'Avarisation' of Transylvanian Basin (6th-7th Centuries). In: *Archäologische Beiträge. Gedenkschrift zum hundertsten Geburtstag von Kurt Horedt*. 295-323. Cluj-Napoca
- 2016a A 12. századi Magyar Királyság és a Csíki-medence. Székelyföld – Terra Siculorum 20/4, 126-134. Csíkszereda
- 2016b A 12. századi Magyar Királyság és a Csíki-medence (II. rész). Válaszféle Botár István barátomnak. Székelyföld – Terra Siculorum 20/11, 73-94. Csíkszereda
- GÁLL, Erwin – ROMÁT, Sándor
- 2016 The Current State of Archaeological Research on the Avar Period in the Banat. Observations on the Changes in the Avar Settlement Territory in this Region and on Some Early Medieval Cultural-Sociological Phenomena. In (eds. Bollók, Ádám – Csiky, Gergely – Vida, Tivadar): *Zwischen Byzanz und der Steppe. Archäologische und historische Studien Festschrift für Csanád Bálint zum 70. Geburtstag. – Between Byzantium and the Steppe. Archaeological and Historical Studies in Honour of Csanád Bálint on the Occasion of His 70th Birthday*. 433-468. Budapest
- GALLINA Zsolt
- 1999 A kiskunsági Ördög-árok. In (szerk. Szakál Aurél): *Emlékkönyv a Thorma János Múzeum 125. évfordulójára. A Thorma János Múzeum Könyvei* 3, 67-82. Kiskunhalas
- GALLINA Zsolt – VARGA Sándor
- 2016 A Duna-Tisza közének honfoglalás és kora Árpád-kori temetői, sír- és kincsleletei I. In (szerk. Felföldi Szabolcs): *A Kalocsai Sárkőz a 10-11. században*. Szeged-Budapest
- GARAM Éva
- 2014 Egy avar kori falu gazdálkodásáról, kézművességéről, életmódjáról a falu temetője sírjaiban talált tárgyak tükrében. – The economy, the craft industry and the life-style of an Avar Period village in the light of the grave goods from the village cemetery. In (szerk./eds. Anders Alexandra – Balogh Csilla – Türk Attila): *Avarok pusztái. Régészeti tanulmányok Lőrinczy Gábor 60. születésnapjára – Avarum Solitudines. Archaeological studies presented to Gábor Lőrinczy on his sixtieth birthday*. 279-290. Budapest
- 2018 Das awarenzeitliche Gräberfeld in Zamárdi-Rétiföldek III. *Monumenta Avarorum Archaeologica* 12. Budapest
- GARAM, Éva – PATAY, Pál – SOPRONI, Sándor
- 2003 Sarmatischen Wallsystem im Karpatenbecken. *Régészeti Füzetek Ser. II/23*. Budapest
- GINDELE, Robert
- 2017 A Csörsz-árok kutatásának helyzete Romániában. In (szerk. Jerem Erzsébet – Laszlovszky József – Pinke Zsolt – Drosztmér Ágnes – Renner Zsuzsanna): *Történeti tájak – vizes élőhelyek. Régészet, környezettörténet, tájvédelem. A Közép-európai Egyetem Kulturális Örökség Tanulmányok Program és az Archaeolingua Alapítvány előadássorozata* (2016. november 11. – 2017. január 27.). 59-60. Budapest
- GÖMÖRI János
- 2000 Az avar kori és Árpád-kori vaskohászat régészeti emlékei Pannoniában (Magyarország iparrégészeti lelőhelykataszttere I. Vasművesség). – *The Archaeometallurgical Sites in Pannonia from the Avar and Early Árpád Period (Register of industrial archaeological sites in Hungary I. Ironworking)*. Soproni Múzeum Régészeti Gyűjteménye. Sopron
- 2017 Az MRT és a MILK. Régészeti topográfiai munkálatok és Magyarország iparrégészeti lelőhelykataszttere: a korábbi együttműködés és a jövőbeli összehangolás lehetőségei. – *The archaeological topography of Hungary (MRT) and the gazetteer of industrial archaeological sites of Hungary (MILK): previous co-operation and possibilities of future co-ordination*. In (szerk./eds. Benkő Elek – Bondár Mária – Kolláth Ágnes): *Magyarország Régészeti Topográfiája. Múlt, jelen, jövő. – Archaeological Topography of Hungary. Past, present and future*. 163-174. Budapest
- GULYÁS Bence – LŐRINCZY Gábor
- 2018 Szabolcs-Szatmár-Bereg megye avar sírleletei IV. A tiszavasvári-koldusdombi kora avar kori temető. – *Avar finds from Szabolcs-Szatmár-Bereg County IV. Early Avar graves from Tiszavasvári-Koldusdomb*. In (szerk./eds. L. Nagy Márta – L. Szőlősi Katalin): *„Vadrózsából tündérsípót csináltam”. Tanulmányok Istvánovits Eszter 60. születésnapjára. – “To make a fairy’s whistle from a briar rose”. Studies presented to Eszter Istvánovits on her sixtieth birthday. A Jósza András Múzeum Kiadványai* 73, 529-559. Nyíregyháza

- H. TÓTH, Elvira
1972 Preliminary Account of the Avar Princely Find at Kunbábony. – Előzetes jelentés a kunbábonyi avar fejedelmi leletről. *Cumania* I, 143–168. Kecskemét
- H. TÓTH, Elvira – HORVÁTH, Attila
1992 Kunbábony. Das Grab eines Awarenhagans. Kecskemét
- HAJNAL Zsuzsanna
2009 Házak a Kölked-feketekapui avar kori telepen. – Häuser in der awarenzeitlichen Siedlung Kölked-Feketekapu. *Archeologiai Értesítő* 134, 91–116. Budapest
- HARDT, Matthias
2007 Die Donau als Verkehrs- und Kommunikationsweg zwischen der ostfränkischen Residenz Regensburg und den Zentren an der mittleren Donau im 9. Jahrhundert. In (Hrsg. Freund, Stephan – Hardt, Matthias – Weigel, Petra): *Flüsse und Flusstäler als Wirtschafts- und Kommunikationswege. Siedlungsforschung. Archäologie – Geschichte – Geographie* 25, 103–120. Bonn
2018 Der Ring der Awaren. – The “Ring” of the Avars. In (Hrsg. Drauschke, Jörg – Kislinger, Ewald – Kühtreiber, Karin – Kühtreiber, Thomas – Scharrer-Liška, Gabriele – Vida, Ti-vadar): *Lebenswelten zwischen Archäologie und Geschichte. Festschrift für Falko Daim zu seinem 65. Geburtstag. Monographien des Römisch-Germanischen Zentralmuseums* Band 150, 185–191. Mainz
- HARKÁNYINÉ SZÉKELY Zsuzsanna
2017 Szakmai eredmények a Csörsz-árok kutatásában. In (szerk. Jerem Erzsébet – Laszlovsky József – Pinke Zsolt – Drosztmér Ágnes – Renner Zsuzsanna): *Történeti tájak – vizes élőhelyek. Régészet, környezettörténet, tájvédelem. A Közép-európai Egyetem Kulturális Örökség Tanulmányok Program és az Archaeolingua Alapítvány előadássorozata* (2016. november 11. – 2017. január 27.). 45–58. Budapest
- HEINRICH-TAMÁSKA Orsolya – WICKER Erika
2018 Kunbábony (Bács-Kiskun megye). Arany álcsatos öv egy avar kagán(?) sírjából. – Kunbábony (Komitat Bács-Kiskun). Goldener Pseudoschnallengürtel aus dem Grab eines Awarenhagans(?). In (szerk. / Red. Heinrich-Tamáská Orsolya – Winger Daniel): *7000 év története: Fejezetek Magyarország régészetéből. – 7000 Jahre Geschichte: Einblicke in die Archäologie Ungarns*. 238–239. Remshalden
- HEROLD, Hajnalka
2018 Settlements of the Avar Khaganate. *Antaeus* 35–36 (2017–2018), 187–203. Budapest
- HOLL Balázs
2017 Határtalan lelőhelyek – régészeti lelőhelyek határai. – Boundless sites – The boundaries of archaeological sites. In (szerk./eds. Benkő Elek – Bondár Mária – Kolláth Ágnes): *Magyarország Régészeti Topográfiája. Múlt, jelen, jövő. – Archaeological Topography of Hungary. Past, present and future*. 175–184. Budapest
- ISTVÁNOVITS Eszter – KULCSÁR Valéria
2013 Gondolatok az alföldi sáncok kutatásának jelenlegi helyzetéről. – On the present state of research of the Alföld dykes. In (szerk./eds. Anders Alexandra – Balogh Csilla – Türk Attila): *Avarok pusztái. Régészeti tanulmányok Lőrinczy Gábor 60. születésnapjára. – Avarum Solitudines. Archaeological studies presented to Gábor Lőrinczy on his sixtieth birthday*. 73–83. Budapest
- ISTVÁNOVITS Eszter – KULCSÁR Valéria (szerk.)
2017 Az Egységes Múzeumi Információs Rendszer Szarmata Adatbázisa. Egy tematikus régészeti adatbázis felépítésének és hasznosításának tanulságaiból (online tanulmánykötet). Budapest
- IVANIŠEVIĆ, Vujadin – BUGARSKI, Ivan
2018 ‘Roman ditches’ in Bačka and the outer limites of Pannonia. – „Római sáncok” Bácskában és Pannonia külső határain. In (szerk./eds. L. Nagy Márta – L. Szőlősi Katalin): *„Vadrózsából tündérsípót csináltam”. Tanulmányok Istvánovits Eszter 60. születésnapjára. – “To make a fairy’s whistle from a briar rose”. Studies presented to Eszter Istvánovits on her sixtieth birthday. A Jósza András Múzeum Kiadványai* 73, 223–239. Nyíregyháza

- JAKAB Gusztáv – NOVÁK Zsolt – SÜMEGI Balázs Pál – SÜMEGI Pál
 2014 A keceli Órjegben mélyített fúrás makrofosszília vizsgálata. In (szerk. Sümegi Pál): Környezetföldtani és környezettörténeti kutatások a dunai Alföldön. GeoLitera – Szegedi Tudományegyetem Természettudományi és Informatikai Kar Földrajzi és Földtani Tan-
 székcsoport kiadványsorozata. 85–92. Szeged
- JANKOVICH B. Dénes – SZATMÁRI Imre
 2013 Régészeti kutatások az alföldi mikrorégió területén. *Varia Archaeologica Hungarica* XXVIII. Budapest
- KARO, Špela – KNIFIC, Timotej – LUBŠINA-TUŠEK, Marija
 2011 Predmeti avarskega izvora z arheoloških najdišč. – Items of Avar Origin from archaeological sites in Slovenia. *Vjesnik Arheološkog Muzeja u Zagrebu* XLIV, 131–159. Zagreb
- KISS, Attila
 1986 Die Goldfunde des Karpatenbeckens vom 5-10. Jahrhundert. Angaben zu den Vergleichsmöglichkeiten der Schriftlichen und archäologischen Quellen. *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 38, 105–145. Budapest
 1989 Die Frage der geographischen Lage des früh- und mittelawarenzeitlichen Herrschaftszentrums. – A kora- és közép-avarkori kagáni székhely kérdése. *A Janus Pannonius Múzeum Évkönyve* 33 (1988), 77–89. Pécs
 1992 Zur Zeitstellung des „münzdatierten“ awarischen Fürstengrabes von Kunágota. – A kunágotai, éremmel „keltezett” avarkori fejedelmi sír időrendjéhez. *A Janus Pannonius Múzeum Évkönyve* 36 (1991), 67–84. Pécs
 1995 Tanulmányok a kora-avarkori kunbábonyi vezér sírról. – Studien zum Fürstengrab von Kunbábony aus der Frühawarenzeit. *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyvei – Studia Archaeologica* I, 131–148. Szeged
 1996 'In terra nummus' – A Kárpát-medence avarkori kereskedelmi külkapcsolatainak vázlata a régészeti és numizmatikai leletek tükrében. – 'In terra nummus' – Die Skizze der Handelsbeziehungen des Karpatenbeckens in der Awarenzeit im Spiegel der numismatischen und archäologischen Quellen. *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyvei – Studia Archaeologica* II, 221–245. Szeged
 1999 A 375 és 1000 közötti kincsleletek, mint a Kárpát-medence kora középkori történeti forrásai. A kincsleletek katalógusa. – Die völkerwanderungszeitlichen und frühmittelalterlichen Schatzfunde im Karpatenbecken. *Katalog der Schatzfunde von 375 bis 1000. Zalai Múzeum* 9, 55–75. Zalaegerszeg
- KISS Gábor
 2016 Nagy Károly – Szent Márton szülőhelyének első zarándoka. In: Tóth Ferenc – Zágórhidi Czigány Balázs: *Via Sancti Martini. Szent Márton útjai térben és időben.* 47–64. Budapest
- KNIPL István
 2018 A tájhasználat változásai térben és időben (A hajósi és császártöltési határ terepbejárásának eredményei). *Cumania* 28, 47–58. Kecskemét
- KOCSIS Károly (főszer.), HORVÁTH Gergely – KERESZTESI Zoltán – NEMERKÉNYI Zsolt (szerk.)
 2018 Magyarország Nemzeti Atlasza 2. Természeti környezet. Budapest
- KOMAR, Olekszij
 2015 Новые тенденции в исследованиях археологии кочевников Юго-Восточной Европы VI–IX вв. – Új tendenciák Délkelet-Európa 6–9. századi nomád népeinek régészeti kutatásában. In (szerk. Türk Attila – Balogh Csilla – Major Balázs): *Hadak Útján XXIV. A népvándorlaskor fiatal kutatóinak XXIV. konferenciája. Esztergom, 2014. november 4–6. 1. kötet.* 859–872. Budapest-Esztergom
- KONCZ, István
 2015 568 – A Historical Date and its Archaeological Consequences. *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 66, 315–340. Budapest
- KONCZ István – SZILÁGYI Márton
 2017 Az identitás régészetének elméleti alapjai. – Theoretical Foundations of the Archaeology of Identity. *Archaeologiai Értesítő* 142, 193–215. Budapest
- KONDÉ Zsófia
 2015 Avar kori földbe mélyített és földfelszíni épületek Rákóczipfalva-Bagi-földek lelőhelyén. – Sunken and above-ground Buildings of the Avar Period at the Rákóczipfalva-Bagi-földek Site. *Archaeologiai Értesítő* 140, 71–92. Budapest

KOVÁCS László

- 2015 Kísérletek a Kárpát-medencei 10–11. századi magyar sír-, szórvány- és kincsleletek teljes ségre törekvő kiadására: leletkataszter, korpusz. Századok 149/4, 989–1037. Budapest

KRISTÓ Gyula

- 2003 Tájszemlélet és térszervezés a középkori Magyarországon. Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 19. Szeged

LÁSZLÓ Gyula

- 1944 A honfoglaló magyar nép élete. Budapest
1955 Études archéologiques sur l'histoire de la société des avars. Archaeologica Hungarica 34. Budapest
2015 Das awarenzeitliche Gräberfeld in Csákberény-Orondpuszta. Monumenta Avarorum Archaeologica 11. Budapest
2017 A csákberény-orondpusztai avar kori temető. A Szent István Király Múzeum Közleményei A sorozat 53. Székesfehérvár

LÁSZLÓ Gyula – RÁCZ István

- 1977a A nagyszentmiklósi kincs. Budapest
1977b Der Goldschatz von Nagyszentmiklós. Budapest-Wien-München

LŐRINCZY Gábor

- 2001 Szabolcs-Szatmár-Bereg megye avar sírleletei I. – Avarian grave finds from Szabolcs-Szatmár-Bereg County I. A Nyíregyházi Jósza András Múzeum Évkönyve 43, 185–196. Nyíregyháza
2015 Újabb adatok Hajdú-Bihar megye avar kori lelőhelyeihez I. Megjegyzések a terület kora avar kori történetéhez. – New data on the Avarian Age sites of Hajdú-Bihar County I. Some notes on the Early Avarian Age history of the region. A Nyíregyházi Jósza András Múzeum Évkönyve LVII, 149–176. Nyíregyháza
2016a Újabb adatok Hajdú-Bihar megye avar kori lelőhelyeihez II. Megjegyzések a terület kora avar kori történetéhez. – Weitere Angaben zu den Fundorten der Awarenzeit im Komitat Hajdú-Bihar II. Bemerkungen zur Geschichte der Frühawarenzeit in der Region. In (főszerk. Kovács László – Révész László): Népek és kultúrák a Kárpát-medencében. Tanulmányok Mesterházy Károly tiszteletére. 287–302. h. n.
2016b A tiszántúli VI–VII. századi sírok és temetők sajátosságai. A kora avar kori népesség továbbélése a VII–IX. században a Körös-Tisza-Maros közén. – Characteristic features of 6th–7th century burials and cemeteries east of the Tisza Survival of Early Avarian Age population between Rivers Körös, Tisza and Maros. A Nyíregyházi Jósza András Múzeum Évkönyve LVIII, 155–176. Nyíregyháza
2017 Frühawarenzeitliche Bestattungssitten im Gebiet der Grossen Ungarischen Tiefebene östlich der Theiss. Archäologische Angaben und Bemerkungen zur Geschichte der Region im 6. und 7. Jahrhundert. Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae 68, 137–170. Budapest

LŐRINCZY Gábor – RÁCZ Zsófia

- 2014 Szabolcs-Szatmár-Bereg megye avar sírleletei II. Tiszavasvári-Kashalom-dűlő kora avar kori temetkezései. – Avarian finds from Szabolcs-Szatmár-Bereg County II. Early Avarian graves from Tiszavasvári-Kashalom-dűlő. A Nyíregyházi Jósza András Múzeum Évkönyve LVI, 141–217. Nyíregyháza

LŐRINCZY, Gábor – SOMOGYI, Péter

- 2018 Archäologische Aussagen zur Geschichte der Großen Ungarischen Tiefebene östlich der Theiß im 6. und 7. Jahrhundert. Grab 33 des frühawarenzeitlichen Gräberfeldes von Szegvár-Oromdűlő. – Archaeological Information on the History of the Great Hungarian Plain in the 6th and 7th Century. Grave 33 from the Early Avar Cemetery in Szegvár-Oromdűlő. In (Hrsg. Drauschke, Jörg – Kislinger, Ewald – Kühtreiber, Karin – Kühtreiber, Thomas – Scharrer-Liška, Gabriele – Vida, Tivadar): Lebenswelten zwischen Archäologie und Geschichte. Festschrift für Falko Daim zu seinem 65. Geburtstag. Monographien des Römisch-Germanischen Zentralmuseums Band 150, 231–249. Mainz

LŐRINCZY Gábor – STRAUB Péter

- 2005 Alpi típusú övgarnitúra a szegvár-oromdűlői 81. sírból. – Alpine-type belt set from Szegvár-Oromdűlő, grave 81. Zalai Múzeum 14, 137–167. Zalaegerszeg

LŐRINCZY Gábor – STRAUB Péter – TÜRK Attila

- 2015a Hatalomváltás a Maros-torkolat nyugati oldalán a 9–10. századi településtörténet tükrében. – The change of power in the 9th–10th-century history of the settlement on the West side of the mouth of the River Maros in the light of archaeological finds. In (szerk. Balogh Csilla – Petkes Zsolt – Sudár Balázs – Zsidai Zsuzsanna): ...in nostra lingua Hringe nominant. Tanulmányok Szentpéteri József 60. születésnapja tiszteletére. 143–165. Budapest–Kecskemét
- 2015b Die Umstrukturierung der Herrschaftsverhältnisse an der Marosmündung zu Beginn des 10. Jahrhunderts anhand der archäologischen Quellen. In (Hrsg./eds. Heinrich-Tamáska, Orsolya – Herold, Hajnalka – Straub, Péter – Vida, Tivadar): „Castellum, Civitas, Urbs“. Zentren und Eliten im frühmittelalterlichen Ostmitteleuropa. – Centres and Elites in Early Medieval East-Central Europe. Castellum Pannonicum Pelsonense Vol. 6, 381–396. Budapest–Leipzig–Keszthely–Rahden/Westf.

LŐRINCZY Gábor – SZALONTAI Csaba

- 1993 Újabb régészeti adatok Csongrád megye területének 6–11. századi településtörténetéhez I. – Archäologische Beiträge zur Siedlungsgeschichte des Komitats Csongrád im 6.–11. Jahrhundert I. A Herman Ottó Múzeum Évkönyvei 30–31/2, 279–320. Miskolc
- 1996 Újabb régészeti adatok Csongrád megye területének 6–11. századi településtörténetéhez II. – Neuere Archäologische Angaben zur Siedlungsgeschichte des Komitates Csongrád vom 6. bis 11. Jahrhundert II. A Móra Ferenc Múzeum Évkönyvei – Studia Archaeologica II, 268–298. Szeged

MADARAS László

- 2015 Hol is lehetett az avarok „Hring”-je? – Where may the “Hring” of Avars have been? In (szerk. Balogh Csilla – Petkes Zsolt – Sudár Balázs – Zsidai Zsuzsanna): ...in nostra lingua Hringe nominant. Tanulmányok Szentpéteri József 60. születésnapja tiszteletére. 73–82. Budapest–Kecskemét
- 2016 Hol lehetett az avarok hring-je? – II. Where could be the Hring of the Avars? II. Tisicum – A Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Múzeumok Évkönyve XXV, 239–248. Szolnok
- 2017 Húsz év múltán. Eredmények és problémák az Alföld 9. századi történetének kutatásában. – Twenty Years Later. Results and Problems in the Research of the 9th-century History of the Great Hungarian Plain. In (szerk. Takács Melinda): Az Alföld a 9. században II.: Válogatás „Az Alföld a 9. században II. – Új eredmények” című konferencián 2014. május 21–23. között elhangzott előadások anyagaiból. Monográfiák a Szegedi Tudományegyetem Régészeti Tanszékéről 4, 9–25. Szeged

MÉSZÁROS Boglárka

- 2017 Szempontok az Alföld legkésőbbi avar horizontjába sorolható lelőhelyek kritikai vizsgálatához. – Some Aspects on the Critical Study of the Sites Classified as the Latest Avarian Horizon of the Great Hungarian Plain. In (szerk. Takács Melinda): Az Alföld a 9. században II.: Válogatás „Az Alföld a 9. században II. – Új eredmények” című konferencián 2014. május 21–23. között elhangzott előadások anyagaiból. Monográfiák a Szegedi Tudományegyetem Régészeti Tanszékéről 4, 53–71. Szeged

MÜLLER, Róbert

- 2018 *Romani et Barbari* in der Keszthely-Kultur. *Antaeus* 35–36 (2017–2018), 147–166. Budapest

NAGY Iván

- 2017 Kísérlet a 10. századi Kárpát-medence etnikai rekonstrukciójára. In (szerk. Sudár Balázs): Dentumoger I. Tanulmányok a korai magyar történelemről. Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont Magyar Őstörténeti Témacsoport, Források és tanulmányok 2, 357–398. Budapest

OLAJOS Teréz

- 2001a A IX. századi avar történelem görög nyelvű forrásai. Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 16. Szeged
- 2001b Az avar továbbélés kérdéséről. A 9. századi avar történelem görög és latin nyelvű forrásai. Tiszatáj, 2001. november. 50–56. Szeged
- 2012 Bizánci mozaikok. Avarok, szlávok, bolgárok, magyarok – Válogatott tanulmányok. Szegedi Tudományegyetem Történettudományi Doktori Iskola. Szeged

- PATAY Pál
2008 Dunántúli hosszanti sáncok. – Transdanubische Längswälle. *Communicationes Archaeologicae Hungariae* 2008, 109–134. Budapest
- PETRINEC, Maja
2012 Croatia between the East and the West – evidence from early medieval graves. In (eds. Salamon, Maciej – Wołoszyn, Marcin – Musin, Alexander – Špehar, Perica): Rome, Constantinople and Newly-Converted Europe. Archaeological and Historical Evidence. – *U źródeł Europy Środkowo-wschodniej. Frühzeit Ostmitteleuropas Band 1/1*, 461–474. Kraków–Leipzig–Rzeszów–Warszawa
- PINKE Zsolt
2017 A Csörsz-árok és a tiszántúli erek kapcsolata. In (szerk. Jerem Erzsébet – Laszlovszky József – Pinke Zsolt – Drosztmér Ágnes – Renner Zsuzsanna): Történeti tájak – vizes élőhelyek. Régészet, környezettörténet, tájvédelem. A Közép-európai Egyetem Kulturális Örökség Tanulmányok Program és az Archaeolingua Alapítvány előadássorozata (2016. november 11. – 2017. január 27.). 65–68. Budapest
- PINTÉR-NAGY Katalin – WOLF Mária
2017 Újabb régészeti adatok a Bodroghöz 6. század végi – 9. századi történetéhez. Előzetes jelentés Pácín-Szena-domb lelőhelyről. – *New Archaeological Data on the 6th-9th Century of the Bodroghöz*. In (szerk. Takács Melinda): *Az Alföld a 9. században II.: Válogatás „Az Alföld a 9. században II. – Új eredmények” című konferencián 2014. május 21–23. között elhangzott előadások anyagaiból. Monográfiák a Szegedi Tudományegyetem Régészeti Tanszékéről 4*, 139–163. Szeged
- PLETERSKI, Andrej
2010 Frühmittelalterliche Identitäten und Aussagemöglichkeiten der archäologischen Quellen. *Antaeus* 31–32, 143–154. Budapest
- POHL, Walter
1988/2015 Die Awaren. Ein Steppenvolk in Mitteleuropa 567–822 n. Chr. (Frühe Völker). München
2008 Eastern Central Europe in the Early Middle Ages. Conflicts, Migrations and Ethnic Processes. Eds.: Spinei, Cristina – Hriban, Cătălin. București–Brăila
- PROFANTOVÁ, Nad'a
2017 New Data about the Earliest of Early Medieval Hill-forts and Hill-sites in the Central Bohemia (8th and First Half of 9th Century). In (Hrsg. Fusek, Gabriel): *Archäologische Studien zum frühen Mittelalter. Archaeologica Slovaca Monographiae Communicationes*, Tomus XIX, 99–114. Nitra
2018 Byzanz am Ende der Welt? Ein Beschlag mit Kaiserporträt aus Mittelböhmen. – *Byzantium at the End of the World? A Fitting with the Portrait of an Emperor from Central Bohemia*. In (Hrsg. Drauschke, Jörg – Kislínger, Ewald – Kühtreiber, Karin – Kühtreiber, Thomas – Scharrer-Liška, Gabriele – Vida, Tivadar): *Lebenswelten zwischen Archäologie und Geschichte. Festschrift für Falko Daim zu seinem 65. Geburtstag. Monographien des Römisch-Germanischen Zentralmuseums Band 150*, 325–336. Mainz
- PROHÁSZKA Péter
2012 Az ozora-tótipusztai avar fejedelmi sírok. – *Die awarischen Oberschichtsgräber von Ozora-Tótipuszt*. Budapest
- PULSZKY Ferencz
1874 A magyarországi avar leletekről. Értekezések a történeti tudományok köréből III. 7. Budapest
- RACZKY Pál
2006 A régészeti lelőhely fogalmának tudományfilozófiai alapon történő axiomatikus meghatározása. *Archeologiai Értesítő* 131, 246–247. Budapest
- RAPAN PAPEŠA, Anita
2015 Sava – granica kasnoavarske države: da ili ne? – Sava – the Border of the Late Avar State: Yes or No? In (uredio/eds. Ostajmer, Branko): *Rijeka Sava u povijesti. The Sava River in History*. 43–54. Slavonski Brod
- RÓNA-TAS András
2001 Hol volt Kuvrat Bulgáriája? In (szerk. Felföldi Szabolcs – Sinkovics Balázs): *Nomád népvándorlások, magyar honfoglalás. Magyar Őstörténeti Könyvtár 15*, 67–87. Budapest

- RUDAS Tamás – PÉLI Gábor (szerk.)
2018 Számítógépes társadalomtudomány. – Computational Social Science. Magyar Tudomány 2018/7. Budapest
- RUMPF, Andreas
1953/1956 Archäologie. Band 1: Einleitung. Historischer Überblick. Band 2: Die Archäologensprache. Die antiken Reproduktionen. Sammlung Göschel, Band 538 & 539. Berlin
- SALAMON, Ágnes – ERDÉLYI, István
1971 Das völkerwanderungszeitliche Gräberfeld von Környe. Studia Archeologica V. Budapest
- SAMU, Levente – DAIM, Falko
2018 Die Pseudoschnallen in der Awarenzeit und ihre Transformation. Antaeus 35–36 (2017–2018), 205–241. Budapest
- SCHILLING László
2009 Avar kori szabadtéri kemencék. – Open-air Avar ovens. In (szerk./ed. Kvassay Judit): Település- és temetőfeltárás Dunaszentgyörgy határában. – Settlement and Cemetery Excavations at the Borders of Dunaszentgyörgy. 263–275. Budapest
- SOMOGYI, Péter
1997 Byzantinische Fundmünzen der Awarenzeit. Monographien zur Frühgeschichte und Mittelalterarchäologie 5. Innsbruck
2014 Byzantinische Fundmünzen der Awarenzeit in ihrem europäischen Umfeld. Dissertationes Pannonicae Ser. IV. 2. Budapest
- STADLER, Peter
2005 Quantitative Studien zur Archäologie der Awaren I. Mit Beiträgen von Walter Kutschera, Walter Pohl und Eva Maria Wild. Wien
2008 Avar chronology revisited and the question of the ethnicity in the Avar qaganate. In (ed. Curta, Florin): The Other Europe in the Middle Ages: Avars, Bulgars, Khazars and Cumans. East Central and Eastern Europe in the Middle Ages, 450–1450, Vol. 2, 47–82. Leiden–Boston
2010 Ethnische Gruppen im Awarenreich. In (Hrsg. Pohl, Walter – Mehofer, Mathias): Archaeology of Identity. – Archäologie der Identität. Forschungen zur Geschichte des Mittelalters 17, 111–143. Wien
- STEUER, Heiko
2006 Fürstengräber, Adelsgräber, Elitegräber. Methodisches zur Anthropologie der Prunkgräber. In (Hrsg. Carnap-Bornheim, Claus von – Krausse, Dirk – Wesse, Anke): Tod und Herrschaft. Zu den vor- und frühgeschichtlichen Prunkgräbern als historische Quelle. Internationale Konferenz Kiel 2003. Universitätsforschungen zur Prähistorischen Archäologie 139, 11–25. Bonn
- STIBRÁNYI Máté – SZABÓ Máté
2017 A tájrégészeti módszerei, avagy a totális régészet. In (szerk. Zatykó Csilla – Szilágyi Magdolna – Szabó Máté): Történeti táj – tájrégészet: eredmények és perspektívák a magyarországi tájrégészeti kutatásban. Absztrakt kötet. 56–57. Budapest
- STULIĆ, Sanijela
2017 Protection of historical landscape in Serbia. A case study of the Roman trenches. In (szerk. Jerem Erzsébet – Laszlovszky József – Pinke Zsolt – Drosztmér Ágnes – Renner Zsuzsanna): Történeti tájak – vizes élőhelyek. Régészet, környezettörténet, tájvédelem. A Közép-európai Egyetem Kulturális Örökség Tanulmányok Program és az Archaeolingua Alapítvány előadássorozata (2016. november 11. – 2017. január 27.). 61–63. Budapest
- SZABÓ Géza
2012 Rejtélyes körárok. Adatok az avar kori településszerkezethez. – Enigmatic circular ditch. Some data on the settlement system of the Avarian Age. In (szerk. Liska András – Szatmári Imre): Sötét idők rejtélyei. 6–11. századi régészeti emlékek a Kárpát-medencében és környékén. Tempora Obscura 3, 63–90. Békéscsaba
- SZABÓ Máté
2017 A légrégészet helye a megújuló MRT-ben. A National Mapping Programme tanulságai Magyarországon. – “(Hungarian) National Mapping Programme”. The role of aerial archaeology in the new Archaeological Topography of Hungary. In (szerk./eds. Benkő Elek – Bondár Mária – Kolláth Ágnes): Magyarország Régészeti Topográfiája. Múlt, jelen, jövő. – Archaeological Topography of Hungary. Past, present and future. 399–424. Budapest

SZÁDECZKY-KARDOSS Samu

- 1998 Az avar történelem forrásai 557-től 806-ig. – Die Quellen der Awarengeschichte von 55 bis 806. Magyar Őstörténeti Könyvtár 12. Budapest

SZALONTAI Csaba

- 2012 A Maty-ér szerepe és jelentősége Szeged környékének településtörténetében. Előzetes eredmények. – The role and importance of the Maty Stream in the settlement history of Szeged neighbourhood. Preliminary results. In (szerk./eds. Kreiter Attila – Pető Ákos – Tugya Beáta): Környezet – Ember – Kultúra. A természettudományok és a régészet párbeszéde. – Environment – Human – Culture. Dialogue between applied sciences and archaeology. 125–138. Budapest
- 2016a A szeged-öthalmi avar- és honfoglalás kori lelőhelyekről. Gondolatok egy mikrorégió hatalmi struktúrájáról. – On the Avar and Hungarian Conquest Age Sites of Szeged-Öthalom. Notes on the Power Structure of a Micro-Region. In (szerk. Csécs Terézia – Takács Miklós): Beatus homo qui invenit sapientiam. Ünnepi kötet Tomka Péter 75. születésnapjára. 687–699. Győr
- 2016b Interperszonális kapcsolatok a bizánciak és az avarok között. – Interpersonal Relations between the Byzantines and the Pannonian Avars. In (szerk. Perémi Ágota): Hadak Útján. Népvándorlás Kor Fiait Kutatóinak XXIII. konferenciakötete. 45–65. Veszprém
- 2017 Az újraértelmezett szegedi táj. A tájhasználat változásai a középkorig. In (szerk. Blanka Viktória – Ladányi Zsuzsanna): Interdiszciplináris táj kutatás a XXI. században. A VII. Magyar Tájökológiai Konferencia tanulmányai. 554–564. Szeged
- 2018 Éltek vagy továbbéltek az avarok a 9. századi Alföldön? (Kérdések, válaszok, módszerek és lehetőségek). – Did the Avars live or continued to live in the 9th Century Great Hungarian Plain? (Questions, Answers, Methods, and Possibilities). In (szerk. Hága Tamara Katalin – Kolozsi Barbara): Sötét idők túlélői. A kontinuitás fogalma, kutatásának módszerei az 5–11. századi Kárpát-medence régészetében 2014-ben Debrecenben megrendezett konferencia kiadványa. Tempora Obscura 4, 209–222. Debrecen

SZALONTAI Csaba – PRISKIN Anna – CZUKOR Péter – SZEVERÉNYI Vajk

- 2017 Őskori tájhasználat a Délkelet-Alföldön néhány késő bronzkori földvár alapján. In (szerk. Blanka Viktória – Ladányi Zsuzsanna): Interdiszciplináris táj kutatás a XXI. században. A VII. Magyar Tájökológiai Konferencia tanulmányai. 565–573. Szeged

SZENTPÉTERI, József

- 1993a Archäologische Studien zur Schicht der Waffenträger des Awarentums im Karpatenbecken I. Die waffenkundliche Hinterlassenschaft des awarischen Reiches. Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae 45, 165–246. Budapest
- 1993b Az avar kori hadsereg legfelsőbb vezető rétege a régészeti források tükrében. – Die oberste Führungsschicht des awarenzeitlichen Heeres im Spiegel der archäologischen Quellen. Tisicum – A Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Múzeumok Évkönyve VIII, 163–180. Szolnok
- 1993c Die oberste Führungsschicht des awarenzeitlichen Heeres im Spiegel der archäologischen Quellen. In (ed. Pavúk, Juraj): Actes du XIIe Congres International des Sciences Préhistoriques et Protohistoriques 4. Bratislava, 1–7 septembre 1991. 261–270. Bratislava
- 1994 Archäologische Studien zur Schicht der Waffenträger des Awarentums im Karpatenbecken II. Die gesellschaftliche Schichtung des awarenzeitlichen Heeres. Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae 46, 231–306. Budapest
- 2006 Amiről a térképek mesélnek... Adalékok az avar korszak keltezési problémaköréhez. – Tales told by the maps... Contribution to the dating problems of the Avar Age. – Was die Verbreitungskarten erzählen... Beiträge zum Problemkreis der Datierung der Awarenzeit. Arrabona 44, 455–496. Győr
- 2008a Was die Verbreitungskarten erzählen... Beiträge zum Problemkreis der Datierung der Awarenzeit. Antaeus 29–30, 325–346. Budapest
- 2008b A fekvő nyolcas fölfedezése: Sírok, sáncok, földvárak. In (szerk. Ilon Gábor): Régészeti nyomozások Magyarországon. 185–197. Budapest
- 2013 Az Avar Kaganátus hatalmi központjai – a hringek. – The hrings – Political centres of the Avar Khaganate. Tisicum – A Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Múzeumok Évkönyve XXII (2014), 169–177. Szolnok
- 2014a (Hrsg.): e-ADAM. Archäologische Denkmäler der Awarenzeit in Mitteleuropa (<http://www.arpad.btk.mta.hu/adatbazisok.html>)

- 2014b Semmiből egy régi világot: kutatások Solt-Tételhegyen (2005–2013). – An ancestral world from naught: research at Solt-Tételhegy (2005–2013). In (szerk. Somogyvári Ágnes – Szentpéteri József – V. Székely György): Településtörténeti kutatások. Solt-Tételhegy, Kiskunfélegyháza–Amler-bánya. – Settlement Studies. Solt-Tételhegy, Kiskunfélegyháza–Amler-Bánya. *Archaeologia Cumanica* 3, 7–22. Kecskemét
- 2015 The hrings – Political centres of the Avar Khaganate. – Хринги – центрове на властта в Аварския Каганат. *Pliska–Preslav* 11, 313–323. Sofia
- 2016 Az avar kagáni központok kutatástörténetének kezdetei: Tomka Szászky János *Hunnia Occ. Abarica* című térképlapja 1751-ből. – Early research on the seat of the Avar Khaganate: A sheet from János Tomka Szászky's *Hunnia Occ. Abarica* map from 1751. In (szerk. Csécs Terézia – Takács Miklós): *Beatus homo qui invenit sapientiam*. Ünnepi kötet Tomka Péter 75. születésnapjára. 701–720. Győr
- 2017 Térképlapok a 9. századi Kárpát-medencéről. – Maps of the Carpathian Basin in the 9th century. In (szerk. Takács Melinda): *Az Alföld a 9. században II. Válogatás „Az Alföld a 9. században II. – Új eredmények” című konferencián 2014. május 21–23. között elhangzott előadások anyagaiból. Monográfiák a Szegedi Tudományegyetem Régészeti Tanszékéről* 4, 27–52. Szeged
- 2018a Újabb adatok Hajdú-Bihar megye avar kori lelőhelyeihez IV. Tépe–Görbékert, Hajdú-Bihar megye, Derecskei járás. – New data on the Avar Period sites of Hajdú-Bihar County IV. Tépe–Görbékert, Derecske District, Hajdú-Bihar County. In (szerk. Hága Tamara Katalin – Kolozsi Barbara): *Sötét idők túlélői. A kontinuitás fogalma, kutatásának módszerei az 5–11. századi Kárpát-medence régészetében 2014-ben Debrecenben megrendezett konferencia kiadványa. Tempora Obscura* 4, 61–81. Debrecen
- 2018b ADAM és ÁRPÁD. A Kárpát-medence kora középkori lelőhelykatasztere (6–13. század). – ADAM & ARPAD. Early medieval (6th–13th centuries) site gazetteer of the Carpathian Basin. *Tisicum – A Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Múzeumok Évkönyve* 26, 243–263. Szolnok
- 2018c Egy vándormotívum az avar kori Kárpát-medencében (oroszlán-, szemmurv- és szfinx-ábrázolások). – A cross-cultural motif of the Avar period in the Carpathian Basin (lion, senmurv and sphinx depictions). In (szerk. Varga Máté – Szentpéteri József): *Két világ határán: Természet- és társadalomtudományi tanulmányok a 70 éves Költő László tiszteletére*. 321–342. Kaposvár
- SZENTPÉTERI József (Hrsg.)
- 2002 *Archäologische Denkmäler der Awarenzeit in Mitteleuropa I–II. Varia Archaeologica Hungarica* XIII/1–2. Budapest
- SZILÁGYI, Magdolna
- 2014a *On the Road. The History and Archaeology of Communication Networks in East-Central Europe*. Budapest
- 2014b *Római utak a középkori Dunántúlon. Az utak nevei és szerepük a középkori térszervezésben. Történelmi Szemle* LVI/1, 1–25. Budapest
- 2017 *A középkori utak topográfiai vizsgálata Magyarországon. Régi módszerek, új lehetőségek. – The topographic investigation of medieval roads in Hungary. Old methods, new perspectives*. In (szerk./eds. Benkő Elek – Bondár Mária – Kolláth Ágnes): *Magyarország Régészeti Topográfiája. Múlt, jelen, jövő. – Archaeological Topography of Hungary. Past, present and future*. 463–486. Budapest
- SZŐKE Béla Miklós
- 2004 *A határ fogalmának változásai a korai középkorban (Adatok a Kerka-vidék kora középkori településtörténetéhez). – Changes in the concept of border in Early Medieval Period (Some data to the settlement history of the Kerka region)*. *Zalai Múzeum* 13, 177–192. Zalaegerszeg
- 2010 *Mosaburg/Zalavár und Pannonien in der Karolingerzeit*. *Antaeus* 31–32, 9–52. Budapest
- 2011 *Die Donau und die letzten Tage des awarischen Khaganats*. In (eds. Kovács, Gyöngyi – Kulcsár Gabriella): *Ten Thousand Years along the Middle Danube. Life and Early Communities from Prehistory to History. Varia Archaeologica Hungarica* XXVI, 265–294. Budapest
- 2012 *Kulturelle Beziehungen zwischen Mosaburg/Zalavár und dem Mittelmeerraum*. In (eds. Salamon, Maciej – Wołoszyn, Marcin – Musin, Alexander – Špehar, Perica): *Rome, Constantinople and Newly-Converted Europe. Archaeological and Historical Evidence. – U źródeł Europy Środkowo-wschodniej. – Frühzeit Ostmitteleuropas* Band 1/1, 125–142. Kraków–Leipzig–Rzeszów–Warszawa

- 2014a A Karoling-kor a Kárpát-medencében. A Magyar Nemzeti Múzeum állandó kiállítása. Budapest
- 2014b The Carolingian Age in the Carpathian Basin. Permanent Exhibition of the Hungarian National Museum. Budapest
- 2014c A Kárpát-medence a Karoling-korban és a magyar honfoglalás. In (szerk. Sudár Balázs – Szentpéteri József – Petkes Zsolt – Lezsák Gabriella – Zsidai Zsuzsanna): Magyar őstörténet. Tudomány és hagyományörzés. 31–42. Budapest
- 2018a Tauschierte Schwertgurtbeschläge von Turócszentmárton/Blatnica. – Bichrome Inlaid Mounts of Sword Scabbard Straps from Turócszentmárton/Blatnica. In (Hrsg. Drauschke, Jörg – Kislinger, Ewald – Kühtreiber, Karin – Kühtreiber, Thomas – Scharrer-Liška, Gabriele – Vida, Tivadar): Lebenswelten zwischen Archäologie und Geschichte. Festschrift für Falko Daim zu seinem 65. Geburtstag. Monographien des Römisch-Germanischen Zentralmuseums Band 150, 393–404. Mainz
- 2018b Spätantike Reminiszenzen im Karpatenbecken des 8.–9. Jahrhunderts? Antaeus 35–36 (2017–2018), 291–309. Budapest

SZÜCSI Frigyes

- 2015 Térhasználat az avar kori Mezőföldön. – Use of space in Avar age Mezőföld. Történeti Földrajzi Közlemények 3/2, 41–59. Budapest
- 2016 Térhasználat és kontinuitás a népvándorlás kori Fejér megyében: romanizáltak, germánok és avarok. – Use of Space and Continuity in the Migration Period in County Fejér (Hungary): Romanized Population, Germans and Avars. Studia Varia. Tanulmánykötet. Pázmány Doktori Konferencia 2016/02/05. 496–512. Budapest
- 2017 Mezőföld a 9. század küszöbén. – Mezőföld an der Schwelle vom 9. Jahrhundert. In (szerk. Türk Attila – Balogh Csilla – Major Balázs): Hadak Útján XXIV. A népvándorláskor fiatal kutatóinak XXIV. konferenciája. Esztergom, 2014. november 4–6. 2. kötet. 175–202. Budapest–Esztergom

TAKÁCS Melinda

- 2018 Szabolcs-Szatmár-Bereg megye késő avar kori lelőhelyei. – Late Avar Age sites of Szabolcs-Szatmár-Bereg County. In (szerk./eds. L. Nagy Márta – L. Szőlősi Katalin): „Vadrózsából tündérsípót csináltam”. Tanulmányok Istvánovits Eszter 60. születésnapjára. “To make a fairy’s whistle from a briar rose”. Studies presented to Eszter Istvánovits on her sixtieth birthday. A Jósza András Múzeum Kiadványai 73, 603–627. Nyíregyháza

TAKÁCS, Miklós

- 2000a Einige Aspekten der Siedlungsgeschichte des südlichen Drittels des Donau-Theiß Zwischenstromlandes von der awarischen Landnahme bis zum Ende des 11. Jahrhunderts. Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae 51 (1999/2000), 457–472. Budapest
- 2000b Szempontok Bácska településtörténeti rekonstrukciójához, az avarok 568-as honfoglalása és a 11. század vége közötti időszakban. Híd 44, 1096–1118. Novi Sad
- 2013a Az átalakulás évszázadai. Egy kora középkori telepkutatási projekt bemutatása. Magyar Régészet. Online magazin. 2013. tél (www.magyarregeszet.hu)
- 2013b The Centuries of Transformation. Presentation of an Early Medieval Settlement Research Project. Hungarian Archaeology. E-Journal 2013 Winter (www.hungarianarchaeology.hu)
- 2016 The Ninth-Century Carpathian Basin on the North-Western Edge of the First Bulgarian State. An Overview of Some Hypotheses and Remarks and Their Evaluation. In (eds. Bollók, Ádám – Csiky, Gergely – Vida, Tivadar): Zwischen Byzanz und der Steppe. Archäologische und historische Studien. Festschrift für Csanád Bálint zum 70. Geburtstag. Between Byzantium and the Steppe. – Archaeological and Historical Studies in Honour of Csanád Bálint on the Occasion of His 70th Birthday. 501–518. Budapest

TOMKA-SZÁSZKY János

- 2004 Magyarország első történelmi atlasza. Magyarország történelmi és közigazgatási atlasza, 1751. Bevezetés az ókori és középkori Magyarország földrajzába (Introductio), 1781. A térképmagyarázatokat írta: Tóth Gergely. A *Introductio* szövegét fordította, a szöveghez tartozó jegyzeteket készítette és a bevezető tanulmányokat írta: Tóth Gergely – Török Enikő. Budapest

TROGMAYER Ottó

- 1962 Népvándorláskori telepnyomok Bokros határában. – Siedlungsspuren aus der Völkerwanderungszeit im Gebiet von Bokros. A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve 1960–1962 (1962) 3–8. Szeged

TRUGLY Sándor

- 2008 A Komárom-hajógyári avar temető és telep. – Das awarenzeitliche Gräberfeld und Siedlung von Komárom-Schiffswerft. Budapest

TÜRK Attila – LÖRINCZY Gábor – MARCSIK Antónia

- 2015 Régészeti és természettudományi adatok a Maros-torkolat nyugati oldalának 10. századi történetéhez. – Archäologische Daten und naturwissenschaftliche Ergebnisse zur Geschichte des 10. Jahrhunderts des westlichen Ufers der Muresch-Mündung. Szerk. Lőrinczy Gábor – Türk Attila. Budapest

VESZPRÉMY László

- 2004 Mint békák a mocsárban. Püspökök gyűlése a Duna mellett 796-ban. Aetas XIX/2, 53–71. Szeged

VIDA, Tivadar

- 2002 Heidnische und christliche Elemente der awarenzeitlichen Glaubenswelt, Amulette in der Awarenzeit. Zalai Múzeum 11, 179–209. Zalaegerszeg
- 2008 Conflict and coexistence: the local population of the Carpathian Basin under Avar rule (sixth to seventh century). In (ed. Curta, Florin): The Other Europe in the Middle Ages: Avars, Bulgars, Khazars and Cumans. East Central and Eastern Europe in the Middle Ages, 450–1450, Vol. 2, 13–46. Leiden–Boston
- 2009a Local and Foreign Romans? The Problem of the Late Antique Population of the 6th–7th Centuries AD in Pannonia. In (Hrsg. Quast, Dieter): Foreigners in Early medieval Europe. Thirteen International Studies on Early Medieval Mobility. Monographien 78, 233–260. Mainz
- 2009b „...Kérték, hogy Pannoniában lakhassanak”. Az avarok letelepedése. In (szerk. Anders Alexandra – Szabó Miklós – Raczy Pál): Régészeti dimenziók. Tanulmányok az ELTE BTK Régészettudományi Intézetének tudományos műhelyéből. A 2008. évi Magyar Tudomány Ünnepe keretében elhangzott előadások. 105–122. Budapest
- 2013 Raumkonzepte der Awaren und Byzantiner und deren Auswirkungen im unteren und mittleren Donaubecken im 6.–7. Jahrhundert. In (eds. Hansen, Svend – Meyer, Michael): Parallele Raumkonzepte. Topoi. Berlin Studies of the Ancient World 16, 307–323. Berlin–Boston
- 2015 Das kulturelle Bild der Gemeinschaft von Csákberény-Orondpuszta. In: László, Gyula: Das awarenzeitliche Gräberfeld in Csákberény-Orondpuszta. Hrsg. Szentpéteri, József. 236–241. Budapest
- 2016 “They Asked to Be Settled in Pannonia...” A Study on Integration and Acculturation – The Case of the Avars. In (eds. Bollók, Ádám – Csiky, Gergely – Vida, Tivadar): Zwischen Byzanz und der Steppe. Archäologische und historische Studien. Festschrift für Csanád Bálint zum 70. Geburtstag. – Between Byzantium and the Steppe. Archaeological and Historical Studies in Honour of Csanád Bálint on the Occasion of His 70th Birthday. 251–270. Budapest
- 2017 A csákberényi avar kori népesség etnokulturális képe. In: László Gyula: A csákberény-orondpusztai avar kori temető. Szerk. Szentpéteri József. 217–220. Budapest

VISY Zsolt

- 2017 A római *limes* magyarországi topográfiája a CLIR program és a világörökségi nevezés tükrében. – The topography of the Roman *limes* in Hungary as represented in the CLIR programme and in the World Heritage nomination. In (szerk./eds. Benkő Elek – Bondár Mária – Kolláth Ágnes): Magyarország Régészeti Topográfiája. Múlt, jelen, jövő. – Archaeological Topography of Hungary. Past, present and future. 539–547. Budapest

ZÁBOJNÍK, Jozef

- 2004 Slovensko a Avarsky Kaganát. – Slovakia and the Avar Khaganate. Studia Archaeologica et Medievalia VI. Bratislava
- 2008 K problematike priestorového vzťahu medzi pohrebiskom a sídliskovým areálom v období avarského kaganátu na južnom Slovensku. – Zur Problematik der räumlichen Beziehung zwischen dem Gräberfeld und dem Siedlungsareal in der Zeit des Awarischen Khaganats in der Südslowakei. Slovenská archeológia LVI-2, 269–292. Nitra
- 2009 Slovensko a Avarský Kaganát. – Slovakia and the Avar Khaganate. Studia Archaeologica et Medievalia IX. Bratislava

József Szentpéteri

CONNECTIONS BEYOND THE GRAVES

A network theory approach to the Avar period of the Carpathian Basin

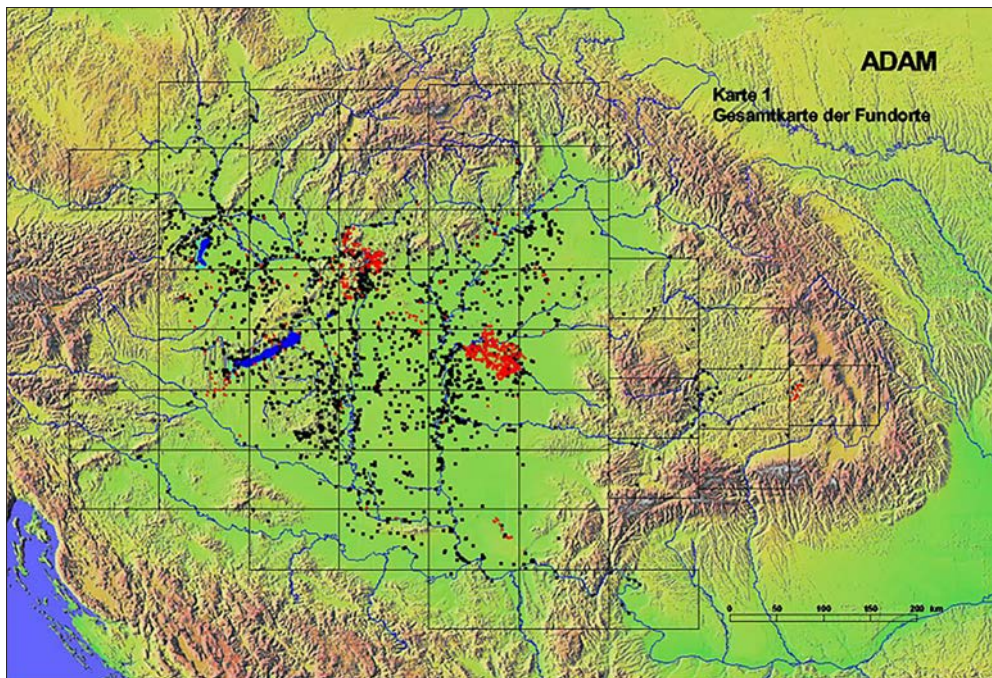
Discussed here is the visual presentation of the peoples living under the rule of the Avar Khaganate between the sixth and ninth centuries. Given the nature of the period's research, this can currently – and probably for a long time in the future – only be achieved by mapping the period's burials. The goal of the chronological study of the relevant sites using the criteria of set theory and network theory was to identify the power centres based also on the historical sources and the archaeological record. The study offers a broad overview of this issue alongside a review of the current state of research and a stocktaking of the tasks ahead, as well as a model of the settlement network of the Avar period, its social stratification and political organisation. The goal of the overview was to model the space-time-society linkages during this historical period and to visualise it using GIS-based methods. The main sources used in the study of the Avar period in the Carpathian Basin are as follows:

<i>Periodisation of the Avar period</i>	<i>Natural environment</i>	<i>Historical sources</i>	<i>Archaeological record</i>	<i>Elements of landscape use</i>
Early Avar period 567–626/630	Climatic, hydrological, pedological, bio-geographical, geomorphological data	Written historical, linguistic, cartographic, social and political historical data	Settlements, cemeteries, hoards, stray finds; quotidian and prestige articles, insignia of rank	Settled and uninhabited territories; overland and water routes; settlements and cemeteries; natural defences, artificial defenceworks
Middle Avar period 630–670/680				
Late Avar period first half: 680–795/796 second half: 796/804–895				

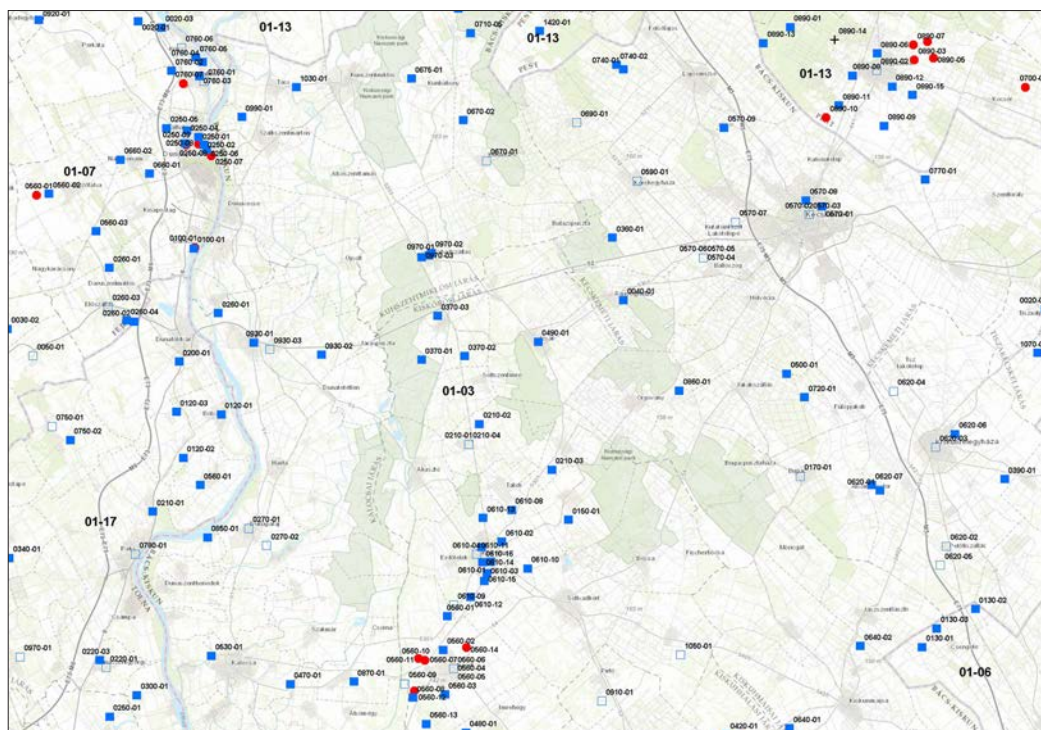
1.

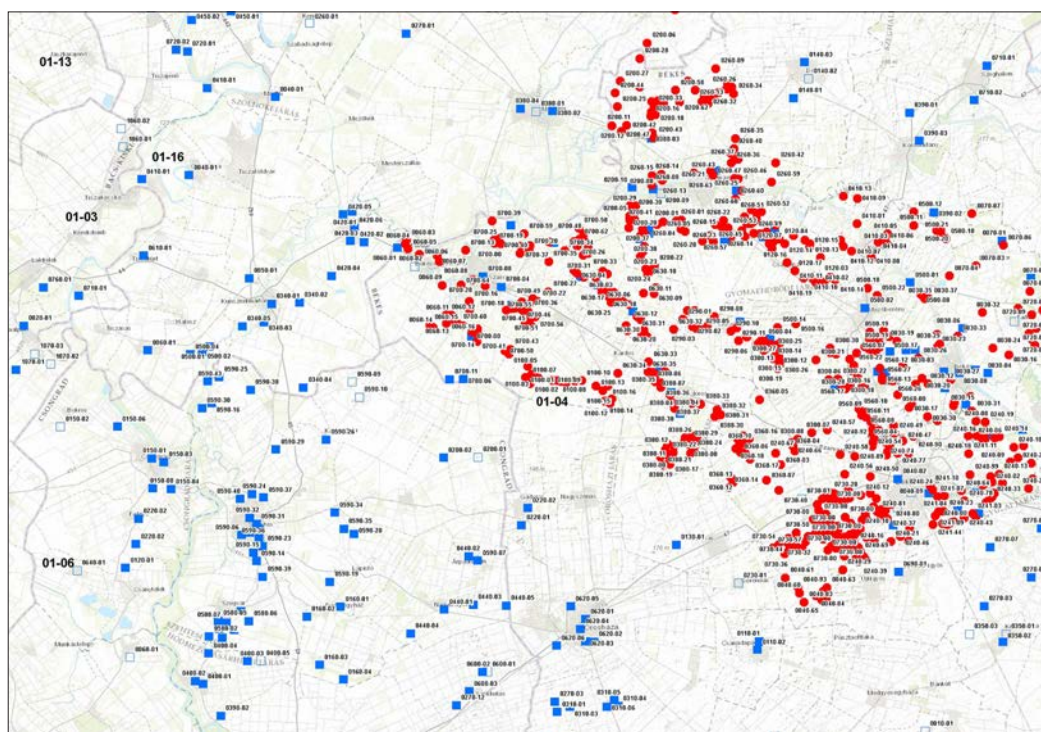
2.

1. kép. 1. Az avar Nyugat-Hunnia, mely Pannóniában és Daciában terült el. Pozsony, 1751 (TOMKA SZÁSZKY János 2004 24., 8. térkép nyomán); 2. A Kárpát-medence avar kori lelőhelyeinek összefoglaló térképe (1993. évi állapot, SZENTPÉTERI, József 2002, Karte 1., térinformatika: Holl Balázs)

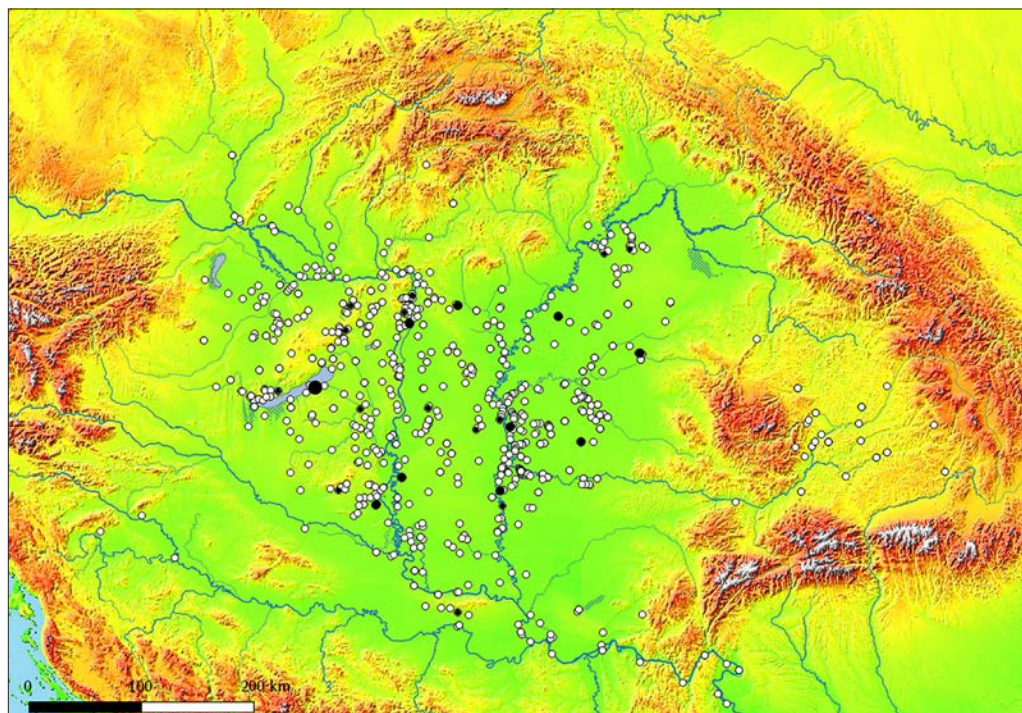
1.

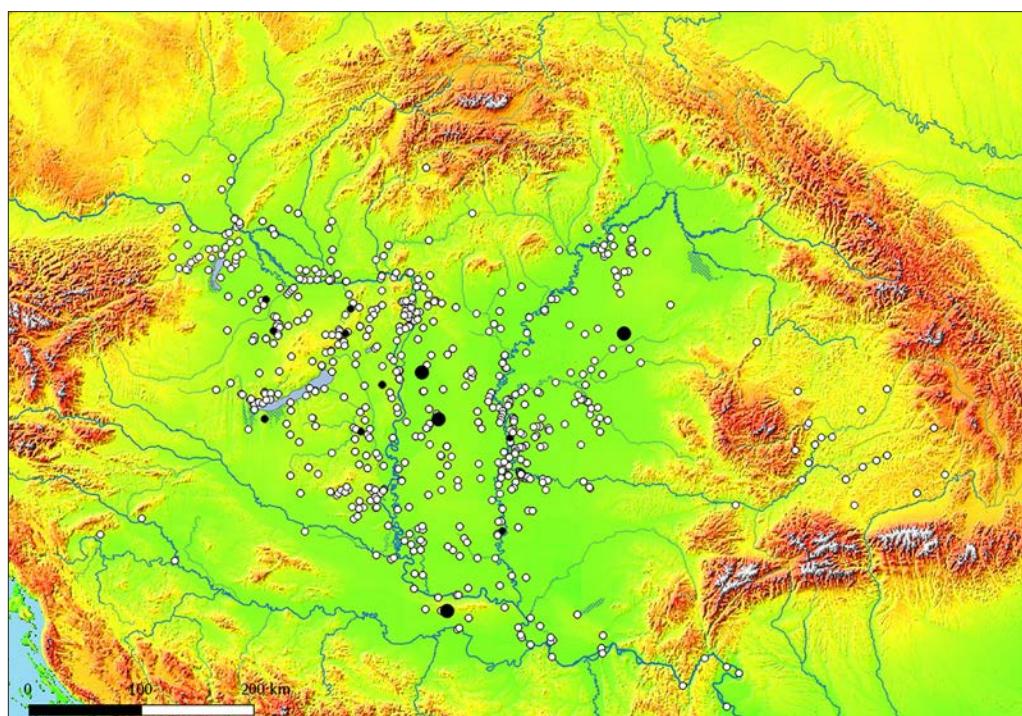
2.

2. kép. 1. Az ADAM2 megújított E4-es térképszelvénye (SZENTPÉTERI, József 2002 nyomán, térinformatika: Holl Balázs); 2. Az ADAM2 megújított E5-ös térképszelvénye (SZENTPÉTERI, József 2002 nyomán, térinformatika: Holl Balázs)

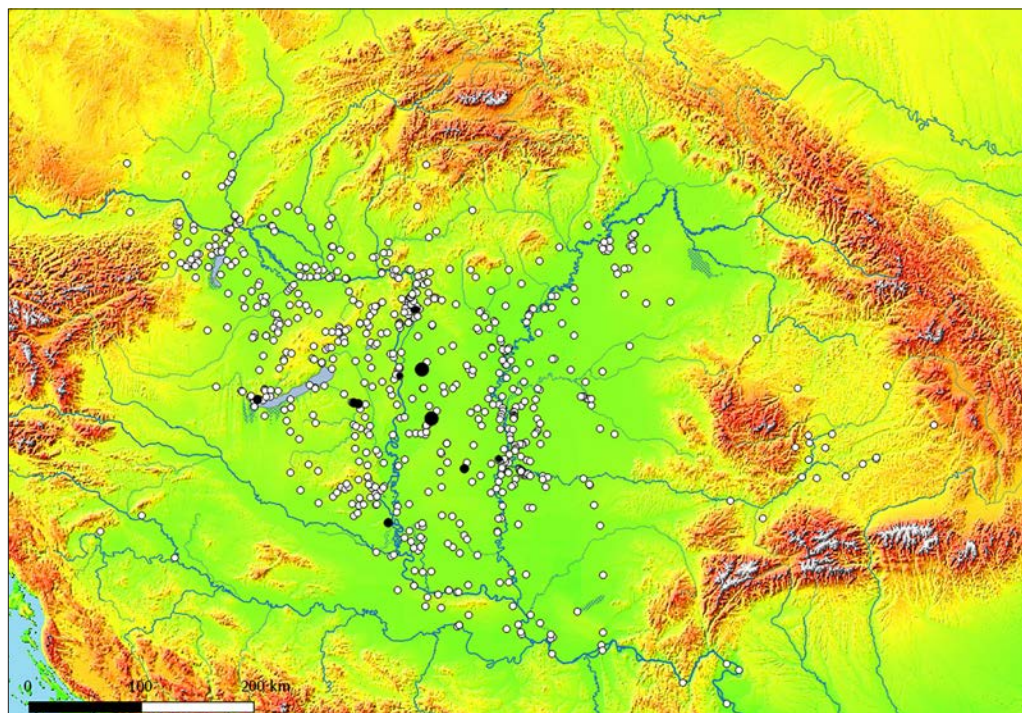
1.

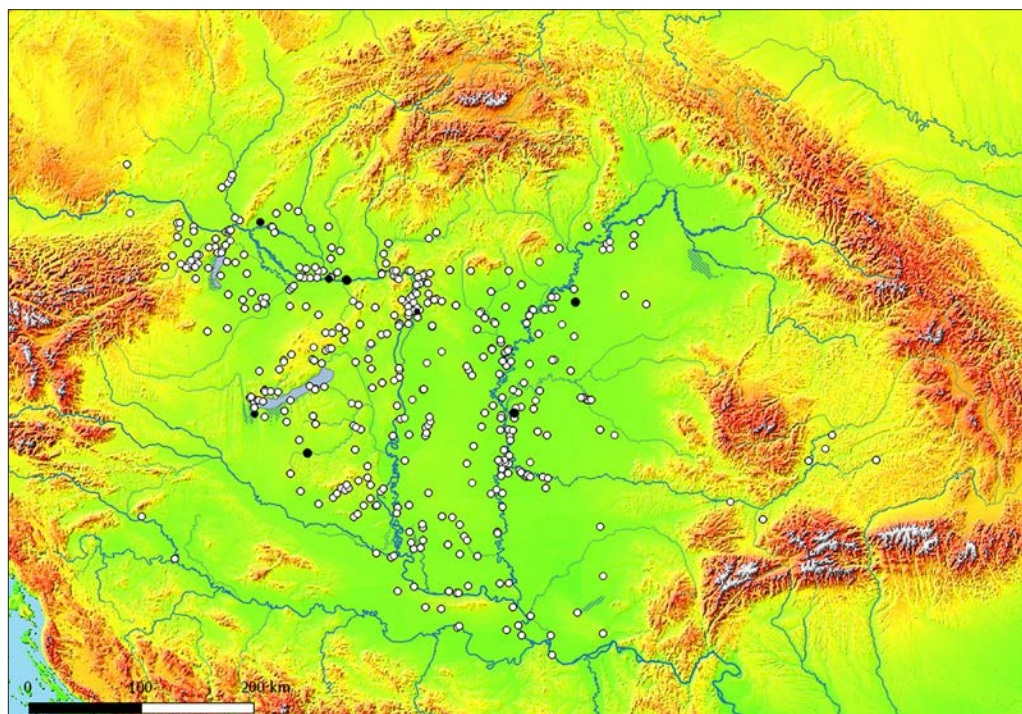
2.

3. kép. 1. Kora avar kori temetkezések térképe a feltételezett hatalmi központokkal (6. század második fele – 7. század eleje, SZENTPÉTERI József 2006/2008 6/3a, 6/4a, 7/1a térképek [Karte 6/3, 6/4, 7/1.] nyomán, térinformatika: Holl Balázs); 2. Közép avar kori temetkezések térképe a feltételezett hatalmi központokkal (7. század közepe, SZENTPÉTERI József 2006/2008 7/2a, 7/3a térképek [Karte 7/2, 7/3.] nyomán, térinformatika: Holl Balázs)

1.

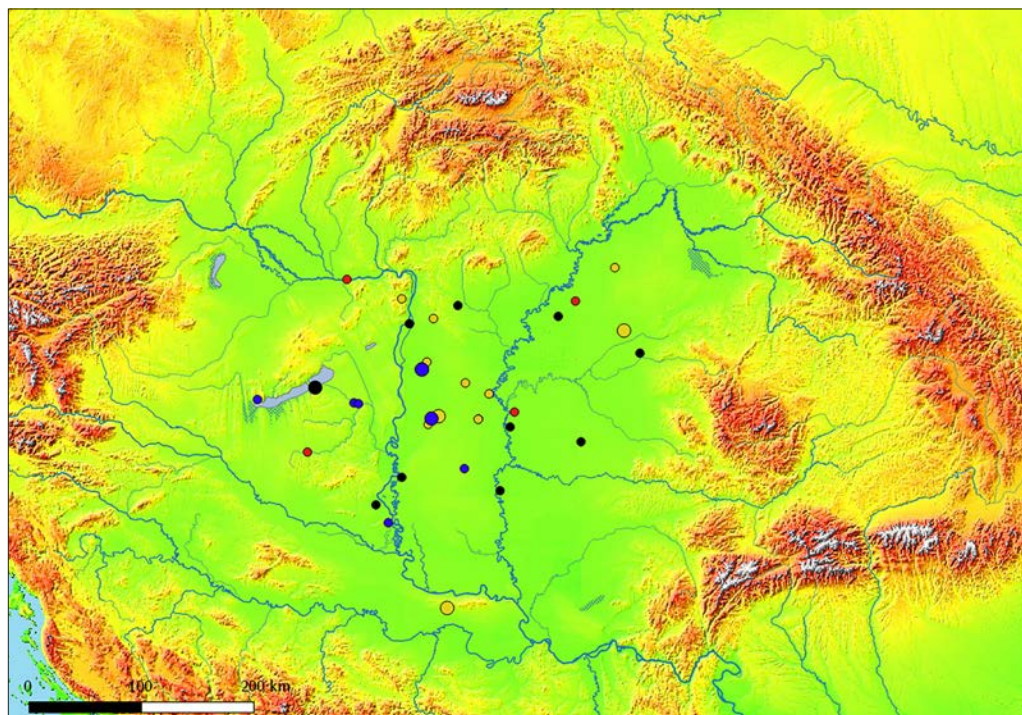

2.

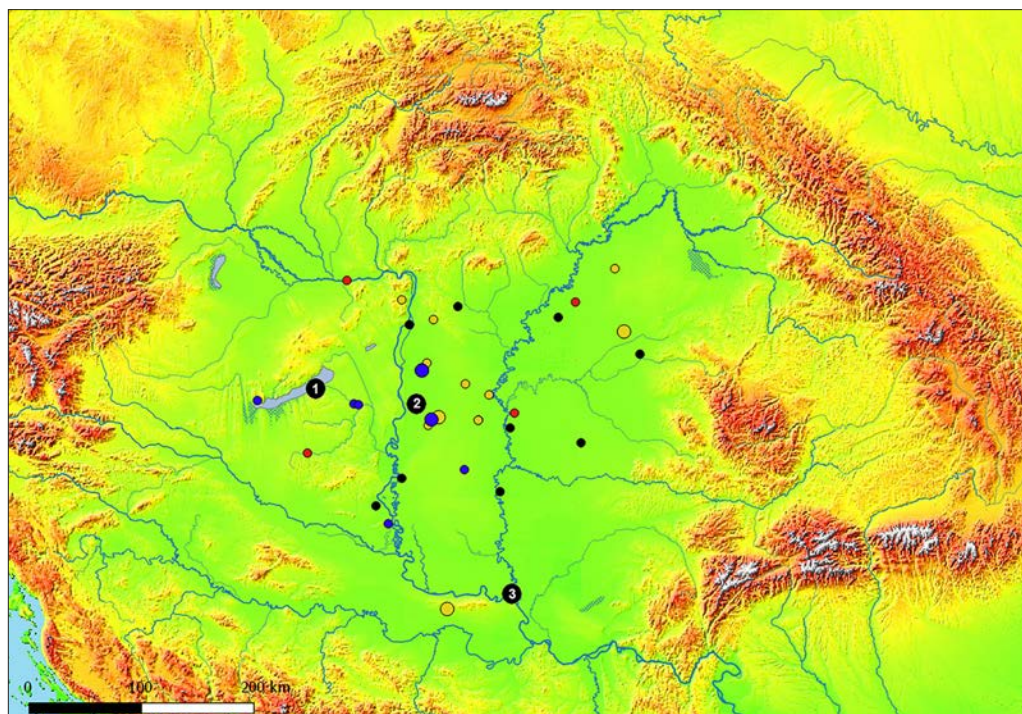
4. kép. 1. Késő avar kori temetkezések térképe a feltételezett hatalmi központokkal (7. század vége, SZENTPÉTERI József 2006/2008, 7/4a térkép [Karte 7/4.] nyomán, térinformatika: Holl Balázs);

2. Késő avar kori temetkezések térképe a feltételezett hatalmi központokkal (8. század, SZENTPÉTERI József 2006/2008, 8/1a, 8/2a, 8/3a, 8/4a térképek [Karte 8/1, 8/2, 8/3, 8/4.] nyomán, térinformatika: Holl Balázs)

1.

2.

5. kép. 1. Kora és késő avar kori temetkezések alapján összesített hatalmi központok hálózata (6–9. század, SZENTPÉTERI József 2006/2008 nyomán, térinformatika: Holl Balázs);
2. Kora és késő avar kori temetkezések alapján összesített hatalmi központok hálózata három feltételezett kagáni központtal, időrendben: 1. Zamárdi, 2. Tétel, 3. Titel (6–9. század, SZENTPÉTERI József 2006/2008 nyomán, térinformatika: Holl Balázs)

Lőrinczy Gábor

VOLT-E A TISZÁNTÚLON REGIONÁLIS KÖZPONT A KORA AVAR KORBAN?

Néhány észrevétel a kunágotai sírról

A közel három évtizedes gepida-langobard konfliktusnak az avarok megjelenése vetett véget azáltal, hogy Baján kagán és a langobard követek hosszas „egyeztetés” után megállapodtak, részt vesznek a langobardok oldalán a gepidák elleni harcban, „...de csak akkor, ha a langobardoknál lévő jószágállomány egytizedét azonnal megkapják, s amennyiben a háborúban felülkerekednek, úgy a zsákmány fele is az avaroké lesz, a gepidák országa pedig teljes egészében. Így is lett”.¹

A háborút követően a tiszántúli és az erdélyi gepida szállásterület feletti politikai (és katonai) fennhatóságot Baján gyakorolta, de a legyőzött gepidák alföldi szállásterületének központi része – a Körös-Tisza-Aranka által határolt területnek főleg a Tisza és Maros menti sávja – a régészeti leletek, valamint a sírokban és a temetőkben megfigyelhető temetkezési szokások számos jelensége alapján nem az avarok népe, hanem az általuk a dél-orosz sztyeppéről magukkal sodort közösségek lakhelye lett.²

A sztyeppi népességnek a Tiszántúlon való megtelepedése feltehetően nem a véletlen műve volt, és nemcsak a kagán jóindulatán múlhatott. Ez a helyzet felveti annak a valószínűségét, hogy bár Baján kagán kötötte a szövetséget, azonban a langobard-gepida háborúban résztvevő katonai kontingenst a területet a háború után megszálló népesség állította ki, és tagjai győztesként vettek részt a harcokban. Emellett kicsi a valószínűsége annak, hogy azt a területet, amiért az avar hadsereg megharcolt, átengedték volna egy alávett, csatlakozott népnek. Ez csak egy esetben történhetett meg, ha Baján a saját népének más szállásterületet akart megszerezni.

Ezt a feltételezést jól kiegészíti Teophanes Byzantinus információja, miszerint Baján 568 őszén kérte II. Iustinustól, hogy „Pannóniában lakhassanak és békét köthessenek”.³ Mivel ekkor már Alboin és népe Itáliába vonult, és az avarok – megállapodásuk értelmében – megszállták a Dunától nyugatra fekvő területeket,⁴ a kérésnek feltehetően diplomáciai indoka volt: a területfoglalásnak Bizánc részéről történő elismertetése.

Ebben az esetben a kagán részéről az is szempont lehetett, hogy a kelet-európai sztyeppéről származó népcsoport Kárpát-medencei szállásterülete a saját népe és az őket üldöző türkök között ütközőzónaként helyezkedett el.

A TISZÁNTÚLI⁵ KORA AVAR KORI TELEPÜLÉSTERÜLET JELLEMZŐI

A Tiszától keletre eső, az Aranka völgyétől a Kistisza vonaláig terjedő terület „településhálózatát” az eddig ismertté vált sírok és temetők alapján lehet felvázolni. A területről 2015 őszéig közel 230 kora avar kori lelőhely 1750 sírjáról vagy temetkezésre utaló leletről van több-kevesebb információnk.⁶

³ SZÁDECZKY-KARDOSS Samu 1998 36.

⁴ SZÁDECZKY-KARDOSS Samu 1998 36.

⁵ Itt és a továbbiakban a Tiszántúl alatt a Kárpát-medence keleti felének a Tiszától keletre eső, északon a Tisza kanyarjáig, keleten az Erdélyi-középhegység nyugati lábáig, délen az Aranka völgyéig terjedő területét értjük.

⁶ A lelőhelyeket lásd az 1993-ban lezárt és 2002-ben megjelent ADAM-kötetben (SZENTPÉTERI, József [Hrsg.] 2002), valamint a Régészeti Kutatások Magyarországon 2006–2010-es köteteiben a vonatkozó címszavakat. Az utolsó öt évben – a Régészeti Kutatások Magyarországon című kiadvány megszűnése miatt – a területen előkerült és a korszakba sorolható lelőhelyekről már csak a kollégák szívességéből és a sajtóorgánumból szerezhettem tudomást.

¹ SZÁDECZKY-KARDOSS Samu 1998 32–33.

² LŐRINCZY Gábor 1998 354.

A lelőhelyek korát maguk a sírok és temetők jelölik ki, mivel a területről nem ismerünk olyan, a kora avar kor kezdetétől használt temetőt, amelybe az avar kor második felében is temetkeztek volna. Ezek között magas azon lelőhelyek száma (77), ahonnan csak szórványos leletanyag került múzeumi gyűjteménybe, a temetkezésre vonatkozó információ nélkül. A legmagasabb azoknak a lelőhelyeknek a száma (kb. 100), ahonnan 1–4 sír került elő több-kevesebb információval. Közel negyedszáz olyan temetőrészletről tudunk, ahonnan 5–9 sír, és közel 15 lelőhelyről 10–24 síros temetőrészlet vált ismertté. Csak 5 olyan temető van, ahol 25–100, és egy-egy lelőhely, ahol 240, illetve közel 500 síros temetőrészletet tárt fel.

A 6–7. századra keltezhető sírok és temetők elhelyezkedése a vizsgált területen nem egyenletes. A lelőhelyek többsége a Köröstől délre, a Tisza és az Aranka által bezárt, a Tisza menti és a Maros déli oldalán fekvő területekről ismert. Jóval ritkábbak, kisebb számban kerültek elő a kora avar lelőhelyek a Körösöktől északra, Jász-Nagykun-Szolnok, Hajdú-Bihar és Szabolcs-Szatmár-Bereg megye területéről. Ezek jelentős száma az 1940-es évekig, kisebb hányaduk az ezredfordulóig került elő. Mindezek ellenére úgy véljük, a terület kora avar kori benépesítésére/betelepítésére vonatkozóan a máig ismertté vált sírok leletanyaga alapján reális képet fogalmazhatunk meg.

Jól jelzi ezt a helyzetet, hogy Szabolcs-Szatmár-Bereg megyén belül Nyíregyházán és tágabb környékén, valamint a megyeszékhelytől keletre eső területen 2000 óta elvégzett megelőző ásatásokon, több mint kétmillió m²-nyi feltárt területen nem került elő az elmúlt 15 évben kora avar sír vagy temető.⁷ Ebben az időben csak a Tiszavasvári-Kashalmon kiásott hat síros temetési terület⁸ vált ismertté. Hasonló a helyzet Hajdú-Biharban is, ahol a megyei nagyberuházásokat megelőző, nagy felületű ásatások közel másfél millió m²-nyi felületén nem került elő 2014-ig kora avar sír vagy temető.⁹

Jász-Nagykun-Szolnok megyének a tiszántúli részére vonatkozóan nincs pontos, szám-

szerű adatunk az elmúlt 15 év megyei feltárásairól, de 2006–2010 között a közel félmillió m² ásatása során négy lelőhelyen négy magányos kora avar temetkezés került elő.¹⁰

Ezek után nem irreális, ha a rendelkezésünkre álló adatok alapján megkíséreljük felvázolni a Tiszántúl kora avar kori települési sajátosságait. A lelőhelyek szóródása, csoportosulása, egyes temetkezési szokások megléte vagy hiánya alapján kirajzolódik egy Maros menti csoport, döntő módon a Maros déli partját, valamint a Körös-Tisza-Maros között benépesítő lakosság területe, amelynek településterületi súlypontja egyértelműen a Tisza mentén található. A Köröstől északra egy, a többiekől eltérő, vegyes lakosságú régió Tisza menti sávjában a továbbélő gepida lakosság, illetve a sztyeppi népesség igen kisszámú, szórtan élő utódai, valamint a Kárpát-medence más területeiről idetelepült közösségek éltek. E területtől északra az ún. „nyírségi csoport” lelőhelyei helyezkednek el. Az ittenieknek igen szoros kapcsolata volt a Körösöktől délre és a Maros mentén megtelepült népességgel.

Az egyes leletek és leletegyüttesek sajátosságai, valamint ezek időrendi besorolása alapján a Köröstől északra fekvő területeket a folyótól délre megtelepült népesség csak a 7. század első harmadának utolsó éveitől szállta meg, telepítette be, egymástól jelentős mértékben eltérő sűrűséggel.¹¹

A HATALMI KÖZPONT LOKALIZÁLÁSÁNAK LEHETŐSÉGEI A VIZSGÁLT TERÜLETEN

A címben feltett kérdésre vonatkozóan nem rendelkezünk írott forrással. Kérdés, hogy a területről ismert régészeti leletek alapján tudunk-e rá válaszolni. A régészeti leletek ilyen szempontú vizsgálata, értékelése eddig még nem történt meg.

A politikai-katonai (és gazdasági) hatalmat, regionális központokat a települések (jelen esetben a temetők), illetve a fegyverek és a nemesfémleletek koncentrációja, valamint a presztízs-javak előfordulása jelezheti.

⁷ ISTVÁNOVITS Eszter – LŐRINCZY Gábor 2017 35.

⁸ LŐRINCZY Gábor – RÁCZ Zsófia 2014

⁹ LŐRINCZY Gábor 2015 149.

¹⁰ LŐRINCZY Gábor 2016 163.

¹¹ LŐRINCZY Gábor 2016 164.

A terület kardos temetkezéseinek áttekintése óta¹² eltelt közel 20 év alatt jelentősen megnőtt a kora avar kori lelőhelyek száma. Ezzel együtt gyarapodott a vágófégyveres síregyütteseké is. A közel 230 lelőhely közül mintegy félszázról 80 kard vagy annak töredéke ismert, illetve van rá vonatkozó információ, adat. A szállásterületen belül a fégyveres lelőhelyeknek,¹³ valamint az egy-egy lelőhely esetében a feltárt sírok számához képest a fégyverések mennyiségének eloszlása egyenletesnek mondható. Az ismertté vált szálláshelyek közel egyharmada egyélű, kétharmada kétélű kard. Döntő többségükben az utóbbiak a Körös-Tisza-Aranka által határolt terület Tisza és Maros menti sávjában, előbbieket a peremterületeken kerültek elő.

A vas lándzsahegyek a tiszántúli kora avar kori sírok ritka mellékletei. A legutóbbi összefoglalásban tárgyalt 19 lelőhelyet¹⁴ csak egy-egy¹⁵ lehet bővíteni. A mintegy 40 kora avar kori lándzsa döntő többsége a Tisza menti temetők sírjaiból származik.¹⁶

A fégyveres férfisírok közül kiemelkedik az a közel 10 síregyüttes, melyben nemesfém szerelések találhatók.¹⁷ Ezek többsége ezüstszerelések kard, melyek előkerülése a Körös-Aranka közötti Tisza menti sávra korlátozódik. Elfogadott vélemény szerint az ezekkel a kardokkal eltemetett férfiak egy része előkelő, katonai vezető volt, és szállásterületük központjában, családi sírkertekben temették el őket.¹⁸ A többiek – hasonlóan a nemesfém szerelék nélküli karddal eltemetettekhez – közösségi temetőjükbe kerültek.

A területről ismert két aranszerelések kardos férfi sírja (Kunágota, Kunmadaras) egymástól és az ezüstszerelések karddal eltemetett férfiak temetkezésétől igen távol került elő, mondhatni ez utóbbiaktól is elkülönülten temették el őket.

A fégyverek mellett a politikai-gazdasági hatalmat a nemesfémek kiemelkedő mennyisége, koncentrációja jelezheti a temetkezésekben.

A terület nemesfém leleteit tartalmazó temetkezések áttekintése óta¹⁹ – mint ahogy már említettük – megnőtt a kora avar kori lelőhelyek és az aranyleletek száma. Az általunk vizsgált területen csak 75 helyen (31%) került elő aranytárgy, ezek össz súlya kb. 600 gramm. Előfordulásuk a területen belül egyenletesnek mondható, de meg kell jegyezni, igen sok közöttük a szórvány, melyek az adott lelőhelyről önmagukban, egyedüli leletként kerültek múzeumi gyűjteményekbe.

Ezek legnagyobb számban arany fülbevalók (42 sír, 62 darab), melyek össz súlya kb. 460 gr. Mellettük legnagyobb számban bizánci solidusokat említhetünk (24 lelőhelyről²⁰ 28 db), melyek az arany mennyiség egyötödét, kb. 100 grammot jelentenek. Míg a fülbevalók alapján a korra jellemző divatra lehet következtetni, a területen egyenletesen szóródó solidusok az egységes hitvilágot tükrözik. Mivel az ékszerek és a solidusok döntő többsége nem fégyveres férfiak, hanem fiatal nők és gyermekek sírjaiból került elő, ezek csak közvetetten értelmezhetők a társadalmi reprezentáció szempontjából.

Az aranyleleteket tartalmazó sírokból átlag 1-2 solidus súlyának megfelelő arany került elő. Ez a mennyiség – a temetkezési szokásokon keresztül – igen szolid reprezentációs igényt tükröz a területen. Az aranyleleteket is tartalmazó temetők értékeléséből az derül ki, hogy a Tiszántúlon nem egy-egy közösség volt nemesfémekben gazdag, hanem egy-egy személy, illetve annak családja.

A fentiek szerint a Tiszántúlon a kora avar korban sem a lelőhelyeknek (síroknak, temetőknek), sem pedig a szálláshelyeknek, a lándzsáknak, valamint a nemesfémeknek regionális központra utaló koncentrációja nem figyelhető meg.

Társadalmi különbséget a fégyvereken kívül a férfiak öv- és lószerszámveretei alapján lehet feltételezni. Az aranylemezről préselt övveretekkel eltemetett ismeretlen korú férfiak (pl. Kunágota, Kunmadaras) a tiszántúli népesség társadalmi csúcsán helyezkedtek el. Kérdés, hogy egy-egy terület vezetőjének sírja nyújthat-e támpontot az uralmi központ lokalizálásához.

¹² LŐRINCZY Gábor 1998 354.

¹³ CSIKY, Gergely 2015 Map 24.

¹⁴ CSIKY, Gergely 2015 68–151.

¹⁵ LŐRINCZY Gábor 2016a 291–294.

¹⁶ CSIKY, Gergely 2015 Map 2.

¹⁷ VIDA Tivadar 2009 5. kép; CSIKY, Gergely 2015 Map 55.

¹⁸ VIDA Tivadar 2003 305.

¹⁹ LŐRINCZY Gábor 1998 354.

²⁰ SOMOGYI, Péter 2014 Tab. 1, Karte 1.

NÉHÁNY MEGJEGYZÉS A KUNÁGOTAI SÍRRÓL

Az aranyleletekben egyik leggazdagabb 7. századi tiszántúli temetkezés előkerülése után közel 150, leletanyagának kutatástörténeti áttekintésének és összetételének revízióját,²¹ valamint kritikai feldolgozását²² követően majd 20, illetve 10 évvel később – a megtalálás körülményeire vonatkozóan – új adatokat tartalmazó dokumentum került elő.²³ A sírről és a leletekről addig ismert leltárkönyvi és hírlapi információkat²⁴ a leletek megtalálójának, Balázs Mátyásnak a jegyzőkönyvi vallomása²⁵ számos ponton kiegészítette és részben módosította. A jegyzőkönyv adatainak első értékelését publikálja már megette,²⁶ és a síregyüttes még kérdéses leleteinek azonosítására is több kísérlet történt.²⁷ Mi itt a kunágotai temetkezésnek csak néhány, eddig talán kellően figyelembe nem vett, dolgozatunk szempontjából azonban lényegesnek tűnő részletét tárgyaljuk.

Elsőként – mielőtt összehasonlítanánk és értékelnénk Ferenczy Sándornak a Délibáb című hetilapban megjelent rövid írását, és Balázs Mátyásnak a battonyai főszolgabírószágon a sírlelet előkerüléséről tett tanúvallomását – érdemes és tanulságos a lehetőségekhez képest megismernünk a rendelkezésünkre álló két forrás szerzőjét.

*A Délibáb olvasói levelének írójáról
és a lelet két megtalálójáról*

Az újsághoz elküldött levélbe foglaltakat nagyban meghatározta a levél írójának a személye. Bóna István után Liska András is feltételezte – minden bizonnyal Ferenczy Sándor levelének első szavai alapján: „*Járásunkban Kunágota nevű kertész faluban...*” –, hogy he-

lyi, battonyai földbirtokos volt.²⁸ Mint kiderült, alaptalanul.²⁹ A gyulai levéltárban őrzött főszolgabírói iratok alapján megállapítható, hogy Ferenczy Sándor 1856–1857-ben a battonyai főszolgabírói hivatalban írnokként dolgozott.³⁰

Az olvasói levél szerzője valószínűleg azonos azzal a Ferenczy Sándorral, akinek édesapja Adorjánházán (Veszprém megye) volt földbirtokos. Sándor születése (1828) után 6 évvel a szülők a nemesi birtokukat zálogba adták és a Krassó megyei Lugosra költöztek, ahol aztán fiúk az iskolai tanulmányait végezte. Húszévesen részt vett az 1848–1849-es szabadságharc több bántási csatájában, a fegyverletétel után Lugoson folytatta tanulmányait, majd a jogot valószínűleg Pesten végezte el.³¹ Ezt követően 1858–1860 között Aradra került ügyvédgyakornoknak, majd 1861-ben szerezte meg ügyvédi oklevelét.

Nevéen kívül a levél írójáról kiderül még, hogy nemcsak írástudó volt, de rendelkezett némi írói vénával, és közlési vágy is munkált benne. Ezért osztotta meg az újság szerkesztőjével és az olvasókkal az általa megismert, érdekesnek talált esetet. Ez mindenképpen összekapcsolja azzal a Ferenczy Sándorral, akiről eddig szó volt, és aki már 1860-ban Aradon megjelentetett egy verseskötetet, majd mint ügyvéd, 1862-ben Szentesre került, ahol újabb füzetecskét adott közre.³² Ahogy néhány évvel

²⁸ BÓNA István 1983 88.; LISKA András 2000a 232.

²⁹ Ennek az állításnak nem volt semmiféle valós alapja. Sem Battonya, sem Csanád megye történetével foglalkozó munkákban nem találtunk adatot, utalást arra, hogy Ferenczy Sándor valaha is a megye vagy a város területén birtokkal rendelkezett volna.

³⁰ Kérésre Liska András gyulai régész átnézte a gyulai levéltárban a battonyai főszolgabírói iratok 1856–1857. évi iratanyagát és eközben talált rá Ferenczy Sándor nevére. Az igazsághoz tartozik, hogy annak lehetőségét, miszerint Ferenczy a főszolgabírószágon dolgozott, egy telefonbeszélgetésünk során már Somogyi Péter felvetette. Hogy Ferenczy találkozott a lelet megtalálójával (BÓNA István 1983 88.), és irányított kérdésekkel próbált a részletekről tájékozódni (LISKA András 2000a 233.), valószínű, de nem bizonyítható.

³¹ Logikus lett volna, hogy Ferenczy Aradról/Lugosról a nagyváradi királyi jogakadémián tanuljon, de az ott tanulóknévsorában (BOZÓKY Alajos 1889) neve nem szerepel.

³² FERENCZY Sándor 1860, Ferenczy Sándor: Bátorító szó a néphez. Szentes 1862. Ferenczy életrajzi adataira és a későbbi hírlapi, szépirodalmi és jogi vonatkozású munkásságára lásd Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái. http://mek.niif.hu/03600/03630/html/utolsó_letöltés_2017_aprilis_29.

²¹ BÓNA István 1983

²² GARAM, Éva 1993 32–36., 87–92.

²³ LISKA András 2000a

²⁴ BÓNA István 1983 88–90.

²⁵ Ennek lehetőségére már Liska András is utalt (LISKA András 2000a 232.). Valójában egyedüli megtaláló volt, hiszen 1856-ban édesapja, idősebb Balázs János már 81 éves, míg fia, aki a föld kiásását végezte, csak 37 éves volt.

²⁶ LISKA András 2000a 232–234.

²⁷ KISS, Attila 1992 72–74.; GARAM, Éva 1992 148; 1993 32–33.

korábban a Délibábnak elküldött levelének végén ostorozta a nőket,³³ ugyanolyan eréllyel fedte meg a honfiakat és honleányokat az Aradon megjelent könyvecskéjének bevezető oldalain.³⁴ Ez alapján is valószínű, hogy a levél írója azonos a fentiekben bemutatott Ferenczy Sándorral.

A telektulajdonos, idősebb Balázs János 1775-ben született Apátfalván. Feleségével, az 1802-ben Tordán született Bús Rozáliával együtt valamikor 1818–1819 között telepedtek le a Kunágotával délről határos Marcibáni-Dombegyházán, ahonnan 1844-ben – 69 évesen – négy nagykorú, házas gyermekükkel, Annával (1817), Mátyással (1819), Annával (1822) és ifj. Balázs Jánossal (1831) együtt költöztek Kunágotára. Itt öt külön házhelyet kaptak,³⁵ és családonként külön-külön telepedtek le. Balázs Mátyás esküdt és adószedő (preceptor) egyike volt azoknak, akik 1844. augusztus 28-án a közösség részéről aláírták a dohánykertészség haszonbérleti szerződését. Minden bizonnyal a sír beszolgáltatott leleteiért kapott jutalom ráeső része is hozzájárult ahhoz – miközben a kertészség bérlőinek jelentős része az idők során elszegényedett –, hogy 1882-ben a Balázs Mátyás tulajdonában lévő Nagy utca keleti oldalán fekvő 107. számú telek mellett a központban, közvetlenül az iskola melletti 128. számú házaspár telek is a birtokában volt.³⁶

Az csupán érdekesség, hogy idősebb Balázs János (déd)nagyapja volt annak a Balázs Péter kunágotai segédjegyzőnek, aki 1925-ben beküldte Szegedre Móra Ferencnek a kunágotai 10. századi temető 1. sírjának leleteit.³⁷

A tanúvallomás és az olvasói levél összehasonlítása

Bár a sír előkerüléséről szóló mindkét forrást a közelmúltban közölték, emlékeztetőképp hasznosnak és szükségesnek látszik itt is bemutatnunk ezeket.

„Balázs Mátyás kunágotai lakos jelenti miszerint a kunágotai határban a földben régi ékszereket talált.³⁸ Balázs Mátyás a hivatal előtt személyesen megjelenvén előadja: miszerint Balázs János attjának Kunágotán 83 sz. a. fekvő házát nagyobittani akarván e végre a földet – miután vert falból lett volna készítenő – ásták. Midőn mint egy 4 ásó nyomnyira lementek volna édesatyja figyelmeztette – hogy itt valamikor gödör lehetett – mert egy kapányi földbe egy ezüst tűtartó formányit leltek. – Midőn tehát tovább ásnának az ásó meg akadt s ekkor egy lóablát mely egy fejfel fordult lóváz szájába volt húztak ki. – Ezen ló mellett egy másik lóváz is de egyenesen miként a ló állani szokott volt és allatta az első felfordult lónak egy aczél kard és emberi koponya találtatott szétszórva pedig mintegy 9 latnyi nehézségű arany széles gombok – 7 arany gyűrű – egy arany de mely időből fel nem ösmerhető pénz valamint egy vékony arany lap, melyre valószínűleg görög betűk íróan. – Továbbá a későbbi ásás következtében találtak ezen gödörbe széthányva huszonhatlat különbféle tiszta ezüst és Tizennégy lat ezüsttel behúzott rézdarabokat – melyeket további vele való intézkedés végett átesz. – A hely hol ezek találtattak völgyes és oldalos, és találó véleménye szerint valaha vagy mocsáros vagy vízfolyásos volt és lehet hogy ezen ékszerek tulajdonossa lovaival együtt belefutott. – Az embernek csak koponyája 's az uja két íze volt fellelhető – holott a lovak elporladt oldalbordáin kívül többi csontjai mind feltaláltattak. – Végül megjegyzi hogy a kardnak hüvelye a föld által annyira felemésztetett, hogy az csak mint egy fehéres pernye látszatott, és midőn a kard felvételét ez porrá omlott. – A keresést folytatták tovább is – de miután látszott hogy a gödörnek vége van – és vízre bukkantak hol mint az oldalain is a föld már keményebb volt – azzal felhagytak.” (1856. november 15.)³⁹

„Járásunkban Kunágota nevű kertész faluban egy dohánykertész, háza előtt gödröt ásván, ásás közben kantárszíjra akadt, tovább zabolára, mik

³³ BÓNA István 1983 88.

³⁴ FERENCZY Sándor 1860 3–5.

³⁵ Talán a magas életkora is szerepet játszott abban, hogy a kertészköztség szélső, legészakibb házhelyét kapta meg.

³⁶ Az adatokra vonatkozóan lásd BENCSIK János 1988 211., 214., 219–220.; DÁCZER Károly 1998 121., 237–238.

³⁷ MÓRA Ferenc 1926 4.

³⁸ Somogyi Péter a lektori véleményében hívta fel a figyelmünket, hogy a jegyzőkönyv fejlécében a leletek előkerülésére a kunágotai határ van megadva, és magában a jegyzőkönyvben nincs arról szó, hogy a földet hol ásták. Ezek ténykérdések. A legvalószínűbb magyarázat egyrészt az, hogy a fejlécen az írónak, mint a jegyzőkönyv tárgyát, egy általános eseményt rögzített, másrészt a kertészköztség kül- és belterülete fel lett osztva, ezért Balázsék csak a saját telkükön belül áshatták a gödröt.

³⁹ LISKA András 2000a 232.

fölfelé álló lófej fogaiba voltak szorítva. Az ásás folytatására két ló és egy ember csontváza bontakozott ki a földből. Az ember csontváza fölött 2 sor arany lemez, kéz-fejék és ezekhez illesztett hármass ezüst-gombok találtak, mik hihető, hogy az ember elporhadt öltönye kapcsai lehettek. Találtak továbbá többféle aranylemezen kívül, melyek részint a fővegen, részint a fegyverzetten lehettek, egy arany pénz Justinian császár idejéből, egy több görög főt ábrázoló 3" négyszegű aranylemez, egy 2 itcze nagyságú ezüst kancsó, egy kehely-alakú messzelyes ezüst billikom, és egy egyenes 2" széles kard, melyek azonban az aranyokat kivéve, az idő által nagyon töredékennyé tettek. Találtak továbbá 7 db arany gyűrű, és egy-pár függő, melyek az e nemben most uralkodó csintói oly hátra vannak, mint a mily régen a földben nyugosznak." ⁴⁰

A levél így folytatódik, ami Bóna István véleménye szerint „témánk szempontjából érdekelten” ⁴¹:

„Én azt gondolom, hogy a fényűzést még Éva anyánktól örökölte az emberiség, de egyszersmind azt is gondolom, hogy az a nyers természet ösztönszerű kifolyása, mert bizonyosan nem a műveltség indítja a nyers természetiségünkben ki nem vetkezett négerket, hogy füleikbe, ajkukba és orrukba czifra tollakat, meggörbített vasszeget, mi nálunk aranyértékű, s más divatozó ékszereket alkalmazzanak, és minnél inkább vedli az ember a nyersséget, annál inkább mellőzi a testbe alkalmazott fényczikkeket is, mit igazol az hogy náluk a hölgyek már nem szúrják ki orrukát s ajkaikat, azokra is egy-egy függőt akasztandók, csak füleiket; s bár már ezt se tennék. Általában a műveltség sohasem ajánlott semmi féle fényűzést, mert az a kornak valószínűs ragályos betegsége.

Batonya, január 27-én

Ferenczy Sándor.*

* Közleményeit mindig szívesen veendi a Szerk.” ⁴²

Több szempontból is tanulságos és szükséges a két közlést összevetnünk, de előtte le kell szögeznünk, hogy elsődleges forrásnak a lelet megtalálóját, Balázs Mátyás bejelentését tekintjük, amelyet a batonyai főszolgabíró írnoka, Fejér Izidor foglalt írásba. A leírtak

sorrendjében haladva az alábbi eltéréseket és egyezéseket tapasztalhatjuk:

Míg a találó szerint a ház megnagyobbításához földet ásták, Ferenczy ezt leegyszerűsítette, miszerint a sírt a ház előtti gödörásás közben találták. Ebben az esetben Ferenczy egyszerűsített, és ez alapján egy nem létező, általa kitalált ház előtti gödör meglétével számoltak. ⁴³

Nincs nagy jelentősége, de érdemes megjegyeznünk, hogy a „kantárszj” előkerüléséről – ami Ferenczy fantáziájának szüleménye volt ⁴⁴ – a találó nem beszélt. Sem Balázs Mátyás, sem Ferenczy nem tesz ugyan említést arról, amit Bóna István – logikusan – feltételez, miszerint „a ló koponyáján sorakozó ezüst pitykékből, fityegőkből és a ló szájában lévő vas zablából [...] egyértelmű volt az alföldi parasztemberek számára, hogy felkantározva eltemetett ló maradványaira találtak”. ⁴⁵

A lelet megtalálóját „egy fejjel felfordult lóváz”-ról beszélt, Ferenczy „fölfelé álló lófej”-ről írt. Amiben megegyeznek, hogy két ló előkerüléséről tudnak.

Az arany övveretekkel azonosítható leletek Balázs Mátyás szerint „szétszórva pedig mintegy 9 latnyi nehézségű arany széles gombok” kerültek elő, Ferenczy átfogalmazásában ugyanez „Az ember csontváza fölött 2 sor arany lemez” volt. Bóna István Ferenczy híradása alapján az előkerült aranylemezeket úgy értelmezte, hogy „az egyik sor nyilván a lecsatolt s kibontva a halottra helyezett aranyveretes fegyveröv, a másik sor viszont csak az aranylemezekkel borított kard lehetett”. ⁴⁶ Garam Éva egy másik lehetőséget fogalmazott meg – le nem írva, de elfogadva Bónának a kiterített övre vonatko-

⁴³ BÓNA István 1983 88.; LISKA András 2000a 234.

⁴⁴ BÓNA István 1983 88.

⁴⁵ BÓNA István 1983 89. Nem helytálló Bónának az a megjegyzése, miszerint „Balázs János ugyanarra talált rá, amire 95 évvel később a szegvári silőgödör ásók: a ló koponyájára, amely a temetkezés szintje fölé emelkedett” (BÓNA István 1983 88–89.). Szegváron a felszerszámozott lókoponya orrát, ami a sír alján fekvő koponya alsó sávját jelenti, Kunágotán meg az oldalra fordult lókoponya zablájának jobb szárvégét találták meg. Mindkettő a földmunka során véletlenül került először elő, és nem azért, mert az volt a sírlet legmagasabb pontja. A temetkezés legmagasabb pontja Kunágotán a másik lókoponya volt, amelyiknek a koponyája „egyenesen miként a ló állani szokott volt” feküdt a sírba az állkapcsán.

⁴⁶ BÓNA István 1983 89.

⁴⁰ BÓNA István 1983 88.

⁴¹ BÓNA István 1983 88.

⁴² Átnézve a Délibáb 1856-os és 1857-es számait, nem találtunk benne Ferenczytól származó más levelet, illetve ha volt is, nem azonosítható, mivel sok olvasói levél alatt nem szerepel a szerző neve.

zó elképzelését, és hivatkozva Bónának arra a véleményére, miszerint a találó találkozott Ferenczyvel –, amikor a két sor aranylemezt a kiterített öv veretei, illetve ezektől lefelé fekvő kisszíjvégek soraként értelmezte.⁴⁷ A két sor aranylemez Ferenczy fantázia-szüleménye volt. A találó vallomásában az aranyleletek ilyen elhelyezkedéséről szó sincs, sőt, szerinte az aranyveretek szétszórtnak kerültek elő, ami alapján valószínűbb, hogy az övveretek az el-mállott medencelapátok helyén/környékén – eredeti helyzetükben – fekhettek.⁴⁸

Az övveretek után említi Balázs az aranygyűrűket, majd az aranypénzt. Ha hihetünk a találó – és az írnok – logikájának, akkor Iustinianus császár solidusa nem a koponya mellől (a szájból?), hanem inkább a medence környékéről kerülhetett elő.

További jelentős különbség az ezüstleletek előkerülésére vonatkozik. Míg a tanúvallomás szerint „a későbbi ásás következtében találtak ezen gödörbe széthányva huszonhatlat különböző tiszta ezüst és Tizennégy lat ezüsstel behúzott rézdarabokat”, erre vonatkozóan Ferenczy fantáziája újból megindult és ezt így fogalmazta át: „... kéz-fejék és ezekhez illesztett hármass ezüst-gombok találtattak, mik hihető, hogy az ember elporhadott öltönye kapcsai lehettek”. A jegyzőkönyv „széthányt” tiszta ezüstje a töredékes kancsóra és a kehelyre utalhat. Viszont, ha hihetünk Balázs Mátyás vallomásának, az ezüst lószerszámveretek nem a lókoponyán, hanem a sírban „széthányva” kerültek elő.

A ládikaveretre vonatkozóan a találó szerint „egy vékony arany lap, melyre valószínűleg görög betűk írván” került elő, míg Ferenczy ugyanerről így fogalmaz: „Találtattott továbbá többféle aranylemezen kívül, melyek részint a fővegen, részint a fegyverzetben lehettek, [...] egy több görög főt ábrázoló 3" négyesegű aranylemez”. Ebben az esetben is tetten érhető a két adatközlő közötti különbség. A találó tárgyyszerű, míg a

levélíró találgat, próbálja értelmezni az előkerült tárgyak egykori funkcióját.⁴⁹

És ehhez kapcsolódnak a tanúvallomásban a kardról mondottak: „és allatta az első felfordult lónak egy aczél kard ..., ... a kardnak hüvelye a föld által annyira felemésztetett, hogy az csak mint egy fehères pernye látszatott, és midőn a kard felvettett ez porrá omlott”. Ferenczy leírása szerint: „egy egyenes 2" széles kard, melyek azonban az aranyokat kivéve, az idő által nagyon töredékennyé tétettek”. Ahogy arra már Liska András is utalt, a porrá omlott fehères pernye a kardtok ezüst borítójára utalhat.⁵⁰

Még lényeges megemlítenem, hogy a szövegekben miről nem olvashatunk. A jegyzőkönyvben nem írnak a füles ezüst korsóról és a kehelyről, csak mint „széthányva huszonhatlat különböző tiszta ezüst”-ről, és nem említik a fülbevalókat sem. A kristálycsüngőt, az öv- és a fegyveröv bronzcsatjait – melyek a múzeumba kerültek – nem említi sem a jegyzőkönyv, sem az olvasói levél. Kérdés, hogy a jegyzőkönyv és a levél megírása között eltelt 10 hét alatt mi történhetett, hogy Ferenczy már egy „2 itczé⁵¹ nagyságú ezüst kancsó, egy kehely-alakú messzelyes ezüst billikom”-ról írt. Ferenczy, mivel későbbi hivatása alapján tudnia kellett latinul, el tudta olvasni az érmét kibocsátó, Iustinianus császár nevét.

Már az első olvasás során is feltűnik, hogy bár a jegyzőkönyv nem egy átgondolt ásatási jelentés, de a szöveg a sírra vonatkozó adatokat szisztematikusan közli. A kiváltó okkal és az előkerülés körülményeivel kezdi, majd a sírt és a leleteket az előkerülés sorrendjében írja le. Csak a végén fűzi hozzá a találó szubjektív véleményét a vitéz halálának lehetséges okáról.

A találó bejelentése és az olvasói levél összehasonlítása után egyértelműen kiderül, hogy az utóbbi adatai felületesek és pontatlannok, és több részlete kitalált, igazolva a szerző

⁴⁷ GARAM, Éva 1993 33.

⁴⁸ Nem kellett ehhez a medencecsontokat, bordákat elmozdítani, mint ahogy azt Liska András felvetette (LISKA András 2000a 233.), hiszen a találó vallomása szerint ezek a csontok nem voltak a sírban. Ugyanakkor a veretek helyzetére az is elfogadható lenne – ha Ferenczy mégis találkozott volna a találóval és rákérdezett volna –, hogy az eredeti helyzetben lévő övveretek két sora azonosítható a Garam Éva által felvetett övveretek és a kisszíjvégek elhelyezkedésével, de eredeti, medence körüli helyzetben.

⁴⁹ Kérdés, hogy lehet értelmezni Ferenczynek azt a mondatrészét, hogy az aranylemezek „részint a fegyverzetben lehettek”. Valószínű, hogy a főszolgabíróság olyan tagjától kaphatott szóbeli információt, aki ott volt a leletek átvételénél, és látta, hogy a kardon vagy annak töredékein még rajta lehetett egy-egy aranylemez; a feltételezés mód azt jelzi, hogy Ferenczy ezt nem nagyon hitte el.

⁵⁰ LISKA András 2000a 234.

⁵¹ Átszámítva mai mértékegységre (BOGDÁN István 1991 86.) mintegy 1,5 liter.

„írói vénáját”. Ferenczy a vallomás írásba foglalása után mintegy 10 héttel később írta meg levelét. Munkahelye révén hozzájuthatott a jegyzőkönyvhöz, és a csak általa közölt adatok – érem meghatározás, kancsó mérete, kard szélessége stb. – alapján láthatta a főszolgabíróságon őrzött leleteket is.

A sír előkerülésének ideje

Bár Bóna István az olvasói levél keltezése (1857. január 27.) alapján nem zárta ki a januári gödörásás lehetőségét,⁵² a bejelentés írásba foglalásának ideje (1856. november 15.) ezt az időpontot módosítja. De a sír előkerülése minden valószínűség szerint akár több héttel a bejelentés napját megelőzően történhetett. Erre utal a találó kijelentése, hogy apja házának bővítését vert földből készítette. A vert falas építkezés szezonja tavasztól ősziig tart, november 15-ét jóval megelőzően befejeződik. Ezért a gödörásást és a vert falhoz szükséges föld előkészítését legkésőbb októberre, annak is inkább az elejére valószínűsíthetjük a rakott fal folyamatos száradásához szükséges meleg őszi idő igénye miatt.⁵³ És igen nagy a valószínűsége, hogy Balázs Mátyás csak a ház elkészülte után vitte be a leleteket a Kunágótától – a korabeli útvonalakat figyelembe véve – 17 km-re lévő battonyai főszolgabíróságra. Talán nem véletlen ennek a napnak a kiválasztása, mivel szombatra esett,⁵⁴ így alighanem összekötötte a szombati vásáron intézendőkkel.⁵⁵

Balázs Mátyás tanúvallomása szerint a tárgyakat „... további vele való intézkedés végett áttesz”, azaz átadta a főszolgabírósnak.⁵⁶ Arra a kérdésre, hogy a kunágotai leletegyüttes „hol

kóválygott majd 23 hónapon át”,⁵⁷ nem tudjuk a választ. De az bizonyos, hogy a síregyüttes előkerülése és a leleteknek a múzeumi nyilvántartásba vétele között 26 hónapnál is több idő telt el.

A sír földrajzi környezetéről (1. kép 1.)

Kunágota és a vele közvetlenül szomszédos települések területe az ún. Csanádi-háton helyezkedik el. Ez a kistáj 96,6 és 106,8 m közötti tengerszint feletti, löszszappal fedett hordaléksíkság. Felszínét parti dűnevonulatok és egykori folyó- és fattyúágak, valamint mélyebb fekvésű, rossz lefolyású, kiterjedt laposok jellemzik.⁵⁸ A jelentősebb emberi beavatkozások – folyószabályozások, a modern erdőgazdálkodás és az intenzív mezőgazdasági művelés – előtti ősi vegetáció túlnyomórészt az úgynevezett löszpusztarétből állt, és valószínűsíthető a posztglaciális, klimatikus sztyepp-vegetáció folyamatos továbbélése. Az állandó vízfolyások hiánya és a nehezen feltörhető, kötött talaj miatt a terület az állandó megtelepedésnek nem kedvezett. A nagyobb felületű löszpusztaréteket nádasok, illetve ligetes erdők egészítették ki.⁵⁹

A terület egyetlen jelentősebb vízfolyása a Száraz-ér,⁶⁰ amely összeköttetésben állt a Kis-Marossal, és a tőle északra fekvő területek vadvizei a Hatházi-, Cigányka- és Kovácsházi-éren keresztül folytak a Száraz-érbe.⁶¹ Az esőzések, hóolvadások után és áradások idején – a folyószabályozási munkák előtt – a Száraz-ér vize elöntötte a tágabb környék alacsony fekvésű, nagy kiterjedésű területeit,⁶² így a belvizek miatt az év nagyobbik részében nehezen vagy sehogy se volt megközelíthető a Száraz-értől északra elterülő vidék.⁶³

⁵² BÓNA István 1983 88.

⁵³ Kunágota környékére, sem Békés, sem Csongrád, sem Csanád megye területére vonatkozóan korabeli időjárási feljegyzéssel nem rendelkezünk, de egy, a Duna-Tisza közére vonatkozó 1856. évi őszi időjárási adat segítheti tájékozódásunkat. „... Különösen szép október. November 2-án erősen megfagyott, 9-én hó szállongott. 24-én a szél támadt, reggelre nagy része el olvadt a hónap. 25-én jéggel vegyes eső esett...” (RÉTHLY Antal 1998 497).

⁵⁴ SZENTPÉTERY Imre 1974 135.

⁵⁵ 1839-ben Battonya mezővárosi rangot kapott és egyben évi három alkalomra szóló vásártartási joggal ruházta fel a Kincstár (BAJNAI BEKE István 2001 11.).

⁵⁶ Így minden valószínűség szerint a főszolgabíróság hivatalból küldte el Aradra felbecsültetni a leleteket.

⁵⁷ BÓNA István 1983 90.

⁵⁸ DÖVÉNYI Zoltán 2010 274–275.

⁵⁹ MAROSI Sándor – SZILÁRD Jenő (szerk.) 1969 317–319.; DÖVÉNYI Zoltán 2010 275.

⁶⁰ Neve ellenére így kellett lennie, mert már a 13. századi oklevelekben Zarrazer, Zarazer néven szerepel (GYÖRFFY György 1987 835, 3. j.).

⁶¹ GAZDAG László 1960 293–296.; GAZDAG László 1964 367.

⁶² GAZDAG László 1960 295.

⁶³ Az írott források számának növekedésével mind több adat található arról, hogy a Maros és annak vízgyűjtőjén a folyószabályozás előtt igen gyakoriak – minden második-harmadik évben – voltak hosszán tartó, nagy kiterjedésű árvizek, amikor az alacsony fekvésű

A sír tágabb környékének régészeti jellemzői

A Marostól mintegy 40 km-re északra előkerült lovassír helyének kiválasztásában egyrészt a folyó déli partja mentén fekvő települések láncolatától való nagy távolság,⁶⁴ másrészt a megélhetésre kevésbé alkalmas területi sajátosság lehetett a meghatározó, míg a Kunágotától 10 km-re délre a korabeli Száraz-ér viszonylag széles medre a harmadik fontos tényező.

A Száraz-értől északra fekvő területen – Kunágota tágabb környékén, mintegy 25-30 km-es sugarú körben – igen kisszámú, a 7. század középső harmadára keltezhető sírt vagy temetőrészt ismerünk. A közel 900 km²-nyi területről csak a Kunágotától délre, délkeletre folyó Száraz-ér medrét követő északi magaspárt vonulatáról, a folyótól kisebb-nagyobb távolságra, egymástól 5-6 km-re fekvő lelőhelyeket ismerünk, ahol döntő többségükben hiányos információkkal és leletekkel rendelkező síregyüttesek kerültek elő.⁶⁵ A Kunágotától északra fekvő vidék lakatlan lehetett ebben az időben. Egészen a Békéscsabáig és Orosházáig terjedő régióból eddig egyetlen 7. századi temetkezés sem került elő. Ugyan ezen a területen az avar kor második felére keltezhető két lelőhely alapján még ritkább települési kép rajzolódik ki.⁶⁶

Az avar korival megegyező települési helyzetet figyelhetünk meg a korábbi időszakban is. 6. századi gepida sírok és telepleletek kizárólag a Száraz- és Cigányka-ér medrét követő

magaspártokról kerültek elő,⁶⁷ ettől északra az orosházi és a békéscsabai határig csak – a már az általunk vizsgált területen kívül eső – Kétegyháza feltárt sírokról tudunk.⁶⁸

A fentiek alapján kirajzolódni látszik a Száraz-ér jobb parti sávja fölött egy szinte lakatlan vagy igen ritkán lakott térség a 6–9. században. Ilyen értelemben a kunágotai temetkezési hely magánosnak,⁶⁹ elszeparáltnak tekinthető.

A sír helyéről és a temetés jellegéről

Az újonnan felfedezett levéltári iratadatai, valamint a kataszteri és az 1875-ös év házszámozásait tartalmazó helyrajzi térkép segítségével pontosan azonosítható volt idősebb Balázs János telkének helye.⁷⁰ A kamarai telepítésű falu helyét 1844-ben egy északnyugat–délkelet irányú földhátan jelölték ki. Széles főutcája ennek a földhátanak a közepén húzódott, a téglalap alakú telkeket a főutca merőlegesen osztották fel, melyeken – a község kataszteri térképének és a Második Katonai Felmérés térképlapjának tanúsága szerint – a házak döntő többségét az utcafront mellé építették.

Balázs János házhelyének területe – mint a kertészség többi lakosáé – 1 100 négyszögöl volt, amelyen nemcsak a lakóház és gazdasági udvar kapott helyet, hanem a telek végében gyümölcs- és zöldségtermesztésre alkalmas terület is maradt.⁷¹

A 2000-ben elvégzett hitelesítő ásatás⁷² a ma álló – de nem a 19. századi – lakóházról

területek jelentős részét elöntötte a tavaszi-őszi áradás (PÁLFAI Imre 1994; KISS et al. 2008). Jól illusztrálja ezt a helyzetet egy 1872-ben készült térképvázlat, amelyen a területet a Száraz-ér elöntése miatt összefüggő, vízzel fedett területként ábrázolták (Csongrád megyei Levéltár, Makó. Száraz-ér szabályozási iratok. Száraz-ér levezetési tervezet átnézete, 1872., II/248.).

⁶⁴ BÓNA István 1986 166.

⁶⁵ Dombegyháza-Homokbánya (LŐRINCZY Gábor 1998 346–347; VIDA, Tivadar 1999 261.), Dombiratos-Fodor F. halma (BÁLINT Alajos 1941 33.), Dombiratos-Albiciuk János földje (LŐRINCZY Gábor – STRAUB Péter 2006 287.), Kevermes-Homokbánya (JUHÁSZ Irén 1973 99–101.), Mezőkovácsháza-Új Alkotmány Tsz, Agyagbánya (JUHÁSZ Irén 1973 101–110.). Ezekről a lelőhelyektől távolabb került elő egy temetkezés Békéssámson-Móricz Zs. u. 12. (LŐRINCZY Gábor 1998 344–345.) és Tótkomlós-Békéssámsoni út (SZATMÁRI Imre 2001) lelőhelyen.

⁶⁶ A terület avar kori ritka lakottságára lásd ADAM 2002 F5–F6 térképlapokat.

⁶⁷ Gyucha Attila: Jelentés a Száraz-ér terepbejárásról. Békéscsaba 2000; Gyucha Attila – Medgyesi Pál – Rózsa Zoltán – Szatmári Imre: Régészeti örökségvédelmi háttérstudomány Battonya város településrendezési tervéhez. Békéscsaba, 2004.

⁶⁸ CSALLÁNY, Dezső 1961 115–120.

⁶⁹ Garam Évával egy jó évtizeddel ezelőtt beszélgetve egyetértettünk abban, hogy egy sír nem lehet magányos, mert a magány lelki állapotot jelez. Így – egyetértve Garam Évával – a magános jelzőt, illetve az elszeparált szót használom. A lehetséges magyarázatokról lásd GULYÁS Bence 2012.

⁷⁰ LISKA András 2000a 231. Ahogy Bóna István az azonosítás szükségességét és lehetőségét annak idején felvetette (BÓNA István 1983 88.), de mint látható volt, a telek pontos helyének meghatározása nem volt egyszerű feladat (LISKA András 2000a 231.).

⁷¹ BENCSIK János 1988 197.

⁷² A hitelesítő ásatáson Liska András ásatásvezető mellett Bende Livia, Lőrinczy Gábor és Somogyi Péter vett részt.

nyugatra, a telken belüli gazdasági udvar és konyhakert területén folyt, a telek szinte teljes szélességében. A telek nyugati, mély fekvésű részén, a lábon álló kukorica miatt – bár indokolt lett volna – nem lehetett a feltárást folytatni.⁷³

Az Árpád utcai telkek hátsó része az utcafronthoz képest 80-100 cm-rel mélyebben fekszik. Ez a főúttal nagyjából párhuzamos egykori Kovácsházi-ér (egy fosszilis Marosmeder) sekély, mára már erősen feltöltődött szárazmedre,⁷⁴ melynek a kunágotaiak körében ma nincs neve.⁷⁵ A házhely (és a falu) tengerszint feletti magassága 96,6–98 m között van, ami azt jelenti, hogy ez a terület a kistáj – a Csanádi hátság – egyik legmélyebben fekvő része (1. kép 2.).

Amennyiben hihetünk a jegyzőkönyvben rögzített tanúvallomásnak – „A hely hol ezek találtattak völgyes és oldalos, és találó véleménye szerint valaha vagy mocsáros vagy vízfolyásos volt...” –, a sír kifejezetten mély fekvésű, vízjárta területen került elő.⁷⁶ A vallomásban van még egy adat, ami közvetetten a sír helyére és megtalálásának valószínű időpontjára utal.

A ház, amelyet bővíteni akartak, vert falból készült. Ebből a célból kezdtek ásásba. A

vertfal készítéséhez a kötött, agyagos föld a legjobb, amely elsősorban az egykori patak-medrek vagy időlegesen vízzel borított területek talaja.⁷⁷ Így ez is arra utal, hogy nem a Ferenczy által megjelölt helyen, a „ház előtt”, hanem nagyobb valószínűséggel a telek végében, a mély fekvésű részen kezdtek a földásához.

A temetkezés helyszíne gyökeresen elüt nemcsak a nemesfém leletekben gazdag kora avar kori temetkezésekre, de még a korabeli tiszántúli átlagos, köznépi sírokra és temetőkre jellemző domborzati jellemzőktől is, mivel ezek általában magasparton, halmon, dombvonulaton kerülnek elő. Ha a kunágotai férfinak nem is tudtak volna nagyobb halmot emelni a sírja fölé, de a korabeli lakott területtől távol, a kiválasztott temetkezési helyen – annak ellenére, hogy viszonylag mély fekvésű – találhattak volna a felszínből kiemelkedő földhátat, halmot. Elég csak rátekintenünk a Harmadik Katonai Felmérés térképlapjára, és látható, hogy a sírtól keletre, északra és nyugatra számtalan rövidebb-hosszabb hát, valamint 6 km sugarú körön belül – a Második Katonai Felmérés térképlap tanúsága szerint – legalább 6-7 halom emelkedett ki a térszínből. Tehát lett volna lehetőség arra, hogy a területen belül kiemelkedő helyet válasszanak a sírnak.

Mivel eddigi adataink alapján nem így történt, felvethető, hogy nemcsak a korabeli lakott területektől távol – alighanem titokban –, hanem igen nagy valószínűséggel a 18. században időszakosan élő vízzel is rendelkező Kovácsházi-ér száraz medrébe temették el az ismeretlen korú férfit valószínűleg jeltelenül, hant és halom nélkül.

A sír formája

A temetkezés típusával a szűkszavú információk miatt eddig nemigen foglalkoztak. Az aranymellékletes férfival együtt – a legelső híradás szerint – két ló maradványai kerültek napvilágra.⁷⁸ Bóna István ez alapján egy széles sírgödröt feltételezett, amelyben a férfi mellett feküdtek a lovak.⁷⁹

⁷³ LISKA András 2000b 167.; SOMOGYI, Péter 2011 Anm. 2.; SOMOGYI, Péter 2014b 14.

⁷⁴ Valójában nem lett volna szabad a falu helyét úgy kijelölni, hogy keresztülhúzdjon rajta ez a „lapos”, amely csapadékosabb években a falu lakosainak nagy károkat okozott (DÁCZER Károly 1998 167.). Ennek a mederszakasznak a folytatása, miután a falu belterületétől északra visszakanyarodik délnek, majd nyugatnak fordulva észak felől részben megkerüli Mezőkovácsházát, és annak nyugati, 1810-es években telepített részén keresztülfolyva a várostól nyugatra, a Száraz-érbe torkollik. A szélsőségesen változó éghajlat vízrajzi következményeire két példát említünk. A szarmata időszak száraz periódusának mértékét jelzi, hogy a Kovácsházi-érnek a falutól északra kanyargó, feltöltődött mederszakaszán és annak két partján egy gázvezeték fedtetését megelőző feltárást során a mederszakaszban és a két parton egy szarmata település objektumai kerültek elő. Magában a délkelet-észak-nyugati irányú mederben egy kutat, egy árokszakaszt és két méhkas alakú gödröt bontottak ki a feltárást során (HERENDI Orsolya 2012). Hasonló száraz időjárási periódus lehetett az 1910-es évek elején, amikor Tótkomlós határában magát a Száraz-ér medrét parcellázták fel és abban burgonyát termesztettek (A Száraz-ér tótkomlói szakaszának [Békés megye] kiosztási kéziratos térképe 1911, BéML XV 1 a 288.).

⁷⁵ BENCSIK János 1988 198.; DÁCZER Károly 1998 167.

⁷⁶ LISKA András 2000a 232–233.

⁷⁷ DÁM László 1992 28–29.

⁷⁸ BÓNA István 1983 89.

⁷⁹ BÓNA István 1983 89.

A találó vallomásának egy mondatrésze alapján („...lőzablát mely egy fejjel felfordult lőváz szájába...”) a sír formája úgy is magyarázható, hogy a koporsó és a fölötte keresztbe fektetett fák elkorhadtak és beszakadtak, ezt követően mozdulhatott el az egyik ló koponyája; ezért a temetkezés valószínűleg füles sír lehetett.⁸⁰ Mivel azonban csak az emberi koponyához közelebb fekvő lókoponya mozdult el, valószínűbb, hogy padmalyos temetkezéssel van dolgunk.⁸¹

A padmalyos sír padkájának alja a padmaly szájával szembeni hosszanti oldal sávjában vízszintes kialakítású, de a padkának a padmaly szája előtti sávja végig ferde, lejtős. A padmaly száját valamilyen szerves anyaggal (a kora avar kori tiszántúli sírokban többnyire összegöngyölt állatbőrrel) zárták el. A padmaly szájának elrekesztése, lezárása után a szája előtti hosszú sávot szükség szerint földdel töltötték fel nagyjából az akna vízszintes aljával egy magasságban. Ezután helyezték el az állatmellékleteket: a kunágotai sírba a két ló megnyúzott maradványát. E sírforma esetében – amennyiben több ló részleges maradványát helyezték a sír aknarészebe – a felszerszámozott lófejet a temetés során mindig az emberi váz közelébe, a padmaly szája mellé helyezték el. Mivel idővel a padmalyt elzáró állatbőr összetömörült – ha fával zárták el, az megroppant, elkorhadt –, így az aknának a padmaly szája előtti földje részben befolyt, beszívárgott a padmalyba. Az emberi koponyához közelebbi, a padmaly szája elé az aknába helyezett felszerszámozott ló koponyája a földmozgás következtében a padmaly irányában megdőlt. Így fordulhatott elő az a helyzet – amelyet Balázs Mátyás látott –, hogy a lókoponya a bal oldalára billent.

A másik, a padmallyal szembeni, az akna ellentétes hosszoldala mellett elhelyezett lófej eredeti állapotában („...egy másik lőváz is de egyenesen miként a ló állani szokott volt”), került elő. Ez utóbbi koponyát a síron belüli, a padmaly irányában történt földmozgás nem érintette.

A találó vallomása szerint „...allatta az első felfordult lónak egy aczél kard és emberi koponya

találtatott”. A kard minden bizonnyal a férfi bal karcsontjai mellett, részben felette fekhetett.⁸² Ebben az esetben az „allatta” meghatározás nem közvetlenül a lókoponya alatt értendő, hanem úgy, hogy annál mélyebben.

A lótemetkezésekről

A Délibáb híradása alapján – „Az ásás folytatására két ló és egy ember csontváza bontakozott ki a földből” – Bóna István két lócsontváz előkerüléséről írt.⁸³ A találó tanúvallomása alapján egyrészt megerősítést nyert a két ló előkerülése, másrészt pontosítható a lótemetkezésekre vonatkozó meghatározás. A két lókoponya mellett „...a lovak elporladt oldalbordáin kívül többi csontjai mind feltaláltattak”, azaz ebben a sírban a két lovat nyúzva, részlegesen temették el.⁸⁴

Ezért a Ferenczy levele alapján elképzelt sír formája és benne a két ló helyzete (Bóna 1983, 88) nem igazolható. Már az is kétségeket ébreszthet, hogy a tiszántúli kora avar kori temetkezések között nem ismerünk olyan sírt, amelyben két egész lovat temettek el. Azon viszont, hogy a kunágotai férfi mellé részleges lovakat – azaz megnyúzott bőrben hagyott koponyát, mellső és hátsó lábcsontokat – helyeztek, nem csodálkozhatunk, hiszen a tiszántúli kora avar sírokra a részleges állattemetkezések jellemzőek.⁸⁵ Még az egy sírba elhelyezett két részleges lótemetkezés se ritka.⁸⁶ Ilyen szempontból a kunágotai lovastemetkezés beillik a tiszántúli lovassírok sorába, ugyanakkor markánsan különbözik – a kunmadarasi és a törökkanizsai sírral együtt – a Duna-Tisza közti elit tagjainak hasonlóan kiemelkedően gazdag mellékletekkel eltemetett férfisíraitól.

⁸² Bóna István 1983 89.

⁸³ Bóna István 1983 88.

⁸⁴ Részleges állattemetkezésre utal Liska András 2000a 234.; Lőrinczy Gábor – Straub Péter 2005 9. j.

⁸⁵ Lőrinczy Gábor – Straub Péter 2005 140.

⁸⁶ Csak a Maros-völgyénél maradványként nyúzott ló előkerüléséről tudunk a következő temetkezésekből: Deszk-Ambrus 9. sír, Deszk D 175. sír, Deszk L 7. sír (Lőrinczy Gábor 1993 113–114.), Mokrin/Homokrév-Vodoplav-dűlő (RS) 62. sír (Balogh Csilla 2004 268–269.). Kettőnél több, 3–5 lókoponya és lábcsontok kerültek elő pl. a Deszk P temető 1. (Lőrinczy Gábor 1993 115.) és a Mokrin/Homokrév-Vodoplav-dűlő (RS) 49., 58. és a 67. sírből (Balogh Csilla 2004 268–269.).

⁸⁰ Liska András 2000a 10. j.

⁸¹ A padmalyos sírról általában lásd Lőrinczy Gábor 2011 149–151.

használó és közel azonos súlyú, de fülkarikájában eltérő nyílású kiscsüngős arany fülbevalóval azonosította a két ismeretlen kunágotai példányt.⁹⁵ Ezeknek a felül nyitott karikájú arany fülbevalóknak a Kárpát-medencében csak két analógiája ismert, Bócsáról és Kunbábonyról. A formai hasonlóságon kívül közel megegyező súlyuk alapján is illenek ebbe a körbe.⁹⁶

A leltárnaplóban szereplő kunágotai két „arany csercsét” Garam Éva is fülbevalóként azonosította. Ő sem fogadta el Bóna Istvánnak Ferenczy költői leírása és F. Kenner fülbevalóra használt jelzője alapján történt azonosítását, már csak azért sem, mert a Bóna által azonosított fülbevaló sose volt párban.⁹⁷ Garam Éva azt feltételezte, hogy nagylemezgömbös vagy gúlacsüngős fülbevalók lehettek a kunágotaiak, de véleménye szerint pontos leírás hiányában csak feltételesen azonosíthatók.⁹⁸ Abban biztos volt, hogy a kunágotai nagyúr nagygömbcsüngős fülbevalót hordhatott. A Bóna István által idézett egykorú párhuzamokon kívül két további indokkal támasztotta alá véleményét. Egyrészt a kunágotai férfihoz rangban közel álló törökkanizsai (Novi Kneževac, RS) személy sírjából egy 6 gramm súlyú nagygömbcsüngős, granulációs díszű aranyfülbevaló került elő, valamint a Nemzeti Múzeum azonosítatlan nagygömbcsüngős aranyfülbevalói között csak egyetlen fülbevalópár maradt, de ennek a kunágotáival történő azonosítása csak feltételes lehet.⁹⁹

⁹⁵ KISS, Attila 1992 72–73., Abb. 1.

⁹⁶ KISS, Attila 1992 74.

⁹⁷ GARAM, Éva 1993 32.

⁹⁸ GARAM, Éva 1993 32.

⁹⁹ GARAM, Éva 1993 32–33. Bár számunkra – a törökkanizsai fülbevalópárt hozva párhuzamnak – a legmeggyőzőbb Garam Éva feltételes azonosítása lenne, de ezt a méretű fülbevalót lehet a legnagyobb bizonyossággal kizárni a lehetőségek közül. Mivel a tanúvallomásban szerepelnek az előkerült nemesfémek, így az aranyleletek súlya is, és az ott megadott 9 lat a mai mértékegységre átszámítva – 1 lat = 1,75 dkg (BOGDÁN István 1991 51.) – 157,5 grammot ad ki, ez hibahatáron belül megegyezik a síregyüttes aranyleleteinek Kiss Attila (156,86 gr. = KISS, Attila 1986 122.), illetve Garam Éva által közölt (GARAM, Éva 1993 87–90.) és összeadott súlyával, azaz 170,1 grammal. Ebbe nem számoltuk bele a füstópál csüngő, a solidus és a gyűrűk súlyát, mivel azokat külön sorolta fel az írnok. Viszont ha ehhez hozzáadjuk a Garam Éva által feltételesen azonosított arany fülbevalópár 16 gramm súlyát, úgy gondoljuk, annak együttes súlya már túl van azon, amit el lehetne fogadni mérési hibahatárnak.

Ezen kísérletek után került elő a sír megtalálójának a tanúvallomása, amelyben arany fülbevalókra utalás, említés nem szerepelt. Pedig a jegyzőkönyvben hangsúlyt kap az, hogy „Az embernek csak koponyája’ s az ujja két íze volt fellelhető”. Amennyiben a koponya mellett két aranyfülbevaló (nem beszélve két nagygömbcsüngős darabról) feküdt volna, a találók (esetleg a feleségek, az írnok vagy a főszolgabíró) felismerték volna az ékszereket, és megemlíttették volna.

A fülbevaló azonosításának a – „csercse” mellett – másik alapja Ferenczy Sándor leveleiben olvasható. Bóna István véleménye szerint „függő” alatt Ferenczy biztosan fülbevalót értett. Kérdés, hogy milyet. A Ferenczy által használt függő szó – dunántúli származású lévén – fülbevalóként értelmezhető, de elgondolkodtató ehhez a női ékszerhez fűzött két megjegyzése. A bennünket érdeklő egyik mondat a Bóna István által közölt Ferenczy levél végén olvasható: „...és egypár függő, melyek az e nemben most uralkodó csintól oly hátra vannak, mint a mily régen a földben nyugosznak”. Nehezen tudjuk elképzelni, hogy Ferenczy egy kis- vagy nagygömbcsüngős arany fülbevalópárt – hasonlítva a 19. század közepi női fülbevalókhoz – ilyen lekezelően minősítene.¹⁰⁰

A függő értelmezésében közvetett módon talán segít a levél utolsó bekezdésében olvasható egyik mondat, miszerint „...a fényűzés ... a nyers természet ösztönszerű kifolyása, mert bizonyosan nem a műveltség indítja a nyers természetiségünkből ki nem vetkezett négereket, hogy fülükbe, ajkukba és orrukba cifra tollakat, megörbített vasszeget, mi náluk aranyértékű, s más divatozó ékszereket alkalmazzanak...”

Arra gondolunk, hogy nem véletlenül hozta párhuzamnak Ferenczy az afrikai néger

¹⁰⁰ Próbáltunk tájékozódni a 19. század közepi népi és polgári fülbevalók formájáról, viseletéről, hogy viszonyítani tudjunk a Ferenczy által emlegetett korabeli ékszerhasználatra. De sem a vidéki múzeumokban (Békéscsaba, Szeged), sem az országos múzeumi gyűjteményekben (Iparművészeti Múzeum, Néprajzi Múzeum) ebből az időszakból nem találhatók fülbevalók. Az Iparművészeti és a Magyar Nemzeti Múzeumban ebből az időszakból csak főúri ékszerek kerültek a gyűjteménybe. A Néprajzi Múzeum gyűjteményébe a legkorábbi fülbevalók az 1880-es évekből származnak, bár a népviseletben használt fülbevalók formái igen lassan változhattak.

által viselt, számára idegen ékszereket. Mert ő sem látott kis- és nagygömbcsüngős aranyfülbevalókat. Amit láthatott az aranygyűrűkön, az öv aranyveretein, a sima aranylemezeken, görög alakokat ábrázoló aranylemez töredékeken kívül, azok a karikás végű kard két félköríves, félhold alakú, kihajtogatott, de valószínűleg még ép állapotban lévő aranylemezei (2. kép 1.).¹⁰¹ lehettek.¹⁰²

Ez a két aranylemez emlékeztethette Ferenczyt a korabeli újságokba látott afrikai nők orrában, fülében „függő” aranylemezekre. Ezekről írhatta Érdy János a leltárnaplóba, hogy ‘csercse’ és a német nyelvű beszámolókat készítő – bár nem láthatták – frappánsnak tűnő leírása is ezekre a lemezekre vonatkozik „...ein Paar Ohrgehänge von plumper Arbeit”, azaz egy pár esetlenül megmunkált fülbevaló. És ezekről írhatta Pulszky Ferenc, hogy „egyszerű fülbevaló”.¹⁰³

Abban igazat kell adnunk Bóna István, Kiss Attilának és Garam Évának, hogy a kunágotai férfit a bócsai, a szentendrei vagy a kunbábonyi stb. síregyüttesek alapján minden valószínűség szerint arany fülbevalóval temették el. Kérdés, hol lehet a fülbevalópár...

A kardszerelék préselt, figurális aranylemezeiről

A gyűrűs markolatú, háromkaréjos függesztőfülekkel felszerelt vaskardot díszítő, görög mitológiai jeleneteket ábrázoló,¹⁰⁴ szét-szabdalt lemeztöredékek¹⁰⁵ készítését már Hampel József – indoklás nélkül – 6. századi bizánci készítménynek tartotta.¹⁰⁶

Ezeket a préselt aranylemez töredékeket – az eredeti ládikaveret funkciójukat (2. kép 2.)¹⁰⁷ meghatározva¹⁰⁸ – a rajtuk látható jelek számú párhuzama alapján László Gyula a 6. századon belül I. Iustinianus kori, 6. század közepi alexandriai műhely termékeként valószínűsítette.¹⁰⁹ Ezt a keltezést a magyar kutatás azóta is elfogadja.¹¹⁰

A kristály- vagy füstopál csüngő

A sír leletei között egyedülálló az ovális, keskeny, sima aranylemezbe foglalt, és hosszúságú füllel ellátott kristálycsüngő.¹¹¹ A füstopál csüngőt és a három – egykor követ tartó – henger alakú füles aranycsüngőt (2. kép 3–6.) Garam Éva bizánci eredetű nyakláncdísznek határozta meg.¹¹² Feltételezte, hogy a nyakékhöz esetleg egy kereszt tartozhatott,¹¹³ de ennek lehetősége a sír leletkörülményeiről előkerült jegyzőkönyv alapján nem valószínű.

A kunágotai nyaklánc ismert tartozékainak párhuzamait összegyűjtve Garam Éva megállapította, hogy az ovális féldrágakő-csüngőkkel díszített láncok a 6. századi Bizáncban voltak divatban.¹¹⁴

A nyaklánc hiányos függői alapján érdemes végiggondolnunk, vajon ellentmondás fedezhető-e fel a férfi temetkezésre utaló le-

¹⁰¹ LÁSZLÓ Gyula 1950 X. tábla 1-1a.

¹⁰² Ezeknek a lemezeknek a rekonstrukció előtti állapotát Fettich Nándor mutatta be a kunágotai leleteket ábrázoló képtáblán (FETTICH, Nándor 1936 Pl. 25.), de nem tesz róla említést, majd László Gyula publikációja után már csak a rekonstruált állapotot publikálták (pl. BÓNA István 1983 3. kép 9.; GARAM, Éva 1992 Taf. 4. 1.; 1993 Taf. 56. 1.; 2001 Taf. 117.). Nincs nagy jelentősége, és talán a véletlennek tudható be, de a ‘csercse’ második jelentése „kecskeszakáll”, illetve „bőrlehenyeg” (B. LŐRINCZY Éva [főszerk.] 1979 794.; KOHÁRI Anna – MANDL Orsolya [szerk.] 2012 75.), amire emlékeztet a két félhold alakú aranylemez, ha külső szélével lefele fordítjuk.

¹⁰³ PULSZKY Ferenc 1897 90–91.

¹⁰⁴ LÁSZLÓ Gyula 1938 I–III. tábla 27. kép

¹⁰⁵ GARAM, Éva 1993 Taf. 56–57., Taf. 58. 4.; 1992 137–138., Taf. 4–5.; 2001 Taf. 117–118.

¹⁰⁶ LÁSZLÓ Gyula 1938 55.

¹⁰⁷ A Magyar Nemzeti Múzeumban őrzött leletek fotóit Szenthe Gergelynek és Tomka Gábornak köszönöm.

¹⁰⁸ LÁSZLÓ Gyula 1938 55–60., Taf. I–III.

¹⁰⁹ LÁSZLÓ Gyula 1938 79–86.

¹¹⁰ Pl. BÓNA István 1983 97.; 1986 166.; GARAM, Éva 2001 159.

¹¹¹ BÓNA István 1983 97., 2. tábla 7.; GARAM, Éva 1993 88., Taf. 55. 3.

¹¹² GARAM Éva 1980 171., 35. j.; BÓNA István 1983 97.; GARAM, Éva 1991 159., Abb. 2. 1., Abb. 3. 1.; 1992 137., Taf. 3. 1–4.; 1993 33., 88., Taf. 55. 1–4.; 2001 43–44., Taf. 20. 1. Bóna István a kristálycsüngő szervesanyagból készült és elmállott zsinórjához párhuzamként a szegvár-oromdűlői 1. sírból előkerült négy csüngő alapján feltételezett nyakláncot említette, melyet Garam Éva ismert fel (BÓNA István 1983 97.). Elképzelhető, hogy a négy csüngő eredetileg nyakláncához készült, de a szegvári sírba nem nyaklánc függőiként kerültek, így a nyakláncot sem lehetett felismerni, legfeljebb a csüngők alapján egykori meglétét feltételezni. A csüngők nyolc függesztőfüle közül hét töredékes volt, azaz alkalmatlan a függesztésre; másrészt a viseletben másodlagosan – ruhaszegélyen vagy mellkason – történő felhasználásukra utal a velük előkerült négy hurkos bronzdrót (LŐRINCZY Gábor 1991 134–135., 3. tábla 5.).

¹¹³ GARAM, Éva 1991 159.; 1993 33.; 2001 44.

¹¹⁴ GARAM, Éva 1993 33.

letek és a nyaklánc függői között, ami már Pulszky Ferenc óta – változó megalapozottsággal – a síregyüttes „női, illetve családi vonalának” értelmezése mellett szólt.¹¹⁵ Legutóbb Vida Tivadar tett arra utalást, hogy néhány esetben női csüngők kerültek elő férfisírokból, amit az eredeti bizánci ékszerek magas presztízskével indokolt, amiért azokat férfiak viselték.¹¹⁶

Nem tudjuk, hogy a nyakláncához tartozó csüngők a síron belül hol kerültek elő, de kicsi a valószínűsége, hogy ezek funkcionálisan az ismeretlen korú – a vaskard, az övveretek és a sír egyéb mellékletei alapján – férfi nyakában lettek volna. Nagyobb a valószínűsége, hogy a csüngők „ajándécsomagként” kerültek a sírba. Ilyen esetekre ma már egyre több példa szolgál bizonyítékkal.¹¹⁷

A kunágotai nyaklánc párhuzamai közül érdemes kiemelni az 1892-ben előkerült michaelsfeldi (RU) nyakláncot,¹¹⁸ melynek kerek zárótagjába I. Iustinus és I. Iustinianus 527-ben vert solidusát¹¹⁹ foglalták bele. Ez kitűnő kapcsolatot jelez a michaelsfeldi nyaklánc és a kunágotai csüngők mellett a sírból előkerült solidushoz is.

I. Iustinianus könnyű solidusa

A sírból előkerült I. Iustinianus érme (2. kép 7.) alapján hosszú ideig a kunágotai sír leleteit tartották az egyik legkorábbi avar leletegyüttesnek.¹²⁰ A Kárpát-medencei avar kori bizánci érmek kritikai kiadása során Somogyi Péter részletesen leírta az érmét, és pontosította verési idejét. Mivel a 20 karátos solidusokat OBXX jeggyel csak 542-től kezdték készíteni, az érem verési idejét 542–562

közé szűkítette, és egyben felhívta a figyelmet arra, hogy a jó állapotban lévő érmén még a frizurát és a rövid szakállat jelző finom vonalak sincsenek elkopva. Az érme peremén megfigyelhető hiányosságok nem a kopottság nyomai, hanem a hibás verés jele.¹²¹ Ezért az az általánosan elterjedt vélemény, hogy az érme enyhén kopott lenne,¹²² nem igaz.

Az I. Iustinianus által veretett kunágotai solidus a mai napig olyan egyedüli érme az avar kori leletanyagban, amelyik síregyüttes részeként került elő. Kérdés, mi lehet ennek a magyarázata.

Általános véleményt fogalmazott meg Kiss Attila: „Az 567 és 626 közötti – beleértve a korszak elején idekerült Iustinianus (527–565) érmeket is – bizánci aranyérmek solidus része biztosan az aranyadó részeként került avar kézbe.”¹²³ De ezzel nem mindenki értett egyet. A feltűnően nagyszámú I. Iustinianus érmét¹²⁴ a kutatók egy része az avar honfoglalást megelőző időszakhoz kötötte.¹²⁵ Ezzel szemben Kiss Attila az érmék avar kori keltezése mellett sorolta fel érveit. Egyrészt az avarok 558 után, a császár életében részesedtek ajándékaiból,¹²⁶ másrészt feltehetően még az uralkodása utáni időszakban is fizettek adót a bizánciak Iustinianus érmekkel.¹²⁷ Hivatkozott Pulszky Ferenc – számára mérvadó – véleményére, miszerint „Iustinian aranyai még soká maradtak forgalomban halála után...”,¹²⁸ és egyben egyértelműen elvetette, hogy a császár érméinek Kárpát-medencébe kerülése a gepida-bizánci vagy langobard-bizánci kapcsolatokkal lenne magyarázható.¹²⁹

A Kárpát-medence területéről ismert, I. Iustinianus által kibocsátott arany- és rézérméket összegyűjtve és értelmezve többször felmerült annak lehetősége, hogy a szórvány, leletegyüttes nélküli példányok esetében is számolnunk kell-e azok kora avar kori kelte-

¹¹⁵ BÓNA István 1983 92–93.

¹¹⁶ VIDA Tivadar 2005 238.

¹¹⁷ DISTELBERGER, Anton 2004 33–36.; LŐRINCZY Gábor – RÁCZ Zsófia 2014 149., 154.

¹¹⁸ BANK, Alisza Vladimirovna 1965 Abb. 101.

¹¹⁹ KROPOTKIN, Vladiszlav Vszevolodovics 1962 21., Nr. 9. Abb. 14. A michaelsfeldi/dziginskoei solidus meghatározásának pontosítását: I. Iustinian és I. Iustinianus, Konstantinápoly, 10 műhely, MIB 2c (527.04.4. – 527.08.1) Somogyi Péternek köszönjük. Lásd még BALOGH, Csilla 2012, note 32.

¹²⁰ A sír keltezéséről a korábbi véleményeket összefoglalta BÓNA István 1983 97–98.; majd ezt követően a sír datálásáról lásd pl. KISS, Attila 1991; GARAM, Éva 1991 159.; 1992 170–172.; SOMOGYI, Péter 1997 144., Anm. 24.

¹²¹ SOMOGYI, Péter 1997 60.; 2014 19.

¹²² Pl. BÓNA István 1983 98.; GARAM, Éva 1991 159.; KISS Attila 1992 67. stb.

¹²³ KISS Attila 1996 226–227.

¹²⁴ KISS Attila 1996 2. lista.

¹²⁵ BÓNA István 1983 97–98.; SOMOGYI, Péter 1994 93., Anm. 19.; 1997 59–60.; 1997 17.; WINTER, Heinz 2000 48.

¹²⁶ POHL, Walter 1988 52.

¹²⁷ KISS Attila 1996 227.

¹²⁸ PULSZKY Ferenc 1874 7.

¹²⁹ KISS, Attila 1986 124.; 1996 227.

zésével,¹³⁰ mivel I. Iustinianus veretei a kora avar kori régészeti leletanyagban is megtalálhatóak.¹³¹

Ezekre a felvetésekre Somogyi Péter többször reagált, hangsúlyozva változatlan álláspontját, miszerint I. Iustinianus érméi közül csak azokat tartja avar korinak, amelyek az avar szállásterületen belül, avar síregyüttesekből származnak. Ugyanakkor elismerte, a leletösszefüggés nélkül előkerült érmek között lehetnek olyan példányok, amelyek az avar korban kerültek földbe, csak az kérdés, hogy lehet ezeket elkülöníteni.¹³² Véleménye szerint még azt sem lehet eldönteni, hogy a kunágotai solidus az avaroknak fizetett első bizánci évjáradékokból, a kutrigurok legyőzése során ejtett zsákmányból vagy egy, a langobard-avar kapcsolatokat jelző langobard ajándékból került-e az avarokhoz.¹³³ A fentiekben felsorolt lehetőségeket tovább bővíthetjük, hisz felmerülhet, hogy a legyőzött gepidáktól kerülhettek I. Iustinianus solidusai az avarokhoz. És még ezzel se merítettük ki az összes lehetőséget.

Nem belemerülve a numizmatikai részletekérdések problematikájába,¹³⁴ csupán egy szempontra hívjuk fel itt a figyelmet. Jelen pillanatban jelzésértékű az a tény – és a kunágotai érmének a kora avar kori leletanyagban elfoglalt kivételes helyzetét igazolja –, hogy míg az 1996-ban még a gepida és langobard sírokból hiányolt – I. Iustinianus veretek¹³⁵ az elmúlt 20 évben előkerültek,¹³⁶ addig ugyanezen időszak alatt ismertté vált

hét avar temető nyolc sírjából 10 db, II. Tiberiustól Heraclius és Heraclius Constantinusig terjedő időszak aranyérme vált ugyan ismertté,¹³⁷ de I. Iustinianus solidusa továbbra sem került elő.

A magyarországi múzeumi gyűjteményekbe bekerült bizánci aranyérmék aránya továbbra is igazolni látszik, hogy a Kárpát-medencei 6–7. századi aranyleletek eloszlása egybeesik a bizánciak avaroknak fizetett adómenyiségeivel, illetve minimális késéssel követi azt.¹³⁸ Ez (is) magyarázhatja, miért csak egyetlen Kárpát-medencei avar kori sírból került elő I. Iustinianus solidus.

A KUNÁGOTAI LELETEGYÜTTES EGY LEHETSÉGES RÉGÉSZETI ÉS TÖRTÉNETI ÉRTELMEZÉSE

A kunágotai sír mellékletei között (a hiányos leletegyüttes ellenére) megfigyelhető a 6. század közepe táján készült bizánci tárgyak (2. kép 2–7.) – a hazai avar leletanyagban párhuzam nélküli – koncentrációja. A nyaklánc csüngőinek, egy faládikát díszítő aranylemez töredékeinek és I. Iustinianus solidusának egy síron belüli együttes előfordulását és ennek értelmezését nem kell feltétlen összevonnunk a 7. századi avar emlékanyagban előkerült bizánci eredetű presztízstárgyakkal (pl. a kunágotai és kunbábonyi övveretekkel, a szentendrei gyűrűvel vagy akár a budakalászi korsóval stb.). Sőt érdemes és szükséges lenne minden esetet külön-külön megvizsgálni.

A bizánci eredetű fényűzési – sokszor szerves anyagból készült, tehát idővel elbomló – cikkek, presztízstárgyak avarokhoz kerülésének útjáról, körülményeiről semmi biztosat nem tudunk, inkább csak feltételezéseink vannak.¹³⁹ A történeti forrásokból jól ismert követjárások során kapott diplomáciai ajándékként, a hadjáratok során szerzett zsákmányként, béke zálogául fizetett adóként és talán kereskedelmi áruként vagy más úton is kerülhettek bizánci tárgyak az avarokhoz.¹⁴⁰ A ritka kivé-

¹³⁰ WOŁOSZYŃ, Marcin 1999 149–159.; PROHÁSZKA, Péter 2004 109.

¹³¹ PROHÁSZKA Péter 2006 113.

¹³² SOMOGYI, Péter 2008 Anm. 50.; 2014 70.

¹³³ SOMOGYI, Péter 2014 115.

¹³⁴ A szórvány érmék értelmezéséhez elengedhetetlen lenne azok pontos numizmatikai meghatározása (döntő többségükben eddig csak a császár uralkodásának idejével közték azokat), mert értékelésük során nem mindegy, melyiket mikor verték. Ugyanakkor az arany- és rézérmék Kárpát-medencei előfordulására egymástól eltérő magyarázatok lehetnek, tehát nem szabad értelmezésük során összemosni őket. Nem beszélve arról, hogy a szórvány, kísérő régészeti leletek nélküli vereteket módszertanilag sem helyes olyan érmékkal együtt értékelni, amelyek zárt, hiteles síregyüttesek részeként kerültek elő, melyeknek van „régészeti forrásértéke”, ellentétben a szórványokkal.

¹³⁵ KISS Attila 1996 10. j.

¹³⁶ Bocsár (Bočar, RS) 4. sír (DIMITRIJEVIĆ, Danica – GIRIĆ, Milorad 1971 191.), Gyula 623. lelőhely, Nagy-Szőlő III (LISKA András 2016 282.), Freundorf (A) 422. sír (SOMOGYI, Péter 2014b).

¹³⁷ SOMOGYI, Péter 2014a 155., 183.; 2014b 235.

¹³⁸ KISS, Attila 1986 110., Abb. 1–2.; 1996 222.; BÓNA, István 1993 530.; SOMOGYI, Péter 1997 119.; 2014a 87.

¹³⁹ Pl. GARAM, Éva 1991 152.

¹⁴⁰ MENKE, Manfred 1986 84.

telektől eltekintve a források arról hallgatnak, hogy mi mindenhez juthattak hozzá az avarok – arannyal ékes láncok, kerevetek, díszes ruhák, aranypamlagok, ezüsttálak stb.¹⁴¹ – a Bizáncba megjelent első avar követség időpontja és a konstantinápolyi vereség közötti időszakban. Az általános – de nem igazolt – vélemény szerint a kunágotai sírban nyugvó férfi a két időpont közötti valamelyik hadjárat során zsákmányként szerezhette a 6. század közepe táján készült tárgyakat.

A leletek megtalálójának tanúvallomása és a leletegyüttes egyes tárgyainak új szempontú értékelése azonban lehetőséget biztosít egy másik vélemény megfogalmazására.

A kunágotai temetkezés a Tiszántúlon került elő, egy olyan területen, amelyet a gepida–langobard háborút követően nem az avarok, hanem az általuk a kelet-európai sztyeppéről elsodort népesség szállt meg és telepített be 568 után.

A kunágotai temetkezés legnagyobb valószínűséggel padmalyos sír volt, melynek aknarészában két részleges lovat helyeztek el. Ezek a sajátosságok – melyek a temetkezés kelet-európai kapcsolatrendszerére utalnak – külön-külön és együtt is a Kárpát-medencében csak erre a népcsoportra voltak jellemzőek.

A leletegyüttes 6. századi, közel egy időszakban készült, de eltérő funkciójú tárgyainak együttes előkerülése alapján kicsi annak a valószínűsége, hogy ezeket az 568-at követő bizánci–avar hadjáratok során szerezték zsákmány, adó, esetleg kereskedelem útján. A tárgyak egymástól eltérő jellege és előállítási ideje alapján ezeket a presztízstárgyakat a Kunágotán eltemetett férfi a kelet-európai sztyeppéről származó családjának egyik férfitagja kapta,¹⁴² és valahonnan a Don és az Al-Duna közötti területről hozták magukkal a Maros-völgyig.

Az írott források alapján a 6. század közepén a Don és a Duna közötti területet a kutrigur törzsszövetség foglalta el, a Don keleti partján az utigurok, a nyugatin a kutrigurok

helyezkedtek el.¹⁴³ Bár a 6. századi kelet-európai sztyeppén élt népekre vonatkozóan csak kisszámú írott forrás adatai állnak rendelkezésünkre, de ezekben több-kevesebb utalás olvasható a „sátorlakó népeknek”¹⁴⁴ a bizánci diplomáciával való kapcsolataira vonatkozóan. Ebben az esetben leginkább az érdekelhet bennünket, hogy a kunágotai sírból töredékesen előkerült leletegyüttes 6. századi tárgyai hogyan kerülhettek a sztyeppére.

A Fekete-tengertől északra nomadizáló népcsoportok vezetőinek változatos lehetősége volt bizánci luxuscikkek megszerzésére. Egyrészt több alkalommal (pl. 551-ben, 559-ben) vezettek hadjáratot Bizánc Fekete-tenger parti városai, illetve balkáni területei ellen, másrészt szövetségekötések (pl. az utigurokkal a kutrigurok elleni fellépés érdekében) vagy béke megváltása alkalmából volt arra alkalom és kényszer, hogy a bizánciak különböző ajándékokkal lássák el őket. Ezen kívül több forrás szól arról, hogy a kutriguroknak adót fizettek, amelyet egy alkalommal a bizánci diplomácia felajánlott az utiguroknak, máskor pedig Baján követelte II. Iustinostól a korábban a kutriguroknak és az utiguroknak a béke fejében fizetett évi adót.¹⁴⁵

A numizmatikai, régészeti és történeti adatok alapján valószínűsíthetjük, hogy a kunágotai 6. század közepi tárgyak – vegyes összetételük alapján – bizánci ajándékként kerültek elkészítésüket követően rövid időn belül (még 558 előtt) a kelet-európai sztyeppén élő népcsoport (kutrigurok?) egyik vezetőjéhez.¹⁴⁶

¹⁴³ HARMATTA János 1975 258.; SZÁDECZKY-KARDOSS Samu 1998 20–21.

¹⁴⁴ SZÁDECZKY-KARDOSS Samu 1998 16.

¹⁴⁵ A kutrigurok és az utigurok történetére lásd POHL, Walter 1988 39–40.; GOLDEN, B. Peter 1992 99–100.; SZÁDECZKY-KARDOSS Samu 1998 19–20., 38.; ZIEMANN, Daniel 2007 95–102.; SYRBE, Daniel 2012; SZEMJONOV, Igor Godovics 2013 45–67.

¹⁴⁶ Garam Éva felvetését (GARAM, Éva 1993 33.) kiegészítve és részben módosítva elképzelhetőnek tartjuk, hogy a csüngőkkel díszített nyakláncot és a solidust (abból valószínűleg több darabot is) az aranyveretekkel díszített ládikában őrizték, majd számunkra ismeretlen kényszer hatására a megszerzését követően 100 évvel később az ékszeres ládika vereteivel szerelték fel egy vaskardot. A Magyar Nemzeti Múzeumba került hiányos csüngőkészlet alapján a nyakláncot sokáig viselhették, megmaradt részeit a temetés során egy, már korábban elhunyt hozzátartozó után „küldhették”. Hosszú ideig a ládikában tarthatták az I.

¹⁴¹ SZÁDECZKY-KARDOSS Samu 1998 19., 37.

¹⁴² Mivel ezek a tárgyak „egy kézben” voltak, valószínűbbnek tartjuk, hogy ajándékként és nem kereskedelmi áruként vagy zsákmányként kerültek tulajdonosukhoz.

HOGYAN TOVÁBB?

A Bóna István által megkezdett és Garam Éva által folytatott munkának jelen írásunk csak egy közbülső állomása, melyet folytatni kell.¹⁴⁷

A kunágotai szinte az egyetlen olyan, kiemelkedő gazdagságú kora avar kori sírunk, melyet a területileg illetékes múzeum, vagy az egész országra engedéllyel rendelkező Magyar Nemzeti Múzeum – ahol a kunágotai leleteket őrzik – korszakos régésze hitelesítheti. Érdemes végiggondolni a tanúvallomás, az előkerült leletek, illetve a tiszántúli kora avar kori temetkezések alapján, hogy a hitelesítő ásatás során – amennyiben sikerül megtalálni a sír helyét – még milyen eredményeket várhatunk a feltárástól.

Mit rejthet még a sírgödör?

A tanúvallomás nem tartalmazott információt a sír tájolásáról. Mégis megkövethető, hogy a temetési rítus rekonstruálható elemei – a részleges lótemetkezések, a padmaly és talán a koponya mellé helyezett ezüstkancsó és kehely – arra utalnak, hogy a temetkezés nagy valószínűséggel a tiszántúli kora avar kori sírokra jellemző ÉK-DNy-i vagy K-Ny-i tájolású volt.¹⁴⁸ A Kovácsházi-ér feltöltődött mederszakasza a falu (és a telek) területén nagyjából délkelet-északnyugati irányú. Így a meder irányára merőlegesen áshatták meg a sírt.

Justinianus érmét is, így magyarázatot nyerhet, hogy az érme nem volt kopott, tehát nem volt használatban. De a sír esetében akár az „ajándéksomag” része is lehetett. Hasonló történhetett a – szintén a Tiszántúl területén előkerült és ugyancsak a 6. század közepén készült (SUPKA Géza 1913 400.) – tépei leletegyüttes ezüstitáljával is. Első sztyeppi tulajdonosa ajándékként kaphatta, és a leletegyüttes többi tárgya alapján hosszú ideig megőrizték. A kunágotai ládikaverethez hasonlóan – amennyiben még az avar korban történt –, kényszer hatására darabolhatták szét. A bizánci arany- és ezüstedények igen ritka előfordulását az avar kori sírokban egyrészt a sírrablások magas száma magyarázhatja, de véleményünk szerint meghatározóbb lehetett a temetkezési rítus kötöttsége. Az évtizedek alatt kialakult hagyományban nem volt helye annak, hogy idegen eredetű ékszerládikát vagy akár ezüstitálat helyezzenek a sírba.

¹⁴⁷ A kutatás folytatásának szükségességére már Bóna István is utalt (BÓNA István 1983 88.).

¹⁴⁸ LŐRINCZY, Gábor 1993 164–165.; LŐRINCZY Gábor – STRAUB Péter 2005 139.

A hitelesítő ásatás során feltárt temetkezésről meg lehetne állapítani eredeti formáját. Ha padmalyos volt, akkor az aknarész padkája mellett meg lehet majd figyelni a padmaly hosszoldalának és két végének íves kialakítását.

Nagy valószínűséggel a találók a sír kiásása után a lócsontokat visszadobták a kiásott gödörbe. Ha így volt, akkor a lókoponya töredékein megfigyelhető lesz, van-e rajtuk veretek okozta elszíneződés. Így eldönthető, fel volt-e kantározva az egyik lókoponya vagy tényleg úgy volt, ahogy a találó vallomásaiban olvasható „...a későbbi ásás következtében találtak ezen gödörbe széthányva ... Tizennégy lat ezüsttel behúzott rézdarabokat”. A visszatöltött földben a csonkolt(?) lólábcsontokon kívül előkerülhetnek a vaszabla töredékeivel együtt a félgömbös ezüstveretek felszerelő bronzkapcsai és szíjvégek töredékei. Az előkerült állatsontokon elvégezhető a radiokarbon vizsgálat, ami támpontot, kontrolladatot nyújthat a tipokronológiai alapú keltezéshez a temetkezés idejére vonatkozóan.

A tiszántúli kora avar kori temetkezések többségénél, ahol két részleges lovat temettek el, a lovakon kívül kérődző állatok nyúzott maradványai is előkerültek. Várható, hogy a két lovon kívül szarvasmarha és/vagy juhkoponya és -lábcsontok a sír aknarészének alsó, a medencétől lefelé eső felében fekszenek.

A hiányolt vaskengyelek és hevedercsatok¹⁴⁹ (a nyereggel együtt) nagy valószínűséggel a sír aknarészének ebben, a medencétől lefelé eső (ki nem ástott) felében lehetnek. Ugyanitt várhatók esetleg a farhám ezüstveretei is. Mivel az ismert ezüstveretek egy garnitúrának csak a fejkantárt díszítő vereteit adják ki, a farhám vereteinek (ha voltak) még a sírban kell lenniük.

Nem lehetetlen, hogy a sírból előkerüljenek az aranyfülbevalók,¹⁵⁰ esetleg a nyaklánc csüngői közül még néhány darab. Mindenképpen reális azzal számolnunk, hogy az öv

¹⁴⁹ BÓNA István 1983 89.

¹⁵⁰ Nem zárható ki az sem, hogy a két aranyfülbevalót Balázs Mátyás megtartotta és feleségének ajándékozta. Ennek a lehetősége ugyan kicsi, mivel egyrészt Balázs Mátyás „hivatali” ember, esküdt és adószedő volt, valamint a temetkezés leleteit magától, önként beszolgáltatta a battonyai főszolgaíróságon.

hiányzó veretei, az íj merevítő csontlemezei és a vasnyílhegyek a sír betöltésében maradtak. Mi is úgy gondoljuk, hogy az emberi lábcsontok „*ma is ott pihennek*”,¹⁵¹ mivel a sír medencétől lefele eső részét valószínűleg nem bontották ki.

A kunágotai férfit valószínűleg rejtve, sírhant, sírhalom nélkül temették el. A 2000-ben végzett rövid, kis területre szorítkozó hitelesítő ásatás ugyan nem járt sikerrel, de addig, amíg a sír helyét és annak környékét nem sikerül régészeti módszerrel tisztázni, nem zárható ki annak a lehetősége sem, hogy az 1856-ban előkerült síron kívül a hozzátartozók közül is lehetnek itt eltemetve. Ennek kérdését már Kiss Attila felvetette.¹⁵² Természetesen ezt és a többi, feltételes megjegyzésünket csak a hitelesítő ásatás eredménye tudná igazolni vagy cáfolni.

A síregyüttesre vonatkozó újabb adatok előkerülésének lehetőségei

Nemcsak a sír hitelesítő feltárását kell elvégezni, hanem szükséges a leletegyüttes sorsára vonatkozó információk további kutatása is.

A gyulai levéltár nem őriz olyan jegyzőkönyvet, amely arról szól – és ami elvárható lenne –, hogy a síregyüttes átadása után a főszolgabírói hivatal tisztviselői helyszíni szemle során hitelesítették volna a sír előkerülési helyét.¹⁵³ Még abban lehet bízni, hogy a terület tulajdonosa, a Kamara területileg illetékese – a pécskai kamarai uradalmi kerület előjárója –,

Hamvay József cs. kir. pusztai ispán,¹⁵⁴ hogy védje a tulajdonos érdekeit, lehetőségeihez képest utánajárt az ügynek, és készített a feljebbvalóinak valamilyen feljegyzést.¹⁵⁵ Ha van ilyen, akkor ezt az iratot a Kamara jogutódjának, a Pénzügyminisztériumnak a Magyar Országos Levéltárban őrzött iratanyagában lehet keresni.

A sír nemesfém leleteit Aradra vitték, melyeket ott Brüll „*becsült meg*”.¹⁵⁶ Az aradi Brüll család egy ékszerész- és ötvösdinasztia volt, akik közül Brüll Mór, Brüll Márkus, Brüll Ignác és Brüll Móric egyaránt lehetett a leletanyag értébecslője.¹⁵⁷ Témánk szempontjából nem a személy a fontos, inkább az, hogy ha készült feljegyzés a leletekről, akkor azok a Brüll család 19. század közepi üzleti iratanyagában, az aradi városi vagy az aradi zsidó hitközség levéltárában kereshetők-e.

Ehhez kapcsolódóan felmerült bennünk, hátha írtak a korabeli aradi újságok a síregyüttesről. Aradon 1856–1857-ben csak két német nyelvű újság, az Arader Anzeiger és az Arader Zeitung jelent meg,¹⁵⁸ de ezekben a kunágotai leletekre vonatkozó hír nem található.

Az aradiak nem, de az osztrák újságok annál inkább hírt adtak a leletek előkerüléséről. A Bóna István által felkutatott Wiener Zeitungban megjelent cikken kívül ugyanazon a napon (február 19-én), ugyancsak a Délibáb olvasói levelének fordítását adta közre a Fremden-Blatt és a Der Humorist, majd közel egy hónap múlva az Innsbrucker Nachrichten, azzal a különbséggel, hogy az utóbbiak – a Wiener Zeitunggal ellentétben – nem adták meg forrásuk helyét.¹⁵⁹ Ehhez kapcsolódóan kérdés, hogy a Friedrich Kenner-féle kivonatban említett „*Nach einer mehrfach bestätigten Notiz*”,¹⁶⁰ „*Egy több oldalról megerősített feljegyzés alapján*” kitétel a Bóna István által feltételezett rövid sajtóhíradásokkal azono-

¹⁵¹ LISKA András 2000a 233.

¹⁵² KISS Attila 1992 67. Az elmúlt évtizedekben végzett nagy felületű ásatások egyik, mára már sokat hangoztatott következménye, hogy hiteles körülmények között kerülnek elő különböző korszakból származó magános temetkezések, temetőkeretek szórt sírjai (csak a Tiszántúl területén maradva pl. LŐRINCZY Gábor – RÁCZ Zsófia 2014 166–171.; TÜRK Attila – LŐRINCZY Gábor 2015 43–45.). Bár az említett példák messze nem hasonló gazdagságú temetkezések, arra figyelmeztetnek, hogy csak a teljes körű feltárás igazolhatja egy-egy temetkezés magános, szeparált voltát.

¹⁵³ A gyulai levéltárban az még tisztázandó, amire Liska András figyelt fel, hogy a tanúvallomási jegyzőkönyv ügyiratszámra és a későbbi hivatkozási számok nem egyeznek, ami azt feltételezi, hogy az ügyben talán egy másik hatóság is intézkedett.

¹⁵⁴ DÁCZER Károly 1994 8.

¹⁵⁵ BÓNA István 1983 88.

¹⁵⁶ BÓNA István 1983 90.

¹⁵⁷ A Brüll család ötvöseire lásd LYKA Károly 1922 50., 52.; ÚJVÁRI Péter (szerk.) 1929 143.

¹⁵⁸ BUSA Margit 1996 208–212.

¹⁵⁹ Fremden-Blatt 19. Februar 1857, 4.; Der Humorist 19. Februar 1857, 3 (173); Innsbrucker Nachrichten 16. März 1857, 457–458.

¹⁶⁰ KENNER, Fridrich 1860 375.

síthatóak,¹⁶¹ vagy F. Kennernek voltak egyéb, esetleg hivatali (pl. pénzügyminisztériumi, banki) oldalról szerzett információi.

*

A hiányos síregyüttes múzeumba került darabjai több, egymástól jelentős mértékben eltérő időpontban készültek.¹⁶² A különböző lelethorizontokat képviselő leletek magyarázzák, hogy a sír keltezése terén máig nem jutott megállapodásra a kutatás. A hitelesítő ásatás eredményeként csökkenteni lehetne a leletegyüttes hiányzó részét, és a még lehetséges információkat begyűjtve el kellene végezni a síranyag értékelését, és meg kellene határozni a temetés lehetséges idejét.

A jelen írást nem vitairatnak szántuk, pl. nem cáfoltuk meg számtalan szerző szerteágazó véleményét, csak kivételes esetekben hoztunk példákat. Törekedtünk arra, hogy a

saját álláspontunkat kellően megindokolva fogalmazzuk meg, aminek természetesen az a következménye, hogy aki azzal ellentétes álláspontot képvisel, azzal nem értünk egyet.¹⁶³

¹⁶³ A cikk írása során az alábbi kollégáktól és barátoktól kaptam önzetlen segítséget, akiknek ezúton szeretném kifejezni köszönetemet (ábécé-sorrendben): Herendi Orsolyának a Kunágota határában végzett leletmentő ásatásáról szóló tájékoztatásáért, Huszár Editnek (Csongrád Megyei Kormányhivatal – Szegedi Járási Hivatal) a kistérségre vonatkozó régészeti adatokért, Kozma György barátomnak, volt egri levéltárosnak a szerteágazó segítségével, pl. a Brüll családra, az aradi újságokra, a Ferenczy Sándor végzettségére stb. vonatkozó információkért, Liska Andrásnak, aki kérésre folytatta a gyulai levéltárban a battonyai főszolgabírórság iratanyagának általa már korábban megkezdett vizsgálatát, Katona Editnek (Néprajzi Múzeum) és Pandur Ildikónak (Iparművészeti Múzeum) a 19. századi fülbevalókról kapott tájékoztatásért, Bendeguz Tobiasznak, hogy felhívta a figyelmemet az Osztrák Nemzeti Könyvtár keresőprogramjára, Prohászka Péternek, aki kérésre az Országos Széchényi Könyvtárba átnézte az aradi újságok mikrofilmen őrzött példányaikat, valamint Somogyi Péternek a cikkírás közben nyújtott folyamatos konzultációért és az érmekre vonatkozó információkért. A dolgozatot Istvánovits Eszter és Somogyi Péter lektorálta. Hasznos és vitaindító, értékes megjegyzéseikért fogadják köszönetemet.

¹⁶¹ BÓNA István 1983 89.

¹⁶² Pl. GARAM Éva 1976 144–145.; KISS Attila 1992 70., 72.

IRODALOM

BAJNAI BEKE István

2001 A battonyai római katolikus egyházközség története. Battonya

BÁLINT Alajos

1941 Csanád, Arad és Torontál k.e.e. vármegyék régészeti katasztere. Makó

BALOGH Csilla

2004 Martinovka-típusú övgarnitúra Kecelről. A Kárpát-medencei maszkos veretek tipokronológiája. – Gürtelgarnitur des Typs Martinovka von Kecel. Die Typochronologie der Maskenbeschläge des Karpetenbeckens. A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve – Studia Archaeologica X, 241–304. Szeged

2012 A Mezőszilas type pendant from Grave 14 of the Mélykút-Sánc-dűlő cemetery. In (szerk. Vida Tivadar): Thesaurus Avarorum. Régészeti tanulmányok Garam Éva tiszteletére. – Thesaurus Avarorum. Archaeological Studies in Honour of Éva Garam. 269–286. Budapest

BANK, Alisza Vladimirovna

1965 Vizantijszkoje iszkusstvo v szobranjah Szovetszkogo Szojuza. Leningrad–Moszkva

BENCsik János

1988 Kunágota kertésztelep paraszti társadalma (1844–1871). A Békés Megyei Múzeumok Közleményei 11, 195–245. Békéscsaba

B. LŐRINCZY Éva (főszerk.)

1979 Új magyar tájszótár I. Budapest

BOGDÁN István

- 1991 Magyarországi úr-, térfogat-, súly- és darabmértékek 1874-ig. Magyar Országos Levéltár kiadványai IV. Levéltártan és történeti forrástudományok 7. Budapest

BÓNA István

- 1983 A XIX. század nagy avar leletei. – Die großen Awarenfunde des 19. Jahrhunderts. Tisicum – A Szolnok Megyei Múzeumok Évkönyve 1982–83. 81–160. Szolnok
- 1986 Daciától Erdőlvéig. A népvándorlás kora Erdélyben (271–896). In (szerk. Makkai László – Mócsy András): Erdély története a kezdetektől 1606-ig. 107–234. Budapest
- 1993 „Barbarische“ Nachahmungen von byzantinischen Goldmünzen im Awarenreich. Rivista Italiana di Numismatica 95, 529–538. Milano

BOZÓKY Alajos

- 1889 A Nagyváradi királyi akadémia százados múltja 1788-tól 1888-ig. Budapest

BUSA Margit

- 1996 Magyar sajtóbibliográfia 1850–1867. Az adatokat gyűjtötte, a bibliográfiát összeállította és a szöveget gondozta Busa Margit. Budapest

CSALLÁNY, Dezső

- 1961 Archäologische Denkmäler der Gepiden im Mitteldonaubecken. Archaeologia Hungarica 38. Budapest

CSIKY, Gergely

- 2015 Avar-Age Polearms and Edged Weapons. Classification, Typology, Chronology and Technology. In (ed. Curta Florin): East Central and Eastern Europe in the Middle Ages, 450–1450. Vol. 32. Leiden–Boston

DÁCZER Károly

- 1994 Üzenet másfél évszázad távlatából. Geöcztelep születése Kunágota pusztán. In (szerk. Szabó Ferenc): Kunágota alapításának 150. évfordulójára. 7–48. Kunágota
- 1998 Kamarai dohánykertészségek telepítése a Dél-Alföldön 1843–1844. Dél-Alföldi évszázadok 10. Szeged

DÁM László

- 1992 Építkezés. Néprajz egyetemi hallgatóknak 13. Debrecen

DISTELBERGER, Anton

- 2004 Österreichs Awarinnen. Frauen aus Gräbern des 7. und 8. Jahrhunderts. Archäologische Forschungen in Niederösterreich 3. Niederösterreichisches Institut für Landeskunde. St. Pölten

DIMITRIJEVIĆ, Danica – GIRIĆ, Milorad

- 1971 Pesak près de Bočar – necropole gépide. In (ed. Novak, Grga): Époque préhistorique et protohistorique en Yougoslavie – Recherches et résultats – UISPP VIIIe Congrès. 190–193. Beograd

DÖVÉNYI Zoltán (szerk.)

- 2010 Magyarország kistájainak katasztere. Budapest

FERENCZY Sándor

- 1860 Egy fácska első gyümölcse a szépirodalom kertéből: beszélyek és költemények. Arad

FETTICH, Nándor

- 1926 Garnitures de fourreaux de sabres du temps des Avars, en Hongrie. Arethuse 4, 1–20. Paris

GARAM Éva

- 1976 Adatok a középvavar kor és az avar fejedelmi sírok régészeti és történeti kérdéseihez. – Zu den archäologischen und historischen Fragen der mittleren Awarenzeit und der awarischen Fürstengräber. Folia Archaeologica 27, 129–147. Budapest
- 1980 VII. századi aranyékszerek a Magyar Nemzeti Múzeumban. – Goldschmuck des 7. Jahrhunderts in den Sammlungen des Ungarischen Nationalmuseums. Folia Archaeologica 31, 157–174. Budapest
- 1991 Über Halsketten, Halsschmucke mit Anhängern und Juwelenkragen byzantinischen Ursprungs aus der Awarenzeit. Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae 43, 151–179. Budapest
- 1992 Die münzdatierten Gräber der Awarenzeit. In (Hrsg. Daim, Falko): Awarenforschungen 1, 136–250. Wien

- 1993 Katalog der awarenzeitlichen Goldgegenstände und der Fundstücke aus den Fürstengräbern im Ungarischen Nationalmuseum. Catalogi Musei Nationalis Hungarici. Seria Archaeologica 1. Budapest
- 2001 Funde byzantinischer Herkunft in der Awarenzeit vom Ende des 6. bis zum Ende des 7. Jahrhunderts. Monumenta Avarorum Archaeologica 5. Budapest
- 2011 A zamárdi avar kori temető többes temetkezései. – Mehrfachbestattungen des awarischen Gräberfeldes von Zamárdi. A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve – Studia Archaeologica 12, 313–335. Szeged
- GAZDAG László
- 1960 Régi vízfolyások és elhagyott folyómedrek Orosháza környékén. A Szántó Kovács János Múzeum Évkönyve 257–306. Orosháza
- 1964 A Száraz-ér vízrendszere. Földrajzi Értesítő 13, 367–374. Budapest
- GOLDEN, B. Peter
- 1992 An Introduction to the History of the Turcic Peoples. Etnogenesis and State-Formation in Medieval and Early Modern Eurasia and the Middle East. Wiesbaden
- GULYÁS Bence
- 2012 Kora avar kori magányos temetkezések és szórványsírok a Tiszántúlon. BA szakdolgozat. Budapest
- GYÖRFFY György
- 1987 Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza I. Budapest
- HARMATTA János
- 1975 Az alánok Kelet-Európában a korai középkorban. Antik Tanulmányok 22, 256–261. Budapest
- HERENDI Orsolya
- 2012 Kunágota határa. In (szerk. Kisfaludi Júlia): Régészeti kutatások Magyarországon 2010. – Archaeological Investigations in Hungary 2010. 270–271. Budapest
- ISTVÁNOVITS Eszter – LŐRINCZY Gábor
- 2017 Szabolcs-Szatmár-Bereg megye avar sírleletei III. Avar temető és település Nyíregyháza és Tiszavasvári határából. – Avarian finds of Szabolcs-Szatmár-Bereg County III. Avarian Age cemetery and settlement parts from the vicinities of Tiszavasvári and Nyíregyháza. A Nyíregyházi Jósza András Múzeum Évkönyve. 35–178. Nyíregyháza
- JUHÁSZ Irén
- 1973 Néhány Békés megyei avar kori leletről. – Some Avar age finds in the county of Békés. A Békés Megyei Múzeumok Közleményei 2, 99–115. Békéscsaba
- KENNER, Fridrich
- 1860 Beiträge zu einer Chronik der archäologischen Funde in der österreichischen Monarchie (1856–1858). Archiv für Kunde österreichischer Geschichts-Quellen 24:I (1860) VIII. Königreich Ungarn. 345–387. Wien
- KISS Andrea – SÜMEGHY Zoltán – FEHÉR Zsolt
- 2008 A Maros 18. századi áradásai és egy jellemző téli árvízének területi hatásai. In (szerk. Fülek György): A táj változásai a Kárpát-medencében. Az erdélyi táj változásai. Szent István Egyetem. 94–100. Gödöllő
- KISS Attila
- 1986 Die Goldfunde des Karpatenbeckens vom 5-10. Jahrhundert. (Angaben zu den Vergleichsmöglichkeiten der schriftlichen und archäologischen Quellen.) Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae 38, 106–145. Budapest
- 1992 Zur Zeitstellung des „münzdatierten“ awarischen Fürstengrabes von Kunágota. – A kunágota írásművel „keltezett“ avar kori fejedelmi sír időrendjéhez. A Janus Pannonius Múzeum Évkönyve 36 (1991), 67–84. Pécs
- 1996 „In terra nummus” A Kárpát-medence avar kori kereskedelmi kapcsolatainak vázlata a régészeti és numizmatikai leletek tükrében. – „In terra nummus” – Die Skizze der Handelsbeziehungen des Karpatenbeckens in der Awarenzeit im Spiegel der numismatischen und archäologischen Quellen. A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve – Studia Archaeologica II, 221–245. Szeged
- KOHÁRI Anna – MANDL Orsolya (szerk.)
- 2012 Régi magyar szavak magyarázó adatbázisa. Kihalt, elfeledett és kiveszőben lévő szavak, szóalakok és szójelentések magyarázata. Budapest

KROPOTKIN, Vladislav Vszevolodovics

1962 Klady vizantijsszkih monet na territorii SzSzSzR. Szovetszkaja Arheologija 1. Leningrad

LÁSZLÓ Gyula

1938 A kunágotai lelet bizánci aranylemezei. – Die byzantinischen Goldplatten des Fundes Kunágota. Archaeologiai Értesítő 51, 55–86. Budapest

1950 A kunágotai lelet aranyveretes kardja. – Le sabre muni de garnitures d'or de Kunágota. Archaeologiai Értesítő 77, 31–32. Budapest

LISKA András

2000a Adatok a kunágotai avar kori sír előkerülésnek körülményeihez. – Angaben zu den Fundumständen des awarenzeitlichen Grabes von Kunágota. In (szerk. Bende Livia – Lőrinczy Gábor – Szalontai Csaba): Hadak Útján. A népvándorlás kor fiatal kutatóinak 10. konferenciája. 231–239. Szeged

2000b Kunágota, Árpád utca 114. In (szerk. Kisfaludi Júlia): Régészeti kutatások Magyarországon 2000. – Archaeological Investigations in Hungary 2000. 167. Budapest

2016 Gyula-Nagyszőlő III, 628. lh., solidus. In (szerk. Tóth Endre – Vida Tivadar – Takács István): Szent Márton és Pannónia. Kereszténység a római világ határán. 282. Kat. sz. VI. 28G. Pannonhalma-Szombathely

LŐRINCZY Gábor

1991 A Szegvár-oromdűlői kora-avarkori temető 1. sírja. – Das Grab 1 des frühawarenzeitlichen Gräberfeldes von Szegvár-Oromdűlő. A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve 1984–85/2. 127–155. Szeged

1992 Megjegyzések a kora avar kori temetkezési szokásokhoz. A tájolás. – Anmerkungen zu der frühawarenzeitlichen Bestattungsriten. Die Orientierung. A Nyíregyházi Jósza András Múzeum Évkönyve 30–32 (1987–1989), 155–165. Nyíregyháza

1993 Vorläufiger Bericht über die Freilegung des Gräberfeldes aus dem 6-7. Jahrhundert in Szegvár-Oromdűlő. Weitere Daten zur Interpretierung und Bewertung der partiellen Tierbestattungen in der frühen Awarenzeit. Communicationes Archaeologicae Hungariae 1992. 81–124. Budapest

1998 Kelet-európai steppei népesség a 6–7. századi Kárpát-medencében. Régészeti adatok a Tiszántúli kora avar kori betelepüléséhez. – Osteuropäische Steppenbevölkerung im 6. und 7. Jahrhundert im Karpatenbecken. Archäologische Beiträge zur frühawarenzeitlichen Einsiedlung des Gebietes jenseits der Theiß. A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve – Studia Archaeologica IV, 343–372. Szeged

2011 A fülkesír. A padmalyos sír. In (főszerk. Müller Róbert): Régészeti kézikönyv. 147–151. Budapest

2015 Újabb adatok Hajdú-Bihar megye avar kori lelőhelyeihez I. Megjegyzések a terület kora avar kori történetéhez. – New data on the Avarian Age sites of Hajdú-Bihar County I. Some notes on the Early Avarian Age history of the region. A Nyíregyházi Jósza András Múzeum Évkönyve 57, 149–176. Nyíregyháza

2016a A tiszántúli VI–VII. századi sírok és temetők sajátosságai. A kora avar kori népesség továbbélése a VII–IX. században a Körös-Tisza-Maros-közén. – Characteristic features of 6th–7th century burials and cemeteries east of the Tisza. A Nyíregyházi Jósza András Múzeum Évkönyve 58, 155–176. Nyíregyháza

2016b Újabb adatok Hajdú-Bihar megye avar kori lelőhelyeihez II. Megjegyzések a terület kora avar kori történetéhez. – Weitere Angaben zu den Fundorten der Awarenzeit im Komitat Hajdú-Bihar II. Bemerkungen zur Geschichte der Frühawarenzeit in der Region. In (szerk. Bollók Ádám – Gergely Katalin – Kolozsi Barbara – Pető Zsuzsa – Szenthe Gergely): Népék és kultúrák a Kárpát-medencében. Tanulmányok Mesterházy Károly tiszteletére. 287–302. Budapest

LŐRINCZY Gábor – RÁCZ Zsófia

2014 Szabolcs-Szatmár-Bereg megye avar sírleletei II. Tiszavasvári-Kashalom-dűlő kora avar kori temetkezései. – Avarian finds from Szabolcs-Szatmár-Bereg County II. Early Avarian graves from Tiszavasvári-Kashalom-dűlő. A Nyíregyházi Jósza András Múzeum Évkönyve 56, 141–217. Nyíregyháza

LŐRINCZY Gábor – STRAUB Péter

2005 Alpi típusú övgarnitúra a szegvár-oromdűlői 81. sírból. – Alpine-type set from Szegvár-Oromdűlő, grave 81. Zalai Múzeum 14, 137–167. Zalaegerszeg

- 2006 Az avar kori padmalyos temetkezésekről. Szempontok a Kárpát-medencei padmalyos temetkezések értékeléséhez. – Über die awarenzeitlichen Nischengräber. Angaben zur Bewertung der Nischengräber des Karpatenbeckens. *Arrabona* 44/1, 279–316. Győr
- LYKA Károly
1922 Magyar művészet 1800–1850. A táblabíróvilág művészete. Budapest
- MAROSI Sándor – SZILÁRD Jenő (szerk.)
1969 A Tiszai Alföld. Budapest
- MENKE, Manfred
1986 Frühvölkerwanderungszeitliche Fibeln aus dem Ungarischen Nationalmuseum. *Communicationes Archaeologicae Hungariae*. 55–92. Budapest
- MÓRA Ferenc
1926 Lovassírok Kunágotán. In (szerk. dr. Barna János – dr. Eperjessy Kálmán): *Csanádvármegyei Könyvtár* 5. Szeged
- PÁLFAI Imre
1994 A Maros árvizei a XVIII. században. *Hidrológiai Tájékoztató* 37:2, 34–35. Budapest
- POHL, Walter
1988 Die Awaren. Ein Steppenvolk in Mitteleuropa. 567–822 n. Chr. München
- PROHÁSZKA Péter
2004 Altneue byzantinische Münzen der Awarenzeit (Ergänzungen zum Buch von Péter Somogyi: *Byzantinische Fundmünzen der Awarenzeit*. Innsbruck 1997). *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 55, 101–113. Budapest
2006 Régi-új avar kori bizánci pénzek a Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Adattárából. – Altneue awarenzeitliche byzantinische Münzen in dem Historischen Datenarchiv des Ungarischen Nationalmuseums. In (szerk. Újlaki Pongrácz Zsuzsanna): „Hadak útján” – Népeség és iparok a népvándorlás korában. A népvándorlaskor fiatal kutatóinak XVI. konferenciáján elhangzott előadások. Nagykovács, 2005. szeptember 26–28. 103–120. Budapest
- PULSZKY Ferenc
1874 A magyarországi avar leletekről. *MTA Értekezések a történeti tudományok köréből*. 5–12. Budapest
1897 Magyarország archaeológiája I–II. Budapest
- RÉTHLY Antal
1998 Időjárási események és elemi csapások Magyarországon 1801–1900-ig. I. kötet Országos Meteorológiai Szolgálat, Budapest
- SOMOGYI Péter
1994 Vorbericht über die Bearbeitung byzantinischer Fundmünzen der Awarenzeit aus dem Karpatenbecken. Die Münzen der Heraclischen Dynastie. – Előzetes jelentés az avarkori bizánci éremleletek feldolgozásáról. A Heraclius dinasztia pénzei a Kárpát-medencében. In (szerk. Nagy Ádám): *Numizmatika és a társtudományok*. 87–101. Szeged
1997 Byzantinische Fundmünzen der Awarenzeit. *Monographien zur Frühgeschichte und Mittelalterarchäologie* 5. Innsbruck
2008 Neue Überlegungen über den Zustrom byzantinischer Münzen ins Awarenland. (Numismatischer Kommentar zu Csanád Bálints Betrachtungen zum Beginn der Mittelawarenzeit) *Anteus* 29–30, 347–393. Budapest
2011 Byzantinische Fundmünzen in der Awarenforschung – eine Forschungsgeschichte von den Anfängen bis zum Jahre 2010. A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve – *Studia Archaeologica* XII, 189–228. Szeged
2014a Byzantinische Fundmünzen der Awarenzeit in ihrem europäischen Umfeld. *Dissertationes Pannonicae* IV:2. *Dissertationes Pannonicae ex Instituto Archaeologico Universitatis de Rolando Eötvös nominatae Budapestinensis provenientes*. Budapest
2014b Der gegossene Silberbeschlag mit durchbrochener Verzierung im Münzgrab von Freundorf (Tulln, NÖ, Österreich). – Áttört díszítésű, öntött ezüst övveret a freundorfi (Tulln, Alsó-Ausztria, Ausztria) éremmellékletes sírból. In (szerk. Anders Alexandra – Balogh Csilla – Türk Attila): *Avarok pusztái. Régészeti tanulmányok Lőrinczy Gábor 60. születésnapjára. – Avarum solitudines. Archaeological studies presented to Gábor Lőrinczy on his sixtieth birthday*. *Opitz Archaeologica* 6. – Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont Magyar Őstörténeti Témacsoport – *Kiadványok* 2, 235–242. Budapest

- SUPKA Géza
1913 A tépei népvándorláskori leletről. – Ein Schatzfund der Völkerwanderungsepoche aus Tépe (Komitat Bihar). *Archaeologiai Értesítő* 33, 395–408., 470–471. Budapest
- SYRBE, Daniel
2012 Reiternomaden des Schwarzmeerraums (Kutriguren und Utiguren) und Byzantinische Diplomatie im 6. Jahrhundert. *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungarie* 65:3, 291–316. Budapest
- SZÁDECZKY-KARDOSS Samu
1998 Az avar történelem forrásai. Budapest
- SZATMÁRI Imre
2001 Tótkomlós, Békéssámsoni út. In (szerk. Kisfaludi Júlia): *Régészeti kutatások Magyarországon 1998 – Archaeological Investigation in Hungary 1998*. 168–169. Budapest
- SEMENTOV, Igor Godovics
2013 К истории уннотундурского государственства. *Византийский вестник* 72 (97), 45–67. Moszkva
- SZENTPÉTERY Imre
1974 A kronológia kézikönyve. Budapest
- SZENTPÉTERI, József (Hrsg.)
2002 Archäologische Denkmäler der Awarenzeit in Mitteleuropa. *Varia Archaeologica Hungarica* XIII/1–2. Budapest
- TÜRK Attila – LŐRINCZY Gábor
2015 Régészeti és természettudományi eredmények a Maros-torkolat nyugati oldalának 10. századi történetéhez. – Archäologische Daten und naturwissenschaftliche Ergebnisse zur Geschichte des 10. Jahrhunderts des westlichen Ufers der Muresch-Mündung. In (szerk. Lőrinczy Gábor – Türk Attila): *Türk Attila – Lőrinczy Gábor – Marcsik Antónia: Régészeti és természettudományi adatok a Maros-torkolat nyugati oldalának 10. századi történetéhez*. *Studia ad Archaeologiam Pazmaniensia*. Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont Magyar Őstörténeti Témacsoport – Kiadványok 4, 11–300. Budapest
- ÚJVÁRI Péter (szerk.)
1929 Magyar Zsidó Lexikon. Budapest
- VIDA Tivadar
1999 Die awarenzeitliche Keramik I. (6–7. Jh.). *Varia Archaeologica Hungarica* 8. Budapest
2003 A korai és a közép avar kor (568–7/8. század fordulója). In (főszerk. Visy Zsolt): *Magyar régészet az ezredfordulón*. 302–308. Budapest
2005 Opponensi vélemény Garam Éva „Funde byzantinischer Herkunft in der Awarenzeit vom Ende des 6. bis zum Ende des 7. Jahrhunderts” című MTA doktori értekezéséről. *Archaeologiai Értesítő* 130, 233–239. Budapest
2009 „...Kérték hogy Pannóniában lakhassanak.” Az avarok letelepedése. In (szerk. Anders Alexandra – Szabó Miklós – Raczky Pál): *Régészeti dimenziók*. 105–122. Budapest
- WINTER, Heinz
2000 Die byzantinischen Fundmünzen aus dem österreichischen Bereich der Avaria. – Byzantine coin finds from the Austrian area of the Avaria. In (Hrsg. Daim, Falko): *Die Awaren am Rand der byzantinischen Welt. Monographien zur Frühgeschichte und Mittelalterarchäologie* 7, 45–66. Innsbruck
- WOŁOSZYN, Marcin
1999 Moneta bizantin´ska na terenie kaganatu awarskiego (Uwagi na marginesie książki Pétera Somogyi 1997) – Die byzantinische Münze im Gebiet des awarischen Khaganats (Bemerkungen zum Buch von Péter Somogyi 1997). *Archeologia Polski* 44, 144–177. Wrocław
- ZIEMANN, Daniel
2007 Vom Wandervolk zur Grossmacht. Die Entstehung Bulgariens im frühen Mittelalter (7–9. Jahrhundert). *Kölner Historische Abhandlungen* 43. Köln–Weimar–Wien

Gábor Lőrinczy

WAS THERE A REGIONAL CENTRE IN EASTERN HUNGARY DURING THE EARLY AVAR PERIOD?

A fresh look at the Kunágota burial

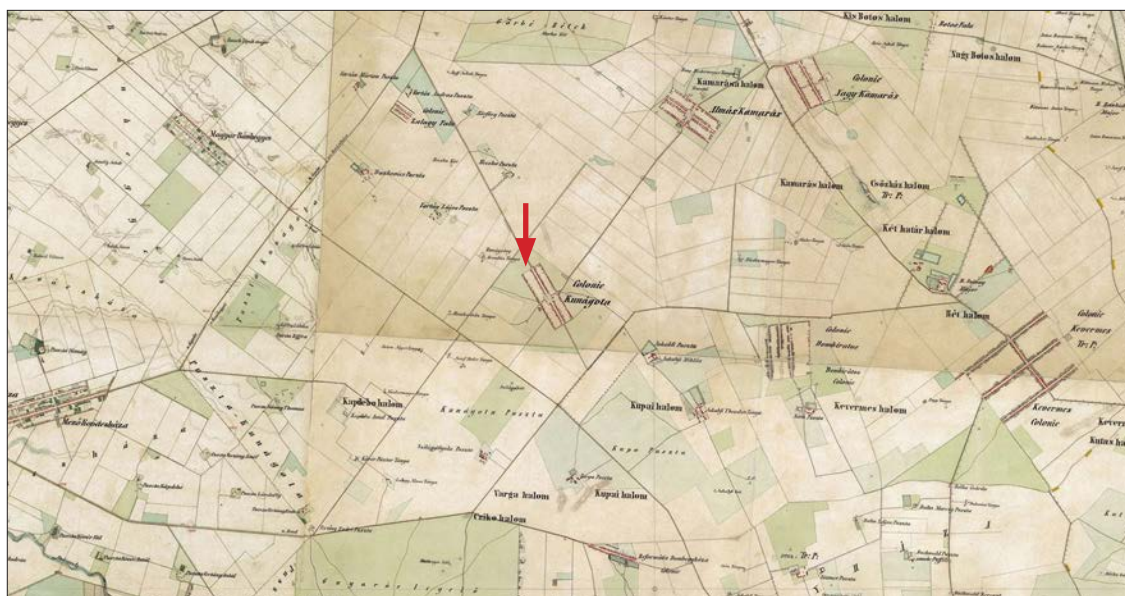
Following the Gepidic-Langobardic war, the territory east of the Tisza was occupied by the population groups swept to the region by the Avars from the southern Russian steppe, raising the possibility that although Bayan, the khagan of the Avars had entered into alliance with the Langobards, the military troops partaking in the war were recruited from among the peoples of steppean stock. There is little likelihood that a territory that the Avars had fought for would have been ceded to a subjected population group that had joined them. In this situation, the settlement territory of the population from the Eastern European steppe arriving to the Carpathian Basin acted as a buffer zone between the Avars establishing themselves in Pannonia and the Turks pursuing them.

The distribution and clustering of the sixth-seventh-century sites, and the presence or absence of certain burial customs outlines a distinct group along the Maros, principally along the river's southern bank, and in the Körös-Tisza-Maros interfluvium, whose settlement centre can quite clearly be identified along the Tisza. The territory north of the Körös was a patchwork of different population groups: it was settled by the surviving Gepidic population, the descendants of a small dispersed steppean population and communities relocating to this region from other areas of the Carpathian Basin. Lying north of this territory are the sites of the so-called Nyírség group, which maintained close ties with the groups settling south of the Körös and along the Maros rivers. The population living south of the Körös only began to colonise with varying intensity the areas north of the river from the last years of the first third of the seventh century. Political and military (as well as economic) power and regional centres are indicated by the concentrations of settlements (or, in our case, of cemeteries), weapons and precious metal finds as well as of prestige articles. Our studies indicate that neither a concentration of sites (of solitary burials or cemeteries), nor of pole-arms (spears), nor of precious metal articles indicating a regional centre can be noted in eastern Hungary during the early Avar period.

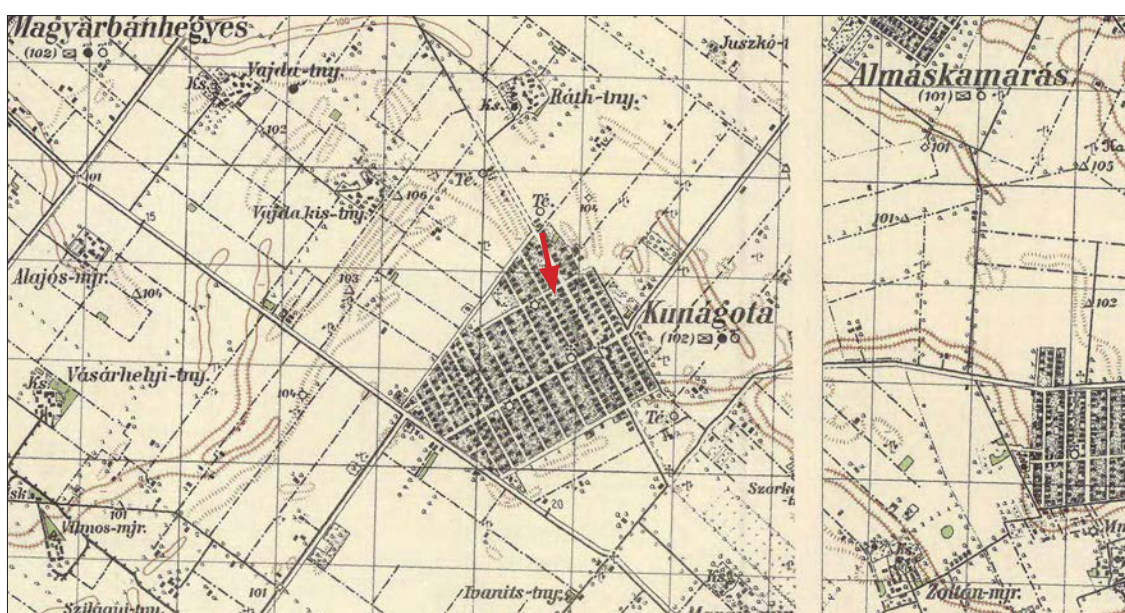
Aside from the weapons, social differences are indicated by the belt and harness ornaments found in male burials. The men buried with pressed gold belt mounts such as the men of unknown age whose graves came to light at Kunágota and Kunmadaras stood at the peak of the social hierarchy of the population living in eastern Hungary. It remains uncertain whether the burial of an area's lord or leader can provide reliable clues regarding the location of his seat.

Discussed here are a few details of the Kunágota burial which, although relevant for the subject of this study, have not been accorded the necessary scholarly attention. Insofar as the testimony recorded at the time of its discovery can be taken at face value, the grave came to light in a deeper-lying area often inundated with water, suggesting that the man had been interred in the then dry bed of the Kovácsiházi Stream, intermittently covered with water, in an unmarked grave, probably in secret, far from the period's settled areas. Since the recorded testimony does not mention the earring among the finds, previous efforts to identify this find are unconvincing. It seems to me that the earring mentioned in the reader's letter can probably be identified with the two intact, semicircular, crescentic sheet gold plates of the ring-pommel sword recorded in the accessions register. The incomplete assemblage included, among others, the cut-up gold plates with scenes taken from Greek mythology that had once adorned a wooden casket made in the mid-sixth century, a crystal pendant and three gold ball pendants. The pendants of the necklace had probably been a gift deposited in the grave, as shown by several other examples. The other grave goods included a gold coin of Justinian I, the single piece that was part of a funerary assemblage in the Avar-period material. The concentration of various Byzantine articles crafted in the mid-sixth century in this assemblage is unparalleled in the Avar material of Hungary.

The Kunágota burial was a niche grave, with the remains of two partial horse burials in the shaft. These features, reflecting the Eastern European connections of the burial, are only distinctive to this population group in the Carpathian Basin, both separately and jointly. The differing traits of the finds mentioned in the above and their manufacturing date around the mid-sixth century suggest that these prestige articles had been received by one of the male members of the man interred at Kunágota, whose family originated from the Eastern European steppe, and that they had been brought to the Maros Valley from somewhere between the Don and the Lower Danube region. The numismatic, archaeological and historical record would suggest that the mid-sixth-century articles of the Kunágota burial had reached the leader of one of the population groups (perhaps the Kutrigurs) living on the Eastern European steppe as a gift from Byzantium shortly after they had been made (before 558).

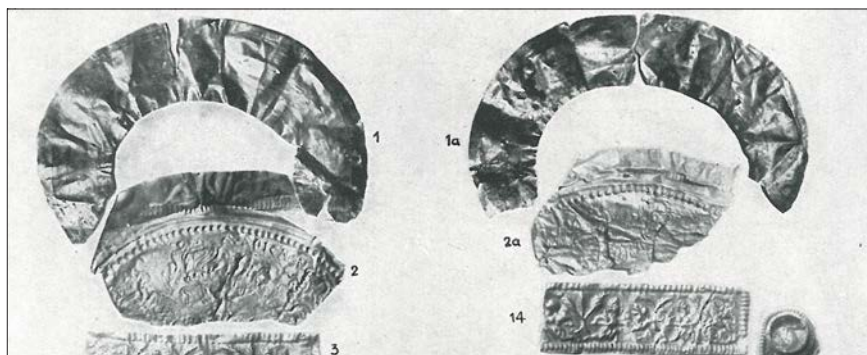
1.

2.

1. kép. 1. Kunágota és tágabb környéke, délen a Száraz-ér kelet-nyugati szakaszával a Második Katonai Felmérés (1806-1869) térképének a részletén;
2. Kunágota belterülete a Magyar Királyság (1869-1887) térképének részletén (a Kovácsközi-ér a községet a délkeleti sarkán érte el és az északi végén hagyta el)

1.

2.

3.

4-6.

7.

2. kép. 1. A karikás markolatvégű kard két félköríves, félhold alakú, kihajtogatott aranylemeze (LÁSZLÓ Gyula 1950 X. tábla nyomán);
2-7. A kunágotai síregyüttes 6. századi leletei:
2: rekonstrukció, 3-6: eredeti tárgyak, 7: másolat

Trugly Sándor

KOMÁROM MINT KÉSŐ AVAR HATALMI KÖZPONT

Vajon hol lehettek a griffes-indások egykori keleti szállásterületei?

Az utóbbi évtizedek révkomáromi (Komárno, SK) avar kori lelőhelyeinek feltárásai és azok eredményei mindmáig nagy hatással vannak – talán azt is mondhatjuk meghatározóak – a Kárpát-medence egészének kora középkori történetére. Egyrészt a város területén talált nyolc temetőrészlet, a bolygatások-rablások ellenére a legtöbb esetben a páratlanul gazdag leletanyag, valamint e zárt területen belül a lovassírok kiemelkedően nagy száma – eddig hitelesen több mint száz sír került elő, nem is beszélve a beépített területek alatt maradt feltáratlan lovas temetkezésekről – már a kezdeti években előre vetítette e térség kiemelkedő stratégiai, katonai, illetve politikai szerepét, jelentőségét.¹

Komáromban eddig összességében 244 avar sírt tártak fel, ezek közül 103 a lovassír (42,2%). A hajógyári (Komárno-Lodenica, SK) temetőn belül (153/63) ez a százalékos arány szintén 41,2%. A ma már feltáráhatatlan sírokkal együtt a lovassírok száma összességükben (pl. Hajógyár, Váradi utca, Gadóci út) nyilván meghaladja az 50%-ot, ami e zárt területen belül a legmagasabb lovassír-szám a Kárpát-medencében (2. kép).

A gazdag leletanyagú komárom-hajógyári temető az avar nemesi középréteg tagjait (egy kiemelkedő rangú – talán már aranyveretekkel temetett – nagyúr katonai kíséretét) rejti magában. A Kárpát-medence egyik legjelentősebb avar temetőjéről van tehát szó, s ez egyben véleményünk szerint azt is feltételezi, hogy a belőle levonható időrendi, az eseménytörténetet és az etnogenezist érintő következtetéseknek is meghatározóaknak kellene lenniük az avar korszak egészének kutatása szempontjából.

Temetőnk belső időrendjének felvázolása-kor, leleteinek tipokronológiai elemzése során világossá vált előttünk, hogy a legkorábbi betelepülők sírjai a griffes-indás népeséghez köthetők. Sírjaik nagyméretűek voltak, fából ácsolt sírkamrákba temették halottaikat, tájolásuk jórészt ÉNY-DK irányítású volt. E csoport legrangosabb képviselőit a 103., 107., 108., 114. és a 130. sírok rejtették magukban, embertanilag jelentős mongolid és mongoloid beütéssel. Leleteik közül az aranyozott öv- és a lószerszámveretek pazar ötvösművészeti termékek, a griffes-indás övgarnitúrák mellett jellemzőik az állatfejekkel díszített (oroszlánok, sasok-griffek), a legtöbb esetben a szaszánida fémművesség hatásáról tanúskodó, gyöngysor keretelésű falerák.² Továbbá igen közeli a kapcsolataik a nagyszentmiklósi ötvösművészeti – fémművességi körrel³ (3–4. kép). További jellegzetességük, hogy ebben az időszakban még meghatározó fegyvereik az íj és a lándzsa.

E legkorábbi bevándorlók körébe tartozott továbbá a 123., 129., 138. és a 140. lovassír. A 129. sír érdekessége, hogy emberi vázat nem tartalmazott (csak lovát temették el felszerszámozva), tehát ún. szimbolikus temetkezésnek tarthatjuk.⁴ Minden bizonnyal azok közé a harcosok közé tartozhatott, akik a Kárpát-medencébe vezető hosszú út viszontagságai során elpusztultak.

Előzőleg már több írásunkban foglalkoztunk az általunk feltárt (1979–1989) komárom-hajógyári késő avar kori temető legkorábbi betelepülőinek, azaz a griffes-indás népeségnek a keleti kapcsolataival. Az itt röviden

¹ TRUGLY Sándor 2008 7–13.

² TRUGLY Sándor 1994 12., 15. kép; TRUGLY Sándor 2008 37–39., 50–51., 68–69. kép.

³ TRUGLY Sándor 2008 131–137.

⁴ TRUGLY Sándor 2008 73. kép 3.

ismertetett leleteiken kívül sokat elárulnak eredeti lakhelyeikről a rokontudományok vizsgálati eredményei. A meglepetésszerű kutatási eredményünk a faminták vizsgálata során született. Az archaeobotanikai vizsgálat kimutatta, hogy két lándzsa nyele (129. és 130. sír), valamint a 138. sír faszénmaradványa a kemény, szívós, nehezen hasadó fekete eperfából (*Morus nigra*) készült. Ez a Közép-Ázsiában őshonos fafaj pedig a népvándorlás korában nem fordult elő a Kárpát-medencében. A fekete eperfa-maradványok önkéntelenül e 8. századi nép egykori lehetséges szállásterületeinek irányába terelnek bennünket,⁵ hiszen továbbra is vitatott az ún. griffes-indás nép (kultúra) keletkezése, bronzművészete helyének kialakulása, valamint ezzel összefüggésben e népesség eredeti szállásterületeinek a kérdése.

Ezeket az adatokat is figyelembe véve, annak idején, a Kárpát-medencei avar társadalom elemzésekor e korszak egyik vezető kutatója, Bóna István arra gondolt, hogy esetleg az egyik késő avar méltóság, a tudun szállásterületére és annak kíséretére utalhat a Kisalföldön, a Duna mentén Komárom–Hajógyár és a közeli Zsitvató (Radvaň nad Dunajom, časť Žitava, SK) temetőinek sok lovas temetkezése, valamint aranyozott öv- és lószerszámvereiteik ötvösművészeti gazdagsága, sokszínűsége.⁶ A késő avar kori aranyozott övdíszek elemzése kapcsán a későbbiek során – utalva a hajógyári temető kiemelkedő leleteire – Kiss Gábor is felvetette, hogy „a nagyszámú bronzból öntött övgarnitúra között az aranyozottak csak elenyésző számban vannak jelen (...) mégis pontosan ott koncentrálódnak, ahol a fegyveres és lovas sírok megléte és ezek aránya alapján már eddig is fejedelmi vagy egyéb más politikai központot tételeztek fel.”⁷ A hajógyári temetőben 21 sírból aranyozott övgarnitúra került elő, ez a 63 lovassír 33,3%-a, a lószerszámveretek esetében (63/38) 60,3% (5–6. kép).

Fancsalszky Gábor az avar kori övveretek beható elemzése után 12 Kárpát-medencei műhelykört különített el, az általa körvonala-

zott 3. a Duna északi részét érinti, Komárom és Zsitvató körzetét, melyek „fő tanulságát abban látjuk, hogy egyrészt a nagy folyók melletti szárazföldi utak és/vagy átkelőhelyek mellett terülnek el, másrészt pedig nem túl nagy területűek.”⁸

Véleményünk szerint Kárpát-medencei szinten éppen e gazdag lovas temetkezések gyér volta az egyik nagy ellentmondása napjainkig a Duna–Tisza közére feltételezett késő avar kagáni székhelynek. Balogh Csilla egyik legutóbbi dolgozatában egyértelműen utalt e jelenségre: „Az avar kori Duna–Tisza közére nem jellemző a ló, lovas és lószerszámok temetkezése (...) A lovastemetkezés a kora avar korban, mind pedig az avar kor második felében alapvetően a Duna–Tisza menti keskeny sávban fordul elő.”⁹

László Gyula annak idején a kettős honfoglalást tárgyaló könyvében még a következőképpen fogalmazott: „Honnan jöttek, kik voltak? Az volt a feltevés – s ma sem tudok jobbat – hogy a »griffes-indások« két nép, két törzs egyesüléséből származnak, az egyik a »növényvilág küldötte, a másik az »állatos« címerű népek közül való, s talán a »griffek« ókori hazájából, az Altaj vidékéről jött. A másik nép, az »indások« törzse a Volga jobb partján élt egészen a VII. századig (...) Úgy látom, hogy nem kell módosítanom azon a feltevésen, hogy a »griffesek« a Volga mentén egyesültek az »indák« nemzetségekkel, s már keverten foglalták el a Kárpát-medencét.”¹⁰ Időrendjükről pedig így vélekedik: „A »griffes-indások« életét két dátum közé kell helyeznünk, s a végső dátum természetesen nem jelenti megszűnésüket. A két dátum egyikét a bizánci pénzforgalom és áru megszűnése jelenti (670 körül), a másikat pedig nem Nagy Károly hadjárata (...) hanem az arab és a nyugati pénzforgalom hazai megindulása, ez tehát kerekén a X. század eleje lenne.”¹¹

Erdélyi István egyik legutóbbi munkájában ismételtelen így ír aggályairól: „Egész késői avar leletcsoportot jelentenek az ún. nagyphalerás lószerszámok temetkezések, főleg a kaganátus határvidékein. Feltételezhető, hogy a Kazár Kaganátusból beköltözött népelem emlékei (Kovrig 1963). Helyi gyökerei sem ennek, sem pe-

⁵ HAJNALOVÁ, Eva 1993 349., 2. kép 1–3.; TRUGLY Sándor 2006 84–92. (a lelőhelyre vonatkozó további részletes irodalommal); 2008 139–143.

⁶ BÓNA István 1984 334.

⁷ KISS Gábor 1995 100–101.

⁸ FANCALSZKY Gábor 2007 117.

⁹ BALOGH Csilla 2009 21.

¹⁰ LÁSZLÓ Gyula 1978 39., 53.

¹¹ LÁSZLÓ Gyula 1978 41.

dig a késő-avarkori ún. griffes-indás művészetnek nincsenek. Szinte teljesen készen jelennek meg, a Kárpáttól Keletre alig van ugyan párhuzamuk, de azok egyáltalán nem elhanyagolandók (Szemjonov 1958; Erdélyi 1966).¹²

Bakay Kornél még egyértelműbben fogalmazott: „Erdélyi István igen régen észrevette, hogy az öntött díszítmények eredetét nem a Kárpát-medence területén kell keresnünk, nem az avar ötvösök fejlesztették ki, avagy tanulták meg ezt az öntési eljárást, hanem azok (bárhon is készültek): Avarország népe számára készültek. Nyilván ez az oka annak, hogy Eurázsia hatalmas térségében sehol sincs meg ez a leletanyag ekkora mennyiségben, mint éppen Avariában (...) kézenfekvőnek látszik, hogy a Kr. sz. utáni VI–VII. században is ott feltételezzük a nagy kézműves és ipari központokat, ahol korábban is voltak: tehát Közép-Ázsiában! Nyilván ez az oka annak, hogy mindmáig egyetlen avar kori öntőműhelynek sem akadtunk a nyomára, holott korábban szép számban voltak ilyenek a Kárpát-medencében (...) Magam ugyanis abból indulok ki, hogy a mives veretekkel ellátott övek és más kellékek döntő mértékben Közép-Ázsiában, elsősorban Szogdia területén készültek az ottani nagy manufaktúrákban és a VII. század végéig a kereskedelmi, diplomáciai és uralmi kapcsolatokat semmi sem gátolta. Akadálytalanul jutottak el a keleti termékek a Kárpát-medencébe is. Így azok a sírok, amelyekben a legteltesebb, legszebb öntött veretekkel ellátott övek vannak, azok a legrégibbek, tehát a VI–VII. századból valók. Amikor azután az arab invázió következtében a szogdiai műhelyek termelése is megszakadt, elakad az áruforgalom, alig van mód 650–720 után az utánpótlásra.”¹³

Bakay Kornél idézett gondolatai azért sem tűnnek megalapozatlanoknak, mert a közelmúltban megjelent Rácz Zsófia nagy összefoglaló munkájából is kiderül, hogy a Kárpát-medencében máig nem kerültek elő a késő avar korból nemhogy központi ötvös-, illetve öntőműhelyek, de még csak késő avar kori ötvössírok sem.¹⁴ Egész Avarországból talán mintegy 20 sírt ismerünk, amelyekben ötvösszerszámok voltak.

Bóna István pedig a következőképpen vélekedik: „A hagyományos kutatás tagadja, hogy

a griffes-indás emléktárgyak közülől került volna a Kárpát-medencébe, művészi átfejlődést lát a korábbi préselt és a későbbi öntött stílus között. A valóságban a Baján kori avarság és a griffes-indás avarság között semmiféle technikai vagy művészeti átmenetet nem lehet kimutatni (...) Az elmúlt években egymástól függetlenül végzett gondos vizsgálatok kimutatták, hogy a késői avar korszakban helyi előzmények nélkül fellépő ún. sárga keramika mind formáját, mind technikáját tekintve közép-ázsiai eredetű. Közép- és Belső-Ázsia felé utalnak a griffes övök motívumainak párhuzamai is.”¹⁵

László Gyula előzőekben idézett, időrendre vonatkozó megállapításaival a mai napig egyetérthetünk. Azonban Erdélyi István és Bakay Kornél kitűnő meglátásait (felvetéseit) annyiban mindenképpen korrigálni érdemes, hogy nemcsak a pompás öv- és lószerszámdíszek egy része származott Közép-Ázsia nagy ötvöshagyományokkal és tudással rendelkező műhelyeiből (az egykori Turkesztán területéről), hanem maga a nép is, e pompás veretek viselői, a griffes-indások is közvetlenül ebből az aránylag jól körülhatárolható, fekete eperfás-régióból (vagy annak közeléből) jöttek a Kárpát-medencébe. Tehát nem csupán kereskedelmi úton, „megrendelésre” hozták ezeket a tárgyakat a Duna-vidékére (amint azt Erdélyi írja: „Avarország népe számára”), hanem ők maguk személyesen! Annak ellenére állítjuk ezt, hogy erről a hatalmas területről máig nem kerültek elő a Kárpát-medence 7. század végi, jellegzetes griffes-indás öntött veretei, illetve lovas temetkezései.

E feltételezésünket pontosítják és alátámasztják azok, a nemrégiben Bartha Dénes professzortól (Soproni Egyetem, Erdőmérnöki Kar, Sopron) kapott, Eurázsia fekete és fehér eperfás elterjedési területeit ábrázoló térképek, amelyeken egyértelműen elkülönül e két növényfaj élőhelye. „Míg a fekete eperfás zóna Elő-Ázsiában található (Irán, Örményország, Pontusz vidéke, Transzkaukázus), addig a fehér eperfás terület Észak-India (Pandzsáb, Szikhim), Mongólia, Észak-Kína, Korea és Mandzsúria hatalmas területein helyezkedik el. Lényeges vegetáció változás, flóra elmozdulás az utóbbi két ezredévben nem volt, természetesen az ember ha-

¹² ERDÉLYI István 1997 33.

¹³ BAKAY Kornél 1998 184., 186., 193.

¹⁴ RÁCS Zsófia 2014 5–24.

¹⁵ BÓNA István 1984 327., 329.

tását kizártuk. Úgy gondolom, hogy visszavetít-hetők erre az időszakra ezek a térképek”¹⁶ (1. kép 1-2.).

A kiemelkedő közép-ázsiai párhuzamok-nál maradv: már hosszú évtizedek óta ismer-tek Közép-Ázsia 7-8. századi romvárosainak (várainak, palotáinak) díszes falfestményein/ freskóin és egyéb leletein ábrázolt, az egyko-ri keleti nomád népek csótáros lovai, illetve a lovaikon ülő előkelői, harcosai. Ezt azért kell ismételtén nagyon markánsan megfo-galmaznunk, mivel az avar kori leletanyag-ban ritkának mondható csótárok szinte csak Közép-Ázsiában fordulnak elő (Afrasziab, Pendzsikent, Mug-hegy stb.), és a Kárpát-medencében az avar korszak késői, 7. század végi, 8. századi szakaszában jelennek meg.¹⁷ A legtöbb példány (8 db) eddig – nyilván nem véletlenül – a komárom-hajógyári temető lo-vas sírjaiból (36., 79., 101., 114., 119., 121., 129., 142. sír) került elő.¹⁸ Tehát a lovassírok 10,4%-a volt csótáros temetkezés (7. kép 2.).

Temetőnkben a csótárok további érdekes-sége, hogy átvizsgálásuk (archaeobotanikai elemzésük) során kiderült, hogy a 114. sír pompás csótárának kúpos testét a jól farag-ható, puha, könnyű fajsúlyú hársfával (*Tilia spec.*) töltötték ki, míg bronzlemezről haj-lított hengeréből vékony, összehajtogatott bőrdarabkákat kerültek elő (7. kép 1.). Ugyan-ilyen bőrmaradványok voltak a 119. és a 129. lovassír csótárában is.¹⁹ Feltételezésünk sze-rint ezek töredékei akár a bőrből készített ere-deti díszítések is lehettek, vagy esetleg ezek közé szorították be a díszes tollbokrétaikat. E „tollforgó- vagy bokréta hüvelyek” – Szentpéte-ri József meghatározásával élve – egyik legis-mertebb ábrázolása a késő avar korból a nagy-szentmiklósi kincs 2. számú korszóján látható.²⁰ Véleményünk szerint a kincs e meghatározó

darabja több társával együtt tehát szintén a „griffesek” emlékegyéből származhat. Úgy vélem, azt nagyon fontos ismételtén hangsú-lyoznunk, hogy mind a közép-ázsiai eredetű eperfa maradványok, mind az első csótárok a griffes-indások hagyatékából (tudtom szerint csak férfiak sírjaiból) kerültek elő. Váratlan, talán 7. század végi Kárpát-medencei feltűné-süket e sorok írója csak egy új keleti népesség gyors beköltözésével magyarázhatja.

A komárom-hajógyári temető további né-hány lelete is szervesen illeszkedik e közép-ázsiai miliőbe. Ezek közül most csak a 107. lovassírból származó emberarcos, szépen megmintázott bajuszos-szakállas bronzcsör-gőket²¹ említjük meg (7. kép 3.). A bolygatott lovassírban – az előkerülés helye alapján – eredetileg valószínűleg a nyeret vagy a szü-gyelőt díszítették. Rác Zsófia egyik legutób-bi tanulmányában, nagyon helyesen, például a rontást távoltartó, gonoszúzó értelmezésük mellett felvetette, hogy esetleg az ellenség le-vágott fejét szimbolizálhatták: „Ezt az értelme-zést támasztja alá (...) a nagyszentmiklósi kincs 2. korszójának győztes fejedelem jelenete”²² (7. kép 4.). S azt se feledjük, hogy Közép-Ázsia nomádjai emberfej-vadászatának borzalmas látványá-val még a kiváló Vámbéry Ármin is szembe-sült 1863. évi útja során a hivai kánságban, az Aral-tótól délre: „...Másnap valóban láttam mintegy 100 lovas egészen porlepetten a táborból megérkezni, mindegyik vezetett néhány foglyot, köztük nőket és gyerekeket is, vagy a ló farkához, vagy a nyeregkapához kötve, ezenkívül még egy nagy zsák volt mögötte a nyeregre felkötve, mely-ben vitézségének bizonyítékai, a levágott ellenség-fejek valának (...) azután leoldván a zsákot, meg-fogta a két csücskét, s úgy rázta ki tartalmát, mint valami burgonyát; a szakállas, vagy még nélküli fők oda gurultak a jegyzőkönyv kezelőjéhez...”²³ Egyébként e felfedező útjai során Vámbéry gyakran elgondolkodott azon, hogy hosszú évszázadokon át mennyire nem mozdult az idő e nomád „turkománok” fölött.

Ezek után csak sajnálhatjuk, hogy az avar korszakon belül – tudomásunk szerint – a hajógyári temetőn kívül nem áll az avar kori

¹⁶ Bartha Dénes professzor levelei (2013–2015). Szíves szakmai segítségét ezúton is megköszönöm.

¹⁷ SZENTPÉTERI József 1993 55–57., 3. kép 4.; TRUGLY Sándor 2008 100. kép 1–5.

¹⁸ TRUGLY Sándor 2008 8. tábla 18., 22. tábla 11., 35. tábla 17., 51. tábla 10–11., 56. tábla 4., 60. tábla 14., 67. tábla 1–2., 80. tábla 19.

¹⁹ HAJNALOVÁ, Eva 1993 348.; TRUGLY Sándor 1994 11. kép; 2008 51. tábla 10–11., 56. tábla 4., 67. tábla 1., 3.

²⁰ LÁSZLÓ Gyula – RÁCZ István 1977 2. kép, 65. László Gyula nagyszentmiklósi könyvében még arról ír, hogy „csótárt avar-magyar sírokban nem találtunk...” Sajnos ebben tévedett.

²¹ TRUGLY Sándor 1994 6. kép; 2008 43. tábla 15–18., 97. kép 1–4.

²² RÁCZ Zsófia 2012 426–430.

²³ VÁMBÉRY Ármin 2014 127.

kutatás rendelkezésére nagyobb, publikált archaeobotanikai elemzés a sírokból előkerült apró famaradványokról, farostokról. Talán az összehasonlító anyag hiányának köszönhetően is, mindez ideig nem véletlenül övezi nagy hallgatás a fekete eperfák kapcsán megjelent faminta elemzéseket, és e sorok írójának – többek között – ezek alapján a griffes-indások etnogenezisére vonatkozó, feltehetően nem minden alapot nélkülöző következtetéseit.

A 2008-ban megjelent temetőmonográfia kapcsán, a fekete eperfák problematikájára egyedül Trogmayer Ottó reagált, az *Élet és Tudomány*-ban megjelent cikkében. Többek között a korabeli források alapján felhívta a figyelmet arra a tényre, hogy Bizáncban már az első ott megjelent avarok idejében (a 6. század közepe táján) ismert volt a selyemhernyó, melynek petéit egy perzsa ember csempészte be a birodalomba. Következtetése: „... *ha a VI. század derekán Bizáncban tenyésztették a selyemhernyót, akkor eperfa (szederfa) is volt a mediterráneumban*”.²⁴ Ehhez csak annyit fűznénk hozzá, hogy ez természetesen elképzelhető, azonban az is nyilvánvaló, hogy griffes-indás avarjaink hosszú útjuk során nem

a Bizánci Birodalom területéről szerezték be lándzsáik eperfából készített nyeleit, hanem eredeti szállásterületeikről hozták magukkal.

Meggyőződésünk szerint további fontos párhuzamoknak tekinthetők a turkesztáni lelőhelyek (többek között Balalyk-Tepe, Varahsa, Pendzsikent) falfestményein megörökített embereknek a ruházatán, illetve e romvárosok fennmaradt falmaradványain fellelhető egyes díszítőelemek, a gyöngysorkeretezés, egyes antropomorf és zoomorf ábrázolások, illetve a remekül megmintázott rozetták és indamotívumok.²⁵ Azonban e párhuzamoknak (előképeknek) még rövid bemutatása is messze meghaladja e tanulmány kereteit.

Befejezésül elmondhatjuk tehát, hogy továbbra sem tudunk részletesebb, árnyaltabb történeti következtetéseket levonni az Avar Kaganátus feltételezett hatalmi központjainak kapcsán. A komárom-hajógyári temető kiemelkedő leletanyaga, többek között a nagyszámú csótáros temetkezés viszont arról tanúskodik, hogy e helyen minden valószínűség szerint a késő avar méltóságok (a kagán, a tudun vagy a jugurru) harcos kíséretét temették el.

²⁴ TROGMAYER Ottó 2010 376.

²⁵ ALBAUM, Lazar' Izrailevich 1960; ŠIŠKIN, Vasilij Afanas'evič 1963; BELENITZKY, Alexandre 1968

IRODALOM

- ALBAUM, Lazar' Izrailevich
1960 Balalyk Tepe. Taskent
- BAKAY Kornél
1998 Őstörténetünk régészeti forrásai II. Miskolci Bölcsész Egyesület. Miskolc
- BALOGH Csilla
2009 Avar kori ló, lovas és lószerszámos temetkezések a Duna-Tisza közén – Burials with horse-harness of the Avarian Age in the territory between rivers Danube and Tisza. In (szerk. Somogyvári Ágnes – V. Székely György): „In terra quondam Avarorum...” Ünnepi tanulmányok H. Tóth Elvira 80. születésnapjára. Archaeologia Cumanica 2, 9–42. Kecskemét
- BELENITZKY, Alexandre
1968 Asie Centrale. Paris-Geneve-Munich
- BÓNA István
1984 Az avarok. In (szerk. Székely György – Bartha Antal – Kristó Gyula): Magyarország története I. 310–346. Budapest
- ERDÉLYI István
1997 A Bajkáltól a Balatonig. Régészeti adatok a török nyelvű népek történetéhez. Avarok. 29–36. Budapest
- FANCSALSZKY Gábor
2007 Állat- és emberábrázolások a késő avar kori öntött bronz övvereteken. Budapest
- HAJNALOVÁ, Eva
1993 Bruchstücke petrifizierter und verkohlter Pflanzenreste in den Gräbern von Komárno-Schiffswerft. Slovenská Archeológia 41/2, 347–352. Nitra
- KISS Gábor
1995 A késői avar aranyozott övdíszek. Somogyi Múzeumok Közleményei 11, 99–126. Kaposvár
- LÁSZLÓ Gyula
1978 A „kettős honfoglalás”. Gyorsuló idő. Budapest
- LÁSZLÓ Gyula – RÁCZ István
1977 A nagyszentmiklósi kincs. Budapest
- RÁCZ Zsófia
2012 Emberalakos kistárgyak az avar korból. In (szerk. Vida Tivadar): Thesaurus Avarorum. Régészeti tanulmányok Garam Éva tiszteletére. 409–436. Budapest
2014 Die Goldschmiedegräber der Awarenzeit. Monographien des Römisch-Germanischen Zentralmuseums 116. Mainz
- ŠIŠKIN, Vasilij Afanas'evič
1963 Varahsa. Moszkva
- SZENTPÉTERI József
1993 Egy késő avar kori lovas tiszti jelvény – a „csótár”. In (szerk. Lőrinczy Gábor): Az Alföld a 9. században. 49–77. Szeged
- TROGMAYER Ottó
2010 A tudon és a selyemhernyó. In: Élet és Tudomány LXV. évfolyam. 12. szám. 376. Budapest
- TRUGLY Sándor
1994 Griffek és oroszlánok népe. Pozsony
2006 A Komárom-hajógyári temető népességének keleti kapcsolatai. In: A 75 éves Erdélyi István köszöntése. Eleink Magyar Őstörténeti Füzetek 5, 84–92. Budapest
2008 A Komárom-hajógyári avar temető és telep. Budapest
- VÁMBÉRY Ármin
2014 Közép-ázsiai utazás. Dunaszerdahely

Sándor Trugly

KOMÁROM AS A POWER CENTRE OF THE LATE AVAR PERIOD

Where did the eastern homeland of the griffin-tendril people lie?

A total of 244 graves have been uncovered in Révkomárom (Komárno, SK) to date, of which 103 were human-horse burials (42.2%), a proportion that roughly corresponds to that of the Hajógyár cemetery (63 of the 153 graves, 41.2%). The extraordinarily rich grave inventories of the Hajógyár cemetery indicate that it was the burial ground of the Avar lesser nobility, the armed retinue of a high-status lord.

Among the finds, there are finely crafted gilded belt mounts and harness ornaments, griffin- and tendril-ornamented belt sets and phaleras decorated with animal heads (lions, eagles, griffins) bespeaking the influence of Sasanian metalwork. There are many shared traits with the gold metalwork and art embodied by the Nagyszentmiklós Treasure. The findings of other disciplines have provided a wealth of information on the former homeland of the community burying its dead in the cemetery. Archaeobotanical analyses have shown that the shafts of two spears (Graves 129 and 130) and the charcoal remains from Grave 138 come from black mulberry (*Morus nigra*), characterised by hardness, durability and stiffness. This species is native to Central Asia and did not thrive in the Carpathian Basin during the Migration period. It has been suggested, for example by István Erdélyi and Kornél Bakay, that the origins of these adornments should not be sought in the Carpathian Basin (where late Avar goldsmiths' workshops have not been found to date) and that they had probably been produced in the workshops of Sogdia in Central Asia. In my view, the population group wearing the griffin- and tendril-ornamented belts probably arrived to the Carpathian Basin from this fairly well definable region sometime in the late seventh or early eighth century. The high number of horse crest ornaments (eight in all) from the human-horse burials of the Hajógyár cemetery also point towards Central Asia, where they appear on frescoes (e.g. Afrasiab, Pendzhikent, Mount Mugh). Their best-known depiction in Hungary can be found on Jug 2 of the Nagyszentmiklós Treasure. The bronze rattle bearing the depiction of a moustachioed-bearded man from Grave 107, a human-horse burial, had originally adorned the saddle or the breast collar, symbolising the heads of the vanquished foes. This interpretation is confirmed by the portrayal of the victorious prince on Jug 2 of the Nagyszentmiklós Treasure.

In sum, we may say that the outstandingly rich find material from the Komárom-Hajógyár burial ground, and particularly the high number of burials with horse crest ornaments, are an indication that the deceased had in all likelihood been members of the armed retinue of a late Avar dignitary (the khagan, the *tudun* or the *jugurru*s).

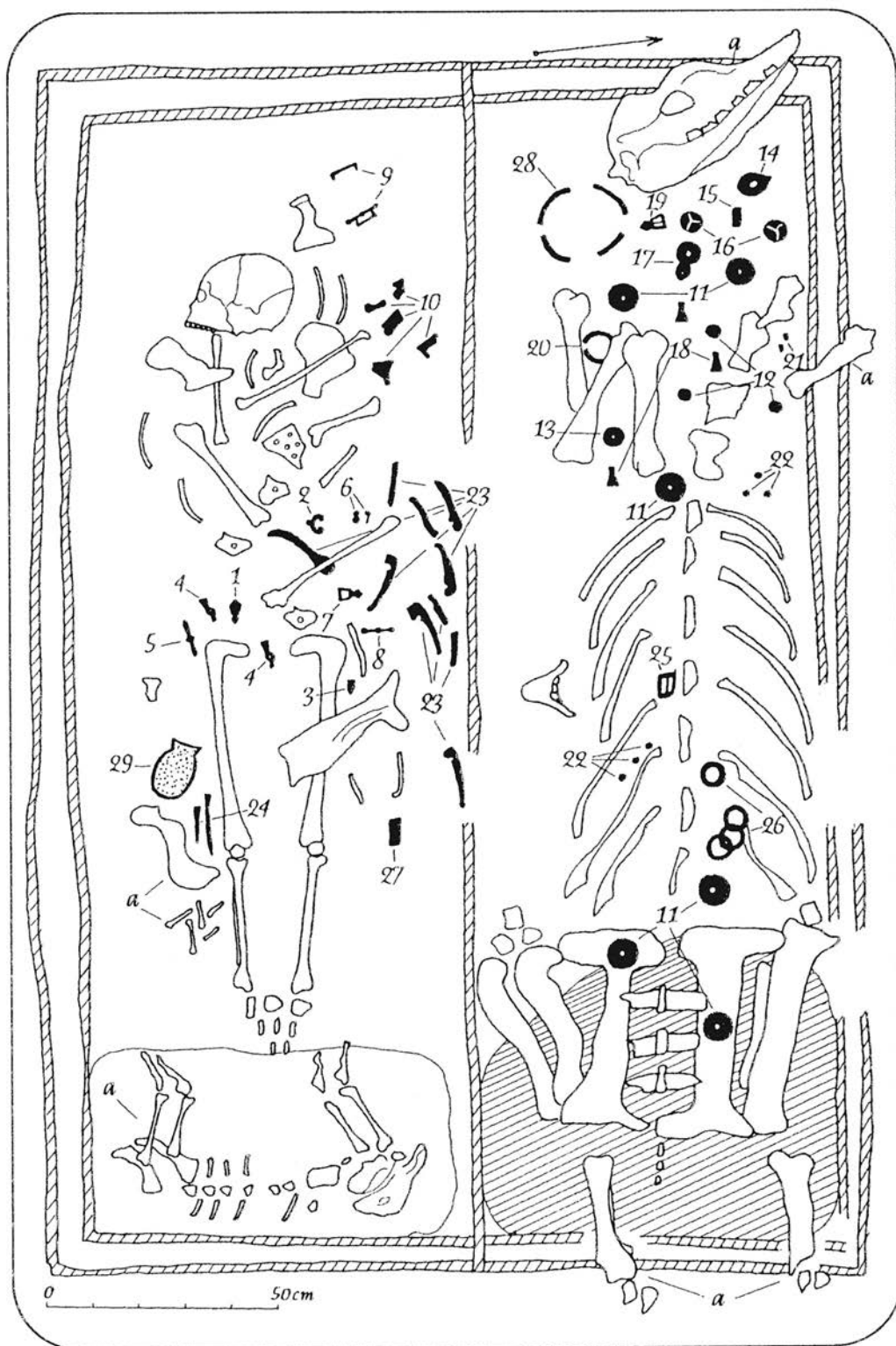
1.

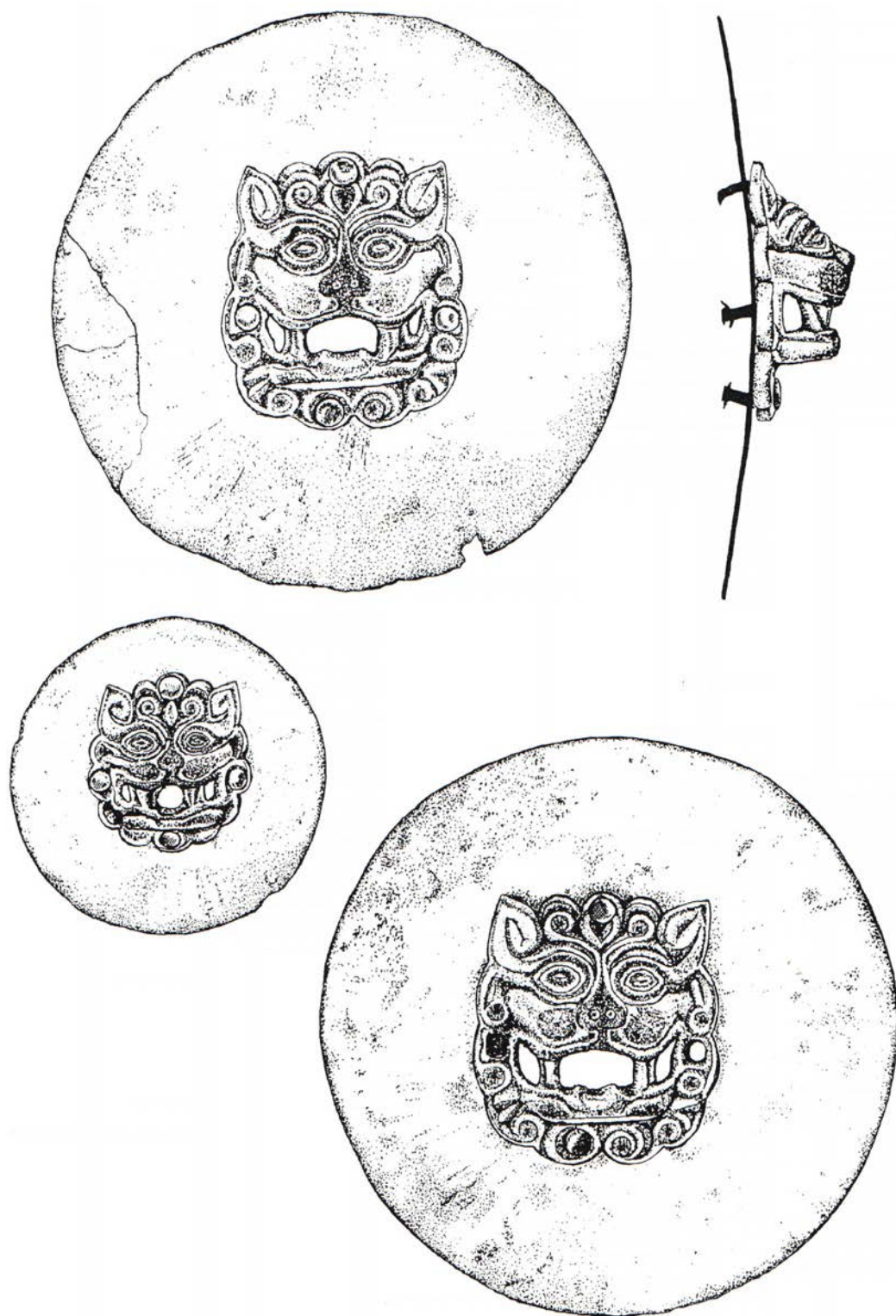
2.

1. kép. 1. A fekete eperfa (*Morus nigra*) elterjedési területe (Bartha Dénes nyomán);
2. A fehér eperfa (*Morus alba*) elterjedési területe (Bartha Dénes nyomán)

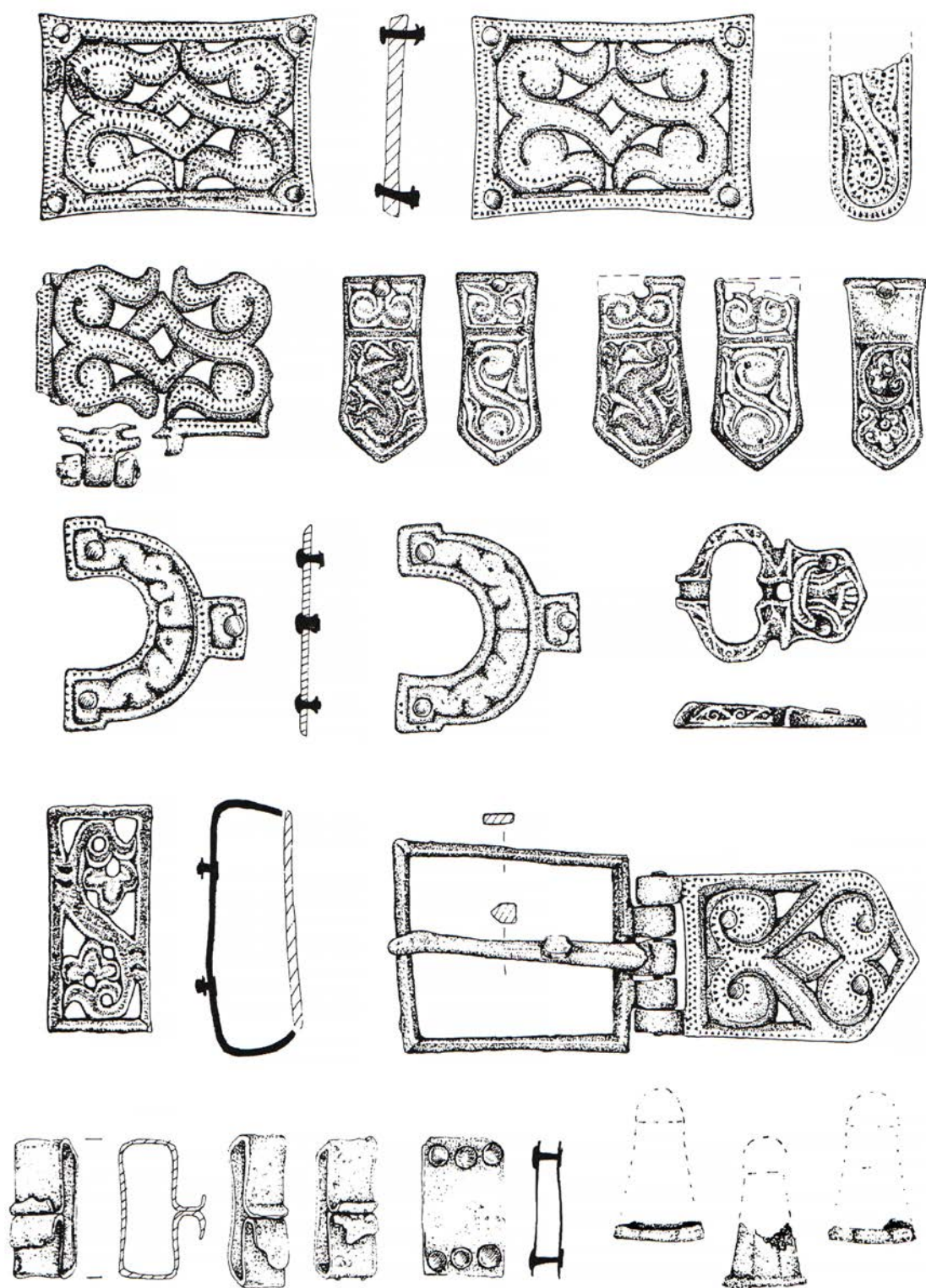

2. kép. Komárom-Hajógyár. A 114. számú lovassír rajza (TRUGLY Sándor 2008 nyomán)

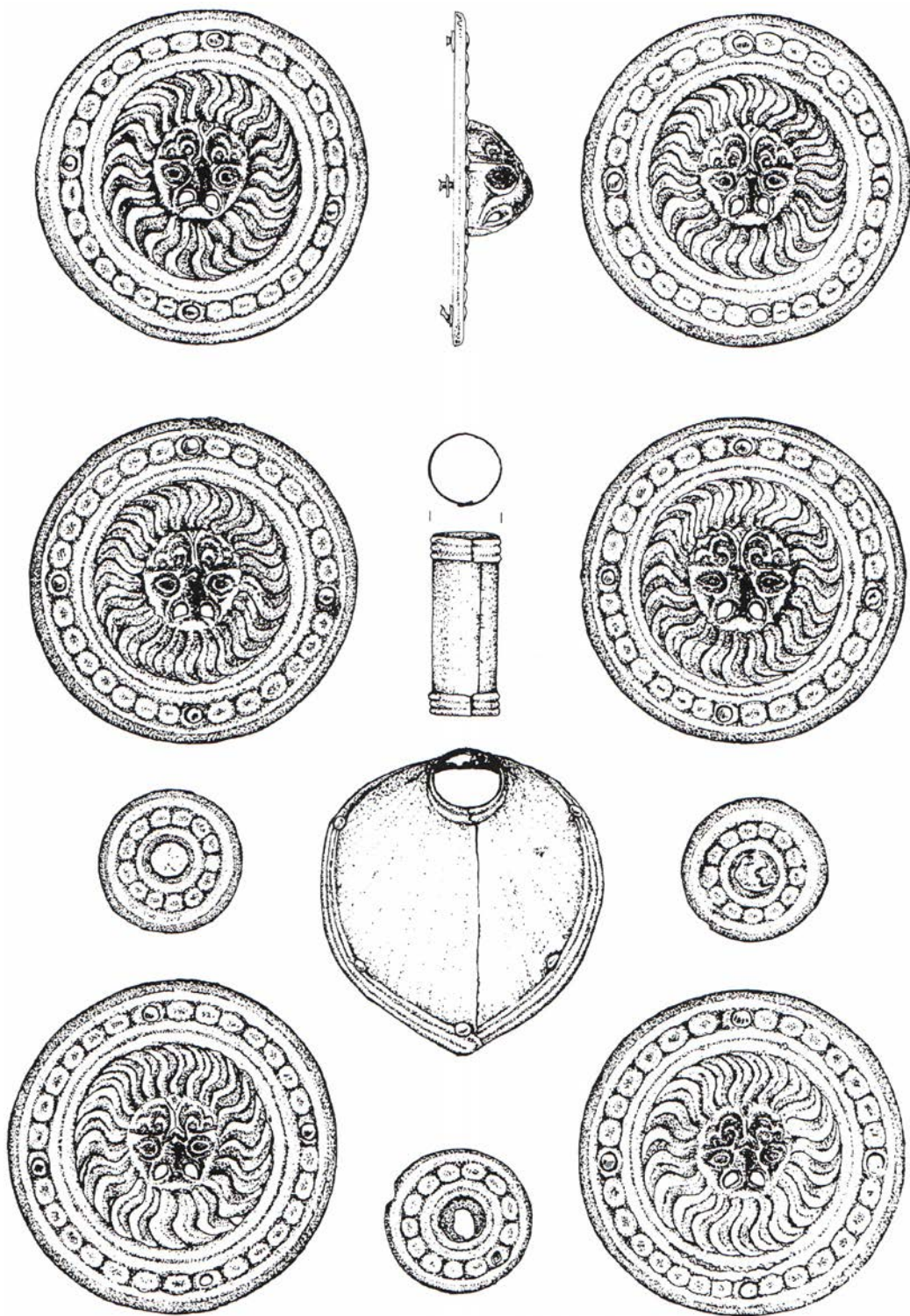

3. kép. Komárom-Hajógyár. A 103. számú lovassír oroszlános falerái (TRUGLY Sándor 2008 nyomán)

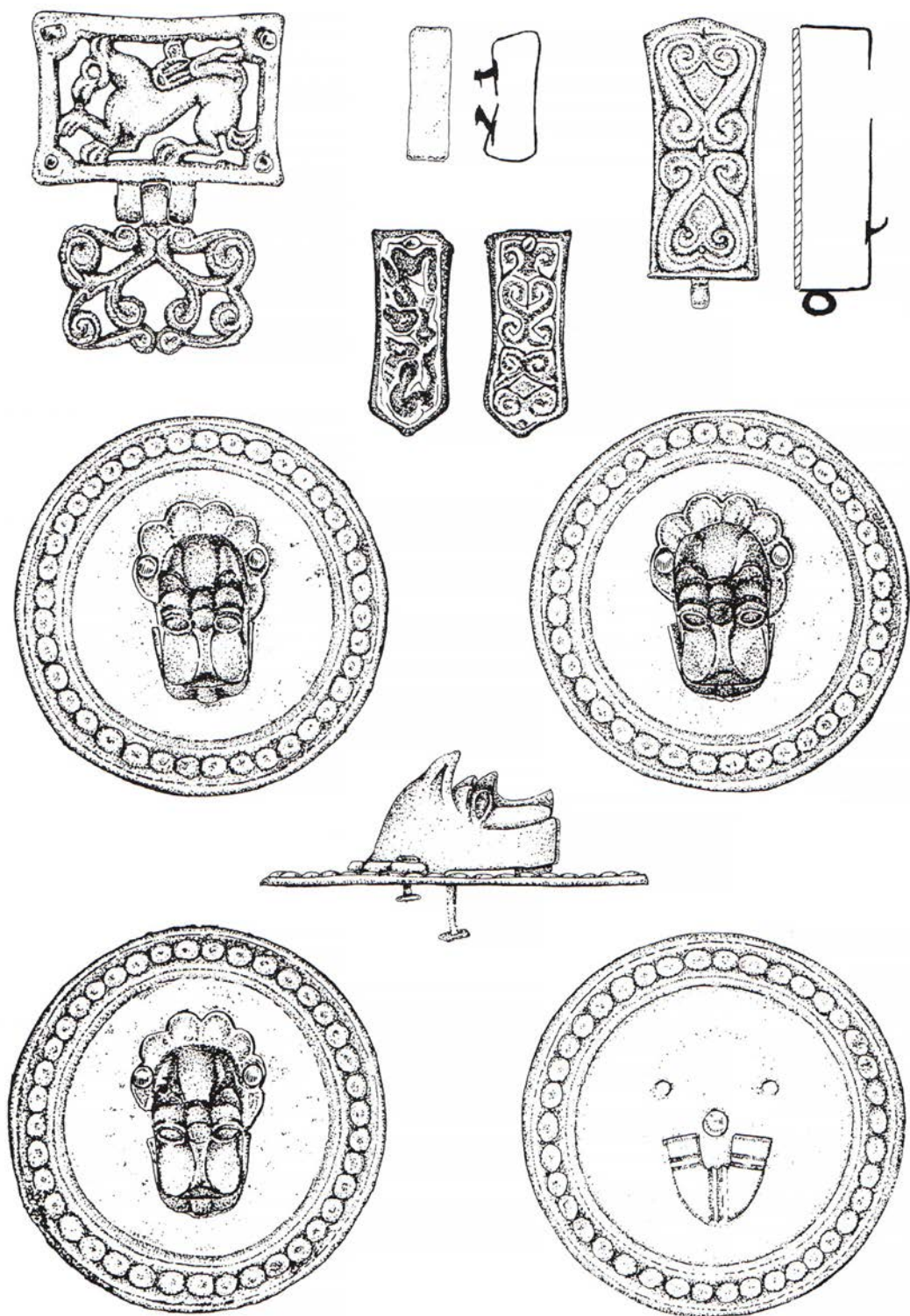

4. kép. Komárom-Hajógyár. Övveretek a 103. számú lovassírból (TRUGLY Sándor 2008 nyomán)

5. kép. Komárom-Hajógyár. A 114. számú lovassír falerái és csótára (TRUGLY Sándor 2008 nyomán)

6. kép. Komárom-Hajógyár. A 130. számú „eperfás” lovassír övdíszei és lószerszámveretei (TRUGLY Sándor 2008 nyomán)

1.

2.

3.

4.

7. kép. 1–3. Komárom–Hajógyár (TRUGLY Sándor 1994 nyomán).

1. A 114. számú sír lovának fejét ékesítő bronzlemezről domborított csótár; 2. A 142. számú lovassír bronzlemez csótára; 3. A 107. számú lovassír emberarcos, bajuszos-szakállas bronzcsörgője;

4. A nagyszentmiklósi kincs 2. számú korszakának „győztes fejedelme”
(LÁSZLÓ Gyula – RÁCZ István 1977 nyomán)

Bollók Ádám

A BIZÁNCI DIPLOMÁCIA ÉS AZ AVAR ELIT A 6-7. SZÁZADBAN

Értelmezési kísérlet¹

Az avarok Kaukázus vidéki feltűnéséről és első konstantinápolyi követségéről a Maurikios (582–602) császár udvarában tevékenykedő, az udvar patronációját élvező történet-

író,² Menandros protektor – ma már csak töredékekből ismert munkájában – számolt be.

AZ AVAR-BIZÁNCI DIPLOMÁCIAI KAPCSOLATOK KEZDETEI

¹ Jelen tanulmány elsődleges célja a Kárpát-medencei 6–7. századi avar kori régészeti leletanyag bizonyos jellegzetességeire a korabeli bizánci forrásokból kiolvasható kép fényében tekinteni. A szöveg első része ezért abból a világból próbál meg néhány képet felvillantani, amellyel a bizánciakkal folytatott érintkezések során a Kárpát-medencébe érkező és ott megtelepedő avarok találkoztak, s amely így hatást gyakorolt a Bizánchoz való viszonyuk alakulására. Tisztában vagyok azzal, hogy az ókori retorikai hagyományoknak megfelelően konstruált, a kapcsolatokat a saját szemüvegükön keresztül látó és láttató bizánci szövegek számos problémával terheltek. A korabeli diplomáciáról szóló egyéb forrásokkal összevetve azonban együttes tanúságuk így is érdekes és meggyőződésem szerint reális elemeket tartalmazó képet fest az avarok Bizánc- és a bizánciak avar-politikájáról. Az avarokról szóló források magyar fordításban, bőséges – készülékük idejének nézeteit tükröző – kommentárokkal elérhetőek a Szádeczky-Kardoss Samu és munkatársai által összeállított népszerű forrásgyűjteményben (SZÁDECZKY-KARDOSS Samu 1998). Az alább e cikkben szó szerint idézendő fordítások néhány kivételtől eltekintve ebből származnak; a kommentárokból adott értelmezések kérdéses pontjaira a maguk helyén utalok. A bizánci diplomáciáról számos hasznos részlettanulmány és összefoglalás után 2014-ben jelent meg Ekaterina Nečaeva doktori disszertációjának átdolgozott változata (NECHAEVA, Ekaterina 2014). Ebben az itt tárgyalt kérdések közül a más népekre vonatkozó forrásokkal és a korábbi szakirodalommal együtt sokat vizsgált alaposan a szerző, ezért alább elég lesz e kötet megfelelő részeire utalni a párhuzamot jelentő források részletesebb ismertetése nélkül. Külön köszönetemet fejezem ki a szerzőnek, hogy a könyve előzményeül szolgáló, kiadatlan PhD disszertációját is a rendelkezésemre bocsátotta. A régészeti adatokra az írott források felől tekintő megközelítésmódnak természetesen számos buktatója van. De ugyanígy sokszor vannak buktatói a kizárólag régészeti – s elsősorban sírrégészeti – megközelítésekre szorítkozó elemzéseknek is. A sírokba kerülő tárgyak összetételének alakulása nagyban függ az adott kor társadalmának történeti körülményeitől, s az azokban beállt változások nemezszer meghatározzák a temetkezések képeinek átalakulását. Máskor az írott forrásokban említett jelenségek – úgy tűnik – nem, vagy nem az általunk elvárt módon csapódnak le a régészeti anyagban; s már ennek a felismerése is tanulságokat hordoz magában. Külön köszönettel tartozom ehelyütt is Garam Évának, Samu Leventének, Somogyi Péternek, B. Szabó Jánosnak és Szenthe Gergelynek, hogy e tanulmány egy korábbi változatát elolvastva számos hasznos javítást és kiegészítést javasoltak. Jelen tanulmány az OTKA/NKFIH K-111853 támogatásával készült.

Leírása szerint e keletről érkező nép fiai „... sok földet bejárva eljutottak az alánokhoz s az alánok vezetőjének Sarósiosnak a pártfogását kérték, hadd ismerkedhessenek meg az ő közbejötté útján a rómaiakkal. Sarósios Iustinost, Germanos fiát, aki akkoriban Lazikében a csapatok vezére volt tájékoztatta az avarokról, Iustionos pedig a császárt, Iustinianost [527–565]. A császár utasította hadvezérét, hogy ama nép követségét küldje Bizánchba. Egy Kandich nevű férfit választottak ki arra, hogy elsőként menjen követségbe az avarok részéről. Ez a palotába menve elmondotta a császárnak, hogy itt van a népek közül a legnagyobb és harcban legerősebb, hogy az avarok törzse lebírhatatlan s képes mindent, ami ellene szegül, könnyen eltaszítani és elpusztítani, hogy illő a császárnak őket fegyveres szövetségeseivé fogadnia s így derék védelmezőket szereznie és hogy ők másként nem lesznek igaz jóindulattal a római állam iránt, csak úgy, ha a legértékesebb ajándékokban, rendszeres évpénzben és termékeny földű lakóhelyekben részesülnek.”³

Habár Menandros leírása ezen 557–558-ra vagy 558–559-re keltezett⁴ események után évtizedekkel később született, egy olyan korban, amikor az avarokkal vívott háborúk a Bizánc északi, balkáni területeire leselkedő legnagyobb veszélyforrások közé tartoztak, a beszámoló alapján egyértelmű, hogy a csá-

² Életére lásd BLOCKLEY, Roger 1985 1–2.

³ Menandros, *Historia* Frg. 5.1; görög szöveg és angol fordítás: BLOCKLEY, Roger 1985 48–49.; magyar fordítás: SZÁDECZKY-KARDOSS Samu 1998 17.

⁴ SZÁDECZKY-KARDOSS Samu 1998 17.; POHL, Walter 2002 18. és 339. 1. l.j., a korábbi javaslatok felsorolásával.

szári udvarba és annak levéltáraiba bejáratos szerző⁵ művének összeállításakor e helyen is levéltári dokumentumokra támaszkodhatott. Ezért, ha a Kandikh által követelt „rendszeres évpénz” esetleg a későbbi évek, évtizedek fejleményeinek visszhangjaként került is az avar követ „kéreseinek” listájára, a leírás számos más pontját hitelesnek fogadhatjuk el.⁶ Így például nem csak hogy nincs okunk kételkedni abban, hogy az avarok a Kaukázusban kerültek először kapcsolatba a keletrómai állam hatalmát ott szimbolikusan és ténylegesen megjelenítő bizánci hadsereg képviselőivel, illetve, hogy az avar követség tagjai az ő aktív közreműködésükkel jutottak el Konstantinápolyba – hanem éppen ellenkezőleg: ezek a részletek értékes bepillantást engednek a késő ókori keletrómai diplomácia mindennapi működésébe. Erre alább még részletesebben visszatérek.

Előtte azonban Menandros leírásánál maradva érdemes itt egy pillantást vetni a bizánci történetíró narratívája szerint az avar követ által előadott kérések listájára és hangnemére. Az utóbbinál kezdve elmondható, hogy ha a Kandikh által megütött fenyegető hangvétel talán a fent említett évpénzhez hasonlóan inkább a későbbi idők avar–bizánci érintkezései során szerzett tapasztalatokat tükrözheti is, az avar követ saját népének erejét és dicsőségét, valamint az általuk a birodalomnak tehető szolgálatok fontosságát hangoztató mondatai jól illeszkednek mindabba, amit a késő ókori diplomácia szereplőinek szándékairól, a tárgyalópartnerekkel szembeni kedvező pozíciók kivívásának eszközeiről tudunk. A késő római idők eseményeiről szóló forrásokban ugyancsak gyakran hallunk arról, hogy a birodalom határain kívül élő csoportok szövetségi – elsősorban katonai – szolgálatok vállalását

ajánlva a birodalom határain belülre történő bebocsátásukat és letelepítésüket kérték és kapták meg a római kormányzattól. Azt, hogy a korábbi szállásterületeiket elvesztő avarok valóban maguk fordultak-e Justinianoszhoz ezzel a kéréssel, vagy a birodalmi kormányzat látta-e meg a potenciált az újonnan érkezőkben, s ajánlotta-e fel ezért nekik a *symmakhoi* státuszt, ma már nehéz lenne hitelt érdemlően megválaszolni. Azt ellenben biztosra vehetjük, hogy a Menandros által említett „legértékesebb ajándékok”-at nemcsak kérhették, de joggal el is várhatták és biztosan meg is kapták Kandikh követségének résztvevői.

A követségeket küldő uralkodók közötti ritualizált ajándékcseré, továbbá a követek személyének megajándékozása ugyanis a különféle diplomáciai kapcsolatok keretében zajló követjárásoknak szerves, mondhatni elmaradhatatlan része volt.⁷ Bár az avarokkal elkeseredett harcot vívó Maurikios kormányzata által pártfogolt Menandros – amennyire ez fent idézett töredéke alapján megállapítható – elsősorban az avarok arcátlan követelőzésére és a térnyerésük mögött meghúzódó katonai és diplomáciai hibákra helyezte a hangsúlyt,⁸ kortársa, az antiokheiai születésű miaphysita történetíró, Ephesosi János arról is hírt adott, hogy Justinianos az első – Kandikh által vezetett – avar követség konstantinápolyi látogatása alkalmával „gazdagon megajándékozta őket [ti. az avar követeket] arannyal, ezüsttel, ruhákkal, övekkel és aranyozott nyergekkel (vagy lótarakokkal?), s egyéb dolgokkal is, amelyeket nekik adott; követségükkel ilyesmit küldött fejedelmeiknek is.”⁹

Tekintve, hogy a Menandros egykor összefüggő történeti elbeszéléséből kibontakozó ok-okozati összefüggéseket a VII. Konstantin (912–959) udvarában az *Excerpta Constantiniana* összeállításán dolgozó kivonatolók nagyjából megszüntették, az eredeti mű pedig elveszett, nem lehet teljes biztonsággal

⁵ Vö. BLOCKLEY, Roger 1985 2., 19–20.

⁶ Amint már Blockley hangsúlyozta, Menandros a követek beszédeinek leírásait adva az antik oktatás részét képező retorika szabályait követve, kétségtelenül átdolgozta az előtte fekvő forrásokat, mondanivalójának lényege azonban így is sok helyen tükrözi azokat az információkat, amelyeket az előtte fekvő eredeti feljegyzésekben talált (BLOCKLEY, Roger 1985 10–12.). Arra, hogy a késő ókori oktatás során milyen eszközök elsajátítására tanították meg a hallgatókat egy-egy képnek a rendelkezésre álló információkból történő irodalmi kibontására (átdolgozására), röviden lásd ROBERTS, Michael 1989, különösen 38–65.

⁷ Vö. NECHAEVA, Ekaterina 2014 163–205., 243–253. által összeállított adatsorral.

⁸ A Menandros által Justinianos hibás helyzetfelismeréséről és a halála miatt bekövetkezett problémákról írottakat lásd Menandros, *Historia* Frg. 5.2; görög szöveg és angol fordítás: BLOCKLEY, Roger 1985 48–51.; magyar fordítás: SZÁDECZKY-KARDOSS Samu 1998 17.

⁹ Iohannes Ephesinus, *Historia Ecclesiastica* VI.24; angol fordítás: SMITH, Payne 1860 428.; magyar fordítás: SZÁDECZKY-KARDOSS Samu 1998 30.

megállapítani, hogy az ugyancsak Menandros egy másik töredéke alapján ismert Valentinós-féle követség, amelyet Justinianos küldött az avarokhoz, pontosan mennyi idővel történt Kandikh konstantinápolyi látogatása után és mennyire közvetlenül függött össze azzal. Miután a kutatás az eseményeket az avarok nyugatra tartó útjának időrendi kereteit figyelembe véve nagyjából 558 és 560 közé teszi,¹⁰ jó okkal gyaníthatjuk, hogy Valentinós missziója a késő ókori „blokkszerű” diplomáciai érintkezések szabályai szerint,¹¹ közvetlenül Kandikh látogatása után, arra mintegy válaszul – esetleg egy újabb avar követség konstantinápolyi feltűnésére reagálva – történhetett. Annyit mindenesetre Menandros szövegének ránk maradt részlete is elárul, hogy Justinianos nagyon is konkrét kéréssel, illetve ajánlattal küldte Valentinost és kíséretét az avarok előkelőihöz: céljuk az avaroknak a Fekete-tenger északi partvidékén élő nagyállattartó népek (az utrigurok, a kutrigurok és a szabiok) elleni fellépésre való rábírása volt. A szövetség megkötését megolajozandó Justinianos ezúttal a saját követei útján ajándékozta meg gazdagon újdonsült barátait: *„arannyal díszített láncokat és kereveteket, se-lyemruhákat és sok minden egyebet”* küldött az avarok vezetőinek.¹²

Alig telt el azonban néhány év, és a bizánci szövetségben nyugat felé vándorló, sikert sikerre halmozó avarok jól használható katonai erőből kellemetlen szomszédná váltak: az Al-Dunánál feltűnve megjelentek a Birodalom közvetlen határai mellett és a szövetség részeként letelepedésre alkalmas területet kértek a császártól. Ennek érdekében újabb küldöttség indult Konstantinápolyba: ezzel egy fél évtizeden belül immár legalább a második követváltásról értesülünk. Amint forrásunk – ismét

csak Menandros¹³ – elbeszéli, az avarokat az ottani bizánci parancsnok, Justinos – talán régi ismerősük, akit időközben a kaukázusi frontról az al-dunai *limes*hez vezényeltek át¹⁴ – indította útnak a császárváros felé. A misszió vezetőjének nevét ezúttal nem tudjuk, azt azonban igen, hogy tagja volt egy Kunimon névre hallgató, feltehetőleg a kelet-európai sztyepp lakói között vagy a Kárpát-medence/ az Északkelet-Balkán peremvidékén élő, avar szolgálatba szegődött, germán hangzású nevet viselő férfi is.

A Kunimonhoz hasonló „idegeneknek” a bizánci–barbár diplomáciai érintkezések során gyakran jutott fontos szerep. Akár önként léptek egy-egy barbár csoport vezetőinek a szolgálatába, akár hadifogolyként kerültek ebbe a helyzetbe, általában nyelvtudásuk, illetve a bizánci kultúra és szokásrendszer valamilyen szintű ismerete emelte őket a birodalom uraihoz küldött követségek tagjai közé. Fordított helyzetben szintén a nyelvtudás lehetett a döntő szempont, amiért Konstantinápoly urai barbárokat alkalmaztak a diplomáciai érintkezésekben tolmácsként.¹⁵ Kunimonról ugyan túl sok konkrétumot nem árul el Menandros ránk maradt részlete, ám így is kézenfekvő volna arra gondolni, hogy a kelet-európai térségbe mindössze alig néhány éve feltűnt avarok között kevesen lehetnek, akik a bizánciakkal szükséges kommunikáció nyelvét, a görögöt bírták – így szükségük volt a zavartalan „ügyintézés” lehetővé tevő, „idegen” származású tolmácsokra.

Akár fogoly/rabszolga volt azonban Kunimon, akár önként szegődött korábban az avarokhoz, személyes sorsának jobbra fordítását nyilvánvalóan előbbre valónak tartotta új urai ügyeinek sikerre vitelénél. Legalábbis erről tanúskodik, hogy Justinosnak *„sikerült [...] barátul megnyernie”* Kunimont, aki így nem volt rest újdonsült „barátját” felvilágosítani az avarok valós szándékáról, amely az általuk kiszemelt birodalmi területek fegyveres megszállását jelentette. Bár Menandros az áruló követ barátságának *solidus*ban kifejez-

¹⁰ Vö. SZÁDECZKY-KARDOSS Samu 1998 19.

¹¹ E blokkszerű diplomáciai érintkezésekre lásd NECHAEVA, Ekaterina 2014 80–86. Az avarok kapcsán ugyan megjegyzezi (NECHAEVA, Ekaterina 2014 87), hogy a 6. századi avar–bizánci diplomáciai érintkezésekre ez a blokkszerű ügymenet nem volt jellemző, mert az avarok általában olyan ajánlattal álltak elő, amely a császár számára aligha volt kedvező. Az első, az alakuló kapcsolatok szövetségesi fázisában lezajló követjárásokra azonban ez nem volt feltétlenül igaz, sőt, éppen az ellenkezőjéről szólnak a forrásaink.

¹² Menandros, *Historia* Frg. 5.2; görög szöveg és angol fordítás: BLOCKLEY, Roger 1985 48–51.; magyar fordítás: SZÁDECZKY-KARDOSS Samu 1998 19.

¹³ Menandros, *Historia* Frg. 5.4; görög szöveg és angol fordítás: BLOCKLEY, Roger 1985 50–53.; magyar fordítás: SZÁDECZKY-KARDOSS Samu 1998 22.

¹⁴ Vö. BLOCKLEY, Roger 1985 253. 27. vj.; SZÁDECZKY-KARDOSS Samu 1998 22.

¹⁵ Vö. NECHAEVA, Ekaterina 2014 133–135.

hető áráról szemérmesen hallgat, azt azonban megjegyzi, hogy az avarok álnok tervéről értesülő császár a korábbi alkalmakkal ellentétben – érthető okokból – korántsem tett tanúbizonyságot a megszokott együttműködési készségről és bőkezűségről. Amint írja, ezért „[a]z avarok követei mindabból, aminek a császártól való kieszközlésére jöttek, semmit a maguk előnyére elintézni nem tudtak, ajándékokat kaptak csak tőle, miként ez bevett szokás volt. Bevásárolták azt, amire szükségük volt, részben ruhát, részben fegyvereket.”¹⁶

Mindez ismét rámutat, hogy a ritualizált ajándékcseré, valamint a követség tagjainak megajándékozása a diplomáciai érintkezések elmaradhatatlan kelléktárába tartozott – akár sikeres is volt a követjárás, akár legalább az egyik, esetleg mindkét fél eleve tisztában volt azzal, hogy a tárgyalások nem végződhetnek mindkettőjük meglegedésére szolgáló eredménnyel.

Az alig egy fél évtizeddel az avarok európai megjelenése után, az érdekek egyre nyilvánvalóbb ütközése következtében lassan elhidegülő avar-bizánci kapcsolatok nyílt szakításba torkollását az – avaroknak inkább kisebb engedményeket tevő (?)¹⁷ – idősebb Justinianosnak már nem kellett meglátnia. Utóda, az 565-ben trónra lépő II. Justinos (565–578) azonban elérkezettnek látta az időt az egyre kellemetlenebb szövetségessel szemben alkalmazandó kemény kéz politikájának felvállalására.

Amint az a korban megszokott volt, az új uralkodó trónra lépéséhez kapcsolódóan Konstantinápoly értesítette diplomáciai partnereit a Birodalom élén bekövetkezett változásról. Az új „tárgyalópartner” bejelentése mellett természetesen e küldöttségek feladatai között volt a korábban kötött megállapodások megerősítése, módosításuk kieszközlése, esetleg a teljes felmondása is.¹⁸ A korábbi egyezményekről történő tárgyalást azonban nem csak a frissen trónra lépett uralkodó kezdeményezhette. II. Justinos minden eset-

re – úgy tűnik – uralkodása elején nem volt rest felvállalni a Justinianos által különféle népeknek kifizetett évpénzek, illetve rendszeresen küldött ajándékok felülvizsgálatát. Legalább is erre következtethetünk abból, hogy amikor az uralkodóváltást bejelentő bizánci követ megérkezett a szászánidák fővárosába, Ktesiphonba, a perzsa nagykirály előtt a két birodalom határvidékén élő arab törzsek vezetői már bevádolták az új császárt, hogy az nem hajlandó a Justinianos által nekik adott korábbi juttatások megfizetésére. A bizánci hozzáállást jól érzékeltetik II. Justinos követének szavai, aki azzal érvelt, hogy a megegyezés szerint kifizetett juttatások a megegyezést kötő uralkodó életében kerülnek folyósításra, s a császár halálával az alku érvényessége is lejár.¹⁹ Talán hasonló üzenetet küldött II. Justinos az avar kagánnak is, talán az avarok maguk látták elérkezettnek az időt arra, hogy a megelőző években kapottnál jelentősebb juttatásokra bírják rá „szövetségesüket”.²⁰ Az mindenesetre Menandros töredékesen fennmaradt beszámolója alapján is világos, hogy a trónra lépő császárhoz menesztett küldöttek (közülük név szerint Tergazist említik) feladatai között szerepelt, hogy uraik jókívánásainak és gratulációinak átadása mellett a Justinianos alatt érvényben lévő szerződések újratárgyalását is kezdeményezzék.

A késő ókor egyik utolsó jelentős, latin nyelven író költője, az észak-afrikai származású, de élete későbbi évtizedeiben Konstantinápolyban élő és alkotó Flavius Cresconius Corippus²¹ ezekkel a szavakkal örökítette meg az avar küldötteknek a császári fogadáson történő fellépését: „A nyers és durva avar így kezdett szólni éles szavakkal: »Az avarok királya, a kagán legyőzte a világ legbelsejét, nagy harci erénye híres tirannusokat terített le, számtalan népet és hatalmas királyságot igázott le [...], a vad perzsák féltek tőle, a fenyegetőleg felmagasadónak a térdeihez emelték kezüket, könyörgésükkel érdemelték ki a békességet. [...] Áttörtünk az Euphratesen, jéges folyókon keltünk át, s téli havon, [...] ütközetekbe bocsátkoztunk, erődített helyeket vettünk be, falai-

¹⁶ Menandros, *Historia* Frg. 5.4; görög szöveg és angol fordítás: BLOCKLEY, Roger 1985 52–53.; magyar fordítás: SZÁDECZKY-KARDOSS Samu 1998 22. A kiemelés tőlem származik.

¹⁷ Vö. SZÁDECZKY-KARDOSS 1998 28., §10. feletti bizonytalan adatát.

¹⁸ NECHAEVA, Ekaterina 2014 92., 103–104.

¹⁹ Menandros, *Historia* Frg. 9.1; görög szöveg és angol fordítás: BLOCKLEY, Roger 1985 100–101.

²⁰ Az utóbbira gondolt NECHAEVA, Ekaterina 2014 104. II. Justinos megváltozott avar-politikájára lásd OLAJOS Terézia 2012a 117.

²¹ Életére lásd CAMERON, Averil 1976 1–2.

kat lerombolva hatalmas városokat döntöttünk le. Győzedelmes királyunk most elérte a szkíta Duna partjait, a széles mezőkön sűrű tömegben üttette fel a sátrakat, s bennünket, császár, e fényes falak közé küldött. Itt az ideje, hogy kézhez vegyük bőkezű atyád évenkénti juttatásait. Amit ő, a szentes uralkodó nyújtott nekünk, azt úgy illik, hogy ti is nyújtsátok. Ha azt akarod, hogy a szövetség és a béke érintetlenül fennmaradjon és a megállapodások továbbra is érvényesek legyenek, akkor királyunk kérésére elküldöd a neki járó juttatásokat.»²²

A Corippus költői szóvirágaiból kibontakozó diplomáciai eszközök: az önbizalomtól duzzadó fellépés és a kardcsörtető fenyegetőzés – még ha a költői képekben megidézett, itt csak részlegesen bemutatott konkrét események többségét antik toposzok alapján állította is össze a költő,²³ s így messze volt az avarok szájából tényleges elhangzó szavaktól – persze korántsem csak e tárgyalás sajátja volt.²⁴ Olvashattunk illet már az első konstantinápolyi avar küldöttség megjelenése kapcsán a Menandros által lejegyzett mondatok között is, s látunk hasonlót nála még alább is. 565-ben azonban az avarok számára az átlagos szövetség-megerősítésekhez képest is sok múlott azon, mit tudnak elérni az új császárnál. Ugyanis – amint láttuk – sem a *symmakhoi*-státuszért cserébe kért „római földet” nem sikerült Justinianos idején maguknak biztosítaniuk, sem a bizánci szövetséggel járó „ajándékoknak” (azaz II. Justinos „atyja” „évenkénti juttatásai”-nak²⁵), illetve a különféle presztízsjavaknak az elvesztését nem engedhették meg maguknak az immár hódoltatott népeket is valamiként az uralmuk alatt tartó avar vezetők.

Az utóbbiak, vagyis az avaroknak juttatott bizánci presztízstárgyak kapcsán jegyzi meg az 565-ös követségről írva Menandros: az északi barbárok jövetelének elsődleges célja nem is lett volna más, mint „hogy a szokásos ajándékokat átvegyék, melyeket az előző császár, Justinianos szokott adni népüknek. Arannyal ékes láncok voltak ezek, amelyeket szökevények megkötésére szántak, hasonlóan kerevetek, s az elpuhult kényelmet szolgáló más egyéb tárgyak.”²⁶

Emellett ő is tud az avar küldöttek azon szándékáról, hogy a Justinianos idején megkötött szerződéseket és a jó szövetséges viszonyt megerősítsék. Beszámolója szerint a császár elé járulva „ilyen szavakkal éltek: »Az kell, ó császár, hogy miután atyád uralmát örökölted, ugyanolyan jól bánj atyád barátaival, amint ezt atyád tette; hogy valóban az elhunyt utódja vagy, ennek abban kell megmutatkoznia, hogy mindazon semmit sem változtatsz, amit ő életében tenni szokott. [...] Amidőn atyád baráti ajándékokkal halmozott el minket, azt azzal viszonztuk, hogy bár megtehetjük volna, mégsem rohantuk le a római területeket, s még ennél is több jóindulatot mutattunk fel. Mindenestül megsemmisítettük azokat a veletek szomszédos barbárokat, akik állandóan dúlták Trákiát és ma már ezek közül egy szál sem maradt, aki Trákia határait megrohanná. Rettegnek az avarok haderejétől, amely a rómaiak birodalma iránt baráti érzülettel van. Meg vagyunk ezért győződve, hogy te legfeljebb egy dologban újíthatsz a korábbiakon: többet juttatsz nekünk, mint amennyit atyád adott. [...] Tudd meg ugyanis, hogy más módon nem lehetséges a mi vezérünk igaz jóindulatát megnyerni magad és a rómaiak állama iránt, csak úgy, ha előre eljuttatod kezéhez azt, aminek fejében elhatározása fegyvereit nem fordítani a rómaiak ellen.« Az avarok követei ilyesmit adtak elő kettős elgondolással; egyfelől, úgy tűnt, alázatosan kérnek, másfelől pedig mintha fenyegetőztek volna. Azt vélték ugyanis, hogy ezáltal megfélemlíthetik és megrémíthetik a császárt és emiatt a rómaiak mintegy az avaroknak való adózásra kényszerülnek majd.”²⁷

A népének nagyszerűségére, legyőzhetetlenségére és fegyvereinek erejére hivatkozó

²² Corippus, *In laudem Iustini III.* 270–274., 277–278., 281–282., 298–307., latin szöveg és angol fordítás: CAMERON, Averil 1976 68–71., 107–108.; magyar fordítás: SZÁDECZKY-KARDOSS Samu 1998 29.

²³ Vö. CAMERON, Averil 1976 192.

²⁴ Cameron ugyanakkor joggal jegyzi meg, hogy a Menandros alább idézendő szövegéből kiolvasható attitűd valószínűleg közelebb állhat az egykorihoz, Corippus *panegyricusa* pedig ehelyütt felnagyítja az avarok önhittségét, hogy ezzel is igazolással szolgáljon a császár kemény fellépésére (CAMERON, Averil 1976 191.).

²⁵ E kifejezés esetében nem egyértelmű, hogy már itt is a későbbi időszakból ismert, megegyezés szerint, évi rendszerességgel fizetett évpénzről szól-e Corippus, avagy valóban elsősorban „ajándékokra” kell gondolnunk, amint azt Menandros alább idézendő passzusa mondja.

²⁶ Menandros, *Historia* Frg. 8; görög szöveg és angol fordítás: BLOCKLEY, Roger 1985 92–93.; magyar fordítás: SZÁDECZKY-KARDOSS Samu 1998 27. A kiemelés tőlem származik.

²⁷ Menandros, *Historia* Frg. 8; görög szöveg és angol fordítás: BLOCKLEY, Roger 1985 92–95.; magyar fordítás: SZÁDECZKY-KARDOSS Samu 1998 27.

követek szavai azonban nem mindig váltották ki a kívánt hatást. Az avarok Al-Duna-vidéki megjelenése, illetve a letelepedésre alkalmas „ország” iránti követelései a birodalom területi egységét fenyegették – ez pedig a bizánci kormányzattól is más jellegű hozzáállást követelt, mint amelyet Justinianos a távoli, de Bizánc érdekében jól felhasználhatónak tűnő szövetségesek irányába gyakorolt. Az új császár így – ismét Corippus szavaival élve – az új helyzetnek megfelelően kemény választ adott a népük erejével kérkedő követeknek: „A császár mentesen a harag indulatától kegyesen és nyugodtan pillantott derűs szemeivel a fiatalemberre, aki ilyesmikkel hencegett, s higgadtan a következőket ejtette ki száján: »Amennyire megengedett a szőlásszabadság a követek számára, annyira illik, hogy a követek lelkiükben ügyeljenek a szerény mértéktartásra, életvitelükben a szolid komolyságra. Rendre tudniok kell, hogy hol viselkedjenek alázatosan, s hol mutakozzanak büszkének beszédjükben. Azt kérjék, ami csendesíti haragunkat, s midőn szerződésekre hivatkozva követelőznek, gondoljanak közben életük biztonságára. [...] mit dicsőíted itt a futva menekülőket, s próbálsz üres hírveréssel felmagasztalni földönfutó népedet? Az avarok vad népe, amely (állítólag) hatalmas királyságokat igazott le, saját földjeit nem volt képes megvédeni, lakóhelyeit futva hagyta el. [...] A kagán tehát harci jelvényeimmel a sajátjait készülni szembeállítani, s az avarok népe harci kürtök és harcmesők emlegetésével fenyeget meg engem, ha nem adunk megegyezés szerinti juttatásokat? [...] Inkább fegyvereinket készítjük elő!»”²⁸

A Corippusnál a császár beszédében megjelenő érvekészlet méltó választ jelentett a fennhéjázó küldöttek fenyegetéseire. A diplomáciai missziók résztvevőinek kijáró védelem²⁹ – ma azt mondanánk, diplomáciai mentesség („megengedett a szőlásszabadság a követek számára”) – tiszteletben tartása mellett ugyan, de a küldött megfélemlítésére törekedve alig félreérthető célzást engedett meg magának a kö-

vetek életének biztonságára utalva. Másrészt a „futva menekülő”, földjeinek megvédésére képtelen avarokra tett megjegyzések egyértelművé teszik, hogy a bizánci diplomácia a türköktől³⁰ – és/vagy esetleg más úton (is) – eddigre tudomást szerzett az avarok Európába érkezésének okairól, s ezt az információt nem is mulasztotta el felhasználni a diplomáciai tárgyalások során alkalmazott „lélektani hadviselés” eszközei között.

EGY KÖVETJÁRÁS TANULSÁGAI: SZÁSZÁNIDA KÖVETEK KONSTANTINÁPOLYBAN AZ 550-ES ÉVEKBEN

A modern forráskritika módszereihez és eredményeihez szokott kutató természetesen joggal fordul alapvető kétségekkel a fentebb Menandrostól és Corippustól idézett, retorikailag konstruált és így erősen dramatizált szövegekhez akkor, amikor a múlt egyes eseményeinek megismeréséhez vár támpontokat azok tartalmától. Fentebb magam is többször utaltam rá, hogy az e késő ókori szerzők által leírt párbeszéddek nyilvánvalóan nem szó szerint ebben a formában hangoztak el egy-egy követ fogadása során. Az irodalmi művek alkotói – s különösen is Corippus – előszeretettel alkalmaztak korábbi irodalmi munkákra történő utalásokat és ismert toposzokat narratívájuk megalkotásakor. Mégis, mind a II. Justinost dicsőítő *panegyricus*okat író Corippus, mind a Maurikios udvarának patronációját élvező Menandros hozzájuthatott olyan feljegyzésekhez, amelyek az általuk leírt fogadásokról készültek. Corippus esetében ráadásul erre nem is volt különösebben szükség, tekintve, hogy az események idején maga is Konstantinápolyban, a császár közelében volt, s részt is vehetett a fogadáson.

Bár legtöbbször az eredeti feljegyzések sajnálatos pusztulása következtében kénytelenek vagyunk beérni az irodalmi szövegek szabá-

²⁸ Corippus, *In laudem Iustini* III. 308–316., 319–322., 345–347., 392.; latin szöveg és angol fordítás: CAMERON, Averil 1976 70–72., 108–110.; magyar fordítás: SZÁDECZKY-KARDOSS Samu 1998 29–30. Más szavakkal ugyan, de lényegében hasonlóan adja elő a történeteket Menandros is, vö. Menandros, *Historia* Frg. 8; görög szöveg és angol fordítás: BLOCKLEY, Roger 1985 94–97., magyar fordítás: SZÁDECZKY-KARDOSS Samu 1998 28.

²⁹ NECHAEVA, Ekaterina 2014 62–65.

³⁰ Egy 568, talán már 565 előtti türk követségre vonatkozatható adatokat összeállította: SZÁDECZKY-KARDOSS Samu 1998 26., §8. Arra, hogy Corippus III. könyve Justinus 565. november 14-i trónra lépése után nem sokkal – 566-ban már biztosan – elkészült, lásd CAMERON, Averil 1976 2. Az első türk-bizánci érintkezésről szóló adatok értékeléséhez lásd DOBROVITS, Mihály 2011 380–382.

lyai szerint átdolgozott változatokkal, néhány esetben mégis szerencsénk van ismerni egy-egy, az eredeti dokumentumokat viszonylag hűen visszaadó szöveget. A fent tárgyalt események korából egy ilyen, konkrét követjárásról készült korabeli irat átdolgozását őrizte meg az *Excerpta Constantiniana*hoz hasonlóan szintén VII. Konstantin udvarában készült *Szertartáskönyv* (*De ceremoniis*, a továbbiakban: *De cer.*). A szöveg I. Khusraw perzsa nagykirály (531–579) követei 551. – esetleg 557. – évi konstantinápolyi látogatásának dokumentumai, vagy legalábbis a szerző személyes ismerete alapján íródott. A *Szertartáskönyv* számára készített kivonatok egy, Justinianos *magister officiorum*a, Petros patrikios által összeállított – és Menandros munkájához hasonlóan szintén csak a 10. századi gyűjteményben fennmaradt töredékekből ismert – könyvből származnak, amely a bizánci állam működését mutatta be, főként a *magister officiorum* hivatalának teendői köré csoportosítva.³¹ Petros célja minden valószínűség szerint egy, a jövőben bekövetkező hasonló látogatáshoz rendelkezésre álló előírás-gyűjtemény, azaz egyfajta normatív szöveg előállítás volt, s a kodifikáció szándéka vezette.³² Így a kor irodalmi kánonjához való alkalmazkodás helyett sokkal inkább praktikus szempontok vezették a szerző tollát. A feljegyzés értékét növeli, hogy *magister officiorum*ként Petros maga volt felelős a követséggel kapcsolatos ügyek intézéséért.³³

A leírás szerint,³⁴ amint a perzsa követek érkezésének híre elérte Konstantinápolyba, a *magister officiorum* egy előkelő tisztségviselőt küldött a bizánci-perzsa határhoz egy, a császár vagy saját maga által kiállított meghívólevéllel, amely a Birodalom területén történő mozgásuk idejére mintegy védelmet biztosító „útlevélként” szolgált. A bizánci küldött és

a perzsa követség találkozása perzsa oldalon, Nisibisben (ma Nusaybin, Törökország) történt – ettől kezdve a követek általában³⁵ a darai határátlépéstől a hazatértükig, azaz bizánci területen tartózkodásuk alatt végig e mozgásukat megkönnyítő, s egyben őket szoros kontroll alatt tartó „vezetők” társaságában utaztak.³⁶ A követek kényelmének és biztonságának szavatolása mellett így annak is elejét lehetett venni, hogy az útba eső területekről – valamit látva vagy valakivel beszédbe elegyedve – ellenőrizetlenül olyan információkat szerezzenek, amelyeket a kormányzat nem tartott célszerűnek. Petros patrikios szavai alapján így annak a hátterébe is jobb belátást nyerhetünk, amit az avarok kaukázusi, illetve al-dunai feltűnése kapcsán Menandrosnál olvashattunk. Amikor a határ közelében tartózkodó bizánci katonai parancsnokhoz, Justinoszhoz – az előbbi esetben a bizánci rendszer működését ismerő helyi alánok közvetítésével – megérkezett annak a híre, hogy az avarok követséget kívánnak küldeni a császárhoz, ő a korban szokásos protokoll szerint járt el azzal, hogy erről a szándékról tájékoztatta a központi kormányzatot, s csak azután engedte át a követeket, miután megérkezett a császár vagy a *magister officiorum* által kiállított „meghívólevél”.

A határátlépéstől kezdve az utazás költségeit a fogadó állam fizette, gondoskodva a küldöttség tagjainak szállásáról, étkezéséről stb. Amennyiben kellően fontos követségről volt szó és a császár jónak látta, az útba eső városok előkelőinek elrendelhetette, hogy illő fogadásban részesítsék a diplomáciai misszió tagjait. A fogadás részeként a császár utasítása szerint gondoskodhattak az idegenek szórakoztatásáról is. Amennyiben erre lehetőség volt, a követségek egyaránt igénybe vehették a tengeri és a szárazföldi utakat. Ennek

³¹ Petrosra és munkásságra röviden lásd TREADGOLD, Warren 2010 264–269. Diplomáciai munkájának a *De cer.* keretei közé történő beillesztésére vö. SODE, Claudia 2011.

³² CAMERON, Averil 1994 126.

³³ A *magister officiorum* és hivatala ilyen irányú szerepére összefoglalóan lásd NECHAEVA, Ekaterina 2014 26–29.

³⁴ Érthető módon ezen unikális szövegrész elemzésére többen is vállalkoztak az elmúlt időben, például TINNEFELD, Franz 1993; DIMITROUKAS, Ioannis 2008; NECHAEVA, Ekaterina 2014 35–41. A görög szöveget és annak angol fordítását közli MOFFATT, Ann – TALL, Maxene 2012 398–410.

³⁵ Az 551-es perzsa követség ez alól bizonyos értelemben kivételt jelentett. Bár a normatív szöveget író Petrostól – pontosabban a műve után fennmaradt kivonatokból – ezt nem tudjuk meg, Prokopios, *De bello gothico* IV.15.20 (görög szöveg és angol fordítás: DEWING, Henry Bronson 1928 212–215.) azonban felrója Justinianosnak, hogy a szokásoktól eltérően, a perzsa követség tagjait hagyta Konstantinápolyban szabadon mozogni és szóba elegyedni azzal, akivel csak akartak.

³⁶ *De cer.* I.89. (MOFFATT, Ann – TALL, Maxene 2012 398–400.)

kiválasztása részben a követség döntésétől függött, részben pedig attól, hogy a bizánci kormányzat hogyan látta azt biztonságosabbnak. Bármelyik eshetőség mellett döntöttek is azonban, a küldötteknek Konstantinápoly közvetlen közelébe érve partra kellett szállniuk. A keletről, Anatólia irányából érkező perzsák utolsó állomása a főváros elérése előtt Khalkedon volt, ahol röviden megpihenhettek a hosszú út után. Itt a *magister officiorum* köszöntőlevele és az azzal küldött ajándékok fogadták őket.³⁷ Habár népüknek és így követségüknek a perzsákéval összehasonlítva relatív kisebb jelentőségére való tekintettel minden valószínűség szerint a számukra az út során biztosított ellátás is kevésbé lehetett pazar, mint azt Petros minden eshetőségre kiterjedő leírása alapján láthattuk, mégis, a Menandros és Corippus szavai szerint a császár előtt népük és fegyvereik erejét hangsúlyozó avar követek már Konstantinápoly megpillantása előtt meggyőződhetnek leendő tárgyalópartnereik országának gazdagságáról és erejéről.

Mindaz azonban, amit – Antiokheiát leszámitva – a provinciák városainak elitjei a követek elé tárhattak, csak finoman hangszerelt előjáték volt ahhoz képest, ami a császárvárosban várta az idegeneket. A követeket a főváros előtti utolsó pihenőhelyről – az északnyugatról jövőket lovon, a más irányból érkezőket hajón – kísérik vezették Konstantinápolyba, ahol a *magister officiorum* által számukra előkészített, a követség rangjának és résztvevői számának megfelelően előre kiválasztott szállásra vezetett az útjuk. Itt újabb köszöntőlevél és kisebb ajándékok fogadták őket; ezután a követ és a *magister officiorum* közötti formális üzenetváltások sorjázta.³⁸

A politikai helyzettől és a küldöttség céljától függően a császár döntötte el, hogy mikor kerüljön sor az idegen uralkodó embereinek fogadására. Ha egy követségről előre tudni lehetett – mint például Kunimon Menandrosnál látott árulása után –, hogy a Birodalom számára kedvezőtlen ajánlattal érkezik, a császári adminisztráció nem habozott bevetni az

időhúzás, illetve a követek pszichológiai kifárasztásának az eszközeit sem. Végül azonban mindenképpen sor került az első fogadásra. Az ezt megelőző estén a *magister officiorum* és a császár is küldöttek (levelek) útján jelezte a követeknek a másnapi fogadás tényét.³⁹

Az első fogadás napján azután a követeket bevezették a császári palotába.⁴⁰ Bár a *De Cer.* helyütt erről nem ír részletesen, az idegeneknek a Nagy Palotában megtett útját minden bizonnyal úgy tervezték meg a főbejáraton történő belépéstől az azon való kilépésükig, hogy a lehető legtöbb olyan látványosságot – díszes folyosókat, termeket, szobrokat, falikárpitokat, elefántcsont-faragványokat, arany- és ezüstedényeket stb. – csodálhassák meg, amelyek a császár és a birodalom hatalmáról, gazdagságáról és dicsőségéről tanúskodtak.⁴¹ Mielőtt az uralkodó elé járulhattak volna, a *magister officiorum* fogadta őket a palota egyik általa használt termében (*schola*), s tájékozódott a küldöttek által az uruk nevében a császárnak hozott ajándékokról, majd azok listájával a császár elé járult. A követeket csak ezután vezették a császári fogadások termé- nek (a nagy *consistorium* helyisége) ajtajaihoz, ahol a bebocsáttatásukra várakoztak. Az uralkodó és a fogadáson résztvevő bizánci tisztségviselők bevonulásuk után elfoglalták a nekik kijelölt helyeket a trónon, illetve a nagy *consistorium* megfelelő pontjain. A helyiség főbejáratának – illetve a nyári, szabadtéri *consistorium* ajtajainak, ha az ajándékok között lovak is voltak – kinyílása előtt a *magister officiorum* a számára előre megírt tábláról felol-

³⁹ *De cer.* I.89. (MOFFATT, Ann – TALL, Maxene 2012 403–404.)

⁴⁰ A bizánci császárok palotája a 20. században folytatott kifelületű ásatások, illetve a jelenleg közlés alatt lévő újabb feltárások eredményei mellett is – lévén, hogy a maradványok igen jelentős részben továbbra is Isztambul ma is álló épületei alatt fekszenek – elsősorban az írott források alapján ismert. E szövegek segítségével sok részlet tisztázható, míg mások vitatottak a szakirodalomban. Az egyes épületek lokalizációinak főbb kérdéseit röviden áttekinti: BARDILL, Jonathan 2006; FEATHERSTONE, Michael 2006. Segítségükkel az itt következő leírásban szereplő helyiségek elhelyezkedése megismerhető. A kutatás helyzetét nehezíti, hogy a legrészletesebb adatok a 10. századi *De cer.*-ből állnak rendelkezésünkre, azaz egy olyan kor összeállításából, amikor a késő antik időszak épületeinek jelentős részét már nem használták a mindennapokban (vö. FEATHERSTONE, Michael 2013).

⁴¹ Vö. BAUER, Franz Alto 2006 162–163.

³⁷ *De cer.* I.89. (MOFFATT, Ann – TALL, Maxene 2012 400–401.)

³⁸ *De cer.* I.89. (MOFFATT, Ann – TALL, Maxene 2012 401–402.)

vasva jelentette be a császárnak a követet. Az ajtót takaró függönyök szétnyílásakor a követ – még mielőtt belépett volna – a császár előtt a földre, pontosabban a helyiség bíbor színű márvány padlójára vetette magát (*proskynesis*). E tisztelgő gesztust megismételte az ajtón belépve, a helyiség közepén és az uralkodó lábai előtt is. A császárhoz érve átnyújtotta az urától magával hozott levelet és köszöntötte a császárt. A császár az üdvözlés viszonzása után uráról kérdezte a követet, majd az utóbbi kérésére engedélyezte az általa hozott ajándékok bemutatását. A követ ekkor bevezette az ajándékokkal a nagy *consistorium* külső falai mellett álló embereit, akik a kezükben az ajándékokkal a császár elé járultak (nem mulasztva el a kötelező háromszori *proskynesis*). A tárgyakat a császár nevében a trón közelében álló *silentarius*ok vették át, majd az uralkodói öltöző- és kincstárterembe (*vestosacra*) szállították azokat, ahol az előzetesen felvett ajándéklistával való összehasonlítás után megtörtént az értékbecslésük. Az érték megállapítása után közölték azt a *magister officiorum*mal, aki ennek ismeretében tudta meghatározni a követekkel uruknak küldendő viszonzó ajándékok mértékét. Az ajándékok átvétele után a császár elbocsájtotta a követeket. Kivonulásuk után a császári hivatalviselők ugyancsak elhagyták a termet, a *magister officiorum* pedig búcsút vett a *scholában* rá váró követségtől, akiket ezután visszakísérték a számukra kijelölt szállásra.⁴²

A követséget küldő uralkodó levelének megismerése után a fogadó uralkodó döntésének megfelelően kerülhetett sor a második fogadásra. Erről előző este a követek és a *magister officiorum* is tájékoztatást kapott. A követség vezetője ekkor kérhette az utóbbi útján a császárt, hogy engedélyezze az általa személyesen az uralkodónak hozott ajándékok átadását. Amennyiben ehhez a császár hozzájárult, a fogadás napján ezeket is számba vették a listát a *magister officiorum*nak átadva, aki azt eljuttatta a császárnak. Az átadásra végül az uralkodói ajándékokkal egyező módon került sor, a követ és a császár között folytatott újabb diplomatikus beszélgetés kíséretében. Elbocsátása utána a követ ismét bevárta

a *scholában* a *magister officiorum*ot, aki búcsút véve tőle a szállására kísértette.⁴³

Az első két, elsősorban ceremoniális jellegű találkozó után a követség először a harmadik alkalommal kapott lehetőséget arra, hogy a császárral missziójuk tényleges témáját valóban megvitathassa. Az uralkodóval folytatott megbeszéléseket – a császár engedélyének birtokában – a császári audienciáról történt elbocsátásuk után a *magister officiorum*mal és az erre feljogosított hivatalviselőkkel folytathatták.⁴⁴

A perzsa küldöttekről szólóval megegyezően részletes beszámoló ugyan más, korabeli követfogadásról nem maradt korunkra, a hasonló elemeket felvonultató leírásokkal való összevetés után abban így is egyetért a kutatás, hogy a szászánida uralkodó nevében eljáró küldöttségek kiemelt figyelemben és tiszteletadásban részesültek Bizáncban a kevésbé jelentős államok és népek követségeivel összehasonlítva.⁴⁵ A fentebb látottak azonban emellett is hűen tükrözik a 6. századi viszonyokra jellemző főbb momentumokat. Ennek fényében érdemes egy pillantást vetni a II. Justinos által az avarok küldötteinek fogadása kapcsán már vizsgált Corippus szövegére, amely – ismét csak erőteljes költői képekbe burkolva – a császár elé járuló avar követeket fogadó látványra vet némi fényt: „Amint a császár vidáman magas trónjára lépett s ott tagjai bíboröltönybe burkolva felségesen helyet foglaltak, az isteni udvar első udvarmestere az ajtó előtt jelentette, hogy az avarok követei utasítást kaptak a belépésre, miután kérték kegyes urunk szentséges lábai elé bocsáttatásukat. A császár jóságos szóval és jóindulattal adott parancsot beengedésükre. A barbár férfiak megcsodálják az első bejáratot, és az óriási előcsarnokot s látják ott állani a megtermett legényeket. Aranyos pajzsok tűnnek szemükbe, magasba nyúló csillogó vasú dárdákra, aranyos sisakcsúcsokra és rőt sisakforgókra esik pillantásuk, meborzonganak a lándzsák és a fenyegető bárdok meredezésének a láttán. A páratlan pompa egyéb csodái is elébük tárulnak: azt hiszik, hogy a római palota a földre szállott ég. Örövendek, hogy őket is nézik [...] Az uralkodó trónja előtt földre borulva

⁴² De cer. I.89. (MOFFATT, Ann – TALL, Maxene 2012 404–408.)

⁴³ De cer. I.90. (MOFFATT, Ann – TALL, Maxene 2012 408–409.)

⁴⁴ De cer. I.90. (MOFFATT, Ann – TALL, Maxene 2012 409.)

⁴⁵ Vö. NECHAEVA, Ekaterina 2014 34–35., 88–93.

tisztelegnek. Midőn azután a függönyöket elvonják, a belső kapu is feltárul az aranymennyezett terem fénye felragyog, az avar Tergazis felnéz a császár csillogó aranydiadémmal koronázott fejére, háromszor hajt térdet s aztán leborulva hódol: teste a földhöz tapad. Példáját követik a többi avarok hasonló megrendüléssel lelkükben; arcra borulnak, homlokukkal a leterített szőnyeget érintik, hosszúra növesztett hajuk beborítja a tágas csarnokot, elernyedő tagjaik takarják a fenséges udvart. Amidőn kegyes császáruk parancsot adott a követeknek, hogy emelkedjenek fel, felszólítására és parancsára a szolgálattevők felállították a földön elterült férfiakat.”⁴⁶

Bár a költő egyértelműen tömöríti az eseményeket, hangvétele és a császár dicsőítése a *panegyricus*ok sajátja, perspektívája pedig világosan római, a *Szertartáskönyv*ben fennmaradt leírás alapján vázolt kép számos pontjára rá lehet ismerni szavaiban. Az újdonsült császárrért a megélhetést és az előmenetelt szem előtt tartva⁴⁷ határtalanul lelkesedő Corippus költői képeinek és római nézőpontjának lehántása után fennmaradó elemek érzékletesen tárják elénk, hogy a római határ átlépése után előbb a provinciák városaiban, majd Konstantinápolyban a követek lenyűgözése érdekében tett lépések csúcspontjához érkeztünk. Az aranykoronával a fején, selyembe és bíborba burkolózva a trónján ülő császár, az őt körülvevő, szintén selyembe öltözött hivatalviselők és a követek útját szegélyező katonák, a padló és a falak márvány borítása, a nemes kárpitok, az arannyal ékes mennyezet, a megvilágítás, a távoli világból származó aromás füstölők illata mind-mind egy célt szolgáltak. A követekben – és a császár saját alattvalóiban – kelteni kívánt benyomást Corippus maga is tökéletesen foglalja össze egyetlen félmondatával: „a római palota a földre szállott ég”.

A földre szállt Mennyország képe azonban nem csak a Nagy Palotával kapcsolatban merül fel a Bizáncba érkezett követek fogadásáról szóló forrásokban. Az esemény és az azt lejegyző szöveg ugyan évszázadokkal későbbi, s egy olyan korból – a közép bizánci időszak-

ból – származik, amikor a késő ókori állapotokhoz képest a szertartások még gazdagabbak és pompázatosabbak lettek, a lejegyzett események gyökere viszont ennek ellenére is az ókor utolsó évszázadaig nyúlnak vissza. A régmúlt idők elbeszélése (*Povest' vremennyh let*) című óorosz évkönyv ad hírt a 987. év alatt arról, hogy Vlagyimir kijevi fejedelem a kereszténység felvételéről meghozott döntése előkészítéseként elküldte követeit a muszlim volgai bolgárokhoz, a latin rítusú nyugati keresztényekhez és a görög rítusú bizánciakhoz, hogy tájékozódjanak azok istentiszteleteiről. A Konstantinápolyba érkező rusz követeket először a császár fogadta, majd megismervén szándékaikat, a pátriárkához irányította őket. A ruszok kereszténység iránti érdeklődéséről tudomást szerezve „...a pátriárka összehívatta a klérust, és szokásos ünnepi szertartást tartottak, a füstölőkben izzott a parázs, énekeltek, és a kórus is zengett. És velük együtt vonult be a templomba, és a legjobb helyre vezették őket, megmutatva nekik a templom szépségét, a főpapi éneklést és istentiszteletet, a diakónusok szolgálatát, és elbeszéltek nekik, hogyan szolgálják istenüket”.⁴⁸

A krónika elbeszélése szerint, hazatértük után így számoltak be a tapasztalataikról fejedelmüknek: „[...] bevezettek bennünket oda, ahol az istenüknek szolgálnak, és nem tudtuk, hogy az égből vagy a földön vagyunk-e: mert nincs a földön olyan látvány és olyan szépség, és nem is tudjuk, hogyan meséljük el, csak azt tudjuk, hogy ott az Isten jelen van az emberek között [...]”.⁴⁹

A muszlim, a zsidó, valamint a keleti és a nyugati keresztény tanítás és istentiszteletek leírása,⁵⁰ továbbá a krónika beállítottága alapján nincs ok kételkedni abban, hogy az egyes vallások bemutatásának tendenciózusságát jelentős mértékben meghatározta, hogy a szöveg összeállítója és olvasói is a görög ortodoxia követői voltak. Ugyanakkor a muszlim, illetve a latin és a görög keresztény rítusok rövid leírásai számos valós elemből épülnek fel, amint a Hagia Sophia – és általában is a közép bizánci templomok – belső térszerkezetének

⁴⁸ *Povest' vremennyh let* s.a. AM 6495 (AD 987), magyar fordítása: FERINCZ István 2015 88.

⁴⁹ *Povest' vremennyh let* s.a. AM 6495 (AD 987), magyar fordítása: FERINCZ István 2015 89. A kiemelés tőlem származik.

⁵⁰ *Povest' vremennyh let* s.a. AM 6494–6495 (AD 986–987), magyar fordítása: FERINCZ István 2015 76–89.

⁴⁶ Corippus, *In laudem Iustini* III. 231–245., 254–267.; latin szöveg és angol fordítás: CAMERON, Averil 1976 67–68., 106–107.; magyar fordítás: SZÁDECZKY-KARDOSS 1998 28–29. A kiemelés tőlem származik.

⁴⁷ Vö. VAN HOOFF, Lieve 2013

és díszítőrendszerének a hívőre gyakorolt hatásáról mondtak is jól illeszkednek ahhoz, ahogyan a bizánci keresztények saját liturgiájuk és liturgikus tereik hatását kialakították és megélték.⁵¹

Az óorosz évkönyv 10. századi eseményekre vonatkozó leírását olvasva megjegyzendő, hogy Justinianos idején, a Nika-felkelés után újjáépített Hagia Sophia belső tereinek pompás díszítése – habár e díszítőrendszer számos változáson esett át a 10. századig – már a 6. században sem maradt el pompájában a császári palota fogadótermei mögött. Elég itt a padlót és a falakat fedő díszes márvány-, a mennyezeten látható aranymozaik-borításra, vagy a hatalmas ezüst szentélyrekesztőre gondolni.⁵² Az idegen követek lenyűgözésére mindez éppen olyan alkalmas volt, mint a Nagy Palota termei és a százezer nézőt befogadni képes Hippodromban rendezett versenyek, amelyekre az ott tartózkodó követségek tagjai alkalomadtán ugyancsak meghívást kaptak.⁵³ A keresztény országokból érkező követségek tagjai számára nyilván természetes volt, hogy a császár az ő részvételével tartandó istentiszteletre is meginvitálta őket;⁵⁴ de a pogányok kereszténységgel történő megismertetése – lehetőség szerint kereszténységre térítése – a birodalmon barbár-politikájának ugyancsak szerves részét képezte. Amint Paolos Silentarios a Justinianos-kori helyreállítási munkálatok utáni Hagia Sophiát és az építtető császárt dicsőítő *ekphrasis*-ában írja, az abban az időben Konstantinápolyba érkező „fekete bőrű” (talán etióp) látogatók a Hagia Sophiába történt bevezetésük után „*lelküket és nyakukat*” is önszántukból hajtották meg: azaz

vették fel a kereszténységet és fogadták el a császár főségét.⁵⁵

A követeknek az Aranyszarv-öbölbe benyúló félsziget csúcsán elhelyezkedő Nagy Palota (valójában egy hatalmas, kisebb-nagyobb palotákból és egyéb helyiségekből, továbbá az ezek között elhelyezkedő terekben kialakított kertekből álló palotakomplexum), az onnan közvetlen átjárással elérhető Hippodrom, és az attól északra fekvő Hagia Sophia alkotta császári központba történő megérkezése és a Konstantinápolyba történő első belépésük között azonban még sok látnivalója volt. Ahhoz, hogy a császári palotához eljussanak, át kellett vonulniuk a császárváros legfontosabb közterein és el kellett haladniuk a kiemelkedően jelentős épületek, illetve köztéri látványosságok mellett.⁵⁶ A késő ókori leírások alapján úgy tűnik, hogy nem volt a követségeknek állandó szállásul szolgáló épület kijelölve, hanem az adott követség rangjának, méretének és az aktuális lehetőségeknek az alapján választott a császári adminisztráció. A közép bizánci idősakra vonatkozó források alapján viszont arra gondolhatunk, hogy a 9–10. században már léteznie kellett egy ilyen háznak, amely újra és újra feltűnik a szövegekben. Ezek a szerzők az utóbbinak a városon belüli pontos elhelyezkedését ugyan nem adják meg, a leírások alapján azonban a legvalószínűbbnek az tűnik, hogy ez valahol a konstantini és a theodosiosi falak közötti, gyéribben lakott területen állhatott, ahol a késő ókorban a főváros arisztokrata családjai közül nem egynek volt palotája.⁵⁷ A város betelepülésének ismeretében nem alaptalan ezért arra gondolni, hogy a helyzet a 6. században sem lehetett gyökeresen más, s a bizánci kormányzat ebben az időben is az ezen a vidéken álló palotákban rendezte be időről-időre a követek szállását.

Akár a tengeren érkeztek tehát az idegen követség tagjai, akár nyugatról a szárazföldről, ahonnan a theodosiosi fal valamelyik

⁵¹ A keresztény templom mint az univerzum képe már a késő ókori szövegekben is megjelenik, a közép bizánci templomok díszítőrendszere pedig ennek az elképzelésnek a képi formába történő megfogalmazását adja (McVEY, Kathleen 1983; 1993; 2010; MATHEWS, Thomas 1988; ČURČIĆ, Slobodan 2010).

⁵² A rendelkezésre álló leírások és a régészeti-művészettörténeti kutatások nyomán megismert képet modern számítógépes rekonstrukció formájában bemutatja és a mai szemlélőhöz is közel hozza STICHEL, Rudolf 2008; 2010.

⁵³ A Konstantinápolyban tartózkodó idegen követekről szóló források közül egy esetben – a tarsusi muszlim küldöttek kapcsán – konkrétan tudjuk, hogy a követség tagjai részt vettek a Hippodromban tartott ünnepségen, vö. *De Cer.* II.15. (MOFFATT, Ann – TALL, Maxene 2012 588–590.)

⁵⁴ Vö. LEE, Douglas – SHEPARD, Jonathan 1991 35.

⁵⁵ Paulus Silentarius, *Descriptione Sanctae Sophiae* 11. 987–990.; angol fordítás: BELL, Peter N. 2009 210. A költői képben rejtett utalás történeti értékelésének nehézségeire lásd BELL, Peter N. 2009 210–211., 95. j.; LEE, Douglas – SHEPARD, Jonathan 1991 35., 110. j.

⁵⁶ Arról, hogy a Konstantinápolyba érkezőket milyen kép fogadta, jó benyomás nyerhető a Tayfun Öner által készített vizuális rekonstrukciók segítségével (KOSTENEC, Jan – ÖNER, Tayfun 2008).

⁵⁷ LEE, Douglas – SHEPARD, Jonathan 1991 32–34.

kapuján át léptek be Konstantinápolyba, a szállásukra vezető úton, majd a szállásukról a Nagy Palotába menet és onnan jövet többször is áthaladtak a város főbb csomópontjain. A városba be- és onnan kivezető közlekedés egyik magától értetődő fő ütőere a déli főút, a császári processzióknak is „otthont adó” *Mese* volt. Ez a Nagy Palota főbejáratával, a *Khalke* kapuval szemben, az *Augustaion* tér túloldalán álló *Milontól* indult nyugatra. Érintette Nagy Konstantin *forumát* a konstantini *senatus* épületével, a *tetrapylont*, Theodosios és Arkadios *forumait* a császároknak a római Hadrianus és Marcus Aurelius oszlopaihoz hasonló diadaloszlopaival.⁵⁸ A hasonló épületek és emlékművek sorát lehetne folytatni. A követek bizánci kísérői – a katonák mellett a *magister officiorum* által küldött hivatalnokok és tolmácsok – minden bizonnyal nem mulasztották el kihasználni az alkalmat, hogy a követségek résztvevőit a város nagyságáról és dicsőségéről tanúskodó emlékek mellett elvezetve juttassák el az éppen aktuális úti céljukhoz, a Konstantinápoly és a látottak múltja kapcsán esetlegesen felmerülő kérdéseiket is megválaszolva.

Az 550-es években Konstantinápolyba látogató szászánida követség és Petros *patrikios* vezetésével a 6. század közepének bizánci diplomáciája világába tett kitérő után a korábbiaknál világosabban rajzolódik ki, hogy a Menandros és Corippus által erősen dramatizált formában, római szemszögből, sokszor érdekes fejezeteket teljesen mellőző történetfűzéssel bemutatott avar követjárások leírásának a mélyén ott találjuk a korabeli diplomáciai gyakorlat fontosabb elemeit. Egyben abba a világba is bepillantást engednek a fent szó szerint vagy összefoglalásban idézett szövegek, amelybe az 550-es évek második felében a Kaukázus előterébe, majd onnan az Al-Dunához érkező avarok kerültek. Mivel az avarok korábbi szállásterületeinek pontos helyét nem ismerjük, így azt sem tudjuk biztos körvonalakkal megrajzolni, hogy az Európába érkező csoport milyen tapasztalatokkal rendelkezhetett a kínai, illetve közép-ázsiai és iráni

térsegek hatalmaival folytatott diplomáciai érintkezéseikről.⁵⁹ A Corippus költői elbeszélésében szereplő egyetlen adat, amely alapján az avar követeknek az udvari protokollban való bizonyos fokú jártasságára nézve következtetéseket vonhatnánk le, az az, hogy a császár elé lépve tisztában voltak azzal, hogy *proskynesis*ben kell az uralkodó elé járulni. Ez azonban nem tesz lehetővé messzemenő következtetéseket. A *De cer.* fent hosszabban ismertetett részéből ugyanis látható, hogy a palotabeli fogadás során tolmácsok segítettek a követség azon tagjainak a munkáját is, akik ajándékokkal a kezükben a császár előtt felvonultak; ezek a tolmácsok pedig nyilván a bevonulás részleteinek ügyében ismertették a teendőket a küldöttség tagjaival.⁶⁰ Az mindenestre így is több mint valószínű, hogy a Kaukázusból Konstantinápolyba vezető úton, valamint a császárvárosban a keletrómai városi civilizációról szerzett benyomások nem jelenthettek teljesen újdonságot a követek számára. Ugyanakkor nehéz lenne azt kétségbe vonni, hogy a fent látott, a kifinomult pszichológiai nyomásgyakorlásra nagy hangsúlyt fektető diplomáciai eszköztár mély benyomást kellett, hogy tegyen rájuk. A rendszer lényegéhez tartozott, hogy kellően mély benyomást gyakoroljon még a kifinomult perzsa udvarból érkező szászánida követekre is – ahogy a perzsa udvar is mindent elkövetett, hogy hasonló reakciókat váltsanak ki a hozzájuk érkező keletrómai (illetve bárhonnan származó) küldöttekből.

Nem különösebben csodálható így, ha a korabeli szuperhatalmak uralkodóinak udvaraiba érkező barbár csoportok küldöttei – így az avaroké is – nem kizárólag finom ruhák és díszes ajándékaik révén próbáltak meg maguknak a tárgyalások menete során előnyt szerezni, még ha egyértelmű is, hogy ezeken a területeken is megtettek minden tőlük tel-

⁵⁸ A késő ókori város főbb köztereit, az azokon álló monumentális épületeket és e terek ceremonális használatát jól használható módon bemutatja például BAUER, Franz Alto 1996.

⁵⁹ Arra, hogy a követjárások rendszeresek voltak a sztyeppei birodalmak, illetve kisebb csoportok és a kínai, illetve perzsa állam között, a türkök kapcsán számos forrás utal. Az eseményeinkhez időben közelálló példaként idézhető itt a bizánci követ, Zemarkhos találkozása a szászánidák küldötteivel a türk kagán udvarában: Menandros, *Historia* Frg. 10.3; görög szöveg és angol fordítás: BLOCKLEY, Roger 1985 120–123.; magyar fordítás: MORAVCSIK Gyula 2002 79.; illetve lásd a következtető két oldalon.

⁶⁰ *De cer.* I.89. (MOFFATT, Ann – TALL, Maxene 2012 407.)

hetőt. A Menandros és Corippus leírásaiban hangsúlyosan kidomborított elem, miszerint az avar követek a kapcsolatok kezdetétől fogva népük dicső tetteire és harci erejére hivatkozva próbálták meg saját pozícióikat erősíteni, éppen ezért talán nem pusztán egy, a harcias és bárdolatlan barbárokról szóló irodalmi közhely avarokra alkalmazásából ered. Mielőtt azonban erre a stratégiára egy közelebbi pillantást vetnénk, három kérdésről érdemes röviden szólni.

Az első kettő szorosabban kapcsolódik annak megítéléséhez, hogy az avarok maguk a diplomáciának mindig és mindenhol részét képező „pszichológiai hadviselés” milyen formáit gyakorolhatták, illetve melyekre lehettek felkészülve. Sajnos az avarokkal kapcsolatban született korabeli források között nem maradt fenn olyan, amely részletesen ismertetné valamely bizánci követségnek a kagán udvarában szerzett tapasztalatait. Pedig egy évszázaddal korábban, az Attila udvarát felkereső Priskostól értesülhetünk arról, hogyan fogadta a hunok uralkodója a keletrómai követeket.⁶¹ Egy másik, az avarokhoz időben, s talán kulturálisan is közelebb álló példát szolgáltat emellett a már sokszor idézett Menandros, aki az avarokat elűző türkök kagánjához mentesített bizánci követ, Zemarkhos *magister militum per Orientem* útjáról őrzött meg számunkra egy hosszabb beszámolót. E leírásnak itt mindössze egyetlen részletével, a bizánci követ fogadásának bemutatásával érdemes bővebben foglalkoznunk.⁶² A Zemarkhosért küldetű türkök kagán, Sizabulos (akit a modern kutatás a türkök rovásfeliratok Istämijével azonosít) „egy sátorban volt, kétkerekű aranyszéken ült, amelyet, ha kellett, egy ló húzott. Miután ottani szokás szerint üdvözölték a barbárt, elébe tárták az ajándékokat, és azok, akinek a gondjára ez bízva volt, átvették. Zímarchosz pedig így szólt. »Óh annyi nép fejedelme, a mi nagy császáruk általam mint hírvivője által adja tudtadra neked ama kívánságát, hogy hozzád, aki a rómaiak ügyének örvendesz, és aki minket vendégszeretettel fogadsz, mindig kegyes és jóságos legyen a sors. Adassék

meg neked, hogy mindenkor felülkerekedj ellenégeiden, és zsákmányolhass ellenfeleid földjéről. Az irigység, amely képes szétszakítani a barátság kötelékeit, legyen mitőlünk távol. A türkök törzsei és azok, amelyek a türkök alattoalói, az én szememben jó barátaink. Ti ugyanolyan érzellemmel legyetek irántunk.« Ilyesmit mondott Zímarchosz, s Sizavulosz is hasonló üdvözlő szavakkal élt.”⁶³

A fogadás első aktusa eszerint az ajándékok átadása és az uralkodó követ általi retorikailag jól felépített szóvirágokkal történő köszöntése, majd az erre adott hasonló válasz volt.⁶⁴ Ugyanúgy, amint azt a bizánci udvar kapcsán fentebb láttuk. A követfogadások formális és informális szakaszainak elválasztása, illetve az uralkodónak az előbbieken során a követség tagjaitól való elzárkózása azonban a türkök kagán udvarában nem érte el a Bizáncból ismert szintet. A források ugyan egyértelműen tanúskodnak arról, hogy bizonyos esetekben a bizánci császárok is vendégül látták lakomákon az idegen népek küldötteit,⁶⁵ ezek az alkalmak azonban nem a *De cer.* I.89–90. alatt leírt formális események részeként zajlottak. Zemarkhost ezzel szemben a türkök udvarában már az első fogadás részeként a kagán asztalához ültették: „Azután lakomához láttak, és az egész napot lakmározva töltötték abban a sátorban, amely színekkel művészién tarkított selyemszövetekből volt készítve számára. Bort ittak ugyan, de nem olyat, amelyet nálunk szőlőből préselnek, mert földjükön nem terem szőlő, [...] valami más,

⁶³ Menandros, *Historia* Frg. 10.3; görög szöveg és angol fordítás: BLOCKLEY, Roger 1985 118–119.; magyar fordítás: MORAVCSIK Gyula 2002 78.

⁶⁴ Az elhangzott üdvözlés és a Menandrosnál megőrzött beszéd viszonya itt sem különbözik lényegesen az előzőekben látottaktól. Mindenestre a bizánci követ mondatainak retorikai stílusa nem feltétlenül félrevezető, tekintve, hogy a bizánci követek az iskolázott rétegből kerültek ki, ahol egy bizonyos fokú retorikai képzettség elvárás volt, amint e fogadások során is alapkövetelmény volt az ékesszólás tudományának használata (vö. NECHAEVA, Ekaterina 2014 46–47). A türkök követeinek szövegeivel kapcsolatban Menandrosnál megőrződött részek tanulmányozása után Blockley egyébként arra a következtetésre jutott, hogy a szerző ezeknek a részleteknek a megfogalmazása során viszonylag visszafogott volt az átfogalmazások terén (BLOCKLEY, Roger 1985 10.).

⁶⁵ Az erről szóló adatokat lásd TINNEFELD, Franz 1993 201–207. Ebből egyértelmű, hogy e fogadásokról főként a közép bizánci időszakból állnak rendelkezésre források; ez a forráshelyzet azonban nem feltétlenül jelenti azt, hogy a késő ókorban ez ne lett volna szokásban.

⁶¹ A több egymást követő napon lezajló fogadást leíró görög szöveget és a magyar fordítást lásd SZILÁGYI Sándor – PATAY-HORVÁTH András 2014 44–53.

⁶² A követséggel foglalkozó bizánci szövegek további tanulságait az azokat példaszerű alaposan elemző tanulmány mutatja be: DOBROVITS, Mihály 2011.

barbár édes itallal töltötték meg magukat. És eltávoztak oda, ahol a szállásuk volt. Azután másnap egy másik sátorban jöttek össze, amely ugyanúgy selyemszövetekkel volt borítva s tarkítva, és ahol különböző alakú szobrok álltak. Szizavulosz egy teljesen aranyból készült kereveten ült. A helyiség közepén aranykannák, korsók, sőt aranyhordók is voltak. Miután ismét lakmároztak, és ivás közben elmondták és meghallgatták mindazt, amit kellett, eltávoztak. A következő napon egy másik helyiségben voltak, ahol arannyal bevont faoszlopok, továbbá arannyal bevont kerevet volt, melyet négy aranypáva tartott. A helyiség előtt hosszú sorban kocsik álltak, amelyeken nagy tömeg ezüsthalmi volt, tálak és kosarak, s azon kívül még sok állatfigura, szintén ezüsből készítve, melyek semmiképpen sem maradtak el a mieink mögött. Ilyen fényűzés van a türkök fejedelménél.”⁶⁶

A követek fogadása tehát a türköknél is több, egymást követő napon lezajló eseménysorozatot jelentett. Ám amíg a bizánciak ezt egybekötötték azzal, hogy minden nap gondosan végigvezették a császárváros, illetve a palota látványosságai mellett a hozzájuk érkezetteket, a türkök érthető okokból a kagán újabb és újabb sátraival⁶⁷ és az azokban található selyemmel, arannyal és ezüsttel próbálták lenyűgözni a látogatót – amint a Zemarkhos jelentését használó Menandros alapján látjuk, nem is sikertelenül. Ha a bizánci követnek nem is, a modern analitikus szemlélőnek annál inkább feltűnik, hogy a kagán sátraiban kiállított presztízstárgyak és felszolgált ételek igen jelentős része egyben idegen tájakról származó árucikk. A sátrakat belülről beborító selymek többsége minden valószínűség szerint kínai eredetű volt, s amint Roger Blockley és Dobrovits Mihály egyaránt megjegyezte, a fogadáson fogyasztott „barbár édes ital”-ban is bizonyosan kínai vagy kínai típusú édes rizsbort láthatunk.⁶⁸ Emellett Dobrovits megállapítása szerint a második napi fogadáson, a Zemarkhos által megfigyelt szobrok a buddhista – megint csak kínai – világból származhattak, a kagán arannyal borított kerevétenek lábait alkotó pávák alakjai pedig az iráni

világ felé mutatnak.⁶⁹ Nem lenne meglepő, ha a sátrakban és a szekereken elhelyezett ezüst- és aranyedények egy részével is hasonló lenne a helyzet.

Az idegen eredetű presztízsjavak felhalmozása és kiállítása persze önmagában is a jólét és a hatalom kifejezésre juttatása volt, hiszen az ezekhez való hozzájutás jelentős anyagi erőt és külkapcsolatokat követelt, amelyek elsősorban a társadalmi elit kiváltságai közé tartoztak. Mégis, az ezekre épülő hatalmi reprezentáció mélységében elsősorban azok számára volt könnyen érthető, akik e javak eredetét, ritkaságát és a helyi viszonyok közötti értékét könnyen felismerték – míg a távoli bizánci látogatót főként a tárgyak materiális értékével nyűgözhetette le. Mindent összevetve azonban a türk kagán Menandros által kiemelt gazdagságához képest Konstantinápoly és a Nagy Palota megcsodálható látnivalói más léptéket képviseltek.

Ehhez a kérdéskörhöz kapcsolódna annak vizsgálata is, hogy a Bizáncba látogató követek a császári udvarban kapott értékes tárgyakat milyen ajándékokkal tudták viszonzni. Amint azonban a bizánci követeknek az avar kagán udvarában tett látogatásairól, úgy ezekről sem találhatunk tájékoztatást a ránk maradt írott forrásokban. Ezért ebben az esetben is legfeljebb a más népek kapcsán készült feljegyzések alapján vonhatunk le néhány következtetést. Így például amint azt a *De cer.* vonatkozó részeinek ismertetésénél láttuk, az idegen – a konkrét esetben a perzsa – követek fogadásánál külön eljárás vonatkozott azokra a helyzetekre, amikor a küldötteket képviselő uralkodó által a császárnak szánt ajándékok között lovak is voltak.⁷⁰ Lovak ajándékozására az avarok esetében már csak azért is jó alappal gondolhatunk, mert Priskos a hunok előkelői kapcsán feljegyezte, hogy a náluk járó bizánci követnek, Maximinosnak, Attila parancsára általuk küldött ajándékokat lovak képeztek.⁷¹ A nem sokkal később nála követségben

⁶⁶ Menandros, *Historia* Frg. 10.3; görög szöveg és angol fordítás: BLOCKLEY, Roger 1985 118–121.; magyar fordítás: MORAVCSIK Gyula 2002 78.

⁶⁷ Vö. DOBROVITS, Mihály 2011 389.

⁶⁸ BLOCKLEY, Roger 1985 264., 131. j.; DOBROVITS, Mihály 2011 389.

⁶⁹ DOBROVITS, Mihály 2011 389–390. A türkök által szászánida területen zsákmányolt arany kereveitekről Theophylaktos Simokattes, *Historia* III.5.11 (magyar fordítás: OLAJOS Terézia 2012b 135.) is megemlékezett.

⁷⁰ *De cer.* I.89. (MOFFATT, Ann – TALL, Maxene 2012 405.)

⁷¹ Görög szöveg magyar fordítással: SZILÁGYI Sándor – PATAY-HORVÁTH András 2014 52–55.

járó Anatóliosnak és Nomosnak Attila maga is lovakat, valamint a „szkíta uralkodók” által is viselt értékes szőrméket adott.⁷² Alább azt is látjuk majd, hogy a türkök ugyancsak előszeretettel küldtek lovakat a kínaiaknak juttatott ajándékok között. Lovakról egyébként már Eusebios is szólt az idegen népek által Nagy Konstantinnak küldött értékes javakat ismertetve,⁷³ s bár konkrét népet ez esetben nem említett, a kutatás a párhuzamos adatok alapján itt is elsősorban a Birodalom nomád szomszédjaira gondol.⁷⁴ A lovak mellett természetesen más értékes állatok ajándékozása is szóba jöhetett. Így a kínaiak és a belső-ázsiai nagyállattartó népek diplomáciai érintkezésében szerepet kaptak a vadászmadarak, amelyeket az utóbbiak nemegyszer juttattak kínai partnereiknek.⁷⁵

Az Eusebios által felsorolt listán a lovak mellett találkozhatunk különféle fegyverek (többek között íjak), valamint arannyal átszőtt színes textíliákból készült ruhák ajándékozásával is.⁷⁶ Az utóbbi azért is érdekes, mert habár a diplomáciai érintkezések leírásai sokkal gyakrabban szólnak a bizánciaktól a partnereiknek juttatott selyemruhákról, amint láttuk, Attila is élt az értékes ruházati elemek ajándékként való használatával. Az utóbbi esetben nyilván olyan bőrökről, illetve szőrmékről lehetett szó, amelyek a Mediterráneumban nem honos állatoktól származóként keresettek voltak a rómaiak között. A türk kagán követei által Konstantinápolyba vitt javak között felbukkanó selyemről egyébként Menandrostól is hallunk, még ha ebben az esetben nem is ruhákról, hanem nyersselyemről volt szó.⁷⁷ A türköket említve utalhatunk egyébként a kagán által Zemarkhosnak adott rabszolgánóra is⁷⁸ – a rabszolgák ugyanis a folytonos háborúk idején más térségekben is könnyen beszerezhető, s becsben tartott ajándékot je-

lenthettek. Az Eusebios felsorolásában szereplő fegyverek mellett sem érdemes szó nélkül elmennünk. Bár a konkrét esetben a kutatás inkább úgy véli, hogy a Konstantint dicsőítő szövegben ezen, ajándékként átadott fegyverek egyben az idegen népek felajánlását is jelképezik, amelynek értelmében a Birodalom szövetségeseiként a császár szolgálatát is vállalják a szövetségért cserébe, más alkalmakkor az idegen követek által hozott fegyverek inkább értékes, ritka áruként jelennek meg a szövegekben. Így a VII. Konstantin udvarába érkező Cremonai Liudprand „kilenc remek páncélt, hét remek pajzsot aranyozott pajszdudorral, két aranyozott kupát, kardokat, lándzsákat, dárdákat, gerelyeket” adott át a bizánci uralkodónak ajándékként az ugyancsak magával hozott „négy hvárezmi rabszolga” mellett.⁷⁹

A harmadik, itt röviden érintendő elem a fenti leírások egyik, Petros patrikios által lefektetett és számos más forrás által is megerősített szabályának látszólag ellentmondó pontja. Mind Menandros, mind pedig Corippus úgy ábrázolja ugyanis az avar követek császár előtti fellépését, mint akik az uralkodóval előszóban közölték az őket küldő kagán üzenetét. Ezzel szemben a perzsa követek fogadásának menetében is láttuk annak, a késő ókori diplomácia főszabályai közé tartozó elvnek az érvényesülését, amely szerint a követek elsősorban az őket küldő uralkodó levelének a kézbesítői, mintsem az üzenet személyes előadói. Tekintve, hogy a levelek az egyik uralkodótól a másiknak szóló személyes, a szóbeli közlés interpretatív voltának nem kitett információt tartalmaztak, a korban azt a szóban átadott üzenetnél hitelesebbnek tartották és így magasabbra értékelték. Persze tisztában voltak azzal is, hogy a levél nem tartalmazhat minden szükséges információt, így a személyes üzenetátadásnak is megvolt a maga szerepe.⁸⁰ Az avarok és más, saját írásbeliséggel csak bizonyos fokig rendelkező csoportok esetén azonban e szabályrendszer nem volt magától értetődő. Bizánc urai ugyan általában ezeknek a népeknek is a saját diplo-

⁷² NECHAEVA, Ekaterina 2014 198., 249.

⁷³ Eusebius, *Vita Constantini* IV.7.2; angol fordítás: CAMERON, Averil – HALL, Stuart 2010 156.

⁷⁴ NECHAEVA, Ekaterina 2014 203.

⁷⁵ Vö. MAYO, Lewis 2002, különösen 60–66.

⁷⁶ Eusebius, *Vita Constantini* IV.7.2; angol fordítás: CAMERON, Averil – HALL, Stuart 2010 156.

⁷⁷ Menandros, *Historia* Frg. 10.1; görög szöveg és angol fordítás: BLOCKLEY, Roger 1985 114–115.

⁷⁸ Menandros, *Historia* Frg. 10.3; görög szöveg és angol fordítás: BLOCKLEY, Roger 1985 120–121.; magyar fordítás: MORAVCSIK Gyula 2002 79.

⁷⁹ Liudprand Cremonensis, *Antapodosis* VI.6; magyar fordítás: GOMBOS F. Albin – SÜTTŐ Szilárd 2005 479–480.

⁸⁰ Az ezt megerősítő forrásokat és elemzést lásd NECHAEVA, Ekaterina 2014 45. és *passim*.

kel állt elő. Egyre több lovat küldött a császárnak, Kína számára fölös mennyiségben (vagy nem alkalmas időben, nem a kívánt minőségben stb.), s ha nem viszonzták selyemmel (vagy más értékes fényűzési cikkekkkel), betöréseivel kényszerített ki az udvar még bőségesebb 'ajándék'-át."⁸⁶

Ecsegy megállapítása szerint e „kikényszerített kereskedelem” célja egyrészt a türkök állapotokban, főként lovakban keletkezett „termékfeleslege” megfelelő piacokon történő értékesítésének lehetővé tétele volt, másrészt a kívánt idegen javakhoz való hozzájutás megszervezését jelentette. Az utóbbival azután saját társadalmuk igényeinek kielégítése mellett sikeresen kapcsolódtak be a távolsági kereskedelembe, s messzi tájakra is eljuttatták az ott felettebb keresett selymet.⁸⁷ E stratégia sikere és az azon alapuló vagyoni gyarapodásban való részvétel számottevően járult hozzá a nagyon különféle csoportokból álló birodalom egyben tartásához is. Érthető tehát, ha mindent megtettek annak érdekében, hogy letelepült szomszédaikat e cserére rákényszerítsék.

A türkök Kína- és az avarok Bizánc-politikájának markáns eleme és fontos célja volt tehát a szomszédos birodalmak értékeiből és presztízsjavaiból történő minél jelentősebb részesedés megszerzése. Nem ők voltak természetesen az első, és nem is az utolsó nagyállattartó pásztornépek, akik számára e cél kiemelkedő fontossággal bírt, s akik erőszak alkalmazásától sem riadtak vissza ennek érdekében. Miután a sajátos földrajzi környezethez alkalmazkodva létrejött gazdasági rendszerük egy erősen specializált hiánygazdaság számos jegyét magán hordta, megannyi kívánt áruhoz a szomszédos birodalmakból juthattak hozzá;⁸⁸ nemegyszer a legkönnyebbnek ígérkező, erőszakos eszközökkel. A kínai leírások szerint a türkök kezében volt olyan, bizonyos mennyiségben a kínaiak számára is értékesnek számító áru, amelyet a beszerzendő javakért – elsősorban a türk kereskedelem és társadalom számára egyaránt fontos kínai selyemért –, ha gyakran csak kierőszakolt és nem valós piaci elveken működő csere formájában is, de fel tudtak ajánlani. Az avarokról szóló források viszont ilyenről bizánci viszonylat-

ban nem számolnak be: vagy azért, mert az avarok ilyenrel nem feltétlenül rendelkeztek, vagy azért, mert nem is akartak a cserekapcsolatok e fázisára túlzott hangsúlyt fektetni. A türkök és az avarok társadalmi rendszereinek működését megolajozó, illetve fenntartó folyamatos, a szomszéd birodalmak irányából érkező anyagi „támogatás” (mai modern kifejezéssel élve *Finanzspritze*⁸⁹) kikényszerítésének sikerét mindkét esetben egyazon mechanizmus biztosította: a katonai erővel való fenyegetés, majd annak eredménytelensége esetén, a szomszédos ország határhoz közelebb eső vidékeinek a végigdúlása. Azaz a kívánt anyagi javak megszerzésének fedezetét nem, vagy csak részben a megtermelt javak cseréje alapozta meg. A végső érv pedig nem volt más, mint hogy a szomszédos birodalmat kevesebb kár – például adókiezés és a védekező hadjáratokra fordított kiadás – érte a türkök és az avarok által követelt értékek átadása következtében, mint a háborús állapotok fennállta esetén. A stratégia éppen ezért csak akkor volt működőképes, ha mindkét fél történetének prosperáló korszakát élte;⁹⁰ s a római államkincstár által a barbároknak kifizetett összeg nem jelentett nagyobb megterhelést, mint az anyagi ráfordítással megnyert béke révén nyert bevétel.⁹¹

Az avar kagán és környezete szerencsétlenségére viszont az avar-bizánci kapcsolatoknak a 6. század második feléből és a 7. század első évtizedeiből ismert egyensúly a nem maradt fenn örökké. Bizánc balkáni birtokaira az észak felől érkező támadások miatt nehezedő nyomáshoz a 7. század elejétől kezdve a Birodalom gazdasága és politikai stabilitása szempontjából sokkal veszélyesebb probléma társult. Maurikios a 6. század utolsó és a 7. század első éveiben még sikereket felmutató hadjáratot vezethetett az avarok ellen, betörve azok Kárpát-medencei szállásaira is. Az öt meggyilkoltató Phokas (602–610) alatt azonban a keleti fronton II. Khusraw szászánida nagykirály azonnal felmondta a békét és támadást indított Bizánc ellen. 608-ban ki-

⁸⁶ ECSEGY Ildikó 1979 98.

⁸⁷ ECSEGY Ildikó 1979 109–110.

⁸⁸ Vö. HOFFMAN Tamás 1996 100–106.

⁸⁹ A kifejezést Somogyi Péter javasolta, segítségét itt is köszönöm.

⁹⁰ Vö. ECSEGY Ildikó 1979

⁹¹ Vö. a NECHAEVA, Ekaterina 2014 52–53. által a kérdést tárgyaló irodalom alapján röviden felvázolt képpel.

robbant az észak-afrikai Herakleios vezette lázadás is, amely 610-ben Phokas meggyilkolásával és a lázadó császárrá koronázásával ért véget. Herakleios (610–641) azonban eközben gyors ütemben veszítette el birodalmának legértékesebb tartományait: Khusraw hadai mezopotámiai és kaukázusi sikereik után 611-ben betörték Szíriába és Anatóliába. 613-ban Damaszkusz, 614-ben a Szent Város, Jeruzsálem esett el, majd Egyiptom is perzsa kézre került. Az első sikeres ellentámadásra csak 622-ben tudott sor kerülni, ám 626-ban a perzsák és az avarok már Konstantinápolyt ostromolták. 627-ben ugyan Herakleios csapatai már ismét Mezopotámiában harcoltak, majd a szászánida főváros, Ktesiphon bevétele után győzedelmesen tértek vissza keletrómai területre, sikereiknek azonban csak néhány évig örülhettek. Az előretörő arab hadak 634-ben bevették Damaszkuszt, 636-ban Yarmuknál döntőnek bizonyuló vereséget mértek a bizánci seregre, 638-ban elesett Jeruzsálem, majd 641-ben Alexandria és Egyiptom is az új hódítók kezére került.⁹²

A virágzó gazdaságú közel-keleti és anatóliai tartományokat⁹³ a 3. század óta folyamatosan egyre inkább leszakadó észak- és közép-balkáni térséggel⁹⁴ összehasonlítva aligha lehetett a bizánci kormányzat számára kérdés, hogy a rendelkezésre álló katonai és anyagi erejét melyik terület megtartására, illetve visszaszerzésére koncentrálja. Phokas, majd Herakleios így mozgósítható csapatainak jelentős részét kényszerűségből átcsoportosította a perzsákkal, egymással, majd az Arábia felől előtörő muszlimokkal vívott háborúk hadszíntereire – ezzel nem csak a balkáni bizánci térséget magára hagyva, de az avarok vezetői számára is teret nyitva. A helyzetben rejlő veszélyekkel természetesen a bizánci kormány-

zat is tisztában volt,⁹⁵ így Phokas a hadsereg kivonásával párhuzamosan – saját hátának biztosítását remélve – megemelte az avaroknak a béke fejében fizetett évpénz összegét.⁹⁶ A források mintegy egy évtizedes hallgatása az újabb betörésekről arra utal, hogy a császár számítása nem volt teljesen alaptalan. A helyzet a 610-es évek közepén, illetve második felében változott meg, amikor az Észak-Balkán utolsó jelentős városainak, Naissusnak (ma Niš, RS) és Serdicának (ma Szófia, BG) az elpusztításáról, illetve Thessaloniki többszöri ostromáról értesülünk.⁹⁷ Hogy ezen idő alatt a bizánciak megfizették-e a béke évenkénti árát, azt a szövegek nem árulják el – az avarföldi numizmatikai anyag azonban erre látszik mutatni.⁹⁸ Theophanes 618/619-re keltezett bejegyzésében mindenesetre csak arról tesz említést, hogy a perzsák ellen induló Herakleios Phokashoz hasonlóan a hátszaga biztosítása érdekében fordult ismét a kagánhoz, s jutott vele megegyezésre az évpénz megadásáról.⁹⁹ Miután annak összegéről nem esik szó, nem vehetjük teljesen biztosra, hogy az új megegyezés az előzőekhez képest emelést ért el.¹⁰⁰ A kagán mindenesetre e megállapodás

⁹⁵ A lehetőségre egyébként az avarok azzal is felhívták a figyelmét, hogy meglátva a Maurikios halálában rejlő lehetőséget, betörték Thrákiába (Theophanes, *Chronographia* s.a. AM 6094 [AD 601/602]; MANGO, Cyril – SCOTT, Roger 1997 414.; SZÁDECZKY-KARDOSS Samu 1998 144.).

⁹⁶ Theophanes, *Chronographia* s.a. AM 6096 (AD 603/604) (MANGO, Cyril – SCOTT, Roger 1997 420.; SZÁDECZKY-KARDOSS Samu 1998 146.).

⁹⁷ SZÁDECZKY-KARDOSS Samu 1998 156–162.

⁹⁸ SOMOGYI Péter 2005 197.

⁹⁹ Theophanes, *Chronographia* s.a. AM 6111 (AD 618/619) (MANGO, Cyril – SCOTT, Roger 1997 434.; SZÁDECZKY-KARDOSS Samu 1998 162.). A magyar fordításban csak a szerződés megkötéséről van szó, az évpénzről nem; az angolban ellenben az utóbbi is megjelenik, s így értelmezte a helyet POHL, Walter 1988 is.

¹⁰⁰ Az írott források alapján POHL, Walter 2002 505. Tabelle: az 598 és 603 között érvényben lévő megállapodás 120 000 *solidus* értéke után, amelyet Theophylaktos Simokattes konkrétan megnevez, a 604-ben említett „emelés” és a 620 körüli újabb megállapodás értékeként kérdőjelesen 150 000 és 180 000 *solidus*nyi értékkel számolt. A feltevés értelmében a 603-ig érvényes 120 000 és a 623-ban említett 200 000 *solidus* között 20 év alatt megközelítőleg egyenlő összeggel növelték volna az avarok a „jóindulatuk” megváltásának összegét. A növekvő összegeket és az egyes megállapodások nyomán az avaroknak a források szerint kifizetett *solidus*-mennyiséget grafikonon ábrázolva bemutatja: SOMOGYI Péter 2016 146. 1. kép. A koráb-

⁹² Az eseményeket részletesen tárgyalja legutóbb például HOWARD-JOHNSTON, James 2010 436–487. Damaszkusz elestének és a yarmuki ütközetnek a datálása bizonytalan és a források alapján 634 és 638 között csak feltételezen meghatározható, vö. pl. WOODS, David 2007. Tekintve, hogy ez a kérdés jelen tanulmány központi mondanivalóját nem érinti közvetlenül, fentebb a szakirodalomban leginkább elterjedt keltezését adtam meg.

⁹³ Vö. MUNDELL MANGO, Marlia 2006

⁹⁴ Vö. POPOVIĆ, Vladislav 1979; MILINKOVIĆ, Mihailo 2007

mellett is lehetőséget látott a Bizáncból ki-sajtolható pénz további növelésére, ugyanis – Theophanes szerint magától a császártól¹⁰¹ – értesülve Herakleios perzsák elleni hadjáratáról 623-ban újra betört Thrakiába. Az avarok a békekötés aláírásának álarca alatt még Herakleios elfogására is kísérletet tettek, de a császárnak sikerült kihúznia a nyakát a hurokból.¹⁰² Ennek ellenére a perzsa fenyegetés miatt a következő évben nem volt más választása, mint újabb ajándékokkal és évi 200 000 *solidus* ígéretével ismét a kagánhoz fordulni. Arról, hogy ez a pénz végül folyósításra került-e, nem szólnak a források – az azt összecszerűen megemlítő, az események után több mint másfél évszázaddal író, de Herakleios korai éveiről a kutatás szerint egy korábbi, konstantinápolyi forrásra támaszkodó¹⁰³ Nikephoros csak ígéretet említ. Az avarföldi bizánci ér-mek időrendi megoszlása alapján viszont a korábbiakhoz képest megemelt kifizetésekre tud következtetni a kutatás.¹⁰⁴ Akárhogyan is, 626-ban a kagán ismét Thrakiában jár. Az egyre szaporodó látogatásaival kapcsolatos bizánci érzéseket a *Húsvéti Krónika* tömören, de találóan fogalmazza meg egy, az avarok uralkodójának a szájába adott mondattal, aki így szólt a császárvárosba küldött követéhez: „Menj el és tudd meg, hogy a város lakói miképpen akarnak kedvemben járni, s mit szándékoznak nekem adni azért, hogy visszaforduljak.”¹⁰⁵

Konstantinápoly 626. évi ostroma végül sikertelenül zárult, s szokás ezt a sikertelenséget jelentős vagy akár döntő vereségnek,¹⁰⁶ az avar elit hatalmának megrendüléséhez vezető kudarcnak látni. Sirmium, Naissus és Serdica bevétele ugyanakkor éppen úgy nem jelentette a Kaganátus határainak száz kilométerek-

kel délre történő kitolását, amint Thessaloniki sikertelen ostromai – mondhatnánk, az ott elszenvedett vereségek – sem vezettek a balkáni avar hadjáratok végéhez. Thessaloniki és Konstantinápoly elfoglalása nem hozott volna több eredményt a kagánnak, mint a városokban található értékekhez való hozzájutás és az attól kezdve fizetett évpénz további emelésének esetleges lehetőségét (ami persze ön-magában egyáltalán nem kevés). Ahogy nem tette át a székhelyét Naissusba vagy Serdicába, nem helyezte volna azt Thessalonikibe vagy Konstantinápolyba sem. A két utóbbi, erős falakkal és jelentős katonasággal védett város elleni sikertelen támadások, az elmúlt évtizedek harcai során letarolt, „kiürült” Észak-Balkán,¹⁰⁷ a Birodalom balkáni területeire betelepülő, a forrásokban szlávokként megnevezett új „barbár” népesség térfoglalása és az a tény, hogy a bizánci hadsereg egyetlen avar betörésre sem reagált érdemben, egy dolgot tett világossá: amíg a Birodalom számára kiemelten fontos keleti provinciák visszahódítása meg nem történik, a bizánci kormányzat megelégszik a még általa uralt néhány dél-balkáni város, s elsősorban Konstantinápoly védelmével. Ennek értelmében a főváros elleni támadás után nem mértek ellencsapást az elvonuló avarokra, s nem kezdeményeztek velük újabb kifizetéseket eredményező béketárgyalásokat. Ehelyett a béke megvásárlására szánt – az avaroknak fizetettnél nyilván kisebb – összeget az avarok keleti szomszédjai, a kagánnal szembeforduló bolgár uralkodó, Kuvrat felé csoportosították át. Mindez a korábban működő „védelmi pénz” beszédhetőségét, s ezáltal az „aranyprés” működőképességét erősen kérdésessé tette – ahogy a bizánci arany avarföldre történő beáramlásának 626 utáni visszaesését a numizmatikai adatok elemzése meg is erősíti.¹⁰⁸

A 7. század első két évtizede során lezajló folyamatok végét jelentő esemény, a császárváros 626-os sikertelen ostroma egye-

ban hasonló eredményre jutó kutatók elképzelésire is hivatkozva, a források által említett és az azokból kikövetkeztethető folyamatos emelkedést megerősítve látta a numizmatikai adatok alapján (SOMOGYI, Péter 2005 197., 212.; 2014 87.).

¹⁰¹ Theophanes, *Chronographia* s.a. AM 6113 (AD 620/621.) (MANGO, Cyril – SCOTT, Roger 1997 435.; SZÁDECZKY-KARDOSS Samu 1998 163.)

¹⁰² SZÁDECZKY-KARDOSS Samu 1998 164–169.

¹⁰³ Vö. legutóbb HOWARD-JOHNSTON, James 2010 244–248.

¹⁰⁴ Lásd 100. j.

¹⁰⁵ *Chronicon Paschale* s.a. 626; WHITBY, Michael – WHITBY, Mary 1989 172.; SZÁDECZKY-KARDOSS Samu 1998 175.

¹⁰⁶ POHL, Walter 2002 255.

¹⁰⁷ Vö. CURTA, Florin 2013. Amint a numizmatikai adatokat elemző Somogyi Péter kiemeli: „[a] bizánci életforma hanyatlása és megszűnése kiválóan tükröződik a rézérmekek megoszlásában. [...] a kurrens pénz rendszeres forgalma legkésőbb a 620-as években végleg megszűnt a Balkán belsejében.” (SOMOGYI Péter 2005 202.)

¹⁰⁸ SOMOGYI Péter 2005 197–198., 209., 219., 226–227., 1–2. kép; 2014 87., 66–67., Abb. 1–4.

düliként önmagában aligha vezethetett a Kárpát-medencei belső hatalmi viszonyok átalakulásához. A Konstantinápoly ostromát 626-ban ugyancsak sikertelenül megkísérlő szászánidák államának összeomlását sem ez indította el, amint a 674–678-as és a 717–718-as muszlim, majd a 860-as rusz támadások eredménytelenségei sem torkolltak ilyenmibe. De még az Oleg bukásával és Igor rövid egyeduralmának kezdetével járó 941-es rusz ostrom sem mutat ebbe az irányba: Oleg kijevi hatalmának bázisát a kazároktól elszenvedett vereség, majd a bizánci főváros sikertelen ostroma megtépázta ugyan, az utóbbi ostromban ugyancsak a ruszok vezetőjeként résztvevő Igor azonban egyeduralkodóként térhetett vissza Kijevbe, s nem sokkal később bekövetkezett halálát is egy másik sikertelen háború hozta el.¹⁰⁹

Érdeemes ugyanakkor tisztán látni, hogy a konstantinápolyi „vereségnél” sokkal komolyabb problémát jelentett a korábbi bevételek kiesése, amely az avar társadalom 568 után kialakult egyensúlyának megrendülésével járhatott együtt. Ahogyan a kívülről érkező, kikényszerített „anyagi támogatás” tette lehetővé, hogy az 560-as években számos népet és kisebb csoportot maga alá gyűrő avar vezetőréteg a hatalma támaszát jelentő személyeket és csoportokat bőkezű juttatásokkal magához kösse, s ezáltal a bizánci arany az avarok európai történelmének kezdetén hozzájárult sikereikhez és a Kárpát-medencei avar hatalom megszületéséhez,¹¹⁰ úgy annak az elvesztése¹¹¹ a vezető csoport hatalmának bizonyos mértékű megrendülését hozta magával.¹¹²

¹⁰⁹ ZUCKERMAN, Constantin 1995 259–270.

¹¹⁰ PALLAS-BROWN, Rachel 2000; VIDA Tivadar 2009a 108–109.

¹¹¹ Arra, hogy a barbár birodalmak összetartásában milyen fontos szerepet játszott az uralkodói kincstár és az abból az uralkodó hatalmát elfogadó előkelőknek és csoportoknak adott juttatások rendszere, lásd HARDT, Matthias 2004, különösen 236–248.

¹¹² Nem véletlen, hogy ebben az időben hallunk Kuvrat avarokkal szembeni fellépéséről (SZÁDECZKY-KARDOSS Samu 1998 213.), Fredegár (*Historia Francorum* IV. 72.) pedig arról tudósít, hogy az „avarok birodalmában, Pannoniában heves küzdelem támadt azért, mert az uralomért versengés folyt; vita volt, ki legyen a (trón) utód. Egyik (trónkövetelő) az avarok, a másik a bolgárok közül került ki. Nagy sokaságot gyűjtöttek össze, és ketten kölcsönösen hadba szállta (egymás ellen). Végül az avarok a bolgárok fölé kerekedtek.” (SZÁDECZKY-KARDOSS Samu 1998 212.)

TÖRTÉNETI ÉS RÉGÉSZETI FORRÁSOK

A késő ókori diplomáciai érintkezésekről beszámoló írott források diplomáciai ajándékokat említő adatai között¹¹³ viszonylag jelentékeny részt foglalnak el a bizánciak avaroknak juttatott tárgyairól megemlékező felsorolások.¹¹⁴ Amint fentebb láttuk, Ephesosi János az első Konstantinápolyba látogató avar követek kapcsán aranyról, ezüstről, ruhákról, övekről és aranyozott nyergekről írt. A Valentinus által az avaroknak vitt juttatások között Menandros arannyal díszített láncokról, kerevetekről és selyemruhákról emlékezett meg. Ugyancsak ő a néhány évvel későbbi események leírásában már csak „szokásos ajándékok”-ként írt a Justinianos által az avaroknak adott „arannyal ékes láncok”-ról,¹¹⁵ arany kerevetekről és „az elpuhult kényelmet szolgáló más egyéb tárgyak”-ról. Az 580-as évek elején II. Tiberios (578–582) által Sirmium ostroma idején az avarokhoz küldött Narses Ephesosi János szerint szintén aranyat és „díszes ruhákat” vitt ajándékba.¹¹⁶

E néhány szöveghely alapján úgy tűnik, a bizánciak nem csekély tapasztalattal rendelkeztek azt illetőleg, hogy milyen ajándékokkal érdemes a nomád előkelők kedvében járni. A listákon általánosságban szereplő arany- és ezüsttárgyak – közöttük nyilván jelentős arányban *solidusok*¹¹⁷ – mellett megjelenő selyemruhák, arany viseleti elemek (övek, ékszerek) és lószerszám-tartozékok (nyergek), valamint kerevetek más források szerint is közkedveltek voltak a barbár elit köreiből.¹¹⁸ Így arany kerevetet – mégpedig talán éppen egy „idegen eredetű” darabot – Menandros Zemarkhosnak a türk kagán udvarában tett látogatásáról megőrződött leírása is említ. Ugyancsak kereveten ülve fogadta Attila a nála járó keletrómai követeket (míg

¹¹³ NECHAEVA, Ekaterina 2014 243–253.

¹¹⁴ Vö. NECHAEVA, Ekaterina 2014 244., List 1.2.

¹¹⁵ E kifejezés értelmezésére lásd NECHAEVA, Ekaterina 2011.

¹¹⁶ SZÁDECZKY-KARDOSS Samu 1998 50.

¹¹⁷ A barbároknak kifizetett összegek számítására és szállítására vö. NECHAEVA, Ekaterina 2014 52.

¹¹⁸ Arany kerevetet egyébként az éppen előzőtt és nála védelmet kereső perzsa uralkodónak is küldött Maurikios császár: Theophylaktos Simokattes, *Historia* V.3.7, magyar fordítás: OLAJOS Terézia 2012b 191.

lakomájának résztvevői székeken kaptak helyet).¹¹⁹ Az 580-as évek eseményeinek ismeretése kapcsán Theophylaktos Simokattes pedig arról tudósít, hogy az avar kagán maga kérte Maurikios császártól, hogy egy elefánttal, illetve egy arany kerevettel ajándékozza meg őt. Más kérdés, hogy az avarok ura a „mesterművű aranykerevetet” és az egzotikus állatot is visszaküldte a bizánci uralkodónak, miután leszállították neki azokat.¹²⁰ Ezekkel a kérésekkel ráadásul nem csak a konstantinápolyi udvart bombázták a barbárok, közöttük az avarok is. Az alacsonyabb szintű diplomáciai érintkezések során, amikor az udvar helyett a tárgyalásokon a határt őrző katonai vezetők, illetve a provinciák (főként a városok) helyi eliteje – katonai parancsnokok, püspökök – kerültek kapcsolatba és jártak el a barbárok képviselőjében fellépőkkel,¹²¹ más népekhez hasonlóan az avarok vezetői ugyancsak gyakran fogalmazták meg igényeiket. Így Menandros híradása szerint Baján Sirmium első, sikertelen ostromakor az elvonulásért cserébe „valami csekély ajándékot” követelt, s amint a történetíró hozzátézi, „beérte volna egy ezüstitányérral, kevés arannyal meg egy szkíta ízlés szerinti ruhával.”¹²² Néhány évtizeddel később Theophylaktos Simokattes szerint a Tomist (ma Constanța, RO) ostromló avar kagán „indiai fűszereket” kért a várost védő parancsnoktól. A bizánci vezető teljesítette is ezt, ugyanis az ostromlóknak „borsot küldött, szegfűszeget, fahéjat és kostosnak nevezett illatos gyökeret”¹²³

A konkrétan megfogalmazott kérések mellett a bizánciak az idegen követek bizánci területen való tartózkodása idején megfigyelt cselekvéseinek mintázatára alapozva is levonhattak következtetéseket. A bizánci történetíró elbeszélése szerint a Kunimon árulása miatt eleve sikertelenségre ítélt 562-es avar kö-

vetség tagjai például Menandros szerint nem pusztán a császártól kapott ajándékokkal a tarsolyukban tértek haza, de bizánci tartózkodásuk alatt „[b]evásárolták azt, amire szükségük volt, részben ruhát, részben fegyvereket” (bár az utóbbiakra érvényes kiviteli tilalom miatt azokat a határ átlépése előtt elkobozták tőlük vendéglátóik).¹²⁴ A követségből a Kárpát-medencébe hazatérőknél lévő javak között máshol a történetíró „ezüstit” – feltehetőleg Bizáncban kapott vagy beszerzett ezüstitárgyat – említ.¹²⁵ A Sirmium ostromának megkezdése előtt Baján követeként Konstantinápolyban járó Targitios Menandros szerint a kialakított 80.000 aranyra rúgó évpénzt ugyancsak nem pusztán *solidus*ok formájában juttatta el kagánja kezéhez. Amint írja, a követ „a pénz egy részén beszerzett áruval és magával az arannyal” távozott a Birodalomból.¹²⁶ Elképzelhető emellett, hogy az évpénzről szóló bizánci-avar megállapodásoknak eleve is része volt, hogy a kialakított értéknek egy bizonyos hányadát selyemben és más értékes tárgyak formájában adja át a bizánci fél. A Sirmium ostroma kapcsán folytatott tárgyalásokról szóló részben ugyanis a Menandrosnál az avaroknak juttatott „ajándékok” listáján, „amelyeket évente szokott [...] küldeni a császár”, „az arany, az ezüst és a selyem[ruha]” egyaránt megjelenik.¹²⁷ Theophylaktos Simokattes ugyanerről a jelen-

¹²⁴ Menandros, *Historia* Frg. 5.4; görög szöveg és angol fordítás: BLOCKLEY, Roger 1985 52–53.; magyar fordítás: SZÁDECZKY-KARDOSS Samu 1998 22. A kiemelés tőlem származik.

¹²⁵ Menandros, *Historia* Frg. 15.6. SZÁDECZKY-KARDOSS Samu 1998 40.: a magyar fordításban a helyi lakosok által a balkáni útjuk során megtámadott avaroktól elvett javak között „lovakat”, „pénzt” és „más felszerelési tárgyak”-at hoz. Az angol fordítás a görög kifejezéseket „horses, silver and other goods” formában adja vissza (BLOCKLEY, Roger 1985 150–152.). Az ὄπυροσ elődleges jelentése ‘ezüst’ (ebből származik ‘ezüstpénz’, ‘pénz’ jelentése is), s tekintve, hogy az 570-es években a numizmatikai adatok szerint az avarok elsősorban (vagy kizárólag) aranypénzben kapták a járandóságaikat, az ezüst említése itt nagyobb valószínűséggel utalhat ezüstitárgyakra.

¹²⁶ Menandros *Historia* Frg. 25.1; görög szöveg és angol fordítás: BLOCKLEY, Roger 1985 216–217.; magyar fordítás: SZÁDECZKY-KARDOSS Samu 1998 47. A kiemelés tőlem származik. A „járandóságért” Konstantinápolyba utazó barbár „követekre” vö. NECHAEVA, Ekaterina 2014 52.

¹²⁷ Menandros, *Historia* Frg. 25.2; görög szöveg és angol fordítás: BLOCKLEY, Roger 1985 226–227.; magyar fordítás: SZÁDECZKY-KARDOSS Samu 1998 48. A kiemelés tőlem származik.

¹¹⁹ A görög szöveg és a magyar fordítása SZILÁGYI Sándor – PATAY-HORVÁTH András 2014 44–45., 50–51.

¹²⁰ Theophylaktos Simokattes, *Historia* I.3.8–12; magyar fordítás: SZÁDECZKY-KARDOSS Samu 1998 58.

¹²¹ Ezen szintre lásd NECHAEVA, Ekaterina 2014 97–102.

¹²² Menandros, *Historia* Frg. 12.5; görög szöveg és angol fordítás: BLOCKLEY, Roger 1985 134–137.; magyar fordítás: SZÁDECZKY-KARDOSS Samu 1998 37.

¹²³ Theophylaktos Simokattes, *Historia* VII.13.5–6; magyar fordítása: SZÁDECZKY-KARDOSS Samu 1998 124.

ségről számol be, amikor megemlíti, hogy az 580-as évek elején a bizánciak évi „nyolcvan-ezer aranyat fize[tték] a barbároknak készpénzben és tarka ruhákban.”¹²⁸

A bizánci területen megforduló avar követek, illetve az évpénzt átvevő küldöttek vásárlási szokásai már csak azért is különösen érdekesek a számunkra, mert utalhatnak egy, a gyakori követváltások mögött meghúzódó másodlagos szempont esetleges meglétére is. Egy jóval későbbi esetre hivatkozva felidézhetjük itt a 17. század utolsó harmadában a bécsi udvarban járó krími tatár követek példáját. Amint az e küldöttségeket vizsgáló Ivanics Mária rámutatott, az 1666 és 1683 közötti időszakban „minden [addiginál] sűrűbb követjárás figyelhető meg. Szinte minden évben megfordult egy tatár követség a császári udvarban, néha kettő is. A kiterjedt diplomáciai aktivitás mögött azonban kevésbé ismerhető fel valamiféle közös politikai szándék. A Hofkammerarchiv anyagából előkerült iratok és úti levelek (Paßbrief) azt mutatják, hogy a követjárások igazi célja a kereskedelem volt. Mivel a követség mindennemű vám és illeték nélkül vihetett ki az országból az árukat, a követek éltek is ezzel a lehetőséggel. A kivitt áruféleségeket és azok mennyiségét engedélyeztetni kellett. A gondosan megőrzött jegyzékek alapján megállapítható, hogy legnagyobb mennyiségben kőznapi szükségletet kielégítő finomacélárakat vásároltak, főleg kést, ollót, tűt, gyűszűt, melyeket hordókból szállítottak. Ritkán találni kaszák kivitelére adott engedélyt is. Az ilyen igényt többnyire azzal utasították vissza, hogy a kaszákból könnyen lehet fegyvert kovácsolni. Külön uralkodói kegynek számított, ha a követ egy pár pisztolyt vásárolhatott. Az áruk másik csoportját a luxuscikkek képezték, finom holland szövetek, velencei tükrök, arany fonalak, süjtások és paszományok.”¹²⁹

Az előbb felsorolt tételek nemcsak arra világítanak rá, mennyire nem csak kiemelkedő minőségű tárgyakkal kell akkor számolnunk, amikor az avar-bizánci diplomáciai viszonyrendszer régészeti lenyomatait keressük, de arra is, hogy milyen elválaszthatatlan volt egymástól egy-egy akció kereskedelmi és

diplomáciai aspektusa. Más kérdés, hogy a régészeti emléktanyag elemzése során nagyon ritkán nyílik arra lehetőség, hogy a bizánci területen beszerzett egyszerűbb „tömegáru” közül kiválasszuk az esetlegesen diplomáciai missziók nyomán az avarok birtokába jutott tárgyakat.

A bizánciak tudásának harmadik forrása évszázados megfigyelésekből táplálkozott. Amint az 550-es években fogadott perzsa követségről szóló forrásban láttuk, a bizánci adminisztráció mind a követeket küldő uralkodótól, mind pedig a küldöttség vezetőjétől személyesen a császárnak hozott ajándékokról részletes, értékbecsléssel kiegészített listákat vezetett. Nyilván ugyanilyen listák álltak rendelkezésre évtizedekre, illetve évszázadokra visszamenőleg az idegen követeknek, valamint az őket küldő uralkodóknak juttatott javakról is. A *magister officiorum* alá tartozó egyik hivatal, a birodalom külügyeiért felelős *scrinium barbarorum* levéltárában emellett az idegen népek vezetőiről, az általuk küldött követségekről és e népek szokásairól stb. éppen úgy megtalálhatóak voltak a különféle feljegyzések,¹³⁰ ahogyan a Konstantinápolyba tett diplomáciai utazásaikra az államkincstárból elköltött összegek visszakéreshetők voltak a dokumentumokban.¹³¹ Részben ide érkezhetek be az olyan kérésekről és kifizetésekről szóló jelentések is, mint amilyeneket fentebb, a Sirmiumot és Tomist ostromló avarok kapcsán láthattunk. A fejlett írásbeliség jelentette előnyökre támaszkodva így rendkívül egyszerű lehetett egy-egy barbár diplomáciai misszió érkezése előtt összeállítani azon tárgyak listáját, amellyel a *magister officiorum* tisztelte meg a Konstantinápoly előtti utolsó pihenőhelyükön¹³² és a császárvárosi szállásukon¹³³ a küldötteket, majd az azok által hozott ajándékok fényében a császár viszonzta a neki felajánlott javakat. Így biztosítva volt, hogy a korábban hírből sem ismert avarok küldöttei rögtön az első konstantinápolyi látogatásuk alkalmával a nomád előkelők ízlésének és élet-

¹²⁸ Theophylaktos Simokattes, *Historia* I.3.7.; magyar fordítás: SZÁDECZKY-KARDOSS Samu 1998 58. A kiemelés tőlem származik.

¹²⁹ IVANICS Mária 1999 (a kiemelés tőlem származik). B. Szabó Jánosnak tartozom köszönettel azért, hogy e tanulmányra felhívta a figyelmem.

¹³⁰ Vö. NECHAEVA, Ekaterina 2014 66.

¹³¹ Vö. *De cer.* I.89. (MOFFATT, Ann – TALL, Maxene 2012 400.)

¹³² Vö. *De cer.* I.89. (MOFFATT, Ann – TALL, Maxene 2012 401.)

¹³³ Vö. *De cer.* I.89. (MOFFATT, Ann – TALL, Maxene 2012 402.)

módjának megfelelő ajándékokban – aranyban, ezüstben, ruhákban, övekben, aranyozott nyergekben – részesüljenek.

Az 550-es évek vége és a 7. század első két és fél évtizede közötti mintegy 70 év avar–bizánci követjárásainak sűrűségéről, az azokkal szükségszerűen együtt járó, követeknek és uralkodóknak egyaránt juttatott ajándékokról, a forrásokban szereplő ajándéknemekről, a követek által Bizáncban vásárolt tárgyakról, illetve az évpénz részeként az avaroknak átadott aranyérméről és egyéb luxusjavakról hallva, a Kárpát-medencei avar kori leletanyag számba vételekor tulajdonképpen csodálkozhatunk, hogy a kutatás által bizánciként azonosított lelettipusok¹³⁴ között milyen kevés olyan darabbal találkozhatunk, amelyek az elit szintjén zajló – az írott forrásokból kiolvasható – intenzív kapcsolatokról egyértelműen és közvetlenül tanúskodnak. A szövegekben messze leggyakrabban feltűnő bizánci aranyérmék persze rendszeresen előkerülnek, ha egykori feltételezhető számukkal összehasonlítva nem is túlzottan gyakori emlékei e kapcsolatoknak.¹³⁵ Miután azonban e tárgyak a kora avar kori elit által működtetett redistribúciós mechanizmusoknak köszönhetően a társadalom szélesebb rétegeihez is eljutottak, feltűnésük nem jelöli ki automatikusan a korabeli elit tagjait. Erre utalnak többek között azok a sírok is, amelyekben a bizánci érmek egyedüli mellékletként, vagy néhány más, nem kifejezetten értékes tárgy között szerepelnek.¹³⁶ Másrészt az érmek a Mediterráneum lakosságával különféle „személyes kapcsolatokat” ápoló egyének közvetítésével is elkerülhettek a Kárpát-medencébe, még ha az így beáramló *solidus*-mennyiség csak nehezen összevethető is az aranyadóval érkező éremszámmal.¹³⁷ Érdekes mindenestre, hogy a 607–616 és a 616–625 között vert, avarföldi érmek mennyisége jelentősen eltér egymástól.¹³⁸ Az utolsó évtized feltűnően magas számai talán nem csak a 623-tól 200 000 *solidus*-nyi értékre növelt évpénz korábbiakhoz képest kiemelkedően

nagy mennyiségét tükrözik.¹³⁹ Esetleg utalhat arra is, hogy ezekben az években a juttatások nagyobb arányban érkeztek érmek formájában, a 615-től megélénkülő kelet-balkáni betörések miatt többek juthattak hozzá e tárgyakhoz bizánci földön, netán az aranyadó elapadása előtti évtizedben a kagán és környezete nagyobb arányban juttatott abból az alattuk állóknak, majd azt követően még hosszabb ideig az ekkor felhalmozott tartalékokból próbálták alattvalóik hűségét biztosítani.

Az érmek mellett az avarokkal kapcsolatban az antik szerzők által szintén rendszeresen emlegetett, s a diplomáciai ajándékok között általában is fontos szerepet játszó¹⁴⁰ selyemruhák – amennyiben azok a tulajdonosaik eltemetésekor sírba kerültek – viszont az érmekkel ellentétben valamilyen okból nem tartoznak az eddigi közlemények alapján az avar kori temetkezések régészeti részletesen megismerhető elemei közé (néhány kivétel persze akad). Pedig a 10. századi Kárpát-medencei emléktárgyakban, ha zömmel csak kis töredékek formájában is, de rendelkezünk selyemszövetek maradványaival.¹⁴¹ Az Ephesosi János leírásában szereplő bizánci „aranynyergeknek” – bár ismerünk bizánci, illetve bizánci mintákat követően készült 6–7. századi arany nyeregvereteket¹⁴² – éppen úgy nincs nyomuk

¹³⁹ Főleg, ha az emelkedés valóban egy 150 000 *solidus*-os alaphoz viszonyítva történt, s az írott forrásokból kiolvasható tendencia helytálló. Az utóbbi értelmében ugyanis az 575 és 584 között vert érmekből 800 000, az 585–597 között vertekből 1 300 000, az 598–603 közöttiekből 720 000, míg a 604 és 616 között vertekből mintegy 1 800 000 példánynak kellett eljutni a Kárpát-medencébe, szemben a 616–625 között vert 1 600 000 ezer *solidus*-szal, vö. SOMOGYI Péter 2016 146., 1. kép. Tekintettel a fentebb látott forrásadatokra, amelyek ezen értékek egy részének áruban történő Kárpát-medencei megjelenéséről szólnak, ezen adatok természetesen elsősorban az arányok érzékeltetésére alkalmasak.

¹⁴⁰ NECHAEVA, Ekaterina 2014 178–179., 182.

¹⁴¹ BOLLÓK, Ádám et al. 2009; E. NAGY, Katalin et al. 2009

¹⁴² Például a müncheni *Prähistorische Staatssammlung* – állítólag anatóliai lelőhelyű – arany nyeregverete (DANNHEIMER, Hermann 1998, 2000). A Castel Trosino-i temető 90. (MENGARELLI, Raniero 1902 120–121., Tav. X. 7.; PAROLI, Lidia – RICCI, Marco 2007 69., Tav. 71.) és 119. sírjából (MENGARELLI, Raniero 1902 138., Tav. XIII.1.; DE MARCHI, Marina 2007; PAROLI, Lidia – RICCI, Marco 2007 84–85., Tav. 107), valamint a Nocera Umbra-i sírmező 5. sírjából (PARIBENI, Roberto 1918 168–170., Fig. 14–17.; PERONI, Adriano 1984 243., Fig. 117.; RUPP, Cornelia 2005

¹³⁴ Vö. például GARAM, Éva 2001; VIDA, Tivadar 2009b; 2016

¹³⁵ Vö. SOMOGYI, Péter 1997; 2008; 2014

¹³⁶ Vö. SOMOGYI, Péter 1997 23–95.; 2008 268–287., *passim*.

¹³⁷ Vö. SOMOGYI Péter 2005 197.

¹³⁸ Vö. legutóbb SOMOGYI, Péter 2014 66–67., Abb. 1., 4.

a Kárpát-medencei emléanyagban, ahogyan a szövegekben feltűnően gyakran megjelenő „mesterművű” bizánci arany-, a valóságban nyilván inkább aranylemezekkel bevont/díszített kereveteknek sem találjuk egyértelmű emlékét.¹⁴³

Ha a Keszthely környéki temetők más problematikát felvető arany- és ezüstitárgyait e vizsgálatban figyelmen kívül hagyjuk, az egyértelműen központi bizánci műhelyből kikerülő, az esetlegesen a császárhoz vagy egy magasabb rangú bizánci tisztségviselőhöz méltó ajándékot képviselő tárgyak száma és aránya a 6–7. századi Kárpát-medencei régészeti hagyatékon belül eléggé csekély. Különösen, ha azt is figyelembe vesszük, hogy a birodalmi elit számára készült, bizánci területről múzeumba került igazán kiemelkedő minőségű tárgyak alig-alig képviseltetik magukat a Kárpát-medencei avar kori leletanyagban.¹⁴⁴ A kora avar kori sírokból napvilágra került fémedények többsége egy-egy balkáni provinciális előkelő rezidenciájának, egy provinciális városnak vagy templomnak a kifosztása nyomán is avar kézre juthatott. Igazán kiemelkedő darabot csak a tépei tál és a budakalászi korszó képvisel, de még ezek egykori ajándék volta sem vehető biztosra¹⁴⁵ – még ha a tépei tál esetében szólhatnak is emellett az edény egykori régészet környezete alapján felvethető érvek. A minőségét és értékét tekintve az előbbi két darabtól elmaradó nemesvarbóki (Zemiansky Vrbovok, SK) kis ezüstitál, valamint a benne talált bizánci ezüstermek együttes tanúsá-

ga alapján ugyancsak okkal merült fel, hogy ezen együttes bizonyos darabjai a birodalmi elit kezéből származó ajándékként jutottak a Kárpát-medencei tulajdonosuk birtokába. Hasonló eredet egy-egy kevésbé minőségű bronz korszó esetében sem zárható ki teljesen; ám további sorsuk és a kora avar kori társadalmon belül működő redistribúciós rendszereken keresztül – a fellelésük helyét jelentő sírokig, pontosabban az azokban fekvőig – vezető útjuk ma már aligha felderíthető.¹⁴⁶ Különösen is igaz ez az olyan szórványleletként múzeumba került tárgyakra, mint a tápiógyörgyei, réz alapú ötvözetből öntött lámpa. Erről a kutatás ugyan alappal feltételezte, hogy az egykor, eredeti Kárpát-medencei környezetében egy tehetős, számottevő külkapcsolatokkal rendelkező előkelő lakóhelyét is megvilágíthatta (esetleg pusztán díszítette),¹⁴⁷ ám kizárni azt sem tudjuk, hogy az esetleg valamely balkáni hadjárat során került Kárpát-medencei tulajdonosához.

Összetettebb problematikát jelentenek az üvegedények, amelyek az amforákkal együtt nem nyersanyaguk értékes volta miatt jutottak el a Kárpát-medencébe, majd ott a sírokba. Az üvegedényeket – illetve tartalmukat – a római kor utáni ritkaságuk alapján Nyugat- és Kelet-Közép-Európában is inkább presztízstárgynak tartják. Éppen ezért érdekes, hogy az avar kori Kárpát-medencében ezek többnyire nem különösebb jómódot tükröző síregyüttesekből kerülnek elő. Az avar koron belüli típusmegoszlásuk – ivókürtök, poharak, korszók, palacok, *unguentariumok*¹⁴⁸ – arra utalhat, hogy elsősorban a bor-, s talán kisebb mértékben az olajfogyasztással állhattak kapcsolatban. A jászapáti és a zamárdi kis üveg *unguentarium* emellett talán szintén olaj vagy valamilyen illatszer, esetleg fűszer szállítására és tárolására szolgálhatott. Figyelembe véve Theophylaktos Simokattes fentebb idézett – a Tomist ostromló avar kagán kívánságát ismertető – adatát az

8., 192., Taf. 10. 7.) és az ott 1872-ben feltárt temetkezésből származó négy nyeregveret-garnitúra ugyancsak bizánci, illetve azokat utánzó műhelyek termékei. A római Cripta Balbiban feltárt műhely (RICCI, Marco 2001) és egy algériai préselőtő-sorozat (EGER, Christoph 2003) egyértelmű bizonyítékot szolgáltat arra, hogy e nyeregvereteket előállító műhelyek a Bizánci Birodalom magterületein is működtek.

¹⁴³ Az avar kori sírokban feltűnő nyomok alapján rekonstruált – a halott számára készült vagy már az eltemetett életében is használt – kerevetek megítéléséről megoszlik a kutatás álláspontja, vö. H. TÓTH Elvira 1981 157–175.; H. TÓTH, Elvira – HORVÁTH, Attila 1992 72–58.; az újabb vizsgálatokra lásd BALOGH Csilla 2016a. Az ismert leletek között viszont nincs olyan, amellyel kapcsolatban a bizánci származás gyanúja a kidolgozás részletei alapján felvethető lenne.

¹⁴⁴ Az összehasonlítás érdekében elég néhány katalógust átlapozni, pl. SPIER, Jeffrey 2010 198–253.

¹⁴⁵ A bizánci-szászánida diplomáciai ajándékok között fontos szerepet játszó ezüstermékekre vö. CUTLER, Anthony 2005.

¹⁴⁶ A fémedényekre összefoglalóan vö. VIDA Tivadar 2016. A nemesvarbóki kincs egyes darabjainak esetleges ajándék voltahoz lásd még BÁLINT Csanád 2004 605.; SOMOGYI Péter 2005 210. 76. l.

¹⁴⁷ GARAM, Éva 2001 175–176., 384., Taf. 13., 432., Taf. XL. 4.

¹⁴⁸ GARAM, Éva 2001 Taf. 126–128.; KISS, Attila 2001 54., Taf. 40. 20.; GARAM, Éva – BÁRDOS, Edith 2009 267., Taf. 66. 13.

avar elithez eljutó fűszerekről, ez talán nem lenne meglepő. Az avar kori sírokból ismert üvegáruk birodalmon belül viszonylag könnyen beszerezhető, s így nem különösebben értékes volta önmagában nem mutat arra, hogy többségük magas rangú személynek juttatott ajándékként került volna a Kárpát-medencébe. Am mivel sem ezek, sem a Kárpát-medencei amforaleletek nem mutatnak rendszeres kereskedelmi forgalomra, Florin Curta joggal gondolt az utóbbiak – elsősorban a kunbábonyi sír Late Roman 2B típusú amforája (3. kép 12.) – esetében arra, hogy azokban, pontosabban egyikben-másikban bor, illetve olaj mellett ritka fűszereket, illetve gyógyhatású- és illatszerket is küldhettek a Mediterráneumból az avaroknak.¹⁴⁹ Hasonló feltevés elsősorban a hatszögű palack,¹⁵⁰ valamint a két *unguentarium*¹⁵¹ kapcsán lenne megfogalmazható.

A *rhyton*ok és a talpas poharak inkább a mediterrán italfogyasztáshoz és asztali kultúrához kapcsolódhatnak. Azzal pedig az avar kori Kárpát-medence lakossága egyaránt közelebbi ismeretségbe kerülhetett egy-egy bizánci vagy nyugat-európai (ide értve Itáliát is) követjárás alkalmával tartott lakoma alkalmával éppúgy, mint az azokról a területekről érkező ajándékok és a kereskedők áruai között.¹⁵² Az ivókürtök és poharak jelentette szettek azonban, amelyek többnyire a kor gazdagabb mellékletekkel ellátott sírjaiból ismertek,¹⁵³ s amelyeket egy – szegényesebb – együttest¹⁵⁴ leszámítva nem üveg, hanem fémedények alkotnak, a 7. század második felének Kárpát-medencei és kelet-európai barbár elitjének hatalmi reprezentációjában láthatólag fontos szerephez jutottak. Ezért is figyelmet érdemel, hogy a talpas, alul kihasasodó, a szájnál kiszé-

lesedő pohár típusa üvegből éppen úgy valamivel korábban megjelent az avar kori temetkezésekben, mint az arany és ezüst ivókürtök formai párhuzamát jelentő üvegrhyton.¹⁵⁵ Tekintve, hogy az üveg- és bizonyos kerámiaedények formája gyakran nemesfém előképeket követ, a kutatás joggal gondol arra, hogy ez e poharak és *rhyton*ok esetében is így lehet. Más kérdés, hogy egy olyan helyzetben, ahol az üvegedények ritka, távolsági kapcsolatok útján beszerezhető idegen áruként jelentek meg, ott a presztízsértékük miatt maguk is szolgálhattak formai előképül fémedények számára (1–2. kép). Másrészt miután a 6–7. századi mediterrán nemesfém kelyhek közül elsősorban az egyházi használatban lévő darabokat ismerjük, az ivókürtök formájára pedig legfeljebb a mediterrán világ északi szomszédaihoz eljutott, és ott sírba került darabok alapján következtethetünk, nem könnyű arról képet alkotni, hogy az üveg másolatok mögött mely esetekben álltak nemesfém tárgyak.¹⁵⁶ A természetben előforduló tülkök utánzataiként született *rhyton*ok mindenesetre már az ókori keleti, görög, római és sztyeppe világból elterjedtek voltak, s azok maradtak a korai középkor folyamán is, így formai vizsgálatuk csak korlátozott körülmények között kecsegtet eredményekkel.

¹⁵⁵ A zamárdi üvegpohár: GARAM, Éva – BÁRDOS, Edith 2009 267., Taf. 66. 13.; a fémpoharakat összeállította: GARAM Éva 2002 97., 22. kép B. A bacszzenttamási üvegrhyton: GARAM Éva 2002 99.; WICKER Erika 2015; BALOGH Csilla 2016b 74–75., 19. kép; a fémrhytonok: GARAM Éva 2002 97–98., 24. kép; BÁLINT Csanád 2004 490–497.

¹⁵⁶ Nem érdektelen ugyanakkor, hogy az ezüst és üveg *rhyton*okat a különféle korsók, poharak, *katharosok*, kelyhek stb. között, ott találjuk a császárkori római lakomákon is az asztalra kerülő edénykészlet elemei között (vö. AVISSEAU-BROUSTET, Mathilde – COLONNA, Cécile – LAPATIN, Kenneth 2014 44., Fig. 25.; KLEIN, Michael 1999 a címlap képe). A bocsai, tépei, kunágotai stb. leletek talpas, alul kihasasodó, a szájnál kiszélesedő kelyheinek formai előképei ugyancsak a római időktől ismertek nagyon különféle kivitelben. Így BÁLINT Csanád 2004 225–226. 83. kép az utóbb említett avar kori kelyhek kelet-európai párhuzamainak formái esetében is késő ókori mediterrán előképekre gondolt. A bizánci tradíció mellett MARSCHAK, Boris 1986 326. és KOMAR, Aleksej 2006 62–63., 109 Ris. 25. néhány keleti, főként Tang-kori kínai edényforma hasonlóságára is utalt, amelyek nem tűnnek függetlennek a késő ókori mediterrán formáktól. E két tradíció összefüggéseinek lehetőségére – a talpas poharak kapcsán is – lásd pl. MUNDELL MANGO, Marlia 2000.

¹⁴⁹ CURTA, Florin 2016, különösen 320.

¹⁵⁰ KISS, Attila 2001 54., Taf. 40. 20.

¹⁵¹ GARAM, Éva 2001 Taf. 128. 1.; GARAM, Éva – BÁRDOS, Edith 2009 267., Taf. 66. 13.

¹⁵² Garam Éva az üveg ivókürtök és bizonyos mértékben az üvegpoharak itáliai langobard sírokból feltűnő párhuzamai miatt az itáliai kapcsolatot tartotta legvalószínűbbnek (GARAM, Éva 1973).

¹⁵³ A pohárból és *rhyton*ból álló együtteseket bemutatja: GARAM Éva 2002 92–99.

¹⁵⁴ Az üveg ivókürtökre és poharakra, illetve ezek együttes előfordulására (Kisköre–Halastó 47. sír) lásd GARAM, Éva 1973; 2001 169–172.; az üveg ivókürt-üvegrhyton páros mellett egy további temetkezésben (Kiskörös–Vágóhíd IV. sír) fém pohár mellett került elő üveg ivókürt.

Ezek mellett a szorosabb-gyengébb szá-
lakkal a mediterrán életmódhoz kötődő je-
lenségek mellett elsősorban ékszerekkel és
különböző viseleti elemekkel számolhat a ku-
tatás, amikor az avar kori vezetőréteg bizánci
diplomáciai kapcsolataink nyomait keresi. A
számba jövő darabok között előkelő hely illeti
meg a kunbábonyi 1. sír övcsatját (3. kép 1.),¹⁵⁷
amely nem csak készítéstechnikai jellegzetes-
ségei miatt kapcsolódik a mediterrán tradíció-
hoz, de a díszítőrendszer legjobb párhuzamát
is a müncheni *Prähistorische Staatssammlung*
híres arany nyeregverete kínálja.¹⁵⁸ Bizonyta-
lanabb viszont az álcsatos övgarnitúra hely-
zetének a megítélése, amelyről a legutolsó
technikai vizsgálat is hangsúlyozta, hogy az
előállító ötvös a késő ókori mediterrán mű-
helytradíciókban megszokott technikai reper-
toárra támaszkodva dolgozott, a készítési
hely ennek alapján azonban nem lokalizál-
ható valamely bizánci műhelyként (3. kép
2–11.).¹⁵⁹ Még kevésbé lehetünk biztosak a
kunágotai, az igari és az ozorai övgarnitúrá-
kat vizsgálva, ahol elsősorban formai jegyekre
támaszkodva kellene a gyártási helyre nézve
megállapítást tenni. A kunágotai sír Justinia-
nos-*solidusa*, aranyfoglatú füstópál függője,
a kardra szerelt, Dionysikus *thiasos*t megjele-
nítő aranylemezei és a bizánci stílusú, egyesé-
vel domborított arany övdíszek között feltű-
nő keresztdíszes szíjbújtatója¹⁶⁰ együttesként
azonban abba az irányba mutat, hogy az elte-
metettnek hozzáférése volt a Bizánc területén
készült, jó minőségű tárgyakhoz (akármit is
kezdett végül azokkal). Hasonló következte-
tés adódik az ozorai három sír aranytárgyait
– az egy férfi és két női temetkezés aranyövét,
ametisztcsüngős nyakékét, aranykeresztjét,
aranygyűrűit, sodrott arany nyakperecen lévő
aranybulláját, arany brosspárját és IV. Kons-
tantin 669–674 között veretett *solidus*át¹⁶¹ – lát-
va. Kétségtelen ugyanakkor, hogy e tárgyak
egy részét minden további nélkül be lehetett

(volna) szerezni valamely birodalmi út, akár
követjárás alkalmával is. Sykeoni Theodoros
Herakleios császár uralma idején készült élet-
írása alapján például egyértelmű, hogy a 6.
és a 7. században egy anatóliai falu (Sykeon
a mai Ankarától északnyugatra) egyik prosti-
tuáltja gond nélkül vásárolhatott a fiának egy
arany veretekkel díszített övet.¹⁶² Más kérdés,
hogy a kunágotai Dionysikus *thiasos*t ábrázoló
aranylemezek másodlagos felhasználásának
módja nem arra utal, hogy az eredeti tárgyat
feldaraboltató és a lemezeket a kardjára sze-
reltető tulajdonosa komoly összeget áldozott
volna a lemezekkel eredetileg díszített tárgy
beszerzésére. Ebben az esetben jó okkal gon-
dolhatnánk így – amint a kutatás eddig is tette
– ajándékként vagy zsákmányként a Kárpát-
medencei tulajdonos kezébe jutott bizánci
tárgyra (főként, ha tudnánk, hogy az eredeti
darab hányadik Kárpát-medencei tulajdonosa
döntött az „újrahasznosítás” mellett).¹⁶³

Az ozoraihoz és kunágotaihoz hasonló ösz-
szetételű síregyüttesek száma természetesen
nem nagy, ugyanakkor ezekben összpontosul
a különleges, illetve a kiemelkedő minőségű
Kárpát-medencei 6–7. századi bizánci tárgyak
igen jelentős hányada. Kunbábony az övcsat-
tal, a piramis alakú verettel és a LR 2B típusú
amforával (3. kép 1., 12–13.); a tépei (?), nagyon
töredékes együttes az ezüsttállal és a Kárpát-
medencei darabok között kimagasló színvona-
lú álcsattal; Kunágota és Ozora a fent felsorolt
emlékekkel; Kiskőrös–Vágóhíd 8A sírja az
aranyfoglatú almandincsüngős nyakékkal
és aranygyűrűvel.¹⁶⁴ Közös jellemzője továb-
bá ezen, a kutatásban egyöntetűen a „vezéri
körhöz” sorolt csoportnak, hogy a 7. század
második és harmadik harmadára keltezhetők
– amint azoknak a temetkezéseknek a jelentős
hányada is, amelyekben a jó minőségű, vagy
különleges mediterrán eredetű tárgyak meg-
jelenése figyelemreméltó ugyan, de koncent-
rációjuk nem ennyire egyértelmű. Azaz egy
olyan korban kerültek földre, amikor az ava-
rok Bizánccal folytatott diplomáciai kapcsola-
táról mindössze egyetlen – bár mind a korábbi
hasonló jellegű érintkezések, mind pedig a kor

¹⁵⁷ H. TÓTH, Elvira – HORVÁTH, Attila 1992 25–28.,
Abb. 1.

¹⁵⁸ DANNHEIMER, Hermann 1998; 2000

¹⁵⁹ Vö. HEINRICH-TAMÁSKA, Orsolya 2016a; 2016b
285–289.

¹⁶⁰ GARAM, Éva 2001 *passim*; SOMOGYI, Péter 1997 59–
60., 44. kat.

¹⁶¹ GARAM, Éva 2001 *passim*; SOMOGYI, Péter 1997 71–
72., 56. kat.

¹⁶² *Vita Theodori Syceotae* 5, angol fordítás: DAWES, Elis-
abeth – BAYNES, Norman 1996 89.

¹⁶³ Vö. BOLLÓK, Ádám – SZENTHE, Gergely 2018

¹⁶⁴ GARAM, Éva 2001 *passim*

általános diplomáciai gyakorlatába egyaránt jól illeszkedő – adat emlékezik meg.¹⁶⁵ A külpolitikai-diplomáciai célból „folyósított” bizánci arany avarföldre történő beáramlása ugyanezen időszakban mintegy 30 éven keresztül szünetelt (626 és kb. 650 között), majd a numizmatikai anyag Somogyi Péter által elvégzett elemzése alapján a 650-es évek eleje és a 680-as évek első fele között minden bizonynyal újra megindult (végül az éremtani anyag a 680-as évektől nagyrészt elnémul).¹⁶⁶

Az igazán kvalitásos, illetve ritka bizánci tárgyak többsége egy olyan, nagyjából fél évszázad alatt került földbe, amikor a bizánci-avar diplomáciai kapcsolatok intenzitása messze elmaradt a megelőző mintegy 70 éves periódusától,¹⁶⁷ amikorról viszont kevésbé tudunk olyan tárgyakat (illetve azokat tartalmazó síregyütteseket) felmutatni, amelyekkel kapcsolatban az avaroknak adott „diplomáciai ajándék” lehetősége felvetődhetne. A kép tehát nyilván csalóka, s az optikai csalódást a temetkezési szokások, illetve a történeti környezet változása okozza. Az, hogy a legértékesebb tárgyak az elit sírjaiban („vezéri sírok”) látnak napvilágot már csak azért is logikus, mert az elit temetkezéseinek a meghatározása nem kis részben éppen ezek alapján az emlékek alapján történik. Az viszont már más kérdés, mely korszakokból ismerjük a társadalom vezetőrétegének a régészetileg is akként azonosítható temetkezéseit. Az avar kori Kárpát-medence esetében látható, hogy nem elsősorban a kora avar kaganátus sikeres, dinamikus időszakából sorjáznak e leletek, hanem a bizánci „aranyprés” megszűntét kö-

vető évtizedekből;¹⁶⁸ még ha az önmagukban jól keltezhető bizánci tárgyaik egy része – így a kunágotai *solidus* és a tépei ezüsttál – hosszabb tezauráció után jutottak is ekkor sírba (bár e tezaurációról csak feltételezhetjük, hogy arra a Kárpát-medencében került sor). Mindez összecseng Georg Kossack *Prunkgräber*-tézisével, amely értelmében a vagyon és a társadalmi státusz erőteljes hangsúlyozására általában nem akkor volt szükség, amikor az elit helyzete stabil volt, hanem éppen ellenkezőleg: amikor a társadalmon belül valamilyen okból változások következtek be, s az új helyzet az elit tagjai, illetve környezetük anyagi erejének és a hatalmának a demonstrálását követelte meg.¹⁶⁹ Túlzott leegyszerűsítés volna természetesen mindezt egyedül a Kárpát-medencei események, illetve az avar-bizánci viszonyrendszer összefüggésében szemlélni.¹⁷⁰ A kelet-európai térségben ebbe az időben ugyancsak feltűnik a Kárpát-medencei gazdag leletanyagú sírokkal párhuzamos lelőhelyek horizontja, amelyben a kutatás egyrészt az avarokkal szembe forduló Kuvrat¹⁷¹ – bizánci arannyal megtámogatott¹⁷² – rövid életű Magna Bolgáriájának, illetve az azt felváltó – Bizánc által szintén arannyal megerősített – korai kazár uralomnak a nyomait látja.¹⁷³ Azaz egy olyan, az egymással versengő elitek koraként feltűnő mintegy fél-kétharmad évszázadét, amikor szintén nem volt hiány a kelet-európai hatalmi csoportok szembenállásában, a drámai változásokban, s amely érthetővé teheti a bizánci, illetve bizánci mintákat követő tárgyakban ugyancsak nem szűkülő lelethorizont itteni „virágzását”.

A 7. század ezen évtizedei egyben egybeestek egy világtörténelmi jelentőségűnek bizonyult krízissel,¹⁷⁴ amely a késő ókori vi-

¹⁶⁵ A 678. évi követjárásra lásd SZÁDECZKY-KARDOSS Samu 1998 221–222., §97; POHL, Walter 2002 278.; BÁLINT Csanád 2004 605–606.; SOMOGYI Péter 2005 210.

¹⁶⁶ SOMOGYI Péter 2005

¹⁶⁷ Megjegyzésre érdemes ugyanakkor, hogy KOMAR, Aleksej 2006 53–55., 205–214. több olyan eseménnyel számol a 7. század második és harmadik harmadában is, amelyek alkalmat adhattak a bizánciak és az avarok, illetve a kazárok követjárásai, szövetségkötései során lezajló ajándékcserékre. Ezekhez köti azután a sirmiumi, kunbányai, bócsai, tépei, kunágotai, ozorai és mala pereščepinói bizánci tárgyak avarokhoz és kazárokhoz történő kerülését. Ezek, a források sokszor elég szabad értelmezésén alapuló feltevések azonban pozitív érvekkel csak ritkán támaszthatók alá. Köszönettel tartozom Somogyi Péternek, hogy e tanulmány kéziratát olvasva Komar tézisére újlag felhívta a figyelmem.

¹⁶⁸ E jelenségre utalt korábban VIDA Tivadar 2009a 110–111.; SZENTHE, Gergely 2015 357–358.

¹⁶⁹ KOSSACK, Georg 1974; lásd még az előző jegyzetben idézett munkákat.

¹⁷⁰ Vö. pl. GAVRITUCHIN, Igor 2008 87.; SZENTHE, Gergely 2015 357–358.

¹⁷¹ Vö. SZÁDECZKY-KARDOSS Samu 1998 213., §89.

¹⁷² Vö. SOMOGYI Péter 2005 210–211.

¹⁷³ A kérdést az összkép szempontjából vizsgálva nem szükséges itt részleteiben kitérni arra a vitára, amely e leletek (sírok és áldozati leletek) pontos időrendi meghatározása és népekhez kötése körül zajlik (vö. KOMAR, Aleksej 2006; GAVRITUCHIN, Igor 2008).

¹⁷⁴ HOWARD-JOHNSTON, James 2010 könyvcímének megfogalmazásával élve „világkrízissel” (*World Crisis*).

lágrend összeomlását, az iráni és a mediterrán térség gyökeres átalakulását hozta magával. A Szászánida Birodalom megszűnte, a bizánci állam megropppanása és a helyüket hatalmas területeken átvevő muszlim hatalom felemelkedése, majd megszilárdulása alapvetően határozta meg az avar, a bolgár és a kazár elit lehetőségeit és az előttük álló kihívásokat. Bizánc balkáni területeinek elvesztése az avarokat megfosztotta attól a bevételforrástól, amely a korai időszakban a különféle eredetű csoportokból álló társadalom egyik fő összetartó erejét jelentette. Ettől kezdve a bizánci aranyhoz és presztízstárgyakhoz való hozzáférés nehezebbé vált, s már a 650–680 közötti „másodvirágzás” alatt sem lett annyira magától értetődő, mint a 626 előtti évtizedekben (már nem a béke árát jelentette, s így erősebben függött a juttatásokat adó fél szándékaitól és megítélésétől). Bizánc balkáni térvészése ugyanakkor a kazár szo-

rítás elől nyugatra hátráló bolgár csoportnak, Asparukhnak és népének megnyitotta az utat a Balkán északkeleti csücskében történő megtelepedésre. Ez ugyan a bizánci fennhatóság idején sem lett volna lehetetlen, ám minden bizonnyal a beköltöző bolgároknak a helyi lakosságban való gyors felszívódásával járt volna (mint megesett ez számos más csoporttal előttük). A kelet-európai hatalmi harc győztesei, a kazárok a 8. század elejétől egyre többször kerültek összeütközésbe az iráni és a mediterrán világ új vezető hatalmával, az Omajjád Kalifátussal. A 7. század végére kialakuló új hatalmi egyensúly megszületésével a bizánci arany- és ezüsstárgyakkal gazdagon felszerelt síregyüttesek is nagyobbbrészt eltűntek a Mediterráneum északi peremterületein régészetiileg megfogható horizontból, jelezve, hogy a nagy krízis után e társadalmak vezetőinek helyzete is stabilizálódott az új rendnek megfelelően.

RÖVIDÍTÉS

De cer. = De Ceremoniis Aulae Byzantinae

IRODALOM

- AVISSEAU-BROUSTET, Mathilde – COLONNA, Cécile – LAPATIN, Kenneth
 2014 The Berthouville Treasure: A Discovery “As Marvelous as It Was Unexpected”. In (ed. Lapatin, Kenneth): *The Berthouville Silver Treasure and Roman Luxury*. 7–67. Los Angeles
- BÁLINT Csanád
 2004 A nagyszentmiklósi kincs. Régészeti tanulmányok. *Varia Archaeologica Hungarica* 16a. Budapest
- BALOGH Csilla
 2016a „Aranypillangók” – Adatok az avar kori halotti szemfedők és koporsók díszítéséhez. – “Golden Butterflies”. Contributions to the Ornaments of the Avar-Age Shrouds and Coffins. In (szerk. Csécs Teréz – Merva Szabina – Takács Miklós): *Beatus homo qui invenit sapientiam. Ünnepi kötet Tomka Péter 75. születésnapjára*. 45–70. Győr
 2016b Régészeti adatok a Duna-Tisza közti avarok történetéhez – The History of the Avars in the Danube-Tisza Interfluvium as Reflected in the Archaeological Record. *Studia ad Archaeologiam Pazmaniensia* – In (szerk. Major Balázs – Türk Attila): *A Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészeti és Társadalomtudományi Kar Régészeti Tanszék kiadványai. – Archaeological Studies of Pázmány Péter Catholic University Department of Archaeology* 6. Budapest
- BARDILL, Jonathan
 2006 Visualising the Great Palace of the Byzantine Emperors at Constantinople. *Archaeology, Text, and Topography*. In (Hrsg. Bauer, Franz Alto): *Visualisierung von Herrschaft. Frühmittelalterliche Residenzen – Gestalt und Zeremoniell*. *Byzas* 5, 5–45. İstanbul
- BAUER, Franz Alto
 1996 Stadt, Platz und Denkmal in der Spätantike. Untersuchungen zur Ausstattung des öffentlichen Raums in den spätantiken Städten Rom, Konstantinopel und Ephesos. Mainz
 2006 Potenzieller Besitz. Geschenke im Rahmen des byzantinischen Kaiserzeremoniells. In (Hrsg. Bauer, Franz Alto): *Visualisierung von Herrschaft. Frühmittelalterliche Residenzen – Gestalt und Zeremoniell*. *Byzas* 5, 135–169. İstanbul
- BELL, Peter N.
 2009 Three Political Voices from the Age of Justinian. Agapetus, Advice to the Emperor, Dialogue on Political Science; Paul the Silentiary, Description of Hagia Sophia. *Translated Texts for Historians* 52. Liverpool
- BLOCKLEY, Roger C.
 1985 The History of Menander the Guardsman. Introductory Essay, Text, Translation, and Historiographical Notes. *ARCA Classical and Medieval Texts, Papers and Monographs* 17. Liverpool
- BOLLÓK, Ádám – T. KNOTIK, Márta – LANGÓ, Péter – E. NAGY, Katalin – TÜRK, Attila Antal
 2009 Textile Remnants in the Archaeological Heritage of the Carpathian Basin in the 10th–11th Centuries. *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungariae* 60, 147–221. Budapest
- BOLLÓK, Ádám – SZENTHE, Gergely
 2018 Images of the Good Life on a Set of Late Antique Gold Sheets from Kunágota. In (Hrsg. Drauschke, Jörg – Kislinger, Ewald – Küthreier, Karin – Küthreier, Thomas – Scharrer-Liška, Gabriele – Vida, Tivadar): *Lebenswelten zwischen Archäologie und Geschichte. Festschrift für Falko Daim zu seinem 65. Geburtstag*. *Monographien des Römisch-Germanischen Zentralmuseums* 150:1, 57–82. Mainz
- CAMERON, Averil
 1976 Flavius Cresconius Corippus. In *laudem Iustini Augusti minoris libri IV*. Edition and Translation. London
 1994 The construction of court ritual: the Byzantine *Book of Ceremonies*. In (eds. Canndien, David – Price, Simon): *Rituals of Royalty. Power and Ceremonial in Traditional Societies*. 106–136. Cambridge
- CAMERON, Averil – HALL, Stuart
 2010 Eusebius, *Life of Constantine*. Introduction, Translation and Commentary. Oxford

- CURTA, Florin
 2013 The Beginning of the Middle Ages in the Balkans. Millennium 10, 145–214. Berlin–New York
 2016 Amphorae and Seals: The “Sub-Byzantine” Avars and the *Quaestura Exercitus*. In (eds. Bollók, Ádám – Csiky, Gergely – Vida, Tivadar): Zwischen Byzanz und der Steppe: Archäologische und historische Studien. Festschrift für Csanád Bálint zum 70. Geburtstag – Between Byzantium and the Steppe. Archaeological and Historical Studies in Honour of Csanád Bálint on the Occasion of His 70th Birthday. 307–334. Budapest
- ĆURČIĆ, Slobodan
 2010 Architecture as Icon. In (eds. Ćurčić, Slobodan – Hadjistryphonos, Evangelia): Architecture as Icon. Perception and Representation of Architecture in Byzantine Art. 3–37. Princeton
- CUTLER, Anthony
 2005 Silver across the Euphrates. Forms of Exchange between Sasanian Persia and the Later Roman Empire. Mitteilungen zur Spätantiken Archäologie und Byzantinischen Kunstgeschichte 4, 9–21. Wiesbaden
- DANNHEIMER, Hermann
 1998 Sattelbeschlág. In (Hrsg. Wamser, Ludwig – Zahlhaas, Gisela): Rom und Byzanz. Archäologische Kostbarkeiten aus Bayern. 146–147. München
 2000 Ostmediterrane Prunksättel des frühen Mittelalters. Bilder altiranischer Helden und Dämonen. Bayerische Vorgeschichtsblätter 65, 193–205. München
- DAWES, Elisabeth – BAYNES, Norman
 1996 Three Byzantine Saints. Contemporary Biographies Translated from the Greek. New York
- DE MARCHI, Marina
 2007 Decorazione di sella di cavallo della tomba 19 di Castel Trosino. In (a cura di Brogiolo, Gian Pietro – Arnau, Alexander Chavarria): I Longobardi. Dalla caduta dell’Impero all’alba dell’Italia. 77. Milano
- DEWING, Henry Bronson
 1928 Procopios with an English Translation in Seven Volumes: History of the Wars, Books VII (continued) and VIII. Vol. V: The Gothic War. London–New York
- DIMITROUKAS, Ioannis
 2008 The Trip of the Great Embassies to Byzantium during the Reign of Justinian I (527–565) and its Logistics. Byzantina Symmeikta 18, 171–184. Athens
- DOBROVITS, Mihály
 2011 The Altaic World Through Byzantine Eyes: Some Remarks on the Historical Circumstances of Zemarchus’ Journey to the Turks (AD 569–570). Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungariae 64, 373–409. Budapest
- ECSEDY Ildikó
 1979 Kereskedelem és háború a VI. századi türk–kínai kapcsolatokban. In: Ecsedy Ildikó: Nomádok és kereskedők Kína határain. Kőrösi Csoma Kiskönyvtár 16, 78–112. Budapest
- EGER, Christoph
 2003 Reiten auf Delphinen. Byzantinische Pressblechmodelle für Sattel- und Zaumzeugbeschläge aus dem Nationalmuseum von Algier. Madrider Mitteilungen 44, 412–425. Madrid–Wiesbaden
- FEATHERSTONE, Michael
 2006 The Great Palace as reflected in the De Cerimoniis. In (Hrsg. Bauer, Franz Alto): Visualisierung von Herrschaft. Frühmittelalterliche Residenzen – Gestalt und Zeremoniell. Byzas 5, 47–61. Istanbul
 2013 Der Grosse Palast von Konstantinopel: Tradition oder Erfindung? Byzantinische Zeitschrift 106, 19–38. Berlin–New York
- FERINCZ István
 2015 Régmúlt idők elbeszélése. A Kijevi Rusz első krónikája. In (szerk. Balogh László – Kovács Szilvia): Magyar Őstörténeti Könyvtár 30. Budapest
- GARAM, Éva
 1973 Awarenzeitliche Glastrinkgefäße aus Kisköre. Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae 12, 279–288. Budapest

- 1993 Katalog der awarenzeitlichen Goldgegenstände und der Fundstücke aus den Fürstengräbern im Ungarischen Nationalmuseum. Catalogi Musei Nationalis Hungarici: Series Archeologica 1. Budapest
  - 2001 Funde byzantinischer Herkunft in der Avarzeit vom Ende des 6. bis zum Ende des 7. Jahrhunderts. Monumenta Avarorum Archaeologica 5. Budapest
  - 2002 Avar kori fejedelmi és köznépi sírleletek kapcsolata a nagyszentmiklósi kincssel. In (szerk. Garam Éva): Az avarok aranya. A nagyszentmiklósi kincs. 81–111. Budapest
- GARAM, Éva – BÁRDOS, Edith
- 2009 Das awarenzeitliche Gräberfeld in Zamárdi-Rétiföldek, Teil I. Monumenta Avarorum Archaeologica 9. Budapest
- GAVRITUCHIN, Igor
- 2008 Archaeological Heritage of the Avar Khaganate and the Southern Part of Eastern Europe. Periodisation, Dating and Synchronisation. Antaeus 29–30, 63–125. Budapest
- GITTINGS, Elizabeth A.
- 2003 Elite Women: Dignity, Power, and Piety. In (ed. Ioli Kalavrezou): Byzantine Women and Their World. 67–111. Cambridge–New Haven–London
- GOMBOS F. Albin – SÜTTŐ Szilárd
- 2005 Cremonai Liudprand: Antapodosis. In: Peter Classen – Cremonai Liudprand: A Nyugat és Bizánc a 8–10. században. Varia Byzantina – Bizánc Világa 9, 311–483. Budapest
- HARDT, Matthias
- 2004 Gold und Herrschaft. Die Schätze europäischer Könige und Fürsten im ersten Jahrtausend. Europa im Mittelalter 6. Berlin
- HEINRICH-TAMÁSKA, Orsolya
- 2016a Kunbábony. In (Hrsg. von Beck, Heinrich – Brather, Sebastian – Geuenich, Dieter – Heizmann, Wilhelm – Patzold, Steffen – Steuer, Heiko): Germanische Altertumskunde Online. Kulturgeschichte bis ins Frühmittelalter – Archäologie, Geschichte, Philologie. Berlin–Boston
  - 2016b Byzantine goldsmithing in Avaria? Exchange and transfer at the edge of the Empire during the seventh century AD. In (Hrsg. Bugarski, Ivan – Heinrich-Tamáská, Orsolya – Ivanišević, Vujadin – Syrbe, Daniel): GrenzÜbergänge: Spätromisch, frühchristlich, frühbyzantinisch als Kategorien der historisch-archäologischen Forschung an der mittleren Donau. – Late Roman, Early Christian, Early Byzantine as Categories in Historical-Archaeological Research at the Middle Danube. Akten des 27. Internationalen Symposiums der Grundprobleme der frühgeschichtlichen Entwicklung im mittleren Donaauraum, Ruma, 4.–7.11.2015. Forschungen zu Spätantike und Mittelalter 4, 273–290. Remshalden
- HOFFMANN Tamás
- 1996 A pásztorkodásról és a nomádokról. Agrártörténeti Szemle 38, 67–122. Budapest
- HOWARD-JOHNSTON, James
- 2010 Witnesses to a World Crisis. Historians and Histories of the Middle East in the Seventh Century. Oxford
- IVANICS Mária
- 1999 Krími tatár követjárások a bécsi udvarban 1598–1682 (Vázlat a krími tatár diplomácia 16–17. századi történetéről). Aetas 14, 41–50. Szeged
- KISS, Attila
- 2001 Das awarenzeitliche Gräberfeld in Kölked-Feketekapu B, 2 Bd. Monumenta Avarorum Archaeologica 6. Budapest
- KLEIN, Michael J. (Hrsg.)
- 1999 Römische Glaskunst und Wandmalerei. Mainz
- KOMAR, Aleksej Viktorovič
- 2006 Pereščepinskij kompleks v kontekste osnovnyh problem istorii i kul'tury kočevnikov Vostočnoj Evropy VII – nač. VIII. v. In: Stepi Evropy v épohu srednevekov'ia, tom 5: Hazarskoe vremâ. 7–244. Donec'k
- KOSSACK, Georg
- 1974 Prunkgräber. Bemerkungen zu Eigenschaften und Aussagewert. In: Studien zur vor- und frühgeschichtlichen Archäologie. Festschrift für Joachim Werner zum 65. Geburtstag. Teil I: Allgemeines, Vorgeschichte, Römerzeit. 3–33. München

- KOSTENEC, Jan – ÖNER, Tayfun
2008 Walking Thru Byzantium. Great Palace Region. İstanbul
- LEE, Douglas – SHEPARD, Jonathan
1991 A Double Life: Placing the Peri Presbeon. *Byzantinoslavica* 52, 15–39. Praha
- MANGO, Cyril – SCOTT, Roger
1997 The Chronicle of Theophanes Confessor: Byzantine and Near Eastern History, AD 284–813. New York
- MARSCHAK, Boris
1986 Silberschätze des Orients. Metallkunst des 3.-13. Jahrhunderts und ihre Kontinuität. Leipzig
- MATHEWS, Thomas
1988 The Sequel to Nicaea II in Byzantine Church Decoration. *Perkins Journal of Theology* 41, 11–21. Dallas
- MAYO, Lewis
2002 Birds and the Hand of Power: A Political Geography of Avian Life in the Gansu Corridor, Ninth to Tenth Centuries. *East Asian History* 24, 1–66. Canberra
- MENGARELLI, Raniero
1902 La necropoli barbarica di Castel Trosino. *Monumenti antichi* 12, 145–380. Roma
- MILINKOVIĆ, Mihailo
2007 Stadt oder „Stadt“: Frühbyzantinische Siedlungsstrukturen im nördlichen Illyricum. In (ed. Henning, Joachim): *Post-Roman Towns, Trade and Settlement in Europe and Byzantium*, vol. 2. *Millennium-Studien/Millennium Studies* 5/1-2, 159–191. Berlin–New York
- McVEY, Kathleen E.
1983 The Domed Church as Microcosm: Literary roots of an architectural symbol. *Dumbarton Oaks Papers* 37, 91–121. Washington
1993 The Sogitha on the church of Edessa in the context of other early Greek and Syriac hymns for the consecration of church buildings. *ARAM* 5, 329–370. Leuven
2010 Spirit Embodied: The Emergence of Symbolic Interpretations of Early Christian and Byzantine Architecture. In (eds. Ćurčić, Slobodan – Hadjistryphonos, Evangelia): *Architecture as Icon. Perception and Representation of Architecture in Byzantine Art*. 39–71. Princeton
- MOFFATT, Ann – TALL, Maxene
2012 The Book of Ceremonies (With the Greek edition of the *Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae* [Bonn, 1829]). Vol. 2. *Byzantina Australensia* 18. Canberra
- MORAVCSIK Gyula
2002 Menandrosz. In (összeáll. Györffy György): *A magyarok elődeiről és a honfoglalókról. Kortársak és krónikások híradásai*. 77–83. Budapest
- MUNDELL MANGO, Marlia
2000 Byzantine, Sasanian and Central Asian Silver. In (Hrsg. Bálint, Csanád): *Kontakte zwischen Iran, Byzanz und der Steppe im 6.-7. Jahrhundert*. *Varia Archaeologica Hungarica* 10, 267–284. Budapest–Napoli–Roma
2006 Action in the Trenches: A Call for a More Dynamic Archaeology of Early Byzantium. In: *Proceedings of the 21st International Congress of Byzantine Studies, London, 21-26 August, 2006, Vol. I: Plenary Papers*. 83–98. Aldershot
- E. NAGY, Katalin – BÍRÓ, Ádám – BOLLÓK, Ádám – KÖLTŐ, László – LANGÓ, Péter – TÜRK, Attila Antal
2009 Byzantine Silk Fragments from a Tenth-Century Grave at Fonyód. New Data on a Garment in the Tenth-Century Carpathian Basin. *Ars Decorativa* 27, 21–49. Budapest
- NECHAEVA, Ekaterina
2011 The ‘Runaway’ Avars and Late Antique Diplomacy. In (eds. Mathisen, Ralph – Shanzer, Danuta): *Romans, Barbarians, and the Transformation of the Roman World. Cultural Interaction and the Creation of Identity in Late Antiquity*. 175–184. Farnham
2014 Embassies – Negotiations – Gifts. *Systems of Eastern Roman Diplomacy in Late Antiquity*. *Geographica Historica* 30. Stuttgart
- OLAJOS Terézia
2012a Bizánci mozaikok. Avarok, szlávok, bolgárok, magyarok. Válogatott tanulmányok. Szeged
2012b Thephülaktosz Szimokattész, Világtörténelem. Magyar Őstörténeti Könyvtár 26. Budapest

- PALLAS-BROWN, Rachel
2000 East Roman Perception of the Avars in the Mid and Late Sixth Century. In (eds. Mitchell, Stephen – Greatrex, Geoffrey): *Ethnicity and Culture in Late Antiquity*. 309–329. London
- PARIBENI, Roberto
1918 Necropoli barbarica di Nocera Umbra. *Monumenti Antichi* 25, 138–352. Roma
- PAROLI, Lidia – RICCI, Marco
2007 La necropoli altomedievale di Castel Trosino: Catalogo & Tavole. *Ricerche di Archeologia Altomedievale e Medievale* 32–33. Borgo S. Lorenzo
- PERONI, Adriano
1984 L'arte nell'età longobarda. Una traccia. In: *Magistra barbaritas. I Barbari in Italia*. 229–297. Milano
- POHL, Walter
2002 Die Awaren. Ein Steppenvolk in Mitteleuropa, 567–822 n. Chr. München
- POPOVIĆ, Vladislav
1979 Desintegration und Ruralisation der Stadt im Ost-Illyricum vom 5. bis 7. Jahrhundert nach Christus. In: *Palast und Hütte: Tagungsbeiträge eines Symposiums der Alexander von Humboldt-Stiftung Berlin*. 545–566. Mainz
- RICCI, Marco
2001 Elementi di bardatura del cavallo ed equipaggiamento del cavaliere. In (a cura di Arena, Maria Stella – Delogu, Paolo – Paroli, Lidia – Ricci, Marco – Sagui, Lucia – Vendittelli Laura): *Roma dell'antichità al medioevo. Archaeologia e storia*. 388–394. Milano
- ROBERTS, Michael
1989 The Jeweled Style. Poetry and Poetics in Late Antiquity. Ithaca–London
- RUPP, Cornelia
2005 Das langobardische Gräberfeld von Nocera Umbra. 1. Katalog und Tafeln. *Ricerche di Archeologia Altomedievale e Medievale* 31. Borgo S. Lorenzo
- SMITH, Payne
1860 The Third Part of the Ecclesiastical History of John, Bishop of Ephesus. Oxford
- SODE, Claudia
2011 Sammeln und Exzerpieren in der Zeit Konstantins VII. Porphyrogennetos. Zu den Fragmenten des Petros Patrikios im sogennaneten Zeremonienbuch. In (eds. van Deun, Peter – Macé, Caroline): *Encyclopedic Trends in Byzantium? Proceedings of the International Conference held in Leuven, 6–8 May 2009*. 161–176. Leuven–Paris–Walpole
- SOMOGYI Péter
1997 Byzantinische Fundmünzen der Awarenzeit. *Monographien zur Frühgeschichte und Mittelalterarchäologie* 5. Innsbruck
2005 Újabb gondolatok a bizánci érmék avarföldi elterjedéséről. Numizmatikai megjegyzések Bálint Csanád közép avar kor kezdetére vonatkozó vizsgálataihoz. *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve – Studia Archaeologica* XI, 189–228. Szeged
2007–2008 Byzantinische Fundmünzen der Awarenzeit. Eine Bestandsaufnahme 1998–2007. *Acta Archaeologica Carpatica* 42–43, 231–299. Kraków
2014 Byzantinische Fundmünzen der Awarenzeit in ihrem europäischen Umfeld. *Dissertationes Pannonicae Ser. IV. 2*. Budapest
2016 Keresztény jelképek 6–7. századi bizánci érmeken. In (szerk. Tóth Endre – Vida Tivadar – Takács Imre): *Szent Márton és Pannónia. Kereszténység a római világ határán*. 145–151. Szombathely–Pannonhalma
- SPIER, Jeffrey
2010 Treasures of the Ferrell Collection. Wiesbaden
- STICHEL, Rudolf
2008 Einblicke in den virtuellen Himmel. Neue und alte Bilder vom Inneren der Hagia Sophia in Istanbul. Darmstadt–Berlin
2010 Die Hagia Sophia Justinians, ihre liturgische Einrichtung und der zeremonielle Auftritt des frühbyzantinischen Kaisers. In (Hrsg. Daim, Falko – Drauschke, Jörg): *Byzanz – Das Römerreich im Mittelalter. Monographien des Römisch-Germanischen Zentralmuseums* 84, 25–57. Mainz

SZÁDECZKY-KARDOSS Samu

1998 Az avar történelem forrásai 557-től 806-ig. Magyar Őstörténeti Könyvtár 12. Budapest

SZENTHE, Gergely

2015 Ein osteuropäischer Schnallentyp aus dem 7. Jahrhundert im Karpatenbecken. Peripheriale Verbindungen zur Zeit der byzantinischen Dominanz. *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 66, 341–378. Budapest

SZILÁGYI Sándor – PATAY-HORVÁTH András

2014 Priskos rhétor töredékei. Követségben Attila, a hunok nagykirálya udvarában. Máriabesnyő

TINNEFELD, Franz

1993 Ceremonies for Foreign Ambassadors at the Court of Byzantium and Their Political Background. *Byzantinische Forschungen* 19, 193–213. Amsterdam

H. TÓTH Elvira

1981 Sajátos temetkezési szokások a Duna–Tisza közti avarkori temetőkben. *Archaeologiai Értesítő* 108, 157–193. Budapest

H. TÓTH, Elvira – HORVÁTH, Attila

1992 Kunbábony: Das Grab eines Awarenkhangans. Kecskemét

TREADGOLD, Warren

2010 *The Early Byzantine Historians*. Houndsmill–New York

VIDA Tivadar

2009a „...kérték, hogy Pannoniában lakhassanak” Az avarok letelepedése. In (szerk. Anders Alexandra – Szabó Miklós – Raczky Pál): *Régészeti dimenziók*. 105–122. Budapest

2009b Local or Foreign Romans. The Problem of the Late Antique Population of the 6th–7th Centuries AD in Pannonia. In (ed. Quast, Dieter): *Foreigners in Early Medieval Europe*. *Thirteenth International Studies on Early Medieval Mobility*. *Monographien des Römisch-Germanischen Zentralmuseums* 78, 233–260. Mainz

2016 Késő antik fémedények a Kárpát-medencében. Gazdagság és hatalom a népvándorlás korában. *Hereditas Archaeologica Hungariae* 1. Budapest

VAN HOOFF, Lieve

2013 Performing paideia: Greek culture as an instrument for social promotion in the fourth century A.D. *Classical Quarterly* 63, 387–406. Cambridge

WHITBY, Michael – WHITBY, Mary

1989 *Chronicon Paschale 284–628 AD*. Translated with notes and introduction. *Translated Texts for Historians* 7. Liverpool

WICKER Erika

2015 Avar kori üveg ivókürt a zentai múzeumban. *Bácsország. Vajdasági Honismereti Szemle* 73, 57. Szabadka

WOODS, David

2007 Jews, Rats and the Battle of Yarmūk. In (eds. Janniard, Sylvain – Lewin, Ariel – Pellegrini, Pietrina): *The Late Roman Army in the Near East from Diocletian to the Arab Conquest*. 367–376. Oxford

ZUCKERMAN, Constantin

1995 On the Date of the Khazars' Conversion to Judaism and the Chronology of the Kings of the Rus Oleg and Igor. A Study of the Anonymous Khazar Letter from the Genizah of Cairo. *Revue des études byzantines* 53, 237–270. Bruxelles

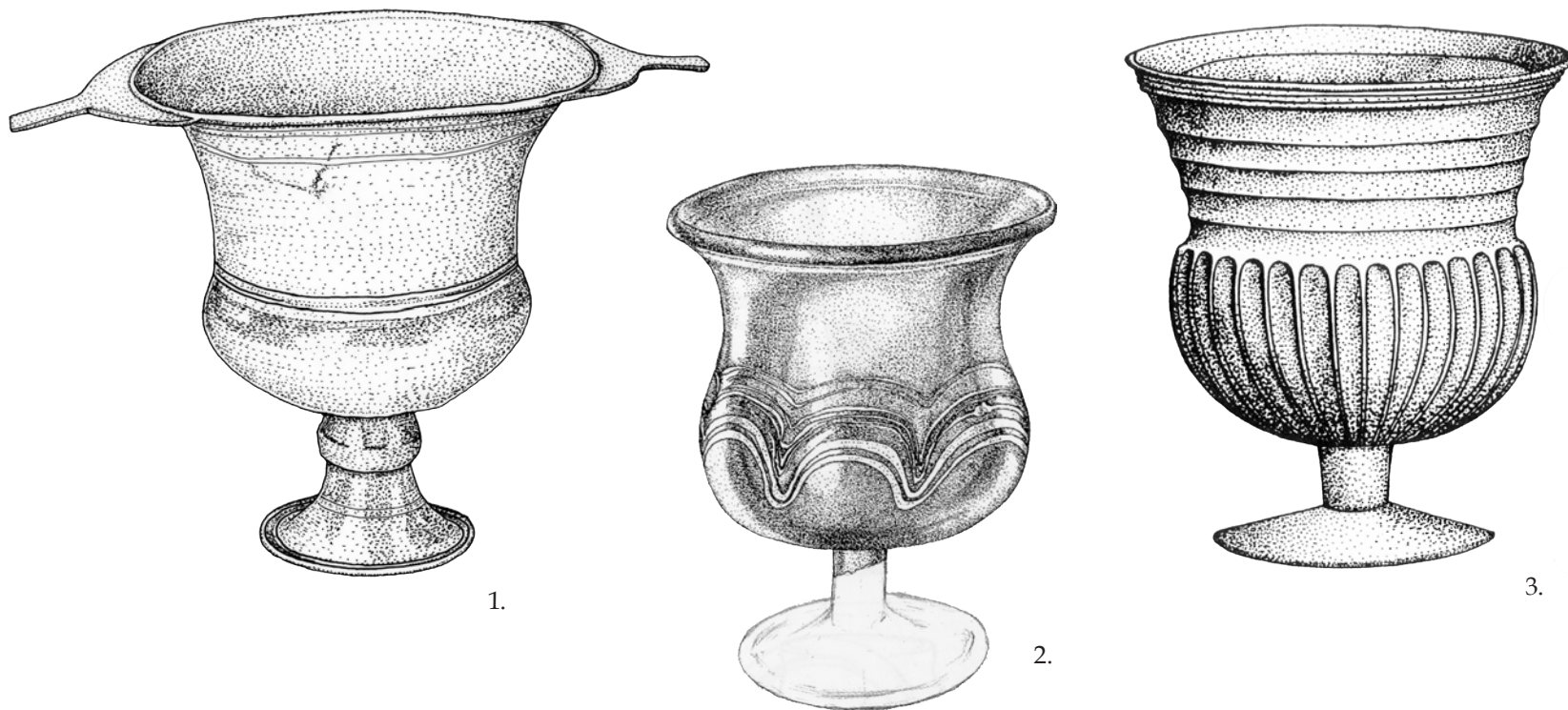
Ádám Bollók

BYZANTINE DIPLOMACY AND THE AVAR ELITE IN THE SIXTH-SEVENTH CENTURIES

An essay in interpretation

The present paper discusses the practical and material aspects of Avar-Byzantine diplomatic relations in the sixth and seventh centuries. The main goals and position-gaining strategies of the two protagonists are presented through the key texts of Menander Protector and Corippus. Additionally, a long section is devoted to the analysis of the information preserved in the *De ceremoniis* about the famous visit of the Sasanian envoys to Constantinople during the reign of the Emperor Justinian I as well as in other writings about less well-documented foreign embassies sent to the imperial capital. On the strength of these reports, a more colourful image can be drawn of the context in which the Avar envoys were welcomed by the Byzantine imperial administration and how they were treated. A brief comparison is also offered between the phases and forms of these receptions as described in the available Byzantine accounts and in the report on Zemarkhos' visit to the court of the Turkic khagan preserved by Menander. The artefact types regarded as suitable gifts in Avar-Byzantine diplomatic exchanges are explored through a survey of the available written and material record, alongside an overview of the artefacts preserved in the early to middle Avar-period archaeological record of the Carpathian Basin that could theoretically be regarded as diplomatic gifts originating from Byzantium. It is argued that gold coins, finely crafted precious metal and copper-alloy vessels, gold belt accessories, Mediterranean amphorae, glass rhytons and unguentaria vessels, precious metal jewellery and dress accessories, as well as a variety of precious metal articles occurring in Avar-period burial assemblages can be justifiably considered as gifts bestowed upon Avar envoys and their masters by the lords of Constantinople and provincial Mediterranean cities. It is also emphasised that a careful reading of the available written accounts suggests that considerable caution should be exercised before unequivocally interpreting these objects as originating from diplomatic contacts. Byzantine authors make mention of the Avar envoys' habit of purchasing Byzantine goods on Mediterranean markets while travelling on diplomatic business. They also contain references in their writings to the Avars' predilection for obtaining various Byzantine products besides gold coins as part of the "contribution" Constantinople paid for maintaining peace with the Avars. It thus seems likely that even if the value of this annual tribute was specified as a certain number of coins to be sent to the Avars, the actual disbursement was made partly in gold coins and partly in valuable goods, which makes our search for diplomatic gifts considerably more difficult.

The analysis of the dynamics of Avar-Byzantine relations on the one hand and a comparison with the insights gained from an in-depth study of virtually contemporaneous Turkic-Chinese interactions on the other suggest that diplomatic missions, threats of war, and the actual launching of military campaigns were all part of the arsenal used by the Avars for achieving the same ultimate goal, namely to extort an influx of Byzantine goods. This strategy only proved feasible if both parties enjoyed a prosperous phase of their history, and, accordingly, the weakening of Byzantium's positions from the onset of the seventh century onward resulted in the crisis and, finally, in the failure of the Avar strategy. The extorted "financial support" enabled the Avar leadership to distribute generous gifts for securing the loyalty of the peoples and smaller groups that had been subdued and now meant the mainstay of its power – in this sense, Byzantine gold contributed to the initial successes of the Avars' European history and the birth of Avar power in the Carpathian Basin, while its loss shattered to some extent the Avar elite's power. It is further argued that in the case of the Carpathian Basin during the Avar period, the latter phenomenon would explain why the majority of the truly fine and rare Byzantine objects were deposited in burials after the end of intensive Avar-Byzantine diplomatic relations. Thus, these finds date not from the successful, dynamic period of the early Avar Khaganate, but from the decades after the inflow of Byzantine gold ceased, when an imposing display of wealth and social status was necessary to demonstrate the elite's power in a period of social upheavals and changes.

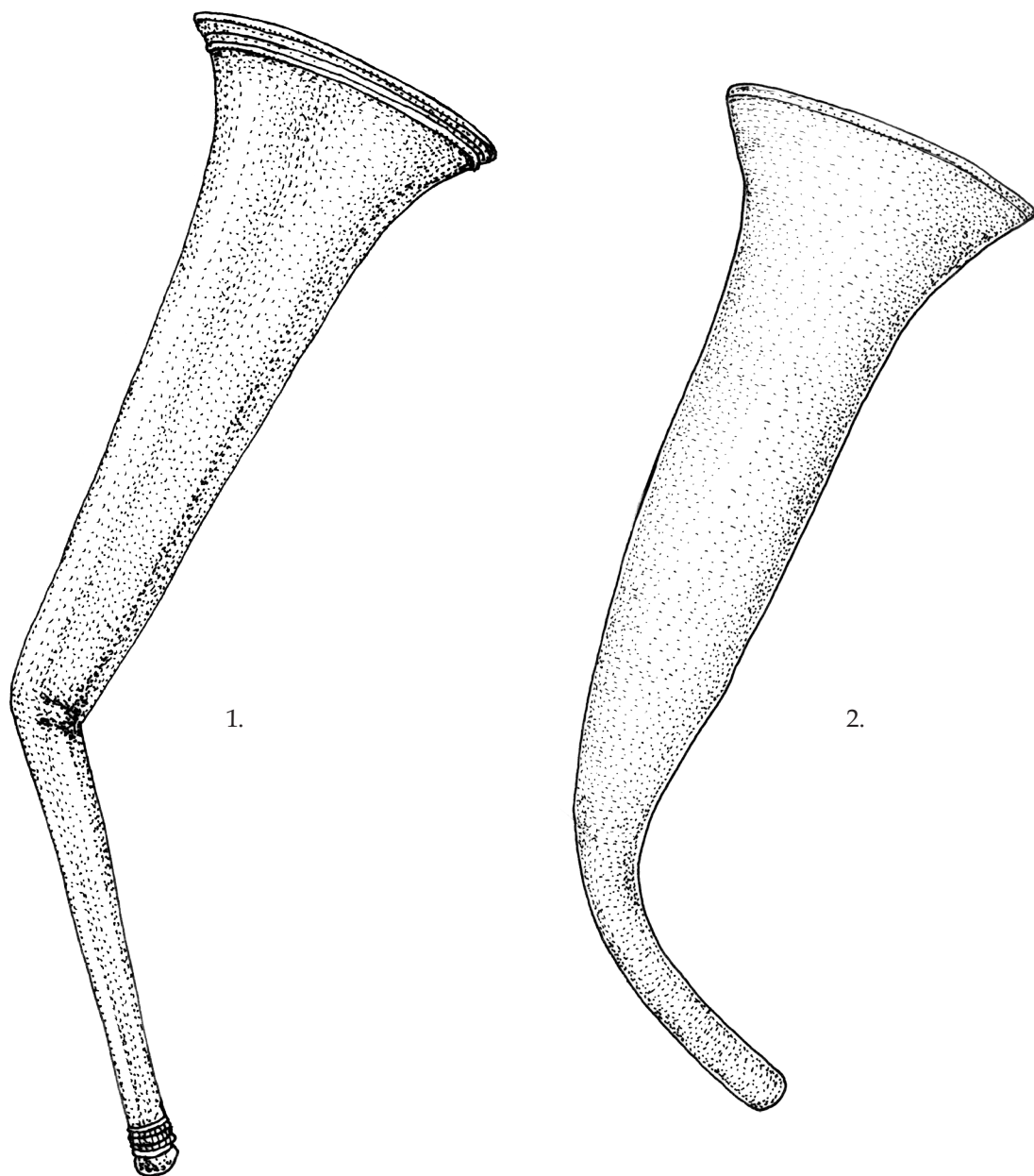
1.

2.

3.

1. kép. Avar kori talpas poharak:

1. Ezüstkehely, Kelet-Mediterráneum (5. század?) (rajz: Éber Magda, GITTINGS, Elizabeth A. 2001 Fig. 50. nyomán);
2. Üvegpohár, Zamárdi-Rétiföldek 517. sír (GARAM, Éva - BÁRDOS, Edith 2009 Taf. 66. 13. nyomán);
3. Aranypohár, Bócsa (rajz: ÉBER Magda, GARAM, Éva 1993 Taf. 19. nyomán)

2. kép. Avar kori *rhyton*ok: 1. Arany *rhyton*, Kunbábony (rajz: Éber Magda, GARAM Éva 2002 24. kép nyomán); 2. Üveg *rhyton*, Bácsszenttamás (Srbobran, RS) (rajz: Éber Magda, WICKER Erika 2015 nyomán)

1.

2-11.

12.

13.

3. kép. Kunbábonyi leletek: 1-11. A díszöv; 12. Az amfora; 13. A piramis alakú veret
(H. TÓTH Elvira – HORVÁTH Attila 1992 nyomán)

Falko Daim – Prohászka Péter

CSÁSZÁR A MELLBOGLÁRON

Észrevételek a sorpei kora középkori dobozka fedeléhez

Egy régészeti lelet tudományos elemzése számos esetben vezethet egy régóta ismert másik tárgy újraértékeléséhez, amint azt az alább bemutatásra kerülő késő avar kori császárábrázolások csat töredéke is mutatja. Ezzel vált ugyanis lehetővé a spanyolországi Sorpe területén előkerült, és számos esetben közölt ezüst dobozkanak, és mindenekelőtt fedelének új megvilágításba helyezése.

A TINNYEI CSATTÖREDÉK

Az aranyozott bronz csattöredék a Budapesttől nyugatra fekvő Tinnye településen, annak Kisvár nevű dűlőjében került elő.¹ E településrészről a régészeti topográfia alapján egy Árpád-kori földvár, valamint római és Árpád-kori szórványleletek ismertek; a csattöredék az első avar lelet. Esetleges sírra/sírokra utaló csontok a szántott területen nem kerültek elő, ezért a tárgy szórványleletnek tekinthető.²

A csattöredék bronzból öntött, felülete aranyozott. A pajzs formájú csattesten jobbra néző profilból ábrázolt császárportré van. Az uralkodó diadémot, valamint a jobb vállán kerek fibulával összefogott köpenyt visel. A háttér kör alakú poncokkal van kitöltve. A császár arca előtt, a homlok vonalától a mellkasig, a veret körvonalát követő, ívelt vonal keretben vésett cikkcakk minta húzódik. Ennek belső oldalán kerek lyuk látható. A veret peremét szabálytalan poncolt vonalak díszítik. Sz.: 2,4 cm, h.: 1,9 cm, v.: 0,6 cm (2. kép 1.).

¹ DINNYÉS István – KÖVÁRI Klára – LOVAG Zsuzsa 1986 327–328., Nr. 33/14.

² Itt szeretnénk megköszönni Sz. Lászlónak, hogy a leletre a figyelmünket felhívta, és annak közlését elősegítette.

Császárábrázolással díszített ékszerek és viseleti tárgyak a 8. századi avar leletkörnyezetből már régóta ismertek.³ A csattöredék e tárgyak csoportjába tartozik, habár egy részletben különbözik a többitől, mégpedig abban, hogy a császár itt jobbra néz. Hasonlóan kivételt jelentenek a Szebeny I. temető 100. sírjának nagyszíjvégén egymással szembenéző,⁴ és a zimonyi (Zemun Polje, RS) 2. sír egymás alá rendezett medallionjain jobbra és balra néző ábrázolások.⁵ Majdnem mindegyik alak erősen absztrahált fejékszert visel, a ruha redői többnyire megfigyelhetők. 16 császárábrázoláshoz az arc előtt egyfajta ág látható.⁶ A jobbra tekintő portréhoz a római, illetve a bizánci császárok képi ábrázolásai között az egyik legismertebb analógia egy, a Museo Arqueologico de Madrid kiállításában látható ezüst dobozka fedelén fordul elő.

KORA KÖZÉPKORI EZÜSTDOBOZKA SORPÉBÓL

Habár az ezüst dobozkat (1. kép, 2. kép 3.) A. M. Jiménez Garnica 1980-ban megjelent tanulmányában közölte,⁷ mégis Mechtild Schulze-Dörrlamm munkáinak köszönhetően került a nemzetközi kutatás fókuszába.⁸ A madridi Museo Arqueologico a fedeles dobozkat 1932 előtt szerezte meg Sorpe falu

³ FANCSALSZKY Gábor 2007 99–106.; DAIM, Falko – GREIFF, Susanne – PATSCHER, Stephan 2008; DAIM, Falko et al. 2010 287–292.

⁴ FANCSALSZKY Gábor 2007 217., Taf. 52. 14–15.

⁵ FANCSALSZKY Gábor 2007 216–217., Taf. 51–52.; vö. DAIM, Falko et al. 2010 289.

⁶ DAIM, Falko et al. 2010 289.

⁷ JIMÉNEZ GARNICA, Ana Maria 1980

⁸ SCHULZE-DÖRRLAMM, Mechthild 2009 142., Abb. 67. 2.; 2010 138–140., Abb. 11. (Jiménez Garnica képei után).

(ES) egyik lakosától;⁹ közelebbi előkerülési körülményei nem ismertek.

A dobozka egy szépen díszített fedélből és egy doboztestből áll, melyet gyöngysorokkal díszítettek. Az ovális fedelet egy császár háromnegyedes büsztte díszíti, a feje profilból van ábrázolva, amely jobbra tekint. Gyöngydiadémot, valamint a jobb vállán rozetta formájú fibulával összefogott köpenyt visel. A feje mögött egy ág van, két összecsomózott indával. A császár előtti térből egy rész kitört. A képmezőt finoman, gondosan poncolt gyöngyperem szegélyezi. A fedél gallérpere me lefelé valamennyire be van húzva, melynek köszönhetően a képmező még erőteljesebben hat. Az oldala áttört kerek csomókkal összefogott palmettákból („liliomokból”) álló szalag, felül apró gyöngysorral, alul kisebb golyóssal szegélyezve. A fedél jobb szélére tömör, megvastagodó végű kampót erősítettek. Kerek átmetszetű ezüstdrót van beleakasztva és többszörösen rátekerve. Ugyanilyen drót található a bal fedélszáron is, ahol azt az áttört palmettákra erősítették fel.

A doboztest (átm.: 3,5 cm, sz.: 3,6 cm, ma.: 2,6 cm) kevésbé finoman kidolgozott. Alsó és felső részét poncolt gyöngysor keretezi. Közük ugyancsak gyöngysorokból álló nagy, körbefutó árkádok vannak, mindegyik ív belsejében omega formájú díszítés található. A kampó alatt a dobozkan egy lyuk van. Ez az ezüstdróttal együtt valószínűleg a doboz zárására, vagy övre való felerősítésére szolgálhatott.

Habár egy rész a császárbüszte előtti képmezőből kitört, a szeged-kiskundorozsmakettőshatári övdísz (2. kép 2.)¹⁰ és a tinnyi csattöredék alapján lehetőség van a rekonstrukcióra. A dobozfedél némely részlete egzakt módon megfelel a szeged-kiskundorozsmai veretnek: a hosszúra nyújtott fej a markáns állal, a császár hosszú nyaka, a virágformájú kerek fibula, a köpeny redőinek esése. Ezért valószínű, hogy a dobozfedél képmezőjének kitört része is hasonló lehetett a szeged-kiskundorozsmai darabéhoz,¹¹ és így a császár egy ágat tarthatott a kezében. Ez ellen szól

azonban, hogy a vállnál semmi nyoma nem látható a karnak.

Sajnos mindeddig nem került sor a sorpei dobozka beható ötvöstechnikai vizsgálatára, ezért nem állnak rendelkezésünkre adatok arról, hogy hány darabból lett összeállítva.

Amint arra már utaltunk, a fedelet később helyezték a doboztestre. De milyen funkcióval bírt a fedél? A jellemző kampó, mely a fedél jobb felső peremén található – és a dobozka végleges használatánál nem bír funkcióval – a megoldás kulcsa: a kampó formája és kialakítása alapján a fedél eredetileg egy mellboglár egyik fele volt, amit néhány hasonló avar kori példány is alátámaszt.

A KÁRPÁT-MEDENCEI KORA KÖZÉPKORI MELLBOGLÁROK ÉS A SORPEI DARAB

A mellboglárok többsége a közép avar korban (7. század második fele) jelenik meg a Kárpát-medencében,¹² nagy valószínűséggel a bizánci ruhaviselet hatására. Ajándékként és kereskedelmi áruként került az avarokhoz egyrésztük, és a ruházatot díszítő kiegészítők voltak. Az avar leletanyag legkorábbi boglára az ozoratótípusztai temető egyik sírjában volt, és nagy valószínűséggel bizánci munka a 7. század utolsó harmadából.¹³ A későbbiekben a mediterrán előképeket helyileg továbbfejlesztették, sőt a késő avar korban (8. század), röviddel annak vége előtt, újabb déli hatásra új formájú és stílusú darabok jelentek meg. Így a 8. századi avar leletanyagban ezüsből, sőt aranyból készített, különböző típusú boglárok jelentkeznek. Díszítésük változatos: a kőberakás mellett geometrikus és növényi motívumok ugyancsak előfordulnak, a dunapataji arany dobozboglár esetében még portrék is megtalálhatóak.¹⁴

A sorpei doboztest a dobozboglárok csoportjába tartozik. Ezekből csupán kevés darab ismert, melyek azonban mind a Kárpát-medencéből származnak. A legjelentősebb a már

⁹ JIMÉNEZ GARNICA, Ana Maria 1980 215.; SCHULZE-DÖRRLAMM, Mechthild 2010 138.

¹⁰ DAIM, Falko et al. 2010 288–289., Abb. 11–12.

¹¹ DAIM, Falko et al. 2010 288–289., Abb. 11–12.

¹² ČILINSKÁ, Zlata 1975 81–82.; GARAM, Éva 1989 144.; KÜRTI, Béla – WICKER, Erika 1991 20.; DAIM, Falko – BÜHLER, Birgit 2012 207.

¹³ GARAM, Éva 1989; DAIM, Falko 2003; legutóbb PROHÁSZKA Péter 2010 234–235.

¹⁴ GARAM, Éva 1989 144.; KÜRTI, Béla – WICKER, Erika 1991 20–21.; DAIM, Falko – BÜHLER, Birgit 2012 207.

említett dunapataji boglárpár (3. kép 1.), melynek ötvöstechnikai vizsgálatára sor került, és részletes tanulmány mutatta be az eredményeket.¹⁵ A boglár mindkét fele négyzet alakú, lefelé nyitott és meglehetősen magas; méreteik kampó és fül nélkül: kb. 5,2×4,5×27 cm, illetve 4,8×4,5×2,9 cm, együtt 75 g súlyúak.¹⁶ Magas színvonalú műalkotás, amelyet számos, egyedileg trébelt részletből állítottak össze. A fedőlap és az oldalszegély konstrukciója nagy stabilitást biztosít a számára, ezáltal a kapcsok optikailag a köpeny szövétől élesebben elválnak.

A négyzsögletes, majdnem négyzet alakú fedőlapokon az eredetileg kiemelkedő kő- vagy üvegberakás (mindkettő hiányzik) számára szolgáló foglalatok vannak, ezek körül kisebb trébelt félgömbök, a szélen pedig nagyobbak sora van felforrasztva. Figyelemre méltók a kis karikák, melyek a fedőlapokon a külső és belső gömbör között találhatók.¹⁷

Az oldalszegélyt alakok díszítik, három személy ötszörösen visszatérő sorát mutatják: két, egymás felé forduló, rövid hajú és homlokpántos vagy diadémós fej profilból látható, köztük egy kereszt, melyet valószínűleg a bal alak tart, váltakozik egy hosszú hajú, szemből ábrázolt alak fejével.¹⁸ A szegély alsó és felső részét gyöngyperem szegélyezi, az alsó felett árkádsor található. Az összetett előállítási mód és a kereszttel visszatérő jelenet miatt a dunapataji boglár nagy valószínűséggel bizánci munka. Mivel korábban alig volt ismert bizánci tárgy a 8. századból, Garam Éva a 8. század elejére való kelteztést javasolta, míg a rozettás és ovális mellboglárok véleménye szerint a 8. század második felére lennének jellemzőek.¹⁹ A dunapataji boglár korai datálása ellen érvelt Falko Daim, rámutatva az abonyi boglár (2. kép 4.) tipológiailag igen közeli hasonlóságára, amely a mellékelt tárgyak miatt csak a 8. század utolsó harmadában kerülhetett a föld alá.²⁰

Ugyancsak téglalap alakú a szávaszentdemeteri (Sremska Mitrovica-Zasavica, RS) fél boglár, amit a sirmiumi császárváros területén találtak (3. kép 2.).²¹ A doboz formájú tárgy (méretei: 4,5×4,0×1,5 cm, s.: 45 g) aranylemezből trébelt, és a felső részét kilenc foglalat díszíti. Oldalait egymáshoz kapcsolódó hegyes, ovális levelek fríze borítja. Mivel Sirmium 582-ben elpusztult, Ivana Popović a zasavica (RS) példányt a késő 6. századra datálta, egy Sirmiumban talált arany veret díszítésére alapozva megállapítását.²² Korai datálásra vonatkozó érvei azonban nem kötelező érvényűek,²³ ugyanis néhány késő avar mellboglár üveg- vagy kődíszfogalatai – mint a zsélyi (Želovce, SK) 158. sír és a kékesdi 146. sír leletei – rokonságot mutatnak a sirmiumi példánnyal,²⁴ ugyanakkor további mellékleteik alapján ezek kétségtelenül a 8. század második felére datálhatók.²⁵ Kronológiai okok miatt fontos az abonyi 128. sírból származó, nemesfémből készült dobozboglár (2. kép 4.), mely a vele előkerült többtagú pálcikagyöngyök alapján a 8. század végére datálható.²⁶

A fedőlapon körbefutó karikák és az oldalszegély dekorációja összekapcsolja a dunapataji boglárt és az ovális, oldalukon palmetta- és indadíszes dobozboglárokat.²⁷

A sorpei dobozfedéllel rokonítható az ovális dobozboglárok egyik csoportja, melyek késő avar kori női sírokból kerültek elő. Így az Üllő I. avar temető 184. sírjának boglárja aranyozott bronzlemezéből, imitált gyöngy-díszítéssel és kőberakással készült, és palmetták („liliomdísz”) borítják az oldalait.²⁸ A gerjeni 77. sír példánya, gyöngydíszítéssel az oldalán ugyancsak e változathoz tartozik.²⁹ A budapest-rákosi kerek, kisméretű mellboglár képezheti az átmenetet a kerek boglárak (például az ozora-tótipusztai) és a dobozformájúak között.³⁰ A legnagyobb hasonló-

¹⁵ GARAM, Éva 1989 138.; 1993 61. Taf. 26.; DAIM, Falko – BÜHLER, Birgit 2012; DAIM, Falko 2011 14–18.

¹⁶ GARAM, Éva 1989 138.; 1993 61., Taf. 26.; DAIM, Falko – BÜHLER, Birgit 2012 207.

¹⁷ DAIM, Falko – BÜHLER, Birgit 2012 212., Abb. 23–24.

¹⁸ Lásd részletesen: DAIM, Falko – BÜHLER, Birgit 2012 211. ff.

¹⁹ GARAM, Éva 1989 151.

²⁰ GARAM, Éva 1989 144.; DAIM, Falko – BÜHLER, Birgit 2012 208.

²¹ POPOVIĆ, Ivana 2005 117., Abb. 1. a–d., Taf. I. 1.; DAIM, Falko – BÜHLER, Birgit 2012 210–211., Abb. 6.

²² POPOVIĆ, Ivana 2005 115–117.; DAIM, Falko – BÜHLER, Birgit 2012 210.

²³ DAIM, Falko – BÜHLER, Birgit 2012 210.

²⁴ DAIM, Falko – BÜHLER, Birgit 2012 210.

²⁵ KÜRTI, Béla – WICKER, Erika 1991 21.

²⁶ HAMPEL, Joseph 1905 II. 798–799., III. Taf. 472. 1–3.

²⁷ DAIM, Falko – BÜHLER, Birgit 2012 207.

²⁸ HORVÁTH, Tibor 1935 24., Taf. XI. 1–2.

²⁹ KISS Gábor – SOMOGYI Péter 1984 48., Taf. 4. 5.

³⁰ GARAM, Éva 2001 Taf. 36. 5.; DAIM, Falko – BÜHLER, Birgit 2012 211.

ságot a sorpei dobozfedéllel mindenesetre a komárom–hajógyári (Komárno, SK) és a bécs-csokorgassei (Wien, A) darabok mutatják. A komárom–hajógyári késő avar temető 81. női sírjában talált aranyozott mellboglár (2. kép 4., 3. kép 3.) felső részét trébelt vagy préselt gyöngysorok, valamint kőberakások, oldalait pedig áttört indák díszítik.³¹ Ezen típushoz tartozik a kőberakásos, és az oldalain stilizált indadíszes darab a Bécs-Csokorgasse 629. sírjából (3. kép 5.).³²

Kísérőleleteik alapján az ovális boglárok a késő avar kor III. fázisából, azaz a 8. század utolsó harmadából valók.³³ A boglárok mindegyike kis lemezpántokkal bír a fedőlapján, amely kialakítás a dunapataji arany párnál is megfigyelhető.

A korábbi típusú préselt boglároknál megállapítható, hogy mintakincsük a bizánci ötvösművészet ékszereire és ruhakiegészítőire vezethető vissza, mivel ezek keretezett gyöngysorokkal és imitált granulációs foglatba helyezett kőberakásokkal, rekeszekkel és filigránnal díszítettek.³⁴ Ugyanez érvényes a dobozboglárookra is, amennyiben fedőlapjaikat a megfelelő modelleken préselték.³⁵ Ami azonban ezeknél a meghatározó kapcsoló elem, az a jellemzően előrenyúló, vastag kampó és hurok, melyekkel a köpenyt összekapcsolták. Ennek bizonyosan praktikus oka volt: míg a korábbi mellboglárokat talán könnyebb textíliákon viselték, addig a későbbi, masszívabbakat nehezebb köpenyeken.

A finom kronológia szempontjából a dobozboglárok esetében jelentős szerepe van az oldalukon található díszítésnek. A sorpei fedő, a szeged–kiskundorozsmai veret, illetve a körbefutó szegélyen található ritka, egymással szemben álló palmetták alapján bizonyosan a 8. század második felére datálható. E palmettadíszítés ugyanis a késő avar kor III. fázisának vezető díszítései közé tartozik.³⁶

A többi ismert dobozboglártól eltérően a sorpei boglár császárábrázolás díszíti, amely több kérdést vett fel az ékszer eredetével és készítésével kapcsolatban. A motívum (császárportré profilból) késő római érmekről vagy bizánci medallionokról vezethető le, melyeken a császárt profilból ábrázolják, habár ezek egyiken sem tart palmaágakat.³⁷ Jérémye Chameroz a szeged–kiskundorozsmai veret motívumát számos régebbi képi ábrázolásból vezette le, melyek a császárt triumfátorként, babérlevélcsonnával a kezében mutatják.³⁸ Azonban problematikus, hogy ilyen képkompozíciók a Kr. u. 4. század utáni érmeken nem jelentkeznek, az egykorú bizánci ábrázolásokról pedig hiányoznak.³⁹ A római/bizánci császár ággal történő ábrázolása ritka motívum a kora középkorban. Ennek ellenére a bizánci kézművesség archaikus motívumokhoz, témákhoz visszanyúlhatott, és ezeket közvetíthette az avarokhoz.⁴⁰ Ez más esetekben is megfigyelhető volt, és a bizánci művészettörténet kezdetén gyakran téves datálásokhoz vezetett.⁴¹

Avar kori leletkörnyezetből ismert a legtöbb császárábrázolásos, különböző minőségű szíjvég, övcsat és övveret, melyek főként az avar településterület északnyugati részéről és a Tisza–Körös–Maros közéről ismertek (4. kép).⁴² A sorpei mellboglár avar eredete mellett szól a körbefutó szegély palmettadíszítése, amely a késő avar kor III. fázisának vezérmotívumai közé tartozik.⁴³

AVAR VAGY BIZÁNCI?

A boglárok használata a bizánci ruházaton csak igen hiányosan ismert. Nem áll rendelkezésre leírás, és csupán kevés képi ábrázolás maradt fenn, melyek ezen felül erősen antikizáló megformálásúak, és ezért az anyagi kultúra szempontjából csupán korlátozottan

³¹ TRUGLY Sándor 2008 111., Taf. 24. 9–10.

³² DAIM, Falko 1981 189., Abb. 8. 1. Egy további mellboglárt találtak a 647. sírban (STREINZ, Ludwig 1977 525–526.).

³³ DAIM, Falko – BÜHLER, Birgit 2012 207.

³⁴ GARAM, Éva 1989 144–146.; KÜRTI, Béla – WICKER, Erika 1991 20.

³⁵ KÜRTI, Béla – WICKER, Erika 1991 20.

³⁶ SCHULZE-DÖRR-LAMM, Mechthild 2010 139.; DAIM, Falko et al. 2010 290–293.

³⁷ FANCSALSZKY Gábor 2007 104.; DAIM, Falko et al. 2010 291.

³⁸ DAIM, Falko et al. 2010 292., 296.

³⁹ DAIM, Falko et al. 2010 298–299.

⁴⁰ DAIM, Falko et al. 2010 293., 299.

⁴¹ MATZULEWITSCH, Leonid 1929; DAIM, Falko 1990; 2000 178–181.

⁴² FANCSALSZKY Gábor 2007 104.

⁴³ SZALONTAI Csaba 1995 138.; SCHULZE-DÖRR-LAMM, Mechthild 2010 138–140.

értékelhetőek.⁴⁴ Az antik és kora középkori díszfibulák az uralkodók és előkelő férfiak köpenyeit a bal vállon tartották össze; például I. Justinianus viseletén, Ravennában, a San Vitale templomban látható mozaikon. Amennyiben Bizáncban kétrészes köpenykapcsok voltak használatban, mint amilyen a 8. század elejéről származó romanovszkajai (RU) példány,⁴⁵ felvetődik a kérdés, hogy ezek a női vagy a férfi viselethez tartoztak-e, vagy esetleg mindkét nem egyaránt hordta őket.

A mellboglárok avar környezetben kizárólag lány- és női sírokban fordulnak elő, és a bolygatatlan temetkezésekben a bal vállnál találhatók.⁴⁶ Vajon a bizánci előképek, mint az ozora-típusztai boglárok, ezen új avar viseleti szokást ösztönözték?⁴⁷

Kürti Béla és Wicker Erika az avar mellboglárokat a bizánciakból vezették le, ugyanakkor utaltak a közép-ázsiai ábrázolásokra, különösen a tadzsikisztáni pendzsikentire, ahol a nőket kaftánban és mellboglárokkal ábrázolják. Figyelemre méltó, hogy a boglárok minden esetben a bal vállon láthatók.⁴⁸ Zlata Čilinská a boglárok helyi fejlődését valószínűnek tartotta, a préselt korong formájútól a 8. század végi rozetta formájúig.⁴⁹ A keresztény ábrázolások miatt a dunapataji arany dobozboglár esetében azonban igen valószínűtlen, hogy avar munkáról van szó,⁵⁰ sokkal inkább egy bizánci megbízó számára készült bizánci gyártmány lehetett.⁵¹ Ugyan a 8. századból néhány eredeti bizánci tárgy ismert az avar leletanyagban – mint például a hohenbergi avar övveretek –, amely jelzi az avar bizánci kapcsolatok meglétét a korszakban.⁵²

A sorpei doboz Mechthild Schulze-Dörrlamm véleménye szerint bizánci készítmény, vagy legalábbis egy bizánci stílusban dolgozó nyugati mediterrán ötvös alkotása.⁵³ Ezt a fedél poncolt gömbsoros peremével indokolta, összehasonlítva a vörsi 347. sír aranyozott rozettáin lévőekkel, valamint az abonyi 128. sír négyszögletes boglárjával és a szeged-kiskundorozsmai verettel. Szerinte a poncolt dudoros perem a késő avar kori bizánci arany- és ezüstművesek munkáinak jellemzője. Mivel azonban a késő római császárkép a 8. és 9. századi bizánci érmeken már régóta nem volt használatban, a császármotívum a „*renovatio imperii Romani*”-ra utalás.⁵⁴ Véleménye szerint itt csupán Nagy Károly 800-ban történt császárrá koronázása jöhet szóba, ezért a profilból ábrázolt császárbüsztség fémmunkák csak ezután készülhettek.⁵⁵ Eltekintve attól, hogy tisztázatlan maradt, miért kellett volna Bizáncban Károly római császárrá koronázását megünnepelni (erre ugyanis Konstantinápolyban, mint botrányra és szentségtörésre tekintettek), ugyancsak a késői datálás ellen szól a doboztető eredeti funkciója, mint – bizonyosan avar – mellboglár.⁵⁶

Amint Garam Éva és Falko Daim a dunapataji mellboglárpár esetében feltételezik, a sorpei boglár is eredetileg egy köpenyhez tartozhatott. Míg azonban Garam Éva avar gyártmánynak tartja, Falko Daim bizáncinak.⁵⁷ Egyrészt azzal érvel, hogy a keresztény ábrázolások a késő avar korban – amennyiben a nagyszentmiklósi kincset figyelmen kívül hagyjuk – nem bírnak párhuzamokkal, másrészt az igen komplex konstrukcióval, vagyis a számos kis és még kisebb összetevőből történt összefforrasztással. Ezen kompozit technika egy sor más 8. századi tárgyon is megtalálható, amelyek közel egy évtizede a kutatás fókuszába kerültek.⁵⁸ A különféle ötvöstechnikák, mint a filigrándrótt és a granuláció stb., melyek gyakran szabad szemmel alig láthatók, nyilvánvalóan növelték a dísz tárgyak értékét

⁴⁴ DAIM, Falko – BÜHLER, Birgit 2012 213.

⁴⁵ KROPOTKIN, Vladislav 1961 Abb. 18. 2.; legutóbb DAIM, Falko – BÜHLER, Birgit 2012 211., Abb. 8.

⁴⁶ ČILINSKÁ, Zlata 1975 81.; DAIM, Falko – BÜHLER, Birgit 2012 213–215. A komárom-hajógyári temető 81. kirabolt sírjának mellboglárja a mellkason került elő (TRUGLY Sándor 2008 31.); az üllői 184. sírban a boglárok a jobb kulcsont mellett voltak (HORVÁTH Tibor 1935 24.).

⁴⁷ PROHÁSZKA Péter 2010 234–235.; DAIM, Falko – BÜHLER, Birgit 2012 214–215.

⁴⁸ KÜRTI, Béla – WICKER, Erika 1991 21.

⁴⁹ ČILINSKÁ, Zlata 1975 82.

⁵⁰ DAIM, Falko – BÜHLER, Birgit 2012 212.

⁵¹ DAIM, Falko – BÜHLER, Birgit 2012 213.

⁵² DAIM, Falko 2000 136–140.; DAIM, Falko et al. 2010 277–285.; DAIM, Falko 2011 12–14.

⁵³ SCHULZE-DÖRRLAMM, Mechthild 2010 139–140.

⁵⁴ SCHULZE-DÖRRLAMM, Mechthild 2010 141.

⁵⁵ SCHULZE-DÖRRLAMM, Mechthild 2010 141.

⁵⁶ Nagy Károly császárrá koronázásáról bizánci szemzőgből: OSTROGORSKY, George 1963 154–155.

⁵⁷ GARAM, Éva 1989 151–152.; DAIM, Falko – BÜHLER, Birgit 2012 213.

⁵⁸ DAIM, Falko 2000

a megrendelők és az ötvösök szemében. E jelenségre használják a „svájci óra elv” fogalmat,⁵⁹ ugyanis egy időmérő készülék esetében annak házában található igen komplex mechanika rendszerint szabad szemmel nem látható, mégis növeli a viselőjének presztízsét.

Egy 2000-ben megjelent tanulmány kiindulópontja a stájerországi Hohenbergben előkerült övgarnitúra volt,⁶⁰ amelyet sárgarézből(!) készítettek, majd tűzaranyoztak, azonban nagyszíjvége 80 részből áll.⁶¹ A római S. Maria Antiqua templom egyik 8. század közepi falfestménye és egy dél-tiroli párhuzamos lelet alapján bizonyos, hogy a hohenbergi övgarnitúra itáliai bizánci környezetből származik.⁶² A kompozit technikát többek között a brestovaci (HR) övdíszeknél és a kiskundorozsmai veretnél is figyelembe kell venni.⁶³

Amennyiben a kiskundorozsmai övveret és a dunapataji mellboglárt a felsorolt érvek ellenére mégis a Kárpát-medencében bizánci(?) ötvösök készítették, ez azt jelentené, hogy a megbízójuk római és bizánci értékeket vallott; ez mindenekelőtt az avar elit esetében nem elképzelhetetlen.

Összefoglalva a következő értelmezések merülhetnek fel a sorpei doboztetővel, egy másodlagosan felhasznált 8. századi mellboglárral kapcsolatban:

1. Bizánci előképek (pl. Kiskundorozsma, Dunapataj) alapján avar ötvösök által készített tárgyról van szó, amely egy előkelő nő ruhájához tartozott. Ezt támasztja alá az igen gondos, azonban nyilvánvalóan egyszerű előállítás. A kiskundorozsmai és a dunapataji analóg darabokat ezzel szemben igen magas színvonalon és számos részből rakták össze.

2. Bizánci gyártmányról van szó, amit azonban az avar földön hordtak, és egy előkelő nő ruházatához tartozott.

3. Bizánci gyártmányról van szó, amit a Bizánci Birodalomban egy nő vagy férfi viselt.

A 2. és a 3. lehetőség nem zárható ki teljesen, azonban jelenleg a Bizánci Birodalom területéről származó hasonló darabok hiányában bizonyíthatatlan.

HOGYAN KERÜLHETETT A SORPEI MELLBOGLÁR A MAI SPANYOLORSZÁG TERÜLETÉRE?

E kérdést a források hiányában csupán hipotetikusán lehet megválaszolni. Amint azt a tanulmányban bemutattuk, e fél mellboglár avar gyártmány lehetett, amelyet a 8. század harmadik harmadában készítettek és viseltek, azaz röviddel azelőtt, hogy Nagy Károly az Avar Kaganátust megsemmisítette, és annak kincseit Aachenbe szállíttatta. Így ezen aranyozott ezüst mellboglár – természetesen a hozzá tartozó köpennyel együtt – zsákmányként kerülhetett Franciaországba, és onnan az Ibériai-félszigetre. Az írott források egyértelműen szólnak ilyen transzferekről.⁶⁴ Einhard szerint az avaroktól hatalmas kincset zsákmányoltak a frankok: „*Omnis pecunia et congesti ex longo tempore thesauri direpti sunt. Neque ullum bellum contra Francos exortum humana potest memoria recordari, quo illi magis ditati et opibus aucti sint. Quippe cum usque in id temporis poene pauperes viderentur, tantum auri et argenti in regia repertum, tot spolia pretiosa in proeliis sublata, ut merito credi possit hoc Francos Hunis iuste eripuisse, quod Huni prius aliis gentibus iniuste eripuerunt.*”⁶⁵ Két katonai „kommandós” vállalkozás célja a „hring” – az avar kaganátus központja – volt 795-ben és 796-ban.⁶⁶ Elsőként 795 őszén a szláv Vojnomir vezetése alatt egy kis lovas egység Itáliából indulva érte el a központot, ahol szert tett az ott felhalmozott kincsek egy részére, melyeket Erik friauli herceg később Aachenbe küldött.⁶⁷ A *Vetus Annales Nordhumbranis* részletesen is említést tesz a zsákmány nagyságáról: eszerint 15, egyenként négy ökörrrel vontatott szekérnyi arany, ezüst és selyem lett nyugatra szállítva.⁶⁸ A zsákmányolt kincseket a Karoling Birodalom egyházi és világi méltóságai között osztották szét, azonban a külföldi uralkodók is részesül-

⁶⁴ Az eseményekhez: POHL, Walter 1988; TÓTH Endre 2012

⁶⁵ Einhard, *Vita Karoli Magni* (Holder-Egger) c. 13, 15 f; Rau 183/184.

⁶⁶ *Annales regni Francorum* ad a. 796, 98; HARDT, Matthias 2004 42–43; TÓTH Endre 2012 773–774.

⁶⁷ HARDT, Matthias 2004 43.

⁶⁸ *Vetus annales Nordhumbranis* ad a. 795, 155: „[...] sublatis inde 15 plaustris auro argentoque palliisque olosericis pretiosis repletis, quorum quodque quatuor trahebant boves.” Vö. HARDT, Matthias 2004 44.

⁵⁹ DAIM, Falko 2000 151–178.

⁶⁰ DAIM, Falko 2000 136–151.

⁶¹ DAIM, Falko 2000 152., Abb. 75.

⁶² DAIM, Falko 2000 156–158.

⁶³ BÜHLER, Birgit 2014; DAIM, Falko et al. 2010

tek belőle. Az *Annales regni Francorum* Nagy Károly nagylelkűségéről szól: „*Qui accepto peracta Deo largitori omnium bonorum gratiarum actione idem vir prudentissimus atque largissimus et Dei dispensator magnam inde partem Romam ad limina apostolorum misit per Angilbertum dilectum abbatem suum; porro reliquam partem optimatibus, clericis sive laicis, ceterisque fidelibus suis largitus est.*”⁶⁹ Ezt az *Annales Laureshamenses* ugyancsak megerősíti: „*Et in eo anno a parte Avarorum venerunt thesauri, magna multitudo, pro quibus domnus rex omnipotenti regi gratias agens, et distribuit ipsum thesaurum inter ecclesias et episcopos, seu abbates et comites; nec non et universos fideles suos de eodem thesauro mirifice honoravit.*”⁷⁰

Az elszállított kincs összetételéről keveset tudunk, csupán a *Vetus Annales Nordhumbranis* tesz említést a 795. évnél az arany és ezüst mellett köpenyekről (*auro argentoque pallisque*).⁷¹ Ezen adatot kiegészíti Alcuinnak Offa királyhoz írt, 796 áprilisa után kelt levele, amelyben az uralkodónak küldött ajándékok kerültek felsorolásra, amelyek között egy kardöv és egy kard mellett két köpeny is szerepel.⁷² Az avar kincs egy részét ruhák és prémek tehettké ki,⁷³ a köpenyekhez pedig mellboglárak is tartozhattak.⁷⁴

A zsákmány bizonyosan komoly benyomást tett az aacheni udvarra, mivel már a rákövetkező évben újabb csapat indult az avarok földjére, amely vállalkozás ugyancsak eredményes volt.⁷⁵ Pippin alkirály és Erik herceg voltak az újabb vállalkozás vezetői. A kagán és más méltóságviselők meghódoltak a támadók előtt, akik ezt követően a „hringet” is elfoglalták.⁷⁶ Az ott őrzött kincsekből Pippin először annak egy részét küldte apja aache-

ni udvarába, míg a maradékot magával vitte Itáliába.⁷⁷ Felosztásról vagy ajándékozásokról nem szólnak a források, így a zsákmány kisebb lehetett, mint egy évvel korábban.⁷⁸

Az avar zsákmánnyal eddig kizárólag a kőberakással díszített St. Maurice d’Agaune-i arany kancsót hozták kapcsolatba,⁷⁹ melyet a helyi hagyomány ráadásul Nagy Károly ajándékaként tart számon.⁸⁰ Mindenesetre azon nézet is képviselve van, hogy a kancsó bizánci művészeti alkotás lenne.⁸¹ Amint Mattias Hardt megfogalmazta: mindkét elképzelés összekapcsolható, amennyiben feltételezzük, hogy az arany kancsó keletről, a magyar Alföldön át Burgundiába jutott.⁸² Hasonló utat tehetett meg a sorpei mellboglár is, amennyiben a frankok Nagy Károly avar háborúi idején a kaganátus területén zsákmányolták, majd ezt követően Aachenbe szállították. Végül ajándékként kerülhetett a mai Spanyolországba, ahol utolsó tulajdonosára lelt. Ugyancsak fontos, hogy Sorpe a 9. században a Karoling Birodalom spanyol grófságához tartozott, melyet Nagy Károly 801-ben hozott létre.⁸³ A szép mellboglárt talán már Aachenben, azonban sokkal inkább csak a mai Spanyolország területén kapcsolták össze a doboztesttel, amellyel lehetővé vált praktikus használata. Amennyiben a sorpei mellboglár mégiscsak bizánci gyártmány lenne, ez esetben az Ibériai-félszigetre a Földközi-tengeren keresztül, sőt akár arab kereskedők közvetítésével kerülhetett. Azonban a sorpei fél mellboglár szoros kapcsolata a hasonló avar ékszerekkel és a dobozka lelőhelye a Pireneusok déli lábánál elterülő, volt karoling grófság területén egyértelműen az első lehetőség felé mutat. Így nagy valószínűséggel Nagy Károly avar háborúinak következtében került nyugatra.

⁶⁹ *Annales regni Francorum* ad a. 796, 98; Rau 65/66.

⁷⁰ *Annales Laureshamenses* ad a. 795, XXVIII, 36.

⁷¹ *Vetus Annales Nordhumbranis* ad a. 795, 155.

⁷² Alcuin, ep. 100, 146: „*Vestrae quoque dilectioni ad gaudium [...] dirigere studuimus unum balteum et unum gladium Huniscum et duo pallia sirica.*” Vö. TÓTH Endre 2012 781.

⁷³ TÓTH Endre 2012 781.

⁷⁴ DAIM, Falko – BÜHLER, Birgit 2012 213.

⁷⁵ HARDT, Matthias 2004 43.; TÓTH Endre 2012 776.

⁷⁶ HARDT, Matthias 2004 43.; vö. TÓTH Endre 2012 775–776.

⁷⁷ HARDT, Matthias 2004 43.

⁷⁸ TÓTH Endre 2012 776.

⁷⁹ ALFÖLDI András 1949 27.

⁸⁰ A kolostorban található feljegyzés szerint Harun al-Raschid abbasszida kalifa ajándéka volt Nagy Károlynak (ALFÖLDI András 1949 1.; vö. HARDT, Matthias 2004 186.).

⁸¹ DE FRANCOVICH, Géza 1966 133–135.

⁸² HARDT, Matthias 2004 186., Anm. 439.

⁸³ SCHULZE-DÖRRLAMM, Mechthild 2010 139.

FORRÁSOK

- Alcuin = Alcvini sive Albini epistolae, ed. E. Dümmler. MGH Epp. 4 (Karolini aevi 2). (Berolini, 1895) 18–481.
- Annales Laureshamenses = Annales Laureshamenses, Alammanici, Guelferbytani et Nazariani, ed. G. H. Pertz. MGH SS 1 (Hannoverae, 1826) 22–39.
- Annales regni Francorum (Kurze) = Annales regni Francorum inde ab a. 741 usque ad a. 829. qui dicuntur Annales Laurissenses maiores et Einhardi, rec. F. Kurze. MGH Script. Rer Germ. 6 (Hannoverae, 1895) 1–178.
- (Rau): R. Rau (Hrsg.), Quellen zur karolingischen Reichsgeschichte 1: Reichsannalen. Einhard Leben Karls des Grossen. Zwei »Leben« Ludwigs. Nithard Geschichten. Ausgewählte Quellen zur deutschen Geschichte des Mittelalters 5 (Darmstadt, 1987) 10–155.
- Einhard, Vita Karoli Magni (Holder-Egger): Einhardi Vita Karoli Magni, cur. O. Holder Egger. MGH Script. rer. Germ. 25 (Hannoverae, Lipsiae 1911).
- (Rau): R. Rau (Hrsg.), Quellen zur karolingischen Reichsgeschichte 1: Reichsannalen. Einhard Leben Karls des Grossen. Zwei »Leben« Ludwigs. Nithard Geschichten. Ausgewählte Quellen zur deutschen Geschichte des Mittelalters 5 (Darmstadt, 1987) 164–210.
- Vetus annales Nordhumbranis = Ex vetustis annalibus Nordhumbranis. Historiae regum Anglorum et Dacorum insertis, ed. R. Pauli. MGH SS 13 (Hannoverae, 1881).

IRODALOM

ALFÖLDI András

- 1949 Die Goldkanne von Saint-Maurice d'Agaune. Zeitschrift für schweizerische Archäologie und Kunstgeschichte 10 (1948–1949), 1–27. Zürich

BÜHLER, Birgit

- 2014 Der „Schatz“ von Brestovac, Kroatien. Seine kulturellen Beziehungen und technologischen Aspekte. Monographien des Römisch-Germanischen Zentralmuseums 85. Mainz

ČILINSKÁ, Zlata

- 1975 Frauenschmuck aus dem 7.–8. Jahrhundert im Karpatenbecken. Slovenská archeológia 23, 63–96. Nitra

DAIM, Falko

- 1981 Archäologische Zeugnisse zur Geschichte des Wiener Raumes im Frühmittelalter. Wiener Geschichtsblätter 36/4, 175–197. Wien
- 1990 Der awarische Greif und die byzantinische Antike. In (Hrsg. Friesinger, Herwig – Daim, Falko): Typen der Ethnogenese am Beispiel der Bayern. Berichte des Symposions der Kommission für Frühmittelalterforschung, 27. bis 30. Oktober 1986, Stift Zwettl, Niederösterreich, Bd. II. Veröffentlichung der Kommission der Frühmittelalterforschung 13 = Denkschriften der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Philosophisch-Historische Klasse 204, 273–304. Wien
- 2000 „Byzantinische“ Gürtelgarnituren des 8. Jahrhunderts. In (Hrsg. Daim Falko): Die Awaren am Rand der byzantinischen Welt. Studien zu Diplomatie, Handel und Technologietransfer im Frühmittelalter. Monographien für Frühgeschichte und Mittelalterarchäologie 7, 77–204. Innsbruck
- 2003 Ozora. Reallexikon der Germanischen Altertumskunde 22, 423–427. Berlin
- 2011 Des Kaisers ungeliebte Söhne. Die Awaren und das Byzantinische Reich. Eurasia antiqua: Zeitschrift für Archäologie Eurasiens 17, 1–20. Bonn

DAIM, Falko – BÜHLER, Birgit

- 2012 Awaren oder Byzanz? Interpretationsprobleme am Beispiel der goldenen Mantelschließe von Dunapataj. In (szerk. Vida Tivadar): Thesaurus avarorum. Régészeti tanulmányo Garam Éva tiszteletére – Archaeological Studies in Honour of Éva Garam. 207–224. Budapest

- DAIM, Falko – GREIFF, Susanne – PATSCHER, Stephan
 2008 Kaiser mit Palmzweigen. Ein byzantinischer Gürtelbeschlag aus Südostungarn. *Jahrbuch des Römisch-Germanischen Zentralmuseums* 54:3 (2007) [2008], 77–79. Mainz
- DAIM, Falko et al.: Falko DAIM – Jérémie CHAMEROY – Susanne GREIFF – Stephan PATSCHER – Peter STADLER – Bendeguz TOBIAS
 2010 Kaiser, Vögel, Rankenwerk – byzantinischer Gürteldekor des 8. Jahrhunderts und ein Neufund aus Südungarn. In (Hrsg. Daim, Falko – Drauschke, Jörg): *Byzanz – Das Römerreich im Mittelalter* 3. Monographien des Römisch-Germanischen Zentralmuseums 84, 3. 277–330. Mainz
- DE FRANCOVICH, Géza
 1966 La brocca d'oro del tesoro della chiesa di Saint-Maurice d'Agaune nel Vallese e i tessuti di Bisanzio e della Siria nel periodo iconoclastico. In: *Arte in Europa: Scritti di Storia dell'Arte in onore di Edoardo Arslan*. 133–175. Milano
- DINNYÉS István – KÖVÁRI Klára – LOVAG Zsuzsa
 1986 Pest megye régészeti topográfiája XIII/1. A Budai és Szentendrei járás. *Magyarország Régészeti Topográfiája* 7. Budapest
- FANCSALSZKY Gábor
 2007 Állat- és emberábrázolások a késő avar kori öntött bronz övvereteken. *Opitz Archaeologia* 1. Budapest
- GARAM, Éva
 1989 Über das awarenzeitliche goldene Agraffenpaar von Dunapataj. *Folia Archaeologia* 40, 137–153. Budapest
 1993 Katalog der awarenzeitlichen Goldgegenstände und der Fundstücke aus den Fürstengräbern im Ungarischen Nationalmuseum. *Catalogi Musei Nationalis Hungarici, Seria Archaeologica* 1. Budapest
 2001 Funde byzantinischer Herkunft in der Awarenzeit vom Ende des 6. Jahrhunderts bis zum Ende des 7. Jahrhunderts. *Monumenta Avarorum Archaeologica* 5. Budapest
- HAMPEL, Joseph
 1905 Alterthümer des frühen Mittelalters in Ungarn I–III. Braunschweig
- HARDT, Matthias
 2004 Gold und Herrschaft. Die Schätze europäischer Könige und Fürsten im ersten Jahrtausend. Europa im Mittelalter 6. Berlin
- HORVÁTH Tibor
 1935 Az üllői és kiskőrösi avar kori temető. – Die awarischen Gräberfelder von Üllő und Kiskőrös. *Archaeologia Hungarica* 19. Budapest
- JIMÉNEZ GARNICA, Ana Maria
 1980 Una „capsula” goda en el Museo Arqueológico de Madrid. *Archivo Español Arqueología* 53, 215–221. Madrid
- KISS Gábor – SOMOGYI Péter
 1984 Tolna megyei avar temetők. *Dissertationes Pannonicae Ser. III. No. 2*, Budapest
- KROPOTKIN, Vladislav
 1961 Klady vizantijskich monet na territorii SSSR. *Archaeologia SSSR* E 4, 4. Moszkva
- KÜRTI, Béla – WICKER, Erika
 1991 Bemerkungen zur Agraffenfrage der Awarenzeit. *Zalai Múzeum* 3. 19–34. Zalaegerszeg
- MATZULEWITSCH, Leonid
 1929 Byzantinische Antike. Studien auf Grund der Silbergefäße der Eremitage. *Archäologische Mitteilungen aus Russland Sammlung* 2. Berlin–New York
- OSTROGORSKY, Georg
 1963 Geschichte des Byzantinischen Staates. *Byzantinisches Handbuch* I:2. München
- POHL, Walter
 1988 Die Awaren. Ein Steppenvolk in Mitteleuropa 576–822 n. Chr. München
- POPOVIĆ, Ivana
 2005 Agrafe en or paléobyzantine de Sirmium. In (Hrsg. Mirković Miroslava): *Römische Städte und Festungen an der Donau. Akten der regionalen Konferenz*. 107–118. Beograd
- PROHÁSZKA Péter
 2010 Die awarischen Oberschichtsgräber von Ozora-Tótipusztá (Kom. Tolna, H). In (Hrsg. Daim, Falko – Drauschke, Jörg): *Byzanz – Das Römerreich im Mittelalter* 3. Monographien des Römisch-Germanischen Zentralmuseums 84:3, 189–275. Mainz

SCHULZE-DÖRRLAMM, Mechthild

2009 Byzantinische Gürtelschnallen und Gürtelbeschläge im Römisch-Germanischen Zentralmuseum. Teil II. Die Schnallen mit Scharnierbeschläg und die Schnallen mit angegossenem Riemendurchzug des 7. bis 10. Jahrhunderts. Katalog der Vor- und Frühgeschichtlichen Altertümer 30, 2. Mainz

2010 Bemerkungen zu den jüngsten Elementen des Schatzes von Nagyszentmiklós und zum Zeitpunkt seiner Deponierung. *Antaeus* 31–32. 127–142. Budapest

STREINZ, Ludwig

1977 Wien XI - Csokorgasse. Fundberichte aus Österreich 16, 475–531. Wien

SZALONTAI Csaba

1995 A késő avar kori lilimos övveretek. – Die spätawarenzeitlichen mit Lilien verzierten Gürtelbeschläge. *Somogyi Múzeumok Közleményei* 11, 127–143. Kaposvár

TÓTH, Endre

2012 Die awarische Schatzkammer und die Franken. In (szerk. Vida Tivadar): *Thesaurus avarorum. Régészeti tanulmányok Garam Éva tiszteletére. – Archaeological Studies in Honour of Éva Garam. 773–782.* Budapest

TRUGLY Sándor

2008 A Komárom-hajógyári avar temető és telep. *Opitz Archaeologia* 2. Budapest

---

Falko Daim – Péter Prohászka

THE EMPEROR ON THE CLASP

The lid of an early medieval box from Sorpe

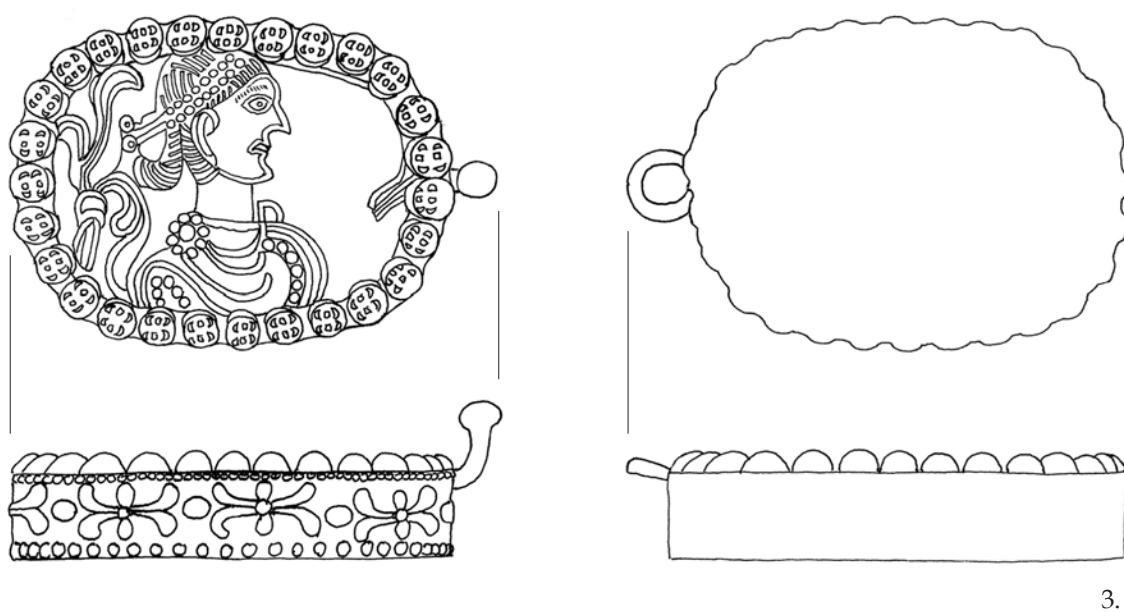
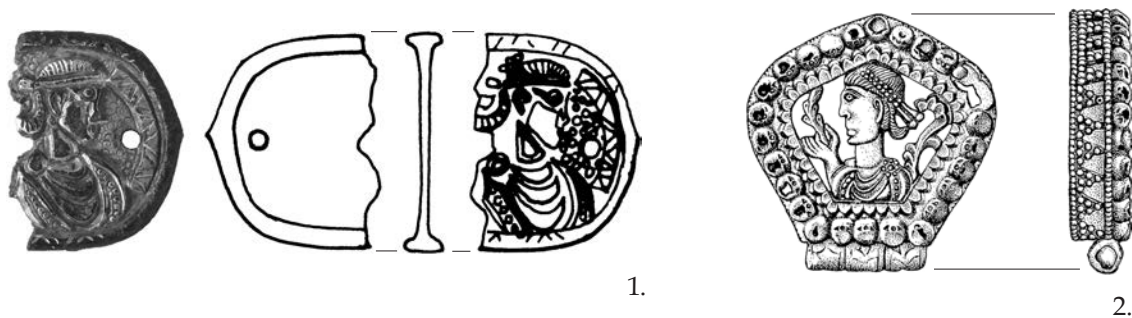
The detailed assessment of a new archaeological find often leads to the re-interpretation of another one known since long, as will be demonstrated by the buckle fragment bearing an emperor's portrait from the late Avar period, which sheds new light on the oft-published silver box, and particularly its lid, found at Sorpe in Spain.

The gilt bronze buckle fragment was found at Tinnye, in an area known as Kisvár-dűlő, a site lying north of Budapest. The cast bronze buckle was gilded. The shield-shaped buckle plate bears an emperor portrait looking right. The emperor wears a diadem and a cloak fastened with a round brooch on the right shoulder. Jewellery and costume accessories with imperial portraits are since long known from eighth-century Avar contexts. The buckle fragment can definitely be assigned to this group, although it differs from the other pieces in that the emperor is portrayed looking right. The best analogy to the imperial portrait looking right can be found on the lid of a small silver box displayed in the exhibition of the Museo Arqueológico de Madrid. The box was acquired in 1932 from one of the villagers of Sorpe. The lid was originally one half of a clasp, specifically of a box clasp of the type represented by the Avar-period exemplars from Dunapataj, Zasavica and Abony. In view of the associated finds, the oval clasps can be assigned to Phase III of the late Avar period, to the final third of the eighth century.

The clasp had most likely been an Avar product made and worn during the final third of the eighth century, shortly before Charlemagne defeated the Avar Khaganate and transported its riches to Aachen. The silver gilt clasp as well as the cloak which it had fastened reached France as part of the booty, whence it was taken to the Iberian Peninsula. The written sources mention several transfers of this type. Little is known about the composition of the riches taken from the Avar Khaganate: an entry for the year 795 in the *Vetus Annales Nordhumbranis* mentions cloaks in addition to gold and silver (*auro argentoque palliisque*). Another scrap of information is provided by Alcuin's letter to King Offa penned after April 796, which lists the gifts sent to the sovereign, among them a sword belt, a sword and two cloaks. A part of the Avar treasure was made up of garments and furs, and the cloaks probably had clasps. To date, only the gold ewer of St. Maurice d'Agaune has been associated with the Avar riches – moreover, local tradition holds it to be a gift bestowed by Charlemagne. The Sorpe clasp had possibly been part of the booty seized by the Franks during Charlemagne's campaign against the Avars, which had been taken to Aachen, whence it reached Spain as a gift bestowed upon its last owner.

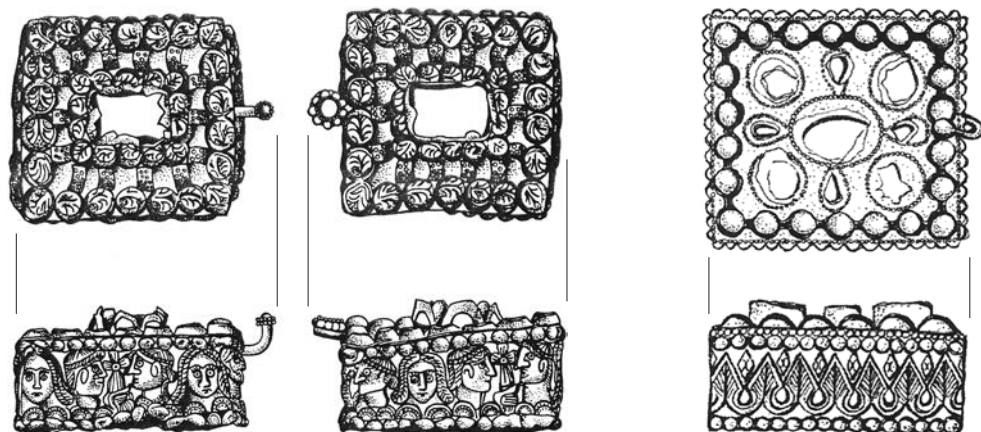

1. kép. A sorpei ezüstdoboz különféle nézetekből
(DAIM, Falko et al. 2010 292., Abb. 16.)

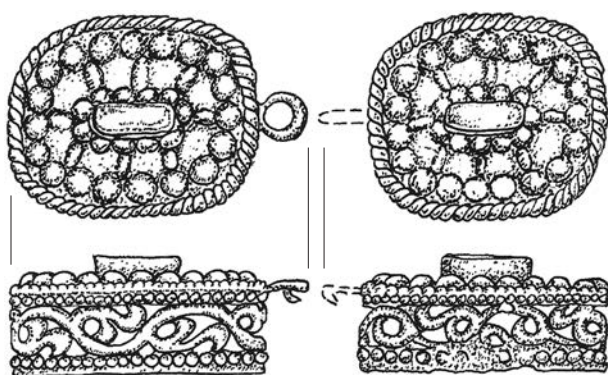
2. kép. 1. A tinnyei császárábrázolásos, töredékes veret fotója és rajza; 2. A Szeged-Kiskundorozsma, Kettőshatár-dűlői veret; 3. A sorpei (ES) mellboglár rekonstrukciós rajza; 4. A komárom-hajógyári (Komárno-Lodenica, SK) késő avar temető 81. sírjának mellboglárja

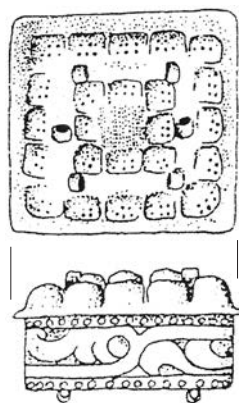

1.

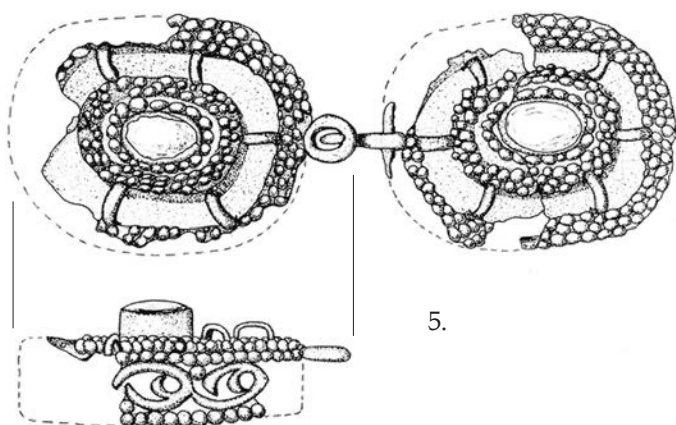
2.

3.

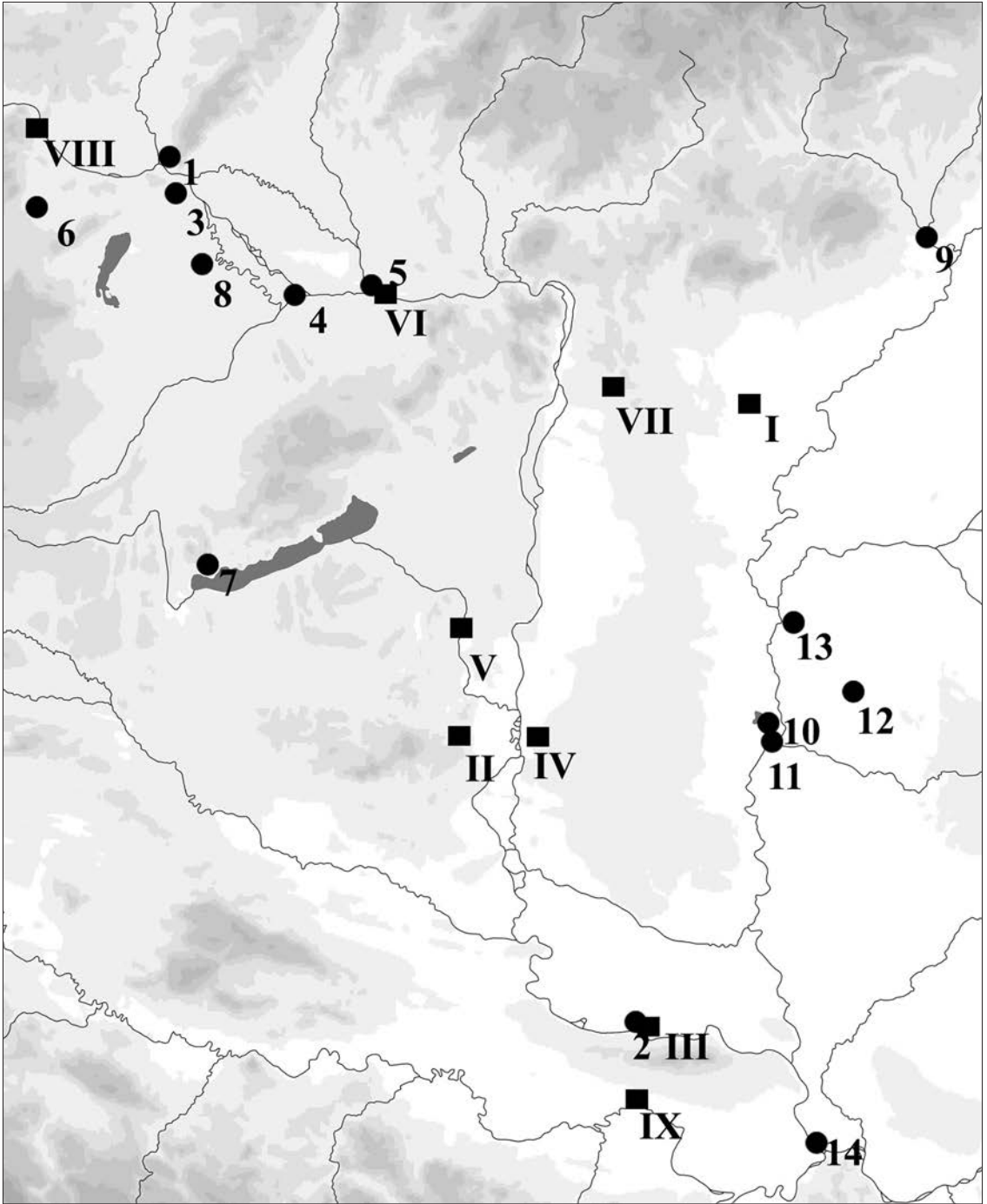

4.

5.

3. kép. Dobozboglárak a Kárpát-medencében: 1. Dunapataj (GARAM, Éva 1993 Taf. 26. nyomán);
2. Zasavica (RS) (POPOVIĆ, Ivana 2005 Abb. 1. a-d. nyomán); 3. Komárom-Hajógyár (Komárno-Lodenica, SK)
81. sír (TRUGLY Sándor 2008 24. tábla 9-10. nyomán); 4. Abony (HAMPEL, Joseph 1905 Taf. 472. 1-3. nyomán);
5. Wien-Csokorgasse (A) 629/A sír (DAIM, Falko 1981 Abb. 8. 1. nyomán)

4. kép. Profilból ábrázolt emberfejjel és ág ábrázolással díszített avar kori tárgyak elterjedése a Kárpát-medencében. 1-20. Övdíszek (●): 1. Pozsony (Bratislava-Čuniv, SK); 2. Dunacséb (Čelarevo, RS); 3. Nemesvölgy (Edelstal-Bergweide, A); 4. Győr-Téglavető-dűlő; 5. Komárom (Komárno-Lodenic, SK); 6. Leobersdorf-Ziegelei Polsterer (A); 7. Lesencetomaj-Piroskereszt; 8. Mosoncsanak; 9. Sajó-petri-Hosszúrét; 10. Szeged-Kiskundorozsma, Kettőshatár út II.; 11. Szeged-Kundomb; 12. Székkutas-Kápolnadűlő; 13. Szentcs-Nagyhegy; 14. Zemun-Polja (RS). Dobozboglárak (■): I. Abony; II. Cikó; III. Dunacséb (Čelarevo, RS); IV. Dunapataj; V. Gerjen; VI. Komárom (Komárno-Lodenica, SK); VII. Üllő I; VIII. Wien-Csokorgasse (A); IX. Zásavica (RS)

Samu Levente – Blay Adrienn

TÉRBELI ÁTRENDÉZŐDÉS A 7. SZÁZADI KÁRPÁT-MEDENCÉBEN¹

A 7. századi Kárpát-medence centrumainak, hatalmi központjainak kutatásához minden lehetséges forrást szükséges felhasználnunk, ezek azonban – nagyobb kiterjedésű településkutatások hiányában – szinte kizárólagosan sírfeltárásokból származnak. Kiemelkednek ilyen szempontból a vizsgálandó leletek közül azok a tárgyak, melyekhez bizonyos mértékű presztízs kapcsolódik, mégis nagyobb mennyiségben kerülnek elő a temetőkből, így elterjedésük változásai is jól modellezhetők. Ilyenek a legnagyobb részt préselt veretekből álló kora és közép avar kori övgarnitúrák. Az egyértelmű távolsági kapcsolatokkal rendelkező tárgytipusok (bizonyos ékszerek, övdíszek, import tárgyak) szintén alapvető fontosságúak a kérdés vizsgálatában.

Jelen elemzés fő tárgyát – nagyszámú előfordulása miatt – az övdíszek képezik. Ezek a tárgyak a társadalomnak egy szűkebb szeletét érintik.² Kíváncsiak vagyunk, felfedezhető-e ezek különböző típusainak, valamint összevont, nagyobb csoportjainak elterjedésében bármilyen rendszeresség.³ Elemzünk továbbá néhány olyan ékszer típust, amelyeknek elterjedésében hasonló jelenségek figyelhetők meg.

AZ ALKALMAZOTT MÓDSZER

Az övdíszek mennyiségi elterjedésének vizsgálatánál interpolációs térképeket használtunk. A módszer nem ismeretlen a régészetben, trendfelület-analízis néven is ismerhetjük.⁴ Az általunk alkalmazott módszer lényege abban áll, hogy az egyes feltárt temetőrészleteket mintavételi pontoknak tekintjük, s az így nyert értékeket interpoláljuk a környező területekre. A módszernek számos típusa ismert, a megfelelő kiválasztásához szükséges ismerni az egyes eljárások lényegét és főbb jellemzőit. Minden interpolációs eljárás Tobler törvényére épül, amely kimondja, hogy a térben egymáshoz közelebb lévő pontok értéke hasonlóbb egymáshoz, mint a térben távolabb fekvőké.⁵

Az interpolációs eljárásoknak többféle osztályozása lehetséges aszerint, hogy „*pontokon vagy tartományokon végzett az eljárás, globális vagy lokális módszert alkalmaz,*⁶ *egzakt vagy közelítő a művelet eredménye, determinisztikus⁷ vagy sztochasztikus⁸ a megközelítés, fokozatos vagy hirtelen változású az interpolációs folyamat.*”⁹ A temetőrészletekből az övdíszekre vonatkozóan

¹ Jelen tanulmány „A népvándorlás kori leletanyag feldolgozása és kiadása” (Analysis and Editing of the Early Medieval archaeological finds in Hungary) című (NKFIH-OTKA K 120486) projekt keretében készült. Projektvezető: Dr. Vida Tivadar.

² 12 643 db 7. századi sírból 1 575 esetben fordult elő övdísz (díszített és díszítetlen), ez kb. 13%-ot jelent, mely arány tehát jellemző a teljes Kárpát-medencei anyagra. Ettől kisebb-nagyobb eltérések figyelhetők meg az egyes temetők anyagán belül, a 10-15% körüli érték azonban általánosan jellemző. Ettől jelentősebben eltér Makó-Mikócsa-halom temetője, ahol a sírok mintegy 20%-ban tartalmaztak övdíszeket.

³ Az övek presztízshordozó szerepéről: DAWES, Elizabeth – H. BAYNES, Norman 1977 88–107.; ALBRECHT, Stefan 2010 79–96.; SCHMAUDER, Michael 2001 15–44.; BÁLINT, Csanád 2000 41–92.; DAIM, Falko 2010 61–62. A díszítetlen övekről legutóbb: SZENTHE Gergely 2012 521–550.

⁴ RENFREW, Colin – BAHN, Paul 2005 353.

⁵ „I invoke the first law of geography: everything is related to everything else, but near things are more related than distant things.” (TOBLER, Waldo 1970, 236.) Kérdés, hogy ez milyen mértékig érvényes a régészeti jelenségekre.

⁶ „Globális egy interpolátor, ha az összes adatpont számít az ismeretlen magasságok kiszámításánál, és lokális, ha csak egy megadott környezetet vesz figyelembe a kiszámítandó pont körül.” (TELBISZ Tamás – SZÉKELY Balázs – TÍMÁR Gábor 2013 29.)

⁷ „Determinisztikus egy interpoláció, ha egyértelműen meghatározott matematikai függvények felhasználásával számítja ki a nem ismert pontokban a magasságot.” (TELBISZ Tamás – SZÉKELY Balázs – TÍMÁR Gábor 2013 29.)

⁸ „Sztochasztikus egy módszer, ha az adatpontok statisztikai elemzését is figyelembe véve határozza meg a magasság kiszámításához használt függvényeket (pl. Krieglés).” (TELBISZ Tamás – SZÉKELY Balázs – TÍMÁR Gábor 2013 29.)

⁹ BÓDIS Katalin 2008 25.

nyert adatok vizsgálatára az ArcGIS szoftver 3D Analyst eszköztárán belül a raszter interpolációt, s ezen belül a „Topo to Raster” eljárást választottuk.¹⁰ Az így nyert raszteres modellt színátmenetes megjelenítéssel használtuk, ahol a sötét szín jelzi a magasabb értékeket – a mi esetünkben az övdíszek magasabb számát. Az így nyert térkép értelmezésének megkönnyítésére a szintvonalakat is megjelenítettük, ahol a sűrűsödések jelzik a magasabb értékeket (7. kép 1–2., 8. kép 1.). Az egyes tárgy-típusok elterjedésének térképezéséhez a QGIS szoftver 2.14.3 Essen verzióját használtuk.

A hatalmi centrumok és központi helyek kutatásának módszertani alapjait szócikk formájában Heiko Steuer foglalta össze.¹¹ E kutatások azonban elsősorban a településeket célozzák, a temetőkből nyerhető információk legfőljebb kiegészítésül szolgálhatnak ezekhez. Emiatt vagyunk meglehetősen nehéz helyzetben, ha a 7. századi Kárpát-medence központjait szeretnénk kutatni; egyelőre ugyanis nem tudunk településhierarchiát vizsgálni (22. kép 2.). Csak kevés településrészletet ismerünk a 7. századi Kárpát-medencéből, ezeknek is meghatározó része alig néhány objektumot foglal magába.¹² Magyarország területéről a legnagyobb felületűek a legutóbb publikált Felgyő–Kettőshalmi-dűlő, az 1973-ban közölt Dunaújváros, valamint a még publikálatlan, vagy csak részben publikált kölkedi és kisvárdai településrészletek.¹³ Ezek közül csak a kölkedi esetében merülhet fel – az eddig megismert leletek alapján – egy központibb szerep a saját, szűkebb régióján belül, ezt azonban csak az itt előkerült, kereskedelemre utaló tárgyak jelzik az eddig közölt adatok szerint.¹⁴ Utóbb említett kritériumot azonban teljesíti több temető, illetve temetkezés is. Az eddig megismert településrészletek

alapján egyszerű, falusias életmódokra következtethetünk, egyéb, központi szerepre utaló funkciók nélkül.¹⁵

A központi helyek főbb kritériumai közül a temetkezések elsősorban a kézművesség és a kereskedelem kérdéséhez tudnak releváns információkkal szolgálni. Miután a 7. századból sok feltárt sírt ismerünk, ezeken keresztül megkísérrelhetjük bizonyos centrumok lokalizálását a Kárpát-medencén belül, ezek ugyanis már statisztikai értelemben is relevánsak, valamint területi elterjedésük is lefedi a vizsgált terület egészét (22. kép 2.).¹⁶ A mediterráneum felé irányuló (távolsági) kapcsolatokat mutató tárgyak elterjedéseinek vizsgálatával jól körvonalazhatók azok a területek, amelyek a kapcsolatok fenntartásában szerepet játszottak, és gazdaságilag aktívabbak lehettek.¹⁷ Ide soroljuk a nemes fémből készült tárgyakat, illetve minden olyan ékszert, övtartozékot, amelyek egy tágabb, a Kárpát-medencén túlnyúló kontextusba helyezhetők.

Jelen tanulmányban részletesebben kitérünk a nagyszámú díszítetlen övdísz elterjedésének elemzésére is, melyek elsősorban presztízs-, illetve – feltételezhetően – státusz-hordozó szerepükön keresztül járulhatnak hozzá a kérdés vizsgálatához, noha kétségkívül ezeknek is előfordulnak példányaik a Kárpát-medencétől keletre, délre és nyugatra is, tehát itt sem egy elszigetelt jelenségről van szó.¹⁸ Az ékszerek tekintetében – mivel nem áll rendelkezésünkre olyan nagyméretű adathalmaz, mint az övdíszek esetében – a „minőségi”¹⁹ szempontok játszanak szerepet a lehetséges hatalmi centrumok vizsgálata során. Feltételezzük ugyanis, hogy ahol jó minőségű, aranyból vagy ezüstből készült, mediterráneumi kapcsolatot mutató ékszerek, importtárgyak jelentek meg, azok a helyek

¹⁰ A funkcióról részletesebben: TELBISZ Tamás – SZÉKELY Balázs – TÍMÁR Gábor 2013 39.

¹¹ STEUER, Heiko 2007 878–913.

¹² PÓPITY Dániel 2015 93–114., 1. kép 1.; SAMU Levente 2017 153–172. Vö. még BALOGH Csilla 2018 3. jegyzet.

¹³ BÓNA István 1973; ISTVÁNOVITS Eszter 2001 165–181.; HAJNAL Zsuzsa 2005 437–480.; BALOGH Csilla 2018

¹⁴ Elsősorban az amforák (HAJNAL Zsuzsa 2005 437–480.). Egészen új megvilágításba helyezheti azonban az avar kori településstruktúra és hierarchia vizsgálatát a 2018-ban Kecskeméten, a Mercedes-gyár bővítése során feltárássra került településrészlet (Wilhelm Gábor feltárása, Katona József Múzeum, Kecskemét).

¹⁵ A központi helyek problémájához a kora avar kor kapcsán lásd: BLAY, Adrienn 2018 167–186.

¹⁶ Az általunk adatbázisba vont temetők 7. századra keltezhető sírjainak száma 13 000 körüli. A sírok keltezése körüli problémákról fentebb már ejtettünk szót.

¹⁷ Lásd GARAM, Éva 2001

¹⁸ A díszítetlen övdíszek az övkészleteket alkotó szíjvégeken és vereteken belül egy nagy, statisztikailag is releváns csoportot képeznek, elemzésük ezért érdekes és új eredményeket hozhat.

¹⁹ Minőségi szempont alatt azt értjük, hogy az ékszerek import, mediterráneumi kapcsolatot felmutató „minősége” a meghatározó a vizsgálat során.

valamilyen módon összefüggésben álltak az egykori hatalmi centrumokkal.²⁰

A 7. SZÁZADI TEMETŐK ELTERJEDÉSE A KÁRPÁT-MEDENCÉBEN

A temetők és sírok számára vonatkozóan teljesen pontos adatokkal nem rendelkezünk, csak megközelítőleg tudjuk megadni, mennyi sír került eddig feltárássra, illetve publikálásra. A közölt temetők számának meghatározásával nincs különösebb probléma, ehhez az adathoz a szakirodalom áttekintésével hozzá tudunk jutni, ellenben a 7. századra keltezhető sírok mennyiségének meghatározásánál már komolyabb gondokba ütközhetünk, ugyanis a sírok jelentős részében nincs kronológiailag jól besorolható tárgy. Az adatbázis felépítésénél az ADAM-ban közölt lelőhelyekből indultunk ki, így kezdtük összegyűjteni a legtöbb olyan lelőhelyet, amelynek van 7. századi fázisa is.²¹ Miután az ADAM 1993-ban lezárt gyűjtésen alapul, szükséges volt, hogy az azóta újonnan feltárt és közölt lelőhelyeket is összegyűjtsük.²² Arra törekedtünk, hogy a lehető legtöbb adat bekerüljön az adatbázisunkba, ennek ellenére természetesen előfordulhat, hogy bizonyos temetőközlések elkerülték a figyelmünket.

Az övdíszek, illetve az övgarnitúrák elterjedésének interpolációs vizsgálatába 153 temetőrészlet anyaga került felvételre.²³ E temetőrészleteknek az összetétele több szempontból is változatos, nagy különbségek fi-

gyelhetők meg a feltárt sírok mennyiségében: körülbelül az 1/5-ük esetében van szó 100 fölötti sírszámról, ezek közül is kiemelkednek a sok száz síros temetők, mint pl. Zamárdi-Rétiföldek, Budakalász-Dunapart, Szekszárd-Tószegi-dűlő, Tiszafüred-Majoros. A sírok keltezésében is jelentősek az eltérések: míg például a 251 síros Makó-Mikócsa-halom minden sírját a kora avar korra lehet keltezni,²⁴ addig például a zsélyi vagy az érsekújvári temetők a 7. század második felében-végén, indulnak, s a 8. században élik virágzásukat.²⁵ A temetőrészletek többsége azonban csak néhány vagy néhányszor 10 sírt tartalmaz.

A temetőrészletek elterjedése egyenletesnek mondható, a mai Magyarország, Szlovákia, valamint Ausztria területén jó kutatási helyzettel állunk szemben. Nem mondható el ugyanez a szomszédos horvátországi, szerbiai és romániai területekről, amelyek természetesen befolyásolják az egyes elterjedési térképeinket.²⁶ A befolyásolás mértéke azonban nem akkora, hogy megakadályozza a vizsgálatokat: Magyarország, Szlovákia és Ausztria lefedi munkaterületünk nagy részét.

AZ ÖVDÍSZEK MENNYISÉGI ELTERJEDÉSE TÉRBEN ÉS IDŐBEN

A vizsgálatok megkezdésekor abból a feltételezésből indultunk ki, hogy a Kárpát-medencében a halottakkal eltemetett övek díszének száma térben és időben változik.²⁷ Ezt a feltételezést igazolta az övdíszeket magában rejtő sírok megszámlálása, és az övdíszek számának összegzése. Természetesen a mennyiségeket több tényező is alapvetően befolyásolta. A sírok bolygatásának mértéke a 7. század második felére csökkent, a 7. század első felére-kö-

²⁰ Sírokból előkerült kiváló minőségű tárgyak, valamint importtárgyak alapján az őskori kutatások is lokalizálnak hatalmi centrumokat, éppen a tárgyak „minősége” (import, kiváló minőségben kidolgozott tárgy, aranyból, ezüstből készült ékszerek) alapján (STEUER, Heiko 2007 878–914).

²¹ SZENTPÉTERI, József (Hrsg.) 2002

²² Ezúton is köszönjük a még közöletlen leletanyagokhoz való hozzáférés lehetőségét: Vida Tivadarnak és Pásztor Adriennek (Budakalász–Dunapart lelőhely), Kovácsóczy Bernadettnek (Alsónyék–Elkerülő út 2. lh.), Ódor Jánosnak (Szekszárd–Palánk, Szekszárd-Tószegi-dűlő lelőhelyek). Balogh Csillának köszönjük, hogy Makó–Mikócsa-halom lelőhelyre vonatkozóan bizonyos statisztikai adatokat a rendelkezésünkre bocsátott. Szalontai Csabának ezúton is köszönjük a felajánlást, hogy betekintést nyerhetünk a Szeged környéki középső avar kori lelőhelyek leletanyagába, ugyanakkor az általa feltárt sírok egyelőre még nem képezik részét az adatbázisnak.

²³ Itt a díszítetlen és díszített veretek még együtt kerültek vizsgálat alá. A továbbiakban azonban csak a díszítetlen veretek elterjedését térképezzük.

²⁴ Balogh Csilla szíves szóbeli közlése nyomán.

²⁵ ČILINSKÁ, Zlata 1966; 1973

²⁶ Az erdélyi területeket ebben a tanulmányban nem elemizzük, csak a Kárpát-medence belső területeire koncentrálnak.

²⁷ A vizsgálat végső célja az, hogy összevegyük a mediterrán kapcsolótű övdíszek mennyiségi változását a teljes anyag mennyiségi változásaival. Ez a vizsgálat a szerzők Eötvös Loránd Tudományegyetem és a Freiburgi Albert-Ludwigs-Universität co-tutelle doktori programján belül készülő doktori értekezésének a részét képezi, jelen tanulmányban ezzel a kérdéssel nem foglalkozunk.

zepére jellemző 48-51%-ról 41%-ra mérséklődött az öves sírok esetében.²⁸ Alapvető befolyásoló tényező a feltárt sírok mennyisége, amely temetőnként változó.²⁹ Az egykori övviselési divat, valamint a reprezentáció változása szintén befolyásolta az övdíszek sírba kerülését, s ugyanígy az övszerkezet-típusok megjelenése, illetve eltűnése/változása/kombinálódása. A sok mellékszíjas övek terjedtek el leginkább, az összmennyiség 86%-át alkotják, utánuk következnek az ún. női övfüggős övek (8%).³⁰ Az egyéb övszerkezetek osztoznak a maradék 6%-on. Fontos azonban megjegyeznünk, hogy a legnagyobb csoportot alkotó sok mellékszíjas övek nem alkotnak homogén csoportot. Bár előfordulnak „teljes” (= sok mellékszíjból álló, sok övverettel díszített) övek, többségében azonban változatos számban kerültek az övekre a díszítésüket szolgáló veretek; a nem bolygatott sírokban is előfordult, hogy mindössze 1-5 veret díszítette az egykori övet. Ennek magyarázata egyszerűen az, hogy az ideáltípusok másolása a lehető legváltozatosabban történt, s ez nagyon sokféle övet eredményezett. Mivel azonban abból a feltételezésből indultunk ki, hogy ezeket a sok mellékszíjas övekre vezethetjük vissza, egy csoportként kezeltük őket.

Az övdíszek mennyiségi elterjedésének interpolációs vizsgálata látványos eredményeket hozott. A 7. század első harmadára vonatkozóan (ide kerültek besorolásra a 6. század végére – 7. század első harmadára keltezhető övdíszek) erős déli súlypont figyelhető meg az övdíszek elterjedésében (= sírba kerülésében) (7. kép 1.). A legnagyobb gócpontok a Balaton térségében, a Szekszárd-Kölked tengelyen, valamint a Maros torkolatvidékén jelentkeztek.

Természetesen nem hagyhatók figyelmen kívül a kisebb súlyú, de azért enyhén kiemelkedő gócpontok sem, mint a mai Budapest térsége, valamint a Felső-Tisza-vidék. A térképről ugyanakkor jól látszik, hogy az övdíszek sírba helyezésének divatja általános volt a teljes vizsgált területen, jól lehatárolhatóak viszont azok a mikrorégiók, ahol – valamilyen okból – nagyobb mennyiségben koncentrálódtak.

A következő térképen már lényeges eltérés figyelhető meg, átrendeződnek a súlypontok: a korábbiak közül csak a Balaton térsége őrizte meg nagyobb jelentőségét (7. kép 2.). A Szekszárd-Kölked tengely, valamint a Maros-torkolat térsége elhalványult (de nem szűnt meg), s újabb súlypontok jelentek meg az Északkelet-Dunántúl és az Észak-Alföld térségében. Bár ennek a periódusnak a vizsgálatát meglehetősen nehezítik a keltezési problémák, az ide sorolt sírok már jól mutatják a Kárpát-medencében zajló átrendeződést: a déli régiók mellett/után egyre aktívabbá vált az északi térség. A 7. század utolsó harmadára csúcsosodik ki ez a folyamat, s bár az egyes gócpontok már nem jelentenek olyan hatalmas övdísz-koncentrációt, mint a két korábbi fázisban – ahogy az a térkép jelmagyarázatából is kiderül. Egyértelmű egy súlyponti északra tolódás; az előző szakaszban aktivizálódó északi zónától még északabbra is megjelentek temetők viszonylag nagyszámú övdísz-mellékletet magukba foglalva. Ebben a – közép avar kornak nevezett – fázisban sem szűnt meg természetesen a déli területeken az övdíszek sírba helyezése, de ezeknek mennyisége – jelen kutatási helyzet mellett – elmaradt az északi régiókétól. A Balaton térségében továbbra is nagyon nagy mennyiségben kerültek övek a sírokba, ilyen szempontból ez a régió semmi változást nem mutat a 7. század elejéhez képest.

A leírt jelenséget természetesen nem lehet figyelmen kívül hagyni. Miután a Kárpát-medence avar korának a legfontosabbak közé tartozó presztízstárgyairól van szó, s ha feltételezzük, hogy ez a szerep a 7. század második felében is fennmarad, akkor arra a következtetésre juthatunk, hogy a 7. század második felében az északi régiók szerepe jelentősen megnövekedett, nagyobb számban voltak jelen azok az elemek, akik az övek halottal való sírba helyezésével reprezentálták kiemelkedő

²⁸ A sírok bolygatására vonatkozóan a publikációkból kinyerhető adatokat vettük figyelembe. Ebből azonban sok esetben nem derült ki, hogy csak a sír egy részét, vagy az egészet érte a bolygatás. Több esetben előfordult, hogy a medencerész ép maradt. Ezt azonban jelen esetben nem vettük figyelembe, minden kirabolt sírt egyformán bolygatottnak tekintettünk.

²⁹ Erről fentebb már ejtettünk szót.

³⁰ Elsősorban nők sírjában fordulnak elő ezek az övek, de természetesen ez alól is akad kivétel, valamint több sír esetében nincs nem-meghatározás. Alapvetően ezeknek is többféle típusa ismert aszerint, hogy hány övfüggő és hogyan helyezkedik el az övön. Az övtípust szokták női csüngős övnek is nevezni. Az övszerkezet, a tipológia és a terminológia kérdéséhez lásd: VIDA, Tivadar 1995 257-260.; VIDA, Tivadar 1996 107-124.; VIDA, Tivadar 2000 367-377.; GARAM, Éva 2011 63-93.; DOBOS, Alpár 2012 27-56.

presztízsüket, illetve státuszukat.³¹ Nagyon fontos szempont a kérdés megválaszolásában az, hogy a leírt jelenség az északi régióban a temetők és a sírok számának növekedésével párhuzamos-e, avagy attól független. Előbbi esetben arra következtethetnénk, hogy a teljes társadalom súlypontja, s ezzel párhuzamosan az övet viselők is északabbra tolódtak. A második esetben arra gondolhatunk, hogy csak az „övesek” húzódtak nagyobb számban északra. Jelen kutatási helyzetben – kiindulva az újonnan induló temetőkből – az előbbi tartjuk valószínűnek. A kérdés tisztázásához azonban a 7. századi fázissal rendelkező temetők részletes kronológiai vizsgálatára lenne szükség, hasonló interpolációs térképekkel, mint amilyenekkel az öveket vizsgáltuk. Jelen pillanatban csak a nagyobb temetők kronológiai összetételének áttekintésére nyílik mód, ezzel árnyalva az övdíszek mennyiségi elterjedéséről kapott képet.

A statisztika szempontjából döntő jelentőségű, nagy sírszámú temetőrészletek a következők: Alattyán-Tulát; Budakalász-Dunapart; Budapest 61. lh.; Cikó; Csákberény-Orondpuszta; Csóka-Tűzköveshalom; Érsekújvár (Nové Zámky, SK); Gellér-Halomdomb (Holiare, SK); Halimba-Belátó-domb; Jászapáti-Nagyállási út; Káptalanfőti-Bodók; Kölked-Feketekapu A és B; Környe; Makó-Mikócsa-halom; Solymár-Dinnye-hegy; Szegvár-Sápoldal; Szekszárd-Bogyiszlói út; Szekszárd-Tószegi-dűlő; Tiszafüred-Majoros; Zamárdi-Rétiföldek; Zsély (Želovce, SK).³² A legnagyobb feltárt sírszámmal rendelkező Zamárdi-Rétiföldek esetében úgy tűnhet, hogy a késő avar korban már lényegesen kevesebben temetkeztek a temetőbe, mint a 7. században.³³ A budakalászi temető esetében szintén jóval kevesebb a biztosan a 8. századra keltezhető sírok száma, ugyanakkor ebben a temetőben igen erősen rablottak a sírok, s hasonló a hely-

zet Szekszárd-Tószegi-dűlő esetében is.³⁴ A zsélyi, az érsekújvári és a gelléri temetőkben ezzel szemben már a késő avar kori fázis a meghatározóbb. A kölkedi temetők korai jellege jól ismert, s hasonlóan meghatározó – a még közöletlen – Makó-Mikócsa-halomi temető is, amelynek minden sírja a 7. század első felére keltezhető.³⁵ A tiszafüredi temetőt így jellemzi Garam Éva: „In der östlichen Gemarkung der heutigen Ortschaft Tiszafüred (...) gründet um die Mitte des 7. Jhs. eine kleinere, nur aus einigen Familien bestehende Bevölkerungsgruppe eine Siedlung und bestimmt in der heute Majoros genannten Gemarkung einen Platz zu ihrem Gräberfeld.”³⁶ A halimbai temető szintén a 7. század középső harmadától indul, de jóval intenzívebb használat a század utolsó harmadában.

Az eddig felvázolt kép is inkább azt a nézetet erősíti, hogy a 7. század második felétől számos új temető létesült a Kárpát-medence északi felében, s ezekben a temetőkben magas az övvel eltemetettek aránya. Ennek köszönhető az a változó kép, amelyet az interpolációs térképek jól érzékeltetnek.

A DÍSZÍTETLEN ÖVDÍSZEK ELTERJEDÉSE TÉRBEN ÉS IDŐBEN

A díszítetlen síjvégek és övveretek alkotják a Kárpát-medencén belüli 7. századi övdíszek egyik legnagyobb csoportját (1. kép 1–2.). Vizsgálatunkba bevontuk az összes ide sorolható övdísz, nagy számukból fakadóan abban bízva, hogy elterjedéseikben kirajzolódnak bizonyos súlypontok, fontosabb gócpontok. Vizsgálatukkal részben a nagyobb temetők monografikus feldolgoásaiban foglalkozott a kutatás.³⁷ A témának Szenthe Gergely szentelt legutóbb egy tanulmányt, amelyben az ezüstlemezes övgarnitúrák egy 7. század második felére keltezhető csoportjának térbeli és időbeli elterjedését, valamint ezek temetőkön belüli helyzetét vizsgálta.³⁸

A következőkben átfogó képet nyújtunk a díszítetlen övdíszekről (tipológiai és krono-

³¹ Kérdéses azonban, hogy az avar kori Kárpát-medencében kapcsolódott-e meghatározott státusz bármely övtípushoz.

³² A következő évek várható publikációi egészen biztosan bővíteni fogják ezt a sort.

³³ A képet azonban árnyalják a legújabb ásatások, amelyek bebizonyították, hogy a temető déli harmada kutatatlan, s az itt előkerülő sírok nagyrészt a késő avar korra keltezhetők. Balogh Csilla szíves szóbeli közlése nyomán.

³⁴ Vida Tivadar, Pásztor Adrien és Ódor János Gábor közöletlen feltárásai.

³⁵ Itt gyakorlatilag teljesen feltárt temetőről beszélhetünk. Balogh Csilla szíves szóbeli közlése nyomán.

³⁶ GARAM Éva 1995b 424.

³⁷ GARAM, Éva 1995b 188.; GARAM, Éva 2018 66.

³⁸ SZENTHE Gergely 2012 521–549.

lógiai bontásban), illetve elemezzük az egyes típusok elterjedését külön-külön, majd egyesítve azokat.³⁹

A díszítetlen övdíszeknek préseléssel készült, valamint lemezből kivágott változatait ismerjük. Előbbiekre jellemző, hogy a peremük lehajlik, vagy ez egész testük meghajlik (pl. a félgömb alakú veretek, vagy a kerek, középen dudoros veretek esetében), míg utóbbiaknál ilyen nem figyelhető meg. Az oldalukat – ha van – egy külön hozzáforrasztott vékony lemezből alakították ki.⁴⁰ A továbbiakban ennek megfelelően tárgyaljuk az egyes technológiai típusokat.

Díszítetlen szíjvégek

Lemezből kivágott szíjvégek

80 statisztikai egységet alkot az összesen 132 db ide sorolt szíjvég, melyek 22 lelőhely 64 sírjából kerültek elő (*Katalógus* 1–3.). Jellemzőjük, hogy lemezből vágták ki őket, majd a lemezt már nem préselték, illetve nem is látták el oldallemezzel.⁴¹ Keltezésüket összefoglalóan mutatja az 1. kép 3., amelyből kiderül, hogy számuk a 7. század második felére fokozatosan növekszik. A 9. kép 1. alapján vizsgálhatjuk elterjedésüket, amelyből kiderül, hogy a kezdeti időszakban elterjedésük dunántúli túlsúlyt mutat, majd a 7. század közepső harmadától terjednek el az északi régiókban is – az Északi-középhegységtől, illetve a Dunától délre, egy nyugat-keleti vonalban. Érdekes lehet ebben a tekintetben, hogy az ún. többtagú övgarnitúrák (többnyire) vasból készült sima lemezes szíjvégei nagy számban fordulnak elő a 7. sz. első harmadában – elsősorban a Dunántúlon.⁴²

Hogy a két szíjvégtípus, valamint a különböző övszerkezetek hogyan hatottak egymásra, van-e közöttük összefüggés, egy rendkívül izgalmas kutatási kérdés. Az mindenesetre biztos, hogy a különböző technológiával készült díszítetlen lemezes szíjvégek sokszor egy soktagú övgarnitúrában találkoznak.⁴³ Ugyanakkor az is jellemző, hogy ezek az egyszerű lemezes szíjvégek sokszor csak egyedül, vagy legfeljebb 1-2 másik szíjvéggel, verettel együtt kerülnek elő a sírból.⁴⁴ Ezek a jelenségek megnehezítik az övszerkezetek szerinti elkülönítést.⁴⁵

Oldallemezes szíjvégek

A 157 db (119 statisztikai egység) adatbázisba sorolt oldallemezes díszítetlen szíjvég 106 sírból, 29 lelőhelyről származik (*Katalógus* 4–6., 8. kép 2.).⁴⁶ Ezek közül két lelőhely sírjai (Szeged-Makkoserdő 24. sír, Hajdúnánás-Fürj-halom járás 12. sír) éremmel és radiokarbon adattal keltezhetők a 7. század harmadik negyedére.⁴⁷ Ezt a keltezést erősíti a gátéri 11. sír is, amelyet ugyanakkor szintén elsősorban a hajdúnánási párhuzamok alapján keltezhetünk a 7. század közepére – harmadik negyedére.⁴⁸ A lelőhelyek közül Börcs-Nagydomb 2. sírját keltezik korábbra, a 6–7. század fordulójára, a 3. sírt a 7. század közepére teszi Tomka Péter.⁴⁹ A lehető legtöbb értékelhető kontextussal együtt előkerült, díszítetlen oldallemezes szíjvéget megvizsgálva világossá válik, hogy ezek elsődleges előfordulási ideje valóban a 7. század második fele. Csak néhány sír esetében vetődik fel ehhez képest eltérés a keltezésben: Börcs-Nagydomb (2. sír),⁵⁰ Budapest-Szőlő utca 1. 1. sír,⁵¹ Keszthely-Déli erőd-

³⁹ Terjedelmi okok miatt a nagyobb esetszámú típusok bemutatására szorítkozunk.

⁴⁰ Övveretek esetében ez az oldallemezes technológiai eljárás csak véletlenszerűen fordul elő (KOVRIK, Ilona 1963 31., Taf. XXI. 37–41.).

⁴¹ Az oldallemez hiánya sok esetben kérdéses. Lehetséges, hogy egyszerűen csak a publikálás során nem tettek említést a pontos készítési technikára vonatkozóan, vagy egyszerűen nem őrződtek meg az oldallemezek. Az is elképzelhető, hogy eredetileg préselték ezeket, azonban a lehajló peremek letöredeztek, elvesztek, mint ahogyan az sem kizárható, hogy egyszerű hátlemezekről van szó. Sajnos a közlések nem tettek ezekre vonatkozó utalásokat.

⁴² Vö. Kölked-Feketekapu A 14, 17, 75, 21, 43, 44, 103, 130, 138, 142, 154, 215, 249, 250, 255, 257, 283, 297, 324, 341, 391, 469, 485, 471, 523, 546, 539, 647 sz. sírjait, valamint

Zamárdi 328, 691, 830, 899, 901, 1285, 1377, 1493, 1532, 1623, 2061 sz. sírjait. KISS, Attila 1996; BÁRDOS, Edith – GARAM, Éva 2009 és 2014

⁴³ Pl. KISS, Attila 1996 70. és 83. tábla (341., 471. sírok); BÁRDOS, Edith – GARAM, Éva 2009 144. tábla.

⁴⁴ Pl. KISS, Attila 1996 93. tábla (546. sír); BÁRDOS, Edith – GARAM, Éva 2014 Taf. 170. (1532. sír).

⁴⁵ Az övszerkezetek tipológiájához lásd: VIDA Tivadar 2018 111–169.

⁴⁶ Ebben benne vannak az övfüggős övek szíjvégei is.

⁴⁷ GARAM, Éva 1992 144–145.; RÁCZ Zsófia – SZENTHE Gergely 2009 309–338.

⁴⁸ RÁCZ, Zsófia 2014 156–157.

⁴⁹ TOMKA Péter 2005 175.

⁵⁰ TOMKA Péter 2005 143–147.

⁵¹ NAGY, Margit 1998 44–46.

fal 1967/99. sír,⁵² Keszthely–Pusztaszentgyházi-dűlő 2000/156. sír,⁵³ Kölked–Feketekapu A 107. sír.⁵⁴ Valamint kérdésesek még a Zamárdiból ismert gyöngyös sírok, ugyanakkor itt a gyöngyök keltezésének felső határa a 7. század utolsó harmada, így ez még bőven belefér a 7. század második felének időszakába. Börcs-Nagydomb esetében nem látjuk azonban teljes mértékben megalapozottnak a 6–7. század fordulójára történő keltezést, ugyanis egyik tárgy sem bizonyítja ezt megnyugtatóan, igaz, ellene sem szól semmi. A földbe kerülhettek ezek a leletek a 7. század középső harmadában is. A Budapest–Szőlő utcai leletek a 7. század közepére keltezhetőek. A Keszthely–Déli erődfal 1967/99. sír lehet a legkorábbi előfordulása az oldallemezes szíjvég-típusnak.

Formai szempontból 10 kategóriába oszthatók a díszítetlen, oldallemezes szíjvégek (2. kép 1.): 1. egyenes oldalú, ívelt végűek; 2. egyenes oldalú, csúcsos végűek; 3. egyenes oldalú, egyenes végűek; 4. egyenes oldalú, ismeretlen végűek (sérültek); 5. konkáv oldalú, ívelt végűek; 6. konkáv oldalú, csúcsos végűek; 7. konkáv oldalú, egyenes végűek; 8. széttartó oldalú, íves végűek; 9. széttartó oldalú, csúcsos végűek; 10. rövid, széles szíjvégek, íves véggel, gyakorlatilag oldal nélkül (az oldal maga az ív). Ha megnézzük a 2. kép 1-et, láthatjuk, hogy az ívelt végű szíjvégek 75%-ot tesznek ki. Arányban csak ezután következnek a csúcsos végűek (14%).

Az itt vizsgált szíjvégek 47%-a ezüsből, 41%-a rézötvezetből készült. 6%-ot, illetve 4%-ot alkotnak az ezüstözött, illetve horganyozott (?) rézötvezetek. A maradék 2% esetében nem szerepelt adat az alapanyagra vonatkozóan (2. kép 2.).

A leírt kronológiai vázlatokból kiderül, hogy az oldallemezes technológia ismert volt a 7. század első felében is, első megjelenésük pedig a Dunántúlhoz köthető. A század közepén már biztosan jelen voltak a Szeged–Szentest régióban, valamint a Csörsz-árok északi vonulata mentén, egészen a nyíregyházi régióig. A 7. század utolsó harmadára a teljes avar szállásterületen elterjedtek, a balatoni mellett a Szekszárd–Kölked régióban, az Észak-Du-

nántúlon, a Duna–Tisza köze északi és déli területein, illetve a Felső-Tisza-vidéken is (8. kép 2.). Kérdés, hogy mivel magyarázható ez a népszerűség a 7. század második felében. Hipotézisként felvethető, hogy a szíjvégek méretével áll összefüggésben ez a technológiai megoldás, ezt azonban csak a jövőbeni metrikus vizsgálatok dönthetik majd el.⁵⁵

Préselt szíjvégek

A díszítetlen szíjvégek legnagyobb csoportját alkotják. 47 lelőhelyről, 209 sírból került elő az összesen 546 db préselt, díszítetlen szíjvég, melyek 299 statisztikai egységet alkotnak (*Katalógus* 7–9.).⁵⁶ Ebből 115 esetben lehetett a kontextus alapján pontosabban meghatározni a keltezést (2. kép 3.). Ezeknek a szíjvégeknek a 47%-a keltezhető a 7. század második felére, 11%-a a század közepére, s a maradék 42% a 7. század első felére (2. kép 4.).⁵⁷ Ezekből az eredményekből ugyanakkor már tehetünk bizonyos megállapításokat „korai”, illetve „késői” (így nevezzük jelen esetben a 7. század első és második felét) díszítetlen, préselt lemezes szíjvégekre vonatkozóan. Ehhez szükséges, hogy összefoglaljuk az egyik, illetve a másik csoport formai jellemzőit.

Korai csoport – 7. század első fele

Formai szempontból az egyenes oldalú, ívelt végű darabok domináltak: a 48 ide sorolható statisztikai egységből 30 tartozik e csoportba. A csúcsos végződés igen ritka, mindössze négy esetben fordult elő. Elvértve kerültek elő egyenes végződésűek (2), s ugyanígy a konkáv oldal sem gyakori. Egy szíjvégnek voltak összetartó oldalai (egyenes volt a vége), és négynek széttartó vagy enyhén széttartó. A 13, 7. század közepére keltezett statisztikai egység közül mind egyenes oldalú, s ezek kö-

⁵² MÜLLER, Róbert 2010 60., Taf. 41.

⁵³ MÜLLER, Róbert 2014 76–77., Taf. 28.

⁵⁴ KISS, Attila 1996 41–42., Taf. 34.

⁵⁵ A publikációkból hiányzó, vagy csak nagyon nehezen kinyerhető metrikus adatok sajnos nem engednek meg, vagy csak nagyon korlátozott mértékben, hasonló vizsgálatokat.

⁵⁶ A sok-mellékszijas, a hátveretes és az övfűgös övek bevonásával készült statisztika.

⁵⁷ Ez a megoszlás jól mutatja a keltezési hiányosságokat, hiszen valószerűtlen, hogy a század elején és végén nagy számban forduljanak elő ezek a szíjvégek, a század közepén pedig lecsökkenjen a számuk. A későbbiekben ennek kiküszöbölésére szükséges a keltezés pontosítása.

zül csak kettőnek csúcsos a vége, a többi íves kiképzésű. A 7. század első felére, illetve közepére keltezett préselt, díszítetlen szíjvégek 63%-a készült ezüsből, 24%-a rézötvözetből, 10% ezüstözött rézötvözetből, 2% ónozott(?) rézötvözetből, 1%-ot alkotnak azok a darabok, amelyeknél nem adták meg a publikációkban az anyagösszetételt (3. kép 1.).

A préselt díszítetlen szíjvégek már a 7. század elejétől elterjedtek mind a Dunántúlon, mind a Duna-Tisza közén, a Maros torkolatvidékén, valamint a Felső-Tisza-vidéken (elsősorban Nyíregyházától délre). A szíjvégtípus elterjedése jellegzetes képet mutat, egy északi (kelet-nyugati irányú), valamint egy déli (Kölked-Szekszárd, Maros torkolat zónája) elterjedési sűrűsödést, s jelen van a Balaton mellett is (9. kép 2.).

Késői csoport – 7. század második fele

A 7. század harmadik negyedére keltezett hajdúnánási szíjvégek (3 db) szintén egyenes oldalúak és ívelt végűek. A 7. század második felére-végére keltezett 52 statisztikai egységnyi szíjvég közül 29 esetben fordultak elő egyenes oldalú darabok, ezek közül 22 ívelt, négy csúcsos, egy egyenes végű, és kettő volt töredékes. 14 statisztikai egység szíjvégei konkáv oldalúak, ezek közül négy ívelt végződésű, míg 10 csúcsos. Egyszer fordult elő profilált oldal csúcsos végződéssel, nyolc esetben (enyhén) széttartó oldalú szíjvég volt, többnyire lekerekített záródással, csak egy esetben volt csúcsos kiképzésű a vég.

A két csoport összehasonlításából kiderül, hogy a 7. század végére enyhén visszaszorult az egyenes oldalú, ívelt végű szíjvégek aránya, ugyanakkor megnövekedett a konkáv oldalú, ezen belül is elsősorban a csúcsos végű szíjvégek száma. A kisebb arányban jelen lévő széttartó oldalú szíjvégek mennyisége különösebben nem változott az évtizedek során. Ennél komolyabb átalakulás nem figyelhető meg az anyagban.

A késői csoportban 42%-ot alkotnak az ezüst, 34%-ot a rézötvözet, 14%-ot az ezüstözött rézötvözetek, 4%-ot a horganyozott(?) darabok, 1-1%-ot pedig az aranyozott ezüst, illetve rézötvözet darabok. 4% esetében nem volt adat a szíjvég anyagára vonatkozóan. Vál-

tozik tehát az anyagösszetétel aránya, azonban a meglehetősen alacsony esetszám miatt kérdésessé válik ennek a megfigyelésnek a megbízhatósága (3. kép 2.).

Elterjedésükben a század közepén megerősödik a fent leírt korábbi elterjedési kép, majd a század második felétől, annak elsősorban az utolsó harmadában, teljesen átalakult a térbeli elterjedés: megszűnt az északi és déli zóna, s általánosan elterjed a szíjvég-típus azokon a területeken is, melyek korábban teljesen üresek voltak (9. kép 2.).

Díszítetlen övveretek

71 lelőhelyről, összesen 164 sírból kerültek elő különböző formájú és technológiájú díszítetlen veretek, melyek összesen 537 statisztikai egységet (32%)⁵⁸ alkotnak az összesen 1 673-ból.⁵⁹ Technológiai szempontból 5-6 csoportot különíthetünk el a publikációkban megadott adatok alapján. A 3. kép 3-4. látható, hogy a préselt díszítetlen veretek és a (nem préselt) lemezből készült darabok hasonló arányban vannak jelen (46%, illetve 45%). Az oldallemezeselek elenyésző számot képviselnek, s 7%-ot alkotnak az öntött darabok.⁶⁰ Amennyiben a tényleges darabszámot nézzük, akkor a préselt alkotják az abszolút többséget (63%), második helyen az egyszerű lemezből készültek állnak (33%), s csak 4%-ot alkotnak az öntöttek.⁶¹ Az egyéb technológiai csoportok elenyésző részarányal rendelkeznek.

Formai szempontból – amennyiben a statisztikai egységeket vesszük figyelembe – szépen látszik, hogy 35%-kal a kerek alakú veretek dominálnak (4. kép 1.). 23%-ot alkotnak a négyzetes veretek, 14%-ot a téglalap alakúak, a pajzs alakúak és a konkáv oldalú négyzetesek 4-4%-ot tesznek ki, a karikacsüngös téglalap

⁵⁸ Amennyiben csak az 1 570 statisztikai egységet alkotó sok-mellékszijas, hátveretes és övfüggős öveken belül nézzük, akkor 34,2%-ot alkotnak.

⁵⁹ 1 673 statisztikai egység a díszítettekkel együtt.

⁶⁰ Itt a statisztikai egységek száma került összesítésre. Az öntött darabok esetében nyilvánvalóan elsősorban három-, négy- és többtagú garnitúrákhoz tartozó veretekről van szó, az arányok bemutatása céljából kerültek itt megemlítsre.

⁶¹ Mivel azonban itt elsősorban a préselt, sok mellékszijas garnitúrákra koncentráltunk, így a legtöbbször a három- és négytagú garnitúrákhoz tartozó öntött vereteket nem fogjuk figyelembe venni.

alakú veretek 3%-ot jelentenek.⁶² Az egyéb formák elenyésző számban fordulnak elő, ezért a következőkben csak a nagy esetszámúak vizsgálatával foglalkozunk (4. kép 2.).

Kerek alakú veretek

Összesen 187 statisztikai egységnyi (943 db) kerek alakú, díszítetlen veret került besorolásra az adatbázisba. Ezekben belül elkülöníthetünk néhány alcsoportot: a kisméretű kerek alakú vereteket, a nagyobb, félgömbös vereteket (melyek lószerszámdíszekre hasonlítanak, de soktagú öv részeként kerültek elő), és a kisméretű, pitykeszerű vereteket. Külön csoportot alkotnak az egyszerű lemezből készült, nem préselt, díszítetlen veretek, illetve azok, amelyeket egy (ritkán két) szegeccsel rögzítettek az övre, és közepüket egy szegecsfej díszíti.

Kisméretű, lapos, kerek veretek

A csoporton belül külön kell választanunk a préselt, illetve az egyszerű lemezből, préselés nélkül készült darabokat, valamint az öntött példányokat.⁶³ Az első 41, a második 13 statisztikai egységet alkot (213, illetve 63 db).

Préselt, kisméretű, kör alakú, lapos veretek (Katalógus 10–12.): A csákerényi 186. sírt a 7. század első felére keltezhetjük a szemesgyöngyök és a kiscsöngöcsingős fülbevaló alapján.⁶⁴ A Deszk H 18. sír a 7. század első felére tehető a gyöngy, a tarsolycsat és a szíjvégek alapján.⁶⁵ Kölked-Feketekapu A temetőjében hasonlóan datálható a 341. sír, a 392. sír szürke kerámiaja szintén korai jellegzetesség, ugyanakkor a 380. sír besorolása kissé kérdéses.⁶⁶ A környei 24. és 50. sírok csak tágabb, a 7. század első két harmadára való keltezést engednek meg.⁶⁷ Szekszárd-Bogyiszlói út 612. és 667. sírját a 7. század első felére tehetjük a gyöngyök, valamint a szürke kerámia alapján.⁶⁸ A zamárdi

447. sírt a Fönlak-típusú veretek kelteznek, az 512. sír besorolása ennél kérdésesebb, de az arcábrázolásos szíjvég alapján szintén a korai fázishoz szokás sorolni.⁶⁹ A 867. sírt az ozorai párhuzamok alapján a 7. század közepére, illetve második felének elejére datálhatjuk.⁷⁰ Az 1384a sír a 7. század első felére tehető, míg az 1392. sír Heraclius és Heraclius Constantinus solidusszal keltezhető a 7. század elejére.⁷¹ Az 1978. sírt a század közepére helyezhetjük a szíjvégek és a szíjbújtató alapján.⁷²

Összegezve a préselt, kisméretű, kör alakú, díszítetlen vereteket, elmondhatjuk, hogy a keltezhető darabok közül 12 db a 7. század első felére, 5 db a század közepére, s maximum 1-2 db keltezhető a század második felére. Elterjedésüket tekintve dunántúli túlsúly figyelhető meg, de előfordultak a Maros torkolatvidéken és a Felső-Tisza-vidéken is (10. kép 1.).

Lemezes, kisméretű, kör alakú, lapos veretek (Katalógus 13–15.): A hajdúdorogi övdíszeket a 7. század elejére keltezhetjük.⁷³ Kölked-Feketekapu A 341. sírja a 7. század első felére tehető az övcsatok és a szíjvégek alapján.⁷⁴ A 479. és 546. sír besorolása kérdéses.⁷⁵ Zamárdi 193. és 834. sírját a század közepére keltezhetjük a gyöngyperemes veretek és az álcatok típusa alapján.⁷⁶ Az 1020. sírt a század első felére-közepére tehetjük, az 1140b sírt viszont már elsősorban a század középső harmadára-harmadik negyedére datálható, hasonlóan az 1285. sírhoz.⁷⁷ Összegezve elmondható, hogy a veretek 90%-a a 7. század első két harmadára keltezhető. A fönlaki préselőminta keltezése a 7. század második negyede, ami egybevág az összegzett képpel mindkét típus esetében. A préselt és a sima lemezes, kisméretű, kör alakú, lapos, díszítetlen veretek elterjedése hasonló (10. kép 2.).

⁶² Ezek már a közép és késő avar kori átmenetet jelzik; nem kerültek teljes körűen felvételre.

⁶³ Az öntött példány egy préselőminta Fönlakról (RÁCZ, Zsófia 2014 152–156., Taf. 15.).

⁶⁴ VIDA, Tivadar 2015 238.; LÁSZLÓ, Gyula 2015 64., Taf. 16.

⁶⁵ BALOGH Csilla 2004 265., Abb. 9–12.

⁶⁶ KISS, Attila 1996 278.

⁶⁷ SALAMON, Ágnes – ERDÉLYI, István 1971 16., 18., Taf. 3. 6., 25.

⁶⁸ ROSNER, Gyula 1999 78., 84., 107–109., Taf. 40., 44., 53.

⁶⁹ BÁRDOS, Edith – GARAM, Éva 2009 66., 75., Taf. 48. 50., 63.; GARAM, Éva 2018 70–72.

⁷⁰ BÁRDOS, Edith – GARAM, Éva 2009 Taf. 87., 92., 95., 101., 103.; GARAM, Éva 2018 74.

⁷¹ BÁRDOS, Edith – GARAM, Éva 2009 Taf. 153., 158., 160.; GARAM, Éva 2018 74., 87.

⁷² BÁRDOS, Edith – GARAM, Éva 2009 Taf. 210., 217.; GARAM, Éva 2018 83.

⁷³ GARAM, Éva 1992 142–144., Taf. 38. 46–47.

⁷⁴ KISS, Attila 1996 95., 278.

⁷⁵ KISS, Attila 1996 278., 284–285.

⁷⁶ GARAM, Éva 2018 74–77.

⁷⁷ BÁRDOS, Edith – GARAM, Éva 2009 Taf. 116., 130., 133., 135., 144.; GARAM, Éva 2018 59., 66–83.

Kisméretű félgömbös veretek

54 sírban (55 statisztikai egység, 283 db) fordult elő kisméretű, díszítetlen, félkörös keresztmetszetű veret, tehát olyan, amelyet Garam Éva a tiszafüredi temető esetében a legkorábbi horizonthoz sorolt (*Katalógus* 16–18.).⁷⁸ Mindegyik darab préseléssel készült. A sírok keltezése „színesebb” képet mutat, található ugyanis közöttük négy olyan, amelyet a 7. század második felére, illetve harmadik negyedére keltezhetünk (Felgyő–Ürmös-tanya 62. sír, Kölked–Feketekapu B 203. sír, Szeged–Fehértó A 26. sír, Szeged–Kundomb 305. sír), és hat sír, melyet a 7. század közepére tehetünk (Budakalász 1284. sír, Budapest–Szőlő utca, Gátér 259. sír, Tiszafüred–Majoros 429. sír, Zamárdi–Rétiföldek 738. és 1140b sír). A legnagyobb csoportot természetesen a korai, a 7. század első felére keltezhető darabok teszik ki, összesen 17 ilyen sír volt, míg kilenc tehető általánosan a 7. század első két harmadára. 11 sírt keltezhetünk a 7. század középső harmadára, s mindössze kettőt az utolsó harmadra (5. kép 1.). E verettípus elterjedése a 7. század első felében és a közepén elsősorban a Dunántúlon, a Duna–Tisza köze északi felében, illetve a Felső-Tisza-vidéken volt jellemző, majd a század második felében elsősorban már délen, a Szeged–Szentés vonalon, illetve Kölkeden, kérdéses azonban, hogy ez mennyire tükrözi vissza a jelenlegi kutatási helyzetet (11. kép 1.). A nagyobb méretű, félgömbös veretek elterjedése lényegében nagyon hasonló képet mutat (*Katalógus* 19–20., 11. kép 2.).

Négyzet alakú veretek

Összesen 70 sírból került elő a 75 statisztikai egységnyi, 179 db négyzet alakú, díszítetlen övveret. Készítéstechnológiai szempontból felbonthatjuk a csoportot, ahogy azt az 5. kép 2. is mutatja.⁷⁹ A csoporton belül az egyszerű, nem préselt lemezből készültek (83+7 db)⁸⁰ vannak többségben, második helyen a préselt lemezből

készült darabok (49+36 db)⁸¹ vannak, ezeken kívül 4 db egyszerű (nem préselt) lemezből, oldallemezzel ellátott veretet ismerünk.

Lemezből kivágott, négyzet alakú veretek (*Katalógus* 21–23.)

Ahogy az 5. kép 3-on jól látszik, bár előfordul ez a verettípus a 7. század első felében, illetve középső harmadában is, nagyobb számban a 7. század második felében, utolsó harmadában van jelen. Az első darabjai a Dél-Dunántúlon, illetve a Maros torkolatától délre kerültek elő, majd a század közepétől már megjelentek északon is, a 7. század második felében-végén már nagyobb számban voltak jelen a Felső-Tisza-vidéken is (12. kép 1.).

Préselt négyzet alakú veretek (*Katalógus* 24–25.)

A préselt négyzet alakú veretek kizárólag a 7. század második felére jellemzőek, ahogy azt a 6. kép 1. mutatja. A 7. század közepén jelentek meg egyre nagyobb számban egyrészt a balatoni régióban, másrészt északon, a Budapest–Tiszafüred tengelyben. A 7. század második felében a Felső-Tisza-vidéken (elsősorban Tiszafüred magasságában) és Kölked–Szekszárd környékén fordultak elő nagyobb számban, de ismerünk néhány darabot Gellérről is (12. kép 2.).

Négyzet alakú, konkáv oldalú veretek

A díszítetlen négyszögletes veretek 4%-át alkotják a négyzetes, konkáv oldalú példányok 20 statisztikai egységgel, amelyek 77 db veretet takarnak, 20 sírból (*Katalógus* 26.). Három statisztikai egység kivételével (amelyek egyszerű lemezből készültek), mindegyiket préselték, keltezésük is egységesen a 7. század második fele-vége.

A hernádpusztai 13. sírt a gyöngyöcsüngös fülbevaló alapján helyezhetjük a 7. század második felére.⁸² Jászapáti 337. sírját szintén a 7. század második felére datáljuk,⁸³ Szeged–

⁷⁸ GARAM Éva 1995b 188.

⁷⁹ Rögzítés szempontjából további csoportokat alakíthatunk ki, azonban ettől területi korlátok miatt jelen munkában eltekintünk.

⁸⁰ A nem szegeccsel, illetve a szegeccsel rögzítetteket külön válogattuk.

⁸¹ A nem szegeccsel, illetve a szegeccsel rögzítetteket külön válogattuk.

⁸² ÉBER László 1901 311.

⁸³ MADARAS, László 1994 84., Taf. XLIV.

Fehértó B 62. sírját a propellerveret alapján,⁸⁴ Szeged–Makkoserdő 291. sírját a korai szőlőfürtcsüngős fülbevalók alapján a 7. század második felére⁸⁵ keltezhetjük. A tiszafüredi 407. sírt a nagyszíjvég alapján tehetjük a 7. század második felére.⁸⁶ Ugyanitt az 1069. sírban láncfonatornamentikás nagyszíjvég utal a 7. század közepére–második felére.⁸⁷ A verettípus a Dunántúlon, illetve a Duna–Tisza között terjedt el, mindkét régiónak elsősorban az északi felében (13. kép 1.).

Téglalap alakú veretek

A téglalap alakú veretek legkorábbi darbjai az ún. többtagú övgarnitúrák részeiként a Dunántúlon jelentek meg a 7. sz. első harmadában, elsősorban vaslemezből készült formában.⁸⁸ Ezeket is beszámítva 124 statisztikai egységnyi, 263 db téglalap alakú díszítetlen veret található az adatbázisunkban.⁸⁹ Technológiai szempontból a veretek túlnyomó többsége egyszerű lemezről, préselés nélkül készült (109 statisztikai egység, 88%), 11 préselt (9%), s mindössze négy statisztikai egység (3%) öntött (6. kép 2.).

Egyszerű lemezről, préselés nélkül készült téglalap alakú veretek (Katalógus 27–29.): Összegezve az egyes statisztikai egységek, illetve azoknak a síroknak a keltezéseit, amelyekből előkerültek, elmondható, hogy a legnagyobb számban a 7. század utolsó harmadában voltak használatban. A 7. század első feléből ismert darabok elsősorban nem a sokmellékszijas övek részét képezték, hanem a többtagúakét. Feltehetőleg sokmellékszijas öv lehetett a Kölked–Feketkapu A 43. sírjából előkerült garnitúra, amelyben szintén előfordultak téglalap alakú veretek, azonban technológiai és kulturális szempontból ez még a többtagú övekhez kötődik.⁹⁰ Egy korai lemezes veret ismert még például Bőrcs–Nagydombról (1. sír), melynek azonban

kérdéses a veretként való meghatározása.⁹¹ A lemezes (nem vasból készült) téglalap alakú veretek valódi elterjedési ideje a 7. század középső harmada. (6. kép 3.). A sok mellékszijas és a hátveretes övek részeként elterjednek a Tisza-vidéken, a Jászapáti–Tiszafüred régióban, de már megtalálhatók voltak Szegeden is, majd a század második felében, utolsó harmadában mind a Budapest–Tiszafüred tengelyen, mind a Balaton-régióban elterjedtek, s a Maros torkolatvidékén is, de Gellérről (Holiare, SK) is ismerünk ilyen típusú veretet (13. kép 2.).

A karikacsüngős, téglalap alakú veretek 3%-ot alkotnak a díszítetlen vereteken belül, ez azonban nem reprezentatív, ugyanis nem készült teljes körű gyűjtés. 16 statisztikai egységet alkot az ide sorolt 23 db veret, melyek 16 sírból kerültek elő. Keltezésük egységesen a 7. század utolsó harmada–vége, esetleg a 8. század eleje. Térkép erről a verettípusról nem készült, ugyanis erősen átnyúlik használata a késő avar korba, s a kimondottan késői kontextusú darabok nem kerültek felgyűjtésre.

Pajzs alakú veretek

A díszítetlen vereteken belül 4%-ot tesznek ki, ami ebben az esetben 23 statisztikai egységet takar, és 49 db veretet jelent 22 sírből. Alapvetően két nagyobb technológiai csoportra bonthatók: préseltre és lemezről kivágottakra.⁹²

Préselt, íves, pajzs alakú veretek

Öt statisztikai egységet a 7. század első harmadára, négyet a középső harmadra, egyet pedig a század utolsó harmadára keltezhetünk (Katalógus 30–32.). Felgyő–Ürmös-tanya 197. sírját a 7. század első felére keltezhetjük.⁹³ A környei 100. sír csak tágan, a 7. század első két harmadára helyezhető a mellékletek alapján.⁹⁴ Szeged–Kundomb 289. sírját a 7. század első felére datálják a Fönlak-típusú veretek, a 305. sírt viszont egyértelműen a 7. század második

⁸⁴ MADARAS, László 1995 143., Pl. 12.

⁸⁵ SALAMON, Ágnes 1995 134., Pl. 20.

⁸⁶ GARAM, Éva 1995b 56., Taf. 88.

⁸⁷ GARAM, Éva 1995b 125–126., Taf. 145.

⁸⁸ VIDA Tivadar 2018 145–146.

⁸⁹ Meg kell ugyanakkor jegyeznünk, hogy a négyzetes és a téglalap alakú veretek elkülönítése nem minden esetben egyértelmű, elsősorban a „közel négyzet alakú” téglalapok esetében.

⁹⁰ KISS, Attila 1996 Taf. 27.

⁹¹ TOMKA Péter 2005 139., 4. kép 11.

⁹² Kölkedről ismertek öntött példányok is, ezek azonban ellenveretek, melyek egy teljesen más övszerkezetből valók, más kulturális háttérrel. Vö.: 39. és 56. lj.

⁹³ BALOGH Csilla 2010 254.

⁹⁴ SALAMON, Ágnes – ERDÉLYI, István 1971 Taf. 17.

felére tehetjük a fülbevalók alapján.⁹⁵ Zamárdi 818. sírját a 7. század első felére keltezi Garam Éva, ugyanakkor az is kérdéses, hogy az itt előkerült övdísz funkciója veret vagy szíjvég.⁹⁶ Az 1135. sírt tágan, a 7. század első két harmadára keltezhetjük az ún. „háromlevél” minta stilizált változata alapján. Az 1160. sír⁹⁷ és az 1213. sír⁹⁸ ciprus- és pont-vonal mintás veretei a 7. század első felére tehetők.

A verettípus a 7. század első felében a Balaton-vidéken, Budapest környékén, illetve a Maros torkolatvidékén fordult elő, később csak kisebb számban, elvétve tűnt fel (14. kép 1.). A század második feléből elsősorban egyszerű lemezes példányok ismertek.⁹⁹

Függesztőveretek (Katalógus 33–40.)

A bócsai leleteket, s ezen belül a hosszú nyakú, vízszintes nyolcas akasztójú függesztőveretet a 7. század első felére,¹⁰⁰ valamint Börcs–Nagydomb 1. sírját szintén a 7. század első felére keltezhetjük.¹⁰¹ A budakalászi 299. sírt a 6. század végére – a 7. század első felére tehetjük az övcsat alapján. A budakalászi 1284. sír leleteinek párhuzamai alapján már egyértelműen a 7. század középső harmadára datálható, hasonlóan az 1317. sír leleteihez. A Budapest–Farkasvölgyből előkerült függesztővereteket a 7. század első felére helyezhetjük, elsősorban a szíjvégek fogazott szalagdíszítése alapján.¹⁰² A csákrényi 215. sír keltezését a sírban talált Syrakusa-típusú csat adja.¹⁰³ A Keszthelyen előkerült darabot Bóna István és Garam Éva is a 6. század végére – 7. század elejére keltezte.¹⁰⁴ Kölked–Feketekapu A 479. sírját csak kérdőjelesen tehetjük a kis kerek veretek alapján a 7. század első felé-

re.¹⁰⁵ Kölked–Feketekapu B 580. sírját egyértelműen a 7. század második felére datálhatjuk, ugyanakkor ez a függesztőveret teljesen más, mint az eddig felsoroltak, egyedül a funkciója hasonló – ez magyarázhatja a kronológiai eltérést.¹⁰⁶ Környe 151. sírját a veretek összetétele alapján (álcsat, duplahalfarkas veret) a 7. század első felére, legfeljebb a század közepéig keltezhetjük.¹⁰⁷ A 60. sír az áttört négyszögletes és a gyöngyperemes veretekkel már egyértelműen inkább a 7. század középső harmadára utal.¹⁰⁸ Míg Szeged–Fehértó B 69. sírját a 7. század második felére–végére (e függesztőveret is teljes mértékben kilóg a sorból kialakítását tekintve),¹⁰⁹ addig Szekszárd–Bogyiszlói út 667. sírját a 7. század első felére helyezhetjük a kis kerek veretek alapján.¹¹⁰ Zamárdi 250a sírját legfeljebb a 7. század középső harmadára datálhatjuk.¹¹¹ Zamárdi 834. sírját a gyöngyperemes veretek és az álcsat a 7. század első felére–közepére keltezi.¹¹² Ugyanitt az 1624. sírt kérdőjelesen tehetjük a 7. század első felére.¹¹³ A zsámboki első sír a 7. század első felére–közepére datálható.¹¹⁴

Ahogy az a 6. kép 4-en is jól látszik, a díszítetlen függesztőveretek a 6. század végétől a 7. század középső harmadáig fordultak elő nagyobb számban, majd szinte eltűntek, már csak a formailag teljesen eltérő, nagyon távoli variánsaik fordultak elő a temetők anyagában. A 7. század első harmadában a budapesti, a balatoni, a Kölked–Szekszárd régióban, valamint Bócsán és Felgyőn fordult elő, a század közepén a Budapest–Balaton tengelyen sűrűsödtek a lelőhelyek, majd a század végén már csak Tiszafüredről és Kölkedről ismerünk ilyen típusú veretet (14. kép 2., 15. kép 1–2.).

A díszítetlen szíjvégek és veretek elterjedésének értékelése

Amennyiben a díszítetlen szíjvégek elterjedését vizsgáljuk a 7. század első két harma-

⁹⁵ SALAMON, Ágnes – CS. SEBESTYÉN, Károly 1995 37., 39., Pl. 36., Pl. 38.

⁹⁶ GARAM, Éva 2018 66–67.

⁹⁷ BÁRDOS Edith – GARAM Éva 2009 Taf. 129., Taf. 132.; GARAM, Éva 2018 163–168.

⁹⁸ BÁRDOS, Edith – GARAM, Éva 2009 157–158., Taf. 137.

⁹⁹ GARAM, Éva 1995b 60., Taf. 92.; BÁRDOS, Edith – GARAM Éva 2014 Taf. 218.

¹⁰⁰ GARAM, Éva 1993 57.

¹⁰¹ TOMKA Péter 2005 175., Abb. 4.

¹⁰² NAGY, Margit 1998 97–98., Taf. 83.; vö. GARAM, Éva 2018. A függesztőveretek töredékessége miatt azonban megkérdőjelezhető ezek díszítetlen volta is.

¹⁰³ LÁSZLO, Gyula 2015; SCHULZE-DÖRRLAMM, Mechthild 2002 179.

¹⁰⁴ BÓNA, István 1962 57–59.; GARAM, Éva 2001 130.

¹⁰⁵ KISS, Attila 1996 128–129., Taf. 87.

¹⁰⁶ KISS, Attila 2001 176., Taf. 96.

¹⁰⁷ SALAMON, Ágnes – ERDÉLYI, István 1971 29., Taf. 26.

¹⁰⁸ SALAMON, Ágnes – ERDÉLYI, István 1971 19., Taf. 7.

¹⁰⁹ MADARAS, László 1995 Pl. 13.

¹¹⁰ ROSNER, Gyula 1999 Taf. 44.

¹¹¹ BÁRDOS, Edith – GARAM, Éva 2009 43–44., Taf. 31.

¹¹² BÁRDOS, Edith – GARAM, Éva 2009 114–115., Taf. 101.

¹¹³ BÁRDOS, Edith – GARAM, Éva 2014 Taf. 177.; vö. GARAM, Éva 2018 92–97.

¹¹⁴ GARAM, Éva 1983 Abb. 2–3.

dában, viszonylag jól elkülönülő térbeli csoportosulásokat figyelhetünk meg (16. kép 1.¹¹⁵). Talán a legfeltűnőbb a szinte Győr térségétől induló „lelőhelysor”, mely egészen Nyíregyháza térségéig nyúlik. Természetesen nem tekinthetjük egy vonalnak, sornak ezeket a lelőhelyeket, hiszen egymástól viszonylag nagy távolságra fekvő, tagolt domborzattal határolt területeken fekszenek. Hasonlóan szembetűnő egy déli csoportosulás is, amely egy képzeletbeli „félköríven” haladva a Kölked-Szekszárd mikrorégióból indul, s halad Kiskőrös–Csongrád–Szentestérségét érintve Szeged régiójáig. Természetesen itt sem feltételezzük, hogy a lelőhelyek sort alkotnának. E két – térben jól elkülönülő – lelőhely-koncentráción kívül a balatoni régió az, amely szembetűnően kimagasló leletei számával.

A díszítetlen veretek elterjedése megközelítőleg hasonló képet mutat, csak kisebb eltérések, árnyalások mutatkoznak: az egyik a Balaton és Budapest térsége közötti átkötő szakasz, ahol több lelőhelyről is származnak díszítetlen veretek, illetve az egyes – fent vázolt – régiókon belül is kissé eltérő a tárgyak szóródása (17. kép 1.). Ha egyesítjük a két térképet, teljesebb képet kapunk a kora avar kor díszítetlen övdíszjeinek elterjedési képéről (18. kép 1.). Ami mindegyik térképen hasonló, az a lelőhelyek térbeli szóródása mellett a díszítetlen övdíszek nélküli területek változatlansága. Így tehát a Duna-Tisza köze középső területei, a Nyugat-Dunántúl Balatontól északra, illetve délre eső területei, valamint a Kelet-Dunántúl középső, Duna-menti területei. Valamilyen okból szintén üres a déli – fent leírt – félköríven haladó lelőhelyektől délre eső zóna is. A Maros alsó folyásától északra fekvő területeken már előfordulnak lelőhelyek, igaz, csak kis számban.

A térképeket elláttuk egy – a 19. századi vízszabályozások előtti állapotokat mutató – vízrajzi réteggel is, amelytől azt reméltük, hogy segíti értelmezni a lelőhelyek területi elrendeződéseit.¹¹⁶ Ez részben teljesült is, hiszen

például az egyik – legjobban vízjárta – területen, a Felső-Tisza-vidéken jól látható, hogy a lelőhelyek a nagyobb vízfelületek, illetve időszakosan vízjárta területek szélén helyezkedtek el. Nem kaptunk ugyanakkor magyarázatot az említett nagy kiterjedésű lelőhelymentes területekre. A kutatási helyzet minden bizonnyal alapvetően befolyásolja az elterjedési térképeink nyújtotta képet, azonban – véleményünk szerint – nem fogható teljes mértékig erre a jelenség. Megállapíthatjuk, hogy a díszítetlen övdíszekkel felszerelt övek sírba helyezése bizonyos mikrorégiókra korlátozódott a 7. század első felében, illetve a század közepén, s ezek a mikrorégiók egymáshoz területileg viszonylag közel estek, s 3-4 jól elkülönülő térbeli egységet hoztak létre (18. kép 1.).

Nagyot változik a kép, ha a 7. század második felére keltezhető övdíszeket vizsgáljuk (18. kép 2.). A sírjvégek esetében is azonnal feltűnhet, hogy bár alapvetően még kirajzolódhatnak azok a térbeli elrendeződések, amelyek a század első felét jellemezték, de a pontok már sokkal lazábban szóródnak a térben, a fent leírt üres zónákban is feltűnnek lelőhelyek, illetve kilépünk – nemcsak belső irányban – az eddigi elterjedéseken kívüli területekre is (16. kép 2.). A korábbi kép teljesen megbomlani látszik, ha csak a vereteket vesszük térképre (17. kép 2.); a lelőhelyek szóródása teljesen más képet mutat. Sűrűsödnek a lelőhelyek a Kölked-Szekszárd régió és a Balaton között, valamint a Duna-Tisza köze legészakabbi zónájától már délebbre is előfordulnak díszítetlen veretek. Ha az egyesített térképet vesszük szemügyre, jól látható, hogy a lelőhelyeknek a fent leírt, 7. század első felére jellemző, délen megfigyelt félkörös elrendeződése megmaradt (egy intenzívebb „összefonódással” a balatoni régió irányába), ugyanakkor a korábbi északi részen húzódó nyugat-keleti „lelőhelyvonal” fellazult, szétessett, gyakorlatilag eltűnt.

A díszítetlen övdíszek vizsgálatával kirajzolódó csomópontok/központok (Balaton, Kölked-Szekszárd, Budapest régió, Maros torkolat) eddig is jól ismertek voltak a kutatás számára, itt ezek csak megerősítést nyertek. A tárgyak előfordulásai összevetésre kerültek a lehetséges egykori római utakkal is, hogy lás-

¹¹⁵ Az ábrák értelmezésénél figyelembe kell venni, hogy bizonyos lelőhelyek többször is feltüntetésre kerültek (pl. felfelé és lefelé álló háromszög) azokban az esetekben, ha több típusú veret is előkerült az adott helyről.

¹¹⁶ A vízrajzi réteg a következő digitalizált térkép felhasználásával készült: *A Kárpátmedence vízborította és árvízjárta területei az ármentesítő és lecsapoló munkálatok*

megkezdése előtt. Szerkesztette a M. Kir. Földművelésügyi Minisztérium Vízrajzi Intézete. Budapest, 1938.

suk, befolyásolhatták-e az avar kori elterjedési képeket. Bizonyos esetekben, mint a Maros torkolatot a Kölked–Szekszárd régióval összekötő útvonal esetében, erre nagy esély látszik, s talán ugyanezt feltételezhetjük a Balatont a budapesti régióval összekötő vonal esetében is. Az egykori római utak feltérképezetlensége azonban szinte lehetetlenné teszi ennek részletesebb vizsgálatát.¹¹⁷

A sajátos elterjedési képeket, illetve a 7. század első és második fele közötti változásokat az interpolációs térképek figyelembe vételével érdemes értelmezni (7. kép 1–2., 8. kép 1.). Ezek egyértelműen bizonyítják, hogy a 7. század második felére a díszítetlen veretekből álló övgarnitúrák divatja súlypontilag áthelyeződött délről északra. Ennek a hátterében állhat népességnövekedés az északi területen, a népesség, társadalom fokozatos északra húzódása, új népességek megjelenése/letelepülése (mobilitás), de egyszerűen divatjelenséggént is értelmezhetjük. Utóbbi ellen szól a viszonylag nagyszámú újonnan induló temető, illetve a települési terület szélesedése. A megnövekvő népességszám északon azonban magyarázhatja az addigi elterjedési kép fellazulását, eltűnését, míg délen, ezzel szemben – habár ott is jelentős átalakulások mentek végbe – alapvetően megmaradnak a régi struktúrák.

Egy – állandó regionális központok mellett – dinamikus átalakulásnak lehetünk tehát itt tanúi, melyet alátámasztanak az övdíszek díszítetlen típusai is. A következőkben ugyanezt a jelenséget néhány ékszertípus kontextusán keresztül is megvizsgáljuk. A díszítetlen övdíszek további vizsgálati lehetőségeket is magukban rejtenek, mint például az anyagcsoportok szerinti elemzés, erre azonban itt most – terjedelmi korlátok miatt – nem térünk ki. Tovább fogja árnyalni a képet, ha az összes többi – díszített – verettípus is elemzésre kerül.

ÉKSZEREK

Az ékszerek esetében a vizsgált időszakból három olyan tárgytypust lehet kiválasztani, amelyek a 7. század közepétől – második felétől más régiókban (a Dunántúl északi részén, a Duna–Tisza közén, annak az északi részén, va-

lamint az Alföld északi részén) koncentrálnak, mint a kora avar kori mediterráneumi eredetű tárgytypusok többsége.¹¹⁸ Azért kerültek ezek a tárgyak kiválasztásra, hogy megvizsgálhassuk, mi rejlik a hasonló jelenség hátterében.

Alsó íven többes granulációszemmel díszített fülbevaló (Katalógus 42.)

Az alsó íven többes granulációszemmel díszített fülbevaló típusa a 7. század második fele táján jött divatba, s használata egészen a 10. századig kimutatható.¹¹⁹ Kora avar kori szórványos előfordulása mellett főként az avar kor második felére, illetve a késő avar korra keltezhető leletegyüttesekben fordul elő ez a típus,¹²⁰ hosszú továbbélése pedig nem csupán a Kárpát-medencében, hanem a morvaországi területeken is kimutatható.¹²¹ A Kárpát-medencében olyan temetőkben jelentek meg először, amelyek a 7. század közepe táján, illetve a 7. század második felében indultak, majd feltűntek olyan helyeken is a 7. század vége – 8. század időszakában, amelyek már a kora avar kortól használatban voltak.

Kovrig Ilona elterjedésük kiindulópontjaként az igari és a dunapentelei sírokat emelte ki, eredetként pedig a piramis alakú fülbevalókkal együtt a Fekete-tengertől északra lévő területeket jelölte meg, ezzel együtt bizánci hatású ékszertípusnak tartotta.¹²² Mind a dunapentelei, mind az igari III. sírt, közvetve az ozorai hasonló leletegyüttesek alapján, a 7. század harmadik harmadára keltezte a kutatás.¹²³

A fülbevalók kronológiai megoszlása, illetve nemek szerinti felosztása alátámasztja Kovrig Ilona megfigyelését. A kora avar kori szórványos előfordulás mellett ugyanis (valamelyest eltérő kivitelű, ezüstből készült darabok) a 7. század közepétől elsőként fegyveres férfisírokban jelent meg ez a típus (19. kép 1.). Az ide sorolt 20 férfisírból további három sír tartalmazott valamilyen formában aranyból, hét sír pedig ezüstből készült övveretet, övdíszet. Az alsó íven többes granulációszemmel

¹¹⁸ GARAM, Éva 2001 194–196.

¹¹⁹ ČILINSKÁ, Zlata 1966 149.

¹²⁰ GARAM, Éva 1984 99–101.

¹²¹ SZÓKE, Béla Miklós 1992 862–863.

¹²² KOVRIG, Ilona 1963 143.

¹²³ BÓNA István 1970 258.

¹¹⁷ Bödöcs András szíves szóbeli közlése nyomán.

díszített fülbevalót tartalmazó férfisírok első sorban a Duna–Tisza köze, valamint az Alföld északi részén, másfelől pedig a Duna–Tisza köze déli, és a Dunántúl Szigetköz felé eső részén fordultak elő gyakrabban. A dél-dunántúli temetőkben csak a 8. századtól jelentek meg. Hosszabb távú kulturális hatásként értékelhető továbbá, hogy idővel egyre inkább párosával, női temetkezésekből kerültek ki.

Jánoshida-típusú fülbevaló (Katalógus 41.)

A Jánoshida-típusú fülbevalók csoportját elsőként Ormándy János különítette el, ő a kislemezgömbös fülbevalók között tárgyalta.¹²⁴ A többnyire aranyból készült, granulációs szemekkel díszített fülbevalótípus a 7. század közepén – második felében jelent meg a Kárpát-medencében, s a 7. század végéig volt csak divatban. Ormándy János, bár tipológiai rokonította a nagylemezgömbös fülbevalók egyik altípusával, a fülbevaló eredetét a Kaukázus vidékére helyezte.¹²⁵ Kárpát-medencei elterjedésük jellegzetes képet mutat: teljesen egybevág a 8. kép 1. által sugallt, északra helyeződött súlyponttal (19. kép 2.).

Az a felfogás, miszerint a Jánoshida-típusú fülbevalók a Balkánon az avarok jelenlétével függnek össze, legújabban – Ivan Bugarski kutatásai alapján – megfordulni látszik, vagyis „bizánci” eredetüként igyekeznek ezt a típust is számon tartani.¹²⁶ Ezt a kérdést eldönteni egyelőre szinte lehetetlen, mint ahogy azt sem lehet megválaszolni, hogy milyen irányú kapcsolatokról van szó. Annyi azonban bizonyosan megállapítható a Jánoshida-típusú darabok kapcsán, hogy azok a Kárpát-medencén kívül, az északnyugat-balkáni területeken fordulnak elő a 7. század második felében.¹²⁷ Éppen ezért az elemzés során ezt az ékszertípust is figyelembe kell venni, még akkor is, ha a Balkán ezen része, ebben az időszakban, az egykori *Dacia Mediterranea* provincia már nem tartozik bizánci ellenőrzés alá.¹²⁸

E fülbevalótípus viselete kapcsán, hasonlóan az előzőhöz, megfigyelhető néhány eset-

ben, hogy azok olyan férfisírokból kerültek ki, amelyek ezüst veretes övdíszeket, övgarnitúrát tartalmaztak, s amelyekben – két kivételtől eltekintve – valamilyen fegyver is volt.¹²⁹ Mivel viszonylag rövid időtartamig volt használatban ez az ékszer, nehéz megállapítani, hogy ezek a férfisírok, az előzőekhez hasonlóan, szintén a legkorábbi megjelenését mutatják-e a fülbevalónak. Ugyanakkor az előző típusból kiemelkedő dunapentelei lelőhely ebben az esetben is kulcsfontosságúnak számít.

A balkáni párhuzamok közül a Vajkáról (RS) előkerült fülbevalópárnak van csupán kontextusa, ez azonban szintén férfisírból származik, s leletanyagát a 7. század végére lehet keltezni.¹³⁰ Ezek alapján beleillik tehát az előbb bemutatott képbe, miszerint feltehetőleg szorosabb kapcsolat volt a két térség között.

DRÁGAKÖVEK, FÉLDRÁGAKÖVEK

Ametiszt (Katalógus 45–46.)

Az avar kori Kárpát-medencében csekély számban fordulnak elő ametisztgyöngyök. Nyolc lelőhely közül két esetben a nyaklánc gyöngyei között találkozunk ametiszttel. Az egyik Keszthely–Fenekpuszta, Horreum temető 5. sírja, a másik pedig Kölked B temető 119. sírja. Mindkét esetben a korai időszak két olyan lelőhelyéről van szó, amelyek más tárgytípusok tekintetében is fontos szerepet játszottak a távolsági kapcsolatok fenntartásában (20. kép 1.).

Érdekes módon azonban az ametisztek száma a 7. század közepétől emelkedett meg, igaz, nagy mennyiségről ekkor sem beszélhetünk. Az erre az időszakra keltezhető ametisztek mindegyike fülbevaló függőjeként került a sírba, amiből arra következtethetünk, hogy maga az ékszer bírt jelentőséggel, s nem

¹²⁴ ORMÁNDY János 1995 161.

¹²⁵ ORMÁNDY János 1995 161.

¹²⁶ BUGARSKI, Ivan 2012 233–254.

¹²⁷ BUGARSKI, Ivan 2012 235.

¹²⁸ MILINKOVIĆ, Mihailo 2008 554.

¹²⁹ Ezüst veretes övgarnitúra és fegyver a következő sírokban volt: Halimba 6. (TÖRÖK, Gyula 1998 18.), Jánoshida 180. és 210. sír (ERDÉLYI István 1958 36–37.), Zsély (Želovce, SK) 490. sír (ČILINSKÁ, Zlata 1973 Taf. LXXXIII. 490.), Mödling (A) 35. sír (DISTELBERGER, Anton 2004 Abb. 10.), Dunapentele 10. sír (GARAM Éva 1995a 141–146.). Ezüst veretes övgarnitúra fegyver nélkül: Alattyán 604. sír (KOVRIK, Ilona 1963 Taf. XXXVIII. 64.), Dévaványa 15. sír (KOVRIK, Ilona 1975a 134.).

¹³⁰ BUGARSKI, Ivan 2012 234.

az ametiszt behozatalára irányuló tevékenység zajlott.

A korai időszakkal ellentétben az ametisztfüggős fülbevalót tartalmazó sírok azonban más területen mutathatók ki: megjelentek egyfelől a Duna–Tisza közén, valamint a Dunántúl középső részén, szorosabban összeköti őket azonban a funkció (20. kép 1.).

Az ametisztek, valamint az ametiszttel díszített ékszerek beszerzése korlátozott volt a vizsgált időszakban. Összehasonlításként: a meroving időszak alatt Jörg Drauschke 1 005 darab ametisztet tudott azonosítani a dél-németországi területeken.¹³¹ Kutatásában kimutatta, hogy a 7. század első felében a kelet-meroving területen fellendülés tapasztalható az ametiszt forgalomban.¹³² Ez a jelenség Itáliától Svédorszáig kimutatható,¹³³ egy egész Európát érintő divatról van szó.¹³⁴ Az ametisztek svédországi megjelenése pedig egyértelműen az elit tagjaihoz köthető.¹³⁵

Ellentétben ugyan a dél-németországi és nyugat-európai területekkel, a Kárpát-medencében a 7. század utolsó harmadára, 7. század végére keltezhető az ametisztfüggős sírok, azonban ugyanúgy az elit tagjaihoz köthető megjelenésük. Bár a fentebb vázolt elitet érintő kereskedelemről tehát nagy valószínűséggel kimaradt a Kárpát-medence, ugyanakkor ékszer formájában, valamilyen úton eljutott a legfelsőbb rétegig.

Habár statisztikailag nem értékelhető számban kerültek elő eddig ametisztgyöngyök a Kárpát-medencéből, elterjedésük mintázata a többi tárggyal összevetve hasonló képet mutat, tehát a (távolsági) kapcsolatokat fenntartó régió súlypontja áthelyeződik.

Karneol (Katalógus 43–44.)

Az ókorban a karneol kedvelt drágakő volt, belőlük főként ékszereket (nyakláncokat, gemmákat, gyűrűfej berakásokat) készí-

tettek, de gyógyító cézzal is felhasználták őket.¹³⁶ A 6. századtól kezdve a karneolokat többnyire aranyból készült tárgyak berakásaként gyakran újra felhasználták, ezáltal értékük is megnőtt.¹³⁷

Kovrig Ilona megfigyelései alapján a lecsiszolt sarkú hasábos gyöngyök megjelenése az avar leletekben a 7. század második felét jelzi.¹³⁸ Garam Éva megállapítása szerint szintén a 7. század közepétől látható ez a forma (lecsiszolt sarkú, hasáb alak), amelyeket a 7. század utolsó harmadában felváltottak a sötétkék, kék színű példányok.¹³⁹

A karneolok kronológiai és térbeli megoszlását vizsgálva, ezek esetében is kimutatható a súlypontok megváltozása. Míg a korai időszakban a Dunántúlon kerül elő több karneol (20. kép 2.), addig a 7. század második felében a Dunántúl, valamint az Alföld északi része játszik nagyobb szerepet a karneol felhasználásban. Ugyanakkor ebben az időszakban a karneolok vizsgálata alapján a dél-alföldi régió is fontos közvetítő volt (21. kép 1.).

*

A tanulmány első részében interpolációs térképek segítségével modelleztük az övdíszek divatjának térbeli változásait. Kiderült, hogy a veretekkel díszített övek területenként időben változó mennyiségben voltak jelen. Így a 7. század első harmadában még egy erős Dél-Kárpát-medencei súlypont figyelhető meg, amely a század második harmadától kezdve átalakult, feloldódott, s lassan kezdett észak felé rendeződni, s a század második felében-végén már egyértelmű északi súlypontot mutatott, kiterjedve a korábbi elterjedési területtől északabbra is. Vizsgáltuk a jelenség lehetséges hátterét, amelyre a legvalószínűbb magyarázat az, hogy az újonnan induló temetőkben egyre nagyobb számban helyezték el a halottakat díszes öveikkel, így reprezentálva társadalmi státuszukat. Fontos ugyanakkor megjegyezni, hogy – amint az a térképek jelmagyarázataiból ki is derül – egy-egy nagyobb

¹³¹ Igaz, az ő gyűjtése szélesebb lelőhelyspektrumra terjedt ki – ez a meroving területek kutatási helyzetéből adódik. Bár az avar kor kutatása a feltárt és közölt sírok számát illetően viszonylag jó helyzetben van, ezek a sírok azonban jóval kevesebb lelőhelyről származnak.

¹³² DRAUSCHKE, Jörg 2011 50–54.

¹³³ LJUNGKVIST, John 2010 419–441.

¹³⁴ CHRISTLEIN, Rainer 1978 108.

¹³⁵ LJUNGKVIST, John 2010 419–441.

¹³⁶ SCHUHMANN, Walter 1992

¹³⁷ von CARNAP-BORNHEIM, Claus – WEISGERBER, Gerd 2000 286.

¹³⁸ KOVRIG, Ilona 1963 143.

¹³⁹ GARAM, Éva 1992 152. Ismert néhány kora avar kori darab is: BENEDEK András – MARCSIK Antónia 2017 395.

gócpont a 7. század második felében már nem jelentett akkora „övdísz-koncentrációt”, mint korábban. Ezt azonban erősen befolyásolhatja a kutatási helyzet, ezért a későbbiekben még szükséges lesz egy index használata, amely az egy sírra jutó átlagos övdíszek számát mutatja egy temetőrészen belül. Ezzel a módszerrel összemérhetővé válnak a nagyobb és a kisebb temetőrészek is ebből a szempontból.

Vizsgálatunk második részében a díszítetlen övdísz-típusokat vettük sorra; formai, technológiai és kronológiai bontásban vizsgáltuk elterjedéseiket. Több övdísz esetében sikerült megállapítani a lehetséges „kiindulópontot”, azaz az első feltűnési helyét a Kárpát-medencében. Nem meglepő módon, ez a terület több esetben – az avar korban leginnovatívabb területnek számító – Dunántúl, ahol számos díszített és díszítetlen övdísz, valamint övcsatokat állítottak elő. A térképezéssel modellezhetővé vált bizonyos övdísz-típusok elterjedése, illetve a területi elterjedés dinamikája. Bizonyos típusok – részben kis számukból fakadóan – lokális elterjedéseket mutatnak, változatosabb térbeli struktúrák, illetve dinamikák elemzésére elsősorban a díszítetlen szíjvégek, valamint a négyzetes, a téglalap alakú és a kör alakú veretek bizonyos típusai nyújtottak lehetőséget. A 19. századi szabályozás előtti vízrajzi térkép használatával világossá vált, hogy több esetben a lelőhelyek a nagyobb vizenyős vagy időszakosan vízzel borított területek peremét követték, illetve hogy több esetben bizonyos kiemelkedőbb területekre, homokhátakra stb. koncentrálnak a lelőhelyek, de előfordulnak mélyen, az időszakosan vízborított területeken belül, a kisebb szárazulatokon is lelőhelyek. Ezek a természetföldrajzi tényezők alakították és meghatározták azt az életteret, amelyet az avar kori vezetőrétegnek kontroll alatt kellett tartania.¹⁴⁰

A díszítetlen övdíszek – szíjvégek és veretek – együttes vizsgálatával lehetőség nyílt ennek a sajátos tárgycsoportnak az egészéről átfogó képet nyernünk. Az első és legfontosabb eredmény ezzel kapcsolatban az, hogy a díszítetlen övdíszek térbeli elrendeződése az időben előrehaladva fokozatosan változott. A 7. század első felére–közepére nagyjából három – viszonylag világosan elkülönülő – el-

terjedési zóna vázolható fel: egy északi, amely nyugat-keleti irányban a Duna mentén, illetve az Északi-középhegységtől délre, nagyjából a Csörsz-árkok mentén húzódik; egy déli, amely egy képzeletbeli félköríven elrendeződve a Kölked–Szekszárd zónától kiindulva halad Kiskőrös és Szentes érintésével Szeged térségéig; s a harmadik gócpont a Balaton térsége. Bizonyos esetekben jól megfigyelhető a zónák közötti „összeköttetés” is, például a Balatontól északkeletre, a mai Tata irányában. A leírt zónák természetesen olyan mikrorégiókból épülnek fel, amelyek – más tárgytipusok vizsgálata esetén is – szinte minden esetben kimagaslának, ilyen a Szeged–Szentes, Kölked–Szekszárd, a Balaton, illetve Budapest régiója. Ezek közül számos már a római korban is hasonlóan fontos csomópontként funkcionált – földrajzi helyzete egyszerűen erre determinálta.¹⁴¹ Komoly változásnak lehetünk szemtanúi a 7. század második felétől, amikor a korábbi gócpontok részben felbomlanak, részben átalakulnak, a korábbi elterjedési kép teljesen megváltozik: a veretek és szíjvégek sokkal szórtaabb elterjedési képet mutatnak, kevésbé koncentrálnak egy-egy területre. Azt mondhatjuk, hogy az elterjedési terület egyrészt befelé (a korábbi üres zónák irányába), másrészt kifelé (a korábbi elterjedési területen kívül eső területekre¹⁴²) is kiterjed. Ezeknek hátterében egy átalakuló társadalom, a változó demográfiai helyzet, a változó térhasználat, s egy átalakuló gazdasági rendszer állhat, amelyben változhatott az övgarnitúrákat, s ezen belül a díszítetlen veretekkel felszerelt öveket viselők státusza is. Ennek kiértékelése azonban mélyebb társadalomrégészeti elemzéseket igényel.

Az övdíszek elterjedése, illetve a díszítetlen övdíszek elemzése során kialakult képünket tovább árnyalhatjuk bizonyos ékszertípusok vizsgálatával. Összevetve a díszítetlen övveretek és szíjvégek vizsgálatából származó eredményeket az ékszerek bemutatásából származó információkkal, egymást fedő és kiegészítő kép bontakozik ki. Ez a jelenség nagy valószínűséggel annak köszönhető, hogy az északi régióban nagyobb számban nyíltak új temetők

¹⁴⁰ A kora avar kori Duna-Tisza közének természetföldrajzi vizsgálatához lásd BALOGH Csilla 2013 23–31.

¹⁴¹ VADAY, Andrea 2003 213–216., térkép a 215. oldalon; vö. még: VADAY, Andrea – GABLER, Dénes 1986 49–66., Abb. 14–16., 21–22.; VADAY Andrea 1998 117–143.

¹⁴² Lásd pl. Ipoly-vidék.

a 7. század középső harmadában, s ezzel párhuzamosan megnőtt a népsűrűség is. Az övek nagyszámú előfordulása mellett, az ékszerek és drágakövek elterjedése is inkább északabbi súlypontokat jelez. Ugyanezt a képet erősíti tovább az előkelő sírok térképezése is (22. kép 1.).

A vizsgált időszakban, a 7. század középső harmadában – második felében kevesebb közvetlen párhuzammal rendelkező „bizánci” tárgytypus fordul elő, az egyes típusok azonban a korai időszakhoz képest nagyobb számban jelennek meg a Kárpát-medencében. Az általunk vizsgált ékszerek közül az egyszerű szőlőfürt csüngős fülbevaló párhuzamait a Krím-félszigeten és a Pontusz-vidéken találjuk meg, ezzel szemben a Jánoshida-típusú fülbevaló a balkáni kapcsolatok fenntartására utal. Az ametiszt távolsági kereskedelméből a rendelkezésünkre álló adatok alapján a Kárpát-medence ebben az időszakban kimaradt, a drágakő az öt hordozó ékszerekkel, fülbevalókkal együtt kerülhetett ide, megjelenésében pedig az elitek közti kommunikáció játszhatott szerepet (19. kép 1.).

Az alsó íven granulációs szemekkel díszített fülbevaló esetén megállapítható volt, hogy azok nagyobb számú megjelenése a 7. század középső harmadában elsősorban férfisírokhoz köthető, még hozzá olyan férfisírokhoz, amelyekben fegyver és ezüst veretes övgarnitúra is volt. Hasonló a kép a Jánoshida-típusú darabok esetében is, ezek azonban rövid időtartamig voltak használatban, így nehéz megállapítani első megjelenésüket, ellenben szintén olyan temetkezésekben fordulnak elő, amelyek tartalmaztak helyenként fegyvert vagy ezüst veretes övgarnitúrát. Ezek alapján feltételezhetjük, hogy a vizsgált ékszertípusok 7. század közepi példányai magasabb presztízzsel bíró férfiak sírjából származnak, majd a 7. század végére az alsó íven granulációs szemekkel díszített fülbevalótípus esetében megfigyelhető, hogy általánossá vált, s szegényesebb mellékletekkel együtt már gyakrabban fordultak elő női sírokban is.

Garam Éva a 2001-es munkájában kimutatta, hogy a „bizánci” eredetű tárgytypusok a 7. század második felétől inkább a Duna–Tisza köze északi részén, valamint az Alföld északi részén fordulnak elő nagyobb számban,¹⁴³ ame-

lyet vizsgálataink megerősítenek, illetve kiegészítenek. Az ékszerek és drágakövek/féldrágakövek alapján vizsgált temetőkből, a leletek együttes előfordulása alapján kiemelkedik egy-két fontosabb lelőhely (19. kép 1.). Ezek közül régóta ismert Dunapentele (és a hozzá hasonló lovas sírok) szerepe,¹⁴⁴ amelyet alátámaszt az a megfigyelés is, miszerint a dunapentelei lelőhelyen a vizsgált tárgytypusok közül az alsó íven granulációs szemekkel díszített fülbevaló, a Jánoshida-típusú fülbevaló, valamint ametiszt is előfordul, s ezeket nagyjából egy időhorizontra, a 7. század harmadik negyedére lehet keltezni. Talán kevésbé egyértelmű, de az elemzés alapján kirajzolódik Tiszaderzs szerepe is. Itt egy sírban Jánoshida-típusú fülbevaló karneol gyönggyel együtt került elő. Az északi régióból Budakalász, Alattyán és Visznek lelőhelyeket lehet kiemelni, ahol a vizsgált tárgyak közül kettő-kettő fordult elő, valamint a Balaton régiójából Zamárdi, a dél-alföldi területekről pedig Szeged környéke emelkedik ki. Ez a kép jól illeszkedik az öveknél megfigyelt gócpontokhoz, sűrűsödésekhez.

E fontos kommunikációs és gazdasági csomópontoknak meghatározó szerepük volt az avar kori Kárpát-medencében, felügyeletüket és irányításukat az egykori avar kori elitnek kontrollálnia kellett hatalma fenntartása érdekében. Meghatározó lehetett ebből a szempontból a távolság, a központi helyek elérhetősége, megközelíthetősége. Fontos lenne ebben a tekintetben e mikrorégiók – mint lehetséges hatalmi centrumok – elemzése, hogy egy összetettebb képet alkothassunk arról, hogyan épülhettek fel ezek, s legfőképpen: milyen gazdasági alapokon álltak (településstruktúra stb.). Ehhez a megfelelő alapot a település kutatás eredményei hozhatják a jövőben.

Az övek egy csoportja, illetve néhány ékszertípus elemzésén keresztül megpróbáltunk rávilágítani néhány, a háttérben zajló társadalmi dinamikára, amely a Kárpát-medence kora és közép avar korát jellemzi. Noha ezek közvetlen információkkal nem szolgálnak az egykori hatalmi centrumokra vonatkozóan, figyelembevételük mindenképpen fontos a kérdés vizsgálatánál, s talán hozzájárulhatnak a probléma mélyebb megértéséhez.

¹⁴³ GARAM, Éva 2001

¹⁴⁴ BÓNA István 1983 120–124., GARAM Éva 1995a

IRODALOM

ALBRECHT, Stefan

- 2010 Warum tragen wir einen Gürtel? Der Gürtel der Byzantiner – Symbolik und Funktion. In (Hrsg. Falko Daim – Jörg Drauschke): *Byzanz – Das Römerreich im Mittelalter* 1. Monographien des Römisch-Germanischen Zentralmuseums 84, 79–96. Mainz

BAKAY Kornél

- 1973 Az avar kor időrendjéről. *Somogyi Múzeumok Közleményei* I. Kaposvár

BALOGH Csilla

- 2004 Martinovka-típusú övgarnitúra Kecelről. A Kárpát-medencei maszkos veretek tipokronológiája (Gürtelgarnitur des Typs Martinovka von Kecel. Die Typochronologie der Maskenbeschläge des Karpatenbeckens). *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve – Studia Archaeologica* X, 241–303. Szeged
- 2010 A Felgyő, Ürmös-tanyai avar kori temető. In: Balogh Csilla – P. Fischl Klára: *Felgyő, Ürmös tanya. A Móra Ferenc Múzeum Évkönyvei – Monumenta Archeologica* I, 186–381. Szeged
- 2013 A Duna-Tisza köze avar kori betelepülése. Doktori disszertáció. Budapest
- 2018 Egy falu a sötét időkből. Avar kori település a Felgyő-Kettőshalmi-dűlőben. Budapest

BÁLINT Alajos

- 1937 Avar sírok Batidán. *Dolgozatok* 13, 89–104. Szeged

BÁLINT, Csanád

- 2000 Byzantinisches zur Herkunftsfrage des vielteiligen Gürtels. In (Hrsg. Bálint, Csanád): *Kontakte Zwischen Iran, Byzanz und der Steppe im 6.-7. Jahrhundert. Varia Archaeologica Hungarica* 10, 99–163. Budapest–Napoli–Roma

BANNER János

- 1927 Nép-vándorlások sírok Nagy-kamaráson. *Dolgozatok a Magyar Királyi Ferencz József Tudományegyetem Archaeologiai Intézetéből* 3, 141–159. Szeged

BARATI Piroska

- 2014 A jutasi avar kori temető feldolgozása. Diplomamunka. Eötvös Loránd Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Régészettudományi Intézet. Budapest

BÁRDOS Edith

- 1978 Avar temető Kaposvár határában. *Somogyi Múzeumok Közleményei* III, 13–65. Kaposvár

BÁRDOS, Edith – GARAM, Éva

- 2009 Das awarenzeitliche Gräberfeld in Zamárdi-Rétiföldek, Teil I. *Monumenta Avarorum Archaeologica*. Budapest
- 2014 Das awarenzeitliche Gräberfeld in Zamárdi-Rétiföldek, Teil II. *Monumenta Avarorum Archaeologica*. Budapest

BARKÓCZI László

- 1968 A 6th century cemetery from Keszthely-Fenekpuszta. *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungariae* 20, 275–311. Budapest

BENEDEK András – MARCSIK Antónia

- 2017 Kora avar kori temetőrészlet Kövegyről. Új temetkezési szokások a Tisza–Körös–Maros mentén a kora avar korból. In (szerk. T. Gábor Szilvia – Czukor Péter): *Út(on) a kultúrák földjén. Az M43-as autópálya Szeged-országhatár közötti szakasz régészeti feltárásai és a hozzá kapcsolódó vizsgálatok*. 369–442. Szeged

BLAY, Adrienn

- 2018 Überlegungen zur Bedeutung und Gültigkeit des Begriffs „Keszthely-Kultur“ und weitere mögliche Ansätze. *Antaeus* 35–36, 167–186. Budapest

BÓDIS Katalin

- 2008 Digitális domborzatmodellek és alkalmazási lehetőségeik az árvízi kockázatelemzésben. Doktori Értekezés. Szeged

BÓNA István

- 1957 Az ürbőpusztai avar temető. *Archaeologiai Értesítő* 84, 155–174. Budapest
- 1962 Beiträge zu den ethnischen Verhältnissen des 6.-7. Jahrhunderts in Westungarn. *Alba Regia* 2–3 (1961–1962), 49–68. Székesfehérvár
- 1970 Avar lovassír Iváncsáról. *Archaeologiai Értesítő* 97, 243–263. Budapest

- 1973 VII. századi avar települések és Árpád-kori magyar falu Dunaújvárosban. *Fontes Archaeologici Hungariae*. Budapest
- 1983 A XIX. század nagy avar leletei. A Szolnok Megyei Múzeumok Közleményei 1982–83, 81–160. Szolnok
- BUDINSKÝ-KRIČKA, Vojtech
- 1956 Pohrebisko z neskorej doby avarskej v Žitavskej Tóňi na Slovensku. *Slovenská archeológia* 4, 5–78., 79–93. Nitra
- BUGARSKI, Ivan
- 2012 On the Jánoshida type earrings and the seventh century byzantine finds from the western Balkans, with a retrospective view of the Vajska (Vajszka) Cemetery. In (szerk. Vida Tivadar): *Thesaurus Avarorum. Régészeti Tanulmányok Garam Éva tiszteletére*. Budapest
- VON CARNAP-BORNHEIM, Claus – WEISGERBER, Gerd
- 2000 Karneol (szócikk). In: *Reallexikon der germanischen Altertumskunde* 16, 285–287. Berlin–New York
- CHRISTLEIN, Rainer
- 1978 Die Alamannen – Archäologie eines lebendigen Volkes. Stuttgart
- ČILINSKÁ, Zlata
- 1966 Slawisch-awarisches Gräberfeld in Nové Zámky. Bratislava
- 1973 Frühmittelalterliches Gräberfeld in Želovce. Bratislava
- CSALLÁNY Dezső
- 1939 Kora-avarkori sírleletek. *Folia Archaeologica* I–II, 121–155. Budapest
- 1948 Szegedi avarkori sírleletek és hún-bolgár invokürtök régészeti kapcsolatai. *Archaeologiai Értesítő* III. folyam 6. kötet, 350–359. Budapest
- 1963 A kuturgur-bolgárok (hunok) régészeti hagyatékának meghatározása. *Archaeologiai Értesítő* 90, 21–38. Budapest
- DAIM, Falko
- 2010 Byzantine Belt Ornaments of the 7th and 8th Centuries in Avar Contexts. In: *Intelligible Beauty. Recent Research on Byzantine Jewellery*. British Museum Research Publication 178, 61–71. London
- DAWES, Elizabeth – H. BAYNES, Norman
- 1977 Three Byzantine Saints. (First published 1948) Crestwood, New York
- DIMITRIJEVIĆ, Danica – KOVAČEVIĆ, Jovan – VINSKI, Zdenko
- 1962 Seoba Naroda. Nemun
- DINNYÉS István et al. (DINNYÉS István – KÓVÁRI Klára – KVASZAY Judit – MIKLÓS Zsuzsa – TETTMANTI Sarolta – TORMA István)
- 1993 A szobi és a váci járás. Pest megye régészeti topográfiája. Magyarország régészeti topográfiája 9. Budapest
- DISTELBERGER, Anton
- 2004 Österreichs Awarinnen – Frauen aus Gräbern des 7. und 8. Jahrhunderts. St. Pölten
- DOBOS Alpár
- 2012 Girdle-hangers decorated with hinged plates from the gepidic and early avar period in the Carpathian Basin. *Archaeologiai Értesítő* 137, 27–56. Budapest
- DRAUSCHKE, Jörg
- 2011 Zwischen Handel und Geschenk. Studien zur Distribution von Waren aus dem Orient, aus Byzanz und Mitteleuropa im östlichen Merowingerreich. Mainz
- ÉBER László
- 1901 Abony. *Archaeologiai Értesítő* XXI, 289–318. Budapest
- ERDÉLYI István
- 1958 A Jánoshidai avarkori temető. *Régészeti Füzetek* Ser. II-1. Budapest
- ERDÉLYI István – NÉMETH Péter
- 1969 A Várpalota-gimnáziumi avar temető. A Veszprém Megyei Múzeumok Közleménye 8, 167–197. Veszprém
- FANCSALSZKY Gábor
- 1999 Három avar kori temető Tiszavasváriban. *Communicationes Archaeologicae Hungariae* 1999, 107–141. Budapest
- FARKAS Sándor
- 1892 Népvándorlaskori temető Mártélyon. *Archaeologiai Értesítő* 12, 413–426. Budapest

FETTICH Nándor

1943 Győr a népvándorlaskorban. In: Győr története a tizenharmadik század közepéig. Győr

FERENCZY László

1963 A váchartyáni avarkori temető. *Archaeologiai Értesítő* 90, 84–107. Budapest

FÜLÖP Gyula

1985 Avar kori sírok Balinka-Mecsérpusztán és Bodajk belterületén. *Alba Regia* XXII. Székesfehérvár

1988 Awarenzeitliche Fürstengräber aus Igar. *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 40, 151–190. Budapest

GARAM Éva

1972 Avar temetők Andocson. *Folia Archaeologica* XXXIII, 129–182. Budapest

1979 Das awarenzeitliche Gräberfeld von Kisköre. Budapest

1983 Über die frühawarischen Gräber von Zsámbok. *Folia Archaeologica* 34, 139–156. Budapest

1984 Spätawarenzeitliche Goldgegenstände im Ungarischen Nationalmuseum. *Folia Archaeologica* 35, 87–109. Budapest

1992 Die münzdatierten Gräber der Awarenzeit. In (Hrsg. Falko Daim): *Awarenforschungen I.* Wien

1993 Katalog der awarenzeitlichen Goldgegenständen und der Fundstücke aus den Fürstengräbern. *Catalogi Musei Nationalis Hungarici. Seria Archaeologica I.* Budapest

1995a A dunapentelei sírok katalógusa. *Archaeologiai Értesítő* 121, 139–162. Budapest

1995b Das awarenzeitliche Gräberfeld von Tiszafüred. Budapest

2001 Funde byzantinischer Herkunft in der Awarenzeit vom Ende des 6. bis zum Ende des 7. Jahrhunderts. *Monumenta Avarorum Archaeologica* Vol. 5. Budapest

2011 Gehängegürteltracht der awarenzeitlichen Frauen im 6.-8. Jahrhundert. *Archaeologiai Értesítő* 136, 63–93. Budapest

2018 Das awarenzeitliche Gräberfeld von Zamárdi-Rétiföldek, Teil III. *Monumenta Avarorum Archaeologica* Vol 12. Budapest

GARAM Éva – KOVRIG Ilona – SZABÓ János

1975 Avar Finds in the Hungarian National Museum 1. Cemeteries of the Avar Period in Hungary. Budapest

HAJNAL Zsuzsa

2005 Késő antik jellegű kerámia a Kölked-feketekapui avar kori telepről. *Communicationes Archaeologicae Hungariae*. 437–480. Budapest

HORVÁTH Tibor

1935 Az üllői és a kiskőrösi avar temető. *Archaeologia Hungarica* 19. Budapest

ISTVÁNOVITS Eszter

2001 Korai szláv település maradványai Kisvárdai határában. A Nyíregyházi Jósza András Múzeum Évkönyve 43, 165–181. Nyíregyháza

JUHÁSZ, Irén

2004 Das awarenzeitliche Gräberfeld in Szarvas-Grexa-Téglagyár, FO 68. *Monumenta Avarorum Archaeologica* 7. Budapest

KADA Elek

1905 Gátéri (Kunszállási) temető a régibb középkorból. (Első és második közlemény.) *Archaeologiai Értesítő* XXV, 360–384, 402–407. Budapest

1906 Gátéri (Kun-kisszállási) temető a régibb középkorból. (Harmadik és negyedik közlemény.) *Archaeologiai Értesítő* XXVI, 135–155, 207–221. Budapest

1908 Gátéri (Kun-kisszállási) temető a régibb középkorból. (Ötödik közlemény.) *Archaeologiai Értesítő* XXVIII, 330–339. Budapest

KISS, Attila

1977 Avar Cemeteries in County Baranya. Budapest

1996 Das awarenzeitliche gepidische Gräberfeld von Kölked-Feketekapu A. Innsbruck

2001 Das awarenzeitliche Gräberfeld in Kölked-Feketekapu B. *Monumenta Avarorum Archaeologica* 6. Budapest

KISS Gábor

1984a A regölyi temető. – Das Gräberfeld von Regöly. In: Kiss Gábor – Somogyi Péter: Tolna megyei avar temetők. – Awarische Gräberfelder im Komitat Tolna. *Dissertationes Pannonicae* III/2. 123–160. Budapest

- 1984b A závodi temető. – Das Gräberfeld von Závod. In: Kiss Gábor – Somogyi Péter: Tolna megyei avar temetők. – Awarische Gräberfelder im Komitat Tolna. *Dissertationes Pannonicae* III/2. 161–178. Budapest
- KOREK József
- 1943 A Szentcsanak-árok avar temető. *Dolgozatok a Magyar Királyi Ferencz József Tudományegyetem Archaeologiai Intézetéből* 18, 1–90. Szeged
- KOVIRG Ilona
- 1946–48 Avarkori leletek Csengődről. *Archaeologiai Értesítő* VII-VIII-IX (1948), 339–359. Budapest
- 1963 Das awarenzeitliche Gräberfeld von Alattyán. Budapest
- 1975a The Dévaványa Cemetery. In (ed. Kovrig, Ilona): *Avar Finds in The Hungarian National Museum*. Vol. 1. 121–156. Budapest
- 1975b The Tiszaderzs Cemetery. In (ed. Kovrig, Ilona): *Avar Finds in The Hungarian National Museum*. Vol. 1. 209–240. Budapest
- 1975c The Szob Cemetery. In (ed. Kovrig, Ilona): *Avar Finds in The Hungarian National Museum*. Vol. 1. 157–208. Budapest
- KOVIRG Ilona – KOREK József
- 1960 Le cimetière de l'époque avare de Csóka (Čoka). *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungariae* 12, 257–297. Budapest
- KÜRTI Béla
- 1990 Avar sírleletek Csanytelekről és Gerláról. *Szolnok Megyei Múzeumok Évkönyve* VII, 79–86. Szolnok
- LÁSZLÓ, Gyula
- 1955 Études archéologiques sur l'histoire de la société des Avars. *Archaeologia Hungarica* 34. Budapest
- 2015 Das awarenzeitliche Gräberfeld in Csákberény-Orondpuszta. *Monumenta Avarorum Archaeologica* 11. Budapest
- LŐRINCZY Gábor – RÁCZ Zsófia
- 2015 Szabolcs-Szatmár-Bereg megye avar sírleletei II. Tiszavasvári-Kashalom-dűlő kora avar kori temetkezései. – *Avar Finds from Szabolcs-Szatmár-Bereg County II. Early Avar Graves from Tiszavasvári-Kashalom-dűlő*. A Nyíregyházi Jós András Múzeum Évkönyve 56, 141–218. Nyíregyháza
- LJUNGKVIST, John
- 2010 Influences from the Empire: Byzantine-Related Objects in Sweden and Scandinavia, 560/570-750/800 AD. In (Hrsg. Daim, Falko – Drauschke, Jörg): *Byzanz – Das Römerreich im Mittelalter*, Teil 3. Peripherie und Nachbarschaft. Mainz
- MADARAS, László
- 1994 Das awarenzeitliche Gräberfeld von Jászapáti. *Das Awarische Corpus*. Avar Corpus Füzetek. Beihefte II. Debrecen–Budapest
- 1995 The Szeged-Fehértó „A” and „B” cemeteries. *Das Awarische Corpus*. Avar Corpus Füzetek. Beihefte III. Debrecen–Budapest
- MAROSI Arnold – FETICH Nándor
- 1936 Dunapentelei avar sírleletek. A székesfehérvári múzeum fennálásának 25 éves jubileumára. *Archaeologia Hungarica* 18. Budapest
- MEIER-ARENDT, Walter (Hrsg.)
- 1985 Awaren in Europa. Schätze eines asiatischen Reitervolkes in 6.-8. Jahrhundert. *Ausstellungskatalog*. Frankfurt am Main
- MILINKOVIĆ, Mihailo
- 2008 Die spätantik-frühbyzantinischen befestigten Höhenanlagen in Serbien. In (Hrsg. Heiko Steuer – Volker Bierbrauer): *Höhensiedlungen zwischen Antike und Mittelalter von den Ardennen bis zur Adria*. *Reallexikon der Germanischen Altertumskunde*, Ergänzungsband 58, 533–557. Berlin–New York
- MILLEKER Bódog
- 1893 Szerb-keresztúri őstelep (Torontál m.). *Archaeologiai Értesítő* 13, 300–305. Budapest
- MÜLLER, Róbert
- 1989 Vorbericht über die Freilegung des Grabes eines hohen Militärs aus der Mittelawarenzeit in Gyenesdiás. *Communicationes Archaeologicae Hungariae* 1989, 141–164. Budapest

- 2008 Die früh- und mittelawarischen Bestattungen des Gräberfeldes von Gyenesdiás. Antaeus 29-30, 279-300. Budapest
- 2010 Die Gräberfelder vor der Südmauer der Befestigung von Keszthely-Fenekpuszta. Castellum Pannonicum Pelsonense 1. Budapest-Leipzig-Keszthely
- 2014 Die Gräberfelder von Keszthely-Fenekpuszta, Ödenkirche-Flur. Castellum Pannonicum Pelsonense 5. Budapest-Leipzig-Keszthely-Rhaden Westf.
- NADJ Sándor
- 1959 Die Nekropole bei Aradac aus dem frühen Mittelalter. Rad Muzeja Vojvodine – Work of Museum of Voivodina 8, 45-102. Novi Sad
- NAGY, Margit
- 1998 Awarenzeitliche Gräberfelder im Stadtgebiet von Budapest. Monumenta Avarorum Archaeologica 2. Budapest
- B. NAGY Katalin
- 2003 A Székkutas-Kápolnásdűlői avar temető. A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve – Monographica Archaeologica 1. Szeged
- ORMÁNDY János
- 1995 Granulációs díszítés avar kori tárgyakon. Gúla- és lemezgömbcsüngős arany fülbevalók. A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve – Studia Archeologica I, 151-167. Szeged
- PAPP László
- 1963 A bolyi avar kori temető I. – Der awarenzeitliche Friedhof von Bóly. A Janus Pannonius Múzeum Évkönyve 7, 163-193. Pécs
- PÁSZTOR Adrien
- 1990 A bolyi avar kori temető értékelése. A Janus Pannonius Múzeum Évkönyve 34, 129-146. Pécs
- 1996 A magyarországi kora és középső avar kori gyöngyök tipológiai vizsgálata (Untersuchung der früh- und mittelawarenzeitlichen Perlen aus Ungarn). A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve – Studia Archaeologica II, 195-220.
- 2003 A Székkutas-Kápolnásdűlői avar kori temető gyöngyleletei. A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve – Monographica Archaeologica 1. Szeged
- 2011 A Keszthely-Fenekpuszta Horreum melletti temető gyöngyleteiről. – Perlenfunde aus dem Horreum-Gräberfeld Keszthely-Fenekpuszta. A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve – Studia Archaeologica XII, 235-244. Szeged
- 2012 A Lesencetomaj-Piroskereszt avar kori temető 39. sírjának gyöngysora. In: Thesaurus Avarorum. Régészeti tanulmányok Garam Éva tiszteletére. Budapest
- PÓPITY Dániel
- 2015 Avar kori települészet Csanádpalota-Országhatár lelőhelyen. A 7. századi telepkek kérdése az Alföldön. Archaeologiai Értesítő 140, 93-114. Budapest
- POPOVIĆ, Ivana
- 2001 Kasnoantički i ranovizantijski nakit od zlata u Narodnom muzeju u Beogradu. Beograd
- RÁCZ, Zsófia
- 2014 Die Goldschmiedegräber der Awarenzeit. Mainz
- RÁCZ Zsófia – SZENTHE Gergely
- 2009 Avar temető Hajdúnánás határában. – Awarisches Gräberfeld in der Gemarkung von Hajdúnánás. Communicationes Archaeologicae Hungariae (2010), 309-335. Budapest
- RENFREW, Colin – BAHN, Paul
- 2005 Régészet. Elmélet, módszer, gyakorlat. Budapest
- ROSNER, Gyula
- 1999 Das awarenzeitliche Gräberfeld in Szekszárd, Bogyszlói Straße. Budapest
- SALAMON, Ágnes
- 1995 The Szeged-Makkoserdő Cemetery. In: Das Awarische Corpus. Avar Corpus Füzetek. Beihefte IV. Debrecen-Budapest
- SALAMON, Ágnes – ERDÉLYI, István
- 1971 Das völkerwanderungszeitliche Gräberfeld von Környe. Budapest
- SALAMON, Ágnes – CS. SEBESTYÉN, Károly
- 1995 The Szeged-Kundomb Cemetery. In: Das Awarische Corpus. Avar Corpus Füzetek. Beihefte IV. Debrecen-Budapest

- SCHUHMANN, Walter
1992 Drágakő Biblia. A világ összes drágaköve és ékköve egy kötetben 1500 kő színes fényképpel. Budapest
- SCHMAUDER, Miachel
2001 Vierteilige Gürtelgarnituren des 6.-7. Jahrhunderts: Herkunft, Aufkommen und Trägerkreis. In (Hrsg. Ernst Pohl – Udo Recker – Claudia Theune): Archäologisches Zellwerk. Beiträge zur Kulturgeschichte in Europa und Asien. Festschrift für Helmut Roth zum 60. Geburtstag. 5–44. Rahden/Westf.
- SCHULZE-DÖRRLAMM, Mechthild
2002 Byzantinische Gürtelschnallen und Gürtelbeschläge im Römisch-Germanischen Zentralmuseum I-II. Mainz
- SIMON László
1993 Kőpakolásos temetkezések a biatorbágyi avar temetőben. (előzetes jelentés). A Hermann Ottó Múzeum Évkönyve 30–31/2, 141–168. Miskolc
- SOMOGYI Péter
1984 A cikói temető. In: Kiss Gábor – Somogyi Péter: Tolna megyei avar temetők. Budapest
- STEUER, Heiko
2007 Zentralorte. In: Reallexikon der Germanischen Altertumskunde 35, 878–914. Berlin–New York
- SZABÓ János Győző
1968 Az egri múzeum avar kori emlékanyaga III. Sírletelek Nagyréde–Ragyogóparton. Az Egri Múzeum Évkönyve. 29–54. Eger
- SZATMÁRI Sarolta
1983 Avar kori lelőhelyek Komárom megyében. In: Komárom megye története I. Komárom
- SZENTHE Gergely
2006 Közép avar kori összetett hátveretek. Egy közép avar kori övtípusról. Mittelawarenzeitliche zusammengesetzte Rückenbeschläge. Über einen mittelawarischen Gürteltyp. Communicationes Archaeologicae Hungariae 2006, 179–212. Budapest
2012 7. századi ezüstlemezes övgarnitúrák. Adatok az ezüstlemezről készült, sima felületű övveretek elterjedéséhez. In (szerk. Vida Tivadar): Thesaurus Avarorum. Régészeti Tanulmányok Garam Éva tiszteletére. Budapest
- SZENTPÉTERI, József (Hrsg.)
2002 Archäologische Denkmäler der Awarenzeit in Mitteleuropa I-II. MTA Régészeti Intézet. Varia Archaeologica Hungarica XIII/1-2. Budapest
- SZÓKE, Béla Miklós
1992 Die Beziehungen zwischen dem Ostalpenraum und Westungarn in der ersten Hälfte des 9. Jahrhunderts (Frauentracht). In (Hrsg. Daim, Falko): Awarenforschungen 2. Wien
- TELBISZ Tamás – SZÉKELY Balázs – TÍMÁR Gábor
2013 Digitális terepmodellek. Adat, látvány, elemzés. Budapest
- TOBLER, Waldo
1970 A Computer Movie Simulating Urban Growth in the Detroit Region. Economic Geography 46/3, 234–240. Worcester
- TOČÍK, Anton
1968 Slawisch-awarisches Gräberfeld in Holiare. Bratislava
- TOMKA Péter
2005 Korai avar sírok Börcs–Nagydombon (Győr-Moson-Sopron megye). Archaeologiai Értesítő 130, 137–179. Budapest
- TÖRÖK Gyula
1973 VII. századi sírok Kerepesről. Folia Archaeologica 24, 113–133. Budapest
1975a The Kiskőrös-Pohibuj-Mackó-dűlő cemetery. In (ed. Kovrig, Ilona): Avar Finds in the Hungarian National Museum. 283–304. Budapest
1975b The Víznek Cemetery. In (ed. Kovrig, Ilona): Avar Finds in the Hungarian National Museum. 321–346. Budapest
1994 Das awarenzeitliche Gräberfeld von Solymár. In: Das Awarische Corpus. Avar Corpus Füzetek. Beihefte I. Debrecen–Budapest
1995 The Csengele–Feketehalom cemetery. In (Hrsg. Madaras, László): Das awarische Corpus. Avar Corpus Füzetek. 208–275. Debrecen–Budapest

- 1998 Das awarenzeitliche Gräberfeld von Halimba. In: Das Awarische Corpus. Avar Corpus Füzetek. Beihefte V. Debrecen–Budapest
- VADAY Andrea
- 1998 Kereskedelem és gazdasági kapcsolatok a szarmaták és rómaiak között. In (szerk. Havassy P. Gyula): Jazigok, roxolánok, alánok (Szarmaták az Alföldön). Gyulai Katalógusok 6, 117–143. Gyula
- 2003 Roman Presence in the Barbaricum. In (ed. Visy, Zsolt): The Roman Army in Pannonia. Budapest
- VADAY, Andrea – GABLER, Dénes
- 1986 Terra Sigillata im Barbaricum zwischen Pannonien und Dazien. *Fontes Archaeologici Hungariae* 1986, Budapest
- K. VÉGH Katalin
- 1965 A nyékládházi avar temető. *A Hermann Ottó Múzeum Évkönyve* 5, 177–211. Miskolc
- VIDA Tivadar
- 1995 Frühmittelalterliche scheiben- und kugelförmige Amulettkapseln zwischen Kaukasus, Kastilien und Picardie. *Bericht der Römisch-Germanischen Kommission* 76, 219–290. Darmstadt
- 1996 Bemerkungen zur awarenzeitlichen Frauentracht. In: Bialeková, Darina – Zábojník, Jozef: *Ethnische und kulturelle Verhältnisse an der mittleren Donau im 6.-11. Jahrhundert*. 107–124. Bratislava
- 2000 Die Ziergehänge der awarenzeitlichen Frauen im Karpatenbecken. *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 51 (1999/2000), 367–377. Budapest
- 2015 Das kulturelle Bild der Gemeinschaft von Csákberény-Orondpuszta. In: László, Gyula: *Das awarenzeitliche Gräberfeld in Csákberény-Orondpuszta*. *Monumenta Avarorum Archaeologica* 11, 236–241. Budapest
- 2018 A sztyeppe, a bizánci és a Meroving birodalmak között. *Kulturális változások a Kárpát-medence nyugati felén a 6–7. században*. Akadémiai doktori értekezés. Budapest
- VIDA Tivadar – PÁSZTOR Adrien, unpubl.
- Das awarenzeitliche Gräberfeld von Budakalász-Dunapart. Unpublizierte Ausgrabung von Tivadar Vida und Adrien Pásztor
-

Levente Samu – Adrien Blay

REGIONAL SHIFTS IN THE CARPATHIAN BASIN DURING THE SEVENTH CENTURY

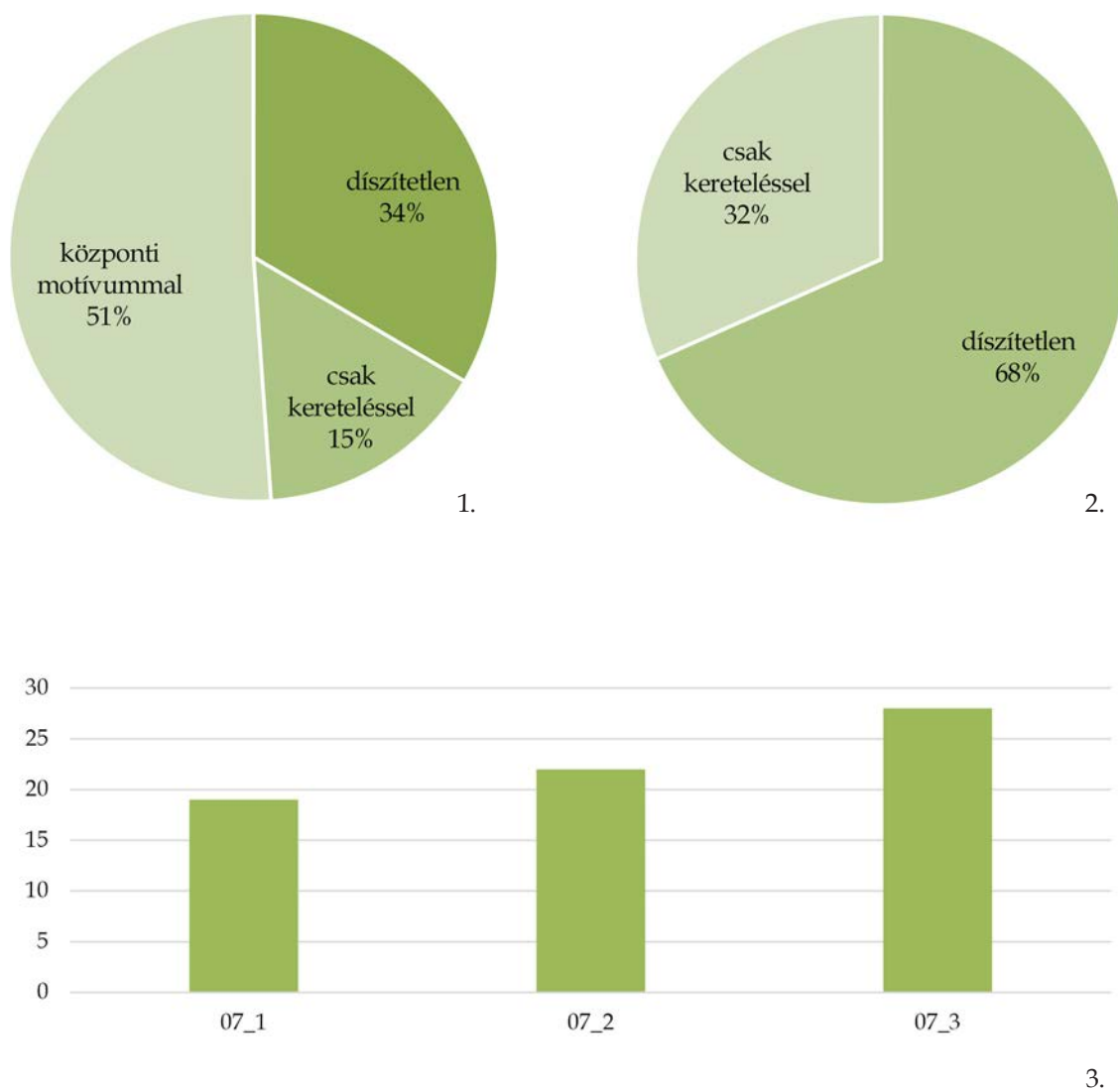
In the first part of the study, we modelled the regional changes in the fashion of belt fittings using spatial interpolation maps, which indicated diachronic changes in the regional frequencies of mount-ornamented belts. In the first third of the seventh century, these belts predominate in the southern Carpathian Basin; a change can be noted from the century's second third, involving a gradually northward shift and the appearance of belt fittings north of the former distribution territory and, eventually, a preponderance in the north in the century's later half and its close. We examined the possible reasons for this shift: the most likely explanation seems to be that the deceased were increasingly often interred with their ornate belt to signal their social status in the newly opened cemeteries. It must nevertheless be noted that – as shown by the keys to the maps – a larger cluster in the later seventh century does not indicate a similar concentration of belt fittings as during the preceding period.

By also looking at the diachronic changes in the distribution of plain, undecorated belt fittings – mounts and strap-ends – we could gain an overall picture of this distinctive artefact group. The first and perhaps most important result is that with the passing of time, certain gradual changes can be noted regarding the regional patterns of plain belt fittings. Three main, relatively distinct distributions can be outlined by the earlier and mid-seventh century: (a) a northern one along the Danube in a west to east direction and south of the Northern Mountain Range, roughly along the Csörsz Dyke, (b) a southern one along an imaginary arc from the Kölked-Szekszárd zone through the Kiskőros and Szentes areas to the Szeged area, and, unsurprisingly, (c) one in the Balaton region. In some cases, there is a “link” between the regions, for example north-eastwards of Lake Balaton towards the Tata area.

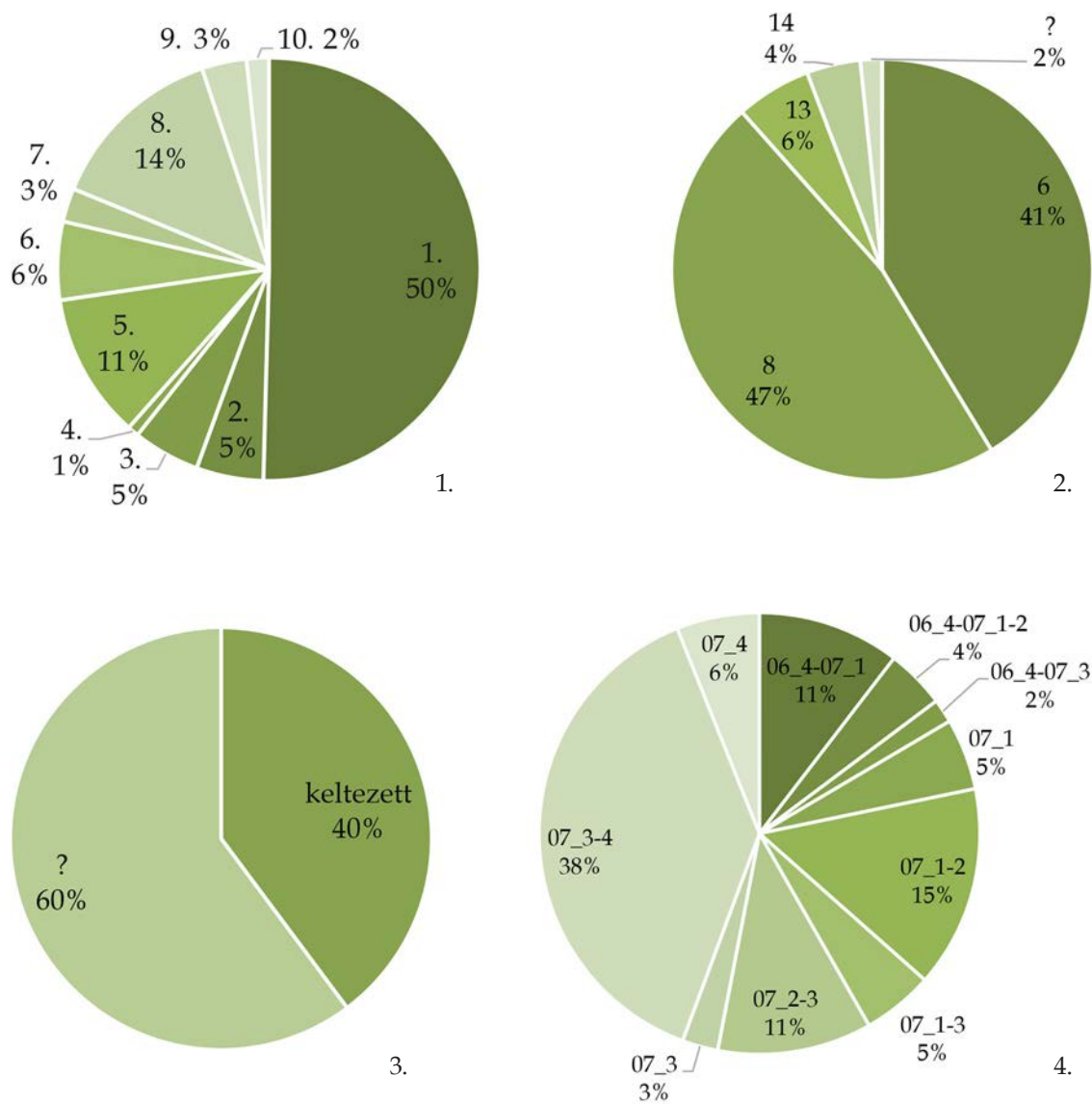
The three zones described in the above are made up of micro-regions which stand out also if we look at other artefact types (e.g. the Szeged-Szentes, the Kölked-Szekszárd, the Balaton and the Budapest region). Many of these were major hubs during the Roman period too, predestined for this role owing to their geographic location. A major change can be noted from the later seventh century onward, when the earlier hubs in part disintegrate and in part undergo some transformation, and changes can be seen in the earlier distribution map: the mounts and strap-ends have a much more dispersed distribution, with fewer concentrations in one or another area. We may say that the distribution area in part expanded inward (to the previously “empty” regions) and in part outward (to areas lying beyond the former distribution, to the Ipoly region, for example). These changes can be attributed to a society in flux, to changing demographic conditions and to the transformation of the economic system, in which the status of the individuals wearing mount-decorated belts, including the plain belt sets, had also changed. However, the proper assessment of these changes calls for more detailed social archaeological studies.

Additional details can be added to the broad picture of the distribution of belt fittings and of plain, unornamented belt fittings if we look at certain jewellery types. Although there are fewer Byzantine-type articles with direct parallels during the middle third of the seventh century and its later half, individual types appear in much higher numbers in the Carpathian Basin compared to the early Avar period. Among the earrings, the crescentic type with granulation along the lower arc and Jánoshida-type earrings can principally be associated with male burials and it has been suggested that these were endowed with greater prestige judging from the other grave goods. Concentrations in their distribution can be noted at Budakalász, Alattyán and Vesznek in the northern region, at Zamárdi in the Balaton region and in the Szeged area in the southern Hungarian Plain. This corresponds to the concentrations noted in the distribution of belt fittings. These major economic and communication hubs played a prominent role in the Carpathian Basin during the Avar period and they were no doubt controlled by the period’s Avar elite in order to maintain its power. Distances and the accessibility of the central places were no doubt important considerations. One fruitful line of inquiry would be the analysis of these micro-regions – as possible power centres – in order to gain a better understanding of their organisation and their economic foundation (settlement structures, etc.). The findings of settlement studies will no doubt provide a solid foundation for future studies in this field.

1. kép. 1. A 7. századi szíjvégek felosztása díszítés szerint (n=1613 [statistikai egység]);
2. A 7. századi övveretek felosztása díszítés szerint (n=2093 [statistikai egység]);
3. A lemezből kivágott díszítetlen szíjvégek előkerülése sírokból a 7. század folyamán (n=64 [sír])

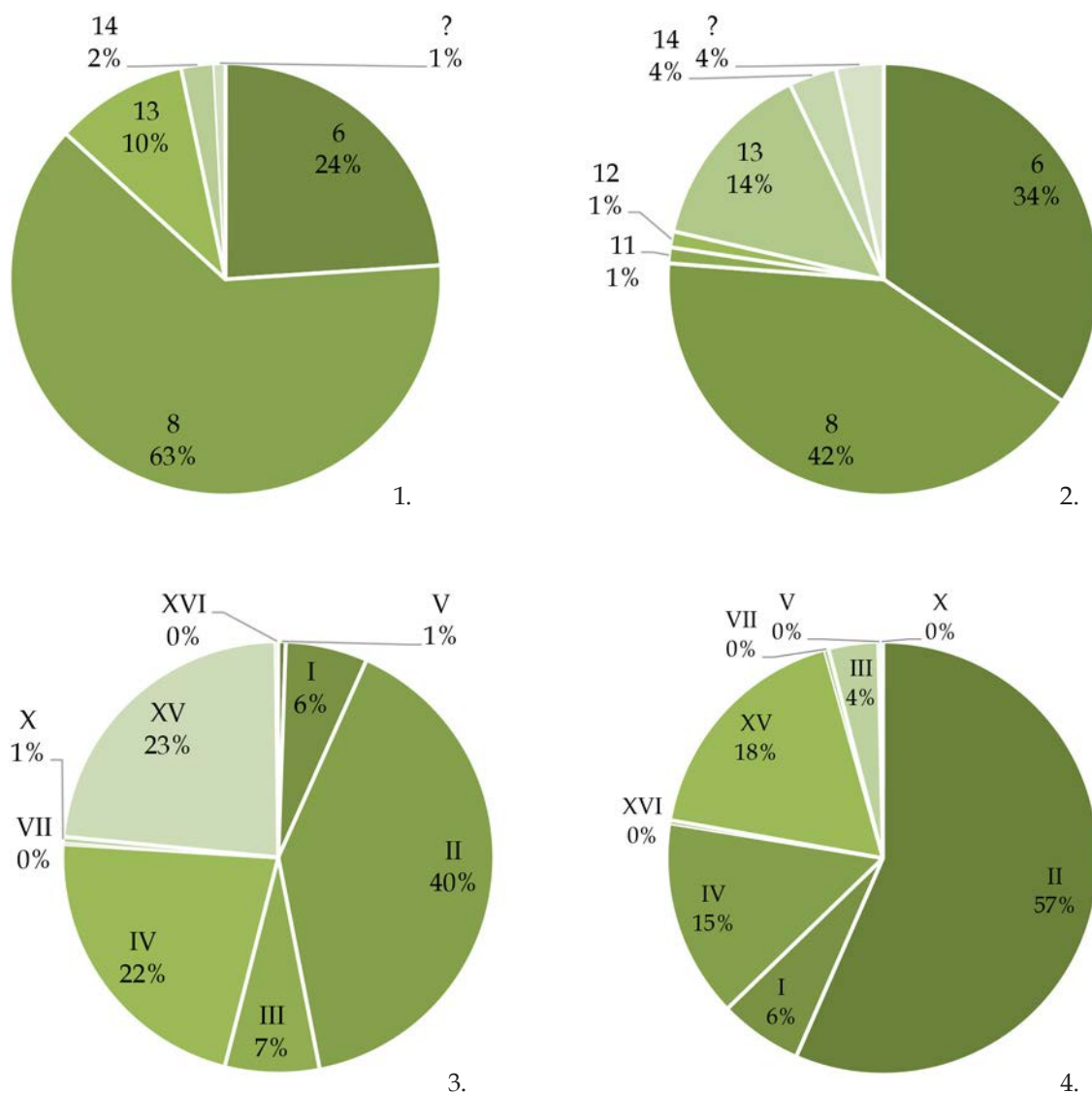

2. kép. 1. A díszítetlen, oldallemezes szíjvégek formai felosztása (n=117 [statistikai egység]). 1 – párhuzamos oldalú, ívelt végű, 2 – párhuzamos oldalú, csúcsos végű, 3 – párhuzamos oldalú, egyenesen levágott végű, 4 – párhuzamos oldalú, töredezett végű, 5 – konkáv oldalú, íves végű, 6 – konkáv oldalú, csúcsos végű, 7 – konkáv oldalú, egyenes végű, 8 – széttartó oldalú, íves végű, 9 – széttartó oldalú, csúcsos végű, 10 – rövid, íves veretek (hátvereteknél);

2. A díszítetlen, oldallemezes szíjvégek alapanyag szerinti megoszlása (n=121 [statistikai egység]).
 6 – rézötvözet, 8 – ezüst, 13 – ezüstözött rézötvözet, 14 – ónozott rézötvözet;

3. A préselt díszítetlen szíjvégek keltezési aránya (n=298 [statistikai egység]);

4. A préselt díszítetlen szíjvégek kronológiai bontásban negyedszázadok szerint (n=298 [statistikai egység])

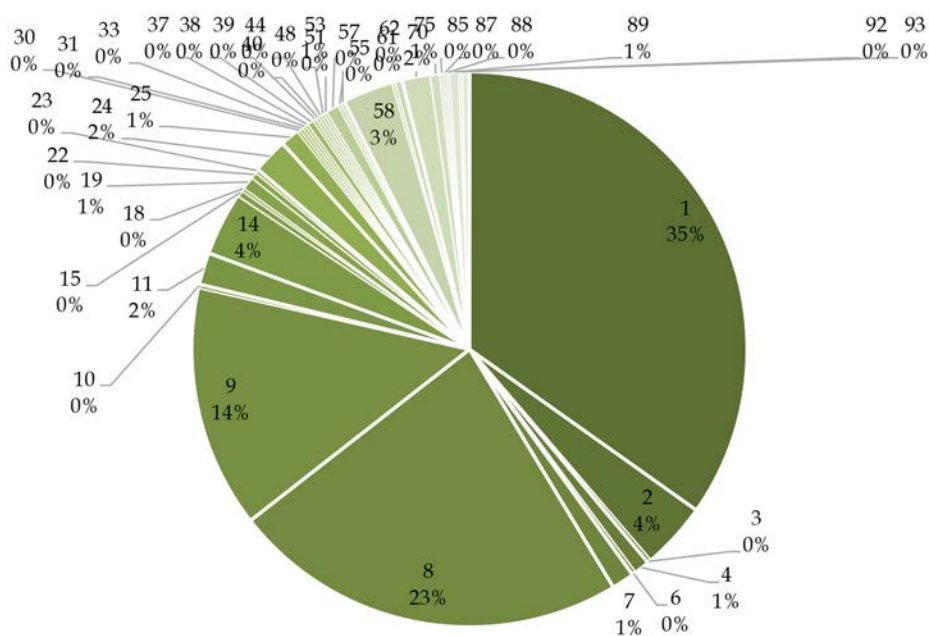

3. kép. 1. A korai (7. sz. első fele) préselt díszítetlen szíjvégek anyagösszetétele (n=48 [statistikai egység]).
6 – rézötvözet, 8 – ezüst, 13 – ezüstözött rézötvözet, 14 – ónozott rézötvözet;

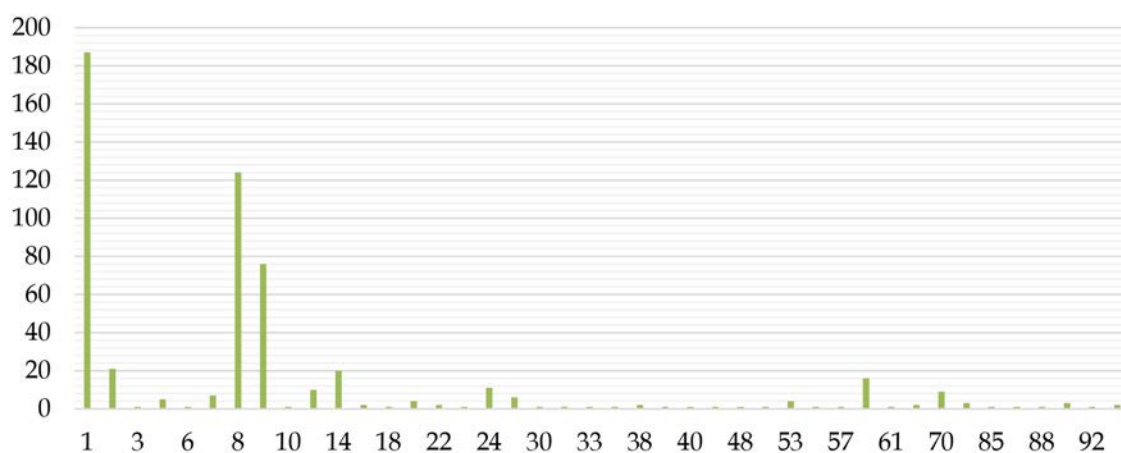
2. A késői (7. sz. második fele) préselt szíjvégek anyagösszetétele (n=51 [statistikai egység]).
6 – rézötvözet, 8 – ezüst, 11 – aranyozott rézötvözet, 12 – aranyozott ezüstlemez, 13 – ezüstözött rézötvözet, 14 – ónozott rézötvözet;

3. A díszítetlen övveretek technológiai összetétele statisztikai egységek alapján (n=537). I – préselt, díszített, II préselt, díszítetlen, III-öntött, nem áttört, IV – lemezes, díszített, V-öntött, áttört, VII – csont, X – öntött préselőtő, XV – lemezes, díszítetlen, XVI – lemezes, díszítetlen, oldallemezzel;

4. A díszítetlen övveretek technológiai összetétele darabszám alapján (n=1727). I – préselt, díszített, II préselt, díszítetlen, III-öntött, nem áttört, IV – lemezes, díszített, V-öntött, áttört, VII – csont, X – öntött préselőtő, XV – lemezes, díszítetlen, XVI – lemezes, díszítetlen, oldallemezzel

1.

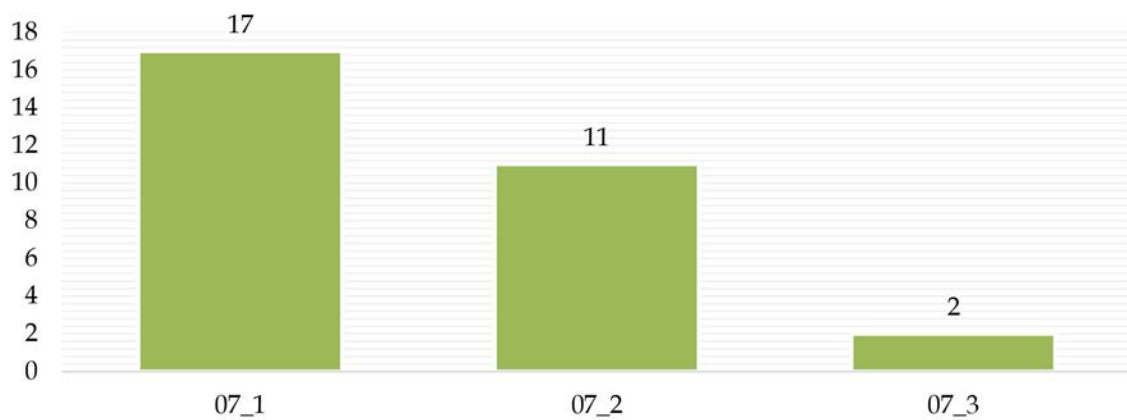

2.

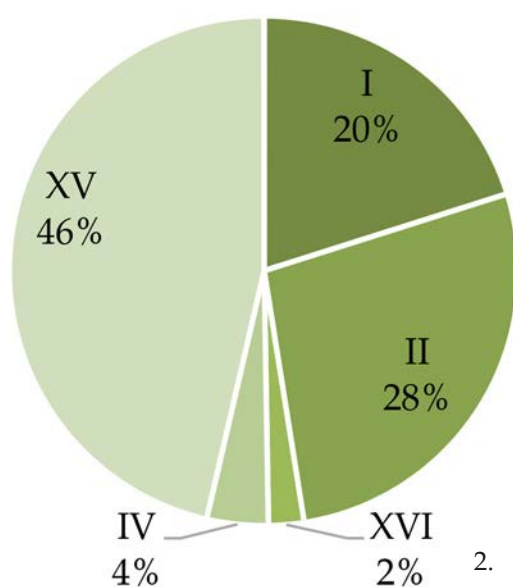
4. kép. 1. A díszítetlen veretek formai összetétele (n= 537 [statisztikai egység]). 1 – korong alakú, 2 – pajzs alakú, 4 – hosszított pajzs alak („nyelv” alak), 7 – tagolt oldalú, lekerekített sarkú, 8 – téglalap alakú, 9 – négyzetes alakú, 11 – háromszög alakú, 14 – téglalap alakú, konkáv oldalú, 24–25 – észak-itáliai típusú veretek, 58 – téglalap alakú veret karika csüngőkkel, 70 – csúcsos pajzs alakú veret;

2. A nagy esetszámú díszítetlen veretformák (n=537 [statisztikai egység]). 1 – korong alakú, 2 – pajzs alakú, 4 – hosszított pajzs alak („nyelv” alak), 7 – tagolt oldalú, lekerekített sarkú, 8 – téglalap alakú, 9 – négyzetes alakú, 11 – háromszög alakú, 14 – téglalap alakú, konkáv oldalú, 24–25 – észak-itáliai típusú veretek, 58 – téglalap alakú veret karika csüngőkkel, 70 – csúcsos pajzs alakú veret

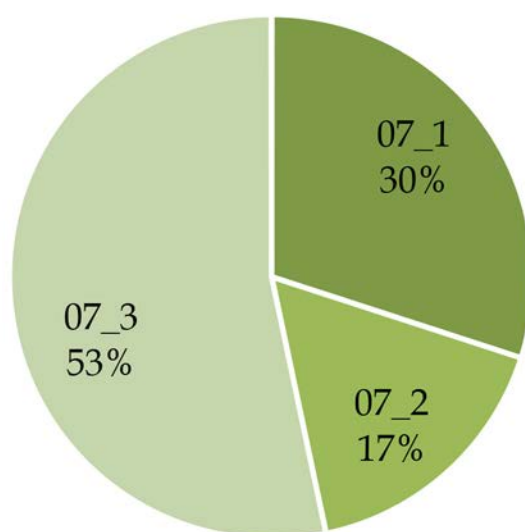

1.

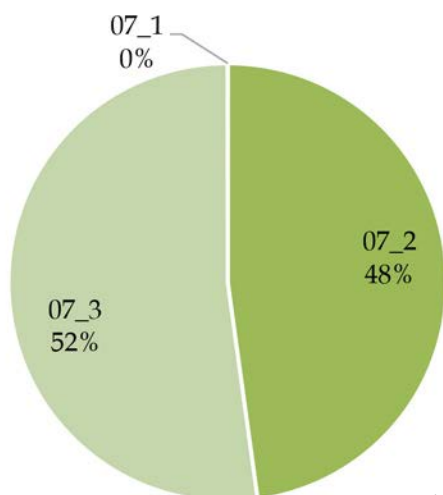

2.

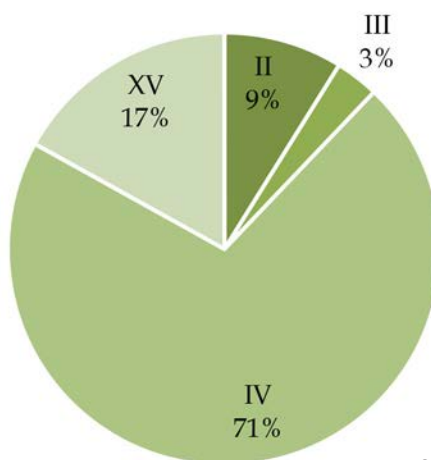

3.

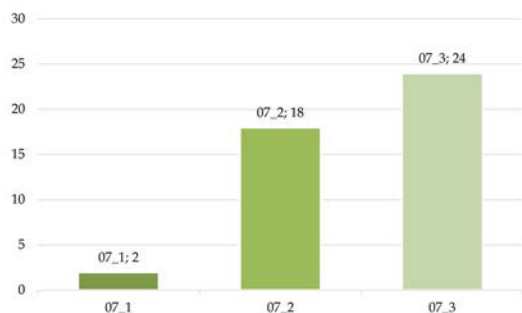
5. kép. 1. A kisméretű, kör alakú, félgömbös, díszítetlen veretek keltezése (n=30 [sír]);
 2. A díszítetlen négyzet alakú veretek technológiai felosztása (n=179 [darab]). I – préselt, díszített, II préselt, díszítetlen, IV – lemezes, díszített, XV – lemezes, díszítetlen;
 3. Az egyszerű lemezből készült, négyzetes, díszítetlen veretek kronológiai megoszlása harmadszázadonkénti bontásban (n= 30 [sír])

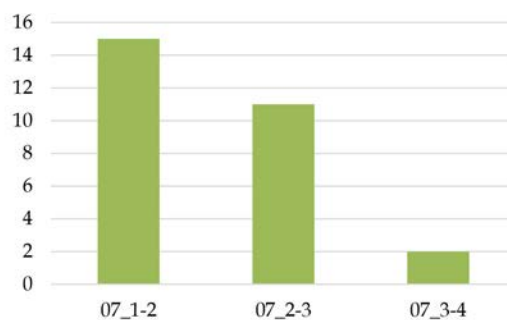
1.

2.

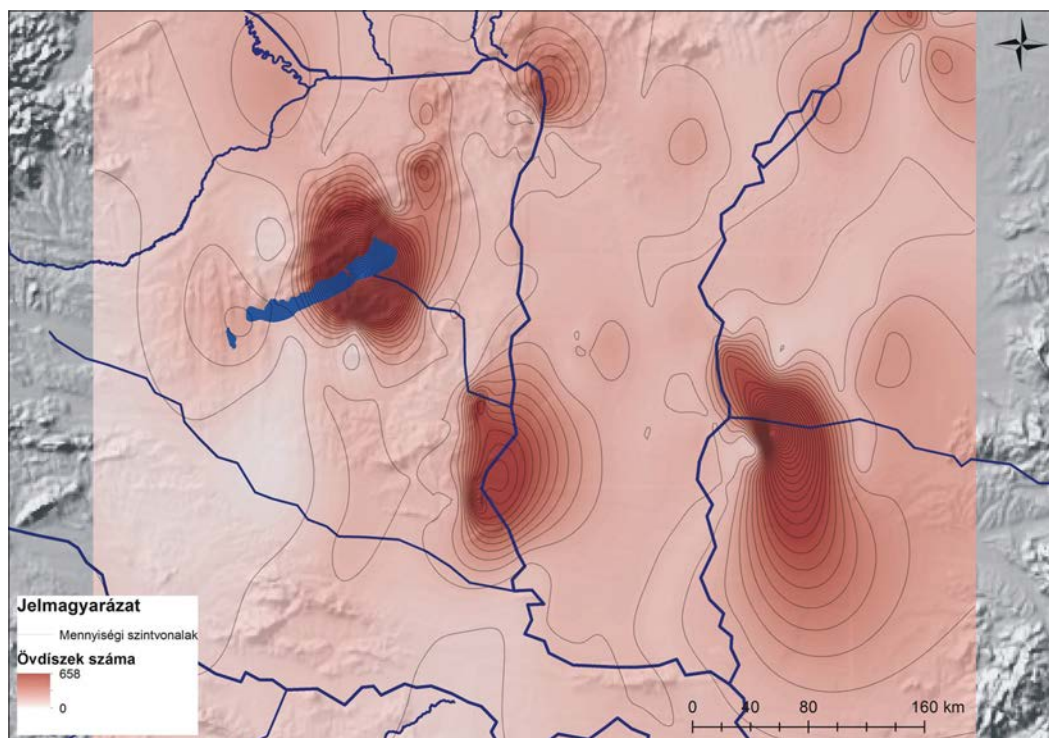

3.

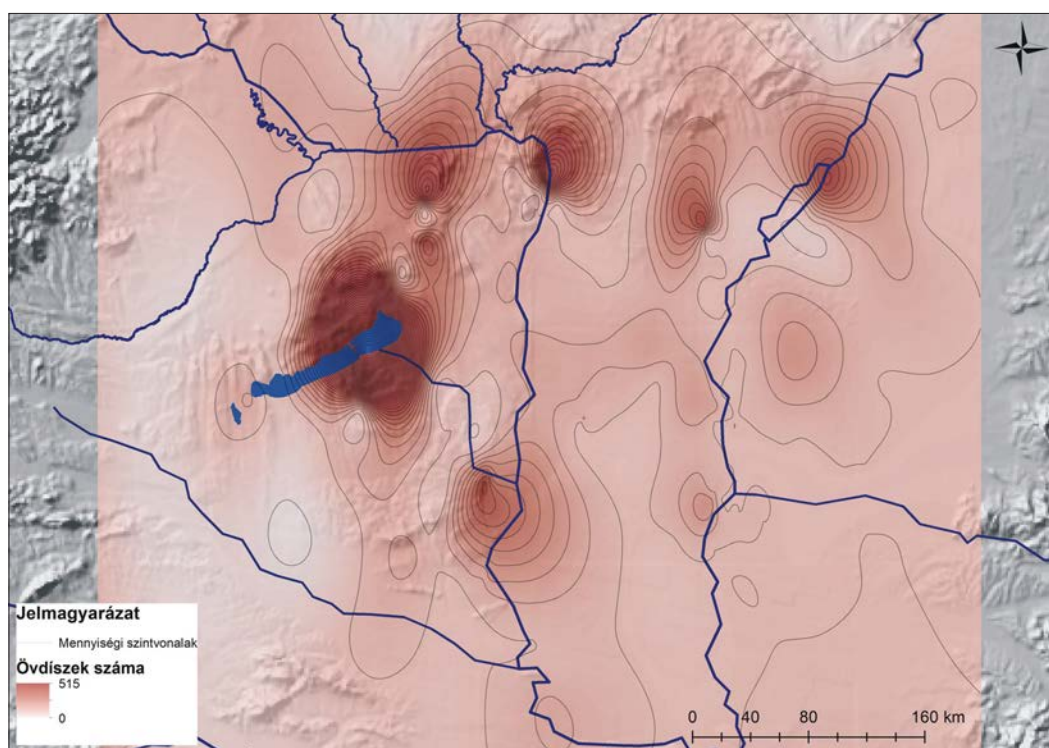

4.

6. kép. 1. A préselt lemezből készült négyzetes veretek kronológiai megoszlása harmadszázadonkénti bontásban (n= 23 [sír]);
2. A téglalap alakú díszítetlen veretek technológiai felosztása (n= 109 [statistikai egység]).
II - préselt, díszítetlen, III - öntött, nem áttört, IV - lemezes, díszített, XV - lemezes, díszítetlen;
3. Téglalap alakú, egyszerű lemezből készült, díszítetlen veretek kronológiai felosztása harmadszázadonkénti bontásban (n= 44 [statistikai egység]);
4. A díszítetlen függesztőveretek kronológiai felosztása harmadszázadonként (n= 28 [sír])

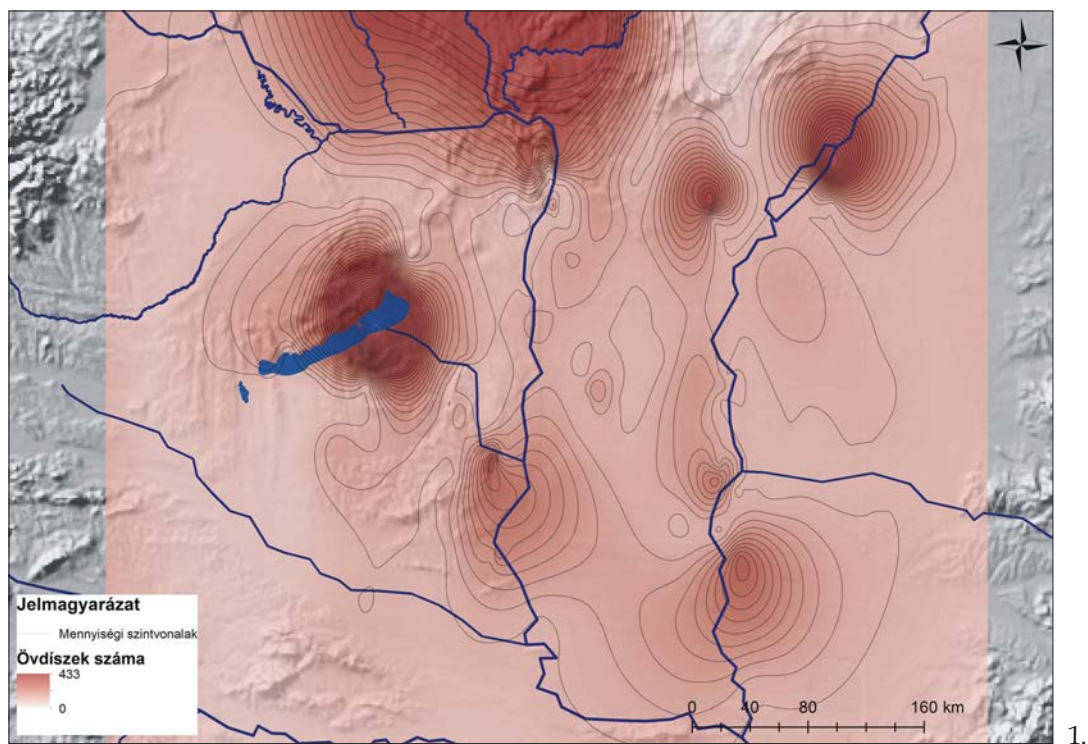
1.

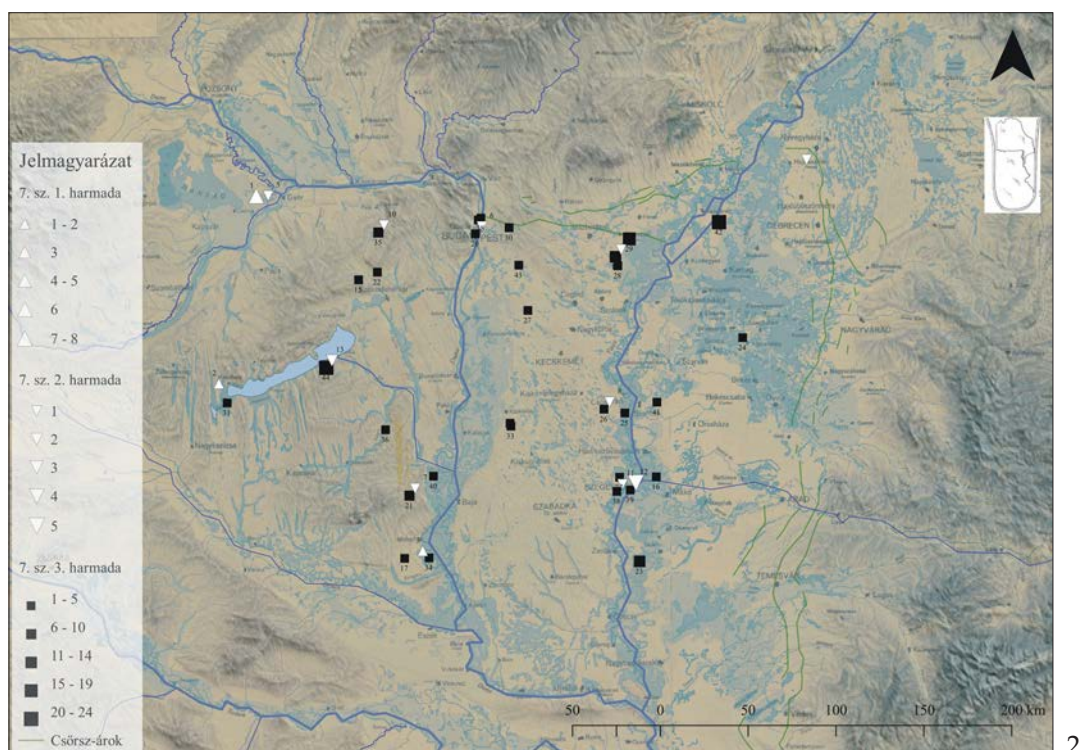
2.

7. kép. 1. Az övdíszek mennyiségi elterjedése a 7. század első harmadában a Kárpát-medencében;
2. Az övdíszek mennyiségi elterjedése a 7. század középső harmadában a Kárpát-medencében

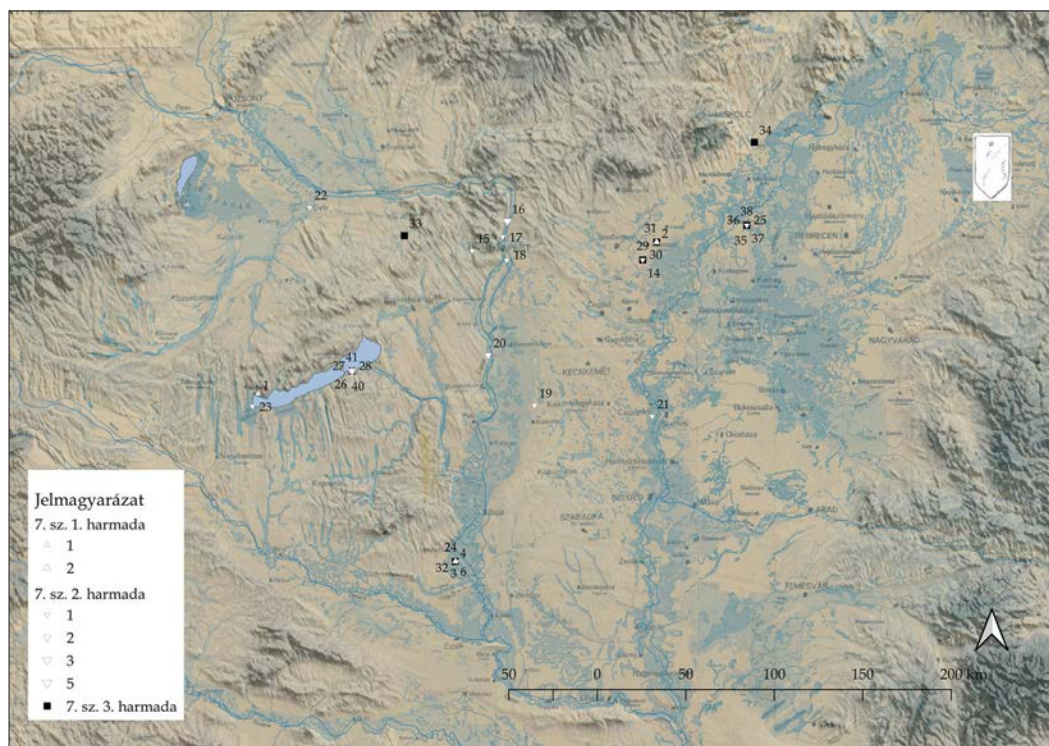
1.

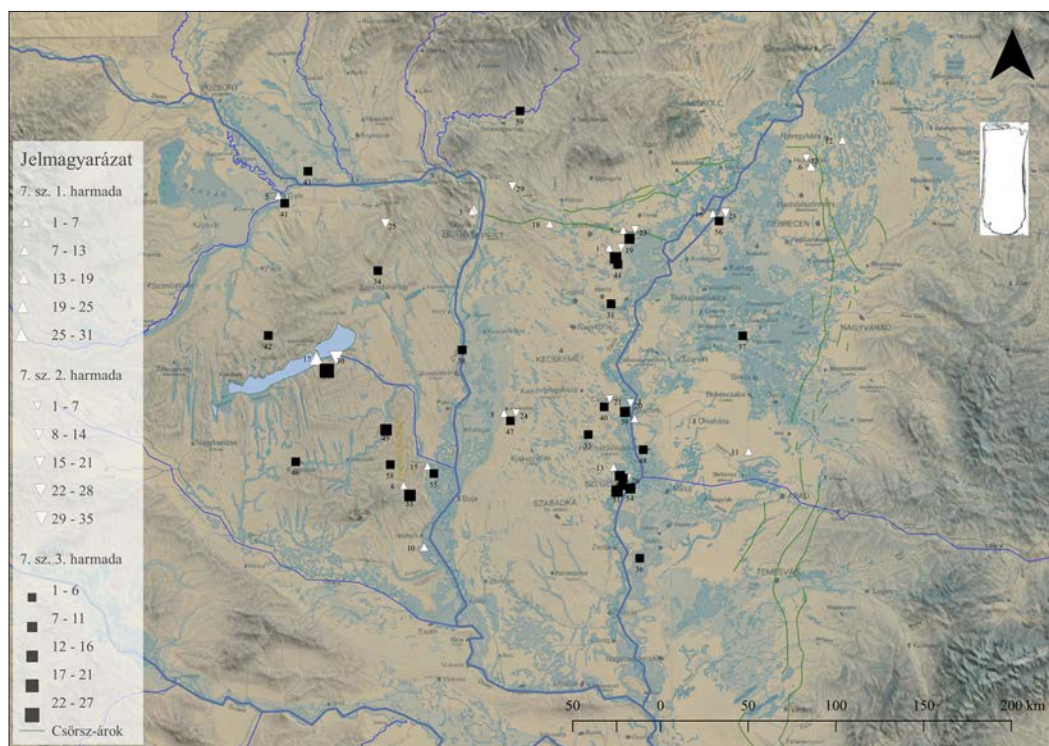
2.

8. kép. 1. Az övdíszek mennyiségi elterjedése a 7. század utolsó harmadában a Kárpát-medencében;
2. Az oldallemezes díszíttelen síjvégek elterjedése a 7. században

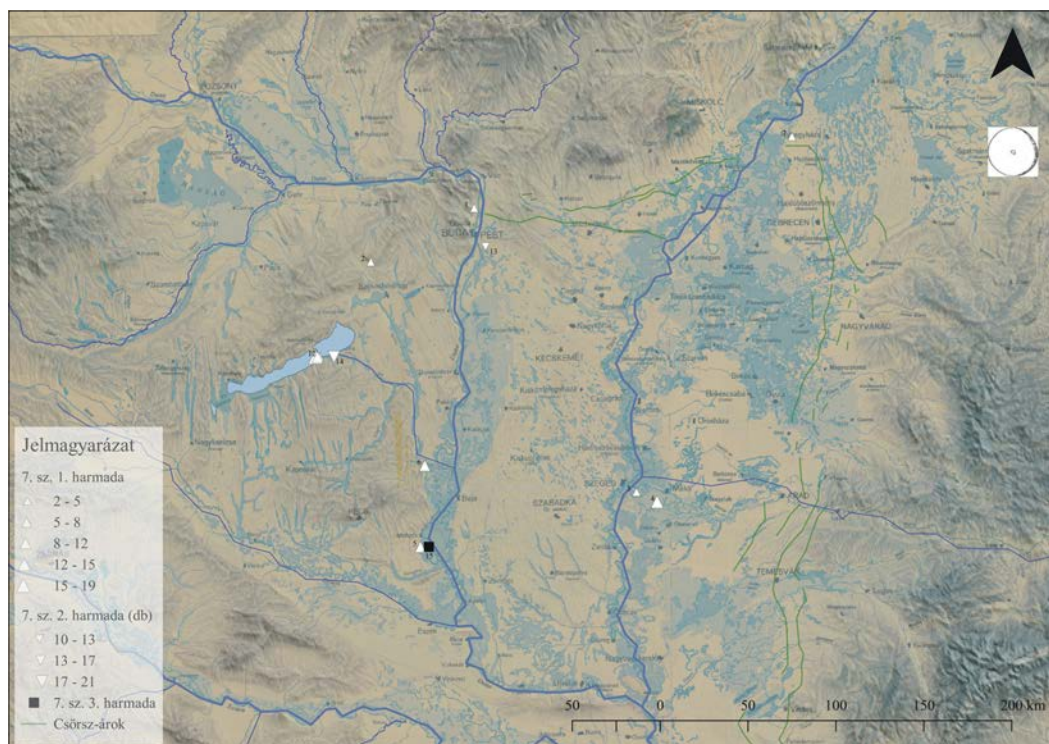
1.

2.

9. kép. 1. Az egyszerű lemezből készült díszítetlen szíjvégek elterjedése a Kárpát-medencében;
2. A préselt, díszítetlen szíjvégek elterjedése a Kárpát-medencében

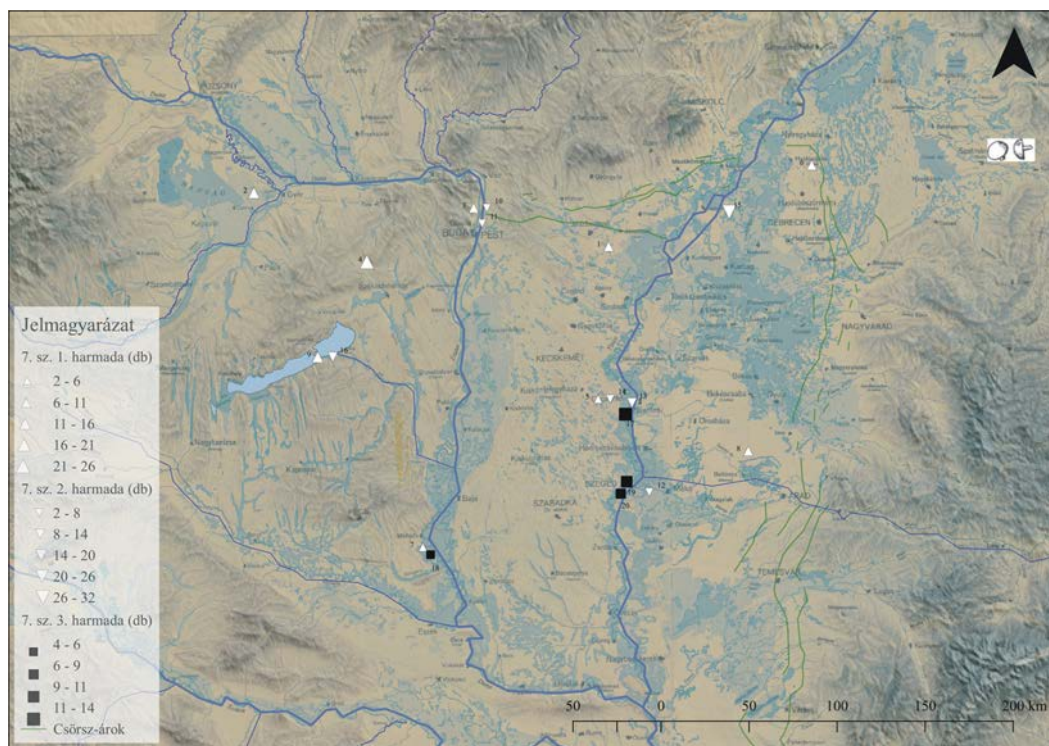
1.

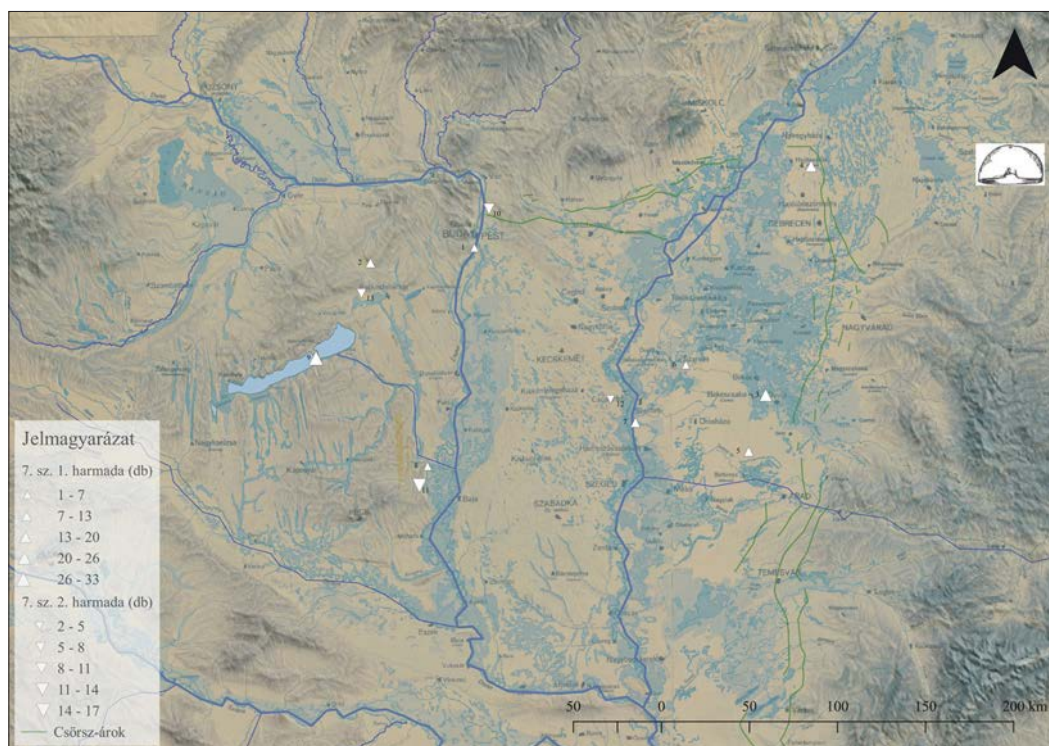
2.

10. kép. 1. A lapos, kerek, préselt, díszítetlen veretek elterjedése a Kárpát-medencében;
2. A lapos, kerek, nem préselt, díszítetlen veretek elterjedése a Kárpát-medencében

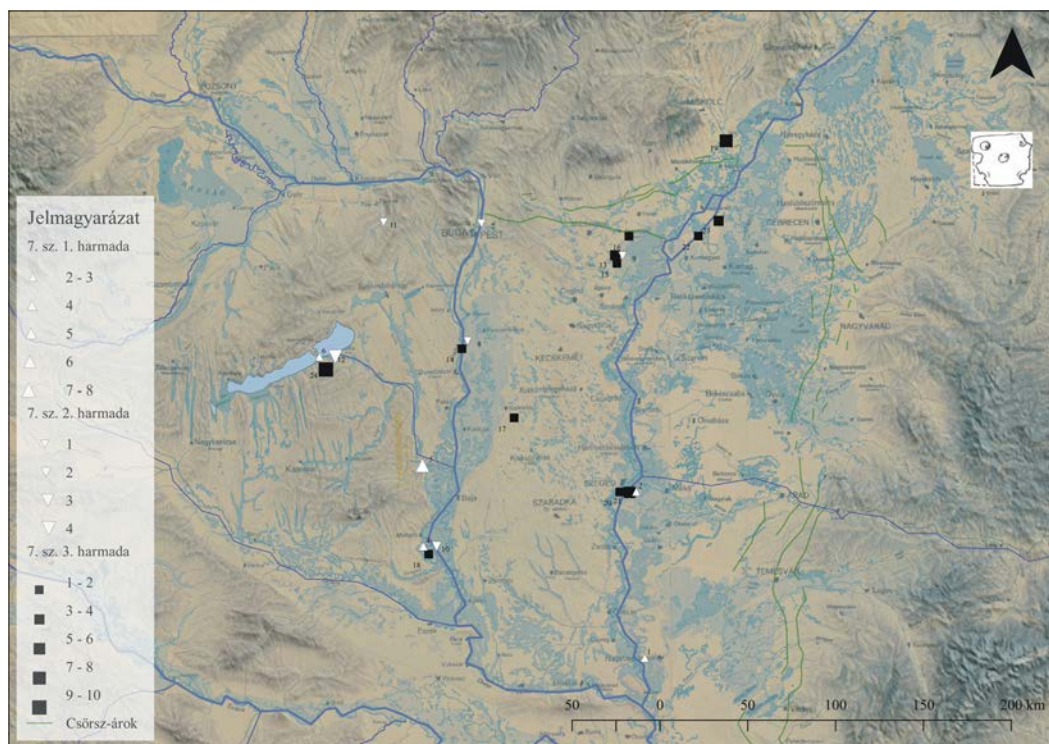
1.

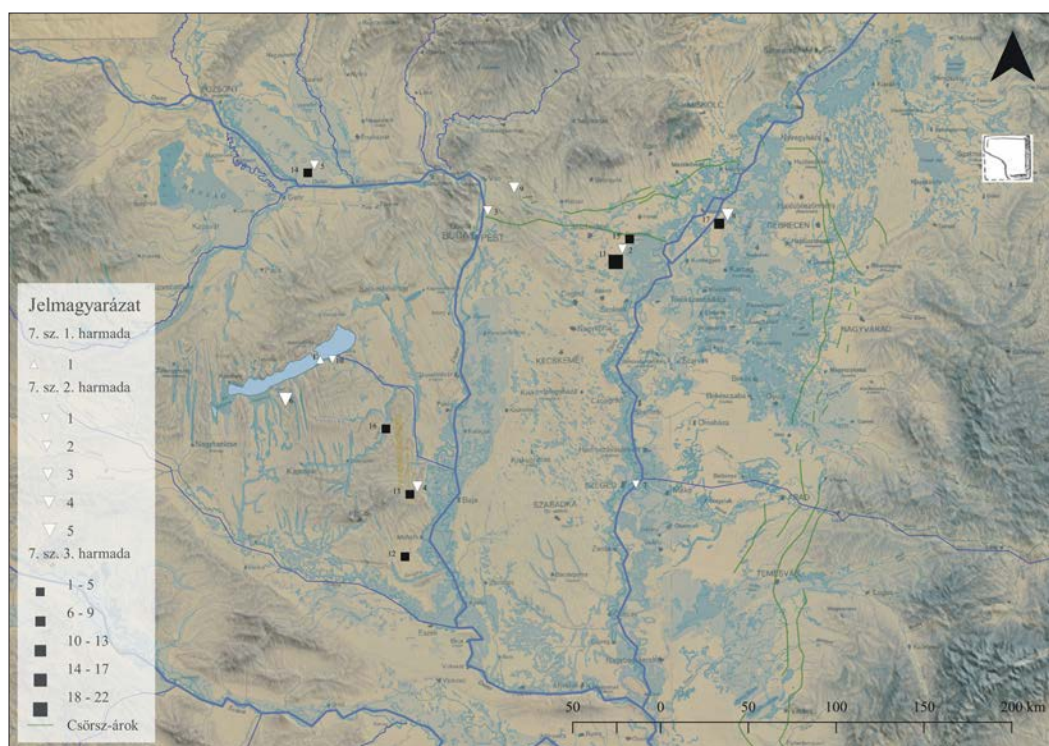
2.

11. kép. 1. A kisméretű, félgömbös, préselt, díszítetlen veretek elterjedése a Kárpát-medencében;
2. A nagyméretű, félgömbös, préselt, díszítetlen veretek elterjedése a Kárpát-medencében

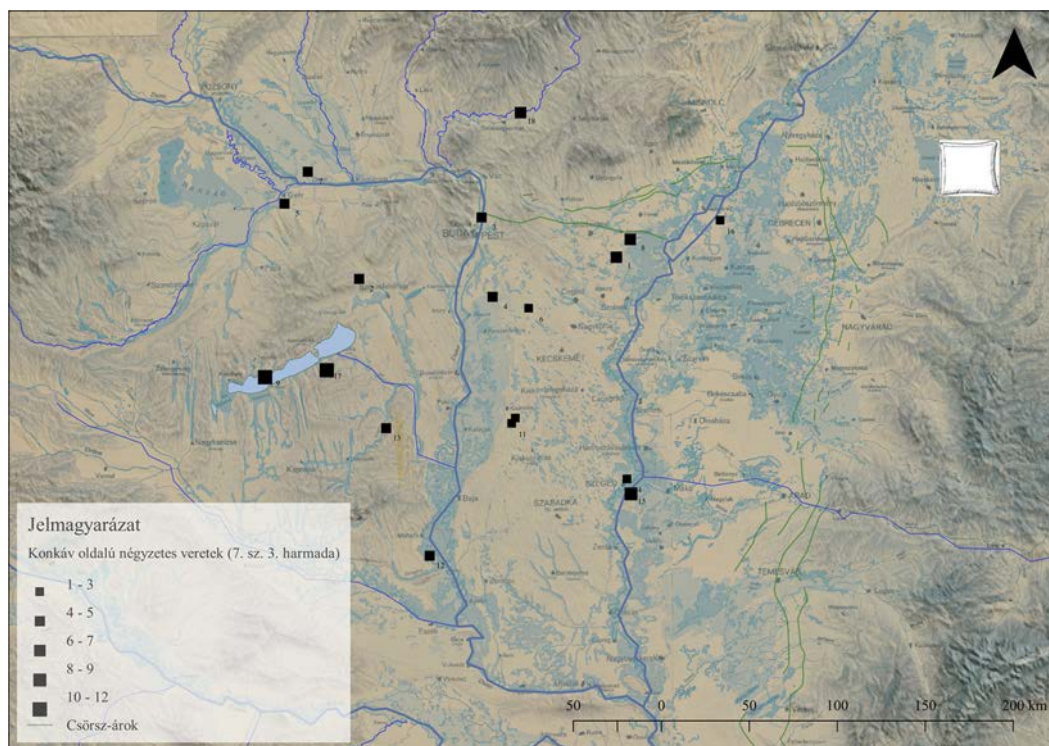
1.

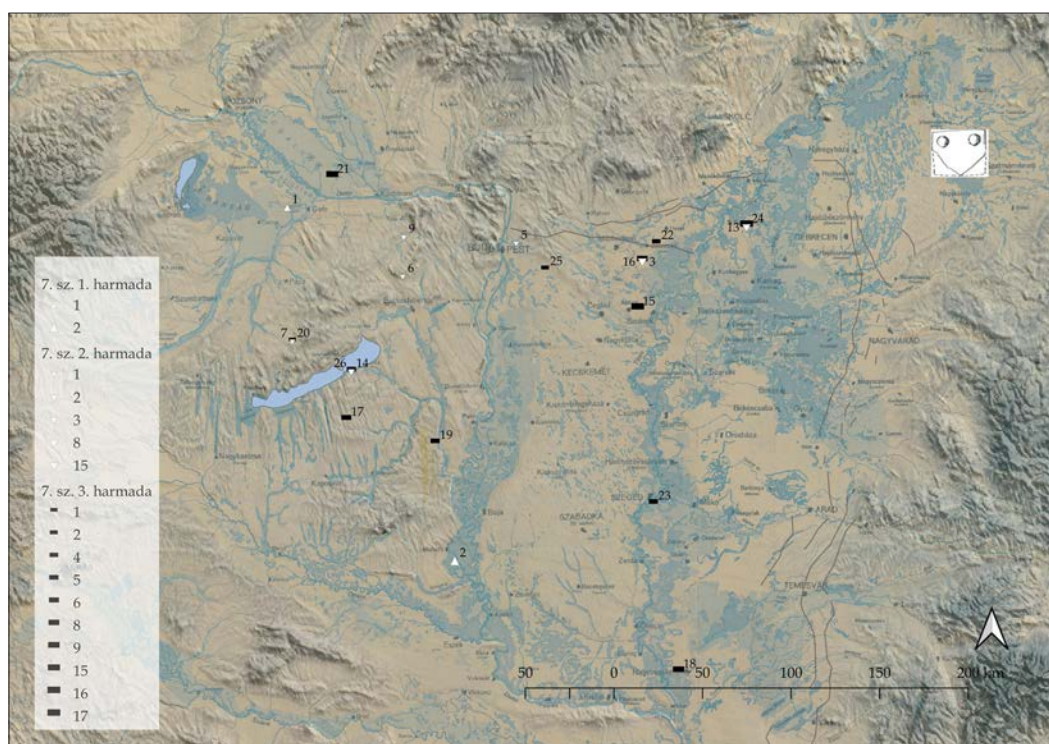
2.

12. kép. 1. Az egyszerű lemezből (préselés nélkül) készült négyzet alakú díszítetlen veretek elterjedése a Kárpát-medencében;
2. A préselt négyzet alakú díszítetlen veretek elterjedése a Kárpát-medencében

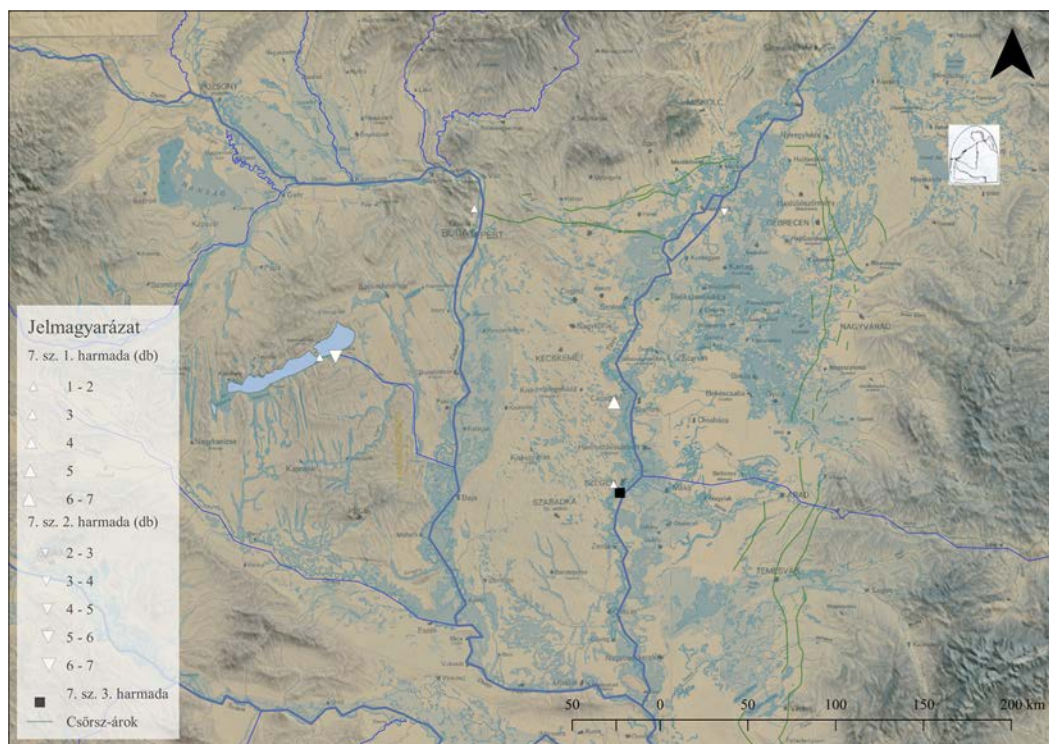
1.

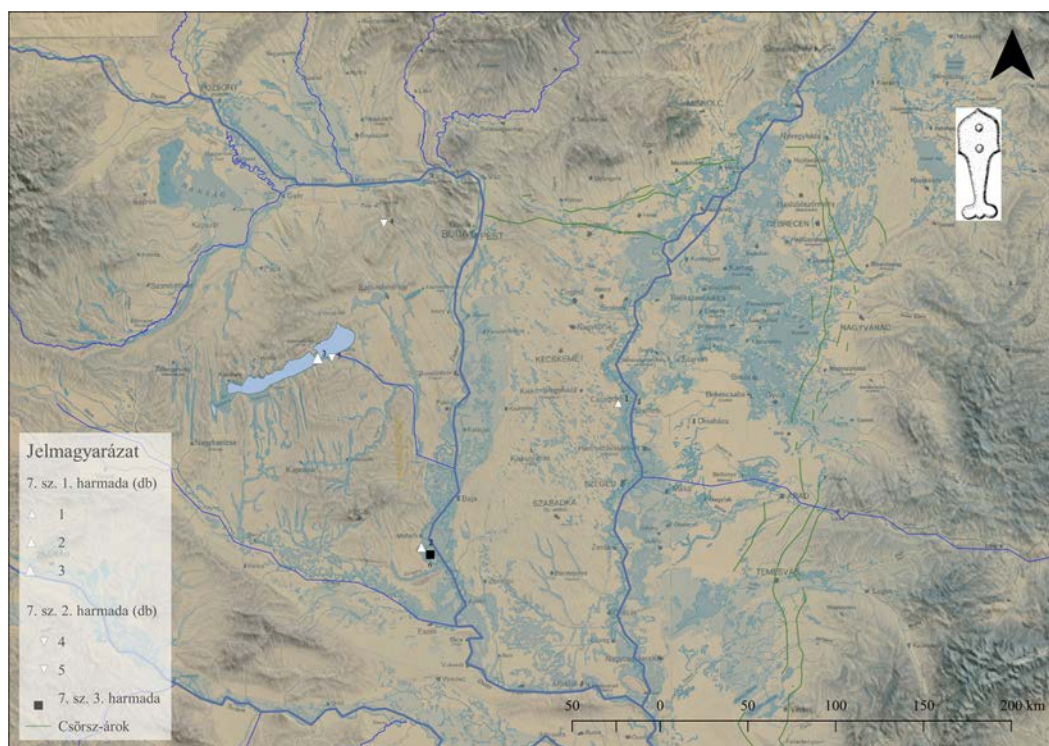
2.

13. kép. 1. Az egyszerű lemezből (préslés nélkül) készült négyzet alakú díszítetlen veretek elterjedése a Kárpát-medencében;
2. A préselt négyzet alakú díszítetlen veretek elterjedése a Kárpát-medencében

1.

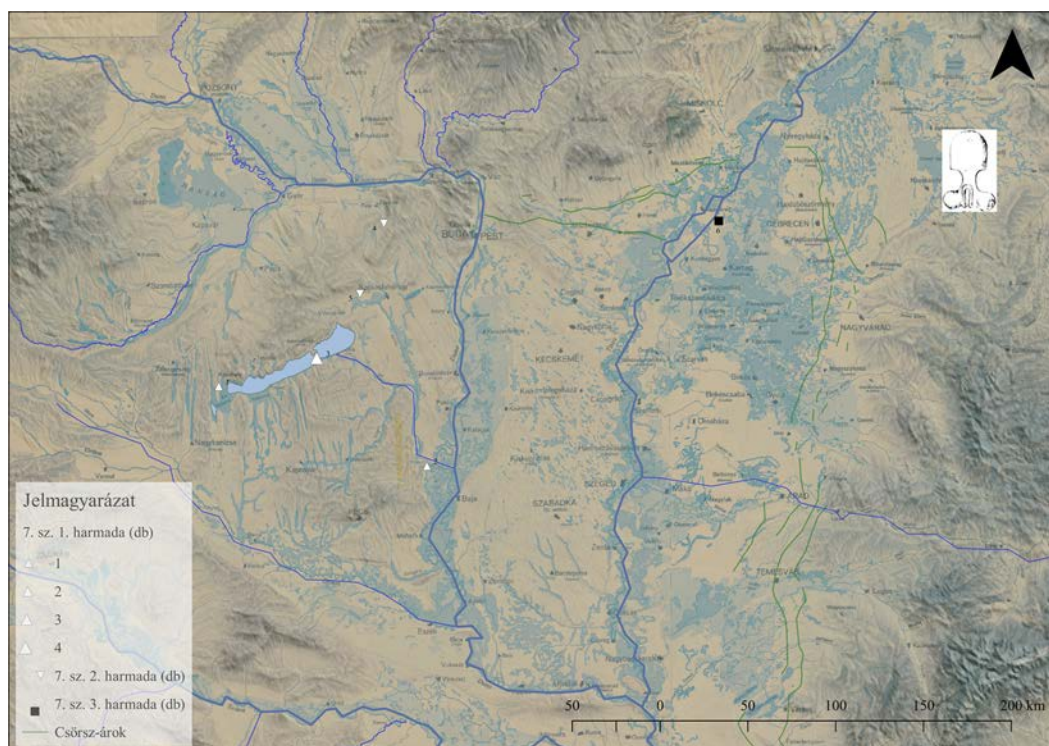
2.

14. kép. 1. A négyzet alakú, konkáv oldalú díszíttelen veretek elterjedése a Kárpát-medencében;
2. Az egyszerű (nem préselt) lemezből készült, téglalap alakú díszíttelen veretek elterjedése a Kárpát-medencében

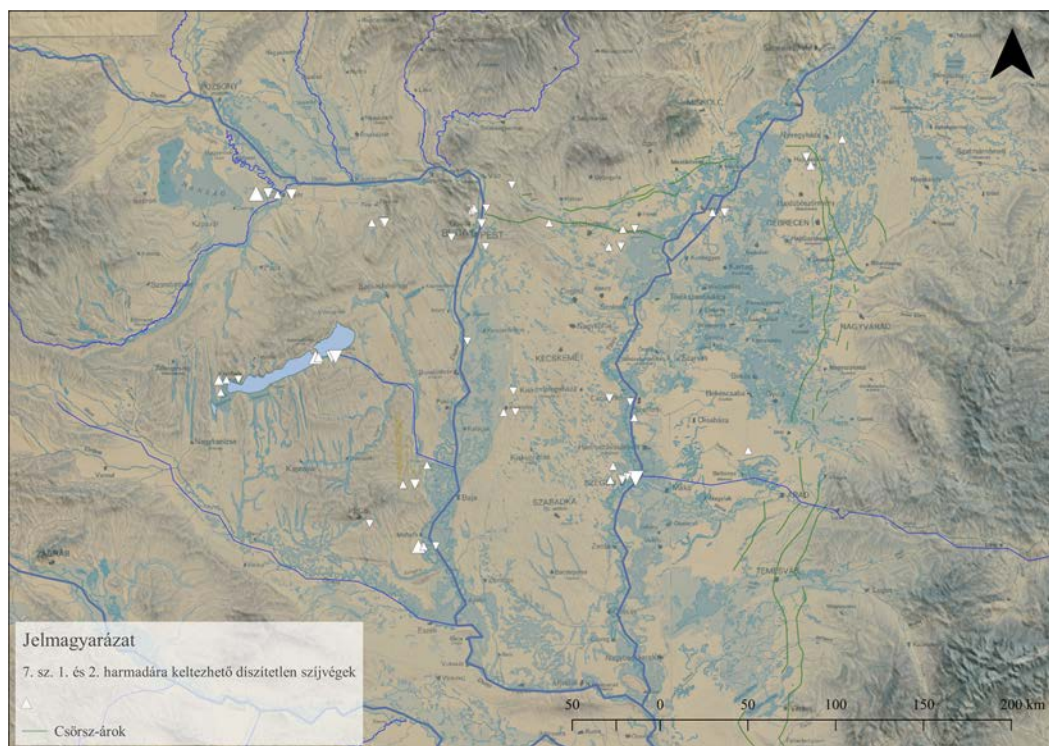
1.

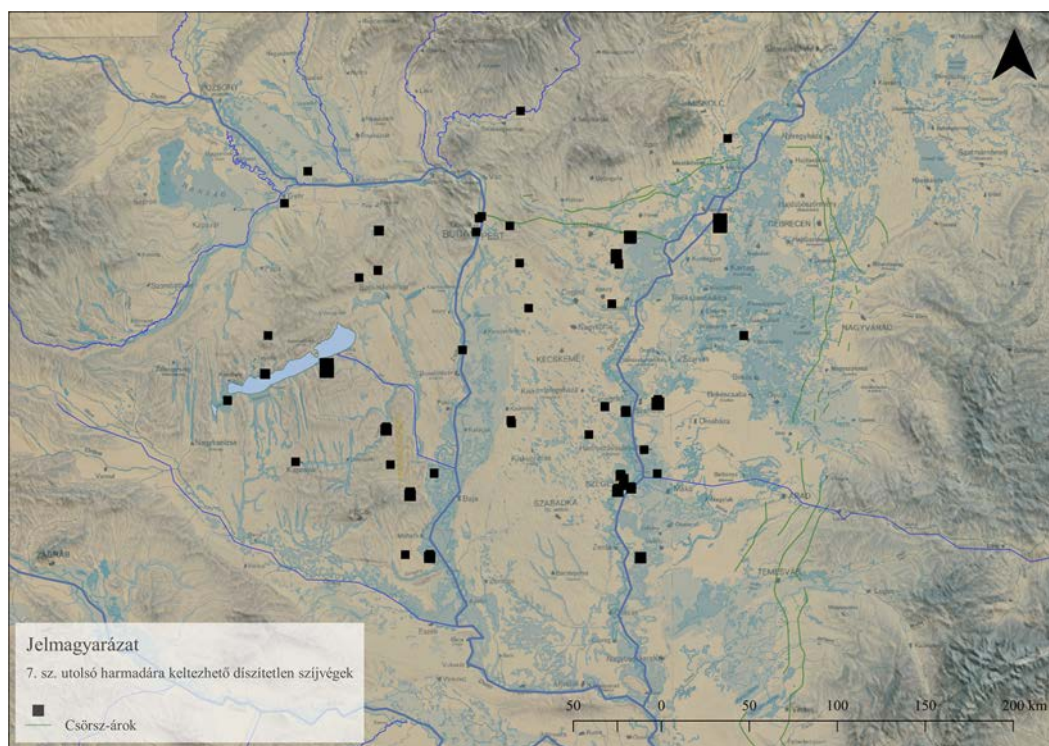
2.

15. kép. 1. A pajzs alakú, préselt, díszítetlen veretek elterjedése a Kárpát-medencében;
2. Az egyszerű lemezből készült függesztős díszítetlen veretek elterjedése a Kárpát-medencében

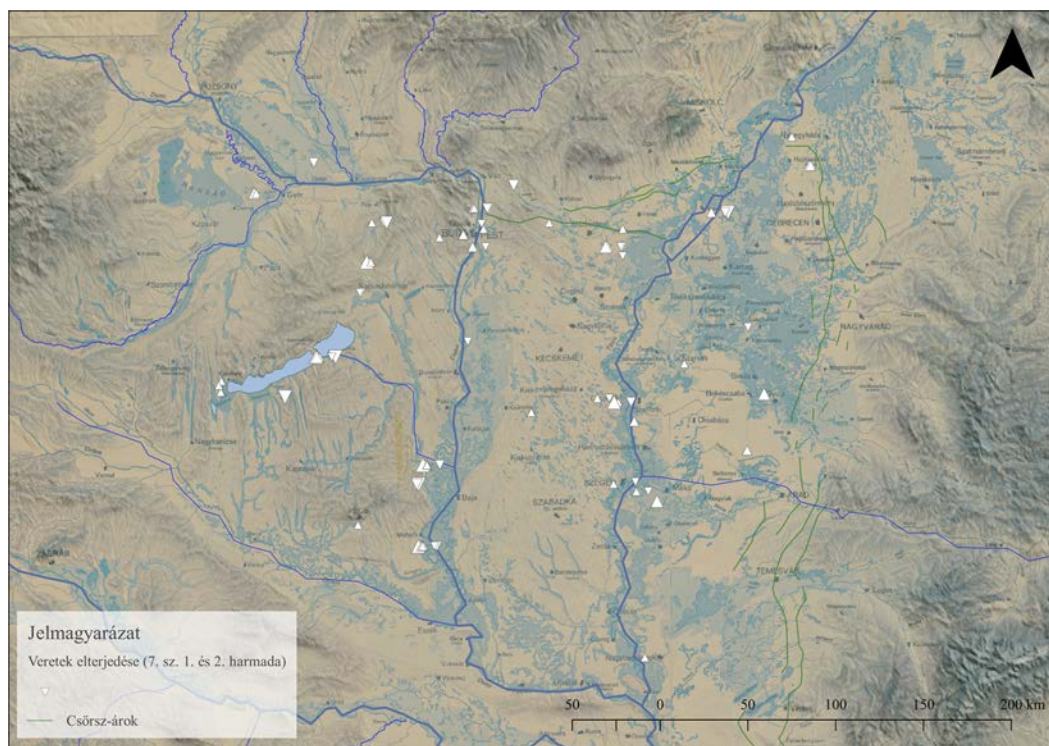
1.

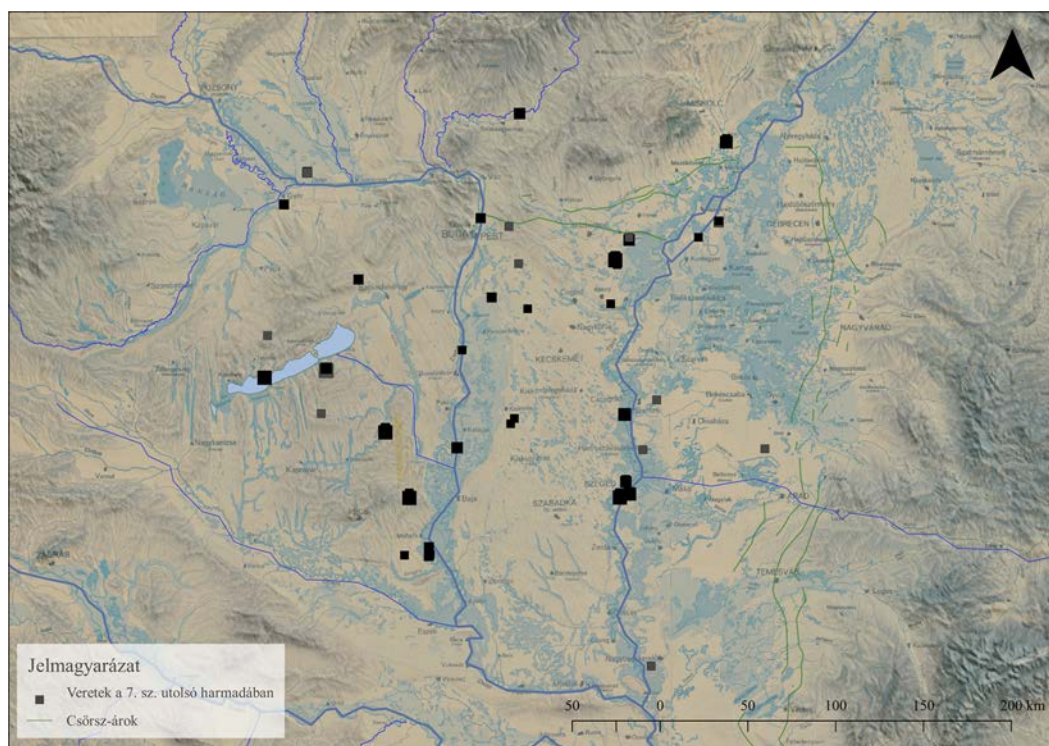
2.

16. kép. 1. A díszítetlen szíjvégek összesített elterjedése a Kárpát-medencében (7. század első két harmada);
2. A díszítetlen szíjvégek összesített elterjedése a Kárpát-medencében (7. század második fele)

1.

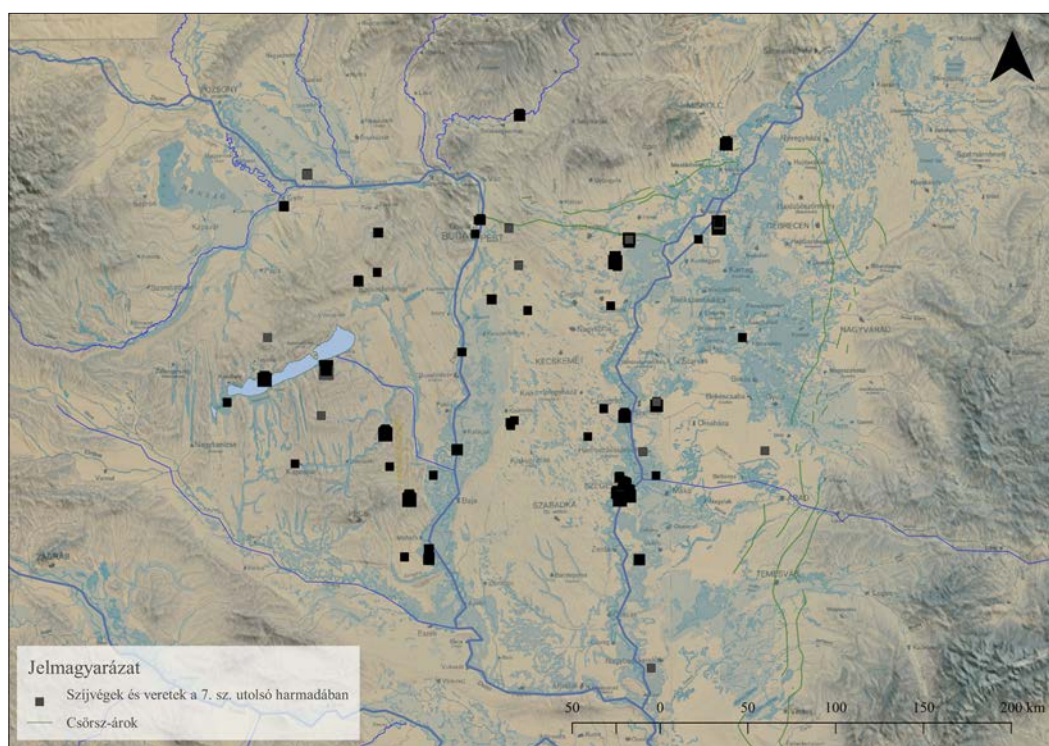
2.

17. kép. 1. A díszítetlen veretek összesített elterjedése a Kárpát-medencében (7. század első két harmada);
2. A díszítetlen veretek összesített elterjedése a Kárpát-medencében (7. század második fele)

1.

2.

18. kép. 1. A díszítetlen szijvégek és veretek összesített elterjedése a Kárpát-medencében (7. század első és második harmada); 2. A díszítetlen szijvégek és veretek összesített elterjedése a Kárpát-medencében (7. század második fele)

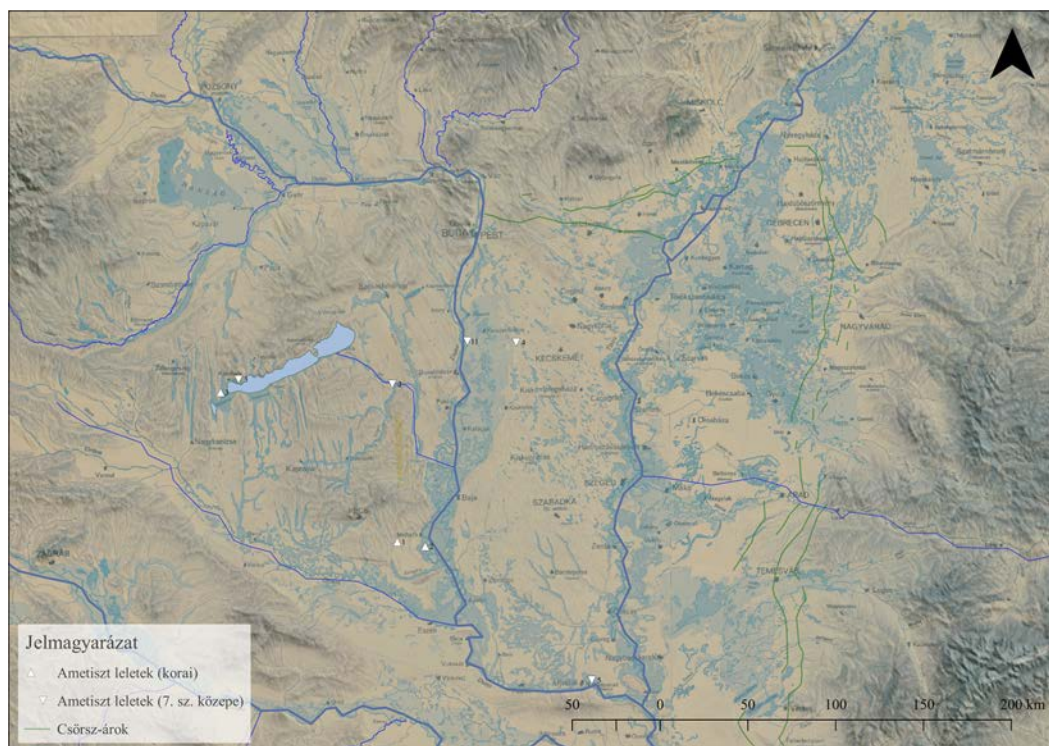
1.

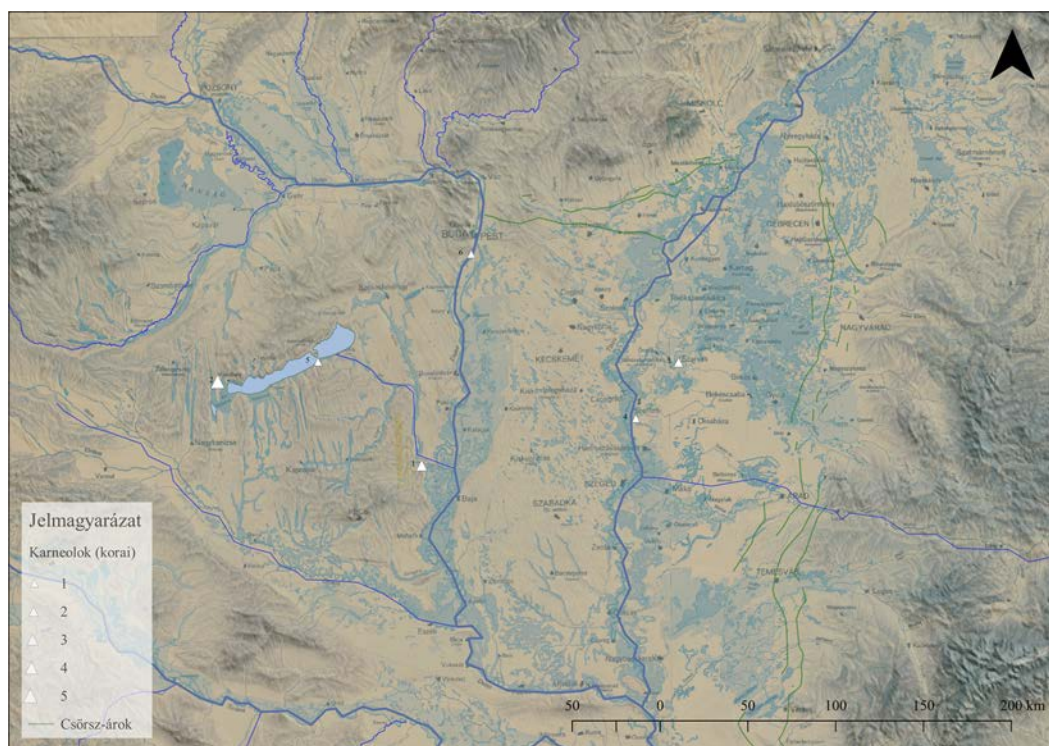
2.

19. kép. 1. A férfisírokban előforduló korai szőlőfürtcsüngös fülbevalók elterjedése (7. század második harmada);
2. A Jánoshida-típusú fülbevalók elterjedése (7. század második fele)

1.

2.

20. kép. 1. Az ametisztek elterjedése a 7. század első és második felében;
2. A karneolok elterjedése a 7. század első felében

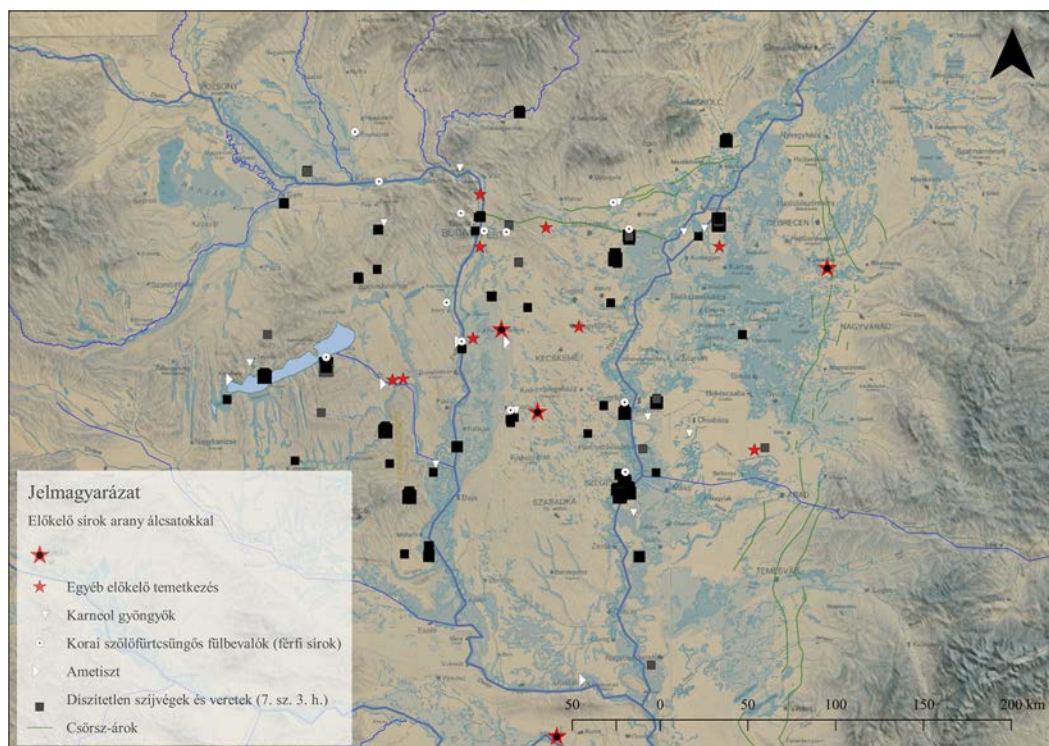
1.

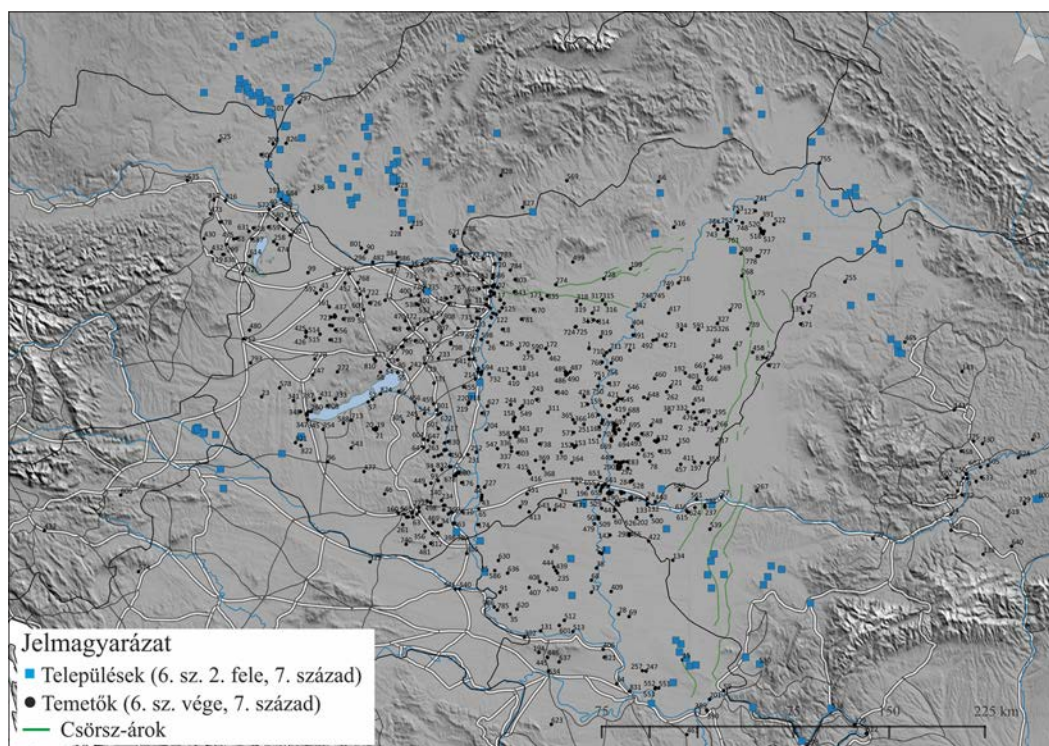
2.

21. kép. 1. A karneolok elterjedése a 7. század második felében;
2. Több tárgy együttes előfordulása (korai szőlőfürtcsüngös fülbevaló, Jánoshida-típusú fülbevaló, karneol és ametiszt)

1.

2.

22. kép. 1. Több, a 7. század második felére keltezhető tágytípus és az előkelő temetkezések együttes térképezése; 2. A 6. század második felétől a 7. század végéig keltezhető települések és temetők a Kárpát-medencében

KATALÓGUS

1. Az egyszerű lemezből készült díszítetlen szíjvégek (7. sz. első harmada)

ID	Lelőhely	Irodalom	Sírszám	Darab
1.	Gyenesdiás	MÜLLER, Róbert 2008 280., Abb. 1.	32	1
2.	Jászapáti	MADARAS, László 1994 44, Taf. XIX. 1.	402	2
3.	Kölked-Feketekapu A	KISS, Attila 1996 95., Taf. 70.	341	2
4.	Kölked-Feketekapu A	KISS, Attila 1996 126–127., Taf. 83.	471	1
5.	Kölked-Feketekapu A	KISS, Attila 1996 144–145., Taf. 93.	546	1
6.	Kölked-Feketekapu A	KISS, Attila 1996 165–166., Taf. 102.	647	1
7.	Zamárdi	BÁRDOS, Edith – GARAM, Éva 2009 64., Taf. 48.	425	1
8.	Zamárdi	BÁRDOS, Edith – GARAM, Éva 2009 167., Taf. 144.	1285	2
9.	Zamárdi	BÁRDOS, Edith – GARAM, Éva 2009 180., Taf. 156–157.	1377	2
10.	Zamárdi	BÁRDOS, Edith – GARAM, Éva 2009 196., Taf. 166.	1493	2
11.	Zamárdi	BÁRDOS, Edith – GARAM, Éva 2014 16., Taf. 170.	1532	1
12.	Zamárdi	BÁRDOS, Edith – GARAM, Éva 2014 29–30., Taf. 177.	1623	1
13.	Zamárdi	BÁRDOS, Edith – GARAM, Éva 2014 92–93., Taf. 217.	2061	2

2. Az egyszerű lemezből készült díszítetlen szíjvégek (7. sz. második harmada)

ID	Lelőhely	Irodalom	Sírszám	Darab
14.	Alattyán-Tulát	KOVRIG, Ilona 1963 27., Taf. 200.	224	1
15.	Biatorbágy	SIMON László 1993 16. kép	270	1
16.	Budakalász-Dunapart	VIDA Tivadar – PÁSZTOR Adrien, unpubl.	696	3
17.	Budapest III. Szőlő utca	NAGY, Margit 1998 44–46.	1	1
18.	Budapest, Fo.63	NAGY, Margit 1998 144–147.	96	1

19.	Csengőd	KOVRIG Ilona 1946–48 339., Taf. LXXII.	3	1
20.	Dunapentele	MAROSI Arnold – FETTICH Nándor 1936 Taf. VIII.	7	2
21.	Felgyő–Ürmös-tanya	BALOGH Csilla 2010 198., 35. kép	83	1
22.	Győr–Téglavető	FETTICH Nándor 1943 16., 9. tábla	58	1
23.	Keszthely–Fenekpuszta	MÜLLER, Róbert 2010 60., Taf. 41.	1967_99	1
24.	Kölked–Feketekapu B	KISS, Attila 2001 142–143., Taf. 82.	444	1
25.	Tiszafüred–Majoros	GARAM, Éva 1995b 57., Taf. 90.	429	1
26.	Zamárdi	BÁRDOS, Edith – GARAM, Éva 2014 89., Taf. 215.	2033	1
27.	Zamárdi	BÁRDOS, Edith – GARAM, Éva 2014 118–119., Taf. 232.	2239	1
28.	Zamárdi	BÁRDOS, Edith – GARAM, Éva 2009 120., Taf. 232.	2262	1

3. Az egyszerű lemezből készült díszítetlen síjvégek (7. sz. harmadik harmada)

ID	Lelőhely	Irodalom	Sírszám	Darab
29.	Alattyán–Tulát	KOVRIG, Ilona 1963 39–40., Taf. 27.	413	1
30.	Alattyán–Tulát	KOVRIG, Ilona 1963 42., Taf. 30.	450	1
31.	Jászapáti	MADARAS, László 1994 44., Taf. XIX. 1.	67	1
32.	Kölked–Feketekapu A	KISS, Attila 1996 97–98., Taf. 71.	348	6
33.	Környe	SALAMON, Ágnes – ERDÉLYI, István 1971 20., Taf. 10.	75	1
34.	Nyékládháza	K. VÉGH Katalin 1965 177–194.	32	3
35.	Tiszafüred–Majoros	GARAM, Éva 1995b 26., Taf. 71.	169	2
36.	Tiszafüred–Majoros	GARAM, Éva 1995b 47., Taf. 83.	326	2
37.	Tiszafüred–Majoros	GARAM, Éva 1995b 64., Taf. 94.	476	3
38.	Tiszafüred–Majoros	GARAM, Éva 1995b 156., Taf. 71.	1281b	3
39.	Zamárdi	BÁRDOS, Edith – GARAM, Éva 2009 70–71., Taf. 59.	472	2
40.	Zamárdi	BÁRDOS, Edith – GARAM, Éva 2014 78., Taf. 208.	1936	1
41.	Zamárdi	BÁRDOS, Edith – GARAM, Éva 2014 118., Taf. 232.	2238	2

4. Az oldallemezes díszítetlen síjvégek (7. sz. első harmada)				
ID	Lelőhely	Irodalom	Sírszám	Darab
1.	Börcs-Nagydomb	TOMKA Péter 2005 137-179.	2	8
2.	Keszthely-Pusztaszentegyházi-dűlő	MÜLLER, Róbert 2014 76-77.	2000_156	1
3.	Kölked-Feketekapu A	KISS, Attila 1996 41-42., Taf. 35.	107	1
31.	Keszthely-Südmauer	MÜLLER, Róbert 2010 60., Taf. 41.	1967_99	1

5. Az oldallemezes díszítetlen síjvégek (7. sz. második harmada)				
ID	Lelőhely	Irodalom	Sírszám	Darab
4.	Alattyán-Tulát	KOVRIG, Ilona 1963 27., Taf. 200.	224	1
5.	Börcs-Nagydomb	TOMKA Péter 2005 137-179.	3	1
6.	Budapest III., Szőlő utca	NAGY, Margit 1998 44-46.	1	1
7.	Cikó	SOMOGYI Péter 1984 64., 36. tábla	549	1
8.	Gátér	KADA Elek 1905 369.	11a	1
9.	Hajdúnánás-Fürj-halom járás	RÁCZ Zsófia – SZENTHE Gergely 2009 309-338.	12	1
10.	Környe	SALAMON, Ágnes – ERDÉLYI, István 1971 19., Taf. 7.	60	1
11.	Szeged-Kundomb	SALAMON, Ágnes – CS. SEBESTYÉN, Károly 1995 8-102.	179	1
12.	Szeged-Makkoserdő	SALAMON, Ágnes 1995 113-114., Plate 2	24	5
13.	Zamárdi	BÁRDOS, Edith – GARAM, Éva 2009 34., Taf. 18.; 2014 58., Taf. 194.	163, 1837	2

6. Az oldallemezes díszítetlen síjvégek (7. sz. harmadik harmada)				
ID	Lelőhely	Irodalom	Sírszám	Darab
14.	Alattyán-Tulát	KOVRIG, Ilona 1963 12-13., 26., 31., 37., 42-43., 53., 58-59.	40, 215, 284, 380, 448, 457, 604, 700	14
15.	Balinka-Mecsérpuszta	FÜLÖP Gyula 1985 III. tábla	szórvány	1

16.	Batida	BÁLINT Alajos 1937 X. tábla	12	1
17.	Bóly-Sziebert-pusztá	PAPP László 1962; PÁSZTOR Adrien 1990 129–146.	59, 61	2
18.	Budakalász–Dunapart	VIDA Tivadar – PÁSZTOR Adrien, unpubl.	887	1
19.	Budapest III. Békásmegyer-Pusztadombi út 12.	NAGY, Margit 1998 28.	11	1
20.	Budapest III. Óbuda, Bécsi út 122.	NAGY, Margit 1998 20.	1	1
21.	Cikó	SOMOGYI Péter 1984 43., 49., 51., 58., 64–66.	51, 191, 247, 409, 545, 555	10
22.	Csákberény–Orondpuszta	LÁSZLÓ, Gyula 2015 72–73., 90–91., Taf. 24., 36.	284, 409	2
23.	Csóka–Tűzköveshalom	KOVRIG Ilona – KOREK József 1960 262., 264.	45, 59	11
24.	Dévaványa	KOVRIG, Ilona 1975a 134–136., Fig. 4–7.	15; 34; 65; 75	4
25.	Felgyő–Ürmös-tanya	BALOGH Csilla 2010 195. 27. kép	62	1
26.	Gátér	KADA Elek 1905 373–384.	38, 73	4
27.	Hernád (Hernádpusztá)	ÉBER László 1901 300–314.	4	1
28.	Jánoshida–Tótkérpusztá	ERDÉLYI István 1958 25.	125	1
29.	Jászapáti	MADARAS, László 1994 44., Taf. XIX. 1.	182, 300	15
30.	Kerepes–Kavicsbánya	TÖRÖK Gyula 1973 117., 7. ábra	E	1
32.	Kiskőrös–Pohibuj–Mackó-dűlő	TÖRÖK, Gyula 1975a 294–295., Fig. 4.	44, 51	4
33.	Kiskőrös–Város alatt	HORVÁTH Tibor 1935 46., 35. tábla	143	1
34.	Kölked–Feketekapu A	KISS, Attila 1996 105., Taf. 74.	380	1
35.	Környe	SALAMON, Ágnes – ERDÉLYI, István 1971 15., 17–20., 23., 27., 29.	17, 35, 50, 61, 75, 99, 135, 151	9
36.	Regöly	KISS Gábor 1984a 128., 52. tábla	J	5
37.	Szeged–Fehértó A	MADARAS, László 1995 15., 29., 25., Plate 2., 7., 15.	9, 41, 94	3
38.	Szeged–Kundomb	SALAMON, Ágnes – CS. SEBESTYÉN, Károly 1995 8–102.	58	1
39.	Szeged–Makkoserdő	SALAMON, Ágnes 1995 116., Plate 5.	58	1
40.	Szekszárd–Bogyiszlói út	ROSNER Gyula 1999 42., Taf. 20.	297	1
41.	Szentes–Kaján	KOREK József 1943–44 Taf. XIX.	205	1

42.	Tiszafüred-Majoros	GARAM, Éva 1995b 13., 16., 18., 28., 37., 39., 44., 56–57., 60., 63., 69., 81., 83., 96–97., 101–103., 115., 120., 123., 138., Taf. 62., 73., 78., 82., 89., 93., 98., 108., 110., 119., 121., 125., 127., 137., 140., 143., 156.	44, 63, 65, 182, 262, 273, 309, 414, 458, 514, 624, 653, 775, 785b, 839, 830, 850, 867, 974, 1010, 1046, 1170	24
43.	Üllő	HORVÁTH Tibor 1935 19., 30.; 8., 16. tábla	130, 257	2
44.	Zamárdi	BÁRDOS, Edith – GARAM, Éva 2009 34., 63., 70., 133., 151–152., 173., 180., 196., Taf. 47., 59., 117., 132–133., 151., 158., 167.; 2014 18., 49., 62–63., 98., 102., 111., Taf. 171., 189., 197., 221., 223., 228.	157, 162, 417, 471, 1024, 1160, 1166, 1341, 1378, 1494, 1555, 1760, 1878, 1879, 2096, 2127, 2129, 2177	24

7. Préselt díszítetlen szíjvégek (7. sz. első harmada)				
ID	Lelőhely	Irodalom	Sírszám	Darab
1.	Alattyán–Tulát	KOVRIG, Ilona 1963 10., Taf. 1.	1	5
2.	Budakalász–Dunapart	VIDA Tivadar – PÁSZTOR Adrien, unpubl.	631, 969, 1097, 1472	8
3.	Budapest III. Békásmegyer–Pusztadombi út 12.	NAGY, Margit 1998 28.	9	1
4.	Cikó	SOMOGYI Péter 1984 55., 23. tábla	351	5
5.	Győr–Téglavető	FETTICH Nándor 1943 31., 11. tábla	494	1
6.	Hajdúdorog–Városcsokor utca	GARAM, Éva 1992 142–144., Taf. 37.	1	9
7.	Jászapáti	MADARAS, László 1994 44., Taf. XIX. 1.	402, 412	5
8.	Kiskőrös–Pohibuj–Mackó-dűlő	TÖRÖK, Gyula 1975a 294., Fig. 4.	52	3
9.	Kölked–Feketekapu A	KISS, Attila 1996 53., 81., 95., 108–109., Taf. 42., 61., 70., 76.	151, 279, 341, 392	5
10.	Kölked–Feketekapu B	KISS, Attila 2001 117–118., Taf. 74.	343	1
11.	Kunágota	GARAM, Éva 1993 33–36., Taf. 59.	1	4
12.	Nyíregyháza–Kertgazdaság	GARAM, Éva 1992 Taf. 26.	3	1
13.	Szeged–Fehértó A	MADARAS, László 1995 39., Plate 26.	247	2
14.	Szegvár–Sárpoldal	GARAM, Éva 1992 Taf. 16.	1	7
15.	Szekszárd–Bogyiszlói út	ROSNER, Gyula 1999 67–68., 84., Taf. 35., 44.	503, 667	5

16.	Tiszafüred-Majoros	GARAM, Éva 1995b 37., Taf. 78.	257	6
17.	Zamárdi	BÁRDOS, Edith – GARAM, Éva 2009 63., 65., 75., 106–107., 131., 139., 172., 176., 182–186., Taf. 47., 49., 63., 95., 114., 121., 148., 153., 160., 163.	415, 434, 512, 675, 765, 1013, 1072, 1323, 1355, 1392, 1411	31
18.	Zsámbok	GARAM, Éva 1983 139–155.; 2001 Taf. 88.5.	1	3

8. Préselt díszítetlen szíjvégek (7. sz. második harmada)				
ID	Lelőhely	Irodalom	Sírszám	Darab
19.	Alattyán-Tulát	KOVRIG, Ilona 1963 23., 25., 46., Taf. 14., 17., 34.	175, 207, 506	4
20.	Felgyő-Ürmös-tanya	BALOGH Csilla 2010 203., 104. kép	108	1
21.	Gátér	KADA Elek 1905 367.	9	1
22.	Hajdúnánás-Fürj-halom járás	RÁCZ Zsófia – SZENTHE Gergely 2009 309–338.	12	7
23.	Jászapáti	MADARAS, László 1994 44., Taf. XIX. 1.	88, 208	7
24.	Kiskőrös-Pohibuj-Mackó-dűlő	TÖRÖK, Gyula 1975a 295., Fig. 5.	53	1
25.	Környe	SALAMON, Ágnes – ERDÉLYI, István 1971 16., Taf. 3.	24	8
26.	Szeged-Fehértó B	MADARAS, László 1995 146., Plate 17.	88	1
27.	Szeged-Kundomb	SALAMON, Ágnes – SEBESTYÉN CS. Károly 1995 8–102.	179	5
28.	Tiszafüred-Majoros	GARAM, Éva 1995b 57., 88., 117., Taf. 90., 113–139.	429, 694, 995	8
29.	Váchartyán	FERENCZY László 1963 5. kép 6–8.	8	
30.	Zamárdi	BÁRDOS, Edith – GARAM, Éva 2009 34., 41., 103., 133., 154., 158., 196., Taf. 18., 27., 92., 116., 133., 138., 166.; 2014 88–91., 105., Taf. 214–216., 224.	163, 225, 738, 1020, 1188, 1217, 1491, 2027, 2033, 2051, 2144	35

9. Préselt díszítetlen szíjvégek (7. sz. harmadik harmada)				
ID	Lelőhely	Irodalom	Sírszám	Darab
31.	Abony	ÉBER László 1901–1902 299.	16	2
32.	Alattyán–Tulát	KOVRIG, Ilona 1963 26–27., 39–40., 42–43., Taf. 18., 27., 30.	219, 226, 413, 450, 457	13
33.	Cikó	SOMOGYI Péter 1984 51., 65–66.; 18., 41. tábla	247, 555	12
34.	Csákberény–Orondpuszta	LÁSZLÓ, Gyula 2015 90–91., Taf. 36.	409	2
35.	Csegele–Fekete-halom	TÖRÖK Gyula 1995 215–216., Plate 4.	59	2
36.	Csóka–Tűzköveshalom	KOVRIG Ilona – KOREK József 1960 259.	28	1
37.	Dévaványa	KOVRIG, Ilona 1975a 136., Fig. 7.	75	4
38.	Dunapentele	MAROSI Arnold – FETTICH Nándor 1936 Taf. VI.	11	1
39.	Felgyő–Ürmös-tanya	BALOGH Csilla 2010 195., 27. kép	62	8
40.	Gátér	KADA Elek 1906 211.	197	2
41.	Győr–Téglavető	FETTICH Nándor 1943 40–41.; 10., 14. tábla	783, 802	5
42.	Halimba–Belátó-domb	TÖRÖK, Gyula 1998 31., Taf. 16.	153	3
43.	Holiare/Gellér–Homokdomb	TOČÍK, Anton 1968 22., Taf. 24.	82	2
44.	Jánoshida–Tótkérpuszta	ERDÉLYI István 1958 25., 32–33.; 24., 27. tábla	125, 180	4
45.	Jászapáti	MADARAS, László 1994 44., Taf. XIX. 1.	297, 318, 337	10
46.	Jutas	BARATI Piroska 2014 147–148., 10. tábla	167	4
47.	Kiskőrös–Pohibuj–Mackó-dűlő	TÖRÖK, Gyula 1975a 294–296., Fig. 4–5.	44, 60	3
48.	Mártély	FARKAS Sándor 1892 424., F tábla	7	2
49.	Regöly	KISS Gábor 1984a 128., 132., 138.; 52., 68., 84. tábla	J; 70; 176	14
50.	Szeged–Fehértó A	MADARAS, László 1995 15., 19., Plate 2., 7.	9, 41	9
51.	Szeged–Kundomb	SALAMON, Ágnes – CS. SEBESTYÉN, Károly 1995 8–102.	52, 83, 305, 314	15
52.	Szeged–Fehértó B	CSALLÁNY Dezső 1948 352–353.	29, 78	1
53.	Szeged–Fehértó B	MADARAS, László 1995 140., 145., Plate 5., 15.	29, 78	2
54.	Szeged–Makkoserdő	SALAMON, Ágnes 1995 115., 130., Plate 317.	38, 241	7

55.	Szekszárd-Bogyiszlói út	ROSNER, Gyula 1999 99–100., Taf. 53.	785	1
56.	Tiszafüred-Majoros	GARAM, Éva 1995b 50., 114., Taf. 85., 135–136.	352, 961, 967	6
57.	Zamárdi	BÁRDOS Edith – GARAM Éva 2009 50., 52., 70–71., 100., 126–127., 133., 184., 190., 196., Taf. 34., 36., 59., 88–89., 111., 117., 161., 164., 167.; 2014 12., 14., 24., 55., 70., 99., 109., 118., Taf. 168–169., 174., 192., 203., 221., 226., 232.	320, 302, 472, 477, 701, 955, 1024, 1399, 1443, 1494, 1508, 1516, 1598, 1817, 1913, 2099, 2167, 2238	27
58.	Závod	KISS Gábor 1984b 165., 88. tábla	32	3
59.	Zsély	ČILINSKÁ, Zlata 1973 Taf. XLI.	249; 312	3

10. A préselt, kisméretű, kör alakú, lapos díszítetlen veretek (7. sz. első harmada)

ID	Lelőhely	Irodalom	Sírszám	Darab
1.	Budakalász-Dunapart	VIDA Tivadar – PÁSZTOR Adrien, unpubl.	969	4
2.	Csákberény-Orondpuszta	LÁSZLÓ, Gyula 2015 64., Taf. 16.	186	3
3.	Deszk H	BALOGH Csilla 2004 Abb. 10.	18	4
4.	Kiszombor O	CSALLÁNY Dezső 1939 Taf. III. 4.	2	14
5.	Kölked-Feketekapu A	KISS, Attila 1996 108., Taf. 76.	392	11
6.	Szekszárd-Bogyiszlói út	ROSNER, Gyula 1999 84., Taf. 44.	667	9
7.	Tiszavasvári-Kashalom-dűlő	LŐRINCZY Gábor – RÁCZ Zsófia 2015 141–218., VI. t.	34	2
8.	Zamárdi	BÁRDOS, Edith – GARAM, Éva 2009 55., 64–65., 75., 182–184., Taf. 38., 48., 50., 63., 160.	338, 426, 444, 512, 1392	5

11. A préselt, kisméretű, kör alakú, lapos díszítetlen veretek (7. sz. második harmada)

ID	Lelőhely	Irodalom	Sírszám	Darab
9.	Budapest, Fo. 63	NAGY, Margit 1998 144	96	10
10.	Zamárdi	BÁRDOS, Edith – GARAM, Éva 2009 118., Taf. 103.	867	21

12. A préselt, kisméretű, kör alakú, lapos díszítetlen veretek (7. sz. harmadik harmada)				
ID	Lelőhely	Irodalom	Sírszám	Darab
11.	Kölked-Feketekapu A	KISS, Attila 1996 105., Taf. 74.	380	4

13. A lemezes, kisméretű, kör alakú, lapos díszítetlen veretek (7. sz. első harmada)				
ID	Lelőhely	Irodalom	Sírszám	Darab
1.	Hajdúdorog-Városkert utca	GARAM, Éva 1992 142-144., Taf. 38.	1	2
2.	Kölked-Feketekapu A	KISS, Attila 1996 95., 128-129., Taf. 70., 87.	341, 479	20
3.	Zamárdi	BÁRDOS, Edith – GARAM, Éva 2009 167., Taf. 71., 144.	553, 1285	4

14. A lemezes, kisméretű, kör alakú, lapos díszítetlen veretek (7. sz. második harmada)				
ID	Lelőhely	Irodalom	Sírszám	Darab
4.	Zamárdi	BÁRDOS, Edith – GARAM, Éva 2009 38-39., Taf. 24.	193	9

15. A lemezes, kisméretű, kör alakú, lapos díszítetlen veretek (7. sz. harmadik harmada)				
ID	Lelőhely	Irodalom	Sírszám	Darab
5.	Kölked-Feketekapu A	KISS, Attila 1996 144-145., Taf. 93.	546	2

16. A kisméretű, kör alakú, félgömbös, díszítetlen veretek (7. sz. első harmada)				
ID	Lelőhely	Irodalom	Sírszám	Darab
1.	Alattyán-Tulát	KOVRIG, Ilona 1963 13., Taf. 3.	46	11
2.	Börcs-Nagydomb	TOMKA Péter 2005 137-179.	2, 3	12
3.	Budakalász-Dunapart	VIDA Tivadar – PÁSZTOR Adrien, unpubl.	172, 290, 715	7
4.	Csákberény-Orondpuszta	LÁSZLÓ, Gyula 2015 87., Taf. 34.	387	26
5.	Gátér	KADA Elek 1906 217.	212c	2

6.	Hajdúdorog-Városkert utca	GARAM, Éva 1992 142–144., Taf. 38.	1	7
7.	Kölked-Feketekapu A	KISS, Attila 1996 29., Taf. 26.	39	4
8.	Kunágota	GARAM, Éva 1993 33–36., Taf. 61.	1	10
9.	Zamárdi	BÁRDOS, Edith – GARAM, Éva 2009 31., 66., 98., 106–107., 151., Taf. 16., 50., 87., 95., 132.	137, 447, 691, 765, 1160	15

17. A kisméretű, kör alakú, félgömbös, díszítetlen veretek (7. sz. második harmada)

ID	Lelőhely	Irodalom	Sírszám	Darab
10.	Budakalász-Dunapart	VIDA Tivadar – PÁSZTOR Adrien, unpubl.	696, 1284	4
11.	Budapest III., Szőlő utca	NAGY, Margit 1998 44–46.	1	3
12.	Deszk G (Klárafalva-Kukutyin)	CSALLÁNY Dezső 1939 7–9., Taf. VI.	8	2
13.	Felgyő-Ürmös-tanya	BALOGH Csilla 2010 195., 27. kép	62	14
14.	Gátér	KADA Elek 1908 331.	259	2
15.	Tiszafüred-Majoros	GARAM, Éva 1995b 57., 96., Taf. 90., 119.	429, 776	32
16.	Zamárdi	BÁRDOS, Edith – GARAM, Éva 2009 103., 148–150., 175., Taf. 92., 130., 153.	738, 1140b, 1347	10
17.	Dévaványa	KOVRIG, Ilona 1975a 136., Fig. 7.	75	6

18. A kisméretű, kör alakú, félgömbös, díszítetlen veretek (7. sz. harmadik harmada)

ID	Lelőhely	Irodalom	Sírszám	Darab
17.	Felgyő-Ürmös-tanya	BALOGH Csilla 2010 195., 27. kép	62	14
18.	Kölked-Feketekapu B	KISS, Attila 2001 90–91., Taf. 61.	203	4
19.	Szeged-Fehértó A	MADARAS, László 1995 17., Plate 4.	26	10
20.	Szeged-Kundomb	SALAMON, Ágnes – CS. SEBESTYÉN, Károly 1995 8–102.	305	7

19. A nagyobb méretű, kör alakú, félgömbös, díszítetlen veretek (7. sz. első harmada)				
ID	Lelőhely	Irodalom	Sírszám	Darab
1.	Budapest, Fo. 63	NAGY, Margit 1998 144.	39	4
2.	Csákberény–Orondpuszta	LÁSZLÓ, Gyula 2015 60. Taf. 12.	141	12
3.	Gerla	KÜRTI Béla 1990 83.	1	21
4.	Hajdúdorog–Városkert utca	GARAM, Éva 1992 142–144., Taf. 47.	1	20
5.	Kunágota	GARAM, Éva 1993 33–36., Taf. 61.	1	10
6.	Szarvas–Grexa-téglagyár	JUHÁSZ, Irén 2004 37., Taf. 25.	200	6
7.	Szegvár–Sárpoldal	GARAM, Éva 1992 Taf. 23.	1	12
8.	Szekszárd–Bogyiszlói út	ROSNER, Gyula 1999 78., Taf. 40.	612	1
9.	Zamárdi	BÁRDOS, Edith – GARAM, Éva 2009 56., 154., 176., Taf. 40–41., 134., 153.	350, 1191, 1355	33

20. A nagyobb méretű, kör alakú, félgömbös, díszítetlen veretek (7. sz. második harmada)				
ID	Lelőhely	Irodalom	Sírszám	Darab
10.	Budakalász–Dunapart	VIDA Tivadar – PÁSZTOR Adrien, unpubl.	424	9
11.	Cikó	SOMOGYI Péter 1984 65., 38. tábla	552	17
12.	Gátér	KADA Elek 1908 333.	259	2
13.	Várpalota–Gimnázium	ERDÉLYI István – NÉMETH Péter 1969 Taf. XV.	202	6

21. Az egyszerű lemezből (préselés nélkül) készült négyzet alakú díszítetlen veretek (7. sz. első harmada)				
ID	Lelőhely	Irodalom	Sírszám	Darab
1.	Aradka	NADJ, Sándor 1959 45–67.	68	2
2.	Deszk-H	BALOGH Csilla 2004 Abb. 10	18	2
3.	Kölked-Feketekapu A	KISS, Attila 1996 40., 80., Taf. 33., 60.	103, 275	3
4.	Kölked-Feketekapu B	KISS, Attila 2001 27–28., Taf. 28.	82	2

5.	Szekszárd-Bogyiszlói út	ROSNER, Gyula 1999 66., Taf. 34.	491	8
6.	Zamárdi	BÁRDOS, Edith – GARAM, Éva 2009 89–90., 139., Taf. 79., 120.	621, 1067	2

22. Az egyszerű lemezből (préselés nélkül) készült négyzet alakú díszítetlen veretek (7. sz. második harmada)

ID	Lelőhely	Irodalom	Sírszám	Darab
7.	Budapest III., Szőlő utca	NAGY, Margit 1998 44–46.	1	1
8.	Dunapentele	MAROSI Arnold – FETTICH Nándor 1936 Taf. VIII.	7	1
9.	Jánoshida-Tótkérpusztá	ERDÉLYI István 1958 25., 27. tábla	125	1
10.	Kölked-Feketekapu B	KISS, Attila 2001 169., Taf. 92.	555	2
11.	Környe	SALAMON, Ágnes – ERDÉLYI, István 1971 20., Taf. 10.	75	1
12.	Zamárdi	BÁRDOS, Edith – GARAM, Éva 2009 56., Taf. 40.; 2014 12., Taf. 168.	349, 1508	4

23. Az egyszerű lemezből (préselés nélkül) készült négyzet alakú díszítetlen veretek (7. sz. harmadik harmada)

ID	Lelőhely	Irodalom	Sírszám	Darab
13.	Alattyán-Tulát	KOVRIG, Ilona 1963 31., Taf. 21.	284	4
14.	Dunapentele	MAROSI Arnold – FETTICH Nándor 1936 Taf. VIII.	10	2
15.	Jánoshida-Tótkérpusztá	ERDÉLYI István 1958 29–30., 30. tábla	162	1
16.	Jászapáti	MADARAS, László 1994 44., Taf. XIX. 1.	84	1
17.	Kiskőrös-Pohibuj-Mackó-dűlő	TÖRÖK, Gyula 1975a 295–296., Fig. 5.	60	2
18.	Kölked-Feketekapu A	KISS, Attila 1996 116–117., Taf. 79.	422	2
19.	Nyékládháza	K. VÉGH Katalin 1965 177–194.	32	8
20.	Szeged-Kundomb	SALAMON, Ágnes – CS. SEBESTYÉN, Károly 1995 8–102.	58	1
21.	Szeged-Makkoserdő	SALAMON, Ágnes 1995 116., Plate 5.	58	6
22.	Tiszaderzs	KOVRIG Ilona 1975b 223., Fig. 9.	60	2

23.	Tiszafüred-Majoros	GARAM, Éva 1995b 60., Taf. 19.	456	4
24.	Zamárdi	BÁRDOS, Edith – GARAM, Éva 2009 23–24., 71., Taf. 11., 59.; 2014 54., 65., 120–121., Taf. 192., 199., 233.	91, 477, 1807, 1894, 2269	10

24. A préselt négyzet alakú, díszítetlen veretek (7. sz. második harmada)

ID	Lelőhely	Irodalom	Sírszám	Darab
2.	Alattyán-Tulát	KOVRIG, Ilona 1963 25., Taf. 17.	207	2
3.	Budakalász-Dunapart	VIDA Tivadar – PÁSZTOR Adrien, unpubl.	179	2
4.	Cikó	SOMOGYI Péter 1984 42., 3. tábla	9?	3
5.	Holiare/Gellér-Homokdomb	TOČÍK, Anton 1968 65., Taf. 63.	372	2
6.	Pusztaberény	BÁRDOS Edith 1978 86–89.	3, 5	5
7.	Szeged-Makkoserdő	SALAMON, Ágnes 1995 113–114., Plate 21.	24	1
8.	Tiszafüred-Majoros	GARAM, Éva 1995b 88., Taf. 113.	697	4
9.	Váchartyán	FERENCZY László 1963 85–86., 5. kép	8	3
10.	Zamárdi	BÁRDOS, Edith – GARAM, Éva 2014 82., Taf. 210.	1976	1

25. A préselt négyzet alakú, díszítetlen veretek (7. sz. harmadik harmada)

ID	Lelőhely	Irodalom	Sírszám	Darab
11.	Alattyán-Tulát	KOVRIG, Ilona 1963 26–27., 33., 39–40., 42., Taf. 18., 23., 27., 30.	222, 322, 413, 450	22
12.	Bóly-Sziebert-pusztá	PAPP László 1962; PÁSZTOR Adrien 1990 129–146.	59	4
13.	Cikó	SOMOGYI Péter 1984 58., 27. tábla	409	3
14.	Holiare/Gellér-Homokdomb	TOČÍK, Anton 1968 16., Taf. 29.	35	2
15.	Jászapáti	MADARAS, László 1994 44., Taf. XIX. 1.	84	1
16.	Regöly	KISS Gábor 1984a 132., 68. tábla	70	4
17.	Tiszafüred-Majoros	GARAM, Éva 1995b 96., 102., 132., Taf. 119., 126., 151.	775, 852, 1126	7

26. A négyzet alakú, konkáv oldalú, díszítetlen veretek (7. sz. harmadik harmada)				
ID	Lelőhely	Irodalom	Sírszám	Darab
1.	Alattyán-Tulát	KOVRIG, Ilona 1963 54., Taf. 39.	617	6
2.	Balinka-Mecsérpuszta	FÜLÖP Gyula 1985 III. tábla	szórvány	4
3.	Budakalász-Dunapart	VIDA Tivadar – PÁSZTOR Adrien, unpubl.	181	5
4.	Bugyi-Ürbőpuszta	BÓNA István 1957 158., 34. tábla	19	4
5.	Győr-Téglavető	FETTICH Nándor 1943 42., 12. tábla	831	4
6.	Hernád (Hernádpuszta)	ÉBER László 1901 300-314.	13	3
7.	Holiare/Gellér-Homokdomb	TOČÍK, Anton 1968 23-24., Taf. 35.	85	5
8.	Jászapáti	MADARAS, László 1994 44., Taf. XIX. 1.	337	6
9.	Káptalantóti-Bodók	BAKAY Kornél 1973 24-35.	19, 26, 40	11
10.	Kiskőrös-Pohibuj-Mackó-dűlő	TÖRÖK, Gyula 1975a 295., Fig. 4.	51	3
11.	Kiskőrös-Város alatt	HORVÁTH Tibor 1935 Taf. XXVIII., 9-12.	67	1
12.	Kölked-Feketekapu A	KISS, Attila 1996 97-98., Taf. 71.	348	5
13.	Regöly	KISS Gábor 1984a 131., 64. tábla	60B	5
14.	Szeged-Fehértó B	MADARAS, László 1995 143., Plate 12.	62	1
15.	Szeged-Makkoserdő	SALAMON, Ágnes 1995 Plate 20.	291	8
16.	Tiszafüred-Majoros	GARAM, Éva 1995b 56., Taf. 88.	407	3
17.	Zamárdi	BÁRDOS, Edith – GARAM, Éva 2009 100., 184., Taf. 89., 161.; 2014 14., 146., Taf. 169., 248.	701, 1399, 1515, 2362	12
18.	Zsély	ČILINSKÁ, Zlata 1973 Taf. LIII.	312	6

27. Az egyszerű lemezből, préseles nélkül készült téglalap alakú veretek (7. sz. első harmada)				
ID	Lelőhely	Irodalom	Sírszám	Darab
1.	Börcs-Nagydomb	TOMKA Péter 2005 137–179.	1	1
2.	Budakalász–Dunapart	VIDA Tivadar – PÁSZTOR Adrien, unpubl.	479	1
3.	Szekszárd–Bogyiszlói út	ROSNER, Gyula 1999 70., Taf. 36.	531	1

28. Az egyszerű lemezből, préseles nélkül készült téglalap alakú veretek (7. sz. második harmada)				
ID	Lelőhely	Irodalom	Sírszám	Darab
10.	Alattyán–Tulát	KOVRIG, Ilona 1963 Taf. XII.	148, 224, 448	9
11.	Biatorbágy	SIMON László 1993 16. kép	270	1
12.	Budapest XIV., Tihany tér	NAGY, Margit 1998 112–123.	6	1
13.	Jászapáti	MADARAS, László 1994 44., Taf. XIX. 1.	264	1
14.	Környe	SALAMON, Ágnes – ERDÉLYI, István 1971 19., Taf. 7.	60	1
15.	Pécs–Köztemető	KISS, Attila 1977 92–103.	30	3
16.	Szeged–Fehértó A	MADARAS, László 1995 21., Plate 10.	63	1
17.	Tiszafüred–Majoros	GARAM, Éva 1995b 56., Taf. 89.	414	6
18.	Zamárdi	BÁRDOS, Edith – GARAM, Éva 2009 134., Taf. 117.	1035	2

29. Az egyszerű lemezből, préseles nélkül készült téglalap alakú veretek (7. sz. harmadik harmada)				
ID	Lelőhely	Irodalom	Sírszám	Darab
19.	Alattyán–Tulát	KOVRIG, Ilona 1963 37., Taf. 25.	380	7
20.	Andocs–Temető u.	GARAM Éva 1972 129–183., Abb. 13.	43	6
21.	Aradka	NADJ, Sándor 1959 45–67.	83	9
22.	Halimba–Belátó-domb	TÖRÖK, Gyula 1998 17., Taf. 1.	6	2
23.	Holiare/Gellér–Homokdomb	TOČÍK, Anton 1968 63–64., 91., 102., Taf. 62., 74., 81.	366, 598, 667	15

24.	Jászapáti	MADARAS, László 1994 44., Taf. XIX. 1.	184	4
25.	Kerepes-Kavicsbánya	TÖRÖK Gyula 1973 117., 7. ábra 5., 7., 10., 12.	E	4
26.	Mártély	FARKAS Sándor 1892 424., F tábla	7	1
27.	Nagykamarás	BANNER János 1927 148-149., 3-4. kép	7	1
28.	Szeged-Kundomb	SALAMON, Ágnes - CS. SEBESTYÉN, Károly 1995 8-102.	180	1
29.	Szentes-Kaján	KOREK József 1943-44 32-33., Taf. XXXVII.	277	4
30.	Tiszafüred-Majoros	GARAM, Éva 1995b 23., Taf. 69.	136, 624, 1046	18
31.	Üllő	HORVÁTH Tibor 1935 19-20., 7. tábla	132	2
32.	Zamárdi	BÁRDOS, Edith - GARAM, Éva 2009 70-71., 93., Taf. 59., 82.	472, 644	63

30. A préselt, pajzs alakú, díszítetlen veretek (7. sz. első harmada)

ID	Lelőhely	Irodalom	Sírszám	Darab
1.	Budakalász-Dunapart	VIDA Tivadar - PÁSZTOR Adrien, unpubl.	300	1
2.	Felgyő-Ürmös-tanya	BALOGH Csilla 2010 216., 79. kép	197	7
3.	Szeged-Kundomb	SALAMON, Ágnes - CS. SEBESTYÉN, Károly 1995 8-102.	289, 305	1
4.	Zamárdi	BÁRDOS, Edith - GARAM, Éva 2009 1514., 157-158., Taf. 132., 137.	1160, 1213	2

31. A préselt, pajzs alakú, díszítetlen veretek (7. sz. második harmada)

ID	Lelőhely	Irodalom	Sírszám	Darab
5.	Tiszafüred-Majoros	GARAM, Éva 1995b 56-57., Taf. 89.	414	2
6.	Zamárdi	BÁRDOS, Edith - GARAM, Éva 2009 112., Taf. 99.; 2014 84., Taf. 211.	818, 1999	7

32. A préselt, pajzs alakú, díszítetlen veretek (7. sz. harmadik harmada)				
ID	Lelőhely	Irodalom	Sírszám	Darab
7.	Szeged-Kundomb	SALAMON, Ágnes – CS. SEBESTYÉN, Károly 1995 8–102.	305	6

33. Egyszerű lemezes, díszítetlen függesztőveretek (7. sz. első harmada)				
ID	Lelőhely	Irodalom	Sírszám	Darab
1.	Felgyő-Ürmös-tanya	BALOGH Csilla 2010 216., 79. kép	197	1
2.	Kölked-Feketekapu A	KISS, Attila 1996 42–45., Taf. 36.	108	2
3.	Zamárdi	BÁRDOS, Edith – GARAM, Éva 2009 167., Taf. 144.; 2014 30., Taf. 177.	1285, 1624	2

34. Egyszerű lemezes díszítetlen függesztőveretek (7. sz. második harmada)				
ID	Lelőhely	Irodalom	Sírszám	Darab
4.	Környe	SALAMON, Ágnes – ERDÉLYI, István 1971 20., Taf. 10.	75	1
5.	Zamárdi	BÁRDOS, Edith – GARAM, Éva 2009 56., 133., Taf. 40., 116.; 2014 90–91., Taf. 216.	349, 1020, 2051	3

35. Egyszerű lemezes díszítetlen függesztőveretek (7. sz. 3. harmada)				
ID	Lelőhely	Irodalom	Sírszám	Darab
6.	Kölked-Feketekapu B	KISS, Attila 2001 176., Taf. 96.	580	1

36. Préselt díszítetlen függesztőveretek (7. sz. első harmada)				
ID	Lelőhely	Irodalom	Sírszám	Darab
1.	Keszthely-Pusztaszentegyházi-dűlő	MÜLLER, Róbert 2014, 42-43	1999_21	1
2.	Szekszárd-Bogyiszlói út	ROSNER, Gyula 1999 84., Taf. 44.	667	1
3.	Zamárdi	BÁRDOS, Edith – GARAM, Éva 2009 63., 65., Taf. 47., 50.	415, 444	4

37. Préselt díszítetlen függesztőveretek (7. sz. második harmada)				
ID	Lelőhely	Irodalom	Sírszám	Darab
4.	Környe	SALAMON, Ágnes – ERDÉLYI, István 1971 29., Taf. 26.	151	2
5.	Várpalota-Gimnázium	ERDÉLYI István – NÉMETH Péter 1969 188., 15. tábla	202	2

38. Préselt díszítetlen függesztőveretek (7. sz. harmadik harmada)				
ID	Lelőhely	Irodalom	Sírszám	Darab
6.	Tiszafüred-Majoros	GARAM, Éva 1995b 156., Taf. 171.	1281b	1

39. Öntött díszítetlen függesztőveretek (7. sz. első harmada)				
ID	Lelőhely	Irodalom	Sírszám	Darab
1.	Bócsa	LÁSZLÓ, Gyula 1955 Pl. 35–36.	1	1
2.	Budakalász-Dunapart	VIDA Tivadar – PÁSZTOR Adrien, unpubl.	299	2
3.	Budapest, Farkasvölgy, FO.35	NAGY, Margit 1998 97.	1	2
4.	Keszthely	GARAM, Éva 2001 Taf. 96. 1., 4., 5.; BÓNA István 1962 49–68., Taf. XXII., 10–20.	1	1
5.	Szekszárd-Bogyiszlói út	ROSNER, Gyula 1999 99., Taf. 52.	784	1
6.	Zsámbok	GARAM Éva 1983 139–155.; GARAM, Éva 2001 Taf. 88.5.	1	1

40. Öntött díszítetlen függesztőveretek (7. sz. második harmada)				
ID	Lelőhely	Irodalom	Sírszám	Darab
1.	Budakalász-Dunapart	VIDA Tivadar – PÁSZTOR Adrien, unpubl.	1284	2
2.	Kölked-Feketekapu A	KISS, Attila 1996 111–112., Taf. 71.	399	1
3.	Környe	SALAMON, Ágnes – ERDÉLYI, István 1971 16., Taf. 3.	23	2
4.	Zamárdi	BÁRDOS, Edith – GARAM, Éva 2009 43–44., Taf. 31.	250a	2

41. Leletlista a Jánoshida típusú fülbevalókhoz		
ID	Lelőhely	Irodalom
1.	Alattyán	KOVRIG, Ilona 1963 16., Taf. VIII., 7–8.
2.	Cobe	BUGARSKI, Ivan 2012 235.
3.	Dévaványa	KOVRIG, Ilona 1975a 134.
4.	Dunapentele	GARAM Éva 1995a 141–146.
5.	Gátér	KADA Elek 1905 151.
6.	Halimba	TÖRÖK, Gyula 1998 33., 19., 63.
7.	Jánoshida	ERDÉLYI István 1958 36.
8.	Mödling	DISTELBERGER, Anton 2004 Abb. 10.
9.	Nagyréde-Ragyogópart	SZABÓ János 1968 38.
10.	Niš	POPOVIĆ, Ivana 2001 101.
11.	Szeged-Fehértó	MADARAS, László 1995 35., Pl. 2.
12.	Tatabánya, Alsógalla	SZATMÁRI Sarolta 1982–83 71.
13.	Tiszaderzs	KOVRIG, Ilona 1975b 217., Fig. 7.
14.	Tiszavasvári, Petőfi S. utca	FANCSALSZKY Gábor 1999 233.
15.	Vajka/Vojka	BUGARSKI, Ivan 2012 235.
16.	Zsély-Želovce	ČILINSKÁ, Zlata 1973 XCVI., 607.

17.	Bijelo Brdo	DIMITRIJEVIĆ, Danica – KOVAČEVIĆ, Jovan – VINSKI, Zdenko 1962 108.
18.	Nyékládháza	K. VÉGH Katalin 1965 177–211.
19.	Budakalász	VIDA Tivadar – PÁSZTOR Adrien ásatás
20.	Tiszavárkony	GARAM, Éva 1993 108., Taf. 98., 7–8.
21.	Vámosmikola	DINNYÉS István et al. 1993
22.	Zillingtal	DISTELBERGER, Anton 2004 20., Abb. 5.

42. Leletlista a férfi sírokban előforduló, alsó íven többes granulációs szemmel díszített fülbevalókhoz		
ID	Lelőhely	Irodalom
1.	Budapest-Ároktő utca 130.	NAGY, Margit 1998 Taf. 97. B
2.	Budapest-Népstadion	NAGY, Margit 1998 Taf. 89., 31.
3.	Dunapentele	GARAM Éva 1995a 145.; MAROSI Arnold – FETTICH Nándor 1936 Taf. II., 6.; VI., 3–4.
4.	Érsekújvár/Nové Zámky	ČILINSKÁ, Zlata 1966 44., Taf. XL., 210., 4.; 64., Taf. LIII., 2–3.; 95., Taf. LXXII., 1–2.
5.	Felgyő-Ümrös-tanya	BALOGH Csilla 2010 42. kép, 2; 51. kép, 121., 1.; 53. kép, 129., 6.
6.	Igar III.	FÜLÖP, Gyula 1988 165.
7.	Ivánca	BÓNA István 1970 5. kép 1.
8.	Jászapáti	MADARAS, László 1994 16., Taf. I.; Taf. I., 3., 1.; Taf. XXV., 182., 1.; Taf. XXV., 182., 1.
9.	Kiskőrös-Pohibuj-Mackó-dűlő	TÖRÖK, Gyula 1975a Fig. 4.
10.	Solymár	TÖRÖK, Gyula 1994 10.; 11.; Pl. 4.
11.	Szeged-Fehértó A	MADARAS, László 1994 Pl. 4.
12.	Visznek	TÖRÖK, Gyula 1975b 326., Fig. 3., 21.
13.	Zamárdi	BÁRDOS, Edith – GARAM, Éva 2009 Taf. 2160., 1a.; Taf. 59., 472.
14.	Žitavská Tůň/Zsitvatő	BUDINSKÝ-KRIČKA, Vojtech 1956 Taf. XXIV., 15., 16.

43. Leletlista a karneolokhoz a 7. sz. első felében		
<i>ID</i>	<i>Lelőhely</i>	<i>Irodalom</i>
1.	Szekszárd-Bogyiszlói út	ROSNER, Gyula 1999 Taf. 37., Taf. 49.
2.	Keszthely-Fenekpuszta, horreum	BARKÓCZI, László 1968 280.; PÁSZTOR, Adrien 2011 236.; BARKÓCZI, László 1968 279.; PÁSZTOR, Adrien 2011 239.
3.	Szarvas-Grexa	JUHÁSZ, Irén 2004 17., 25., 33., 40.
4.	Szegvár-Oromdűlő	PÁSZTOR Adrien 2012 483.
5.	Zamárdi	BÁRDOS, Edith – GARAM, Éva 2014 36., Taf. 181.
6.	Csepel-Háros	NAGY, Margit 1998 150., Taf. 102.

44. Leletlista a karneolokhoz a 7. sz. második felében		
<i>ID</i>	<i>Lelőhely</i>	<i>Irodalom</i>
1.	Kisköre	GARAM, Éva 1979 17., Taf. 12.; 26., Taf. 19.; 26., Taf. 19.
2.	Szekszárd, Bogyiszlói út	ROSNER, Gyula 1999 Taf. 36.
3.	Visznek	TÖRÖK, Gyula 1975b 333., Fig. 4.
4.	Szob	KOVRIG Ilona 1975c 182.
5.	Lesencetomaj-Piroskereszt	PÁSZTOR Adrien 2012 477.
6.	Szegvár-Oromdűlő	PÁSZTOR Adrien 2012 294.
7.	Székkutas	B. NAGY Katalin 2003 45., 178., 105. kép 310.; PÁSZTOR Adrien 2003 342.
8.	Szerbkeresztúr	MILLEKER Bódog 1893 305.
9.	Környe	SALAMON, Ágnes – ERDÉLYI, István 1971 22.
10.	Kiskőrös-Város alatt	PÁSZTOR Adrien 1996
11.	Tiszaderzs	KOVRIG, Ilona 1975b 217., Fig. 7.

45. Ametisztek a 7. sz. első felében		
<i>ID</i>	<i>Lelőhely</i>	<i>Irodalom</i>
1.	Bóly B	PAPP László 1962–63 Taf. XX., 9.
2.	Kölked B	KISS Gábor 2001 51.
3.	Keszthely–Fenékpuszt, horreum	BARKÓCZI, László 1968 278.; PÁSZTOR, Adrien 2011 236.

46. Ametisztek a 7. sz. második felében		
<i>ID</i>	<i>Lelőhely</i>	<i>Irodalom</i>
1.	Dunapentele	GARAM Éva 1995a, 146.
2.	Ozora/Tótipuszt	GARAM, Éva 1993 102., Taf. 88., 1–4.
3.	Gyenesdiás	MÜLLER, Róbert 1989 147.
4.	Kunszállás/Szabadszállás/Kunadacs	MEIER-ARENDT, Walter (Hrsg.) 1985 60., Nr. 3a, Abb. 56.
5.	Novi Sad/Újvidék	GARAM, Éva 1993 109., Nr. 144., Taf. 40., 6–7.

Csuthy András

KIEGÉSZÍTÉS AZ ÁLLATFEJ ALAKÚ LÓSZERSZÁMVERETEK TÉMAKÖRÉHEZ

Az avar kori állatábrázolásoknak a kutatás mindig is viszonylag kiemelt figyelmet szentelt, s az ún. vadkanfej alakú veretek már korán előtérbe kerültek.¹ Nem kívánok külön kutatástörténeti áttekintést nyújtani a témában, hiszen ezt a késő avar kori övveretekre vonatkozóan Fancsalszky Gábor már megtette,² s a témakört elsőként külön feldolgozó Garam Évához hasonlóan³ ő is érintette a lószerszámveretek kérdéskörét is. Az avar kori lószerszámzat tekintetében elsősorban két díszítő verettípusnál számolunk állatábrázolással: a faleráknál⁴ és az állatfej alakú vereteknél. Ez utóbbiak közül, mivel a griff-fej alakú vereteknek már másutt szenteltem pár sort és kapcsolatrendszeri kontextusba is próbáltam helyezni,⁵ most csak az ún. vadkanfej alakú lószerszámveretek kérdésköréhez kívánok újabb adatokkal szolgálni.

¹ Ezen vereteket általában mint ló- vagy vadkanfejeket értelmezik (ČILINSKÁ, Zlata 1961 338–339.; DEKAN, Ján 1972 395–396., Abb. 95–97.; FANCSALSZKY Gábor 2007 97).

² FANCSALSZKY Gábor 2007 96–98., 50–51. tábla; TRUGLY Sándor 2008 92–93., 87. kép. Legutóbb Christoph Lobinger szentelt figyelmet az övvereteknek, felhívta a figyelmet a 2005-ben közölt bátyaszéki(?) veretre is (HEINRICH-TAMASKA, Orsolya 2005 238–239., 258.; LOBINGER, Christoph 2016 57–61.).

³ GARAM Éva 1981 36.

⁴ A témát már külön tárgyaltam (CSUTHY András 2017); kiegészítésként az elnevezésekhez: a román kutatás az ún. kutyafej alakú vereteket antroporf ábrázolásnak tartja (TÂNASE, Daniela 2015). Az ugyanezen körbe tartozó Komárom-Várad utca (Komárno IV, SK) 16. sírjának falera veretét az ásató még vadkanfejnek feltételezte (ČILINSKÁ, Zlata 1982 367).

⁵ Oroszára kapcsán kezdtem a témával újból behatóbban foglalkozni, de szerencsémre a kéziratot ezidáig sem sikerült lezárnom; azóta a Nagy Gyula Területi Múzeum munkatársainak is köszönhetően ugyanis újabb leleteket sikerült bevonni a vizsgálatba (vö. BÍRÓ Gyöngyvér – RÓZSA Zoltán 2015). A griff-fej alakú veretekről legutóbb Érsekújvárott volt módomban beszélni (CSUTHY András 2016).

IKONOGRÁFIA

A vereteken ábrázolt állatfej általában vadkané, bár néhány szerző más megoldásokat (ló, szamár, macskaféle) is felvetett, és kisebb részt griffeké. A vadkanfejek (illetve lófejek) szíjvégformaként is megjelentek az öveken, melyek földbekerülését Garam Éva előbb a 9. századra keltezte,⁶ de a késő avar kor elejéről is ismertek példányok. A lószerszám részét képező díszveretek jobbra vagy balra néző állatfejek, melyek díszítetlenek maradtak, vagy több esetben poncolt háttérű növényi motívum (inda, palmetta) ékesíti őket,⁷ egy esetben pedig állatküzdelmi jelenetet is láthatunk rajta (Mezőhegyes).

Mint az már a faleráknál is felmerült, az ábrázolt lények értelmezése egyes esetekben nem egyértelmű, hiszen nem ismertek számunkra az avar mitológia mélységei, a hitviláguk ezen részére csak a kevés ismert és releváns ábrázolásból kiindulva következtethetünk.

A vadkan alakja az eurázsiai művészetben számtalan helyen előfordult az ókori asszír freskóktól a szászánida fémedényművességig, és tovább.⁸ A Kárpát-medencében korban is közelebb a gepidákhoz kötött berettyóújfaluherpályi lovas halomsírból előkerült bronz pajzsdudor aranyozott ezüst díszén jelenik meg,⁹ az esetleges ikonográfiai kapcsolatát az avar kori állatábrázolásokkal azonban nem tartom valószínűnek. Az avaroknál festett

⁶ GARAM Éva 1981 49. Nem vitatva ezen lehetőséget, nem lehet elmenni azonban szó nélkül ennek a keltezésnek a kutatástörténeti okai mellett sem. Az egyes kutatók keltezésbeli eltérő véleményeit lásd alább.

⁷ GARAM, Éva 2002 107., 110., Fig. 32. 7.

⁸ DEKAN, Ján 1972 395–396.; GARAM Éva 1981 49., 73. j.; vö. PLETNJOWA, Svetlana Alexandrowna 1978 42.

⁹ JETTMAR, Karl 1964 212.; ISTVÁNOVITS Eszter – KULCSÁR Valéria 1992 48.

geometrikus vadkanfej (egyes értelmezések szerint griff¹⁰) medalionban való ábrázolása fordul elő Székkutas 90. sírjának sárga kerámiáján.¹¹ Hasonló festés lehetett a Szeged-Kundomb 130. sírjának sárga kerámiáján is.¹² A székkutasi (rekonstruált) geometrikus ábrázolás legjobb párhuzamát Astanában (Kelet-Turkesztán, CN), egy szászánida selymen találhatjuk meg, melyet a 6–7. századra kelteztek (1. kép 1.).¹³ Hasonló mintát rekonstruáltak a dzsargalanti (MN) 2. halomból származó selymen is,¹⁴ illetve szintén geometrikus vadkanfej ábrázolások láthatóak a Toyoq Mazarból (CN) származó textilen.¹⁵ Astanában 1969-ben, a 138. sírban feltárt másik arcfedő szőtt selymen is vadkanfej látható gyöngysorkeretes medalionban, melyet a 7. századra helyeztek.¹⁶ Ez a motívum eredetileg Perzsiából eredhet¹⁷ és elsősorban a textilke-

reskedelem útján kerülhetett távolabbi vidékekre (1. kép 2.).¹⁸ Még távolabbi párhuzamok is ismertek, mint például a bámiján-völgyi (AF) freskókon,¹⁹ illetve egy Damghanból (IR) származó domborművön a teheráni múzeumban, melyet az 5–6. századra tettek.²⁰

Ezek alapján feltételezhetjük, hogy a vadkan és vadkanfej ábrázolások²¹ széles körben ismert jelentéssel bírtak,²² valószínűsíthetően már a szkíták idejében is.²³ Jelentéstartalma vagy jelzőszerepe azonban, ha hinni lehet az eredetének, bizonyosan változáson ment át. Az egész vadkan vagy fejének ikonográfiai felbukkanása területileg és időben széles körben elterjedt, függetlenül a társadalmi és vallási hasonlóságoktól, illetve különbségektől.

öriz a The Cleveland Museum of Art is (WATT, C. Y. James – WARDWELL, E. Anne 1997 66.).

¹⁰ A sárga kerámiák festett medalionjainak jelenlegi állapota nem engedi meg az alakok pontos értelmezését, ezért ez a kérdés továbbra is nyitott marad. A felvilágosítást e kérdésben Bognár Katalinnak őszintén köszönöm. Sajnos a feltárás, illetve restaurálás idejéből nem rendelkezem fényképanyaggal, így felmerül a gyanú, hogy valóban az volt-e eredetileg a székkutasi kerámián, mint amit rekonstruáltak.

¹¹ NAGY Katalin 1974; LÁSZLÓ Gyula 1974 151., X. kép; MEIER-ARENDT, Walter 1985 80–81., Abb. 85. 9c.; KÜRTI Béla – LÖRINCZY Gábor 1991 30., 36., X. kép; B. NAGY Katalin 2003 26., 112., 276., 39. kép, 203. kép 13. Az előző jegyzetben említett állapot alapján feltételezhető, hogy a székkutasi rekonstrukciós rajz az astanai ábrázolás ismeretében készült (lásd: NAGY Katalin 1974). A cikk megszerzésében nyújtott segítséget Buday Péternek köszönöm.

¹² HORVÁTH Tibor 1935 105–108., Abb. 27–29.; BIALEKOVÁ, Darina 1967 13., Fig. 8.; LÁSZLÓ Gyula 1974 88., 47. kép; LÁSZLÓ Gyula – RÁCZ István 1977 25.; GARAM Éva 1981 49., 75. és 78. j.: „Nem lehet véletlen tehát, hogy a kundombi korszóra a pettyekkel díszített kerek mezőbe vadkanfej került és a vadkanfejes korszó olyan férfi-sírban volt, melynek a szíjvégei a vadkanfejes körbe tartozó bócsi férfisír szíjvégeihez hasonlóak”; GARAM Éva 2002 91–92., 94., Fig. 17.; SALAMON, Ágnes – CS. SEBES-TYÉN, Károly 1995, Pl. 19. 10., Pl. XVIII. 7.; BÁLINT Csanád 2004 166., 41. kép 3.

¹³ GHIRSHMAN, Roman 1962 231., Fig. 281.; NAGY Katalin 1974; TALBOTOVÁ RICEOVÁ, Tamara 1973 112., Fig. 97.; ERDÉLYI István 1982 147. Egyes kutatók szerint a kagán titulusa is összeköthető a vadkannal.

¹⁴ EVTJUCHOVA, Lidija Alekseevna 1957 213–214., ris. 9–10.; STARK, Sören 2008 558., Abb. 92. f.

¹⁵ BIALEKOVÁ, Darina 1967 42–43., 49., Fig. 41.

¹⁶ WATT, C. Y. James 2004 338., Fig. 237. További vadkanfej ábrázolások is ismertek a lelőhelyről, sőt feltételezhetően a temetkezéseknél gyakran használt perzsa szöttesek között gyakoriak lehetnek az állatábrázolások gyöngysorral keretezett medalionban.

¹⁷ 6. és kora 8. század közé keltezett vadkanfejet gyöngysor-keretezéses medalionban ábrázoló textiltöredéket

¹⁸ A motívum közép-ázsiai népszerűségét mi sem bizonyítja jobban, hogy az aghanisztáni Bámiján-völgy barlangjainak buddhista temetkezéseiben is megjelentek (lásd még The Metropolitan Museum of Art, Acc. No. 2004.260 ismeretlen eredetű, 7. századi selyemdarabját vadkanfejekkel).

¹⁹ TALBOTOVÁ RICEOVÁ, Tamara 1973 169., Fig. 156.

²⁰ GHIRSHMAN, Roman 1962 200., Fig. 239.; DEKAN, Ján 1972 395–396., Abb. 96. 1.; Vö. HORVÁTH Tibor 1935 107., 4. j.; GARAM Éva 1981 49., 74. j.; ERDÉLYI István 1982 147.; MEIER-ARENDT, Walter 1985 81., Abb. 85.; DOSYMBAEVA, Aïman et al. 2013 552., 561. Egyéb medalionos ábrázolások ezüsttálakon és fafaragványokon is előfordulnak.

²¹ A továbbiakhoz vö. RHÉ, Gyula – FETTICH, Nándor 1931 27., Abb. 8., Taf. XVIII. 16–17.; LÁSZLÓ, Gyula 1955 157, Fig. 43.; BAKAY Kornél 1973 21., XI. kép 5–6.; SZIMONOVÁ, Eugénia 1997 33–34., Tab. V. 8., Tab. VIII.; FANCSALSZKY Gábor 2007 214., 49.

²² Nem valószínű azonban, hogy a vadkan vadászati jelenetekben való megjelenítése (például az antik fémedény-művészetben, illetve a mozaikokon biztosan nem, vö. VIDA Tivadar 2016 26–46.), és a vadkanfej ábrázolása feltétlenül ugyanazon jelentést hordozhatta. Állítólag az utóbbi motívum Perzsiából ered Verethragna, a győzelmet megtestesítő istenséget szimbolizálta a zoroasztrizmus vallásában (WATT, C. Y. James 2004 338.). Verethragnának azonban más állati formái is voltak, például a ló, madár, oroszlán és a szennmurv (LOUKONINE, Vladimir – IVANOV, Anatoli 2015 oldalszám nélkül). Nem zárható ki másodlagosan a totem-ös jelentés sem, amelyre a besenyőknél (Tonuzoba), sőt a magyaroknál is lehetett példa (KÉPES Géza 1964 185.; BOLLÓK János 2013 73–75.). A nyugati hatás, mint arra Fancsalszky Gábor utalt az őv szíjvégeinek esetében (FANCSALSZKY Gábor 2007 214., 49. j.), egyelőre nem értékelhető. Christoph Lobinger keresztény szemszögből, és rangjelzőkként is megközelítette a vadkan-ábrázolások eredetét (LOBINGER, Christoph 2016 60–61.).

²³ GARAM Éva 1981 49., 71. j. Nem foglalkozom e gyűjtőnév jelentésével és a fogalomkör értelmezésével, illetve az említett korszak behatárolásával, hiszen nem témája jelen dolgozatnak.

Véleményem szerint még az sem kutatható, hogy a sárga kerámia geometrikus ábrázolása összeköthető-e az akkori eurázsiai hiedelemvilág (ha volt ilyen kapcsolatrendszer egyáltalán) jeleneteivel, vagy a Kárpát-medencébe csak kereskedelem útján kerülhetett. Garam Éva a kerámia ezen festett motívumait, melyek többsége valószínűleg nem maradt fenn, a sárga kerámia eredetével kapcsolta össze.²⁴

ÉRTÉKELÉS

A vadkanfej alakú lószerszámvereket kivitelezésük alapján nagy- és kisveretekre oszthatjuk, elemzésembe azonban felvettem egy köztes kategóriát is, mely nem csak méretével, hanem típusával is elkülönül a legapróbb daraboktól (1. táblázat). Elemzésemben 29 lelőhelyről 32 leletegyüttest vettem figyelembe, ezekből 15 nagy-, 19 közepes- és 24 kisveret volt ismert számomra. Ezen kívül elkülöníthetünk díszítetlen példányokat és poncolt háttéren növényi motívumokkal ékesített vereteket. A poncolt háttérű indavagy palmettamotívummal díszített darabok közé tartoznak a böcsi, a dunacséb-téglagyári (Čelarevo-Čipska suma, ciglana, RS), a gelléri (Holiare, SK), a komárom-hajógyári (Komárno, SK), a Mikulčice (CZ) 821. sírjában lévő, a Vysoká Pec-podhůří-i (CZ) és a vörs-papkeri darabok. A mezőhegyesi darab mintáját állatküzdelmi jelenetté bővítették. A Dunacséb 247. sírjának vadkanfej alakú vereitein egyedi pikkelydíszítés(?), míg a Vitice-Lipany-i (CZ) nagyvereten két különböző poncolás mellett félköríves díszítés látható. Hasonlóan díszítettek voltak még a kaposvári darabok és az egyik bulgáriai veret, ezeket azonban csak poncolták. Néhány darabon ([Kiskunhalas] Pirtó, Nepřevázka [CZ]) a vadkan sörényét stilizált díszítéssel emelték ki.²⁵ Nem egyértelmű, hogy a solt-révbéri darabon

a vésett díszítés az állat megkülönböztetésére (macskaféle) szolgálhatott-e? A leletegyüttesek mintegy felénél adatolható valamilyen díszítő jelleg. A poncolásuk magas olomtartalom esetén utólagosan is történhetett.²⁶

Nagyveretek

Művészi kivitelezésük alapján közeli párhuzamba állíthatóak egyes nagyveretek, mely szerint négy fő típust különíthetünk el: A) balra vagy jobbra néző, díszítetlen, poncolt háttérű vagy állatküzdelmi jelenetes veretek: Baja,²⁷ Békés, Kaposvár,²⁸ Mezőhegyes,²⁹ Tőkésújfalusi³⁰; B) balra vagy jobbra néző, poncolt háttérű, díszített veretek: Dunacséb 5. és 247. sír; C) jobbra néző, poncolt háttéren növényi mintával díszített darabok: Gellér, Vitice-Lipany, Vysoká Pec-Podhůří; D) jobbra vagy balra néző, poncolt háttéren növényi mintás veretek: Böcs, Mikulčice 821. sír.

Ezek szerint a C típusból egyelőre csak jobbra néző és díszített példányok kerültek elő, mint ahogy a D típus is csak díszített formában ismert. Területi elkülönülésükhöz túl kicsi az eddig ismert leletszám,³¹ de mindenképpen közeli mintaképekkel vagy másolatokkal dolgozó ötvösöket láthatunk a nagyveretek típusai mögött. Jelenleg az is kijelenthető, hogy nincs olyan nagyveret-típus, ami csak az avar fennhatóság határain kívülről lenne ismert, tehát feltételezhetően nem elvándorló ötvösök fejlesztették tovább termékeiket, hanem a töredékekből (lásd Vitice-Lipany, illetve a tőkésújfalusi töredékek) és eredeti funkciójukat veszített másodlagos felhasználásokból (Mikulčice) ítélve nyersanyagként, esetleg zsákmányként kerülhettek távol készítési helyüktől (2. kép 4., 6.).

²⁶ ERDÉLYI József 1978 23., 32.

²⁷ A Baja-Lókeri szőlők két szórványdarabját Tóth György engedéllyel rendelkező műszeres kutató találta 2016 júniusában. A leletek a bajai Türr István Múzeumba kerültek (Ltsz. TIM 2016.6.1-2.). A veretek hátoldalán textillenymatok láthatóak.

²⁸ Kaposvár-Toponár 14. sír (BÁRDOS Edith 1978 18., 41., 52., 16. ábra).

²⁹ A mezőhegyesi darabot 2016 év végén Tóth Gábor találta (CSUTHY András 2018a).

³⁰ Tőkésújfalusi (Klátova Nová Ves, SK) töredékes szórvány (PIETA, Karol – ROBÁK, Zbigniew 2011).

³¹ Csak e veretekből ítélve egyelőre nem lehet műhelyközi kapcsolatot feltételezni az északnyugati és déli határvidék között.

²⁴ GARAM Éva 1969 233., 1981 49., 77. j. A sárga kerámia eredetére vonatkozóan a legutóbbi időkben is fontos munkák születtek, vö. LOBINGER, Christoph 2016 309. j.

²⁵ Pirtó 1947-ben önállósult Kiskunhalastól. Egy dél-németországi magángyűjteményben található egy hibás öntvény, melyen a sörény felső része nem folytatódik pikkelydíszítésben (Hermann-Historica aukciós ház, Los Nr. 3678.). Zbigniew Robaknak ezúton is őszintén köszönöm, hogy felhívta erre az adatra a figyelmem.

Közepes veretek

A közepes méretű példányok között már kisebb a variabilitás: A) nyújtott orrú, díszítetlen veretek: Baja, Békés, Kiskunhalas, Mikulčice, Nová Ves, Podbořany–Dolánky (CZ), MNM, Németország; B) poncolt egyenes példány: Komárom; C) nepřevázka darab. Itt megmutatkozik az északnyugati periféria, azon belül is inkább a Kárpát-medencén kívül előkerült darabok „túlsúlya” (1. kép 4a–b., 1. kép 3a–b., 2. kép 7.).

Kisveretek

A kisveretek között csak két típus különíthető el: A) nyúltabb típus: Dunaradvány,³² Komárom³³; B) zömökebb típus: Beroun–Hostim (CZ), Gellér, Kaposvár, Mezőhegyes, Mikulčice, Solt,³⁴ Vörs (2. kép 1–2., 2. kép 3., 5a–b.).

A tismicei (CZ) darab hibás öntvény lehet, az egyik bulgáriai példány pedig egyedi a teljes anyagban. Feltételezhetően egy műhelyben készültek vagy egy mestertől származnak a dunaradványi és „komáromi” öntvények, esetleg a hibás dunaradványi példány a „komáromiak” másolata lehetett. Természetesen ezen típusfelosztás egyáltalán nem mentes a szubjektív megközelítésektől, így a későbbiekben előfordulhat, hogy egyes veretek újabb típusba lesznek sorolhatóak vagy átkerülnek egy más szempontok alapján körülhatárolt típusba. Részletes felosztásuknak viszont csak addig van értelme, amíg még értékelhető információ nyerhető és a képviselt leletszám viszonylag reprezentatív.

Ha a békés–vizesbánomi darabokat egy leletegyüttesként kezeljük, akkor a legkisebb veretek száma egy leletegyüttesen belül elérheti a 7 darabot, ez azonban egyelőre csak ebben az egy esetben ismert. A második leg-

nagyobb leletegyüttes a kaposvár–toponári B-14. sír, melyben csak egy nagyveret és öt apró veret volt. Felerősítésük többségében két szegeccsel történt. A bajai nagyvereten két szegecs és még egy üres lyuk, míg a kiskunhalasi vereten három lyuk látható.

A Csehország területén előkerült nagyszámú vadkanfejes veret feldolgozását legutóbb Naďa Profantová végezte el.³⁵ Szórványleletek lévén nem keltezhetőek biztonsággal, mégis kivitelezésük alapján jól körülhatárolható például a Vysoká Pec–Podhůřiról származó aranyozott nagyveret, melyet poncolt háttér előtt visszahajló indavirágok díszítenek.³⁶ Ezt a motívumot falerákon³⁷ és félgömbvereteken³⁸ is felbukkanó párhuzamaik alapján valójában az egész késő avar korra keltezhetnének. Mikulčice IX. temploma körüli temetőjének 821. gyereksírjában is találtak nagyobb öntött bronzveretet, melyet lófejként értelmeztek. A veretet poncolt háttéren növényi motívummal díszítették.³⁹ Feltételezhetően már ebben az esetben sem töltötte be a korábban avar közegehez köthető veret az eredeti rendeltetését,⁴⁰ hasonlóan az alsógelléri temető 774. gyereksírjának kalapos falerájához.

Főként az utóbbi időben a dunai bolgárok területeiről is előkerültek vadkanfejes kisveretek. Összesen három példány található a vracai (BG) és a dobriči (BG) múzeumban. Pontos előkerülési helyük nem ismert, valószínűsíthetően a 9. században kerülhettek erre a területre, az eredeti használati funkciójukból kiragadva.⁴¹

Garam Éva szerint ezen leletek a késő avar kori leletanyagban előzmények nélküliek.⁴²

³² Dunaradvány–Zsitvató: Radvaň nad Dunajom–Žitava (SK); BUDINSKÝ-KRIČKA, Vojtech 1956 38., 129., Tab. XXXVI. 4.

³³ Komáromi Duna Menti Múzeum gyűjteménye, ltsz. A-5607 (TRUGLY, Alexander 1987 252., Abb. 2. 1–2.; TRUGLY Sándor 2008 11., 92., 107., 3. kép 1–2.)

³⁴ A solt-révbéri darab szórványként került a kecskeméti Katona József Múzeum gyűjteményébe. Az információkat Wilhelm Gábornak és munkatársainak ezúton is köszönöm.

³⁵ PROFANTOVÁ, Naďa 2015b 289–292.; PROFANTOVÁ, Naďa – KRÁSNÝ, Filip 2016

³⁶ PROFANTOVÁ, Naďa 2015a 45.

³⁷ SZÓKE Béla Miklós 2001 115–116.; CSUTHY András 2017 195., 209. A kalapos falerákat a késő avar kor második felére keltezhetjük.

³⁸ CSUTHY András 2015 672–674.

³⁹ POULÍK, Josef 1975 Tab. 1. 1., Tab. 20. 3.; PROFANTOVÁ, Naďa 1992 737., Taf. 23. B5; GALUŠKA, Luděk 2013 56–57.

⁴⁰ PROFANTOVÁ, Naďa 2010 225. relikum. Hasonlóan további veretekhez Mikulčicéről és Podbořany–Dolánkyból lásd: KLANICA, Zdeněk 1968 123., Abb. 1. 4., 129., Abb. 4. 5.; PROFANTOVÁ, Naďa 1992 746., Taf. 32. 4., 737., Taf. 23. 5., 715., Taf. 1. 13.

⁴¹ FIEDLER, Uwe 2008 132–133., 140., Abb. 3. 7., 10–11.

⁴² Madaras László a lókarcolatokra alapozva gondolatmenetét, vitába szállt ezen állítással (MADARAS László 1993 16.). Itt meg kell jegyezni, hogy véleményem

A kísérőleletek alapján deponálásukat a 9. századra tette.⁴³ Ezzel szemben Madaras László a 8. század utolsó negyedére keltezte a vadkanfejes lószerszámdíszeket,⁴⁴ míg a hasonló övvereteket legfeljebb a 8. század első harmadára tette.⁴⁵

A vadkanfejes lószerszámdíszek, mint harci vagy hatalmi jelvények használatának idejéről hasonlóan vélekedem. Elemzésemből az olvasható ki, hogy ezek a veretek a késő avar kor utolsó fázisaira tehetőek, azaz a 8. század második felére és a 9. század elejére, annak ellenére, hogy a jól keltezhető leletegyüttesek száma kevés.⁴⁶ Ez a keltezés elsősorban azon veretekre vonatkoztatható egyértelműen, amelyeket poncolt háttérrel növényi motívumok díszítenek, ezáltal az ún. nagyszentmiklósi körhöz sorolandóak.⁴⁷ Kései keltezésüket erősíthetik a nem avar területről származó szórványként előkerült példányok is, amennyiben bizonyos történeti megközelítést (az avar hatalom összeomlása) is bevonunk elemzésükbe. Természetesen más magyarázatok is lehetségesek volnának távolra kerülésükre, így bár véleményem szerint elfogadható okfejtés lenne, ez még sem több pusztá feltételezésnél.

Az ismert veretek egy része aranyozott volt, függetlenül a mérettől, elenyésző esetben pedig ezüstözésről van információnk. Ezek a fejhámon való alkalmazásra utalhatnak. Sajnos eddig csak nyolc leletegyüttes került elő ásatás során, ebből három leletegyüttes kö-

rülményei nem teljesen világosak (Dunacséb és Vörs), egy gyereksír (Mikulčice) és a többi mind bolygatott. Ezek közül Komárom-Hajógyár 33. sírja esetében feltételezhető, hogy a négy vadkanfej alakú veret eredetileg a ló fejhámját díszíthette.

Egyes kutatók szerint az övgarnitúra részeit képező veretek főként az Avar Kaganátus északnyugati határvidéki területein, a katonaréteg sírjaiban fordulnak elő, illetve a Duna és Tisza vonalán,⁴⁸ ami egyértelműen nem állítható a lószerszámdíszek esetében. A lelőhelyek elterjedése alapján a Duna, illetve a Tisza (és mellékfolyói) vonala fontos közvetítő útvonalnak tűnnek, de hangsúlyeltolódást figyelhetünk meg (3. kép). Összehasonlítva az övdíszek elterjedési térképével⁴⁹ ugyanis az északnyugati előfordulás szórványosabb, és csak úgy kap nagyobb szerepet, ha a cseh- és morvaországi szórványleleteket is hozzászámítjuk. A csehországi lelőhelyek száma az általam ismert anyaggyűjtés alapján nagyobb, mint a mai Magyarország területén lévőké, de azok még akkor sem értékelhetőek azonos módon, ha tudjuk, hogy a felsorolt leletek túlnyomó többsége nem ásatás során került elő, illetve a feltártak lelőköri körülményei sem mind értékelhetőek. A Kárpát-medencei lelőhelyek többségében tehát északnyugaton (Gellér, Komárom, Dunaradvány), a Duna délebbi vonalán (Solt, Baja, Dunacséb), illetve a Tisza mellékfolyóinál (Bócs, Békés, Mezőhegyes), ezen kívül pedig a Balatontól délre (Vörs, Kaposvár), illetve a Duna-Tisza közén (Kiskunhalas) találhatóak. A Tökésújfalun előkerült szórványleletek értékelése a csehországiakéhoz hasonlítható.

Két lószerszámdísz-típus (az ún. oroszlános falerák és a griff-fej alakú veret) elterjedésének, pontosabban az Orosháza környékén való felbukkanásuknak értelmezéséhez mindenképp adaléku szolgálhat a Temesvár-Módos híd 4. férfisírjában másodlagos felhasználásban előkerült ún. kutyafejes⁵⁰ faleraveret is.

szerint a két kategória között lényeges minőségi eltérések vannak, így összehasonlításra nem alkalmasak. Az analógiák értelmezhetőségi kérdésköréhez lásd BÁLINT Csánád 2002, 2004, 246. Anm., 359–361., 2007

⁴³ GARAM Éva 1981 49.

⁴⁴ MADARAS László 1993 15–17.; FANCSALSZKY Gábor 2007 97.; TRUGLY Sándor 2008 92. Természetesen itt csak az abszolút keltezésben lévő felfogási értelmezések különbségéről van szó, a lószerszámdíszek relatív kronológiai besorolásának tekintetében a szerzők azonos véleményen vannak (SZALONTAI Csaba 1995 196.).

⁴⁵ Ehhez képest más keltezési határokat vázol LOBINER, Christoph 2016 60.; vö. ZÁBOJNÍK, József 1991 300., Taf. 21., 76–77.

⁴⁶ A leletek nagy száma ellenére, jelenleg csupán hét leletegyüttes keltezhető. Problematikusak a dunacsébi sírok közlései, illetve a Vörs-Papkert B 371. sírja nem ismert részleteiben. Elemzésem során József Zábójník relatív kronológiai rendszerét alkalmaztam (ZÁBOJNÍK, József 1991 248.).

⁴⁷ Garam Éva és Trugly Sándor is a nagyszentmiklósi körhöz sorolja a griff-fej alakú vereteket (GARAM, Éva 2002 104.; TRUGLY Sándor 2008 107–108.).

⁴⁸ FANCSALSZKY Gábor 2007 97–98.; TRUGLY Sándor 2008 92.

⁴⁹ FANCSALSZKY Gábor 2007 300., 25. térkép.

⁵⁰ A román szakirodalomban elsősorban antropomorfként értelmezett veret feldolgozását temesvári szempontból legutóbb Daniela Tănase végezte el (TÂNASE, Daniela 2015). Kiegészítésként: CSUTHY András 2018b

Ennek lényegét azonban másutt tárgyaltam,⁵¹ véleményem szerint elsősorban nem Orosháza környékének katonai szerepéhez, hanem az útvonalakkal kapcsolatos hipotézisünkhöz⁵² nyújthat további kiegészítést.

ÖSSZEGZÉS

Minden állatábrázolás a lószerszám esetében érdekes adalékkal szolgálhat. A Meroving korból ismert például a szemben álló vadkanok ábrázolása Ittenheimből (FR), mint az erő és a bátorság jelképe.⁵³ Ezen ábrázolások valószínűleg a Földközi-tenger térségéből származnak, ahol a lovasok figurális művészeti ábrázolása gyakoribb volt. A mondavilági

állatalakok ábrázolása a nyeregkapákon is megjelenhetett. Zamárdi-Rétiföldek 34. sírjában valószínűleg épp egy vadkan képének faragása látható.⁵⁴

A lehetséges kapcsolatok mikéntjére további egzakt adatokkal szolgálhatnak az anyagvizsgálatok,⁵⁵ melyek értelmezése azonban nem egyértelmű. Nem értékeltem a veretek súlyát sem, mivel az adatok nagyrészt nem álltak rendelkezésemre, másrészt az egyes veretek sérülése értelmezhetetlenné teszi a kapott adatot.⁵⁶

⁵¹ CSUTHY András 2016

⁵² A bánáti késő avar korban használt útvonalak felvázolásához lásd GÁLL, Erwin – ROMÁT, Sándor 2016 449, Map 4.

⁵³ QUAST, Dieter 2009 331–332., Fig. 1., Fig. 2. 4–5. Hasznló, de más tematikájú korongok Eschwege-Niederhoneból (D) is ismertek (STREILY, Andrea – HELLSTRÖM, Kirtsen 2010 95.). Kárpát-medencei hatásukat a felerősítés tekintetében Dévényújfalú 131. sírjában feltételezhetjük.

⁵⁴ BAKAY, Kornél 1973 21., Tab. XI. 5–6.; BÁRDOS, Edith – GARAM, Éva 2009 16., 203., Taf. 4. 4–5. Vö. PLETNJOWA, Svetlana Alexandrowna 1978 42.

⁵⁵ 2016-ban Ján Tirpák spektrális elemzést végzett több avar kori tárgyon, többek között a komáromi és orosházi falerákon, illetve a nepřevázka vadkanfejen. Az elemzések eredményeinek összehasonlítása és közzétevése azonban még nem jelent meg.

⁵⁶ Végezetül szeretném megköszönni mindazoknak, akik e rövid összefoglalás elkészültéhez szakmai és egyéb segítséget nyújtottak, többek között András Rékának (Baja-Lóckerti szőlők), Bíró Gyöngyvérnek és Rózsa Zoltánnak (Mezőhegyes), Bognár Katalinnak, Czuppon Tamásnak, Gáll Erwinnek, Marek Gerenek, Kápolnás Olivérnek, Németh Évának, Zbigniew Robaknak és Wilhelm Gábornak (Solt-Révbér).

A TÁBLÁZAT RÖVIDÍTÉSEI

állatküzd.	állatküzdelmi jelenet
B	balra néző veret
gyűjt.	gyűjtemény
ič.	inventárne číslo (leltári szám)
J	jobbra néző veret
növ.	növényi díszítés
okr.	okres (járás)
SPA	Spätawarenzeit (késő avar kor)

IRODALOM

BAKAY Kornél

- 1973 Az avarok időrendjéről. – Zur Chronologie der Awarenzeit. Somogyi Múzeumok Közleményei 1, 5–86. Kaposvár

BÁLINT Csanád

- 2002 Analógiák a nagyszentmiklósi kincsen „kívül” és „belül”. Akadémiai székfoglaló előadás a Magyar Tudományos Akadémián 2002. január 17-én
2004 A nagyszentmiklósi kincs. Budapest
2007 O sličnostima tipova prikaza. – A tárgy- és képtípusok hasonlóságairól. Prilozi Instituta za arheologiju u Zagrebu 24/1, 327–404. Zagreb

BÁRDOS Edith

- 1978 Avar temető Kaposvár határában. Somogyi Múzeumok Közleményei III, 13–65. Kaposvár

BÁRDOS, Edith – GARAM, Éva

- 2009 Das awarenzeitliche Gräberfeld in Zamárdi-Rétiföldek I. Monumenta Avarorum Archaeologica 9. Budapest

BIALEKOVÁ, Darina

- 1967 Žltá keramika z pohrebísk obdobia avarskej ríše v Karpatskej kotline. – Die gelbe Keramik aus den awarenzeitlichen Gräberfeldern im Karpatenbecken. Slovenská archeológia XV/1, 5–76. Nitra

BÍRÓ Gyöngyvér – RÓZSA Zoltán

- 2015 Gryfy a levy v okolí Orosházy. – Griffek és oroszlánok Orosháza környékén. In (összeáll. Csuthy András): Avarok és szlávok a Dunától északra – Kiállításvezető. 42–43, 80–81. Komárom

BOLLÓK János

- 2013 Philologia Nostra – Bollók János összegyűjtött tanulmányai. Budapest

BUDINSKÝ-KRIČKA, Vojtech

- 1956 Pohrebisko z neskorej doby avarskej v Žitavskej Tôni na Slovensku. Slovenská archeológia IV/1, 5–131. Nitra

BUNARDŽIĆ, Radovan

- 1979 Izveštaj sa zaštitnog arheološkog iskopavanja ranosrednjovekovne nekropole na lokalitetu "Ciglane" kod Čelareva. In: Građa za Proučavanje Spomenika Kulture Vojvodine VIII–IX, 33–67. Novi Sad

BUNARDŽIĆ, Radovan

- 1980 Menore iz Čelareva – Menoroth from Čelarevo. Beograd
1985 Čelarevo – Risultati delle ricerche nelle necropoli dell' alto medioevo. Novi Sad

ČILINSKÁ, Zlata

- 1961 Nové nálezy falér zo slovansko-avarských pohrebísk na Slovensku. – Neue Phalerenfunde aus slawisch-awarischen Gräberfeldern in der Slowakei. Slovenská archeológia IX/1–2, 325–346. Nitra
1982 Dve pohrebiská z 8.-9. storočia v Komárne. – Zwei Gräberfelder aus dem 8-9. Jh. in Komárno. Slovenská archeológia XXX/2, 347–393. Nitra

CSUTHY András

- 2015 Az avar kori félgömb alakú és rozettás lószerszámveretek. – Hemispherical horse harness mounts and rosettes from the Avar period. In (szerk. Balogh Csilla – Major Balázs): Hadak Útján XXIV. A népvándorlaskor fiatal kutatóinak XXIV. konferenciája I, 669–689. Budapest–Esztergom
2016 Késő avar kori közösségi kapcsolatok a Kárpát-medencében. – Kontakty komunit v Karpatskej kotline z neskorého obdobia Avarského kaganátu. In (szerk. Varga Zsuzsanna): A MUZAKT I. nemzetközi szakmai találkozó anyagából összeállított tanulmánykötet. 12–17. Érsekújvár
2017 Az avar kori falerák kiértékeléséhez. – New Considerations in the Evaluation of Avar Age Phalerae. In (szerk. Merva Szabina): Hadak Útján XXII. A népvándorlaskor fiatal kutatóinak XXII. konferenciája, Visegrád, 2012. október 2–4. – Assembly of Young Scholars on the Migration Period XXII. Visegrád, October 2-4, 2012. 189–210. Visegrád

- 2018a Avar kori vadkanfejes veretek Mezőhegyes határából. In (szerk. Bíró Gyöngyvér – Katona-Kiss Attila – Rózsa Zoltán): *Fémek a földből – Mozaikok Orosháza és vidéke múltjából.* 54–56. Orosháza
- 2018b Adalékok a késő avar kori ún. kutyafej veretes falerák értékeléséhez. Egy faleratipológia pontosítása. – Additions to interpretation of so-called phaleras with mount in form of dog head from the late Avar period. Clarification of one phalera typology. *Iuxta Danubium* 16. 148–155. Komárno
- DEKAN, Ján
1972 Herkunft und Ethnizität der gegossenen Bronzeindustrie des VIII. Jahrhunderts. *Slovenská archeológia* XX/2, 317–452. Nitra
- DOSYMBAEVA, Aïman et al.
2013 Atlas Zapadnyj Tjurkskij kaganat. Astana
- ERDÉLYI István
1982 Az avarság és Kelet a régészeti források tükrében. Budapest
- ERDÉLYI József
1978 Későavar szíjvégek és övveretek restaurálása. – Riemenenden und Gürtelbeschläge aus der späten Awarenzeit. *Múzeumi Műtárgyvédelem* 5, 21–40. Budapest
- EVTJUCHOVA, Lidija Alekseevna
1957 O plemenach centralnoj mongolii v IX v. – Sur les tribus de la Mongolie Centrale au IXe siècle. *Szovetszkaja Archeologija* 1957/2, 205–227. Moskva
- FANCSALSZKY Gábor
2007 Állat- és emberábrázolások a késő avar kori öntött bronz övvereteken. – Tier- und Menschendarstellungen auf den spätawarenzeitlichen gegossenen bronzenen Gürtelbeschlägen. *Opitz Archaeologica* 1. Budapest
- FIEDLER, Uwe
2008 Die Donaubulgaren und die Mittelawarenzeit – ein Antagonismus. *Antaeus* 29–30, 127–141. Budapest
- GALUŠKA, Luděk
2013 Hledání původu. Brno
- GARAM Éva
1969 A késő avarkori korongolt sárga kerámia. – Die spätawarenzeitliche gelbe Keramik. *Archaeologiai Értesítő* 96/2, 207–241. Budapest
- 1981 A böcsi későavarkori lelet és köre. – Der spätawarenzeitliche Fund von Böcs und sein Kreis. *Archaeologiai Értesítő* 108/1, 34–51. Budapest
- 2002 The connection of the Avar Period princely and common grave goods with the Nagyszentmiklós treasure. In (ed. Garam, Éva): *The Gold of the Avars – The Nagyszentmiklós Treasure.* 81–112. Budapest
- GÁLL, Erwin – ROMÁTI, Sándor
2016 The Current State of Archaeological Research on the Avar Period in the Banat. In (eds. Bollók, Ádám – Csiky, Gergely – Vida, Tivadar): *Zwischen Byzanz und der Steppe.* 433–468. Budapest
- GHIRSHMAN, Roman
1962 Iran – Parther und Sasaniden. München
- HAMPEL, József
1905 Alterthümer des frühen Mittelalters in Ungarn. I–III. Braunschweig
- HEINRICH-TAMASKA, Orsolya
2005 Spätawarenzeitliche Funde in den Beständen des Museums für Vor- und Frühgeschichte Berlin und des Kunstgewerbemuseums Hamburg. *Slovenská archeológia* LIII/2, 237–264. Nitra
- HORVÁTH Tibor
1935 Az üllői és a kiskőrösi avar temető. – Die awarischen Gräberfelder von Üllő und Kiskőrös. *Archaeologia Hungarica* XIX. Budapest
- ISTVÁNOVITS Eszter – KULCSÁR Valéria
1992 Pajzsos temetkezések a Dunától keletre eső kárpát-medencei Barbaricumban. – Schild-Bestattungen im östlich der Donau gelegenen Barbaricum des Karpatenbeckens. A Nyíregyházi Jósza András Múzeum Évkönyve 30–32, 47–96. Nyíregyháza

- JETTMAR, Karl
1964 Die frühen Steppenvölker. Baden-Baden
- KÉPES Géza
1964 A magyar ősköltészet nyomairól. – On the traces of Hungarian ancient poetry. Irodalomtörténeti Közlemények 68/2, 171–193. Budapest
- KLANICA, Zdeněk
1968 Vorgroßmährische Siedlung in Mikulčice und ihre Beziehungen zum Karpatenbecken. Študijné zvesti 16, 121–134. Nitra
- KÜRTI Béla – LŐRINCZY Gábor
1991 „...avarnak mondták magukat...” – “...they called themselves Avars...”. Szeged
- LÁSZLÓ Gyula
1955 Études archéologiques sur l’histoire de la société des Avars. Archaeologia Hungarica 34. Budapest
1974 A népvándorlaskor művészete Magyarországon. Budapest
- LÁSZLÓ Gyula – RÁCZ István
1977 A nagyszentmiklósi kincs. Budapest
- LOBINGER, Christoph
2016 Das awarenzeitliche Gräberfeld von Edelstal (Nemesvölgy) im Burgenland. Bonn
- LOUKONINE, Vladimir – IVANOV, Anatoli
2015 The Lost Treasure – Persian Art. Ho Chi Minh City
- MADARAS László
1993 Az alföldi avarság 9. századi továbbélésének lehetőségéről a régészeti források tükrében. – Das vermutete Fortleben des Awarentums im 9. Jahrhundert in der Tiefebene im Spiegel der archäologischen Quellen. In (szerk. Lőrinczy Gábor): Az Alföld a 9. században. 11–32. Szeged
- MEIER-ARENDT, Walter
1985 Awaren in Europa – Schätze eines asiatischen Reitervolkes 6-8. Jh. Frankfurt
- B. NAGY Katalin
2003 A székkutas-kápolnadűlői avar temető. A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve – Monographia Archaeologica 1. Szeged
- NAGY Katalin
1974 Nézzük meg együtt a székkutasi festett avar edényeket. Művészet 1974/6, 30–31. Budapest
- PIETA, Karol – ROBAK, Zbigniew
2011 The military finds from Bojná III and Klátova Nová Ves, near Topoľčany, Slovakia. In (Hrsg. Poláček, Lumír – Kouřil, Pavel): Bewaffnung und Reiterausrüstung des 8. bis 10. Jahrhunderts in Mitteleuropa. Internationale Tagungen in Mikulčice IX.
- PLETNJOWA, Swetlana Alexandrowna
1978 Die Chasaren. Leipzig
- POULÍK, Josef
1975 Mikulčice – Sídlo a pevnost knížat velkomoravských. – Mikulčice – Sitz und Feste der Grossmährischen Fürsten. Praha
- PROFANTOVÁ, Naďa
1992 Awarische Funde aus den Gebieten nördlich der awarischen Siedlungsgrenzen. In (Hrsg. Daim, Falko): Awarenforschungen II, 605–778. Wien
2010 Awarische Funde in der Tschechischen Republik – Forschungsstand und neue Erkenntnisse. Acta Archaeologica Carpathica XLV, 203–270. Cracow
2015a Analógia na západe. – Nyugati párhuzamok. In (összeáll. Csuthy, András): Avarok és szlávok a Dunától északra – Kiállításvezető. 44–45., 82–83. Komárom
2015b The horse harness, spurs and stirrups in Bohemia in 8th and 9th century. In (ed. Cosma, Călin): Warriors, weapons, and harness from the 5th–10th centuries in the Carpathian Basin. 281–297 Cluj-Napoca
- PROFANTOVÁ, Naďa – KRÁSNÝ, Filip
2016 Bronzové ozdoby z doby avarské z Nepřevázky, okr. Mladá Boleslav. – Avar period bronze embellishments from Nepřevázka, Mladá Boleslav District. Archeologie ve středních Čechách 20, 869–873. Praha

- QUAST, Dieter
2009 Merovingian Period Equestrians in Figural Art. *Archaeologica Baltica* 11, 330–342. Klaipėda
- RHÉ, Gyula – FETTICH, Nándor
1931 Jutas und Öskü. Praha
- ROBAK, Zbigniew – PIETA, Karol
2016 The new finds from Klátova Nová Ves. In (szerk. S. Perémi Ágota): *Hadak útján. Népvándorlás Kor Fiatal Kutatóinak XXIII. konferenciakötete. Veszprém, 2013. október 2–4.* 131–144. Veszprém
- SALAMON, Ágnes – CS. SEBESTYÉN, Károly
1995 The Szeged-Kundomb Cemetery. In (szerk. Madaras László – Kovrig Ilona): *Das awarische Corpus – Avar Corpus Füzetek IV*, 8–109. Debrecen–Budapest
- STARK, Sören
2008 Die Alttürkenzeit in Mittel- und Zentralasien. Wiesbaden
- STREILY, Andrea – HELLSTRÖM, Kirtsen (Red.)
2010 *Archäologische Funde aus Deutschland*. Berlin
- SZALONTAI Csaba
1995 Avar kori lelőhelyek és leletek Mindszentről. – *Awarenzeitliche Fundorte und Funde in Mindszent. A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve – Studia Archaeologica I*, 183–209. Szeged
- SZENTPÉTERI József
2016 László Gyula és a kettős honfoglalás. In (szerk. Sudár Balázs – Petkes Zsolt): *Honfoglalás és meglepedés. Magyar őstörténet 4*, 154–155. Budapest
- SZIMONOVA Eugénia
1997 A toponári avar temető. In (szerk. Karancz Gábor): *Avarok és honfoglaló magyarok Somogyban*. 25–52. Marcali
- SZÓKE Béla Miklós
2001 Egy avar kori indavirág. – *Eine awarenzeitliche Rankenblume. Zalai Múzeum* 10, 103–140. Zalaegerszeg
- TALBOTOVÁ RICEOVÁ, Tamara
1973 *Umění Střední Asie*. Praha
- TĂNASE, Daniela
2015 Considerații cu privire la o aplică de faleră din epoca avară târzie descoperită la Timișoara-Podul Modoș. – *Considerations upon a Late Avar Phalera Applique Found at Timișoara-Podul Modoș. Analele Banatului serie nouă – Arheologie-Istorie XXIII*, 209–217. Timișoara
- TOČÍK, Anton
1968 Slawisch-awarisches Gräberfeld in Holiare. Bratislava
- TRUGLY, Alexander
1987 Gräberfeld aus der Zeit des awarischen Reiches bei der Schiffswerft in Komárno. *Slovenská archeológia XXXV/2*, 251–344. Nitra
- TRUGLY Sándor
2008 A komárom-hajógyári avar temető és telep. – *Das awarenzeitliche Gräberfeld und Siedlung von Komárom-Schiffswerft. Opitz Archaeologica 2*. Budapest
- VIDA Tivadar
2016 Késő antik fémedények a Kárpát-medencében. Budapest
- WATT, C. Y. James
2004 *China – Dawn of a Golden Age, 200-750 AD*. New Haven–London
- WATT, C. Y. James – WARDWELL, E. Anne
1997 *When Silk Was Gold – Central Asian and Chinese Textiles*. New York
- ZÁBOJNÍK, Jozef
1991 Seriation von Gürtelbeschlaggarnituren aus dem Gebiet der Slowakei und Österreichs (Beitrag zur Chronologie der Zeit des awarischen Kaganats). In: *K problematike osídlenia stredodunajskej oblasti vo včasnóm stredoveku*. 219–321. Nitra
- 1995 Soziale Problematik der Gräberfelder des nördlichen und nordwestlichen Randgebietes des Awarischen Kaganats. *Slovenská archeológia XLIII/2*. 205–344. Nitra

András Csuthy

REMARKS ON ANIMAL HEAD-SHAPED HARNESS ORNAMENTS

The animal depictions of the Avar period have always enjoyed exceptional scholarly attention. In the case of horse gear, animal depictions are attested on two main ornamental mount types, namely phaleras and animal head-shaped mounts. The latter can be divided into boar (horse) head- and griffin head-shaped mounts. Here, I shall discuss the boar head-shaped mounts (although without addressing the issue of species identification).

It has already been noted in relation to the phaleras that the identification or interpretation of the portrayed creatures is not always an easy task because we are not familiar with the finer details of the Avars' beliefs. Boars were widely depicted in Eurasian art, both in time and space, and in various artistic genres (frescoes, metal vessels, textiles) and a variety of contexts (hunting scenes, religious and non-religious symbols, decorative motifs). Aside from Avar metalwork, boar figures had probably appeared on bone carvings (saddle plates) and among the painted motifs of yellow ware, although this cannot be conclusively proven at present.

I distinguished three main types among the boar head-shaped harness ornaments based on their size. These are animal heads looking right or left were either plain or decorated with vegetal motifs such as tendrils or palmettes set against a punched background. A mount from Mezőhegyes depicts an animal combat scene. Their more precise dating is only possible in the case of a few assemblages, which indicate a date in the later eighth and the early ninth century. The known contexts suggest that they had most likely adorned the headstall. Compared to the belt mounts, the north-western region is not as prominent, although a higher number of stray finds of this mount type are known from Bohemia, which probably reached this region as booty or as raw material after the collapse of the Avar Khaganate.

<i>Lelőhely</i>	<i>Kontextus</i>	<i>Hely</i>	<i>Nagyveret</i>	<i>Közepes</i>	<i>Kisveret</i>	<i>Keltezés</i>	<i>Írány</i>	<i>Anyag</i>	<i>Aranyozás</i>	<i>Méret (mm)</i>	<i>Díszítés</i>	<i>Irodalom</i>
Baja-Lőkerti szőlők	szórvány	-	1xA	1xa	-	-	B, J	bronz	-	65x35; 38x20	-	-
Beroun-Hostim (CZ, okr. Beroun)	?	-	-	-	1xII	-	J	bronz	aranyozás	20	-	PROFANTOVÁ, Naďa 2015b
Békés-Vizesbánom	lovassír (?)	-	2xA	7xa	-	-	BJ, 4B3J	-	-	-	-	GARAM Éva 1981
Bócs-Sárgaföldes part	lovassír	bolygatott (lókoponya)	1xD	-	-	SPA 3 (?)	J	bronz	-	-	növényi, ponc	GARAM Éva 1981
Dunacséb-Ciglana (Čelarevo, RS)	5. sír	?	2xB	-	-	SPA 3-4	BJ	bronz	-	77x49x8	növényi, ponc	BUNARDŽIĆ, Radovan 1979; 1980; 1985
Dunacséb-Ciglana (Čelarevo, RS)	247. sír	?	2xB	-	-	SPA 3-4	BJ	bronz	-	79x51, 78x52	pikkely, ponc	BUNARDŽIĆ, Radovan 1979; ERDE- LYI József 1978
Dunaradvány- Zsitvatő (Radvaň nad Dunajom-Žitava I, SK)	XLIII. sír	bolygatott	-	-	1xI	SPA 3	J	bronz (?)	-	28	-	BUDINSKÝ-KRIČKA, Vojtech 1956
Gellér-Halomdomb (Holiare, SK)	778. sír	bolygatott	1xC	-	3xII	SPA 3	J, 3J	-	-	79; 21	növényi, ponc; -	ČILINSKÁ, Zlata 1961; TOČÍK, Anton 1968
Kaposvár-Toponár	B-14. sír	bolygatott	1xA	-	5xII	SPA 2-4	B, 5B	bronz	ezüstözés	-	ponc; ponc	BÁRDOS Edith 1978
(Kiskunhalas) Pirtó	?	-	-	1xa	-	-	B	-	-	-	-	HAMPEL 1905
Komárom-Hajógyár (Komárno IX, SK)	33. sír	valószínűleg a ló fejénél	-	4xb	-	SPA 4	2B2J	bronz	aranyozás	35	növényi, ponc	TRUGLY, Alexander 1987; TRUGLY Sándor 2008
Komárom DMM (Podunajské múzeum, i.č. 5607, SK)	-	-	-	-	2xI	-	BJ	bronz	-	28x17	-	TRUGLY, Alexander 1987; TRUGLY Sándor 2008
Mezőhegyes 5. lh. (2015/378; 2017/20)	szórvány	-	1xA	-	1xII	-	J, J	bronz	-	66x40; 21x17	állatküzd., ponc; növ.	-
Mikulčice (621/66; CZ, okr. Hodonín)	821. sír	másodlagos (gyermek feje)	1xD	-	-	-	B	bronz	?	49	növényi, ponc	PROFANTOVÁ, Naďa 1992

Mikulčice (10235/63; CZ, okr. Hodonín)	szórvány	-	-	1xa	-	-	J	bronz	-	24	-	PROFANTOVÁ, Naďa 1992
Mikulčice (521/71; CZ, okr. Hodonín)	szórvány	-	-	-	1xII	-	B	-	-	-	?	-
Nepřevázka-Chloumek-Hrádek (CZ, okr. Mladá Boleslav)	szórvány	-	-	1xc	-	-	B	bronz	aranyozás	25	halcsont szél	PROFANTOVÁ, Naďa – KRÁSNÝ, Filip 2016
Nová Ves I (CZ, okr. Kolín)	?	-	-	1xa	1xII	-	B, B	bronz	aranyozás	38x20	-; növényi (?)	PROFANTOVÁ, Naďa 2015b
Podbořany-Dolánky-Kaštice (Rubín; CZ, okr. Louny)	szórvány	-	-	1xa	-	-	J	bronz	-	39	-	PROFANTOVÁ, Naďa 1992
Praha-Šárka (CZ)	?	-	-	-	-	-	?	bronz	-	-	-	-
Semčice (CZ, okr. Mladá Boleslav)	?	-	-	-	1x (?)	-	?	bronz	aranyozás	29	-	-
Solt-Révbér	szórvány	-	-	-	1xII	-	J	-	-	25x20	halcsont	-
Tismice (CZ, okr. Kolín)	?	-	-	-	1x (?)	-	J	bronz	-	23	-	PROFANTOVÁ, Naďa 2015b
Tőkésújfalú (Klátová Nová Ves, SK)	szórvány	-	1xA	-	-	-	B	bronz	-	-	-	ROBAK, Zbigniew – PIETA, Karol 2016
Vitice-Lipany (CZ, okr. Kolín)	?	-	1xC	-	-	-	J	bronz	-	60-70	pikkely, ponc1-2	PROFANTOVÁ, Naďa – KRÁSNÝ, Filip 2016
Vörs-Papkert B	371. sír	?	-	-	1xII	?	J	bronz	aranyozás	?	növényi, ponc	SZENTPÉTERI József 2016
Vysoká Pec-Podhůří (CZ, okr. Chomutov)	?	-	1xC	-	-	-	J	bronz	aranyozás	70	növényi, ponc	PROFANTOVÁ, Naďa 2015a
Magyar Nemzeti Múzeum (Zavaros-gyűjt.)	-	-	-	1xa	-	-	J	-	-	-	?	GARAM Éva 1981
Bulgária 1 (Vraca)	-	-	-	-	1xI	-	J	-	ezüstözés	-	-	FIEDLER, Uwe 2008
Bulgária 2 (Dobrič)	-	-	-	-	1xII	-	J	-	-	-	ponc	FIEDLER, Uwe 2008
Bulgária 3 (Dobrič)	-	-	-	-	1x (?)	-	J	-	-	-	-	FIEDLER, Uwe 2008
Németország (Hermann-Historica)	-	-	-	1xa	-	-	J	bronz	ezüstözés (?)	40 mm	-	-
			15 db	19 db	22 db							

1.

2.

3a.

3b.

4a.

4b.

1. kép. 1. Geometrikus vadkanfejbábrázolás selyemdarabon, Astanából (TALBOTOVÁ RICEOVÁ, Tamara 1973 Fig. 97 után); 2. Ismeretlen eredetű selyemdarab (The Metropolitan Museum of Art, Acc. No. 2004.260); 3a-b. Közepes méretű veret hát- és előoldala (Komárom-Hajógyár 33. sír); 4a-b. Közepes méretű veret elő- és hátoldala (Komárom-Hajógyár 33. sír)

1.

2.

3.

4.

5a.

5b.

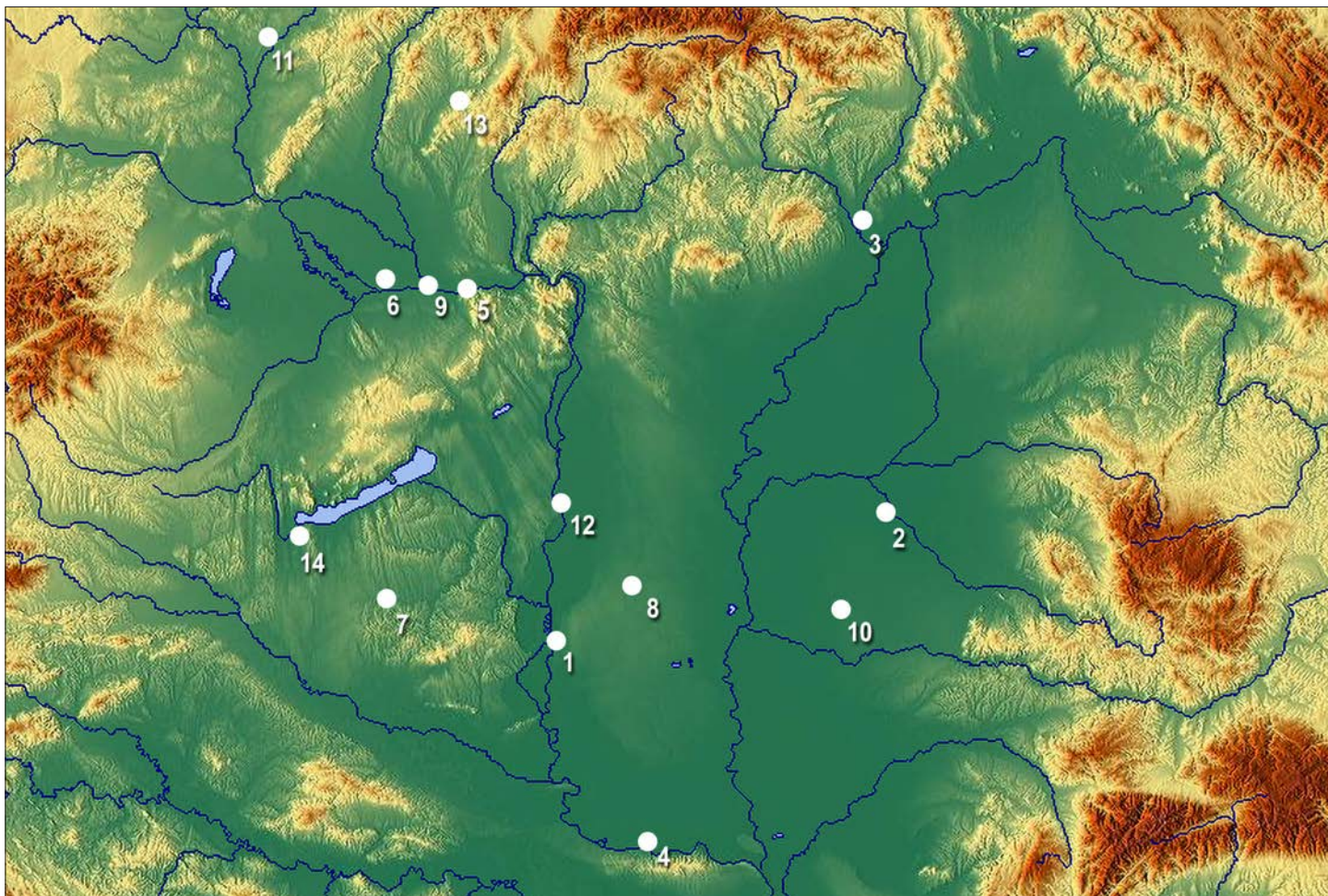
6.

7.

2. kép. 1-2. Kisveretek (Duna Menti Múzeum, l. sz. A-5607);
3-4. Kis- és nagyveret (Mezőhegyes); 5a-b. Kisveret (Solt-Révbér);
6. Nagyveret (Tőkésújfalú); 7. Ismeretlen lelőhely
(dél-németországi magángyűjtemény)

3. kép. A veretek lelőhelyei: 1. Baja-Lőkerti szőlők; 2. Békés-Vizesbánom; 3. Böcs-Sárgaföldes part; 4. Dunacséb-Téglagyár (Čelarevo-Čipska suma, ciglana, RS); 5. Dunaradvány-Zsitvatő (Radvaň nad Dunajom-Žitava, SK); 6. Gellér-Halomdomb (Holiare, SK); 7. Kaposvár-Toponár; 8. (Kiskunhalas) Pirtó; 9. Komárom-Hajógyár (Komárno, SK); 10. Mezőhegyes 5. lh.; 11. Mikulčice (CZ); 12. Solt-Révbér; 13. Tőkésújfalú (Klátová Nová Ves, SK); 14. Vörs-Papkert B

Felföldi Szabolcs

A FOLYÓK SZEREPE AZ AVAR KAGANÁTUSBAN

A folyók oly fontos szerepet játszanak az emberiség történelmében (és természetesen jelenében is), hogy nincs olyan történelmi képződmény, államalakulat vagy nép, amelyet e tanulmány címében ne lehetne behelyettesíteni az „Avar Kaganátus” helyébe úgy, hogy az adott viszonyrendszert taglaló tanulmány ne lehetne ugyancsak érdekes és/vagy releváns. Furcsa módon ennek ellenére itthon még mindig viszonylag kevés az olyan alap kutatás, mely e komplex kérdéskört átfogóan vizsgálná egy-egy államalakulat vagy nép, egy-egy hosszabb történelmi periódus vagy esetleg egy nagyobb földrajzi régió kapcsán.¹ Ennek oka egyébként pont e kérdéskör komplexitásában, s a vele kapcsolatos nehézségek kifejezetten nagy számában rejlik.

¹ A nemzetközi kutatásban az 1990-es évektől kezdődően számos konferenciát tartottak, és több kötet is megjelent a témához kapcsolódóan. Érdemes ezek közül kiemelni a Claus von Carnap-Bornheim és Herwig Friesinger által szerkesztett *Wasserwege: Lebensadern – Trennungslinien* című kötetet (CARNAP-BORNHEIM, Claus von – FRIESINGER, Herwig 2005) és az *Arbeitskreis für historische Kulturlandschaftsforschung in Mitteleuropa* konferenciasorozatot és a hozzá kapcsolódó kiadványokat. Különösen fontos témánk szempontjából a *Flüsse und Flusstäler als Wirtschafts- und Kommunikationswege* című kiváló gyűjteményes munka (FREUND, Stephan – HARDT, Matthias – WEIGEL, Petra 2007). Szerencsére azért számos erőfeszítés történt az utóbbi években már Magyarországon is a folyók szerepének értékelésére, egy-egy település vagy kisebb régió (vö. pl. BÁLINT Mariann 2001; FRISNYÁK Sándor 2009; SZALONTAI Csaba – SÜMEGI Pál 2014), esetleg egy-egy történelmi eseménysor vagy időszak (pl. a 15 éves háború [BÁGI Zoltán Péter 2010], vagy éppen az 5–6. századi Kárpát-medence [B. TÓTH Ágnes 2014; vö. VIRÁGOS Réka 2008]) vonatkozásában. Ennek kézzelfogható gyümölcse már egy-két PhD disszertáció is, amelyek a tájökonómia és más társtudományok eredményeinek feldolgozását is szem előtt tartva foglalkoznak a folyók szerepével (is) (pl. BÁLINT Mariann 2007; SZALONTAI Csaba 2014). A pozitív változások biztos jele, hogy ez a kutatási irány már hangsúlyosan megjelenik az új régészeti kézikönyvben is (ZÁTYKÓ Csilla 2011). De egy hosszabb periódus vagy egy nagyobb térség vonatkozó interdiszciplináris forrásanyagának teljes körű és minden szempontra kiterjedő elemzése mindmáig várat magára.

Ha egy mai társadalom egy-egy folyóhoz vagy általában a folyókhoz fűződő viszonyát vizsgálják, alapvetően gazdasági (pl. szállítás, öntözés, turizmus stb.) és az ezzel szorosan összefüggő (vagy ezektől épp független) környezetvédelmi szempontok alapján tesznek többnyire kísérletet e kapcsolatrendszer(ek) felvázolására. Egy ilyen elemzés elkészítésében precíz műholdas térképek, napra, sőt órára lebontott vízszintmérési adatok, éghajlati-hidrológiai elemzések vagy a víz minőségét folyamatosan jellemző adatsorok mellett pontos gazdasági kimutatások és számos más információ áll a kutatók rendelkezésére.² A történelmi korok vonatkozásában viszont hasonló adatsorokkal nem rendelkezünk, forrásaink jóval szegényesebbek, s gyakran csupán közvetett információkkal szolgálhatnak.³

Ugyanakkor a történelmi korok folyókhoz fűződő viszonyrendszerének vizsgálata során olyan diszciplínák is fontos szerepet játszhatnak, amelyek egy-egy recens időszakra vonatkozó kutatás során kevésbé vagy egyáltalán nem értelmezhetők, pl. a régészet vagy a kultúr- és vallástörténet stb. A folyók zömével a 19–20. század folyamán lezajló szabályozása, azaz kanyarulataik levágása, s jól definiálható, magas töltésekkel (is) „védett” medrekbe történő terelése fizikai értelemben; a felvilágosodás, majd az ipari és technológiai forradalom ezt megelőzően pedig már kulturális, vallási és szellemi értelemben is „eltávolította”, s részben „elidegenítette” a modern társadalmakat a folyóktól,⁴ szétszakítva

² Csak egyetlen példát kiemelve: ÁBRAHÁM, Levente 2005.

³ Vö. pl. GYÖRFFY György – ZÓLYOMI Bálint 1994 13–15.

⁴ Ebben talán az időről-időre előforduló extrém magas vízállások, árvizek okozhatnak változást, ilyenkor ugyanis a folyó, mint „ártó hatalom” egykor jól ismert képe újból fel-felsejlik a társadalomban (vö. pl. K. SZABÓ Mária 1965; ANDÓ Mihály 1983; BERTA Tibor – BIERNACKI, Karol 2010). Az avarok kagánja 595-ben

(vagy jobb esetben átalakítva) a premodern közösségek folyókhoz fűződő bonyolult, ki-finomult kapcsolati hálóját. A múlt egy-egy szakaszában a folyók és az adott kor társadalmának kapcsolatait vizsgáló kutatóknak voltaképpen e finoman szőtt „háló” rekonstrukciója lehet az egyik célja. A fent említett okok miatt ehhez viszont szükségszerűen számos forráscsoport anyagát és számos tudományág (régészet, történeti éghajlat, tájökönómia, történeti filológia, nyelvtörténet stb.) kutatási eredményeit kell felhasználnunk.

Nincs ez másként a 6–9. századi Avar Kaganátus vonatkozásában sem. A felmerülő problémák és kérdések száma ebben az esetben is oly magas, hogy jelen tanulmányban terjedelmi és egyéb okok miatt is csupán néhány, részben elvi, részben pedig gyakorlati problémakört érinthetünk, azzal a megjegyzéssel, hogy számos itt és most nem tárgyalt kérdést további tanulmányok sorában szeretném majd kibontatni. Az itt érintett problémakörök kapcsán is leginkább a kérdések precíz(ebb) definiálásáig juthatunk el első lépésben, mintsem egzakt, jól alátámasztható válaszokig, de persze mindez elengedhetetlenül fontos a kutatás további irányainak meghatározásában is.

TÉRKÉPÉSZETI „BIZONYTALANSÁGOK” AZ AVAROK FÖLDJÉN⁵

Ha a folyóknak az Avar Kaganátusban betöltött szerepét kezdjük el vizsgálni, az első lépés

szükségszerűen annak meghatározása, hogy hol is húzódtak az avarok földjének határai, s hogy voltaképpen mely folyókról is beszélünk.

Ez látszólag annak ellenére sem tűnik megoldhatatlan feladatnak, hogy egyetlen olyan kora középkori térképpel sem rendelkezünk, mely valamilyen formában az avar kagánok által uralt területeket ábrázolná, hiszen az írott források, de legfőképpen az elmúlt 150 év régészeti ásatásai nyomán az avar szállásterület hozzávetőleges kiterjedését – legalábbis nagy vonalakban – ismerjük. Sőt, tisztában vagyunk azzal is, hogy a kora avar korszakhoz képest a kései avar időszakban az avar szállásterület a Kárpát-medencén belül kiterjedt/megnövekedett (1. kép 1.). Így olyan területeken is azonosítottak a kései avar időszakba sorolható telepeket és temetőket, ahol a korai avar periódusban még bizonyítottan nem éltek avarok, így például a mai Dél-Szlovákia területén, a Felvidéken, Bácskában és a Bánátban, a Partiumban vagy Erdély bizonyos területein. Ezt az Avar Kaganátust ábrázoló későbbi térképek többé-kevésbé jól jelzik, van azonban egy olyan jellemzője a széles körben elterjedt térképeknek, amely jól mutatja, hogy az említett kartográfiai termékek túlnyomó része zömmel a régészeti leletanyag vizsgálatának eredményeire épít. E térképek többsége alapján ugyanis az Avar Kaganátus földrajzi kereteit annak teljes időszakában a Kárpát-medence biztosította (2. kép 1–2.). S bár ez a kései avar időszakban még igaz is lehet, de korántsem volt így a korai avar periódusban. Ebben az időszakban ugyanis több, egymástól független forrás (így a bizánci Theophanész vagy a kínai *Suishu* beszámolója⁶) szerint az avar kagán fennhatósága keleti irányban mindenképpen „túlnyúlt” a Kárpát-medencén, azaz bizonyosan kiterjedt a Kárpáttól keletre eső, mai dél-ukrajnai régiókra is.⁷ A korai Avar Kaganátus által uralt terület

Priszkosz bizánci fővezérnek a következőt mondta a Duna partján zajló tárgyalás során (a bizánci egy, a folyón ringó hajóban, az avar kagán a parton állt): „Mi dolgozok, ó rómaiak az én földemen is? Miért teszitek lábatokat túl azon ameddig illik? A Duna idegen, annak zúgó habjai ellenségesek számotokra, Mi igaztunk le dárdával. Tartózkodj attól, ami helytelen, ó Priszkosz!” (Theophülaktosz Szimokattész VII, 10 – SZÁDECZKY-KARDOSS Samu 1998 108.; vö. OLAJOS Teréz 2012 252–253.). A folyó dárdával történő leigázásának gondolatához akár Hérodotosz történeti munkája is előképül szolgálhatott. A VII. könyv 34–35. *caputjában* a Hellészpontoszra két hidat verető Xerxész – miután erőfeszítéseit elsőpri egy vihar – megkorbácsolatja a tengert, és egy pár bilincset dobát bele (HÉRODOTOSZ VII, 34–35.; fordítás: MURKÓZI Gyula 2000 470.; vö.: ROLLINGER, Robert 2013 103., további hatalmas irodalommal).

⁵ Részben más szempontok alapján foglalkozik a kérdéssel: SZENTPÉTERI József 1995 239–254.; 2006 455–496.

⁶ HIRTH, Friedrich 1899 38.; LIU MAU-TSAI 1958 I. 128.; CZEGLÉDY Károly 1977 59–63.; 1981 53–37.; VÉKONY Gábor 1997 440.

⁷ A pontuszi sztyepp népei, így a zalok, a szabírok és a keleti szláv anták már 558 és 561 között behódoltak az avaroknak (Menandrosz Protéktór EL, 442–443.; Theophülaktosz Szimokattész VII, 8, 1–6.; Euagriusz V, 1. – SZÁDECZKY-KARDOSS Samu 1998 19–21., 138.; vö. OLAJOS Teréz 2012 246–247.; lásd még DOBROVITS Mihály 2000 192.). 569–570 táján a sztyeppi kutrigurok és utigurok alávetettségéről emlékezik meg Menandrosz (Menandrosz Protéktór EL, p. 195 – SZÁDECZKY-

tehát az írott források alapján jóval nagyobb földrajzi térséget foglalt magában, mint ahogyan azt térképeink zöme megjeleníti.⁸

S bár a kései avar időszakra a Kárpátokon kívüli területek elvesztek az avarság számára, „cserébe” viszont kiterjesztették a Kárpát-medencén belüli fennhatóságukat.

Annak eldöntése ugyanakkor, hogy a korai avar periódusban pontosan hol is húzódtott az avar kagán felségterületének keleti határa, roppant nehéz, de a Dnyeszter vidékéig nagy valószínűség szerint kiterjedt. Sőt még az sem teljesen kizárt, hogy akár a Dnyeper vidékéig is elnyúlhatott.⁹ Az említett írott források mellett e Kárpátokon kívüli avar szállásterület meghatározásában az úgynevezett Szivasovka-

horizont leletanyaga is segítséget nyújthat.¹⁰ Annak eldöntésére pedig, hogy mindez miért olyan fontos kérdés a folyók szempontjából, csupán érdemes ránézni egy, a kelet-európai síkságot ábrázoló vízrajzi térképre (3. kép 1.): elképesztően sűrű vízhálózat jellemzi ugyanis ezt a vidéket. A Kárpátok vonalán belül akkoriban megtalálható gazdag folyóhálózat tehát korántsem volt ismeretlen a sztyepprégió áthaladó, majd annak nyugati területeit a saját uralma alá hajtó avarok számára. Egy dolog azonban bizonyos: ha az Avar Kaganátus folyóvizeiről esik szó, akkor nem csupán a Kárpát-medence, de a mai Nyugat-Ukrajna területén található folyókat is számba kell vennünk. Annak eldöntése viszont, hogy e folyókat a Kaganátus határainak esetleges kijelölésénél is figyelembe kell-e vennünk, már egy újabb problémakörhöz vezet át bennünket.

A FOLYÓK, MINT AVARIA HATÁRAI?

Közismert, hogy a nagy folyók általában nehezen leküzdhető természetes akadályt, s ebből kiindulva akár védvonalat is képezhettek egy-egy város, egy kisebb vagy akár egy nagyobb földrajzi régió határain (a római *limes* [ld. Ripa Pannonica] mellett számos más védelmi struktúra is erre az elvre épített). Gyakorta tehát épp a folyók mentén jelölték ki egy-egy államalakulat vagy birodalom határait.¹¹ De vajon törvényszerű, hogy egy folyó

KARDOSS Samu 1998 38.; vö. LŐRINCZY Gábor 1998 355.); 595-ben pedig a sztyepp nyugati oldalán nomadizáló tarniachok és kotragérok rázták le a türkök fennhatóságát, és az avarokhoz csatlakoztak (a forrásból éppenséggel nem derül ki, hogy e csoportok be is költöztek volna a Kárpát-medencébe, hiszen Theophülaktosz csak annyit ír: „Európába kerülve” (Theophülaktosz Szimokattész VII 8., 11.; vö. BÓNA István 1981 104–105.), viszont Európa keleti határa nagy valószínűség szerint nem a Kárpátok vonalánál húzódtott ekkoriban. Feltehetően a Don folyam képezte a két kontinens, Ázsia és Európa képzeletbeli határát (SZÁDECZKY-KARDOSS Samu 1998 107–108.). 602-ben egy avar sereg az anták ellen a Dnyeper-Dnyeszter közére vonult (Iordanes: *Getica* 35.). Ez a katonai akció annak a keleti avar expanciónak lehetett a része, amelynek révén 603-ban a bolgárok felszabadultak a sztyeppen a türk uralom alól, hogy azután avar uralom alá kerüljenek (lásd CZEGLÉDY Károly 1977 59.; WERNER, Joachim 1984 38–40.; OLAJOS Teréz 1996 15.). Niképhorosz Patriarkha tanúsága szerint Nagy Bulgária fejedelme 630-ig biztosan az avar kagán vazallusa volt (vö. SZŐKE Béla Miklós 1992 140.).

⁸ Csúpn egy-két olyan térképünk van, mely az Avar Kaganátus határait pontosabban ábrázolhatja. Az egyik legismertebb Bereznyai András, Londonban élő neves magyar származású történeti kartográfus munkája (lásd 1. kép 2.). Bereznyai elmondása szerint térképe alapjai egyébként 1988-ban születtek meg, s legfontosabb pilléreit Bóna István munkái (BÓNA István 1984; 1986; 1989) képezték, amelyet további szakirodalmi tételek információi segítségével egészített ki. Felvettem vele a kapcsolatot, remélhetőleg a jövőben még pontosabb térképek készítéséhez vezethet a vele való együttműködés.

⁹ Olajos Teréz szerint akár a Donig is (OLAJOS Teréz 1996 15.). A korai Avar Kaganátus nyugati, sőt északi és déli határainak meghatározásában is van természetesen némi bizonytalanság (vö. BÓNA István 1984; DAIM, Falko 2003 468–469.), de tekintve, hogy minden bizonnyal az említett irányok egyikében sem nyúlt túl az avarok földje a Kárpát-medencén, vizsgálatunk tárgya szempontjából – azaz, hogy a Kárpát-medencén kívüli folyók közül mely folyóvizeket kell még figyelembe vennünk az avarok és a folyók kapcsolatrendszerének vizsgálata során – e kérdés irreleváns.

¹⁰ A kérdéssel – mások mellett – korábban Somogyi Péter (SOMOGYI Péter 1987), majd Alekszej Viktorovics Komar, Anatolij Ivanovics Kubisev és Ruszlán Szergejevics Orlov (KOMAR, Алексей Викторович – КУБЫШЕВ, Анатолий Иванович – ОРЛОВ, Руслан Сергеевич 2006), legutóbb pedig Gulyás Bence foglalkozott (GULYÁS Bence 2014 500.). Mindannyian rámutattak arra, hogy a térség korabeli régészeti leletanyagával kapcsolatban számos probléma merül fel, így a régészeti anyag egyelőre (sajnos) nincs segítségünkre a fenti kérdés eldöntésében. Iohannes Ephesinus egyik passzusában (VI, 7) említettek kapcsán egyébként korábban felmerült annak a lehetősége is, hogy valahol a Szászánida Birodalom határán belül vagy annak közelében is élhettek avarok, talán az sem teljességgel kizárt, hogy itt akár a Kaukázus előteréről is szó lehet (vö. ALTHEIM, Franz 1960 26–27.; POHL, Walter 1988 215–223.).

¹¹ A „kijelölés” itt talán nem is szerencsés megfogalmazás, hiszen – gyaníthatóan – a kora középkorban nem tudatos kijelölésről lehetett szó a kifejezés mai, modern értelmében, ugyanis az esetek döntő részében egy-egy fennálló földrajzi és geopolitikai helyzet

minden esetben határként működjön? A kérdés rendkívül összetett, számtalan tényezőtől függ, így az adott folyó méreteitől (szélességtől, vízhozamától, mélységétől), az általa elválasztott két partszakasz jellegétől, és a folyó tágabb környezetétől is, nem is beszélve a geopolitikai háttérrel. De vannak olyan tényezők is, amelyek korántsem földrajzi, hidrológiai vagy geopolitikai jellegűek.¹²

Írott és régészeti forrásaink alapján a letelepült népek esetében valamivel több fogódzónk van ennek eldöntéséhez,¹³ de mi a helyzet azokkal a csoportokkal, akiket a forrásokban és a szakirodalomban nomádként határoznak meg?

Sajnos nyugati forrásaink rendkívül keveset árulnak el a Mediterráneum határvidékeire költöző nomádok térszervezéséről. Ezért más forráscsoport után kell néznünk, ha valamit meg akarunk érteni a nomádok „határfelfogásáról.”

A nomádokkal évezredek alatt jóformán szimbiotikus kapcsolatot kiépítő kínaiak forrásaiban található információk viszont némileg közelebb vihetnek a nomádok „határfelfogásának” megértéséhez. A kínai források a belső-ázsiai nomádokra egy nagyon találó fogalmat: a *guo*-t használják. Anthony Hulsewé

és Nicola di Cosmo kutatásai alapján a *guo* egy önálló politikai entitást jelentett, rendkívül lazán értelmezett territoriális háttérrel.¹⁴ Természetesen nem állítom, hogy a Kárpát-medencébe beköltöző csoportok egy az egyben leírhatóak e kínai fogalom segítségével, de rendkívül fontosnak tartom megemlíteni, hogy a kínai források alapján egy *guo*-t nem igazán a határai határoznak meg, sokkal inkább a *guo* vezetőjének személye (hívhatják őt akár *chanyun*ek, kagánnak vagy királynak), az ő kísérete, a hadrafogható harcosai száma, illetve a *guo* központjának elhelyezkedése, de több más egyéb tényező is.

Az európai fogalmaink szerinti „határvonalak” tehát nem, vagy nem teljesen ugyanígy léteztek ebben a struktúrában. Az említett kínai fogalom feltehetően jóval precízebben írja le egy nomád államalakulat hatalmi és geopolitikai struktúráját, mint azt az európai kútfőink a saját fogalmaikkal meg tudták tenni.

Mindebből számunkra az a fontos, hogy az antik római, majd az abból táplálkozó középkori és újkori „*limes*” vagy „határfelfogás”, mely igyekezett a jobban védhető folyókat a határvédelembe bevonni, egy nomád csoportosulás szempontjából feltehetően korántsem volt annyira egyértelmű.¹⁵ Ez persze nem jelentette azt, hogy a folyókra sosem tekintettek

„szükségyszerűségei” jelölték ki egy-egy államalakulat vagy birodalom határait (a robbanásszerűen gyarapodó vonatkozó elméleti szakirodalomból lásd NAIL, Thomas 2016).

¹² A nagyobb folyók azonban – akár határvonalként funkcionáltak, akár nem – gyakorta jelentek meg a földrajzi és történetírók számára is igazodási pontokként. Erre jó példa Einhard Nagy Károly életrajzának 15. fejezete (*Vita Karoli Magni imperatoris* 15): „...mindkét Pannoniát és a Duna másik partján szemben elhelyezkedő Daciát... leigázta...” (SZÁDECZKY-KARDOSS Samu 1998 303.; vö. POHL, Walter 1988 321–322.; OLAJOS Teréz 2001 36–37.; újabban: SZÓKE BÉLA Miklós 2006), vagy az Einhard-féle évkönyvek (*Annales qui dicuntur Einhardi* a. 796) – ezek a frank birodalmi évkönyvek stilizált variánsát tartalmazzák – egyik passzusa: „Pippin pedig a hunokat a Tisza folyón túlra kergette, és királyi székhelyüket teljesen szétrombolta” (SZÁDECZKY-KARDOSS Samu 1998 293.; vö. POHL, Walter 1988 306–308.). De a modern régészeti elemzések is – korántsem ok nélkül – a folyók „koordinátarendszerét” figyelembe véve születnek, vö. pl. KÜRTI Béla 1983; BALOGH Csilla 2002 301. stb.

¹³ A legújabb információ-történeti kutatások egyik jelentős szegmensét képezik a „jelkutatások”, ebbe a határjelek, távolságokat jelző kilométer-kövek, határvonalként értelmezhető szántásnyomok, s egyéb ide vonható jelenségek vizsgálatai is beletartoznak (kiegészülve például a középkori határjárású jegyzőkönyvek és hasonló dokumentumok adataival).

¹⁴ HULSEWÉ, Anthony François Paulus 1979 71., 3. j.; DI COSMO, Nicola 2000 395.

¹⁵ A folyók védelmi vonalként való felhasználása is többé-kevésbé azokban az esetekben működött csak, ahol a folyókat más védelmi elemekkel (így erődítményekkel, katonai táborokkal, védtornyokkal stb.) egészítették ki, csakhogy mint a pannoniai római *limes* esetében. Míg hasonló védelmi elemekről a korai avar kor vonatkozásában semmilyen információval nem rendelkezünk (bár Priszkosz hadvezér egészen a Tiszáig szorítja vissza az avar kagán seregeit), addig a kései avar kor forrásai már említenek ilyeneket: „Az avarok látták, hogy mindkét parton ott a hadsereg, közbül pedig a folyón jönnek a hajók, s erre az Úr akaratából rémület szállta meg őket. Fentemlített megerődített helyeiket otthagyták, menekülésbe fogva veszni hagyták erődítményeiket, illetőleg erődítő műveiket.” (*Annales regni Francorum* a. 791 – SZÁDECZKY-KARDOSS Samu 1998 279.; vö. SZÓKE Béla Miklós 2014 11.). „Akárhon voltak sáncárkaik vagy valamiféle erődjük, a hegyekben vagy a folyóknál, avagy az erődökben elkészítve, mihelyt ő maga, illetőleg hadserege odaérkezett, tüstént megadták magukat” (*Annales Laureshamenses* a. 791 – SZÁDECZKY-KARDOSS Samu 1998 280.). Az avarok védelmi rendszereiről lásd még Notker sankt galleni szerzetes beszámolóját is (SZÁDECZKY-KARDOSS Samu 1998 291.; vö. SZÓKE Béla Miklós 2006 502.).

határvonalként,¹⁶ de valószínűleg nem olyan éles formában, ahogyan mi most gondolkodunk ezekről.¹⁷

Ezt egyébként más adatok – így természetföldrajzi, valamint régészeti, történeti és néprajzi információk is megerősítik. Csak hogy egyetlen példát emeljek ki: Gallina Zsolt, Varga Sándor és Romsics Imre Kalocsai Sárközre vonatkozó kutatásai lényegében arról tanúskodnak, hogy még az olyan komoly, nagy folyó, mint a Duna is bizonyos értelemben inkább összekötötte a két partján elhelyezkedő területeket, mintsem elválasztotta volna azokat (4. kép).¹⁸ Természetesen ebben a kérdésben is lehetnek – sőt minden bizonnyal voltak is – különbségek egy nomád társadalom, illetve egy letelepült kultúra (így az eredetileg nagy valószínűség szerint nomádnak tartható korai avar és a letelepültnek minősíthető késő avar, valamint középkori magyar népesség) között, de ezek ebben a vonatkozásban talán mégsem akkorák, hogy az analógia feltétlenül érvényét veszítse.

Egyébként mindennek – azaz, hogy a folyók korántsem lehettek olyan éles határvonalak – elsődleges oka az is lehetett, hogy a folyók tágabb környezete is igen kevésbé hasonlított arra a környezetre, ahogyan ma mi látjuk ezeket (lásd például a Dnyeper folyó műholdas képét: 2. kép 4.). Az év nagy részében e folyók hatalmas kiterjedésű területen öntöt-

ték el a környezetüket, s a valóságban sokkal inkább egy széles „sávként” voltak értelmezhetőek, mintsem jól körülhatárolható, definiálható „vonalként”.¹⁹ Ennek ellenére a folyók lehetséges elválasztó határvonalként/határsávként való meghatározása természetesen akár az avar korszakban is lehetséges, ha feltételezzük azt, hogy a kaganátus lakói is így kezelték ezeket. Az avar korból azonban sajnos nem rendelkezünk belső keletkezésű írott forrásokkal,²⁰ így ezek egyszerű forráselemzéssel nem eldönthető kérdések.²¹ Felvethetnénk persze más analógiás adatok bevonásának lehetőségét is, de azon belső keletkezésű források, melyek ismertek más nomád népek köréből, így például az orhoni türk feliratok, avagy a *Mongolok Titkos Története* sajnos ugyancsak szüksékváuk a nomádok és a folyók viszonyával kapcsolatban.²² Ennek fő oka talán az, hogy e nomád csoportok egész egyszerűen nem vagy csak alig találták említésre méltónak az életük olyan alapvető építő elemeit, mint a folyók. Az őket a folyókkal összekapcsoló viszonyrendszer éppoly természetes volt számukra, mint hogy enniük és inniuk kellett. Mivel az utóbbi dolgokról sem igen emlékeznek meg, így az előbbi hiányán sem kell túlságosan csodálkoznunk.

Nincsenek tehát közvetlen adataink arról, hogy ezek a nomád csoportok miképp vélekedtek a folyókról.²³ De szerencsére vannak

¹⁶ „Megegyeztek a felek, hogy a Duna számít választóvonalnak a rómaiak és az avarok között, ám a szlávok ellen át szabad úsztatni a folyón”. (Theophylaktosz Szimokattész VII, 15., 14. – SZÁDECZKY-KARDOSS Samu 1998 127.; vö. SZÁDECZKY-KARDOSS Samu 1996 23.; OLAJOS Teréz 2012 261.; de lásd Theophylaktosz másik passzusát is a 4. jegyzetben! Vö. mindezt: TOMKA, Péter 2005 125–147.).

¹⁷ Hasonlóan gondolja Vida Tivadar is (VIDA, Tivadar 2016 253.), de ezt erősíti meg Georgius Pisida *Bellum Avaricum* című munkája is (39–40.): „Míg a két fél közötti folyó a maga irratlan döntésével szilárd határokat vont, meny nyi kárt szenvedett el mégis a birodalom a barbároktól, akik nem tisztelték a törvényes határt! Ők mindig a szilárd határok megrendítésére törekedtek, a rómaiak hadereje viszont igyekezett elzárni előttük a hozzánk való behatolás útjait.” (SZÁDECZKY-KARDOSS Samu 1998). E határra vonatkozó avar kori latin forrásokban zömmel a *finis Avarorum* (pl. *Vita Karoli Magni imperatoris*), a görög nyelvű forrásokban a τὰ ὅρια τῶν Ἀβάρων (pl. *Notitia episcopatum* No. 5.; vö. OLAJOS Teréz 2001 75.) kifejezéseket használják, de konkrétabb körülírást sajnos hiába várunk az akkori szerzőktől.

¹⁸ GALLINA Zsolt – VARGA Sándor 2016; BÁRTH János 1978 97–98.; BENCsik János 1986 143–153. stb.

¹⁹ Vö. pl. ANDRÁSFALVY Bertalan 1997 86–87.

²⁰ A szarvasi tütartó vagy a nagyszentmiklósi kincs rövid rovásfeliratai, vagy az ugyancsak az avar korból előkerült újabb rövid rovásfeliratok ebben a kérdésben (sajnos) irrelevánsak (RÓNA-TAS András 1985 225–248.; 2002 120–129.; SZALONTAI, Csaba – KÁROLY, László 2012 365–396.).

²¹ A kérdés roppant nehéz eldönthetőségére álljon itt egy passzus Einhard krónikájából: „Így kezdvén meg útját először az Ennsnél ütött táborn; ez a bajorok és hunok határvidekei között haladó folyó számított ugyanis a két országbiztos választóvonalának.” (*Annales qui dicuntur Einhardi* a. 791 – SZÁDECZKY-KARDOSS Samu 1998 277.; lásd még OLAJOS Teréz 1996 16.). A probléma itt az, hogy nem tudjuk, hogy vajon csupán a frankok, s így Einhard tekintette-e határnak a folyót, avagy az avarok is így vélekedtek-e erről. Szádeczky-Kardoss Samu szerint valójában az Ennstől jóval keletebbre, a Kamp folyó közelében helyezkedett el az első avar határerődítmény, s ez egy rendkívül széles gyepűterületre utal (SZÁDECZKY-KARDOSS Samu 1998 279.; SZÓKE Béla Miklós 2014 11.).

²² Vö. LIGETI Lajos 1962; BERTA Árpád 2004

²³ Néprajzi adatok alapján persze fogalmat alkothatunk arról, hogy egy 19–20. századi vagy akár egy-egy 21. századi nomadizáló csoport miképp viszonyul a fo-

olyan közvetett információink, amelyek e nomádok folyókhoz fűződő kapcsolatrendszerének egyik fontos aspektusáról, a rajtuk történő átkelésről tudósítanak. Néhány évvel ezelőtt épp ezt a kérdést jártam körül alaposabban egy tanulmány keretei között.²⁴ Akkor több, az avarokra vonatkozó írott forrás tanúságának felhasználásával is, a következő következtetésekre jutottam:

1. Az a széles körben elterjedt nézet, miszerint a nomádok bőrtömlőik, valamint lovaik segítségével úsztattak át a folyókon, túlságosan leegyszerűsített és sematikus kép. A valóság ennél jóval bonyolultabb.

2. Olyan probléma volt ez, amely gondos előkészítést igényelt, s amelyet egy-egy katonai akció idején²⁵ hol rendkívül alapos kémtevékenységgel, illetve felderítéssel oldottak meg (gázlók, hidak helyének meghatározása),²⁶ hol a hadjárat megindításának időpontját választották ki megfelelően (többnyire télen, a folyók befagyását megvárva),²⁷ hol szövetségi rendszerben gondolkodva, bi-

zánciak és mások hajóhadát igénybe véve,²⁸ hol pedig idegen és saját mesterek segítségével épített hajók²⁹ és híd³⁰ felhasználásával oldották meg.

3. Az esetek többségében ugyanakkor a nomádok nem elégedtek meg egyetlen módszerrel, mindig törekedtek az egyes lehetőségek kombinálására, így érve el nagyobb hatékonyságot és sebességet.³¹

²⁸ „Ióánnesz [...] megjelent Pannoniában s magát Bajánt meg az avarok haderőit a rómaiak területére vitte át: úgynevezett hosszú teherhajókon hajtotta végre a barbár tömegek átszállítását. Azt mondják hatvanezer páncélos lovas kelt át akkor a rómaiak földjére” (Menandrosz Protéktór EL 208. – SZÁDECZKY-KARDOSS Samu 1998 48.; POHL, Walter 1988 67.; OBOLENSKY, Dimitri 1999 70.).

²⁹ „A kagán parancsot adott a szlávoknak csónakok tömegének az ácsolására, hogy a Duna ne legyen akadály, ha át akar kelni. [...] A kagán öt perzsa mérőföldet megtéve Sirmiumnál ültött tábor, és nagy tömeg szlávot fogott ácsmunkára, hogy hajókkal kelhessen át a Szávának nevezett folyón. Sietett a támadást megindítani, a munkára kirendelték pedig a parancsnak megfelelően biztosították számára a vízijárműveket; ilyen hatással volt rájuk a kivezényelt katonai parancsnoktól való félelem, Alighogy a barbár seregnek meglettek és rendelkezésre állottak a bárkák, a közeli folyón átkelt a barbár sereg.” (Theophülaktosz Simokattész VI, 4. – SZÁDECZKY-KARDOSS Samu 1998 94.; OLAJOS Teréz 2012 219.). „Sztintén ebben az időben Agilulf az avarok királyának, a kagánnak mestereket küldött hajók elkészítéséhez; ezek segítségével az említett kagán Thrákiában egy szigetet megostromolva elfoglalt.” (Paulus Diaconus IV, 20. – SZÁDECZKY-KARDOSS Samu 1998 135.; POHL, Walter 1988 159.; VÖRÖS István 1996 138.). „A császár elvonulásáról értesítve a szkíta kagán tüstént a cselekvés útjára lépett. A tenger elárasztotta a náluk használatos vízijárművekkel, amelyeket barbár nyelven fatörzscsónakoknak neveznek, mert egyetlen hosszú fatörzsből rögtönzik azokat” (Szümeón Metaphrasztész, *Utilis narratio de Hymno Acathisto* – SZÁDECZKY-KARDOSS Samu 1998 181.).

³⁰ Maurikiosz a „szkíta mintára való hídépítésről” is beszámol, mint követendő példáról hadtudományi művében: „Szükség van... hídszerkezetekre, ha lehetséges biztosítani úgynevezett úszó (fatörzs) csónakokra, hogy észrevétlen történhessen az átkelés a folyókon; ilyen sok van az ő földjükön (a szlávokén) s nehéz átkelni rajtuk; szkíta mintára az emberek egy része a híd, más része a hozzávaló pallók készítésén dolgozzék.” (Maurikiosz XI 4., 16–17. – SZÁDECZKY-KARDOSS Samu 1998 84.). A Baján által Sirmium közelében, a Száván ácsoltatott két hajóhídról számos forrásunk, így Menandrosz (Menandrosz Protéktór EL 471–476.) és Iohannes Ephesinus (VI, 24.) stb. is beszámol (SZÁDECZKY-KARDOSS Samu 1998 47–49.; POHL, Walter 1988 71–72.; BRÉHIER, Louis 1997 40.).

³¹ Kiváló példa erre a muhi csata során kirajzolódó mongol taktika, amely a Sajó folyón való átkelést három módon is biztosítani kívánta: egyrészt a folyón lévő híd elfoglalásával, a folyó felső folyásánál lévő gázló megkeresésével, illetve a folyó szélesebb, alsó szakaszán tutajok építésével (KATONA Tamás 1987 104.; GROUSSET, René 1970, 266–267.; KRISTÓ Gyula 1984 1429–1430.).

lyókhoz, mit gondol róluk stb., de ezzel kapcsolatban rendkívül óvatosnak kell lennünk, hiszen az analógia-képzésnek is megvannak a maga korlátai (vö. ennek általános kérdéseivel kapcsolatban: BLOCH, Marc 1996). Már a mongol kor adatait is közel 300 év választja el az avarok korától, több mint ezer év viszont még nagyobb óvatosságra int, hiszen egy olyan viszonylag lassan változó gazdasági-társadalmi struktúra is, mint a nomadizmus, ezer év alatt komoly változásokon mehetett át.

²⁴ FELFÖLDI Szabolcs 2004 75–91.

²⁵ Forrásaink – érhető módon – leginkább ezekről számolnak be, a nomádok békés célú, a letelepültek vidékeit nem érintő átkelési „nem érték el a korabeli szerzők ingerküszöbét”.

²⁶ Menandrosznál és Euagriusznál is szerepel az a passzus, amikor Iustinianus császár hadvezérért, Iustinust a Duna folyó átkelőhelyeinek védelmére rendelte, aki „Háznagyát, Bónoszt osztotta be a folyó őrzésére.” (Menandrosz Protéktór EL, vö. Euagriusz V, 1. – SZÁDECZKY-KARDOSS Samu 1998 22–23.). A folyókon található hidak a nomádok érdeklődésének homlokterében voltak: „Másnap az ellenséges sereg még ott éjszakázott, és aztán a fahídon a túlsó oldalra kelt át. Másképpen nem volt lehetséges a folyóvízen való átkelés, mert a partnál hirtelen mélyült a folyó, s valóságos tengerre válva hullámverésével megakadályozta a belé lépőket a haladásban.” (Theophülaktosz Szimokattész I, 8. – SZÁDECZKY-KARDOSS Samu 1998 68.).

²⁷ „Áttörtünk az Euphratesen, jeges folyókon keltünk át a téli havon, amerre fagy fékezi a vizek folyását és a hullámzó ár keményebbé fagy mindenféle ércnél...” mondja az avar követ Corippus munkájában (In laudem Iustini III – SZÁDECZKY-KARDOSS Samu 1998 16.; lásd még GROUSSET, René 1970 79.; OBOLENSKY, Dimitri 1999 64.).

4. Mind közül a legegyszerűbb az volt persze, amikor a hadjárat útvonalát úgy választották meg, hogy az nem vitt keresztül egyetlen folyón sem. Erre azonban a legritkább esetben nyílt lehetőség, különösen, ha megnézzük akár Nyugat-Ukrajna, akár a folyószabályozás előtti Kárpát-medence (3. kép 2.), illetve az avarok támadásainak fő irányát jelentő Balkán-félsziget térképét. Egyszerűen képtelenség azt feltételezni, hogy meg lehetett úgy választani egy hadjárat útvonalát, hogy az ki tudja kerülni a folyókat – hiszen ezek folyó- és állóvizekben rendkívül gazdag vidékek voltak. Pont emiatt meggyőződésem, hogy a „lóra termett” nomádok számára nemcsak a hadjáratok közben, de a békés hétköznapiakon sem volt ismeretlen feladat a különböző vizeken, mocsaras, elöntött ártéri területeken való átkelés, hiszen ilyen hidrológiai körülmények között ez nem mehetett volna másként,³² de ugyanakkor azt sem hallgathatjuk el, hogy erőfeszítéseiket nem mindig koronázta siker. Ezt bizonyítja az is, hogy forrásaink alapján biztos állíthatjuk, hogy több ízben is fulladtak avarok álló- és folyóvizekbe egyaránt.³³

³² Menandrosz megemlékezik mintegy tízezernyi kurtigrur Száván való átküldéséről, vagy éppen arról, hogy Baján kagán saját emberei tömegével ment át a Dunán (Menandrosz Protéktór EL 458. – SZÁDECZKY-KARDOSS Samu 1998 37.; de vö. Theophanész a. m. 6079, 257. – SZÁDECZKY-KARDOSS Samu 1998 71.). Későbbi évtizedekből is ismerünk hasonló eseményeket (598–599 környékéről): „A barbárok pedig támadásba lendültek és átúsztattak az Istros folyón” (Theophülaktosz Szimokattész VII, 14. 1–12. – SZÁDECZKY-KARDOSS Samu 1998 126.; OLAJOS Teréz 2012 258.). „Ekkor a kagán ott, ahol a tengerbe ömlik, átkelt a Dunán s szörnyűségeket követett el...” (Niképhorosz Kallisztoz Xantopulosz XVIII, 28. et 38. – SZÁDECZKY-KARDOSS Samu 1998 131.). De nemcsak seregek, hanem magánszemélyek átkeléséről is vannak adataink. Így a bizánci udvarba menekülő avar sámán, Bookolabrasz Dunán való átkeléséről Theophülaktosz Szimokattész tudósít (I, 8.) – SZÁDECZKY-KARDOSS Samu 1998 65.; OLAJOS Teréz 2012 83–84.; POHL, Walter 1988 200.; Bookolabraszról lásd még: VIDA 2002 179.).

³³ „A huszadik napon a barbár ismét összegyűjtötte erőit ennél a folyónál. Ezért Priszkosz visszatért a Tisza folyóhoz. Ezen a vidéken került sor a legnagyobb és legjelentősebb összecsapásra. A barbárok ugyanis, mondhatni tönkrevérve, ezen a napon az örvénylő folyóba fulladtak.” (Theophülaktosz Szimokattész VIII, 3. – SZÁDECZKY-KARDOSS Samu 1998 134.; OLAJOS Teréz 2012 271.). „Hasonlóképpen a harmadik napon is csatasorba állva, a magasabb pontokról indultak a barbárok ellen a rómaiak, s megfutamítva őket és a mocsaras vizekre szorítva az avarokat, sokat közülük belefojtottak. Ezek sorában vízbe fulltak a kagán fiai is.” (Theophanész a. m. 6093. – SZÁDECZKY-KARDOSS Samu 1998 134.). „Mások a kardcsapás(ok) elől menekül-

Az avarok folyókhoz való viszonya mindeképpen összetett volt, de semmiképp sem konstans. Ennek több oka is lehetett. Az egyik legfontosabb, hogy az avarság életformája bizonyosan gyökeres átalakuláson ment át a Kárpát-medencébe költözést követően. Régészeti leleteink korántsem egy statikus társadalom képét mutatják: egy feltehetően eredetileg nomádnak tartható társadalom a maga gazdasági, szellemi, kulturális hátterével, a természetföldrajzi törvényszerűségek (a Kárpát-medence igazából nem alkalmas a klaszikus nomád életforma gyakorlására), a helyben talált (germán és más nyelvű) népesség, valamint az avarságra döntő hatást gyakorló bizánci és meroving kultúra hatására a korábbiól gyökeresen eltérő gazdasági, kulturális stb. struktúrát alakított ki.

Mindez talán a folyókkal kapcsolatos attitűd változását is magával hozhatta, bár ennek részleteiről nem rendelkezünk információkkal. Az azonban bizonyos, hogy e változó attitűd ellenére voltak olyan „állandók” a képletben, amelyek minden bizonnyal nem változtak az évszázadok múlásával sem. Az egyik ilyen tényező a folyók és a kereskedelem összekapcsolhatóságának kérdése, a másik pedig az avar fejedelmi székhely lokalizációjának és a folyóknak az összefüggése. Az alábbiakban ezekre térek ki.

KERESKEDELEM A FOLYÓKON AZ AVAR KAGANÁTUSBAN?

2016 tavaszán Tartuban (Észt Köztársaság), a 2nd Alliance of Baltic Asian Studies konferencián a folyók kereskedelemben betöltött szerepéről tartottam előadást.³⁴ Az ott elhangzottak sommázata a következő:

Amikor a folyók kereskedelmi rendszerekben betöltött szerepét vizsgáljuk, a következőket kell szem előtt tartanunk:³⁵

ve a Duna folyóba fulladtak” (Ademar, Chron. a, 788 – SZÁDECZKY-KARDOSS Samu 1998 275.).

³⁴ FELFÖLDI Szabolcs 2016

³⁵ Bár a régészeti és filológiai elemzés megállja a helyét az avar kori Kárpát-medencével és szélesebb kelet-európai kontextusával kapcsolatban is, további konkrét vizsgálatokra lesz még szükség e kérdések tisztázásához (vö. KISS Attila 1996a). A kereskedelemmel kapcsolatban amúgy is rengeteg tisztázni való kérdés merül fel. A bizánci tömegáruk elterjedése vagy a Kárpát-

1. Külön kell választanunk a folyókon és a folyók völgyeiben zajló kereskedelmet.

2. Számolnunk kell a folyásirány nagyon komoly hatásokat kiváltó kérdésével.

3. Nem mehetünk el a szezonális problémájára mellett; azaz az adott évszak körülményei döntően befolyásolták a (vízi)utak használatának lehetőségét.

4. Nagyon fontos a léptékváltás, azaz a lokális és a távolsági kereskedelem szintjeinek szétválasztása.

5. S végül, de nem utolsósorban számolnunk kell az egyes települések, hatalmi centrumok útvonalakat befolyásoló hatásával is.

Ha egy mondatban kellene összefoglalni a fenti megállapítások tanúságát, azt mondhatjuk, hogy a folyókon és a folyóvölgyekben zajló kereskedelem jelentőségét – bármennyire is igazolható ennek létezése több korszakban is – a kutatók többsége némileg túldimenziionálja. Nagyon valószínű az is, hogy ennek volumene az avarok korában még kisebb volt, mint akár a megelőző (pl. római kor) vagy a későbbi periódusokban (pl. középkor).³⁶

Az ötödik pontnak, a hatalmi centrumok kereskedelmi rendszerekben betöltött szerepének határozottan hatása van egy további, nagyon fontos kérdéskörre, az avar kagáni központ(ok) problémakörére is.

A KAGÁNI KÖZPONT(OK) ÉS A FOLYÓK

Ebbe az ugyancsak bonyolult kérdéskörbe jómagam teljes részletességgel most nem folyók bele, de a probléma folyókkal kapcsolatos aspektusai mindenképp megérdemelnek néhány szót.

Korábban többször elhangzott a kutatásban már érvként, hogy egy fejedelmi köz-

pontot mindenképp nagy folyó vagy állóvíz mellett kell keresnünk. Indokként többnyire a stratégiai védettséget, a folyón zajló kereskedelmet és a feltételezhetően nagyszámú ember és állat vízzel történő ellátását szokták kiemelni.³⁷

Javarészt tehát e három indok miatt lokalizálják az avarok fejedelmi központját a szakirodalomban valamely nagy(obb) folyó (esetleg tó, így a Balaton) közelébe.³⁸ E háromból kettő esetében az azokat támogató érvek meggyengülnek a fent tárgyaltak fényében:

Így a folyók, a római *limes*hez hasonló komplex védelmi rendszer hiányában korántsem voltak átjárhatatlanok, sőt bizonyos értelemben veszélyforrást is jelenthettek a közeli lakók számára, egyrészt a változékony vízállások okán, de hadászati szempontból is, hiszen a közelben táborozókat egy támadó sereg akár bele is szoríthatta a folyóba – erre van konkrét példánk az avar korszakból is.³⁹ Ráadásul a folyókon zajló kereskedelemre jelenleg semmiféle bizonyítékkal nem rendelkezünk; ennek volumene tehát erősen kétséges. De az érvként felhozott harmadik indokkal is problémák vannak. Mint kutatásaim során kiderült, valójában egy-egy kisebb vízfolyás is képes igen nagyszámú embert és állatait ellátni friss ivóvízzel. Végigtekintve a kelet-európai és belső-ázsiai nomád központokkal kapcsolatos régészeti szakirodalmat⁴⁰ kiderül, hogy például a xiongnu *chanyuk* fejedelmi központjai olyan apró vízfolyások környékén

medencei avar kori rézfollisok kérdésköre is ezekhez tartozik. Lásd többek között: KISS Attila 1996 221–245.; VÉKONY Gábor 2004 655–661. stb.

³⁶ Annak ellenére így volt, hogy a kereskedelemre utaló régészeti bizonyítékok mellett több írott forrásunk is beszámol a kereskedők avarföldi jelenlétéről, például: „A kereskedőkről van szó, akik a szlávok és az avarok területre mennek, hogy meddig haladhatnak áruikkal ... Regensburgig ... Lorchig” (Carolus Magnus, Cap. 44, 7 – SZÁDECZKY-KARDOSS Samu 1998 307. Azaz a Duna-völgyében! – hogy a folyón vagy csak a völgyében, az nem világos).

³⁷ A víz szerepét az emberek és állatok itatásában Maurikiosz is kiemeli hadtörténeti munkájában: „... megerősített helyet szemelni ki veszély esetére és néhány napi élelmet keríteni, lehetőleg a lovak számára is, de ki-váltképpen az emberek számára és főleg vízben bővelkedni.” (Maurikiosz XI, 2. – SZÁDECZKY-KARDOSS Samu 1998 83.; lásd még VÖRÖS István 1996 137; WHITBY, Michael 1988 119. stb.).

³⁸ A lokalizáció kérdésében természetesen a folyók közelsége csak az egyik indok; a korai avar időszakban a kagáni és/vagy a társadalom legfelsőbb szegmensébe tartozó, leggazdagabb temetkezések (Kunbábony, Bócsa stb.) is nagy súllyal esnek a latba, csakúgy, ahogyan a kései avar központ, a *Hring* lokalizációja szempontjából a frank évkönyvek (POHL, Walter 1988 318–320.; SZÁDECZKY-KARDOSS, Samu – OLAJOS Teréz 1986 108–110.; SZENTPÉTERI József 1993a 165.; SZÁDECZKY-KARDOSS Samu 1998 284–287., 290–291., 293.; OLAJOS Teréz 2001 35., 76–77.; legutóbb: SZENTPÉTERI József 2013 169–177.).

³⁹ Vö. SZÁDECZKY-KARDOSS Samu 1998 83.

⁴⁰ Különösen fontos volt ebből a szempontból Leonid R. Kyzlasov munkássága (KYZLASOV, Leonid R. 2010).

voltak, mint a Chikoi vagy a Tasheba folyócskák,⁴¹ nem pedig olyan nagyobb méretű (kézenfekvőnek gondolt) folyók mellett, mint az Orhon vagy a Szelenga (2. kép 3.). De a kelet-európai avar fennhatóságot lerázó bolgárság központja is valószínűleg nem a Dnyeper, hanem egyik kisebb mellékfolyója mellett lehetett.⁴² Így tehát nagy valószínűség szerint kiesik a harmadik érv is, amely alapján az avar kagáni központot mindenképp egy nagy(obb) folyó mellé „kell” lokalizálnunk azért, mert nagy létszámú embernek és állatainak kell vizet biztosítani. Ezt ugyanis – úgy tűnik – egy kisebb méretű vízfolyás is biztosítani tudta.⁴³

Természetesen a fentiek ellenére sem zárhatjuk ki, hogy az említett központ akár a Duna mellett is lehetett,⁴⁴ de a kagáni központ kiválasztása során számos – általunk még kevésbé ismert – tényező esetleg fontosabb szerepet játszhatott. S ezért – vélekedésem szerint – a folyókkal csurig telt Kárpát-medencében nem feltétlenül kell valóban „nagy” folyó mellett keresnünk a kagáni központot.⁴⁵

⁴¹ KYZLASOV, Leonid R. 2010 171., 185–245.

⁴² WERNER, Joachim 1984; POHL, Walter 1988 271–272.; RÓNA-TAS András 2001 67–87.; BÁLINT Csanád 2004 38.; SOMOGYI Péter 2005 201., 46. j. De ezt erősítheti meg az onogurok fővárosának, Bakathnak a feltételezett fekvése is (HARMATTA János 1990 163–165).

⁴³ Még annak ellenére is így van ez, hogy Corippus II. Justinus császárt dicsőítő költeményében a császári udvarban járó, hencegő avar követek szerint: „Az ő [a kagán] hadserege [...] ivásával a folyómedret üressé teheti, s még ha ez megtörtént, akkor sem távozhat onnan szomját teljesen kielégítve.” (Corippus *In laudem Iustini III* – SZÁDECZKY-KARDOSS Samu 1998 29.). Ez Szádeczky-Kardoss Samu szerint kétség kívül antik reminiscencia Hérodotosz művéből (VII, 127), amelynek egyik főszereplője, Xerxész Hellasz ellen vonuló serege volt (SZÁDECZKY-KARDOSS Samu 1998 309.). De ugyanezt az antik toposzt használhatta fel a *Miracula Sancti Demetrii* szerzője is (I. [13] 118.): „Úgy láttuk, mintha ez Xerxész egy új serege volna [...] Azt hallottuk tudniillik, hogy a folyók és a források vize, amelyek mellett táboruk letelepedett, teljesen elapadt...” (SZÁDECZKY-KARDOSS Samu 1998 114.).

⁴⁴ Etil és más nagy folyó menti központok alapján, valóban erre is van példa, de ezek kizárólagossága egyáltalán nem igazolható. A kérdés részletes tárgyalását további szakirodalommal lásd POLGÁR Szabolcs 2000.

⁴⁵ Van olyan vélemény is, mely azért lokalizálja a korai avar fejedelmi központot a Dunántúlra, hogy a Bizánc elleni hadjáratok megindítása során ne kelljen ismét és ismét átkelni a Dunán. Ez nyilván megfontolandó, de a fenti adataink fényében talán nem rendkívüli erősségű érv. Ugyanakkor a 6–7. századi dunántúli leletanyag gazdagságára, szemben az Alfölddel lásd pl. BÁLINT Csanád 2012 317.

A FOLYÓK „HATÁSA” A TÁRGYI KULTÚRÁRA – A RÉGÉSZETI LELETANYAG TANÚSÁGA

A folyók közvetlen hatása ugyanakkor nem csupán a kagáni szállások kérdésében, de az avar kori régészeti leletanyagban is megfogható.

A legkézenfekvőbbnek a folyókhoz, vizekhez kapcsolódó ábrázolások, így például a halmotívumok idevonása tűnne (5. kép 1–2.), azonban sokak, így László Gyula, Madaras László, Szentpéteri József és mások kutatásaiból tudhatjuk, hogy az avar övszerelékeken és egyéb tárgyakon feltűnő halmotívum minden bizonnyal nem kapcsolható közvetlenül az avarság és a folyók viszonyrendszeréhez, hiszen ezek mediterrán (keresztény) hatásra terjedtek el a madáralakokkal és több más motívummal együtt.⁴⁶

Az avar temetőikben azonban vannak olyan tárgyak is, melyek kétségtelenül a vizekhez (álló- és folyóvizekhez) kapcsolhatók.⁴⁷ Ilyenek a horgok (pl. Kölkedről) vagy a szigonyok is, amelyekből – ha nem is túl nagy számban, de kerültek elő például Zamárdiban (4 sírból), illetve Kölked-Feketekapu A és B temetőjéből,⁴⁸ és legutóbb Tomka Péter neve-

⁴⁶ PL. LÁSZLÓ Gyula 1935; 1940; MADARAS László 1990 171.; FANCSALSZKY Gábor 2000 293. Szentpéteri József már korábban rámutatott arra, hogy a kora avar korra inkább a stilizált ábrázolások a jellemzőbbek, míg a késő avar kor öntött veretein a halak a maguk realitásában jelennek meg (SZENTPÉTERI József 1993 228. további irodalommal; vö. B. NAGY Katalin 2003 55.). Legutóbb Fancsalszky Gábor a székkutasi 382. sírból előkerült halas szíjvég kapcsán azonban megkockáztatta, hogy – szemben a halat tépő sasos ábrázolásokkal – ebben az esetben akár meg is kérdőjelezhető az ábrázolás keresztény szimbólumként való értelmezése (FANCSALSZKY Gábor 2007 90., 48. tábla 13.).

⁴⁷ Azért a hal nyilvánvalóan szerves része lehetett az avarok életének is, hiszen több olyan forrásrészletünk van, ahol a kagán maga emlegeti a halakat; a sztyep-pi nomádok diplomáciai tárgyalásainak leírásaiban is gyakorta ott szerepelt a „nem menekülhet halként a vízen vagy madárként a levegőn át” formula (SZÁDECZKY-KARDOSS Samu 1998 185.).

⁴⁸ A szigonyokkal legutóbb Tomka Péter foglalkozott (TOMKA Péter 2006 259–260., 41. j.). A kölkedi szigonyos sírok listáját lásd KISS, Attila 1996 260., 25–26., 29., Taf. 22. 26. A zamárdi temetőben négy olyan sírról tudunk, melyekben szigony került elő (BÁRDOS, Edith 2000 85.). Bárdos Edith az egyiknek a fényképét (957. sír), a másiknak (977. sír) a leírását is közölte már (BÁRDOS, Edith 2000 107., Kat. Nr. 57–58.). Tomka Péter véleménye szerint a szigonyokat korai avar kori, germán hátterű tárgynak tarthatjuk, bár a

zetes ménfőcsanakai 552. „lovashalász” sírjából (5. kép 3.) is.⁴⁹ Ezt néhány avar sírból (pl. Kun-szállás-Fülöpjakab 51. sír, Komárom-Hajógyár/Komárno-Lodenica, SK temető) előkerült halcsontok is alátámaszthatják.⁵⁰

Persze a legfontosabb kérdés itt az, hogy az avarság életmódjában mekkora szerepet kaptak a folyók (akár a halászat stb. révén) is.⁵¹ A fenti leletek csekély száma tehát akár félrevezető is lehet, hiszen ezek alapján úgy tűnhet, korántsem töltöttek be igazán fontos szerepet a folyókhoz kapcsolódó tevékenységek az avarok életében. De miután a halászat/horgászat eszközei (hálók, esetleg csónakok stb.) részben régészeti nyom nélkül tűnhettek el, ezért óvnék az elhamarkodott ítéletektől,⁵²

gepidáknál (összesen két eset: Szentes-Kökényzug 57. sír [CSALLÁNY, Dezső 1961 33., 285., Taf. XIX. 5.], Hódmezővásárhely-Kishomok 65. sír [BÓNA, István – NAGY, Margit 2002 61., 111., Abb. 54, Taf. 17.]) és a langobardoknál is (összesen egy eset: Maria Ponsee (A) 9. sír [FRIESINGER, Herwig – ADLER, Horst 1979 40–42., Abb. 15.]) nagyon ritka melléklet.

⁴⁹ Tomka Péter azonban nagyon óvatosan fogalmazva felveti annak a lehetőségét is, hogy akár fegyverként is szolgálhatott a kétágú szigony (TOMKA Péter 2006 260.).

⁵⁰ Bár ezek csak nagyon szórványosan vannak jelen (lásd BALOGH Csilla 2010 243.). Bartosiewicz László a balatonkiliti avar kori temető kapcsán (ahol csupán a 44. sírből kerültek elő halcsontok) a következőket írja: „Az avarság halászatáról lényegében semmit sem tudunk. Ez nem csupán a már említett telepátások viszonylag kis kiterjedésének és számának tulajdonítható, hanem annak is, hogy a halmaradványok feltárásához elengedhetetlen nagyobb talajminták iszapolása, ami hazánkban rendkívül lassan terjedő eljárás. A kézi gyűjtés uralkodó volta ellenére a temetőátásásokra általában jellemző alaposabb feltárás a halcsontok előkerülésének is kedvezne, az ilyen leletek azonban rendkívül ritkák. Feltehető ezért, hogy a balatonkiliti avar temetőben lelt halmaradványok egyszerű ételmellékletből maradtak fenn.” (BARTOSIEWICZ László 1995 175.) Ugyanakkor Garam Éva szerint „A vizek mellett élő avarok étrendjüket az édesvízi halakkal is kiegészítették. Nagy halak elejtésére szolgáltak a kölkedi sírokban talált szigonyok, harpunák, horgok. A telepen a halak tartósítására, szárítására szolgáló építmények nyomai is megfigyelhetők.” (GARAM Éva 2005 138.)

⁵¹ Pszeudo-Zachariasz Rhétor (XII, 7) szerint az avar nép másik tizenkét „sátorlakó”, azaz nomád néppel együtt „jóságai húsával és halakkal él” (SZÁDECZKY-KARDOSS Samu 1998 16–17.). A folyókhoz egyébként az ártéri területen való gazdálkodás számos már formája is kapcsolódhat, de ennek vizsgálata szétfeszítené a cikk kereteit.

⁵² Igencsak megfontolandók ezzel összefüggésben Szilágyi Miklós gondolatai: „...a recens halászgazdálkodás Európa különböző tájairól a többágú vasszigonyokkal azonos formájú, de fából faragott szigonyok szintén ismertek. Ha ezek a recens faszigonyok nem az eszközfelforrásban törvényszerű legújabb kori regresszió bizonyítékai, hanem a vaskor óta folyamatosan az ipari fémmezmunkálásnak az alternatív

különösen annak fényében, hogy a valamivel későbbi középkori forrásaink gyakorta beszámolnak a Kárpát-medencei folyók rendkívüli halbőségéről, s adatgazdagabb periódusokból (Árpád-kor, középkor) jól ismerjük a halászati jogok különösen számon tartott fontosságát.⁵³ Egy bizonyos: nem egy századokig konstans állapotról lehetett szó ebben az esetben sem, így minden bizonnyal változott a folyók szerepe az avar gazdálkodásban, életmódban is az évszázadok alatt.

*

Jelen tanulmányban csupán néhány, a kérdéskörhöz kapcsolódó alapvető probléma felvázolására vállalkozhattam, így nemcsak ezek alaposabb kibontására lesz a jövőben szükség, de számos más, ugyancsak idevonható kérdés részletes megtárgyalására is.⁵⁴ Mind közül ta-

váját jelentette a saját faeszköz-előállítás a nem-specialista halászok gyakorlatában, alkalmasint nem is lesz meghatározható a vasszigonyok általánossá válásának időszaka. A honfoglalás kori s középkori szigonyleletek feltűnően ritka volta eszerint nem a szigonyozás jelentősségcsökkenésének a bizonyítéka, csupán annak kifejezője, hogy a szűrés mint fogási alapelve, nem csak fémről kovácsolt eszközben tárgyasítható.” (SZILÁGYI Miklós 1997 64.)

⁵³ ANDRÁSFALVY Bertalan 1973 26–29.; SZILÁGYI Miklós 1978 19.; FERENCZI László 2008 341–361.

⁵⁴ Egy-két további elvi és egy gyakorlati/konkrét kérdés álljon itt példaként. Rendkívül fontos elvi kérdés – csakúgy, mint amikor más esetben – a léptékváltás kérdésköre. Nehéz eldönteni azt, hogy egy egykori nép – így például az avarok, akiknek nemcsak narratív forrásait nem ismerjük, de lényegében semmilyen más írott forrását sem – miként gondolkodott a folyókról, hogyan viszonyult a folyók/folyamok eltérő méreteihez, és miként látták/láttatták a folyó- és állóvizek közötti különbségeket. S ha mégis van egy-egy adatunk konkrét folyóhoz kapcsolódóan az avarok vonatkozásában, az vajon alkalmas-e arra, hogy általános érvényű megállapításokat tegyünk, azaz valóban következtethetünk-e a „részről” az „egészre”. De konkrét kérdésként merülhet fel az is, hogy vajon voltak-e az avarok között olyanok, akik tudtak úszni. Szláv alárendelteikkel kapcsolatban a *Chronicon Paschale* (724.) és Theodórosz Szünkelloosz (XXXIII.) feljegyzi, hogy Bizánc ostromakor többen úszva menekültek: „A szlávok, akik úszva menekültek a fatörzscsónakokból” [...] „Más szlávok kevesen kiúszva eljutottak arra a helyre ahol a kagán állott”; „...futva menekült az a kevés barbár, akinek gyakorlott úszóként az északi parthoz közelítve sikerült kikerülnie a tengeren pusztító halált” (SZÁDECZKY-KARDOSS 1998 185., 188.). Későbbi periódusból (vö. Zotmund/„Búvár Kund” történetét a *Képes Krónikában*, illetve Bonfininél) vagy épp ugyanabból az időszakból, de eltérő földrajzi térségből, Belső-Ázsiából vannak konkrét adataink, de az avarok vonatkozásában egyelőre nem rendelkezünk ilyen információval. De vajon ez azt is

lán a legfontosabb az egykor volt folyómedrek partjait érintő avar megtelepülések vizsgálata, azaz az avar településhálózat és egyúttal az

jelentette, hogy egyetlen avar sem tudott volna úszni? Nem valószínű; vö. a frank évkönyvek egyik adatával; „Az avarok kezdtek megfutamodni. Öldöklő pusztításuk folyt, s közülük egyesek úszás közben a Duna folyóban vesztették életüket” (*Annales regni Francorum* a. 788. – SZÁDECZKY-KARDOSS Samu 1998 274.). De érdemes lenne a folyók és a kereszténység terjedésének összefüggéseit is görcső alá venni, s itt nem csupán a folyóban történő megkeresztelkedés kérdéskörére gondolok (az *Annales Iuvavenses maiores* supl. [a. 805] és az *Annales sancti Emmerami Ratisponenses maiores* [a. 805] szerint Ábrahám avar kagan megkeresztelkedése 805. szeptember 21-én történt a Fischa folyóban – SZÁDECZKY-KARDOSS Samu 1998 307.; OLAJOS Teréz 2001 78.), de arra is, hogy forrásainkból kétség kívül a Duna és mellékvei mentén terjedő keresztény térítés képe bontakozik ki: így Szent Ruprecht püspök útja kapcsán: „...a Duna medrén hajózva útra kelt.” (*Vita Hrodberti episcopi Salisburgensis* 1 et 5 – SZÁDECZKY-KARDOSS Samu 1998 225.); „a Duna mentén hajózva útra kelt, s egészen Alsó-Pannonia határáig hintette el az (igazhívó) élet magjait” (*Conversio Bagoariorum et Carantanorum* 1 – SZÁDECZKY-KARDOSS Samu 1998 225.); vagy amikor Szent Emmerám a pannoniai avarok keresztény hitre térését tervezi, a Duna folyását követte (Arbeo, *Vita Sancti Haimhrammi* 4. – SZÁDECZKY-KARDOSS Samu 1998 264.). Érdekes összevetésre ad lehetőséget GÁLFFY László 2013 526–525. Ugyancsak izgalmas kérdés a víznek bemutatott áldozatok problémaköre. Szent László I. törvénykönyvéből tudjuk, hogy „Akik pogány szokás szerint kutak mellett áldoznak, vagy fákhoz, forrásokhoz és kövekhez ajándékokat visznek, bűnükért egy ökörrrel fizessenek.” Azonban nemcsak az Árpád-kori magyarság, hanem az avarság köréből is van adatunk a víznek bemutatott áldozatokról, például Euagriosz munkájában (vö. SZÁDECZKY-KARDOSS Samu 1998 32., 74.; OLAJOS Teréz 2001 78.; mindezt vö. a rendelkezésre álló régészeti hagyattal, pl. VIDA, Tivadar 2002 179.).

avar kori temetők folyókhoz való viszonyának meghatározása. Ez a legnagyobb „falat” mind közül, hiszen csak részletes mikroregionális és tájökonómiai kutatásokat követően lehet idővel pontosabb képet alkotni az avarok megtelepedésének térbeli és időbeli változásairól, és azoknak a folyókkal való összefüggéseiről.⁵⁵

Meggyőződésem, hogy a korai és kései avar korszakban nem csupán az anyagi kultúrában, a társadalmi és gazdasági struktúrákban, de mindezek nyomán a folyókhoz fűződő viszonyrendszerben is gyökeres átalakulások mentek végbe,⁵⁶ ezek detektálása érdekében viszont számos adatsort kell még feldolgozni a jövőben. Az alap kutatások megindultak, többek között az ADAM-nak⁵⁷ és más kezdeményezéseknek is köszönhetően.

Ezért talán nem elhamarkodott az a megállapításunk sem, hogy a folyókhoz kapcsolódó, folyamatosan bővülő tudásunk mindenképp hozzájárulhat az Avar Kaganátusról (annak korai és kései időszakáról) alkotott általános képünk további árnyalásához is.

⁵⁵ Így például Szalontai Csaba Szeged környéki tájökonómiai kutatásai rámutattak a folyóvizek vizsgálatának mikroregionális szintű fontosságára olyan kérdések vizsgálatá révén, mint hogy a Maty-ér Szeged környéki vízhálózata (a Tiszával együtt) alkalmas volt-e egy refugium kialakítására az avar korszakban (lásd BEDE, Ilona – SZALONTAI, Csaba 2014 209–246.).

⁵⁶ A változásokra lásd pl. BENDE Livia 2000 251. A változások ellenére persze sok szempontból mutatható ki kontinuitás is (vö. SZENTHE Gergely 2012 524., 5. j.).

⁵⁷ SZENTPÉTERI, József (Hrsg.) 2002

ÍROTT FORRÁSOK

Ademar

Mérvadó szövegkiadása: Adémar de Chabannes, Chroniques. ed Chavanon, Jules. [Collection de Textes pour servir à l'étude et à l'enseignement de l'histoire 20.] Paris 1897.

Egyes részleteinek magyar fordítása: SZÁDECZKY-KAROSS Samu 1998.

Annales Laureshamenses

Mérvadó szövegkiadása: Monumenta Germaniae Historica. Scriptorum 1. Annales et chronica aevi Carolini. Ed. PERTZ, Georg Heinrich rec. KURZE, Friedrich. Hannoverae 1826, 22–39.

Egyes részleteinek magyar fordítása: SZÁDECZKY-KAROSS Samu 1998.

Annales qui dicuntur Einhardi

Mérvadó szövegkiadása: Monumenta Germaniae Historica. Scriptores rerum Germanicarum in usum scholarum edidit 6. Post ed. PERTZ, Georg Heinrich rec. KURZE, Friedrich. Hannoverae 1895.

Egyes részleteinek magyar fordítása: SZÁDECZKY-KAROSS Samu 1998.

Annales regni Francorum

Mérvadó szövegkiadása: Monumenta Germaniae Historica. Scriptores rerum Germanicarum in usum scholarum edidit 6. Post ed. PERTZ, Georg Heinrich rec. KURZE, Friedrich. Hannoverae, 1895.

Egyes részleteinek magyar fordítása: SZÁDECZKY-KAROSS Samu 1998.

Annales Iuvavenses maiores

Mérvadó szövegkiadása: Monumenta Germaniae Historica Scriptores (in folio) XXX 2. Ed. BRESLAU, Harry. Hannoverae 1934, 732–740.

Egyes részleteinek magyar fordítása: SZÁDECZKY-KAROSS Samu 1998.

Annales sancti Emmerami Ratisponenses maiores

Mérvadó szövegkiadása: Monumenta Germaniae Historica Scriptores (in folio) XXX 2. Ed. BRESLAU, Harry. Hannoverae 1934, 733–741.

Egyes részleteinek magyar fordítása: SZÁDECZKY-KAROSS Samu 1998.

Arbeo

Mérvadó szövegkiadása: Monumenta Germaniae Historica Scriptores rerum Germanicarum in usum scholarum editi 13. Rec. KRUSCH, Bruno. Hannoverae 1920, 1–99.

Egyes részleteinek magyar fordítása: SZÁDECZKY-KAROSS Samu 1998.

Chronicon Paschale

Mérvadó szövegkiadása: Chronicon Paschale. Ec. DINDORF, Ludwig. [Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae] Bonnae 1832.

Egyes részleteinek magyar fordítása: SZÁDECZKY-KAROSS Samu 1998.

Conversio Bagoariorum et Carantanorum

Mérvadó szövegkiadása: LOŠEK, Fritz: Die Conversio Bagoariorum et Carantanorum und der Brief des Erzbischofs Theotmar von Salzburg. (Monumenta Germaniae Historica. Studien und Texte. Band 15.) Hannover 1997.

Magyar fordítása: NÓTÁRI Tamás: Conversio Bagoariorum et Carantanorum. Aetas 2000:3, 93–111.

Corippus: *In laudem Iustini Augusti Minoris*

Mérvadó szövegkiadása és francia fordítása: Corippe. Flavius Cresconius Corippus: Éloge de l'empereur Justin II. Texte établi et traduit par ANTES, Serge. [Collection "Budé"] Paris 1981.

Egyes részleteinek magyar fordítása: SZÁDECZKY-KAROSS Samu 1998.

Einhard: *Vita Karoli Magni imperatoris*

Mérvadó szövegkiadása: Éginhard, Vie de Charlemagne éditée et traduite par HAPHEN, Louis. Paris 1967.

Egyes részleteinek magyar fordítása: SZÁDECZKY-KAROSS Samu 1998.

Euagriosz

Részleges szövegkiadása: Iz istorii i povesti I. Ed. VESELOVSKIJ, Alexander Nikolajevich [Sbornik Otdelenija Russkago Jazyka i Slovesnosti Imperatorskoj Akademii Nauk 40.2] Sanktpeterburg 1886, 65–128.

Egyes részleteinek magyar fordítása: SZÁDECZKY-KAROSS Samu 1998.

Georgius Pisida: *Bellum Avaricum*

Mérvadó szövegkiadása: Giorgio di Pisidia: Poemi I. Panegirici Epici. Edizione critica, traduzione e commento a cura di PERTUSI, Agostino. Ettal 1959.

Egyes részleteinek magyar fordítása: SZÁDECZKY-KAROSS Samu 1998.

Hérodotosz: *A görög-perzsa háborúk*

Mérvadó szövegkiadása: Herodotus. Historiae. Edited by HUDE, Carolus 3d ed. 2 vols. Oxford Classical Texts. Oxford 1927.

Magyar fordítása: Hérodotosz: A görög-perzsa háború. Fordította: MURAKÖZI Gyula. Sapientia Humana. Budapest 1997.

Iohannes Ephesinus

Mérvadó szövegkiadása: Iohannis Ephesini Historiae ecclesiasticae pars tertia [Corpus Scriptorum Christianorum Orientalium. Scriptores Syri. Ser. III. Tom. III.] ed. et interpr. est BROOKS, Ernest Walter. Parisiis 1935 [Textus], Lovanii 1936 [Versio].

Egyes részleteinek magyar fordítása: SZÁDECZKY-KAROSS Samu 1998.

Iordanes: *Getica (De origine actibusque Getarum)*

Mérvadó szövegkiadása: Iordanis Romana et Getica. In: Monumenta Germaniae Historica. Auctorum Antiquissimorum 5. Rec. MOMMSEN, Theodor. Berolini 1961, 2 1–52.

Magyar fordítása: Iordanes. Getica. A gótok eredete és tettei. Közreadja: Kiss Magdolna. L'Harmattan. Budapest 2005.

Carolus Magnus: *Capitulare*

Mérvadó szövegkiadása: Monumenta Germaniae Historica Epistolae IV. (Epistolae Karolini aevi II.) ed. DUEMMLER, Ernst et alii. Zürich 1895, 127–138, 228–230, 399–401, 528–566.

Egyes részleteinek magyar fordítása: SZÁDECZKY-KAROSS Samu 1998.

Maurikiosz

Mérvadó szövegkiadása és német fordítása: Mauricii Strategicon – Das Strategicon des Maurikios. Ed. DENNIS, George T. [Corpus Fontium Historiae Byzantinae 17.] Vindobonae 1981.

Egyes részleteinek magyar fordítása: SZÁDECZKY-KAROSS Samu 1998.

Menandrosz Protéktór

Mérvadó szövegkiadása és angol fordítása: The History of Menander the Guardsman. Trans. BLOCKLEY, Roger C. Ottawa 1985.

Egyes részleteinek magyar fordítása: SZÁDECZKY-KAROSS Samu 1998.

Miracula Sancti Demetrii

Mérvadó szövegkiadása: Les plus anciens recueils des miracles de Saint Démétrius. Le texte par LEMERLE, Paul. Paris 1979.

Egyes részleteinek magyar fordítása: SZÁDECZKY-KAROSS Samu 1998.

Mongolok Titkos Története

Mérvadó szövegkiadása: Histoire secrete des Mongols. Ed. par LIGETI, Lajos [Monumenta Linguae Mongolicae Collecta I.] Akadémiai Kiadó Budapest 1971.

Magyar fordítása: A mongolok titkos története. Mongolból fordította (előszóval, utószóval, jegyzetekkel ellátta): Ligeti Lajos. Budapest, Gondolat 1962.

Niképhorosz Kallisztoz Xantopulosz

Mérvadó szövegkiadása: Nicephori Callisti Xantohopuli Ecclesiasticae historiae libri 18.

In: Patrologiae cursus completus, Series graeca 147. Rec. MIGNE, Jacques Paul Paris 1865.

Egyes részleteinek magyar fordítása: SZÁDECZKY-KAROSS Samu 1998.

Notitia episcopatum

Mérvadó szövegkiadása: Hieroclis Synecdemus et notitiae Graecae episcopatum. Accedunt Nili Doxapatrii notitia patriarchatum et locorum nomina immutata. Ex recognitione PARTHEY, Gustav. Berolini 1866 (újra nyomás 1967), 138–145.

Egyes részleteinek magyar fordítása: SZÁDECZKY-KAROSS Samu 1998; OLAJOS Teréz 2001.

Notker Balbulus

Mérvadó szövegkiadása: Notker der Stammler. Taten Kaiser Karls der Großen. Hrsg. von HAEFELE, Hans F. Monumenta Germaniae Historica Scriptores rerum Germ. Nova Series XII. Zürich 1962.

Egyes részleteinek magyar fordítása: SZÁDECZKY-KAROSS Samu 1998.

Niképhorosz Patriarkha

Mérvadó szövegkiadása: Nicephori archiepiscopi Constantinopolitani opuscula historica. Ed. de BOOR, Carl. Lipsiae 1880.

Egyes részleteinek magyar fordítása: SZÁDECZKY-KAROSS Samu 1998.

Paulus Diaconus

Mérvadó szövegkiadása: Pauli Diaconi Historia Langobardorum I–III. Rec. CRIVELLUCCI, Amedeo. Roma 1918.

Magyar fordítása: *Paulus Diaconus. A langobardok története*. Közreadja: GALAMB György [Mediaevalia] Budapest 2012.

Pszeudo-Zachariasz Rhétór

Mérvadó szövegkiadása: Historiae ecclesiasticae Zachariae Rhetori vulgo adscripta (Corpus Scriptorum Christianorum Orientalium. Scriptores Syri. Ser. III. Tom. V et VI) 1–2. ed. et interpr. est BROOKS, Ernest Walter. Parisiis 1919 (Textus), Lovanii 1924 (Versio).

Egyes részleteinek magyar fordítása: SZÁDECZKY-KAROSS Samu 1998.

Suishu

Mérvadó szövegkiadása: Wei Zheng, Suishu (85 juan). (Zhonghua shuju), Beijing 1973.

Egyes részleteinek magyar fordítása: SZÁDECZKY-KAROSS Samu 1998.

Szümeón Metaphrasztész

Mérvadó szövegkiadása: Utilis narratio de Hymno Acathiso. MIGNE, Jacques Paul PG XCII (1860) 1353–1372.

Egyes részleteinek magyar fordítása: SZÁDECZKY-KAROSS Samu 1998.

Theodórosz Szünkellosz

Mérvadó szövegkiadása és francia fordítása: Traduction et commentaire de l’homélie écrite probablement par Théodore le Syncelle sur le siège de Constantinople en 626. Ed., Trans. MAKK, Ferenc [Acta Universitatis Szegediensis de Attila József Nominatae. Acta Antiqua et Archaeologica 19. Opuscula Byzantina 3.] Szeged 1975.

Egyes részleteinek magyar fordítása: SZÁDECZKY-KAROSS Samu 1998.

Theophanész

Mérvadó szövegkiadása: Theophanis Chronographia. Rec. de BOOR, Carl. Lipsiae 1883–1885.

Egyes részleteinek magyar fordítása: SZÁDECZKY-KAROSS Samu 1998.

Theophülaktosz Szimokattész

Mérvadó szövegkiadása: Theophylacti Simocattae. Historia. Ed. de BOOR, Carl D. rev. WIRTH, Peter. Stuttgartiae 1972.

Magyar nyelvű fordítása: Theophülaktosz Szimokattész. Világtörténelem. Ford. OLAJOS Teréz [Magyar Őstörténeti Könyvtár 26.] Balassi Kiadó Budapest 2012.

Vita Hrodberti episcopi Salisburgensis

Mérvadó szövegkiadása: Monumenta Germaniae Historica. Scriptores rerum Merovingicarum. VI. Ed. KRUSCH, Bruno et LEVISON, Wilhelm. Hannoverae 1913.

Egyes részleteinek magyar fordítása: SZÁDECZKY-KAROSS Samu 1998.

IRODALOM

- ÁBRAHÁM, Levente (szerk.)
 2005 Biomonitoring along the river Drava in Hungary, 2000–2004. Biomonitoring a Dráva folyó magyarországi szakasza mentén, 2000–2004. Natura Somogyiensis 7. Kaposvár
- ALTHEIM, Franz
 1960 Geschichte der Hunnen II. Berlin
- ANDÓ Mihály
 1983 A megtelepedés természeti feltételei. In (szerk. Kristó Gyula): Szeged története 1. A kezdetektől 1686-ig. 17–43. Szeged
- ANDRÁSFALVY Bertalan
 1973 A Sárköz és a környező Duna menti területek ősi ártéri gazdálkodása és vízhasználatai a szabályozás előtt. Vízügyi Történeti Füzetek 6. Budapest
 1997 Nyájszervezet – csordatartás. In (főszerk. Györffy György, szerk. Kovács László – Paládi-Kovács Attila): Honfoglalás és néprajz. A honfoglalásról sok szemmel 4, 85–94. Budapest
- BAGI Zoltán Péter
 2010 Folyók és a víz jelentősége a tizenöt éves háborúban. Évkönyv. Komárom-Esztergom Megyei Önkormányzat Levéltára 9, 119–128. Komárom
- BALOGH Csilla
 2002 Régészeti adatok Bács-Kiskun megye területének kora avar kori történetéhez. Előmunkálatok a Duna-Tisza köze avar kori betelepülésének kérdéséhez. – A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve. Studia Archaeologica VIII, 291–339. Szeged
 2010 A Felgyő, Ürmös-tanyai avar kori temető. In: Balogh Csilla – Fischl Klára: Felgyő Ürmös-tanya. Bronzkori és avar kori leletek László Gyula felgyői ásatásának anyagából. A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve – Monumenta Archeologica I. 185–381. Szeged
- BÁLINT Csanád
 1980 Természeti földrajzi tényezők a honfoglaló magyarok megtelepedésében. Ethnographia 91, 35–52. Budapest
 2004 A középvár kor kezdete és Kuber bevándorlása. Archaeologiai Értesítő 129, 35–65. Budapest
 2012 Az avar kori ötvösség technikai és kulturtörténeti aspektusai. In (szerk. Vida Tivadar): Thesaurus Avarorum. Régészeti tanulmányok Garam Éva tiszteletére. Archeological Studies in Honour of Éva Garam. 311–318. Budapest
- BÁLINT Mariann
 2001 Környezetrekonstrukciós kísérletek a Duna-Tisza köz déli részén. Az Árpádkori településhálózat jellegzetességei a Dorozsma-Majsai-homokhát területén. Wosinsky Mór Múzeum Évkönyve 23, 343–357. Szekszárd
 2007 Az Árpád-kori településhálózat rekonstrukciója a Dorozsma-Majsai Homokhát területén. PhD disszertáció Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar. Budapest
- BÁRDOS, Edith
 2000 La necropoli àvara di Zamárdi. In (a cura di: Arslan, Ermanno A. – Buora, Maurizio): L'Oro degli Avari. Popolo delle steppe in Europa. 76–141. Milano
- BARTOSIEWICZ László
 1995 Állatsontok Balatonkiliti VII–VIII. századi avar temetőjéből. Somogyi Múzeumok Közleményei 11. A népvándorlaskor fiatal kutatói 5. találkozásának előadásai (1994. szeptember 27–29. Szenna). 173–181. Kaposvár
- BÁRTH János
 1978 A dunai átkelés és a révjog bérbeadásának néhány kérdése. Cumania V. 97–142. Kecskemét
- BENCSEK János
 1986 A folyók elválasztó, a révek összekötő szerepe a paraszti árucserében. – Die trennende Rolle der Flüsse, die verbindende Rolle der Übersetzstellen im bäuerlichen Warenaustausch. In (szerk. Szabadfalvi József – Viga Gyula): Árucseré és migráció. 143–153. Miskolc

BEDE, Ilona – SZALONTAI, Csaba

- 2014 Archäologische Angaben über awarisches Verteidigungssystem entlang Flüssen der Umgebung Szeged (Süd-Ungarn). In (Hrsg. Heinrich-Tamaska, Orsolya – Hardt, Matthias – Révész, László – Schenk, Winfried): *Offene Landschaften. Archäologie – Geschichte – Geographie* 31, 2013. 209–246. Bonn

BENDE Livia

- 2000 Fülkesírok a pitvarosi avar temetőben. Adatok a fülkés és lószerszámos temetkezések kronológiájához. In (szerk. Bende Livia – Lőrinczy Gábor – Szalontai Csaba): *Hadak útján. A népvándorlaskor fiatal kutatóinak konferenciája.* 241–279. Szeged

BERTA Árpád

- 2004 Szavaimat jól halljátok... A türk és ujjur rovásírásos emlékek kritikai kiadása. Szeged

BERTA Tibor – BIERNACKI, Karol

- 2010 Emlékkötet az 1970. évi Maros és Alsó-Tisza vidéki árvízről. *Tanulmányok Csongrád megye történetéből* 38. Szeged

BLOCH, Marc

- 1996 A történész mestersége. *Történetelméleti írások.* Budapest

BÓNA, István

- 1981 Das erste Auftreten der Bulgaren im Karpatenbecken. In (ed. Káldy-Nagy, Gyula): *Turcic-Bulgarian Hungarian Relations (VIth-XIth centuries).* *Studia Turco-Hungarica* V, 79–112. Budapest
- 1984 A népvándorlás kor és a korai középkor története Magyarországon. In (főszerk. Székely György): *Magyarország története I.* 265–373. 1586–1606. Budapest
- 1986 Daciától Erdőelvéig. A népvándorlás kora Erdélyben (271–896). In (főszerk. Köpeczi Béla): *Erdély története I.* Budapest 107–234.
- 1989 Daciától Erdőelvéig. Erdély és a Kelet-Alföld a népvándorlás korban (271–895). In (főszerk. Köpeczi Béla): *Erdély rövid története.* 61–157. Budapest

BÓNA, István – NAGY, Margit

- 2002 Gepidische Gräberfelder am Theissgebiet I. *Monumenta Germanorum Archaeologica Hungariae* 1. Budapest

BRÉHIER, Louis

- 1997 Bizánc tündöklése és hanyatlása. I–II. Budapest

CARNAP-BORNHEIM, Claus von – FRIESINGER, Herwig (Hrsg.)

- 2005 *Wasserwege: Lebensadern – Trennungslinien.* *Schriften des Archäologischen Landesmuseum Schleswig, Ergänzungsreihe* 3. Neumünster

CZEGLÉDY Károly

- 1977 Ogurok és türkök Kazáriában. In (szerk. Bartha Antal – Czegléd Károly – Róna-Tas András): *Magyar Őstörténeti Tanulmányok.* 59–77. Budapest
- 1981 Ogurok és türkök Kazáriában. In (szerk. Dobrev, Čavdar – Juhász Péter – Miátev, Petar): *Tanulmányok a bolgár-magyar kapcsolatok köréből.* 53–57. Budapest

CSALLÁNY, Dezső

- 1961 Archäologische Denkmäler der Gepiden im Mitteldonaubecken (454–568 u. Z.). *Archaeologia Hungarica* 38, Budapest

DAIM, Falko

- 2003 Avars and Avar Archaeology. An introduction. In (eds. Goetz, Hans-Werner – Jarnut, Jörg – Pohl, Walter): *Regna and Gentes. The Relationship between Late Antique and Early Medieval Peoples and Kingdoms in the Transformation of the Roman World.* 463–570. Leiden–Boston

DI COSMO, Nicola

- 2000 Ancient City-States of the Tarim Basin. In (ed. Hansen, Mogens Herman): *A Comparative Study of Thirty City-State Cultures.* 393–408. Copenhagen

DOBROVITS Mihály

- 2000 „Avarnak nevezték magukat” – Theophylaktosz álavarjainak kérdéséhez. In (szerk. Bende Livia – Lőrinczy Gábor – Szalontai Csaba): *Hadak útján. A népvándorlaskor fiatal kutatóinak konferenciája.* 191–196. Szeged

FANCSALSZKY Gábor

- 2000 Állat- és emberábrázolás a késő avar kori bronz övvereteken (1993–1999). In (szerk. Bende Livia – Lőrinczy Gábor – Szalontai Csaba): *Hadak útján. A népvándorlaskor fiatal kutatóinak konferenciája.* 285–310. Szeged

- 2007 Állat- és emberábrázolások a késő avar kori öntött bronz övvereteken. Opitz Archaeologica 1. Budapest
- FELFÖLDI Szabolcs
- 2004 A nomád hadviselés egyik jellegzetes problémája: a folyón való átkelés. In (szerk. Balogh László – Keller László): Fegyveres nomádok, nomád fegyverek. Magyar Őstörténeti Könyvtár 21, 75–91. Budapest
- 2016 Trade in conventional rut? Long-distance trading systems and rivers. Tartu
- FERENCZI László
- 2008 Vízgazdálkodás a középkori Magyarországon. In (szerk. Kubinyi András – Laszlovszky József – Szabó Péter): Gazdaság és gazdálkodás a középkori Magyarországon: gazdaságtörténet, anyagi kultúra, régészet. Martin Opitz Kiadó. 341–361. Budapest
- FREUND, Stephan – HARDT, Matthias – WEIGEL, Petra
- 2007 Flüsse und Flusstäler als Wirtschafts- und Kommunikationswege. Offene Landschaften. Siedlungsforschung. Archäologie – Geschichte – Geographie 25. Bonn
- FRIESINGER, Herwig – ADLER, Horst
- 1979 Die Zeit der Völkerwanderung in Niederösterreich. Wien–St. Pölten
- FRISNYÁK Sándor
- 2009 A Hernád-völgy környezettörténeti vázlata – 16–20. század. In (szerk. Kázmér Miklós): Környezettörténet. Az utóbbi 500 év környezeti eseményei történeti és természettudományi források tükrében. 95–108. Budapest
- GÁLFFY László
- 2013 Fontevraud vizei. In (szerk. Muskovics Andrea Anna): Szőlő, bor, termelés, fogyasztás, társadalom: borkultúra és társadalom visszatekintve a 21. századi Magyarországról. 526–535. Budapest
- GALLINA Zsolt – VARGA Sándor
- 2016 A Duna-Tisza közének honfoglalás és kora Árpád-kori temetői, sír- és kincsleletei I. A Kalocsai Sárköz a 10–11. században. Magyarország honfoglalás kori és kora Árpád-kori sírleletei 10. Szeged
- GARAM Éva
- 2005 Az avar kor. In: A Magyar Nemzeti Múzeum kiállításának vezetője. Kr. e. 400 000 – Kr. u. 804. 129–143. Budapest
- GROUSSET, René
- 1970 The Empire of the Steppes. New Brunswick
- GULYÁS Bence
- 2014 Újabb adatok a kora avar kori Tiszántúl kelet-európai kapcsolataihoz. In (főszerk. Türk Attila, szerk. Balogh Csilla – Major Balázs): Hadak útján XXIV. A népvándorláskor fiatal kutatóinak XXIV. konferenciája. Esztergom 2014. november 4–6. 1. kötet. Studia ad Archaeologiam Pasmaniensia – A Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar Régészeti Tanszékének Kiadványai – Archaeological Studies of PPCU Volume 3/1. – Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont Magyar Őstörténeti Témacsoport Kiadványok. 499–512. Budapest–Esztergom
- GYÖRFFY György – ZÓLYOMI Bálint
- 1994 A Kárpát-medence és Etelköz képe egy évezred előtt. In: Honfoglalás és régészet. Szerk.: Kovács László. 13–37. Budapest
- HARMATTA János
- 1990 Bakath, az unnugurok városa. Antik Tanulmányok 34. 163–165. Budapest
- HIRTH, Friderich
- 1899 Nachworte zur Inschrift des Tonjukuk In: Radloff, Wilhelm: Die alttürkischen Inschriften der Mongolei. Zweite Folge. St. Petersburg
- HULSEWÉ, Anthony François Paulus
- 1979 China in Central Asia. The Early Stage: 125 B.C.–23. A.D. Leiden
- KATONA Tamás (szerk.)
- 1987 A tatárjárás emlékezete. Budapest
- KISS, Attila
- 1996 Das awarenzeitlich gepidische Gräberfeld von Kölked-Feketekapu. Monographien zur Frühgeschichte und Mittelalterarchäologie 2. Studien zur Archäologie der Awaren 5. Innsbruck

- 1996a 'In terra nummus' – A Kárpát-medence avar kori kereskedelmi kapcsolatainak vázlata a régészeti és numizmatikai leletek tükrében. A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve – Studia Archaeologica II, 221–245.
- КОМАР, Алексей Викторович – КУБЫШЕВ, Анатолий Иванович – ОРЛОВ, Руслан
2006 Сергейевич: Погребения кочевников VI–VII вв. из Северо-Западного Приазовья. In: Степи Европы в эпоху средневековья 5, 245–374. Донецк
- KRISTÓ Gyula
1984 A tatárjárás (1241–1242). In: Magyarország története I. Főszerk: Székely György. 1417–1440. Budapest
- KÜRTI Béla
1983 Az avarok kora. In (szerk. Kristó Gyula): Szeged története I, 162–208. Szeged
- KYZLASOV, Leonid R.
2010 The Urban Civilization of Northern and Innermost Asia. Historical and Archaeological Research. București–Brăila
- LÁSZLÓ Gyula
1935 Adatok az avar kori műipar ókeresztény kapcsolataihoz. Budapest
1940 Újabb keresztény nyomok az avar korból. Dolgozatok a Horthy Miklós Tudományegyetem Régészeti Intézetéből 16, 147–158. Szeged
- LIGETI Lajos
1962 A mongolok titkos története. Mongolból fordította: Ligeti Lajos. Budapest
- LIU MAU-TSAI
1958 Die chinesischen Nachrichten zur Geschichte der Ost-Türken (T'u-küe). Vol. I–II. Wiesbaden
- LŐRINCZY Gábor
1998 A kelet-európai steppei népesség a 6–7. századi Kárpát-medencében. Régészeti adatok a Tiszántúl kora avar kori betelepüléséhez. A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve. Studia Archaeologica 4, 343–372. Szeged
- MADARAS László
1990 Előzetes jelentés a Jászapáti–Nagyállás úti avar temető feltárásáról. (Az avar kori csontlemezeken tegeztek társadalomtörténeti jelentősége.) Tisicum. A Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Múzeumok Évkönyve VII, 167–206. Szolnok
- B. NAGY Katalin
2003 A székkutas-kápolnadűlői avar temető. A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve – Monographia Archeologica I. Szeged
- NAIL, Thomas
2016 Theory of the border. Oxford
- BOLENSKY, Dimitri
1999 A Bizánci Nemzetközösség. Budapest
- OLAJOS Teréz
1996 A Kárpát-medence népei a honfoglalás előtt. In (szerk. Kristó Gyula – Makk Ferenc): Árpád előtt és után. Tanulmányok a magyarság és hazája korai történetéről. 9–18. Szeged
2001 A IX. századi avar történelem görög nyelvű forrásai. Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 16. Szeged
2012 Theophylaktosz Szimokattész: Világtörténelem. Fordította, a bevezetést és a jegyzeteket írta Olajos Teréz. Magyar Őstörténeti Könyvtár 26. Budapest
- POHL, Walter
1988 Die Awaren. Ein Steppenvolk in Mitteleuropa 567–822 n. Chr. München
- POLGÁR Szabolcs
2000 Városfejlődés a kora középkori Kelet-Európában. A Volga melletti kazár főváros létrejöttének kérdése. In (szerk. Bende Livia – Lőrinczy Gábor – Szalontai Csaba): Hadak útján. A népvándorlások fiatal kutatóinak konferenciája. 341–351. Szeged
- ROLLINGER, Robert
2013 Dareios und Xerxes an den Rändern der Welt und die Inszenierung von Weltherrschaft – Altorientalisches bei Herodot – In (Hrsg. Dunsch, Boris – Ruffing, Kai): Herodots Quellen – Die Quellen Herodots. Classica et Orientalia 6, 95–116. Wiesbaden
- RÓNA-TAS András
1985 A szarvasi tütartó felirata. Nyelvtudományi Közlemények 87, 225–248. Budapest

- 2001 Hol volt Kuvrat Bulgáriája? In (szerk. Felföldi Szabolcs – Sinkovics Balázs): Nomád népvándorlások, magyar honfoglalás. Magyar Őstörténeti Könyvtár 15, 67–87. Budapest
- 2002 A nagyszentmiklósi kincs feliratairól. In (főszerk. Kovács Tibor): Az avarok aranya. A nagyszentmiklósi kincs. 120–129. Budapest
- SOMOGYI Péter
- 1987 Typologie, Chronologie und Herkunft der Maskenbeschläge zu den archäologischen Hinterlassenschaften osteuropäischer Reiterhirten aus der pontischen Steppe im 6. Jahrhundert. *Archaeologia Austriaca* 71, 121–154. Wien
- 2005 Újabb gondolatok a bizánci érmék avarföldi elterjedéséről. Numizmatikai megjegyzések Bálint Csanád közép avar kor kezdetére vonatkozó vizsgálataihoz. A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve. *Studia Archaeologica* XI, 189–228. Szeged
- K. SZABÓ Mária
- 1965 Visszaemlékezés-gyűjtemény az 1895. évi cibakházi, tiszaföldvári rettenetes árvívről. Tiszaföldvár
- SZALONTAI Csaba
- 2014 A Maty-ér és a kapcsolódó vízrendszer szerepe és jelentősége Szeged környékének településtörténetében. PhD disszertáció. Szeged
- SZALONTAI, Csaba – KÁROLY, László
- 2012 Runiform fragments of the late avar period from Hungary. *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae* 66/4, 365–396. Budapest
- SZALONTAI Csaba – SÜMEGI Pál
- 2014 A Maty-ér és a kapcsolódó vízrendszer szerepe és jelentősége Szeged környékének településtörténetében. In (szerk. Unger János – Pál-Molnár Elemér): Geoszféra 2014. A Szegedi Tudományegyetem Földtudományok Doktori Iskola és a Környezettudományi Doktori Iskola (Környezeti geográfia program) eredményei. Szeged
- SZÁDECZKY-KARDOSS Samu
- 1996 Az avarok története Európában. In (szerk. Kristó Gyula – Makk Ferenc): Árpád előtt és után. Tanulmányok a magyarság és hazája korai történetéről. 21–30. Szeged
- 1998 Az avar történelem forrásai 557-től 806-ig. Magyar Őstörténeti Könyvtár 12. Budapest
- SZÁDECZKY-KARDOSS, Samu – OLAJOS, Teréz
- 1986 Avarica. Über die Awarengeschichte und ihre Quellen mit Beiträgen von Th. Olajos, *Opuscula Byzantina* VIII, Szeged
- SZENTHE Gergely
- 2012 7. századi ezüstlemez és övgarnitúrák. Adatok az ezüstlemezről készült, sima felületű övveretek elterjedéséhez. In (szerk. Vida Tivadar): *Thesaurus Avarorum. Régészeti tanulmányok Garam Éva tiszteletére. Archeological Studies in Honour of Éva Garam.* 521–550. Budapest
- SZENTPÉTERI József
- 1993 Kígyómotívum a griffes-indás népszerűség hagyatékában. A Herman Ottó Múzeum Évkönyve 30–31/2, 225–278. Miskolc
- 1993a Az avar kori hadsereg legfelsőbb vezető rétege a régészeti források tükrében. *Tisicum. A Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Múzeumok Évkönyve* VIII, 163–180. Szolnok
- 1995 Cartographia avarica. Térképészeti észrevételek ADAM-tól Bajánig. *Somogy Megyei Múzeumok Közleményei* 11, 239–254. Kaposvár
- 2006 Amiről a térképek mesélnek... Adalékok az avar korszak keltezési problémaköréhez. *Arrabona* 44/1, 455–496. Győr
- 2013 Az Avar Kaganátus hatalmi központjai – a hringek. *Tisicum. A Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Múzeumok Évkönyve* XXII, 169–177. Szolnok
- SZENTPÉTERI, József (Hrsg.)
- 2002 Archäologische Denkmäler der Awarenzeit in Mitteleuropa. *Archaeologica Hungarica* 13. Budapest
- SZILÁGYI Miklós
- 1978 A magyar halászat néprajzi kutatásának elméleti és módszertani problémái. *Cumania* V, 7–41. Kecskemét
- 1997 Halászat. In (főszerk. Györffy György, szerk. Kovács László – Paládi-Kovács Attila): Honfoglalás és néprajz. A honfoglalásról sok szemmel 4, 61–68. Budapest

SZŐKE Béla Miklós

- 1992 7. és 9. századi településmaradványok Nagykanizsán. Zalai Múzeum 4, 129–167. Zalaegerszeg
- 2006 Nagy Károly hadjárata az avarok ellen 791-ben. Arrabona. A Győr-Moson-Sopron Megyei Múzeumok Közleményei 44/1. Ünnepi kötet a 65 éves Tomka Péter tiszteletére. 497–522. Győr
- 2014 A Karoling-kor a Kárpát-medencében. A Magyar Nemzeti Múzeum állandó kiállítása. Budapest

TOMKA, Péter

- 2005 Die Rolle des mittleren Donauabschnittes in der Völkerwanderungszeit. In (Hrsg. von Carnap-Bornheim, Claus – Friesinger, Herwig): Wasserwege: Lebensadern – Trennungslinien. Schriften des Archäologischen Landesmuseum Schleswig, Ergänzungsreihe 3, 125–147. Neumünster
- 2006 Ménfőcsanak-Bevásárlóközpont (Metro) 552. sír – a „lovashalász”, avagy az interpretáció határai. In (szerk. Somogyvári Ágnes – V. Székely György): „In terra quondam Avarrorum...” Ünnepi tanulmányok H. Tóth Elvira 80. születésnapjára. Archaeologia Cumanica 2, 253–270. Kecskemét

B. TÓTH Ágnes

- 2014 The role of rivers in the settlement history of the Great Hungarian Plain in the 5th and 6th centuries AD: overview and prospects. In (Hrsg. Heinrich-Tamáska, Orsolya – Hardt, Mattias – Révész, László – Schenk, Winfried): Offene Landschaften. Siedlungsforschung. Archäologie – Geschichte – Geographie 31. 191–208. Bonn

VÉKONY Gábor

- 1997 Protobolgárok a Kárpát-medencében. Komárom-Esztergom Megyei Múzeumok Közleményei 5, 437–458. Tata
- 2004 Sókereskedelem a Kárpát-medencében az Árpád-kor előtt. In (szerk. Kovács Gyöngyi): „Quasi liber et pictura”. Tanulmányok Kubinyi András hetvenedik születésnapjára. – Studies in honour of András Kubinyi on his seventieth birthday. 655–661. Budapest

VIDA, Tivadar

- 2002 Heidnische und christliche Elemente der awarenzeitlichen Glaubenswelt, Amulette in der Awarenzeit. Zalai Múzeum 11, 179–209. Zalaegerszeg
- 2016 “They Asked to Be Settled in Pannonia...”. A Study on Integration and Acculturation – The Case of the Avars. In (eds. Bollók, Ádám – Csiky, Gergely – Vida, Tivadar): Zwischen Byzanz und der Steppe. Archäologische und historische Studien. Festschrift für Csanád Bálint zum 70. Geburtstag. – Between Byzantium and the Steppe. Archaeological and Historical Studies in Honour of Csanád Bálint on the Occasion of His 70th Birthday. 251–269. Budapest

VIRÁGOS Réka

- 2008 Tájregészeti megközelítések a dunántúli 5–6. századi régészeti lelőhelyek értelmezésében. Archaeologiai Értesítő 133, 199–221. Budapest

VÖRÖS István

- 1996 A magyarok hadi ménjei és igavonói az írott források és a régészeti leletek alapján. In: Honfoglaló őseink. Szerk.: Veszprémy László. 128–146. Budapest

WERNER, Joachim

- 1984 Der Grabfund Malaja Perescepina und Kuvrat, Kagan der Bulgaren. München

WHITBY, Michael

- 1988 The Emperor Maurice and his Historian: Theophylact Simocatta on Persian and Balkan Warfare. Oxford

ZATYKÓ Csilla

- 2011 Integrált kutatások: a tájregészet. In (szerk. Gróf Péter – Horváth Ferenc – Kulcsár Valéria – F. Romhányi Beatrix – Tari Edit – T. Bíró Katalin): Régészeti kézikönyv. DVD. 388–402. Budapest

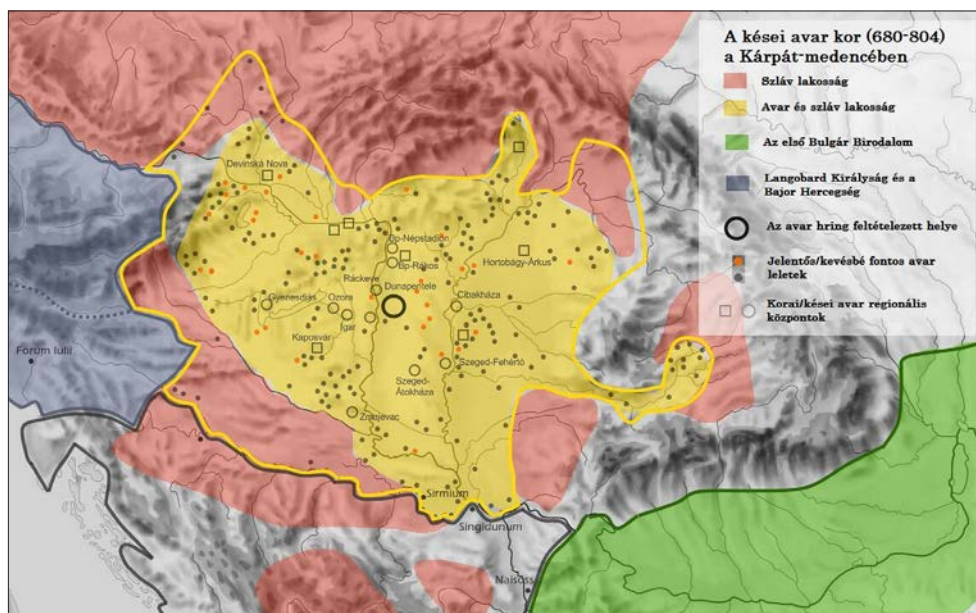

Szabolcs Felföldi

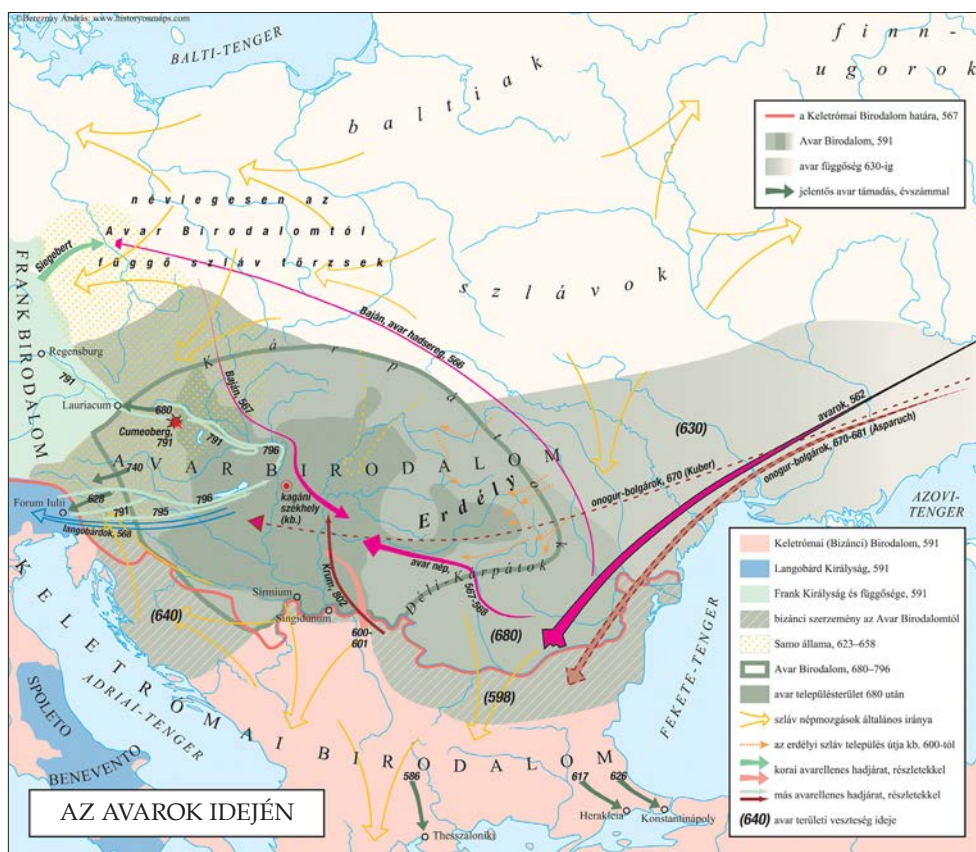
THE ROLE OF RIVERS IN THE AVAR KHAGANATE

The goal of the present study is to provide an overview of the major issues relating to the intricate relationship between the Avar Khaganate and the rivers in its geographic environment. A few years ago, I had devoted my attention to the relationship between nomadic lifeways and rivers, among them to the problem of how nomads forded or crossed rivers, and I have expanded my previous research to include the Avar Khaganate too. My goal was not only to collect the archaeological and written data on the relationship between the Avars and rivers, but also to systematically review and assess the many views concerning rivers in the academic literature. In order to do so, I first had to cover the role of rivers in modern landscape ecological studies; next, I had to determine which rivers should be considered if we want to discuss the Avars' attitude to rivers. Regarding the latter, it became clear that given the geographic extent of the Avar Khaganate, I had to consider not only the river network of the Carpathian Basin, but also the rivers flowing through western Ukraine. The next step was the examination of whether the rivers of the khaganate had actually functioned as genuine borders. Since the western sources reveal little about how the nomads settling on the fringes of the Mediterranean organised space and about their concept of boundaries and borders, it seemed prudent to turn to other sources, for example the Chinese ones.

The Chinese sources designated the nomads of Inner Asia with a very apt term, the *guo*, which denoted an independent polity with an extremely loose territorial organisation. Obviously, I do not claim that the groups settling in the Carpathian Basin can be directly described with this term – nevertheless, one important point is that according to the Chinese sources, a *guo* is not determined by its borders, but rather by the number of warriors it can muster and the centre of the *guo*, alongside various other factors. Borders or boundaries in the European sense did not exist or took other forms in this structure. What is important for us is that the antique Roman and the medieval concept of borders, which incorporated well-defendable rivers into its border defences, was probably viewed somewhat differently by nomads. This should not be taken to imply that nomads did not regard rivers as marking boundaries, but probably not in the same rigid form as we tend to do today. It is equally difficult to determine whether any trade was conducted along rivers in the Avar Khaganate or whether there was any association between the location of the khagans' seats and rivers. It seems to me that the volume of trade conducted along rivers and in river valleys as well as the size of the rivers in the case of a khagan's seat is somewhat exaggerated in the archaeological literature. The analogies offered by the Xiongnu of Inner Asia indicate that the presence of a large river with abundant water was not an important consideration when choosing the location of the khagan's seat. For example, the royal centres of the *chanyu* of the Xiongnu were often sited beside minor watercourses such as the Chikoi or Tasheba, and it seems likely that the centre of the Bulgars who had shaken off the rule of the Eastern European Avars lay not by the Dnieper, but one of its smaller tributaries. Given that the Carpathian Basin is replete with rivers, I would suggest that the khagan's seat should not necessarily be sought by some truly "great" river, even if we cannot exclude the possibility that it had indeed lain by one of the major watercourses – however, a location beside a major source of water can be crossed off the list of criteria. The direct impact of rivers can be noted not only regarding the location of the khagans' seats and in general discussions of Avar settlement, but also in the Avar material record. The last section of the study reviews the archaeological finds of the Avar period such as hooks, harpoons and depictions of fish and water fowl which in one way or another can be regarded as reflections of the relationship between the Avars and their rivers. The overview presented in the study has shown that there are still many exciting issues to be explored regarding the relationship between the Avar Khaganate and its rivers.

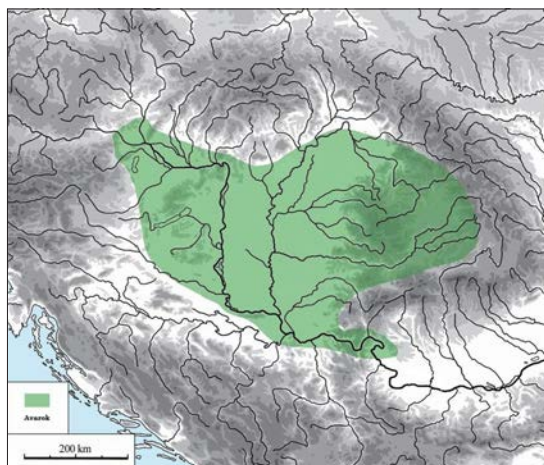
1.

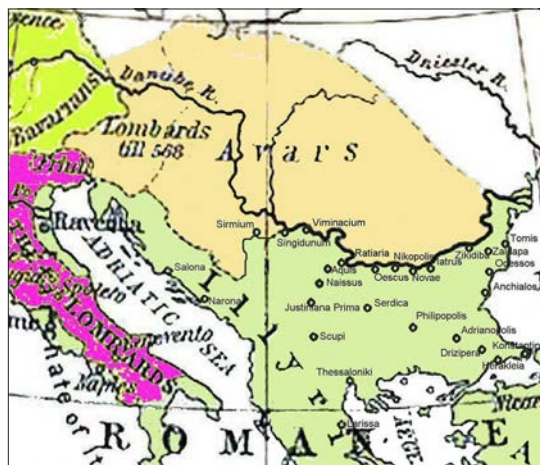
2.

1. kép. 1. A késő avar kori Kárpát-medence (a Wikimedia Commons térképe után);
2. Kelet-Európa és a Kárpát-medence az avar korban (készítette: Bereznay András)

1.

2.

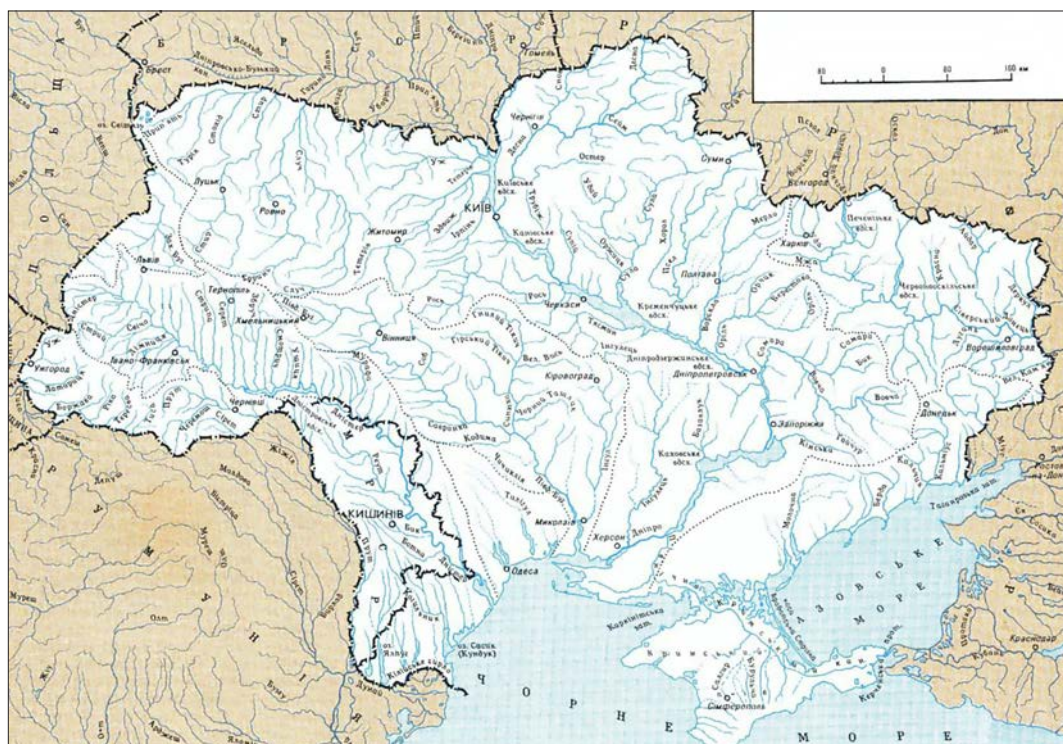
3.

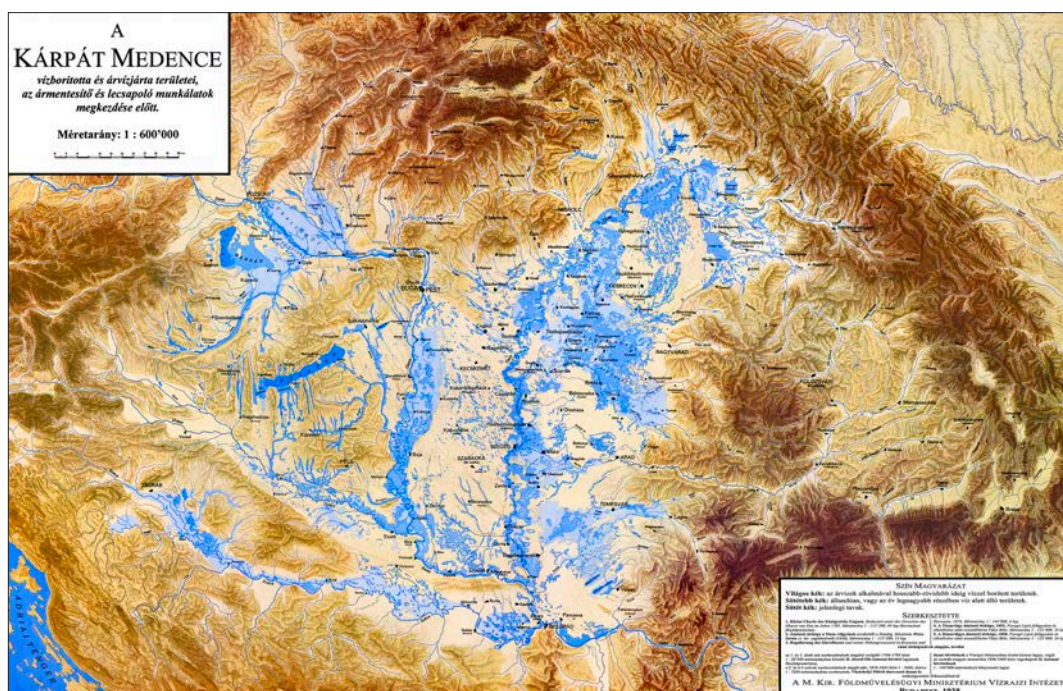
4.

2. kép. 1. Az Avar Kaganátus térképe (<http://www.mpov.uw.edu.pl/en/thesaurus/tribes-and-peoples/avars> – a letöltés időpontja: 2018.03.07.); 2. Az avarok egy angol nyelvű térképen (a Wikimedia Commons térképe után); 3. A Szelenga folyó és mellékvei (a Wikimedia Commons térképe után); 4. A Dnyeper folyó műholdról készített fotója (NASA/Tim Kopra)

1.

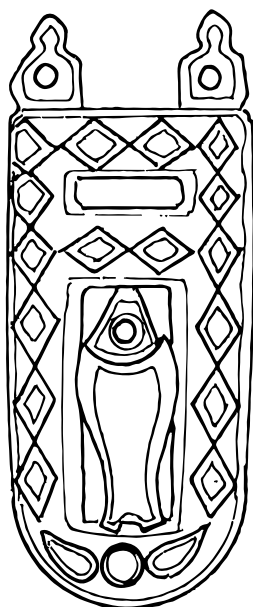
2.

3. kép. 1. A Fekete-tengertől északra húzódó sztyeppvidék vízrajzi térképe (<https://www.mapsland.com/europe/ukraine/detailed-rivers-map-of-ukraine-in-ukrainian> – a letöltés időpontja: 2018.03.07.); 2. A folyószabályozás előtti Kárpát-medence vízrajzi térképe (A M. Királyi Földművelésügyi Minisztérium Vízrajzi Intézete térképe, Budapest, 1938)

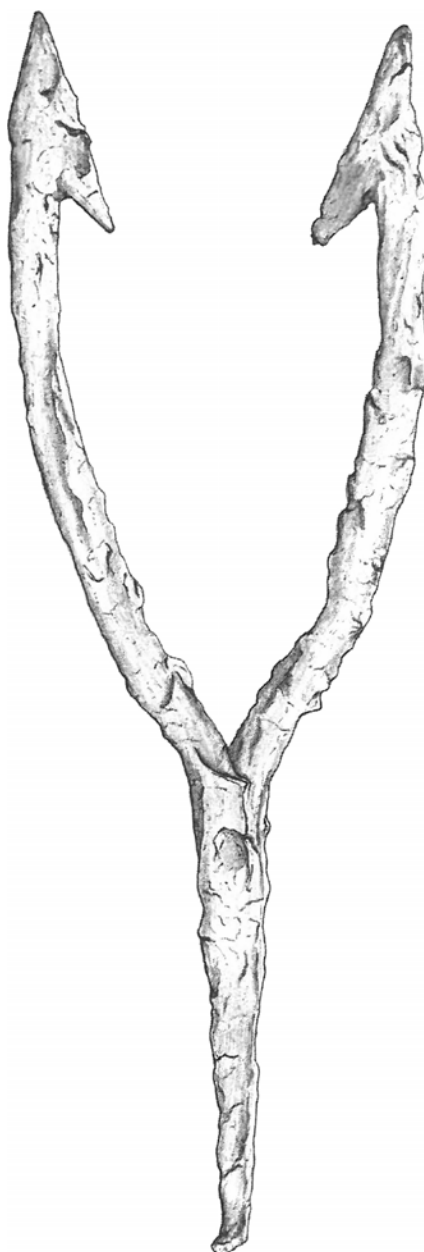
4. kép. A kalocsai Sárköz a Második Katonai Felmérésen (1806–1869)

1.

2.

3.

5. kép. 1. Halat ábrázoló aranyozott nagyszíjvég a székkutas-kápolnadúlói temető 382. sírjából (FANCSALSZKY Gábor 2007 213. nyomán); 2. Ezüstlemez halat marcangoló sas ábrázolásával Szeged-Öthalomról (FANCSALSZKY Gábor 2007 213. nyomán); 3. Szigony a ménfőcsanaki temető 552. sírjából (TOMKA Péter 2009 267. nyomán)

Szalontai Csaba

BERENDEZKEDÉS A SZEGEDI TÁJBAN

Egy mikrorégió újraértelmezett településrendje
és hatalmi struktúrája az avar korban¹

Tanulmányomban két témát tárgyalok. A dolgozat első részében a hatalmi központok kutatása kapcsán néhány gondolatot, kérdést vetek fel, melyek talán segíthetnek a további kutatásban. A második felében egy mikrorégió (a szegedi táj) újraértelmezett avar kori településrendjével és hatalmi struktúrájával foglalkozom.

GONDOLATOK AZ AVAR KORI HATALMI KÖZPONTOK KUTATÁSÁHOZ

Az avar elit, a kagáni székhely, a forrásokból ismert hatalmi struktúra és ezek lehetséges központjainak kutatása több évtizede zajlik. Az egyes kiemelkedő gazdagságú sírok, síregyüttesek értelmezéséről és a társadalmi hierarchiában való elhelyezéséről számos elemzést olvashatunk, és ennek köszönhetően ma már viszonylag hosszú lista áll rendelkezésünkre ahhoz, hogy az avar elitet bemutassuk. Ebben elsődlegesen a kevés írott forrás értelmezéséből, másodlagosan a rangjelző és gazdagságra utaló régészeti leletek elemzéséből, ritkábban a központi hatalomhoz köthető ötvösműhelyek lokalizációjából indulnak ki a témával foglalkozók.

Ha a téma kutatását tartalma, módszertana és eredményei felől közelítjük meg, akkor két nagyobb korszakra osztható a kutatástörténet. Az első fázisban (mely lényegében még a napjainkig is tart) elsődlegesen a vezető réteg meghatározása volt a cél, melyhez megtörtént a rangjelző tárgyak kiválasztása, rangsorolása, a leletanyag tipológiájának és kronológiájának

pontosítása. Az eredmények alapján sikerült azonosítani egy markáns leletkört, amelyről ma meggyőzően állathatjuk, hogy az avar társadalom vezetőrétegét reprezentálják.²

Tematikáját és a várható eredményeket tekintve érthető módon a kutatás ezen fázisa szinte teljesen figyelmen kívül hagyta azt, hogy a vizsgált sír, vezéri lelet milyen térben található, mi jellemzi a környezetét, így a publikációkban szinte csak kizárólag a Kárpát-medencét és a nagyobb folyókat ábrázoló „vaktérképeket” látunk a vizsgált lelőhelyekkel. Emiatt kevés figyelem irányult arra a kérdésre, hogy az egyes uralmi területeket megjelöljék, vagy akár az azonosított vezér bármilyen „feladatát” (például utak, folyók, területek ellenőrzése stb.) meghatározzák.

Más utakon járt, és már a térhasználattal is foglalkozott Fancsalszky Gábor, akinek hatalmas anyaggyűjtésen alapuló, az egész Kárpát-medencére kiterjedő kutatásának végső konklúziójában olyan megállapítások jelennek meg, amelyek a hatalmi központok vonatkozásában új elemet hoztak. Az általa lokalizált 12 késő avar kori műhelykör a nagy folyók menti szárazföldi utak és/vagy átke-lőhelyek mellett terülnek el, és megállapítása szerint egyértelműen társadalmi központokat jelölnek. A műhelykörök értelmezése közben pedig már konkrét, nevesített vezetőket, hatalmi körzeteket vagy feladatköröket is említ: 1: feltehetőleg kagáni székhely, 2: a nyugati

¹ Jelen kéziratot 2016. szeptember 6-án zártam le. Annyi változás történt, hogy az azóta nyomtatásban is megjelent publikációk hivatkozásai utólag bekerültek a szövegbe.

² Nehéz lenne minden fontos fázisát megidézni a kutatásnak, ezt nem is tekintjük feladatunknak, de néhány fontos elemét, meghatározó eredményét mindenképpen szükségesnek látjuk kiemelni: CSALLÁNY Dezső 1939; BÓNA István 1971; 1976; 1982–83, GARAM Éva 1976; 1978; 1993; 2000; 2005; FANCSALSZKY Gábor 2007 117–118.; KISS Attila 1988; 1991; 1994–95; 1995; LÁSZLÓ Gyula 1938; 1941; 1955; H. TÓTH Elvira – HORVÁTH Attila 1992

határ védelme, 3: feltehetően a tudun székhelye, 4: talán a jugurruus székhelye, 10: az északnyugati határ védelme.³ Eredményeinek jelentőségét jelentősen növelhette volna, ha például a szárazföldi utakhoz és az átkelőhelyekhez való lokalizáláshoz vizsgálta volna a környezetet is. Ugyancsak számos társadalmi, gazdasági, kereskedelmi vonatkozású következtetésre (az áru terjesztése, a körök egymásra hatása stb.) nyílna lehetőség, ha a műhelykörök közti kapcsolati háló elemzése is megtörténne.

A '90-es évektől – párhuzamosan a fenti kutatással – új irányzat jelent meg az elit kutatásában. Az addigi eredmények hasznosítása mellett megjelent egy új értelmezési szándék is, melynek célja az volt, hogy tágabb, mikro- és makroszinten, sőt kárpát-medencei viszonylatban is megpróbálja értelmezni az elit egyes elemeit. Az elmúlt két évtizedben a „new archaeology” inter- és multidiszciplináris kérdésfeltevése, módszertana, szemléletmódja jelentős hatást gyakorolt a népvándorlás kor régészetére is, és egyre gyakrabban olyan értelmezések merülnek fel, amelyek korábban nem voltak jellemzőek. A természettudományos eredmények megjelenése alapvetően változtatta meg a régészeti gondolkodást, a kutatás módszertanát, és azt is, hogy mire vagyunk kíváncsiak. Többek között ennek is köszönhető az elit kutatásában felmerülő új kérdések, és az ezekre adott új válaszok, eredmények.

A komplex elemzésekbe új, releváns szempontként így került be a lehetséges kagáni székhely környékének úthálózata, vagy például a hatalmi központokhoz (is) köthető kohó- vagy fémmegmunkálási és szolgáltató telepek vizsgálata,⁴ ami módszertani szempontból fontos, még ha a felvetésről időközben az derült is ki, hogy nem kellőképpen megalapozott.⁵ Ehhez az alapokat az avar corpusz munkálataival megismert hatalmas adatmennyiség teremtette meg.⁶ A rendkívül részletes, a mai úthálózatot és a mai vízrajzot is bemutató térképek megjelentése új értelme-

zési lehetőséget nyújtott: egyszerre, egymás mellett láthattuk térben az avar kori lelőhelyeket. Új megállapítások is születtek ezek elemzéséből, mint például az, hogy a lelőhelyek hatalmi körzeteket rajzolnak ki, melyek élén az elit tagjai állhattak vagy, hogy a dunántúli avar településrendszer a római úthálózatához igazodik.⁷

A tér, mint uralmi terület; a tér, mint hatalmi központ kérdése korábban nem merült fel, most viszont lényegében önálló vizsgálati módszerként jelent meg az avar kor régészetében. Ráadásul lényegében el is szakadt az elit kutatás korábbi eredményeitől. Jó példa erre a kagáni központ lehetséges helyszínei körül kialakult szakmai vita, melyben már nem az elitkutatás korábbi eredményei (vagyis hol található a vezérleletek) jelentik a kiindulási pontot, hanem attól önállósodva a tér elemzése, a topográfiai módszertan lett domináns.

E területen két évtizede élen jár Szentpéteri József, akiben elsőként merült fel annak lehetősége, hogy régészeti felvetéseit már ne csak régészeti módszertannal igazolja, hanem a természettudományos módszereket hívja ehhez segítségül. Így készítette el az öskörnyezet rekonstrukciót a feltételezett kagáni székhelyen, Zamárdiban,⁸ és ez az igény teljesedett ki Solt-Tételhegy kutatásában is, ahol valóban példamutató, komplex környezetrekonstrukciós vizsgálat zajlott annak érdekében, hogy a feltételezett kagáni központ ötlete igazolható legyen.⁹

Az elit kutatása jelentős eredményeket tudhat magáénak, és jó okkal bízhatunk abban, hogy a táj és a tér értelmezése újabb és újabb eredményekkel fogja gazdagítani a kutatást. A nyilvánvaló eredmények mellett azonban számos nyitott kérdés van még, ami további vizsgálatra vár. Ilyen a valóban rangjelző tárgyak típusainak pontosítása, az egyedi temetkezési szokások rítusainak felismerése és meghatározása, vagy például az, hogy az elit azonosított tagjainak vannak-e olyan tipikus elemei, amelyek kifejezik, hangsúlyozzák az egyén rangját. Ugyancsak fontos

³ FANCSALSZKY Gábor 2007 117–118.

⁴ SZENTPÉTERI József 2009 239.; SZENTPÉTERI József 2013 170.

⁵ MADARAS László 2015 78.

⁶ SZENTPÉTERI, József (Hrsg.) 2002

⁷ SZENTPÉTERI József 2009 237.

⁸ SZENTPÉTERI József 2009 239–240.

⁹ HOLL Balázs – SZENTPÉTERI József 2011; SOMOGYVÁRI Ágnes et al. 2014; SZENTPÉTERI József 2014

megoldásra váró kérdés, hogy az elit listáján szereplő személyek egymáshoz való viszonyát (alá- és fölérendeltség) és kapcsolati hálóját megismerjük.

Ehhez elsődlegesen az elit egyes tagjainak időrendi helyzetét kell pontosítsuk, és így összevetni azokat, akik egy adott időszakban egyszerre éltek. Sajnos éppen a rangjelző tárgyak azok, amelyek kronológiai szempontból nehezen értelmezhetők, a hosszú ideig használt tárgyak, a leletek egyedisége és az egyes leletegyüttesek összetettsége miatt sokszor igen nehéz az elit azonosított tagjának pontos elhelyezése az időben.

Az időrendhez kapcsolódik az is, hogy a kaganátus minimálisan számított 225 évéhez képest alig egy tucatnyi olyan sírt ismerünk, amely az elithez sorolható, miközben egy teljes hatalmi struktúrát, felosztott hatalmi zónákat, számos al- és fővezért és jó néhány emberöltőt számolva ennél nagyságrenddel több rangos egyénnel kellene számoljunk. Vajon megelégedhetünk-e azzal, hogy kutatási hiányossággal magyarázzuk ezt, vagy arról van szó, hogy nem ismerjük még teljes részletességgel az elit azonosításának eszközeit?

A hatalmi struktúra azonban nemcsak időben, de térben sem kellőképpen pontosított még. Nem ismerjük a hatalmi zónák területét, és az elit azonosított tagjai nem jelennek meg az általuk használt térben, nem ismerjük az irányításuk alá tartozó területek kiterjedését, és így azt sem, hogy az elit környezete milyen régészeti kép a jellemző. Ebből következően természetesen nem láthatjuk az uralmi területek közötti lehetséges kapcsolatokat sem. Nem tudjuk, hogy az elit egymás közelében eltemetett egyénei között volt-e olyan tér, olyan kapcsolati háló (például út, táj), amely fizikai közelségüket megerősítette vagy ellehetetlenítette. Ma még csak feltételezhetjük, hogy ebben elsődlegesen a Kárpát-medence vízrajzának, másodlagosan a morfológiának, harmadlagosan pedig a szárazföldi úthálózatnak lehetett döntő szerepe.¹⁰ Amíg

ez a kutatás el nem készül, addig mindez természetesen csak feltételezés, de a lentebb bemutatott Szeged környéki településrend tanulságai kellőképpen alátámaszthatják ezt a felvetésünket. Éppen a szegedi példa igazolhatja az ilyen irányú kutatások létjogosultságát, azt, hogy egy vizsgált táj fizikai elemeiből kiindulva próbáljuk meghatározni az elit által felügyelt területek nagyságát és pontos kiterjedését.¹¹

Az elit kutatásában általános és közös jellemző, hogy abban alig-alig kapott szerepet a földrajzi környezet elemzése, annak vizsgálata, hogy vajon a táj legfontosabb elemei (például vízrajz, domborzat) hogyan befolyásolhatják a hatalmi területek nagyságát, határainak kijelölését. Miként azt sem tudjuk, hogy a táj meghatározó elemei segítik vagy nehezítik, vagy akár meg is akadályozzák annak a hatalmi struktúrának a működését, amit a 20–21. századi kutató feltételez.

Ha mégis szó kerül arról a tájról, amely az elit tagjának élettere volt, akkor olyan fogalmakat használunk, amelyek mai tudásunk és elvárásaink visszavetítéséből származnak. Ilyen például az, hogy az elit tagjai vagy egy feltételezett hatalmi centrum (például kagáni székhely) olyan helyekhez köthetők, amelyek katonailag jól védhetők, miközben a védetőséggel kapcsolatos elvárásaink aligha azonosak az avarokéval. Felmerül a kérdés, hogy valóban jó módszernek tűnik e például a kagáni székhely keresésénél az, hogy a környezetből kiemelkedő helyet keresünk? Bizonyára igen, de akkor mégis melyek a kiválasztás döntő szempontjai, mert ilyen helyből ezerszám található a Kárpát-medencében, de még az Alföldön is?

És vajon miért fontos szempont a tájból kiemelkedés kritériuma? Talán mert a hatalomnak mindképpen ki kell emelkednie a környezetéből és ezzel mintegy szakrális tölteket is kap vezér székhelye? De valóban tulajdoníthatunk-e bármilyen szakrális szerepet

¹⁰ Ha a kutatásban nagyon ritkán megjelennek egy-egy fejedelmi lelet értelmezésénél földrajzi érvek, akkor azok általában kevésbé átgondoltak és megalapozottak: Bóna István szerint például a kunágotai katonai vezető feladata a Maros menti területek ellenőrzése lehetett (Bóna István 1987 322.). Azért tűnik megalapozatlannak ez a feltevés, mert Kunágota légvonalban 30

km-re fekszik a Marostól. A folyószabályozások előtti Alföldön ez a távolság kellőképpen nagy volt ahhoz, hogy ilyen ellenőrző feladatot lehessen ellátni.

¹¹ Az, hogy a térszervezés jelentős mértékben a földrajzi környezethez igazodott, már igen régóta közismert tény. Kristó Gyula például meggyőzően igazolta, hogy a Szent István-kori egyház- és vármegyék határai általában folyók voltak KRISTÓ Gyula 2003 72–73.

egy olyan kagánnak, aki a bizánci forrásokban rendszerint a népe körében jelenik meg? Felruházhadjuk-e ilyen szereppel, ha ez a forrásokból egyáltalán nem olvasható ki?

Ha pedig nincs szakrális jelentősége annak, hogy a hatalom székhelye kiemelkedik a környezetéből, akkor miért ebben a kategóriában gondolkodunk (ld. zamárdi földvár ötlete, Solt-Tétel vagy Titel magaslata)? Azért mert úgy véljük, hogy egy magaslat köré húzott sánc és árok képes elegendő védelmet nyújtani egy támadás esetén?

Kevésbé valószínűnek tűnik az a tájjal kapcsolatos felvetés is, hogy a türkök támadásától való félelmében a Duna túlsópartjára tette volna át a székhelyét Baján.¹² A Duna kétségkívül értelmezhető védelmi vonalként és határvonalként is, amint azt a történelem számos eseménye igazolja. A modern kor háborúi előtt a folyókra épülő katonai védelem nem azt jelentette, hogy a folyó teljes hosszában folyamatos és állandó veszélynek voltak kitéve a védekezők, és ezért erőiket a teljes vonalon meg kellett osztani. A veszély ugyanis jellemzően csak az átkelőhelyeken jelentkezett, ott volt reális, mégpedig azért, mert még a közepes méretű folyókon sem lehetett könnyen átkelni, csak a hidakon és a gázlókon. Ezért volt elsődleges fontosságú az átkelőhelyek katonai védelme, és ezért jöttek ott létre az erősített települések a régészeti koroktól kezdve az újkorig.

Ugyanakkor a Dunán való átkelés korántsem volt lehetetlen, és annak is kicsi a valószínűsége, hogy a keleti sztyeppen számos, a Dunához mérhető folyón átkelő türkök ne küzdhatték volna le ezt az akadályt is.

A védhetőség, mint a kagáni székhely keresésének fontos szempontja más lehetséges helyszín esetében is fontos érvként merült fel, például amikor Titel védelmét a tőle kb. 30 km-re északra húzódó két római sáncban kereste a kutatás.¹³ Vajon valóban hatékony védelmi vonalnak tarthatjuk ezt a római sáncot, miközben egy ilyen hosszú sánc védelméhez nagyon-nagyon sok védő kellett, akik vonalban felállva várják a támadókat? Itt egy koncentrált támadás esetén (hiszen aligha várható el a támadóktól, hogy a teljes frontvonalon

széthúzódnak egyszerre támadjanak, sokkal valószínűbb, hogy a sánchoz vezető utak körzetében támadnak), nincs az a védő mennyiség, amit időben a támadás irányára lehet összpontosítani még hatékony és a kommunikációs eszközöket sok km-es távolságból is működtetni tudó hadvezetés mellett sem.

Mindazonáltal a védhetőség, mint nagyon fontos szempont joggal merül fel Szentpéteri Józsefben Titel esetében, még ha nem is a Péterváradtól a Tiszáig húzódó Nagy vagy az ezt keresztező Kis Római sánc, hanem a vízrajzi környezet okán, aminek sokszorosán nagyobb védelmi szerepe lehetett a monumentális nagyságú titeli plató esetében. A Titeli-fennsíkot a Tisza és a Duna alacsony ártere, maguk a folyók, és a platót nyugatról övező egykori lefűződött Tisza-meder veszi körül, melyek szinte áthatolhatatlannak bizonyultak. Ha megnézzük az I–III. katonai felmérést, azt láthatjuk, hogy Titelhez – leszámítva a tiszai hidat – mindössze két úton lehet bejutni: Mozsornál (Mošorin, RS) és Tündéresnél (Vilovo, RS) vezet át töltött út a platót nyugatról kerítő egykori Tisza-ágon. Az a két átkelőhely egyértelműen a Titeli-fennsík kapujának is tekinthető, melyek védelme a hegy védelmét is biztosította.¹⁴

Az ilyen logikai felvetéseken alapuló kutatást jelentősen nehezíti, hogy nem ismerjük azt, mi jelenthetett abszolút biztonságot az avarság számára, ha arról volt szó, hogy saját magukat, saját hatalmi központjukat kellett megvédeni. Voltak-e olyan hadászati, harcászati szempontok, amelyek az avarság számára a lehető legmagasabb védelmi biztonságot jelentették? Vagy megfordítva a kérdést: amikor támadóként léptek fel, akkor melyek voltak azok az adottságok, amelyek meglete esetén maguk is belátták azt, hogy minden erőfeszítésük, minden bevethető taktikai elemük mellett is szinte lehetetlen egy-egy célpont elfoglalása, bevétele?

A 626-ig tartó háborús fél évszázadról szóló forrásokból sajnos nem derül ki, hogy ilyen kétségek komolyan felmerültek volna az ava-

¹² SZENTPÉTERI József 2009 237.

¹³ SZENTPÉTERI József 2013 174., 9. ábra

¹⁴ A Titel-kérdéshez lásd SZALONTAI Csaba 2017. A régészeti korok folyami átkelőhelyeiről, a polgári és katonai utazók folyami átkelőhelyeiről, ehhez kapcsolódóan a szárazföldi utak és az átkelőhelyek állandóságáról lásd SZALONTAI Csaba 2014a 69–75.

rokban. Mindenesetre az a tény, hogy megerősített kőfallal körülvett városok tucatjait foglalták el a Balkánon, és csak a legnagyobbak okoztak nekik komoly nehézséget, azt jelzi, hogy nagyon nem rettentek meg a rájuk váró nehézségektől. Csak gondoljunk bele, például Bizánc ostromakor egyszerre kellett megoldást találniuk arra, hogy a szárazföld felől megfelelő ostromtechnika alkalmazásával és ezzel egyidejűleg a háborgó tenger felől a szlávok segítségével imbolygó kis fatörzscsónakokkal vezessenek ostromot az akkori Európa egyik legjobb védelmi rendszerével rendelkező nagyvárosa ellen.

Mindezzel együtt elsőre mindenképpen logikus felvetésnek tűnik, hogy egy a hatalmi központnak meg kell felelnie a katonai védhetőség elvárásainak is. Azonban sem a források, sem a keleti párhuzamok nem erősítik ezt a felvetést, mert nincsenek arra vonatkozó adatainak, hogy például a kagán vagy alvezérei erősített központban éltek volna. Sőt talán éppen a források hallgatása lehet érv amellett, hogy ne ilyen helyet keressünk, amikor egy hatalmi központ pontos helyét szeretnénk meghatározni. Ma még nincsenek régészeti adataink sem arra vonatkozóan, hogy az avarok maguk által készített erősített települést használtak. Végül, de nem utolsó sorban: az avarok harcmodorától, harcászataától meglehetősen idegennek tűnik, hogy támadás esetén a védekezésüket egy megerősített pontra koncentrálták, szemben a nyílt ütközettel, ahol a saját taktikájukat és a fegyverzetükben rejlő lehetőségeket hasznosíthatták. Különösen érvényes ez a korai avar korra, de azt is tudjuk, hogy a Nagy Károly-féle hadjáratok alatt sem ezt a taktikát alkalmazták. A késő népvándorlás korban a pont-szerű (egy védelmi szempontból jól megerősített hely) katonai védelem tipikusan nem a keleti harcászathoz, hanem a nyugati civilizációhoz kapcsolódik, és az avar harcászatról szóló korabeli források sem tesznek ilyen jellegű védelemről említést.

Mindezek ellenére nem szükséges elvetnünk azt a lehetőséget, hogy a kagáni székhely kiválasztásánál a védhetőség fontos szempont volt. De ebben az esetben feltétlenül meg kell, hogy különböztessük a védelem okát és célját a nyílt ütközetektől. Ha az ordu

erősített, vagy csak nehezen megközelíthető pont volt, akkor annak elsődleges célja az lehetett, hogy a hatalom központjának szimbólumát, vagy még inkább a kagáni javakat és családját őrizze, nem pedig az, hogy a hadsereg ott szálljon szembe a betörő ellenséggel.¹⁵

A hring és az elit kutatásában gyakran merül fel az a térhasználattal kapcsolatos érv is, hogy a kiválasztott hely centrális pozícióban van, mint például a Kárpát-medence közepére eső Kunbábony esetében. De ennek felvetésekor azt is tudnunk kell, hogy a megtelepedő avarság aligha érzékelhette az egész Kárpát-medencét mint teret, és aligha tudta ennek a mértani közepét kijelölni. Az égtájak alapján történő tájékozódással biztosan létezhetett valamilyen tér-értelmezésük, ez azonban nem valószínű, hogy kiterjedt a Kárpát-medence vagy a szállásterület egészére.

Mindettől függetlenül mégis lehet centrális jellegű egy hatalmi központ pozíciója, ha például azt feltételezzük, hogy a terület felosztása során döntő jelentőségű volt, hogy a kagán legyen az origó, és a vezértörzset vegyék körbe a többiek. Ez azonban már olyan kérdés, amire konkrét bizonyítékok hiányában valószínűleg soha nem kapunk választ.

A kutatás fenti hiányai ma még elég súlyosak, és csak remélhetjük, hogy előbb-utóbb erre is kiterjed majd a figyelem. Ehhez hasznos lenne áttekinteni például az őskori, különös tekintettel a bronzkori hatalmi struktúrák és kapcsolati hálók kutatásának egyre markánsabb eredményeit, ahol ma már társadalmi-hatalmi kérdések vizsgálatához hozzá sem fognak anélkül, hogy egy-egy mikro- vagy makrorégió környezettörténeti vizsgálatát el ne végeznék. Egy társadalom hatalmi struktúrája ugyanis arról is szól, hogy az adott közösség miként értelmezte a tájat, hogyan látta és szervezte meg azt, és ebben miként rögzült a társadalmi berendezkedés. Arról nem is beszélve, hogy éppen napjainkban zajlik például a bronzkori erősítések szerepének és funkciójának újraértelmezése: az új ásatási és feldolgozási adatok alapján egy sokkal árnyaltabb kép kezd kirajzolódni az erősítések szerepének, létrejöttének, társadalmi- és történeti szerepének összességéről.

¹⁵ Hasonlóképpen: SZÓKE Béla Miklós 2014 13.

Szerencsére ma már a népvándorlás kor kutatásában is egyre gyakoribb, hogy egy lelőhely régészeti feldolgozása során környezetrekonstrukció is készül, mely segít a lelőhely értelmezésében. Ezek azonban ma még minden esetben lokális vizsgálatok, melyek csak az adott környezetre terjednek ki, és igen távol vagyunk még attól, hogy a pontszerűen jelentkező eredményeket összességében és összefüggéseikben elemezzük, és ez alapján makroszinten is összegezzük a tájra vonatkozó ismereteinket. Jellemzően településkutatás kapcsán merül fel ennek igénye, egy-egy régió temetőinek elemzésénél egyelőre ez még nem elfogadott módszer.

A legújabb, a Duna-Tisza köze avar kori településtörténetét elemző, összefoglaló művekben már megjelennek például olyan szempontok, amelyek a tájökológia irányába is visznek, mintegy elősegíteni remélve ezzel a régészeti értelmezést is. Szó kerül a környezetpotenciálról és a terület eltartó képességről is,¹⁶ sajnos érdemi elemzés és megállapítások nélkül. Miként arról is, hogy a településtörténeti összefüggések nem értelmezhetők az egykori környezet rekonstrukciója nélkül. Noha a szerző ezeket a szempontokat fontosnak érzi egy településtörténeti elemzés elvégzéséhez, például a vízrajzzal kapcsolatban a szakirodalomból már ismert általánosságokon kívül semmi nem derült ki munkájából, nincs egyetlen rekonstrukció, vagy rekonstrukciós javaslat sem a műben. Sőt, éppen azért, mert elmaradt a részletes vízrajzi elemzés, kerülhetett be olyan mondat a szövegbe, amely kevéssé helytálló,¹⁷ mivel a Duna-Tisza közének egykori vízrajza csak nagy-nagy távolságból tűnhet szegényesnek; a valóság ennél sokkal gazdagabb. Sajnos az igazi elemzés teljesen elmaradt, nincsenek térképek, így az sem derül ki, miként függ össze a településtörténet a természeti adottságokkal.

Miután pedig nem készült el a fontosnak tartott környezeti elemzés, ezért módszertani szempontból pontosan a korábbi évtizedek kutatásainak útját járt be a szerző: az egyes lelőhelyek közötti párhuzamok, párhuzamos

jelenségek szolgálnak alapul arra, hogy a köztük lévő feltételezett kapcsolatokat igazolják, és szó sincs arról, hogy milyen a földrajzi kapcsolatuk, közel vagy távol esnek egymástól, van-e azonosság a használt tájban, egyáltalán valóban létezhett-e kapcsolat az adott közösségek között.

Az utóbbi években némi termékeny előrelépés azonban történt az avar kor kutatásában. Például színvonalas, a tájba illesztett településtörténeti elemzést kaptunk az elmúlt években a Gáll Erwin vezette kutatásokból, elsőként a nagylaki avar kori temető, majd a bánsági avar szállásterület kapcsán.¹⁸

A hatalmi központok kutatásának rövid összefoglalását zárva egy új, eddig kellő hangsúlyt nem kapott szempontra szeretném felhívni a figyelmet.

A kagáni székhelyről egyetlen esemény kapcsán van konkrét adatunk: Erik friauli herceg a szláv Voinimirral 795 végén eljutott a kagáni központba (hring), és kifosztotta azt, majd a 15 szekényi kincssel Aachenbe ment Nagy Károlyhoz.¹⁹ Ennek a vakmerő katonai kalandnak most kizárólag egyetlen aspektusát vizsgáljuk, mely közvetetten kapcsolódhat a kagáni székhely helyének kutatásához.

A forrásokban az áll, hogy a betöréskor az avarok nem mutattak semmilyen ellenállást. Azért nagyon meglepő ez, mert a kagáni székhely, mint a hatalom jelképe biztosan különleges védelmet kaphatott, különösen azért mert a kagánok évszázadok alatt felhalmozott kincseit őrizték itt; ezért a kifosztása rendkívül érzékeny veszteség lehetett a hatalom számára. Nemcsak anyagi, hanem mentális értelemben is: az a személy, aki az előző év véres belháborúja után magához ragadta a hatalmat és annak jelképeit (kagáni székhely, kagáni kincstár stb.), minden belső nehézség és belháború ellenére is biztosan fokozottan ügyelhetett ezek biztonságára, elsősorban nem is külső veszélytől tartva, hanem a belső ellenség akciójától való félelem miatt. Ezért a kincstár kifosztása bizonyosan hatalmas presztízsveszteség lehetett számára.

Hogy mindezek ellenére miért nem sikerült megvédeni, majd a fosztogatás után mi-

¹⁶ BALOGH Csilla 2016 25–27.

¹⁷ „...a Homokhátság ... felszíni vízfolyásokban igen szegény volt” (BALOGH Csilla 2013 26.).

¹⁸ GÁLL, Erwin – ROMÁT, Sándor 2016; COCIȘ, Sorin et al. 2016

¹⁹ SZÁDECZKY-KARDOSS Samu 1998 286–288.

ért nem sikerült az avar hatalomnak érdemben reagálnia, és a 15 szekérnyi kincset viszszaszereznie, ennek okai különösen érdekesek lehetnek.

Erik és csapata valószínűleg egy gyorsan mozgó, kis létszámú egység lehetett, amivel könnyen és gyorsan el lehetett végezni ezt a feladatot. A cél- és feladatorientált katonai akciójuk nélkülözötte azokat a „sallangokat”, amelyek Nagy Károly 791-es vagy Pippin 796-os hadjáratát jellemezték. A Friaul felől érkező kis csapat minden bizonnyal délnyugatról közelítette meg a Kaganátust, valószínűleg a folyóvölgyekben haladó egykori római utakon. Avar területre érve azonban a kagáni székhely megtalálásához mindenképpen szükségük volt olyan ember segítségére, aki helyismerettel rendelkezett, és kalauzolta őket útvonalukon. Annak ugyanis igen kicsi a valószínűsége, hogy úttalan utakon a saját tájékozódási képességükre hagyatkozva próbálták volna megkeresni a kagáni székhelyet, mivel így biztosan eltévedtek volna, és jelentősen hosszabbodott volna az útjuk. Nőtt volna annak a kockázata is, hogy előbb utóbb felismerik bennük az idegen csapatokat, és vagy az útjukba eső helyi fegyveres avarok, vagy a – nem ismert, de bizonyosan létező – hírláncon keresztül értesített központi hatalom fegyveresei útjukat állták volna. Olyan helyismerettel, ami egy ilyen úton egészen a kagáni székhelyig hasznosítható lett volna, a nem-avarok között nagyon kevesen rendelkezhetek. Nagy a valószínűsége annak, hogy a kis csapat avar vagy az avarok között élő személyt/személyeket használhatott ehhez, akiknek úgy sikerült elvezetni őket a célig, hogy ne keltsék fel a védekezésre alkalmas személyek figyelmét.²⁰ E tekintetben el is érték a várt sikert, hiszen a – források szerint – észrevétlenül, ellenállás nélkül jutottak el a központhoz.

Az előző évi beháborúk a Kaganátusban jelentősen megtépázták a korábbi hatalmi rendet és annak fenntartó eszközeit, de a győztesnek ezt a saját eszközeivel mindenképpen

biztosítani kellett a saját hatalma érdekében. Ezért nehéz elképzelni, hogy ne létezett volna olyan információs rendszer, amely elviszi a portyázó csapat hírért a központba. Azt is nehéz elképzelni, hogy a késő avar korból ismert fegyveres réteg²¹ ne tudta volna felvenni a betörő csapattal a harcot. A fegyveres lelőhelyek alapján egy déli irányú betörésnek lehetett a legnagyobb esélye, átkelve a Dunán a Duna–Tisza köze déli részére, mert innen ismert a legkevesebb fegyveres ebben az időszakban. De vajon mennyi idő állt az avarok rendelkezésére ehhez? Vajon volt-e elég ideje a hírvivőnek eljuttatni a hírt a vezérekhez, és vajon hol találta meg őket, honnan kellett mozgósítani a védelmet? Ezekre a kérdésekre nem fogunk tudni választ adni.

Egy kis létszámú, fegyvelmezett és ütőképes lovas csapat napi átlagos menetteljesítménye nagyon változó lehetett, nagyban függött az időjárási viszonyoktól, az évszakoktól, az útviszonyoktól és például a rendelkezésre álló infrastruktúrától (például lóváltó állomás). A római korban van adat lovasfutár napi 190–240 km-es menetteljesítményéről is, de az átlagos napi megtett út nem lehetett több 50–60 km-nél.²² Szádeczky-Kardoss Samu szerint Erik hadjárata „795 ősz végére, esetleg (?) december legelejére datálható”.²³ Az évnek ebben az időszakában az erősen rövidült nappalok miatt rövidebb idő állt rendelkezésre az utazáshoz, ezért a napi menetteljesítmény aligha lehetett több 50 km-nél Erikék esetében. Ez azt jelenti, hogy a gyeplő átlépése után, folyamatos haladás esetén akár a Dunántúlt átszelve is 3–4 nap alatt elérhették a Dunát, azaz ennyi idő állt rendelkezésre, hogy a védelem aktivizálja magát.

A fentiek miatt igen nagy a valószínűsége annak, hogy ha valóban a Kaganátus belső részein volt a kagáni központ, akkor nagy eséllyel ütköztek volna avar ellenállásba. Mivel azonban erre vonatkozó adatunk nincs, annak esélyét sem zárhatjuk ki, hogy nem a hatalmi zóna belsejében, hanem annak szélén volt a hring, és ezért ennél is kevesebb időt tölthettek utazással az avarok által ellenőrzött területeken. Ebben a tekintetben az eddig

²⁰ Ez egyébként nemcsak természetes volt, hanem szinte kötelező elem is a polgári és katonai közlekedésben egészen addig, ameddig a térképek pontossága és használata ezt nem tette feleslegessé. Ennek részleteit lásd SZALONTAI Csaba 2014b 91.

²¹ SZENTPÉTERI József 1993 184., Abb. 8.

²² ANTALFFY Gyula 1975 46.

²³ SZÁDECZKY-KARDOSS Samu 1998 287.

szóba jöhető lehetséges kagáni központok közül Titel adottságai a legjobbak. Amennyiben ugyanis a gyepút csak délen, valahol a Dráva és a Száva torkolata között lépték át, és érkeztek a Dunához, akkor onnan akár egy nap alatt is elérhették a Titeli-fennsíkot. Ez az idő valóban elég kevésnek látszik ahhoz, hogy az avar riasztási rendszer működésbe lépjen, és akár egy kisebb csapatot küldjenek Erik csapata elé az avarok.

Ennél azonban sokkal inkább hiányoljuk az avar ellenakció elmaradását Erikék visszaútján. Vajon miért nem tettek semmit az avarok, miért hagyták, hogy Erikék a maguk lassú tempójában szépen elhagyják a Kaganátust, és elvigyék az évszázadok alatt gyűjtött kincseiket? Miért nem tettek ez ellen semmit? Visszafelé ugyanis – egyes forrásaadtok szerint – 15 négyökrös szekérrel haladt a csapat. A négyökrös szekér nagy teherbírású vontatmány volt, de a napi teljesítménye gyakorlatilag a gyalogoséval volt azonos, napi 20 km-nél többel aligha számolhatunk, utazásra alkalmas időjárás mellett.²⁴ Az év utolsó hónapjaiban az utak állapota külön akadályozó tényező lehetett, mert az köztudott, hogy az ipari forradalom önjáró gépeivel történő vontatás elterjedése előtt a téli időszakban a szárazföldi utazás szinte lehetetlen volt, vagy jóval meghosszabbodhatott, amiben szerepe volt a rövidebb nappaloknak is. Hacsak nem volt az a tél kimondottan száraz és hideg, valószínű, hogy az utak állapota nagyon rossz lehetett, ezért a visszaút nagyságrendekkel tovább tarthatott, mint befelé. Ha azonban a 8. század végén, a még minden bizonnyal használható római utakat használták a visszaúton, akkor ott nagyobb tempóval lehet számolni.

Ráadásul a forrásokból azt is tudjuk, hogy Erik a kincsekkel egyenesen Aachenbe ment, és december végére, januárra oda is ért, ami – tekintettel az 1000 km feletti távolságra – igen nagy menetteljesítményt feltételez. Ez egyben azt is jelenti, hogy bárhol is érkeztek a Kaganátus területére, szinte bizonyos, hogy visszafelé a Bécsi-medence felé indultak el, és onnan haladtak tovább Aachen irányába. Ha ugyanis Friaulba tértek volna vissza, akkor

ahhoz, hogy Aachenbe érjenek, át kellett volna kelniük az Alpokon, ami a téli időjárás miatt nemcsak nagyon kockázatos volt, de szinte lehetetlen is. Visszafelé tehát, a Kaganátus központjából indulva a dunai limes úton vagy a Dunántúlt átlósan átkelve érték el a Bécsi-medencét. Emiatt a visszaúton sokkal hosszabb menetidővel kell számoljunk, ami elegendő lehetett volna az avarok hatékony fellépésére is. Még ha a kagáni székhelyen mindenkit meg is öltek, a fosztogatás ténye a környezetben aligha maradhatott titok, így biztosan gyorsan a hatalom birtokosának fülébe juthatott az információ (ha ugyan nem volt közvetlen szemlélője az eseményeknek), és bőven lett volna idő a cselekvésre, a lassan haladó konvoj utolérésére és a kincsek visszaszerzésére. Ráadásul ehhez nem is kellett hatalmas, jól szervezett sereg, valószínű, hogy egy kisebb (kb. max. 100 fős) egységgel már legyőzhették volna a friauli dux egységét. Ez azonban nem történt meg, Erikék békével átlépték a gyepút, és így talán arra kell gondolnunk, hogy nem a centrális, hanem perifériális részekben, valahol a gyepútól nem messze lehetett a kagáni központ, és ezért csak nagyon rövid ideig tartózkodtak az avarok területén.

Ezeknek a feltételeknek az eddig említett kagáni központok közül például Titel nagyon magasan megfelel. Ha Erikék befelé akár a Dráva, akár a Száva folyását követték, akár a Poetovio–Mursa–Sirmium útvonalon haladtak, lényegében úgy tudtak eljutni egészen a Tittel szemközti Duna partig, hogy avarok által lakott és ellenőrzött területeket alig érintettek. Visszafelé pedig ugyanezen az úton indulhattak el, így gyorsan kikerültek az avarok látóköréből. Ezért akár abban a hitben is lehettek az avarok, hogy Friaulba térnek vissza, és arra már nem számítottak, hogy majd Poetovionál a gyepű közelében haladó Borostyánkő útra fordulnak rá, és azon elérik a Bécsi-medencét, s ezzel lényegében kikerülték az avarok területét.

Mindez azonban pusztán feltételezés, mely a megtett út, és az avarok ellenakciójának hiányából indult ki, miközben nem tudjuk, hogy az avaroknak egyáltalán volt-e idejük, lehetőségük, eszközük és szándékuk a beavatkozásra. Ha például befelé jövet azt

²⁴ KUBINYI András 2000 35.

a látszatot keltették, hogy Károly követeiként érkeztek békés szándékkal, és így tévesztették meg az avarokat, akár el is maradhatott az avar ellenreakció. Ennek azért sem lehet kicsi a valószínűsége, mivel az események előtt magas szintű diplomáciai kapcsolatok alakultak ki az avarok és a frankok között, amit jól jelez, hogy a tudun küldöttei már megjelentek Károly előtt. Persze ez még mindig nem lehet magyarázat arra, hogy a visszaúton miért nem léptek fel az avarok. Abban sem lehetünk biztosak, hogy volt-e egyáltalán olyan harcba hívható katonai egység, amely az események közelében lehetett, és amely alkalmas lett volna arra, hogy a kincseket elszállítsák.

TERÜLETHASZNÁLAT SZEGED KÖRNYÉKÉN AZ AVAR KORBAN

Rátérve a dolgozat témájára, nézzük meg, hogyan telepedett meg az avarok kis csoportja a mai szegedi tájban. Az elmúlt években a szegedi tájnak azokat a kereteit vizsgáltam meg és állítottam értékelhető rendszerbe, amelyek egyrészt segítenek megérteni Szeged és környékének történelmét, másrészt keretet adhatnak ahhoz, hogy egy új szemléletű, sok tudomány együttes munkáján alapuló nagy és átfogó településtörténet születhessen majd valamikor Szegedről és környékéről. A terület komplex tájértékelése és az erre épülő új szemléletű településtörténet alapjainak lerakásakor elsődlegesen azt vizsgáltam, hogy a Tisza-Maros torkolatánál milyen természetföldrajzi tényezők befolyásolták a 19. század előtt az emberi megtelepedést. Fontos feladat volt, hogy a 19. század végi tájátalakítást megelőző vízrajzi- és domborzati környezetet rekonstruáljam, amely a régészeti korszakokban is jellemezhetette a területet. Ehhez egyaránt hasznosítottam a történettudomány, a régészet, a földtan, geoarcheológia és a földrajztudomány forrásait és eredményeit is. Az így kapott eredményeket pedig egy komplex értékelési rendszerben, a tájértékelés módszertana alapján elemeztem.²⁵

A táj a földrajztudomány egyik általános térfogalma, természettörténeti kategóriája, amit a környezettel együtt térkategóriaként használ. A táj és a környezet elsőre azonosnak vélt fogalmai mögött a földrajztudomány területi elhatárolódásuk és kapcsolatrendszerük alapján két önálló jelentést különböztet meg. Eszerint a környezet birtokos viszonylatot feltételező fogalom, amely valakinek vagy valaminek a környezetét jelzi, ezért tudományos értelemben a vizsgált környezet mindig egy konkrét szervezetnek a tereként jelenik meg. A táj ezzel szemben „...antropogén folyamatok és törvényszerűségek kölcsönhatására egyéni sajátosságokkal rendelkezik”.²⁶

Minden emberlakta táj rendelkezik olyan adottságokkal, amelyek a természeti környezet által teremtett hasznosítási lehetőségekből állnak, és céljuk a helyi közösség igényeinek kielégítése.²⁷ Ez a természeti környezet tájpotenciálja, ami lehet természeti erőforrás vagy lehet adottság. Egy vizsgált terület környezetpotenciáljának kutatása elvégezhető például a táji elemek (domborzat, éghajlat, talaj) részletes felméréssel is, de lehet általános, ágazati szempontú is, amikor a felmérésben az adott terület adottságainak hasznosítási lehetőségeire koncentrálnunk.²⁸

A tájértékelés elkészítésénél ugyanakkor meg kell találni a célszerű egyensúlyt két uralkodó környezet-felfogás között. Egyrészt a természeti körülményeknek a társadalom fejlődésére gyakorolt döntő hatását valló (a földrajzi környezet determinista), másrészt a társadalmi tevékenység hatását eltúlzó (környezeti possibilizmus) szemlélete között.²⁹

A szegedi táj, mint mikrorégió egyik legfontosabb jellegzetessége a domborzat, pontosabban inkább annak hiánya, amit jól érzékeltet a katonai felmérés (1. kép 1.). Az Alföld legmélyebb fekvésű területéről van szó, mely makro- és mezoformákban igencsak szegény. A tengerszint feletti magasságok 77–79 Bfm között vannak, 81–82 méteres, garantáltan árvízmentes térszint szinte csak a folyóhátakon és a Fehértó peremén találunk. Ebből a lapos

²⁵ SZALONTAI Csaba 2014b

²⁶ MAROSI Sándor 1980 13.; MAROSI Sándor 1981 62–63.; KERTÉSZ Ádám 2003 18.

²⁷ LÓCZY Dénes 1989 381.

²⁸ KERTÉSZ Ádám 2003 21.

²⁹ PÉCSI Márton 1979 18.; HAJDÚ Zoltán 2001; BE-LUSZKY Pál 2011 355.

tájból magasodik ki az öthalmi dombok maradványfelszíne, mely markáns jellegzetessége az egyhangú tájnak. A terület nagyobb felét a Tisza alacsony ártere foglalja el, és ez veszi körbe Szeged területét is, melyből a város három kis szigete maradványfelszínként emelkedik ki.

A megtelepedésre tehát alapvetően csak a terület nyugati felén hosszan elnyúló érhatlak voltak alkalmasak, illetve szárazabb klímaciklusban a város és a Tisza közötti erek partjai. Az ártérből kiemelkedő vízmentes szigetek jó helyi energiájú területek voltak, ahol az ősi települések kifejlődhettek. Itt egyszerre állt rendelkezésre élelem (hal, vad, legelő, tó, víz) és védelem, és az elöntésmentes, jó minőségű termőföld.

A vizsgált terület vízrajzát alapvetően a Tisza és a Maros határozza meg, és még néhány kisebb ér a Tisza mentén (Szillér, János-ér, Tápai-ér). A Maros alig befolyásolta a szegedi táj adottságait, legfeljebb csak akkor, ha az áradása visszaduzzasztotta a Tiszát. A Tisza széles ártere és az azt kísérő alacsony ártér uralja a vizsgált terület keleti felét, mely áradáskor rendszeresen víz alá került.

Településtörténeti szempontból a legfontosabb kérdések a Tisza áradásaival kapcsolatosak. Gyakorisága, iránya, az elöntött területek nagysága, az elöntés intenzitása és az elöntési idő hossza határozza meg az alacsony és magas ártéren folytatható gazdálkodási tevékenységeket, a települések hálózatát és az úthálózatot is.

A folyó vízjárására jellemző, hogy általában évente két áradása van, az sem ritka, hogy az egymást követő hosszú árhullámok és a néha fél évig is eltartó lassú visszahúzó-dás miatt az elöntés szinte folyamatos. A tiszai árhullámok nemcsak erejükönél fogva voltak pusztítóak, de a hosszan elnyúló áradás és visszahúzó-dás, majd az elöntött területek lassú kiszáradása és regenerálódása jelentős mértékben nehezítette a helyreállítást, az újjáépítést és az élet újrakezdését vagy folytatását. Az árvízi károk, az elszigeteltség és az összes negatív hatás rendkívül fontosak településtörténeti szempontból, hiszen nemcsak az életet nehezítik, de a területhasználatot is.³⁰

Mindez fokozottan érvényes Szegedre, ahol a középkori város lakott területe medence jellegű, és a Tisza menti kissé magasabb háta miatt a távolabb eső, mélyebb medencéből nem tud a mederbe visszafolyani a víz, ezért az egész folyamat jóval hosszabban tart, mint másutt. Fontos jellegzetessége továbbá Szeged árvízi kitettsége, hogy a város melletti szakaszokon ritkán történt elöntés, a hatalmas pusztítást okozó tiszai árvizek szinte mindig észak felől törtek az alacsony ártér peremén fekvő városra.

A középkori Szeged területén azonban a legnagyobb kockázatot az alacsony fekvés jelentette. Az 1879-es árvíz utáni helyreállítás és a lakott részek feltöltése miatt ma már csak közvetett módon határozható meg város létrejötte előtti térszínmagassága. De néhány 19. századi mérnöki felmérés magassági adatai alapján rekonstruálható volt, hogy egy olyan mértékű árvíz, mint az 1772. évi (80 Bfm-n tetőzött) a mai belváros területének kb. 85%-át biztosan elöntötte a régészeti korokban. A magas árvízi kitettség miatt – különösen a nedvesebb klímaperiódusokban – a későbbi város területe jórészt alkalmatlan volt a tartós megtelepedésre, de a belváros területéről teljes mértékben hiányzó avar leletek is ugyanerre engednek következtetni.

A megtelepedést befolyásoló vízrajz másik főszereplője az a vízrendszer, mely a Szegedet egy 8–10 km sugarú körben övezi. A Maty-ér, a Fehértó, a Fertő-láposa és a Baktó által alkotott összefüggő, jórészt áthatolhatatlan vízrendszer északon Algyőnél, délen pedig Szentmihályteleknél közvetlenül kapcsolódik a Tiszához, azaz teljesen körbezárta Szeged környékét (1. kép 1.).

A várostól nyugatra folyó Maty-ér közepes mederszélességű folyóvízként működött. A több párhuzamosan folyó ága, a széles medre (100–200 méter, sőt van olyan szakasza, ahol eléri a 400 métert is), a tagolt partvonala és a csatlakozó nagy felületű mocsaras semlyékek lényegében átláthatatlanná és áthatolhatatlanná tették a medrét. A Maty-ér a Balaton-erén keresztül közvetlenül kapcsolódott a Fehértóhoz, vizük együtt mozgott. A Fehértóhoz keletről szorosan csatlakozó, ugyancsak szikes Fertő-láposa medencéje és a Baktó a Tisza alacsony árteréhez fut ki, mely szorosan körülvé-

³⁰ KISS Andrea 2010 190–191.

szi a várost északi irányból. Ez a gyűrű évezredekken keresztül biztosította a Tisza–Maros torkolat stratégiai védelmét.³¹

A bemutatott két vízrendszer az árvízi kockázat szempontjából is két csoportra osztható (1. kép 2.). A Maty-ér, a Fehértó, a Fertő-lápos a víz utánpótlását a Duna–Tisza közti Homokhátságról kapja felszíni- és felszín alatti vizek formájában, mely itt, a Homokhátság peremén megtölti a medencéket és medreket. Ez egy lassú, statikus, dinamizmus nélküli folyás, ami a természetes medreken akadálytalanul, árvízi kockázat nélkül jut a Tiszába Szeged alatt. Ezzel szemben a vízrendszer keleti elemei a dinamikusan mozgó Tisza víz-állásához alkalmazkodnak, és a Tisza évi két áradása miatt rendszeres és pusztító kockázatot is jelentettek, ráadásul az ár körülfolyt a város területe körül, rendszeresen előntve a kis szigeteket is.

A hermetikusan záródó vízrendszeren mindössze hat természetes vagy mesterségesen kialakított átjáró volt, ahol az ősi hadi- és kereskedelmi utak is átvezettek, és amelyek a Tisza–Maros torkolathoz való kapcsolatot is biztosították. Mivel a két folyó torkolatától elvezető utak mindegyikének át kellett haladnia a vízrendszeren, ezért az átkelési helyek ellenőrzésével gyakorlatilag az egész Tisza–Maros torkolatvidéket ellenőrizni lehetett, ami egyet jelentett a fontos kereskedelmi- és hadi utak ellenőrzésével is.³²

Ráadásul a vízgyűrű menti hátak mindig árvízmentesek voltak, és itt található Szeged környékének legjobb minőségű termőföldjei is, amelyek jelentősen növelték a tájpotenciált.

Összefoglalva tehát a rövid tájértékelésünket, településtörténeti szempontból az alábbi megállapításokat tehetjük: Legjobb adottságokkal a Maty-ér és a Fehértó menti hátak rendelkeznek, mert van élővíz-kapcsolatuk, mert a legjobb termőföldek itt vannak, és garantáltan árvízmentes területnek számítanak. Az itt átvezető utak pedig fontos stratégiai jelentőséget is adtak. Az északkeleti erek menti hátak hasonló adottságúak, de az árví-

zi kockázat talán itt a legmagasabb. A város környéki szőlőhegyek morfológiai szempontból és nagyságuk alapján is alkalmas meglepedési helyszínek lehetnének, de az élővízi kapcsolat hiánya miatt mégsem lettek azok. Végül a fenti paraméterek alapján talán a legrosszabb adottságokkal azok a kis területű szigetek rendelkeznek, melyeknek nincs kapcsolata az élelemtermeléshez szükséges szántókkal, és nagyon magas az árvízi kitettségük is, de amelyeken a középkori Szeged városa kialakult.³³

Ezt a rendkívül speciális helyzetet jó érzékkel vette észre Banner János, aki 90 évvel ezelőtt megfogalmazott rendkívül mély, korszerű és egyértelműen multidiszciplináris gondolataival világosan fejezte ki Szeged és közvetlen környékének speciális településtörténetét és azt, hogy miként kell ezt a témát kutatni: *„Ha Szeged településének első nyomait a történelmi Szeged belső területén keressük, nem járunk helyes úton: mert, ahogy az egyes városok településének földrajzi okait nemcsak magának a helynek földrajzi körülményei szabják meg, hanem a hozzátartozó egész vonzási terület viszonyai, úgy a legprimitívebb település nyomai is lehetőleg szélesebb kiterjedésű, lehetőleg azonos körülmények közt lévő vidékeken keresendő. Ha ilyen irányelvek mellett szólunk Szeged első települési nyomairól, akkor a mai Szeged határát jóval túlhaladó, ma már többé-kevésbé ismert emberi telepek leleteiről, mint a lakottság kétségkívül bizonyítékairól kell elsősorban megemlékeznünk. Figyelemmel kell lennünk e helyekre már azért is, mert e helyeknek sorozatos ismerete kétségkívül összefügg a terület történelmi, vagy történelem előtti vízrendszerével is. Ezt a vízrendszert részben természetes, részben mesterséges magaslatok, dombhátak, vagy halmok kísérik végig, melyek a primitív ember településére az egyedüli alkalmas területet nyújtják a szinte beláthatatlan mocsaras területek között.”*³⁴

³¹ SZALONTAI Csaba 2014a, 2014b

³² SZALONTAI Csaba 2014b 53–57.; SZALONTAI Csaba 2014a 75–86.

³³ Egy, a 19. század közepén megjelent tudományos igényű országleírás Szegedről így foglalja össze ezeket a jellegzetességeket: *„...a város nagyobb része igen lapályos s a legmagasabb Tisza árszínén alól van, melly ellen a Tiszaparton vont magas töltések és mesterséggel felemelt térek védik; jelenleg még több száz holdra menő víz-állások léteznek benne, mellyek közül több legnagyobb szárazság idején sem száradván ki, a levegőt nem kevésbé egészségtelenítik”* (PALUGYAY Imre 1853 212–213.).

³⁴ BANNER János 1925 18.

A Tisza-Maros torkolatnál és annak előterében megtelepedő avarság teljes mértékben alkalmazkodott a fenti földrajzi adottságokhoz.³⁵ A jelenleg ismert 27 temető döntő többsége a vizsgált területet lezáró vízrendszer belső, védett oldalán található, és csak öt van, mely azon kívül, de a vízrendszer partján helyezkedik el (2. kép 1.). Megállapítható, hogy a megtelepedő avar népesség számára – a viszonylag kedvezőtlen természetföldrajzi adottságok ellenére is – fontos volt a védett oldalon való megtelepedés, azaz a külső erőkel szembeni biztonság, amit a hermetikusan elzárt terület megteremthetett az itt élők számára. A védettség mellett a megtelepedés másik döntő szempontja az árvízmentes térszínnek kiválasztása volt. A temetők többsége a vízrendszer menti magaspartokon található, kisebb számban pedig a Tisza alacsony, ártér menti kis szigetszerű kiemelkedésein. Az is jól látszik, hogy az itteni avar közösségek egyik feladata kimutathatóan az itt áthaladó országos, regionális jelentőségű utak ellenőrzése volt, különös tekintettel azok átkelőhelyeire.

A megtelepedés hangsúlyos csomópontja Szegedtől északra található, ahol az ősi balkáni út a Fehértó és a Maty-ér között áthaladt a vízrendszeren, és haladt tovább a Kárpát-medence belseje, a későbbi Buda irányába. Az itteni temetők (Fehértó A és B, Kettőshatár út I. és II. temető, Daruhalom) egymás közelében helyezkednek el, a köztük lévő legnagyobb távolság alig több mint 2 km. A vizsgált területről ismert összes sír 53%-a ezekből került elő, ami egyértelműen igazolja az átkelőhely kiemelt fontosságát. Emellett arról sem szabad elfelejtenünk, hogy az öt temető látótávolságra található az őthalmi domboktól, ahol – mint az lentebb látni fogjuk – a mikrorégió lehetséges hatalmi központját feltételezzük.

A vizsgált terület két másik markáns temetője ugyancsak a kivezető utak mentén található. A kundombi közösség a Tiszától a Dunáig húzódó ősi hadi- és kereskedelmi út, a

későbbi Káliz-út mentén helyezkedik el, míg a makkoserdei közösség a Tisza mentén észak, Csongrád, Szolnok irányába haladó országút elejét vigyázhatta.

Ha tehát pusztán csak a feltárt sírok számát vesszük alapul, azt láthatjuk, hogy a Szeged környéki avar közösségek néhány nagyobb és fontosabb ponton sűrűsödtek, és ezzel teljes mértékben ellenőrzésük alatt tartották a Tiszától elvezető összes utat és azok átkelőhelyeit a Maty-éren és vízrendszerén. Ez mindenképpen arra utalhat, hogy az itteni avar közösség a fontos pontok ellenőrzése érdekében tudatos és szervezett telepítés révén jelölte ki lakhelyét.

Ha a mikrorégió katonai védelmét vizsgáljuk, azt láthatjuk, hogy az avar fegyveresek súlypontja szintén a budai út átkelőhelye mellett található, a két-két fehértói és kettőshatári és a daruhalmi temetőből került elő az összes fegyveres 68,16%-a, miközben a 27 temetőnek alig fele (13) tartalmazott fegyvert (2. kép 2.). Az régóta tudott, hogy az egész Kárpát-medencei avar anyagban a Fehértó-B temetőben a legmagasabb a fegyveresek aránya a nem-fegyveresekhez képest (31%), és most az is kiderült, hogy ettől alig marad el a Kettőshatár úti II. temető (25%), és jelentős még a daruhalmi fegyveresek aránya is (15,05%).

Ha pedig azt vizsgáljuk, hogy az egyes temetők harcosai hány százalékát teszik ki a Maty-ér vízrendszere és a Tisza által közrefogott területen szolgáló összes fegyveresnek, azt látjuk, hogy a legnagyobb arányban a Fehértó A közösségében vannak jelen (23,77%). Ezt követi, lényegesen alacsonyabb értékkel a Fehértó B (18,83%). Ebből az aránypárból az is kitűnik, hogy a kettőshatári (14,35%) vagy a kundombi közösségek (13,45%) alig-alig maradtak el ettől. Az adatok jól érzékeltetik azt is, hogy a fegyveresek egyenletes elosztása minden valószínűség szerint összehangolt területi szervezés vagy legalábbis a mikrorégió igényei, bizonyos tudatosság eredménye lehetett.

A Szeged környéki avar kori sírokból ismert aranytárgyak többsége szintén a két fehértói és a kettőshatári lelőhelyen került elő, ráadásul az összes aranytárgy 80%-át teszik ki a három temető leletei, ami még jobban kiemeli a Kettőshatár úti lelőhely jelentőségét.

³⁵ A mikrorégió avar kori településtörténetének elemzését nemrégiben végeztük el (BEDE, Ilona – SZALONTAI, Csaba 2014; SZALONTAI, Csaba – BEDE, Ilona 2016), az alábbi fejezetben az ottani eredményeket hasznosítjuk.

A vizsgált területen 15 temetőben (az összes lelőhely 55,55%-a) összesen 190 olyan sírt tártak fel, amelyekben valamilyen nemesfém volt, ami az összes feltárt sír 10,75%-a (3. kép 1.). Összesen 717 nemesfémről készült tárgy került elő, melyből 73 aranyból készült (10,18%), 85 aranyozott (11,85%) és 559 ezüst volt (77,96%). A legtöbb nemesfémrel ellátott sír a kundombi temetőben volt (48 sír), amit a Fehértó A (35) és a Kettőshatár út I. (29) követ. Ha azonban csak az aranytárgyakat vizsgáljuk, akkor a Fehértó B (8 sír), Fehértó A (7 sír) és a Kettőshatár út I. (6) a sorrend. Nagyon hangsúlyos eredmény az, hogy az itteni sírokból előkerült aranytárgyak (37, 11, 11 db) a vizsgált terület összes aranytárgyának 80,82%-t jelentik! Az adatokból jól látszik, hogy a mikrorégió közösségei közül ebben a vonatkozásban is kiemelkednek e közösségek. A kundombi és Fehértó B temetők sírjaiból került elő a legtöbb, valószínűleg kisebb értéket képviselő aranyozott tárgy (7–7 sír), viszont a darabszámok alapján már a Makkoserdő (31 db) és a Fehértó B temetők (23 db) vannak elől. Ezüstleletet Kundombról 46 sírból ismerünk, míg a Fehértó A és a Kettőshatár út I. temetőkben 26 sírból. De az előkerült mennyiségek alapján magasan kiemelkedik a többi közül a 234 db kundombi ezüst tárgy, amely az összes ezüst leletnek a 41,86%-a. Ezt követi a Kettőshatár út I. (89 db), illetve a Fehértó A és Makkoserdő (77–77 db).

A nemesfémek előfordulását tovább elemezve felgyűjtöttük azokat a sírokat is, amelyekben egyaránt előfordultak fegyverek és nemesfémek. 10 temetőben összesen 56 ilyen sír volt, ami a vizsgált terület összes sírjának 3,17%-a, a harcosoknak pedig a 25,11%-a; azaz a fegyveresek közel negyede rendelkezett valamilyen nemesfém tárggyal. A legtöbb ilyen harcost – némiképpen meglepő módon – a kundombi temető tartalmazott (13 sír), amit a Fehértó B (10), A (9) és Kettőshatár út I. temető (8) követ. Mégis e „nemes” harcosok 55%-a az északnyugati 3. és 4. kapu közelében nyugodott.

A fenti példák alapján egyértelműen látszik tehát, hogy minden tekintetben a vizsgált terület északi részére koncentrálódott az avar népesség, ami valószínűleg jelzi a mikrorégió hatalmi centrumának helyét is.

A Fehértó menti hatalmi centrum vagy alcentrum kérdése már régóta ismert, és ennek tovább- vagy újragondolása az új adatok és lelőhelyek birtokában különösen aktuális lehet. Madaras László 30 éve úgy vélte, hogy e közösség a tőle 30 km-re nyugatra, Átokháza határában (ma Ásotthalom) eltemetett előkelőnek lehetett a katonai csoportja.³⁶ Már a gondolat felvetésekor jelezte ugyanakkor, hogy a légvonalban(!) mért 30 km-es távolság kissé elbizonytalanítja ötletét, amit azonban végül is gyalogosan is egy nap alatt legyőzhetőnek minősített³⁷ annak érdekében, hogy az elgondolás megalapozott maradjon. Nos, a 30 km valóban kritikus távolság, ami szárazföldön ennek akár a kétszerese is lehetett, különös tekintettel a népvándorlás kori útviszonyokra, a Duna–Tisza közti Homokhátság felszíni vizekkel meglehetősen tagolt felszínére. Így pedig már valóban kétséges a két lelőhely ilyen jellegű összetartozása. Ez persze a direkt, rendszeres kapcsolattartás szempontjából lehet csak kérdéses, ettől még valóban nem zárható ki, hogy akármilyen alá-fölérendeltség létezhetett a két lelőhely népessége között.

Összességében – különösen az újonnan előkerült avar temetők ismeretében – ma már inkább célszerűnek tűnik, ha közelebb keressük ennek a jól körülhatárolt területnek, és az itt élő közösségnek a vezetőjét. A bemutatott berendezkedés alapján úgy vélem, hogy a külvilágtól csaknem teljesen elzárt, vízzel körülvett avar kori lelőhelyek egy önálló, kompakt egységet alkottak az alföldi avarság között. Ennek a néhány száz fős kis közösségnek a biztonságát a fegyveresek garantálták, a gazdagabb réteget pedig a nemesfémekkel ékesített egyének alkották. A mikrorégió vezetője pedig minden valószínűség szerint valahol a síkságból magasan kiemelkedő őthalmi dombon lakhatott, ahonnan könnyen ellenőrzése és szervezése alatt tarthatta a környék közösségeit.

Mire alapozzuk ez utóbbi véleményünket? Egyrészt az avar kori településterületből egyértelműen látható az, hogy az őthalmi dombotól látótávolságra található temetők jelen-

³⁶ MADARAS László 1981 42.; MADARAS László 1993 131–133. Hasonlóképpen vélekedett Kúrti Béla is: KÚRTI Béla 1983 205.

³⁷ MADARAS László 1993 133.

tik a megtelepedés súlypontját. A temetők és az Öthalom közötti 3 km-es távolság direkt kapcsolatot biztosított a két hely között (3. kép 2.). Öthalom centrális pozícióját jelzi az is, hogy a tőle legmesszebb fekvő tápéi, vagy a szentmihálytelki temető sincs 8 km-nél messzebb, azaz valóban 1 óra lovaglással mind-egyik közösség elérhető volt.

A mikrorégió legmagasabb pontjáról, az öthalmi dombokról a körülzárt terület csaknem teljes egésze belátható. Valószínű, hogy nemcsak a szó fizikai értelmében tekinthetők a legmagasabb pontot a legfontosabbnak, hanem szimbolikus értelemben is. Ez a hely valódi centrális helyként értelmezhető, mert az uralt tér határai jól érzékelhetők. A lapos környezetéből „hegyként” magasodó dombról a Tiszáig is el lehet látni, azaz a mai Szeged területének teljes előtere belátható volt. Ráadásul éppen itt, a legmagasabb domb tövében haladt az ősi hadi- és kereskedelmi út, mely a Balkán felől Közép- és Nyugat-Európa felé vezette a forgalmat. Az a magassági pozíció stratégiai és árvízi szempontból is Szeged környékének legfontosabb pontjává tette az öthalmi dombokat, és azok közül is a legmagasabb dombot.

A Tisza mentén a felső-pleisztocénben és a holocénben kialakult maradvány löszszigetek egyike az öthalmi domb, melynek mai legmagasabb pontja 86–88 méteren van, de valószínű, hogy a 19. század vége előtti magassága elérte a 90 Bfm-t is,³⁸ és van hiteles magassági adatunk a dombtetők esetében 91, sőt 94,1 Bfm-ről is.³⁹ A homokdombok magasságát jelentősen fokozza az is, hogy a környezetében lévő szántók átlagos magassága mindössze 80–81 Bfm között van.⁴⁰

Mindössze egyetlen dolog hiányzott itt a tökéletes helyszínhez: ez pedig az élővíz. A környék szabályozás előtti vízrajzi rekonstrukciója szerint 2 kilométeres körön belül se-

hol nem található élővíz, felszíni víz. Ez lehet a magyarázata annak, hogy a környezetéből kiemelkedő, mintegy 2000×300 méter nagyságú területről alig-alig ismerünk régészeti korú településnyomokat.

Egy 19. század végi kéziratos térképen szerepel egy öthalmi kút, melynek a pontos helye nagyjából az öthalmi dombok keleti csücskében lehetett, ez talán egy természetes mélyedésben feltörő vízkészletet hasznosított, és a Varázséji Gusztáv által 1879-ben itt feltárt őskori település⁴¹ vízellátását is valószínűleg ez biztosíthatta.⁴²

Ahhoz a feltevésünkhöz, hogy a vizsgált terület hatalmi központja Öthalom lehetett, sajnos az *argumentum e silentio* veszélyes technikáján kívül kevés régészeti bizonyítékot tudunk felsorakoztatni. Az innen megismert avar tárgyaknak ugyanis sem az előkerülési helyét, sem a módját nem ismerjük. Az 1879-es nagy szegedi árvíz utáni helyreállításhoz megnyitott öthalmi homokbányában ugyan Varázséji Gusztáv a MNM fiatal gyakornoka vezetett ásatást, de az avar leletek nem erről a feltárásról származnak, hanem az innen a szegedi építkezésekre hajókon beszállított homokból bukkantak elő, már bent Szegeden, amikor a szállítmányokat lelapátolták.⁴³ Nagy a valószínűsége annak is, hogy a szádfal építésénél az odaszállított homokban fellelt további avar leletek (kardpenge töredéke, hosszúfűlű lengyelpár, csikózáblák, sisak arcvédő lemez halat tépő sassal, gyöngyök, karperecek, és öntött bronz övveretek) szintén ez idő alatt kerültek elő.⁴⁴

⁴¹ VARÁZSÉJI Gusztáv 1880

⁴² A kút helye ma már nem ismert, térképi ábrázolását lásd CsML T117/8 térkép: Szeged sz. kir. város határanak és tápéi birtokának térképe (Készítette: Székely Ferenc és Rainer Zs. k. mérnök. 1887).

⁴³ A gyűjteményben a leleteket átszámozták, ezért kétféle leltári számon is kereshetők. A Magyar Nemzeti Múzeum Népvándorlás kori osztály: Öthalom – 66/1879.220–21, 250, 254 (61.122.1.), 277b.; 62.18.1–3.

⁴⁴ Varázséji Gusztáv néhány nappal a bányászás megkezdése után jelent meg a helyszínen, érkezése előtt Jankovich Miklós figyelte a munkákat. Varázséji addig dolgozott a terepen, ameddig a bányászat be nem fejeződött, illetve, ameddig a szádfal el nem készült. Mivel a szegedi múzeumban őrzött avar tárgyakról (1/1884) tudjuk, hogy a szádfalat építő kivitelező Deutsch testvérek révén kerültek Tisza Lajoshoz, aligha lehet kétséges, hogy azok az ásatással egyidőben kerültek a beszállított homokba, és az is valószínű, hogy a leletek gazdái mind a bányászati munka áldozataivá

³⁸ KROLOPP Endre et al 1995 315. A Harmadik Katonai Felmérésen a legmagasabb pontként 90 méter van megadva.

³⁹ Az öthalmi dombokon található régészeti lelőhelyek azonosításához készített térképek egyikén a legmagasabb pont; Rózsa Gábor felmérése MFM RégAd 774-81/5.

⁴⁰ Az Első Katonai Felmérés országleírása rendkívül jól érzékelteti ezt a helyzetet, amikor a következőképpen jellemzi a dombot: „Der Ört Halom Dominirt diese Gegend”.

Nagyon valószínű, hogy a leleteknek csak egy kis része kerülhetett az árvízvédelmi munkákon dolgozó emberektől Jankovich Miklóson keresztül a Nemzeti Múzeumba, illetve a munkákat felügyelő Tisza Lajos kormánybiztoson keresztül 1883-ban a Reizner János vezette Szegedi Érem- és Régiségtárba. A nagy lelkiismeretséggel dolgozó Varázséji Gusztáv talán nehezen boldogult a hatalmas feladattal, és minden igyekeve ellenére, sok sír megsemmisülhetett, amire egyébként maga is többször utalt, köztük szinte bizonyos, hogy avar sírok is. De az is lehetséges, hogy mindez még az előtt történt, hogy a leletmentése elkezdődött volna.⁴⁵

Annyi bizonyos, hogy az innen ismert alig kéttucatnyi avar tárgy a közép avar kortól egészen a 8–9. század fordulójáig keltezhető, és ez nagyobb közösség tartós jelenlétéről tanúskodik.⁴⁶ Feltűnő ugyanis, hogy miközben a leletek hosszú időszakot ölelnek fel, ahhoz képest mennyire kevés tárggyal rendelkezünk. A leletek alapján teljes relatív időrendi sort nem tudunk felállítani, de jelen van a tausírozott kengyellel és a rézlemez sisakkal a közép avar kor, a korai egylapú öntött bronz szíjvégekkel a késő avar kor eleje, a klasszikus griffes övveretekkel a java késő avar kor, míg a Hohenberg-típusú és a karéjos veretekkel a legkésőbbi fémművesség is reprezentálva van. Ahhoz, hogy egy közösség közel 150 éven át helyben lakjon és temetkezzen, népes létszáma van szükség. De már egy kis létszámú közösség esetén is legalább 100 sírnak kellene keletkeznie ennyi idő alatt ahhoz, hogy azt az időtávot folytonos népességgel kitöltsék. A korszak számos olyan tárgytípusa hiányzik, amely „kötelező” viseleti eleme a korszaknak.

A fentiek miatt aligha tévedünk nagyot, ha azt feltételezzük, hogy itt egy legalább 150–200 síros közép és késő avar kori temető biztosan megsemmisült, és ez jóval több an-

nál, mint az 1879-ben itt ásó Varázséji Gusztáv sejteni vélte.⁴⁷

Az eddigi leletek mellett 1879-től napjainkig nem kerültek elő újabb avar sírok, ez csak részben magyarázható azzal, hogy nem voltak itt feltárások. Egy feltételezett avar temető pusztítására 100 évvel később is volt lehetőség, amikor az 1980-as években régészeti felügyelet nélkül üzemelt itt egy nagy kiterjedésű homokbánya, mely az öthalmi dombok egy jelentős részét elpusztította; de előtte a szovjet hadsereg gyakorló területe volt, majd épült itt motocross pálya is, melynek elbontása után hatalmas mennyiségű építési törmelékkel töltötték fel a területet.⁴⁸

Nincs értelme találgatni, hogy milyen rangú közösségek élhettek és temetkezhettek itt, erre a megmaradt leletekből egyáltalán nem lehet következtetni. Mindössze a bizánci kapcsolatokat jelző sisak az egyetlen olyan lelet, amely alkalmas arra, hogy nem igazolható, de feltevésként hasznosítható elit nyomait sejtjük az Öthalmon temetkező közösségben. Ugyanakkor sem az adatmennyiség, sem bármilyen merész vagy tetszetős feltevés nem elegendő ahhoz, hogy régészeti eszközökkel is igazoljuk az öthalmi avar centrum létét, bármennyire is logikusnak tűnhet.

A centrum-alcentrum kérdés vizsgálatát egy nagyon fontos új szemponttal is bővítenünk kell az eddigi elemzéseken túl. A mikrorégió egyik legfontosabb temetője a Kettőshatár út II. számú volt. A temető számos elemében döntően eltér az itteni avar közösségektől. A feltárt 43 sír mindegyike rabolt, és a sírokban talált visszahagyott leletek kiemelkedő gazdagságról tanúskodnak. A sírgödrök tájolása egyöntetűen Ny-K, méretük alapján a legnagyobb Kárpát-medencei avar sírok közé sorolhatók. A kis közösség különállását hangsúlyozza, hogy az 50 méterre lévő Kettőshatár út I. temető közösségétől térben teljesen elkülönül, és így a két temetőt egyszerre, párhuzamosan használta a két kö-

váltak, elpusztultak. A homokot hajókon szállították be a teljesen elöntött városba. Ezekben a napokban mindenki hajón, csónakon közlekedett, és a munkák is arról folytak. Az árvízi körülmények minimálisra csökkentették annak az esélyét, hogy a munkálatok közben felfedezzék a tárgyakat, ezért tulajdonképpen bármennyi lelet is eltűnhetett.

⁴⁵ SZALONTAI Csaba 2016.

⁴⁶ KÜRTI Béla 1983 171.; SZALONTAI Csaba 1991 466.; SZALONTAI Csaba 1996; SZALONTAI Csaba 2003

⁴⁷ Az öthalmi homokbányák régészeti vonatkozásai nemrégiben foglaltuk össze (SZALONTAI Csaba 2016).

⁴⁸ A Google Earth 2007. március 14-én készült felvételén jól látható az egykori motocross pálya, a 2011. május 22-i felvételen pedig a hatalmas környezetszennyezés is feltűnik (utolsó letöltés 2015. május 31. – <https://www.google.hu/intl/hu/earth/>).

zösség. Az elkülönülés bizonyosan származási/vérségi alapon történhetett, mivel a II. temető sírjainak 85%-a mongolid volt, 5%-a pedig europo-mongolid, míg a régióban és az I. temetőben is europid dominancia a jellemző. Ilyen magas arányban sehol nem találkozunk ennek a mongolid rassznak a képviselőivel egy közösségen belül, így kijelenthető, hogy mai tudásunk alapján a Kárpát-medencei avar anyagban itt a legmagasabb a mongolid egyének aránya.

A rablás után a sírokban visszamaradt leletek nemcsak kiemelkedő gazdagságról tanúskodnak, de köztük olyan egyedi tárgyak is vannak (például bizánci ajándékvő császárportrés övverete, rovásjelekkel díszített íjcsontok, egyedi préselt aranyveretek stb.), amelyek egyértelműen arra engednek következtetni, hogy a vérségi alapon elkülönülő kis közösség anyagi és szellemi kultúrája jelentősen eltért a környezetétől. Hogy ez a közösség pontosan hogyan illeszkedett be a vizsgált terület hatalmi struktúrájába, ma még nem tudjuk, ehhez további elemzésekre van szükség. Nem tartjuk azonban kizártnak, hogy az őthalmi feltételezett centrumnak lehetett az egyik alcentruma a kiemelkedő gazdagságú Kettőshatár úti II. temető, mely közösség egyik vezetője minden bizonnyal a rovásírásos csontlemezek egykori gazdája a 434. sírban nyugvó *maturus* korú férfi volt,

aki Szeged előterének egyik fontos személye lehetett az avar kor utolsó szakaszában.⁴⁹

A Kettőshatár út II. temető és a Fehértó B temető egyik és közös jellegzetessége az, hogy a sírok nagy része vagy mindegyike rabolt. Talán nem járunk messze a valóságtól, ha azt feltételezzük, hogy mindkét temető eltért a környezetétől, és a sírok nagyfokú raboltsága éppen a környezetük ellenszenvét érzékelteti a rangjában és társadalmi státuszában elkülönülő közösségekkel szemben.

Úgy véljük, hogy a Tisza–Maros torkolat és a Maty-ér vízrendszere között élő avar közösség szervezett védelmi rendszere jól biztosíthatta a folyami és szárazföldi utak hatékony ellenőrzését, és az itteni avarság mindennapjait és biztonságát. Ehhez nem is kellett mást tenni, mint a nagy vízrendszer mentén található magaslatok közül azokat kiválasztani, amelyek a vízrendszeren való biztonságos átkelést biztosító gázlók közelében találhatók, és ezzel biztosíthatták az elzárt területek nyugalmát. A mikrorégió hatalmi központja az őthalmi dombokon lehetett, mely gyakorlatilag a bezárt terület minden távoli pontjától közel azonos távolságra található, és ahonnan az egész környék vizuálisan is ellenőrizhető volt.

⁴⁹ SZALONTAI Csaba – KÁROLYI László 2013.; SZALONTAI Csaba – BENEDEK András – KÁROLYI László 2014.

IRODALOM

ANTALFFY Gyula

1975 Így utaztunk hajdanában. Budapest

BALOGH Csilla

2016 Régészeti adatok a Duna-Tisza közti avarok történetéhez. – The history of the avars in the Danube-Tisza interfluvium as reflected in the archaeological record. Budapest

BANNER János

1925 Szeged települése. Föld és ember. 18–38. Szeged

BEDE, Ilona – SZALONTAI, Csaba

2014 Archäologische Beiträge zum awarenzeitlichen Verteidigungssystem entlang Flüssen der Umgebung Szeged. In (Hrsg. Heinrich-Tamáska, Orsolya – Hardt, Matthias – Révész, László – Schenk, Winfried): Offene Landschaften. Siedlungsforschung. Archäologie – Geschichte – Geographie 31, 209–246. Bonn

BELUSZKY Pál

2011 Alföldi táj – „alföldi út”. In (szerk. Rakonczai János): Környezeti változások és az Alföld. 355–362. Békéscsaba

BÓNA István

1971 A népvándorlás kora Fejér megyében. Die Zeit der Völkerwanderung. In: Fejér megye története az őskortól a honfoglalásig I/5. 237–265. Székesfehérvár

1976 A kunágotai avar tarkán. In (szerk. Szombathy Viktor): A magyar régészet regénye. 131–141. Budapest

1982–1983 A XIX. század nagy avar leletei. – Die grossen Awarenfunde des 19. Jahrhunderts. Szolnok Megyei Múzeumi Évkönyv. 81–160. Szolnok

1987 A népvándorlaskor és a korai középkor története Magyarországon. Előzmények és magyar történet 1242-ig. In (szerk. Székely György): Magyarország története I, 265–373. Budapest

COCIȘ, Sorin – GALL Erwin – URAK, Malvinka – URSUTIU, Adrian

2016 The Periphery of the Centre? The Late Avar Cemetery Part at Nădlac (Germ.: Nadlak; Hung.: Nagylak; Slov.: Nadlak). Archaeologia Bulgarica XX, 1. 1–75. Sofia

CSALLANY Dezső

1939 Kora-avarkori sírleletek. – Grabfunde der Frühawarenzeit. Folia Archaeologica 1–2, 121–180. Budapest

FANCSALSZKY Gábor

2007 Állat- és emberábrázolások a késő avar kori öntött bronz övvereteken. – Tier- und Menschendarstellungen auf den späwarenzeitlichen gegossenen bronzenen Gürtelbeschlägen. Budapest

GÁLL, Erwin – ROMÁT, Sándor

2016 The Current State of Archaeological Research on the Avar Period in the Banat. Observations on the Changes in the Avar Settlement Territory in this Region and Some Early Medieval Cultural-Sociological Phenomena. In (eds. Bollók, Ádám – Csiky, Gergely – Vida, Tivadar): Zwischen Byzanz und der Steppe. Archäologische und historische Studien. Festschrift für Csanád Bálint zum 70. Geburtstag. 433–468. Budapest

GARAM Éva

1976 Adatok a középvaskor és az avar fejedelmi sírok régészeti és történeti kérdéseihez. – Zu den archäologischen und historischen Fragen der mittleren Awarenzeit und der awarischen Fürstengräber. Folia Archaeologica 27. 129–147. Budapest

1978 A középvaskor sírobolussal keltezhető leletköre. – Der mit Grabobolus datierbare Fundkreis der Mittelawarenzeit. Archeologiai Értesítő 103, 206–216. Budapest

1993 Katalog der awarenzeitlichen Goldgegenstände und der Fundstücke aus den Fürstengräbern im Ungarischen Nationalmuseum. Catalogi Musei Nationalis Hungarici 1. Budapest

2000 Über die Beziehung der byzantinischen Goldschnallen und der awarenzeitlichen Pseudo-schnallen. In (Hrsg. Bálint, Csanád): Kontakte zwischen Iran, Byzanz und der Steppe im 6–7. Jh. 215–227. Budapest

2005 Avar kori nemzetségsírként Maglód. – Avar period chief's grave at Maglód. Communicationes Archaeologicae Hungariae 407–436. Budapest

HAJDU Zoltán

- 2000 A természetátalakítás történeti szakaszai az Alföldön. In (szerk. Frisnyák Sándor): Az Alföld történeti földrajza. 35–42. Nyíregyháza

HOLL Balázs – SZENTPÉTERI József

- 2011 Creation of a GIS Database for the Archaeological Investigation of a Major Administrative Centre in the Carpathian Basin: Solt-Tételhegy (County Bács-Kiskun, Hungary). In (eds. Jerem, Erzsébet – Redő, Ferenc – Szeverényi, Vajk): On the Road to Reconstructing the Past. Computer Applications and Quantitative Methods in Archaeology (CAA). Proceedings of the 36th International Conference. Budapest, April 2-6, 2008. Archaeolingua, Budapest, pp. 219-225 (CD-ROM 251-257). 219–225. Budapest

KERTESZ Ádám

- 2003 Tájökológia. Budapest

KISS Andrea

- 2010 Az 1340-es évek árvizei, vízállás-problémái és környezetük. Különös tekintettel az 1342. és az 1343. évre. In (szerk. Almási Tibor – Révész Éva – Szabados György): „Fons, skepsis, lex”. Ünnepi tanulmányok a 70 esztendő Makk Ferenc tiszteletére. 181–193. Szeged

KISS Attila

- 1988 Die Frage der geographischen Lage des früh- und mittelawarenzeitlichen Herrschaftszentrums. A kora- és közép-avarkori kagáni székhely földrajzi helyének kérdése. A Jannus Pannonius Múzeum Évkönyve 33, 77–89. Pécs
- 1991 Zur Zeitstellung des „münzdatierten“ awarischen Fürstengrabes von Kunágota. – A kunágotai éremmel „keltezett” avar kori fejedelmi sír időrendjéhez. A Jannus Pannonius Múzeum Évkönyve 36, 67–84. Pécs
- 1995 Tanulmányok a kora avar kori kunbábonyi vezérsírról. – Studien zum Fürstengrab von Kunbábony aus der Frühawarenzeit. A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve – Studia Archaeologica 1, 131–149. Szeged
- 1994–1995 A kunbábonyi 1., kora-avar vezéri sír leleteinek belső összefüggései. A leletanyag csoportosítása. – Die inneren Zusammenhänge der Funde des Grabes 1, des frühawarischen Fürstengrabes von Kunbábony. Gruppierung des Fundstoffes. Communicationes Archaeologicae Hungariae. 267–284. Budapest

KRISTÓ Gyula

- 2003 Tájszemlélet és térszervezés a középkori Magyarországon. Szeged

KROLOPP Endre – SÜMEGI Pál – HERTELENDI Ede – KUTI László – KORDOS László

- 1995 Szeged-Öthalom környéki löszképződmények keletkezésének paleoökológiai rekonstrukciója. – Paleoeological reconstruction of formation of the Szeged-Öthalom area loess formation. Földtani Közlöny 125, 309–361. Budapest

KUBINYI András

- 2000 Városfejlődés és városhálózat a középkori Alföldön és az Alföld szélén. Dél-alföldi évszázadok 14. Szeged

KÜRTI Béla

- 1983 Az avarok kora (567/568–805) – IX. század (805–895). In (szerk. Kristó Gyula): Szeged története I, 162–208. Szeged

LASZLÓ Gyula

- 1938 A kunágotai lelet bizánci aranylemezei. – Die byzantinischen Goldbleche des Fundes von Kunágota. Archeologiai Értesítő 51, 55–86, 131–148. Budapest
- 1941 A Tihany-téri avar temető. Das awarische Gräberfeld von Tihany-Platz, Budapest. Laureae Aquincenses II. Dissertationes Pannonicae II/11 (1941) 106–117. Budapest
- 1955 Études archéologiques sur l'histoire de la société des Avars. ArchHung 34, Budapest

LÓCZY Dénes

- 1989 Tájökológiai elméletek, módszerek, és gyakorlati alkalmazásuk. Földrajzi Értesítő 28, 379–393. Budapest

MADARAS László

- 1981 A Szeged-Fehértó A és B temetők anyagának összehasonlító vizsgálata. – Vergleichende Untersuchung der Gräberfelder Szeged-Fehértó A und B. A Szolnok Megyei Múzeum Évkönyve. 35–64. Szolnok
- 1993 Az Avar Birodalomban lejátszódó VII–VIII. századi történelmi változások vizsgálata a Közép-Tisza-vidéken. Akad. Doktorarbeit. MTA Tudományos Minősítő Bizottsága, Szolnok

- 2015 Hol is lehetett az avarok „Hring”-je? Where may the „Hring” of Avars have been? In (szerk. Balogh Csilla – Petkes Zsolt – Sudár Balázs – Zsidai Zsuzsanna): ...in nostra lingua Hringe nominant. Tanulmányok Szentpéteri József 60. születésnapjára. 73–82. Budapest–Kecskemét
- MAROSI Sándor
- 1980 Táj kutatási irányzatok, tájértékelés, tájtipológiai eredmények különböző nagyságú és adottságú hazai típusterületeken. – Trends in landscape study, landscape evaluation and landscape typological achievements in Hungarian test areas of various size and endowments. Abstract of doctoral thesis (D.Sc). Elmélet-módszer-gyakorlat 35. szám, MTA Földrajztudományi Kutató Intézet. Budapest
- 1981 Táj és környezet. – Landschaft und Umwelt. Földrajzi Értesítő 30. 59–72. Budapest
- PALUGYAI Imre
- 1853 Magyarország történeti, földirati s állami legújabb leírása. II. kötet. Pest
- PÉCSI Márton
- 1979 A földrajzi környezet új szemléletű értelmezése és értékelése. – New aspect on interpreting and evaluating the geographical environment. Földrajzi Közlemények 17–27. Budapest
- SOMOGYVÁRI Ágnes – SZENTPÉTERI József – V. SZÉKELY György (szerk.)
- 2014 Településtörténeti kutatások. Solt–Tételhegy, Kiskunfélegyháza–Amler-bánya. Archaeologia Cumanica 3. 5–272. Kecskemét
- SZALONTAI Csaba
- 1991 Megjegyzések az Alföld IX. századi történetéhez. (A késő avar karéjos övveretek) – Bemerkungen zur Geschichte des Alföld im 9. Jahrhundert. (Spätawarenzeitliche schuppenförmige Gürtelbeschläge. A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve 463–482. Szeged
- 1996 „Hohenbergtől Záhonyig”. Egy késő avar kori övverettípus vizsgálata – „Von Hohenberg bis Záhony”. Untersuchung eines spätawarenzeitlichen Gürtelbeschlagtyps. In: Savaria Pars Archaeologica 1992–1995, 22/3, 145–162. Szombathely
- 2003 A székkutas-kápolnadúlói avar kori temető öveinek elemzése – Die Analyse der Gürtel des awarenzeitlichen Gräberfeldes von Székkutas-Kápolnadúló. In (szerk. Bende Livia – Lőrinczy Gábor): B. Nagy Katalin: A székkutas-kápolnadúlói avar temető. A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve. Monographia Archaeologica I, 371–411. Szeged
- 2014a Két víz között. Hatalmi és stratégiai központ váltás Szeged környékének településtörténetében. In (szerk. Horváth Gergely Krisztián): Vízhasználat, vízszabályozás és társadalom a 13–20. századi Magyarországon. 37–78. Budapest
- 2014b A Maty-ér és a kapcsolódó vízrendszer szerepe és jelentősége Szeged környékének településtörténetében. PhD disszertáció, kézirat. Szeged
- 2016 A Szeged-öthalmi avar és honfoglalás kori lelőhelyekről. Gondolatok egy mikrorégió hatalmi struktúrájáról. – On the avar and hungarian conquest age sites of Szeged-Öthalmom. Notes on the power structure of a micro-region. In (szerk. Csécs Teréz – Takács Miklós, közreműködött: Merva Szabina): Beatus homo qui invenit sapientiam. Ünnepi kötet Tomka Péter 75. születésnapjára. 687–699. Győr
- 2017 Csongrád, Feketevár, bolgárok, Titel? In (szerk. Fodor Péter – Gyöngyössi Orsolya): „Sodrásban.” Tanulmányok Dr. Szűcs Judit köszöntésére. 15–27., 341–342. Csongrád
- SZALONTAI Csaba – KÁROLY László
- 2013 Runiform fragments of the late avar period from Hungary. Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hung 66/4, 365–396. Budapest
- SZALONTAI Csaba – BENEDEK András – KÁROLY László
- 2014 A Kiskundorozsma Kettőshatár úti II. avar temető 434. sírja. – Grave Nr. 434. of the Avar Cemetery II in Kiskundorozsma, Kettőshatár Street. A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve – Új folyam 1, 161–221. Szeged
- SZALONTAI, Csaba – BEDE, Ilona
- 2016 Données archéologiques sur le système défensif des Avars le long des cours d’eau de la région de Szeged (Sud de la Hongrie). In: Des fleuves et des hommes à l’époque mérovingienne. Territoire fluvial et société au premier Moyen Âge (V^e–XIIe siècle). Actes XXXIIIe Journées Internationales d’Archéologie mérovingienne Strasbourg, 28–30 septembre 2012). (Suppl. RAE 42) Red.: Edith Peytremann. 181–199. Dijon
- SZENTPÉTERI József
- 1993 Archäologische Studien zur Schicht der Waffenträger des Awarentums im Karpatenbecken. Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae 45. 165–216. Budapest

- 2009 A Barbaricumból Pannoniába. (Germán katonai segédnépek a korai Avar Kaganátus központjában). – From the Barbaricum to Pannonia. (Germanic military auxiliary people in the centre of the Avarian Khaganate). In (szerk. Somogyvári Ágnes – V. Székely György): „In terra quondam Avarorum...” Ünnepi tanulmányok H. Tóth Elvira 80. születésnapjára. *Archeologica Cumanica* 2. 235–252. Kecskemét
- 2013 Az Avar Kaganátus hatalmi központjai – a hringek. – The hrings – Political centres of the Avar Khaganate. *Tisicum – A Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Múzeumok Évkönyve* 22, 169–177. Szolnok
- 2014 Semmiből egy régi világot: kutatások Solt-Tételhegyen (2005–2013) – An ancestral world from naught: research at Solt-Tételhegy (2005–2013). In (szerk. Somogyvári Ágnes – Szentpéteri József – V. Székely György): *Településtörténeti kutatások. Solt-Tételhegy, Kiskunfélfegyháza–Amler-bánya. Archaeologia Cumanica* 3, 7–22. Kecskemét
- SZENTPÉTERI, József (Hrsg.)
2002 *Archäologische Denkmäler der Awarenzeit in Mitteleuropa. Varia Archaeologica Hungarica* XIII/1–2. Budapest
- SZÓKE Béla Miklós
2014 A Karoling-kor a Kárpát-medencében. A Magyar Nemzeti Múzeum állandó kiállítása. Budapest
- H. TÓTH Elvira – HORVÁTH Attila
1992 Kunbáony. Das Grab eines Awarenkhagans. Kecskemét
- VARÁZSÉJI Gusztáv
1880 A szeged-öthalmi őstelep és temető. *Archeologiai Értesítő* I. 323–336. Budapest

Csaba Szalontai

SETTLEMENT IN THE SZEGED LANDSCAPE

The re-interpreted settlement system and power structure of a micro-region in the Avar period

Research on Avar-period society and its elite was conducted using the traditional archaeological and historical methods during the past one and a half centuries. The interpretation of magnificently furnished burials and grave assemblages and their positioning in the social hierarchy was essentially based on the written sources complemented with the assessment of the archaeological finds reflecting high status and wealth. More recently, scholarly attention has also focused on activities (such as goldsmithing workshops, smelting workshops) that can be associated with the central power.

However, until the past decade, little attention has been paid to the issue of the actual landscape in which the studied burials or elite assemblages came to light, or the characteristic traits of its environment, even though these could contribute much to research on the elite and to the identification of the lords' domains.

While the issue of space as a lord's domain and of space as a power centre was not addressed earlier, it has now appeared as an independent research method in the archaeology of the Avar period. The palaeoenvironmental reconstruction of potential centres and studies on the region's

road network have become important parts of the methodology with which the spatial organisation of power structures can be meaningfully studied.

One important consideration is that the members of the elite should always be studied in the landscape used by them, that they should never be dissociated from it, because they were integral parts of it. This is the only viable approach for determining the extent of the areas under their control and for identifying the possible links between various domains, with a particular focus on the study of communications networks (roads, the landscape) which contributed to or barred physical proximity.

It seems quite certain that the most important landscape elements such as hydrological conditions and terrain influenced the size of the domains and their boundaries, and that the prominent landscape elements promoted or, conversely, handicapped the maintenance of power structures.

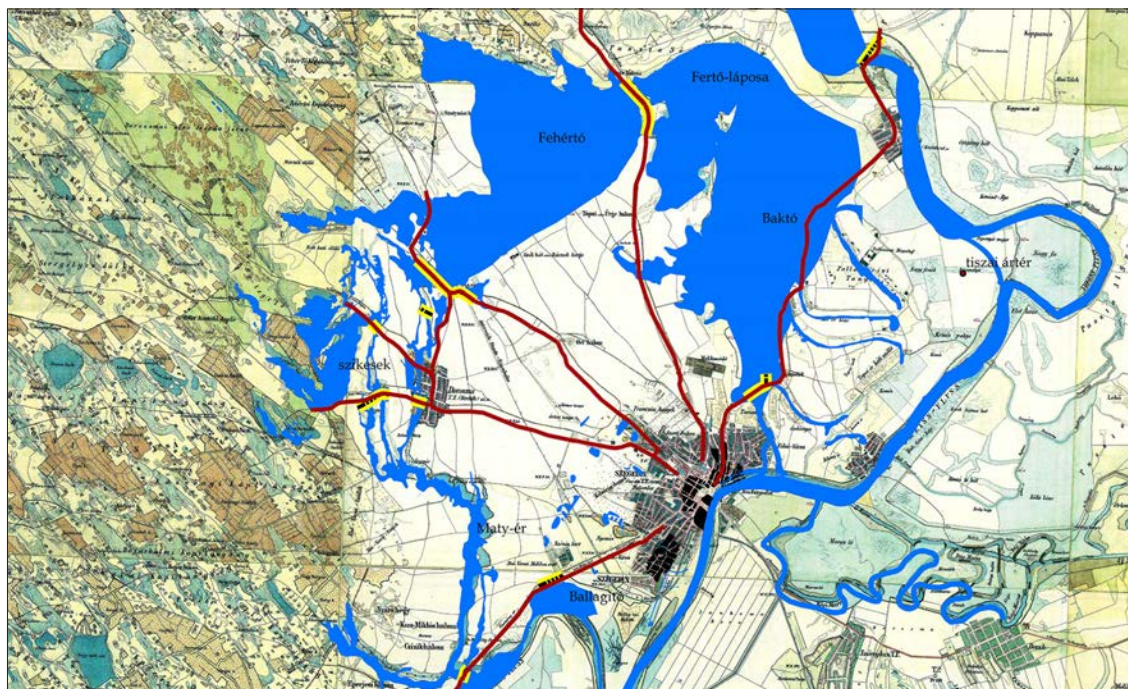
A fresh look at the settlement system of the Avar period in the Szeged area has confirmed the above contentions. The environmental reconstruction of this micro-region, the evaluation of the landscape and the study of landscape use outlined a complex system, which yielded a wealth of new insights.

It became clear that the Avar groups living in the Szeged area had settled in an organised fashion and that the main consideration in choosing the location of their settlements was to make the most of the defences offered by the continuous water system alongside the control over the fording and crossing places of the roads leading across the river and through the water system. It also became clear that control over the strategically important Tisza-Maros confluence was exercised not from the area that is now the inner city of modern Szeged, which was prone to flooding, but at the fording and crossing places of the roads leading from this area.

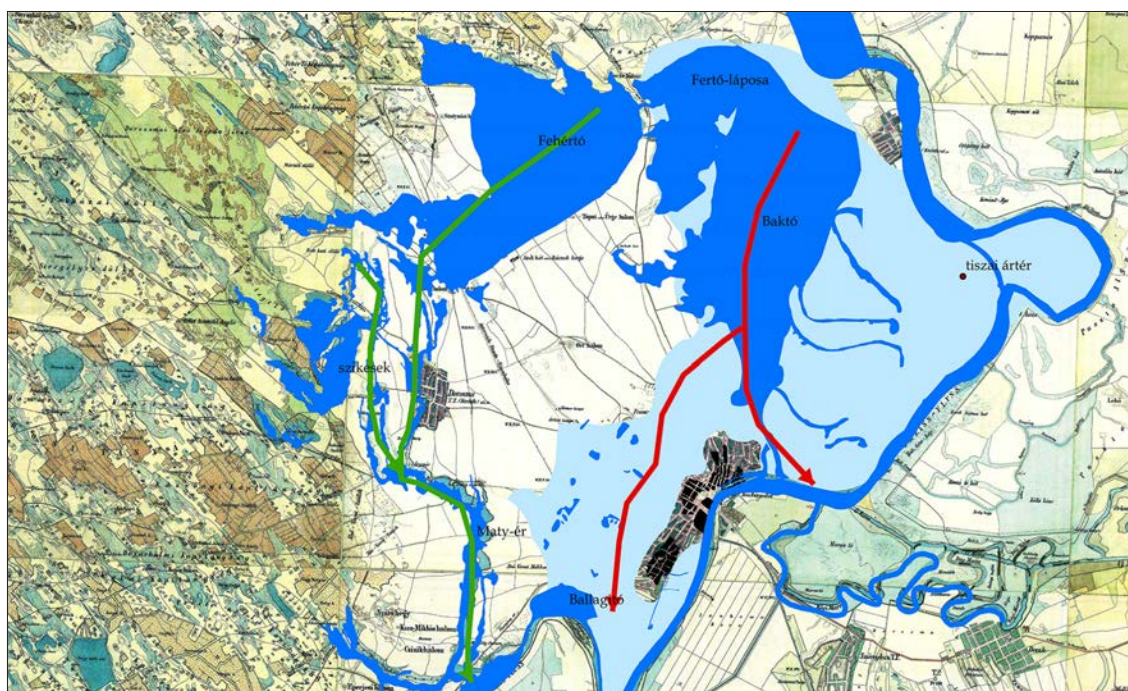
The study of landscape use and the archaeological assessment revealed that there was a prominent power centre north of the town, where the size of the cemeteries and the number of weapon graves and precious metal articles are a clear indication for a pre-planned settlement. The strikingly wealthy Mongolid population of Cemetery II of the Kiskundorozsma-Kettőshatár Road site would suggest that ethnic considerations also played a role in this consistent settlement policy.

The complex assessment of the sites indicates that the micro-region's most significant strategic point was the crossing place of the ancient military and trade route leading to Buda and that the administrative centre lay among the Öthalom Hills lying 2 km to its north.

1.

2.

1. kép. 1. Szeged környékének vízrajzi rekonstrukciója, a kivezető utak és átkelőhelyeik a Második Katonai Felmérésen; 2. Szeged környéke felszíni vizeinek lefolyási irányai (→ statikus, árvízi kockázat nélkül; → dinamikus, magas árvízi kockázattal)

1.

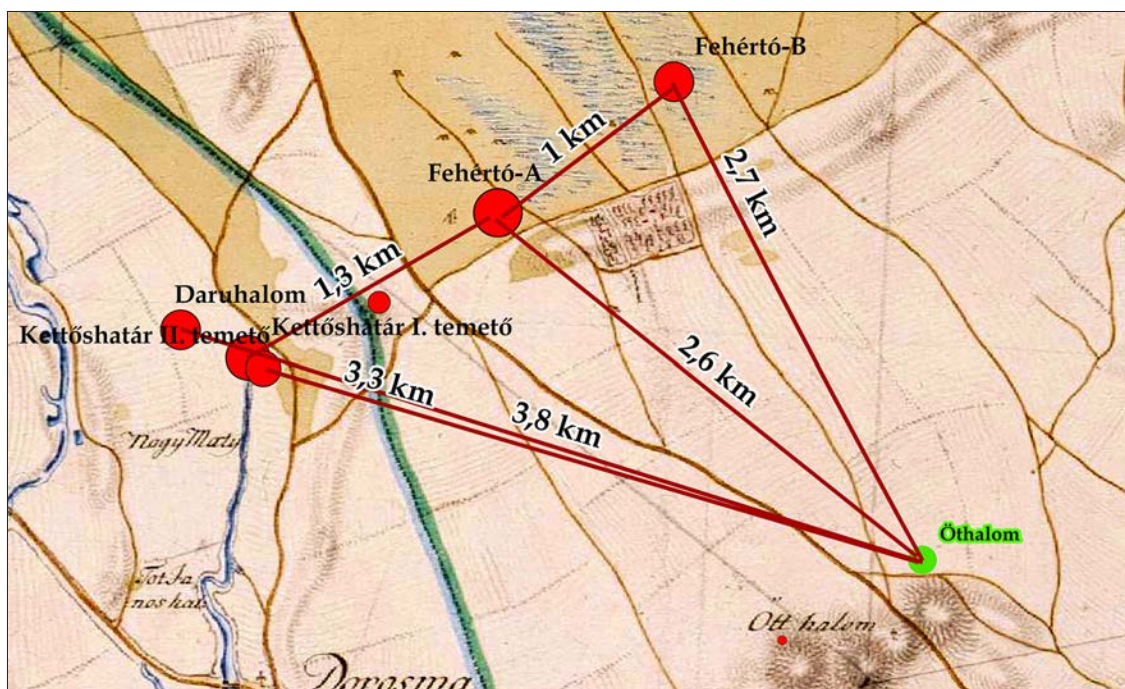
2.

2. kép. 1. Avar kori temetők Szeged környékén, a feltárt sírok számával
2. Fegyveres sírok Szeged környékén, a feltárt sírok számával

1.

2.

3. kép. 1. Nemesfémekkel eltemetettek Szeged környékén, a feltárt sírok számával
2. Az őthalmi dombok és az avar temetők térbeli elhelyezkedése az Első Katonai Felmérésen

F. Romhányi Beatrix

SZEMPONTOK A KÁRPÁT-MEDENCE TÉRSZERVEZÉSÉNEK VÁLTOZÁSAIHOZ (5-14. SZÁZAD)

Egy terület struktúráját, térszervezését történeti kontextusban általában a politikai szerveződés mentén szokás megközelíteni, ez azonban olykor elfed más szerkezeti összefüggéseket.¹ Geológusok vagy ökológusok számára evidencia, hogy a Kárpát-medencét egységes régióként értelmezzék, s ezt azért is viszonylag könnyen megtehetik, mert őket nem kötik a változó politikai határok.² Ez az egységes szemlélet még a történeti földrajzi munkákra³ és az őskori kultúrák kutatására is jellemző részben.⁴ Ha viszont történeti szempontból vizsgáljuk a területet, a politikai határok meghatározó szerepet játszanak. Attól kezdve, hogy a Római Birodalom megjelent a térségben és megszervezte a maga provinciáit, ez határozza meg a régészeti és történeti adatok értelmezését. Ettől kezdve a Kárpát-medence hosszú évszázadokra különböző, immár írott forrásokban is említett politikai formációk terévé vált, és – a hagyományos felfogás sze-

rint – csak a 10. században jelent meg olyan politikai alakulat, ti. a magyar fejedelemség, majd királyság, amely több mint fél évezredre egyesítette az egész területet.⁵ Ha azonban a terület térszerveződését, és ezen keresztül a gazdasági aktivitást, valamint a kapcsolatrendszereket kutatjuk, ettől jelentősen eltérő képet látunk. Az erőforrások kihasználása, a terület egyes régiói közti, illetve a tágabb környezettel való gazdasági kapcsolatok olyan mintázatok kialakulásához vezettek, amelyeknek látszólag nem sok közülük van a jól ismert politikai formációkhoz. Egyes elemek igen stabilak lehetnek, míg mások hol megjelennek, hol eltűnnek a térképen, a változások pedig csak igen lazán köthetők össze a politikai változások ismert fordulópontjaival. Ezeknek a folyamatoknak a kutatása a megszokottól eltérő megközelítést igényel. A felhasználható források köre egyszerre szűkebb és tágabb, mint a történeti vagy régészeti munkákban, az időhatárok pedig csak távolról igazodnak a hagyományos felosztáshoz.

Közhelynek számít, hogy a Kárpát-medence, mint természeti környezet rendkívül változatos, s ennek megfelelően sokféle, gazdasági szempontból kiaknázható erőforrással rendelkezik. A medence közepén elterülő Alföld olyan sajátos adottságokkal rendelkezik, amelyet az őskor óta rendszeresen használtak a sztyeppei eredetű, nagyállattartó társadalmak. Ez a legelőterület ugyanakkor az itt ösz-

¹ A tanulmány angol nyelvű változata: Changes of the Spatial Organisation of the Carpathian Basin (5th–14th Century), Zeitschrift für Archäologie des Mittelalters 45 (2017), 1–31.

² Itt érdemes utalni arra, hogy a „Kárpát-medence környezettörténete” c. NKFI által finanszírozott kutatási program olyan határterületet képvisel, amely kifejezetten természettudományos módszerekkel gyűjt adatokat a Kárpát-medence elmúlt 2000 évének éghajlati és környezeti változásairól, ideértve az emberi tevékenység nyomait is. A projekt publikációi közül lásd pl. JAKAB, Gusztáv – SÍLYE, Lóránd – SÜMEGI, Pál – TÖRÖCSIK, Tünde – SÜMEGI, Balázs Pál – BENKŐ Elek 2018, valamint a 2018 novemberében rendezett Tudományok határterülete c. konferencia előadásait (http://ri.btk.mta.hu/images/aktualis_hirek_fooldal/MTU_konf_web.pdf – letöltve 2018.11.23.)

³ Például FRISNYÁK Sándor 2004; CSÜLLÖG Gábor 2013

⁴ Az őskori kultúrák kiterjedt szakirodalmából csupán néhány példát említve: BÁNFFY, Eszter 2013a; 2013b. A természettudományos vizsgálatokkal összekapcsolt régészeti kontextusra például SÜMEGI Pál – KERTÉSZ Róbert – HERTELENDI Ede 2002.

⁵ A magyar honfoglalás előtt az Avar Kaganátus természetesen már a 6. század végétől a 9. század elejéig ugyancsak a teljes Kárpát-medencét ellenőrzés alatt tartotta. Itt nem részletezhető okok miatt azonban ezt nem szokás államnak tekinteni, még annyira sem, mint a vele egykorú meroving királyságokat. É nézet erősen vitatható, bár az kétségtelenül elgondolkodtató, hogy a kaganátus politikai elitjéről csak a 6. században, illetve a 800 körüli időszakból vannak adatok.

szefolyó vizek, illetve a felszínén több helyütt megjelenő homok miatt igen érzékeny a környezeti változásokra, és a bekövetkezett változások természetesen a gazdálkodás feltételeit is erősen befolyásolták.

A mezőgazdasági jellegű erőforrások mellett a területen fontos bányakincsek is találhatóak: vas-, réz-, ezüst- és aranylelőhelyek, valamint az erdélyi és máramarosi sóbányák. Utóbbiak különösen fontos szerepet játszottak a Kárpát-medence életében. Sólelőhelyek ugyanis csak bizonyos, általában már az őskor óta ismert területeken vannak, a termékre pedig mindig és szinte mindenhol szükség volt, vagyis viszonylag nagy távolságra is szállították. Európában a Kárpát-medence sóbányái különlegesnek számítanak, mivel bennük szinte teljesen tiszta halit (NaCl) található. Az itt kibányászott sót nem kellett tisztítani, főzni, hanem – ahogy ez Magyarországon a középkorban és később is szokás volt – a kősót a bányáknál kockákra vágták, és úgy juttatták piacra.⁶ Egy ilyen könnyen hozzáférhető és könnyen kiaknázható erőforrást nem felejtene el, legfeljebb a szükségletek szerint növelik vagy csökkentik a kitermelést, esetleg a felvevő piacok elhelyezkedése, illetve a területet uraló politikai erő érdekei szempontjából döntenek arról, hogy melyik bányát művelik.

Hasonlóan fontosak, de a hozzáférést tekintve nem ennyire korlátozottak a vasérc lelőhelyek. A Kárpát-medencében, illetve szűkebb környezetében több helyütt is sikerült megtalálni a vasérc elsődleges és másodlagos feldolgozásának 7–12. századi helyeit (Vasvár, Sopron környéke, Dél-Somogy, Vajdahunyad környéke, Borsod,⁷ a Temesköz délkeleti részén,⁸ sőt az utóbbi időben úgy tűnik, Vaskoh közelében is sikerült ilyen telepre akadni).⁹ A Kárpát-medencét uraló elitnek ezek a helyek éppoly fontosak voltak, mind a térség többi természeti erőforrása.

A felsorolt erőforrások többsége piacokat és távolsági kereskedelmet feltételez. A hatalmi elitnek tehát nemcsak az árutermelés helyeit, hanem a szállítási útvonalakat és a hozzájuk kapcsolódó egyes piachelyeket is ellenőrzése alatt kellett tartania. Ez lefordítva azt jelenti, hogy a fejedelem és katonai kísérete nemcsak katonai, hanem gazdasági szempontokat is érvényesített, amikor megszállta a stratégiai pontokat. Emellett az olyan gazdaságilag fontos helyszínek, mint a feldolgozási helyek (pl. a vaskohók, vasraktárak), a folyami átkelőhelyek vagy a kereskedelmi központok, nagyobb népesség jelenlétét is igénylik. A hatalmi elit által uralt terület térszervezését befolyásolják az olykor változó természeti adottságok, a területen jelenlévő népesség részben öröklött struktúrái, valamint a szervező elit saját szemlélete és igényei. Az utóbbit illetően nemcsak annak van jelentősége, hogy az uralkodó réteg milyen erőforrásokat akar kiakná(zat)ni, hanem annak is, hogy mit tekint a vagyon alapjának. Ebből következően a térszervezés dinamikus fogalom, amely tükrözi a változó természeti, gazdasági és társadalmi viszonyokat.¹⁰

E tényezőket figyelembe véve, például régészeti szempontból a kiemelkedően gazdag és a kiemelkedően nagy temetők egyformán fontos indikátornak tekinthetők. Ugyanakkor a településterület meghatározása szempontjából fontos „átlagos”, vagy éppen tanyaszerű megtelepedésre utaló, egyszerű kisebb temetőket a térszervezés vizsgálatánál ki kell hagyni az adatbázisból. Az államszervezést követő időszakban ugyancsak indikátorként használhatók például a 11. századi, régészeti feltárásból vagy okleveles említésből ismert templomok és monostorok, illetve a korai ispáni várak. A későbbi időszakban, nagyjából a 13. századtól kezdve akár más, jól azonosítható intézmények (plébániák, koldulórendi kolostorok, ispótályok) is felhasználhatók a terület térszervezési rendszerének, illetve a

⁶ A sóval kapcsolatos középkori magyarországi rendelkezésekről lásd KUBINYI András 1991; a királyi sómonopóliumról KUBINYI András 1988, a korábbi szakirodalommal; F. ROMHÁNYI Beatrix 2016, a korábbi szakirodalommal.

⁷ GÖMÖRI János 2000

⁸ TEICU, Dumitru 1998 105., 122., 176., 304. Felsőlupkón (Gornea, RO) egy 12. századi vassfeldolgozó műhelyt tártak fel (TEICU, Dumitru 1998 261., 267.).

⁹ Florin Marginean szíves közlése.

¹⁰ A társadalomföldrajzban is használatos, statikusabb térszerkezet (SZABÓ Pál 2008) helyett ezért használok a politikai elit aktív közreműködésével létrejött térhasználatra az építészetből kölcsönzött térszervezést. Az általam használt fogalomhoz hasonlít a Csüllög Gábor által használt térszerveződés, téráramlás (CSÜLLÖG Gábor 2013), a különbség az állam szerepének kiemelése, amit a magam részéről kerülök.

bekövetkező változásoknak a kutatásában. Adott esetben az is árulkodó jel lehet, hogy egy külföldi forrás (pl. al-Idriszi) milyen településekről tudott, melyeket tartott fontosnak megemlíteni.

Az elmúlt évtizedek kutatásainak, publikációinak és újabban a digitalizált adatbázisoknak köszönhetően mára akkora forrásanyag áll rendelkezésünkre, amire bátran támaszkodhatunk, és ami akár kvantitatív módszerek alkalmazását is lehetővé teszi. Történeti oldalról Györffy György történeti földrajza mellett ott vannak a digitalizált levéltári források – kiadottak és kiadatlanok egyaránt –, illetve különféle egyház-topográfiai munkák. Ennél talán még fontosabb, hogy számos korpusz-jellegű régészeti publikáció is megjelent, kezdve az avar kori lelőhelyek, a 10–11. századi temetők, egyes lelettipusok katasztereitől, a régészeti topográfiáig. További adatok nyerhetők a korai épületállományra vonatkozóan a művészettörténeti kutatásokból is.¹¹ Nem hagyhatók figyelmen kívül az egyes lelőhelyeket vagy lelettipusokat tárgyaló részpublikációk sem, de ezek felsorolása végképp meghaladná egy tanulmány kereteit.

Kétségtől, a fent említett kiadványsorozatok mindegyikével kapcsolatban felvethető, hogy még a mai Magyarország területére nézve is hiányosak. Jóllehet az írott forrásokat tekintve nem is látunk lényeges különbséget, a Kárpát-medence határainkon túli területén a régészeti kutatások mennyisége és olykor minősége meglehetősen egyenetlen. Az elmúlt egy-két évtizedben azonban jelentős előrelépés történt, különösen Erdélyben, de Szlovákiában és Horvátországban is. Mindent egybevetve önmagában a rendelkezésre álló településtörténeti adatállomány mérete, illetve az a tény, hogy a benne található adatok véletlenszerűen gyűltek össze, lehetőséget ad statisztikai elemzésekre is.¹²

¹¹ A felhasznált adatbázisokat a forrás- és irodalomjegyzékben közlöm. A felsoroltak mellett számos egyedi publikáció adata is bekerült az adatbázisba, ezek teljes körű felsorolása azonban szétfeszítené a tanulmány kereteit. Az adatbázishoz felhasznált publikációkat terjedelmi okok miatt lábjegyzetben nem hivatkozom, ezek felsorolása az Appendixben található meg.

¹² A Hortobágy-Sárrét településhálózata térbeli elhelyezkedésének és időbeli változásának statisztikai elemzését közölte: PINKE Zsolt – FERENCZI László – GÁBRIS Gyula 2015

Az ilyen adatokból összeállított térképek önmagukban természetesen csak statikus képet nyújthatnak. Ha igazán meg akarjuk érteni a folyamatokat, hasonló elvek alapján készült térképek sorozatát kell egymásra vetíteni, hogy kiderüljön, melyek a hosszabb távon is stabil, és melyek a változó elemek. A „játék” legfontosabb szabálya, hogy csalni tilos. Vagyis az előre meghatározott szempontok alapján, lehetőség szerint minden adatot, válogatás nélkül térképre kell vinni, elkerülendő, hogy előzetes elképzeléseink módosítsák a képet. E tekintetben a ma már rendelkezésre álló GIS alapú térképek nagy segítséget jelentenek, hiszen pl. helynevek vagy koordináták megadásával nagy mennyiségű adatot lehet megjeleníteni, s közben – legalábbis eleinte – el lehet felejtkezni az ábrázolhatóság vagy az esztétikus megjelenés szempontjairól.

A forrásbázis összeállítása ebben az esetben különösen nagy odafigyelést és mérlegelést igényel. A gazdag sírok azonosítása például, általában nem szokott komolyabb fejtörést okozni, de a nagy temető meghatározása már korántsem ennyire egyértelmű feladat. Egyes esetekben akár egy 30 síros temető is tekinthető nagynak (pl. a „klasszikus” honfoglaló temetők), míg máskor még egy 100 síros temető sem feltétlenül számít kiemelkedőnek (pl. a késő avar kori temetők). Annak érdekében, hogy többé-kevésbé egységes szempontokat lehessen érvényesíteni, a népvándorlás korból végül a legalább százsíros temetők kerültek be az adatbázisba. Ez azt is jelentette, hogy le kellett mondani azokról a temetőkről, ahol leletmentéssel mindössze néhány sírt sikerült feltárni, bár a régész a felszíni nyomok vagy az adatközlőktől szerzett információk alapján jóval nagyobb, száz sírt is meghaladó temetőt feltételezett. Az Árpád-kori leletek keltezési problémái szintén okozhatnak fejtörést, a megszokott, 11–13. század, mint keltezés a mi esetünkben kevésbé használható. A 11. század tekintetében csak az oklevélben említett vagy régészeti feltárás alapján biztosan 1100 előttre keltezett templomokat, valamint a pénzzel is datált temetőket használtam fel. Az így összegyűlt közel 650 adat már elegendő az elemzéshez.

A térszervezés – vagyis a terület egyes régiói közti kapcsolatrendszer – kutatásá-

nak fontos eszköze az utak kutatása, mely a Kárpát-medencében sajátos képet mutat. A pannoniai római utak kutatásának nagy hagyománya van,¹³ ami bizonyos mértékig még a középkori úthálózat vizsgálatára is kihatott. Nem véletlen, hogy Glaser Lajos az 1920-as években csak a Dunántúl középkori útjait rekonstruálta,¹⁴ és az utóbbi időben a témával foglalkozó Szilágyi Magdolna is erre a területre összpontosított.¹⁵ Fontos adalék a terület úthálózatának kutatásához K. Németh András Tolna megye útjaival foglalkozó tanulmánya.¹⁶ Újabban megelégnült Erdély középkori úthálózatának kutatása is.¹⁷ Ezzel szemben az Alföld úthálózatának rekonstrukciója sohasem készült el egészében, legfeljebb egyes elemeinek azonosítására, többnyire a Szeged–Dunaszekcső útvonal nyomvonalának felderítésére tettek kísérletet. Ezen kívül a római korról vonatkozóan csak az Intercisából Csongrád felé, valamint az Aquincumból az Alföld irányába vezető utakról esett olykor szó.¹⁸ Az Alföld késő középkori úthálózatának vázlatát írta meg Blazovich László,¹⁹ majd az ő munkájára alapozott Kubinyi András az alföldi piacörzetek vizsgálatakor.²⁰

Az alföldi utak kutatásának legnagyobb nehézsége, hogy nincs olyan épített nyomuk, mint némelyik pannoniai, kövezett útnak. Valójában ebben a térségben nem lehet olyan utakat rekonstruálni, amilyeneket a Római Birodalom területén építettek. Ennek fő oka a terület eltérő természetföldrajzi, különösen hidrológiai viszonyaiban keresendő. A Tisza folyásának gyakori változásai, s ezzel összefüggésben a révhelyek időnkénti áthelyeződése a hozzákapcsolódó utakat is érintették.

Ugyanez, – ha talán kisebb mértékben is –, de igaz a Dunára, valamint a Kárpát-medence többi folyójára is, különösen a síkvidéki szakaszokon. Éppen ezért az útvonalak itt sokkal inkább közlekedő folyosók, amelyeknek azonban vannak egyes, pontszerűen megragadható állomásai. Ilyen közlekedő folyosók például a sóutak, amelyeken az erdélyi bányáktól szállították nyugatra és délre²¹ a fehér „aranyat”. A sóutakon kívül a Kárpát-medencében volt még néhány sajátos névvel illetett út, mint például a Duna–Tisza közén a Káliz út, a Dunántúlon a Katonák útja és a Császár útja, Szlavóniában Kálmán király útja. A Borostyán-út, amelynek közismert elnevezése nem római vagy középkori eredetű, ugyancsak használatban volt, bár külön névvel nem illették és a használat intenzitása koronként erősen változott. Számon tartották a *limes*utat is, bár úgy tűnik, ennek csak egyes szakaszait használták, igaz, azokat akár az újkorban is.²² Az elnevezések ugyan gyakran viszonylag későn dokumentáltak, de az általuk jelölt utak – ha nem is feltétlenül folyamatos használattal – már korábbi időszakokban is kimutathatók.

Az utaknak a modern kor előtti fogalma némileg eltér az általunk megszokottól. Talán evidensnek tűnik, mégis érdemes rámutatni, hogy minél nagyobb a forgalom két központ között, annál több alternatív útvonal fog megjelenni köztük a térképen. Ez az összefüggés egészen addig kimutatható, amíg állati erőt használtak teherszállításra (akár teherhordó, akár ígás állatként), és hatványozottan igaz volt, ha maga az állat volt a szállítandó áru. A jelenség egész egyszerű magyarázata, hogy az állatok számára legelőterületekre van szükség, ezért nem haladhat minden karaván, minden ménes vagy gulya ugyanazon az útvonalon.

Néhány szóban ki kell térnünk az időhatárokról is. A vizsgált időszak két végpontja voltaképpen kívül esik a jelen tanulmány keretein. Ennek oka, hogy a 4–5. század fordulójára, illetve a 14. század elejére vonatkozó adataink biztosabb viszonyítási alapot nyújtanak a közbeeső időszak történéseit illetően is. Egyfelől a római kor végén Pannoniában a térszervezés-

¹³ MÓCSY András – SZILÁGYI Mária 1990; TÓTH Endre 2004a; BÖDŐCS András 2008; BORHY et al. 2013; BÖDŐCS András 2016; TÓTH Endre 2016

¹⁴ GLASER Lajos 1929

¹⁵ SZILÁGYI Magdolna 2014; 2016

¹⁶ K. NÉMETH András 2014

¹⁷ TODA, Oana 2007; 2013a; 2013b

¹⁸ KŐHEGYI Mihály 1970; 1972; LAKATOS Pál 1972; 1983 120–121.; VADAY Andrea 1998; PATAY Pál 2005; TOKAI János 2006

¹⁹ BLAZOVICH László 1998

²⁰ KUBINYI András 2000, *passim*. Kubinyi elsősorban a kereskedelmi kapcsolatokat vizsgálta, a könyv 100. és 101. oldala között lévő térkép, mely a piacörzeteket ábrázolja, illetve a 182. oldalán található térkép, amely Szeged kereskedelmi kapcsolatait mutatja be, nem úthálózatot kívánt ábrázolni, bár természetesen vannak ilyen vonatkozásai is.

²¹ A sót vélhetően szállították kelet és észak felé is, amint erre a *Descriptio Europae orientalis* szövege is utal (GÓRKA, Olgierd 1916 46.).

²² SZILÁGYI Magdolna 2014

nek olyan új elemei jelentek meg, amelyek már a következő időszak struktúráit előlegezik meg, és ezekből az elemekből a Barbaricumra vonatkozóan is le lehet bizonyos következtetéseket vonni. Másfelől az elemzés utolsó időbeli metszetét az 1330-as években készült pápai tizedjegyzék jelenti, amelyet annak idején történeti földrajzában már Györffy György is az Árpád-kor zárásának tekintett. Valóban ez az első olyan összefüggő – bár némileg hiányos – forrásunk, amely a Kárpát-medence teljes területét felöleli, és amelynek térbeli rendszere – tegyük hozzá – igen erősen elüt a korábbi századokétól. A folyamatok felderítését ez utóbbitól célszerű elkezdni.

Az 1332 és 1337 között készült pápai tizedjegyzék az Árpád-kor és a késő középkor határának talán legfontosabb dokumentuma, amelynek elemzését egy másik tanulmányomban már elvégeztem,²³ ezért itt csak röviden térek ki rá. A jegyzékben található több mint 4 000 plébánia²⁴ önmagában is kivételes adatmennyiséget jelent, a forrás felhasználásakor azonban mindenki szembesült a hiányosságaival is. Két terület különösen szembetűnő: a győri egyházmegye teljes területéről hiányoznak az adatok, és az Alföld hatalmas területein is hiába keresünk plébániákat. A két, látszólag hasonló probléma mégis különböző. A győri egyházmegye plébániajegyzéke valamiért talán elkallódott, csak a püspök és a káptalan által befizetett összegről van maradt fenn bejegyzés. Viszont korabeli források alapján a plébániahálózat nagyrészt rekonstruálható. Az Alföldre vonatkozóan azonban, amelyen egyébként öt egyházmegye (Kalocsa, Vác, Eger, Várad és Csanád) osztozott, nincsenek ilyen típusú források, ráadásul igen valószínűtlen, hogy mind az öt egyházmegyéből véletlenül éppen olyan részek felejtődtek ki, vagy veszttek el, amelyek térképre vetítve összefüggő területet adnak ki (1. kép 1.). Valójában a jegyzéket összevetve korabeli angol

és francia jegyzékekkel azt kell mondanunk, hogy nem is számolhatunk a korabeli Magyar Királyságban sokkal nagyobb számú plébániával, mint amennyi a jegyzékbe bekerült. A rendelkezésre álló adatok alapján Angliában közel kétszer annyi, Franciaországban pedig több mint hétszer annyi plébánia volt, mint a 14. század eleji Magyarországon. Ez nagyjából megfelel e területek vélelmezett népessége közötti arányoknak. Mindebből nyilvánvalóvá válik, hogy az Alföldön tátongó lyukra más magyarázatot kell találnunk. Közel száz évvel a tatárjárás után a mongolok pusztításait már nem lehet felelőssé tenni a plébániahálózat ilyen mértékű hiányáért. Sokkal inkább gondolhatunk arra, hogy a területen már a 15. század előtt is óriási szerepet játszott az állattartás, amihez nagyrészt tanyaszerű településhálózat tartozott.²⁵ A pápai tizedjegyzék készítésekor a kunok letelepedésének folyamata még nem zárult le teljesen, és ezért néhány olyan település sem jelenik meg a térképen, amely akár már a 14. század második felében fontos szerepet játszott (pl. Kiskunhalas, Kecs-kemét), de ezek felbukkanása sem változtatja meg alapjaiban az itt látható mintázatot.

A változás különösen akkor válik nyilvánvalóvá, ha a pápai tizedjegyzék mellett az 1100 körüli helyzetet is figyelembe vesszük. A 11. századi templomok, kolostorok és pénzzel kezelt temetők száma jóval alacsonyabb, mint a 14. századi eleji plébániáké. A településterület mérete is jóval kisebb, mint az Anjou-kor elején. A Duna-Tisza közén és a Tiszántúlon azonban egyáltalán nem jelenik meg a pápai tizedjegyzék térképéről ismert hatalmas fehér folt. A két térképben az eltérő intézményhálózat ellenére közös, hogy mind a korai keresztelőegyházak, mind a későbbi plébániák ott létesültek, ahol megfelelő számú népesség jelenlétével számolhatunk. Ha tehát az Alföldön megjelentek a korai egyházak – sőt, helyenként meglehetősen sűrűn találhatók –, az azt jelenti, hogy ezeken a területeken ebben az időben nagyobb lélekszámú népesség is élt. A népesség térbeli eloszlása viszont egyéb tényezők mellett szorosan összefügg a megélhetési lehetőségekkel, vagyis a területen jellemző gazdasági tevékenységekkel (1. kép 2.).

²³ F. ROMHÁNYI Beatrix 2018b

²⁴ A plébánia nem azonos a falusi templommal. Plébánia alapításakor nemcsak lelkipásztori, hanem gazdasági szempontokat is szem előtt tartottak, hiszen a közösségnek képesnek kellett lennie a pap eltartására és az épületek karbantartására. A plébánia tehát megfelelő lélekszámú közösséget is feltételez, ami a 14. század eleji Európában 510–530 főt jelentett. Vö. F. ROMHÁNYI Beatrix 2018b in press

²⁵ PINKE, Zsolt – FERENCZI, László – GÁBRIS, Gyula – NAGY, Balázs 2016; F. ROMHÁNYI Beatrix 2015

Mindezek fényében a következő kérdésekre kell választ találni: Mikor alakult ki a Kárpát-medence 14. századból megismert térszerkezete? Mikor alakult ki a 11. század végére jellemző térszerkezet? Milyen tényezők okozhatták a két időszak között megfigyelhető változás(oka)t?

Az első kérdésre a középkori kolostorhálózat változásait kutatva egy korábbi tanulmányomban részben már válaszoltam. Az a kép, amit a pápai tizedjegyzék is tükröz, a 13. század legeleje és a 14. század első fele között fokozatosan alakult ki.²⁶ Az Alföld közepén a 12. század végéig meglévő településhálózat előbb stagnált, majd fokozatosan eltűnt. A 14. századra a népesség legnagyobb része már a régió peremét lakta, és csak a folyók mentén jelent meg települések laza láncolata. Ezt a folyamatot a tatárjárás, illetve a kunok megjelenése és a velük kiobbant konfliktusok legfeljebb csak felgyorsították, de nem okozták. Ugyanakkor azt is látni kell, hogy a kolostorhálózat az ország több más régiójához viszonyítva igen lassan jött létre, az Alföld belső részein csak a 12. század közepe táján (2. kép 1–2., 3. kép 1–2.). Ráadásul az alföldi kolostorok döntő többsége szinte rátapadt a folyókra, különösen a Marosra, vagyis a kolostorhálózat sajátos mintázatot mutat. Az írott forrásokból valamivel jobban ismert intézmények esetében az is kiderül, hogy birtokaik száma és mérete messze elmaradt az ország más területein létesült monostorokétól. Az 1233-as beregi egyezményből azt is megtudjuk, hogy a birtokjövendelmek hiányát a sóból származó jövedelmek pótolták.²⁷ A jelenséget a Hortobágy-Sárrét településhálózatának vizsgálata kapcsán kíséreltük meg értelmezni.²⁸ A rendelkezésre álló adatok alapján a magyarázat nem a kereszténységnek az ország más területeitől eltérő, lassúbb terjedésében, hanem sokkal inkább a viszonylag kis népsűrűségben, illetve a terület állattartó jellegében és ezzel összefüggésben a gabonatermelés alacsonyabb arányában keresendő, ami végső soron a kolostoreltartó képesség korlátozott voltához vezetett. Ennek a helyzetnek a következménye egyrészt a ki-

rályi alapítások csekély száma, illetve az épületek – és a bennük élő közösségek – többségének a viszonylag kis mérete. Végül, de nem utolsósorban a kolostorhálózat elsorvadását a környezeti tényezők, a tatárjárás és a kunok lázadása mellett elősegítette a IV. lateráni zsinat rendelkezése is, amely az egyházi és világi birtokok egyértelmű elkülönítését írta elő.²⁹ Ezt az előírást az Alföld természeti és gazdasági viszonyai között aligha lehetett végrehajtani.

A másik két kérdést alaposabban körül kell járni. Ebben az összefüggésben érdemes szemügyre venni a térszervezés egy más típusú elemét, az utakat is. A Kárpát-medence úthálózatában fontos szerepet töltöttek be a sóutak. Elnevezésük szerint alapvetően két csoportba oszthatók. Az egyik, kisebb csoportot a 'sajt', 'sajtosút' és hasonló helynevek alkotják, a másikat pedig a 'sót', 'sósút' és hasonlóké. Egyes vidékeken feltűnik még a 'szék' is a sóval kapcsolatban. Mind a szék, mind a sajt és származékai jóval szűkebb körben terjedt el, mint a só hangalakhoz köthető elnevezések. Közös azonban bennük az, hogy az előfordulások elsőprő többsége a Kárpát-medence északabbi részein található, és egy kelet-nyugati irányú közlekedési rendszerbe illeszthető (4. kép 1.).

A rendszer legfontosabb elemei az Észak-Erdélyből a Meszesi-kapun keresztül Szalacsra (Otomani, RO), majd onnan Tokaj, Poroszló vagy Szolnok térségén át a dunai átkelőkhöz és tovább a Dunántúlra vezető utak. Az útemlések számát és elhelyezkedését tekintve Erdélyt a Kárpát-medence irányából észak felől volt szokás megközelíteni. A többi út, beleértve a Marost is, a 12. század közepéig lényegesen kevésbé vagy egyáltalán nem adatolt. Bármennyire is furcsának tűnik ez a kijelentés, valójában az észak-erdélyi közlekedési folyószó folyamatos meglétét természettudományi adat is igazolja. A nyugati földikutya a sztyeppei területeket kedvelő rágcsáló faj, amely életét szinte teljesen a földalatti járataiban tölti, a felszínre csak ritkán jön fel. E szigorúan védett állatok élőhelye szorosan kötődik a legelőkhöz, a szántóföldi művelésbe vont területekről eltűnnek, s kerülnek az erdőket is. Éppen ezért érdekes, hogy Németh Attila ökológus legújabb kutatásai szerint a földikutyák egyik al-

²⁶ F. ROMHÁNYI Beatrix 2015

²⁷ F. ROMHÁNYI Beatrix 2016

²⁸ PINKE Zsolt – PÓSA Patrícia – MRAVCSIK Zoltán – F. ROMHÁNYI Beatrix – GYULAI Ferenc 2015 113.

²⁹ COD 254 (44. kánon)

fajának (*Nannospalax leucodon Transylvanicus*) előfordulási területe összeköti Észak-Erdélyt és a szatmári térséget (4. kép 2.).³⁰

A Duna-Tisza közén sóútnak csak Szolnokról induló utakat neveztek: a Vác felé (Tápiógyörgye, Aszód-Szentkút), a Pest felé (Pilis), valamint a Nagykőrösön és Kecskemét-Hetényegyházán át a Duna felé vezető utat. Utóbbi a Szolnokról a Pentele és Kalocsa közti dunai átkelőkhöz vezető út egyik szakasza. Az útnak a Dunántúlon több ága van. Az egyik Pentelénél kelt át a Dunántúlra és vezetett tovább Székesfehérvár felé. Egy másik ág Dunaföldvállról (Madocsáról) a Mezőföldön keresztül a tihanyi révhez ment, majd onnan tovább Veszprémen keresztül érte el Győrt. Ezt az utat Veszprém körül több helyütt illeték a sajtút, sajtosút névvel, ami azért is feltűnő, mert ezen kívül csak egy olyan terület van a Kárpát-medencének, ahol ez a fajta megnevezés halmozódik, és pedig Kolozsvár és Szalacs között. A dunaföldvári révtől induló másik út északról megkerülte a Balatont, és a Pentele felől érkező úttal Székesfehérvárnál egyesülve a móri árkon keresztül jutott el Győrbe. Ebből az útból Székesfehérvár táján észak felé elágazó út Komáromnál lépte át Dunát és Nyitrára (Nitra, SK) vezetett. Ugyanennek az útszakasznak a legdélebbi tagja az az út, amelyen Szolnok felől délnyugati irányban Kalocsán keresztül Tolnára lehetett jutni.

A szolnoki csomópontot el lehetett érni Csongrád felől is. Ebben az esetben is több lehetőség volt arra, hogy Erdély felől a Tiszához jussanak. Ezek közül a legdélebbi út Arad tájáról vezetett a mai Orosháza térségén át Szentesre, a legészakibb pedig a Sebes-Körös mentén Ellésmonostorára.

Összegezve, a Duna-Tisza közének északi felén a Szolnok és Csongrád közti Tisza-, illetve a Pentele és Paks közti Duna-szakasz által meghatározott sávban volt a legsűrűbb az úthálózat, amihez még északnyugat és délnyugat felé is kapcsolódott egy-egy út Pest/Vác, illetve Kalocsa felé.

Az Alföld északi peremén átvezető útról jóval kevesebb adattal rendelkezünk, de más, nagy vagy királyi utakra vonatkozó adatokat is figyelembe véve ez a 3-as út ma is jól ismert

sávjában vezetett, és a Pest és Vác közötti szakaszon érte el a Dunát. A római korban az út a dunakeszi kikötőhöz érkezhett, és ez az átkelési lehetőség a 12. századig többször is kulcsszerepet játszott, amit alátámaszt a budakalászi avar temető, valamint a területen az Árpád-korban megtelepedett káliz népesség és a Szentendrei-szigetre épített Szent Megváltó monostor (Szigetmonostor), amelynek sóval való kapcsolatát oklevél is igazolja.³¹ Innen továbbra is a folyó bal partján haladva vezetett tovább Barson (Starý Tekov, SK) keresztül Nyitrára, vagy valamelyik révénél (Pest, Dunakeszi, Vác) átkelt a pilisi oldalra. Ebben az esetben három lehetőség közül lehetett választani: a part menti úton, a Pilisen át vagy a Pilist délnyugatról megkerülve lehetett eljutni Esztergomba. Itt a folyón ismét átkelve a Vácra Nyitrára vezető útra érkezett. Pesti átkelés esetén lehetőség volt a Bicske és Tata térségén át Győrbe vezető utat is választani.

Az Alföld déli részén, vagyis a Csongrád-Kalocsa vonaltól délre egészen más képet látunk. Semmi nyoma annak a római korból ismert útnak, amely Szegedet Dunaszekcsővel kötötte össze. Helyette valamivel délebbre, a kanizsai rév és Baja között rajzolódik ki egy Árpád-kori útvonal, amelynek nyugati szakaszát, Tavankúttól (Tavankút, RS) kezdve a 12. században Káliz-útnak nevezték. Ennek dunántúli fogadóhelye Báta, ahol Szent László alapított bencés monostort a 11. század végén, és a középkorban Székudvar (Cikádor) néven is ismert Báticaszék, ahol 1142-ben szentelték fel a ciszterci monostort egy 11. századi templom és település helyén. Nagyjából ugyanez az út jelenik meg Lázár deák térképén is az 1520-as években.³²

Régészeti leletek alapján halványan megjelenik ettől még délebbre egy út Óbecse (Bečej, RS) és (Bodrog)monostorszeg (Bački Monoštor, RS) között is, amelynek írott említését azonban eddig nem sikerült megtalálni, bár maga Bodrog vármegye a részben erre az útra szerveződött. Már az Árpád-korban is csak a bácsfeketehegyi (a középkorban Feketeegyház,

³¹ 1217: MNL OL DL 83 – ÁÚO XI, 150.

³² A térkép értelmezéséről ld. LAKATOS Bálint 2013. Lakatos Bálint véleményét, mely szerint Lázár térképe a Kárpát-medence úthálózatát ábrázolja, gyakran az utak vonalas megjelenítése nélkül, saját tapasztalataim megerősítik.

³⁰ NÉMETH Attila 2011 51.; NÉMETH Attila – CSORBA Gábor 2014 kül. 434/3. ábra

ma Feketić, RS) templom és egy Szent László-érem alapján a 11. századra keltezhető temető, valamint az aranyáni (Bodrog vm., Apatin [RS] közelében) dunai átkelőhely 11. századi okleveles említése jelzi a terület használatát.³³ A 6–7. századra keltezhető pénzletek alapján ezt az utat az avar korban lényegesen intenzívebben használták,³⁴ és erről leágazott délnek egy Sirmium/Szávaszentdemeter (Sremska Mitrovica, RS) felé, illetve északnak egy Tavankúton át Baja felé vezető út is. Még délebbre, a Szerémséget illetően csupán annyit látszik bizonyosan, hogy a Bánmonostor (Banoštor, RS) és Szávaszentdemeter közti, észak–déli útnak a 11. században (sőt, még a 14. században is) kiemelt szerepe volt, nyilván e két település folyami átkelőhelyei miatt.

A kelet-nyugat irányú utak mellett a Duna–Tisza közén feltűnnek nagyjából észak–dél irányú szakaszok is, de ezek nem alkotnak teljesen összefüggő rendszert. Az egyik leghosszabb ilyen szakasz Csongrádtól nyugatra kezdődik, és Szabadkától nyugatra csatlakozik be a Kanizsa–Baja közti útba.

Az Alföld útjait illetően ki kell térnünk még egy tisztántúli részletre. Úgy tűnik, létezett egy út Csongrád–Csanád (Cenad, RO)–Temesvár (Timișoara, RO)–Kevevár (Kovin, RS) között, amelynek állomásait még Idrisi térképe is feltüntette.³⁵ A négy település közül az első három közelében találunk a sóra utaló helynevet is (Sajt Szentés határában,³⁶ az eredetileg Sajtinak nevezett Sajtény (Șeitin, RO) Egresel (Igrış, RO) átellenben, a Maros mentén,³⁷

és Sajtós Temesvártól délre, Széphely [Jebel, RO] mellett).³⁸ Csanádnak a sószállításban még a késő középkorban és a kora újkorban is kulcsszerepe volt.³⁹ Keve jelentőségét mutatja, hogy már a 11. században említi írott forrás és a késő középkorban sókamarája volt.⁴⁰ Mint-hogy a Balkánon sólelőhelyet nem ismerünk, és onnan a Kárpát-medencébe sót behozni nem is volna értelme, egy ilyen útvonal létrehozása más magyarázatot kell keresni. A Kárpát-medencéből a Balkánra irányuló sószállításról vannak adataink a késő középkorból és a kora újkorból is.⁴¹ Az egyik lehetőség az, hogy ha valaki, aki a terület közepét tartotta megszállyva és ellenőrzést gyakorolt az erdélyi sótermelőhelyek fölött, az északi sóútvonalon az Alföldre szállított értékes áru egy részét a déli szomszédnál kívánta értékesíteni. A másik lehetőség ezzel szemben azt feltételezi, hogy a dél-erdélyi sóbányákból szállítottak só a Kárpát-medence középső részei felé. Ez a szállítási útvonal Gyulafehérvár (Alba Iulia, RO) felől vezethetett Bencencen (Aurel Vlaicu, RO) és Facsádon (Făget, RO) át Temesvár (Timișoara, RO) irányába, majd onnan észak-

³³ STANOJEV, Nebojša 1989 122.; GYÖRFFY György 1967 706.

³⁴ 6. század: Bácsfeketehegy (Feketić, RS), Szilberek (Bački Brestovac, RS), Monostorszeg (Bački Monoštor, RS); 7. század: Péterréve (Bačko Petrovo Selo, RS), Szeghegy (Lovćenac, RS), Kúla (Kula, RS), Sztapár (Stapar, RS), Bácszentiván (Prigrevica, RS), Bácskertes (Kupusina, RS), Zombor (Sombor, RS). A Kanizsa (Kanjiza, RS) – Baja útvonal ebben az időszakban a pénzletek alapján nem rajzolódik ki.

³⁵ Temesvár az aldunai révek közül általában a haramival (Banatska Palanka, RS) volt intenzívebb kapcsolatban. Erre utal a térség középkori és kora újkori településhálózata mellett az avar kori leletek térképe is. Vö. F. ROMHÁNYI Beatrix 2018a. Csongrád kapcsán az utóbbi időben felvetődött, hogy az ispánsági központ nem a mai város helyén, hanem a Tisza bal partján, Szentés–Várhát lelőhelyen kereshető. Ennek bizonyítéka egyelőre nem került elő, de az úthálózat képe alapján a felvetés megfontolandó.

³⁶ GYÖRFFY György 1967 899–900.

³⁷ GYÖRFFY György 1967 868.

³⁸ CSÁNKI Dezső II 60. Összességében is érdekes, hogy só jelentésű „sajt” helynévként meglehetősen szűk körben található meg. A három, itt említett településen kívül még kettőről van tudomásom az egykori Hunyad vármegyében: Sajttelek (utóbb Bencenc, ma Aurel Vlaicu, RO) és Sajtostelek (utóbb Batizháza, ma Botez, RO). Ezek a Viminaciumból Daciába vezető régi római úthoz igazodnak, amelyet valószínűsíthetően a későbbiekben is rendszeresen használtak.

³⁹ ENGEL, Johann Christian 1789 II/26. Elgondolkodtató, hogy a Maroson só szállító hajók számára még a 16. században sem volt mindig lehetséges a szegedi kikötés, amikor pedig már jó ideje a városban volt az ország fő sóraktára: „*Qui naves praeparant, et easdem cum salibus deducunt, vocantur celeristae. Tenentur vero ducere regios sales pro certa mercede ad Lippam, Chanadinum, et si tutum esset, Szegedinum usque, ubi principalis locus depositionis salium fuit.*” Bár a jelentés időpontja alapján a törökveszély is szóba jöhetne, mint biztonsági kockázat, ezt azonban valószínűtlenné teszi az, hogy a tőle légvonalban 35 km-re, nyílt terepen fekvő Csanád (Cenad, RO) esetében nem merült fel a biztonság kérdése.

⁴⁰ GYÖRFFY György 1987b 317–318.; WENZEL Gusztáv 1880 436–439. (1397. nov. 1.).

⁴¹ Lásd SIMON Zsolt 2014 73. 1524-ben és 1525-ben II. Lajos, 1525-ben Tomori Pál kalocsai érsek kért pápai engedélyt, hogy só adhasson el a törököknek. 1525-ben az eladott só értéke 20 000 forint volt, ami a Zsigmond uralkodása óta használt kevei díjszabás, illetve a középkor végén általános 4 d/só becserkék alapján 1 575 tonna só kivitelét jelenthette. Ez a mennyiség a felhasználás módjától függően 0,5–1 millió ember egy évi sószükségletét fedezhette.

nak fordulva Sajtényen (Şeitin, RO) át érhetette el Csongrád térségét. E kissé bonyolult rendszer akkor nyer értelmet, ha valaki Erdélynek csak a déli részét uralta és a Kárpát-medence egészét tekintve is periférikus hatalmi helyzetben volt. A 9. században volt ilyen szereplő, ti. a bolgárok, de mindjárt azt is hozzá kell tenni, hogy bolgár leleteket sem a Maros mentén, sem Csongrád környékén nem találtak eddig.⁴² Egy ilyen útvonal létezése viszont talán magyarázatot adhat Csongrád bolgár eredetűnek tartott nevére, hiszen a település elég fontos szerepet játszott ahhoz, hogy bolgár jelenlét nélkül is saját nevet adhassanak neki.

A Dunántúl északi részének útjairól feljebb már nagyrészt esett szó, a Dél-Dunántúlt illetően ezúttal – a területi korlátok miatt – csak néhány részletre szeretnék kitérni. Kirajzolódik egy Szombathely felől a Balaton déli végén át a Mecsek érintésével Bodrog (Bački Monoštor, RS) felé vezető út, amely egy rövid szakaszon a Duna bal partján haladva, Bánmonostornál (Banoštor, RS) ismét átlépi a Dunát és délnek fordulva Szávaszentdemeternél (Sremska Mitrovica, RS) kel át a Száván. Ez az út valójában az Aachent Konstantinápolyval összekötő út egyik szakasza, és éppen ezt nevezték egy 1217-es oklevélben *via imperatoris*-nak.⁴³ Bár – ahogy ezt Tóth Endre kifejtette – nyilván I. Frigyes hadai is erre vonultak át a 12. század végén, nem tartom kizártnak, hogy már jóval korábban is ez volt a császár útja, akár Aachenből, akár Konstantinápolyból nézve.

Egy másik út Bodrogtól Siklóson keresztül vezetett Babócsa felé, majd onnan tovább Zágráb, illetve Itália vagy a dalmát tengerpart irányába. A Dráván ezen kívül csak há-

rom átkelési pont tűnik fel: a dunai torkolathoz legközelebb Alsómiholjac (a középkori Aszuág, ma Donji Miholjac, HR), ettől nyugatra Lakócsa (Veróce, ma Virovitica, HR) és végül a legnyugatabbi Varasd (Varaždin, HR)/Ludbreg (HR) térségében. Eszéknél ezek szerint a kora középkorban, sőt, később, egészen a 12. század közepéig nem volt átkelő. A felsorolt átkelési pontok közül a Varasd mellett is igazodnak a *via regis Colomanni*-ra vonatkozó adatok, és elképzelhető, hogy a kora középkorban a Vasvár mellett adatolt Katonák útja is ebbe csatlakozott bele. Talán az sem véletlen, hogy al-Idriszi térképén erről a vidékről éppen Zágrábot (Zagreb, HR), Belovárt (Belovar, HR), Siklóst, Bácsot (Bač, RS) és a szerémségi Nagyolaszit (Mandelos, RS) tüntette fel, ami egy olyan utat feltételez, amely nagyjából Veróce térségétől a Dráva bal partján haladt a Dunáig, majd egy rövid Duna–Tisza közti szakasz után a Dunán ismét átkelve észak felől, Nagyolaszin keresztül vezetett Szávaszentdemeterre.⁴⁴

Végül, de nem utolsó sorban a dunántúli utak kapcsán említeni kell a nyugati határ sávjában húzódó Borostyán-utat. A lekövezett római út nyilván a népvándorlaskorban és az Árpád-korban is látszott, aktivitása azonban, a Körment-Sopron közti szakaszt leszámítva, a 12. századig alacsonynak tűnik. Tudatos és meglehetősen látványos területfejlesztés 1100 után indult a határ mindkét oldalán.⁴⁵

A korai templomok és temetők, illetve az úthálózat ismert elemei alapján a Kárpát-medencében a 11. század végén a következő települések és térségek játszottak központi szerepet (keletről nyugat felé haladva): Erdélyben Gyulafehérvár (Alba Iulia, RO) és Kolozsvár (Cluj-Napoca, RO); a Partiumban

⁴² A 9. századi bolgár állam Kárpát-medencei jelenlétéről, a korábbi szakirodalommal lásd legutóbb TAKÁCS Miklós 2016. Arnulf császár 868-as kérése a bolgárokhoz, hogy tudniillik ne szállítsanak sőt a morváknak – azontúl, hogy példásan igazolja a só stratégiai árucikk voltát –, arra utal, hogy a bolgárok Erdély akkori teljes sótermelését képesek voltak ellenőrzésük alatt tartani. Ez jelentheti azt, hogy csak a dél-erdélyi bányák működtek, és a sót a Temesvár–Csanád–Csongrád útvonalon juttatták északra, Nyitra irányába. Amennyiben Észak-Erdélyben is működött bánya, akkor a bolgárok politikai befolyása a meszesi útvonalra is kiterjedt. Ennek azonban ellentmond a nyírségi terület szegényes 9. századi leletanyaga, ami inkább a térség alacsony gazdasági aktivitására utal.

⁴³ TÓTH Endre 2004b (Szigetvártól északra, Basal határán).

⁴⁴ A Dráva jobb partján feltételezett római út Ludbreg (HR) és Eszék (Osijek, HR) közötti szakaszának a római kor után, egészen a késő középkorig semmi jele sem látszik. A 15. században a folyó déli oldalán, kissé távolabb tűnik fel egy sor mezőváros, ami talán egy korábbi út feléledéseként is értelmezhető, de intenzív használata ekkor sem igazolható. Valószínűleg nem teljesen véletlen, hogy még a 16–17. században is a bal parton vonultak a seregek, ahogy ez történt 1532-ben, 1566-ban (Szulejmán) és 1663–1664-ben (Zrínyi Miklós). (<http://gyorkos.uw.hu/1532/1532-1.htm>; <http://gyorkos.uw.hu/1532/1532-2.htm> [letöltve 2018.11.23.]; <http://gyorkos.uw.hu/1566/1566.htm> [letöltve 2018.11.23.]; R. VÁRKONYI Ágnes 1999 61–64.)

⁴⁵ F. ROMHÁNYI Beatrix 2018c

Szalacs (Otomani, RO), Bihar (Biharia, RO), Arad (RO), Csanád (Cenad, RO) és talán Temesvár (Timișoara, RO); a Tisza menti sávban leginkább Szolnok és Csongrád, de a folyó északi szakaszán feltűnik Tokaj térsége, valamint az alsó szakaszon Kanizsa (Kanjiza, RS) is; a Duna mentén Győr, a későbbi *Medium Regni* (Esztergom, Visegrád, Buda, Pest, Vác), a Pentele (ma Dunaújváros) és Paks közötti folyószakasz, Kalocsa, Baja, Bodrog (Bački Monoštor, RS), Bánmonostor (Banoštor, RS), Titel (RS), Keve (Kovin, RS); a Száva mentén Szávaszentdemeter (Zágráb térsége ténylegesen csak a 12. század második felére válik láthatóvá); a Dunántúlon a Balaton (három sűrűsödéssel: Tihany-Veszprém-Székesfehérvár, Balatonboglár-Révfülp, illetve Zalavár térsége), Pécs Siklóssal, valamint Vasvár térsége; végül a Felvidéken Nyitra.

Fontos kiemelni, hogy ezek a központok nem egyetlen központi települést jelentenek, hanem település-, és ebből következő népsűrűsödéseket. Ezek némelyikében, a későbbiekben valóban kikristályosodott egy vagy több város, mások azonban megmaradtak ezen a szinten, sőt, egyik-másik rövidebb-hosszabb időre akár vissza is fejlődhetett vagy el is sorvadhatott (pl. Bodrog, Csongrád).

Mindezek fényében érdemes immár az ezredforduló előtti időszak adatait is bevonni, ezúttal szándékosan figyelmen kívül hagyva azok etnikai, kulturális hovatartozását. A legszembeötlőbbek talán a Duna-Tisza közén és a Balaton környékén feltűnő párhuzamosságok. A fentiekben leírt, Szolnok-Csongrád-Kalocsa-Pentele négyszögbe esik számos gazdag avar temetkezés (pl. Kunbáony, Kecel, Bócsa), a Balaton környékén Zamárdi-Rétiföldek hatalmas avar temetője és Mosaburg jelzi a terület fontosságát, de valószínűleg a Balatonudvari határában talált, a 11. században is használt temető sem véletlenül épp ezen a környéken került elő. A térszerkezési rendszer további csomópontjain találhatók a Győr környéki, a környei, a csákszerényi, a budakalászi, a kölkedi A és B és a szekszárdi avar temetők. A nyitrai központ 9. századi felbukkanása sem a véletlen műve, ahogy az sem, hogy a jól láthatóan intenzív, 11. századi megtelepedést követően a 12. század elején püspökség központjává lett a város. Ugyanígy nem lehet vé-

letlen, hogy a 9. századi bolgár jelenlét eddig csak Erdélyben, a Gyulafehérvárról és környékéről ismert bolgár temetőkben mutatható ki.

A feltett kérdésre, hogy tudniillik mikor alakult ki a 11. századra jellemző térszerkezet, a válasz az, hogy már évszázadokkal korábban, legkésőbb a 8. században, legalábbis ekkorra szilárdultak meg a meghatározó elemei. A késő római kor egyes változásai ugyanakkor már a 4–5. század fordulóján jelezték a változás irányát. A dunaszekcsői erődöt nem újíttatták fel, helyette Bölcskén építettek újat, kikötővel. A Dunakanyarban, a későbbi Esztergom helyén épült Solva jelentősége kezdett megnőni, a folyó mentén ekkor épült őrtornyoknak pedig nemcsak katonai, hanem a kereskedelmet ellenőrző szerepe is lehetett. A pannoniai belső erődök közül Környe, Ságvár vagy Alsóhetény, de akár a szabadbattyáni villa is jól illeszkedik az új, a Kárpát-medence keleti feléből érkező áru útját ellenőrző rendszerbe. A Balaton-felvidéken és a Mecsekben sűrű hálózatot alkotó villák szintén e területek aktivitásáról tanúskodnak. Az erdélyi leletanyagot tekintve, a gepida királyok kincsei is olyan helyeken kerültek földbe (Szilágysomlyó [Șimleu Silvaniei, RO], Apahida [RO]), amelyek szorosan kapcsolódtak a só termelési helyéhez és egyik fő szállítási útjához. Ebben az összefüggésben érdemes volna a hunok Kárpát-medencei hagyatékát is átgondolni, ez azonban meghaladná a jelen tanulmány kereteit.

Az eddigiek alapján bizonyíthatónak látszik, hogy a Kárpát-medence térszerkezése nem politikai vagy hadi események (Pannónia feladása, népvándorlás, államalapítás, tájárjárás) hatására változott meg. Elsősorban a medence földrajzi viszonyait meghatározó folyók vízjárásának változása okozhatta azt az átrendeződést, amely a 4–5. század fordulóján kezdődött, és amelynek eredményeként a 7–8. század fordulójára kialakult egy olyan új térszerkezet, amely kisebb változásokkal egészen a 13. század elejéig működött. Sem az Avar Kaganátus felbomlása, sem a honfoglalás, sem az államalapítás nem okozott változást a rendszerben. Szent István a 11. század elején ezen az öröklött struktúrán szervezte meg a Magyar Királyságot. Az első kisebb változtatásokat a század végén Szent László-

nak kellett végrehajtania. Ebben a rendszerben válik érthetővé a legkorábbi püspökségek székhelyének kiválasztása. A két érseki székhely, továbbá Győr, Veszprém, Pécs, Csanád és Gyulafehérvár ebbe a struktúrába illik bele, s csak Eger helye nem tűnik első ránézésre logikusnak.⁴⁶ Szintén ehhez a rendszerhez a székesfehérvári és az óbudai káptalan. A 11–12. század fordulójáig ennek a hálózatnak további központjaiba kerültek egyházi intézmények (Vác, Várad, Nyitra). A század végén – a mi szempontunkból – az igazán jelentős változás a királyság intézményrendszerének déli kiterjesztése volt. Ekkor kapta meg a kalocsai érsekség második központként Bácsot (Bač, RS), új püspökséget alapítottak az Itália felé vezető úton, Zágrábban, továbbá a Balkán felé vezető úton, Titelen (ma RS) is ekkor létesült az új társaskáptalan. Ezek a változások még mind igazodtak a térszervezés korábbi rendszeréhez. Fontos kiemelni azt is, hogy ebben az időszakban a Kárpát-medence sokközpontú volt, s a központ ebben az esetben nem egyetlen települést, hanem egy közlekedési csomópontot és ahhoz kapcsolódó településhalmazt jelentett.

Összefoglalva, a Kárpát-medence 8–12. századi térhasználati rendszerét az Alföld, azon belül a Duna-Tisza közén a Szolnok-Csongrád-Kalocsa-Pentele négyszög, mint gazdasági – és ebből következően hatalmi – központnak az erőteljes használata jellemzi. A gazdasági tevékenységek közül az Erdélyből származó só kereskedelme követhető legjobban nyomon, de emellett nem szabad elfelejtkezni az állatkereskedelemtől sem. A korai időszakban talán inkább a ló válhatott áruvá,

legalábbis ezt látszik alátámasztani Kálmán király I. törvénykönyvének 76. cikkelye, de már a 13. század elején rendelkeztek a szarvasmarha vámtételéről is.⁴⁷ A térség további központi helyeit a legfontosabb utak ehhez a területhez kötötték. Ezt a kiemelt szerepet tükrözik a gazdag avar sírok mellett a honfoglalás kori fegyveres sírok, valamint a korai, 11. századi templomok és templom körüli temetők is.

A terület gazdasági és hatalmi súlya ugyanakkor nem jelentette nagy lélekszámú népesség jelenlétét is. Bár a 11. és a 14. századi templomhálózat különbségét nézve az Anjoukorhoz képest kétségtelenül nagyobb lehetett az alföldi terület népsűrűsége az Árpád-korban, az összességében mégis viszonylag kis népsűrűségére utal a kolostorhálózat lassú, és az ország többi részétől eltérő kiépülése. Miközben a 11. századra keltezhető templomok és templom körüli temetők mintegy harmada volt az Alföldön, addig a monostorok aránya nem éri el a korabeli monostorok egy ötödét. A 12–13. századi alapításoknak köszönhetően a tatárjárás előestéjén ez az arány ugyan már nagyjából egy negyed volt, 1241 után azonban visszaesett a korábbi szintre és a középkorban többé nem is emelkedett feljebb. A terület struktúrájának a változása a 13. század elején indult el, és a 14. század középső harmadára zárult le. Erre utal, hogy az ismert 11–13. századi falusias települések között nagyon kevés van, ahol a tatárjárás nyomait sikerült megtalálni. Sőt, az ásató Rosta Szabolcs megfigyelése szerint a bugaci Szent Péter monostor és a körülötte elterülő, gazdag leletanyaggal rendelkező település hanyatlása is elkezdődött már a tatárjárás előtt.⁴⁸ Az átalakulás végét jelzi, hogy a tatárjárás után még újjáéleszteni próbált alföldi monostorok a 14. század első évtizedeiben rendre eltűntek, olykor még épületeiket is elbontották (pl. Bugac, Egyed-monostora). Ezzel párhuzamosan végre a kolonizáció is megjelentek a térségben, akik az átmenet időszakában, a 13. század eleje és a 14. század eleje között messze elkerülték az Alföldet. A településhálózat és a gazdálkodás sajátosságát jelzi ugyanakkor, hogy a régió

⁴⁶ Eger helyét talán az magyarázhatja, hogy egyrészt az ország közepéről a borsodi vár és a környékén lévő vasfeldolgozó helyek azon az úton érhetők el leggyorsabban, amely Egeren át vezet, másrészt a település a borsodi vas- és a mátrai rézlelőhelyekhez egyaránt közel volt. Az egri egyházmegye egésze és maga a püspöki székhely azonban több szempontból is „kilóg a sorból”. Az újabb régészeti kutatások szerint egri várhegyen a székesegyház nem korábbi a 11. század közepénél, az egri egyházmegye területe pedig a 11. és a 14. század között a peremvidékek betelepítése és az alföldi térség kiürülése következtében komoly átalakuláson ment át. A 14. században a püspökség plébániáinak száma 821 volt, ami az összes egyházmegye közül messze a legmagasabb szám, miközben a püspökség jövedelme ezzel nem volt arányos (F. ROMHÁNYI Beatrix 2018b).

⁴⁷ WEISZ Boglárka 2013 447. (Varasd)

⁴⁸ Köszönöm Rosta Szabolcsnak, hogy eddig publikálatlan eredményeit megismerhettem.

belső területén mindössze Szeged és Debrecen volt alkalmas a kolduló szerzetesek fogadására. A folyamat hátterében környezeti tényezők – a hidrológiai viszonyok változása, homokmozgás – állhattak,⁴⁹ amire csak ráerő-

sított a tatárjárás pusztítása. E folyamat eredményeként az Alföld gazdasága, népessége és településhálózata is átalakult. Ekkor jött létre az az egybefüggő nagyállattartó térség, amelyet a késő középkortól kezdve az írott forrásokból is jól ismerünk, és amely a középkori Magyar Királyság legjövödelmezőbb „iparágának” alapjává vált.

⁴⁹ Az árvízszint valószínűsíthető emelkedéséhez lásd PINKE Zsolt 2015; PINKE Zsolt – FERENCZI László – GÁBRIS Gyula 2015; SERLEGI Gábor 2014; KNIPL István 2018. A homokmozgásokról lásd GÁBRIS Gyula – TÚRI Zoltán 2008; NYÁRI Diána – KISS Tímea 2005. Hasonló homokmozgás következtében kialakult homokréteget korábbi korszakokhoz köthető lelőhelyeke is találtak már a régészek, pl. Bugac-Monostori erdőn

(DEÁK Andrea 2010). A bugaci homokmozgások kronológiájáról lásd BENYHE Balázs – KISS Tímea – SIPOS György – DEÁK Andrea – KNIPL István 2012.

FORRÁSOK

- ÁÚO – Árpád-kori új okmánytár. Codex diplomaticus Arpadianus continuatus I–XII.
Kiad. Wenzel Gusztáv, Pest, 1860–1874.
- COD – Conciliorum Oecumenicorum Decreta, curantibus J. Alberigo, J. A. Dossetti, P. P. Joannou, C. Leonardi, P. Prodi, consultante H. Jedin, Paderborn–München–Wien–Zürich, 1973.
- MNL OL DL – Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltár Diplomatikai gyűjtemény
- MNL OL DF – Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltár Diplomatikai fényképgyűjtemény
- MTA BTK TTI – Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet Györffy-cédulák

IRODALOM

BÁNFFY Eszter

- 2013a Tracing the beginnings of sedentary life in the Carpathian Basin: on the formation of the LBK house. In (ed. Hofmann Daniela – Smyth Jessica): *Tracking the Neolithic House in Europe: Sedentism, Architecture and Practice*. 117–149. Berlin

- 2013b Tracing 6th–5th millennium BC salt exploitation in the Carpathian Basin. In (ed. Harding, Anthony F. – Kavruk, Valerij): *Explorations in Salt Archaeology in the Carpathian Basin. Fieldwork in Central and Eastern Europe, 2002–2012*. 101–107. Budapest

BENYHE Balázs – KISS Tímea – SIPOS György – DEÁK Andrea – KNIPL István

- 2012 Emberi hatásra átalakuló felszín vizsgálata egy bugaci régészeti feltárás területén. In (szerk. Kreiter Attila – Pető Ákos – Tugya Beáta): *Környezet – Ember – Kultúra. A természettudományok és a régészet párbeszéde*. 47–56. Budapest

BLAZOVICH László

- 1998 Az Alföld 14–16. századi úthálózatának vázlata. *Tanulmányok Csongrád megye történetéből* 26, 41–61.

BORHY, László – CZAJLIK, Zoltán – BÖDŐCS, András

- 2013 Neue Wege der Erforschung des Siedlungs- und Wegenetzes im römischen Pannonien. In (ed. Günther Schörner): *Leben auf dem Lande. 'Il Monte' bei San Gimignano: Ein römischer Fundplatz und sein Kontext*. 331–338. Wien

BÖDŐCS András

- 2008 A római kori úthálózat térinformatikai vizsgálata a mai Magyarország területén. Doktori disszertáció. Budapest
- 2016 *Denkmäler der römischen Straßen in Ungarn*. Budapest

- CSÁNKI Dezső
1894 Magyarország történeti földrajza a Hunyadiak korában II. Budapest
- CSÜLLÖG Gábor
2013 Migrációs hatások és területi folyamatok a Kárpát-Balkán térségben. Történeti Földrajzi Közlemények 1/1–2, 135–145. Nyíregyháza
- DEÁK Andrea
2010 Bugac–Monostori erdő. In (szerk. Kisfaludi Júlia): Régészeti kutatások Magyarországon 2009. – Archaeological Investigations in Hungary 2009. 108. sz. Budapest
- GÓRKA, Olgierd
1916 Anonymi Descriptio Europae Orientalis: Imperium Constantinopolitanum, Albania, Serbia, Bulgaria, Ruthenia, Ungaria, Polonia, Bohemia anno MCCCXVIII exarata. Kraków
- ENGEL, Johann Christian
1789 Geschichte des Ungarischen Reichs und seiner Nebenländer I–II. Halle
- F. ROMHÁNYI Beatrix
2015 Kolostorhálózat – településhálózat – népesség. A középkori Magyar Királyság demográfiai helyzetének változásaihoz. Történelmi Szemle 57, 1–49. Budapest
2016 A beregi egyezmény és a magyarországi sókereskedelem az Árpád-korban. In (szerk. Kövér György – Pogány Ágnes – Weisz Boglárka): Magyar Gazdaságtörténeti Évkönyv 1, 265–301. Budapest
2018a Egy furcsa régió: a Temesköz a középkori egyházi intézményhálózat változásainak tükrében. In (szerk. Papp Sándor – Tóth Sándor – Kordé Zoltán): Ünnepi kötet a 65 éves Petrovics István tiszteletére (in print). Szeged
2018b Gondolatok a pápai tizedjegyzék ürügyén. In (szerk. Hunyadi Zsolt – Fedeles Tamás): Tiszteletkötet Koszta László emlékére (in print). Szeged
2018c Kolostorhálózat, területfejlesztés, régiók a Borostyán-út mentén, Soproni Szemle 72, 119–146. Sopron
- FRISNYÁK Sándor
2004 A kultúrtáj kialakulása a Kárpát-medencében (Történeti földrajzi tanulmányok). Nyíregyháza
- GÁBRIS Gyula – TÚRI Zoltán
2008 Homokmozgás a történelmi időkben a Tiszaság területén. Földrajzi Közlemények 132, 241–250. Budapest
- GLASER Lajos
1929 A Dunántúl középkori úthálózata. Századok 63, 138–167., 257–285. Budapest
- GÖMÖRI János
2000 Az avar kori és Árpád-kori vaskohászat régészeti emlékei Pannoniában. Magyarország iparrégészeti lelőhelykatasztere I. Vasművesség. Sopron
- JAKAB, Gusztáv – SILYE, Lóránd – SÜMEGI, Pál – TÖRŐCSIK, Tünde – SÜMEGI, Balázs Pál – BENKŐ, Elek
2018 The environmental history of a former salt town in Transylvania (Sic, Northern Romania). Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae 69, 185–206. Budapest
- K. NÉMETH András
2014 Adatok Tolna megye középkori útjainak kutatásához. In (szerk. Rác Tibor Ákos): A múltnak kútja. 177–188. Szentendre
- KNIPL István
2018 A tájhasználat változásai térben és időben. (Hajós és Császártöltés terepbejárásának és környezettörténeti vizsgálatának eredményei). In (szerk. Zatykó Csilla – Szabó Máté – Szilágyi Magdolna): Történeti táj – tájrégészet. 22. Budapest
- KŐHEGYI Mihály
1970 Római pénzforgalom és kereskedelem a Lugio–Szeged közötti útvonalon. A Janus Pannoniensis Múzeum Évkönyve 14–15, 113–118. Pécs
1972 Római pénzforgalom és kereskedelem Intercisa és Csongrád között. Cumania I. 103–113. Kecskemét
- KUBINYI András
1988 Königliches Salzmonopol und die Städte des Königreichs Ungarn im Mittelalter. In (Hrsg. Wilhelm Rausch): Stadt und Salz. 213–294. Linz
1991 Die königlich-ungarischen Salzordnungen des Mittelalters. In (eds. Jean-Claude Hocquet – Rudolf Palme): Das Salz in der Rechts- und Handelsgeschichte. 261–270. Schwaz

- 2000 Városfejlődés és vásárhálózat a középkori Alföldön és az Alföld szélén. Szeged
- LAKATOS Bálint
- 2013 Lázár deák Tabula Hungariae-jának (1528) helyrajza és a késő középkori úthálózat. In (szerk. Kádár Zsófia – Lakatos Bálint – Zarnóczki Áron): *Archivarium historicorumque magistra. Történeti tanulmányok Bak Borbála tanárnő 70. születésnapjára.* 103–128. Budapest
- LAKATOS Pál
- 1972 A Délalföldön keresztülhaladó római út kérdéséhez. *Antik Tanulmányok.* 214–219. Budapest
- 1983 A római állomás és az útvonalak találkozása Szeged tájékán. In (szerk. Kristó Gyula): *Szeged története I,* 120–121. Szeged
- MÓCSY András – SZILÁGYI Mária
- 1990 Úthálózat. In (szerk. Mócsy András – Fitz Jenő): *Pannonia régészeti kézikönyve.* 118–124. Budapest
- NÉMETH Attila
- 2011 A Kárpát-medencei földikutyák (Rodentia: Spalacinae) rendszertana, elterjedése és természetvédelmi helyzete. Doktori disszertáció. Budapest
- NÉMETH Attila – CSORBA Gábor
- 2014 Morfológia, genetika és ös-környezettan. Száz év kutatásai a Kárpát-medence endemikus rágcsálócsoportján. *Magyar Tudomány* 175/4, 432–436. Budapest
- NYÁRI Diána – KISS Tímea
- 2005 Holocén futóhomok-mozgások Bács-Kiskun megyében régészeti leletek tükrében. *Cumania* 21, 83–89. Kecskemét
- PATAY Pál
- 2005 Római út Bácskában? *Communicationes Archaeologicae Hungariae.* 393–406. Budapest
- PINKE Zsolt
- 2015 Alkalmazkodás és felemelkedés – modernizáció és leszakadás: Kis jégkorszaki kihívások és társadalmi válaszok a Tiszántúlon. Doktori disszertáció. Pécs
- PINKE Zsolt – FERENCZI László – GÁBRIS Gyula
- 2015 Az emberi település mint klímaindikátor – vízszintemelkedés a Tiszántúl árterein a középkori klímaváltozás során? *Földrajzi Közlemények* 139/2, 77–91. Budapest
- PINKE, Zsolt – FERENCZI, László – GÁBRIS, Gyula – NAGY, Balázs
- 2016 Settlement patterns as indicators of water level rising? Case study on the wetlands of the Great Hungarian Plain, *Quaternary International* 2016/2. <http://dx.doi.org/10.1016/j.quaint.2015.11.03>
- PINKE Zsolt – PÓSA Patrícia – MRÁVCSIK Zoltán – F. ROMHÁNYI Beatrix – GYULAI Ferenc
- 2015 A hajdúsági várostérség agroökológiai adottságai. *Urbs. Magyar Városhistória Évkönyv* 10, 105–121. Budapest
- R. VÁRKONYI Ágnes
- 1999 *Megújulások kora.* Budapest
- SERLEGI Gábor
- 2014 A Balaton vízszintváltozásának tendenciái a régészeti korszakokban, Doktori disszertáció. Szeged
- SIMON Zsolt
- 2014 A Magyarország és az Oszmán Birodalom közötti kereskedelem a 16. század elején. Cluj-Napoca
- STANOJEV, Nebojša
- 1989 *Nekropole X–XV veka u Vojvodini.* Novi Sad
- SÜMEGI Pál – KERTÉSZ Róbert – HERTELENDI Ede
- 2002 Environmental change and human adaptation in the Carpathian basin at the late glacial/postglacial transition. In (eds. Jerem Erzsébet – T. Biró Katalin): *Archaeometry 98: Proceedings of the 31st Symposium Budapest, 1998 (BAR-IS 1043).* 171–177. Budapest
- SZABÓ Pál
- 2008 A térszerkezet fogalma, értelmezése. *Tér és Társadalom* 22/4, 63–80. Budapest
- SZILÁGYI Magdolna
- 2014 Római utak a középkori Dunántúlon. Az utak nevei és szerepük a középkori térszervezésben. *Történelmi Szemle* 56, 1–25. Budapest

- 2016 A Dunántúl középkori úthálózatának jellegzetességei. Szombathely útsomóponthi szerepe a 13–14. században. In (szerk. Tóth Ferenc – Zágórhidi Czigány Balázs): *Via Sancti Martini: Szent Márton útjai térben és időben.* 65–85. Budapest
- TAKÁCS, Miklós
- 2016 The Ninth-Century Carpathian Basin on the North-western Edge of the First Bulgarian State. In (szerk. Bollók, Ádám – Csiky, Gergely – Vida, Tivadar): *Zwischen Byzanz und der Steppe. Archäologische und historische Studien Festschrift für Csanád Bálint zum 70. Geburtstag.* 502–518. Budapest
- TODA, Oana
- 2007 Reutilizarea medievală a drumurilor romane în Transilvania și Banat [The Medieval Reutilization of The Roman Roads in Transylvania and Banat]. *Buletinul Cercurilor Stiintifice Studentesti. Arheologie – Istorie* 13, 79–87. Alba Iulia
- 2013a Evidence on the engineering and upkeep of roads in late medieval Transylvania. *Annales Universitatis Apulensis. Series Historica* 17/2, 173–200. Alba Iulia
- 2013b Legal and Administrative Aspects of the North Transylvanian Road System in the Middle Ages. In (eds. Martyn Rady – Alexandru Simon): *Government and Law in Medieval Moldavia, Transylvania and Wallachia.* 55–64. London
- TOKAI János
- 2006 Római császárkori erődrendszer a Barbaricumban. *Tisicum – A Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Múzeumok Évkönyve* 15, 69–76. Szolnok
- TÓTH Endre
- 2004a Római utak Pannoniában, *Ókor* 3, 43–48. Budapest
- 2004b *Via imperatoris* (1217). In (szerk. Kovács Gyöngyi): „Quasi liber et pictura”. Tanulmányok Kubinyi András hetvenedik születésnapjára. 575–580. Budapest
- 2016 Szent Márton hazai tiszteletének kezdetéről. In (szerk. Tóth Ferenc – Zágórhidi Czigány Balázs): *Via Sancti Martini. Szent Márton útja térben és időben.* 87–108. Budapest
- VADAY Andrea
- 1998 Kereskedelem és gazdasági kapcsolatok a szarmaták és rómaiak között. In (szerk. Havassy Péter): *Jazigok, roxolánok, alánok. Szarmaták az Alföldön.* 117–143. Gyula
- WEISZ Boglárka
- 2013 A királyketteje és az ispán harmada. Vámok és vámszedés Magyarországon a középkor első felében. Budapest
- WENZEL Gusztáv
- 1880 Magyarország bányászatának kritikai története. Budapest

---

APPENDIX

A tanulmány térképein szereplő adatok forrásai

- BALOGH Csilla
- 2013 A Duna-Tisza köze avar kori betelepülésének problémái. Doktori disszertáció. Budapest
- BÓNA István
- 1986 Daciától Erdőelvéig. A népvándorlás kora Erdélyben (271–896). Erdély a magyar honfoglalás és államalapítás korában. In (szerk. Köpeczi Béla): *Erdély története I.* 107–234., 565–582. Budapest
- 1989 Daciától Erdőelvéig. Erdély és a Kelet-Alföld a népvándorlás korában (271–895); Magyar-szláv korszak (895–1172). In (szerk. Köpeczi Béla): *Erdély rövid története.* 61–157. Budapest
- 1993 A hunok és nagykirályaik. Budapest
- 1998 Az Árpádok korai várai. Debrecen
- BOTÁR István
- 2001 Csík korai templomairól. *Székelyföld* 5:11, 119–149. Miercurea Ciuc
- ERDÉSZ Károly (szerk.)
- 2004 Árpád-kori templomok és kolostorok Veszprém megyében. Veszprém

F. ROMHÁNYI Beatrix

- 1999 Korai egyházak az esztergomi érsekség területén. In (szerk. Fülöp Éva Mária – Kisné Cseh Julianna): Magyarok térben és időben. Nemzetközi Hungarológiai Konferencia, Tatabánya–Esztergom, 1996. május 28–31. Tudományos Füzetek 11. 265–276. Tata
- 2000 Kolostorok és társaskáptalanok a középkori Magyarországon. Budapest

GÁLL Erwin

- 2003 Az Erdélyi-medence, a Partium és a Bánság 10–11. századi temetői I–II. In (szerk. Felföldi Szabolcs): Magyarország honfoglalás kori és kora Árpád-kori sírleletei 6. Szeged

GALLINA Zsolt

- 1999 Árpád-kori és középkori templomok Kiskunhalas környékén. In (szerk. Szakál Aurél): Halasi Múzeum. Emlékkönyv a Thorma János Múzeum 125. évfordulójára. 83–108. Kiskunhalas

GYÖRFFY György

- 1967 Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza I. Budapest
- 1987a Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza II. Budapest
- 1987b Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza III. Budapest
- 1998 Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza IV. Budapest

HORVÁTH Ciprián

- 2015 Győr és Moson megyék honfoglalás és kora Árpád-kori temetői és sírleletei. Szeged

HORVÁTH Ferenc

- 1978 Álló és feltárt középkori templomok Csongrád megyében. Régészeti tanulmányok Csongrád megye középkori történelméhez. Doktori disszertáció. Szeged

ISTVÁNOVITS Eszter

- 2003 A Rétköz honfoglalás és kora Árpád-kori emlékanyaga. In (sorozatszerk. Almássy Katalin – Istvánovits Eszter): Régészeti gyűjtemények Nyíregyházán 2. In: Magyarország honfoglalás kori és kora Árpád-kori sírleletei 4. Nyíregyháza–Budapest

K. NÉMETH András – SZEBERÉNYI Gábor – FEDELES Tamás

- 2009 Az egyházmegye templomos helyeinek adattára. In (szerk. Fedeles Tamás – Sarbak Gábor – Sümegi József): A pécsi egyházmegye története I. A középkor évszázadai (1009–1543). Rövidítések, adattárak, mutató, XCVII–CCXLIV. Pécs

K. NÉMETH András

- 2015 A középkori Tolna megye templomai (2. kiadás). Szekszárd

KISS Gábor

- 2000a A történeti Vas vármegye 11–12. századi templomairól. In (szerk. Bende Livia – Lőrinczy Gábor – Szalontai Csaba): Hadak útján. A népvándorlás kor fiatal kutatóinak konferenciája. 379–391. Szeged
- 2000b Vas megye 10–12. századi sír- és kincsleletei. In (szerk. Kiss Gábor): Magyarország honfoglalás kori és kora Árpád-kori sírleletei 2. Szombathely

KOPPÁNY Tibor

- 1967 Középkori templomok és egyházas helyek Veszprém megyében I. Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei 6, 117–150. Veszprém
- 1972 Középkori templomok és egyházas helyek Veszprém megyében II. Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei 11, 213–241. Veszprém

KOSZTA László

- 2000 Dél-Magyarország egyházi topográfiája a középkorban. In (szerk. Kollár Tibor): A középkori Dél-Alföld és Szer. 41–80. Szeged

KOVÁCS László (szerk.)

- 1994 Honfoglalás és régészet. Budapest
- 2013a A Taktaköz 10–11. századi sír- és szórványleletei, valamint a tiszalúc-sarkadi 11. századi temető. In (szerk. K. Bende Ildikó): Magyarország honfoglalás kori és kora Árpád-kori sírleletei 9. Szeged
- 2013b Éremleletes templom körüli temetőkről és templomukról a kora Árpád-kori Magyar Királyságban (1000–1141). In (szerk. Révész László – Wolf Mária): A honfoglalás kor kutatásának legújabb eredményei. Tanulmányok Kovács László 70. születésnapjára. 227–295. Szeged

M. ARADI Csilla

- 2016 Somogy megye Árpád-kori és középkori egyházszervezetének rekonstrukciója. Kaposvár

- M. NEPPER Ibolya
2002 Hajdú-Bihar megye 10–11. századi sírleletei I–II. In (szerk. K. Bende Ildikó): Magyarország honfoglalás kori és kora Árpád-kori sírleletei 3. Budapest–Debrecen
- MMT – Magyarország Műemléki Topográfiája 1–10. Budapest 1948–1986.
- MRT – Magyarország Régészeti Topográfiája 1–11. Budapest 1966–2012.
- MÓDY György – RÁCZ Zoltán – TARSOLY László
1987 Dél-Szabolcs és Nyugat-Bihar egyházas települései a középkorban [kézirat]. h. n.
- MÓDY György
1989 Árpád-kori falusi templomépítészet Hajdú-Biharban. In (szerk. Novák László – Selmeczi László): Építészet az Alföldön I, 41–56. Nagykőrös
- NÉMETH Péter
1997 A középkori Szabolcs megye települései. Nyíregyháza
2008 A középkori Szatmár megye települései a XV. század elejéig. Nyíregyháza
- RÁCZ Zoltán
1984 Hajdú-Bihar megye középkori templomai. In (szerk. Angyal László): A műemlékvédelem negyed évszázada Hajdú-Bihar megyében, 1958–1983. 75–80. Debrecen
- RÉVÉSZ László
1996 A karosi honfoglalás kori temetők. Régészeti adatok a Felső-Tisza-vidék X. századi történetéhez. In (szerk. Fodor István – Veres László – Viga Gyula): Magyarország honfoglalás kori és kora Árpád-kori sírleletei 1. Miskolc
2008 Heves megye 10–11. századi temetői. In (szerk. K. Bende Ildikó): Magyarország honfoglalás kori és kora Árpád-kori sírleletei 5. Budapest
- ROSTA Szabolcs
2003 Pusztatemplomok Kiskunfélegyháza környékén. *Cumania* 20, 113–172. Kecskemét
- RUSU, Adrian Andrei
1994 A hátszegi kerület középkori templomai 1700-ig. In (szerk. Pamer Nóra): Gerő László nyolcvanötödik születésnapjára. Tanulmányok. 335–347. Budapest
- RUSU, Adrian Andrei – HUREZAN, George Pascu
2000 Biserici medievale din județul Arad (Medieval Churches from the County of Arad). Arad
- RUSU, Adrian Andrei – SABĂU-BURNICHIOIU, Ileana – LEB, Ion Vasile – MAKÓ-LUPESCU, Mária
2000 Dicționarul mănăstirilor din Transilvania, Banat, Crișana și Maramureș. Cluj-Napoca
- SZABÓ János Győző
1984 Adatok a patai főesperesség korai történetéhez. In (szerk. Havassy Péter – Kecskés Péter): Tanulmányok Gyöngyösről. 21–89. Gyöngyös
- SZATMÁRI Imre
2005 Békés megye középkori templomai. Békéscsaba
- SZENTPÉTERI, József (Hrsg.)
2002 Archäologische Denkmäler der Awarenzeit in Mitteleuropa I–II. *Varia Archaeologica Hungarica* 13. Budapest
- SZÓKE Béla Miklós
2014 A Kárpát-medence a Karoling-korban és a magyar honfoglalás. In (szerk. Sudár Balázs – Szentpéteri József – Petkes Zsolt – Lezsák Gabriella – Zsidai Zsuzsanna): Magyar Őstörténet – Tudomány és hagyományörzés. 31–42. Budapest
- TARI Edit
2000 Pest megye középkori templomai. Szentendre
- ȚEICU, Dumitru
1998 Banatul Montan în Evul Mediu. Timișoara
- TÓTH Anikó
2014 A nyíri Mezőség a 10–11. században. In (szerk. Felföldi Szabolcs): Magyarország honfoglalás kori és kora Árpád-kori sírleletei 7. Szeged
- VALTER Ilona
1985 Romanische Sakralbauten Westpannoniens. Eisenstadt
2004 Árpád-kori téglatemplomok Nyugat-Dunántúlon. Budapest
- ZOLTAI Lajos
1925 Települések. Egyházas és egyházatlan falvak Debrecen város mai határa és külső birtokai területén a XI–XV. századokban. Debrecen

Beatrix F. Romhányi

CHANGES IN THE EARLY MEDIEVAL SETTLEMENT STRUCTURE OF THE CARPATHIAN BASIN

The structure of a territory and its spatial organisation are generally viewed in terms of political organisation in historical contexts, even though this often obscures other structural linkages. It is a truism of their discipline for geologists, ecologists and scholars of historical geography and archaeological cultures that the Carpathian Basin should be seen as a uniform region. However, from a historical perspective, political boundaries played an equally important role. Yet, when looking at the region's spatial organisation and, through it, its economic activity and network of connections, we see an entirely different picture. The exploitation of various resources, the economic relations between individual regions and the broader landscape led to the emergence of patterns that are seemingly unrelated to the well-known political formations, while any changes can be but loosely associated with the known turning points of political history. The study of these processes calls for an entirely different approach. The range of available sources is both narrower and broader than in the case of historical or archaeological studies, while the time periods can rarely be correlated with the traditional periodisation.

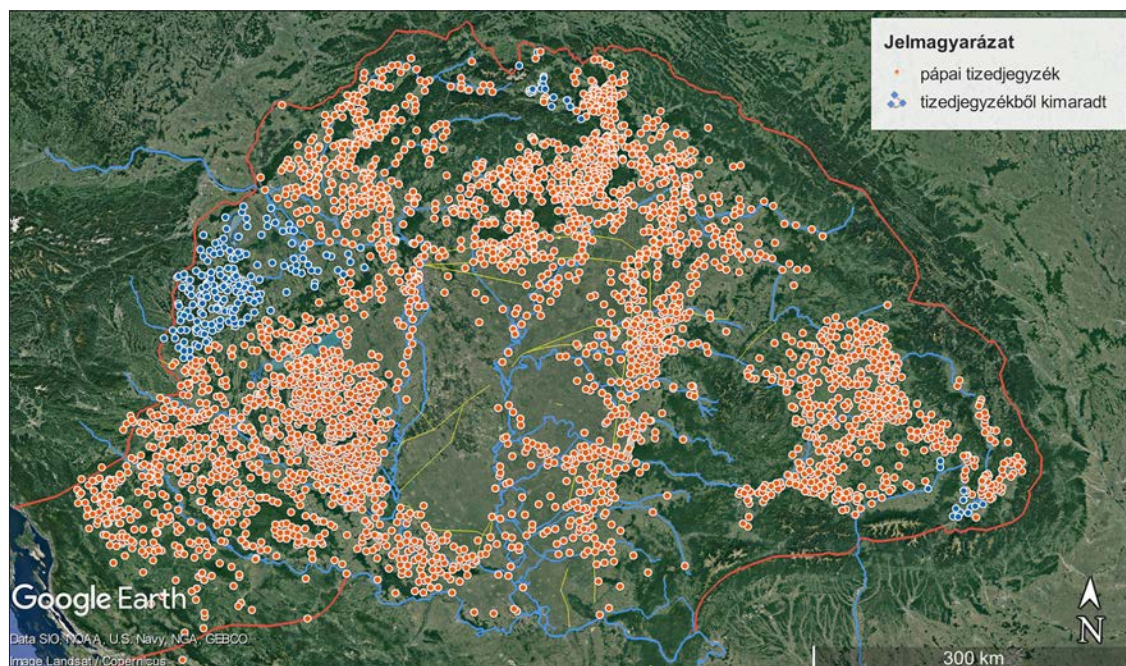
As a natural environment, the Carpathian Basin is extremely diverse and has a wide range of resources that can be exploited for economic purposes. The Hungarian Plain in its heartland can boast natural endowments that were regularly exploited by the stockbreeding populations of steppean origin since prehistory. At the same time, this pastureland is extremely sensitive to any environmental change owing to the confluent waters and the sand covering extensive areas, and any changes obviously had an impact on the conditions under which any economy could be pursued. In addition to farming resources, the region is rich in ores: iron, copper, silver and gold deposits as well as the salt mines of Transylvania and the Máramaros region. The latter played a prominent role in the life of the Carpathian Basin owing to the almost 100% halite content of the salt deposits.

Most of the resources mentioned in the above call for an assumption of markets and long-distance trade, implying that elites had to have control not only over the places of production, but also over transportation routes and the associated markets, meaning that both military and economic considerations played a role in the occupation of strategic places. Additionally, some of the economically important places call for the presence of a larger population.

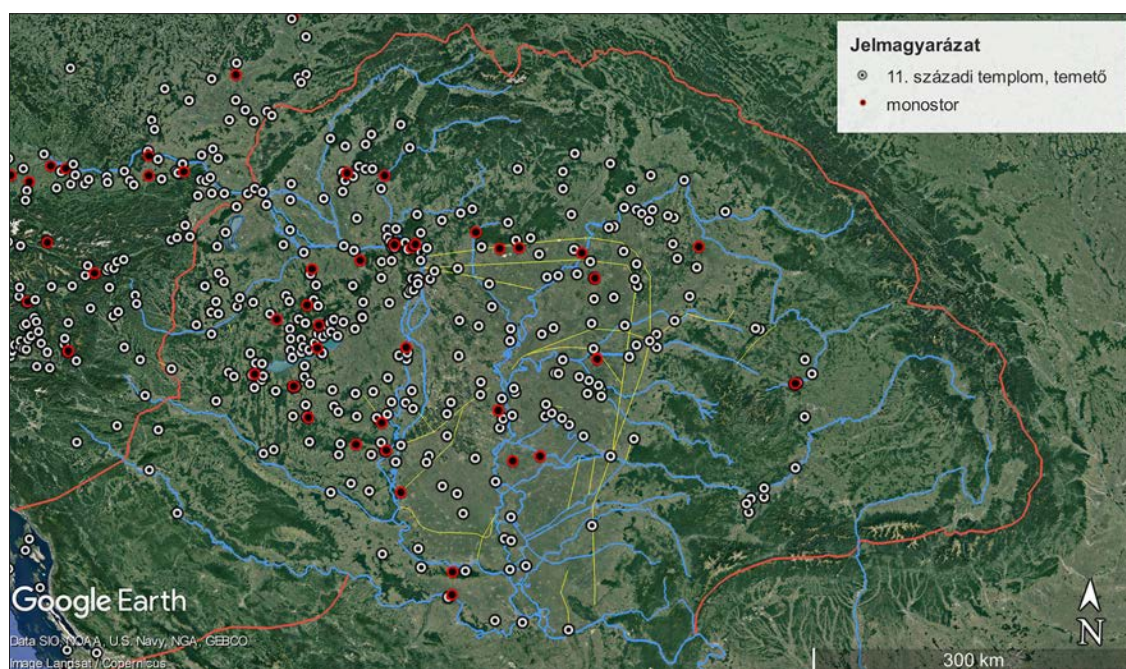
It follows from the above that the spatial organisation of the territory ruled by the elite was influenced by the changes in natural endowments, the partially inherited structures of the population living on that territory and the elite's own attitudes and needs. As regards the latter, we should not lose sight of the fact that in addition to the resources to be exploited selected by the elite, the resources regarded as forming the basis of its wealth were equally important. In this sense, spatial organisation is a dynamic concept which reflects the changes in environmental, economic and social relations.

The analysis of the database forming the basis of the present study indicated that the transformation of the spatial organisation of the Carpathian Basin was not caused by political or military events, but by changes in hydrological conditions. The new spatial organisation that emerged by the turn of the seventh-eighth centuries survived up to the thirteenth century with smaller alterations. The spatial organisation of the medieval Hungarian Kingdom by King St. Stephen in the early eleventh century was essentially based on these inherited structures. The first minor modifications to this system were made by King St. Ladislas at the close of the century, whose most important element was the extension of the royal institutions to the south. These changes were all fitted into the existing system of spatial organisation. The eighth- to twelfth-century system of landscape use in the Carpathian Basin was characterised by the prominence of the Hungarian Plain and particularly of the Szolnok-Csongrád-Kalocsa-Pentele rectangle within the Danube-Tisza interfluvium as an economic and, consequently, a power centre. At the same time, this prominent role was not coupled with a larger population in the region. Among the economic activities, the trade in salt from Transylvania can be best traced, although trade in livestock likewise played an important role. The transformation of the spatial structure beginning in the early thirteenth century ended in the middle third of the fourteenth century, in which the Mongolian invasion of 1241 was merely a catalyst. The economy, population and settlement network of the Hungarian Plain underwent a transformation in the wake of this process and became one extensive stockbreeding region, which is well known from the written sources and which became the basis of the most profitable "industry" of the medieval Hungarian Kingdom.

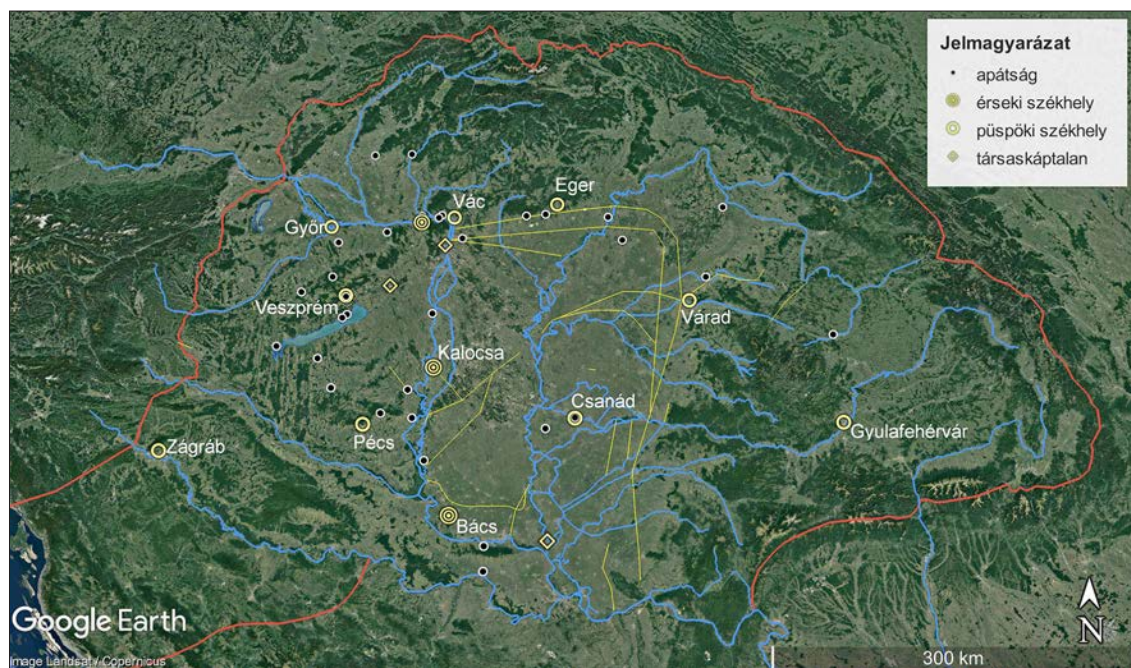
1.

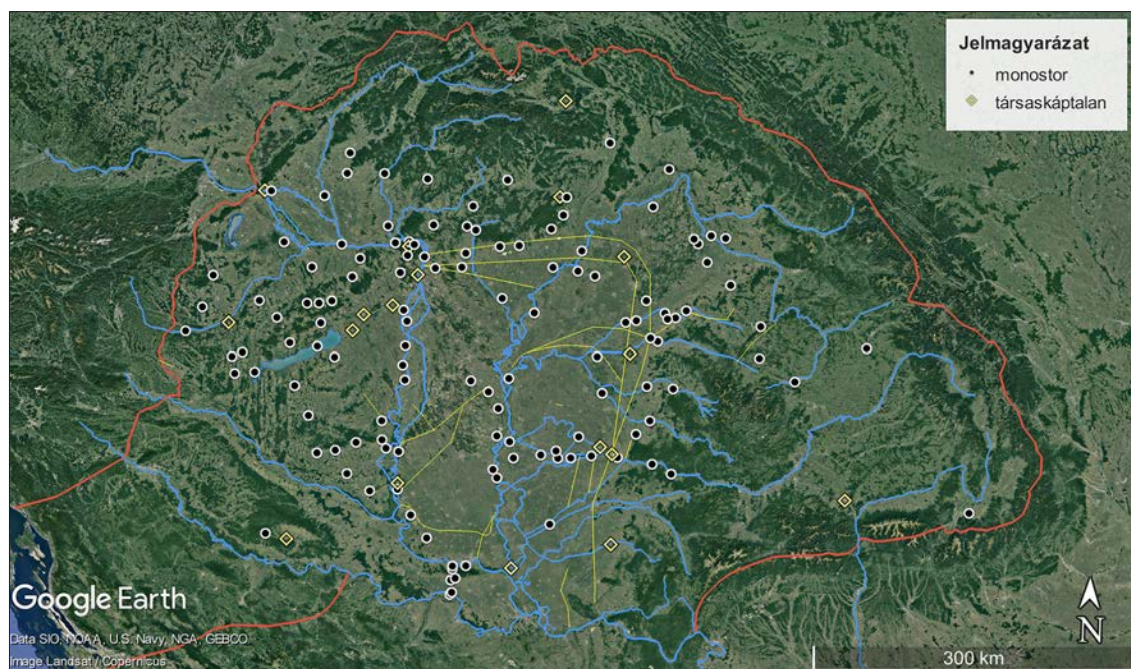
2.

1. kép. 1. A pápai tizedjegyzékben szereplő plébániák térbeli elhelyezkedése a Kárpát-medencében, kiegészítve a jegyzékben nem szereplő, de korabeli forrásokból ismert plébániákkal (kék). A zágrábi egyházmegye 1334-es plébániajegyzéke a pápai tizedjegyzékkel azonos módon jelenik meg;
2. Monostorok, templomok és templom körüli temetők 1100-ig

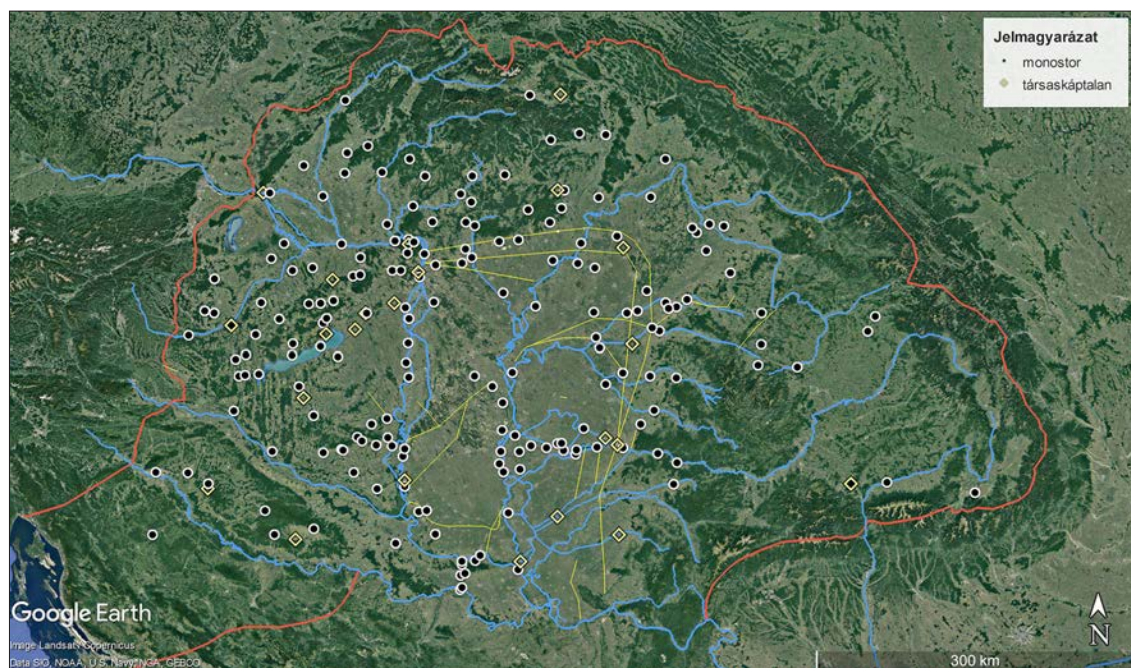
1.

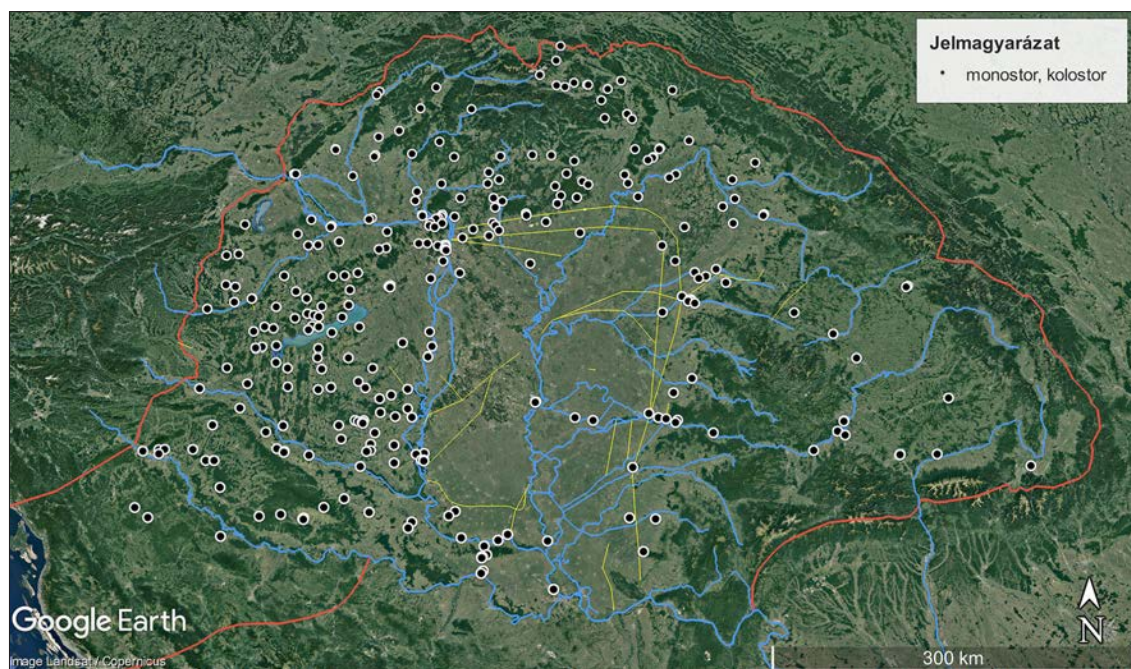
2.

2. kép. 1. A Kárpát-medence monostorhálózata 1100 körül;
2. A Kárpát-medence monostorhálózata 1200 körül

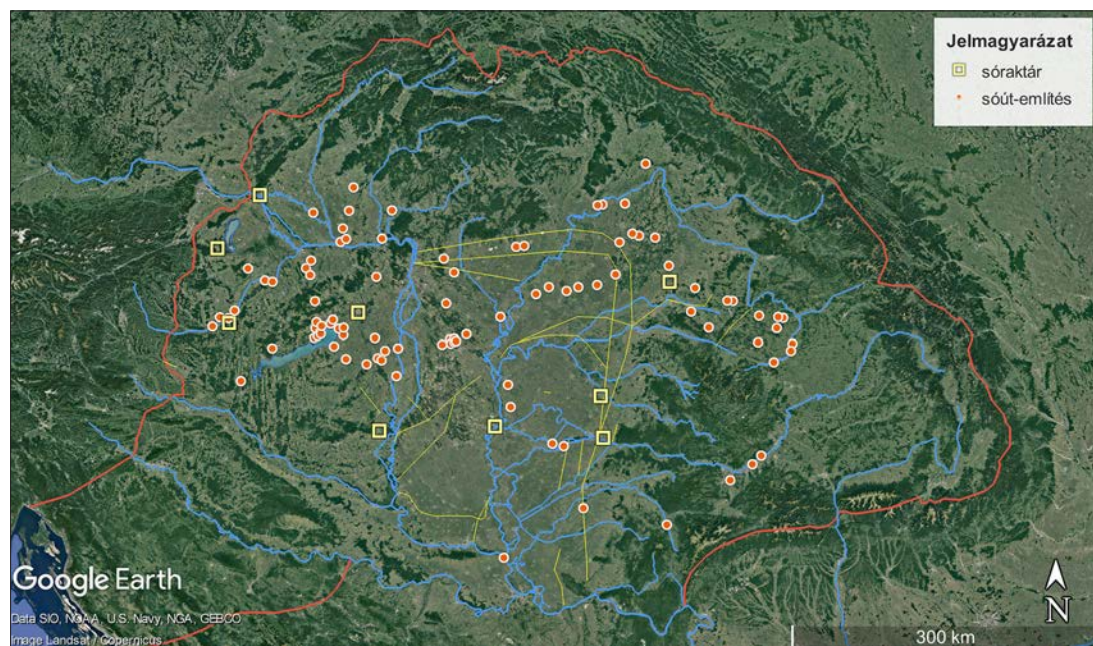
1.

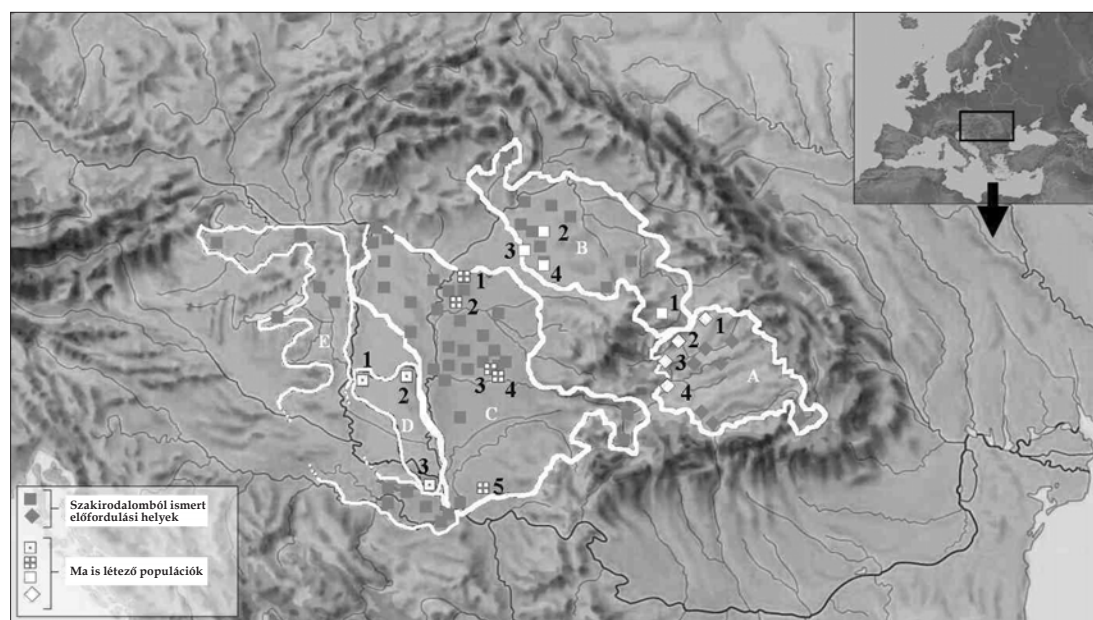
2.

3. kép. 1. A Kárpát-medence kolostorhálózata 1240 körül;
2. A Kárpát-medence kolostorhálózata 1350 körül

1.

2.

4. kép. 1. Sót-émlítések és Árpád-kori sóraktárak a Kárpát-medencében. 1: Pozsony, 2: Sopron, 3: Vasvár, 4: Székesfehérvár, 5: Szeged, 6: Szalacs, 7: Szabadhely (Arad), 8: Cikádor, 9: Székudvar. Cikádor (*székudvar) és Székudvar csak feltételezés, rájuk vonatkozóan írott adat nem ismert; 2. A földikutya kisfajok elterjedése a Kárpát-medencében (© Németh Attila). Az Észak-Erdélyből a Meszesen át az Alföldre vezető út a B jelű terület. A ma is létező négy populáció közül az egyik Észak-Erdélyben, a többi három az Alföldön található. A: mezősegi földikutya (*Spalax antiquus*), B: erdélyi földikutya (*Nannospalax [leucodon] transsylvanicus*), C: magyar földikutya (*Nannospalax [leucodon] hungaricus*), D: délvidéki földikutya (*Nannospalax [leucodon] montanosyrmiensis*), E: szerémségi földikutya (*Nannospalax [leucodon] syrmensis*)

Marcsik Antónia – Molnár Erika

A DUNA-TISZA KÖZE AVAR KORÁNAK BIOLÓGIAI REKONSTRUKCIÓJÁRÓL

A magyar történeti embertanban az avarok és az avar kor bonyolult heterogenitására vonatkozóan nagyon sok irodalmi adat áll rendelkezésünkre. Ezek egy része összefoglaló tanulmány, melyek a népesség metrikus paramétereinek statisztikai analizésére, taxonómiai és/vagy patológiai elemzésére vonatkoznak, míg a tanulmányok másik része kisebb eset-számú szériák embertani anyagának különböző szempontok szerinti feldolgozását mutatja be. Az eddigi munkák alapján ismert, hogy az avarok egyik komponense mongolid jellegű (feltehetően belső-ázsiai eredetű), azonban a Kárpát-medence területére érkező avarság ázsiai őshazájából és a dél-orosz sztyeppe övezetből számos, nem avar törzset vagy néptörödéket is hozott magával. Etnogenezisük folyamatában minden bizonnyal a helyi őslakoságnak is szerepe lehetett. A sokrétű kutatás ellenére az avar kor népességének etnikai bonyolultsága és a 9. századi továbbélése korántsem tisztázott, értékelésükhöz további adatok szükségesek.

Az avar kor egyik legjobban kutatott területe a Duna-Tisza köze. Jelen tanulmány célkitűzése, hogy taxonómiai, illetve patológiai szempontból röviden körvonalazza e terület embertani anyagának biológiai rekonstrukcióját a régi és az újabb eredmények alapján, továbbá, hogy bemutassa a jelenleg rendelkezésünkre álló, ún. „vezérsírok” általános antropológiai módszerekkel feldolgozott embertani leleteit.

TAXONÓMIAI EREDMÉNYEK

Az avar kor népességének taxonómiai szempontból történő megítélésében jelentős szere-

pet játszott Lipták Pál.¹ Munkássága alapján az avar kor népességének 17%-át a mongolid komponensek határozzák meg, mely komponensek elsősorban a Duna-Tisza közére lokalizálódnak. Az új szériák bevonása, valamint utólagosan néhány korábbi széria egyén-szám növelése megerősítette, illetve bővítette a taxonómiai analízis eredményét. Az 1. táblázatból látható, hogy a mongolid komponens 38%-ot tesz ki (ebbe a csoportba azonban az europo-mongolid és a közelebből meghatározhatatlan mongolidok is beletartoznak), míg a fennmaradó 62%-ot az europid csoport képviseli. Amennyiben a mongolidokon belül az europo-mongolidokat és a meghatározhatatlan mongolidokat leszámítjuk, a kifejezetten mongolid csoport 18%-ot ad, amelyek típusösszetételében domináns a szinid (1. kép 1.) és a szajáni, valamivel kisebb esetszámmal képvisel a belső-ázsiai típus (1. kép 2., 1. táblázat). Megemlíthető, hogy Csólyospálos-Felsőpálos, volt Budai-tanya lelőhely avar kori embertani anyagának kb. 10%-a mongolid típusú.² Hajós-Cifrahegy és Sükösd-Ságod embertani anyagában az esetszám növelése nem változtatta meg a korábbi eredményeket, miszerint mindkettő továbbra is europid túlsúllyal jellemezhető (1. kép 3.).³

¹ LIPTÁK, Pál 1983

² MARCSIK Antónia – BALÁZS János – MOLNÁR Erika 2011. Csólyospálos embertani anyaga meglehetősen rossz megtartású, a megnevezett 10% csupán megbecsült érték. A tanulmányban nevezett széria egy-egyének zománc *hypoplasiára* vonatkozó eredményei szerepelnek.

³ Sajnálatos módon a Szeged-Kiskundorozsma lelőhelyről Szalontai Csaba által feltárt temetők embertani anyagának közlése ez ideig nem történt meg. Az előzetes vizsgálatok alapján az anyag kiértékelése minden bizonnyal emelné a Duna-Tisza közti mongolidok részarányát.

PALEOPATOLÓGIAI EREDMÉNYEK

Egy nagyobb összefoglaló munka keretében⁴ a Duna-Tisza köze avar kori populációinak részletes patológiai leírása már korábban megtörtént. Figyelembe véve ezen tanulmány, valamint az újabb kutatások⁵ eredményét, a patológiás trendekre vonatkozóan a következőket említhetjük:

A traumás hatások okozta csontelváltozások közül leggyakoribbak a törések (*fracturák*); a leletek többségénél kis fokú tengelyeltéréssel, funkciókárosodás nélkül gyógyult eseteket láthatunk. Nyílt töréseket (és ezekből adódó fertőzéseket) ritkábban lehetett kórismézni. Csonthártyagyulladás (*periostitis*) esetei szinte minden szériában előfordulnak, míg a súlyos csontvelőgyulladás (*osteomyelitis*) meglepően kevés. A hematológiai/metabolikus rendellenességek csonttani tünetei viszont nagy gyakoriságúak, és némely esetben rendkívül súlyos formát mutatnak (pl. Sükösd-Ságod). Az ízületi megbetegedések – hasonlóan a traumás elváltozásokhoz – rendkívül széles megjelenési formában tanulmányozhatók. Legjelentősebbek és egyben a leggyakoribbak a gerincen és a nagy ízületeket alkotó csontokon megjelenő degeneratív, illetve ezekre vonatkozó gyulladásos kórképek. A csont-tumorkhoz sorolt *metastaticus* esetek *osteolyticus* és *osteoblasticus* formái rendkívül kis esetszámban fordultak elő.

Az utóbbi idők paleopatológiai vizsgálatai tovább növelték a traumás, a hematológiai, az *osteoarthritis*, az *osteomyelitis* és a *metastaticus carcinoma* ismert eseteinek számát.⁶ Meg kell említenünk a Felgyő-Ürmös-tanya lelőhely tuberkulózis csonttani tüneteit mutató eseteit, melyek során a makromorfológiai vizsgálatokat molekuláris biológiai elemzés is kiegészítette.⁷ Különösen jelentős a 205. sírszámú, 20-30 éves nő súlyos csonttuberkulózisa. Ennek részletes feldolgozása külön tanulmány tárgyát képezte (2. kép 1a-b).⁸

Új eredményként tarthatjuk számon, hogy a legutóbbi paleopatológiai vizsgálatok fényt

derítettek a lepra elterjedésére a Duna-Tisza közén is. Négy temető embertani anyagában diagnosztizálhattuk a lepra manifestációját: Szeged-Kiskundorozsma, Daruhalom és Kettőshatár I.,⁹ Hajós-Cifrahegy¹⁰ és Sükösd-Ságod.¹¹ A Kiskundorozsma-Daruhalom lelőhelyről hat, míg a másik kiskundorozsmai lelőhelyről három egyén mutatja a jellegzetes elváltozásokat. Az elváltozások elsősorban a koponya arci területére (*rhinomaxillaris syndroma*), az *apertura piriformis* régiójára lokalizálódnak (*concha nasalis superior*, illetve *media* felszívódása, *periostitis* a *cavum nasi* falán, a *processus alveolaris*, a *vomer* és a *spina nasalis anterior* reszorpciója, kiszélesedett *apertura piriformis*; 1. kép 4.) és némely esetben a *fibulákon* *periostitis*, szabálytalan reszorpciók és gyulladás nyomai a *metatarsus*okon. Hajós-Cifrahegy anyagából két egyén csontváza jellegzetes. Az egyik esetében a *rhinomaxillaris* régióban és a *mandibula* területén figyelhetők meg súlyos rendellenességek. A leprára jellegzetes *rhinomaxillaris* léziók mellett kiemelhető a *mandibulán* megfigyelhető erőteljes *periostitis* (2. kép 2.). A másik hajósi egyénnél a koponya elváltozásai közül jellegzetes a szájpad perforációja és nagyfokú porozitása (3. kép 1.). A vázcsontok is mutatnak kóros elváltozásokat. A bal *humerus distalis* és a bal *ulna proximalis* részén *periostitis* látható. Mindkét *tibia* felszínén a diafízis teljes hosszában szintén *periostitis*, valamint a bal sípcsont diafízisén fekély nyoma figyelhető meg (3. kép 2.).

„VEZÉREK” CSONTLELETEI

A Duna-Tisza közéről, a tágabb értelemben vett Kiskunságból jelenleg négy, az avar uralkodócsaládhoz köthető központ sejthető (Kiskunfélegyháza és Petőfiszállás – Kunbáony – Bócsa – Kecskemét és Nagykőrös).¹²

⁹ MARCSIK Antónia – MOLNÁR Erika – ŐSZ Brigitta 2007

¹⁰ MARCSIK Antónia – BALÁZS János – MOLNÁR Erika 2014

¹¹ MARCSIK, Antónia – MOLNÁR, Erika: The anthropological characterization of a microregion in the Avar Age Duna-Tisza Interfluve c. előadása, mely elhangzott a Török Aurél Antropológiai Társaság első konferenciáján (Török Aurél Embertani Egyesület I. Konferenciája, Marosvásárhely, 2015. november 13–15.).

¹² WICKER Erika 2014

⁴ MARCSIK Antónia 1983

⁵ Az új szériákat lásd az 1. táblázatban.

⁶ Lásd BÓDI Györgyi Orsolya 1996; MENDE Balázs 1995; JANCsó Miklós 1996; MARCSIK Antónia 2010

⁷ MACZEL, Márta 2003

⁸ PÁLFI, György et al 2015

Az ezekről a területekről megmaradt csontanyag azonban rendkívül gyér, csupán három egyén csontváza (Petőfiszállás, Kunbáony, Kecskemét–Sallai út) ismert. A legutóbbi időben (2015) napvilágra került a szalkszentmártoni magányos lovas sír, amely a 7. század első felére – második negyedére keltezhető.¹³ A mellékletek alapján a temetkezés minden bizonnyal szintén az ún. „vezéri” sírokhoz kapcsolható.

Petőfiszállás¹⁴

A férfi egyén elhalálozási életkora 40–45 év (*maturus*). A koponya hiányos, az arckoponya nagy része, valamint az alapi rész hiányzik. A vázcsontok szintén töredékesek, a hosszú csontok *epiphysisei post mortem* hiányoznak. A vázcsontok nagyon gracilisek, a nemiség megállapítása a koponya jellegei alapján történt (*protuberantia occipitalis externa*, *linea nuchae*, *processus mastoideus*, *mandibula*). A koponya oldalnézetben *curvoccipital*. Az anatómiai variációk közül jelentős a *torus mandibularis* megjelenése mindkét oldalon (hosszanti, nagy kiemelkedés az I2-PM2 között).

A koponya az abszolút méretek és indexek alapján széles, *brachykran*, a homlok közepesen széles, *stenometop*, az agykoponya magassága alacsony, *chamaekran*, *tapeinokran*, az arckoponya széles, az *orbita hypsikonch*. A testmagasság megállapítása nem volt lehetséges. A *tibiák platycnemek* a *foramen nutritium*nál és a *corpus* középső részén is.

Taxonómiailag a mongolid csoportba, ezen belül a szááni típusba (széles arckoponya, *brachykrania*) sorolható. További mongolid jellegek: a *processus zygomaticus ossis frontalis* hosszanti lefutása, a többszörös *foramen zygomaticofaciale*, a *torus mandibularis*, a *mandibula corpusának* megvastagodása az M1 alatti területen a *processus coronoideus* vonalának folytatásaként, a *basis ossis occipitalis* erősebben „rovátkolt” volta.

Patológiás elváltozás a töredékes maradványok közül csak a *mandibulán* látható: a bal alsó M1 gyökerének csúcsa alatt mély, öblös *abscessus* nyoma figyelhető meg.

Kunbáony¹⁵

A férfi egyén elhalálozási életkora 60–70 év (*senium*). Az agykoponya jobb oldali részének kivételével a koponya viszonylag jó megtartású. Az *os occipitale*, a jobb *os parietale* és *os temporale* egy része hiányzik. A jobb *os zygomaticum* és a jobb *capitulum mandibulae* is sérült. A *postcranialis* csontok közül csak a nyakcsigolyák és az első hátcsigolya maradtak meg.

A koponya morfológiai jellegei a következők: körvonala *norma verticalis*ban pentagonoid, *norma occipitalis*ban sátor alakú, a *glabella* hármas fokozatú, a *protuberantia occipitalis externa* nem vizsgálható. A *spina nasalis anterior* egyes, a *fossa canina* kettes, az *alveolaris prognathia* pedig hármas fokozatú. Az orrhát erőteljesen kiálló és hajlott. A *lambdatáj* lapult, a nyakszirt kúpos. A *mandibulán* a *gonion* táj kevésbé kiálló, a *trigonum mentale* kifejezett.

Az anatómiai variációk közül enyhe *torus maxillaris* és *torus palatinus*, valamint erőteljes *torus mandibularis* figyelhető meg.

A metrikus elemzés alapján a koponya közepesen hosszú, széles, a homlok keskeny, a jelzők alapján *mesokran*, *chamaekran*, *tapeinokran*. A homlok *metriometop*, az *orbita mesokonch*. Az *apertura piriformis mesorrhin*. A hosszú csöves csontok hiányában a termetszámítás nem lehetséges.

A koponya a mongolid csoportba sorolható bajkái típus képviselője. A *prominens* hajlott orr azonban europid (iráni) keveredésre utal. A koponyán megfigyelhető mongolid típusra utaló jellegzetességek: kitöltött *fossa canina*, széles orrgyök és *canalis nasolacrymalis*, nagy *interorbitalis* távolság, *fossa prenasalis*, hosszan megnyúlt *processus zygomaticus ossis frontalis*, széles *os zygomaticum*, *alveolaris prognathia* (*mandibulán* is), körte alakú *foramen magnum*, *torus mandibularis*, a *linea mylohyoidea* alatti *corpuson* egy enyhe ferde irányú kiemelkedés.

A koponyán, a bal *orbita* területén jól gyógyult traumás sérülésre utaló elváltozás figyelhető meg, amelyet feltehetően hosszan tartó túlélés követett. A sérülés valószínűleg a látás elvesztéséhez vezethetett. A megmaradt

¹³ Kovácsóczy Bernadett szóbeli közlése, amit ezúton is köszönünk.

¹⁴ MARCSIK Antónia 2012

¹⁵ MARCSIK, Antónia – SZALAI, Ferenc 1992; KOCIS S. Gábor 1992

csigolyákon előrehaladott degeneratív elváltozások nyoma látható. A *mandibulán* a fejlődési rendellenességekhez tartozó Stafne-féle defektus és a *caput mandibulae* kettéosztottsága észlelhető.

Kecskemét–Sallai út¹⁶

A férfi egyén elhalálozási életkora 30-35 év (*adultus*). A csontváz hiányos és töredékes. A koponya alapi része, a két *os nasale* és a jobb *arcus zygomaticus* teljesen hiányzik. A *maxilla* a jobb oldalon csaknem teljesen, míg a bal oldalon részben hiányzik. A *postcranialis* csontok szintén nagyon töredékesek.

A koponya morfológiai jellegei a következők: körvonala *norma verticalis*ban *pentagonoid*, *norma occipitalis*ban sátor alakú, az *arcus superciliaris* erőteljes, a *glabella* négyes, a *protuberantia occipitalis externa* hármasszerű. Az *orbita*, az *os nasale*, a *fossa canina*, illetve a *spina nasalis anterior* hiányzik. A nyakszirt kúpos, a *processus mastoideus* közepes nagyságú, a homlok *postorbitalis* befűzőtsége nagyon erőteljes. Az agykoponyán, a *parietalis* régióban, közvetlenül a *sutura* mentén mindkét oldalon egy bemélyedt terület figyelhető meg, a *maxilla alveolaris* íve széttartó. A *mandibula* magas és erőteljes, a *gonion*-táj kissé kiálló, a *trigonum mentale* kifejezett.

Az anatómiai variációk közül enyhe *torus palatinus* és közepes erősségű *torus mandibularis* figyelhető meg.

A metrikus elemzés alapján a koponya közepesen hosszú, széles, a homlok keskeny, jelzői alapján *mesokran*, *stenometop*, az *orbita hypsikonch*. A hosszú csöves csontok természet számításra alkalmatlanok.

A koponya – a töredékessége ellenére – a mongolid (közelebből nem meghatározható) típusba sorolható. A megfigyelt mongolid jellegek: homlok erőteljes *postorbitalis* befűzőtsége (hirtelen beszűkülő *linea frontalis*), széles *biobitalis* távolság, hosszán megnyúlt *processus zygomaticus ossis frontalis*, széles *os zygomaticum*, *torus mandibularis*, a *mandibulán* a *linea obliqua* alatti *corpuson* egy ferde irányú kiemelkedés, a *corpus mandibulae* magasságában az *incisivusok* és a *molarisok* alatti terület

jelentős különbsége, mély szájjad, tölcser alakú *foramen incisivum*.

A koponyán és a *postcranialis* csontokon patológiás elváltozás nem figyelhető meg.

Szalkszentmárton

A férfi egyén elhalálozási életkora 23-39 év (*adultus*). A talajerózió a csontok nagy részét tönkretette, a csontváz rendkívül rossz megtartású. A koponyából az arci rész – a bal *os zygomaticum* és a két *os nasale* kivételével – szinte teljesen hiányzik (3. kép 3.). A vázcsontokból a két *clavicula*, a *humerusok corpora*, a bal *radius*, a *sacrum* egy része, a *femurok corpora*inak töredéke, néhány csigolya darab és nagyon sok apró csontszilánk, valamint néhány fog maradt meg.

Sem a koponya megmaradt részei, sem a vázcsontok nem mutatnak nemi dimorfizmust. Egyedül az *incisura ischiadica* formája utal némileg a férfi nemre (3. kép 4.). A nagyfokú talajerózió ellenére a vázcsontokról megállapítható, hogy nagyon *gracilis* felépítésűek.

A koponya körvonala *norma lateralis*ban kissé lapított, kúpos nyakszirttel (4. kép 1.), *norma occipitalis*ban sátor alakú. A vázcsontok morfológiai jellegei közül a *tuberositas deltoidea* kifejezettsége és az *incisivus medialis* felszínének „lapát” formája érdemel említést. Termete – a *radius* mérete alapján – 168 cm-re becsülhető. A *femur* – a felső *diaphysis* mérete alapján – *platymer*.

A megmaradt koponyadarabok morfológiai jellegegyüttese (nagy *biobitalis* távolság, bemélyedt orrgyök) (3. kép 3.), valamint a metszőfog lapát formája (4. kép 2.) mongolid típusra utal.

*

A Duna-Tisza köze avar kori heterogén népességének régebbi és jelenlegi kutatásai alapján a taxonómiai és a paleopatológiai eredményeket emeljük ki. A típusspektruma lényegesen nem változott az új kutatások tükrében, a népesség mintegy 20%-a mongolid jellegűnek becsülhető.¹⁷ A mongolid csoportba tartozók megállapítása nagyjából a

¹⁶ H. TÓTH Elvira 1981 32.

¹⁷ Ha az európai-mongolidokat és a néhány mongolid jelleggel rendelkezőket is a mongolidok nagy csoportjába soroljuk, akkor a mongolidok aránya jóval több.

morfológiai jellegek figyelembevételével történt, azonban az egyes típusok differenciáldiagnózisánál a különböző metrikus értékek is alapul szolgáltak. A mongolid csoporton belül a négy fő típus a színid, a szajáni, a belső-ázsiai és a bajkái lényegében csak néhány morfológiai jellegben, illetve metrikus értékben különbözik.¹⁸

Új eredménynek számíthatjuk a patológias elváltozások közül a lepra elterjedését a Duna–Tisza közének déli régiójában (Hajós-Cífrahegy, Sükösd–Ságod, Szeged–Kiskundorozsma, Daruhalom és Kettőshatár I. lelőhelyek).

Az ún. „vezéri sírok” egyénei közül mindössze négyet említhetünk, amelyek csontváz-

maradványai vizsgálatra alkalmasak. A petőfiszállási férfi csontváza a szalkszentmártoni csontanyaggal nagyfokú hasonlóságot mutat: mindkettő csontvázának felépítése meglehetősen gracilis. A Kecskemét–Sallai úti férfi markáns mongolid (feltehetően széles arcú, szajáni) típust képvisel, és morfológiai jellegei a kunszállási avar kori temető egyes leleteivel mutatnak hasonlóságot.¹⁹ A kunbábonyi koponya mindháromtól eltérő, és nagymértékű különbséget mutat a Duna–Tisza közének avar kori populációitól, mivel mongolid jellegzetességei (bajkái típus) mellett europid vonás (orrhát kiállósága, iráni típusforma) is megállapítható.

¹⁸ Részletes leírásuk: LIPTÁK, Pál 1959; 1965; 1983; MARCSIK Antónia – MOLNÁR Erika 2014

¹⁹ Lásd: MENDE Balázs 1995; LIPTÁK Pál – VARGA Imre 1974

IRODALOM

- BÓDI Györgyi Orsolya
1996 A hetényegyházi avar kori széria embertani feldolgozása. Szakdolgozat. Szeged
- JANCSÓ Miklós
1996 Metodikai tanulmány a sükösd-ságodi avar kori temető embertani anyagán. Szakdolgozat. Szeged
- KOCSIS S. Gábor
1992 Zahnärztliche Untersuchung des anthropologischen Materials des in Kunbábony freigelegten Fürstengrabes. In: H. Tóth, Elvira – Horváth, Attila: Kunbábony. Das Grab eines Awarenkhaigans. 293–295. Kecskemét
- LÁSZLÓ Orsolya
2003 Nagykőrös–Százardűlő avar kori népességének kraniológiai összehasonlító vizsgálata az abszolút koponyadimenziók alapján. Szakdolgozat. Szeged
- LENKEY Péter
2003 Nagykőrös–Százardűlő avar kori népességének összehasonlító vizsgálata. Szakdolgozat. Debrecen
- LIPTÁK, Pál
1959 The „Avar Period” Mongolids in Hungary. Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae 10, 251–279. Budapest
1965 On the taxonomic method in paleoanthropology (historical anthropology). Acta Biologica Szegediensis 11, 169–183. Szeged
1983 Avars and Ancient Hungarians. Budapest
- LIPTÁK, Pál – VARGA, Imre
1974 Charakterisierung des anthropologischen Materials des awarischen Gräberfeldes von Kunszállás. A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve 1971/2. 71–84. Szeged

MACZEL, Márta

- 2003 "On the traces of tuberculosis". Diagnostic criteria of tuberculous affection of the human skeleton and their application in Hungarian and French anthropological series. PhD Dissertation, manuscript. Université de la Méditerranée – Aix-Marseille II. Marseille–Department of Anthropology. Szeged

MARCSIK Antónia

- 1983 A Duna–Tisza köze avar korának paleopatológiája. Kandidátusi értekezés. Szeged
 2009 A kunpeszéri avar kori széria humán csontanyagának feldolgozása. (Felsőpeszéri út-Homokbánya) – Human bone material of the Avarian Age series from Kunpeszér (Felsőpeszéri út-Homokbánya). In (szerk. Somogyvári Ágnes – V. Székely György): „In terra quondam Avarorum...” Ünnepi tanulmányok H. Tóth Elvira 80. születésnapjára. Archaeologia Cumanica 2, 175–190. Kecskemét
 2010 Felgyő, Ürmös-tanya avar kori temető humán csontvázmaradványai – The Human Skeletal Remains from the Avar Cemetery at Felgyő. In: Balogh Csilla – P. Fischl Klára: Felgyő, Ürmös tanya. Bronzkori és avar kori leletek László Gyula felgyői ásatásának anyagából. A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve – Monumenta Archaeologica 1, 383–391. Szeged
 2012 A Petőfiszállás avar kori sír humán csontanyaga. In: Balogh Csilla – Wicker Erika. Avar nemzetségsírója Petőfiszállás határából. In (szerk. Vida Tivadar): Thesaurus avarorum. Régészeti tanulmányok Garam Éva tiszteletére – Archaeological Studies in Honour of Éva Garam. 580–582. Budapest
 2015 Kiskunhalas–Alsó Öregszőlők (Nagy tanya) avar kori humán csontanyag vizsgálata. Halasi Múzeum 4. Emlékkönyv a Thorma János Múzeum 140. évfordulójára. 87–93. Kiskunhalas

MARCSIK Antónia – MOLNÁR Erika

- 2014 Szatymaz–Makraszéki iskola avar kori temető humán csontanyaga – The Human Skeletal Remains of the Avar Period Series from Szatymaz–Makraszéki iskola. In (szerk. Anders Alexandra – Balogh Csilla – Türk Attila): Avarok pusztái. Régészeti tanulmányok Lőrinczy Gábor 60. születésnapjára – Avarum solitudines. Archaeological studies presented to Gábor Lőrinczy on his sixtieth birthday. Opitz Archaeologica 6 – Magyar Tudományos Akadémia – Magyar Őstörténeti Témacsoport Kiadványok 2, 387–397. Budapest

MARCSIK Antónia – SZALAI Ferenc

- 1992 Anthropologischer Befund der menschlichen Skelettreste des awarischen Fürstengrabes von Kunbábony. In: H. Tóth, Elvira – Horváth, Attila: Kunbábony. Das Grab eines Awarrenkhagans. 281–291. Kecskemét

MARCSIK Antónia – BALÁZS János – MOLNÁR Erika

- 2011 Zománc hypoplasia megjelenése és kronológiai eloszlása egy avar kori széria embertani leletein. Folia Anthropologica 10, 93–99. Szombathely
 2014 Újabb adatok a lepra elterjedéséhez az avar korban (Duna–Tisza köz). Esetismertetés. Folia Anthropologica 13, 81–85. Szombathely
 2016 Anthropological analysis of an Avar Age cemetery from the Duna-Tisza Interfluvium (Hajós-Cífrahegy). In (ed. Szilárd Gál, Sándor): The talking dead. New results from Central- and Eastern European Osteoarchaeology. Proceedings of the First International Conference of the Török Aurél Anthropological Association from Targu Mures. 13-15 November 2015. 65–78. Cluj-Napoca

MARCSIK Antónia – MOLNÁR Erika – ÓSZ Brigitta

- 2007 Specifikus fertőző megbetegedések csontelváltozásai történeti népesség körében. Szeged

MENDE Balázs

- 1995 Metodikai tanulmány Kunszállás–Fülöpkab avar kori temetőjének embertani anyagán. Szakdolgozat. Szeged

PÁLFI, György et al.: PÁLFI, György – MAIXNER, Frank – MACZEL, Márta – MOLNÁR, Erika – PÓSA, Annamária – KRISTÓF, Lilla Alida – MARCSIK, Antónia – BALÁZS, János – MASSON, Muriel – PAJA, László – PALKÓ, András – SZENTGYÖRGYI, Réka – NEHRICH, Andreas – ZINK, Albert – DUTOIR, Olivier

- 2015 Unusual spinal tuberculosis in an Avar Age skeleton (Csongrád-Felgyő, Ürmös-tanya, Hungary): A morphological and biomolecular study. Tuberculosis 95, 29–34. Amsterdam–St. Louis

H. TÓTH, Elvira

- 1981 A kecskeméti-sallai úti avar sírlelet. A Szolnok Megyei Múzeum Évkönyve 11–33. Szolnok

WICKER Erika

- 2014 Nagyurak és vezérek. Híres avar leletek a Kiskunságból. A Kecskeméti Katona József Múzeum régészeti állandó kiállításának vezetője. Kecskemét

Antónia Marcsik – Erika Molnár

THE BIOLOGICAL RECONSTRUCTION OF THE AVAR PERIOD IN THE DANUBE-TISZA INTERFLUVE

We know from previous physical anthropological studies that the ethnic make-up of the Avars included a Mongolid element (probably of Inner Asian stock) and that several non-Avar tribes or population groups from the southern Russian steppe also arrived to the Carpathian Basin together with the Avars from the Asian homeland. The local population no doubt played an important role in their ethnogenesis.

The Danube-Tisza interfluve is one of the most thoroughly researched regions of the Avar period. The goal of this study is to briefly outline the biological reconstruction of the region's population based on the findings of previous and more recent research, and to present the results of the anthropological assessment of the high-status burials.

The previously established anthropological type range of the Avar-period heterogeneous population of the Danube-Tisza interfluve has not changed in the wake of more recent research: roughly 20% of the population can be assigned to the Mongolid type. The identification of this group – which includes Sinid, Sayanid, Inner Asian and Baikal types – is principally based on morphological traits, although various metric values are also considered in the differential diagnosis of individual types.

Among the pathological alterations, one new finding is the identification of individuals affected by leprosy in the central and southerly areas of the Danube-Tisza interfluve (Hajós-Cifrahegy, Sükösd-Ságod, Szeged-Kiskundorozsma, Daruhalom and Kettőshatár I), and the incidence of tuberculosis was also quite significant.

Only the human skeletal remains from four of the high-status elite burials were suitable for analysis. The man interred at Petőfiszállás shares a high number of similarities with the man buried at Szalkszentmárton: both have a gracile skeleton. The man laid to rest at Kecskemét-Sallai Road represents a clearly Mongolid type (being probably a euryprosopic Sayanid) and shares similarities with certain skeletal finds from the Avar-period cemetery investigated at Kunszállás. The male skull from the Kunbábony burial differs from the above three because in addition to certain Mongolid traits (Baikal type), Europid traits could also be identified (prominent *dorsum nasi*, Iranian type-form).

Despite the many new findings, there are still many unresolved issues regarding the ethnic diversity of the Avar period and the survival of the population into the ninth century, and any new advances can only be expected from new data.

<i>Lelőhely</i>	<i>Szinid</i>	<i>Belső- ázsiai</i>	<i>Bajkái</i>	<i>Szajáni</i>	<i>Europo mongolid + meghatl. mongolid</i>	<i>Mongolid</i>	<i>Europid</i>	<i>Összesen</i>
Hetényegyháza- Mária út ²⁰	5	4	1	8	19	37 (70%)	16 (30%)	53
Kunszállás- Fülöpjakab ²¹	1	4	2	2	8	17 (77%)	5 (23%)	22
Nagykőrös- Szarazér-dűlő ²²	4	1	2	1	7	15 (70%)	7 (30%)	22
Szatymaz- Makraszéki iskola ²³	–	4	2	4	7	17 (89%)	2 (11%)	19
Kunpeszér- Felsőpeszéri út I. sírcsoport	2	–	–	1	4	7	–	7
Kunpeszér- Felsőpeszéri út II. sírcsoport I ²⁴	–	–	–	–	–	–	9	9
Felgyő- Ürmös-tanya ²⁵	4	2	–	–	9	15 (31%)	34 (69%)	49
Hajós- Cifrahegy ²⁶	–	–	–	–	2	2 (3%)	59 (97%)	61
Sükösd- Ságod ²⁷	–	–	–	–	2	2 (3%)	56 (97%)	58
Kiskunhalas ²⁸	1	–	–	–	4	5	1	6
<i>Összesen</i>	17	15	7	16	62	117 (38%)	189 (62%)	306

1. táblázat. A taxonómiai analízis eredménye²⁹

²⁰ BÓDI Györgyi Orsolya 1996

²¹ MENDE Balázs 1995; előzmény: LIPTÁK, Pál – VARGA, Imre 1974

²² LÁSZLÓ Orsolya 2003; LENKEY Péter 2003

²³ MARCSIK Antónia – MOLNÁR Erika 2014

²⁴ MARCSIK Antónia 2009

²⁵ MARCSIK Antónia 2010

²⁶ MARCSIK Antónia – BALÁZS János – MOLNÁR Erika 2016

²⁷ JANCSÓ Miklós 1996

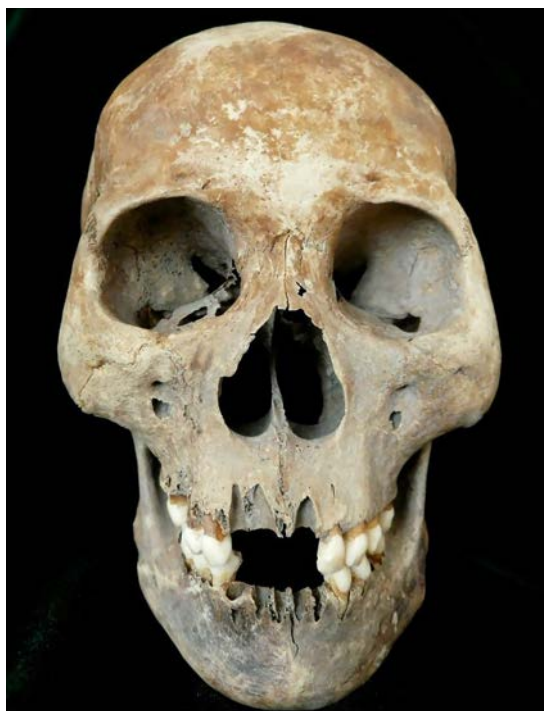
²⁸ MARCSIK Antónia 2015

²⁹ LIPTÁK Pál könyvének megjelenése után (1983) közzétett tanulmányok, illetve kéziratok alapján.

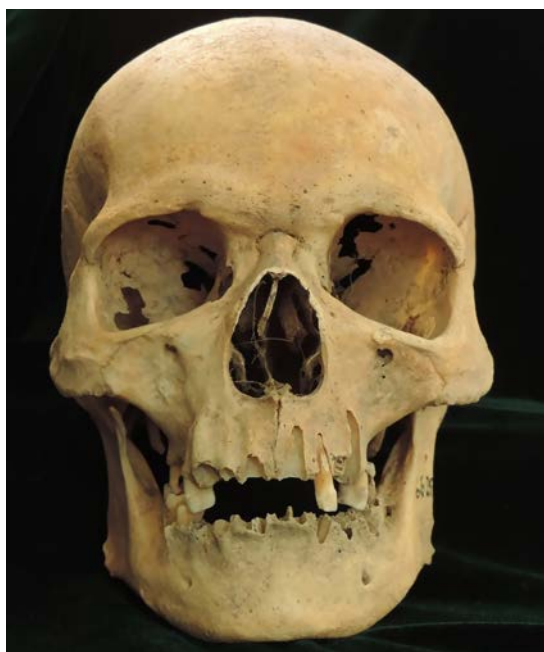

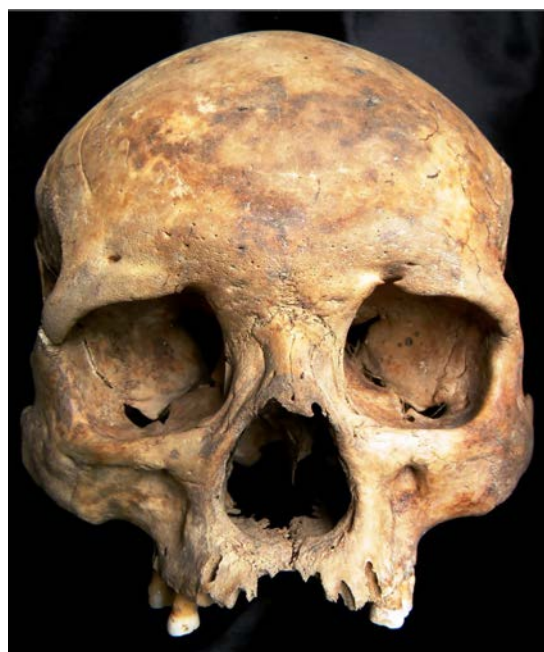
1.

2.

3.

4.

1. kép. 1. Szinid-x típusú koponya (Kunszállás-Fülöpkab 59. sír, *maturus* férfi); 2. Belső-ázsiai típusú koponya (Szatymaz-Makraszéki iskola 441. obj., *adultus* nő); 3. Cromagnoid-A típusú koponya (Sükösd-Ságod 105. sír, *maturus* férfi); 4. Lepra csonttani manifesztációja a koponyán (Szeged-Kiskundorozsma, Kettőshatár I. 61. sír, *maturus* férfi)

1a.

1b.

2.

2. kép. 1a-b. *Spondylitis tuberculosa* – előlnézet és oldalnézet (Felgyő-Ürmös-tanya 205. sír, *adultus* nő); 2. Erőteljes *periostitis* nyoma a *mandibulán* – leprás egyén (Hajós-Cífrahegy, szám nélküli sír, *adultus* nő)

1.

2.

3.

4.

3. kép. 1. Nagyfokú porozitás és perforáció a *palatum durum* területén – leprás egyén (Hajós-Cifrahegy 81. sír, *juvenis* nő); 2. *Periostitis* és lágyrészfekély nyoma a bal *tibia* diafizisén – leprás egyén (Hajós-Cifrahegy 81. sír, *juvenis* nő); 3. Töredékes agykoponya – előlnézet (Szalkszentmárton, *adultus* férfi); 4. *Incisura ischiadica* formája (Szalkszentmárton, *adultus* férfi)

1.

2.

4. kép. 1. Koponya körvonala *norma lateralis*ban (Szalkszentmárton, *adultus* férfi);
2. Lapát alakú metszőfogak (Szalkszentmárton, *adultus* férfi)

